

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Одеська юридична академія»

Південний регіональний центр
Національної академії правових наук України

**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИБІР УКРАЇНИ,
РОЗВИТОК НАУКИ ТА НАЦІОНАЛЬНА
БЕЗПЕКА В РЕАЛІЯХ МАСШТАБНОЇ
ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ ТА ГЛОБАЛЬНИХ
ВИКЛИКІВ ХХІ СТОЛІТТЯ**

(до 25-річчя Національного університету
«Одеська юридична академія»
та 175-річчя Одеської школи права)

МАТЕРІАЛИ
Міжнародної науково-практичної
конференції

17 червня 2022 року

У двох томах

Том 1

Одеса
2022

УДК [339.922ЄС+[001-043.86]+351.862.4]"364""20"(063)
Є24

Рекомендовано до друку Вченою радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 9 від 16 червня 2022 року)

За загальною редакцією С. В. Ківалова

Відповідальний за випуск М. Р. Аракелян.
Матеріали видано в авторській редакції.

Є24 **Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. – Т. 1. – 996 с.**

ISBN 978-617-554-003-9

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття», присвяченої 25-річчю Національного університету «Одеська юридична академія» й 175-річчю Одеської школи права. У першому томі збірника містяться наукові напрацювання вчених, практиків, військовослужбовців, у теоретичній та емпіричній площині в умовах повномасштабного військового вторгнення у сферах філософських основ, загальної теорії та історичних досліджень держави і права, актуальних проблеми світових соціально-політичних процесів, соціології та психології. Висвітлено питання загроз національній безпеці у їх конституційному вимірі, міжнародного права та безпеки, прав людини й міжнародно-правової відповідальності у XXI столітті, трудового права та права соціального забезпечення, земельного, аграрного та екологічного права, пов'язані з функціонуванням економіки та підприємництва в умовах європейського вибору України. Розглянуто проблеми інформатизації суспільства, захисту інформації та кібербезпеки в умовах військового вторгнення, питання лінгвістики права та ЗМІ, перекладу й педагогіки, журналістики, трансформації освіти і науки, суспільства в умовах військової агресії та майбутнього України як суверенної, незалежної, європейської держави.

Збірник розраховано на наукових та науково-педагогічних працівників, здобувачів вищої освіти, практичних працівників у сферах юридичної, економічної, соціологічної, політологічної, психологічної, філологічної наук, журналістики та кібербезпеки тощо.

УДК [339.922ЄС+[001-043.86]+351.862.4]"364""20"(063)

© Національний університет
«Одеська юридична академія», 2022
© Південний регіональний центр
Національної академії правових наук України, 2022

ISBN 978-617-554-002-2 (у 2 т.)
ISBN 978-617-554-003-9 (т. 1)

ПРИВІТАЛЬНЕ СЛОВО ПРЕЗИДЕНТА НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ» С. В. КІВАЛОВА

Шановні колеги та учасники щорічної Міжнародної науково-практичної конференції, традиційно присвяченої відзначенню Дню науки в Україні! Від свого імені та всього керівництва Національного університету «Одеська юридична академія» щиро вітаю всіх, хто приєднався до наукового заходу, який традиційно об'єднує високоповажних та молодих вчених, практичних працівників – військовослужбовців, співробітників судових та правоохоронних органів, органів державної влади та місцевого самоврядування з усіх куточків нашої країни для обговорення найбільш актуальних питань суспільного та державного життя.

Наш Університет у 2022 році відзначає 25-річчя з дня утворення та 175-річчя Одеської школи права, історія яких нерозривно пов'язана, тому цьогорічна конференція є особливо визначною й урочистою. Цей рік є знаковим для України й іншими пам'ятними датами, зокрема 30 років цьогоріч минає від дня, коли Україна стала повноправним членом Парламентської асамблеї Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЕ), яка в 1995 р. набула статусу міжнародної організації – ОБСЄ, 30 років від дня затвердження Верховною Радою України тризуба як малого Державного Герба України та затвердження музичної редакції Державного Гімну України, автором музики якого є М. М. Вербицький.

Майже чверть століття тому створено наш заклад вищої освіти і лише завдяки командній роботі вдалося досягти таких високих результатів. Неухильно дотримуючись принципу бути на кілька кроків попереду, ми постійно розвиваємось, впроваджуючи нові технології, відкриваючи актуальні та затребувані спеціальності, модернізуючи матеріально-технічну базу.

Університет кропіткою працею досяг видатних результатів та високих показників у науковій та освітній сферах, що підтверджується багатьма світовими й національними рейтингами. Цьогоріч

Університет посів лідерські позиції з-поміж 400 найкращих університетів планети світового освітнього рейтингу Times Higher Education Impact Rankings за показниками впливу на світ, юстицію та формування державних інститутів, що є свідченням світового визнання наших досягнень. Гордість Університету – наші випускники, які зараз очолюють Верховний Суд й інші важливі державні інституції, є суддями Верховного Суду, Вищого антикорупційного суду, працюють в органах державної влади та місцевого самоврядування, правоохоронних органах, керують адвокатськими об'єднаннями в Україні та зарубіжних країнах, є успішними журналістами, психологами, політологами та соціологами, IT-спеціалістами, нотаріусами, правниками тощо.

Сьогодні Національний університет «Одеська юридична академія» – це унікальне поєднання сучасного європейського підходу та класичних академічних традицій. У нас виховуються нові покоління науковців, які продовжують традиції юриспруденції, вирішують актуальні проблеми законодавства та вдосконалюють право своїми напрацюваннями. Висвітлюючи нове бачення юридичної науки, створюємо теоретичну платформу для справжнього методологічного плюралізму, за допомогою якого дослідники в умовах свободи наукової творчості можуть віднайти істину.

Університет, як і вся країна, гідно долає труднощі, забезпечуючи безперервний навчальний та науковий процеси, оскільки зараз, як ніколи, Україна потребує молодих та перспективних фахівців, які реалізовуватимуть важливі реформи, ухвалюватимуть найважливіші рішення у життєдіяльності держави та будуватимуть її світле майбутнє. Задля цього, а також для збереження наукового потенціалу й накопичення наукових здобутків, обміну думками, досвідом, жвавих дискусій та обговорень, презентації результатів наукових досліджень й пошуку нових шляхів вирішення актуальних проблем, розвитку та підтримки наукової діяльності, яка є невід'ємною складовою освітньої сфери у нашій вищій школі, цьогоріч конференція проводиться в умовах сьогодення.

Історичні виклики, з якими зараз зіткнулася Україна, дають можливість кардинально оновити або вибудувати нову систему взаємовідносин науки та суспільства, підвищити її значущість як у науково-технічному прогресі та інноваціях, так і в ухваленні суспільно значущих рішень, формулюванні національних стратегій розвитку тощо. Важливими є відновлення та прискорений розви-

ток освітнього та наукового потенціалу, поглиблення співпраці в межах держави та поза її межами, налагодження контактів для потенційного активного співробітництва на благо розвитку української та світової науки.

Конференція, безумовно, є прекрасною можливістю для демонстрації напрацювань і розробок науковців й апробації здобутих результатів. Поточна ситуація загалом та підписання Україною заявки на вступ до Європейського Союзу й інші процеси зумовлюють специфіку напрямів роботи конференції, що проводиться з метою обговорення найбільш актуальних проблем юридичної, економічної, соціологічної, політологічної, психологічної, філологічної наук, а також сфер журналістики та кібербезпеки.

Тематика сьогоднішніх секцій є вкрай актуальною та стосується широкого кола проблем державного та суспільного життя, таких як: філософські основи держави та права, міжнародне право та безпека, права людини й міжнародно-правова відповідальність у ХХІ столітті, захист інформації та питання кібербезпеки, кримінально-правові, кримінально-процесуальні та кримінологічні особливості протидії злочинності, трансформація науки, суспільства та майбутнє України – суверенної, незалежної, європейської держави, економіка, суспільство та підприємництво в умовах європейського вибору, робота правоохоронних органів, органів державної влади та місцевого самоврядування й інших нагальних проблем сучасності.

Наука залишається рушійною силою прогресу людства. Це доводять результати новітніх досліджень, які ще раз підтвердили кардинальний вплив на всі сфери життєдіяльності суспільства й, особливо важливо для України, – безпеки держави. Цьогоріч для участі у заході до оргкомітету надійшло близько 600 заявок та тез доповідей від кожної кафедри, інституту та факультету Університету, з яких майже 200 заявок та матеріалів від колег й науковців з інших закладів освіти, наукових установ, органів державної влади та місцевого самоврядування, практичних працівників з усіх регіонів України.

Учасниками конференції стали військовослужбовці, судді Верховного Суду й судів інших інстанцій, співробітники правоохоронних органів й адвокатури, а також наукові та науково-педагогічні працівники закладів вищої освіти та наукових установ з Одеси, Києва й Київської області, Харкова, Донецької області, Львова, Дніпра й Дніпропетровської області, Сум, Тернополя

та Тернопільської області, Івано-Франківської області та інших міст України. Зокрема, наукові та науково-педагогічні працівники: Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності ім. академіка В. В. Сташиса, Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України, Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, Національної академії Служби безпеки України, Національної академії сухопутних військ імені Петра Сагайдачного, Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Львівського національного університету імені Івана Франка, Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Донецького державного університету внутрішніх справ, Запорізького національного університету, Сумського державного університету, Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича й представники інших закладів та установ держави.

Бажаю всім здоров'я, плідної роботи, наснаги й натхнення, нових наукових звершень та досягнень, плідного наукового пошуку, щоб сьогоднішні виклики стали поштовхом для розвитку та вдосконалення науки і практики. Дякую нашим військовослужбовцям, науковим, практичним та науково-педагогічним працівникам за плідну роботу та внесок у розвиток нашого Університету й Одеської наукової школи! Щиро вірю у світле майбутнє нашої молоді, нашого Університету та нашої країни!

Сергій КИВАЛОВ,
Президент Національного університету
«Одеська юридична академія»,
професор кафедри адміністративного і фінансового права,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України, академік НАПН України,
Заслужений юрист України

СЕКЦІЯ 1

ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Керівник секції: завідувач кафедри філософії, доктор юридичних наук,
доцент І. С. Смазнова

Секретар секції: доцент кафедри філософії, кандидат філософських наук,
доцент І. В. Шамша

СМАЗНОВА ІРИНА СЕРГІЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри філософії, доктор юридичних наук, доцент*

РОЛЬ ПРОПАГАНДИ У СУЧАСНИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ

Незважаючи на те, що існування пропаганди в ліберальних демократичних державах часто заперечується, вона продовжує грати центральну роль, особливо щодо війни та конфліктів. Під пропагандою слід розуміти підхід без узгодження для впливу на переконання та поведінку, який включає в себе різноманітні маніпулятивні прийоми: обман через брехню, упуцнення та спотворення, а також стимулювання та примус. Крім того, такий підхід генерується через мережу Інтернет, уряд, ЗМІ, наукові кола, аналітичні центри, масову культуру тощо. Попередній аналіз російської агресії та пропаганди проти українського народу показує, як низка неурядових організацій та учасники громадянського суспільства, нібито незалежні, але зі зв'язками із урядом, беруть участь у просуванні наративів російського уряду щодо війни та підтримують оману щодо так званої «спеціальної військової операції». Таким чином, роль уряду у підтримці пропаганди агресивного авторитарного імперіалізму з боку РФ проти України залишається заплутаною із серйозними наслідками для демократичного контролю, в том числі у сфері зовнішньої політики.

Загалом науковці, політики та громадськість на різних рівнях структури суспільства не дуже добре усвідомлювали до останніх подій роль пропаганди в сучасних демократіях. Дійсно, елітні групи суспільства, до яких входять політики, журналісти, які працюють у корпоративних ЗМІ та державних службах, науковці, думку, що пропаганда є актуальною проблемою, демократичні суспільства зазвичай зустрічають сміхом або гнівом. Теза, що суспільною свідомістю маніпулюють впливові актори

іноді розглядається як абсурдна або спрощена. У той же час ті люди, які є частиною політичного центру еліти сприймають себе вільними від впливу пропаганди і мають унікальну позицію, щоб зрозуміти, що в навколишньому світі є правдою, а *що* неправдою.

Як не прикро, але слід констатувати, що пропаганда війни є центральною для деяких сучасних демократій. Дослідження історичних коренів пропаганди поясняє недостатню обізнаність у дій проблемі. Термін «пропаганда» почав розумітися як маніпулятивне і оманливе переконливе спілкування, яке відбувається переважно в авторитарних політичних системах або в демократії під час виняткових умов війни. Академічне дослідження пропаганди акцентує увагу лише на пропаганді під час війни (наприклад, в період Першої та Другої світових воєн, в епоху Холодної війни, і на жаль, зараз в період війни РФ проти України знов звернулися до дослідження цієї проблеми) або її проявів в недемократичних державах. Таке сприйняття є неправильним. Фактично, пропаганда була невід'ємною ознакою як авторитарних, так і демократичних політичних систем з початку ХХ століття. Пропаганда передбачає організовані спроби просування певних установлень за допомогою комплексного набору комунікативних прийомів, які мають переважно маніпулятивний характер і передбачають різні форми обману, а також стимулювання та примус.

Пропаганда – це більше, ніж просто обмін повідомленнями за допомогою мовної та візуальної комунікації, але може також включати дії в «реальному» світі та так звана «пропаганда вчинку». Стосовно «ділової пропаганди», інакше відомої як реклама, Кері зазначає, що її успіх у тому, що вона так довго переконувала нас, що ми вільні від пропаганди, є одним із найважливіших досягнень ХХ століття» [1]. Коротше кажучи, усвідомлення пропагандистських прийомів значною мірою стерто з нашої колективної свідомості.

Нарешті, у масовій культурі, були визначені пропагандистські та ідеологічні імперативи, які включають асоціації між розвідувальних служб та медіа-індустрії [2; 3]. Це не означає, що всі ці інститути за своєю суттю є пропагандистськими. Вони можуть і справді потрапити в пастку пропагандистських прийомів в процесі використання способів, які несумісні із звичайними та виправданими очікуваннями щодо їх ролі у демократичному суспільстві: ми обґрунтовано очікуємо, що ЗМІ передаватимуть правдиві та точні новини, що наші університети є місцями для незалежних і суворих досліджень і викладання, вільних від впливу влади, щоб аналітичні центри, рекламуючи проблему, робили це таким чином, щоб уникнути маніпуляцій спілкування (наприклад, обман, стимулювання або примус).

Сьогодні, після восьми років війни, здається, що Україна наближається до відновлення контролю над всією своєю територією, хоча майбутня динаміка конфлікту залишається невизначеною. У широкому сенсі, російські, да і західні політики, основні і корпоративні ЗМІ здебільшого представляли війну як просту боротьбу між проукраїнськими

та проросійськими силами на Донбасі. Таке уявлення про війну цілком є результатом роботи всіх важелів російської пропаганди.

Але що сприяло домінантній «розповіді» щодо Донбасу? Формувалося інформаційне середовище з повагою до мілітаризму, і всього, що з ним пов'язано: фетишизація ветеранів, безсмертний полк, «велика перемога у вітчизняній війні» як перемога лише російського народу, крім того низку заходів підтримки опозиції, деякі з яких відіграли ключову роль щодо впливу на «інформаційне середовище». Серед них – «піар-підтримка» опозиційних груп (ОПЗЖ тощо), створення «відео, фотографій, військових репортажів, радіопередач, друкованої продукції та публікацій у соціальних мережах». Пізніше були вироблені логотипи бойових груп, що дуже нагадує російський шлях розв'язування і підтримки війни у Сирії.

Крім того, впродовж 8 років на невідконтрольних, тимчасово окупованих РФ територіях, представлялась лише часткова картина війни, яка, неминуче, представляє події з перспективами, сприятливими для російського наративу. Така «операція впливу» носить пропагандистський характер: вона явно являє собою спробу просування однієї точки зору щодо війни, на відміну від спроби залучити або представити конкуруючі точки зору. РФ просувала і продовжує просувати наративи, які в цілому відповідають цілям її зовнішньої політики, а також бере участь у «тролінгу» науковців та експертів, які заперечують їх пропагандистський тон щодо війни в Україні. До речі, «інформаційні операції» приховували участь РФ у війні.

Загалом виявляється, що ця пропагандистська діяльність була надзвичайно успішною. Громадське розуміння у РФ полягає в тому, що війни не було 8 років, вона відсутня і зараз, РФ ні на кого не нападла, що 8 років «Донбас бомбили», що в Україні спасають пересічних громадян від нацистів тощо.

Отже, пропаганда загрожує сучасним демократіям. У сфері зовнішньої політики важко переконливо підтримати ідею про те, що існує осмислений демократичний контроль над пропагандою. Оскільки політичні системи, які вважалися достатньо вільними від пропаганди, показали недостатню роботу щодо забезпечення вільної дискусії, а світ був залучений в останні великі війни (на території Афганістану, Іраку, Сирії, України).

Демократії вимагають точної інформації, відкритості і свободи дебатів, якщо вони функціонують належним чином. Уряди, які не стримуються елементарними демократичними нормами і противагами і, які мають підтверджений мілітаристський досвід, ймовірно, більш здатні до розв'язування і підтримання воєн. Війна 2022 року між Україною і агресивним авторитарним імперіалізмом РФ, яка загрожує перейти у світову війну із застосуванням ядерної зброї є лише останнім нагадуванням про цю проблему. Без сумніву, має бути приділено більше академічної, журналістської, політичної та громадської уваги до проблеми пропаганди війни у сучасних ліберальних демократіях та вивченню умов до протистояння з нею.

Список використаних джерел:

1. Carey, Alex (1997), *Taking the Risk out of Democracy*, Urbana, IL: University of Illinois Press.
2. Schou, Nicholas (2016), *Spooked: How the CIA Manipulates the Media and Hoodwinks Hollywood*, New York: Skyhorse Publishing.
3. Secker, Tom and Matt Alford (2019), 'New Evidence for the Surprisingly Significant Propaganda Role of the Central Intelligence Agency and Department of Defense in the Screen Entertainment Industry', *Critical Sociology*, 45(3), p. 347–359.
4. Robinson, Piers (2022), *Democracies and War Propaganda in the 21st Century Working Group on Syria, Propaganda and Media*, p. 28–40.

Ключові слова: пропаганда, демократія, агресивний авторитарний імперіалізм, мілітаризм, Донбас.

Key words: propaganda, aggressive authoritarian imperialism, militarism, Donbas, democracy.

ЄРЕМЕНКО ОЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри філософії, доктор філософських наук, професор*

ОНТОЛОГІЯ І СЕМІОТИКА ІСТОРИЧНОЇ ПОДІЇ

Грандіозні та трагічні події, в яких ми беремо участь, вимагають від нас не тільки мужності, а й осмислення. Нині історія пишеться залізом та кров'ю, героїзмом та стражданнями народу України. Ця реальна подія має увірватися у філософський дискурс та змінити його. Зокрема, суттєві корективи слід внести до теорії історичної події.

Нинішня війна різко підкреслює важливість онології події. Насамперед, слід усвідомити незводність події до семіотично-ментальних аспектів. Ще більшою мірою слід усвідомити пріоритет онології над семіотикою у структурі події.

Зараз багато говорять про ілюзії кремлівської влади, особливо В. Путіна щодо характеру війни з Україною. Ці ілюзії продукувалися і підживлювалися могутнім хором російської пропаганди. Важко сказати, чи вірили пропагандисти у свої наративи. Але складається таке враження, що їм вірила влада... і особисто Путін. У багатьох ці ілюзії руйнуються при зіткненні з реальністю війни. Найбільш стійкими є, мабуть, ілюзії російського президента.

Наскільки насиченими семіотикою, якими суб'єктивно-оціночними, якими маніпулятивно-фейковими б не були псевдоподії, продуковані сучасними пропагандистськими ресурсами і комп'ютерними технологіями, зрештою, поки що останнє слово залишається за онтологічною реальністю події. Хоч якою вишуканою не була би

пропаганда, але в результаті значна зміна соціальної реальності (насамперед військової, але не тільки військової) забезпечується вогнем гармат, танків, мінометів, бомбовими та ракетними ударами. *Останньою і найвищою реальністю події є смерть*. Хоч би що віщала пропаганда, але син або чоловік, що лежить у труні, незаперечний. Наскільки завгодно витончена семіотика події руйнується при зіткненні з вагомим онтологічним події.

До речі, слід розрізняти смерть та загибель у подієвому сенсі. Смерть є перехід даного суцього в небуття внаслідок неможливості подіювання, що виникає через вичерпаність можливостей даного суцього. Загибель є перехід даного суцього в небуття внаслідок його руйнування чужою подієвістю. Але це, як кажуть, банальна загибель. Якщо визначити жертвовність як готовність загинути під час здійснення події, то найвищою формою загибелі буде жертвна загибель. Вона суттєво відрізняється від звичайної загибелі, бо в даному випадку актор гине внаслідок власного рішення, а не внаслідок вторгнення зовнішньої подієвості.

Слід зазначити, що в сучасній евентуалістиці надзвичайно сильна аналітична тенденція. У руслі цієї тенденції подія розуміється не стільки як онтологічний, скільки як логіко-лінгвістичний або епістемологічний феномен. Логіко-семантичні інтерпретації події виявляються більш поширеними та авторитетними, ніж розгляд події як онтологічного феномену [1, с. 92]. Наприклад, Д. Девідсон фокусує увагу на опису подій, згідно з його теорією, подія визначається можливостями мови опису [2]. Для Девідсона події відбуваються не у світі «насправді», а в наших поясненнях цього світу [2].

А. Філіппов розглядає смислову єдність події як логічну, а не онтологічну категорію [3, с. 13]. Він фокусує увагу на дослідженні події в епістемологічно-комунікативному аспекті, у зв'язку з чим для нього важливим є спостерігач події. Подія відбувається тільки в тому випадку, якщо хтось її сприймає та повідомляє про це. Зрештою, подія залежить від позиції спостерігача [3, с. 20]. «Подія в його системі не існує сама собою, а тотожна події спостерігача» [1, с. 95].

Формулювання представників логіко-лінгвістичного напрямку в евентуалістиці видаються нам не те щоб помилковими, а, так би мовити, надмірними. Для нас важлива онтологія події, яка логіко-лінгвістичною традицією як би «виноситься за дужки». Як справедливо зауважує О. Головашина: «...розмова про подію виявляється розмовою про розмову про подію, що знижує евристичний потенціал одержаних висновків» [1, с. 95].

За всієї поваги, за всієї креативності аналітичної традиції у розумінні подієвості, на тлі нинішніх грандіозних зрушень тектонічних плит історії, її пильна увага до семіотичних аспектів події виглядає як витончена гра в бісер.

Слід відзначити, що підкреслення пріоритету онтологічної сторони події зовсім не означає нехтування її семіотичною (ідейно-психологічною, суб'єктивною) складовою. Необхідно усвідомлювати важливість і онтологічної, і семіотичної складової. Безсумнівно, подія

як діяння (а діяння має пріоритет над перетерпюванням у структурі події) починається у свідомості актора. І безсумнівно, різні форми розуміння події: її інтерпретація, оцінка, емоційно-вольове забарвлення тощо, – мають істотний вплив на онтологію події. Значимість події може бути применшена, перебільшена, спотворена під впливом цих чинників. Тут можлива багатоманітність варіантів. Суб'єктивне розуміння ситуації, у якій перебуває актор, спрямовує ланцюг його дій, отже, продукованих їм подій у той чи інший бік, як у разі адекватного розуміння ситуації (що, втім, буває досить рідко), так і у разі неадекватного. Нагадаємо повчальну заочну суперечку К. Маркса з Е. Кантом про ідеальні сто талерів. «Хіба не панував давній Молох? Хіба Аполлон Дельфійський не був справжньою силою у житті греків? Тут навіть критика Канта нічого вдіяти не може. Якщо хтось уявляє, що має сотню талерів, якщо це уявлення не є для нього довільне, суб'єктивне уявлення, якщо він вірить у нього, – то для нього ці сто уявних талерів мають таке ж значення, як сто дійсних. Він, наприклад, робитиме борги на підставі своєї фантазії, він діятиме так, як діяло все людство, роблячи борги за рахунок своїх богів» [4, с. 98].

З огляду на вражаючі масштаби маніпулятивної пропаганди під час гібридної війни неможливо заперечувати важливість семіотичної складової події. Пріоритет онтології, на якому ми наполягаємо, не має бути абсолютизованим. Лише *зрештою* онтологічний результат події додає семіотичні аспекти і як завгодно витончені пропагандистські нативи.

Список використаних джерел:

1. Головашина О. Событие как объект: к плоской теории событий // Социологическое обозрение. – 2021. – Т. 20, № 1. – С. 89–106.
2. Davidson D. (1985). Reply to Quine on Events // LePore E., McLaughlin B. P. (eds.). Actions and Events: Perspectives on the Philosophy of Donald Davidson. Oxford : Blackwell. P. 172–176.
3. Филиппов А. К теории социальных событий // Логос. – № 5, 2004. – С. 3–28.
4. Маркс К. Различие между натурфилософией Демокрита и натурфилософией Эпикура // К. Маркс, Ф. Энгельс. Из ранних произведений. – М., 1956.

Ключові слова: подія, історія, війна, Україна, Росія, онтологія, семіотика.

Key words: event, history, war, Ukraine, Russia, ontology, semiotics.

ДОНІЙ НАТАЛІЯ ЄВГЕНІЇВНА

*Академія Державної пенітенціарної служби,
професор кафедри економіки та соціальних дисциплін,
доктор філософських наук, професор*

ПРИНЦИПИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ДИЗАЙНУ В СИТУАЦІЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ДЕМОКРАТІЇ

Спочатку пандемія COVID-19, а потім розгортання Російською Федерацією військової агресії проти України гостро поставили питання для усього цивілізованого світу про необхідність перегляду позицій щодо демократії як політичного режиму та прав і свобод, які визнаються її підґрунтям і основою. Причиною запиту на перегляд стало те, що два основоположні принципи-цінності демократії, а саме – індивідуальна автономія та рівність стали найчастіше обмежуватися або ігноруватися й відповідно стали викликати найбільшу кількість дискусій. Випереджаючим моментом для наукового дискурсу в цьому питанні стало звучання голосів (особливо в рамках Oxford Studies in Democratization) щодо пошуку нових форм виразу явищ соціальної дійсності й щодо запиту на варіативність демократії з дотриманням певних принципів, серед яких одними з ключових проголошуються принципи конструювання та побудови конституцій, тобто того, що мають на увазі під концептом «конституційний дизайн» [див. 6].

Нагадаймо, що, як правило, під поняттям «дизайн» сьогодні мається на увазі той метод, який одночасно представляє собою і процес і результат проектної діяльності, що синтезує художньо-предметне мистецтво та науково обґрунтовану інженерну практику в сфері матеріального виробництва. Звісно що початкове значення поняття «дизайну» відрізняється від того, який ми в нього вкладаємо сьогодні. Наприклад, з XVI ст. можна зустріти італійський вислів «disegno interni», яким позначався «внутрішній малюнок», що виникав таємничим чином в уяві та фактично був станом душі художника. Починаючи з 1849 року, коли в Англії вийшов перший у світі журнал з дизайну – «Journal of Design», відбувається зміна погляду на дизайн і причиною цього стала вступна стаття редактора журналу Річарда Редгрейва, який підкреслив дві основні складові: «Дизайн має двоїсту природу. На першому місці – строга відповідність призначенню створюваної речі. На другому – оздоблення або орнаментация цієї корисної структури. Слово “дизайн” для багатьох пов’язується найчастіше з другим, з прикрашанням орнаментом, що протиставлений корисній функції, ніж з єдністю обох сторін» [1, с. 90]. Таким чином, можна побачити що задача – зробити красивим корисне і утилітарне, з середини XIX ст. визнається неодмінною умовою дизайну. Першим кроком у напрямку безпосередньо конституційного дизайну вважаємо тези вчених раннього Нового часу

(наприклад, Монтеск'є), за якими процес проектування конституцій визнається таким, який не може йти довільно або бути справою смаку.

На сьогодні країни світу вже мають різні види конституцій, але їх об'єднує дві риси. Перша – це усвідомлення, що конституції проектується. Так, наприклад, Г.Ф. Піткін зазначає: «Конституції створені, а не знайдені. Вони не падають чудесним чином з неба і не ростуть природньо на лозі. Вони людські твори, продукти договорів, вибору, конкретної історії конкретного народу та (майже завжди) політичної боротьби, в якій одні виграють, інші програють» [5, с. 168]. Її позицію підтримує Г. Франкенберг, говорячи: «Конституції не падають з неба і не є тими, що таємничо з'являються своїм засновникам. Натомість вони спроектовані, засновані, створені, сконструйовані і, звичайно ж, розроблені» [4, с. 537-542]. Щодо другої риси, то ми можемо говорити, що проектування конституцій частіше розглядається як певна гра, мета якої полягає у пошуку найкращого способу проектування та ухвалення такої конституції, яка б уособлювала правила гри для держави і завдяки якій був би оптимізований баланс сфер справедливості, свободи та безпеки.

Тож, конституції не з'являються в одну мить. Вони є вистражданим результатом зусиль людей та продуктом, сформованим історичним контекстом, умовностями, політичною боротьбою й вибором. У демократичній системі громадянин претендує на право першоволодаря, бо «конституція є більше тим, що ми робимо, ніж те, що ми створюємо: ми (ре)формуємо її весь час через нашу колективну діяльність» [5, с. 168]. Для громадянина конституція втілює у собі той класичний суспільний договір, який обмежує використання влади урядом на благо громадянина в обмін на його відданість і підтримку [див. 7]. При проектуванні конституції основне завдання полягає в тому, щоб були почуті голоси найширших верств суспільства, включаючи жінок, молодь, уразливі та маргіналізовані групи. Це закономірно, адже нині конституції змінюються та розробляються через прагнення цивілізованих країн світу до реалізації ідей концепції належного врядування (good governance).

Якщо ж вести мову про роль, яку відіграють принципи конституційного дизайну й яку доцільно мати на увазі при утриманні демократичної направленості в ситуації трансформації демократії як форми політичного режиму, то дослідники її визначають триєдністю [2, с. 47–49]:

1) аксіологічна, або роль реалізації цінностей. Як правило, принципи, викладені у конституції, служать широким визначенням цілей та завдань уряду. Конституції можуть відбивати ідеологію чи самобутність держави. На самому базовому рівні конституції є символічним втіленням прихильності суспільства до ідеї, цінності або способу життя. Будучи втіленням і символом спільних цінностей, конституційні принципи можуть сприяти формуванню відчуття єдності. Крім того, принципи, як чітке викладення цілей та пріоритетів конституції, можуть збільшити віру і відданість конституції серед громадян, що є вирішальним елементом для її успішного функціонування;

2) роль консолідатора при досягненні згоди. Конституції можуть сприяти досягненню згоди в умовах конфлікту шляхом формулювання

спільних цінностей та устремлінь на рівні спільноти, прийнятних для різних соціальних груп. Конституційні принципи мають величезну здатність з'єднувати доволі різномірне суспільство з різними конкуруючими інтересами. Наприклад, прихильність до певних принципів може бути інструментом для виходу з політичного глухого кута і досягнення консенсусу, на основі якого можуть бути продовжені переговори в процесі розробки. Як тільки-но загальні принципи будуть узгоджені, зобов'язання створити конституцію, яка їм відповідає, може стати розрадою для різних груп;

3) роль інформатора змісту конституції. Конституційні засади визначають рішення та дії урядових установ і посадових осіб виконавчої та законодавчої влади, а також визначають тлумачення конституції представниками судової гілки влади. Конституції за своїми загальними принципами забезпечують основу формування ефективного уряду. Загальні принципи іноді є єдиною основою за якою можна зрозуміти вимоги конституції у певній ситуації. Крім того, двозначність конституційної мови або відсутність вказівки з конкретного питання іноді є свідомо-закладеною рисою конституції. Двозначність може виникнути через відсутність консенсусу серед авторів конституції, які замість того, щоб дозволити процесу побудови конституції зупинитися, вважають за краще відкласти особливо спірні питання для осіб, які будуть приймати рішення, реалізуючи конституцію. Коли в конституції нічого не йдеться про конкретні питання, конституційні принципи можуть стати ключовим джерелом керівництва при прийнятті рішень особами, уповноваженими владою на це.

Підводячи підсумок зазначимо, що в умовах ситуації трансформації демократії та перегляду системи й міри прав і свобод громадян, які є її підґрунтям, замислюючись про внесення коректив в існуючу конституцію влада будь-якої країни має враховувати ту роль, яку відіграють загальні принципи конституційного дизайну. Ілюструючи цей висновок процитуємо Т. Гінсбурга, який вказуючи на велике значення конституційного дизайну для держави і суспільства вказав: «хороші дизайни (конструкції) можуть полегшити демократію і приручити релігійних радикалів; вони можуть поліпшувати адміністративний оборот і сприяти адаптації до нових обставин у вигляді конституційних поправок. Погані дизайни (конструкції), з іншого боку, можуть посилити міжгрупові конфлікти та увічнити несправедливість, вони можуть блокувати перехід до найкращих інститутів та вони можуть закрити канали відновлення інтересів громадян через суди» [3, с. 10].

Список використаних джерел:

1. Івченко Н. А. Поняття «Графічний дизайн». *Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури*. 2018. № 5 (245–246). С. 89–97.
2. A Practical Guide to Constitution Building / M. Böckenförde, N. Hedling, W. Wahiu. Stockholm, International IDEA, 2011, 363 p.

3. Comparative Constitutional Design / Ginsburg Tom (ed.). Cambridge, Cambridge University Press, 2012. 406 p.
4. Frankenberg G. Comparative Constitutional Design / Ginsburg Tom. (ed.). Cambridge University Press, 2012. 393 p. *International Journal of Constitutional Law*. 2013. Vol. 11, № 2. P. 537–542.
5. Pitkin H. The Idea of a Constitution. *Journal of Legal Education*. 1987. № 37(2). P. 167–169.
6. The Architecture of Democracy Constitutional Design, Conflict Management, and Democracy / Ed. by Andrew Reynolds. Oxford, Oxford University Press, 2002. 530 p.
7. Wheatley J., Mendez F. Patterns of Constitutional Design. The Role of Citizens and Elites in Constitution-Making. Routledge 2013, 202 p.

Ключові слова: конституція, демократія, конституційний дизайн, принципи, належне врядування.

Key words: constitution, democracy, constitutional design, principles, good governance.

СУМАРОВА ЛЮДМИЛА МИКОЛАЇВНА

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри філософії, кандидат філософських наук, доцент

ЛОГІКА VS ВІЙНА

Зовсім нещодавно здавалася добре обґрунтованою теза про те, що аргументація є практично єдиною альтернативою насильству [1]. Суттєвий внесок в обґрунтування цієї тези внесла сучасна комунікативна філософія (Ю. Хабермас, С. Тулмін, К.-О. Апель, К. Ясперс та ін.). Її основний висновок полягав в тому, що «м'яка сила» «найкращого аргументу» може перемагати фізичну «жорстку силу», якщо правильно організувати «форуми раціональності» – вільний діалог суб'єктів, і встановити деякі цивілізаційні принципи і правила комунікації. Будь-якій логіці комунікативних дискурсів, в свою чергу, повинно передувати прийняття етичних постулатів.

Після 24-го лютого 2022 року багатьом стало вдаватися, що сам хід подій, реалії війни практично «обнулили» будь-яке значення логіки, розуму, етики, права і навіть здорового глузду. Цієї війни не повинно було статися за всіма розумними критеріями та нормами мислення та поведінки людини ХХІ століття. Проте війна почалася і йде. Жорстока, нелюдська війна, спрямована на знищення цілої країни, цілого народу. І цей факт неможливо заперечувати.

Звісно, можливо все пояснити неосудністю чи амбіціями лідера однієї країни. Але це пояснення навряд чи можливо прийняти як достатнє. Більш реалістично намагатися з'ясувати – чи є у агресора і його прихильників своя логіка, що відрізняється від загальноприйнятої

(як і своя етика, своє право, своя культура). Тоді, може бути, війна Росії з Україною має і логічний вимір?

Висловлю обережне припущення, що, дотримуючись загальноприйнятих «правил чесної гри» (логічні, моральні, правові і т.і.) Росія не може реалізувати свої амбіційні плани відносно лідерства у світі, завоювання ролі наддержави. І вона це розуміє. А якщо це так, то оскільки амбіції і цілі для неї вище будь-яких «правил», «законів», «норм», то залишається знехтувати будь-якими правилами і обрати шлях грубої фізичної сили. Але зробити це непомітно, під зовнішнім прикриттям цих самих правил. А значить, потрібно голосно, зі всіх трибун, у всіх засобах масової інформації кричати про порушення цих правил іншими: і НАТО неправильно розширюється, і Україна погрожує безпеці Росії, і США неправильно впливають на Україну. При цьому мовчазно прийнятою «аксіомою» стала сумнівна думка про те, що усі повинні бути стурбовані безпекою Росії, що всі побажання Росії повинні бути миттєво всіма виконуватися, оскільки Росії загрожує постійна небезпека нападу, завоювання і т.і. Перелік цих «аксіом» був поповнений ще й абсурдним твердженням, що Україна – це регіон Росії, що Україна не є державою і т.і. Це один з прийомів «гібридної війни», який відволікає увагу, коли робиться протилежне тому, що говориться. Цей самий прийом Росія використовує і під час відкритої повномасштабної «гарячої» війни проти України.

Але існує інший бік проблеми. Наскільки готова логіка до цього пристосована? І тут висловлю друге обережне припущення, суть якого полягає в тому, що сучасна теоретична логіка має достатні засоби, щоб експлікувати суть зіткнення ідей, намірів, тез і аргументів сторін будь-якого конфлікту, в тому числі і діючої логіки ведення війни. Проте, разом з тим, логіка ще не побудована до свого «верхнього поверху»: в ній не вистачає такого розділу, як спеціальна логіка рефлексивних ігор, що розроблена для конфліктних ситуацій, яка би мала рівень аксіології і праксеології, вивчала б динаміку, співвідношення цілей, цінностей та дій сторін.

Коротко поясню хід думки, що виправдовує висунення висловлених вище двох припущень.

Почну з того, що логіка як наука розроблялась в цілях самовдосконалення самої людини, її розуму, і в цілях боротьби зі зловживаннями нечесних людей, які маскують свої корисні наміри з допомогою міркувань, зовнішньо схожих на вірні, але насправді вони порушують правила, що лежать в основі мислення. Ці правила, принципи, закони – в деякому наближенні – були ясно сформульовані Арістотелем, потім доповнені і розвинені. У широкі освітні програми були включені базові логічні знання, які складають фундамент логічної культури. Суть цих знань полягає у формулюванні двох необхідних умов правильності будь-якого міркування: 1) вихідна інформація повинна бути істинною та достатньою; 2) схема (форма) міркування, що застосовується, повинна бути логічно правильною. Проте з часом зміст класичних курсів логіки перестав задовольняти потреби освіти, і на зміну їм прийшли

курси критичного мислення, практичної логіки, теорії аргументації, де принциповим моментом визнається співставлення позицій *pro et contra*, *support and attack* в будь-якому розсуді, важливого для прийняття рішення. Але так є в суспільствах, де присутні помітні елементи демократії. У авторитарних суспільствах курси критичного мислення і навіть елементарні курси логіки для влади стають «зайвими». Для довідки: у Білорусі курс логіки зник більше десяти років тому; трохи пізніше він зник і в Росії. Розробляти «нову» логіку не стали, а «стару» прибрали. Наступний крок, а точніше, одночасний з видавлюванням логіки з гуманітарної освіти, був пов'язаний з атакою на право людини на інформацію: замість істини навмисно впроваджуються «напівправа», «постістина» і «постправа», а потім настає час для організації потужних потоків відвертої брехні і дезінформації. При цьому цинічно використовуються такі «слабкі місця» демократичних суспільств як відкритість інформаційного простору, наявність майданчиків для дискусій, можливість анонімної участі в них, множинність і розмаїття джерел інформації і т.і.

Тобто, іншими словами, робиться цілком усвідомлена спроба нейтралізувати чи зовсім прибрати обидві логічні умови самої можливості надійності висновків і доказів, що застосовуються для прийняття та при оцінці важливих рішень: і наявність достатнього обсягу істинної інформації, і критичного відношення до схем висновку, що застосовуються.

Що ж стосується готовності сучасної логіки (а вона більш складна, ніж «шкільна» логіка), то протиріччя проти такого цинічного ігнорування основ логіки може бути знайдена у сучасних роботах, присвячених аналізу онтологічних передумов логіки, логіки можливих світів, – оскільки моделі сучасного світу, які використовує Росія і які лежать в основі їхнього мислення і політики, досить вразливі для критики. «Можливий світ», який вони побудували і який хочуть нав'язати людству, в термінах сучасної логіки є недосяжним для тих можливих світів, які в реальності існують у свідомості інших суспільств людей. Російські офіційні особи живуть у вигаданому «можливому світі», де «Росія не нападає на Україну», «Росія взагалі ні на кого не нападає», «Росія захищає російськомовних громадян України» і веде «операцію» так, щоб не постраждало громадянське населення України і т.д. і т.п.

А якщо піти далі, то слід врахувати і те, що будь-яка теорія мислення суттєво залежить не тільки від онтологічних передумов, моделей світу, але й від систем цінностей, що приймаються, від побудови не тільки «дерева цілей», але й «дерева цінностей», яке лежить в основі. Тільки оцінка цілей і цінностей учасників будь-якого конфлікту, в тому числі і війни, що відбувається в системі координат загальнолюдських цілей і цінностей, і може створити реальну можливість такого діалогу, який своїм результатом може дати справедливе вирішення конфлікту. В діалозі конфлікт двох сторін, які мають взаємовиключні цілі, не може бути вирішений. Потрібна логіка медіації – тобто участь інших учасників комунікації.

Для агресора, який обрав для себе не логіку, а силу як шлях досягнення своїх цілей, чи є медіація прийнятною? Скоріше за все, ні. Вона буде тільки заважати йому, допоки перевага сили в війні на його боці. Він використовує агресію, силу як невербальний сильний аргумент. Контраргументом може бути тільки невербальний аргумент, тільки вчинок в розумінні М. Бахтіна. Такий вчинок здійснили воїни-українці. Такий вчинок роблять люди у всьому світі, підтримуючи Україну.

Юрген Хабермас, один з засновників комунікативної філософії, сильно розчарував своїх прихильників тим, що сформулював дилему, смисл якої в тому, що перемога України і перемога Росії – однаково погано. Тому компроміс повинен полягати в тому, щоб «зберегти обличчя» обом сторонам. Але далі це чомусь означає, що Україну треба залишити сам-на-сам з агресором. Політика страху перед ядерною війною повинна визначати межі допомоги Заходу Україні, вважає Хабермас [2]. Інакше кажучи, чим більше страх (а він великий), тим менше допомога. Виникає зустрічне питання: а де ж комунікативна раціональність? Де корпоративні цінності і інтереси? Тоді вербальні погрози ядерної війни – це і є «найкращий аргумент»? Страх перед загрозою застосування ядерної зброї, який виникає у країн, що мають ядерну зброю, зрозуміти можна. Важко його прийняти. Важко погодитися з тим, що страху немає альтернативи.

Є. Бистрицький робить висновок про слабкість самої комунікативної філософії і про те, що екзистенціальні конфлікти, де мова йде про право на життя, не піддаються раціональному вирішенню. Так, якщо раціональність виражена і захищена тільки вербальними засобами. Логіка рефлексивних ігор, може бути розроблена не тільки в категоріях можливих світів, категоріях цілей і цінностей, категоріях трансцендентальної етики, але й в категоріях дії, вчинка і події. Україна тому і прагне в Європейське співтовариство, що сподівається на те, що такі цінності як воля, право на життя, почуття власної гідності тут не просто слова.

Список використаних джерел:

1. Сучасні аргументативні практики: логіко-комунікативні критерії ефективності // Філософські аспекти дослідження каузальності в соціально-гуманітарній сфері: монографія / О. М. Єременко, О. В. Соловійов та ін., за ред. О. М. Єременка. – Од.: «Гельветика», 2021. – С. 242–314.
2. Євген Бистрицький. Звичний Габермас // <https://blogs.pravda.com.ua/authors/bystrytsky/627348bae29c7/>

Ключові слова: логіка, теорія аргументації, комунікативна філософія, війна, страх, дилема Хабермаса, вчинок.

Key words: logic, theory of argumentation, communicative philosophy, war, fear, Habermas' dilemma, action.

КАПУСТИНА НАДІЯ БОРИСІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри філософії, кандидат юридичних наук, доцент*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ РОЗДУМИ Г. МАРКУЗЕ ПРО СОЦІАЛЬНЕ НАСИЛЬСТВО

Феномен насильства супроводжує всю історію людського суспільства. Причини насильства в його різних формах, моральна оцінка, способи протидії вивчаються як соціально-гуманітарними науками так і природними. Актуальність досліджень насильства лише зростає, що зумовлено зміною характеру та масштабів насильства у сучасному світі. Дві спустошливі світові війни, локальні військові конфлікти другої половини XX – початку XXI століття, військовий конфлікт, що відбувається в даний момент в Україні, дають підстави говорити про те, що соціальне насильство стає звичною реальністю. Розгляд насильства у контексті соціальних відносин дозволяє глибше осмислити сучасну цивілізаційну реальність, яка поєднує у собі контрасти творення і руйнації, панування і підпорядкування, свободи і придушення, гуманізму і антигуманізму. Суспільство без насильства – це ідеал, прагнення до якого людина супроводжує насильством. У наших роздумах про соціальне насильство спиратимемося на концепцію представника франкфуртської школи Герберта Маркузе. Маркузе здійснив синтез ідей марксизму і фрейдизму використовуючи методологічний принцип історизму, критично осмислив розвиток західної цивілізації в аспекті наростаючої деструктивності насильства. Отже, насильство Маркузе розглядається як соціальна деструкція, де виявляється взаємозв'язок між деструктивним станом індивідуальної та колективної свідомості та деструктивним, репресивним впливом соціальних умов. Так, у «Еросі і цивілізації» Маркузе розкрив сутність репресивної цивілізації [1]. В есе «Проблема насильства та радикальна опозиція» [2] вчений дискутує на тему боротьби з найгіршими проявами репресивної цивілізації, а також вирішує питання, хто цю боротьбу має очолити. В «Репресивній терпимості» [3] та інших есе та інтерв'ю Г. Маркузе робить спроби більш детально пояснити власну теорію та в певній мірі, по можливості, її доповнити. З точки зору Маркузе, індустріальна цивілізація характеризується таким специфічним соціальним облаштуванням, у якому свідомо заохочуються прояви руйнівних сил. Через це спочатку нейтральне руйнування стає негативним лише по відношенню до продуктивності. Під позитивом насильства як знищення розуміється як доцільність, тобто деструктивний принцип одночасно виконує роль протипотязу та стимулу творчого початку. Як наслідок, насильство на певному етапі розвитку суспільства може бути продуктивним. Насильство як руйнування є історичним, тобто, форми його прояву залежать від соціально-історичного етапу розвитку суспільства і встановлюються

через систему соціальних інститутів. Маркузе виділяє три періоди історії людини: минуле (доіндустріальне суспільство), сучасне (промислове, технологічне, «одномірне» репресивне суспільство) і майбутнє (постіндустріальне суспільство). Основою для розрізнення цих трьох періодів був принцип реальності, точніше різні форми його виконання. Принцип домінування в концепції Маркузе здійснюється в трьох проєкціях: це панування людини над собою, панування суспільства над людиною, панування над природою за допомогою науки і техніки. Таким чином, Маркузе розкриває сутність насильства як потрібне підпорядкування, при цьому зазначаючи, що в індустріальному суспільстві спостерігається зростання насильства, що в принципі суперечить закону соціальної динаміки: з розвитком цивілізації, рівень репресивності суспільства, необхідний для його продуктивного розвитку, має знизитися.

Маркузе зводить усі сфери суспільства до однієї: до політичної. В силу того, що Маркузе розуміє під політикою «практику, яка розвиває, визначає, зберігає та змінює базові соціальні установи», можна стверджувати, що політика є основою, на якій функціонує і розвивається насильство як руйнівна сила. При цьому трагедія людини в «одномірному суспільстві» полягає тому, що вона не усвідомлює ступеня своєї несвободи, а це означає, що вона не має потреби у звільненні і свободі. З точки зору Маркузе, це і є «чиста форма рабства», тобто «існування як інструмент, річ. І що річ одухотворена... що вона не відчуває себе річчю... не змінює суті цього способу існування» [1, с. 94]. Зростаючу деструктивність насильства Маркузе пов'язує з повним придушенням політики в усіх сферах суспільства. В результаті знищується *інакшість* як загроза стабільності.

Реконструкція соціального насильства як деструкції у концепції Маркузе дозволила визначити природу насильства як амбівалентну: з одного боку, у природі людини «вкорінена» деструктивність, з іншого боку, людина обдарована творчою силою. Звідси розвиток нашого суспільства та самозбереження людини утверджуються через насильство як деструкцію. Прикладом самодеструкції західної цивілізації став фашизм як деструктивна політична модель. Незважаючи на загальний песимістичний настрій Маркузе, як і більшість представника франкфуртської школи, вважали за можливе протистояти деструктивності насильства. Щоб усунути насильство та зменшити тягар придушення, щоб захистити людину та тварин від жорстокості та агресії, – необхідні передумови створення гуманного суспільства [3].

Проаналізувавши характерні особливості розуміння «насильства» у творчості Г. Маркузе стає зрозумілим, що насильство є феноменом, що супроводжує всю історію людства, воно є формою зла, яке потребує, по-перше, засудження, по-друге, пояснення і, по-третє, протидії.

Список використаних джерел:

1. Маркузе Г. Ерос та цивілізація. Одномірна людина: вивчення ідеології розвиненого індустріального суспільства. *Сучасна зарубіжна соціальна філософія: Хрестоматія*. К.: Либідь, 1996. С. 87–134.
2. Marcuse H. The Problem of Violence and the Radical Opposition. URL: <https://www.marxists.org/reference/archive/marcuse/works/1967/violence.htm>
3. Marcuse H. Repressive Tolerance. URL: <https://la.utexas.edu/users/hcleaver/330T/350kPEEMarcuseToleranceTable.pdf>

Ключові слова: Г. Маркузе, феномен насильства, соціальне насильство, соціальна деструкція, деструктивність насильства.

Key words: G. Marcuse, phenomenon of violence, social violence, social destruction, destructiveness of violence.

ШАМША ІГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри філософії, кандидат філософських наук, доцент*

АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ПРИНЦИПУ ТАЛІОНУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Як відомо, принцип таліону (око за око, зуб за зуб), золоте правило моральності (вчиняй так, як ти бажав би, щоб вчиняли із тобою) та християнська заповідь любові (возлюби ближнього як самого себе), постають етапами сходження моральної самосвідомості людства. Це означає, що розвиток людських суспільств здійснюється в напрямі від таліону – до християнської заповіді любові. Таким чином, історія розгортання людства еволюціонує від простого до складного, від варварства до цивілізації.

Проте, той факт, що людство в цілому у моральній самосвідомості розвинулося до християнської заповіді любові, не означає, що кожне окреме суспільство, і кожна окрема людина (навіть, в суспільствах з розвинутою моральною самосвідомістю), перебувають на цьому етапі [Див.: 1, с. 52]. В основному, в сучасних суспільствах використовується золоте правило моральності. Але й його використання не є аксіомою, адже використання цього правила передбачає бачення в іншій людині самого себе – це й правило співчуття та співпереживання. Якраз відсутність спроможності до співчуття та співпереживання, змушувало в родових общинах використовувати принцип таліону. Коли ж він втратив свою ефективність (на етапі переходу від общини до суспільства), людині для регламентації поведінки в суспільстві, знадобилася досконаліша нормативна цілісність, якою і постало золоте правило моральності. Для його ефективного функціонування якраз і знадобила-

ся спроможність співчувати та бачити в іншій людині таку ж людину, як і я сам.

Причому, перехід від таліону до золотого правила моральності, здійснився також не в одну мить. Як відомо, золоте правило моральності має два формулювання – негативне (*не вчиняй так, як ти не бажав би, щоб вчиняли стосовно тебе*) та позитивне (*вчиняй так, як ти бажав би, щоб вчиняли стосовно тебе*). Негативне формулювання золотого правила моральності є перетвореною формою таліону, бо така форма залишається принципом реактивної (а не активної) поведінки. А ось те, що на сьогодні прийнято називати «золотим правилом моральності», є саме позитивним формулюванням цього правила.

На нашу думку, конструктивним є використання найвищої нормативної цілісності, на яку тільки спроможна людина, або людське суспільство: тут працює, так сказати, «презумпція конструктивності» – обирати краще, а не гірше.

Але, війна не залишає вибору... Антропологія війни полягає у максимальному загостренні стосунків «Я та Інший» до стану, коли інша людина (або ціла країна, чи – навіть – група країн) розуміється як ворог, чужак, агресор. Інша людина стає тим, хто може позбавити майна, території проживання, здоров'я, життя тощо. І тут в нагоді стає якраз принцип таліону, який дозволяє дати гідну відсіч у прямих бойових діях. Ні золоте правило моральності, ні християнська заповідь любові не можуть допомогти у ситуації активних бойових дій. Тому ми погоджуємося з тими дослідниками, які вважають, що використання принципу таліону є припустимим в сучасних суспільствах, бо немає іншого способу зупинити насильство [1, с. 52]. Як ми сказали вище, не всі країни сучасного світу, і не всі люди в цих країнах перебувають на третьому етапі розвитку моральної самосвідомості. Отже, відносно суб'єкта моральної дії, у якого моральна самосвідомість перебуває на рівні принципу таліону, безглуздо застосовувати золоте правило моральності, або християнську заповідь любові. Принаймні, безглуздо, якщо метою є припинення насильства. Християнська заповідь любові виявляється в цій ситуації неспроможною, оскільки віддає перевагу ненасильницькому спротиву, а золоте правило моральності, неспроможне, оскільки його вадою (навіть, за мирних умов) є закріплення існуючої в суспільстві несправедливості. Іншими словами, для війни не підходять ні золоте правило моральності, ні християнська заповідь любові, адже війна – це подія в логіці принципу таліону.

Отже, активна військова агресія стосовно нашої країни, не залишає Україні вибору, і країна змушена відповідати на рівні принципу таліону. Але, застосування принципу таліону має свою логіку, головною властивістю якої постає співрозмірність. Принцип таліону є принципом рівної відплати, і для того, щоб вона була рівною, потрібно зважувати всі моменти шкоди, яка завдається.

Можна зрозуміти неможливість зважити все під час військових дій, але прагнути цього потрібно.

Розуміючи, що війна точиться не лише на поле бойових стикнень, а й на інформаційному полі, потрібно усвідомлювати, що боротьба з ворожими «фейками», не може здійснюватися за допомогою власних «фейків». Як раз тут принцип таліону – не діє. Адже моральна перевага, яка завжди на боці постраждалої сторони, втрачається. Окрім того, необхідно враховувати, так сказати, «радіус ураження», чітко усвідомлювати ураження, яке попутно отримує своя ж сторона. Громадяни країни, на яку здійснений напад, змушені пручатися, давати військову відсіч. Але, будучи ураженими не лише ворожою пропагандою, а й пропагандою власної країни, можуть втратити боєздатність, стати слабкішими. А цього, на наш погляд, краще було б уникнути. Отже – істина завжди постає гідною відповіддю на спробу вибудувати альтернативну (паралельну) «реальність», яка спирається на симулякр.

Список використаних джерел:

1. Шамша І. В. Етика : навч.-метод. посібник. – Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2014. – 96 с.

Ключові слова: принцип таліону, золоте правило моральності, християнська заповідь любові, антропологія війни, співрозмірність моральної дії.

Key words: talion principle, golden rule of morality, christian love commandment, anthropology of war, proportionality of moral action.

ПУХТИНСЬКИЙ МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ

*Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України,
старший науковий співробітник, кандидат юридичних наук, доцент*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ДИСКУРС ПАРЛАМЕНТСЬКОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕФОРМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОГО ВРЯДУВАННЯ

Парламентське, інституційне, законодавче забезпечення територіальної організації публічної влади, територіального врядування є суттєвими елементами впровадження належного врядування в країні. Тому їх дослідження в конституційно-правовому дискурсі представляє вагомий доктринальний інтерес. Трансформаційні перетворення в різних сферах соціуму пов'язані із формуванням нової парадигми владарювання, парадигмою належного врядування (англ.: good governance) країною і, зокрема, територіального врядування. Інституційне забезпечення полягає у створенні організаційних основ процесу трансформації, розбудові його організаційної структури і включає органи, що безпосередньо спрямовують, координують хід реформування. За допомогою законодавчого забезпечення формується правовий механізм трансформації територіального врядування. Законодавче забезпечення

покликане правовому регулюванню відносин у сфері трансформації територіального врядування: реформуванню територіальної організації публічної влади, адміністративно-територіального устрою країни. Воно здійснюється різними суб'єктами законотворчого процесу.

Формування адекватного правового, а також законодавчого забезпечення територіального врядування залежить, передусім, від ефективності діяльності парламенту, як провідника конституційно-правового регулювання відносин врядування та територіального врядування, інвентаризації сучасних проблем конституційно-правового регулювання здійснення публічної влади та окреслення пріоритетів трансформації конституційно-правового регулювання врядування в Україні. Верховна Рада України є основним суб'єктом законодавчого забезпечення територіального врядування. Законодавче забезпечення в діяльності парламенту планується. Так, у лютому 2021 року була ухвалена Постанова Верховної Ради України «Про План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2021 рік» [1]. В цьому документі питанням врядування присвячені розділи 4. «Урядова машина»: 4.1. Ефективне врядування; 4.2. Професійна державна служба; 4.3. Антикорупційна політика та 8. «Регіональна політика»: 8.1. Регіональний розвиток; 8.2. Місцеве самоврядування, територіальна організація влади та адміністративно-територіальний устрій; 8.3. Містобудування, нормування та технічне регулювання у будівництві; 8.4. Житлова політика і благоустрій; 8.5. Житлово-комунальне господарство; 8.6. Енергоефективність житлових і громадських будівель.

У Верховній Раді України головним в законодавчому забезпеченні політики децентралізації є Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування, який супроводжує всі законопроекти у сфері територіального врядування [2].

Найбільш актуальні для місцевого самоврядування законопроекти, які розглядалися та ухвалювались в парламенті у 2021 році стосувались наступних сфер: *земельна децентралізація, нові функції місцевих державних адміністрацій, спрощення електронних за купівель для громад, вдосконалення інституту старост, створення центрів надання культурних послуг* [3]. Важливим у реформуванні територіального врядування, адміністративно-територіального устрою є Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо впорядкування окремих питань організації та діяльності органів місцевого самоврядування і районних державних адміністрацій» [4], що дозволить врегулювати питання правонаступництва комунального і державного майна, а також бюджетних ресурсів, прав та обов'язків районних рад ліквідованих постановою Верховної Ради «Про утворення та ліквідацію районів» [5]. Надважливим для правового забезпечення територіального врядування є ухвалення закону про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України [6].

1 грудня 2021 року Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування

схвалив пропозиції до проекту Плану законопроектної роботи Верховної Ради України на 2022 рік [7]. Вони стосуються сфери реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади. Зокрема, йдеться про розробку трьох нових проектів законів: «Про внесення змін до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо сприяння залученню жителів до вирішення питань місцевого значення, розвитку форм місцевої демократії; проект Закону щодо розмежування повноважень органів місцевого самоврядування, місцевих державних адміністрацій та інших органів виконавчої влади у зв'язку з прийняттям нової редакції Закону України «Про місцеві державні адміністрації»; «Про внесення змін до Закону України «Про військово-цивільні адміністрації» щодо повноважень військово-цивільних адміністрацій.

Обговорюються також пропозиції щодо розробки Муніципального кодексу України. Як зазначав Президент України: «є різні бачення, різні моделі цього документа, він повинен сприяти не лише розвитку окремих регіонів, але й зміцненню унітарної, неподільної України» [8]. Сама ідея розробки Муніципального кодексу України є дискусійною. Подібний документ розроблявся і навіть був внесений на розгляд Верховної Ради України ще у 2000-му році [9]. Проте, ця спроба була невдалою. Справа в тому, що перед розробкою такого документу слід концептуально визначитись, відповідно до доктрини муніципального права, із предметом його правового регулювання, провести ґрунтовну систематизацію законодавства, яке може бути включене до Кодексу і, нарешті, завершити конституційно-правове нормотворення територіального врядування. Доцільно задуматись не лише про «муніципальне» законодавче забезпечення, тобто забезпечення місцевого самоврядування, а про законодавче забезпечення всієї системи територіального врядування.

Процеси трансформації територіального врядування, територіальної організації влади, адміністративно-територіального устрою (АТУ) пов'язані із своєчасним конституційним забезпеченням, яке вимагає відповідної парламентської процедури. В умовах воєнного стану воно стає проблематичним, у формальному сенсі – неможливим. Проте, після його закінчення – потребує завершення. Фахівці аналізують останні напрацювання щодо конституційного визначення системи АТУ, особливостей впровадження нової координаційної, контрольно-наглядової інституції виконавчої влади, специфіки регіонального і субрегіонального врядування та організації місцевого самоврядування, припинення повноважень органів місцевого самоврядування, тощо. Наприкінці 2021 року було опубліковано так званий Фінальний звіт за результатами інклюзивних позапарламентських публічних консультацій «Зміни до Конституції України у частині децентралізації через консенсус» – проект тексту змін до Конституції України в частині децентралізації влади від 29.11.2021року [10].

Отже, формування адекватного правового, а також законодавчого забезпечення територіального врядування залежить, передусім, від

ефективної діяльності парламенту, як провідника конституційно-правового регулювання відносин врядування та територіального врядування, інвентаризації сучасних проблем конституційно-правового регулювання здійснення публічної влади та окреслення пріоритетів трансформації конституційно-правового регулювання врядування в Україні.

Напряцювання щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України слід використовувати і стосовно розвитку та вдосконалення законотворчості у сфері законодавчого забезпечення трансформації територіального врядування. У цьому сенсі доцільно переглянути традиційні підходи до правового забезпечення муніципальної сфери, виходити із постулатів належного врядування, продумати концептуальні підходи до розробки новітнього законодавства щодо засад територіального врядування України за умов переходу системи врядування від воєнного стану [11] щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування до мирного часу.

Список використаних джерел:

1. Постанова Верховної Ради України «Про План законопроектної роботи Верховної Ради України на 2021 рік» від 2 лютого 2021 року № 1165-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1165-20#Text>
2. Законотворча діяльність в комітетах Верховної Ради України. Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіональної розвитку та містобудування. Законопроекти, з підготовки яких комітет визначено головним. Станом на 15.11.2021. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc6_current_main?id=&pid069=240
3. 7 законопроектів, важливих для децентралізації та розвитку громад (інфографіка). URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14241>
4. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо впорядкування окремих питань організації та діяльності органів місцевого самоврядування і районних державних адміністрацій» від 17 листопада 2020 року № 1009-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1009-20#Text>
5. Постанова Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» від 17 липня 2020 року № 807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text>
6. Проект Закону про порядок вирішення питань адміністративно-територіального устрою України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70936
7. План законопроектної роботи ВРУ на 2022 рік: які законопроекти з пакету децентралізації включать до документу. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/14313>
8. Зеленський анонсував створення «Конгресу місцевих влад при президентові»: що це за орган. URL: <https://bykvu.com/ua/bukvy/zelsenskij-anonsuvav-stvorennja-kongresu-miscevih-vlad-pri-prezidentovi/>

9. Проект Кодексу законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» (Муніципальний кодекс України). Номер, дата реєстрації: 6287 від 13.12.2000. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=9491
10. Зміни до Конституції України в частині децентралізації влади. Фінальний звіт за результатами інклюзивних позапарламентських публічних консультацій «Зміни до Конституції України у частині децентралізації через консенсус». Проект тексту змін до Конституції України в частині децентралізації влади. 29.11.2021. URL: <http://komsamovr.rada.gov.ua/uploads/documents/42960.pdf>
11. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» від 12 травня 2022 року № 2259-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-IX#Text>

Ключові слова: конституція, Верховна Рада, парламент, інституційне, законодавче забезпечення територіального врядування, органи публічної влади.

Key words: constitution, Verkhovna Rada, Parliament, institutional, legislative support of territorial governance, public authorities.

МАТЮШИНА ІННА ІВАНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри філософії, кандидат філософських наук*

МАГІСТЕРСЬКИЙ ТЕСТ НАВЧАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ VERSUS ТЕСТ ЗАГАЛЬНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ПРАВНИЧОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Вища освіта України зазнає поступових змін протягом останнього десятиліття, майже кожен навчальний рік «приносить» трансформації в умовах, принципах навчання, формуванні та формулюванні навчальних дисциплін тощо. Цього навчального року (2021-2022) Міністерством освіти і науки України було заплановано розширення списку галузей знань, які вимагають складання особливого «Магістерського тесту навчальної компетентності» (далі МТНК) для вступу на магістерський рівень вищої освіти, до цих галузей знань відносяться: «Соціальні та поведінкові науки», «Журналістика», «Управління та адміністрування», «Публічне управління та адміністрування», «Міжнародні відносини» (крім спеціальності 293 «Міжнародне право»). До цього навчального року з 2017 року подібний Тест загальної навчальної правничої компетентності (далі ТЗНПК) складали лише здобувачі, які прагнули отримати магістерський ступінь зі спеціальності «Право».

У зв'язку з цим виникає низка питань:

- чим відрізняються ці тести?
- чи врахували укладачі тестів помилки попередніх сесій?

– чи було враховано зауваження, які спеціалісти, переважно українські логіки, неодноразово висували до ТЗНПК?

Перше питання достатньо важливе, оскільки при розширенні галузей знань, до здобувачів яких спрямовані ці тести, ймовірно, мають бути узагальнені вимоги, сформульовані ті компетенції, які є універсальними для цих галузей знань, а не бути зосередженими виключно на юридичній освіті. В принципі, це відбулось. Новий тест МТНК, вимоги до якого сформульовані у наказі МОН № 158 від 11.02.2022 [1], і демонстраційний варіант якого лише нещодавно був оприлюднений і з яким можна ознайомитись на офіційному порталі ЗНО-ОНЛАЙН [2], є дещо спрощеною версією ТЗНПК. Більш того, у демонстраційному варіанті МТНК 20 з 33 завдань – це завдання з попередніх тестів ТЗНПК. Ми не будемо аналізувати різницю в цих тестах на рівні програм (вимог), оскільки програма, яка була сформульована для ТЗНПК, не була реалізована відсотків на 50, а порівняємо на рівні реалізації, тобто реальних тестів.

МТНК складається з двох компонентів: вербально-комунікативного й логіко-аналітичного. Вербально-комунікативний компонент містить новий тип завдання, пов'язаний з лінгвістичною компетенцією, а точніше: розуміння термінів іноземного походження та грамотне володіння україномовною лексикою. Друга частина цього компонента містить завдання, які у ТЗНПК називалися «Критичне мислення», а по факту перевіряли здатність розуміння тексту, та здатність порівнювати інформацію. Логіко-аналітичний компонент МТНК складається з 6 завдань, які відносились до розділу «Логічне мислення» (у ТЗНПК було 9 завдань у розділі «Логічне мислення»), та три ситуації (9 питань), які у ТЗНПК називались «Аналітичне мислення». Різниця у тому, що було додано новий тип аналітичної задачі, який містить вміння читати схеми, графіки, діаграми.

Отже, очевидно, що тест був спрощений, скоротилась кількість логічних завдань, завдань, пов'язаних з читанням та розумінням тексту, додалися інший тип лінгвістичних завдань.

На питання «чи врахували укладачі тестів помилки попередніх сесій?» можна відповісти стверджувально. Це виражається, передусім, на рівні структурування вимог та видів діяльності, які містяться у тексті Програми тесту загальної навчальної компетентності [1]. В структурі немає логічних помилок, на відміну від попередньої програми, явно було проаналізовано та усвідомлено, які саме типи завдань будуть міститися у тексті. Але все одно деякі формулювання видів діяльності, які мають перевірятися тестом, визивають принципові зауваження. Так, наприклад, пункт «1.1.3. Аналізувати та інтерпретувати інформацію з тексту/текстів» [1] визиває запитання щодо можливості об'єктивної відповіді щодо інтерпретації тексту. Інтерпретація – це робота індивідуальної свідомості, яка може містити нестандартні ходи, думки, асоціації, і тоді виникає питання, чи можна говорити про одну, єдину правильну об'єктивну відповідь щодо інтерпретації тексту/фрагменту тесту? Вочевидь, ні.

Крім того, на нашу думку, програма містить достатньо дивну позицію щодо того, що для розв'язання тесту здобувач не повинен мати спеціальних «вузькопредметних» знань, «достатніми є базові знання з математики, природничо-наукових і соціально-гуманітарних дисциплін...» [1]. По-перше, людина, яка має освіту рівня бакалаврату, вже має більш ніж базові знання з певних предметних галузей. По-друге, завдання з логічної частини явно побудовані із застосуванням логічних формул, із знанням логічних закономірностей. Практика роботи зі студентами 4 курсу демонструє, що розв'язання цих задач на рівні «базового здорового глузду» успішна у 20-30 відсотках випадків. Тобто, знання основ логіки значно підвищує успішність розв'язання цих задач. Згадаємо також і задачі з комбінаторики, які виходять за межі базових знань математики. Отже, недостатньо базового рівня знань для успішного укладання Магістерського тесту навчальної компетентності.

Останнє питання «чи було враховано зауваження, які спеціалісти, переважно українські логіки, неодноразово висували до ТЗНПК?» для нас залишається відкритим. Ми більш схилиємось до негативної відповіді на це питання. Проблема в тому, що справжнього відкритого обговорення програми, завдань так і не було, жоден спеціаліст з логіки не бере участь ані в складанні тестових завдань, ані в перевірці цих завдань. І українські логіки неодноразово вказували на логічні помилки, які містилися в попередніх тестах.

У підсумку можна сказати, що в цілому Магістерський тест навчальної компетентності є продовженням та спрощенням Тесту загальної навчальної правничої компетентності, удосконалена програма та вимоги до цього тесту.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Програми тесту загальної навчальної компетентності (наказ МОН № 158 від 11.02.2022). Електронний ресурс. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita/vstupna-kampaniya-2022/yedine-fahove-vstupne-viprobuвання/zatverdzeni-programi-yefvv>
2. ЗНО онлайн 2022 року в магістратуру (демоверіант). Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zno.osvita.ua/master/tznpk/508/>

Ключові слова: тест загальної навчальної правничої компетентності, магістерський тест навчальної компетенції, логічне мислення, викладання логіки.

Key words: test of general educational legal competence, master's test of educational competence, logical thinking, teaching logic.

БОЛЬШАКОВА ОЛЬГА ВІТАЛІЙВНА

*Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку,
доцент кафедри політології, соціології та соціальних комунікацій,
кандидат філософських наук*

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У ПРАВОСВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН В ПЕРІОД ПЕРЕХІДНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Радикальні зміни правового буття значною мірою відобразилися на розумінні права, законності, правопорядку, прав і свобод людини та громадянина. В такій ситуації особливо зростає роль правосвідомості як важливого чинника стабілізації та розвитку українського суспільства на шляху до європейського майбутнього. Можна констатувати той факт, що актуальність обраної теми зумовлена значущістю питань, пов'язаних із вивченням правової свідомості в суспільстві, оскільки формування правосвідомості тісно взаємопов'язана з питаннями подальшої трансформації українського суспільства на демократичних засадах.

Загальновідомо, що специфічною формою свідомості є правова свідомість (правосвідомість) – система відбиття правової реальності в поглядах, теоріях, концепціях, почуттях, уявленнях людей про право, його місце та роль щодо забезпечення свободи особи та інших загальнолюдських цінностей.

Зазначимо, що поняття трансформації правосвідомості є багатоаспектним, і передбачувані зміни стосуються як системи ідей і поглядів, духовної складової, так і концепцій, теорій, настроїв, що виникають з приводу правової реальності. Тобто ми можемо спостерігати динаміку поведінки носіїв правосвідомості, які відображають ставлення до права і здійснюють це за допомогою регулятивної функції в юридично значимих ситуаціях. У цьому руслі чітко проявляється тісний взаємозв'язок між правосвідомістю і суспільною свідомістю, внутрішньою організацією природи правосвідомості, зв'язком між її компонентами, закономірностями її розвитку і створення, а також важливою соціальною роллю, що стає ключовим постулатом поняття трансформації правосвідомості.

В сучасному постіндустріальному, інформаційному суспільстві правова свідомість формується лише на початковому етапі становлення, спираючись на традиції, її самоідентифікаційні визначення більше не прагнуть до стійкої завершеності, орієнтованої на постійному інтернаціональному діалозі, і відкриті для найрадикальніших трансформацій. Потреби, межі допустимого змінюються вже не в процесі зміни поколінь, а в процесі он-лайн спілкування, за короткий час складається соціальний консенсус, при цьому, не встигаючи підтверджуватися досвідом, імперативи свідомості можуть змінюватися неодноразово. Правова свідомість сучасного користувача інтернету реагує на зміни

раніше, ніж формуються норми позитивного права. Повсякденна стратегія правової свідомості випереджає наукову рефлексію. Свобода самосвідомості одного суб'єкта замикається на свободі самосвідомості іншого суб'єкта в добровільному договірному нормуванні. За умов дії договірних форм права, локальних конвенційних визначень рівності, справедливості та свободи стрімко знижується роль офіційних версій соціальної пам'яті. Водночас збільшується часовий інтервал історичної пам'яті, в якому потреби соціальної ідентифікації знаходять свої підстави. Джерелом таких ідентифікаційних метаморфоз стає вже не тільки певним чином інтерпретована національна історія. Все складніше виявляється конструювання офіційного національного міфотворення. Можливості глобальної мережі безпосередньо реалізуються як при трансформації первинної соціалізації, так і в рамках механізму мінливості ідентифікаційних моделей.

Нарікання сучасних правознавців і соціологів з приводу «правового нігілізму», заклики педагогів до виховання правової свідомості насправді не в повній мірі враховують і діалектику становлення самого правосвідомості, і механізми становлення ідентичності. В такому випадку справа не в тому, що свідомість негативно ставиться до права як такого, а в тому, що чинне законодавство не спирається в достатній і прозорій формі на обов'язкові атрибути права – справедливність, рівність та свобода. Це означає, що не в самій ідентифікації відсутні правові інтенції, а процес самоідентифікації відбувається паралельно і незалежно від цінностей і позбавлений зворотного зв'язку, що презентуються позитивними нормами права. Це означає, що самі соціалізація і виховання шикуються по догматичним схемами, що не відповідає динамічній, критичній, рефлексивній природі свідомості взагалі, та правовій свідомості зокрема.

Таким чином, в процесі соціально-філософського аналізу трансформації правосвідомості в Україні ми прийшли до таких висновків: по-перше, трансформація – це не просто перетворення, це якісно новий щабель в житті населення, що відкриває нові можливості для суспільного розвитку. Безпосередньо трансформація правосвідомості – це спрямована зміна правосвідомості на тлі об'єктивних умов сучасних реалій. Це процес об'єктивних змін правової системи суспільства, що зачіпає всі правові явища, який змінюється під впливом цілого комплексу чинників і тенденцій, що дозволяють констатувати його трансформації. Іншими словами, трансформація правосвідомості є об'єктивним процесом, що відбувається в суспільстві через зміни самого середовища і основ взаємодії між суб'єктами правових відносин; – трансформація правосвідомості передбачає активізацію функціональної ролі правосвідомості в суспільстві, де правотворча діяльність являє собою основний інструмент правосвідомості. Трансформація правосвідомості відбувається по лінії відходу від деструктивних тенденцій правового характеру в суспільстві і поступового формування позитивної правосвідомості з усіма її атрибутами; – трансформаційні процеси в українському суспільстві зумовили інтенсивний розвиток правової науки, що сприятливо діє на формування

демократичної правосвідомості населення за допомогою підвищення рівня правової культури та грамотності. Поступовий розвиток правової культури в процесі трансформації правосвідомості дозволить подолати внутрішню слабку диференційованість типологічних властивостей правосвідомості в сучасному українському суспільстві.

Ключові слова: правова свідомість, правова культура, трансформація, трансформація правової свідомості.

Key words: legal awareness, legal culture, transformation, transformation of the legal consciousness.

БАБАНІН ВАДИМ ВАЛЕРІЙОВИЧ

*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри гуманітарних дисциплін та психології
поліцейської діяльності, кандидат юридичних наук*

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПЛЮРАЛІЗМ ЯК ЗАСІБ ПІЗНАННЯ РИМСЬКОГО ПРАВА

Римське право давно є предметом міждисциплінарного вивчення, тим полем наукових досліджень, де тісно переплітаються інтереси істориків, філософів, правників, дослідників етико-моральної проблематики, культурологів тощо. Це не випадково, адже феномен римського права увібрав у себе найбільші досягнення римської цивілізації і для наступних поколінь набагато століть вперед став прикладом розумної організації життя, зразком для вдалого поєднання та втілення у життя закону, права, звичаю, моралі та релігійних норм.

Для більш продуктивного аналізу римського права основу сучасного наукового дослідження має становити системний підхід до вивчення публічного аспекту римського права, який поєднує філософські, загальнонаукові та спеціально наукові методи дослідження. Зокрема: системний підхід, на нашу думку, дає змогу розглянути дуальний характер римського права на основі єдності конкретно-історичних фактів, що відповідали епосі римського панування та логічного зв'язку приватного і публічного права. За допомогою методу історичної реконструкції може бути відновлено та вивчено характер відносин і роль права у римській державі, зокрема у республіканський період її існування. Історико-компаративістський підхід забезпечує обґрунтування онтології римського права у бінарному публічно-правовому аспекті. Методи ідеалізації та моделювання мають сприяти максимально повному відтворенню змісту правових, моральних та релігійних цінностей, що панували серед римлян. За допомогою порівняльного аналізу здійснюється теоретичне вивчення, синтез філософських і юридичних концепцій, розкривається характер цінностей, що формували публічний

аспект права республіканського Риму. Герменевтичний метод надає можливість розкрити аксіологічний зміст категорій *res publica* (спільна справа), *maiestas* (велич), *honor* (честь), *virtus* (мужність і доблесть), *ius gentium* (право народів), *ius civile* (громадянське право), *iustitia* (правосуддя), *fides* (вірність), *aequitas* (справедливість), *ius* (примус) та їх роль у публічному аспекті.

Щодо філософсько-правової думки проблемами римського права у тій чи іншій мірі цікавилися В. Бачинін, В. Бігун, М. Гуренко-Вайцман, Г. Данильян, А. Козловський, М. Костицький, О. Литвинова, С. Максимов, О. Маноха, О. Тихомиров, О. Ярема.

На сучасному етапі вагомий внесок у розвиток філософсько-правової проблематики римського права було здійснено українськими дослідниками В. Вовк, Ю. Задорожним, Л. Петровою, С. Петковим та інші.

Загальні методологічні підходи щодо вивчення змісту та специфіки римського права також висвітлені у вітчизняній навчальній літературі нового покоління. Зокрема, йдеться про праці В. Макарчука, І. Мудрак, О. Підпригори і О. Харитонова, Г. Трофанчука та ін. Зазначені автори зробили і продовжують робити певний внесок у вивчення проблеми римського права, розширюють кордони його розуміння, виводять дослідження на новий якісний рівень.

У цьому сенсі особливу увагу мають привернути праці відомих дослідників римського права О. Підпригори та Є. Харитонова, які вперше в українській романістичній традиції системно підійшли до розкриття загальних положень правової системи Стародавнього Риму, основних принципів, головних понять і категорій римського публічного та приватного права. Крім того, слід зазначити, що саме вони вважаються найавторитетнішими романістами у вітчизняній правознавчій проблематиці, зробили і продовжують робити внесок у вивчення проблематики римського права.

Одним із нових напрямів досліджень римського права є його вивчення як джерела європейського права. Підкреслюючи злет інтересу до римського права на теренах сучасної Європи вчені зазначають, що воно переживає своєрідну «реінкарнацію» [3]. Разом із тим, при підвищеному інтересі до римського права як у середовищі зарубіжних, так і українських учених, слід уникати крайнощів і, як застерігає В. Вовк, не вдаватися до «безпосереднього використання римського права у його первинному вигляді». Йдеться не про автентичність системи унікального правового регулювання, а лише про її «переспівування, із збереженням основних системотворчих елементів» [2, с. 16–17].

Сучасним дослідникам авторитетний знавець римського права Є. Харитонов рекомендує починати з головного, тобто, по-перше, з тих світоглядно-методологічних засад права, котрі зберігають свою актуальність і сьогодні. Насамперед, це ідеологічні настанови, які підкріплюються світоглядними цінностями та ідеями римського права. По-друге, прагматично-технологічним використанням головних засад

технології права, ідей та категорій римського права, норм позитивного римського права як взірця, особливо в процесі кодифікаційної роботи, римсько-правової методики та юридичної термінології.

При тому, що проблематиці римського права приділяється чимало уваги, не повністю вивченими залишаються ще чимало його аспектів, зокрема той, що називається публічно-правовим. Так, у вітчизняному правознавстві немає спеціальних монографічних досліджень із цієї теми, адже у більшості випадків інтерес авторів скерований у площину вивчення приватного римського права. Дослідження, виконані у цьому руслі, належать таким українським дослідникам як С. Гринько, А. Гужва, М. Кармаліта, Л. Корчевна, В. Макарчук, Г. Федущак-Паславська, Є. Харитонов та ін.

Можна констатувати наявність певної диспропорції у вивченні проблематики римського права і потребу у більш глибокому та зацікавленому вивченні його публічно-правового аспекту.

На нашу думку, сьогодні вже постала необхідність дослідження римського права з точки зору на принципах об'єднання, інтеграцію мілоського та правового знання в одне ціле. Так, наприклад, під кутом зору філософії права українською дослідницею В. Вовк уперше римське право було розглянуто як феномен правової дійсності. Основою її праці послужив культурно-антропологічний підхід як методологія вивчення римського права не лише як юридичного явища, а через аналіз його соціокультурного контексту. Наголошуючи на своєчасності і правильності розвитку системного підходу до вивчення римського права, вчена особливо підкреслює потребу «у використанні різних варіантів, що взаємодоповнюють один одного, дозволяють одержати більш глибокі і різнобічні знання про складне та багатогранне явище, яким є право». Крім того, нею був запропонований культурно-антропологічний підхід як методологія вивчення римського права не стільки як власне юридичного явища, скільки як соціокультурного феномена [1].

Важливим для розвитку сучасної філософії права в Україні є наявна тенденція узагальнення системного досвіду римського права на основі філософсько-правового підходу. Це є позитивним фактором, що впливає на процес поглиблення розуміння внутрішнього сенсу та призначення права взагалі.

Список використаних джерел:

1. Вовк В. М. Бівалентність римської правової дійсності: монографія. Полтава: Полтавський літератор, 2011. 352 с.
2. Вовк В. М. Римське право і сучасне європейське право. *Порівняльно-правові дослідження*. № 2. 2009. С. 15–17.
3. Дембінські А. Римське право та правова культура Європи. Люблін, 2008. 150 с.
4. Підпригора О. Римське право як підґрунтя юридичної освіти. *Право України*. 2000. № 1. С. 117–120.

5. Харитонов Є. Феномен рецепції римського права і суміжні правові явища. *Часопис: «Про українське право»*. 2015. Число IX. С. 14–27.

Ключові слова: філософсько-правовий підхід до римського права, публічно-правовий аспект римського права, римське право, системний підхід до римського права.

Key words: philosophical and legal approach to Roman law, public law aspect of Roman law, Roman law, systematic approach to Roman law.

КОЛИБА МАКСИМ МИХАЙЛОВИЧ

*Український католицький університет,
старший викладач кафедри теорії права та прав людини,
заступник директора з адміністративних питань та розвитку
Міжнародного інституту етики та проблем сучасності,
доктор філософії*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРАВОРОЗУМІННЯ В КОНТЕКСТІ ТВОРЕННЯ НОВИХ СУСПІЛЬНИХ ТА ДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН

Вивчення юридичних наук, а також правотворення залежить насамперед від формулювання поняття «право». Ще при навчанні студентів викладачі виходять з певних визначень, які вони передають як основу в розумінні права. Як зазначає професор М. І. Козюбра, кожне з можливих визначень, взятих окремо, є однобічним та неповним [3, с. 45]. Проте варто зазначити, що при детальнішому розгляді цього питання, так чи інакше ми розуміємо, що право – це насамперед регулятор суспільних відносин. Таким чином, існування тих чи інших соціальних процесів створює необхідність впорядкування міжособистісної чи групової взаємодії людей. Незалежно від того, чи право позитивне, чи природне, воно виникає як наслідок та продукт самого існування суспільних відносин.

На жаль, ідеологічно викривлене вивчення права в радянський час дуже ґрунтовно засіло в науковій юридичній царині незалежної України. Незважаючи на певне відродження та відкриття інших типів праворозуміння (крім позитивізму), загальна тенденція щодо осмислення права залишається базуватися на творенні позитивних норм. Або ж – намагання вписати праворозуміння в один з концептів всередині самої теорії права. Хоча, як вказує Є. Дурнов, «Уявленню про право, що сформувалося в межах доктринального праворозуміння, відповідає найбільш високий рівень правової рефлексії, який не тільки сприяє розвитку науки, а й визначає загальний характер професійного, а також значною мірою буденного розуміння права, тобто визначає характер функціонування правової реальності» [2, с. 157]. Таким чином, саме по собі праворозуміння є основою подальшого врегулювання суспільних відносин.

Широкомасштабне вторгнення армії Російської Федерації в Україну, що почалося 24 лютого 2022 року, почало процеси, результати яких буде видно далеко не одразу. Не тільки Україна, але й загалом світове співтовариство зіткнулося з проблемою невідповідності міжнародних норм актуальній ситуації. Агресія Росії наочно показала не просто причинно-наслідкові зв'язки між творенням суспільних відносин та наступним правовим регулюванням. Але й прогалини в нормах і національних законодавств, і міжнародного права. Творення нових союзів, питання постачання озброєння, гуманітарної допомоги чи підтримки українських біженців стає причиною творення нового правового регулювання всередині держав та між ними.

Варто нагадати, що вітчизняне поняття «праворозуміння» на Заході розуміють як «школу права», що має дещо інше семантичне та етимологічне значення. Належність до тої чи іншої школи права передбачає відповідну правотворчу та правозастосовну діяльність. Водночас, нерідко ці школи протистоять одна одній. Природнича, позитивістська, історична чи соціологічна школи можуть не враховувати чинників, що впливають на саме поняття права у суспільстві з певною історичною, культурною основою. Відповідно, реалізація права може відбуватися поза контекстом реального розвитку суспільства.

Війна в Україні показує чималий вплив та правотворення таких інститутів, як Церква. Особливо в контексті Собору УПЦ, що відбувся 27 травня 2022 року, оскільки творяться нові суспільні відносини як на рівні держави та релігійних організацій, так і на рівні міжособистісного спілкування громадян. Рішення релігійних організацій впливають на суспільство, і регулювання цих відносин згодом необхідно буде зафіксувати в позитивному праві. Таким чином, залежно від прихильників того чи іншого праворозуміння, і буде полагати складність як у правотворчій, так і в правозастосовувальній діяльності. Але якщо позитивісти та юснатуралісти навряд чи зможуть на спільних засадах творити нові норми права, то починаючи з 70-х років XX століття інтегральна теорія дала можливість враховувати різні аспекти права, в тому числі аксіологічні, релігійні, соціальні, природні, позитивні. Для кращого розуміння, можна застосовувати український переклад цих слів – цілісна юриспруденція чи цілісна теорія права. Як писав Г. Дж. Берман, «Інтегрована юриспруденція – це філософія, що об'єднує три класичні школи: правовий позитивізм, теорію природного права та історичну школу. Вона заснована на переконанні, що кожна з цих трьох конкурентних шкіл виділила один з важливих вимірів права, виключивши інші, і що суміщення декількох вимірів в одному фокусі, по-перше, можливе, і по-друге, – важливе» [1, с. 340].

Суть цієї війни – це не тільки про боротьбу України за власну незалежність. Це є питання суверенітету, а відтак – свободи та волі до самостійного прийняття рішень. Оборона йде не лише по лінії підпорядкування територій та людей, а й щодо питання свободи як такого. Питання, яке формувалось в Західній правовій та політичній думці, починаючи з грецьких філософів, через юдео-християнську традицію та римське

право, філософію Середньовіччя, Просвітництва, та нарешті отримало глобальне позитивне вирішення у глобальних та регіональних міжнародних актах з прав людини. Тепер, під час війни ставиться питання про захист основоположних прав людини – права на життя, на свободу віросповідання, свободу пересування, свободу слова тощо. І саме зараз необхідно звернутися до питання переосмислення та розвитку в Україні теорій праворозуміння – шкіль права, які би враховували різні аспекти людського життя. Роблячи це цілісно, розуміючи, що право, як регулятор суспільних відносин, залежить не тільки від політики, економіки чи вірувань, а що воно з'являється на їхньому перетині та взаємовпливі, можна в подальшому вдосконалити вже й позитивні нормативні акти. І таким чином краще забезпечити можливе майбутнє вирішення тих чи інших суспільних криз або ж навіть попереджати їх.

Список використаних джерел:

1. Берман Дж. Гарольд. Вера и закон: примирение права и религии / пер. с англ. яз. (Harold J. Berman. Faith and Order. The Reconciliation of Law and Religion. Scholars Press, Atlanta, 1993). Москва : Московская школа политических исследований, 2008. 464 с.
2. Дурнов Є. Поняття та види функцій праворозуміння. *Підприємництво, господарство і право: загальноукраїнський науково-практичний господарсько-правовий журнал*. 2020. № 9. С. 154–159.
3. Загальна теорія права : підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. К. : Ваіте, 2015. 392 с.

Ключові слова: праворозуміння, школа права, свобода, інтегральна теорія, суспільні відносини.

Key words: legal understanding, school of law, freedom, integral theory, social relations.

ТОКАР ЛЮДМИЛА ВІКТОРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри філософії*

ОКРЕМА ДУМКА СУДДІ: ЗАГРОЗА ДИСОНАНСУ АБО УМОВА ПОЛІФОНІЧНОЇ ЄДНОСТІ?

Регулювання інституту окремої думки судді здійснюється кількома статтями процесуальних кодексів, натомість, юридичні наслідки окремих думок не визначені. Беручі до уваги позиції окремих науковців та суддів Конституційного суду України, можна прийти до висновку щодо неоднозначного погляду на ці наслідки. Особливої гостроти набуває погляд на інститут окремої думки, як посягання на легітимність рішень Суду, підриив довіри до його діяльності шляхом, так би мовити, самопіа-

ру намагаючись підлаштуватися під очікування суспільства щодо найбільшочіпких «політичних» питань [1].

На процес прийняття рішення з самого початку дивляться з позиції очікуваного кінцевого результату, на нього заздалегідь проєктується певна кінцева міра. Якщо мірою такого результату, як прийняття рішення Конституційним судом є більшість голосів суддів, тоді позиція, яка отримала цю перевагу визначаються як результат (рішення) і сприймається як правова дійсність. За цих умов, окрема думка щодо певного рішення Суду або залишається поза результатом діяльності, або постає загрозливим критерієм відсутності результату, як такого.

Така позиція ставить під сумнів роль окремих суб'єктів (суддів) в прийнятті колегіальних рішень. Колегіальність ототожнюється з одностайністю, загрожуючи перейти в тиранію більшості. Принципи незалежності, об'єктивності, повноти тощо, стають меншовагітніми по відношенню до принципу колегіальності, як ознаки легітимності. Але, легітимність неможлива без дотримання всіх засад діяльності Суду. Практика свідчить, що насправді, саме в окремій думці є можливість надати *аргументи судді, які не знайшли свого відображення в мотивувальній частині, висловити і аргументувати свою незгоду із резолютивною частиною. Зростання кількості окремих думок, які супроводжують рішення Суду, вказують на незалежність суддів, на їх суб'єктність.* Окремі думки суддів постають важливим засобом інформування громадськості про суть юридичних дискусій. На думку судді КСУ Миколи Мельника, «окрема думка виступає як інструмент діалогу з правовим середовищем, суспільством. Вона дає можливість показати особливості обставин розгляду справи, які не можна побачити в самому рішенні» [1]. Така відкритість викликає довіру. Також, це дає можливість окремим аргументам бути почутими і врахованими під час законотворчого процесу.

Вимога від судді підлеглості і уніфікації думки, згідно з колегіальною більшістю, перетворює його в кінцеве, заковане в певну визначену міру і сутність формоутворення. Тим самим ми вимагаємо від особистості відмовитися від своєї суб'єктності, принципом існування якої і є вихід за ці фрейми. Як наслідок, отримуємо формалізацію в прийнятті рішень Суду, от тоді вже не має принципової різниці чи-то людина, чи-то штучний інтелект буде приймати дані рішення.

Діяльність Конституційного Суду має нормативну основу. Вона визначена зовнішньою необхідністю, яка окреслена Конституцією, юридичною позицією Суду, висловленої в спільній позиції більшості від складу колегії у раніше опублікованому рішенні. Окрема думка дає змогу виходити за дані межі, постає прецедентом для зміни судової практики, правової доктрини.

Існування інституту окремої думки суддів підштовхує до глибшого, всебічного і повного розгляду справи, що дає необхідну міру достатнього обґрунтування рішення. Він мотивує окремих суддів в професійному вдосконаленні, а Суду виходити в конституційний простір, долаючи межі позитивізму.

За законом єдності і боротьби протилежностей процеси і явища мають суперечливі моменти, тенденції, сторони, що борються і взаємодіють між собою, таким чином і зумовлюють розвиток. *Окремі думки всередині поліфонічного звучання, які, на перший погляд створюють дисонанс у звучанні, насправді дають можливість до гармонізації правової буття.*

Позиції, які не були належним чином окреслені в мотивувальній частині рішення, або, яка виходить за межі юридичної позиції Суду, може слугувати флюгером, який вказує на необхідність покращення захисту конституційних прав і свобод, вказувати на напрям подальшого розвитку. Не відсутність, а саме потенційна можливість прояву інших думок, наявність поліфонії професійних голосів дають можливість досягнути істинної єдності під час процедури прийняття рішення Судом. Досягнення єдності як перехід на новий рівень якості є результатом процесу становлення, під час якого відбувається зняття протиріч. Єдність не тотожна однастайності. Для однастайності важливе одноголосся думок. Для єдності ж поліфонічність не становить загрозу і не протирічить їй.

І, хоч, в останні роки збільшується популярність окремих думок: після прийняття окремих рішень ми можемо спостерігати не сталість і однозначність, а нестійке занепокоєння, яке поступово приходить до певної рівноваги протилежностей. Якщо ж опісля прийняття рішення ми не спостерігаємо дану рівновагу, це вказує не на порушення процесу, не на неналежний професіоналізм окремих суддів, не на функціональну неспроможність КС, а на незакінченість процесу становлення.

Отже, така форма активності судді Конституційного Суду України, як окрема думка постає не суб'єктивним свавіллям, а об'єктивною необхідністю в процесі прийняття рішень. Така форма судової активності не тільки не протирічить логіці правового буття, але і є безпосередньою умовою розгортання його сутності.

Список використаних джерел:

1. Окрема думка судді КСУ: законне право чи підстава для відповідальності. Режим доступу: <https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/okrema-dumka-suddi-ksu-zakonne-pravo-chy-pidstava-dlya-vidpovidalnosti/>
2. Окрема думка судді – що за процесуальний феномен? // Крутий стіл. – Комітет з процесуального права та Комітет з конституційного права, адміністративного права та прав людини Асоціації правників України. Режим доступу: <https://radako.com.ua/news/okrema-dumka-suddi-shcho-zaprocusualnyi-fenomen>

Ключові слова: окрема думка судді, суб'єктність суддів, міра, розвиток, колегіальність, незалежність.

Key words: dissenting opinion of a judge, subjectivity of judges, measure, development, collegiality, independence.

БАЙТАЛЮК ЗОРЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
аспірантка*

СВОБОДА ВИРАЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ПОГЛЯДІВ ЯК ДЕМОКРАТИЧНА ОСНОВА І ПІДґРУНТЯ ІСНУВАННЯ ТА НОРМАЛЬНОГО РОЗВИТКУ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ТА ЗАГРОЗ ХХІ СТОЛІТТЯ

У ХХІ столітті свобода стала чи не найвизначнішим показником демократії, громадянського суспільства та правової держави. Це така цінність людини, яка здобута протягом століть, якою нині ніхто не хоче поступатися чи віддавати. Свобода є частиною людського буття, без якої неможливо уявити життя людини, тим більше сучасної. І це ми – народ України – нині у зв'язку з військовою агресією РФ на території нашої держави дуже чітко усвідомлюємо і тому власне боремося за свободу, за можливість вільно жити і розвиватися без диктатури, без вказівок влади, яка б робила вибір за нас і вказувала нам єдиноправильну ідеологію, єдиноправильний вектор розвитку держави і нав'язувала свою так звану «духовність» у наші розуми.

Як відомо, проблематика щодо з'ясування сутності, природи та обсягу свободи завжди турбувала філософів, теологів, політологів, правників і навіть пересічних громадян, які часто вступають у «словесні баталії», відстоюючи свою думку чи позицію, особливо коли йдеться про політику. Тому не дивно, що нині існує понад 200 визначень цього поняття [2, с. 3]. Більшість дослідників цього феномену доходять до висновку, що людина і є свободою, якій притаманні свобода духу і дії [3; 4]. Свого часу ще Аристотель назвав свободу як можливість, здатність жити на власний розсуд, за своїм бажанням. Крім цього, філософ звертав увагу і робив акцент при визначенні сутності свободи, що це також і можливість поперемінно брати участь у здійсненні влади, що і є засадою демократії [1, с. 167]. Тобто цей феномен має насправді важливе значення для демократичного цивілізованого розвитку людства.

Однією із важливих складових свободи є свобода вираження політичних поглядів. На перший погляд, здається, що в умовах військової агресії це питання мало би піти на другий план і звертатися до нього немає потреби через нагальність вирішення інших, більш важливих безпеково-оборонних проблем. Водночас більш ґрунтовний аналіз цієї проблеми дозволяє зробити протилежний висновок – навпаки – ступінь реалізації свободи вираження політичних поглядів безпосередньо вказує на рівень демократії держави. Якщо в державі вільно можна висловлюватись, пропагувати свою позицію щодо прихильності чи неприхильності до певних політичних сил, критикувати владу, коли існує конструктивна опозиція та забезпечується політичний плюралізм – можна сміливо вважати, що основні елементи демократії існують, що

власне дозволяє рухатися у напрямку побудови справді правової держави, яка ґрунтується на загальнолюдських цінностях та ідеалах моральності і справедливості.

Чим відкритіше влада, прозоріше відбуваються політичні процеси та вільніше почуватється населення, тим менше шансів для приходу до влади диктаторів. Підтвердженням цієї тези може слугувати ситуація, яка склалася у рф. Довготривала пропаганда націоналістичної ідеології, спрямованої на виховання почуття зверхності росіян щодо інших народів, звеличення і возведення «руського миру», «руського народу та держави» до рангу «наддержави з наднародом», цілеспрямована завуальована політика на обмеження основних свобод російських громадян, передусім свободи вираження політичних поглядів, нав'язування єдиної ідеології та політичної партії – призвело до появи путінського диктаторського режиму, в умовах якого ціннічно порушуються усі принципи і норми міжнародного права, моралі та справедливості. Більше того, путін дозволяє ігнорувати навіть положеннями російського законодавства, які за його стараннями вже давно стали декларативними (правовою фікцією). Такий приклад розбудовування держави повністю йде у розріз антропоцентричної ідеї, яка була прийнята людською спільнотою після II світової війни на тлі великої розрухи, спустошення в Європі та величезної кількості загиблих людей внаслідок фашистської агресії. Саме тоді держави як основні актори міжнародних відносин визнали цінність людини, її життя і проголосили свій намір рухатися у напрямку охорони та забезпечення поваги прав людини. Як слушно зауважує Н.А. Соколова, аналізуючи важливість антропоцентризму: «... неможливо забезпечити розвиток, не забезпечивши безпеку, неможливо забезпечити безпеку, не забезпечивши розвиток, і, звичайно ж, неможливо забезпечити ні те, ні інше без забезпечення прав людини ... Ці цілі обумовлюють антропоцентричний підхід в сучасному міжнародному праві, який передбачає забезпечення сприятливих умов для життя людини» [5, с. 34-46]. Безпека, розвиток, сприятливі умов існування народів напряму залежать від поваги прав людини. Це основа демократії і відповідно підґрунтя для прогресивного розвитку правової держави. Тому коли якась держава ігнорує повагою прав людини, в тому числі свободою вираження політичних поглядів, має бути негайна відповідь міжнародного співтовариства. Найбільш ефективно нині працюють економічні санкції. Потрапивши у ізоляцію, не маючи змоги тісно на взаємовигідній основі співробітничати в економічній сфері, реалізувати свій зовнішньополітичний курс, держава-порушниця буде змушена йти на поступки і поступово відновлювати порушені права, бажаючи назад повернутися у лоно міжнародної спільноти для налагодження співпраці. Крім цього, загроза застосування санкцій буде слугувати своєрідною превенцією для інших держав, які лише мають певні тенденції до встановлення антидемократичних режимів.

Історія нам не раз демонструвала (до прикладу фашистська Німеччина) і нині продовжує демонструвати (рф), що внаслідок ігнорування

чи обмеження свободою вираження політичних поглядів виникає загроза демократії і масштаб її може сягати далеко за межі території держави. З огляду на це, справедливо свободу вираження політичних поглядів відносити до так званого «незмінного ядра прав людини» поряд із правом на життя, заборонаю катувань, нелюдського чи принижуючого честь та гідність поводження, правом на справедливий судовий розгляд і правом не піддаватися насильницькому зникненню. Відповідно потрібно, по-перше, ретельно стежити, щоб ця свобода відповідала основним загальновизнаним стандартам прав людини, по-друге, оновити систему колективної безпеки, здійснити реформування Ради Безпеки ООН, по-третє, підсилити роль моніторингових місій міжнародних міжурядових організацій у сфері охорони прав людини. І в ці процеси мають бути включені всі існуючі держави, тобто усі народи та нації.

Отже, враховуючи наведене, можна констатувати, що свобода вираження політичних поглядів є важливою цінністю у системі загально-визнаних демократичних стандартів, оскільки дає можливість вільно висловлюватись кожному з різних політичних питань, з питань формування органів державної влади та управління, щодо питань зовнішньо- та внутрішньополітичного курсу держав, а це основа демократії, втілення верховенства права та антропоцентричних ідей. Тому увесь цивілізований світ нині має докладати багато зусиль, щоб відповідати цим загальновизнаним стандартами і не допускати їх порушення, оскільки наслідком може бути і військова агресія, і здійснення політики геноциду, і вчинення інших міжнародних злочинів, які посягають на міжнародний мир та безпеку людства, що є неприпустимим у XXI столітті.

Список використаних джерел:

1. Арістотель. Політика; [пер. с давньогр. та передм. О. Кислюка]. [2-е вид.]. К. : Основи, 2003. 239 с.
2. Лях В. В. Соціальні, особистісні та екзистенційні виміри свободи. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2004. Випуск 44. 255 с.
3. Поняття свободи як визначального чинника людського буття в філософії датського мислителя Сьорена К'єркегора. Свобода та детермінація у сучасному світі. URL: <https://newacropolis.org.ua/theses/88bb4b91-1b19-4b6e-a59f-bf26b1812904>
4. Свобода: Сучасні виміри та альтернативи / В. В. Лях, В. С. Пазенок, К. Ю. Райда. К. : Український центр духовної культури, 2004. 486 с.
5. Соколова Н. А. Антропоцентричный подход в международном праве окружающей среды. *Международное право – International Law*. 2009. № 2 (38). С. 34–46.

Ключові слова: свобода, політична свобода, свобода вираження політичних поглядів, агресивна війна, європейська безпека.

Key words: freedom, political freedom, freedom of expression of political views, aggressive war, European security.

СЕКЦІЯ 2

АКТУАЛЬНІ ГРАНІ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Керівник секції: завідувач кафедри загальної теорії права та держави,
доктор юридичних наук, професор А. Ф. Крижановський

Секретар секції: професор кафедри загальної теорії права та держави,
доктор юридичних наук, професор О. С. Мельничук

КРИЖАНОВСЬКИЙ АНАТОЛІЙ ФЕДОРОВИЧ

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри загальної теорії права та держави,
доктор юридичних наук, професор

ПРО КОНЦЕПТ «ДЕРЖАВНІСТЬ» ТА ЙОГО ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЛЯ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Категорія «держава» – предметоутворююча у державознавстві та одна із головних у загальній теорії права і держави, стала настільки універсальною, що цим поняттям стали позначати досить широке коло явищ (влада, країна, держапарат та ін.). У широкому суспільному вжитку така синонімізація може бути цілком припустимою, але у пізнавальному дискурсі – розмиває сутнісно-змістовне поле наукової категорії, призводить до зниження чіткості поняттєво-категоріального устрою науки. Звичайно, певною мірою цьому посприяли глобалізаційні процеси, які призвели до зміни (ускладнення) вигляду сучасної держави, її образу і зовнішніх проявів, трансформації структурно-інституційного підґрунтя. На характері і методах здійснення державної влади у сучасних умовах позначилися також політичні процеси демократизації і розвиток громадянського суспільства, яке усе більше заходить на царини, що раніше вважалися «територією» держави. Така динаміка і трансформація буття сучасної держави і необхідність її наукового осягнення вимагали розширення поняттєво-категоріального апарату державознавства. То ж цілком природньо, що міждисциплінарні комунікації у науковій сфері призвели до збагачення термінології загальної теорії права та держави запозиченням із історії та політології терміну «державність», який досить швидко попав у фокус теоретико-

державного дискурсу. Між тим, науковий статус поняття «державність» у юриспруденції є досить невизначеним, з одного боку, через вочевидь недостатній рівень осягнення природи цього феномена, а з іншого – через різнорідність його доктринальних інтерпретацій. Відтак, ми маємо до діла ту початкову стадію наукової розробки державно-правового феномена, яка може позначити його пізнавальний статус як «концепт». До утвердження терміну «державність» у якості категорії загальної теорії права та держави необхідним є ґрунтовне зрозуміння природи та сутнісних характеристик цього феномена, а також місця категорії у структурно-логічному устрої юриспруденції.

То ж поки-що прагнення науковців відповісти на питання що таке державність виявили доволі широкий змістовний простір, який може охоплювати природу цього феномена, і у зв'язку з цим – різноманіття загальної теорії права та держави інтерпретацій цього поняття.

З позицій теоретико-методологічних перспектив, на нашу думку, значним потенціалом володіють, передусім, широкі підходи до розуміння цього явища, оскільки майже не обмежені обрії і складна структура конструйованих таким чином концептів уможлиблюють відбір і використання тих моделей, які корелюються з рівнем і завданнями дисциплінарного дискурсу. Предметна сфера юриспруденції іманентно задає вимоги до концептів з позицій відповідності їх структурно-логічним характеристикам категорій науки про державу і право. Цілком природньо, що використання міждисциплінарного пошуку так чи інакше завершується у царині професійних пріоритетів правників.

То ж, звернемося до міркувань науковців. В. К. Геворкян вважає, що державність поєднує у собі інститути публічної влади (тобто, по-суті, державу і інші владні інститути), а також «...зв'язки, відносини, стани, режими, статуси, цінності, установки, які створюють відповідну інфраструктуру – те саме середовище, у яке входять державно-правова, державно-політична, господарсько-економічна, духовно-психологічна, культурно-історична сфери життєдіяльності суспільства, держави, особи та інших соціальних суб'єктів» [1, с. 16]. І хоча така дефініція через її широту може здатися надмірно абстрактною і аморфною, вона задає граничний «обрій», до якого може простягатися змістова характеристика цього феномена. Інша справа, що теоретико-правова інструменталізація наукової категорії має напочатку хоча б контурно позначити власне предметно-змістовне тіло, яке має бути досить чітко відокремленим від змістовного простору інших категорій. Звичайно ж, конструювання концепту, а надалі формулювання категорії «державність» своїми кореневими прив'язками має сходити до категорії «держави», проте ототожнення з нею чи включення держави як структурного елементу державності тільки ускладнює осягнення її природи.

Цікаву інтегративну дефініцію державності пропонує А. І. Оразбаєва: це складова нашого життя, що поєднує у собі історичну, культурну, національну, релігійну і інші компоненти; це певний обумовлений історичним розвитком кожного народу зв'язок між державними інститутами і ефективністю їхнього функціонування, характер якої є обумо-

влений тим, наскільки вони органічно є пов'язаними з даною країною на кожному конкретному етапі її розвитку, а також закликають до чіткого розуміння того, що це не є абстрактним поняттям. Вона виявляє себе у конкретних державно-правових формах, у яких знаходять прояв певні традиції і особливості, що спричиняють вплив на різні боки державності, і уможливають характеризувати його як конкретну державність. Попри те, що у цій конструкції є ознаки логічного кола (державність – передумова державності), у ній позначено важливі характеристики феномена державності. Це її «присутність» у «нашому» житті, тобто у життєдіяльності кожного соціуму, його складових і членів «тут і зараз». Якщо використати механістичну метафору до пояснення процесів функціонування держави, вона потребує постійних зусиль для підтримання її роботи, «ремонту», «наладки», корегування, забезпечення необхідними ресурсами і т.д. І відтак, саме державність виступає тим інтелектуально-духовним ресурсом, який виступає передумовою усього комплексу дій, що необхідні для підтримання злагодженої роботи державного механізму. Інституційована державність (така, що є утвердженою, втіленою у соціальні, політичні і правові інститути) стає важливим фактором, який надає стійкості і усталеності державі, а також – і усьому суспільству. Періодичне відтворення певних форм організації та функціонування держави у окремих країнах (наприклад, Великобританія зберігає відданість монархічній формі правління, Росія – тоталітарним та авторитарним режимам) – результат тяжіння до таких моделей глибинного соціуму, його політико-правової ментальності, закарбованого у суспільній свідомості домінуючого складника образу державності.

Отже, вимальовуються кілька висновків, які можуть мати теоретико-методологічне значення у подальшій розробці категорії «державність».

1. Наріжною проблемою тут є з'ясування співвідношення концепту «державність» з категорією «держава».

2. При цьому держава не має ототожнюватися з державністю чи використовуватися у якості елемента її структури. Це суперечило би семантиці цього слова (смісл іменника «державність», утвореного за допомогою прикметника «державний» від іменника «держава» не може співпадати зі змістом кореневого слова).

3. Вочевидь, мають право на доктринальне конструювання широкі і вузькі моделі державності, однак вони мають знаходитися у рамках власного змістовного і функціонального поля цього феномена.

І ще кілька коротких міркувань з цього приводу.

Найявний рівень міждисциплінарного опрацювання феномену державності дає підстави думати, що державність визріває у надрах суспільної свідомості і є іманентно властивою структурованій людській спільноті (нації, етносу), у якій формуються, чи уже склалися духовні передумови розбудови «власної» держави. Державницькі прагнення такої спільноти виявляють себе через продукування нею розгалуженої інфраструктури, на основі якої створюється, функціонує і розвивається

держава. Ця інфраструктура поєднує у собі соціокультурні «підмурки» держави, а також економічні, політичні, ідеологічні, етичні, правові засади. Отже, державність стає, з одного боку, передумовою формування держави зусиллями даної спільноти, а з іншого – потужним ресурсом захисту своєї держави суспільством у разі посягань на неї.

У теоретико-методологічному сенсі наявне сьогодні багатоманіття проявів дає підстави розрізняти і відповідні типи державності – монархічна, республіканська, авторитарна, диктаторська, олігархічна, тиранічна, ліберальна, демократична та ін. У якомусь сенсі державність є інтегративною по відношенню до форм держави, і є відображенням домінування у суспільній свідомості того чи іншого елемента зовнішнього прояву державної влади. А методологічне значення такої типології є у тому, що прихильність до певних моделей державності, історичне «ходіння по колу» вимагають від політичних еліт і науковців осмислення глибинних причин цього феномена.

Так само евристичний потенціал категорії державність виявляється у її прикладенні до інтерпретації таких феноменів, як «держави з прикметниками» (неспроможна держава, псевдодержава, квазідержава, слабка держава) – завдяки можливості виявлення недоліків «інфраструктури» чи стійких деформацій суспільної і елітарної свідомості.

Зазначене спонукає до виразного розуміння того, що концепт «державність» – не абстрактне поняття. Воно виявляється у відповідних формах суспільного досвіду, колективної свідомості, історичної пам'яті і готовності (дозрілості) нації, етносу до творення своєї «власної» держави. Державність втілюється у практиці розбудови держави у виплечених народом формах. Український народ на очах усього світу вкотре рішуче і послідовно демонструє зрілу державність, яка, попри надії і твердження горе-політиків є самодостатньою, самобутньою і життєздатною. І нація неохитно захищає свою державу від посягання.

Список використаних джерел:

1. Геворкян В. К. К понятию государственности. *Вестник Ереванского университета. Правоведение*. 133.3. 2011. С. 16–22.
2. Оразбаева А. И. Категория «государственность» как теоретико-методологическая проблема. URL : «edu.e-history.kz» электрондык ғылыми журналы № 1(05), 2016.

Ключові слова: держава, державність, методологія, юриспруденція, наукова категорія, концепт.

Key words: state, statehood, methodology, jurisprudence, scientific category, concept.

ДУДЧЕНКО ВАЛЕНТИНА ВІТАЛІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри загальної теорії права та держави,
доктор юридичних наук, професор*

СПОСІБ ПОШУКУ ПРАВА У ГЕРМЕНЕВТИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ВІДМІННОСТІ МІЖ ПРАВОМ І ЗАКОНОМ (ЗА ВЧЕННЯМ Г.В.Ф. ГЕГЕЛЯ)

Пошук права у герменевтичній концепції відмінності між правом та законом своєю підставою має плюралістичну теорію і практику джерел права. За такого підходу, спосіб пошуку права є онтологічно-телеологічним.

Блискучим взірцем розв'язання зазначеної проблеми є вчення про право Г. Гегеля.

Г. Гегель указує на існування живих звичаїв, які висновуються з людського серця і чуття [1, с. 185]. Спорідненим звичаю постає договір, у гегелівському громадянському суспільстві норми договірного права стають законом [1, с. 79-87].

Суб'єктивні права можуть бути лише в носіїв волі, тобто особистостей. Тож особистість є підґрунтям права і основне веління права проголошує: будь особистістю та поважай інших як особистостей. Однак для прояву свободи особистості необхідно забезпечити її зовнішню сферу свободи, яка досягається запровадженням власності. «Близько півтори тисячі років тому, – нотеує мислитель, – завдяки християнству почала затверджуватися свобода особи і зробилася хоча й у незначній частини людського роду, всезагальним принципом. Стосовно ж свободи власності, то вона, можна сказати, лише з учорашнього дня одержала визнання у значенні принципу. Це може служити прикладом із всесвітньої історії, який свідчить про те, який тривалий час необхідно духу, щоб просунутися у своїй самосвідомості» [1, с. 71].

Особистість має право накладати свою волю на річ, що, загалом, призводить до появи обміну та договору. Г.В.Ф. Гегель і розпочинає свою філософію права з відносини володіння річчю як найпростішого правового відношення. «Вступ у володіння річчю робить її матерією моєю власністю, оскільки матерія для себе собі не належить» [1, с. 62]. Розумність власності полягає не в задоволенні потреб, а в тому, що знімається декларативна суб'єктивність особистості. Лише у власності особистість постає як розум. «На тій підставі, що я даю моїй волі наявне буття через власність, то власність також мусить бути визначена як ця, моя. У цьому полягає важливе вчення про необхідність приватної власності... Свобода власності є головною умовою блиску громадянського суспільства» [1, с. 199]. Далі мислитель простежує перехід від власності до договору. Він запевняє, що більша частина власності в громадянському суспільстві ґрунтується на договорі і, що вкрай важливо, право

договору стає законом. Розум робить таким же необхідним, щоб люди вступали в договірні стосунки – дарували, обмінювалися, торгували тощо, – як і те, щоб вони мали власність. Договір передбачає, що ті, хто вступає в нього визнають один одного особистостями і власниками. «У договорі я маю власність завдяки спільній волі; інтерес розуму полягає в тому, щоб суб'єктивна воля стала більш загальною» [1, с. 79]. Тут народжується соціальність.

Якщо осмислити живі звичаї і надати їм форми усвідомленої всезагальності, то природне право («право саме у собі») набуває вигляду закону. Кожний індивід знаходить у законі формулу своєї істинної предметної сутності, бо закони розкривають і повідомляють йому те, що він доти лише невиразно відчував у глибині своєї істоти. Тож підпорядкування істинним законам не в змозі притиснути його свободу. Кожний істинний закон, за Г.В.Ф. Гегелем, є свободою; він є виговореною сутністю вільної волі, і знає в ньому себе. Ті ж закони, які не узгоджені із вільною волею людини, залишають ся порожнім зобов'язанням.

Позитивне право є правом, установленим у якій-небудь державі таким, що вимагає свого здійснення; те, що в ньому визнано «закономірним», те і є витоком знання про «правне» і «право». Але саме тут і починаються небезпека й ускладнення, які ведуть нерідко до спотвореного, не належного нормоутворення і нормозастосування.

Передусім, установлений закон у змозі неправильно віддзеркалювати природне право («право саме у собі»). Тоді виявляється розбіжність між законом і правом у його розумній сутності. Позитивне право може бути породженням сваволі; воно може таїти в собі начала насильства і тиранії; воно може складатися просто з нерозумних законів. Тоді виникає і має місце право, яке суперечить своїй сутності – неправе право [1, с. 88–89].

Запроваджений закон, навіть якщо він правильно сформульований, навіть якщо він адекватно відбиває зміст вільної людської волі, може зустрітись з великим ускладненням. Закон у значенні загального правила вступає у сферу конкретної емпірії з її множинністю, яка не піддається ніякому передбаченню. І ось серед людей виникає хибна думка, що позитивне право повинне мати характер «досконалого законодавства», тобто охоплювати усі подробиці і передбачити усі можливі випадки кодексу приписів. Починається безнадійна погоня за емпіричним матеріалом, що вислизає і дедалі розгалужується; розум знемагає в пошуках нових «принципів» і «розумних» критеріїв, а законодавство, не удосконалюється за змістом та потворно зростає. Тоді воно стає неприступним для знання і засвоєння; громадяни перестають знати своє право, і закон перестає бути їхнім власним законом: гине свобода покори. Створювати такі закони – все одно, що написати кодекс чужою мовою, або, подібно тирану Діонісію, повісити так високо, щоб жоден громадянин не зміг їх прочитати [1, с. 189]; наслідок один і той же: втрата свободи і безправ'я.

Пошуки такого вичерпного кодексу безглузді і згубні. Закон неминуче залишається на рівні абстрактності і всезагальності. І якщо він намагатиметься педантично передбачити і регламентувати кожний прояв життя, то виникає поліцейська держава, в якій усе підпорядковано закону і нагляду, в якій закон протистоїть живому людському духу, як чужа, зовнішня, всезрівнююча сила, що пригнічує і переслідує людину. Право виявляється в основі своїй спотвореним, бо закони виходять з порожньої думки, позбавлену абсолютної сутності.

З одного боку, закони повинні бути зрозумілими, відтворювати зрілу цілісність, інакше загине свобода; але, з іншого боку, невпинно виникає потреба в нових законах. Розв'язання цієї проблеми вбачається в тому, що закони мають містити лише всезагальні основні положення, принципи, які адекватно віддзеркалюють природне право, або «право само у собі» у його абсолютному змісті; основні положення підлягають подальшій «спеціалізації» в межах дійсної необхідності; але центр тяжіння має бути перенесений з «абстрактного правила» на живу дієвість закону в душу людини, тобто на правосвідомість.

Важливо не те, щоб люди безперервно мали за мету абстрактні правила й перетворювали своє життя на механічне підведення своїх вчинків під букву законів. Важливо, щоб в душах людей жило і діяло природне право і щоб закони адекватно і правильно відтворювали зміст людської свободної волі: тоді позитивне право збігатиметься з природним правом і «свободна воля» збереже свою свободу. Люди мають жити правом і в праві, знаючи його розумну сутність і свою власну розумну природу. Закон мусить бути для людини тим «об'єктом», який тільки умовно начебто «приходить зовні», а в дійсності він розкриває внутрішню сутність душі – розумну і свободну волю. Зустріч суб'єктивної волі з законом мусить мати не підкорююче, а звільнююче значення, бо розум завжди звільнюється шляхом усвідомлення своєї тотожності з «об'єктивним». А для цього усвідомлення людині необхідно не лише знати закон, а й мати також вільний доступ до своєї внутрішньої природи, яка в усіх людей однакова [1, с. 185–199].

Правова заповідь проголошує: будь особистістю і поважай інших, як особистостей [1, с. 52]. Це необхідно тому, що без цього немає шляхів до цілого, до ідеї. Ось звідки висновується і головна заборона природного права притискувати особистість, її життя, її діяльність і сферу її свободи. На цій забороні ґрунтуються всі правові веління.

Природне право або «право саме в собі» дається кожній людині у вигляді її розумної і свободної волі, і суддя в змозі здобути його таким же чином, як і громадянин, що постає перед судом. Суддя не повинен застосовувати закон, ідучи вслід за його буквою, бо на цьому шляху педантичного пристосування справжню справедливість неможливо відшукати. Між загальним правилом, даним у законі, і одиничним випадком завжди залишається розбіжність, яка вимагає того, щоб закон був модифікований. Ця модифікація, однаке, мусить здійснюватися у дусі істинного права, згідно з вказівками людської свободної волі або, за висловлюванням Г.В.Ф. Гегеля, – вона мусить бути зумовлена «спо-

гляданням цілого». Але таку зумовленість суддя в змозі знайти тільки всередині себе. Тут можливо, звичайно, що суб'єктивна впевненість судді буде саме лише його суб'єктивною впевненістю, не більше. Але правильна організація суду присяжних дає певну гарантію від таких рішень.

«Суддя мусить виносити вирок на підставі законів – це правило, він є лише знаряддям законів ... Хоча цей бік діяльності судді, безперечно, існує, але є і другий бік, який полягає в тому, що суддя не може тільки застосовувати закони. Суддя не тільки реалізує закон, він є тут і творчою стороною, його точка зору, його думка тощо впливають на перебіг справи, він мусить бути присутнім при цьому як особлива особа, звідси і його думки, погляди, нахили, бажання, окремі інтереси, що завжди мають місце в окремій людині. Вирок складається з двох елементів: один із них – закон, другий – думка, точка зору, характер судді, і ця друга сторона значною мірою існує ... Кожен суддя повинен мати совість, вона має силу, і в цьому полягає перевага судді, совість інших не має сили, іншими словами, вони не судді. Щодо совісті, ті і другі рівні, однак совісті судді надано право виносити вирок» [2, с. 81].

За переконанням мислителя, судочинство мусить бути публічним, а суд має бути судом присяжних, а не лише суто «юридичним судом». Право вимагати публічності судочинства ґрунтується на тому, що метою суду є право, яке в значенні всезагального мусить здійснюватися в присутності всезагального. Г.В.Ф. Гегель зазначає: «справедливість містить припинення формального права моральних чи інших міркувань стосується спочатку змісту правового спору [1, с. 195]. Значення суду присяжних полягає в тому, що у винесеному ним рішенні в даному окремому випадку він не тримається формальностей судочинства і особливо об'єктивних доказів, що задовольняють вимоги закону, а ґрунтується на інтересі, який має місце в окремому випадку, не керуючись необхідністю винести всезагальне законне рішення». Якщо члени громадянського суспільства лише фізично, ногами присутні в суді, то це небагато коштує, коли вони не можуть бути присутні там духовно, за своїм власним знанням [1, с. 199].

Таким є вчення Г.В.Ф. Гегеля про «суддівське право», коли суддя постає в ролі законодавця. Своім вченням мислитель обмежив державну владу в справі врегулювання нею відносин у суспільстві. Це є головним і принциповим в обстоюванні ним правовій державі.

Пошук права є онтологічно-телеологічним. Ідея, згідно з якою справедливість стає головною цінністю, на технічному рівні виражається в особливій ролі загальних принципів права, а також в особливій ролі судді в оцінці фактів, у можливості визначати міру справедливості і відповідності моралі, йдеться про преторіанську систему права, коли загальні принципи права, насамперед, основні права людини, застосовують як норми закону.

Список використаних джерел:

1. Гегель Г. В. Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука та М. Кушніра. – К. : Юніверс, 2000. 336 с.
2. Цит. за: Дудченко В. В. «Плюралістична теорія джерел права: нові можливості в осягненні права // Наукові праці НУ «ОЮА». – 2010. – Том. 9. – С. 78–81.

Ключові слова: право, позитивне право, природне право, законодавство, суддя, воля, договір, власність.

Key words: law, positive law, natural law, legislation, judge, freedom, agreement, property.

МЕЛЬНИЧУК ОЛЬГА СТЕПАНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри загальної теорії права та держави,
доктор юридичних наук, професор*

ЕВОЛЮЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГОРОДЯН МІСТА ОДЕСИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Правокультурна репрезентація міста Одеси в українському комунікативному просторі пов'язана з домінацією так званого одеського міфу, який має одразу декілька пластів свого прояву. Дослідники цього міфу пов'язують його з історичними аспектами розгортання правового образу міста. Одеса ще на початку XIX ст. стала асоціюватися з багатонаціональним, толерантним, культурним, «вільним» містом. Дослідники та митці називали Одесу – Перлина Чорного моря, Одеса-мама, Південна Пальміра, Південна столиця України, Перлина біля моря, Маленький Париж, Маленька Венеція, Королева Чорного моря, столиця гумору тощо [1, с. 27–32]. Таку ж думку розвиває Г. О. Ніколаєва, коли пише, що «Одеса» – інша «країна». Біля витоків староодеської ідентичності стояли традиції левантійської торгівлі грецької, вірменської та єврейської діаспор, дворянська культура з її смаками і укладом життя та, звичайно, українська народна культура. Міські вельможі перетворили Одесу в «порто-франко» [2, с. 230].

Еволюція національної ідентичності городян міста та, відповідно, «одеського міфу» у першій половині XX ст. сформували нові інтерпретації Одеси з точки зору формування її правової культури. У цьому контексті формується і сучасна віртуальна репрезентація Одеси, як підкреслюють І. Д. Черних та Г. М. Стоянова. «Одеський міф» усе ще виконує найважливішу функцію маркера культурної ідентичності. Тобто незмінною властивістю є його здатність утримувати культурний «маркер» (тобто «одеськість»). Тому у віртуальному просторі місто існує не як місце (локус), а як процес, система взаємодій городян, які зарахо-

вують себе до певного міського співтовариства. Відповідно, у цьому вимірі зникають не лише територіальні, але й часові, мовні культурні бар'єри. Актуалізація проблеми ідентичності одеського міського простору отримує зовнішнє та внутрішнє забарвлення. Усередині співтовариства образність відіграє роль засобу інтеграції населення, об'єднання жителів у цілісність, яка підживлюється відчуттям належності до свого міста. Ззовні він відіграє роль бренда міста у конкурентній боротьбі за притягнення міграційних, фінансових, інформаційних потоків, необхідних для розвитку мегаполісу [3, с. 17].

Як уявляється, усі ці судження безпосередньо пов'язані з тим, як позиціонує себе Одеса в правовому просторі України. Одна з характерних рис правової культури одеситів і важливих складових національної ідентичності правової системи Одеси – це багатонаціональність. Більшість одеситів є етнічними українцями, однак одеський «плавильний котел», в якому змішані євреї, молдавани, німці, росіяни, болгари, вірмени, гагаузи, румуни тощо є настільки потужним, що він повсякчасно використовувався для правового позиціонування Одеси у правовому просторі сучасної України. Це накладало помітний відбиток на правові акти, що ухвалювалися Одеською міською радою [4, с. 345]. У багатьох із них прямо акцентувалася увага на цій специфіці міста та необхідності міжкультурного діалогу. Яскравим прикладом тут можуть слугувати рішення Одеської міської ради «Про заходи протидії проявам фашизму, нацизму та ультранаціоналізму в місті Одесі» від 7 липня 2009 р. № 4434-V, «Про заходи щодо недопущення проявів нацизму, фашизму і радикального націоналізму в місті Одесі» від 19 лютого 2013 р. № 2824-VI та ін.

Ці акти демонструють прихильність Одеси до міжкультурного діалогу та мирного співіснування представників різних національностей. Зокрема, підкреслювалося, що крайні націоналістичні прояви є чужими духові багатонаціональної Одеси.

Варто також звернути увагу на те, що трансформація національної політики міста знаходить своє вираження і в програмних актах. Так, наприклад, у Міській програмі підтримки діяльності національно-культурних товариств міста Одеси на 2010 р, затвердженою рішенням Одеської міської ради від 13 липня 2010 р. № 5942-V, зазначалося, що забезпечення умов для розвитку національних меншин, реалізації прав і свобод їх представниками, підтримка діяльності національно-культурних товариств виступає на перший план при реалізації етнонаціональної політики в місті. Програма була спрямована на розв'язання проблем територіальної громади міста Одеси, пов'язаних із реалізацією прав національних меншин.

Цікавим видається той факт, що у 2016 році була затверджена міська цільова програма з дещо іншим акцентом, але все у тому ж ідентифікаційному напрямку ствердження саме одесько-локальної ідентичності – «Міська цільова програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді міста Одеси «Я – Одесит» на 2016-2020 роки» [5]. Потім у назві та тексті рішення слова та символи «Я – одесит» було замінено на «Я –

одесит, патріот України» згідно з рішенням Одеської міської ради від 4 жовтня 2017 року N 2444-VII. Ця програма отримала своє продовження на 2021-2026 роки та затверджена рішенням Одеської міської ради від 3 лютого 2021 р. № 55-VIII, і саме по назві цієї програми видно наскільки еволюціонує національна ідентичність одеситів. Бачимо вже акцентуацію не тільки на локальній ідентичності, але й чітку розробку плану щодо необхідності виховання національних патріотів України, тобто національної ідентичності одеситів-українців.

Варто також звернути увагу, що відомим елементом «одеського міфу» є судження про те, що одесити – це особлива національність, що має свій власний діалект, ментальність та світоглядні установки, що й впливає на загальний ракурс розгляду правових питань. Зазвичай це судження сприймається в іронічному плані. Однак Одеська міська рада ще у 2005 р. ухвалила рішення про створення управління європейської інтеграції та зв'язків з Одеською діаспорою (рішення Одеської міської ради від 15 липня 2005 р. № 4229-IV) та затвердила положення про це управління. Зокрема, в ньому зазначалося, що мета цього управління полягає у підтримці та зміцненні зв'язків з представниками Одеської діаспори, які проживають на території Європейського Союзу та в інших країнах.

«Європейськість» Одеси та одеситів є іншим важливим елементом ідентичності городян цього міста, що накладає помітний відбиток на особливості розвитку його правової системи. Органи місцевого самоврядування Одеси неодноразово прагнули підкреслити значення Одеси для становлення європейської культури, розвитку європейського стилю життя, з одного боку. Та з іншого боку, Одеса інтегрується у сучасні європейські асоціації. Саме ці мотиви стали основою вступу Одеси до міжнародної асоціації «Маркетинг європейських міст» (European Cities Marketing). Серед основних ідей цієї організації – більш ефективна маркетингова політика туристичних продуктів. Для Одеси – це вихід на зовнішній ринок, зміцнення позитивного іміджу міста у Європі, поширення успішно реалізованих проектів на міжнародній арені та ін. «Ця організація – це питання високого престижу і визнання Одеси на туристичній мапі світу» [6].

Також 6 жовтня 2006 року на засіданні виконавчого комітету Асоціації «Євроміста» (EUROCITIES ASSOCIATION) кандидатура міста Одеси була представлена до вступу у асоційовані члени цієї організації, а 24 листопада 2006 року на загальних зборах Асоціації «Євроміста» Одеса була офіційно запрошена до участі у роботі організації. Рішенням Одеської міської ради Одеса є членом Асоціації (Про вступ Одеської міської ради до Асоціації «Євроміста» : Рішення Одеської міської ради від 5 квітня 2007 р. № 1169-V). Згідно зі Статутом, основними завданнями Асоціації «Євроміста» є поліпшення якості життя та вплив на європейську політику з метою відстоювання інтересів великих міст, а також передачі та обміну досвідом між міськими урядами європейських міст. Робота Асоціації розвивається у таких напрямках: економічний розвиток, урбаністика, екологія, транспорт, культура і соціальний добробут.

Станом на квітень 2021 року Асоціацією щотижнево надсилаються переліки онлайн-заходів в яких беруть участь співробітники профільних структурних підрозділів Одеської міської ради. Більшість заходів спрямовано на регулювання питань клімату, збереження навколишнього середовища, а також на розвиток економічної та туристичної інфраструктур міст-членів Асоціації [7].

Таким чином, еволюція національної ідентичності городян міста Одеси з точки зору теоретико-правового аналізу, маючи своє одеське забарвлення, поступово змінюється від суто локалізованого «одеського націоналізму» [1, с. 67] та прямує у бік української національної ідентичності та приналежності Одеси до європейського товариства.

Список використаних джерел:

1. Бевз Т. А. Історичні і соціокультурні засади політичної ідентичності міста Одеси. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2013. Вип. 3. С. 53–85.
2. Ніколаєва Г. О. «Одеський міф»: минуле та сьогодення. Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. *Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету*. 2013. Вип. 19. Т. 1. С. 229–234.
3. Черных И. Д., Стоянова Г. Н. Репрезентация Одессы в виртуальном пространстве. *Научный вестник Международного гуманитарного университета. Сер. : История, философия, политология*. 2012. № 4. С. 17–22.
4. Мельничук О. С. Міська правова система: теоретичні та нормативні засади: монографія. Одеса : Фенікс. 2015. 408 с.
5. Про затвердження Міської цільової програми національно-патріотичного виховання дітей та молоді міста Одеси «Я – одесит, патріот України» на 2016 – 2020 роки, із змінами і доповненнями, внесеними рішеннями Одеської міської ради від 4 жовтня 2017 року N 2444-VII, від 31 жовтня 2018 року N 3817-VII : Рішення Одеської міської ради від 16.03.2016 р. N 436-VII. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/OD160098> (дата звернення 05.06.2022).
6. Одеса стане членом міжнародного об'єднання з маркетингу європейських міст. URL: <https://omr.gov.ua/ua/news/215028/> (дата звернення 05.06.2022).
7. Співробітництво міста Одеси з Асоціацією «Євроміста» EUROCITIES ASSOCIATION (Eurocities). URL: <https://www.facebook.com/internationalodesa/posts/1644841915906222/>; www.eurocities.eu/cities/odesa (дата звернення 05.06.2022).

Ключові слова: національна ідентичність, еволюція національної ідентичності, національна ідентичність городян міста Одеси, «Одеський міф», правова система міста Одеси.

Key words: national identity, evolution of national identity, national identity of Odesa's citizens, «Odesa's myth», legal system of Odesa.

NALYVAIKO LARYSA

*Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,
Vice-Rector, Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine*

CHEPIK-TREHUBENKO OLHA

*Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,
Associate Professor of the Department of General Legal Disciplines,
Candidate of Law*

PRINCIPLE OF THE RULE OF LAW IN JUDICIAL PRACTICE

The formation of such a state model, which would function based on the rule of law – is a complex and long-term phenomenon that requires systematic, consistent, meaningful political and legal, socio-economic, spiritual and cultural modernisation. In this context, the rule of law should, above all, be seen as a way of interaction between man, civil society and the state. The rule of law is a dynamic phenomenon; filled with ideas of justice, virtue, reasonableness, and equality before the law. In the system of general principles of law, the principle of the rule of law has a leading, integral, system-forming significance for the development of the rule of law and civil society. The use of the rule of law in the practice of international and national courts aims to promote human rights and freedoms, which also plays a vital role in ensuring public confidence in the courts.

Let's talk about the democratic vector of development of the Ukrainian state. Implementing the rule of law in public authorities and cooperation with a civil society based on the rule of law is now of paramount importance. It, therefore, requires further comprehensive consideration, including applying the rule of rights in the practice of national and international judges. The principle of the rule of law in judicial practice was studied by V. Averyanov, Y. Baulin, T. Bingham, L. Bogachova, I. Galashin, V. Gorodovenko, A. Grubinko, V. Klyuchkovich, M. Kozyubra, A. Korshun, V. Lemak, K. Lisetska, O. Makarenkov, J. Melnyk-Tomenko, I. Novitsky, O. Petryshyn, N. Pisarenko, P. Rabinovych and others. Given the leading role of the judiciary in ensuring human rights, the study of this area is especially relevant at the present stage of the development of the Ukrainian state.

Ensuring the rule of law The Constitution is one of the fundamental components of the rule of law and its effective integration into all spheres of state functioning. Having passed a long historical path of origin and development, the formation of a modern understanding of the principle of the rule of law in the legal science of Ukraine began after the adoption of the Basic Law of 1996 and the regulation of Art. 8, which states: the principle of the rule of law is recognised and operates in Ukraine.

For the national legal system of Ukraine, the principle of the rule of law is inseparable from the Constitution of Ukraine. This explains why the specification of the principle of the rule of law in Art. 8 of the Constitution is

to proclaim the supreme legal force of the Constitution and to characterise its norms as having direct effect. Given the above, the verification of any norms or actions on their compliance with human rights is carried out by their comparative analysis with the provisions of the Constitution, and the direct effect of constitutional norms is the basis of the most accessible to citizens judicial protection of their violated rights [1]. Today, courts at various levels actively apply the rule of law in practice. In this regard, it is important to refer to the European Court of Human Rights (ECtHR) case law and national case law.

The analysis of the CAS of Ukraine shows that the principle of the rule of law is a set of guidelines and requirements for administrative proceedings. The European Court of Human Rights formulated these rules and requirements, including the principle of access to justice, legality, legal certainty, prohibition of arbitrariness, respect for human rights, non-discrimination and equality before the law and the courts etc. As J. Melnyk-Tomenko rightly points out, the principle of the rule of law is not limited to the above requirements and characteristics the European Court of Human Rights in resolving specific cases (including is Ukraine) systematically enriches its importance with new permanent features and conditions of compliance [2, c. 88; 3, c. 238].

Thus, in the decision of the European Court of Human Rights in *Shchokin v. Ukraine* on 3 October 2013, the principle of the rule of law was considered in the context of the quality of legislation that proportionally affects the state of human and civil rights and freedoms. The decision states that the rule of law, one of the fundamental principles of a democratic society, is inherent in all articles of the Convention (art. 50); how national legislation is interpreted and applied must correspond to the «quality of the law», requiring it to be accessible to interested parties, clear and predictable in its application (paragraph 51); the lack of the necessary clarity and precision in national law, which provided for different interpretations..., violates the “quality of law” requirement of the Convention and does not provide adequate protection against arbitrary interference by public authorities with the applicant’s property rights (para. 56) [4].

Paragraph 55 of the judgment of the European Court of Human Rights in *Class and Others v. Germany* of 6 September 1978 states that the rule of law implies, among other things, that interference by the executive in human rights must be subject to effective supervision which the judiciary should provide. At the very least, judicial oversight should best ensure independence, impartiality and due process. The Court considers that in an area that provides, in some cases, such great opportunities for abuse that could have detrimental consequences for a democratic society as a whole, in principle, it is appropriate to entrust the supervisory function to judges (paragraph 56 § 2). The same thesis is stated in the decision in the case of *Volokh v. Ukraine*. In *Brown and Others v. The United Kingdom* and *Altai v. Turkey*, the Court noted that, by the rule of law, judicial review of the government is one of the fundamental principles of a democratic society [5]. Thus, the European Court of Human Rights, considering cases and applying

the principle of the rule of law, pays significant attention to control to express the principle under study. The rule of law, democracy and human rights are the elements that laid the foundation for the Council of Europe and are now effectively defended, including the rights and freedoms of many people, through the European Court of Human Rights.

It should be noted that the principle of the rule of law is one of the most frequently mentioned legal phenomena in the practice of the Constitutional Court of Ukraine. Thus, in the decision of November 2 № 15 – rp / 2004 in the case of a milder sentence imposed by the court, it was emphasised that the rule of law is the rule of law in society. The rule of law requires the state to implement it in law-making and law enforcement activities, in particular in laws, which in their content should be permeated primarily by the ideas of social justice, freedom, equality, etc. [6]. In the decision of March 2, 2015 № 213 – VIII, it is determined that, given the content of Art. 8 of the Constitution of Ukraine, developing the practice of the Constitutional Court of Ukraine, the rule of law should be understood, in particular, as a mechanism to ensure control over the use of state power and protect people from arbitrary actions of state power. The rule of law as a normative ideal and as a universal and integral principle of law must be considered, including in the context of its fundamental components, such as the principle of legality, the principle of separation of powers, the principle of people's sovereignty, the principle of democracy, the principle of legal certainty [7]. Therefore, the principle of the rule of law is the primary system-forming phenomenon that unites the fundamental principles according to which the modern rule of law must function.

As for the activities of the Supreme Court and other courts of the judiciary in Ukraine, the following example should be given. The Supreme Court ruling of May 16, 2018, contains a legal position on the protection of bona fide mortgagees: "Good faith (paragraph 6 of Article 3 of the Civil Code) is a certain standard of conduct characterised by honesty, openness and respect for the interests of the other party. The bank, as a bona fide mortgagee, who relied on the data of the register of real estate rights, that PERSON_9 was the sole owner of a residential building, and therefore entered into a mortgage agreement. In such a situation, the refusal to satisfy the claim for foreclosure on the mortgage is contrary to the protection of the interests of a bona fide mortgagee" [8; 9]. Therefore, in the given legal position of the court, good faith is considered an element of the principle of the rule of law.

The rule of law is a dynamic phenomenon modified under the influence of new social ideas. At the same time, legal standards in human rights and freedoms are being updated. International and national courts significantly contribute in this direction, applying the rule of law. The rule of law is an interaction model between society and the state.

Thus, summing up, it should be noted the following. The principle of the rule of law is the fundamental basis of the legal (in particular, judicial) process in any democratic state, according to which the courts assume that law is «above» the law and thus the state is «bound» by law, state power is limited exclusively by law; man is the highest social value. According to the

analysis of the decisions of the European Court of Human Rights, the Constitutional Court of Ukraine and the Supreme Court, judges are currently actively applying the principle of the rule of law in practice. It is essential that more and more often in national practice, it is not just a formal reference to this principle but a detailed analysis of the case due to its various requirements. Promising areas for theory and practice in ensuring the rule of law are developing mechanisms to improve the quality of laws, raising the level of professional and public legal awareness, further active development of civil society in Ukraine, etc. Since the rule of law contains cultural, ethical, political, and legal aspects, a separate complex area to ensure the quality of the rule of law in the judiciary is the further implementation of judicial reform, one of the fundamental principles which should be the formation of the judiciary exclusively from professional, independent, highly moral in the field of law.

References:

1. Хаустова М. Г. Верховенство права – як основоположний принцип правової системи України в умовах модернізації. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Право*. 2013. № 1062, Вип. 14. С. 22–26.
2. Мельник-Томенко Ж. М. Принцип верховенства права як універсальна засада адміністративного судочинства. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 6. С. 84–89.
3. Козинець І. Г., Мишаєва К. Б. Принцип верховенства права в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 64. С. 235–239.
4. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Щокін проти України» від 3 жовтня 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_858#Text
5. Ухвала у справі № 757/1631/22-к від 02 лютого 2022 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103047198>
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. *Голос України*. 2005. № 3.
7. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень розділу I, пункту 2 розділу III «Прикінцеві положення» Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо пенсійного забезпечення» від 2 березня 2015 року № 213-VIII від 23 січня 2020 року № 1-р/2020. *Вісник Конституційного Суду України*. 2020. № 1-2. Стор. 135.
8. Постанова Верховного Суду України у справі № 449/1154/14 від 16 травня 2018 р. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74536892>
9. Petryshyn O. V., Petryshyn O. O., Hyliaka O. S. The problem of non-implementation of judgements of the European court of human rights in

Ukraine in the context of the rule of law (Methodological and comparanive aspects). *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2021. № 28 (2). P. 17–24.

Ключові слова: принцип верховенства права, справедливість, Європейський суд з прав людини, Конституційний Суд України, Верховний Суд.

Key words: the principle rule of law, legality, European Court of Human Rights, Constitutional Court of Ukraine, Supreme Court.

БАЛЬЖИК ІРЕНА АНАТОЛІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри загальної теорії права та держави,
кандидат юридичних наук, доцент, докторантка*

ХРИСТИЯНСЬКЕ СТАВЛЕННЯ ДО ВІЙНИ

Церква століттями була провісником миру. І в цьому її величезна заслуга. В соціокультурній матриці сучасних війн та військових конфліктів важливе місце посідає релігійна складова. Необхідно знати генезу поглядів на війну, бо досить часто вилучені з історичного контексту релігійні вірування та уявлення використовуються як підстава для сучасних політичних і військових доктрин, тобто інтерпретуються в найбільш вигідному смислі з точки зору ідеологічних цілей певних рухів [1].

У Святому Письмі тема війни найчастіше зустрічається у Старому Заповіті, і є слова які ясно вказують, що Бог підтримує тих, хто виходить на боротьбу з ворогом. «Коли ти вийдеш на війну проти твого ворога та побачиш коней та колісниці, і більше народу ніж в тебе, не бийся їх, бо Господь із тобою, твій Бог який вивів тебе з землі Єгипетської...Господь, Бог ваш, йде з вами, щоб битися за вас з ворогами вашими та врятувати вас» (Втор. 20, 1–4).

Біблія запевняє, що Бог «розв'яже проблеми, що торкаються могутніх далеких народів. Вони перекують мечі на лемеші, а списи на серпи. Не підійме меча народ на народ, і більше не будуть учитися воювати» (Михея 4:3). У Біблії говориться, що під правлінням Божого Царства не буде держав, які змагаються за власні інтереси, не буде несправедливості, проти якої повстають люди, та упереджень, які призводять до етнічних поділень. Тому війни припиняться» (Ісаї 11:9).

Православна та католицька церкви підтримують ідеї справедливої війни яку можна розпочати тільки для захисту своєї батьківщини від нападників, частина протестантських церков не підтримує такої ідеї і стоять на засадах пацифізму та антимілітаризму.

Ідеї християнської доктрини справедливої війни є в міжнародному праві та лягли в основу наукової теорії. Християнство намагається

мінімалізувати зло а і приймає виклики складної реальності. Християни надіються на світ без гріха і насилля, обіцяний у Священному Писанні, який настане після другого пришествя Ісуса Христа.

Важливі кроки з розробки концепції справедливої війни робить св. Амвросій Медіоланський. Але, в своєму вченні про війну основний наголос він робить все ж таки на проблемі збереження миру, згідно із законом справедливості. Якщо війна, вважає він, сприяє встановленню миру, то така війна справедлива. Таким чином, справедлива війна зовнішня, яка ведеться заради порятунку Вітчизни. Амвросій, як і інші отці Церкви, засуджував насильство і людиновбивство. Проте при цьому він, колишній адміністратор високого рангу, виправдовує будь-які дії держави, спрямовані на самозбереження. Так само Амвросій виправдовує ту війну, яка відновлює порушену справедливість.

Учень св. Амвросія – св. Августин завершує становлення християнського ставлення до війни і надає певної завершеності ідеї війни, її вплетенню в канву історії, яка виступає Божим задумом. Августин, закладає базові уявлення про справедливую війну [2, с. 71].

Богослов визначає умови, за яких війна є справедливою: її має вести законна влада, вона повинна спрямовуватися на захист держави та її народу, вона є крайнім засобом. Окрім того, справедливість війни не звільняє її учасників від обов'язку гідної поведінки і не дозволяє вдаватися до невинуватеного насильства.

Як глибокий мислитель, Августин піднімає питання не лише етичних аспектів війни, але й її фундаментального статусу в системі усього сущого. Хоч причини виникнення війн так чи інакше криються у злобі та інших проявах недосконалої людської природи, вона по-своєму є елементом «божественного Провидіння, яке пронизує всі речі». Війна повинна спрямовуватися на підтримку справедливості в межах природного порядку. Причиною останнього є первородний гріх, та все ж він благодійний, бо стримує недосконалість враженої гріхопадінням природи.

На Заході запропонований Августином підхід залишався основним орієнтиром у морально-богословській оцінці війни. Він прослідковується у Декреталіях Граціана (середина XII ст.). Далі умови справедливої війни формулюються св. Раймундом Пеньяфортським (XIII ст.) в контексті подальшої кодифікації канонічного права. Тома Аквінський лише доповнює ідеї пізньоантичного мислителя і викладає християнське бачення справедливої війни у систематизованому вигляді.

Йдучи вслід за Августином, Аквінат формулює основні умови справедливої війни: її повинна провадити законна державна влада, має існувати належна причина, війна повинна впливати зі справедливого наміру.

Християнський погляд на війну змінювався протягом усієї історії віри і був неоднозначним. Рання церква була пацифістською. Тертуліан писав, «тільки без меча християнська церква може вести війну: бо Господь відмінив меч» [3, с. 56].

Це швидко змінилося за часів Костянтина Великого, який заявив, що забороняти «державі право йти на війну – це засудити її до вимирання»,

і незабаром після цього християнські філософи почали формулювати вчення справедливої війни. Ідея про те, що насильство не є по суті поганим, можна побачити і в деяких версіях доктрини справедливої війни – насильство (війна) може бути життєво важливим інструментом відновлення справедливості та миру.

До кінця Першої світової війни використання збройних сил розцінювалося не як злочин, а як допустимий шлях вирішення конфліктів.

Статут Ліги Націй 1919 р. та Паризька угода (пакт Брайана-Келлога) 1928 р. були спрямовані на те, щоб поставити війну поза законом. Прийняття Статуту Організації Об'єднаних Націй у 1945 р. підтвердило цю тенденцію: «Всі члени ООН утримуються в своїх міжнародних зносинах від погроз силою або її застосування...». При цьому, Статут ООН закріплює право держав на індивідуальний чи колективний самозахист у відповідь на агресію іншої держави (чи групи держав). Також, Рада Безпеки ООН, діючи на підставі Розділу VII Статуту, може прийняти рішення щодо спільного використання збройних сил у відповідь на загрозу миру, порушення мирних відносин або акт агресії [5].

Подальший розвиток ідей війни, спроб її «гуманізації», обмеження в Західній Європі характеризується вже детальнішою розробкою та впровадженням морально-християнських норм у військову діяльність озброєних людей. Цей процес має як внутрішні детермінанти, так і зовнішні. Оскільки у культурі Заходу домінуючою стає юридично-правова настанова, то більшість здобутків цього процесу знаходять своє відображення в церковному праві та постановах місцевих соборів, а пізніше – в міжнародному гуманітарному праві [6, с. 30].

Список використаних джерел:

1. Гусак П. Християнський погляд на війну, мир та самозахист. RISU. Retrieved June 18, 2022, from https://risu.ua/hristiyanskiy-poglyad-na-viynu-mir-ta-samozahist_n67817
2. Августин. Сповідь / Пер. з латини Ю. Мушака. – Львів, Свічадо, 2016.
3. Загребельний І. Апостольство меча. Християнство і застосування сили. – Київ : ФОП Халіков, 2017. – 204 с
4. Firth R. (1981). Spiritual Aroma: Religion and Politics. American Anthropologist, 83(3), 582–601. <http://www.jstor.org/stable/676754>
5. What are jus ad bellum and jus in bello? ICRC International Committee of the Red Cross. Retrieved June 18, 2022, from <https://www.icrc.org/en/document/what-are-jus-ad-bellum-and-jus-bello-0>
6. Коханчук Р. М. Становлення доктрини війни в ранньому християнстві / Р. М. Коханчук // Українське релігієзнавство. – 2003. – № 26. – С. 20–30.

Ключові слова: війна, мир, християнство, справедлива війна, міжнародне право.
Key words: war, peace, humanitarian law, just war, international law.

КОРМИЧ АНАТОЛІЙ ІВАНОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри загальної теорії права та держави,
кандидат історичних наук, доцент*

КОНЦЕПТ «ГЛОБАЛЬНОГО НЕУПРАВЛІННЯ» ТА АНАЛІЗ ВПЛИВУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ПУБЛІЧНУ ВЛАДУ

Нинішньому етапу цивілізаційного розвитку, який визначають як епоху глобалізації, цифровізації, інформаційну, притаманні і нові наукові категорії та поняття, що впроваджуються в різних сферах, в тому числі і в правовій. Це, свого роду, відповідь на нові виклики і загрози, що з'являються в системі міжнародних відносин. Поява таких понять пов'язана, зокрема, з використанням нових форматів взаємодії різних суб'єктів, наприклад, угод про асоціацію, деякі процедури функціонування яких недостатньо чітко визначені та законодавчо прописані. Зокрема, це стосується використання понять «неуправління» (un-governance) та «глобальне неуправління» (global un-governance), які, на нашу думку, мають значний потенціал для пояснення ряду важливих процесів, що відбуваються в сфері міжнародного співробітництва в сучасних умовах та складностей, які виникають на даному шляху.

Появу концепції «глобального неуправління» можна простежити з середини 1990-х років. В її основі визначення основних рис взаємодії, що стосувалась як національних держав, так і транснаціональних проектів інституційної розбудови. Розподіл повноважень у зв'язку з виконанням різноманітних угод про асоціацію був зумовлений розширенням зобов'язань далеко за межі тих, які раніше вважались необхідними та достатніми для реалізації спільних цілей та потребували узгодженості з прогресом в інших сферах. Такий дизайн угод вносив поняття «невизначеності» та «непослідовності» в оцінку інституційних та процедурних питань їх виконання. Також став важливим аналіз побічних ефектів відсутності в подібних документах перспективи приєднання, що в поєднанні з великими зобов'язаннями щодо зближення законодавства створює ефект «неможливості закриття» (тобто неможливості досягнення поставлених цілей). Часто такий ефект виникає через нечіткість формулювання цілей та незацікавленість суб'єктів, які беруть участь у реалізації даних проектів, через відсутність майбутніх гарантій членства. Відповідно, збої процесу імплементації можуть призвести до значних інституційних та процедурних перебудов у рамках подібних угод про асоціацію, з метою коригування режиму управління для досягнення бажаної мети.

Впровадження в науковий обіг терміну «неуправління» пов'язують із Сьюзен Стрейндж. У середині 1990-х років вона використала його, щоб охарактеризувати феномен, коли ринки переростають національні уряди та руйнують системи управління, засновані на державному

суверенітеті. За її визначенням, в ситуації, коли «світова економіка сильно зросла, політичні можливості пристосуватися до цих змін знизилися» [6, р. 43]. В результаті виникає асиметрія у міжнародних відносинах між більш впливовими та менш впливовими державами, що призводить до втрати останніми певних повноважень у проведенні своєї політики. Таким чином з'явився поділ між «державами, чия внутрішня політика навмисно чи ненавмисно вплинула на суспільства та економіки, відмінні від їхньої власної, і держави, які не мали такої влади і, швидше за все, постраждали й змушені були адаптуватися до внутрішньої чи зовнішньої політики сильніших урядів» [5, р. 706].

За таких умов виникли тенденції, коли певні повноваження, які традиційно належали національним урядам, розподілялися між кількома іншими акторами (як державними, так і приватними), а деякі повноваження просто зникли, що стало особливо помітним за наявності розриву між падінням політичного авторитету та недостатньо розвиненим громадянським суспільством [2, р. 369]. У зв'язку з цим, стверджувала С. Стрендж, виникає своєрідний вакуум, коли «те, що одні втратили, інші не отримали. Розповсюдження повноважень від національних урядів залишило діру неповноважності, яку можна назвати неуправлінням» [4, р. 14].

Таким чином в своєму первинному розумінні термін «неурядування» відображав певні побічні ефекти глобалізації, які призводили до розпорошення та зменшення повноважень і компетенцій національних урядів через зростання світових ринків. У цьому значенні неуправління виступало синонімом відсутності управління або його поступового відходу від національної держави.

Проте досить скоро початкове розуміння вакууму чи відсутності управління стало об'єктом критики. Зазначалося, що це явище слід розглядати не як порожнечу, а як нову якість управління, що залишається повноцінним управлінням і може ефективно виконувати свої функції.

Зокрема, Б. Кoen [1, р. 124] наголошував на появі здатності автономних акторів до нормотворчості в процесі практики та поступового накопичення досвіду для адекватної заміни ряду функцій і повноважень, які традиційно мають національні уряди. Формальні правила замінюються неформальними, що впливають із моделей поведінки і в результаті формуються певні стандарти поведінки, які можуть мати форми прав та обов'язків. Це допомагає заповнити прогалини в регулятивному середовищі та створює інший спосіб управління, який спирається на розвиток неформальних норм, а не формальних правил [1, р. 125].

Новий етап академічного інтересу до глобального неурядування настав у 2020 році, коли ця концепція була розглянута в аспекті діяльності міжнародних інституцій для пояснень змін в процедурах і практиках їх функціонування в контексті сучасного розподілу геополітичних та гео економічних сил. Такий підхід, зокрема, притаманний розробкам Д. Десаї та А. Ланга [3].

Таким чином, суспільні зміни обумовлюють і потребу трансформацій їх правового обґрунтування, що, в свою чергу, породжує необхідність введення в науковий обіг нового понятійного апарату, здатного адекватно відображати новації практики в теоретичній сфері.

Список використаних джерел:

1. Cohen B. (1998) Money, Power, Authority. in R. Germain (Ed.) *Susan Strange and the Future of Global Political Economy. Power, Control and Transformation*. London. Routledge.
2. Cox R. (1997) The Retreat of the State? *International Journal*. 52(2). Leaders and Leadership 3. pp. 366–369. <https://doi.org/10.2307/40203204>
3. Desai D., Lang A. (2020) Introduction: global un-governance. *Transnational Legal Theory*. Vol 11. Is. 3. Pp. 1-25. DOI: 10.1080/20414005.2020.1824515
4. Strange, S. (1996) *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Strange S. (1998) Globaloney? *Review of International Political Economy*. 5(4). Pp. 704–711. <https://doi.org/10.1080/096922998347435>
6. Strange S. (1998) *Mad Money*. Manchester. Manchester University Press.

Ключові слова: глобалізація, глобальне врядування, глобальне неуправління, публічна влада, наднаціональні інституції, неформальні норми.

Key words: globalization, global governance, global un-governance, public power, supranational institutions, informal norms.

СКУРІХІН СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри загальної теорії права та держави,
кандидат юридичних наук, доцент*

ТЕРИТОРІАЛЬНІСТЬ ТА АГРЕСІЯ ЯК ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНОЇ ЕТОЛОГІЇ

Юридична етологія – це галузь знань про юридично значиму поведінку людини, яка, спираючись на біологічні засади, вивчає процеси формування правової поведінки людини в онто- і філогенезі, а також функції та фізіологічні механізми певних форм правової поведінки. Значна увага в рамках юридичної етології приділяється взаємодії біологічного і соціального у правовій поведінці людини [1, с. 36].

Слід зазначити, що в сфері юриспруденції біологічна природа людини завжди відсувалася на другий план. Вчені не звертали увагу на те, що в певних випадках, кореневі підстави поведінки людей, причини виникнення тих чи інших інститутів знаходяться в сфері біологічної природи людини. Юридична етологія намагається знайти точки дотику між біологічною та гуманітарною сферами з метою усвідомлення гли-

бинних засад правової поведінки людини, що стимулюють її нормування і опосередковують процеси інституціоналізації суспільного життя.

Сьогодні на території України відбувається збройний конфлікт, і юридична етологія дозволяє з певного ракурсу подивитись на окремі правові аспекти, пов'язані з таким явищем, як війна.

За допомогою етологічних конструкцій можна глибше усвідомити механізми функціонування збройних сил, ієрархічної побудови армії, нормування системи влади та підпорядкування серед військовослужбовців, агресії та агресивної поведінки, формування «ерзац спорідненості» між військовослужбовцями, як відображення ідеї «бойового братерства», закріплення у міжнародному гуманітарному праві норм, що передбачають захист жертв збройних конфліктів, механізм та причини дегуманізації (розлюднення) противника під час війни тощо. Однак у межах цього дослідження хотілося б зупинитися на питаннях територіальності, а також її зв'язку з війною та агресивною поведінкою.

Території, як ознаці сучасної держави, приділяється значна увага в основоположних нормативних документах більшості країн світу. Наприклад, у Конституції України визначено, що територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою (Ст. 2), захист територіальної цілісності України є однією з найважливіших функцій держави, справою всього Українського народу (Ст. 2), обов'язком громадян України (Ст. 65), територіальний устрій України ґрунтується на засадах єдності та цілісності державної території (Ст. 132). У широкому сенсі, територія держави уявляє собою формалізований консенсус щодо використання частини поверхні Землі на користь певної групи населення. У межах цієї території, населення об'єднане між собою у певну цілісність за ознакою громадянства чи підданства. Сьогодні існує безліч концепцій територіальної організації населення, відповідно, вибудовуються ідеології щодо забезпечення суверенності територій. Етологія також не стоїть осторонь цієї проблематики і, використовуючи власний інструментарій, пропонує додаткові обґрунтування.

Територіальність як властивість певних видів живих істот, так чи інакше, пов'язана з необхідністю захисту території, а відповідно з агресивною поведінкою.

Загалом, на думку засновника соціобіології Едварда Осборна Вілсона, агресія є вродженою ознакою людини [2, с. 154]. При цьому, вродженість визначає вимірювану ймовірність того, що певна риса проявиться у конкретних зовнішніх умовах, а не абсолютну гарантію прояву особливості у будь-якому середовищі [2, с. 155]. Більшість агресивних поведінкових реакцій у представників одного виду, пов'язана з ущільненням довкілля, тобто, з територією, як чинником, що забезпечує виживання. Для тварин агресія є засобом встановлення контролю за предметами задоволення потреб у межах певної території, наприклад їжею та помешканням [2, с. 159]. Е. Вілсон у роботі «Про природу людини» назвав територіальність – одним із різновидів агресивної поведінки, яка захищає популяцію від «вибуху та зникнення» [2, с. 164]. Для тери-

торіальних тварин представник того ж виду, який порушує встановлені кордони, становить загрозу і може бути атакований. Таким чином, війну можна інтерпретувати як насильницьке порушення складної та дуже важливої системи територіальних табу, які дотримуються соціальними групами [2, с. 169].

Розглядаючи територіальні конфлікти у тварин, слід зазначити, що території мають «невидимий центр». При спробі оволодіти ним, тварина захищає територію з ще більшою енергією і, як правило, здобуває перемогу [2, с. 164]. До певної міри у господаря території є перевага. Агресивність особи, яка порушила межі території, на думку В. Дольника, стримується забороною, яку колись люди формулювали як «не жадай дому ближнього твого», а сучасні юристи називають недоторканністю житла. «Дуже забавно спостерігати, як сваряться два птахи, самці-сусіди, на межі своїх ділянок: по черзі програє той, хто залетить на ділянку іншого» [3, с. 113]. К. Лоренц зазначав, що з наближенням до центру житла, агресивність зростає в геометричній прогресії. Це зростання настільки велике, що компенсує всі відмінності за величиною та силою, які можуть зустрітись у дорослих особин одного й того ж виду. «Тому, якщо у територіальних тварин – скажімо, у горихвосток перед вашим будинком, або у колюшок в акваріумі – відомі центральні точки ділянок двох конфліктуючих особин, то виходячи з місця їх сутички можна напевно передбачити її результат: за інших рівних переможе той, хто в даний момент знаходиться ближче до свого будинку» [4, с. 62]. Цю асиметрію Р. Докінз відніс до так званої еволюційно стабільної стратегії [5, с. 72].

Вченими зазначається, що територіальні сутички поширені у царстві тварин серед птахів, риб, комах і навіть актиній. Не є винятком ссавці і сама людина.

Шимпанзе – найближчі родичі людини у світі живої природи. Вони ведуть груповий спосіб життя та старанно захищають свою територію. Усередині групи шимпанзе між самцями постійно відбувається конкурентна боротьба за домінування. Однак, наявність зовнішньої загрози є потужним фактором щодо об'єднання. Франц де Вааль у своїй роботі «Політика у шимпанзе» зазначав: «психологія самців шимпанзе, сформована мільйонами років міжгрупових воєн у природних умовах, – це психологія одночасно конкуренції та компромісу. Яким би не був рівень конкуренції між ними, самці розраховують один на одного, коли доводиться мати справу із зовнішньою загрозою. Жоден самець не знає, коли йому знадобиться його найзаклятіший ворог» [6, с. 136]. Вченими описуються «війни» між спільнотами шимпанзе, і найжорстокішими виявляються територіальні війни. Наприклад, механізована вирубка лісу в Габоні спричинила вимушене переселення груп шимпанзе на сусідні території, що запустило масову агресію. «Коли таке трапляється, ви, по суті, розпалюєте війну шимпанзе. Самці з спільноти, яка зазнала вторгнення, атакують порушників, і багато хто гине» [6, с. 136].

Люди демонструють багато патернів, що властиві шимпанзе, і навіть можливо, що наші мотиви не надто відмінні. Не даремно Франц

де Вааль називав людей – приматами, що розмовляють [6, с. 230]. У людському суспільстві територіальність також є важливим об'єднуючим фактором, з одного боку, і причиною конфліктів з іншого. За більшістю військових конфліктів стоїть етноцентризм, як ірраціонально перебільшена прихильність людей до свого роду та одноплемінників. Ще первісні люди поділяли світ на дві цілком відчутні частини: будинок, село, рід, друзі, приручені тварини, відьми і далекий всесвіт сусідніх сіл, міжплемінних союзників, ворогів, диких тварин та примар. Така елементарна топографія полегшує розрізнення ворогів, які можуть напасти та вбити, та друзів, які напасти не можуть. Контраст посилювався шляхом надання ворогам лякаючого і навіть нелюдського статусу [2, с. 169].

Сьогодні воєн не стає менше. Для обґрунтування війни може бути висунутий будь-який привід. Але найважливішою причиною та метою більшості військових конфліктів залишаються територіальні розбіжності та контроль за ресурсами. Навіть неміжнародні конфлікти можуть мати глибинні територіальні підстави. Прикладом є геноцид 1994-го року в Руанді, внаслідок якого за три місяці представниками племені хуту було знищено близько восьмисот тисяч людей, які належали, переважно, до народності тутсі. Цей конфлікт можна розглядати з погляду кризи політичної влади, маніпуляції свідомістю населення через ЗМІ («Радіо тисячі пагорбів»), але найважливіша причина коренилася у перенаселенні Руанди і, відповідно, у тому, яке плем'я контролюватиме орні землі. «Хуту бачили в тутсі загарбників, що сотні років тому переселилися в Руанду з Ефіопії. Багатьом убивцям було обіцяно землі вбитих сусідів. Кидаючи у річку тіла ворогів, хуту проводжали їх знущальними побажаннями щасливого шляху додому, в Ефіопію» [7, с. 79, 80].

Таким чином, територіальність є найважливішою ознакою багатьох живих істот, включаючи людину. Сучасний адміністративно-територіальний поділ не є виключно продуктом культурного розвитку суспільства, а має також біологічні підстави та пов'язаний із процесом еволюції людини. Війна уявляє собою загальнолюдське та позачасове явище, і найчастіше, саме територіальні претензії стають її основним джерелом. Територія та забезпечення її захисту сьогодні знаходять своє закріплення в основних нормативно-правових актах більшості держав світу, і юридична етологія дозволяє нам глибше проникнути в тканину цих правових приписів.

Насамкінець, слід зазначити, що метод аналогій, використаний у даному матеріалі, допускається в рамках етології та соціобіології. Проте люди – унікальний вид живих істот, а наявність загальних ознак у людини та інших тварин – це не наслідок, а ознака деякої спільності. Хоча можливо, коли Аристотель назвав людину політичною твариною, він і не здогадувався, наскільки близько підійшов до істини.

Список використаних джерел:

1. Скуріхін С. М. Юридична етологія: до постановки проблеми. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 9. С. 33–37. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2021/8.pdf
2. Уилсон Э. О. О природе человека. М: Кучково поле, 2015. 352 с.
3. Дольник В. Р. Непослушное дитя биосферы. Беседы о поведении человека в компании птиц, зверей и детей. СПб. : ЧеРо-на-Неве, Петроглиф, 2004. 352 с.
4. Лоренц К. Агрессия, или Так называемое зло. М. : Издательство АСТ, 2020. 416 с.
5. Докинз Р. Эгоистичный ген. М. : Мир. Редакция литературы по биологии, 1993. 318 с.
6. Де Вааль Ф. Политика у шимпанзе: Власть и секс у приматов. М. : Изд. дом Высшей школы экономики», 2014. 272 с.
7. Уилсон Э. Хозяева Земли. Социальное завоевание планеты человечеством. СПб. : Питер, 2014. 352 с.

Ключові слова: юридична етологія, територіальна поведінка, агресія, війна.

Key words: legal ethology, territorial behavior, aggression, war.

ЧУВАКОВА ГАННА МИХАЙЛІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри загальної теорії права та держави,
кандидат юридичних наук, доцент*

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПАТАЛОГІЙ НОРМУВАННЯ ТА ПРАВОРЕАЛІЗАЦІЇ

За своїм зовнішнім проявом право виступає як діюча система юридичних норм, покликаних врегульовувати та закріплювати права і обов'язки усіх учасників суспільних відносин. Ці норми носять загальнообов'язковий характер і надають суб'єктам правових відносин інформацію про те, які дії санкціоновані або заборонені державою, які є обов'язковими до виконання тощо.

Вітчизняна юриспруденція перебуває у стані реформування й переходу на платформу нової правової парадигми. В юридичній теорії ця парадигма формується через виявлення природи права, оскільки воно є ключовим поняттям, яке має багаторівневе теоретичне вираження [1, с. 419]. Таким чином все більшої актуальності набуває пошук нових пояснень негативним соціальним процесам і явищам, що існують у суспільстві, а також способів їх усунення. Так, актуалізується проблематика аномалій у правовому полі. Однак, нерідко трапляються ситуації, коли виникають деякі відхилення від нормальної дії всієї правової сфери – так звані паталогії.

При розумінні норми необхідно брати до уваги, що зрозуміти природу соціальних норм можна лише на основі загального філософського вчення про міру взагалі, й соціальну міру зокрема. Опираючись на це визначення, сучасні дослідники дійшли до думки, що дана інтерпретація норми-міри щонайкраще відповідає сучасним філософським вимогам [2, с. 329].

Патології правової сфери можна розглядати з різних ракурсів, наприклад інтересуючий нас соціально-юридичний (змішаний) ракурс. Серед патологій правової сфери також можна виділяти позитивно-юридичні, позитивно-соціальні та соціально-юридичні патології. На відміну від порушень у нормуванні, у разі порушень самих норм права, слід говорити про соціально-юридичні патології права. Тут, очевидно, відхиленням від норми вважатиметься не порушення у процесі формалізації, а порушення у виконанні формалізованої поведінки, одним словом – правопорушення. Правомірна поведінка бачиться нам закономірним як у випадках безпомилкової формалізації, так і у випадках у формалізації поведінки законодавцем – допускаються помилки. Проте трапляються і зворотні ситуації, коли правопорушення супроводжують будь-яку формалізацію; причинний зв'язок, як здається, слід шукати в позитивно-соціальних патологіях права.

Позитивно-соціальні патології права – це соціальні відхилення, пов'язані з деформаціями самої суспільної системи. Пояснення цього визначення можна знайти у самій сутності права: право виникає при об'єднанні соціумів у межах суспільства; і навпаки, суспільство виникає тоді, коли виникають угоди про свободи, обтяжувані обов'язками, що створює особливе соціальне поле, яке не властиве іншим соціальним «гештальтам». Як бачиться, будь-яка негативна тенденція в рамках такого соціального поля веде до спотворень правової формалізації (позитивно-правових патологій) або до відхилень у виконанні правових розпоряджень (соціально-юридичних патологій). Зокрема, коли патології у нормуванні призводять до правопорушень, інакше кажучи, помилкова формалізація, тягне у собі формально неправомірну поведінку, ми маємо справу з деформацією права. У протилежному випадку, коли безпомилкова формалізація тягне за собою правопорушення, причина криється у втраті правом статусу соціального регулятора, або в правовій декомпресії суспільних відносин.

Отже, правопорушення, будучи частиною соціальної патології поведінки, є одночасно частиною загальної патології права; остання, крім порушень норм права, інакше соціально-юридичної патології права, включає також позитивно-юридичні та позитивно-соціальні патології, не пов'язані з виконанням правових норм, але мають глибинний, генетичний зв'язок з правом як явищем. У рамках позитивно-соціального дослідження правових явищ можна говорити про два різновиди патологій права – деформації права та правової декомпресії. В.А. Сисоева пише: «...Важливим чинником рівня дозволеної, санкціонованої суспільством поведінки є соціальні норми, закріплені у культурі, спосіб життя цього чи іншої суспільства, спільності, групи

та індивідів, тоді як відхилення від них – це патологія» [3, с. 114]. Правопорушення – це частина соціальної патології поведінки. Вона охоплює ті види соціальної патології, які пов'язані з порушеннями норм права», тоді як «патологія поведінки, зокрема і протиправне поведінка, не зводиться до злочинності. Суспільна небезпека – важлива соціальна характеристика злочину, але вона відображає лише одну його сторону: ту шкоду, яку заподіяно або може бути заподіяно суспільству злочинною поведінкою. Вказуючи на суспільну небезпеку злочинного діяння, ми не розкриваємо його причини, не характеризуємо ставлення злочинця до оточуючих його людей, його місце у соціальних групах.

Однак громадський інтерес може бути порушений не лише правопорушенням, а й порушенням технології правового нормування, що також вважатиметься патологією права. Відступів від закономірностей розвитку структури права, можемо виділяти: колізії норм, невдачу (з погляду системи права) схильність правових норм; зайве дублювання юридичних установ; незавершеність правових конструкцій, тобто йдеться про патології або відхилення від «нормальної» побудови юридичного матеріалу.

Отже, є погляд на патологію права як: по-перше, порушення у процесі нормування (патології правотворчості), а по-друге, порушення у процесі правозастосування (патології правозастосування). При цьому, до останніх слід відносити як зловживання правом, так і правопорушення. Хоча є і така точка зору, що зловживання правом – це аномалія правової поведінки. І це має певний сенс.

Список використаних джерел:

1. Креативність загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.]; за ред. Ю. М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2015. – С. 419–432.
2. Чувакова Г. М. Інтерпретація поняття «правова аномалія». *Актуальні проблеми держави і права: збірник наукових праць*. 2009. № 50. С. 329–330.
3. Сысоева В. А. Социальные нормы и девиантное поведение. *Актуальные проблемы права: сборник научных трудов*. 2001. № 3. С. 114.

Ключові слова: патологія, правова сфера, аномалія, соціальна сфера, нормування, застосування права.

Key words: pathology, legal sphere, anomaly, social sphere, regulation, application of law.

АНТОШИНА ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри загальної теорії права та держави,
кандидат юридичних наук*

РОЛЬ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ФОРМУВАННІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

У останні десятиліття особлива увага приділяється дослідженням інформаційної влади, інформаційної політики та їхнього впливу на розвиток та трансформацію сучасного суспільства. Перехід від індустріального до інформаційного суспільства є нагальною реальністю нашого часу. Перехід до інформаційної цивілізації перетворює інформаційний ресурс на стратегічний фактор будь-якої країни [1, с. 3].

Інтенсивне поширення інформації через різні засоби масової інформації дозволяє оцінити реальне її значення у формуванні свідомості сучасної людини. Сучасну інформаційну політику важко уявити без різних каналів поширення та передачі інформації таких як: радіо, телебачення, преси та різноманітних соціальних мереж. Інтенсивні інформаційні потоки у сучасному світі є безперервним процесом. Суб'єктами інформаційної політики є: держава, засоби масової інформації та безпосередньо індивіди. Цим і пояснюється значний інтерес до дослідження цього складного соціального феномену, яким виступає сучасна інформаційна політика взагалі та інформаційна політика сучасної держави зокрема.

У сучасних умовах очевидним є зміцнення інформаційної складової функціонування сучасної держави, яка пов'язана зі змінами, що відбуваються в національній державі в епоху глобалізації, інформатизації та індивідуалізації суспільства (зокрема, це питання прозорості державних кордонів, фінансових контактів, розвитку електронної торгівлі, використання мережевих комунікацій в організації та діяльності держави) [2, с. 7].

Сьогодні державна інформаційна політика має особливе значення, що пов'язане з впливом на наявні сучасні політичні технології, які відіграють вирішальну роль у формуванні зовнішньої та внутрішньої політики сучасної держави, а також на формування громадської думки навколо цієї політики.

Сучасне суспільне інформаційне життя уявляє собою досить динамічний процес масової комунікації, що є різновидом соціальної комунікації. Будь-яка політика, зокрема державна політика полягає в інформації як сукупності знань, що дозволяє приймати відповідальні і часом доленосні рішення задля стратегії розвитку сучасної держави й у цілому сучасного суспільства.

Засоби масової інформації – це насамперед різноманітні канали, які забезпечують публічну, візуальну та звукову передачу інформації за

допомогою технічних засобів шляхом збирання, обробки та розповсюдження інформації, призначеної для масових аудиторій. Засоби масової інформації у суспільстві виступають як найважливіший інститут управління великими масами. До сучасних засобів відносять: періодичне друковане видання (газета, журнал,), радіоканал, телеканал, відео-програма; кінохронікальна програма, а також мережне видання.

В останні десятиліття особливе значення набуває Інтернет як найпотужніший засіб масової інформації, аудиторія якого зростає в геометричній прогресії. Це нове і потужне середовище масової інформації, яке стало невід'ємною частиною суспільного інформаційного життя сучасної людини. Інтернет виступає як спосіб швидкої передачі публічних повідомлень великої кількості людей. Головна якість Інтернету, що виділяла його в системі засобів масової інформації, виступає його оперативність, масовість і доступність.

Інформаційна політика сучасної держави, її стан та ефективність безпосередньо пов'язана із засобами масової інформації, з їх якісним станом. Від характеру їхньої взаємодії багато в чому залежить стратегія формування державності та громадянського суспільства.

Сучасний стан розвитку Інтернету та пов'язаних з ним соціальних мереж (Facebook, Twitter, Telegram, YouTube), по праву можна охарактеризувати як інформаційну революцію, яка розширює простір масової комунікації до неймовірних масштабів. Завдяки появі сучасних засобів масової інформації практично формується єдиний глобальний інформаційний простір.

Ця обставина вимагає формування та реалізації нових підходів до інформаційної політики сучасної держави. У сучасній державі інформаційна політика формується на основі найважливіших принципів свободи слова, свободи друку, доступності об'єктивної інформації, а також захист населення від необ'єктивної інформації, що завдає фізичної та моральної шкоди життю та здоров'ю людей.

Список використаних джерел:

1. Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні за заг. ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Іжа. К. : Юрид. думка. 2006. 411 с.
2. Оборотов Ю.М. Современное государство: от образа к реальности. *Юридичний вісник*. 2014. № 6. С. 6–14.

Ключові слова: сучасна держава, інформаційна політика, засоби масової інформації, інформація.

Key words: modern state, information politics, mass media, information.

РЯЗАНОВ МИХАЙЛО ЮРІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри загальної теорії права та держави,
кандидат юридичних наук*

ЮРИДИЧНА НАУКА І ТРАНСЛЯЦІЯ ПРАВОВОЇ СПАДЩИНИ

Класично, існують різні роздуми щодо суті та сутності правової культури, які в цілому зводяться до ототожнення з формуванням, накопиченням і засвоєнням матеріальних і духовних цінностей, що забезпечують прогресивний розвиток правової сфери. Це є можливим завдяки функціональному аспекту правової культури, який спрямований на відновлення, творення, виховання, навчання, формування, розбудову здатностей, вчить правилам, нормам, зразкам [1, с. 50–52].

Правова культура втілює все прогресивне, цінне, соціально виправдане в політико-правовій сфері, сприяє вдосконаленню організації і діяльності держави, підвищенню якості та ефективності чинного права, зміцнення дисципліни, правопорядку і законності, посилення захисту прав, свобод і юридично охоронюваних інтересів кожної особистості. Це є вираженням якісного стану правового життя суспільства [1, с. 38–40].

В цьому процесі особлива роль відводиться тим соціальним стратам, чия правова культура та професійна діяльність безпосередньо впливають на процеси формування позитивного права, правозастосовчої діяльності, охорони правопорядку. Тут йдеться про професійну правову культуру. Саме завдяки професійній діяльності юристів (науковців та практиків) відбувається перетворення правової реальності в правову дійсність. Тобто, авторитет права і держави, рівень правової свідомості, правової культури населення багато в чому визначаються професіоналізмом юридичних кадрів. Це особливі соціальні суб'єкти, діяльність яких має безпосередньою метою створення та розвиток правових інститутів, підтримку та викарбовування правових традицій, забезпечення функціонування юридичних норм, та інших об'єктів правової спадщини, в яких закладено уявлення про справедливість, а також наукове пізнання правової системи суспільства. Цим особам властивий більш високий ступінь знання і розуміння правових явищ, відповідно саме на них покладається збереження та культивування правової спадщини.

Формуючись насамперед в університетах, юридична професія породила науку про закони, тобто юристи складали то співтовариство, в якому наука права була вираженням причини існування спільноти. Посередництвом юридичної науки професійна юридична спільнота допомогла вирішити протиріччя в соціальному і історичному становищі різних народів. У першому наближенні саме діяльність знавців

права дала поштовх для інституціоналізації процесу вирішення конфліктів в авторитетних юридичних текстах [2, с. 161].

Для України зараз важливим питанням постає збереження існуючої та формування нової юридичної еліти та визнання за нею пріоритету у збереженні правової спадщини та використанні її у визначенні подальших напрямів правового розвитку. Завдяки юридичній еліті відбувається виокремлення, номінування, підтримка та подальша трансляція правових інститутів, правових традицій, правового досвіду, що є важливими компонентами правової спадщини, та їх пристосування для сучасних умов та майбутніх поколінь. Безумовно, становлення, розвиток, трансформація правових інститутів підпорядковується власній логіці, але важливим є усвідомлення того факту, що сам процес інституціоналізації права передую процесу його концептуалізації. Наприклад, відображення явища в понятті уявлення про належний правопорядок передую процесу його перетворення в правовий факт. Оскільки правопорядок – уявний порядок соціальних взаємодій, а його закріплення як юридичної категорії та його нормативізація це результат цілеспрямованої професійної діяльності юристів професіоналів. Відповідно, для вирішення цієї проблеми, для юристів, особливе значення має правове мислення, що відповідає вимогам часу, формування якого є визначальним завданням юридичної підготовки професіоналів [3, с. 5].

Формування особливого правового мислення відбувається в межах професійної правової культури юриста в процесі юридичної освіти і правового виховання особистості. Цей процес подвійний: накопичення правових знань; перетворення цієї накопиченої інформації в особисті переконання. У процесі юридичної освіти формується образ понятійного юридичного мислення, його стиль і деонтологічні установки, інтуїція справедливості і законності прийнятих рішень.

Юридична освіта і наука, як слушно відмічає В. Кахнич, мають глибокі коріння та власну традицію розвитку. Університетська юридична наука та освіта України відіграла особливу роль у становленні професійної спільноти юристів й утвердженні їхньої інтелектуальної самостійності. Тому її фундаментальні напрацювання нерозривно пов'язані з європейською правовою традицією, із формуванням уявлення про право як систему, що органічно розвивається за внутрішніми механізмами. Сучасна юридична спільнота не зможе утвердити свою інтелектуальну самостійність, ідентифікувати себе в культурі без дослідження власної внутрішньої історії, яка у професійній свідомості не має бути заглиблена в політичні, економічні та інші процеси «зовнішньої історії» [4, с. 1].

Специфічність рис періоду зародження освіти на території українських земель полягала у: спадкоємному зв'язку з слов'янською культурною традицією; зіткненні західних і східних культурно-ідеологічних і філософських тенденцій; розвитку культури українського народу в складі різнонаціонального та різнорелігійного державного утворення, в умовах незавершеного процесу національно-духовної диференціації.

Вихідна парадигма сучасної юридичної науки заснована на методологічних принципах комплексного підходу у вивченні державно-правових явищ. Звідси і нові формати існування юридичної науки як інтегральної юриспруденції або систем конкуруючих знань про право і державу.

Щодо становлення та розвитку українського права, слід констатувати, що загальні принципи і визначення правової науки склалися на базі запозичених ідей слов'янської філософії, візантійського права, права запорізької січі і безперервної практики коментування та використання звичаєвого права яке підтримувалось та культивувалось українським народом, навіть в умовах входження українських земель в ареал владарювання різних держав-імперій.

Очевидно, що в демократичному суспільстві та правовій державі юридична наука має ґрунтуватися на цінностях і принципах верховенства права, пріоритеті невідчужуваних прав і свобод людини, законності й правопорядку як умов соціального буття, взаємної відповідальності держави та особи тощо. Під впливом усіх чинників у вітчизняній юриспруденції відбувається переоцінка ролі й соціального призначення права та держави, інтенсивне розроблення новітніх ідей праворозуміння, сучасних проблем методології й теорії пізнання правової дійсності. Це відбувається паралельно з формуванням нового гуманітарного суспільного світогляду та сучасної правосвідомості, де елементи вітчизняного права мають становити органічну частину демократичної правової культури, яка має змінити правову культуру, успадковану від попереднього політичного режиму й правового порядку, що захищали інтереси держави [5, с. 13].

Юридична наука стає більш демократичною, відкритою для сприйняття правової спадщини та новітніх ідей незалежно від того, де вони з'явилися. Відтворення та засвоєння правових практик минулого і є збереженням правової спадщини, яка є захисним полем збереження та культивування національної правової культури. Вивчення еволюції систем юридичного знання в їх змістовних і формальних побудовах і визначеннях утворює самостійний предмет юридичної науки.

Дослідження правової спадщини – це не тільки історія правових інститутів і навчань про право. Це також історія самої юридичної науки, даної в історії систем юридичних знань, правових шкіл і юридичних картин світу, що змінили концептуальні підстави правосвідомості певної епохи.

Правова спадщина становить одночасно і новий синтетичний напрямок, і новий комплексний підхід до вивчення правової реальності в різноманітних аспектах її концептуального, образного та інституційного існування і самовизначення.

Правова спадщина може бути адекватно зрозумілою і описаною тільки всередині і через систему соціокультурних координат, які передбачають безліч траєкторій розвитку як в складі правових інститутів, так і в історичних логіках їх юридичної осмислення, що є цільовим

завдання для усіх юристів професіоналів в умовах трансформації сучасного українського права.

Список використаних джерел:

1. Скуріхін С. М. Морфологія і динаміка правової культури : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2020. С. 130.
2. David A. Funk Book review Berman's european legal history. URL: <https://scholar.valpo.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1465&context=vulr>
3. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія [Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю. М. Оборотова. Одеса : Фенікс, 2012. 492 с.
4. Кахнич В. С. Становлення і розвиток правової освіти та науки на юридичному факультеті Львівського університету (XVII–XX ст.): історико-правове дослідження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. Національний університет «Львівська політехніка». Львів, 2012. 23 с.
5. Селіванов В. До проблеми розроблення концепції розвитку вітчизняної юридичної науки. *Право України*. 2001. № 7. С. 12–14.

Ключові слова: юридична наука, трансляція права, суб'єкти правової спадщини, юристи професіонали, правова культура юриста, інституціоналізація права.

Key words: legal science, translation of law, subjects of legal heritage, professional lawyers, legal culture of a lawyer, institutionalization of law.

ДЖУРАСВА ОЛЕНА ОЛЕКСІЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри загальної теорії права та держави,
кандидат юридичних наук, доцент*

СУЧАСНА УКРАЇНА В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО КУРСУ РОЗВИТКУ

На сьогоднішній день Україна, яка є незалежною, демократичною, суверенною державою [1] вже понад тридцять років, опинилась в умовах військового стану, що було спричинено військовою агресією з боку сусідньої держави – Російської Федерації. Багато напрямків суспільного та державного розвитку опинились заблокованими на деякий час, однак, українська держава досить чітко показала всьому світу свій ключовий напрямок розвитку, а саме, шлях вступу до Європейського Союзу, який був ще початий декілька років тому.

Добре відомо, що Україна за своїм потенціалом досить відчутно та вигідно відрізнялася від багатьох інших країн пострадянського простору, сусідніх східноєвропейських держав.

Але Україна у певному сенсі ще відстає у своєму розвитку, наприклад, від держав Балтії, адже ці країни більш успішно розвиваються,

вони вже стали членами НАТО та Європейського Союзу. Щоб з'ясувати причини такого стану справ та реально оцінити перспективи, А. І. Кудряченко провів об'єктивний аналіз, взявши до уваги найширший спектр чинників різного рівня та ваги. Перш за все це стосується спроможності України на реальну ефективну внутрішню та зовнішню політику в якості впливового суб'єкта міжнародних відносин. Було наголошено, що зовнішня політика є продовженням внутрішньої. Від того, наскільки ефективною та цілеспрямованою в демократичних перетвореннях є внутрішня політика, в даному випадку України, значною мірою залежить успіх її зовнішньополітичних стратегій. Слід взяти до уваги рівень економічного та соціального розвитку країни, зокрема формування так званого середнього класу, як великого прошарку суспільства. Адже саме він покликаний забезпечувати не лише економічне піднесення, а й значною мірою політичну стабільність суспільства. Також варто оцінити рівень дотримання європейських демократичних цінностей, прав і свобод в Україні, результативність трансформаційних реформ. Водночас маємо враховувати стратегічні підходи головних геополітичних акторів, відповідних міжнародних формувань та організацій і їхню реальну політичну лінію відносно нашої держави [2, с. 148]. Цей аналіз було проведено ще у 2010 році та на сьогодні багато чого було виправлено та удосконалено за допомогою відповідних реформ та інших чинників.

Збройна агресія Російської Федерації проти України стала довгостроковим чинником впливу на національну безпеку нашої країни в усіх її сферах. Віднині це частина української політичної, економічної, воєнної та соціальної реальності. Унаслідок анексії Криму й тимчасової окупації РФ окремих районів Донецької та Луганської областей за підтримки та безпосередньої участі РФ протягом 2014 року, було не тільки порушено територіальну цілісність нашої держави, а й піддано істотній деформації всю систему глобальної та регіональної безпеки, поставлено під сумнів систему міжнародного права. Майже всі міжнародні гарантії безпеки для України (зокрема і в межах Будапештського меморандуму) виявилися марними в умовах, коли агресором виступив один із гарантів безпеки, постійний член РБ ООН – Російська Федерація [3, с. 33].

Європейський Союз із моменту створення поступово перетворився в один із найпотужніших економічних, фінансових і політичних центрів світу. Саме тому вступ до ЄС є одним з головним напрямів розвитку економіки країни. Європейська інтеграція і членство в ЄС для України є найкращим способом реалізації національних інтересів та побудови економічно розвиненої держави, а також зміцнення позицій у глобальній системі міжнародних відносин [4, с. 87].

Європейська інтеграція для України – шлях модернізації економіки, подолання технологічної відсталості. Також це гарна можливість отримати іноземні інвестиції і новітні технології, поліпшити конкурентні можливості вітчизняних виробників, доступ на світові ринки. Можна виділити декілька аргументів на користь розвитку взаємного

співробітництва між нашою країною та ЄС з урахуванням особливостей економіки України на даний момент:

1. Європейський Союз є великим ринком збуту, а також гарним ринком для імпорту продукції.

2. Торгівля з ЄС є важливим джерелом валюти.

3. Виробничі технології. Українські підприємства відстають від своїх аналогів у передових європейських країнах, українська держава не має капіталу, необхідного для модернізації наявних і створення нових сучасних підприємств. Без модернізації виробничих структур Україна навряд чи може залишити шлях сталого економічного розвитку і подолати зростаюче відставання від економічно розвинених країн. Доступ до ринку ЄС, своєю чергою, відкриє доступ до України іноземним інвесторам та капіталу.

4. Доступ до європейського ринку українських підприємств має велике значення як джерело досвіду та практичних навичок, щоб конкурувати з виробниками в інших країнах.

5. Розвиток співпраці з ЄС сприятиме більш ефективному використанню потенціалу України як транзитної держави, що означає збільшення доходів від експорту транспортних послуг та розвиток суміжних галузей.

6. Співпраця з ЄС означатиме, що існуватимуть відповідні правила і стандарти, розробка і впровадження економічної політики. А це, своєю чергою, буде сприяти прозорості середовища виробничої і комерційної діяльності на внутрішньому ринку, який є надзвичайно важливим для України.

7. Розвиток міжнародного співробітництва в загальних і господарських зв'язках з ЄС безпосередньо впливає на більш раціональний розподіл ресурсів, підвищення ефективності економічних процесів [5, с. 233-234].

Основні політичні вигоди від європейської інтеграції – зміцнення стабільності демократичної політичної системи та її інститутів, модернізація нормативно-правової бази, прозорість національного законодавства, поглиблення культури демократії і поваги прав людини тощо. Європейська інтеграція означає також зміцнення національної безпеки і безпеки громадян, оскільки вона виключає застосування сили як методу врегулювання протиріч і рішень.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/>
2. Кудряченко А. І. Європейський вибір України: необхідність, реалії, перспективи. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2010. Вип. 15. С. 147–154.
3. Зельманович І. І. Російська військова агресія в Україні: можливі сценарії та способи врегулювання конфлікту. *Прикарпатський вісник НТШ. Думка*. 2017. № 5–6. С. 33–40.

4. Кухарська Н. О. Україна в сучасних інтеграційних процесах : [навч. посіб.] Одеса : Атлант ВОІ СОІУ, 2015. 186 с.
5. Артьомов І. В. Європейська інтеграція України: стан, проблеми, перспективи. Ужгород : АУТДОР-ШАРК, 2014. 380 с.

Ключові слова: європейська інтеграція, Європейський Союз, інтеграційні процеси, міжнародне співробітництво, сучасна держава.

Key words: European integration, European union, integration processes, the international cooperation, modern state.

ПОДКОВЕНКО ТЕТЯНА ОЛЕКСАНДРІВНА

*Західноукраїнський національний університет,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
кандидат юридичних наук, доцент*

МЕЛЬНИЧУК АНАСТАСІЯ СЕРГІЙВНА

*Західноукраїнський національний університет,
здобувач вищої освіти*

ПРОГАЛИНИ У ЗАКОНОДАВСТВІ ТА СПОСОБИ ЇХ ПОДОЛАННЯ

Сучасний світ характеризується динамічними змінами, які зумовлюються процесами міжнародної інтеграції, розвитком ринкової економіки, впливом інформаційних технологій, ускладненням суспільних відносин, появою нових галузей. Такі зміни відбуваються практично в усіх сферах суспільного життя і потребують вчасного та адекватного правового регулювання. Однак, законодавцю не завжди вдається швидко та якісно реагувати на зміни у суспільних відносинах, приймаючи відповідні нормативно-правові акти. Така ситуація зумовлює появу прогалин у законодавстві. Аналізуючи дану проблему, більшість науковців схиляються до думки, що це абсолютно нормальний процес, який може стосуватися, навіть на перший погляд найдосконалішого законодавства. Автори Юридичної енциклопедії визначають прогалини у законодавстві як «повну або часткову відсутність законодавчої регламентації певної групи суспільних відносин, що потребують правового регулювання» [1, с. 148]. Найчастіше прогалини виявляють у процесі регулювання конкретних суспільних відносин, коли відсутня необхідна норма права.

Спочатку для юристів прогалини в законодавстві були надзвичайно серйозною проблемою, але згодом було сформовано вихід з даної ситуації через два основних підходи: аналогію права та аналогію закону. Звичайно, це був довготривалий та важкий процес, адже думки науковців та юристів-практиків на рахунок цього кардинально різнилися: перші стверджували, що законодавство бездоганне і явище недоскона-

лості у ньому відсутнє, а інші стверджували, що якщо і існують прогалини, то їх необхідно заповнювати лише самим законом, тобто через правотворчу діяльність.

Сьогодні прогалини також існують і в українському законодавстві. Вони виникають через абсолютно різноманітні чинники: інтенсивний розвиток суспільних відносин, зміну політичної влади, науковий, технічний прогрес, більш європейські погляди на право та запозичення міжнародного досвіду, у деяких випадках – недосконалість юридичної техніки. І звичайно, певні упущення, прорахунки, зумовлюють недосконалість законодавства, воно стає суперечливим, втрачає системність, з'являються прогалини, що значно ускладнює процес правового регулювання суспільних відносин.

Для розуміння реальної проблеми наявності недоліків в законодавстві необхідно проаналізувати наукові підходи до класифікації прогалин. Вітчизняні науковці пропонують різні критерії класифікації прогалин у законодавстві. Зокрема, за часом виникнення розрізняють: початкові (від початку набуття чинності нормативно-правових актів) та подальші (недоліки з'являються в процесі застосування з метою регулювання конкретних суспільних відносин) [2, с. 15]; за існуванням: реальні (прогалини в законодавстві дійсно існують) та уявні (коли існує думка про наявність прогалин в законодавстві, а насправді проблема не стосується правового кола). Автори навчального посібника «Теорія держави і права» за редакцією О. Петришина, залежно від можливості подолання прогалин під час правозастосовної діяльності, виділяють переборні та непереборні прогалини. Важливо також звернути увагу на навмисні й ненавмисні прогалини, їх поява пов'язана з можливістю прямого умислу законодавця, коли у нього є можливість діяти на власний розсуд, безконтрольно. Залежно від ступеня відсутності законодавчої регламентації певної групи суспільних відносин розрізняють повні та часткові прогалини [3, с. 135–136].

Також окремо виділяють суб'єктивні та об'єктивні причини появи прогалин. Якщо на момент створення правових норм не існувало певних суспільних відносин, які, зрозуміло, і не могли потребувати правового регулювання, то це – об'єктивна причина. Суб'єктивними причинами виникнення є помилки в роботі законотворця у процесі правотворчої діяльності.

Стає зрозуміло, що прогалини у законодавстві можуть виникнути з різних причин: через недостатню компетентність державних органів, швидку зміну суспільних відносин, а також неправильне застосування юридичної техніки законодавчими органами під час створення нормативно-правових актів.

Саме тому, проблема подолання прогалин у законодавстві з метою збереження цілісності та системності законодавства є надзвичайно актуальною для сучасної юридичної науки та практики. Усунути прогалини в законодавстві можливо лише шляхом розробки та прийняття відповідної норми, тобто через законодавчу процедуру. Зрозуміло, що цей процес є тривалим і передбачає декілька стадій. Подолання прога-

лин у законодавстві зумовлює визначення дій суб'єкта правозастосування, що уможливають прийняття рішення в конкретній справі за відсутності відповідної норми права. Це дає можливість правозастосовному органу швидко реагувати на виявлену проблему та вирішувати її у ході правозастосовної діяльності при прийнятті конкретного рішення стосовно конкретної справи.

Науковці виокремлюють два основних способи подолання прогалин в українському законодавстві: аналогія закону та аналогія права. Аналогія закону дає можливість вирішити справу або окреме юридичне питання на основі правової норми, розрахованої на подібні випадки. Застосування аналогії закону у випадку відсутності норми права, що регулює конкретні суспільні відносини, є можливим за наявності в законодавстві іншої норми, що регулює схожі суспільні відносини, які близькі за своїм значенням та характером. Якщо виникають обставини, за яких необхідно застосувати аналогію закону, то необхідно дотримуватися певних вимог, оскільки ситуація повинна мати юридичний характер, відсутність конкретного нормативно-правового акту, який би регулював саме ці суспільні відносини тощо.

Аналогія права передбачає вирішення конкретної справи виходячи з загальних або більш конкретних галузевих принципів права. Принципи права мають істотне значення при застосуванні аналогії права, оскільки основні з них закріплені у Конституції України, норми якої є нормами прямої дії. Варто зазначити, що можливість застосування норм за аналогією прямо передбачена в окремих законодавчих актах (наприклад, у Цивільному, Сімейному, Цивільному процесуальному кодексах і Кодексі адміністративного судочинства) [4, с. 48]. Зокрема, у статті 8 Цивільного кодексу України зазначено «Якщо цивільні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими актами цивільного законодавства або договором, вони регулюються тими правовими нормами цього Кодексу, іншими актами цивільного законодавства, що регулюють подібні за змістом цивільні відносини» [5]. Статтею Сімейного кодексу України також передбачено застосування аналогії: «Якщо певні сімейні відносини не врегульовані цим Кодексом, іншими нормативно-правовими актами або домовленістю (договором) сторін, до них застосовуються норми цього Кодексу, які регулюють подібні відносини» [6].

Як зазначає О. Скакун, при вирішенні справи за аналогією закону і аналогією права необхідно дотримуватися наступних умов: 1) застосування аналогії допускається лише у разі повної відсутності або неповноти правових норм; 2) суспільні відносини, до яких застосовується аналогія, повинні бути врегульовані хоча б у загальній формі, тобто перебувати у сфері правового регулювання; 3) наявність подібності (аналогії) аналізованих обставин і обставин, передбачених наявною нормою, повинна бути в істотних, юридично рівнозначних ознаках; розбіжність – у деталях, у неістотному; 4) пошук норми, яка регулює аналогічний випадок, має йти спочатку в актах тієї самої галузі права, у разі відсутності такої – в іншій галузі та у законодавстві в цілому; 5) вироблене в ході використання аналогії правове рішення не по

винно суперечити дії приписів закону, його мети; 6) обов'язково має бути вмотивоване пояснення причин застосування рішення за аналогією до даного випадку [7].

Окрім того, у деяких випадках можливим є субсидіарне застосування норм права. Саме системність права, поділ його на взаємозалежні галузі та інститути стають теоретичною основою субсидіарного використання. Як зазначає А. Дрішлюк, «субсидіарне застосування можливе лише до норм, включених як додаткові до законодавчих актів про сімейні, трудові і деякі інші відносини» [8, с. 12]. Тобто, субсидіарне застосування норм права дає можливість у певних випадках додатково застосувати норми права одного інституту або галузі права до відносин, що регулюються іншим родинним інститутом або галуззю права.

Таким чином, прогалини в законодавстві – це повна або часткова відсутність певної норми для регулювання конкретних суспільних відносин. Наявність прогалин у праві є, звичайно, небажано і свідчить про недоліки правової системи. Проте прогалини об'єктивно можливі та неминучі, оскільки їх поява зумовлюється багатьма чинниками, серед яких динамічний розвиток суспільних відносин, недосконалість нормативно-правових актів, недостатня розвиненість законодавчої техніки, певні прорахунки законодавця. Дана проблема може бути вирішена за допомогою аналогії закону та аналогії права. Зрозуміло, що найбільш негативні наслідки спричиняє виявлення прогалин при регулюванні конкретних суспільних відносин. У такій ситуації важливою є швидка реакція правозастосовного органу. Варто зазначити, що спочатку перевага надається аналогії закону, тобто прогалини долають за допомогою правової норми, яка регулює подібні суспільні відносини, але якщо це неможливо – використовують аналогію права. Наявність прогалин у законодавстві вимагає цілком визначених дій як від законодавчого, так і від правозастосовного органу, своєчасність яких впливає на якість та ефективність регулювання суспільних відносин.

Список використаних джерел:

1. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : Укр. енцикл., 1998. Т. 5 : П – С. 2003. 736 с
2. Тарануха В. Прогалини в праві: поняття, сутність, способи їх усунення та подолання. *Юридична Україна*. 2009. № 2. С. 15–19.
3. Теорія держави і права : посіб. для підготовки до держ. іспитів ; за заг. ред. О. В. Петришина. Х. : Право, 2012. 192 с.
4. Погребняк С. Прогалини в законодавстві та засоби їх подолання. *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 44–56.
5. Цивільний кодекс України 16 січня 2003 року № 435-IV URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
6. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року № 2947-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>
7. Скаун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Київ: Алерта, 2021. 528 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-51.html>

8. Дрішлюк А. І. Аналогія закону та аналогія права: динаміка наукового дослідження (сучасний період). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2011. Випуск 17. С. 9–14.

Ключові слова: прогалини в законодавстві, аналогія права, аналогія закону.

Key words: gaps in legislation, analogy of law, analogy of the law.

SEREBRO MYKHAILO

National University "Odesa Law Academy",

Associate Professor at the Department of General Theory of Law and State, PhD

ON THE AESTHETICS OF A TOTALITARIAN STATE

The development of the general theory of law and state and the enhancement of its gnoseological potential determines the way to new facets of comprehending the law and the state. As A.F. Kryzhanovsky justly stated, «modern jurisprudence has apparently come close to the point where it should perceive itself not only as an analytical but also as a synthetic discipline capable of constructive reconstruction of areas and methodologies of its research and «routine» application of various methodologies to the subject matter, which requires going beyond the pure-subjectivity» [6, p. 41]. Therefore, today we are witnessing the entirely new areas of research being shaped, one of which is the study of the aesthetic dimension of the state.

The law-state phenomena in general, and law and state in particular, along with other social life phenomena, can evoke aesthetic emotions in people.

The aesthetic dimension of comprehension of law and state is not immediately actual; aesthetics is not a direct reflection of reality, but its subjective refraction, which occurs through shaping an image of state and law, their assessment from the standpoint of «beautiful – ugly», «harmony – chaos», «high – low», «heroic – insidious», etc.

Today, scholars increasingly argue that imagery has become one of the state's defining elements of the «contemporaneity» cognition process [5; 7].

The term «aesthetics» (from Greek *aisthetikos* – sensual) was first introduced by the German philosopher Alexander Baumgarten in his two-volume work «Aesthetica», published in 1750–1758. He used this term to denote the science of the lower level of knowledge – sensory, in contrast to the highest one – logical. He believes that logical judgments are based on clear, expressive ideas, while sensual (aesthetic) – on vague ones. The former is the judgment of the mind; the latter is the judgment of the taste. The aesthetic judgments precede logical ones: their subject is beautiful, while the subject of the logical judgments is truth [8, p. 6].

The definition of the sphere of aesthetics as the initial stage of cognition is considered not entirely accurate. Thus, Plato's pyramid erects from the lower

layers of the material world to the idea of beauty [4, p. 115]. Kant's philosophy itself arose only after he discovered the third world («Critique of Judgment», which is the «philosophy of taste») – the world of aesthetics (beautiful and exalted) – between the worlds of nature («Critique of Pure Reason») and freedom («Critique of Practical Reason») [1, p. 20].

Beauty and associated aesthetics create their own reality, which needs nothing but itself to exist. On the contrary, what actually exists in it is irrelevant. Ideally, aesthetics, as an area of humanitarian knowledge of axiology and philosophical anthropology, is designed to counter the negative trends in culture that reduce the «human» in a man. Still, sometimes aesthetics becomes an instrument that serves completely different purposes.

In this context, the existence of totalitarian states, where beauty was clearly put at the service of the state apparatus, is a matter of certain interest. The aspiration to the synthesis of the arts stems from the very essence of the totalitarian state, from the forcible harmonization of all spheres of life, from the forced rather than natural harmony of the elements of the social whole [3]. As long as the disposition towards the whole in a totalitarian society is not based on real harmony, there is a great need to create a beautiful semblance. Thus, aesthetics is used to smooth and hide contradictions and erroneously assert coherent integrity, the apotheosis of which is the idea of nation and state.

A striking example is the architectural trend of Monumentalism, which became widespread in the first half of the 20th century. Hans Günther explains the spread of Monumentalism in totalitarian states, first of all, by the fact that totalitarian culture expresses itself primarily in the project of the state, which becomes an aesthetic project, a work of art [2, p. 7]. Examples include «The Motherland Monument» in Kyiv, «Worker and Kolkhoznitza Woman» in Moscow, the National Socialist Party Congress building in Nuremberg, and more. These and many other architectural forms were to be associated with the state's grandeur, beauty, and heroism, to strike both fear and benevolence, to show the greatness of the «state machine» and the insignificance of a «little man».

However, monumentality was not limited to architecture alone. Instead, architecture became a core, from which this phenomenon spread to literature, painting, etc. This theme did not disappear from the columns of Stalin-era Soviet magazines, as monumental paintings and epics were in demand everywhere.

Much attention is paid to the aesthetic component of the Army activity. Pompous parades with perfectly straight rows, striking uniforms, and other attributes have no practical significance, but hardly anyone will deny their mental effect on the public.

Thus, aesthetics, in this case, is tasked to create external «ornaments» of the real disappointing picture and the consequences of the totalitarian state to alternate the «perspective» from its unattractive nature and even disgusting essence and to the decorated facade.

In the second half of the 20th century, and even now, the culture has been sharply focused on the global revision of values, proclaimed in the late

19th century, first of all by Friedrich Nietzsche. However, it was not yet fully implemented, especially in the humanities. In particular, this reevaluation requires both the conservation of hereditary elements of the pre-modern state aesthetics (state symbols, political rituals: inaugurations, oaths, etc.) and shaping of the new, typical modern state, which seeks to be aesthetic in all its various forms to meet harmony with society and the individual.

Therefore, the aesthetic discourse of the modern state should focus on the development of theoretical and methodological instruments that enable to distinguish the means of totalitarian use of the «science of beauty», thus, opposing the assertion of illegal statehood.

The debatable issue of «anti-aesthetics» in the case of its (aesthetics) overuse in the field of state and law requires additional research.

References:

1. Gulyga A. V. (1994). *Estetyka Kanta* (Kant's Aesthetics). Moscow : Iskustvo.
2. Gunter H. (1992). *Estetyka gosudarstva i tragediya smehta* (Aesthetics of state and tragedy of laughter). in *Social Sciences and Modernity*. # 4. Pp. 87–96.
3. Gunter H. (2000). in *Totalitarne gosudarstvo yak syntez iskvstv* (Totalitarian state as the synthesis of arts). in *Social realism canon: collection of articles*. Saint-Petersburg : Akademicheskiiy proyekt. Pp. 7–15.
4. Kolomyiets G. (2005). *Estetyka i kategoriya «estetycheskoye»* (Aesthetics and category of «aesthetic») in *Bulletin of Orenburg State University* #7. Pp. 115–125.
5. Kryzhanovskiy A. (2021a). *Suchasna derzhava*. (Modern State): Methodical recommendations for higher education students of the third educational and scientific level. Odesa.
6. Kryzhanovskiy A. (2021b). *Mizhdystsyplynarnist: shliakh z dvostoronnim rukhom* (Interdisciplinarity: a two-way road). In *Science and social life in Ukraine amid global challenges for humanity in the digital era (to celebrate the 30th anniversary of the declaration of the Independence of Ukraine and the 25th anniversary of adoption of the Constitution of Ukraine)*. Odesa : Vydavnychiy dim «Helvetyka». Pp. 40–43.
7. Oborotov Yu. (2014). *Sovremennoye gosudarstvo: ot obraza k realiyam* (Modern State: from an image to realia). in *Legal Bulletin*. # 6. C. Pp. 6–13.
8. Shestakov V. (1979). *Ocherky po istorii estetyky. Ot Sokrata do Gegelya* (Essays on history of aesthetics. From Socrates to Hegel). Moscow : Mysl.

Ключові слова: естетика держави, тоталітарна держава, сучасна держава, досучасна держава.

Key words: esthetics of the state, totalitarian state, modern state, pre-modern state.

КОВБАСЮК СТЕПАН ВАЛЕРІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри загальної теорії права та держави,
кандидат юридичних наук*

ІНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР СТАБІЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Стабільність можна визначити як стан системи, коли всі її елементи збалансовані, здатні до збереження основних властивостей і цілісності. Стабільний стан системи не означає її незмінності. Будь-яка система може і повинна розвиватися. Але при цьому зберігається її основа, сутнісні характеристики. Отже, для того, щоб система перебувала в стабільному стані, але при цьому могла розвиватися, зміни мають відбуватися в рамках її усталеної структури.

Стабільність – це стан системи, для якого характерна певна стійкість, єдність, цілісність, здатність до ефективної та конструктивної взаємодії по досягненню цілей суспільного розвитку, а також мобілізації всього потенціалу держави й суспільства для захисту власних інтересів, подолання небезпеки [1, с. 51].

Динамічний розвиток, у свою чергу, передбачає сприйняття системою внутрішніх факторів та зовнішніх впливів, змінюючи при цьому окремі свої складові, але не змінюючи суті, а навпаки, удосконалюючи себе. Кожен з елементів системи має на меті збереження власної сталості та цілісності всієї системи.

Мінімальними умовами забезпечення стабільності є здатність системи виконувати власні функції, а також забезпечувати баланс базових внутрішніх підсистем [2, с. 174]. Основою стабільності системи є легітимність, дієвість і ефективність [3, с. 64].

Інституційним базисом суспільної стабільності є баланс у відносинах держави і громадянського суспільства. Умовою суспільної стабільності є реальна соціально-економічна та духовно-гуманітарна інституціоналізація, оскільки інститути найкраще регулюють і узгоджують різні інтереси, зменшують ризик, невідомість і невизначеність, дозволяють оптимізувати відносини між усіма економічними суб'єктами суспільства [4, с. 31].

Важливим аспектом стабільності сучасної держави є забезпечення її інституційної стійкості. Аналізуючи різноманітні визначення поняття «стійкість», можна дійти висновку, що ключовою його ознакою є здатність системи (об'єкта) протистояти загрозам, адаптуватися до їх дії та умов, які швидко змінюються (у т. ч. криз/руйнувань). Компонентами інституційної стійкості є: надійність (здатність системи передбачати ризики, долати збої у роботі, що виникають внаслідок дії загроз); існування резервів або надмірність (наявність у системі додаткових спроможностей, які можуть бути задіяні внаслідок виходу з ладу основних, а також альтернативних планів, стратегій розвитку); адаптивність

(здатність пристосовуватися до кризових умов, можливість трансформувати негативні результати в позитивні, застосовувати творчі/інноваційні рішення); реагування (здатність до швидкої мобілізації зусиль в умовах дії загрози/кризи); відновлення (здатність системи забезпечувати виживання, пристосування до нових обставин, що виникли під руйнівним впливом кризи, еволюцію) [5, с. 24].

Ступінь стійкості і стабільності будь-якої системи визначається, як правило, її здатністю ефективно здійснювати прямий і зворотній зв'язок. Перша з них – це здатність системи впливати на суспільство за допомогою наявних в її арсеналі важелів управління. Друга передбачає максимально раціональне використання системою сигналів, що йдуть знизу (від суспільства), і коригування відповідно до них характеру управління.

Ключ до стабільного стану політичної системи і держави в світовій історії мав різні види, але як мінімум одна складова залишалася незмінною в будь-якому суспільстві – політичні і державні інститути. Саме в здатності влади побудувати нову інституційну структуру або ж модифікувати колишню без розриву з традиціями криється запорука успіху в досягненні політичної стабільності [6, с. 132].

Можна констатувати, що стабільність інституційної системи сучасної держави значною мірою залежать від ефективності інститутів. Функціонування будь-якої соціальної системи виявляється успішним там, де її інститути ефективні і справедливі. За відсутності згоди щодо того, що справедливо і що несправедливо, індивідам важче координувати свої плани досить ефективно для досягнення взаємної вигоди. І навпаки, неефективні політико-правові інститути не можуть забезпечити справедливості і втрачають свою легітимність [7, с. 196].

Ефективне функціонування сучасних інститутів держав потребує високого рівня загальної та інституційної довіри, тоді як низькі значення обох показників призводять до аномії та ерозії політики як простору загальної волі й загальних інтересів. Підтримка громадянами державних інститутів передбачає: а) адекватне розуміння цілей, намірів, програм дій органів державної влади; б) довіру до них; в) участь громадян в реалізації програм, вирішенні нагальних проблем і питань спільно з органами влади.

Однією з головних загроз інституційній стабільності є інституційні кризи. Може бути виокремлено три види інституційних криз, виходячи з причин, що їх породжують. Кризи можуть виникнути в результаті неформальної інституціоналізації, деінституціоналізації, а також внаслідок тривалих інституційних спотворень [8, с. 93].

Протидія інституційним кризам передбачає комплексне переосмислення інституційних перетворень, яке повинно включати п'ять основних компонентів: 1) підвищення відповідальності (підзвітності) державних і політичних діячів; 2) зміцнення інституційних обмежувальних рамок у державній системі; 3) розширення участі громадянського суспільства в політичному процесі та нагляд з боку засобів масової

інформації; 4) створення конкурентного приватного сектора; 5) реформа системи управління державним сектором.

Основним елементом інституціоналізації сучасної держави має стати паралельний і комбінований розвиток місцевих, національних і наднаціональних політико-адміністративних структур.

Інституціоналізація сучасної держави повинна вирішувати такі завдання, спрямовані на підвищення ефективності інститутів держави та формування стабільної інституційної системи сучасної держави:

1. Аналіз функціональних завдань інститутів державної влади, їх структурних підрозділів; розроблення та впровадження методів планування й оцінювання ефективності їх діяльності.

2. Перехід до сучасних методів фінансування та бюджетного менеджменту, орієнтованим не на утримання структури, а на виконання функцій і досягнення результатів.

3. Розвиток адміністративних регламентів, які визначають функціонування системи інститутів державної влади, самих державних службовців..

4. Удосконалення структур інститутів державної влади, що передбачає удосконалення функціонального розподілу інститутів державної влади.

5. Удосконалення системи документообігу на базі єдиних стандартів, розвиток електронного документообігу.

6. Інвентаризація ключових точок взаємодії державного апарату з громадянами та юридичними особами, визначення функцій і проблем, що викликають напругу, раціоналізація і спрощення процедур взаємодії.

7. Забезпечення інформаційної відкритості та удосконалення системи підготовки і підвищення кваліфікації кадрів державних службовців, у тому числі переорієнтація навчальних програм на механізми управління ефективністю.

Інституціоналізація державної влади має також і внутрішній аспект. При аналізові внутрішньої структури належить визначити, чи повинні послуги бути закріплені за загальним департаментом, чи потребують департаменти або підрозділи реструктуризації, наскільки збалансовані й стабільні управлінські обов'язки. При цьому можна визначити такі критерії внутрішньої інституціоналізації: 1) однотипні функції мають бути згрупованими разом для забезпечення економії; 2) допоміжні функції, які дають змогу організації здійснювати свої основні функції, мають бути відокремлені від інших функцій; 3) має бути забезпечений чіткий і спрощений порядок звітності; 4) підрозділи повинні мати «життєздатні» розміри. Різні організаційні підрозділи мають здійснювати різні функції; 5) організаційні структури повинні враховувати місцеву історію, культуру й умови; 6) керівні працівники повинні володіти оптимальними управлінськими повноваженнями; 7) організаційні структури мають бути сумісними з нормами міжнародного права, а за наявності конфліктів між нормами національного та міжнародного права останні мають висуватися на перший план,

з розглядом різних варіантів внесення змін і доповнень до законодавства.

Для забезпечення інституційної стабільності сучасної держави і зовнішній, і внутрішній аспекти інституціоналізації мають володіти програмним цільовим характером, а інституційні зміни повинні бути комплексними та послідовними.

Список використаних джерел:

1. Шевченко М. М. Давиденко О. Г. Поняття «суспільно-політична стабільність»: смисловий простір державно-управлінського змісту. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 14. С. 49–54
2. Балан М. І. Суспільно-політична стабільність: змістовні ознаки та вербальні витоки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 4. С. 170–176.
3. Яворський М. Політична стабільність: сутність та основні підходи до класифікації / М. Яворський // *Humanitarian vision*. 2017. Vol. 3, Num. 1. С. 61–66.
4. Лагутін В. Д. Інституційна природа суспільної стабільності в Україні. *Економічна теорія та право*. № 1 (32) 2018. С. 23–37.
5. Резнікова О. О. Забезпечення стійкості держави і суспільства до терористичної загрози в Україні та світі. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 3 (44). С. 24.
6. Гаджиев Х. А. Роль политических институтов в обеспечении политической стабильности. *Теории и проблемы политических исследований*. 2016. № 3. С. 123–135.
7. Максимов С. И. Справедливость и эффективность как критерии оценки права. *Проблеми законності* : респ. міжвідом. наук. зб. Харків, 2001. Вип. 49. С. 195–204.
8. Евдотьев М. Г. Политико-культурный и институциональный подходы к политическим изменениям: институциональные и политико-культурные кризисы // *Вестник московского университета*. 2006. № 5. С. 92–100.

Ключові слова: держава, державна влада, інститут, інституціоналізація, інституційна стабільність, інституційні кризи.

Key words: state, state power, institution, institutionalization, institutional stability, institutional crises.

БОНДАРЕНКО АЛІНА ІГОРІВНА

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри загальної теорії права та держави,
кандидат юридичних наук

КОНЦЕПТ СУЧАСНОЇ ТЕОРІЇ ВИНИКНЕННЯ ДЕРЖАВИ

Теза про автономію людського розуму, а також бачення існуючого права як невинуватених кайданів були тісно пов'язані із зародженням соціально-філософського індивідуалізму епохи. Виразним проявом такого індивідуалістичного прагнення була доктрина природного стану, яка стала початком міркувань про природне право, натомість у середньовіччі природний стан був просто станом людства з теологічним значенням. Відмінність полягає в тому, що до початку модерну природне право було ідеєю права *в і над* позитивним законом, а в модерний період воно розглядається як право, що існувало в природному стані *до і над* позитивним правом [1, р. 89].

Із того ж джерела походить і специфічна методологія всіх нових систем природного права. Мислителі не починали, як у більш ранній період, з того, що людина за своєю суттю є соціальною істотою, а весь порядок соціальних інститутів (шлюб, сім'я, держава, міжнародна спільнота) та їх базові норми існують потенційно у такий спосіб, що сутність є втіленою тільки в завершенні та ієрархічному упорядкуванні соціальних форм в процесі руху від різноманітних «недосконалих» суспільств до «ідеального» суспільства. Початком стала емпірична природа (емпіричне ество людини), що була виявлена за допомогою абстракції, і з її психологічної рушійної сили, що розглядалась як фундаментальна, було виведено раціоналістичним способом систему етики й природного права. Для Т. Гоббса, наприклад, цією рушійною силою був егоїзм, для С. Пуфендорфа – товариськість як не більш ніж зовнішній прояв суспільного інстинкту (*sociableness as mere formal sociality*), для Х. Томазія – щастя, тобто «похвальне, приємне, безтурботне життя» [1, р. 112–113].

У цьому сенсі тотальна телеологічна чи радше есхатологічна спрямованість системи Томи Аквінського стала «каменем спотикання» для мислителів Нового часу і, передовсім, для соціальної філософії Тома Гоббса. Спочатку Гоббсу необхідно було ідеологічно спростувати католицький перфекціонізм системи Аквіната, особливо його прагнення ототожнювати «досконале суспільство» католиків і «політичне співтовариство» людей взагалі. Гоббс, услід за Н. Макіавеллі, повністю відділив політику від християнської есхатології і спробував переосмислити ідею природного права в дусі матеріалістичної антропології, заперечуючи необхідний концептуальний зв'язок між природним і божественним законом [2].

Розпочинаючи відлік історії сучасних уявлень про права людини від Гоббса, ми не приділяємо багато уваги нідерландському мислителю Гуго Гроцію. Варто зауважити, що історики сперечаються щодо внеску Гроція у перші спроби змістити божественність з її центральної ролі в доктрині природного права. Наприклад, Генріх Роммен (*Heinrich Rommen*) зазначає, що неприйнятною можна вважати точку зору, яка довгий час панувала, що доктрина природного права починається з Гроція, якого часто іменують батьком природного права [1, р. 35]. Роммен розцінює Гроція як перехідну фігуру між двома великим ерами. Зберігаючи багато зв'язків із попередньою епохою, Гроцій водночас увів теорію природного права до модерного періоду з його відмітними ідеями, такими як раціоналізм, суспільний характер і конкретні політичні цілі [1, р. 42]. Р. Веттерлі та Г. Брайнер детально досліджують питання зв'язку концепції природного права Гроція з його теологією та доходять висновку, що цей зв'язок є фундаментальним. Як твердять ці автори, ми не зможемо правильно зрозуміти ідеї Гроція про природне право без визнання їх теологічної природи [3, р. 371–372].

Для того, щоб здійснити перехід від доктрини природного права до ідеї природних прав (а згодом і до прав людини) був необхідний потужний поворот до самого індивіда. У Новий час ознакою такого повороту стала ідея суспільного договору як основи громадянського суспільства. Саме відтоді взаємодія людини і держави через ті чи інші моделі гарантування прав людини стає темою розмірковувань мислителів. Сам термін «договір» містить у собі ключ до нового сприйняття індивіда. Він передбачає рівність індивідів, які його укладають, тому що договори – це угоди між сторонами, які мають незалежний статус. І в цьому сенсі суспільний договір – це повністю винахід модерну.

Оскільки в таких теоріях індивіди розглядаються як автономні людські істоти, наділені вродженими природними правами, вони більше не є «підданими» чи просто «елементами конструкції» верховної влади. У формальному сенсі договір передбачає вибір щодо вступу у взаємні зобов'язання, які існують в силу природного права. У матеріальному сенсі він передбачає передачу природних прав індивідів в обмін на досягнення політичної та соціальної організації [4, р. 71]. Як зауважує А. д'Ентрев, ідея договору була єдиним можливим засобом встановлення природних прав індивіда в рамках держави [5, р. 59].

У «Левіафані» держава виникає із суспільного договору, за яким піддані передають їй свої природні права й пропонують розпоряджатися ними на благо держави. Але люди не укладають договір із сувереном, навпаки – кожен укладає договір з кожним, і тому сам суверен в результаті не зв'язаний жодним договором: «...оскільки право представляти всіх учасників договору надане тому, кого вони роблять сувереном шляхом договору, укладеного тільки одне з одним, а не сувереном із кимось із них, то порушення договору не може йти від суверена і, отже, ніхто з його підданих не може бути звільнений від підданства під тим приводом, що суверен порушив якісь зобов'язання. Те, що той, хто став сувереном, не укладає попередньої домовленості зі своїми підданими, –

очевидно, адже він мав би укласти договір або з усім гуртом як однією стороною домовленості, або ж кілька договорів з кожною людиною окремо» [6, с. 189–190].

Загалом слід зазначити, що сьогодні в історії політичної думки вже не викликає сумнівів той факт, що історія конструктивних взаємовідносин лібералізму та колоніалізму є доволі довгою. Ці відносини, можливо, не сягають перших європейських поселень за межами Європи в XV ст., але цей очевидний зв'язок можна прослідкувати з моменту зародження лібералізму в рамках традиції природних суб'єктивних прав із початку XVII століття. З початку XVII ст. європейські мислителі, які пізніше були названі ліберальними тією чи іншою мірою, розробляли свої теорії так, щоб одночасно осмислити і внутрішній(національний) контекст, і колоніальний.

Список використаних джерел:

1. Rommen H. A. The Natural Law. A Study in Legal and Social History and Philosophy. Indianapolis : Liberty Fund, 1998. 278 p.
2. Ивушкин А. С. Эволюция понятий «естественное право» и «права человека». *Наука. Общество. Государство: Электронный научный журнал*. 2016. Т. 4. № 2(14). URL: http://esj.pnzgu.ru/files/esj.pnzgu.ru/ivushkin_as_16_2_06.pdf (дата звернення: 15 травня 2022 р.)
3. Vetterli R., Bryner G. Hugo Grotius and Natural Law: A Reinterpretation. *The Political Science Reviewer*. 1993. Vol. 22. No. 1. P. 370–402.
4. Wiltshire S. F. Greece, Rome, and the Bill of Rights. Norman : University of Oklahoma Press, 1992. 247 p.
5. D'Entrves A. P. Natural Law: An Introduction to Legal Philosophy. London : Hutchinson, 1970. 208 p. P. 59.
6. Гоббс Т. Левіафан, або Суть, будова і повноваження держави церковної та цивільної. Київ : Дух і Літера, 2000. 606 с.

Ключові слова: виникнення держави, модерна держава, природне право, суспільний договір, права людини, позитивне право, держава.

Key words: emergence of the state, modern state, natural law, social contract, human rights, positive law, state.

КОБКО-ОДАРІЙ ВІКТОРІЯ СЕРГІЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри загальної теорії права та держави,
кандидат юридичних наук*

ФУНКЦІЇ ПРАВОВОГО МЕНТАЛІТЕТУ

У юридичний та політичний думці правовий менталітет різних «часів і народів» вже досить давно (принаймні з середини XX ст.)

привертає увагу фахівців. Доказом цього служать багаточисленні наукові праці зарубіжних дослідників та й вітчизняних науковців останніх десятиліть. Дослідження правового менталітету проводяться в різних галузях науки: і правознавстві, і культурології, і соціології, і політології та ін. причиною цього служить методологічна пластичність менталітету. Тому, багатоплановість дослідження є одним із підтверджень теоретико-методологічної цінності, евристичної корисності правового менталітету з погляду розвитку багатьох наук сучасності. Тому вивчення феномену правового менталітету, його численних проявів, структур, функцій та установок є методологічно коректно і виправдано, що значно збагатить понятійно-категоріальний апарат даного правового феномену.

У різні часи вивченню менталітету у науковому середовищі приділялось досить багато уваги. Так, можемо вказати на таких вітчизняних та зарубіжних вчених як, Є. О. Ануфрієв, Ф. Ар'єс, М. Блок, П. П. Музиченко, І. М. Коваль, А. О. Рубан тощо. Питання ж правового менталітету досліджувались у працях таких вітчизняних вчених, як І. В. Бичко, Є. Л. Бойко, І. М. Васьковича, З. В. Гіптерса, В. М. Дем'яненка, О. П. Дзьобаня та ін. Однак, справедливо буде зазначено, що функціональній стороні правового менталітету приділяється незначна увага, що і обумовлює актуальність нашого дослідження.

Метою нашої роботи виступає аналіз функцій правового менталітету та зазначення власної позиції із запропонованої тематики.

Для розгляду сутності функцій правового менталітету доречно було б, спочатку, обґрунтувати поняття категорії «правовий менталітет», аби в подальшому домогтися ясності у дослідженні.

Тож, з нашої токи зору, *правовий менталітет* – це своєрідний «генетичний код» національно-культурної спільноти, який формується під впливом культурно-історичних, природно-кліматичних, соціальних, релігійних факторів, що представляє собою сукупність правових архетипів, уявлень, стереотипів, які склалися на рівні колективної свідомості та визначають специфіку правової поведінки [1, с. 32].

Менталітет загалом як система та правовий менталітет як її підсистема виконують низку найважливіших функцій. Під *функцією* слід розуміти напрямок впливу на реальну дійсність, у якій відображається сутність явища, його призначення та закономірності розвитку. Відповідно функціональний підхід дозволяє розкрити динаміку правового менталітету, показати, як він впливає на дійсність.

Функціональний аналіз менталітету як наукової категорії здійснювали багато вітчизняних та зарубіжних авторів: філософи, соціологи, культурологи, політологи та правознавці. Так, наприклад, Є. Таршиш узагальнив наявні функції ментальності, серед яких виділив такі: інтерсуб'єктивність; «колективоутворення»; стабілізаційна інерційність; «функція несвободи»; продукування історичного розвитку; з'єднання раціональних форм свідомості з безсвідомими структурами, «неусвідомленими культурними кодами»; регуляція поведінки. Також вчений висловлює думку, що в ментальності, ймовірно, існує ще одна

функція – олюднення свідомості. Він зауважує, що аналіз цієї функції потребує звернення до розгляду генезису людської цивілізації і, можливо, космічної природи свідомості [2, с. 25].

А от дослідник В.Кирієнко підходить до вивчення функцій менталітету із соціологічного принципу і зазначає, що оскільки менталітет визначає досвід і поведінку людини, соціальних груп, то можна виокремлювати також соціально-евристичну і соціально-інструментальну функції. При цьому наголошує, що базовими функціями менталітету є соціально діяльні [3, с. 91].

Функції менталітету розглядала також Н. Єріна, а саме: розрізнення й упорядкування світу (функція категоризації); регулювання поведінки людей (функція регуляції); функція підтримки існування того чи іншого суспільства (функція гомеостазу) [4, с. 17].

Дещо неординарним видається судження І.М. Ковалю. Автор у своїй дисертаційній праці наголошує на існуванні окремо функцій менталітету і окремо ментальності. Так, до функцій менталітету, на його думку, варто зарахувати: доконечно-постачальну, проєкційно-рефлексивну і методологічно-ідеологічну. Функціями ментальності слугують: онтологічно-перцептивна, етнічно-продукувальна, моделювально-очищувальна і ментально-нормотворча [5, с. 69].

Напротивагу цьому, вчений Е. Геллнер, бачить в ментальності систему образів та уявлень соціальних груп, всі елементи якої тісно взаємопов'язані один з одним, та вказує лише на одну вірну функцію – це «функція ментальності – бути регулятором їх ведення та буття у світі» [6, с. 118].

Крім цього, з усього різноманіття класифікацій функцій менталітету, що зустрічаються в сучасній літературі, варто також відзначити і погляди Г. Гофстеда, який вказує на те, що сутність і структура правового менталітету зумовлюють і його головні функції, а саме такі, як: пізнавальна, оцінна, регулятивна, збереження, накопичувальна, комунікативна, функції з упорядкування, стабілізації та консервації правосвідомості, а також функції категоризації та інтеграції [7, с. 44].

Таким чином, можна говорити про кілька основних функцій правового менталітету, які на нашу думку обумовлені його природою, роллю та місцем у національному правовому житті. Відповідно, нам хотілось би визначити наступні *функції правового менталітету*:

1) *встановлення порядку* – правовим менталітетом правової свідомості. В даному випадку при впорядкуванні та консервації, правова свідомість індивіда дещо трансформується і частково відкладаючись розподіляється на рівнях правового менталітету. Щось осідає у свідомому рівні правового менталітету, а щось перетворюється на несвідомий рівень;

2) *оборонна* – правовий менталітет зберігає та захищає набути у минулому етноісторичні правові цінності. За рахунок цього і вважається, що правовий менталітет є категорією константною, яка вимірюється століттями;

3) *накопичення* – за кожний наступний тривалий період часу правоментальна сфера набуває нових правових цінностей, правові образи, правові установки характерні для існуючих реалій цього часу. Накопичення, природно, проглядається і на рівні правоментальних проявів: нехай дуже довго і не завжди позитивно, але все ж таки виникають (формуються або запозичуються) нові правові цінності, установки, символи, ритуали, стереотипи тощо, які так чи інакше корелюють, що має місце у певну епоху у конкретному соціумі чи типі цивілізації соціально-політичної та духовної ситуації;

4) *праворегулювання* – спрямована на забезпечення сталого, налагодженого правового устрою суспільства в цілому, соціальних груп, сімей, окремих індивідів, регулювання їх взаємовідносин. Результат цього регулювання – поведінкова реакція у вигляді правомірної або протиправної поведінки;

5) *оціночна* – правовий менталітет виражається через сукупність емоційно-аксіологічних характеристик індивіда, соціальних груп, суспільства. Вона проявляється у різноманітних фактах, що відображаються у свідомості та поведінці індивідів та їх груп, пов'язаних з оцінкою, що відповідає їх емоційним ставленням (усвідомленому та/або неусвідомленому, як у конкретній ситуації, так і взагалі) суб'єктів до тих чи інших елементів правового та політичного життя. Усі складові національної юридичної та державної дійсності виступають об'єктами оцінки. Слід говорити про ментальні цінності у праві і про право як цінність. Тут правовий менталітет виступає своєрідною «ідентифікаційною матрицею», категоріальною сіткою, крізь призму якої індивід чи група виділяє на правовому об'єкті значні ознаки, класифікує правові об'єкти, визначає їх характеристики;

6) *прогностична* – включає аналіз тенденцій перспектив розвитку національної правової (політичної) системи. Дана функція може і повинна відбитися в законодавчій діяльності, коли йдеться про логіку та послідовність розробки, змісту, прийняття відповідних нормативно-правових актів. Адже лише той закон буде мати успіх, в основу якого покладено базисні принципи правового менталітету певного народу;

7) *наступності* – передача набутого у минулому правого досвіду минулими поколіннями. Як то б дивно не було, але ми схильні вважати, що «нами керують наші предки, усі пройдешні покоління». В контексті менталітету. Адже усі традиції, цінності, установки, ставлення до державно-правових інституцій та влади набуті нашими предками, успішно передаються послідовникам. Та загалом в даному випадку добре працює відома схема: від покоління до покоління.

Наведені думки видатних філософів, соціологів і правників щодо функцій як менталітету, так і правового менталітету можуть свідчити про відсутність єдиної доктрини та про наявність теоретичних труднощів їх встановлення та класифікації. Дана ситуація виникає головним чином через те, що кожен науковець вкладає своє особисте, неповторне бачення даної проблематики через призму різних гуманітарних

наук з використанням певних методів та підходів. Що наштовхує на подальші розробки у даній проблематиці.

Список використаних джерел:

1. Кобко-Одарій В. С. Правовий менталітет українського народу: особливості формування і розвитку : дис. ... канд. юр. наук. : 12.00.01 / Одеса, 2019. 230 с.
2. Таршис Є. Я. Ментальність людини: підходи до концепції і постановка задач дослідження. Вид. 2, допов. М., 2012. 88 с.
3. Кириєнко В. В. Менталітет як соціологічна категорія: предметне поле, структура, функції. *Соціологія*. 2009. № 3. С. 85–97.
4. Єріна Н. А. Психологічні особливості професійного менталітету державних службовців : дис. психол. наук. М., 1997. 172 с.
5. Коваль І. М. Метаантропологія менталітету: правовий вимір : дис. ... к. юр. наук : 12.00.12. Львів, 2017. 200 с.
6. Геллнер Е. Нації та націоналізм. М. : Прогресс, 1991. 319 с.
7. Hofstede G., Bond M. K. Hofstede's Culture Dimensions: An Independent Validation Using Rokeach's Value Survey. *Journal of Cross-Cultural Psychology*. 1984. Vol. 6. No 4.

Ключові слова: правовий менталітет, дух народу, функції, характеру народу, ментальність, генетичний код, код нації.

Key words: legal mentality, spirit of the people, functions, character of the people, mentality, genetic code, nation code.

ЛЬВОВА ОЛЕНА ЛЕОНІДІВНА

*Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник*

ВІЙСКОВІ ЗЛОЧИНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ ЯК ПРОЯВ ГЕНОЦИДУ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Відкритим вторгненням із суші, моря, повітря до України Російська Федерація грубо порушила Статут ООН, численні норми міжнародного права та вчинила акт агресії – найбільш серйозне та грубе порушення міжнародного правопорядку. Його серйозні порушення вважаються військовими злочинами. З огляду на це 27 лютого до Міжнародного Суду ООН в Гаазі Україна подала позов проти Російської Федерації. Також було подано запит на наказ Суду про тимчасові заходи проти Росії. У повідомленні Міністерства закордонних справ йдеться, що Україна вимагає від Суду провести екстрені слухання та видати наказ РФ негайно припинити військові дії та незаконний напад на Україну [1].

Втім дії агресора щодо цивільного населення України, на наше переконання, містять ознаки не просто порушення прав людини, а геноциду.

ду. Такого висновку можна дійти, виходячи з аналізу норм міжнародного гуманітарного права (МГП).

Пунктом 3 «Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» основним завданням МГП визначено захист осіб, які не беруть безпосередньої участі у воєнних діях, а також тих, які перестали брати в них участь у результаті хвороби, поранення або будь-якої іншої причини, незалежно від їх раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови або інших ознак [3].

Статтею 3 Женевської Конвенції про захист цивільного населення під час війни передбачено мінімум зобов'язань сторін у разі збройного конфлікту щодо осіб, які не беруть активної участі в бойових діях, зокрема, є забороненими такі діяння стосовно зазначених вище осіб: а) насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури; б) захоплення заручників; в) наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження; г) засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні [4].

Окрім того, Додатковим протоколом до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 р. визначаються гарантії гуманного поводження. Так, ст. 4 Протоколу II передбачається, що зазначені вище особи «мають право на повагу до своєї особистості, своєї честі, своїх переконань та своїх релігійних обрядів. За всіх обставин з ними поводяться гуманно й без будь-якої несприятливої різниці. Заборонено видавати наказ не залишати нікого в живих» [2].

Однак, як відомо, ставлення російського агресора до мирного українського цивільного населення у своєму варварстві не обмежується звичайним порушенням прав людини та принципу гуманізму під час збройного конфлікту.

З огляду на це, спільнота українських юристів звернулася до міжнародного співтовариства із закликом вжити негайних і рішучих заходів для припинення геноциду українського народу, забезпечити відповідальність за вже скоєні порушення та покарання міжнародного злочину геноциду [7].

Геноцид, як визначено статтею 2 Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього [5], включає дії, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: а) вбивство членів групи; б) заподіяння тяжкої тілесної або психічної шкоди членам групи; в) навмисне створення для групи умов життя, розрахованих на те, щоб забезпечити її фізичне знищення повністю або частково; г) вжиття заходів, спрямованих на запобігання народженню всередині групи; ґ) примусове переведення дітей з групи в іншу групу.

Станом на 4 квітня 2022 р. вже задокументовані та підтверджені незалежними спостерігачами низка фактів, зокрема:

- умисне вбивство мирних жителів, катування та масові зґвалтування, у тому числі дітей, жінок і людей похилого віку;
- триваючі невибіркові обстріли Росією житлових будинків, лікарень, шкіл, дитячих садків у Маріуполі, Харкові, Чернігові, Сумах, Ізюмі, Охтирці та інших містах України з метою насадити страх і домогтися підкорення;
- відмова Росії в наданні гуманітарної допомоги тим, хто її потребує, в окупованих містах та містах в облозі;
- масові депортації мирного населення України з окупованих територій, вже відомо про близько 40 тис. громадян України, серед яких щонайменше 2389 дітей, яких примусово депортували до Росії чи Білорусі.

Спільнота українських юристів виявила факти конкретного наміру російських зловмисників здійснити геноцид українців шляхом повного або частково знищення українців як національної групи, і такі моделі злочинної поведінки повністю відповідають ознакам злочину геноциду за ст. 2 (а), (б), (в) і (г) Конвенції про геноцид і задовольняють критерій воєнних злочинів і злочинів проти людяності [7].

Верховна Рада України відреагувала відповідним чином, прийнявши Постанову «Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» № 2188-IX від 14.04.2022 року. Цією Заявою Верховна Рада України:

1. Визнає дії, вчинені Збройними силами Російської Федерації та її політичним і військовим керівництвом під час останньої фази збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, геноцидом Українського народу.

2. Звертається до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї НАТО, урядів та парламентів іноземних держав щодо визнання вчинення Російською Федерацією геноциду Українського народу, а також злочинів проти людяності та воєнних злочинів на території України [6].

Список використаних джерел:

1. Назарчук І. Вторгнення Росії в Україну як акт агресії та зухвале порушення прав людини // *Юридична газета онлайн: Всеукраїнське професійне юридичне видання*. 28 лютого 2022. <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/vtorgnennya-rosiyi-v-ukrayinu-yak-akt-agresiyi-ta-zuhvale-porushennya-mizhnarodnogo-prava.html>
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року. Протокол ратифіковано із заявою Указом Президії Верховної Ради УРСР N 7960-XI від 18.08.89 //

- Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_200#Text
3. Інструкція про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України : Наказ Міністерства оборони України 23.03.2017 № 164 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>
 4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Женева, 12 серпня 1949 року. Конвенцію ратифіковано із застереженнями Указом ПВР УРСР від 03.07.1954 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
 5. Конвенція про попередження злочину геноциду і покарання за нього від 9 грудня 1948 р. Документ ратифіковано від 18.03.1954 № 995_155 // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text
 6. Постанова Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України «Про вчинення Російською Федерацією геноциду в Україні» № 2188-IX від 14.04.2022 року // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-IX#Text>
 7. Спільнота українських юристів закликає Договірні сторони Конвенції про геноцид запобігти геноциду населення України // *Юридична газета онлайн*. 9 квітня 2022. <https://yur-gazeta.com/golovna/spilnota-ukrayinskih-yuristiv-zaklikae-dogovirni-storoni-konvenciyi-pro-genocid-zapobigti-genocidu-n.html>

Ключові слова: військова агресія, геноцид, міжнародне гуманітарне право, права людини.

Key words: military aggression, genocide, international humanitarian law, human rights.

КАРАМАН МИКОЛА ВІТАЛІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри загальної теорії права та держави,
доктор філософії*

ІНСТИТУТ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В КОНТЕКСТІ ПРАВОЗАХИСНОЇ ФУНКЦІЇ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ

Дефініції поняття «функції держави» формувались більшістю представників різних шкіл пізнання загальної теорії права та держави, а в умовах формування в Україні громадянського суспільства та становлення правової держави проблема правозахисної діяльності сучасної держави набуває особливого звучання.

В загальнотеоретичній юриспруденції поняття «функція» означає напрям, предмет діяльності того чи іншого політико-правового інституту, зміст цієї діяльності, її забезпечення. В умовах сучасних динамічних структурних змін в системі механізмів держави підвищується актуаль-

ність дослідження інституту безоплатної правової допомоги в контексті динаміки правозахисної функції сучасної держави.

Питаннями дослідження функцій держави займалися Ю. М. Оборотов, О. О. Джураєва, М. В. Дзевелюк, Є. О. Харитонов, окремі питання правозахисної функції держави розглянуто в працях Аракеляна М. Р., Андрусяка В. Г., Бондаренко А. І. В той же час питання місця інституту безоплатної правової допомоги в механізмі правозахисної функції сучасної держави залишилось малорозглянутим.

Юридичною наукою запропоновано трактування функцій держави як особливого механізму державного впливу на суспільні процеси та відносини, що визначає напрями та зміст її діяльності з управління справами суспільства. І це правильно, тому що виконуючи певні функції в тих чи інших сферах життя суспільства, держава одночасно за допомогою проведених реформ, різноманітних перетворень, правового регулювання суспільних відносин впливає на стан суспільних процесів. Здійснення певних функцій може як стабілізувати умови розвитку суспільства, так і посилювати його кризовий стан [8, с. 397].

До основних функцій держави відносять: правовстановлюючу, правореалізуючу та правозахисну. Якщо правовстановлююча функція – це діяльність держави щодо встановлення всіх джерел та норм чинного права (видання законів та інших нормативно-правових актів, встановлення прецедентів, санкціонування звичаїв, офіційне визнання та закріплення пріоритетного позитивно-правового значення природних прав та свобод людини тощо), то правореалізуюча функція покликана забезпечити всі форми реалізації права (здійснення правочинів, зобов'язань та дотримання заборон, застосування права), як у діяльності самої держави (всіх державних органів та посадових осіб), так і стосовно поведінки людей [4, с. 33].

Правозахисна функція держави відображає сутнісну характеристику держави, відповідає певному етапу розвитку суспільства і держави вона постійно трансформується під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів і наповнюється новим змістом. Правозахисна функція – це комплекс заходів правового характеру, спрямованих на всебічний захист прав і свобод людини і громадянина [1, с. 9].

Варто зазначити, що сьогодні, під впливом глобалізаційних процесів, досить швидко змінюється характер та сутність суспільних відносин, змінюється механізм та форми відносин держава-громадянин. Цей процес безперечно здійснює свій вплив і на трансформацію механізмів реалізації функцій сучасної держави.

О.О. Джураєва вказувала на те, що однією з важливих проблем сучасної правової політики є звільнення держави від надлишкових функцій шляхом їх законодавчого переведення у сферу державних послуг. Правова політика покликана визначити, які державні функції не можуть бути передані іншим суб'єктам, іншими словами необхідна інвентаризація державних функцій, складання їхнього єдиного переліку в різних галузях. Як свідчить практика деяких держав, навіть мит-

ниці і в'язниці можуть бути недержавними і виведені зі сфери державних функцій і введені до сфери державних послуг [6, с. 10].

Невід'ємною функцією сучасної демократичної держави є забезпечення людських прав та основоположних свобод. При цьому варто наголосити, що йдеться про права як природні, невід'ємні та фундаментальні можливості людини, які існують незалежно від їх формального закріплення в тексті нормативно-правових актів, а не про права людини як можливості особи, що визначаються і гарантуються законом [7, с. 22].

Стаття 59 Конституції України декларує право кожного на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [1].

Так, одним із основних елементів забезпечення людських прав та основоположних свобод є можливість громадянина України, іноземця, особи без громадянства, у тому числі біженця чи особи, яка потребує додаткового захисту, отримати в повному обсязі безоплатну правову допомогу. Саме це право і забезпечується інститутом безоплатної правової допомоги, про що йдеться в Законі України «Про безоплатну правову допомогу» [2].

З цього приводу, варто погодитись з М.Р. Аракелян, який вказував на те, що необхідно розглядати правозахисну функцію сучасної держави не у вузькому значенні та не зводити її лише до припинення порушення та відновлення порушеного права у вигляді адекватних заходів, вживаних від імені держави публічними суб'єктами. Розуміння правозахисної функції сучасної держави передбачає широкий підхід до її трактування. Правозахисна функція держави відбиває сутнісну характеристику держави, відповідає певному етапу розвитку нашого суспільства та держави; вона постійно трансформується під впливом внутрішніх та зовнішніх факторів та наповнюється новим змістом; це – комплекс заходів правового характеру, вкладених у всебічний захист права і свободи людини і громадянина [4, с. 35–36].

А. І. Бондаренко запропонувала чотирирівневий підхід до розуміння правозахисної діяльності держави: перший рівень передбачає правозахист як реалізацію конституційних принципів народовладдя, поділу влади і розмежування публічних і приватних сфер; другий рівень – правозахист через реалізацію державою правової політики, спрямованої на гуманізацію національної правової системи шляхом приведення її у відповідність до стандартів прав людини; третій рівень – правозахист через реалізацію нормативних вимог верховенства права, що уможливорює правовий порядок, заснований на ідеалах егалітаризму; четвертий рівень – це безпосередній правозахист, здійснюваний державою через спеціальні інститути; при цьому показано, що повна правозахисна суб'єктність держави набувається лише з переходом її діяльності на третій і четвертий рівні [5, с. 6].

Таким чином, надання безоплатної правової допомоги громадянам є невід'ємною складовою четвертого рівня правозахисної діяльності

держави, що виражається у формі створення спеціального інституту який не може правильно функціонувати без досягнення державою інших трьох рівнів. Так, інститут безоплатної правової допомоги не зможе правильно функціонувати без наявності конституційних принципів поділу влади, без дотримання державою та її інституціями сучасних досягнень у сфері стандартів прав людини та без наявного в державі правового порядку, а здійснення безпосереднього правозахисту (здійснюваного, зокрема, за допомогою інституту безоплатної правової допомоги) є результатом еволюції сутності та механізмів правозахисної функції сучасної держави.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : від Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Голос України*. 1996. 13 липня.
2. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 № 3460-VI. *Голос України*. 2011. 08 лип.
3. Андрусак В. Г. Правозахисна функція сучасної держави (на прикладі інституту прокуратури): загальнотеоретичне дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2015. 22 с.
4. Аракелян М. Р. Новое содержание правозащитной функции современного украинского государства. Актуальні проблеми держави і права. Вип. 67. 2013. С. 32–39
5. Бондаренко А. І. Концепт правозахисної діяльності сучасної держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2018. 24 с.
6. Джураєва О. О. Функції сучасної держави : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2006. 15 с.
7. Завгородня Ю. С. Функції держави в сучасних умовах: пропедевтичний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3/2021. С. 20-22
8. Общетеоретическая юриспруденция : учебный курс : учебник / под ред. Ю. Н. Оборотова. О. : Фенікс, 2011. 437 с.

Ключові слова: функції держави, правозахисна функція держави, правова допомога, безоплатна правова допомога.

Key words: functions of the state, human rights protection as function of the state, legal aid, free legal aid.

ВОЙТКОВА АЛІСА ВІКТОРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри загальної теорії права та держави*

МОРСЬКА ПОТУЖНІСТЬ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Статус України як морської держави був та продовжує бути невід'ємною складовою такого важливого зараз атрибуту держави як армія. Більше того, сьогодні, коли Україна знаходиться у стані війни з російською федерацією.

Наявність блоку міждержавних військових проблем стимулює трансформацію армії в країні в більш значимий масштаб її організації, а також її якісну відмінність не лише на регіональному, а вже й на глобальному рівні. Такою якісною характеристикою вже неодноразово за такий короткий проміжок часу і була відмічена наша українська армія. Однак, розвиток і удосконалення цього державного інституту в сучасних умовах потребує певного переосмислення. Армія більше не може розглядатися для виключно позитивного політичного іміджу. Зараз вона є гарантом життєздатності держави і продовжуваності її буття у системі геополітичних координат.

Після розпаду Радянського Союзу було підписано ряд домовленостей, які надавали Україні гарантії безпеки. Однак, як показав час, ці домовленості носили виключно номінальний характер і не були виконані. Сьогодні ми по суті вимушені з нуля відбудовувати і відстоювати власні державні інститути і власну державність.

В сучасних умовах військова політика будь-якої держави може бути прогресивною, тобто такою яка відповідає вимогам нового політичного мислення, або ж реакційною – яка йде з ним у розріз. Під прогресивною військовою політикою слід розуміти діяльність держави, націлену на попередження будь-яких війн за допомогою створення військових структур, що мають виключно оборонну направленість і призначені для забезпечення національної безпеки. Наразі Україну можна віднести саме до реакційної, однак зараз саме час для створення прогресивної військової політики.

Ще донедавна вважалося, що тільки фанатики можуть вважати війну оптимальним способом для досягнення різноманітних цілей, зокрема, й для геополітичних змін. Цивілізовані держави повинні розглядати свої збройні сили не як засіб для ведення війни, а як засіб для її попередження. В основі міждержавних відносин повинні бути ідеї добросусідських взаємовигідних відносин, які будуть виключати застосування збройного насильства.

Але реальність така, що забезпечити національну безпеку держави поки ще неможливо без засобів військової зброї. В нинішніх умовах збройні сили будь-якої держави повинні володіти високим рівнем

військового захисту від раптового нападу, включати в себе елементи механізму для блокування дій агресора на ранніх стадіях військового конфлікту. Безумовно, наявність морської потужності на боці країни яка змушена протистояти військовій агресії є вагомим плюсом.

Зараз Україна перебуває на переламному етапі свого розвитку, коли від ефективного функціонування системи збройних сил залежить її подальший розвиток і навіть існування. Швидкість та дієвість засобів реагування на дії агресора залежать також і від її морської галузі. Формування дієздатної системи морських спеціальних органів держави або уповноважених нею організацій, які б змогли взяти на себе виконання частини функцій, котрі зараз є обмеженими, наприклад, вантажоперевезень з питань озброєння та гуманітарної допомоги.

Україна має вигідне географічне розташування морських портів на перетині транспортних коридорів морських шляхів для забезпечення транзитних вантажопотоків у напрямку Європи, Азії та Близького Сходу, із пропускною здатністю близько 100 млн. тонн на рік. Так, наприклад, за результатами діяльності у 2016 році морські порти України, із показником вантажопереробки в обсязі 131,7 млн. тон, зайняли друге місце серед країн Чорноморсько-Азовського басейну. При цьому в рейтингу морських портів регіону морський порт Южний займає третє місце, а морські порти Одеса, Миколаїв та Чорноморськ – п'яте, сьоме та восьме відповідно. Таким чином, найбільші морські порти України знаходяться в ТОП-10 морських портів Чорного та Азовського портів та зберігають такі позиції протягом тривалого періоду [1].

Морський транспортний комплекс є багатофункціональною структурою, що задовольняє потреби національної економіки у транспортному забезпеченні, сприяє розвитку міжнародної торгівлі та реалізує зобов'язання України як морської держави. Водний транспорт, що обслуговується у морських портах, є найдешевшим та відносно екологічним у порівнянні з іншими видами транспорту, що робить його конкурентним всередині країни для цілей внутрішньої та міжнародної торгівлі.

Море займає 70,8 % земної поверхні, а суша – лише 29,2 %. Панування на морі забезпечує контроль за світовою торгівлею. Держава, що переважає на морі, завжди може змусити свого континентального супротивника боротися проти ресурсів усього світу. Морські держави мають більшу мобільність, ніж сухопутні. На разі, ми можемо спостерігати що як раз такими територіями прагне заволодіти російська федерація в першу чергу: анексія АР Крим 2014 р, окупація Херсону, Маріуполя та Бердянська навесні 2022, адже геополітична позиція, що спирається на морські комунікації, завжди має перевагу над суто материковою позицією.

Говорячи про національну та регіональну безпеку України, в жодному випадку не можна ігнорувати роль ВМФ, авіаносців, та міжрегіональної системи протиповітряної оборони. Так, саме інвестиції в морський флот стали основою економічної, військової, та геополітичної могутності Великобританії.

Наразі гостро стоїть питання контролю над Чорним та Азовським морями, оскільки вони роблять Україну беззаперечним лідером свого регіону в морському просторі, а найбільша в Європі територія дозволяє претендувати на лідерство і в територіальному плані. Сьогоднішні геополітичні виклики вимагають від нас бути в постійній бойовій готовності і активно розвивати українське суднобудування, та інститут мореплавства.

Могутній флот України і військово-економічні договори з країнами-партнерами дозволять припинити постійну агресію з боку російської федерації та відновити понівечену міську інфраструктуру в найкоротші строки.

Список використаних джерел:

1. Стратегія розвитку морських портів України на період до 2038 року. [Електронний режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1634-2020-%D1%80#n7>]

Ключові слова: морська держава, армія, морська потужність України, атрибути держави.

Key words: maritime state, army, maritime power of Ukraine, attributes of the state.

ІВАНЧУК ВІРА ЄВСТАФІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри загальної теорії права та держави*

ТЛУМАЧЕННЯ ПРАВОВОГО МОНІТОРИНГУ

Термін «моніторинг» часто вживається сучасними правознавцями під час розгляду широкого кола правовідносин: в екології, економіці, біології, медицині, при характеристиці техногенних, політичних, соціальних процесів, тобто практично в будь-якій сфері людської діяльності, і використовується не тільки в практичній діяльності галузевих фахівців, але й у текстах правових актів [2, с. 9].

Виходячи уже з певного досвіду сучасного значення моніторингу. В основі його етимології лежать такі давно відомі слова, як *monitory* – багатозначне поняття, яке спочатку означало наставляти, радити, застерігати, напучувати, і *monitor* (від лат. нагадуючий, наглядаючий), має вже більш близьке до сучасного значення – спостереження за певними об'єктами або явищами.

Сучасне визначення моніторингу та осмислення результатів його застосування дають підставу судити про те, що це поняття найчастіше вживається тоді, коли мова йде про проведення низки конкретних дій або деяких змішаних заходів, здійснюваних на основі як теоретичних,

так і практичних розробок, які об'єднуються терміном «моніторинг» і служать для з'ясування ситуації в тій чи іншій сфері практики. При цьому використовуються традиційні пізнавальні засоби – спостереження, дослідження, порівняльний аналіз, перевірка, контроль тощо [3, с. 159].

Моніторинг виконує безліч функцій, також можна сказати використовує всі методи дослідження. Застосовується частковий та вибірковий аналіз, при якому на початку ставиться завдання та завчасно формується призначення. В результаті моніторинг відстежує процес, поступового спостереження та контролю чогось.

В результаті проведення правового спостереження, правової експертизи, правового експерименту та порівняння в наслідок чого отримуються факти. Факт в науці можливий в проєкціях, то в моніторингу вважається достовірним та відповідає всім параметрам. Факт в моніторингу має відповідати встановленим критеріям.

І. Оніщук в своїх працях дослідив переваги та недоліки дефініції правового моніторингу здійснивши їх аналіз та порівняльну характеристику. В наукових юридичних джерелах правовий моніторинг визначається як метод контролю та метод пізнання, а також як система спостережень, контролю, оцінок, прогнозу стану й динаміки правових процесів. Інформація про стан законодавства, а саме збір, аналіз та узагальнення, виступає як система спостережень з метою аналізу та оцінки якості нормативно-правових актів та їх ефективності. Інформаційно-оцінний інститут, який діє на всіх етапах управління та виявляється на всіх щаблях виникнення та дії права [1, с. 21].

На думку І. Шутака на сучасному етапі розвитку правової доктрини України відбулася історична деактуалізація трактувань ефективності норм права, замість яких сформувалося нове. Таким чином, оцінювання ефективності норм права розглядається як істотний елемент правового моніторингу.

При цьому техніка правового моніторингу становить систему правил, методів та засобів здійснення послідовних операцій органів влади, наукової спільноти, інститутів громадянського суспільства з контролю, аналізу, узагальнення, оцінки якості нормативно-правових актів та практики їх застосування, правотворчого прогнозування напрямів розвитку правового регулювання суспільних відносин [4, с. 22].

Вказані дефініції не перечать одна одній, а навпаки доповнюють. Також можна констатувати, що правовий моніторинг використовується як контроль, аналіз, оцінка та прогнозування нормативно-правових актів.

Правовий моніторинг є інструментом для укріплення основоположних прав і свобод громадян, слугує для підвищення якості правотворчої діяльності, та підвищення правової культури соціуму. Ціллю правового моніторингу є подолання правового нігілізму та забезпечення єдності правового поля зі зменшенням колізій та прогалин.

Вищезазначені факти свідчать про надзвичайну важливість побудови чіткої системи на загальнодержавному рівні органів та структур правового моніторингу.

Однак, аналізуючи практику, підходи та реалізацію інституту правового моніторингу в Україні, можна побачити частковість у здійсненні та забезпеченні правового моніторингу та органів, які повинні його здійснювати.

Державні органи, в межах наданих їм повноважень, фрагментарно здійснюють правовий моніторинг, проте зважаючи на масштаб дій та наслідків, виходячи з правової реальності вкрай необхідно виробити цілісність органів та осіб, які б професійно займалися правовим моніторингом на загальнодержавному рівні.

На сьогодні для провадження правового моніторингу виникають складнощі у зв'язку з відсутністю нормативно-правового забезпечення. Для ефективної роботи інститутів правового моніторингу потрібно закріпити його зміст та процедуру на нормативному рівні.

Список використаних джерел:

1. Онищук І. І. Правовий моніторинг: теоретичні та прикладні засади : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 – теорія та історія держави та права; історія політичних і правових наук. Нац. Академія внутрішніх справ. 2018. 40 с.
2. Толмачева Н. Н. Моніторинг закону – від практики до теорії. Право та економіка. 2006. № 7. С. 3–11.
3. Фарман И. П. Мониторинг как метод исследования и представления знания. Эпистемологический анализ коммуникации. Философские науки. Ин-т философии РАН, 2012. Вып. 17. С. 256–269.
4. Шутак І. Д. Від оцінки ефективності норм права до техніки правового моніторингу. Вісн. Нац. акад. прокуратури України. 2014. № 3(36). С. 18–23.

Ключові слова: моніторинг, правовий моніторинг, моніторинг законопроекту, правотворчість, інтеграція законодавства.

Key words: monitoring, legal monitoring, monitoring of the bill, lawmaking, integration of legislation.

НАЛИВАЙКО ІГОР ОЛЕГОВИЧ

*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
викладач кафедри загальноправових дисциплін
Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти*

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОНЯТЬ «ВОЄННИЙ СТАН», «СТАН ВІЙНИ» ТА «ВОЄННИЙ ЧАС»

Зовнішня агресія з боку РФ завдає істотної шкоди національним інтересам України, а тому перед нами постала найбільша загроза за всю історію незалежності – загроза існуванню України, що актуалізує потребу правової ідентифікації базових конституційних понять у сфері оборони, зокрема таких як «воєнний стан», «стан війни» та «воєнний час».

Поняття «воєнний стан» визначено одночасно у двох Законах України «Про правовий режим воєнного стану» та «Про оборону України», однак вони різняться між собою. Крім того, в національному законодавстві відсутні визначення категорій «стан війни» і «воєнний час». Тому багато українських політиків помилково ототожнюють «стан війни» з «воєнним станом» або «воєнним часом». Це свідчить, що зміст цих понять потребує конкретизації в законодавстві України, в тому числі з використанням ідей військово-правових досліджень.

Потребує дослідження проблематика використання у правовому регулюванні понять «стану війни», «настання воєнного часу», а також «введення воєнного стану».

Слід розпочати щодо правового регулювання воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях з огляду Основного Закону України. У п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України Президента України наділено повноваженнями виключно у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України приймати рішення, зокрема про: 1) загальну мобілізацію; 2) часткову мобілізацію; 3) введення воєнного стану в Україні; 4) введення воєнного стану в окремих її місцевостях.

Закон України «Про оборону України», який виданий на реалізацію норм п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, врегулював процедуру прийняття рішення про введення *воєнного стану* в Україні або в окремих її місцевостях. На реалізацію зазначеної норми Конституції України прийнято Закон України «Про правовий режим воєнного стану», який визначає зміст правового режиму *воєнного стану*, порядок його введення, скасування та правові засади діяльності державних органів задіяних в його умовах. Стаття 1 вищезгаданого Закону, окрім визначення поняття *воєнний стан*, також закріплює умову (підставу), за якої він вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі *збройної агресії* чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності.

Визначення поняття *воєнний стан* розкрито в статті 4 Закону України «Про оборону України», хоча його зміст суттєво відрізняється від визначення, поданого у статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», але умова (підстава), за якої він вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, залишається тією ж.

Отже, провівши аналіз слід зазначити, що Президент України має повноваження приймати рішення про введення *воєнного стану* в Україні або окремих її місцевостях виключно лише у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, як того вимагають приписи пункту 20 частини першої статті 106 Конституції України, якими врегульовано процедуру прийняття рішення про введення *воєнного стану* в Україні або в окремих її місцевостях.

Переходячи до вивчення та дослідження питання стосовно реалізації процедури оголошення *стану війни* в Україні та розмежування його від процедури введення *воєнного стану* слід зазначити, що процедура оголошення *стану війни* в Україні на сьогоднішній день врегульована лише нормою пункту 19 частини першої статті 106 Основного Закону України. Частково реалізація процедури оголошення *стану війни* була врегульована нормами Закону України «Про оборону України» до викладення його Верховною Радою України 05.10.2000 року в новій редакції.

Відповідно до пункту 19 частини першої статті 106 Конституції України Президент України вносить до Верховної Ради України подання про оголошення *стану війни*. Існуюча норма не розкриває умов (підстав) для внесення до Верховної Ради України такого подання, а в законодавстві України на сьогоднішній день також відсутні умови (підстави) для його запровадження. Процедура запровадження та умови (підстави) для оголошення *стану війни* в Україні Президентом України була передбачена нормою пункту 19 частини першої статті 106 Конституції України з моменту її прийняття до 01.01.2006 року, а також після внесення до неї змін парламентарями різних політичних сил починаючи 01.10.2010 року до 02.03.2014 року у зв'язку з переходом від президентсько-парламентської форми державного правління до парламентсько-президентської. Такою умовою (підставою) для реалізації оголошення *стану війни* в зазначені періоди була умова «в разі збройної агресії проти України».

Тобто, *стан війни* – період, який триває до двох діб, що надається для вжиття та запровадження оперативних, ефективних заходів правового режиму *воєнного стану* в державі та спрямований на забезпечення оборони України від вчинення акту збройної агресії проти України чи реальної загрози суверенітету і територіальній цілісності України, що не відповідає дійсності.

Внаслідок внесених змін в Закон України «Про оборону України» з 17.11.2000 року без визначень залишилися такі основні розуміння та терміни: «початок воєнного часу», «воєнні дії» та «оголошення стану

війни», а на теперішній час відсутня чітка диференціація між поняттями «воєнний стан» та «стан війни». Через відсутність процедури оголошення стану війни не є зрозумілим, про яке саме рішення Президента України зазначено в частині другій статті 4 Закону України «Про оборону України», відповідно до якого розпочинаються *воєнні дії* та з якого моменту настає *воєнний час*. Тобто, за яких умов та яким чином *воєнний час* на сьогоднішній день розпочинається з фактичного початку воєнних дій вказує на проблемні аспекти законодавства у сфері оборони України, про що окреслено в ряді наукових публікацій. Це потребує подальшого вдосконалення законодавства в сфері оборони.

Отже, вітчизняне законодавство у сфері оборони потребує вдосконалення, оскільки в ньому не викладені основні дефініції та не розмежовано ключові поняття «стан війни» та «воєнний стан», що набуває актуальності під час захисту суверенітету держави при здійсненні противником збройної агресії проти України, а питання, пов'язані з правовим врегулюванням зазначених відносин та визначенням початку *воєнних дій* та настанням *воєнного часу*, потребують суттєвого подальшого опрацювання та комплексного наукового дослідження з подальшим внесенням відповідних змін до законодавства у сфері оборони.

Список використаних джерел:

1. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>
2. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/vijna>
3. Єдиний державний реєстр судових рішень URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80519617>
4. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
5. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12/ed19911206>
6. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
7. Шишкін В. І. Конституційні основи правового реагування органів державної влади на акти воєнної агресії. *Вісник Конституційного Суду України*. 2016. № 4–5. С. 218.
8. Мельник М. І. Окрема думка судді Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 4. С. 26–27.
9. Сліденко І. Д. Окрема думка судді Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2015. № 5. С. 34–35.
10. Рада Федерації Росії схвалила воєнну інтервенцію в Україну. URL: <https://tyzhden.ua/News/103681>
11. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>
12. Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 8 грудня 2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2222-15/ed20041208>

13. Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21 лютого 2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-18>
14. Про внесення змін до Закону України «Про оборону України» від 5 жовтня 2000 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>
15. Котляренко О.П., Приполова Л.І. Застосування (використання) Збройних Сил України: до питання законодавчої регламентації. *Eurasian Academic Research Journal*. 2018. No 10. С. 30.

Ключові слова: воєнний стан, стан війни, час війни, оголошення війни, правове регулювання, національна безпека.

Key words: martial law, state of war, time of war, declaration of war, legal regulation, national security.

ГРЕЗІНА ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри загальної теорії права та держави*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ВИРІШЕННЯ ПРАВОВИХ КОНФЛІКТІВ У СФЕРІ ОСВІТИ ЗА ДОПОМОГОЮ ІНСТИТУТУ МЕДІАЦІЇ

Одним із ефективних способів запобігання насильства над дітьми та розв'язання конфліктних ситуацій, що виникають у закладах загальної середньої освіти є реалізація програм з шкільної медіації. Медіація конфліктів є формою посередництва, що передбачає залучення нейтральної та неупередженої сторони до конфлікту, задля того, щоб налагодити конструктивну взаємодію між конфліктуючими особами/групами, для вирішення конфліктних ситуацій із врахуванням потреб та інтересів кожної зі сторін.

Медіація шкільних конфліктів широко досліджується науковцями у сфері права, конфліктології та психології. Серед них, Л. Галупова, І. Серкевич, І. Лопатченко, Г. Лук'янова, О. Миронова, М. Рахим.

Однією зі сфер застосування та дослідження медіації є медіація конфліктів, учасниками яких є діти, підлітки та молодь, що зазвичай розглядається у контексті права або як частина освітнього процесу. Серед країн, що впроваджують програми з медіації конфліктів у освітніх закладах існують значні відмінності у підходах до організації даної процедури [1].

Відповідно, наявні дослідження розглядають впровадження медіації у межах різних шкільних програм, соціальних і психологічних особливостей застосування медіації серед учнів різних вікових категорій.

Задля того, щоб медіація конфліктів ефективно функціонувала та сприяла протидії виникнення випадків насильства та булінгу в україн-

ських закладах загальної середньої освіти, необхідно досліджувати наявний міжнародний досвід впровадження шкільної медіації, а також оцінювати програми, що наразі реалізуються в закладах освіти України.

Конфлікт є частиною соціальної взаємодії між учасниками освітнього процесу, що виникає на різних рівнях відносин.

Рахим М. розглядає феномен конфлікту як інтерактивний процес, що характеризується несумісністю, відмінностями чи виникненням незгоди у процесі взаємодії між соціальними суб'єктами: індивідами, групами чи організаціями. З огляду на суб'єкти, конфлікт може розвиватися на особистісному, внутрішньогруповому, міжгруповому, державному чи міждержавному рівнях. Незалежно від рівня, виникнення конфлікту у більшості випадків є неминучим, адже кожен індивід має власні цінності, ставлення та інтереси, що часто різняться між собою, протиставляються та провокують розвиток конфліктної ситуації між сторонами [2].

Стосовно результатів та наслідків для сторін, вважається, що конфлікти можуть бути соціально функціональними або дисфункціональними. Залежно від контексту та обраних учасниками стратегій поведінки, конфлікт може набути конструктивного значення: перетворитися на можливість для налагодження кращого взаємопорозуміння та розвитку подальших позитивних відносин між сторонами, або ж деструктивного – стати причиною розладу даних відносин [3].

Перебуваючи у конфлікті, сторони можуть притримуватися однієї з п'яти стратегій поведінки: уникнення, пристосування, компроміс, змагання чи співробітництво. Дані стратегії різняться між собою за рівнем бажання сторони задовольнити свої інтереси, а також готовності йти на співпрацю та враховувати інтереси інших. Відповідно, найбільш продуктивною вважається саме стратегія співробітництва, адже вона допомагає врахувати інтереси кожної зі сторін конфлікту та віднайти рішення, яке було б взаємовигідним, а також дозволило б зберегти стосунки між сторонами. Процес конфлікту може бути керованим, відповідно, коли сторони рівномірно включаються до управління та вирішення конфлікту, вони попереджають його деструктивний розвиток [4].

Одним із ефективних методів розв'язання конфліктів, що базується на співробітництві сторін виступає медіація. У найзагальнішому розумінні медіація розглядається як один із альтернативних способів вирішення конфліктів, який передбачає залучення третьої нейтральної сторони – медіатора, задля конструктивного управління конфліктом. У процесі медіації основний акцент зберігається на зосередженні уваги сторін на особистих інтересах учасників освітнього процесу. У процесі проведення медіації конфлікту мають враховуватися ряд принципів, зокрема: неупередженість, рівність сторін, конфіденційність та добровільність. Разом із широким колом сфер, в яких виникають правові конфлікти між учасниками освітнього процесу, наразі співіснує ряд

підходів до розуміння медіації, а також шляхів її застосування задля вирішення конфліктних ситуацій у сфері освіти.

Список використаних джерел:

1. Серкевич І. Р., Лук'янова Г. Я. Захист інтересів неповнолітніх: застосування медіації в попередженні злочинів. *Часопис Київського університету права*. 2019. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2019_1_54
2. Afzalur M. Rahim. Managing Conflict in Organizations. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/mono/10.4324/9780203786482/managing-conflict-organizations-afzalur-rahim>
3. Миронова О. М. Конфліктологія : навчальний посібник. URL: <http://surl.li/btzsc>
4. Лопатченко І. М. Система медіації як важлива складова профілактики та вирішення конфліктів у взаємодії органів влади і громадськості. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/10372/1/Zb%D1%96rnik%20NUCZU_2019_2%20%2811%29_-232-241.pdf

Ключові слова: правові конфлікти у сфері освіти, медіація, альтернативні способи вирішення конфліктів, особисті інтереси учасників освітнього процесу.

Key words: legal conflicts in the field of education, mediation, alternative ways to resolve conflicts, personal interests of participants in the educational process.

ДРАГОМЕРЕЦЬКИЙ МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри загальної теорії права та держави*

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИДІЛЕННЯ ЗАГАЛЬНИХ ТА СПЕЦІАЛЬНИХ КРИТЕРІЇВ КОНСТРУЮВАННЯ СИСТЕМИ ПРАВА

Поняття права та системи права є ключовими у юриспруденції. Важливими властивостями права як нормативної системи є інтегративність і диференційованість. Правова система у сукупності із системою суспільних відносин є зовнішнім середовищем функціонування права. Разом з тим, правильне розуміння системи права неможливе без розгляду структури та будови системи права.

Вагомий внесок в дослідження питань системи права здійснили західноєвропейські вчені, такі як: Ж.-Л. Бержель, Р. Давід, К. Жоффре-Спінозі, Ж. Карбоньє, Р. Леже, Х. Кьотц, К. Цвайгерт, та ін. Дослідженню питань структури системи права присвячена значна кількість досліджень вітчизняних вчених-правників, таких як: Ю. М. Оборотов, О. А. Гавінська, Т. Є. Мураховська, О. Ф. Скаун, М. І. Козюбра, Л. А. Луц, М. В. Цвік, П. М. Рабінович. Однак питання щодо виділення загальних та спеціальних критеріїв конструювання системи права залишається актуальним.

Взагалі, дослідження структури тісно взаємопов'язане з категоріями загального та окремого, цілого та частини. Істотною якісною характеристикою системи є можливість розвитку. Процес розвитку включає також диференціацію та інтеграцію її змісту, елементного складу. Право як системний об'єкт зі складною внутрішньою будовою досліджується у вигляді вивчення насамперед його структури. Структура – внутрішня форма, метод організації, певна впорядкованість елементів права.

Не в кожному об'єкті його елементи помітні «неозброєним поглядом». Структура лежить на поверхні: іноді розрізнити її менш складно, іноді складніше. Так, у книзі, де текстуально виділені розділи з найменуваннями та пронумеровані сторінки, все ж таки для полегшення її вивчення читачеві надається заздалегідь підготовлений зміст, який в цьому випадку і є структурою. Структура допомагає виявити об'єднання та розподіл, інтеграцію та диференціацію всього вмісту цілого за структурними елементами на підставі певних критеріїв. Це у певному сенсі є диспозицією елементів системи.

З огляду на це, варто погодитись з позицією К. В. Горобця щодо того, що будь-який системний об'єкт, у тому числі й право, виходячи з окресленого підходу, має трактуватися у вимірі його структурності. Розглядаючи цю проблему в площині співвідношення системи права і системи законодавства, більшість дослідників говорить про те, що система права виражає внутрішню будову права, у той час, як система законодавства – зовнішня форма вираження і закріплення системи правових норм [1, с. 104].

Право постає перед дослідником як форма свого вираження, якими є юридичні джерела права. Їх можна вважати емпіричними, зовнішніми складовими цілого. Елементи системи права можуть бути вичленовані лише за допомогою аналізу, певної «обробки» зовнішніх складових – їх можна назвати внутрішніми складовими цілого. Всі елементи системи права, як і вся система, знаходяться в розвитку та схильні до процесів диференціації та інтеграції. Структура необхідна для розгляду права у певний момент його розвитку. Процеси поетапного розвитку системи права, як будь-якої іншої складної системи, вимагають залучення загальнонаукових категорій системного аналізу.

Системний підхід забезпечує можливість проведення досконалого аналізу системи права, її елементів, функціональної ролі, зв'язків між ними. Органічна єдність і взаємодія, логічна побудова, організована упорядкованість елементів системи права дозволяє створити теоретичну модель, в якій досліджуються статичні, структурні, динамічні компоненти та їх властивості. Системний підхід у дослідженні структури права дозволяє визначити її внутрішню будову, особливості дії та інструментального арсеналу. Системний підхід передбачає розгляд об'єкта як складного, багатогранного явища, що складається з елементів, зв'язки між якими утворюють його відносно незмінну структуру та забезпечують цілісність.

У найбільш узагальненому вигляді системний підхід є таким аспектом дослідження, який передбачає розгляд об'єкта як складного, багатогранного явища, що складається з елементів, зв'язки між якими утворюють його відносно незмінну структуру та забезпечують єдність [4, с. 28].

Система права в динамічному аспекті відповідно до подібного ракурсу дослідження постає як цілісна сукупність норм, інститутів та інших структурних утворень права, а також різного типу зв'язків між ними, що функціонують та розвиваються завдяки перманентному перетіканню в ній процесів інтеграції та диференціації. Без урахування диференціально-інтегруючої природи динаміки структури та змісту права теоретична побудова моделі його системи є неповною.

Дослідження об'єкта зі складною внутрішньою будовою передбачає відтворення не окремих його складових, а всієї сукупності структурних залежностей між ними, що об'єднують елементи в реально функціонуюче органічне, внутрішньо взаємопов'язане ціле. При цьому слід враховувати, що сучасний структурний стан системи права є результатом розвитку права, що історично виник, розвивався і продовжує розвиватись в цей час.

Залежно від виду правової системи (наприклад англо-американська або континентальна) конструювання системи права може будуватись різними шляхами. У випадку континентальної правової системи, то вона логічно структуруються та приводиться в систему за структурою «норма – інститут – підгалузь – галузь». У випадку англо-американської, система права будується іншим чином, через те, що перша складова (норма права) відіграє другорядну роль в системі джерел права.

Водночас право тієї чи іншої держави є різноманітним, багатостороннім за змістом та особливостями складових його правових норм залежно від характеру регульованих ними сфер соціального життя, відносин між людьми. Чинне в кожній державі певного історичного типу право, що виражає державну волю суспільства і визначається матеріальними, духовними та іншими умовами існування цього суспільства, завжди відрізняється внутрішньою єдністю, а не просто механічно поєднує різноманітні норми. Ця єдність забезпечується наступним: а) історично певним типом суспільних відносин; б) спільністю державної волі; в) загальноправовими принципами та основними загальними функціями права; г) цілями цього офіційно-владного регулятора суспільних відносин.

Т. Є. Мураховська наголошувала на необхідності виділяти декілька наборів критеріїв, кожен з яких буде достатнім для проведення конкретної операції з виявлення структури системи права (визначати рівень елемента, відрізняти один елемент від іншого, визначати новий елемент і т.ін.). У зв'язку з цим авторкою запропоновано виділяти різні набори критеріїв системи права залежно від аспекту її дослідження, тобто від відомої досліднику інформації та кінцевої мети [7, с. 10].

При системному аналізі (як і в системному підході загалом) дослідники оперують великим понятійно-категоріальним апаратом [6, с. 11].

Дослідження системи права в контексті інтеграції та диференціації дозволяє вибудувати модель динамічної трансформації структури права, уточнити загальнотеоретичне розуміння системи права, пояснити її не як застигле, статичне формування, а як єдине ціле, що знаходиться в постійному русі, що розвивається певними циклами в результаті діалектичної взаємодії та диференціації у його структурі. А отже і критерії конструювання системи права відповідно знаходяться в процесі постійної динамічної трансформації, що обумовлює виділення категорій загальних та спеціальних критеріїв конструювання системи права.

Так, враховуючи той факт, що структура права визначається не тільки закономірним логічним процесом його інституціоналізації, а й історично зумовленим процесом розвитку права та функціональними характеристиками та призначенням окремих елементів системи права, варто виділити категорії загальних (характерних для більшості систем права, незалежно від особливостей ієрархії структурних елементів системи права та особливостей історичного розвитку тої чи іншої системи права) та спеціальних (що можуть відрізнятись залежно від принципів побудови самої системи права та ієрархії джерел права в тій чи іншій системі права, як то системи права країн англо-американської та континентальної правових сімей) критеріїв конструювання системи права.

Список використаних джерел:

1. Горобець К. В. Структурність права як його універсальність. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. праць. Одеса : Фенікс, 2012. Вип. 44. С. 102–112.
2. Дудник Р. М. Галузева диференціація українського права: поняття, рівні і тенденції розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2016. 20 с.; С. 7.
3. Загальна теорія права : підручник / За заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : Ваїте, 2015. 392 с.
4. Зіменко О. В. Система права та правова система: поняття та особливості співвідношення. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. Запоріжжя, 2011. № 4. С. 27–34
5. Короткий Т. Р. Співвідношення понять «правова система» та «система права» щодо міжнародного права. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць. Одеса : Юрид. л-ра, 2007. Вип. 36. С. 479–487, С. 480
6. Луць Л. А. Європейські міждержавні правові системи та проблеми інтеграції з ними правової системи України (теоретичні аспекти): монографія. К. : ІГП НАНУ, 2003. 304 с
7. Мураховська Т. Є. Формування нових галузей в системі права України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кад. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2011. 31 с
8. Общетеоретическая юриспруденция: учебный курс:учебник / под. ред. Ю. Н. Оборотова. О. : Феникс, 2011. 436 с.

9. Хряпченко В. П. Від критеріїв поділу системи права на галузі до комплексних галузей права. *Актуальні проблеми політики*. 2015. Вип. 55. С. 307–317; С. 309–311.

Ключові слова: правова система, система права, інституціоналізація права, структура права, інтеграція та диференціація, загальні та спеціальні критерії конструювання системи права.

Key words: legal system, system of law, institutionalization of law, structure of law, integration and differentiation, general and special criteria for constructing the legal system.

ЛУК'ЯНЧУК ОЛЬГА ВІКТОРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри загальної теорії права та держави*

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ПРАВА: ГЕНЕЗА ТА АКТУАЛІЗАЦІЯ

Проблеми розуміння та тлумачення права перебувають у системі вічних та завжди актуальних проблем юриспруденції. Вони традиційно опинялися в центрі уваги дослідників як у сфері філософії та загально-теоретичної юриспруденції, так й інших наук. Проблема розуміння – одна з важливих та актуальних тем наукового дослідження. Потреба в спілкуванні, комунікації, взаєморозумінні – це внутрішньо властиві людині особливості, необхідні умови існування у навколишньому світі. Тема розуміння виникає вже у давнину при контактах родів і племен між собою, у мовному спілкуванні. З появою писемності та можливості збереження та передачі соціально значущої інформації у часі та просторі вона набуває вічного загальнолюдського значення.

Дослідженню даної проблематики присвячені праці таких вчених як Г.-Г. Гадамер, Н.-О. Апель, П. Рікер, В. Дільтей, М. Гайдеггер, К. Лоренц, Ю. М. Оборотов, О. Ф. Скакун, В. В. Дудченко, Ю. В. Цуркан-Сайфуліна.

Існуючий плюралізм думок і сформованих уявлень про процес формування самого поняття інтерпретації в праві, по-перше, свідчить про складність детермінуючих відносин в соціально-правовій сфері, в якій включено аналізований процес, по-друге, він проявляє розбіжність вихідних дослідницьких позицій, кожна з яких конституюється на основі певної пізнавальної установки і віддає перевагу лише певній одній орієнтації дослідницького пошуку (наприклад термінологічної визначеності поняття інтерпретації або права).

Значна диференціація наукових пошуків і теорій феномену інтерпретації права зумовлює потребу інтегрувати різні способи дослідження інтерпретації права як реального феномена теоретичного мислення і систематизувати знання про об'єкт шляхом «відкидання реальності і зведення її як простого явища до істотного, того, що виявляється тільки в понятті». В той же час, зауважимо, що в існуванні різних, часом протилежних, визначень наукових понять, в наявності ряду

значень у одного і того ж терміну теоретичного мислення проявляється багатоаспектність об'єкта, що відображається поняттям, поліваріантність цілей і засобів його конституювання в якості інструменту пізнання, складність кореляції останнього зі сферою мовної діяльності суб'єкта права.

Осмыслити становлення поняття інтерпретації в історичній перспективі, в її координатах можливості і дійсності, це значить зафіксувати той передпонятійний пізнавальний рух, в контексті якого вибудовувався наступний ланцюжок конструктивних операцій: вичленення феномена права як фокуса націлених пізнавальних зусиль, фіксація його змісту як можливого, потім – перетворення його в уявний зміст, диференціація цього уявного змісту і перетворення у власне понятійне, тобто елементарне, концептуальне знання, що виділяє істотні моменти феномена права. У свою чергу, розгортання цього пізнавального руху відбувається в історично рухомому інтелектуальному соціокультурному контексті, який вплетений в детермінацію становлення поняття інтерпретації та перетворення його в факт наукової діяльності.

Настільки важливе для розробки методології права поняття інтерпретації певною мірою було розроблено вже в рамках Аристотелівського вчення про тлумачення, сформованого в контексті розробки проблеми співвідношення знання і самого предмета знання (зокрема, в його роботі «Про тлумачення»). У Аристотеля тлумачення – змістовний процес, маючий своїм об'єктом спосіб вираження думки, пов'язаний зі змістом цієї думки, в їх віднесеності до дійсності. Подібний підхід дозволив зв'язати аналіз судження як феномена, що має певне відбиття в роботах «Про тлумачення», «Метафізика» та «Категорії». Зв'язок цей простежується в постановці та вирішенні двох взаємопов'язаних питань: що є істинне (помилкове) судження і як істинне (помилкове) судження може бути представлено в мові.

Аналізуючи наукову літературу Т.С. Коханюк [3, с. 3–4] зазначає, що за змістом термін інтерпретація (лат. *interpretatio* – роз'яснення, тлумачення) наближений до терміна «тлумачення» [5, с. 711]. Крім того, в деяких статтях науковці термін «інтерпретація» вживають як синонім терміна «тлумачення» [4].

Терміном «інтерпретація» (у. перекладі з англійської *interpretation* – тлумачення, пояснення, інтерпретація) [2, с. 440] у герменевтиці переважно позначають усно чи письмово викладене (артикульоване) розуміння. Ю. Власов встановив, що інколи науковцями висловлюються думки, що тлумачення норм права вживається у трьох різних значеннях – з'ясування, роз'яснення та інтерпретації. Під інтерпретацією у цьому випадку розуміють з'ясування співвідношення обсягу норми права, що тлумачиться, з обсягом її тексту. На думку цього науковця, яку ми підтримуємо, це не зовсім вірний погляд, оскільки термін «інтерпретація» значно ширший, ніж класифікація результатів тлумачення за обсягом, і тут правильніше говорити про результати, до яких приходить суб'єкт тлумачення після з'ясування смислу норми права [1, с. 54].

У науці неоднозначно вирішується питання про те, «воля закону» або «воля законодавця» повинні встановлюватися в процесі тлумачення. В кінці XIX – на початку XX ст. А. Вах, К Біндінг та Й. Колер виступали за те, що при тлумаченні повинна з'ясовуватись «воля закону». Аргументуючи свою позицію, вони посилалися на умовність поняття «воля законодавця» і неможливість знайти реального «творця законів» в складному механізмі правотворчості. Кого слід відносити до таких: всіх членів парламенту або тих, хто розробляв закон, або вніс його в законодавчий орган, або голосував за нього і т.д. Якщо врахувати що суб'єктів і учасників правотворчості в сучасних умовах «незліченна безліч», то аргумент авторів є досить серйозним.

К. Ф. Савіньї вважав, що під час тлумачення підлягає з'ясуванню воля законодавця, прямо і безпосередньо виражена в законі. На думку більшості юристів, що підтримують дану позицію, в даному визначенні «воля закону» і «воля законодавця» не відриваються і не протиставляються один одному, що могло б служити теоретичним обґрунтуванням довільного юридичного тлумачення. При цьому важливо не те, що хотів висловити законодавець в законі, а те що вже знайшло відображення і закріплення в даній його редакції.

У той же час, представники критичної теорії франкфуртської школи: М. Хоркхаймер, Т. Адорно, Г. Маркузе та особливо Ю. Хабермас, надихаючись ідеями М. Шелера вважали, що оскільки адекватного значення тексту не існує, право не може бути вільним від ціннісного підходу. На їх думку інтерпретація не є нейтральною або аполітичною процедурою. Ціннісні судження інтерпретатора, або його процес мислення, або його соціальне середовище нерозривно вплетені в процес інтерпретації. З їх точки зору, наприклад, є невиправданою ідеалізацією уявлення про судову діяльність, коли суддя виступає нейтральним посередником при цьому об'єктивно інтерпретуючи установки права або наміри сторін в юридичному конфлікті.

Розглядаючи різноманітні підходи до проблеми інтерпретації, не можна не помітити той факт, що досить серйозний недолік проведених в цій галузі досліджень як у вітчизняній, так і зарубіжній науці загальної теорії права та держави полягає в тому, що тлумачення досить рідко розглядається як певний тип (вид, підвид) професійної діяльності, зокрема юридичної практики з усіма наслідками, що випливають з даного методологічно вихідного положення, висновками, пропозиціями та рекомендаціями теоретичного і прикладного характеру, та досить рідко науковці вказують на те, що тлумачення являє собою особливий різновид юридичної діяльності.

Список використаних джерел:

1. Власов Ю. Теоретичні проблеми визначення сутності тлумачення в правовій науці. *Правова держава*. 2000. Вип. 11. С. 54–61.
2. Зубков М., Мюллер В. Сучасний англо-український та україно-англійський словник. Харків : Школа, 2005. 768 с.

3. Коханюк Т. С. Зміст поняття «тлумачення» у співвідношенні з іншими подібними поняттями. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2008. № 2. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/02_2008/08ktsip_r.pdf (дата звернення: 01.06.2022).
4. Лисенков С. Л. Тлумачення (інтерпретація) норм права: причини необхідності, види та способи. *Законодавство України. Науково-практичний коментарі*. 2006. № 5. С. 3–9.
5. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ : «Укр. енцикл.», 1998. Т. 2. 744 с.

Ключові слова: інтерпретація права, герменевтика, розуміння права, тлумачення права, праворозуміння.

Key words: interpretation of law, hermeneutics, understanding of law, interpretation of law, legal understanding.

СІВАК ВОЛОДИМИР МИХАЙЛОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри загальної теорії права та держави*

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИРОДУ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ДЕРЖАВИ ТА ДЕРЖАВНОСТІ

Поняття держава та державність, а також їх співвідношення є інтересом різних наук протягом тривалого періоду, але серед науковців так і не сформувалася єдина позиція щодо співвідношення цих понять. Фахівці продовжують констатувати тезу про їх внутрішню єдність при зовнішніх розбіжностях. При цьому необхідно брати до уваги, що державність в історичній ретроспективі виступає як форма суспільного буття, а держава – як політична організація населення. Це підтверджує і історичний екскурс щодо розвитку Української державності. Так, традиційно історики та правники виокремлюють п'ять основних етапів Української державності: етап Київської Русі – княжа доба; козацьку державність XVI-XVIII ст.; державність Української Народної Республіки; державність Радянської України; сучасну відроджену Українську державу. Варто зазначити, що дані етапи є характерними і для періодів, коли територія України входила до складу різних держав.

Результатом прийняття Декларації про державний суверенітет 16 липня 1990 року та Акту проголошення незалежності України 24 серпня 1991 року став етап сучасної Української державності та становлення України як суверенної незалежної держави.

Зазвичай поняття «держава» та «державність» намагаються ототожити. Проте, не зважаючи на їх пов'язаність спільним коренем та смисловою близькість, це все ж таки різні поняття. Ці категорії, мають і різну історію виникнення.

Так, термін «держава» був введений, на думку істориків, Н. Макіавеллі, і походив або від італійського *stato*, тобто стан, стабільне положення, або від латинського *state* – крісло, на якому сидів король, трон [3].

Науковцями, державознавцями виокремлюється наступні ознаки держави: 1) має розташовуватися на певній території, обмежений державними кордонами, характеризується певною формою територіального устрою, складається з окремих територіальних утворень. Саме територіальний принцип відрізняє державу від первісної общини та від інших соціальних організацій; 2) участь у зовнішніх відносинах, тобто здатність укладати міжнародні договори, брати участь у роботі міжнародних організацій; 3) об'єднує все населення на засадах громадянства як організація публічної влади. Громадянство передбачає сталий зв'язок між кожним індивідом і державою; 4) має апарат реалізації державної влади, що носить публічний характер. На думку О. В. Петришина, можна додати ще: 5) наявність суверенітету; 6) створення державного апарату та системи державних органів, що функціонують через підготовлених для управлінської діяльності фахівців (державних службовців) та утримується за рахунок податків та зборів; 7) можливість застосування примусових заходів; 8) є правовою організацією влади, тобто тільки право здатне встановити реалізацію державної влади, підпорядковуючи її служінню суспільству [6].

Розмірковуючи ж про державність, варто зауважити, що це поняття має декілька визначень. Перше – це державність як протодержава, тобто перші етапи державотворення і форми політичної організації суспільства, які передують утворенню власне держави. Прикладом може слугувати Київська Русь яка на початку свого розвитку була розрізною, родоплемінною державою, а за правління Ярослава Мудрого остаточно трансформувалася в повноцінну монархічну державу. А от академік О. Д. Святоцький надає наступне визначення поняття державність: це устрій усього матеріального і духовного буття цілого народу [5].

Державність це – стан, який включає в себе інститути публічної влади, економіко-політичні, історичні, релігійні та географічні умови життя. Також можна виділити наступні ознаки державності: правова культура та система, цивілізаційний вибір, історичне, правове та релігійне надбання, особливості інститутів публічної влади.

З'ясування співвідношення понять держава і державність є в сучасних умовах важливим для подальшого розвитку державності та розбудови сучасної держави в Україні. У перспективі це дає можливість визначити підґрунтя формування органів державної влади, позиції та поведінку держави на міжнародній арені, при укладанні торгових договорів, відношення до інституту громадянства а також культурно-релігійного виміру державності та держави.

Список використаних джерел:

1. Актуальні грані загальнотеоретичної юриспруденції : монографія / [Ю. М. Оборотов, В. В. Завальнюк, В. В. Дудченко та ін.] ; за ред. Ю. М. Оборотова. – Одеса : Фенікс, 2012. – С. 236.
2. Греченко В. А. До питання про сутність поняття «державність». Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. 2002. Вип. 20. С. 244–249. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2002_20_53.
3. Крестовская Н. Н. История учений о государстве и праве : учеб. пособие / Н. Н. Крестовская, А. Ф. Цвиркун. – Х. : Одиссей, 2007. – С. 104.
4. Мерник А. М. Поняття держава та державність: зміст та співвідношення (історико-правових аспект) [Електронний ресурс] / А. М. Мерник, А. С. Ярова // Юридичний науковий електронний журнал. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: http://www.lsej.org.ua/3_2019/5.pdf.
5. Святоцький О. Д. Українська державність: поняття, основні ознаки, символи, атрибути, витоки та етапи становлення [Електронний ресурс] / О. Д. Святоцький // Голос України. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.golos.com.ua/article/314085>.
6. Поняття держави / Петришин О. В., Погребняк С. П., Смородинський В. С. та ін. Теорія держави і права: підручник. Харків: «Право», 2015. С. 51–54.

Ключові слова: держава, державність, співвідношення, сучасна держава.

Key words: state, statehood, relations, modern state.

ВАВРИНЧУК АДРІАНА СЕРГІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри загальної теорії права та держави*

ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕЛОКАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ З ПОСТРАЖДАЛИХ ПІД ЧАС ВІЙНИ РЕГІОНІВ

Повномасштабна військова агресія Російської Федерації в Україні 24 лютого 2022 року здійснила негативний вплив на всі сфери життєдіяльності нашої держави. Особливого удару зазнала економіка: чимало підприємств вимушені переформатовуватись, здійснювати свою діяльність у значно менших обсягах або й навіть зупинити її повністю. Причиною цього є зміна попиту населення, перебування на окупованих територіях чи в місцях проведення активних бойових дій. Безумовно ефективна діяльність підприємств є основою економіки, особливо у такий складний час, оскільки останні дають змогу створити умови для забезпечення базових потреб для мільйонів українців та створити надійний тил для Збройних сил України. З огляду на це актуальним стає дослідження особливостей тимчасового переміщення підприємств з постраждалих від війни регіонів.

Процедура релокації підприємств в безпечніші регіони регулюється Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію» від 25 березня 2022 р. № 246-р. Даним нормативно-правовим актом визначено чіткий перелік, який складається із тринадцять спільних дій органів публічної влади щодо забезпечення переміщення підприємств з постраждалих від війни територій [1]. Проаналізуємо його більш детально.

Насамперед слід відзначити, що здійснити релокацію може будь-яке підприємство, що здійснює господарську діяльність на територіях, де ведуться бойові дії чи є загроза останніх. Для цього Prozorro та Міністерство цифрової трансформації України запустили безоплатну платформу Relocate [4]. За допомогою цього ресурсу будь-яке підприємство може подати заявку на релокацію. Надалі вони обробляються Міністерством економіки України, яке й визначає черговість релокації компаній. При цьому в пріоритеті знаходяться суб'єкти господарювання, які виробляють товари першої необхідності.

Надалі оброблена заявка передається уповноваженим спеціалістам обласних військових адміністрацій на безпечній території, які займаються знаходження вільних виробничих площ. На сьогодні суб'єкти господарювання можуть бути релокованими до дев'яти областей, а саме: Вінницької, Івано-Франківської, Закарпатської, Львівської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької а також південних територій Волинської та Рівненської областей. З цією метою насамперед вирішуються питання щодо спрощення порядку передачі в оренду державного та комунального майна, створення умов для оперативного підключення виробничих потужностей переміщених підприємств до газо-, водо-, електропостачання та інших інженерних комунікацій, майбутнього розміщення персоналу та членів родин.

Після проведення підготовчих дій в процес переміщення підприємств з постраждалих від війни територій підключається АТ «Укрпошта». Постановою Кабінету Міністрів України «Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану» від 17 березня 2022 року № 305 закріплено можливість «здійснення безоплатного перевезення АТ «Укрпошта» майна вітчизняних суб'єктів господарювання згідно з переліком, який формується Міністерством економіки і передається до Міністерства інфраструктури» [2]. Задля виконання логістичних завдань, АТ «Укрпошта» є відповідальним за підвезення обладнання підприємства до конкретної залізничної станції, оформлення транспортних документів, а також вирішення інших організаційних моментів як от оперативне проходження блокпостів.

Прибувши на безпечніші території, підприємство починає провадити дії, спрямовані на відновлення господарської діяльності, зокрема, монтується обладнання, підключається до комунікацій, повідомляє працівників та потенційних клієнтів про відновлення роботи. Відзначаємо, що уповноважені органи влади на конкретній місцевості

зобов'язані здійснювати інформаційну та організаційну підтримку переміщених суб'єктів господарювання, в тому числі й шляхом надання кредитів, земельних ділянок, державних замовлень, працевлаштування нових робітників тощо.

Відзначимо, що новостворений механізм вже має позитивні результати. За повідомленням голови парламентського Комітету з питань фінансів, податкової та митної політики Д. Гетьманцева станом на 25 травня в Україні переміщено 600 підприємств, з яких з яких 380 вже почали працювати на новому місці [3].

Разом з тим, існують й певні проблемні моменти. Зокрема, виникають складнощі із відновленням діяльності переміщених підприємств: кредити на купівлю нового обладнання замість пошкодженого/знищеного майже не видаються з огляду на брак коштів, наявні нестача виробничої сировини, дефіцит транспорту та паливо-мастильних матеріалів, а також існує дефіцит добрив для аграріїв. Також через мобілізацію вузькопрофільних спеціалістів існують проблеми і підбором та навчанням нових працівників. Проблемним є й збут продукції, оскільки українські порти заблоковані, а транспортування товарів в Європу є значно ускладненим через черги на кордоні.

З метою вирішення наведених проблемних моментів діяльності релокованих підприємств, вважаємо за доцільне, насамперед здійснити наступне:

- скасувати перелік критичного імпорту як суттєвої перепони для ведення розрахунків із постачальниками та покупцями (видається, що це буде сприяти поживленню імпорту та експорту);
- провести логістичну підтримку (забезпечення транспортом та паливо-мастильними матеріалами);
- спростити митні процедури (видається, що це полегшить доступ до дефіцитних речовин та матеріалів).

Отже, у підсумку можна зазначити, що на сьогодні фактично не існує напрацювань щодо організації економіки в умовах воєнного стану, з огляду на це оперативний пошук способів її покращення є об'єктивною потребою сьогодення. Одним із них є релокація підприємств з постраждалих від війни регіонів. Остання здійснюється доволі успішно та вже робить вплив на підтримку держави у складний період. Однак тимчасове переміщення суб'єктів господарювання має чимало проблем, які потребують нагального вирішення, а також – вдосконалення правового регулювання цього процесу.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення у разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де ведуться бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 25 березня 2022 р. № 246-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/246-2022-%D1%80#Text>

2. Про особливості роботи акціонерного товариства «Укрпошта» в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України «від 17 березня 2022 року № 305. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2022-%D0%BF#Text>
3. 600 підприємств скористалися програмою релокації бізнесу. URL: <https://finclub.net/ua/news/600-pidpriemstv-skorystalysia-prohramoiu-relokatsii-biznesu.html>
4. Relocate – безоплатна платформа для допомоги з переміщенням бізнесу із зон бойових дій у безпечні райони. URL: <https://auction.e-tender.ua/#/register>

Ключові слова: релокація, підприємство, постраждалі регіони, війна, відновлення.
Key words: relocation, enterprise, affected regions, war, recovery.

КОРОЛЬ КАТЕРИНА МИКОЛАЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри загальної теорії права та держави*

ПРАВОВА КУЛЬТУРА ТА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

В умовах сучасності одним з ключових елементів існування людини в просторі – є вміння перебувати у правовій реальності. Людина у правовій системі виступає суб'єктом права, а усвідомлюючи себе таким суб'єктом та свідомо виконуючи юридично значущі дії формує правову ідентичність.

Правова ідентичність – це стан всебічного усвідомлення суб'єктом відношення себе до соціальної групи, де він надає значущість та усвідомлює принципову важливість своєї ролі в правовій системі. В той же час така соціальна група офіційно визнана державою, яка наділяє суб'єкта правовим статусом. Існування правової ідентичності в такому вигляді притаманне та може бути застосовано лише для членів суспільства з високою правовою культурою.

В процесі правової соціалізації людина отримує необхідні знання про право. Цей процес відбувається поступово якомога наближаючись та проникаючи у свідомість людини у її сприйнятті права. Розвиток держави як демократичної та правової потребує виховання її громадян як право освічених, та таких що володіють високим рівнем правової культури.

Правова культура особи характеризує рівень правової соціалізації члена суспільства, ступінь засвоєння і використання ним правових начал державного і соціального життя. Правова культура особи означає не тільки знання і розуміння права, а й правові судження щодо нього як про соціальну цінність, і головне – активну роботу з його здійснення,

зі зміцнення законності і правопорядку. Іншими словами, правова культура особи – це її позитивна правова свідомість у дії. Вона включає перетворення особою своїх здібностей і соціальних якостей на підставі правового досвіду [1, с. 171].

Правова культура громадянина формується шляхом усвідомлення принципів права, обрання ним варіанта правової поведінки, розвитком правосвідомості.

За юридичною енциклопедією [2], правосвідомість – це певні знання, оцінні думки та настанови, завдяки яким можна визначити ставлення суб'єктів соціальних відносин до дотримання правових норм, а також чинного законодавства; це система цінностей особистості, її мотивів до дотримання правової поведінки; це здатність застосовувати набуті знання у практичних діях; це здатність до саморегуляції власної поведінки, яка має юридичну значущість.

Розвиток правової культури та правосвідомості громадян є важливою підставою для формування правової ідентичності. У процесі розбудови правової культури відбувається становлення таких правових феноменів як: законність, правопорядок, правова ментальність. Треба зазначити, що основними факторами розвитку правової культури виступають держава, з одного боку, а з іншого суспільство, що організовано державою. Існування правової культури поза культурою його членів неможливе, адже саме громадяни є умовою досягнутого суспільством правового прогресу.

Правова ідентичність існує в державі лише за умови рівності прав та обов'язків її громадян з обов'язковим дотриманням свободи. В такому випадку, право визнається соціумом найвищою цінністю. Велика кількість вчених вважають, що право трансформується у свідомості індивіда, приєднується до колективу та створює певну установку на правову поведінку. Правова культура, в свою чергу, виступає «сприятливим» середовищем для існування правової ідентичності.

Від правильності перебігу процесу правової ідентифікації залежить успішність правового виховання, і навпаки, від мудро спланованого та реалізованого державою процесу правового виховання громадян залежить правова ідентичність особи, її правова свідомість та правова культура [3, с. 152].

Уявлення індивіда про своє становище в правовій парадигмі залежить насамперед від процесів, що відбуваються навколо нього. Індивід проходить складний процес правової ідентифікації, яка формується в умовах демократичності та правової держави. Високий рівень правової культури в державі є показником прогресивного правового розвитку суспільства. Таким чином, дослідження «правової ідентичності» як окремої правової категорії неможливе без вивчення споріднених правових категорій, в тому числі «правової культури».

Список використаних джерел:

1. Суходола М. В. Правова культура та позитивні форми правосвідомості: теоретико-правові аспекти співвідношення: дис. д-ра філософії в сфері права /Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2021. с. 171.
2. Поведінка. Юридична енциклопедія : у 6 т. / відп. ред. Ю. Шемшученко. Київ : Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2019. Т. 4: Н–П. 720 с. ISBN 966-7492-04-4.
3. Парута О. В. Правова ідентичність: філософсько-правовий вимір, дис. ... к.ю.н.: 12.00.01 / Хмельниц. універ. управління та права імені Леоніда Юзькова, Харків, 2019. С. 152.

Ключові слова: правова ідентичність, правова культура, правова поведінка, правосвідомість.

Key words: legal identity, legal culture, legal behavior, legal awareness.

БІЛОУС ОЛЬГА АНАТОЛІЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри загальної теорії права та держави*

ПАРАДИГМА РІВНОСТІ ЯК ОСНОВНОЇ СКЛАДОВОЇ ГЕНДЕРНОГО ПРАВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Під час глобалізаційних змін у світі, держави як за науково-технічної революції роблять повний поштовх «вперед» до свого розвитку, в особливості правового. Зміни в національному законодавстві, орієнтація на міжнародні резолюції та акти і виводить державу на міжнародну арену. В Україні за останні роки також було прийнято чимало поправок до чинних законів, які підсилюють євроорієнтацію та встановлюють міжнародне законодавство на рівні з національним.

Таким чином, 22 червня 2021 року на розгляд до Верховної Ради України був поданий законопроект № 5713 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях», в якому особливо важливим є внесені зміни до статті 84 Дисциплінарного статуту Збройних Сил України: «службове розслідування також признається у разі...можливого вчинення сексуальних домагань під час проходження служби» [1]. Дане положення повністю відповідає засадам гендерного права та урівнює чоловіків та жінок в своїх правах, оскільки йдеться про єдину форму реалізації свого права – це використання, в тому аспекті, що за даних обставин як чоловік так і жінка, мають право звернутись зі заявою про дані неправомірні дії та буде призначено службове розслідування.

Зміни, викладені в вищенаведеному законопроекті, повністю відповідають Женевській конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року, яка була ратифікована Україною разом із застереженнями 03 липня 1954 року. Зокрема, в статті 14 вказано: «Військовополонені за всіх обставин мають право на повагу до їхньої особи й честі. Із жінками необхідно поводитись з усією повагою зумовленою їхньою статтю й у всіх випадках з ними необхідно поводитись так само прихильно як і з чоловіками» [2]. Таким чином, держави, які ратифікували дану Конвенцію мають неухильно дотримуватись передбачених норм та імплементувати їх в своє законодавство, шляхом внесення поправок або прийняттям нових законів. Лише в такий спосіб гендерне право, яке гарантується Організацією Об'єднаних Націй буде існувати реально, а не ілюзорно. Саме тому, в даному аспекті, ми і наголошуємо на тому, що рівність обох статей під час військового полону є головним елементом існування держави як правової в умовах війни.

Проте, при дослідженні даного питання, ми зіштовхнулись з існуванням парадигми або так званої «проблеми», яку має вирішити наукове суспільство. Оскільки, фактично зараз весь світ спостерігає картину суперечностей, в якій дві держави-учасниці Конвенції: Україна та Росія, які ратифікували вищенаведену Конвенцію, а отже згодились виконувати положення визнані міжнародною спільнотою, абсолютно по-різному відносяться до форм реалізації гендерного права, регламентованого ООН. Тобто, Україна повністю виконує дані норми, більше того, закріплює їх в національному законодавстві (вносячи відповідні законопроекти), а наразі під час ведення воєнних дій гуманно ставиться до військовополонених країни-агресора. А Росія в свою чергу, лише використовує дані норми, в тому об'ємі, що до їхніх військових в полоні мають гуманно ставитись, нехтуючи основними принципами Конвенції беручи в полон наших військових жінок. Зокрема, за час війни, світ не раз сколихнула новина, про те, що будучи в полоні українські військові жінки зазнали нелюдських знущань, включаючи випадки сексуальних домагань. Виникає досить резонне запитання, яким чином поняття «рівність» в гендерному праві, постає досить таки ілюзорним феноменом?

Дефініція гендерного права тлумачиться насамперед як «урівнений в своїх правах», що насамперед стосується як чоловіка так і жінки. З огляду на викладену проблему, доцільно вживати «рівність прав військовослужбовців, незалежно від статі». Звідси слідує, що міжнародне гендерне права за своєю сутті виключає будь-які форми дискримінації жінки чи чоловіка в умовах ведення війни.

Проте, все більше доказового підтвердження знаходить інформація про змушення до вступу до статевого акту українських військовополонених жінок військовими країни-агресора. Зокрема, жінки-військові, які утримувались насильно в Донецькому СІЗО, розповіли про випадки сексуального насильства, яке визнається як злочин проти статевої недоторканості не лише міжнародними актами, а й національним законодавством обох країн [3]. Звідси слідує, що вищенаведена стаття 14 Конвен-

ції, в якій прямо вказується про рівність військовополоненого жінки та чоловіка, в аспекті гідного відношення до обох статей, реалізується лише Україною. Таким чином, ознака загального суб'єкта втрачається, а отже і зникає обов'язковість введення передбачених санкцій, оскільки ілюструється, те, що міжнародні норми гендерного права втратили свій імперативний вплив, так як Росія все ще має право вето в Раді Безпеки ООН. З огляду на дану ситуацію, досить цінним є те, що службове розслідування за даним фактом злочину, призначається не лише національними правоохоронними органами, а й міжнародною спільнотою ООН, що фактично створює умови правового захисту порушеного гендерного права.

Підсумовуючи вищевикладене, хочеться зазначити, що хоча гендерне право і є новою галуззю, яка виникла на стику XX – XXI століття, феномен «рівності» є поняттям, яке ще шукає свого визнання і лише поступово укріплює свої позиції. Норми, які регулюють суспільні відносини існування обох статей в міжнародному праві, за часів ведення війни проілюстрували ефект умовності, в аспекті того, що до уваги приймається, проте результат відсутній. Саме тому, слід зазначити, що наразі таке відношення до гендерного права Росією в умовах війни, є не лише проблемою України, проте і загрозою для всієї міжнародної спільноти.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо проходження військової служби у Збройних Силах України та інших військових формуваннях: Закон України № 5713 від 29.06.2021 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JI05588A.html (дата звернення 03.06.2022 р.)
2. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року Відомості Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text (дата звернення 03.06.2022 р.)
3. Історії жінок, які пережили насильство і полон бойовиків «Л/ДНР». URL: <http://surl.li/cdnfe> (дата звернення 03.06.2022 р.)

Ключові слова: рівність, гендерне право, Конвенція, сексуальне насильство, закон.

Key words: equality, gender law, Convention, sexual violence, law.

ПРАВОЗАКОННІСТЬ ЯК ЯДРО ІСНУВАННЯ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Організація суспільного життя в державі неможлива без існування чинного законодавства, яке фактично є регулятором наявних суспільних відносин. Таким чином, видаються відповідні закони, нормативно-правові акти та супровідні постанови, щоб підтримувати режим саме «правової держави». Закон як основний важіль до упорядкування відносин в суспільстві, балансує на основних принципах, закріплених в чинних законах, кодексах тощо. Одним з таких принципів або так званих «засад» відповідно є «принцип законності», який міститься у всіх процесуальних законах, проте й досі не віднайшов місця в Конституції України. В академічному тлумачному словнику міститься розгорнуте пояснення даного терміну, що характеризується як «неухильне додержання закону» [1], що в свою чергу породжує питання: «Якого саме закону? Чи є цей закон правомірним? Чи відповідає він засадам правової держави?».

Таким чином, наше законодавство потребувало нормативного удосконалення, яке безпосередньо надало прецедентне право Європейського суду з прав людини. Оскільки з інкорпорацією принципу верховенства права, з'явився зовсім новий термін «правозаконність», який вмістив в себе набагато більше, аніж принцип законності. «Правозаконність» не закріплене в чинних законах та нормативно-правових актах, адже це не є принцип, це є вимога до неухильного дотримання і виконання положень тільки *правових* законів [2, с. 5]. Звідси слідує, що це верховенство чинного законодавства, що виключає виконання неправомірних довільних розпоряджень наданих представниками влади, або будь-ким. Тобто, мається на увазі повне викорінення подвійного тлумачення та акцентуація на феномені права, не лише як сукупності тих чи інших норм, а безпосередньо як інструменту до організації суспільного життя самої держави, що обумовлено його правовою природою, яка виражає основні природні права людини.

Основна сутність правозаконності виражається в «гармонії права і закону». Головним принципом правозаконності є обмеження ролі держави: межами державного втручання якого виступають права особи [2, с. 6]. Дана гармонія характеризується не підкоренням одного терміну іншому, а в їх безперервній взаємодії як частини та цілого. Право як головним чином сукупність норм, неможлива без їх письмового закріплення в кодифікованих актах: законах чи кодексах. А закон в свою чергу не може існувати в суспільстві, яке за своєю природою є «диким» та не підкореним нормам.

Правозаконність як вимога до неухильного дотримання правових законів не містить в собі лише побажань робити так, а не інакше, але й передбачає реальне використання громадянами їх суб'єктивних прав, належне застосування прав для виключення сваволі в діяльності органів публічної адміністрації та посадових осіб. Таким чином, можна стверджувати, що це є пошук більш високих стандартів справедливості та людяності, яке в свою чергу вимагає відмови від винятково карального характеру відповіді держави на правопорушення [2, с. 6]. Звідси слідує, що концепція право законності передбачає відновлення того правосуддя, яке забезпечує дотримання природних та позитивних прав людини.

Між іншим, концепція правозаконності міститься в головних його ознаках. Першою з яких є, забезпечення загальнообов'язкового права [2, с. 6]. Чинний правовий закон, що панує в суспільстві має основне значення для конструкції правозаконності. Таким чином, до уваги беремо вислів Цицерона, в якому він зауважив: «Закон не може панувати не по праву, тим більше всупереч праву» [3, с. 34]. Звідси слідує, що закон, який не є правовим за своєю суттю та змістом, тобто таким, що не містить засад справедливості та дотримання прав людини, стає засобом до деспотизму та надмірного зловживання правом вимоги від громадян. Тобто, загальнообов'язковість права може визначатися лише його характерним змістом, а не державним примусом у якій воно знайшло «позитивне» вираження.

Другою ознакою правозаконності є вимога вираження в позитивно-му законодавстві ідеї права [2, с. 6]. Проте, мається на увазі, що такі ідеї мають бути закріплені в суцільно правових законах, які виражають загальну волю всього народу та в першу чергу керуються його інтересами. Таким чином, потрібно розмежовувати «правові» та «неправові закони» у залежності наявності в них вираження «загальної волі» чи навпаки її відсутності. Тобто, правові закони не можуть виражати лише волю привілейованих людей, які займають високі пости при управлінні. Звідси витікає логічне запитання, яким чином парламент як вищий законодавчий і представницький орган, що покликаний виражати волю й інтереси всіх прошарків суспільства, керується «випадком» при виданні законів. Тобто, як в правовій державі можуть існувати правові закони вибірково, коли в одному випадку вони відображають «загальну волю» громадян, а в інших – паплюжать або знецінюють її? Досить відомими є слова Леона Дюгі, який визначив: «...закон, який є вираженням індивідуальної волі депутатів і сенаторів, не може бути обов'язковим для всього суспільства...» [4, с. 184]. Таким чином, закон має бути насамперед «правовим ідеалом», який базується на уявленнях про справедливість та рівність, дотримання основних прав людини, вираженням гуманізму та лояльності до національних меншин тощо.

Третьою ознакою правозаконності є поширення вимог правозаконності на всіх суб'єктів права [2, с. 7]. Суб'єктами права доцільно визначити осіб, які проживають на території певної держави та підкоряються її чинному законодавству. Тобто, в даний круг осіб входять, як громадя-

ни України так і громадяни інших держав та особи без громадянства загалом, оскільки законодавчі акти передбачають реалізацію прав кожної людини із вищенаведених представників. Таким чином, доцільно буде ввести поняття «суб'єктів правозаконності», що в свою чергу включає в себе поняття «суб'єкти права» [2, с. 8]. Звідси слідує, що всі члени суспільства виступають рівноправними у захисті своїх порушених прав та є гарантією існування права загалом. Між іншим, поширюючи сферу суб'єктів правозаконності на всіх без винятку членів суспільства, збільшується сама атмосфера «правовизнання» у суспільстві та розвиток правової свідомості.

Четвертою ознакою правозаконності прийнято вважати широке розуміння її об'єкта, включення в нього, крім законів, інших джерел права [2, с. 9]. В даному аспекті доцільно говорити не лише про джерела права передбачені романо-германською правовою сім'єю, але й зовсім новим для нашої держави джерелом права – «прецедентом», який панує в англо-американській правовій системі. Одним з головних таких джерел є судова практика Європейського суду з прав людини, яку Україна визнала у 1995 році ратифікувавши Конвенцію про права людини. Таким чином, даний орган виступає неупередженим в своїй діяльності, оскільки має право постановити рішення про доповнення або виключення чинних національних норм, якщо визнає їх такими, що порушують Конвенцію. Громадянин України права, якого були порушені чинним законодавством має право на розгляд справи Судом та відшкодування шкоди державою за вчинені порушення. Досить цікавим є те, що в подальшому національні суди зобов'язані керуватись даною практикою та застосовувати її під час винесення рішення. Тобто, правозаконність є вимогою до виконання не лише законів, але й прецедентів в загальному порядку.

П'ятою ознакою правозаконності пропонується вважати обґрунтування правотворчої діяльності суду [2, с. 9]. В даному аспекті коректніше говорити про правотворчу діяльність суду, яка може бути виправдана лише в тому випадку, якщо вона базується на культурі прецедентного права. В Україні як такої культури прецедентного права не існує, проте загальновизнаним фактом є те, що наша правова система є «комбінованою», оскільки судова ланка керується як законами так і рішеннями Європейського суду з прав людини і, що досить цікаво, одне без іншого не може існувати. Суд не візьме до розгляду справу, кваліфікація національного законодавства якої буде відсутня, адже для початку до аналізу береться матеріальна норма саме відповідного національного законодавства.

Отже, правозаконність принципово відрізняється від раніше нам відомого принципу «законності». Очевидним є те, що дане поняття є ширшим за своїм змістом та характеризується як так званий «ідеал», до якого в своїй діяльності прагне держава. Основними засадами при цьому виступають: чітке визначення «правового закону»; дотримання прав людини є головним критерієм правопорядку в державі; гарантії реального, а не ілюзорного, у тому числі судового захисту від неправо-

вих законів; закріплення принципу відповідальності держави перед громадянами за допомогою нового джерела права – прецеденту. Також не менш важливим є виділення основних п'яти ознак, які тлумачать правозаконність як вимогу до панування справедливості в правовій державі. Характерні змістовні ознаки не просто надають дефініцію поняття, а знаходять реальне втілення в суспільному житті та є гарантією існування правозаконності та сприяють її подальшому розвитку.

Список використаних джерел:

1. Словник української мови. Академічний тлумачний словник. URL: <http://sum.in.ua/s/zakonnistj> (дата звернення: 07. 01. 2021).
2. Мосьондз С. О. Феномен правозаконності як сучасна теоретико-правова модель. *Журнал східноєвропейського права*. 2015. № 19. С. 4–10
3. Утченко С. П. Аристотель и его время. Москва : СПб., 1972. 274 с.
4. Дюгі Л. Соціальне право. Індивідуальне право. Перетворення держави. Москва : СПб., 1984. 295 с.

Ключові слова: право законність, правовий ідеал, правова система, джерела права, закон.

Key words: law legality, legal ideal, legal system, sources of law, law.

КОШЛЯК НАТАЛІЯ ЕДУАРДІВНА

*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
аспірант кафедри загальноправових дисциплін*

ВИДИ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ЯК СУБ'ЄКТІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є об'єктом наукових досліджень в межах різних галузевих правових наук. Але проблематика забезпечення громадянським суспільством прав і свобод внутрішньо переміщених осіб на професійному науковому рівні потребує більшої уваги, про що свідчить і незначна кількість праць на цю тему, зокрема з теорії права. Разом із тим велика кількість робіт на цю тему не є гарантуванням ефективного функціонування інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб та являє переважно наукову цінність як теоретичні знання з приводу конкретного соціально-правового явища. Більш вірним підходом в цьому плані буде визначення різних методологічних установок, які так чи інакше співвідносяться між собою, для того, щоб окреслити законодавчі перспективи впровадження елементів грома-

дянського суспільства у практичну сферу. З цього приводу формується і більш комплексне уявлення про інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав ВПО.

Проблематику громадянського суспільства під різним кутом зору досліджували В. Авер'янов, В. Андрейцев, В. Бабкін, О. Батанов, Є. Головаха, М. Козюбра, А. Колодій, В. Кравченко, В. Кравчук, М. Михальченко, Л. Наливайко, М. Орзіх, О. Петришин, В. Погорілко, В. Селіванов, О. Скрипнюк, В. Тацій, С. Тимченко, Ю. Тодика, Ю. Шемшученко, В. Шаповал та багато інших авторів.

З метою повного дослідження інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб, а також основних напрямів державно-правового механізму їх формування та функціонування, інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод ВПО можна класифікувати на такі *види*: 1) інститути громадянського суспільства у сфері надання кваліфікованої юридичної допомоги ВПО – адвокатура, громадські об'єднання адвокатів, нотаріат; 2) інститути громадянського суспільства у сфері захисту політичних прав ВПО – політичні партії; 3) інститути громадянського суспільства у соціально-економічній та культурній сферах захисту прав ВПО – громадські об'єднання, некомерційні громадські організації, громадські фонди, громадські рухи, установи, професійні спілки, засоби масової інформації, волонтери, інститути освіти, інститути місцевого самоврядування (громади), а також релігійні організації; 4) інститути громадянського суспільства, що захищають права ВПО, які відносяться до спеціальних категорій громадян (жінки, діти, особи з інвалідністю тощо).

Наразі в Україні функціонує велика кількість різноманітних об'єднань громадян, зазвичай усі вони охоплюються загальною дефініцією «громадські організації та об'єднання». Класифікація громадських об'єднань та організацій досить складна через їхнє різноманіття. У відповідності із Законом України «Про громадські об'єднання», останні за організаційно-правовою формою утворюються як громадська організація або громадська спілка (ст. 1). Громадські організації, відповідно до законодавства, повинні бути зареєстровані, мати фіксоване членство, керівні органи, які обираються на зборах, статут, практикувати організаційно-правові форми некомерційних організацій. Громадські спілки – це громадське об'єднання, засновниками якого виступають юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) – юридичні особи приватного права, а також фізичні особи [1]. Законодавством допускаються і інші форми об'єднань, наприклад, громадські рухи, які або не мають фіксованого членства, або складаються з колективних членів – інших громадських об'єднань та (або) організацій, які нерідко доповнюються індивідуальними членами (лідерами), якими можуть бути відомі громадські та державні діячі. Громадські рухи можуть мати статут, керівні органи, які зазвичай складаються з лідерів і призначених на паритетних засадах представників колективних членів.

Як інститут громадянського суспільства із захисту прав внутрішньо переміщених осіб громадські об'єднання є формою забезпечення балансу публічних, корпоративно-групових, приватних та інших інтересів ВПО на основі динамічної взаємодії з владними інститутами. Роль держави у цьому процесі зводиться до функції незалежного та незацікавленого арбітра, покликаного слідкувати за дотриманням норм чинного законодавства, забезпечувати рівний доступ громадських об'єднань до процесів вироблення політики та фіксувати у своїх рішеннях досягнутий баланс інтересів, що дозволяє громадським об'єднанням стати гарантом забезпечення, реалізації та захисту прав внутрішньо переміщених осіб в Україні. Важливість ролі громадських об'єднань у процесі захисту прав внутрішньо переміщених осіб вимірюється і через кількісні показники. Наприклад, протягом 2020 року територіальними органами Міністерства юстиції України зареєстровано 4285 громадських об'єднань, проведено державну реєстрацію змін до відомостей щодо 3672 громадських об'єднань та зареєстровано 14 всеукраїнських громадських організацій [2].

Варто зазначити, що в науковій літературі [3, с. 13] громадські правозахисні об'єднання небезпідставно вважаються основним суб'єктом реалізації правозахисних функцій громадянського суспільства. Як вірно зауважує з цього приводу Ю. Разметаєва, права людини є підставою утворення і дії деяких інститутів громадянського суспільства [4, с. 312], однак для громадських організацій та об'єднань притаманна універсальна проблема, яка відбивається і на якості забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб – багато з цих організацій існує лише «на папері», а інтереси соціальних груп та їх захист часто лише декларуються у програмах та гаслах або ж для ідеологічного впливу на свідомість людей, або ж для задоволення власних амбіцій окремих лідерів.

Також до системи інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб можна відносити і політичні партії. Їхня мета – через вибори потрапити до органів державної влади та набути можливостей щодо безпосереднього впливу на прийняття важливих для держави рішень. Водночас представництво внутрішньо переміщених осіб у політичних партіях залишається на низькому рівні, і у динаміці забезпечення прав і свобод ВПО політичними інститутами з точки зору підвищення якості цього процесу дана проблематика має стати окремих питань, що підлягає вирішенню шляхом застосування широкого спектру правових засобів.

У механізмі забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб важливим напрямком є діяльність інститутів громадянського суспільства, що захищають права внутрішньо переміщених осіб, які відносяться до спеціальних категорій громадян (жінки, діти, особи з інвалідністю тощо). Дійсно, для окремих ВПО існує проблема «подвійної соціальної вразливості» – окрім офіційно наданого статусу, деякі з них належать до груп населення, які за міжнародним і національним правом потребують додаткового захисту із застосуванням спеціальних правових засобів та інструментів. Так, В. Мельник, досліджуючи процес

становлення недержавного соціального захисту осіб з інвалідністю через призму діяльності інститутів громадянського суспільства, пов'язує це з такими факторами: 1) відсутність єдиної концепції розвитку недержавного соціального захисту осіб з інвалідністю; 2) застарілість та неефективність законодавства про соціальний захист, яке надає переваги державному соціальному захисту; 3) відсутність механізмів адаптації міжнародних соціальних стандартів; 4) відсутність належної мотивації інститутів громадянського суспільства; 5) відсутність партнерства та підтримки у взаєминах держави та інститутів громадянського суспільства; 6) недосконалість, застарілість та неефективність системи соціальних прав осіб з інвалідністю; 7) низький рівень державних соціальних стандартів та гарантій; 8) відсутність єдиного реєстру осіб з інвалідністю, який би враховував нозологічні, медико-реабілітаційні, соціальні та інші адаптаційні чинники; 9) відсутність державного нагляду та контролю [5, с. 66]. Ці та інші фактори актуальні у питаннях якісного забезпечення громадянських, соціальних та інших прав жінок, дітей, людей з інвалідністю, людей похилого віку зі статусом внутрішньо переміщених осіб.

Враховуючи різноманітні теоретичні конструкції щодо функціонування інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб проблемним питанням залишається удосконалення їх діяльності в цьому напрямку. Більш точне уявлення про характер інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод ВПО дає їх практична діяльність, але і вона буває суперечливою. Сутність громадської організації (об'єднання) визначається тим, як насправді вона вирішує конкретні питання, що зачіпають життєві інтереси різних соціальних верств та груп, зокрема внутрішньо переміщених осіб. Назва, програма, чисельний та соціальний склад, персональний склад лідерів, інші параметри та характеристики інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб є лише додатковими критеріями щодо сутності цих утворень.

Таким чином, в результаті проведеного дослідження, можна зробити такі висновки. Інститути громадянського суспільства як суб'єкти забезпечення прав і свобод ВПО можна класифікувати на такі види: 1) інститути громадянського суспільства у сфері надання кваліфікованої юридичної допомоги ВПО – адвокатура, громадські об'єднання адвокатів, нотаріат; 2) інститути громадянського суспільства у сфері захисту політичних прав ВПО – політичні партії; 3) інститути громадянського суспільства у соціально-економічній та культурній сферах захисту прав ВПО – громадські об'єднання, некомерційні громадські організації, громадські фонди, громадські рухи, установи, професійні спілки, засоби масової інформації, волонтери, інститути освіти, інститути місцевого самоврядування (громади), а також релігійні організації; 4) інститути громадянського суспільства, що захищають права ВПО, які відносяться до спеціальних категорій громадян (жінки, діти, особи з інвалідністю тощо).

Список використаних джерел:

1. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012. № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 1.
2. Розвиток інститутів громадянського суспільства у 2020 році. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/rozvitok-institutiv-gromadyanskogo-suspilstva-u-2020-rotsi?fbclid=IwAR1_U9ZNMLXaTj4ZigtqN4rT5tTGqHDOViWnboJsqqWFb3z9llzx3_2OMHw
3. Косілова О. І. Правозахисні функції громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*. 2011. № 10 (190). С. 10–13.
4. Разметаєва Ю. С. Права людини у системі інститутів громадянського суспільства: аксіологічний вимір. *Актуальні проблеми держави і права*. 2008. Вип. 40. С. 310–313.
5. Мельник В. П. Інститути громадянського суспільства та їх роль у становленні недержавного соціального захисту осіб з інвалідністю: науково-теоретичний аспект. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2018. Т. 29(68), № 4. С. 65–70.

Ключові слова: інститути громадянського суспільства, внутрішньо переміщені особи, права та інтереси внутрішньо переміщених осіб, види інститутів громадянського суспільства як суб'єктів забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб.

Key words: civil society institutions, internally displaced persons, rights and interests of internally displaced persons, types of civil society institutions as subjects of ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons.

СЕКЦІЯ 3

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Керівник секції: завідувач кафедри історії держави та права,
доктор юридичних наук, професор Х. Н. Бехруз

Секретар секції: доцент кафедри історії держави та права,
кандидат юридичних наук, доцент Н. В. Єфремова

БЕХРУЗ ХАШМАТУЛЛА НАБІСВИЧ

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри історії держави та права,
доктор юридичних наук, професор

ВИТОКИ ІСЛАМСЬКОГО ПРАВА

Витоки права визначаються як об'єктивні обставини, що зумовлюють прийняття та впровадження у суспільні відносини відповідних джерел права. Витоки права тісно пов'язані з такими явищами як правові традиції, правові концепти, правова культура та правова свідомість суспільства. Говорячи про витоки ісламського права, як про об'єктивні обставини та передумови, що визначають зміст і процес правотворення, необхідно виходити з характеристик та особливостей самого ісламського права.

Витоки ісламського права тісно пов'язані з суспільними відносинами, що склалися на певному історичному етапі розвитку суспільства. Ця обставина обумовлює необхідність урахування особливостей формування та логіку еволюції даних суспільних відносин у рамках ісламської громади. Такий підхід дозволяє розкрити сутність ісламського права як явища, що нерозривно пов'язане з ісламською релігією, цивілізацією та культурою.

Якщо в західній правовій традиції вихідним витокom та джерелом державної влади виступає воля народу, то вихідне джерело ісламського права відповідно до ісламсько-правової доктрини має божественне походження. Формування ісламського права пов'язані з появою основних джерел ісламської релігії – Корану і сунни, де містяться його принципи, що визначають як його зародження, а й еволюцію і функціонування. Цей фактор є основним для розуміння витоків ісламського права і відповідно ідеології та процесу правотворчості та правозастосовної діяльності.

В якості концептуальних витоків ісламського права можна визначити ісламсько-правову доктрину, яка була сформована на основі та в повній відповідності з ісламською релігією. Базою для ісламсько-правової доктрини були основні джерела ісламської релігії. Саме в рамках ісламсько-правової доктрини було розроблено наукові доктрини та теорії, що визначають основні моделі відповідних джерел ісламського права.

Витоки ісламського права визначаються хронологічно послідовними етапами доктринальної розробки ісламського права під час становлення Арабського халіфату (VII–X ст.). У цей період склалася наднаціональна імперія, що отримала назву Арабський халіфат, заснована на ісламській релігії, з новою адміністративною, податковою, військовою та судовою системами. Перші три століття ісламу (VII–X ст.) є періодом доктринальної розробки ісламського права на основі тлумачення Корану та Суні. У результаті склалася низка правових шкіл, зумовлених подальшим розвитком ісламського права та раціональним осмисленням нових явищ суспільного життя, виробленням цілої низки абстрактних правил, які надалі оформилися як джерела ісламського права.

Подальша еволюція суспільних відносин, що вплинули на витoki ісламського права, була пов'язана з періодом існування Османської імперії. Хоча кілька століть на початковому етапі її існування ісламське право знаходилося в застійному стані, однак у другій половині XIX ст. починається період «ісламської реформації». В результаті було прийнято ряд нормативно-правових актів, що сприяли застосуванню норм класичного ісламського права при вирішенні питань, зумовлених новими умовами, серед яких можна виділити прийняту в 1869 році «Збірку юридичних установ», що увійшла в історію під назвою Маджалла, основним призначенням якої було зміцнення ісламського права, власності та зобов'язального права. Подальший розвиток ісламського права характеризується прийняттям перших кодифікованих актів не тільки у сфері публічного права, а й у сфері «особистого статусу».

Якщо у першій половині XX ст. спостерігалось відносно ослаблення впливу класичної ісламсько-правової доктрини на функціонування правових систем ісламських держав, то у другій половині XX ст. спостерігається посилення його впливу, що називається ісламізацією. Еволюція ісламського права у другій половині XX ст. – характеризується посиленням тенденцій часткового повернення правових систем деяких ісламських держав до традиційних витоків та посиленням ролі ісламу на правову ідеологію, правову культуру, правову свідомість громадян цих держав. Це в свою чергу визначає характер витоків ісламського права.

Головною особливістю витоків ісламського права є їхній релігійний характер. Це зумовлює своєрідність сприйняття, підбору та практичної реалізації юридичних розпоряджень. Як основоположних джерел ісламського права в якості яких, як зазначалось, виступають основні

джерела ісламської релігії. Ці особливості визначили процес правотворення в ісламській громаді.

Важливою обставиною для розуміння витоків ісламського права є те, що не всі правові норми мають божественне начало, і що Коран та сунна не є вичерпними джерелами, що містять усе позитивне право. Це означає, що дана концепція не замикається тільки на основних священних джерелах, а допускає формування на їх основі інших правових джерел, що мають характер похідних та додаткових по відношенню до перших. Головна вимога до них – повна відповідність цим джерелам. Наприклад, зміст правотворчої діяльності полягає в тому, щоб одягнути волю Аллаха в правові норми.

Ключові слова: ісламське право, витоки права витоки, ісламського права, ісламсько-правова доктрина.

Key words: Islamic law, origins of law origins, Islamic law, Islamic-legal doctrine.

АНІЩУК НІНА ВОЛОДИМИРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри історії держави та права,
доктор юридичних наук, професор*

ВНЕСОК ІШТВАНА ВЕРБЕЦІ У РОЗРОБКУ ЗАКОНОДАВСТВА УГОРСЬКОГО КОРОЛІВСТВА

В жовтні-листопаді 1514 р. на засіданнях Державних зборів у Пешті було затверджено кодекс під назвою «Трипартитум», тобто «Трикнижжя», яке вважають видатною пам'яткою права. Його автором став відомий угорський юрист, державний діяч та дипломат Іштван Вербеці (приблизно 1458–1541). Він походив з дрібнопомісних дворян. Був великим землевласником. Отримав прізвище від одного із своїх маєтків – села Вербец (Вербовець Угочанського комітату). Уже раніше декілька представників сім'ї Вербеці займали різні посади дяків та стряпчих королівської канцелярії. Цим шляхом пішов і Іштван. Він продовжив фамільну традицію в якості дяка трансільванського воєводи та королівського судді І. Баторі. Звідси він потрапив у малу королівську канцелярію, де у 1483 р. став хранителем архіву. В університет Вербеці потрапив уже в зрілому віці, де здобув добру гуманістичну підготовку. Він володів грецькою, латинською та німецькою мовами [3, с. 17]. Був добрим оратором. При дворі угорських королів Мат'яша Хун'яді, Уласла II і Яноша Запольї посідав низку посад: реєстратор законів, суддя королівської курії, королівський представник, палатин (друга особа в Угорському королівстві після короля).

Іштван Вербеці приймав участь у розробці законів Угорського королівства, що закріпили привілеї середнього та дрібнопомісного дворянства.

У 1498 році Іштван Вербеці розробив закон, що передбачав посилення впливу дрібних і середніх дворян при королівському дворі, а також звід феодального права Угорщини, так званий Трипартитум. Повна назва вищезгаданого документу – «Обробка правових звичаїв славного Угорського королівства і приєднаних земель у трьох частинах». Закон складається із 71 статті. Спершу поділ на статті та їх назви були відсутні. Їх запровадив один із видавців законів, Янош Сепеши, в публікації середини XVIII ст. Переважна більшість статей присвячені селянському питанню. Окрім основного тексту цей звід містить вступ та висновки. Його написано латинською мовою під назвою *Tripartitum opus juris consuetudinarii incluti regni Hungariae*. Існує серед інших два фундаментальних видання цього закону латинською мовою: *Corpus iuris Hugarici* (скорочена назва: CJH) та *Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium* (скорочена назва MRHR) [4].

Трипартитум передбачав виокремлення статусу окремих станів, зокрема привілеї дворянства (урівняв аристократію і дрібне дворянство) і духовенства, з одного боку, та прикріплення селян до землі на «вічні часи», з іншого боку. Ним було підтверджено доктрину Священної Корони («корона святого Іштвана є джерелом всього права і всієї влади»). Дворяни оголошувалися «членами» корони, які здійснюють законну владу через парламент разом із королем. Встановлювався порядок обрання дворянами короля, що було характерно у ті часи у багатьох європейських державах. Вводилися також подушний податок у розмірі 1 форинт і щотижнева панщина. Відтак, за цим документом усі піддані Угорщини, крім дворян, священників та жителів вільних міст, були визнані кріпаками. У такий спосіб відбувся процес закріпачення селян, яких позбавляли права переходу – без дозволу свого пана полишати свої господарства. На Закарпатті дана правова пам'ятка торкнулася переважної більшості населення. Хоча Сейм Угорщини не схвалював його окремим актом, Трипартитум, незважаючи на свій характер правової доктрини, виступав основним джерелом права в Угорщині до 1848 р. Згідно його положень усі піддані Угорщини, крім дворян, священників та жителів вільних міст, були визнані кріпаками. У такий спосіб відбулося закріпачення селян. Останнім заборонялося без дозволу свого пана залишати свої господарства [2, с. 29].

Після придушення повстання Дьєрдя Дожі, Вербеці, як головний нахненник сьомого декрету Уласла II, реалізував у ньому жорстоку систему так званого «повного та вічного кріпацтва» (*terra et perpetua rusticitas*). Цей декрет було складено і прийнято вищим духовенством, баронами і дворянством та схвалено королем Уласлом II на державних зборах, що проходили у Буді з 18 жовтня по 19 листопада 1514 р. Історичне значення сьомого декрету Уласла II полягає у тому, що в ньому юридично оформилося поняття кріпосного стану селянства, що відобразилося на остаточному прикріпленні селян до землі [1].

Таким чином, Іштван Вербеці, як видатний юрист, державний діяч доклав багато зусиль щодо розроблення законодавства Угорського королівства. Найбільшим його досягненням є розробка за дорученням короля Уласла II тритомного кодексу середньовічної Угорщини «Трипартитум» – видатної пам'ятки права.

Список використаних джерел:

1. Ласло II. Седьмой декрет [Електроний ресурс] – Режим доступу: <https://www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Ungarn/XVI/1500-1520/UlasloII/7dekret/pred.phtml?id=2200>
2. Роман Н. М. Правове становище Закарпаття в складі Австро-Угорщини (1867–1918 роки) / Н. М. Роман // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. – Ужгород, 2016. – 218 с.
3. Сопко Т. М. Гуманістична історіографія Угорщини / Т. М. Сопко // Carpatica-Карпатика. – 2005. – Випуск 32. – С. 13–37.
4. Corpus iuris Hugarici. Magyar torvenytar, 1000–1526. Evi torvenycikkek. Budapest, 1899. – P. 705–741.
5. Monumenta rusticorum in Hungaria rebellium anno MDXIV. Budapest, 1979. – P. 247–283.

Ключові слова: Іштван Вербеці, Трипартитум, сьомий декрет Уласла II, законодавство Угорського королівства.

Key words: Ishtvan Verbetsi, Tripartite, Ulaslo's II seventh decree, laws of the Kingdom Hungary.

ЗІНЧЕНКО ОЛЕНА ВОЛОДИМИРІВНА

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
доцентка кафедри міжнародного приватного права та порівняльного
правознавства, докторка історичних наук, професорка*

ОСОБЛИВОСТІ АФРИКАНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ І ПЕРЕДУМОВИ ЙОГО ФОРМУВАННЯ

Африканський конституціоналізм можна розподілити на кілька частин за визначальними впливами на його формування комплексу чинників: звичаєвого, релігійного, романо-германського, англійського, «соціалістичного» права.

Одну із таких частин складають особливості конституцій Гани, Замбії, Кенії, Малаві, Нігерія, Сьєрра-Леоне, Уганди, які були англійськими колоніями і отримання ними незалежності знайшло юридичне оформлення Наказами Таємної королівської Ради Великобританії, від імені якої уряд видавав акти. Своєрідною ознакою конституцій цих африкан-

ських держав є надання вождям права участі у законодавчому й адміністративному процесі державного управління. Так, статті 49 та 50 Конституції Гани декларують, що для кожної області країни запроваджуються Палати вождів, які відносяться до звичаєвого права [2, с. 133]. Цій проблемі присвячується ціла VI глава «Палата вождів» в обсязі 12 статей у самому тексті Основного закону і 19 пунктів додатку до нього про порядок обрання провінційних Палат вождів [3, ст. 85–96, с. 169–174; додаток до ст. 87, пп. 1–19, с. 206–212]. Члени республіканської Палати вождів призначаються провінційними радами на трирічний строк у складі 12 осіб і володіють дорадчими повноваженнями [3, ст. 85–86, с. 170]. Конституція Північної Нігерії передбачає утворення Палати вождів на рівні середньої адміністративної ланки. Палата вождів складається із: а) усіх вождів першого класу, які є членами Палати за станом; б) дев'яносто п'яти вождів, які визначаються легіслатурою Району; радника з питань мусульманського права [7, ст. 5, п. 1–3, с. 690; ст. 6, п. 1–3, с. 691]. Палата вождів «володіє правом видавати закони з метою підтримки миру, порядку і доброго управління Району» [7, с. 690].

Отже, конституції низки африканських країн передбачають участь вождів, тобто елементу звичаєвого права, у законодавчому процесі на республіканському і в адміністративному управлінні на провінційному рівні. Досить деталізовано викладається порядок обрання вождів до відповідних органів влади і регулюється устрій палат вождів, визначаються їх повноваження та процедура діяльності. Статус вождів африканських країн відрізняється, але надання їм конституціями відповідних повноважень свідчить про властиву усім державам інтеграцію елементів звичаєвого права у систему загального законодавства.

Конституції майже без помітних відмінностей за формою й змістом викладають умови набуття громадянства у тій чи іншій африканській країні. Це може свідчити про те, що у названих державах питанню громадянства приділяється досить серйозна увага. Переважна більшість статей усіх конституцій мають однакову назву: «Особи, які стають громадянами на...» (термін отримання незалежності); «Особи, які мають право бути зареєстрованими як громадяни через їхній зв'язок із...» (країною); «Особи, які народились у ...» (країні після дати отримання незалежності); «Особи, які народились за межами ..., після ...» (отримання незалежності); «Шлюб із громадянином ... після...» (дати отримання незалежності); «Громадянство Співдружності»; «Права парламенту»; «Тлумачення» [1, ст. 1–10, с. 32–41; 3, ст. 3–12, с. 98–104; 4, ст. 1–13, с. 244–254; 5, ст. 1–10, с. 319–325; 6, ст. 7–16, с. 508–515; 7, ст. 7–16, с. 565–570]. Перші статті усіх конституцій щодо визначення громадянства складаються із двох пунктів. Один із них декларує, що будь-яка особа, що народилась у тій чи іншій країні на день отримання нею незалежності і перебувала під британським захистом, стає громадянином цієї незалежної країни. Другий пункт додає, що будь-яка особа, що народилась за межами тієї чи іншої країни на день отримання нею незалежності і перебувала під британським захистом, також стає

її громадянином [3, ст. 3, с. 98–99; 4, ст. 1, с. 244; 7, ст. 7, с. 565; 1, ст. 1, с. 32; 5, ст. 1, с. 319; 6, ст. 7, с. 508–509]. Жодна із семи конституцій не передбачає подвійного громадянства. Положення конституцій означених країн про громадянство виявились майже фотографічно схожими між собою. Своєрідність форми викладу конституціями низки африканських країн положень про громадянство свідчить про надзвичайну важливість цього питання для політичних, економічних, етнічних та інших еліт. Ця важливість, після звільнення від колоніальної залежності, обумовлювалась прагненням еліт отримати, зберегти й розширити доступ до важелів державної влади, оволодіти засобами виробництва, економікою, національними надбаннями взагалі. Не слід відкидати думки і про те, що уряд Великобританії, укладаючи тексти конституцій для своїх колоній, свідомо задовольняв побажання вказаних еліт з метою збереження впливу на майбутні незалежні держави.

Проголошенню конституціями прав і свобод властиве майже суцільне використання терміну «гарантія» [3, с. 105; 4, с. 254; 4, с. 41; 1, с. 325; 5, с. 516]. Абсолютно точно повторюють назву 13 статей, що містяться в п'яти конституціях: Основні права і свободи особи; Гарантії права на життя; Гарантії проти рабства і примусової праці; Гарантії проти нелюдяного ставлення; Гарантії проти позбавлення майна; Гарантії недоторканності житла й іншого майна; Положення про забезпечення правових гарантій; Гарантії свободи совісті; Гарантії свободи висловлення думки; Гарантії свободи зібрань та об'єднань; Гарантії свободи пересування; Гарантії проти дискримінації з мотивів раси тощо; Примусове здійснення постанов щодо гарантій прав та свобод [3, с. 105–133; 4, с. 254–283; 1, с. 41–65; 5, с. 325–346; 6, с. 516–538]. У переважній більшості конституцій означених країн фотографічно дублюються назви відповідних розділів, глав і статей, їх зміст і формулювання стосовно гарантування прав і свобод громадян. Радикальність формулювання, наголошення дієвості наданих свобод, що полягають у безперервному «гарантуванні» замість традиційного для країн інших континентів простого переліку, обумовлювались багатовіковим історичним досвідом, жорстокими реаліями колоніального минулого. Саме звідсіля випливали «гарантії» права на життя, особисту недоторканність, проти рабства та примусової праці, нелюдяного ставлення, позбавлення майна, дискримінації з мотивів раси, примусове здійснення постанов щодо гарантій прав і свобод тощо.

Конституції названих країн досить докладно проголошують різні громадянські й політичні права. Однак в конституціях означених країн не згадується право усього населення на соціальне забезпечення, у тому числі й пенсійне. Конституції не передбачали пенсійного забезпечення усього населення країни і обмежувались лише конкретно визначеним колом державних посадових осіб, їхніх удів, дітей-сиріт та утриманців. Цими актами передбачались спеціальні органи для розгляду скарг на утиски пенсійних прав означених осіб аж до втручання у справу Президентів, конкретизувались їх повноваження. Конституції проголошують збереження адміністративних посад та законів колоніальної доби,

у тому числі і пенсійних законів, наголошують необхідність застосування найсприятливіших умов отримання пенсій державними посадовими особами, попереджають можливість позбавлення чиновників силових структур права на пенсію за недостойну поведінку до отримання країною незалежності.

Широко й розгалужено визначається статус президента Конституціями африканських країн. Наприклад, Конституція Замбії присвячує йому главу IV «Виконавча влада». Ч. I. «Президент і Віце-президент». Глава охоплює 13 статей [3, с. 133–145]. Подібні положення містять конституції Кенії, Уганди та інших країн, які відрізняються назвами статей, їх кількістю та обсягами за наявності одного змісту, зокрема: ст. 31. Посада Президента; Ст. 32. Перший Президент; Ст. 33. Вибори Президента після розпуску Парламенту; Ст. 34. Термін повноважень Президента; Ст. 35. Усунення з посади Президента з причини нездатності здійснювати свої функції. Ст. 36. Усунення Президента з посади за порушення Конституції або за грубе порушення своїх обов'язків; Ст. 37. Вакансія посади Президента; Ст. 38. Виконання функцій Президента під час його відсутності, хвороби тощо; Ст. 39. Присяга Президента; Ст. 40. Посадова особа, яка здійснює контроль над проведенням виборів Президента; Ст. 41. Віце-президент; Ст. 42. Утримання та надбавки до утримання Президента; Ст. 43. Захист Президента від судового переслідування [3, с. 133–145]. Повноваження Президента визначаються і в Ч. II. «Кабінет» (ст. 44–47), Ч. III. «Здійснення виконавчої влади» (ст. 48–51), у розділах про парламент (ст. 82–84), про палату вождів (ст. 85–96), про судові органи (ст. 99), а також у розділі щодо гарантування основних прав і свобод людини, зокрема, щодо проголошення надзвичайного стану або його загрози (ст. 29) [3, с. 133–148, 168–175, 131; 4, с. 285–295; 6, с. 538–552].

Таким чином, форму і зміст конституцій вчорашніх англійських колоній значною мірою обумовлювали їх октройованість та впливи традиційного права. Надзвичайна увага до питання щодо громадянства випливала із прагнення різних еліт звужити коло конкурентів у доступі до важелів влади та управління економікою. На визначення статусу президентів та уведених у загальнонаціональні законодавчі та провінційні адміністративні органи вождів значний вплив справила інтеграція звичаєвого права у загальну систему законодавства. Радикальність формулювання та безперервне «гарантування» свобод, ігнорування права на соціальне, у тому числі й пенсійного забезпечення усього населення виявлялись наслідками жорстоких реалій колоніального минулого.

Список використаних джерел:

1. Конституція Малави. *Конституции государств Африки*. В 3-х т. Т. 3. М. : Прогресс, 1966. С. 28–120.
2. Конституція Республіки Гана. *Конституции государств Африки*. В 3-х т. Т. 1. М. : Прогресс, 1966. С. 113–182.

3. Конституція Республіки Замбія. *Конституції держав Африки*. В 3-х т. Т. 2. М. : Прогрес, 1966. С. 93–212.
4. Конституція Республіки Кенія 8 грудня 1963 г. (с поправками 1964–1965 гг.). *Конституції держав Африки*. В 3-х т. Т. 2. М. : Прогрес, 1966. С. 237–413.
5. Конституція Сьєрра-Леоне. *Конституції держав Африки*. В 3-х т. Т. 3. М. : Прогрес, 1966. С. 319–408.
6. Конституція Уганди. *Конституції держав Африки*. В 3-х т. Т. 3. М. : Прогрес, 1966. С. 499–610.
7. Конституція Федерації Нігерії. *Конституції держав Африки*. В 3-х т. Т. 1. М. : Прогрес, 1966. С. 552–685.

Ключові слова: Африка, конституціоналізм, Гана, Замбія, Малаві, Нігерія, Сьєрра-Леоне, Уганда.

Key words: Africa, constitutionalism, Ghana, Zambia, Malawi, Nigeria, Sierra Leone, Uganda.

ЄФРЕМОВА НАТАЛЯ ВОЛОДИМИРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

БРЕСТ-ЛИТОВСЬКИЙ МИРНИЙ ДОГОВІР ТА ЙОГО РІЛЬ У ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ ПОЛОЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Ще до початку Першої Світової війни, увагу наукового юридичного співтовариства привертала недосконалість норм права війни, бо до середини XIX ст. воно не мало механізму реалізації, а проблема правового статусу військовополонених стала невід'ємною частиною цього права. Слід нагадати, що перша Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у регулярних арміях була підписана 1864 року, а її нова редакція – 1906 року. Разом з тим, досить розвинений правовий блок у галузі регулювання військових конфліктів не виключає проблеми реалізації його учасниками можливості захисту свого правового статусу. Вирішення цього питання безпосередньо пов'язане з вивченням історичного досвіду правового регулювання становища особи на війні. Серед яскравих свідчень цього аспекту, безумовно, слід назвати дві світові війни, пережиті людством.

Останніми роками у вітчизняній науці дедалі популярнішим стає антропологічний підхід до вивчення історії. Це частково пояснюється відмовою від догматизму та ідеологічних обмежень у науці. Також значно посилився вплив світової наукової традиції дослідження феномену людини у різних історичних умовах. У зв'язку з цим актуалізу-

ються дослідження, які мають ретроспективний характер. Це дозволяє розглядати проблеми сучасних локальних збройних конфліктів у історичному контексті правового відображення політики держави по відношенню до учасників війни, насамперед до військовополонених. У цілому, історико-правові дослідження, спрямовані на вивчення цієї проблематики можуть дозволити не лише узагальнити історичний досвід, але і виділити унікальні факти, що розкривають особливості механізму регулювання правового статусу військовополоненого в Європі.

Важливе значення для розуміння цієї проблематики надають матеріали Брест-Литовської мирної угоди 1918 року. Перші вітчизняні збірки з їхнім аналізом у Львові у міжвоєнні часи: «Берестейський мир» (1928) та «Україна на дипломатичному фронті» (1939). У них містилися спогади українських дипломатів про хід переговорів у Бресті. Збірник статей «Україна на дипломатичному фронті» в Історичному Календарі-альманасі «Червоної Калини» за 1939 р. містив розвідки М. Залізняка «Перший виступ української держави у світовій політиці» та ін. Разом з тим, сучасне дослідження такого явища, як «людина, на війні» не вписується в традиційні методологічні рамки. Отже, вироблення комплексу теоретичного і емпіричного інструментарію з врахуванням суміжних гуманітарних наук і адаптації його до нових завдань юридичної науки є актуальним завданням, а комплексне історико-правове дослідження правового статусу військовополонених в період Першої світової війни 1914–1918 років сприятиме рішенню цих завдань.

Доцільно нагадати, що становлення української державності восени 1917 року було нерозривно пов'язане з необхідністю вступу в міждержавні зносини з іншими країнами світу. Після прийняття II Всеросійським з'їздом Рад 10 листопада 1917 року Декрету «Про мир», більшовицький уряд звернувся до країн Антанти із заявою про потребу відкриття мирних переговорів. За таких обставин солдати українізованих частин почали відкрито ставити питання перед УЦ Радою про припинення війни і вимагати від неї негайного укладення перемир'я. Мирний договір з країнами Четверного союзу, було укладено УНР 9 лютого 1918 року [1]. Він проголошував припинення війни між австро-угорсько-німецьким блоком та УНР, встановлював кордони та відкривав для України нові перспективи зміцнення її міжнародних позицій.

Насправді договір є комплексом документів і складається з 10 угод:

1) «Мировий договір між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одної сторони і Українською Народною Республікою з другої сторони»;

2) «Німецько-Український Додатковий Договір до мирового договору між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одної сторони і Українською Народною Республікою з другої сторони»;

3) «Пояснення до постанов Українсько-Німецького додаткового договору. 9 лютого 1918 р.»;

4) Австро-Угорсько-Український додатковий договір до мирного договору між Українською Народною Республікою з одного боку та

Болгарією, Німеччиною, Австро-Угорщиною і Туреччиною з іншого. 12 лютого 1918 р.;

5) Пояснення до постанов Австро-Угорсько-Українського додаткового договору до мирного договору між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з одного боку та Українською Народною Республікою з іншого. 12 лютого 1918 р.;

6) Українсько-Турецький додатковий договір до мирного договору, підписаного 9 лютого 1918 р. у Брест-Литовську між Українською Народною Республікою з одного боку та Туреччиною, Німеччиною, Австро-Угорщиною і Болгарією з іншого. 12 лютого 1918 р.;

7) Пояснення до постанов Українсько-Турецького додаткового договору до мирного договору, підписаного 9 лютого 1918 р. у Брест-Литовську між Українською Народною Республікою з одного боку та Туреччиною, Німеччиною, Австро-Угорщиною і Болгарією з іншого. 12 лютого 1918 р.;

8) Болгарсько-Український додатковий договір до мирного договору між Українською Народною Республікою з одного боку та Болгарією, Німеччиною, Австро-Угорщиною і Туреччиною з іншого. 12 лютого 1918 р.;

9) Пояснення до постанов Болгарсько-Українського додаткового договору до мирного договору, підписаного 9 лютого 1918 р. у Брест-Литовську між Українською Народною Республікою з одного боку та Туреччиною, Німеччиною, Австро-Угорщиною і Болгарією з іншого. 12 лютого 1918 р.;

10) Таємний Австро-Угорсько-Український протокол (спалений влітку 1918 р.).

Свій варіант угоди уклала і РСФРР. Мирні угоди, досягнуті в Бресті, справили вирішальний вплив на подальший розвиток як внутрішньої, так і зовнішньополітичної ситуації, визначили, зокрема, характер стосунків України з центральними країнами та з РСФРР. Пункт третій договору передбачав звільнення окупованих територій відразу ж після ратифікації мирного договору. Сторони взаємно відмовлялися від сплати контрибуції.

Шоста стаття договору безпосередньо торкалась питання захисту прав військовополонених, що знаходились на територіях ворожих сторін і містила наступне: «Воєнні полонені з обох сторін будуть відпущені додому: хіба б вони схотіли, за згодою держави, в котрій вони перебувають, залишитися в її областях, або удатися до іншого краю. Питання, що стоять у зв'язку з тим, будуть полагоджені в окремих договорах, передбачених в 8-ій статті» [2].

У свою чергу, в 8 статті зазначалось: «Привернення публічних і приватних правних зносин, виміна военнополонених і бранців, амністійна справа як також справа поступовання з торговельними кораблями, які попали під ваду противника, упорядкуются з Українською Народною Республікою в поодиноких договорах, котрі становлять дійсну частину нинішнього мирового договору і якомога рівночасно з ним стають правосильними» [2].

12 лютого 1918 р. було підписано додатковий двосторонній договір України з Болгарією та Туреччиною аналогічні з основним текстом, але з додатками щодо налагодження консульських стосунків, обміну військовополоненими.

Водночас УНР, згідно з нормами додаткових договорів до мирного договору, укладеного між нею, з одного боку, та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною з іншого, приймала на себе наступні зобов'язання: по-перше, відпускала військовополонених на батьківщину або давала деяким з поміж них можливість залишитися; по-друге, підтримувала іноземні комісії по роботі з військовополоненими; по-третє, повертала полоненим приватне майно, а також ще не виплачену або не зараховану частину їхнього заробітку; по-четверте, відшкодовувала витрати протилежної сторони утримання своїх громадян, які знаходились у полоні. Військовополонені звільнялися від покарання за всі скоєні ними діяння у вигляді дисциплінарного стягнення або засудження, звільнялися від покарання за проведені на стороні ворога роботи.

У результаті військовополонені набували такі права: 1) можливість виїхати на батьківщину або залишитися, виявив бажання і отримавши на це згоду держави; 2) отримати вилучені раніше особисті речі, крім зброї та військових паперів, а також належну заробітну плату; 3) звернутися до спеціальної комісії з метою отримання різного виду допомоги. З наведеного ми бачимо, що дії військовополоненого визначались, по суті, у двох основних напрямках – це відновлення у праві власності на особисте майно та гарантоване повернення на батьківщину. Деталі обміну повинні були розроблятися спеціальною комісією.

Питання захисту прав військовополонених треба було вирішувати і між УНР та РСФРР. Рішення розпочати з цією метою мирні переговори було ухвалено українською стороною 30 березня 1918 р. Але, поки погоджувався вибір місця проведення мирної конференції, в Україні, за підтримки Німеччини та Австро-Угорщини до влади прийшов П. Скоропадський.

Необхідність зносин з РСФРР виводилась для Української Держави з загальнополітичного курсу її уряду на ліквідацію стану воєнного протистояння між обома країнами, досягнення умов миру, врегулювання українсько-російських дипломатичних і економічних стосунків, будівництва національних збройних сил та вирішення проблем з військовополоненими [3, с. 12]. Так, у процесі переговорів двох держав, 12 червня 1918 р. у Києві було укладено Договір Української Держави та РСФРР. У документі, між іншим, було вирішено питання повернення військовополонених. Наприклад, у ст. 2 зазначалось: «В першу чергу повинно перевозити военнополонених обох держав, що евакууються з центральних держав, та жінок і дітей, у яких не стало батьків», а у ст. 5: «Українська і російська спілки Червоного Хреста негайно вживають заходів для полегшення проїзду военнополоненим з громадян обох держав і для організації допомоги їм в дорозі» [4]. Стосовно цього питання, керівник радянської делегації Християн Раковський

офіційно заявив: «Ми будемо підкорятися всім тим правилам, всім тим міжнародним конвенціям і всім тим законам, яким і Ви, що належите до міжнародної сім'ї, будете підкорятися» [5], що свідчить про те, що більшовики формально вважали себе зв'язаними нормами Гаазької конвенції і навіть вимагали від Української Держави її застосування щодо себе.

Отже підсумовуючи наведене, слід сказати, що юридичну основу правового статусу іноземного військовополоненого на момент укладення Брестського миру представляв комплекс нормативних правових актів міжнародного і вітчизняного характеру. Брестський мирний договір доповнив правову основу статусу військовополоненого, регламентувавши післявоєнний порядок поводження з військовополоненими, а також механізм їх повернення на батьківщину. Паралельно покращувалося соціально-економічне положення військовополонених: відмінявся тюремно-табірний режим, відбувалось поступове зрівнювання оплати праці військовополонених з оплатою місцевих робітників, впроваджувався дозвіл на вільний вибір місця роботи, впроваджувався 8 годинний робочий день та ін.

Список використаних джерел:

1. ЦДАВО України, Ф. 2592, Оп. 1, Спр. 70, Арк. 1 Мирний договір між Українською Народною Республікою з одного боку та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною з іншого. 9 лютого 1918 року.
2. Вістник Ради Народних Міністрів УНР від 15 березня 1918 року. Мирний договір. С. 1.
3. Мирні переговори між Українською Державою та РСФРР 1918 р. Протоколи і стенограми пленарних засідань. Наукове видання. Упорядники О. І. Лупандін, І. В. Ралле, Л. В. Яковлева. Київ-Нью-Йорк-Філадельфія, 1999. 367 с.
4. ЦДАВО України Ф. 2607. Оп. 1. Спр 1, арк. 160–161. Договір між Українською Державою та РСФРР від 12 червня 1918 року.
5. ЦДАВО України Ф. 2607. Оп. 3. Спр 3, арк. 67–70. Декларація російської мирної делегації про її ставлення до міжнародних договорів і конвенцій.

Ключові слова: правозахист, права людини, права військовополонених, Брестський мирний договір 1918 року.

Key words: legal protection, human rights, prisoner of war rights, Brest Peace Treaty of 1918.

ГОРЯГА ОКСАНА ВІКТОРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ДО ПИТАННЯ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО КОЗАЦТВА ЗА ЧАСІВ П. СКОРОПАДСЬКОГО

Відновлення традицій українського козацтва для сучасної України, являється актуальною проблемою, особливо з огляду на зареєстрований в 2010 році проект Закону про козацтво та козацькі організації в Україні [1].

За часів національно-визвольних змагань українського народу 1917-1920 рр. ідеї відновлення козацької держави з'явилися ще в 1917 р.

2 червня 1918 р. з'явився «Відручний лист Гетьмана України про ліквідацію приватних і вільнокозацьких організацій і створення Козацької Ради» до військового міністра, в якому йшлося, що «гетьман твердо і непохитно стояв на своїй меті побудови козацької України і її національного війська, яке тільки може бути дійсним її оборонцем». І тому «вирішив прийняти всі заходи до того, аби козащина, в яку увійде цвіт української людності, стала дійсно провідником національної ідеї і великим кадром будучої Української козацької армії» [4, с. 104].

Відтепер всім «вільним козакам» належало «іменуватись просто козаками» [5, с. 185]. Військовому міністру було доручено зібрати козацьку Раду для створення статуту для організації козацтва на Україні [5, с. 228–229].

Протягом червня – липня Статутний відділ Головного військово-юридичного управління спільно із Власною канцелярією гетьманського Штабу підготували «Статут Генеральної Козацької Ради», який визначав «порядок її засідань, склад повноваження та засоби для утримання». Згідно визначеного статуту основним нагальними завданнями Ради вважалося:

«1) Поновлення історичного Українського козацтва для утворення Української, з усіма її історичними традиціями Держави, під владою Гетьмана. 2) Утворення твердої опори для проведення в життя та свідомість Українського народу всіх реформ, викликаних обставинами сучасного моменту та маючих на меті добро всього народу взагалі і козацтва зокрема». На підставі цих завдань були сформульовані головні напрями діяльності Ради, а саме: «1) Прищеплення серед людності України здорових ідей та поширення Української ідеї Державності...2) Проведення в життя заходів до об'єднання та організації хліборобів України... 3) Культурно-просвітна праця на місцях» [6, с. 308–309].

Отже, було сформульовано дві головні функції Генеральної Козацької Ради: військово-організаційну та культурно-просвітницьку. Статутом було визначено організаційний склад Ради, який складався

з 33 осіб. Президію очолив гетьман, який призначав ще 11 членів Президії, один з яких був його заступником.

За рішенням Президії Ради створювалися комісії або комітети які називалися «Малі Ради» з залученням до їх складу фахівці-експертів з дорадчим голосом. Головами Малих Рад мали право бути лише члени Генеральної Козацької Ради. Рішення Генеральної та Малих Рад втілювати в життя мали кошові отамани, які підпорядковувались безпосередньо гетьману.

Згідно Статуту, «при Кошовому Отамані в разі потреби формуються за його розпорядженням Місцеві Ради» [6, с. 310].

В липні 1918 р. було видано також «Статут українських козаків», який складався з трьох частин [7]. В документі були сформульовані національно-державні принципи козацького руху в Україні, містився «Статут Організації Козацьких Громад» та положення про заснування козацької просвіти. В цілому ці положення складали програму будівництва козацької держави, в якій головні державні посади мали належати особам козацького стану.

Очолювати Україну та Козацьке військо мав Гетьман. Військова влада на губерніях мала належати «Кошовим Отаманам», на повітах – «Полковникам», на волостях – «Курінним отаманам», на селах – «сотникам». Адміністративна влада на губерніях, належала «Генеральному Старості», на повітах – «Старості», на волостях – «Старшині», на селах – «Соцькому» [7, с. 4].

Низовою ланкою козацької організації в Україні визнавалося козацьке товариство, що мало права юридичної особи, і передбачалося «для об'єднання козаків українців і тих громадян, які побажають вступити в козацьке Товариство». [7, с. 3].

1 січня, 1 квітня, 1 липня і 1 жовтня скликалися загальні збори козацької громади, отаманом і радою. Передбачались за необхідності і надзвичайні збори.

Громадський уклад і січова організація козацтва визначений Статутом мали бути єдиними в межах всієї держави. Існував розподіл українського козацтва на городове або козаків-гетьманців і низове або козаків-запорожців [7, с. 3].

Для козацьких товариств, згідно Статуту, встановлювалися відповідні прапори і хоругви [7, с. 8].

Для провадження свого діловодства кожне козацьке товариство як юридична особа повинно було мати свою особисту печатку «з надписом і гербом Війська Запорізького».

10 серпня 1918 р. було прийнято Закон про відновлення українського козацтва, який конкретизував окремі положення козацьких статутів щодо призначення громад, умов вступу до них і членства в Генеральній козацькій раді [8, с. 146–147].

Внаслідок загибелі гетьманату заплановані кроки не було доведено до завершення. Разом з тим, процес створення законодавчої бази відновлення козацтва може стати в пригоді на сучасному етапі розвитку

української держави в аспекті законодавчого закріплення козацьких традицій.

Список використаних джерел:

1. Про козацтво та козацькі організації в Україні: Проект Закону України № 7196 від 04.10.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://wl.cl.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc34?id=&pf3511=38667&pf35401=173785
2. Турченко Ф. В'ячеслав Липинський – ідеолог Української демократичної хліборобської партії / Ф. Турченко, Н. Заліська // В'ячеслав Липинський. Історико-політична спадщина і сучасна Україна. – К.; Фітадельфія, 1994. – Т. 1. – С. 172–175.
3. Закони про тимчасовий державний устрій України: від 29.04.1918 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18>.
4. Лободаєв В. М. Відродження козацтва в Українській Державі П. Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.) / В. М. Лободаєв // Гілея, 2011. – № 54. – С. 102–111.
5. Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського. 1873–1945. – К., 1993. – 398 с.
6. Тимошук О. В. Охоронний апарат української держави (квітень – грудень 1918 р.) / О. В. Тимошук. – Харків, 2000. – 460 с.
7. Статут Українських Козаків. – К., 1918. – 16 с.
8. Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси / Р. Я. Пиріг. – К., 2011. – 336 с.

Ключові слова: козацтво, законодавче закріплення організації українського козацтва, П. Скоропадський.

Key words: Cossacks, legislative consolidation of the organization of the Ukrainian Cossacks, P. Skoropadsky.

ОСТАПЕНКО ТИМУР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНИХ ЗЛОЧИНІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПІСЛЯРЕВОЛЮЦІЙНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Післяреволюційне кримінальне законодавство традиційно надавало боротьбі зі злочинами проти держави першорядне значення, перейнявши як саме найменування діянь, так і особливості їхньої соціально-політичної характеристики.

Цікаву думку з цього питання виражав радянський дослідник В. П. Антонов-Саратовський, який стверджував: «Державні злочини народилися не з учорашнього дня і, у всякому разі, не з моменту виникнення Радянської держави. Остання у відомому розрізі сама виникла з державного злочину – революції» [1, с. 15].

Основа дореволюційного і марксистсько-ленінського погляду на зміну і розвиток правових норм полягала в змінах класових інтересів, що відбувалися з розвитком суспільства. Соціально-політичною особливістю як монархічних, так і марксистсько-ленінських правових концепцій, що стоять на сторожі державних устоїв, було забезпечення непорушності правлячих класів, які відкрито проголошували свою перевагу над іншими членами суспільства, «придушення всякого виступу проти існуючого ладу».

Відносно вживання термінів «злочини проти основ конституційного ладу і безпеки держави», «державні злочини», «злочини проти держави», «політичні злочини», необхідно відзначити, що вони використовуються як синоніми [2, с. 50]. Саме найменування цієї групи діянь служило предметом обговорення представників союзних республік з часів III Сесії ЦВК СРСР 3-го скликання.

М. Васильєв-Южин, відзначаючи, що «деякі товариші оскаржували доречність у нас самого терміна «державні злочини»... адже держава-то, відповідно до марксистського розуміння, має відмирати», в свою чергу дотримувався саме такого найменування даних злочинів [2, с. 50].

А. Винокуров, який розділяв цю ж точку зору, докладно відстоював подібну назву діянь. «Деякі вказують, що поняттю «державна» судилося померти; тому вживати слова «державні злочини», в той час як ми не є державою в буржуазному сенсі слова, було б не зовсім зручно. Інші вказують, що вираз: «державні злочини» – порівняно туманний і заплутаний, і доцільно прямо сказати, які злочини виключаються з ведення союзних республік і перераховуються в спеціальному союзному законі. Далі вказується, що поняття «державні злочини» є занадто широким, і, таким чином, може бути звужена самостійна творчість республік. Г. І. Петровський (УРСР) вказував на Сесії ЦВК СРСР, що назва «державні злочини» є незграбною і пахне старими назвами, що ми не такі вже й великі державники, і що краще сказати «контрреволюційні злочини проти Радянської Влади або Диктатури Пролетаріату» [3, с. 567].

Слова «державне», «державна», «державний» несуть позитивне смислове навантаження і застосовуються в таких словосполученнях, як «державний прапор», «державний герб», «державний гімн», «державна єдність», «державна влада», «державна цілісність». Продовження цього ряду «державним злочином» або «державною зрадою» призводить до змішання понять, зміщення в акцентуванні негативного статусу поняття на поняття з позитивними відтінками. А. А. Ігнат'єв, який вивчав злочинців, які відбували покарання в Дубравному і Скальнинському ВТЗ за вчинення аналізованих злочинів, зазначив, що засуджені з гордістю носили звання державного злочинця (не якась там шпана кримінальна) і вимагали на цій підставі статусу політичних в'язнів,

тобто засуджених не за злочин, а за незгоду з існуючим ладом. Все ж в силу стійкості і поширеності в науковій літературі терміна «державний злочин», доцільно його використання в даній роботі в якості поняття, рівнозначного «злочинам проти держави» [4, с. 119].

Аналіз юридичної літератури, що розглядає проблеми загального поняття і ознак злочинів проти основ конституційного ладу і безпеки держави, показав практично повну відсутність нових фундаментальних досліджень, присвячених даному питанню. Тому ми, вивчаючи вищеозначену проблему, спиралися на положення радянської науки кримінального права, котра розглядала питання поняття і ознак таких діянь.

Звужуючи трактування об'єкта аналізованих діянь, Г. І. Волков відносив до нього лише верховні органи влади, такі як ЦВК Союзу, ВЦВК, Раднаркому. Також він запропонував розділяти дві групи злочинів в залежності від цілей діяння, при цьому цілями контрреволюційних посягань пропонував вважати як повалення Радянської влади в цілому, її підрив, так і надання допомоги контрреволюційній буржуазії [2, с. 50].

У свою чергу, Е. Я. Естрін вказав, що відмінність контрреволюційних злочинів і злочинів проти порядку управління полягає ще і в тому, що вони переслідують різні цілі, що, безумовно, істотно розширило відмежувальні ознаки, які мають практичне значення [7, с. 4].

Поряд з цим були відзначені спроби відмови від самого поняття «державні злочини», замінити яке повинні були «посягання на політичну і економічну основу держави» з включенням в число цих діянь тільки контрреволюційних злочинів, передбачених Положенням 1927 року. Продовжуючи цю тенденцію, висловлювались ідеї про найменування першого розділу Особливої частини КК 1926 року «Злочини проти основ суспільного і державного устрою СРСР» з включенням в неї розділів: «Злочини державні або контрреволюційні», «Злочини проти соціалістичної власності» та «Злочини проти соціалістичної системи господарства». Можна відзначити, що в даному випадку державні злочини виявлялися більш вузьким поняттям, ніж назва самої глави.

Успішне завершення Всесоюзним інститутом юридичних наук роботи над проектом Кримінального кодексу СРСР, призвело б до появи розділу першого Особливої частини «Державні злочини», що складається з 108 статей, розміщених в трьох розділах: «Контрреволюційні злочини», «Розкрадання соціалістичної власності» та «Злочини проти державного управління». Більш широкого трактування поняття державних злочинів нам виявити не вдалося.

Заперечуючи проти даного тлумачення змісту державних злочинів, М. Д. Шаргородський пропонував вважати державними злочинами лише ті, які іменувалися контрреволюційними. Аналогічного погляду дотримувався і В. М. Чхиквадзе, називаючи державні злочини «злочинами проти державної безпеки СРСР» [1, с. 15].

Вважаючи, що державними злочинами є кримінально-карані контрреволюційні та інші державні діяння, Б. С. Маньковський

підтримував системоутворюючий характер саме «державних злочинів», що містять в собі дві вищезгадані групи [4, с. 119].

Таким чином, можна зробити висновок про переважання тенденції до збереження поняття «державних злочинів» в системі кримінального права з широкою палітрою думок з приводу його обсягу. Нам видається, що правильним і послідовним буде судження про найменування таких злочинів, найбільш небезпечних для державної влади.

Відсутність юридично закріпленого визначення особливо небезпечного державного злочину, зміни і доповнення, що вносяться до законодавства, що регулює кримінально-правову боротьбу зі злочинами проти держави, зумовили бажання сформулювати таке поняття з метою вираження основних ознак предмета дослідження, що визначають собою всі інші ознаки.

Думки з питання про загальне поняття особливо небезпечних державних злочинів, а також систематизації таких злочинів не були єдиними. Мабуть, найбільше сприяли судженням про таке явище висловлювання: «Саме найменування цих злочинів державними говорить про те, що вони спрямовані безпосередньо проти інтересів Радянської соціалістичної держави, диктатури робітничого класу, радянського суспільного і державного ладу, Радянської влади, зовнішньої безпеки СРСР, найважливіших завоювань трудящих, а також громадської безпеки та інших найважливіших загальнодержавних інтересів» [5, с. 104].

Список використаних джерел:

1. Антонов-Саратовский В. П. К вопросу о государственных преступлениях. *Вести. Верхов. Суда СССР*, 1925. № 1. С. 15.
2. Васильев-Южин М. Общесоюзное Положение о государственных преступлениях. *Советское строительство*, 1927. № 2–3. С. 50.
3. Винокуров А. Изменение Основных начал уголовного законодательства Союза ССР и союзных республик. Положение о государственных преступлениях. *Рабочий суд*, 1927. № 7. С. 567–569.
4. Маньковский Б. С. Основные принципы и некоторые вопросы кодификации советского уголовного законодательства. *Учен. зап. Ростовский-на-Дону государственный университет*. Ростов-на-Дону, 1957. Вып. 4. С. 119–140.
5. Миренский Б. А. Теоретические основы совершенствования советского уголовного законодательства / Отв. ред. Г. А. Ахмедов; Предисл. Н. А. Стручкова. Т. : Изд-во «Узбекистан», 1983. С. 104.
6. Немытина М. В., Никифорова Т. Н. Дела о государственных преступлениях в Саратовской судебной палате (1871–1881 гг.). *Советское государство и право*, 1992. № 3. С. 130.
7. Ордынский С. П. Преступления против порядка управления. Практический комментарий. М. : Право и жизнь, 1924. 158 с.

Ключові слова: державні злочини, кримінальне законодавство, УРСР, політичні злочини, контрреволюційні злочини.

Key words: state crimes, criminal legislation, UkrSSR, political crimes, counter-revolutionary crimes.

ПОПСУЄНКО ЛЮДМИЛА ОЛЕКСАНДРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії та права, кандидат юридичних наук, доцент*

ДО ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ ОДЕСЬКОЇ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

Становлення Одеської історико-правової школи нерозривно пов'язується з процесом формування Одеської школи права, що розпочався з юридичного відділення Рішельєвського ліцею, яке у 1837 р. набуло статусу університетського факультету. У 1865 р. ліцей було реорганізовано у Новоросійський університет, одним із чотирьох факультетів якого був юридичний [1, с. 335]. Це була важлива віха в історії Одеської школи права, невід'ємною складовою якої є правові досягнення видатних науковців, що працювали у цьому навчальному закладі і присвячували свої дослідження вивченню правового спадку України.

У цей час на базі Новоросійського університету, завдяки плідній праці його викладачів відбувається формування наукових шкіл, які отримали свого подальшого розвитку та вдосконалення у майбутньому.

Так, вагомий внесок у вивчення правового спадку України зробили видатні вчені та педагоги університету, з іменами яких пов'язано започаткування Одеської історико-правової школи. Серед них особливої уваги заслуговує наукова спадщина Ф. І. Леонтовича.

Федір Іванович Леонтович впродовж 1856–1860 рр. навчався на юридичному факультеті Київського університету, у 1861 р. він стає виконуючим обов'язки ад'юнкта кафедри державного права, історії російського права Рішельєвського ліцею. Ад'юнктом Ф. І. Леонтовичем у 1864 р. було захищено в університеті Святого Володимира дисертацію. У 1865 р. він повертається до Імператорського університету в Одесі і працює завідувачем кафедри історії російського права. Ступінь доктора державного права Федір Іванович отримав за дисертацію, яку захистив в Одесі у 1868 р.

З 1869 до 1877 р. він працював на посаді ректора Новоросійського університету; у 1879 р. його обрано деканом юридичного факультету; з 1881 до 1884 р. Ф. І. Леонтович виконував функції проректора.

Федір Іванович Леонтович присвячував свої наукові дослідження декільком аспектам історії права. Певну кількість праць вченого присвячено праву слов'янських народів. Це, зокрема, «Державне значення старого Дубровника» (1867), «Джерела з історії слов'янських законодавств» (1866), «Звичаєве право південних слов'ян» (1873), «Показник джерел та досліджень з історії слов'янських законодавств» (1867). Ф. І. Леонтович вважав вивчення слов'янських законодавств надзвичайно важливою частиною історії права, оскільки вони містять велику кількість спільних рис з Руською Правдою, пояснюючи юридичний порядок доби раннього середньовіччя (до XV ст.) [4].

Важливим етапом діяльності вченого стали також дослідження з історії литовсько-руського права.

Низка праць Ф. І. Леонтовича присвячена Литовським Статутам, зокрема «Руська Правда і Литовський Статут», «Спірні питання литовсько-руського права», «Нариси історії литовсько-руського права».

У наукових розвідках дослідником розглядалися питання державного ладу, правового, соціального, економічного розвитку руських земель у складі Великого князівства Литовського. Він виявив правові традиції Київської Русі в литовсько-руському праві, сприймав звичаєве право, як спільне джерело для давньоруського та литовсько-руського права.

Досліджуючи Литовські Статути, Ф. І. Леонтович розглянув правове становище окремих соціальних груп Великого князівства Литовського: селянства, міщанства, боярства, шляхти. Крім того, дослідник приділив увагу також правовому становищу євреїв у князівстві відповідно Литовських Статутів, започаткувавши новий історико-юридичний напрям у вивченні даної проблеми. На підставі теоретичних розробок, у тому числі в галузі дослідження Статутів ВКЛ, Федір Іванович Леонтович викладав навчальні курси на юридичному факультеті Новоросійського університету [5, с. 72].

Основним предметом викладання Ф. І. Леонтовича була історія руського права, в якому вчений знайомив студентів зі змістом Руської Правди, Статутів, еволюцією суспільних інститутів, державних установ тощо [3, с. 49].

Ще однією видатною постаттю Імператорського університету в Одесі, який перебував у витоків формування історико-правової школи був Слабченко Михайло Єлисейович – випускник Новоросійського університету, в 1920-х рр. професор історії України в Інституті народної освіти (ІНО), академік АН УРСР.

Вищу освіту отримав в Імператорському Новоросійському університеті на історико-філологічному (1903–1905) та юридичному факультетах (1905–1910). Саме там відбулося становлення Слабченка-вченого.

Темою досліджень вченого стала історія України XVII – XIX ст. Він є автором 13 монографій, 5 підручників, понад 100 наукових статей, взагалі, ним написано понад 250 наукових праць [2, с. 98].

В 1919 р. захистив магістерську дисертацію і був обраний приват-доцентом Імператорського університету в Одесі, тоді ж увійшов до комісії по реорганізації вищої школи. У 1920 р., коли університети України було перетворено на інститути народної освіти (ІНО), Слабченко став професором Одеського ІНО, де викладав історію України, читав лекції в театральному інституті. В ці роки одна за одною виходять його наукові праці: «Центральные учреждения Украины XVII–XVIII ст.», «Судівництво на Україні», «Организация хозяйства Украины от Хмельниччини до мировой войны», «Матеріали до економічно-соціальної історії України XIX ст.», і багато статей з історії права, літератури, економіки України. Його наукова діяльність охоплювала майже всі періоди історії України [4].

Список використаних джерел:

1. Кормич А. І. Історія вчень про державу і право: Навч. посібник. 4-те вид., доповн., у 2-х частинах. К. : Алерта, 2015.
2. Мерзлякова С. О. Наукова спадщина М. Є. Слабченка // Вісник ОНУ. Т. 15. № 21. О., 2010.
3. Музичко О. Є. Ф. І. Леонтович – представник консервативної професури в Україні другої половини XIX ст. (до проблеми відносин інтелігенції і влади) // Інтелігенція і влада: Громад.-політ. наук. зб. Сер. Історія. О., 2003. Вип. 1.
4. Історія Одеської школи права : навч.-метод. посіб. / М. Р. Аракелян, О. В. Горяга, Н. В. Єфремова, І. В. Корнієнко, Т. О. Остапенко, Л. О. Попсуєнко, Я. В. Шевчук. Вид. 2-ге, випр. та доп. О. : Фенікс, 2018. 390 с.
5. Панова-Стрюк Н. В. Одеська школа вивчення Статутів Великого Князівства Литовського у XIX ст. // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. О. : Юрид. літ-ра, 2009. Вип. 49.

Ключові слова: Одеса, Імператорський університет, Одеська історико-правова школа, Ф.І. Леонтович, М.Є. Слабченко.

Key words: Odesa, Imperial University, Odesa School of History and Law, F.I. Leontovych, M.E. Slabchenko.

ШЕРШЕНЬКОВА ВІКТОРІЯ АНАТОЛІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ШЕРШЕНЬКОВ ВОЛОДИМИР СТАНІСЛАВОВИЧ

*Національна гвардія України,
заступник командира військової частини, полковник*

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ КОЗАКІВ ЗА ЗВИЧАЄВИМ ПРАВОМ

Особливості формування правової системи кожної країни знаходяться у відмінностях його історико-правового розвитку. З огляду на це хотілося б розглянути період формування права у козацьку добу. Оскільки, Запорізька Січ – це особливе військово-політичне утворення, яке продовжувало формувати культуру українського народу. Козаки – це лицарі, які жили за принципами демократизму, рівності, честі, мужності, вірності, релігійності, оборони своєї землі та ін.

Так, з формуванням козацької республіки почало складатися своє право. Вирішення спорів здійснювалося відповідно до давніх звичаїв, «словесним правом і здоровим глуздом» [1, с. 124]. Норми козацького звичаєвого права створювали військову організацію козацтва,

організацію діяльності судових органів, порядок користування землею та укладання угод, порядок притягнення козаків до кримінальної відповідальності.

Варто більш детально розглянути регулювання відносин, які стосувалися кримінальної відповідальності за вчинення злочинів. За козацьким звичаєвим правом тяжкими злочинами вважалися наступні діяння:

- 1) вбивство козака козаком;
- 2) побої козака козаком;
- 3) крадіжка у козака козаком;
- 4) зв'язок з жінкою;
- 5) содомський гріх;
- 6) приведення жінки на Січ;
- 7) нахабна поведінка стосовно начальства;
- 8) насильно вчинено на Січі чи у християнському поселені;
- 9) дезертирство;
- 10) пияцтво під час військового походу [3, с. 150].

Покарання запорожців були суворими, різноманітними і залежали від характеру вчиненого злочину. Суворість покарань викликана була систематичними військовими походами, а також задля підтримання порядку і дисципліни у війську.

За злочини призначали наступні покарання:

- 1) смертна кара (закопування в землю живим, повішання (шибениця або залізний гак), садили на гострий кіл);
- 2) калічницькі покарання (перелом ніг або рук);
- 3) тілесні покарання (побиття різками, шмагання нагайками під шибеницею, забиття киями);
- 4) прив'язування до гармати на площі;
- 5) конфіскація майна;
- 6) штраф.

Спеціального виконавця покарання у вигляді смертної кари не існувало, дану функцію здійснював один злочинець над іншим. У разі його відсутності виконання вироку відкладали до появи нового злочинця.

Найстрашнішим покаранням була смертна кара коли злочинця закопували живцем разом зі вбитим ним козаком. Якщо злочинець був відважним, добрим воїном, розумівся у військовій справі, то смертну кару могли замінити на штраф.

Такий вид покарання як прив'язування до гармати на площі застосовувався за грошовий борг чи зневага до начальства. Злочинець залишався прикутим до гармати до тієї пори поки не поверне борг або хтось має поручитися, що борг буде повернуто. Даний вид покарання був запозичений у татар.

Про побиття різками відомо з переказів очевидців, але письмових записів щодо цього виду покарання не існує. Також за переказами при сварках між козаками допускалася дуель.

До забиття киями під ганебним стовпом засуджували осіб, які вчинили насильство, побої, дезертирство, крадіжку, перелюбство, содомський гріх.

Ганебний стовп розміщувався на площі біля дзвіниці. Якщо козака спіймали за крадіжку майна, його приводили на площу, приковували до ганебного стовпу і тримали протягом трьох діб, а у разі не сплати боргу за вкрадене, могли тримати довше. Термін перебування визначали судді. Козаки поводили себе по-різному зі злочинцем, вони могли сварити, бити, годувати, поїти, пропонувати гроші, мовчки спостерігати. Бувало й так, що злочинець помирав у перший день, а його майно передавали на потреби війська.

Інколи смертну кару могли замінити на забиття киями, у такому випадку його майно конфісковували, ділили між військом, паланковим старшиною, дружиною і дітьми (якщо він був одружений) [2, с. 125].

Якщо козак вчинив крадіжку на значну суму або вчиняв їх неодноразово йому призначали покарання шибеницею або залізним гаком. До шибениці козака підвозили на коні, на шию одягали петлю, а потім швидко гнали коня, а злочинець залишався на петлі. За переказами очевидців, такий козак міг бути звільнений від покарання, якщо якась дівчина виявила бажання вийти за нього заміж.

Залізний гак – це те саме, що й шибениця, але замість петлі був крюк. Тіло злочинця ребрами встромляли на залізний гак. Знімати тіло злочинця заборонялося під загрозою смертної кари, чекали поки воно розпадеться на частини.

Запорізькі козаки застосовували й гострий кіл (палю), але не так часто як поляки, татари. Це був такий дерев'яний стовп з металевим прутом. Злочинця піднімали на драбині й садили на шпичю. Так, тіло було пронизане металевим прутом, який проходив через внутрішні органи та виходив на хребцях спини. Козаки таке покарання називали «стовповою смертю» [2, с. 126].

Таким чином, варто зазначити, що козаки не визнавали дію магдебурзького права, привілеїв, грамот та Статутів Великого князівства Литовського. Вони визнавали тільки давні звичаї, які створили козацьке звичаєве право. Вид покарання злочинця залежав від тяжкості вчиненого злочинного діяння. У козаків не існувало ката, який би виконував вирок судді, дана функція була покладена на іншого злочинця.

Метою покарання за козацьким звичаєвим правом було залякування, помста і відшкодування завданої шкоди. Притягнення козаків до кримінальної відповідальності та жорстокість покарань мало забезпечити військову дисципліну і боєздатність у козацькому війську.

Список використаних джерел:

1. Музиченко П. П. Історія держави і права України: навч. посіб. 6-те вид., перероб. і доп. К. : Знання, 2007. 471 с.
2. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. Упоряд.: А. С. Чайковський (кер.) та ін. К. : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

3. Яворницький Д. І. Історія запорізьких козаків: У 3 т. Л. : Видавництво «Світ», 1990. 319 с.

Ключові слова: злочини, покарання, кримінальна відповідальність, кримінальне право, звичаєве право, козаки.

Key words: crime, punishment, criminal liability, criminal law, customary law, Cossacks.

ШЕВЧУК ЯНА ВАЛЕРІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри історії держави та права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ОЛЕКСАНДРА ІІІ СТОСОВНО БОЛГАРІЇ

Зійшовши престол Олександр ІІІ вводить у Росії «охоронне самодержавство». Князь Олександр Баттенберг, обраний керувати Болгарією, цим тут же скористався. У травні 1881 р. він за сприяння військового міністра, яким був російський генерал Казимир Ернрот, здійснив держпереворот. Конституцію було скасовано, князь наділений надзвичайними повноваженнями, мітинги протесту були розігнані із застосуванням військових частин. Оскільки офіцерський склад армії більш ніж наполовину складався з російських, а уряд очолили російські генерали, то репутація Росії в очах болгарських лібералів виявилася сильно підмочена.

Відносини зіпсувалися і з болгарськими консерваторами, які виявилися не настільки консервативними, щоб мовчки погодитись на роль Задунайської губернії Росії. Найяскравіше конфлікт виявився у питанні залізничного будівництва: болгарі хотіли будувати гілку до кордону з Сербією, а через неї – з Австро-Угорщиною. Це давало болгарським сільгоспвиробникам вихід на європейський ринок збуту. Росіяни, яким надлишковий конкурент над ринком Європи був зовсім ні до чого, наполягали на лінії Софія – Русе, що перетинала країну з півночі на південь і мала суто військове значення. Наш проект коштував при цьому в 2,5 рази дорожче і діставався не болгарським, а російським підприємцям. Якби Баттенберг погодився на російський проект, він втратив би поваги в країні, – зрозуміло, що він лобював західну гілку. Російські ж дипломати за традицією вбачали в будь-якому «небажаному відхиленні» австрійську інтригу, і в Петербург полетіли повідомлення про те, що «князь перекинувся».

Прагнучи вирватися з під влади російських генералів, до яких сам необережно віддався, Баттенберг у вересні 1883 відновив конституцію ... і остаточно занатастив свою репутацію в Петербурзі. Його вирішено було міняти на більш поступливого хлопця. Оскільки горщики

з консерваторами були розбиті, намагалися зробити ставку на лібералів. Їхнім лідерам виділялося по 40 000 руб. на рік із секретного фонду МЗС. Голова ліберальної партії Драган Цанков гроші брав, але своїм повторював: «Ми схиляємось перед Росією, але Болгарія має бути для болгар».

У вересні 1885 р. князь оголосив про об'єднання Болгарії та Східної Румелії. Сан-Стефанський договір 1878 об'єднав всі населені болгарами землі в одному князівстві. Проте Берлінський конгрес урізав його територію утричі: повну автономію отримала лише Північна Болгарія. Від неї відокремлена Південна (Східна Румелія), а Македонія повернулася під повний контроль Стамбула.

Автономія Східної Румелії теж була велика: досить сказати, що вона мала власну армію, а першим рішенням місцевої легіслатури болгарський був оголошений єдиною державною мовою – незважаючи на протести грецької і турецької меншин. Проте берлінський поділ став страшним ударом для болгарської національної самосвідомості.

З того часу відновлення санстефанських кордонів стало ідефіком болгарської політики. Східна Румелія була першим кроком на цьому шляху: одного прекрасного дня патріоти оточили палац генерал-губернатора, теж болгарина, і той із задоволенням оголосив про передачу влади Баттенбергу. День об'єднання досі відзначається у Болгарії як державне свято. І, зрозуміло, на відміну від росіян кожен болгарин знає, що з усіх країн лише Росія в 1885 р. намагалася цьому об'єднанню завадити.

Навіть султан втратив інтерес до Румелії. Росія в 1878 р. готова була воювати з половиною Європи за санстефанські кордони та змусила Баттенберга здати назад. Російський посол умовляв турків ввести війська у бунтівну провінцію, обіцяючи всіляку підтримку. У Європі була здивована зміною фронту, але логіка Петербурга була простою: об'єднання країни зміцнювало авторитет Баттенберга.

Із турецькою інтервенцією нічого не вийшло і війну болгарам оголосила Сербія. Напередодні Олександр III відкликав усіх російських офіцерів із болгарської армії, що, за ідеєю, мало звести її боєздатність до нуля. І все ж таки серби були розбиті щент, і в запасі в Росії залишався тільки один варіант.

Військовий аташе у Болгарії полковник Сахаров за допомогою групи проросійськи налаштованих болгарських офіцерів влаштував змову. У ніч на 21 серпня 1886 р. вони увірвалися до палацу і змусили Баттенберга підписати зречення престолу: «Німецький принц не захотів служити великої ідеї, що пов'язує нас із Росією». Швидко з'ясувалося, що думку принца поділяє вся країна: новий уряд протримався лише три дні. А потім Стефан Стамболов, висхідна зірка болгарської політики, увійшов у Софію на чолі румелійської армії та заарештував змовників.

На нових виборах князя кандидат від Росії провалився, трон дістався Фердинанду Кобурзькому, офіцеру австрійської армії. Олександр III, який сприйняв це як особисту образу, розірвав з Болгарією відносини

і всерйоз подумував про її окупацію, щоб «повернути болгарський народ на шлях розвитку».

Проте на такий радикальний крок не наважилися, уникаючи європейських ускладнень. Вирішили діяти по-старому, болгарські емігранти запевняли, що варто їм кинути клич, як під русофільські прапори збереться весь «простий народ». Не зібрався: у березні 1887 р. були придушені повстання гарнізонів у Сілістрії та Русі, у грудні провалилася змова майора Паніци, кілька озброєних загонів, які курирували співробітники МЗС Миколи Гартвіг (майбутнім послом у Сербії), були розгромлені, ледве встигнувши перейти. Жодних ознак «Донбасу-1887» не спостерігалось. 1891-го було вбито міністра фінансів Бельчев (причому кулі призначалися Стамболову), наступного року – болгарський посланець у Константинополі Волкович. Вбивці в обох випадках втекли до Одеси.

Смерть самого Олександра III поклала край цій холодній війні. В 1912 р. під егідою Росії було створено військовий союз непримирених Болгарії та Сербії. Їм вдалося домовитись на ґрунті майбутнього поділу турецьких територій: болгари отримували більшу частину Македонії, а серби – вихід до моря за рахунок албанських земель. У війні з Османською імперією союзники швидко розгромили турецьку армію. Але омріяного моря Белград не отримав: Австро-Угорщина та Італія, побоюючись появи на Адріатиці основи російського флоту, пролобіювали створення Албанії. Сербія вирішила компенсувати свої втрати за рахунок Македонії, благо поки болгари намагалися взяти штурмом Стамбул, більша частина македонської території була окупована сербською армією.

Список використаних джерел:

1. Сербіна Н. Ф. Російської імперії дипломатія // Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л. В. Губерський та ін. – К. : Знання України, 2004 – Т. 2 – 812 с.
2. Мартиненко А. К. Русько-болгарські відносини в 1894–1902 рр. Київ, 1967 р.
3. Соловьев Ю. Я. Спогади дипломата. 1893–1922. М., 1959.
4. Гайворонський К. Про старі проблеми російської зовнішньої політики на Балканах. <https://www.vedomosti.com/opinion/articles/2017/10/20/738689-bratushki-bratoubiitsami>

Ключові слова: політика Російської імперії, політичний і правовий статус, Болгарія.

Key words: policy of the Russian Empire, political and legal status, Bulgaria.

ГЕТЬМАН АНДРІЙ БОРИСОВИЧ

*Національна школа суддів України,
провідний науковий співробітник, кандидат юридичних наук*

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ ОБМЕЖЕНЬ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ДО ПРИЙНЯТТЯ КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ

З прийняттям Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [1], введенням воєнного стану на території України у зв'язку з триваючою широкомасштабною збройною агресією» [2] та його продовженням, виникає питання обмежень прав і свобод людини і громадянина у цей період. Законодавство прийняте до, і у даний період дає розуміння про підстави та види обмежень. Проте, в Україні у різні етапи свого історичного законодавчого, конституційного розвитку відбувались різні обмеження певних прав і свобод людини і громадянина. Це було пов'язано із різними підставами, різними видами державності, різними конституційними актами, а водночас із різними політичними, економічними, соціальними, військовими складовими. Розглянемо деякі на нашу думку важливі історичні віхи, етапи обмежень та окремі види обмежених прав і свобод, що були передумовою, окремими підвалинами для обмежень на сьогодні.

Питаннями історичних етапів і обмежень прав і свобод займалися та займаються науковці-теоретики, історики, конституціоналісти у різний період державності України. Наприклад, В. Д. Гончаренко зазначає, що обмеження прав і свобод людини містились ще у Конституції Пилипа Орлика «Пакти й конституції законів та вольностей війська запорозького між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним Гетьманом Війська Запорозького, та між старшиною, полковниками, а також названим Військом Запорозьким, прийняті публічно хвалою обох сторін і підтверджені на вільних виборах встановленою присягою названим ясновельможним гетьманом, року Божого 1710, квітня 5, при Бендерах», де містились не лише обмеження свободи віросповідання, а й обмеження існування будь-яких релігій (окрім християнської) на території України, зокрема це вбачається з обов'язку гетьмана дбати про те, щоб жодна чужинська релігія не запроваджувалась на нашій Руській батьківщині [3, с. 14].

Відсутність в Україні у XVIII–XX сторіччях цілісної конституції спричинило відсутність питання обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина.

З прийняттям Конституції УНР 1918 року встановлено певні вже конституційно-правові обмеження: 1) обмеження права громадян УНР бути громадянином інших держав; 2) обмеження актової, громадянської і політичної правомочностей громадян УНР, які не досягли 20 років; 3) обмеження волі громадян УНР та інших людей на підставі судового наказу, а також без нього – у разі затримання «на гарячій вчинку»;

4) обмеження права на недоторканність житла допускалось на підставі судового наказу, а також, у виключних випадках – без судового наказу; 5) обмеження права на таємницю листування на підставі судового наказу; 6) обмеження прав громадян УНР та інших людей на свободу слова, друку, сумління, організації, страйку у разі порушення норм карного права; 7) обмеження права людей, які не є громадянами УНР в реалізації громадянських і політичних прав, в «орудуванні державним і місцевим життям», активного і пасивного виборчих прав до законодавчих установ і органів місцевого самоврядування; 8) обмеження активного і пасивного виборчого права було встановлено для осіб, які не досягли 20 років, безумних та божевільних, які перебувають під опікою, а також злочинців, якщо таке рішення було встановлено Всенародними Зборами [4]. Майже подібні обмеження містилися і у Конституції УРСР 1919 року, хоча цей акт не містив термінів «людина» і «громадянин», а власне норми щодо надання трудящим усіх прав у сфері громадського та політичного життя суперечили змісту самої ж Конституції, оскільки встановлювався досить звужений та неповний перелік прав трудящих. Науковці, дослідники прав людини і громадянина взагалі висловлювали думку, що соціалістична концепція прав людини взагалі не передбачала встановлення обмежень прав людини, оскільки апіорі вважалося, що при соціалізмі людини має всі необхідні права, які не є обмежуваними [5, с. 10].

У 1937 році прийнято нову Конституцію УРСР, якою у ст. 1 УРСР проголошено соціалістичною державою робітників і селян, у якій політичною владою є ради депутатів трудящих, та відповідно до ст. 122 якої каралося законом будь-яке визначене в прямому чи другорядному формулюванні обмеження прав, чи, навпаки, встановлення переваг для громадян з урахуванням їхньої расової чи національної належності, так як і пропаганда расової чи національної виключності, ненависті чи дискримінації. Водночас скасовувались встановлені раніше існуючі в радянський період обмеження виборчих прав і тому деякі науковці вважали її демократичною для того періоду [6, с. 10].

Відповідно до ст. 34 Конституції 1978 року Української РСР, яка набула на той час більш ліберального характеру з погляду обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина, встановлювалась заборона та відповідальність за будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян за расовими й національними ознаками, так само як і будь-яка проповідь расової або національної винятковості, ворожнечі чи зневаги. Також згідно з ч. 2 ст. 37 Конституції підставою для обмеження соціально-економічних, політичних і особистих прав громадян була шкода, завдана інтересам суспільства і держави, правам інших громадян. У силу ст. 49 цієї Конституції, підставами для обмеження права на об'єднання в політичні партії, інші громадські організації, участь у рухах є інтереси державної чи суспільної безпеки, громадського порядку та захист прав і свобод громадян [7].

Після розпаду Радянського Союзу, і після прийняття Конституції України 1996 року Україна стала на шлях побудови незалежної, суверенної, демократичної, правової держави, розвиток інституту конституційно-правових обмежень почав здійснюватися на підставі ліберальної концепції прав людини, із запозиченням положень так званої колективістської моделі, зокрема, відносно встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина в суспільних інтересах, захисту конституційного ладу тощо (статті 13, 32, 34–37, 41, 44 Конституції України) [8, с. 33].

Таким чином обмеження прав і свобод людини є необхідним складником правової системи будь-якої держави та сучасного суспільства на певному історичному етапі розвитку об'єктивно зумовлює його законодавче врегулювання і створення окремого інституту права міжгалузевого характеру.

Список використаних джерел:

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 року № 389-VIII. Дата оновлення 23.05.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#n34> (дата звернення 06.06.2022).
2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента від 24 лютого 2022 року № 2102-IX. Дата оновлення 24.02.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022/ed20220224#Text> (дата звернення 06.06.2022).
3. Історія конституційного законодавства України: зб. документів / упоряд. В. Д. Гончаренко. Харків : Право, 2007. 256 с.
4. Конституція Української Народньої Республіки від 29 квітня 1918 року. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002300-18> (дата звернення: 05.06.2022).
5. Рабінович П. М., Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблема обмежування (загальнотеоретичні аспекти). Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. Львів : Астрон, 2001. Серія І. Вип. 3. 108 с.
6. Стрижак А. А. Виборче право в Україні: історія та сучасність. Київ : Логос, 2012. 447 с.
7. Конституція Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20 квітня 1978 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420> (дата звернення: 05.06.2022).
8. Конституційне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ : Юридична думка, 2006. Т. 1. 544 с.

Ключові слова: права людини і громадянина, обмеження прав і свобод, Конституція, історичні етапи.

Key words: human and civil rights, restriction of rights and freedoms, Constitution, historical stages.

БАРАНОВСЬКИЙ ПЕТРО ПЕТРОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри історії держави та права*

ПРАВОВЕ СТАНОВИЩЕ ЕТНОСІВ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ В СКЛАДІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ ТА АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Історія України і польської держави давно пов'язані між собою історичним шляхом, по якому в окремі періоди ці країни йшли разом, суть внутрішньої політики та положення українців в складі польської держави можна зрозуміти тільки при більш глибокому розгляді, а саме через призму історії.

У пізньому Середньовіччі під прямою владою Польщі перебувала Галичина, тоді як основна частина південно-руських земель входила до складу Великого князівства Литовського. У складі Польського королівства православні русини перебували в підлеглому, нерівноправному положенні, стикаючись в містах, таких як Львів, з цілим рядом обмежень і заборон. Вони не могли вільно селитися по всьому місту, для них була закрита можливість входити до складу міської ради та займати муніципальні посади. Існувала дискримінація в торгово-ремісничій сфері, де русинів не брали в ряд цехів або не давали ставати майстрами і займати «старші посади». Русини (Руси – протоукраїнська етнічна група) були, на відміну від інших меншин, таких як вірмени і євреї, позбавлені власних органів самоврядування і суду, підлягають юрисдикції органів, створених польсько-німецьким населенням без їх участі. Відмова русинам в правах мотивувався тим, що вони є «схизматиками». В таких умовах соціальне і релігійне протистояння приймало етнічний характер і приводило в російському середовищі до гострого відчуття антагонізму і боротьби двох народів – «корінного» російського і «дивного» польського [1].

Після укладення польсько-литовської Люблінської унії і утворення Речі Посполитої, в підпорядкування Корони перейшли великі землі Волині, Поділля і середнього Подніпров'я. Дискримінаційне законодавство по православного населення викликало поступове колонізацій та окатоличення значної частини південноросійської знаті. Король роздавав польським дворянам великі володіння на Україні, ті в свою чергу встановили жорстокий соціальний і релігійний гніт. У XVII столітті українські магнати були особливо потужні на Волині. Але після унії активізується процес приєднання вищих верств до польського дворянства і до польської культури [2].

У першій половині XVII століття Брацлавщина, Київщина, Лівобережна Україна перетворилися в комплекс величезних латифундій, яких не знали ні Польща, ні Литва, ні навіть вся Західна Європа. У них безконтрольно панували магнати і старости, які називали себе «короли-

ками», «віце-королями», питомими князями. На даній території майже не було владних державних структур [3].

Після Люблінської унії розширюються права і привілеї верхівки української шляхти. Фактично вона була зрівняна в правах з польською шляхтою. В середині XVI століття чисельність української шляхти була незначною. Так, на Правобережжі вона становила 2,3 відсотка населення. Духовенство становило окреме суспільний стан. Під польською владою православна Церква втратила своє привілейоване становище. Загальна тенденція в поступовому закріпаченні українського селянства. Панщина з 13-14 днів в році виросла до 2 днів в тиждень. Статут 1588 року майже остаточно закріпачити селянство. Селянин, який прожив на землі власника 10 років, ставав кріпаком. Якщо Статут тисяча п'ятсот шістдесят шість визначав 10-річний термін розшуку селян-втікачів, то Статут 1588 року збільшив його до 20 років. Підкреслимо, що ще не можна говорити про загальний і повному закріпачення селян, оскільки не було встановлено права безстрокового розшуку. Пан повністю регламентував усі повинності своїх селян, розпоряджався не тільки їх майном, а й життям. Селяни підлягали суду власника землі. Соціальний, національний і релігійний гніт, обмеження в правах викликали різкий протест українського міщанства і заклали основу для довгої і наполегливої боротьби за повернення його прав [4].

Підхід до національностей в Австро-Угорській дуалістичній імперії визначався знаменитою XIX статтею австрійської конституції. Основний закон широко декларував загальні демократичні права людей: рівність перед законом, недоторканність приватної власності, свободу совісті, слова, друку, зборів, створення політичних і громадських об'єднань, право на освіту і вільний вибір професії, право на захист особистої свободи. Конституція визнала рівноправність усіх народів імперії та їх непорушне право зберігати і розвивати свою мову. мперії та їх непорушне право зберігати і розвивати свою мову. Однак стаття XIX в частині про рівноправність народів та їх мов не отримала детального роз'яснення в законодавстві і трактувалася по-різному – в залежності від політичної ситуації. Нації як такі не розглядалися як суб'єкти права, хоча передача права вирішення в індивідуальних питаннях місцевим автономним органам влади на практиці визнавала нації саме такими. Окрім цього, багато рішень, заснованих на XIX статті, ненавмишно викликали шкідливий ефект, оскільки відчужували нації одну від іншої та від ідеї єдиної держави. Результатом цього стала подальша етнізація австрійської політики, яку пізніше було перенесено в політичне життя держав-наступниць імперії Габсбургів [5].

Польські політичні еліти упродовж усього дуалістичного періоду були для Відня майже ідеальним партнером – вони завжди надавали перевагу компромісам і були готові на тимчасові поступки, тобто повністю відповідали Відню у стилі підходу до національних проблем. Однак внутрішньополітичні суперечності з українцями та загроза адміністративного поділу провінції за етнічним принципом суттєво обмежували радикалізм польських вимог на адресу Відня. Поляки були

змушені обирати між жорсткою опозицією дуалізму і послідовними вимогами федералізації імперії і пошуками компромісу в межах дуалістичної моделі. При тому, що федералістські настрої домінували серед галицьких поляків, вибір, не без внутрішньої боротьби, було зроблено на користь компромісу з Віднем [7].

Відносини між імперським центром – Віднем і периферійними територіями, зокрема – Галичиною, підтверджують тезу про те, що падіння імперії починається відразу після того, як імператор задля збереження цілісності держави наділяє усі чи деякі периферійні території більшим ступенем автономії від центру. Така стратегія невідворотно призводить до зростання регіональної ідентифікації підданих і зростання вимог протонаціоналістичних регіональних еліт, які спільними зусиллями послаблюють центр, делегітимізують імперську ідеологію і прискорюють розвал імперії. За таких умов «австрійські» Галичина і Буковина виплекали в собі певні традиції крайової демократії, організованого суспільно-політичного життя, політичну еліту, традиції багатопартійності, змагань і дискусій політичних ідеологем. Саме за такої етнополітичної ситуації населення західноукраїнського регіону еволюційно дозріло до самостійного державного життя [8].

З огляду на вищевикладене можна зробити висновки, про нерівноправне положення українців не лише по відношенню до польсько-литовського населення, а і до національних меншин таких як, вірменські та єврейські діаспори. Втрата ідентичності української еліти в процесі ополячення також дало змогу знищити фундамент для соборної держави, та не на одне століття після цих подій. В такій ситуації носіями української ідеї були звичайні селяни, з яких сформувалося українське низове козацтво, яке було реальним борцем за права та свободи українського народу. Загальний гніт української етнічної групи в складі Речі Посполитої та обмеження їх прав і свобод на тлі інших національностей, як наслідок збройне протистояння між селянами і козаками з одного боку, і держави Речі Посполитої зі шляхтою, з іншого боку. Враховуючи, що на імперському просторі Габсбургів другої половини XIX на практиці було застосовано чотири моделі міжетнічних взаємин – інтеграційну, сегрегаційну, асиміляційну і маргінальну, можна припустити, що три останні практикувалися лише тоді, коли в міжнаціональних відносинах спостерігалися серйозні деформації, і було це притаманне у нашому випадку лише Галичині. Найпродуктивнішою стала інтеграційна модель, притаманна Буковині. Однак сьогодні ці судження потребують змістовного обґрунтування в царині як політичної історії, так і етнополітології та імперіології Дунайської монархії.

Список використаних джерел:

1. Флоря Б. Н. Біля витоків польсько-українського конфлікту // слов'янознавства. 2004. № 4. 311 с.

2. Варварцев М. М. Україна в міжнародні відносини. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 4. К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. 357 с.
3. Музыченко П. П., Долматова Н. И. История государства и права Украины в вопросах и ответах. «Одиссей», 1999. 288 с.
4. Дмитрук Є. П. Назва польської держави і особливості його політико-державного устрою 2008. 456 с.
5. Монолатій І. Н. Етнополітична ситуація в дуалістичній імперії, 2009. 276 с.
6. Цьольнер Е. М. Історія Австрії / пер. з нім. А. Онишко та ін. Львів : Літопис, 2001. 415 с.
7. Монолатій І. С. Міжетнічні компроміси та консенсуси в АвстроУгорщині: історична ретроспектива та етнополітичне значення // Буковинський журнал. 2007. 332 с.

Ключові слова: етнос, дискримінація, протонаціоналістичний, русини, інтеграційна модель.

Key words: ethnos, discrimination, protonationalist, rusyns, integration model.

ВОЙЦЕХІВСЬКА ДАРИНА ЮРІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри історії держави та права*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ПРОЗЕЛЕТИЗМУ ПРЕДСТАВНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Одним з ключових гарантій сучасного права на свободу совісті є можливість кожної особи у будь який час змінити свої релігійні погляди та переконання не зазнаючи при цьому переслідувань зі сторони держави, церкви або суспільства. У ст. 9 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року наголошено, що «Кожен має право на свободу думки, совісті та релігії; *це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання*» [1]. Це право безпосередньо пов'язано з правом вільно поширювати своє релігійне вчення.

Водночас, історичний досвід свідчить, що тісне поєднання державної та церковної еліти, обрання одного віровчення в якості офіційного, може супроводжуватися значними обмеженнями та переслідуваннями представників «конкуруючих» або «ворожих» конфесій. Насамперед це стосується представників національних меншин, чії культурні особливості як правило включають в себе такий важливий аспект національної ідентичності, як власна віра та церков. Ці обмеження, як правило, мають законодавче оформлення і становлять важливу складову у юридичному механізмі асиміляції самобутніх етносів. Приклади подібного законодавства ми знаходимо у вітчизняній історії ХІХ –

початку ХХ ст., коли українські землі перебували у складі Російської імперії.

Політика російської держави стосовно переходів в іншу віру тривав чимало років під впливом релігійних, внутрішньополітичних та зовнішньополітичних факторів. Оскільки до ХІХ століття російська православна церква продовжувала зберігати юридичну незалежність, держава суттєво не втручалася у питання конфесійних взаємовідносин, віддаючи їх до юрисдикції церковного суду. Водночас, в середовищі правлячої еліти поступово формується розуміння необхідності підтримки «союзної» церкви та протидії конфесіям, що могли представляти інтереси інших, інколи ворожих по відношенню до Московського царства, держав. Так, в Соборному уложенні 1649 року з'являється стаття, що передбачала покарання у вигляді смертної кари через спалювання («казнить, зжечь огнем безо всякого милосердия») за перехід до мусульманської («бусурманской») віри [2, с. 95]. Характерно що держава притягувала до відповідальності лише особу, яка провела обряд, натомість особу над якою проводили обряд, передавали до церковної влади, яка повинна була розглядати його справу за церковними законами.

Після «одержавлення» православної церкви за часів Петра І ситуація поступово починає змінюватися. Православна церква та віра стають одним з інструментів проведення державної політики, силою, що забезпечує владу монарха в державі. Відповідно, зменшення чисельності вірян цієї церкви, їх навернення до інших конфесій, починає розглядатися не лише як порушення релігійних канонів, а як дії, що можуть серйозно підірвати міць держави та владу самого монарха. Це зумовлює більш жорстку реакцію держави на випадки прозелетизму представниками інших конфесій, а також на факти прихильного ставлення до цього зі сторони православних. Результатом стає поява серії нормативно-правових актів, які передбачали встановлення відповідальності для представників окремих конфесій за проведення релігійно пропаганди серед представників православного населення [3]. Репресії починають поширюватися не лише на місіонерів, а й осіб, які погодилися на зміну віри. Показовим у цьому випадку є класична справа офіцера А. Ф. Возніцина, який був заживо спалений у 1738 році за прийняття іудейської віри разом з Борохом Лейбовим, який провів обряд.

Українські землі в період ХVІІ – ХVІІІ ст. поступово входили до правового простору Московської держави, і безумовно на них поширювалися загальноімперське законодавство. Разом з тим, не можна вважати, що переслідування прозелетизму було виключно російською традицією. Тривала і виснажлива боротьба українців з турками, татарами та поляками, яка проводилася під гаслами захисту віри, породила специфічне відношення до християнства яке розглядалася як одна з найбільш цінностей козацького суспільства. Відповідно, у козацькому звичаєвому праві з'явилися норми, що забороняли будь які відступив від християнської віри, жорстко караючи і тих хто зрікся православної віри, і тих хто спонукав до цього вчинку. Зокрема, відповідно до глави

2, артикула 3 (1 пункт) «Прав за якими судиться малоросійський народ» відступників від віри християнської чекало покарання у вигляді спалення [4, с. 40].

Переселення значної кількості представників національних меншин на терени України в середині XVIII – на початку XIX ст. змусив російську державу піти на ряд поступок у питанні свободи віросповідання та поширені релігійних вчень в середовищі населення, не поступаючись при цьому у ключовому прагненні недопустити зменшення кількості прихожан Православної церкви Московського патріархату.

З однієї сторони царський уряд офіційно визнав ряд конфесій і надав їм право здійснювати релігійну діяльність на своїй території. Зокрема, у 1735 році вийшов Маніфест яким було дозволено здійснення богослужіння усім християнським віросповіданням [5]. Під час переселення на Південь України німецькі колоністи, що сповідували різні течії протестантизму та католицизму, отримали право «безперешкодно відправляти віру по їх церковним канонам та обрядам» [6, с. 39].

Водночас, уважний аналіз тексту цих нормативних актів, а також вивчення практики їх реалізації на українських землях, дозволяє говорити, що вони не закріплювали права на проповідкування представниками національних меншин релігійних вчень серед інших груп населення. Документи тієї епохи прямо та однозначно говорять про заборону прозелетизму серед православного населення. Так, укази від 12.01.1799 та 23.12.1815 забороняли представникам католицької віри навертати у свою релігію «представників інших християнських вчень» [7]. Вживання терміну «інші християнські вчення» не повинно вводити в оману, фактично мова йшла про прихожан Православної церкви Московського патріархату, натомість щодо інших релігійних груп держава могла демонструвати вибіркове ставлення та правосуддя. Наприклад, прагнучи здобути прихильність менонітів, російський уряд закріпив за ними численні економічні та соціальні пільги, що викликало «релігійну міграцію» – перехід віруючих з середовища інших протестантських течій. Не дивлячись на чисельні скарги зі сторони представників цих церков про втрату прихожан, російська держава не вдалася до застосування санкцій проти менонітських пасторів, а лише обмежилася скасуванням окремих пільг для осіб, що були навернені у менонітську віру вже в Росії [8].

Не заборонялося, і навіть підтримувалося офіційною владою місіонерська робота російської православної церкви не лише по відношенню представників неканонічних релігійних течій, але й конфесій офіційно визнаних у Росії. Так, відповідно до Ст. 4. «Статуту духовних справ іноземних віросповідань» в межах Російської імперії лише «одна панівна Православна церква має право переконувати представників інших християнських віросповідань та іноверців у необхідності прийняття її віри» [9].

Зовсім протилежну позицію держава займала у питанні навернення до іншої віри російських підданих, які були прихожанами Православної церкви Московського патріархату. Статистичні данні свідчать про доволі чисельні переходи православних вірян до інших конфесій [10]. Цей факт дозволяє говорити, що незважаючи на наявність окремих нормативних актів, які закріплювали відповідальність за подібні дії, їх нечіткість, суперечливість, наявність прогалин, залишали можливість для бажаючих змінити віру. Очевидно це спонукало царський уряд переглянути діюче кримінальне законодавство, наслідком чого стає поява у Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 році низки статей, які були об'єднані у спеціальний главі під назвою «Про відступ від віри і постанов церкви» складалася з трьох відділень, які містили цілу низку відповідних кримінально-карних діянь [11, с. 66-79]. В подальшому, ці статті зберігали свою чинність і в наступних редакціях Уложення, та залишилися у Кримінальному уложенні 1903 року.

Таким чином, курс царського уряду на збереження домінуючих позицій російської православної церкви мав наслідком появу у XVIII – на початку ХХ ст. чисельних нормативно-правових актів, що обмежували право національних меншин на здійснення місіонерської діяльності та закріплювали відповідальність за прозелетизм серед прихожанам Православної церкви Московського патріархату.

Список використаних джерел:

1. Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 30.05.2022).
2. Тихомиров М. Н., Епифанов П. П. Соборное уложение 1649 года. М., Изд-во Моск. ун-та, 1961
3. Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗРИ). Собрание І. Т. 16. СПб. : Печатано в Типографии 2 Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. Т. 7, № 2657; Т. 8, № 5554; Т. 9, № 6928.
4. Права, за якими судиться малоросійський народ / Відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко; Упорядн. та авт. нарису К. А. Вислобоков Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. К., 1997. 548 с.
5. ПЗСРИ. СПб., 1830. Собр. 1 Т. 19, № 6693;
6. Браун П. Я. Кто такие меннониты? Краткий исторический очерк / Сост. П. Я. Браун. 2-е испр., доп. изд. Гальштатт, Тавр. губернии: издво «Радуга», 1915. 78 с
7. ПЗСРИ. СПб., 1830. Собр. 1. Т. 25, № 18818; Т. 33, № 26043;
8. ПЗСРИ. СПб., 1830. Собр. 1. Т. 26. № 19873;
9. Свод законов Российской империи. СПб., 1896. Т. 11. Ч. 1. Уставы духовных дел иностранных исповеданий;
10. Сумішин Я. «Совратившиеся», або повернення до батьківської віри та кримінал / *Історична правда*. 24.06.2021 URL:

<https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/05/24/159558/> (дата звернення: 30.05.2022).

11. Уложение о наказаниихуголовных и исправительных. Санкт-Петербург : Тип. 2-го Отд-ния Собств. Е. И. В. канцелярии, 1845. 592 с.

Ключові слова: прозелетизм, міжконфесійні відносини, національні меншини, місіонерство, християнство, злочин.

Key words: missionary, proselytism, christianity, crime, interfaith relations, national minorities.

УЖИТЧАК АНАСТАСІЯ ЮРІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри історії держави та права*

РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В СФЕРІ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ НЕПОВНОЛІТНІХ У ПІСЛЯВОЄННІЙ УКРАЇНІ (40–60 РР. ХХ СТ.)

Питання розвитку кримінального законодавства в сфері боротьби із злочинністю серед неповнолітніх у післявоєнній Україні є малодослідженим. На сьогоднішній день злочинність неповнолітніх віднесено до найбільш актуальних проблем, у науці приділяють особливу увагу певним віковим закономірностям розвитку особистості у суспільстві. Необхідність удосконалення кримінального законодавства та профілактики злочинності серед неповнолітніх зумовлена тим, що актуальність цієї проблеми не перестає бути нагальною в нашому житті. Період завершення Другої світової війни супроводжувався підвищенням рівня злочинності серед різних верств населення, неповнолітніх у тому числі, що спричинило значні ускладнення у суспільному житті післявоєнної України. Сподівання народу щодо покращення життя, демократизації суспільно-політичного ладу країни не виправдалися. Після здобуття перемоги над фашизмом, влада використовувала цей факт для збереження тоталітарного режиму та для посилення адміністративно-командних методів управління.

У грудні 1940 р. розширилася сфера судової відповідальності із застосуванням заходів кримінального покарання до малолітніх, починаючи з 12-річного віку. Так каралося розгвинчування рейок, підкладання на них предметів, що могли викликати аварії поїздів, а також крадіжка, тілесні ушкодження, вбивство або замах на вбивство. В усіх інших випадках малолітні, згідно з указом ВР СРСР «Про кримінальну відповідальність неповнолітніх» (31 травня 1941 р.), притягалися до кримінальної відповідальності починаючи з 14-річного віку. З лютого 1941 р. у кримінальному порядку почали переслідування керівників підприємств і організацій за продаж, обмін і відпуск на сторону демонтованого

і зайвого обладнання. Покарання за подібні дії були надто суворими, бо прирівнювалися до крадіжки соціалістичної власності. Майже два десятиріччя діяли жорсткі санкції за несанкціонований проїзд у товарних поїздах і за самочинну (без нагальної потреби) зупинку поїзда стоп-краном, встановлені Указом Президії Верховної Ради Союзу РСР від 9 квітня 1941 р. Повоєнний період сталінщини у розвитку радянського кримінального права позначився суперечливими тенденціями, він характеризувався скасуванням норм воєнного часу й певною лібералізацією законодавства, але також з подальшим посиленням кримінальної репресії [1].

Війна, що почалася в 1941 р., фактично перекреслила позитивні кроки, зроблені державою на шляху протидії злочинності неповнолітніх. За роки війни багато дітей залишилися без батьків і годувальників, а отже, стали безпритульними. Усі подальші післявоєнні роки розвитку суспільства характеризувались активізацією заходів держави з протидії злочинності неповнолітніх, відновленню цілеспрямованої профілактичної роботи з недопущення злочинних проявів із їх боку. Головна роль при цьому відводилась органам внутрішніх справ в особі дільничних інспекторів та діяльності дитячих кімнат міліції. Повною мірою була відновлена та отримала подальший розвиток спеціалізація кадрів працівників міліції, які здійснювали профілактику, оперативних працівників, слідчих, прокурорів, суддів і народних засідателів у справах неповнолітніх, а також кадрів народних дружин та інших громадських формувань [2].

Під час Другої світової війни злочинність набуває вираженого характеру «воєнізації». Ростуть дезертирство, інші типові військові злочини. Так само зростає і злочинність неповнолітніх, поживавилася корисливо-насильницька злочинність (розбої, грабежі), а також крадіжки і спекуляція. Післявоєнна розруха, безпритульність та зброя в руках населення призвели до нового сплеску корисливо-насильницької злочинності, у тому числі бандитизму серед дорослого населення та неповнолітніх. У 1950-х роках основними причинами стають не стільки матеріальні проблеми, скільки безконтрольність з боку батьків, педагогічних колективів, громадських і комсомольських організацій за дозвіллям неповнолітніх, а також їх прагнення до самовираження. Тому основну категорію неповнолітніх злочинців становлять бездоглядні діти. Наказ МВС СРСР від 31 грудня 1953 р. № 265 затвердив «Інструкцію про роботу органів міліції з ліквідації дитячої безпритульності та бездоглядності». В ній визначалося, що боротьба з бездоглядністю і безпритульністю – це завдання всіх співробітників міліції, але в першу чергу інспекторів дитячих кімнат міліції, дільничних і патрульних міліціонерів. Інструкція зобов'язувала працівників дитячих кімнат міліції спільно з іншими службами систематично перевіряти за місцем проживання поведінку підлітків, відданих на поруки і умовно засуджених. З [4] жовтня 1957 року Радою Міністрів Української РСР було затверджено Постанову № 1099 «Про заходи поліпшення роботи серед дітей поза школою і попередження дитячої бездоглядності». Дана Постанова

зобов'язувала створювати дитячі спортмайданчики при школах і домоуправліннях, батьківські комітети і комісії сприяння при всіх домоуправліннях для організації роботи з дітьми, працевлаштовувати підлітків, які досягли 16-річного віку, зобов'язуючи при цьому керівників підприємств приймати на роботу підлітків. Значних змін зазнало законодавство після прийняття указу Президії Верховної Ради СРСР від 13.04.1959 «Про визнання такими, що втратили силу законодавчих актів у зв'язку з введенням в дію Основ кримінального законодавства, Законів про кримінальну відповідальність за державні і за військові злочини, Основ законодавства про судоустрій, Положення про військові трибунали і Основ кримінального судочинства» [3; 4].

Отже, можемо зробити висновок, що у післявоєнні роки на території радянської України спостерігається значне зростання злочинності. Ця тенденція зумовлена комплексом причин політичного, економічного, соціального та психологічного характеру. Після завершення Другої світової війни тоталітарна система девальгувала моральні цінності, прагнула перетворити людей на безсловесних осіб. Злочинність серед неповнолітніх у 1940-1960 рр. носила нестабільний характер, то зростала, то поступово зменшувалася під впливом попереджувальної діяльності правоохоронних органів та кримінально-правової політики держави.

Список використаних джерел:

1. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України. Навчальний посібник. Львів : Ліга-Прес, 2007. 92 с.
2. Миньковский Г. М. Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних. К. : Политиздат Украины, 1987. 215 с.
3. Трунова А. Ф. Государственная молодежная политика СССР в области предупреждения молодежной преступности в послевоенное время, материалы I Междунар. науч. конф. Челябинск : Два комсомольца, 2012. С. 11–15. Режим доступу: <https://moluch.ru/conf/law/archive/43/3030>
4. Ветева Н. В. Історичні аспекти корисливо-насильницької злочинності неповнолітніх в Україні. К. : Науковий вісник ДДУВС. 2017. 180 с.

Ключові слова: кримінальне законодавство, злочинність неповнолітніх, післявоєнна Україна, Друга світова війна, відповідальність.

Key words: criminal law, juvenile delinquency, post-war Ukraine, World War II, responsibility.

СЕКЦІЯ 4

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СВІТОВИХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Керівник секції: завідувач кафедри політичних теорій,
доктор історичних наук, професор Л. І. Кормич

Секретар секції: доцент кафедри політичних теорій,
кандидат політичних наук, доцент І. М. Милосердна

КОРМИЧ ЛЮДМИЛА ІВАНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри політичних теорій, доктор історичних наук, професор*

СКЛАДОВІ ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЕЛЕКТРОННОЇ ДЕМОКРАТІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ БЕЗПЕКИ СУСПІЛЬСТВА

Розвиток електронної демократії характеризується функціонуванням вдосконаленої моделі електронного урядування, яка забезпечує двостороннє політичне спілкування та участь недержавних суб'єктів у процесі прийняття рішень. Об'єднання зусиль влади і суспільства є важливою гарантією безпеки.

Саме тому, з 2014 року в процесі впровадження електронної демократії в Україні чіткий акцент було зроблено на цифрових трансформаціях та використанні програм електронного уряду як основі реформ публічного управління. Формування політики щодо електронного урядування було інтегровано такою інституцією як Українське Державне агентство з питань електронного урядування, започатковане у тому ж 2014 році. У 2019 році цей орган було реорганізовано в Міністерство цифрової трансформації України.

Інституційні зміни потребували відповідного правового підґрунтя. Так, у 2015 році Верховна Рада України прийняла важливий акт, який забезпечував прозорість діяльності влади, розширюючи доступ до публічної інформації. Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу до публічної інформації у формі відкритих даних» (2015 р.) [3] було закладено фундамент для створення «Єдиного веб-порталу відкритих даних», що об'єднав 24 533 бази даних органів державної влади та місцевого самоврядування. Такий правовий

інструмент гарантував не лише відкритість, але і оперативність прийняття управлінських рішень.

Найважливіша ініціатива щодо протидії корупції шляхом використання інструментів електронного урядування стосувалась сфери державних закупівель. Закон «Про публічні закупівлі» (2016) [4] передбачав, що замовник повинен здійснювати процедури закупівлі за допомогою електронної системи закупівель (ст. 12:2), а сама ця система мала бути доступною для громадськості та гарантувати недискримінацію. (Ст. 12:3). Таким чином, процедура державних закупівель була переведена в режим он-лайн та забезпечила повну прозорість проведення тендерів та укладання контрактів.

Дана система електронних державних закупівель ProZorro складається з бази даних порталу та модуля електронного аукціону. Крім того, систему розширено за рахунок Prozorro Sale, призначеного для прозорого, швидкого та ефективного продажу державного та комунального майна, а також для боротьби з корупцією через рівний доступ до даних, громадський контроль та збільшення кількості потенційних покупців [6].

Сегмент електронних послуг було підкріплено новим Законом України «Про довірчі електронні послуги» (2017) [5] та змінами до Закону України «Про адміністративні послуги» та відповідними підзаконними актами. Інформація про адміністративні послуги, доступна в Інтернеті, інтегрується через Єдиний державний портал адміністративних послуг. Вже на кінець 2018 року громадянам та підприємствам було доступно близько 119 електронних сервісів і цей процес продовжувався. До найпопулярніших сервісів, доступних онлайн, належали такі категорії, як:

- соціальні послуги (е-Малятко – реєстрація народження дитини, комунальні субсидії, послуги Пенсійного фонду України);
- послуги для бізнесу (реєстрація бізнесу, видача ліцензій та дозволів, отримання витягів та довідок онлайн);
- послуги, пов'язані з будівництвом (початок і введення в експлуатацію будівельних об'єктів);
- послуги, пов'язані з безпекою та судами (довідки про відсутність судимості, відсутність корупційних правопорушень, подання позову до суду онлайн);
- Електронний кабінет водія (інформація про транспортний засіб, водійські права, штрафи, онлайн-реєстрація в сервісних центрах);
- Електронний кабінет перевізника (отримання або анулювання ліцензій на пасажирські та вантажні перевезення, реквізити компаній по розміщенню) [2].

Важливим сегментом чинного законодавства про електронне урядування є правило, згідно з яким окремі елементи даних повинні подаватися до органів влади лише один раз, що вимагає оперативного обміну даними між різними державними органами, місцевими органами влади та іншими відповідними органами. З цією метою у 2018 році була запущена система «Трембіта», яку визначили як «систему електронної

взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів, а також систему інтероперабельності в Україні». «Трембіта» діє відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів» (2016 р.) [7]. Ця система базується на естонській платформі обміну даними X-ROAD, створений урядом Естонії, і об'єднує 20 державних реєстрів, включаючи конфіденційну інформацію, яка використовується органами влади для надання адміністративних послуг та здійснення інших повноважень.

Найновішою розробкою у сфері електронного урядування став проєкт «Дія», який підтримується однойменним державним підприємством. «Дія» – це онлайн-портал державних послуг та спеціалізований додаток для смартфонів [1]. Цей інструмент позитивно зарекомендував себе в складних умовах, зокрема, пов'язаних з пандемією COVID-19 і особливо в умовах воєнного стану з початком повномасштабного військового вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року. Адже ускладнення логістики в таких ситуаціях не набуває критичного впливу на результат, що є надзвичайно важливим для суспільного розвитку і ефективної управлінської діяльності.

Таким чином, підсумовуючи огляд лише деяких сегментів розвитку українського електронного урядування в період після 2014 року, можна визначити потужні вектори державної політики у сфері підвищення прозорості та сервісно-орієнтованого робочого процесу органів державної та місцевої влади та протидії корупції шляхом переведення значної частини управлінських процедур в електронний формат з високим рівнем відкритості для громадськості. Це позитивно наближає весь процес впровадження електронної демократії. І незважаючи на те, що загарбницька війна РФ в Україні ставить перед владою і соціумом інші пріоритети, ця робота має продовжуватись, бо вона є важливою і в безпековому аспекті також.

Список використаних джерел:

1. Diia. Online Public Services. URL: <https://plan.diia.gov.ua/en>
2. E-Services Development. Government Portal. URL: <https://www.kmu.gov.ua/en/reformi/efektivne-vryaduvannya/rozvitok-elektronnih-poslug>
3. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо доступу до публічної інформації у відкритих даних» від 9 квітня 2015 р. № 319-VIII. Офіційний вісник України. 2015. № 35. Ст. 1033.
4. Закон України «Про публічні закупівлі» 25 грудня 2015 р. № 922-VIII. Офіційний вісник України. 2016. № 15. Ст. 582.
5. Закон України «Про електронні довірчі послуги» від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII. Офіційний вісник України. 2017. № 91. Ст. 2764
6. Інформаційний лист про цифровий уряд 2019: Україна. Європейська комісія. 2019. URL: https://www.ospi.es/export/sites/ospi/documents/documentos/Administracion-Digital/Digital_Government_Factsheets_Ukraine_2019.pdf

7. Постанова Кабінету Міністрів «Деякі питання електронної взаємодії державних електронних інформаційних ресурсів» від 8 вересня 2016 р. № 606. Офіційний вісник України. 2016. № 73. Ст 2455.

Ключові слова: електронна демократія, електронний уряд, електронні послуги, цифрові трансформації, сервісно-орієнтований процес, публічне управління, безпека.

Key words: e-democracy, e-government, e-services, digital transformations, service-oriented process, public administration, security.

ВИТМАН КОСТЯНТИН МИКОЛАЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
директор Центру підготовки магістрів публічної служби
і професійних суддів, доктор політичних наук, професор*

ДО МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ВИЗНАННЯ ПРАВОВОГО СТАТУСУ АВТОХТОННИХ ЕТНІЧНИХ ГРУП

Необхідність вдосконалення концептуального підходу до правового регулювання прав різних етнічних груп в Україні не викликає сумніву. У Законі «Про корінні народи в Україні» у 2021 році вперше запропоновано критерії правового статусу різних етнічних груп. Особливий правовий захист надано «автохтонним етнічним спільнотам, які сформувалися на території України, є носіями самотутньої мови і культури, мають традиційні, соціальні, культурні або представницькі органи, самоусвідомлюють себе корінними народами України, становлять етнічну меншість у складі її населення і не мають власного державного утворення за межами України» (ст. 1). У законі, як і в інших згаданих нормативно-правових актах, відображено загалом слушну ідею підвищеної відповідальності суспільства і держави за збереження культур окремих етнічних спільнот, історичне формування яких пов'язане виключно чи переважно з територією цієї держави і які не мають спеціальної підтримки в інших державах. У зв'язку з цим набуває особливої актуальності дослідження забезпечення прав таких етнічних спільнот у зарубіжному та міжнародному праві. У міжнародному праві це питання достатньою мірою не вирішене.

Європейська хартія регіональних мов або мов меншин 1992 р., яка найближче підійшла до визначення цієї проблеми, застосовується країнами-учасницями у різному обсязі та щодо спільнот, визначених за різними критеріями, що часто приводить до зрівняння автохтонних етнічних груп та тих груп, збереження і розвиток культури яких залежить виключно від спеціальної підтримки держави (наприклад, караїми).

Цікавим з погляду просування ідеї уточнення особливостей і прав автохтонних етнічних груп є досвід Федеративного союзу європейських

національностей (Federal Union of European Nationalities) – міжнародної неурядової організації, утвореної у 1949 р. у зв'язку із створенням Ради Європи. У 2019 р. до нього входили 103 організації, що представляють етнічні, мовні та національні меншини у 36 державах Європи, що здебільшого не мають титульних держав. Як вважає ця організація, 100 млн європейців є представниками таких меншин, яких налічується понад 300 і які розмовляють 53 мовами. Ця організація вплинула на ухвалення Радою Європи Європейської хартії регіональних мов і мов меншин та Рамкової конвенції про захист національних меншин [1].

Ухвалена цією організацією в 2006 р. у м. Бауцен / Будишин «Хартія автохтонних національних меншин в Європі» представляє таку дещо недосконалу і широку «самоконцепцію» автохтонних спільнот: «До автохтонних національних меншин / етнічних груп належать меншини, які виникли в результаті розвитку подій в європейської історії, як результат змін державних кордонів та інших історичних подій. До автохтонних національних меншин / етнічних груп також належать народи Європи, які ніколи не створювали державу і які живуть як меншина на території держави» [2]. Також у «Хартії» вказується на необхідність нормативного визначення і підтримується дефініція, запропонована цією організацією ще у 1994 р.: «Автохтонна національна меншина / етнічна група має розумітися як спільнота, (1) яка постійно мешкає на певній частині території держави чи розкидана по території держави, (2) має меншу чисельність, ніж решта населення держави, (3) члени якої є громадянами цієї держави, (4) члени якої були постійними мешканцями на певній території протягом поколінь, (5) яка може бути відрізнена від інших громадян держави на підставі її етнічних, мовних чи культурних характеристик і яка бажає зберегти ці характеристики». У «Хартії» наголошується на необхідності визначити стандарти подібних і відмінних рис автохтонних національних меншин і груп, що утворилися в результаті імміграції чи як біженці [2].

Загалом документи Федеративного союзу європейських національностей доволі чітко відокремлюють автохтонні етнічні групи від аллохтонних (allochtonous) – нових меншин, що утворилися в результаті міграцій. Але виокремлення, умовно кажучи, «недержавних» етнічних груп (умовно, адже сучасні демократичні держави є результатом волевиявлення не етносів, а громадянських народів-націй [3]) тут не запропоноване. Можна стверджувати, що у багатьох державах світу проблема автохтонних етнічних спільнот вирішується за допомогою міжнародного і національного правового регулювання щодо корінних народів, і насамперед Конвенції Міжнародної організації праці щодо корінного населення і населення, що веде племінний спосіб життя № 107 1957 р., Конвенції МОП про корінні народи і народи, які ведуть племінний спосіб життя № 169 1989 р., Декларації ООН про права корінних народів 2007 р., Американської декларації прав корінних народів 2016 р., а також відповідного законодавства.

Водночас визнані у міжнародному праві ознаки корінних народів відповідають насамперед історично колонізованим європейцями континентам і мало застосовні до умов Європи. Тому, зокрема, ЄС розглядає проблематику корінних народів насамперед як зовнішню, в контексті політики та проєктів щодо інших континентів [4]. Винятки стосуються визнання у 2016 р. на території ЄС двох арктичних корінних народів – саамів та інuitів Гренландії [5]. Тому більш актуальним є вирішення *проблематики прав автохтонних спільнот*, які, на відміну від корінних народів, насправді присутні у значній частині європейських держав. Термін «автохтонні етнічні групи» (або «автохтонні меншини») поступово входить у національне право низки держав, зокрема у Словенії автохтонними меншинами визнано угорців та італійців, а роми мають подібний до них статус. Водночас визначення і критерії автохтонної меншини у законодавстві відсутні. Так само нічим не обґрунтоване ігнорування факту багатостолітнього проживання на території Словенії інших спільнот (наприклад, німців, турків, євреїв, хорватів, сербів та ін.). Права представників неавтохтонних етнічних груп розглядаються як індивідуальні у контексті конституційних положень щодо рівності, свободи вираження своєї етнічної приналежності, використання своєї мови, свободи об'єднань тощо [6].

Конституція (ст. 11, 64, 96 та ін.) і закони Словенії передбачають, що особливі права автохтонних меншин мають здійснюватися насамперед територіально – у місцях їх традиційного розселення. Такі права охоплюють питання освіти, самоврядування, представництва, власного гімну та ін. Зокрема, передбачені: місце в парламенті, гарантоване представництво у регіональних органах влади, місцевому самоврядуванні для кожної із цих груп, подвійне голосування на парламентських і місцевих виборах, обов'язкове попереднє узгодження законодавства щодо прав людини та статусу етнічних спільнот, самоврядність етнічних громад з дорадчими повноваженнями та державним фінансуванням діяльності обраних ними органів, статус мови меншини як другої офіційної мови в місцях традиційного проживання меншини, дошкільна і початкова шкільна освіта мовою меншини. Роми розглядаються в Конституції Словенії як вразлива меншина, щодо якої ухвалюються спеціальні закони, передбачається особлива політика захисту і підтримки (ст. 65 Конституції), а передбачені у законодавстві права ромів багато в чому подібні до автохтонних меншин. Для гарантування і моніторингу прав угорців, італійців і ромів, координації відповідної діяльності органів влади і місцевого самоврядування створено спеціальні Урядові комісії. Права автохтонних меншин також захищено спеціальними договорами Словенії з Угорщиною 1993 р. та Італією 2000 р., а також через правонаступництво щодо договору Югославії й Італії 1975 р. [6].

Таким чином, слід відзначити, що в деяких європейських державах сформувався новий підхід до визначення правового статусу традиційних етнічних груп – «автохтонні етнічні меншини». Він дає змогу сприяти збереженню і повноцінному етнокультурному розвитку цих

спільнот, надати їм окремі колективні права, здатні компромісним чином втілити їх прагнення до самовизначення в умовах неможливості його повноцінної реалізації. Цей підхід цікавий для української науки і практики, адже слугує більш адекватною альтернативою запропонованому в нашому законодавстві статусу корінних народів, невідповідному українським і загалом європейським правовим і соціальним реаліям.

Список використаних джерел:

1. Сайт «Federal Union of European Nationalities». URL: <https://fuen.org/>
2. Charter for the autochthonous national minorities in Europe. Adopted by the Assembly of Delegates of FUEN. Bautzen / Budyšin, 25th of May 2006. <https://fuen.org/assets/upload/editor/Charter.pdf>
3. Кресіна І. О., Кресін О. В. Народ як суб'єкт міжнародного права // Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри: Збір-ка статей учасників II Міжнародного круглого столу (м. Львів, 24–26 листопада 2017 року). Львів : ЛОБФ «Медицина і право», 2018.
4. Indigenous peoples within the framework of the development cooperation of the Community and the Member States. Council Resolution of 30 November 1998. URL: <https://cendoc.docip.org/collect/cendocdo/index/assoc/HASH0193.dir/Council%20Resolution%20Nov%201998.pdf>
5. An integrated EU policy for the Arctic. Joint Communication to the European Parliament and the Council. 27.4.2016. JOIN(2016) 21 final. URL: http://eeas.europa.eu/archives/docs/arctic_region/docs/160427_joint-communication-an-integrated-european-union-policy-for0the-arctic_en.pdf
6. Petricusic A. Slovenian legislative system for minority protection. С. 2–3, 8. URL: <http://www.gencat.cat/llengua/noves/noves/hm04tardor/docs/petricusic.pdf>

Ключові слова: автохтонні етнічні групи, мовні та національні меншини, корінні народи, національне право.

Key words: autochthonous ethnic groups, linguistic and national minorities, indigenous peoples, national law.

МАМОНТОВА ЕЛЛА ВІКТОРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри політичних теорій, доктор політичних наук, професор*

ПЕЛЄВІН ЄВГЕН ЮРІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська політехніка»,
старший викладач кафедри філософії, історії та політології,
кандидат історичних наук*

ЗБРОЯ ЯК ЗНАКОВО-СИМВОЛІЧНИЙ ФЕНОМЕН: ІСТОРИКО-ПОЛІТОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Трагічні події, що переживає сьогодні українське суспільство, вивели на перший план аналітичної розвідки питання національної безпеки, пов'язані, перш за все, з військовим потенціалом нашої країни. Ключовою умовою здобуття перемоги стає забезпечення Збройних сил України потужним арсеналом ефективної зброї новітнього зразка. Втім, як свідчить історія, у військовому конфлікті зброя відіграє не тільки суто прикладну роль, але стає знаряддям ідеологічного протистояння, яке точиться на полях знаково-символічних змагань. Останнє актуалізує дослідження феномену зброї у категоріях політичної семіотики.

Семіотика – це галузь міждисциплінарних досліджень, яка вивчає знаки та знакові системи як засоби зберігання, передавання та переробки інформації у світі в цілому, людському мисленні та суспільстві. Також цей термін використовується для позначення певних знакових систем. Говорять про семіотику культури, семіотику мистецтва, семіотику права, семіотику політики, семіотику війни і в тому числі про семіотику зброї. Спробуємо, користуючись інструментарієм семіотичного підходу, розглянути зброю як феномен знаково-символічного характеру.

В цілому символізм зброї є складовою архетипового мотиву боротьби героя, в якому їй відведено роль доповнення до геройських вчинків (К.Г. Юнг). Причому, зброя не тільки характеризує героя, але й означає ворога, якого той намагається знищити. А оскільки ворог у міфологічній інтерпретації означає сили, що загрожують герою ззовні, зброя, таким чином, стає виявленням конфлікту. Отже, зброя як символ є ознакою волі, що спрямована на подолання протидії. При цьому у ролі зброї можуть виступати будь-які предмети (наприклад хрест у християнстві). Не випадково, у легендах і міфах багатьох народів предмети, які належать героям, богам або святим, набувають самостійної сили.

У контексті загального символізму зброї формувалася і символіка її окремих різновидів, кожен з яких володіє певним статусом та призначенням. Так, молот (Тор) та сіть (Ран) є знаряддям богів, кинджал означає секретну зброю, меч і спис виступають алегорією лицарства,

а царську владу з найдавніших часів символізували булава, дубина й батіг.

Надзвичайно виразним знаково-символічним потенціалом характеризується меч – один із найдавніших винаходів людської цивілізації (вважається, що прообраз меча з'явився ще у бронзовому віці). На думку Д. Тресідера [1], багата та складна семантика меча частково пояснюється тим, що при виготовленні цієї зброї використовувалися таємні знання та навички. І, як наслідок, мечі завжди наділялися надприродними властивостями і виступав символом влади: світської та духовної.

Узагальнюючи велику кількість варіантів символічного тлумачення меча, спробуємо відокремити декілька його ключових значень. По-перше, меч є символом войовничості, героїчного начала, сили. По-друге, меч уособлює ідею розуму, світла, правосуддя, вищої справедливості. По-третє, меч є бінарним символом, який поєднує у собі протилежні властивості: чоловіче та жіноче начала (у китайській або японській міфології), агресію та захист, руйнування та творіння, смерть та життя. Згодом усі ці значення було покладено у основу емблематики мечу як знаку королівської влади. По-четверте, у символічній двозначності мечу, на нашу думку, слід шукати джерело найбільш витонченого тлумачення даного образу. У християнській культурі меч асоціюється із раною, як умовою людської свободи [2]. Інакше кажучи, залишаючи слід у плоті, знищуючи фізичне тіло, меч, таким чином, може трактуватися як символ духовного начала. Не випадково, з розповсюдженням у символічному просторі середньовічної Європи політико-теологічної «Доктрини двох мечів» (XII – XIII ст.), меч починає фігурувати у якості знаку влади духовної та світської. Однак ключовим моментом наділення меча статусом регалії верховної влади є, на нашу думку, розуміння його як фізичного та психологічного продовження особистості. Не випадково, з втратою своєї утилітарної ролі як зняряддя бою, символічна функція меча тільки посилюється.

Крім того, меч, на відміну від інших різновидів зброї, завжди був знаком відмінності та соціальної ієрархії. Не випадково, меч завжди сприймався як уособлення вищих форм лицарства, в той час, як знаком його нижчого різновиду виступав спис [3]. Виходячи з цього, можна припустити, що ритуальне і церемоніальне значення мечу походить із лицарської субкультури, зокрема із ритуалу посвячення у лицарі. Згодом у церемоніальній традиції королівських дворів Європи навколо меча формується складний ритуальний комплекс. А, починаючи з XVII ст., меч остаточно втрачає свої утилітарні функції і перетворюється на «символічний реквізит» у легітимаційних ритуальних сценаріях.

Окрім меча у якості символів політичного панування використовуються й інші різновиди зброї. Так, серед владних атрибутів Священної Римської імперії центральне місце займає одна із християнських святинь – спис Лонгіна (Heilige Lanze). Особливо важливу символічну та культову функцію виконував спис у політичній культурі германських народів.

У деяких країнах велике символічне навантаження у церемоніальному дискурсі влади несе один із найдавніших атрибутів панування – булава (від лат. *bullā* – кулька). Так, у єгипетській системі ієрогліфів знак булав позначає творчий мир та співвідноситься з веслом, оскільки останнє, як і булава, втілює ідею творення. Знак булав також є семантично спорідненим із скіпетром, ціпком і палицею, адже усі вони є символами однієї морфологічної родини. Однак варто зауважити, що, як різновид зброї, булава позначає не стільки факт перемоги над супротивником, скільки нищівний удар або руйнування. Отже, вона використовується як відзнака того, що позначає знищення суб'єктивної, позитивної сторони в людині, а також уособлює чудовиська, що символізують цю тенденцію. Втім, якщо меч може трактуватися як знаряддя спасіння, то символіка булав скоріше вказує на силу, міць, руйнування, аніж на перемогу.

Вірогідно, це пояснюється брутальністю самого знаряддя та його неблагородним походженням. Адже, булава вважається логічним результатом еволюції палиці – першої зброї, виготовленої людиною. Прототипи булав з'являються вже у неолітичну добу (камінь, прив'язаний до палиці). Широко розповсюджений на території Давнього Сходу, а згодом і у країнах ісламу, у європейському античному світі даний різновид зброї не користувався популярністю. У Європі булава відома з XII–XIII ст. [3]. У той же період вона з'являється і на озброєнні князівських дружин Київської Русі. У добу Середньовіччя булава відома як атрибут турецьких пашей, польських королів, українських гетьманів.

Згодом, втратив своє бойове значення, булава перетворюється на символ влади воєначальника – наприклад фельдмаршальський жезл. Не випадково, військова організація Запорізької січі породила саме цей тип владної регалії. Булава зайняла центральне місце серед елементів комплексу владних аксесуарів – гетьманських клейнодів, і, в силу специфіки української історії, стала символом, якій уособлює українську державність та наступництво української державотворчої традиції.

Крім того, спробуємо припустити, що у символізм даного різновиду владної регалії закладено ідею демократичності. Виходячи з того, що у європейській традиції булава, як правило, входила у склад амуніції охоронців та стражів і служила переважно ударним інструментом (призначалася для розбивання панциру) [3; 4], володіння даним різновидом зброї не передбачало особливої майстерності. Таким чином, булава не могла використовуватися у якості маркера соціальної ієрархії, а скоріше, виконувала роль знаку, що вказував на фізичні та психічні здібності її власника (фізична міць, безстрашність, відвага – тобто усе те, що притаманно бійцю). Вірогідно, саме цим і пояснюється демократичність цього символу. Показово, що з королівською владою булава починає ототожнюватися в Англії тільки з 1649 р. У якості церемоніального символу вона була прийнята палатою обшин у 1614 р. і стала важливою емблемою права парламенту управляти країною, яке було завойоване незадовго до того О. Кромвелем [1].

Сьогодні у більшості держав з республіканською формою правління традиційна зброя не входить до номенклатури символів верховної влади. Втім еквівалентом звичаєвого використання зброї у якості владної регалії можна розглядати інавгураційний ритуал передачі контролю над ядерною зброєю, що є прийнятим у країнах ядерного клубу. Нажаль, зараз ми стаємо свідками того, як ядерна зброя перетворюється із маркера політичної могутності держави на знаряддя військового шантажу. Будемо сподіватися, що у людства вистачить розуму залишити її лише у арсеналі символічного протистояння.

Список використаних джерел:

1. Tresidder J. (1998). Dictionary of Symbols: An Illustrated Guide to Traditional Images, Icons, and Emblems. San Francisco : Chronicle Books.
2. Lurker M. (1973). Wörterbuch biblischer Bilder und Symbole. München : Kösel.
3. Oakeshott E. (2017). The Archaeology of Weapons: Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry. Suffolk : Boydell Press; New Ed edition.
4. Stone G. C. (1999). The Glossary of the Construction, decoration and Use of Arms and Armor of all Countries and in all Times. New York : Dover Publications.

Ключові слова: семіотика, зброя, символ, політичне панування, війна.

Key words: semiotics, weapons, symbol, political domination, war.

СЕМЕНЮК ОЛЕКСАНДР ГЕОРГІЙОВИЧ

*Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби
з організованою злочинністю при РНБО України,
перший заступник керівника, доктор юридичних наук*

ВЄДЕНЄВ ДМИТРО ВАЛЕРІЙОВИЧ

*Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби
з організованою злочинністю при РНБО України,
головний науковий співробітник, доктор історичних наук, професор*

ІНФРАСТРУКТУРА УЗАГАЛЬНЕННЯ ДОСВІДУ ПРОТИДІЇ ГІБРИДНИМ ЗАГРОЗАМ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

10 грудня 2019 р. Рада міністрів ЄС із загальних справ у річницю реалізації «Стратегічного порядку денного ЄС на 2019–2024 роки» ухвалила резолюцію із визначення пріоритетних напрямків протидії гібридним загрозам (ГЗ) та «підвищення стійкості країн-членів» [1]. Метою передбачених документом заходів визначено «розвиток співпраці з міжнародними організаціями та країнами-партнерами для посилення стійкості

та протидії гібридним загрозам, зокрема, співробітництво між ЄС і НАТО і співпрацю з країнами-сусідами Євросоюзу». При цьому ГЗ інтерпретуються як «широкий спектр скоординованих методів та дій, що використовуються ворожими державами та недержавними акторами з метою ураження вразливих демократичних держав та інституцій, не переступаючи межу формального розв'язання військових дій». Прикладами таких дій названі кібернетичні атаки, втручання у вибори, кампанії дезінформації, включаючи ті, що здійснюються у соціальних медіа.

Проводяться заходи із посилення блокової взаємодії, серед них – проведений за участю штабу Сил спецоперацій НАТО у квітні 2018 р. семінар із взаємодії між країнами Північної Європи та Прибалтики. Обговорюється створення «Координаційного комітету високого рівня для розробки стратегій та контрстратегій гібридних загроз та вивчення вразливостей» (координатора дослідницької та навчальної діяльності з протидії ГЗ, створення багатонаціональних мереж експертів, роботи із громадською свідомістю тощо).

Показові пріоритетні позиції, котрі (на думку профільних органів ЄС) є найбільш потенційно вразливими для ГЗ та потребують посиленого захисту: сфера «чутливих технологій» (штучний інтелект, засоби обробки та аналізу великих інформаційних масивів тощо); захист національної та загальноєвропейської критичної інфраструктури, від якої залежить належне функціонування держави, економіки та суспільства, їх фінансового та приватного секторів; протидія дезінформації на основі імплементації «Плану дій ЄС проти дезінформації» тощо.

У порядку денному міждержавних заходів вищого рівня країн ЄС відведене поважне місце тематиці несилових дій та гібридних загроз. У трьох пострадянських республіках Балтії та у Фінляндії діють *Центри передового досвіду із узагальнення даних про гібридні загрози й тактику гібридної війни*, працює *Центр кібероперацій при штабі ОЗС НАТО* у Монсі (Бельгія). Зі згаданими установами взаємодіють Центр передового досвіду НАТО з кіберзахисту (Таллінн), *Центр передового досвіду НАТО з протидії тероризму* (Анкара). У Польщі та Румунії розгорнуті *контррозвідувальні Центри НАТО з протидії розвідці як різновиду гібридних загроз* (NATO Counter Intelligence Centre of Excellence – NATO CI COE). При штаб-квартирі НАТО створені групи сприяння у боротьбі з гібридними загрозами. Спільна тематика досліджень цих установ та відповідних центрів у США охоплює широке коло проблематики гібридних конфліктів, розробку базових засад ведення сучасних війн та конфліктів.

Спеціалісти відзначають важливу комунікаційну роль у протидії ГЗ між ЄС та НАТО «Європейського центру передового досвіду» (ЄЦПД, офіційно відкритий у Хельсінкі 2 жовтня 2017 р., робочий орган – Секретаріат у столиці Фінляндії, до складу якого безпосередньо відрядили своїх співробітників шість країн) [2]. У його діяльності беруть участь до 20 країн, річний бюджет станом на 2021 р. становить 2,9 млн євро. В основу роботи Центру покладено т.зв. «фінську модель комплексної безпеки» (скоординована діяльність сукупності різнопрофільних

органів влади і відомств, які разом забезпечують необхідний масштаб і поширення заходів з протидії гібридним загрозам), а також розроблену ЄЦПД концепцію трьох «Зацікавлених спільнот» (COI), котрі передбачають розвиток мережевої організації та технологій, аналітичну діяльність, тренування і навчання учасників, накопичення інформації про стратегічну обстановку, удосконалення сил і засобів реагування на ГЗ в країнах-учасниках. Згодом додано четверту складову – із вивчення стратегічного розуміння гібридної війни [3].

Відтак структуру ЄЦПД утворили такі органи як: Комітет гібридного впливу (лідер – Велика Британія); Комітет недержавних акторів гібридної війни (Швеція); Комітет вразливості й протидії (Фінляндія); Комітет стратегії і оборони (Німеччина, створений у серпні 2018 р. для вироблення розуміння комплексу проблем протидії неконвенційним загрозам на стратегічному рівні). Усі країни-учасниці роблять значні внески в роботу Центру. Чотири країни взяли на себе провідну роль в Зацікавлених спільнотах Центру, а шість з них підтримують роботу Центру, відрядивши своїх співробітників до Секретаріату в Гельсінкі. Конкретним прикладом національного внеску є тренувальний захід з питань комплексної безпеки, який Центр організував разом з Фінськими силами оборони. Цей тижневий захід розрахований на країни – члени НАТО і ряд країн-партнерів з метою допомогти їм розробити комплексні підходи або об'єднані доктрини задля протидії гібридним загрозам.

ЄЦПД проводить в країнах ЄС, США і Канаді семінари з широкої проблематики – з правової протидії нестандартним безпековим загрозам, забезпечення безпеки на морі, на стратегічних комунікаціях і у виборчій системі, з захисту енергетичної сфери, кібербезпеки, із захисту супутникових навігаційних систем тощо. Розглядаються і певні інноваційні проблеми. В останні роки спостерігається прагнення Євросоюзу (передовсім – країн «старої Європи» – континентальних конкурентів США) посилити самостійність та пошуки власної моделі бачення ознак/протидії гібридним загрозам. У першу чергу, йдеться про протистояння ГЗ у сфері кібернетичної безпеки, дезінформації, протидії розвідувально-підривній діяльності, посилення готовності до застосування противником ядерної, хімічної, біологічної зброї.

Одним із інструментів взаємодії країн ЄС у згаданій царині вважається створений в Європейській системі зовнішніх дій «Об'єднаний гібридний осередок» (Hybrid Fusion Cell) з аналізу інформації щодо ГЗ, включаючи такі напрями моніторингу та аналізу як ядерний, хімічний, біологічний, контррозвідувальний та кібернетичний (зокрема, шляхом створення «Плану дій із посилення готовності та стійкості до ризиків безпеки у відповідних сферах»);

розвиток спільних стратегічних комунікаційних можливостей ЄС (як от «онлайн-платформа з дезінформації») із протидії деструктивним технологіям ІПСО, втручанням у вибори тощо;

захист кібернетичної сфери КБ шляхом створення спільної бази сертифікації кіберзагроз, розробка засад діяльності «Агентства кібербезпеки ЄС», впровадження досягнень в області цифрових технологій для

безпечного зв'язку між державами – членами ЄС, розробці засобів кібердипломатії, технологій відсічі кібератак. Створюється «спецплатформа з кібербезпеки» для навчання персоналу, з лютого 2020 р. впроваджено спільні навчання НАТО і ЄС «Кіберкоаліція»;

зміцнення потенціалу країн ЄС із протидії ворожій розвідувальній діяльності у порозумінні із США, НАТО та іншими міжнародними організаціями. Згаданий «Об'єднаний гібридний осередок» буде залучати досвідчених контррозвідників. Передбачена «Спільна рамкова програма з протидії гібридним загрозам» (22 основні заходи, включаючи обмін інформацією, зміцнення імунітету суспільства до екстремізму та тероризму, захист критичної інфраструктури, кіберсфери – у межах «Плану дій із видалення з Інтернету матеріалів терористичних організацій» тощо) [4].

Поряд з цим, європейські спеціалісти з проблем сучасної конфліктності в цілому ґрунтують свої концепції на постулаті апріорної воєннотехнічної переваги Заходу. Відповідно, у розробках із тематики ГЗ чільне місце приділяється проблемам використання у військовій справі штучного інтелекту, робототехніки, суперкомп'ютерів, систем кібернетичної війни, високоточної далекобійної зброї, повітряно-космічних сил, безпілотних авіаційних систем, сил спеціальних операцій тощо.

Список використаних джерел:

1. Countering hybrid threats: Council calls for enhanced common action. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/12/10/countering-hybrid-threats-council-calls-for-enhanced-common-action/> (дата звернення 12 грудня 2021).
2. The European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats. URL: <https://www.hybridcoe.fi/about-us/> (дата звернення 18 січня 2022).
3. Хагельстам А. Співпраця заради протидії гібридним загрозам. URL: <https://www.nato.int/docu/review/uk/articles/2018/11/23/spvpratsya-zaradi-protid-gbridnim-zagrozm/index.html> (дата звернення 10 січня 2022).
4. The European Commission and the High Representative adopted today a Joint Framework to counter hybrid threats URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/it/MEMO_16_1250 (дата звернення 11 січня 2022).

Ключові слова: європейська безпека, безпекове співробітництво, гібридні загрози, аналітична діяльність, стратегічні комунікації.

Key words: European security, security cooperation, hybrid threats, analytical activities, strategic communications.

СКИБА ЕЛЕОНОРА КОСТЯНТИНІВНА

*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
професор кафедри гуманітарних дисциплін та психології
поліцейської діяльності, доктор філософських наук, професор*

ПРОБЛЕМИ ВІДТВОРЕННЯ ГЕНДЕРНОГО НАСИЛЬСТВА

Як вказують провідні фахівці, гендерне або гендероване насильство – це такі форми насильницьких дій, що мають чітко виражену гендерну групу, на яку спрямоване насильство або яка чинить насильство [1].

Хоча гендерне насильство сьогодні ще переважно сприймається як насильство проти жінок, але сучасне соціальне середовище демонструє нам, що чоловіки також потерпають чинять переважно чоловіки. При цьому чоловіки, від яких очікується агресивна поведінка, не лише чинять насильство, а й самі страждають від нього (у війнах, розбоях, вуличному насильстві). Тому вони є як агресорами, так і жертвами насильницької поведінки [2]. Окремо стосовно цієї теми виділяють насильство і над чоловіками.

Гендерне насильство є механізмом встановлення гендерних режимів – владних відносин між гендерними групами. Важливо зважати на те, що встановлення влади не означає обов'язково насильницьких дій, адже владні відносини можуть встановлюватись дискурсивно, без прямого насильства. Але гендерне насильство є завжди виявом гендерної влади.

Гендерний режим влади як один із історично сформованих патернів відносин між чоловіками та жінками та відповідних їм визначень фемінінності та маскулінності в даному соціально-культурному дискурсі, може виражатися у співвідношенні можливостей чи нерівності ресурсів на робочому місці. Владні відносини постійно відтворюється за допомогою приховано діючих у суспільстві ідеологій. Можливість нав'язувати визначення ситуації, задавати умови, в яких інтерпретуються події та обговорюються проблеми, формулюються ідеї та визначаються моральні принципи, тобто, запроваджується у соціальні практики можливість затверджувати гегемонію певних соціально-культурних, трудових, економічних відносин – це також є суттєвою частиною прояву та реалізації соціальної влади.

Використання гендерної ідентичності як аналітичної категорії у соціально-культурну сферу, використовуючи структуралістський метод, надає можливість деконструкції опозиції чоловіків та жінок у цій сфері. Сфера емоційного, катексис – психобіологічна енергія, пов'язана з реалізацією ідей, імпульсів, почуттів та бажань, також є тим гендерним режимом, що дозволяє розкрити суть проблеми гендерної нерівності.

Інтерпретаційна історія розрізнення гендерних ідентичностей, яка спробувала конституювати співвідношення цих ідентичностей, сама

є частиною соціального конструювання культурної реальності. Дискурс сучасності як спосіб мислення та прояву ідеології усіх соціальних проєктів є носієм принципу домінування гегемонної маскулінності. Встановлено, що для того, щоб різні гендерні ідентичності були почуті та визнані в потоці такого дискурсу, необхідна радикальна еволюція в спосіб мислення, способі вираження, в мовній політиці та визнанні репрезентації гендерних ідентичностей.

Проблема гендерної ідентичності пов'язана не лише з відмінністю маскулінності та фемінінності, але й із проблемою гендерної нерівності, що, своєю чергою, пов'язане з проявом відносин влади. На рівні гендерних відносин категорія гендерної ідентичності є категорією аналізу не тільки владних відносин між групою чоловіків та групою жінок, а також владних відносин у межах зазначених груп.

Гендерна ідентичність, як соціально-культурний категорія, не тільки конструється різними соціальними інститутами, що представляють гендерні режими, але також за допомогою засобів сигніфікації та репрезентації бере участь у конституюванні соціально-культурного дискурсу. Дискурс не лише репрезентує світ, який він є, дискурс є тією сполучною ланкою, що об'єднує вже існуючі та перспективні соціальні проєкти та, таким чином, приймає участь у розбудові майбутніх напрямків соціальних проєктів.

У результаті дослідження встановлено, що нерівність гендерних ідентичностей у соціальному полі може бути пояснена лише гендерними відмінностями. Гендерна відмінність використовується для відвернення уваги від істинних причин гендерної нерівності. Встановлені відносини влади та надання соціальної прерогативи гегемонної маскулінності є причинами нерівності гендерних ідентичностей.

Дискурс, будучи репрезентаційним аспектом світу у вигляді соціальних процесів, відносин, структур матеріального світу, заявляє себе через «ментальний світ» думок, почуттів, вірування, цінностей в складному сплетінні із соціальним світом. Одним з таких гендерних режимів (історично сформованих патернів владних відносин між чоловіками і жінками і відповідних їм визначень фемінінності і маскулінності в даному соціально-культурному дискурсі) є влада. Вона може також мати вираз у співвідношенні можливостей або нерівності ресурсів на робочому місці. Дослідження всієї системи домінування – підпорядкування проявляє існування приховано впливаючого організаційного контролю. Влада відтворюється за допомогою замасковано діючих ідеологій, які реалізуються через дію соціальних інститутів встановлює та постійно відтворює певні соціально-культурні відносини та відношення до основних морально-правових цінностей суспільства.

На нашу думку, гендерна відмінність служить виправданням встановленої та впровадженої системи гендерної нерівності, сформованої і відтвореної структурами влади у всіх сферах соціального життя. Не гендерна відмінність є причиною ідеології панування та домінування. Акцентування відмінностей лише маскує справжню причину – використання гендерних відмінностей надає, начебто, можливість легітимізува-

ти ієрархію домінування. Використовуючи ідею відмінності, структури влади «виправдовують» відтворення гендерних режимів, заснованих на гендерній нерівності, що сприяє постійному відтворенню гендерному насильству у прямих та опосередкованих формах реалізації.

Список використаних джерел:

1. Маєрчик М., Плахотнік О. (2013). Гендероване насильство: між звичаєм і злочином. *Гендер для медій: підручник із гендерної теорії для журналістики та інших соціогуманітарних спеціальностей*. Київ : Критика. 2013. С. 151–164.
2. Марценюк Т. Гендерне насильство: що? де? коли? Ресурсний центр ГУРТ. gurt.org.ua. 2017. (Режим доступу: 12 квітня 2022).
3. Gender challenges of modern societies. *Philosophy, economics and law review*. Volume 1, no. 2, 202. С. 18–24.

Ключові слова: гендерна ідентичність, гендерна нерівність, гендерні режими, гендерне насильство, гендерна відмінність.

Key words: gender identity, gender inequality, gender regimes, gender violence, gender difference.

КУДРЯШОВ РОМАН ОЛЕГОВИЧ

*Університет митної справи та фінансів,
аспірант*

ІВАШОВА ЛЮДМИЛА МИКОЛАЇВНА

*Університет митної справи та фінансів,
доктор наук з державного управління, професор*

НАЦІОНАЛЬНИЙ СПРОТИВ В УКРАЇНІ: ІСТОРІЯ ТА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Сьогодні Україна переживає найбільше випробування у своїй новітній історії – повномасштабну збройну боротьбу з російським агресором за власну незалежність і територіальну цілісність. Це не тільки війна за незалежність та за збереження територіальної цілісності. Зараз йде мова про цивілізаційний вибір, про зіткнення двох світів, про боротьбу демократії й тоталітаризму. І це не просто заклик, це реалії нашого сьогодення. На сьогодні, Росія веде війну не з армією, вона бореться з українським народом. А народ – неможливо перемогти.

Історія відносин українського та російського народів – це хроніка воєн та визвольних повстань українців, які добровільно брали зброю до рук і ставали на захист своєї Батьківщини. На межі IX-X ст. дружини Київської Русі, які призвели до формування могутнього війська та

флоту; лицарі українського Ганнібала – Костянтина Острозького, який переміг Москву в першій половині 16 ст.; гетьмани українського козацтва та найвидатніші діячі української історії козаки Петро Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Іван Виговський та Іван Мазепа. Історія України ХХ-го століття також сповнена героїчними сторінками боротьби за відновлення незалежності: Холодноярська республіка (1919–1922) утворена на території УНР, кинула виклик радянській імперській політиці ще у роки громадянської війни, продовженням українського визвольного руху стала Українська Повстанська Армія [1].

Набуття Україною незалежності у 1991 році у результаті розпаду СРСР від початку розглядалося і розглядається російською елітою як прикре історичне «непорозуміння», яке повинно бути якнайшвидше виправлене. За визначенням в. путіна цей розпад – «найбільша геополітична катастрофа ХХ століття» [2].

За 30 років незалежності український національний спротив українців сприяв кардинальним змінам вектору розвитку Української держави. Помаранчева революція 2004 року, яку російський національний лідер путін сприйняв як свою особисту поразку, була здійснена бажанням українців вільно вибирати свою владу та принесла Україні свободу вибору, демократизацію та громадянські свободи.

Революція Гідності 2013 року – це протест проти залежності України від Росії, бажання ліквідувати корупційну систему та відкрити можливості для розвитку країни. Зазначимо, що прапор холодноярівських повстанців майорів на Євромайдані в Києві як свідчення незламності та волелюбності українського народу.

У лютому 2014 року Росія перейшла до збройної агресії. Окупувала Крим та частини Донецької та Луганської областей. Ці події – підняли нову хвилю національного спротиву українців, загострила питання консолідації української народу як запоруки національної безпеки. Бойові дії на сході України з проросійськими військовими силами, які маскувалися під «шахтарів», у 2014 році спонукали український Генеральний штаб прийняти рішення сформувати у кожній області батальйон територіальної оборони, які були залучені як для організації оборони та охорони деяких об'єктів в межах цих областей, так і активно діяли при зіткненнях із агресором на Сході України. Через брак особового складу у збройних силах України частину батальйонів територіальної оборони направили до зони АТО. Під час збройної агресії РФ на сході України добровольчі формування брали участь в оборонних і наступальних операціях. Так, в обороні Донецького аеропорту поряд із спецпризначенцями 3-го окремого полку, бійцями 79-ї, 80-ї, 81-ї, 95-ї окремих аеромобільних, 93-ї та 72-ї окремих механізованих бригад, 1-ї окремої танкової бригади, 57-ї окремої мотопіхотної бригади, 91-го окремого полку, 90-го окремого аеромобільного та 74-го окремого розвідувального батальйонів, бійцями полку Дніпро-1, брали участь і бійці Добровольчого українського корпусу (ДУК), батальйону ОУН та інші [3].

Загалом, у боях 2014-2015 років російсько-української війни на сході України брали участь майже 40 батальйонів територіальної оборони.

Батальйони тероборони, які добре зарекомендували себе, були переформовані в окремі мотопіхотні підрозділи.

Активний наступ військ РФ на території України вдалося зупинити завдяки спільним зусиллям українців, які стали на захист держави у лавах Збройних Сил України, Національної гвардії України, добровольчих формувань та масового волонтерського руху.

Пройшовши нелегкий шлях Україна зробила свій цивілізаційний вибір на користь демократії. Незалежна Україна не брала участі, як окупант, у збройних конфліктах на інших територіях – вона тільки захищала себе. Сьогодні вона захищає усю Європу, будучи єдиною країною у світі, яка добровільно відмовилась від ядерної зброї [4].

24 лютого 2022 р. Україна ввійшла у гостру фазу війни проти власної волі й добровольцями став увесь Український народ. Масовий вступ українців до лав тероборони у період гострої фази російсько-української війни став значущим чинником національного спротиву агресору. Мільйони українців зараз одне ціле, одне військо. Ми – це Українська армія і завдання кожного із нас – боронити нашу землю.

Загалом, зазначу, що теперішня війна – фатальна помилка путіна. Своїми діями він об'єднав Схід і Захід, україномовних і російськомовних, досягнув консолідації українського народу. Світ об'єднався проти Росії.

Зверну увагу на те, що це не війна росії з Україною – це війна росії проти Західного світу та його цінностей. У грудні 2021 р. МЗС росії оприлюднило проекти договорів про безпеку з США та НАТО. Головною ціллю цього договору було заборона на вступ України та інших пострадянських країн до НАТО та фактичне припинення військової співпраці з нею з боку США та інших членів альянсу. На мій погляд, відмова України укладати цей договір і стала основним приводом – *casus belli* (casus belli) теперішньої війни. Путін неодноразово повторював, що Захід не залишив йому вибору. Виходячи з цього ми бачимо, що завершення війни не може бути питанням російсько-українських стосунків.

На початку військової агресії українська армія була підготовлена. Проведені спільні навчання, обміни, інструктори, напередодні 24 лютого до нашої країни пішла оборонна зброя з країн НАТО. Ми отримали армію, яку маємо нині – армію, що вміє й здатна захистити свою країну й свій народ. Хоча, зазначу, на Заході не очікували, що українська армія зможе чинити такий шалений опір. Західні та американські політики давали для захисту України два тижні, а Маріуполю декілька днів. Наші війська завдали поразки рашистам під Києвом, захисники на «Азовсталі» стали справжнім символом незламності української армії. Насправді ми показали, що можемо захищатися, але для цього нам потрібні сучасні зразки зброї, логістика і добрий вишкіл. Ми захищаємо свою Батьківщину від агресора-окупанта, що дає нам силу, енергію й право на відчайдушний спротив. Перемога у цій війні для нас означає вільне життя у своїй власній країні за своїми власними правилами. Ми ніколи

не були загарбниками, як нацисти чи рашисти, тому правда і сила на нашому боці.

Список використаних джерел:

1. Бігун І. В., Кентій А. В. Українська Повстанська Армія (УПА) // Енциклопедія історії України: Україна – Українці. Кн. 2 / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К. : В-во «Наукова думка», 2019. 842 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Ukrainska_povstanska
2. Горбулін В. Крим. Війна: передумови російської агресії // Аналітичні матеріали. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2399.html>
3. Інформаційні матеріали Українського інституту національної пам'яті до Дня українського добровольця – 2022 URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/zhurnalistam/informaciyni-materialy-ukrayinskogo-institutu-nacionalnoyi-pamyati-do-dnya-ukrayinskogo-dobrovolcyu-2022>
4. Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою // Аналітичні матеріали. URL: <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu/>

Ключові слова: добровольчі формування, національний спротив, територіальна оборона України, збройна агресія, Збройні Сили України, Сили територіальної оборони.

Key words: volunteer formations, national resistance, territorial defense of Ukraine, armed aggression, Armed Forces of Ukraine, Territorial Defense Forces.

РУДЕНКО ЮЛІЯ ЮРІВНА

*Національна академія Служби безпеки України,
провідний науковий співробітник НОЦ, доктор політичних наук, доцент*

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ЯК ПІДґРУНТЯ ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

Для сучасної України сьогодні особливо актуальним є питання поглиблення суб'єктності. Фактично, якщо суверенітет – це зовнішня форма незалежності країни, то суб'єктність – це внутрішнє змістовне наповнення такої незалежності. Звісно, кожна країна прагне стати більш суб'єктною. «Цивілізаційним суб'єктом історії і сучасності можна назвати країну, поступ якої зумовлюється переважно внутрішніми, а не зовнішніми причинами. Це дає країні змогу виступати повноцінним партнером чи сильним опонентом на міжнародній арені, виходячи зі своїми економічними, військово-політичними здобутками на світовий рівень ... Суб'єктність – це стан розвитку країни, коли вона сама творить свою цивілізаційну долю, обирає власну ідентичність і партнерів» [5, с. 13, 14].

Постає питання – на ґрунті чого формувати суб'єктність? Українські науковці стверджують, що, принаймні, є два шляхи формування суб'єктності країни. Перший – через авторитарні важелі (авторитарна суб'єктність), «яка з необхідністю означає експансію за свої межі й амбіції зі створення наднаціональних угруповань у різних модифікаціях, і відповідно, авторитаризм, який із часом може переходити в тоталітаризм» [5, с. 17], і другий шлях, який, вимагає внутрішніх зусиль, в чомусь, можливо, більш складний і більш вразливий, спрямований на гуманістичні складові (гуманістичну суб'єктність), «що означає зосередженість на іманентному інноваційному розвитку і при цьому – відкритість до світу, яка виявляється у практиках демократії» [5, с. 17]. Зрозуміло, що абсолютизувати той чи інший тип суб'єктності не варто, але один із них виявляється пріоритетним у тій чи іншій країні.

Слід артикулювати той факт, що європейські країни з високими соціальними стандартами життя, ступенем безпеки та можливостями реалізації внутрішнього потенціалу громадян наслідують переважно саме гуманістичні цінності та зразки розвитку суб'єктності (Швеція, Швейцарія, Данія, Люксембург тощо). Адже країни з авторитарною суб'єктністю переважно налаштовані впливати на сусідів та навіть їх підкоряти, а країни з гуманістичною суб'єктністю – розвивати свій потенціал і якщо впливати, то не військово-політичними або навіть дипломатичними засобами, а економічними, технічними та духовно-культурними здобутками.

Нам видається, що для України другий шлях може бути показовим та корисним. Це не означає, що перебуваючи в агресивному міжнародному середовищі, Україна не повинна розвивати свій військово-політичний потенціал. Але, попри це, ми повинні розуміти, що внутрішню суб'єктність необхідно зміцнювати крок за кроком внутрішніми здобутками, консолідуючі зусилля всіх громадян країни. Недарма, французький просвітник Ш-Л. Монтеск'є писав, що страх, який є підґрунтям деспотичних режимів, доволі «крихкий» механізм для єдності та функціонування країни, а, в свою чергу, країни з демократичними режимами тримаються любов'ю і є більш стійкими [2].

Отже, зважаючи на позитивний досвід європейських країн для формування суб'єктності України, звернемося до однієї, на наш погляд, найбільш суттєвої європейської цінності, фактично, до підґрунтя гуманістичної суб'єктності – громадянського суспільства.

Адже для посилення внутрішньої суб'єктності «Україна має посилювати динаміку руху до суспільства активістського типу, з множинними нелінійними зв'язками, де культура довіри сприяє розвиткові соціального капіталу, тісно пов'язаного з людським капіталом, що базується на знаннях, кваліфікації, комунікативній здатності до спільних дій. Він багато в чому залежить від спільних норм та цінностей, а також специфічних для цього соціуму засобів підпорядкування індивідуальних інтересів окремих особистостей інтересам великих груп...», – стверджу-

ють автори аналітичної доповіді «Суб'єктність України в сучасному світі» [4, с. 60].

Кожен громадянин в такому суспільстві має відчувати себе суб'єктом політичного, економічного, державного життя, і врешті-решт керманічем власної долі. Громадянське суспільство, доповнивши державу та наповнивши її змістом, надасть імпульс суб'єктному становленню України в зовнішній політиці, тобто дасть змогу реалізувати її власні національні інтереси. Іншими словами, вільна, обумовлена лише системою права реалізація економічних, політичних і культурних інтересів громадян України – принципова умова реалізації національних інтересів нашої країни і, безумовно, запорука поглиблення її суб'єктності.

Громадянське суспільство створює формулу соціального діалогу на основі «зближення у процесі взаємодії різних представників українського соціуму (громадян, об'єднань громадян, територіальних громад, соціальних груп, об'єднаних за професійними, релігійними, політичними, етнічними та іншими ознаками), посилення їхньої спроможності до суспільно значущих дій та акцій, до мобілізації та досягнення спільних цілей, утвердження спільних цінностей, захисту себе або інших представників спільноти... Внаслідок соціального згуртування твориться соціальний капітал та інфраструктура для соціальної взаємодії: постає громадянське суспільство, з'являються мережі, платформи, форуми, засновуються рухи, фонди, програми» [3].

Разом з тим, не дивлячись на всю перспективність розвитку громадянського суспільства як підґрунтя формування внутрішньої суб'єктності України, йому необхідно дати відповідь на серйозні виклики та вирішити низку проблем. Українські науковці свідчать: «українське громадянське суспільство своєю діяльністю, у першу чергу завдяки цифровим засобам, спричинює широкий резонанс, воно дуже мотивоване і постійно розвивається до більш стабільних структур. Тим не менше, йому ще належить підвищити свій професіоналізм стосовно діяльності масових медій, налагодити ефективну комунікацію з громадянами та набутти досвіду, вибудовуючи зв'язки з іншими активістами та організаціями в європейських країнах. Крім того, українське громадянське суспільство стоїть перед серйозними екзистенційними викликами. Різні групи громадянського суспільства повинні знайти спосіб, як за умов горизонтальної мобільності й цифрової комунікації співіснувати разом і водночас не потопати в безглуздій конкуренції з державними установами або інструментальними олігархами...» [4, с. 62].

Але, попри заявлені виклики, формування гуманістичної суб'єктності, підґрунтям для якої буде зріле громадянське суспільство, зробить нас в повній мірі повноправним гравцем європейського простору. Адже, за твердженням Дж. Кіна: «колапс радянської імперії під тиском боротьби за національне самовизначення додає емпіричної вагомості тези про силу спільного відчуття національної ідентичності – як базової передумови для народження й зміцнення громадянського суспільства та демократії...Заклик до самоуправління нації, принаймні,

звучить демократично, адже він звернений до всіх, хто належить до нації...Національна ідентичність окреслена в такий спосіб – є специфічно європейським винаходом. Це дар європейців усьому світові. Його важливість для переосмислення теорії громадянського суспільства – в тому, що така ідентичність дає громадянам почуття потрібності, впевненості в собі, власної гідності – заохочуючи їх «почувати у себе вдома», допомагаючи легко прочитувати знаки інституційного та буденного буття» [1].

Список використаних джерел:

1. Кін Дж. Громадянське суспільство: старі образи, нове бачення. К. К. І.С.; Аналітично-дослідницький центр «АНОД», 2020
2. Монтескьє Шарль Луї О духе законов. Х. : Литера Нова, 2021. 240 с.
3. Оржель О. Консолідація українського суспільства на основі національної ідеї: перспективи й обмеження (з точки зору європейського досвіду). Вісник Національної академії державного управління. Філософія, методологія, теорія та історія державного управління. 2012. № 6. С. 28–38.
4. Суб'єктність України в сучасному світі: оцінки, стратегії, прогнози. Аналітична доповідь / За ред. О. М. Майбороди. К. : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса, 2020. 88 с.
5. Україна як цивілізаційний суб'єкт історії та сучасності: Національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, В. А. Смолій, Г. В. Боряк та інші. К. : Ніка-Центр, 2020. 356 с.

Ключові слова: суб'єктність, гуманістична суб'єктність, громадянське суспільство, європейські цінності, консолідація.

Key words: subjectivity, humanistic subjectivity, civil society, european values, consolidation.

ЗАВГОРОДНЯ ЮЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри політичних теорій, кандидат політичних наук, доцент*

БАЛАНС СИЛ ПОЛІТИЧНИХ СУБ'ЄКТІВ В КІБЕРКОНФЛІКТАХ

Новітня особливість конфронтації політичних конфліктів переформатується в кіберпростір, а тому виникає необхідність дослідження особливості взаємодії суб'єктів політики в інформаційній площині. Основа розвитку конфліктної активності в кіберпросторі, як і в звичайному політичному конфлікті, буде залежати від наявності ресурсів до протистояння політичних суб'єктів. Проте, ресурси, які потрібні для протистояння у кіберпросторі дещо відмінні від загального уявлення про механізми впливу сторін один на одного.

«Політичний конфлікт, який виникає у кіберпросторі, є новою формацією політичного протиборства, з комплексом дій до позитивного вирішення питання для окремих зацікавлених політичних груп, з старими механізмами впливу в поєднанні з сучасними методами інформаційних атак» [2, с. 53]. Тому, напрямок дослідження є досить актуальним та затребуваним у сучасному політичному процесі.

Інформаційний простір демонструє сучасні шляхи проведення активних процесів політичного протиборства сторін. Особливістю даного розвитку конфлікту є саме діяльність сформована без особистісного контакту, а в межах кіберпростору. Окрім того, кіберконфлікти та кібервійни можуть бути складовою реальних фізичних форм протиборства в умовах конфліктного протиборства, в умовах реальної війни.

Сучасна російсько-українська війна є джерелом використання новітніх методів впливу сторін, які не входять в межі існуючого сприйняття конфлікту чи війни. Війна є крайньою формою політичного конфлікту, яка є результатом політичної діяльності не одного дня. На прикладі сучасної війни в Україні можна відзначити, що сторона-агресор готувалася довгий період часу, а саме: створюючи картину «змови» в інформаційному просторі для власної аудиторії, формуючи дипломатичну форму впливу на міжнародній арені, нарощуючи військову силу новітнього зразка у великих кількостях та готуючи кадровий потенціал в економічній сфері, дипломатичній сфері, військовій сфері. Сьогодні енергетичні та продовольчі ресурси використовують, як силу впливу на розвиток дипломатичної площини, що демонструє паралельну форму боротьби в різних площинах.

Так, на думку Петрінко В. С. «вагоме значення має й сила авторитету, репутації, вмінь і знань. У демократичному суспільстві позиція конфліктуючої сторони тим сильніша, чим більше вона користується підтримкою громадської думки. Одним із силових засобів конфліктанта є інформація («компромат»), яка неодноразово наприклад, руйнувала кар'єри впливових політиків чи доведення до краху корпорації. Тому інформація – це велика сила, за володіння якою, в наш час, всюди йде гостра боротьба» [1, с. 32].

Оскільки, у політичних процесах відношення до політичних суб'єктів може варіюватись, то і баланс сил може змінюватись. Тому, для політичних лідерів демократичної політичної системи не може існувати сталого процесу впливу під час розвитку кіберконфлікту. Адже, інформація, яка може скомпрометувати сторону протиборства, може змінити уявлення про об'єкт протиборства та про самі сторони, а найважливіше про їх об'єктивне висвітлення політичних подій.

Враховуючи усе вищезазначене можемо відзначити, що в системі політичних взаємовідносин найбільшу цінність має інформація, яка достовірно обґрунтовує політичні процеси. Тому, що форми політичних взаємовідносин сучасного світосприйняття створюють латентні політичні процеси, що обмежує отримання реальної інформації про стан справ в органах управління. Відповідно пряме спілкування через

мережі та канали в кіберпросторі є показником близькості та відвертості щодо власної діяльності політичних суб'єктів.

Тому, у сучасній російсько-українській війні відбувається певне «перекидування» можливостей сторін. В умовах коли агресор має більші можливості економічні, військові, ресурси у всіх аспектах, не гарантують йому можливість перемоги. Більше того, переважна більшість світової спільноти формує фронт підтримки для сторони, яка обмежена у фактичних можливостях протистояння. Усі ці особливості демонструють факт так званого «підриву сил» сторони агресора, а відповідно і призупинення динаміки військового наступу.

Звичайно, використання переваги сил українською стороною в інформаційному просторі спричинення саме об'єктивним висвітленням ситуації розвитку конфронтації, підкріплене світовими інформаційними ресурсами.

Окрім того, варто розуміти, що під час інформаційної форми протистояння сторони можуть використовувати так звану видимість сил з метою покращення власної позиції, проте в політиці це небезпечна позиція, яка може мати катастрофічні наслідки у розвитку протистояння.

Можемо дійти до висновку, що об'єктивна інформація про баланс сил у кіберконфлікті є джерелом успішного завершення протидії суб'єктів політики. Бо сила сторін буде змінюватись та балансувати в інформаційній боротьбі до того часу, поки сторони зможуть відстоювати власну позицію, яка митиме підтримку мас.

Список використаних джерел:

1. Петрінко В. С. (2020) Конфліктологія: курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Навчальний посібник. Ужгород : Видавництво УЖНУ «Говерла».
2. Завгородня Ю. В. (2021) Кіберпростір як сучасна платформа для вирішення конфліктів. History, political science, philosophy and sociology: European development direction: Riga, Latvia : «Baltija Publishing».

Ключові слова: кіберконфлікт, баланс сил, інформаційний простір, протистояння, політичний суб'єкт, політична еліта.

Key words: cyber conflict, balance of power, information space, confrontation, political entity, political elite.

КОЗЬМІНИХ АЛЬОНА ВІТАЛІЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри політичних теорій, кандидат політичних наук, доцент*

КІБЕРБЕЗПЕКА ТА КІБЕРАТАКИ В УМОВАХ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Одним з головних інструментів політики, міжнародної політики зокрема, є – інформація. Спотворення інформації посилює напруженість, особливо в умовах гібридних війн та змінюють сприйняття фактів відповідно до уподобань акторів, які прагнуть вплинути. Варто відзначити, що досягнення в галузі цифрових медіа, скасування інформаційних меж, залишають країни відкритими та вразливими для втручання у їхній політичний та інформаційний простір з боку інших держав [2, р. 27]. Інформаційний простір впливає на економічні, політичні та культурні процеси, на розвиток військової справи та технології. З прискореним переходом на цифрові системи управління зростає загроза кібербезпеці, адже Україна завжди була серед стратегічних цілей зовнішньої політики Росії серед інших країн, тому прагнемо забезпечити кібербезпеку.

Кібербезпека в умовах гібридної війни набуває особливої важливості, оскільки сьогодні вже практично неможливо уявити собі жоден об'єкт технологічної інфраструктури, який не був би оснащений різними програмними комплексами, багато з яких мають вихід у мережу Інтернет, що несе серйозні ризики.

Кібератаки можуть бути використані як допоміжний засіб у рамках інформаційної війни, з метою злову закритих даних та їх опублікування або «вкидання» фейкової інформації, в т. ч. з посиленням на джерела, що вселяють довіру. Все це змушує по-новому дивитися на проблему кібербезпеки, особливо коли йдеться про небезпечні об'єкти чи системи забезпечення життєдіяльності.

Загрози в кіберпросторі є найбільш серйозними для національної безпеки України. Кібербезпека зараз ключова проблема в економічному, політичному, соціальному та військовому аспектах. Тим не менш, вона залишається найменш зрозумілою та найбільш недооціненою загрозою. Тому потрібно розуміти, що кіберпростір в даний час є найважливішим театром бойових дій. Боротьба за кібер-домінування – і відповідно здатність протистояти кібератакам – означає нову еру військових відносин, яка суттєво змінить природу та структуру збройних сил. Також слід відзначити, що кібербезпеки не можна досягти на рівні держави. Вона потребує інтеграції зусиль і приватного сектору, і підприємств, міжнародної координації та співпраці у безпрецедентних масштабах.

Більше того, кіберпростір є ідеальним полем для асиметричної війни. Окремих людей чи групи залучають дуже низька вартість і щодо низький рівень технічної підготовки, необхідний проведення атак на

важливі урядові, економічні, фінансові та військові об'єкти. У 2008 році, напередодні нападу Росії на Грузію із застосуванням звичайної зброї, серія кібератак вивела з ладу грузинські урядові, медійні та військові об'єкти, показавши «обличчя майбутніх війн» [1].

Російсько-українська війна з початку повномасштабного вторгнення продемонструвала, що кібератаки агресора співпадають з воєнними діями, тобто захопленням або руйнуванням об'єктів критичної інфраструктури. Відзначимо, що Росія використовувала хакерські кампанії для підтримки свого повномасштабного наступу на Україну, поєднуючи шкідливе програмне забезпечення з ракетами в кількох атаках, у тому числі на телевізійні станції та державні установи.

Вважаємо, що важливу роль у створенні ефективної системи кібербезпеки має підготовка відповідних фахівців у нашому випадку у військовій, політичній, промисловій сферах, адже однією з головних проблем забезпечення кібербезпеки в Україні є недостатній професіоналізм – навіть за наявності передових технологій країна досі відчуває брак відповідних спеціалістів. З огляду на ситуацію України важко протистояти кібератакам, які застосовує Росія. Так завдяки активній діяльності проєвропейських сил та за конструктивної підтримки зовнішніх гравців Україні вдається протистояти РФ.

На даний момент потрібно більше зосереджувати увагу на: підвищення захищеності критичної інформаційної інфраструктури та стійкості її функціонування, розвиток механізмів виявлення та попередження кіберзагроз та ліквідації наслідків їх прояву, підвищення захищеності громадян та територій від наслідків надзвичайних ситуацій, спричинених інформаційно-технічним чи військовим впливом на об'єкти критичної інформаційної інфраструктури. Певна річ, захист критичних галузей, які функціонують на базі широко розповсюджених інформаційних систем, наприклад телекомунікацій або охорони здоров'я, також має приділятися значна увага, але, на нашу думку, сучасні засоби забезпечення кібербезпеки при грамотному їх використанні здатні значно знизити ризики, що виходять від самих різних загроз: починаючи від звичайних шкідливих програм і до складних таргетованих атак. У промислових інформаційних системах ці методи просто непридатні через безліч причин.

Список використаних джерел:

1. Шрайер Ф., Виск Б., Винклер Т. Х. Кибербезопасность: дорога, которую предстоит пройти. *DCAF Horizon*. 2015. Working Paper No. 4.RU.
2. Melykh O., Korbut A. Entertainment media in the context of hybrid war in the post-Soviet countries: the case of Ukraine. *Economic Annals-XXI*. 2020. Vol. 182(3–4). P. 25–33. URL: <http://ea21journal.world/index.php/ea-v182-03/>

Ключові слова: інформація, кіберпростір, кібербезпека, кібератака, інформаційна інфраструктура.

Key words: information, cyberspace, cybersecurity, cyber attack, information infrastructure.

КРАСНОПОЛЬСЬКА ТЕТЯНА МИКОЛАЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри політичних теорій, кандидат політичних наук, доцент*

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ЯК СКЛАДОВА «М'ЯКОЇ СИЛИ» КИТАЮ

Однією з ключових у зовнішній політиці будь-якої держави є проблема здійснення впливу. Впливати можна за допомогою «жорстких» ресурсів, які служать примусу, і «м'яких» ресурсів, які спираються на переконання. Концепція «м'якої сили» стверджує, що домогтися бажаних результатів можна через силу власної привабливості, а не через загрози або примус.

«М'яка сила» має бути активним ресурсом впливу будь-якої держави, оскільки сприяє зміцненню власного впливу в світі, проникненню на нові ринки, забезпеченню стабільних зовнішніх умов для внутрішнього розвитку, тощо. Вона надає державі велику свободу у використанні як «м'яких», так і «жорстких» інструментів або їх поєднання. На думку автора терміну «м'яка сила», Дж. Ная [7], публічна дипломатія є найбільш ефективним методом нарощування потенціалу «м'якої сили». Дослідник розглядає публічну дипломатію як рекламну кампанію, метою якої є налагодження довгострокових взаємин із іншими країнами.

Варто відзначити, термін «публічна дипломатія» був введений в 1965 році Едмундом Галліоном як «програма, яка фінансується урядом, і яка спрямована на вплив на громадську думку в інших країнах та на їх подальше інформування» [4]. Передумовами її появи стали глобалізація, розвиток комунікаційних технологій, а також посилення ролі та участі громад в міжнародних справах держав. Метою публічної дипломатії є культивування певної громадської думки за кордоном, взаємодія приватних груп однієї країни з групами інших, сприяння міжкультурній комунікації між державами, народами, громадянськими суспільствами та цивілізаціями [1].

Публічна дипломатія в сучасному світі проявляється в двох формах: традиційній (інформаційна пропаганда, просвітництво окремих соціально-професійних груп, просування політичної культури та інше) та цифровій (розміщення радіо- та телепередач у мережі Інтернет, поширення літератури у цифровому форматі, моніторинг дискусій у блог-просторі інших країн, створення персоналізованих сторінок членів уряду у соціальних мережах, тощо).

Варто підкреслити, що для Китаю через особливості його політичної системи характерна публічна дипломатія в її класичному розумінні, з провідним значенням держави у формуванні та проведенні політики. Метою ж застосування цифрової дипломатії як інструменту «м'якої

сили» для Китаю є забезпечення внутрішньої стабільності та безпеки і просування власного зовнішньополітичного курсу.

З 1949 р. основним інструментом впливу на іноземну аудиторію КНР стала державна пропаганда. Проте за час свого існування вона еволюціонувала у комплексну систему механізмів та інститутів, що займаються іміджем Китаю у світі. Новий тренд публічної дипломатії пов'язаний з прийняттям у 1997 році нової безпекової концепції Китаю, що заснована на принципах взаємної довіри, взаємної вигоди, рівності та співробітництва. В результаті відбувся відхід від політики неучасті у міжнародних справах до позиціонування країни як активного члена світової спільноти. У 2004 р. концепцію було перейменовано в «мирний розвиток», а в 2005 р. доповнено теорією «гармонічного світу».

Сучасна система публічної дипломатії Китаю включає культурні та освітні обміни, інформаційну та роз'яснювальну роботу з іноземними аудиторіями, та іміджевий напрямок. Останній передбачає проведення великих заходів, допомогу країнам, що її потребують, активну участь у діяльності міжнародних організацій.

Інституційною основою іміджевої політики КНР стала мережа інститутів Конфуція – культурно-освітніх центрів, створених у 2004 році з метою поширення мови та культури за кордоном, а також комунікації з зарубіжними університетами. Частина таких інститутів є профільними. Так, в Інституті Конфуція при South Bank University в Лондоні вивчається традиційно китайська медицина, а Інститут Конфуція при University of Economics and Business в Афінах спеціалізується на бізнесі [6].

Прикметною особливістю публічної дипломатії Китаю є її регіональні особливості. Зокрема, стратегія публічної дипломатії КНР у країнах Заходу базується на поширенні ідеї про те, що держави з різним політичним та соціальним устроєм можуть мирно співіснувати, і кожна країна є вільною у виборі шляху розвитку. В той же час публічна дипломатія стосовно країн, що розвиваються, ґрунтується на тезі про спільність долі і необхідність створення більш справедливого світового порядку, що забезпечує гідне місце для всіх держав. Важливу роль тут відіграє активне донорство Китаю та гуманітарна допомога бідним країнам, допомога з навчанням фахівців.

КНР є лідером як за темпом зростання кількості інтернет-користувачів. Проте жителі Китаю віддають перевагу китайським аналогам популярних західних сервісів обміну інформації: RenRen, WeChat, Sina Weibo, QQ, які також доступні іншими мовами (так, наприклад, WeChat доступний 15 мовами світу) [3]. Китайські державні ЗМІ, члени Комуністичної партії Китаю, представники Міністерства закордонних справ є активними користувачами соціальних мереж, використовуючи їх для миттєвого поширення суспільно-політичної інформації [2]. Також варто відзначити, що одне з пріоритетних завдань цифрової дипломатії КНР – створення та просування позитивного образу Китаю та китайського народу [8], роз'яснення зовнішньополітичної

позиції країни з найбільш чутливих питань міжнародного порядку денного.

Відмінною рисою політики Китаю є те, що він застосовує як жорсткі (блокування певних сайтів або окремо взятого контенту, заборону анонімність в інтернет просторі), так і м'які методи (контрпропаганда) забезпечення внутрішньої інформаційної безпеки. Так, комплексна система Інтернет-безпеки «Золотий щит» (Great Firewall) передбачає блокування доступу до сайтів із забороненими матеріалами протягом декількох хвилин, видалення такого матеріалу, а також відстеження пошукових запитів [5].

Таким чином, для сучасної публічної дипломатії Китаю притаманний реактивний характер – вона орієнтована насамперед на викорінення міфу про «китайську загрозу» та створення іміджу відповідальної світової держави. Активне застосування публічної дипломатії як інструменту нарощування «м'якої сили» спричинило появу нових форм взаємодії з іноземними аудиторіями: стали більш різноманітними культурні та освітні програми, постійно покращується кількість та якість ЗМІ іноземними мовами, велика увага приділяється роз'ясненню політики через прес-конференції, інтерв'ю та публікацію Білих книг, Китай активно співпрацює з міжнародними організаціями, є донором гуманітарної допомоги, організатором великих заходів.

Список використаних джерел:

1. Ashto C. Cyber security : an open, free and secure Internet. Budapest. 4 October 2012. Europa.eu. URL : http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-12-685_en.htm?locale=en.
2. China Co-opts Social Media to Head Off Unrest. *The Wall Street Journal*. URL : <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052748703610604576158290935677316>
3. Digital Public Diplomacy : How Chinese Social Media Is Changing the Way Diplomatic Missions in China Engage with Local Audiences. Dao Insights – China News, Digital Innovation & Trends. URL : <http://daoinsights.com/digital-public-diplomacy-how-chinese-social-media-is-changing-the-way-diplomatic-missions-in-china-engage-with-local-audiences/#sthash.jSWNT7Ax.dpuf>.
4. Gullion E. A. What is Public Diplomacy? USC Center of Public Diplomacy. 2015. URL : <https://uscpublicdiplomacy.org/page/what-is-pd>.
5. How does China censor the internet? The Economist. URL : <http://www.economist.com/blogs/economist-explains/2013/04/economist-explains-how-china-censors-internet>.
6. London South Bank University Official website. URL : <http://www.lsbu.ac.uk/case-studies/confucius-institute-traditional-chinese-medicine-citcm>.
7. Nye J. (2004) Soft Power : The Means to Success in World Politics. N.Y. : Public Affairs. URL : https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/joe_nye_wielding_soft_power.pdf.

8. Quanghai jinrong shichang chixu dongdang huojiang tuidong wangluo she jiao fazhan. Chinanews. URL : <http://www.chinanews.com/it/kong/news/2008/11-29/1467489.shtml>.

Ключові слова: «м'яка сила», Китай, публічна дипломатія, цифрова дипломатія, політичний імідж Китаю.

Key words: «soft power», China, public diplomacy, digital diplomacy, China's political image.

МИЛОСЕРДНА ІРИНА МИХАЙЛІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри політичних теорій, кандидат політичних наук, доцент*

МІНЛИВИЙ СВІТОВИЙ ПОРЯДОК: НОВА РЕАЛЬНІСТЬ

В сучасних умовах суспільство є свідком переформатування системи міжнародних відносин та світового порядку взагалі, що спостерігається певною мірою у послабленні глобалізаційного фактору в них.

Для аналізу сучасних тенденцій змін у світовому співтоваристві доцільно визначити сутність поняття «світовий порядок», але однозначного визначення та розуміння якого й до сьогодні не існує. Більшою мірою це обумовлено його багатогранністю та наявністю спроб науковців різних напрямків, різних історичних періодів його дослідити. Так перші спроби розуміння світового порядку здійснювали Фукідід, Н. Макіавеллі, Дж. Локк, І. Кант, Г. Гегель та інші. А перші приклади формування світового порядку, ми можемо спостерігати при дослідженні Стародавнього світу, так ще у II–I тисячоліттях до н.е. у зіткненнях Старо-Вавилонського та Староасірійського царства, Новим королівством Єгипту та Хеттською імперією, Новою Вавилонською та Неоасірійською імперіями. З того часу світ пережив велику кількість трансформацій, але саме тоді були започатковані перші спроби розроблення певних ідей, принципів, тенденцій, які в майбутньому будуть відігравати значну роль. Так, наприклад, для світового порядку, який був сформований після Другої світової війни однією із складових був фактор ідеологізованості. Проте вперше формування ідеологічного фактору у розбудові світового порядку можна спостерігати ще у періоди греко-персидських війн (Європи та Азії), у Середньовіччі (Християнство та Іслам), а в сучасний період це протистояння зустрічається в поглядах С. Гантингтона.

Вперше впровадження правового принципу в системі міжнародних відносин та світового порядку було із прийняття Вестфальського мирного договору (1648), який фактично впровадив два принципи зовнішньої політики: підтримка міжнародного «балансу сил» та пріоритет національного інтересу над іншими. І в такому разі можна погодитися

із Дж. Айкенберрі, що ключовою ознакою світового порядку вважається наявність загальновизнаних правил та принципів, якими суб'єкти міжнародних відносин керуються у відносинах один з одним.

Принципово новий вимір отримав світовий порядок після Другої світової війни: по-перше, формування військового ядра балансу сил – ядерне врівноваження та стримування двох військових блоків (НАТО та ОВД), а по-друге, ідеологічна складова світового порядку. Разом з тим, в цей період до первинної функції світового порядку, яка полягала у забезпеченні безпеки суверенної держави, посилення отримують й такі цінності, як: верховенство права, свобода, соціально-економічне благополуччя. Таким чином, можна спостерігати зростання амбіцій світового порядку, яке отримало своє відображення й у проголошених фундаментальних цінностях міжнародних відносин ХХІ століття в «Декларації тисячоліття Організації Об'єднаних Націй» у 2000 році, а саме: свобода, рівність, солідарність, терпимість, повага до природи, загальний обов'язок.

Можна погодитися з Г. Кіссінджером, який зазначає, що сучасний світ знаходиться у хаосі та фундаментальні потрясіння відбуваються одночасно в багатьох частинах світу, більшість з яких керуються різними принципами. Фактично Г. Кіссінджер говорить про існування двох проблем: по-перше, як зменшити регіональний хаос; по-друге, як створити узгоджений світовий порядок на основі узгоджених принципів, які необхідні для функціонування всієї системи. Практично всі дійові особи на Близькому Сході, в Китаї, Росії і певною мірою в Європі стикаються з серйозними стратегічними рішеннями. Крім цього він підкреслює, що «міжнародний порядок є стабільним, коли бажання або необхідність коригування можуть бути задоволені без повалення самої системи. Порядок має тенденцію до хаосу, коли його ключові проблеми для його системи: потім він еволюціонує з конкуруючими версіями рівноваги. Вибір майже ніколи не виникає таким ясным чином; зазвичай це баланс між безпекою та правами людини» [1]. Г. Кіссінджер наголошує про існування еволюційної стабільності, яка полягає у розробленні такої системи, в якій зміни можуть бути уточнені без створення хаосу.

І сьогодні перед світовим співтовариством стає завдання в усвідомленні змін, які відбуваються в світовому порядку та своєчасному реагуванні на них, удосконаленню або виробленню нових загальновизнаних правил та принципів взаємодії суб'єктів міжнародних відносин.

Можна також погодитися й з поглядами Дж. Найя та Дж. Донахью, що модель державної міжнародної системи, яка існувала в недалекому минулому не відображає нової реальності децентралізованого, різноманітного та мережевого світу. В сучасних умовах уряди мають розробляти нові методи координації своєї політики в межах децентралізованих транснаціональних формувань.

Нова реальність демонструє нам такі ознаки змін у світовому порядку: послаблення ролі та ефективності певних міжнародних інститутів, зокрема Організації Об'єднаних Націй, про необхідність

реформування якої мова йде упродовж останніх десятиліть для можливості відповідати новим викликам; зменшення ролі військової сили, як основного фактору, оскільки кібервійни та інформаційні технології змінюють роль військової могутності; регіоналізм та регіоналізація, які не тільки змінюють геополітичну та економічну структуру світу, але впливають на економічні та політичні стратегії розвитку держав; деіндустріалізація, яка, дозволила Китаю збільшити своє виробництво та стати фактично «світовою фабрикою»; послаблення ліберального світового порядку із домінування США або, як відзначають Р. Мугга та І. Тибергьян «глобальний ліберальний порядок знаходиться в просунутому стані краху» [4].

Оскільки оцінка еволюції майбутніх тенденцій, як зазначав Г. Кіссінджер, завжди є частиною стратегічного відображення даного моменту, тому сьогодніні мають бути здійсненні кроки, які відповідають попиту: підвищення ролі міжнародних механізмів співробітництва, та перш за все на регіональному рівні; розуміння домінування економічної влади над військовою; технологічна складність, яка полягає у тому, цифрові технології стають провідною силою зростання, розвитку та об'єднань, співробітництва. На думку М. О'Саллівана серед провідних гравців в новому світовому порядку «Європейський Союз, США, Китай та потенційно Індія є полюсами, але Японія та Росія не кваліфікуються як окремі полюси. Росія, наприклад, добре оцінює деякі аспекти багатополярності (наприклад, у військовому відношенні), але в своєму нинішньому стані вона ніколи не може стати справжнім полюсом у тому сенсі, що використовується тут» [3].

Отже, новий світовий порядок буде відрізнятися складністю, певною мірою нестабільністю, але він може прагнути до поєднання основних конкуруючих інтересів й, тим самим, перетворитися з конфронтації в співробітництво.

Список використаних джерел:

1. Goldberg Jeffrey World chaos and world order: conversation with Henry Kissinger. The Atlantic. 2016. 10 November URL : <https://www.theatlantic.com/international/archive/2016/11/kissinger-order-and-chaos/506876/#7>
2. Inkenberry G. J. (2001) After Victory: Institutions, Strategic Restraint, and the Rebuilding of Order after Major Wars. New Jersey: Princeton University Press. URL : <http://catdir.loc.gov/catdir/samples/prin031/00034681.pdf>
3. K.N.C. Globalisation is dead and we need to invent a new world order. The Economist. 2019. Jun 28th. URL : <https://www.economist.com/open-future/2019/06/28/globalisation-is-dead-and-we-need-to-invent-a-new-world-order>
4. Muggah Robert, Tiberghien Yves 5 facts you need to understand the new global order World economic forum. 2008. URL : <https://www.weforum.org/agenda/2018/01/five-facts-you-need-to-understand-the-new-global-order>
5. Nye Joseph S. Jr., Donahue John D. (2000) Governance in a globalizing world. Washington: Brookings Institution Press <https://handoutset.com/wp-content/>

uploads/2022/05/Governance-in-a-Globalizing-World-Joseph-S.-Nye-John-D.-Donahue.pdf

6. United Nations Millennium Declaration. General Assembly resolution 55/2. 08 September 2000. URL : <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-millennium-declaration>

Ключові слова: світовий порядок, система міжнародних відносин, національний інтерес, баланс сил, регіональне співробітництво.

Key words: world order, system of international relations, national interest, balance of power, regional cooperation.

СУШКО АНАТОЛІЙ ІВАНОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри політичних теорій, кандидат історичних наук, доцент*

КАРЕТНА ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри соціології, кандидат політичних наук, доцент*

ПРОБЛЕМА КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УКРАЇНІ

В силу історичних обставин процес формування політичної культури української нації довгий час проходив в умовах бездержавності та розподілу її частин між державами та цивілізаціями. Тому саме існування політичної нації було під загрозою, а відсутність цілісного бачення національних інтересів породжувало феномен суспільного розмежування. В цілому роз'єднуючи факторів в соціокультурному просторі України існує не менше, ніж об'єднуючих. Оскільки наша держава є полікультурною, то проблема формування загальнонаціональної єдності, особливо в перехідний період в умовах боротьби за самозбереження потребує уважного дослідження. Окремі аспекти цієї проблеми розкриті в працях О. Андрушук, А. Колодія, І. Кураса, П. Кононенко та інших.

Більшість дослідників концентрують увагу на чинниках, які роз'єднують українську спільноту і серед об'єктивних причин виділяють, як правило, регіональний поділ та культурно – історичну спадщину, а до суб'єктивних – невміння, а то не зацікавленість частиною правлячої верхівки України в досягнутості національної інтегрованості. Процес консолідації нашого суспільства, на їх думку, має відбуватися крізь призму толерантності, патріотизму і взаємоповаги. Проте події останніх років вимагають розглядати багатоманітність феноменів політичної культури, в контексті аналізу її консолідуючого потенціалу з урахуванням особливостей історичного шляху.

Історичний досвід свідчить, що наш соціум неодноразово переосмислював успіхи і поразки різних поколінь, що закладало основи сучасного буття, причому акценти могли робитись як на любові до ближнього, спільності долі минулих і нинішніх поколінь так і на списання своїх невдач на рахунок зовнішніх ворогів. Політична кон'юнктура часто впливає на загальну атмосферу суспільної взаємодії, проводячи віртуальні демаркаційні лінії і з'являлись субкультурні течії з протилежними соціокодами. Відповідно, в цих свідомостях іманентно були притаманні амбівалентність, максималізм. Цей шлях трансформації українського соціуму у суспільство суцільного ризику особливо небезпечний в умовах зовнішньої агресії гібридної війни, застосування до України відвертої демагогії. Соціогуманітарні науки лише розпочали процес осмислення ступеня впливу таких явищ на появу негативізму та екстремізму політичної культури. Дослідники намагаються протидіяти поляризації соціуму апелюють до реакції влади підкреслюючи, що подібна ситуація не лише створює соціальний дискомфорт, але суттєво перешкоджає процесам консолідації нашої державі.

Сегментованість та гетерогенність соціуму, неоднорідність регіональної структури зумовили фрагментованість політичної культури. Звідси і відмінність у трактуванні національної ідеї та формуванні політичної культури української нації. До цього, слід додати, що історичний аспект посприяв культурному та політичному регіоналізму, а в сучасних умовах, тенденції до локалізації є реакцією на деякі тенденції глобалізації, такі як уніфікація та стандартизація до України як органічної культурно – історичної цілісності, яка перебуває на межі кількох цивілізацій що і вимагає розроблення єдиної стратегії подальших трансформацій дієвих засобів її утвердження, аналізу досвіду вирішення проблем консолідації в інших країнах світу.

Персональні та групові ідентифікації формуються на базі морально – етичних переконань, правил поведінки, а також міфів і символів, де символічні кордони дозволяють виділити світ своєї культури, вписати її в організований соціальний простір. Відмінність соціокультурного розвитку різних регіонів та зростаюча багатоманітність соціальних структур стає важливим фактором формування політичної культури сучасної демократії, а саме їх спільні ціннісні настановлення відіграють вирішальну роль у взаємодії спільнот різних рівнів [1, с. 98].

Враховуючи комплекс різноманітних факторів і явищ, що сформували історичний контекст стає можливим більш глибоке розуміння наявності як деструктивного так і інтегруючого потенціалу історичної пам'яті її впливу на суспільну свідомість. За таких умов, вимогою стає контекстуальність, тобто відмова від універсальних теоретичних конструкцій, а вивчення стану свідомості робити у конкретно – історичному соціокультурному контексті. Цікавим є підхід порівняння культурних традицій, що вписується в антропологічний поворот гуманітарних наук. Саме гуманітарний універсалізм змінює акценти у всій палітрі соціального аналізу в тому числі і політичної культури, а гуманітарна політика дає змогу само ідентифікації особистості на основі

принципів толерантності і соціально – культурної солідарності, що так необхідно в умовах спроб з зовні розколоти наше суспільство.

Новий тип історизму, що сформувався з 80-х рр. XX ст., уособлює важливості мікропідходів у гуманітарних науках, в даному випадку – це від абсолютизації соціального універсалізму до дослідження інтересів і потреб індивіда та форм культурного розмаїття. Та й самі соціальні зміни не розглядаються сучасними дослідниками без урахування культурної мотивації. Розмежування соціального і культурного може бути лише аналітичним, як стверджує А. Ручка «людина повинна не відчувати дискомфорту роздвоєння свідомості будучи членом водночас соціальної і культурної спільності» [2, с. 14].

На жаль, в Україні потрібні пошуки нових підходів щодо цивілізованих форм розв'язання конфліктів у сфері культури.

В сучасних умовах досить актуальним є науковий дискурс він стає в зоні уваги пограничних досліджень гуманітарної думки України досить різноплановим і практичним. Феномен порубіжжя як зазначає О. Кривицька, полягає в тому, що в просторі його взаємодії виникають нові форми солідарності соціальних спільнот формуються так би мовити транскордонні соціальні мережі. У прикордонних територіях відбуваються процеси нашарування різних соціокультурних маркерів, що впливає на їх «привілейований статус» якій забезпечує можливість різноманітних комунікацій Пограниччя з елементу просторової організації перетворюється на чинники впливу, забезпечуючи нову якість розвитку пограничного соціокультурного й ментального простору [3, с. 173].

Саме тут як и найбільш напружених ділянках культурного простору відбувається вибір подальшої життєвої стратегії людини. Під впливом постмодернізму, культурні цінності розглядаються не як інтерсуб'єктивні, а соціокультурний фактор стає одним із вирішальних чинників подолання між групових протиріч і навіть стабілізації міжнародної ситуації і тому використання дипломатії з апеляцією до культурних норм найбільш адекватно відповідає реаліям XXI сторіччя.

Різні політичні сили розробляють власну стратегію політичного розвитку країни, мають різні системи переконань, що дозволяє саму політичну культуру злити більш структурованою і модернізованою, при цьому, вони мають опору в різних періодах нашої історії, коли соціальні сили відображають домінуючі культурні риси народу України.

Таким чином, соціокультурні цінності у суспільстві трансформувались, але збереглись найбільш важливі норми і риси, що дозволило століттям існувати українській моделі солідарності, тому в сучасних умовах врахування цих особливостей дозволить більш продуктивно використовувати потенціал політичної культури.

Список використаних джерел:

1. Панченко Т. Ієрархія територіальних ідентичностей як основа політичної культури субсидарної демократії. *Політичний менеджмент*. 2010 № 6. С. 90–100.

2. Костенко Н., Ручка А. (2010) Субкультурна варіативність українського соціуму. Монографія. Київ : Інститут соціології НАН України.
3. Кривицька О. Дискурс пограниччя в соціокультурних дослідженнях: теоретико – методологічні аспекти. *Наукові записки. ІПіЕНД. ім. І. Ф. Кураса. НАН України*. 2015. Вип. 4 (78). С. 173–174.

Ключові слова: політична культура, соціокультурні цінності, трансформація, норми, мотивація, соціальні зміни, пограниччя.

Key words: political culture, sociocultural values, transformation, norms, motivation, social change, borderlands.

ПЕТЕР GERMAN ГЕННАДІЙОВИЧ

*Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
викладач кафедри адміністративного і кримінального права
юридичного факультету,
проректор з правових питань та розвитку*

ГЛОБАЛЬНЕ АДМІНІСТРУВАННЯ КОСМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Починаючи з середини ХХ століття і на сьогодні розвиток сучасного світу і незалежної України характеризується процесами глобалізації, які охоплюють усі сфери життя суспільства, від бурхливих науково-технічних процесів до змін у свідомості людства. Ці зміни збігаються у часі й пов'язані з початком освоєння космічного простору.

Слід враховувати, що дослідження космосу у ХХІ столітті перетворилося в повноцінний розвинений сектор економіки – космічні послуги, які не обмежуються «космічним туризмом», а активно здійснюють наукові дослідження, які перетворюються в такі галузі як космічна археологія та геологія, що природно, потребує правового регулювання. Та, нагальним питанням сьогодення й окремої уваги, коли військова сила зберігає свою значущість у світовій політиці, а відповідно і правового регулювання, потребує мілітаризація космічного простору розвиненими державами. Усе це, є намаганням країн, які зайняті космічною діяльністю, отримати стратегічні переваги у космічному просторі, а точніше новим викликом глобалізаційних процесів та геополітичних інтересів держав-учасників космічних програм.

В реаліях військової агресії Росії, доречним буде послатися на той факт, що під час військового вторгнення Росії в Україну у квітні-травні 2022 р., іноземні ЗМІ писали про те, що Росія намагається впливати на роботу іноземних супутників, які знаходяться на навколосезонній орбіті. Йшлося про супутники, що відповідають за передавання GPS-сигналів, що вловлюються різними пристроями – від смартфонів до навігаторів військової техніки. Начальник космічного командування ЗС США генерал Д. Дікінсон заявив, що ворог не припиняє спроб глушіння супутникових сигналів, що передаються на GPS-пристрої цивільної

та військової техніки – літаків, БПЛА, авто тощо. Дікінсон зазначив, що у РФ «запускають на навколоземну орбіту супутники подвійного призначення для потреб як цивільної так і військової інфраструктури» [1].

Це є той випадок, коли прагматичність, відстоювання національних інтересів зумовлює ймовірність конфлікту інтересів не лише держав-учасниць у космічній сфері, а й усієї міжнародної спільноти. А тому слід враховувати, що конфліктогенність міжнародного середовища є центральною проблемою космічної співпраці держав-учасниць, (держав, які мають ядерну зброю) щодо забезпечення безпеки у космічному просторі та це є однією з причин «м'якого» космічного права.

Віддаючи належне значущості попередніх наукових доробок та чинного базису космічного права, слід зазначити, що зміст та сутність діючого міжнародного космічного права не відповідає вимогам сьогодення, а проблеми впливу глобалізаційних процесів на формування національного та міжнародного космічного права є недостатньо висвітленими й не набули статусу «актуальності». Щобільше, слід розуміти, що міжнародні Договори (Угоди) та декларації, на яких базується міжнародне космічне право, не є нормою права і характеризується як «м'яке право», що не забезпечує регуляцію нових відносин між суб'єктами та не запроваджує нові права та обов'язки для учасників, зайнятих бурхливим освоєнням космічного простору.

За цих підстав, саме активна діяльність космічних держав конче потребує перегляду міжнародного космічного права, а точніше існуючих правил поведінки, приведення їх у правове поле міжнародних відносин та закріплення відповідних норм у національному (внутрішньодержавному) законодавстві, з метою уможливлення подальшого розвитку та використання космосу лише в мирних цілях, без шкоди інтересам інших держав та забезпеченню екологічної безпеки космічного простору. І впоратися з цією задачею може, на сьогодні, тільки Організація Об'єднаних Націй.

Так, саме Організація Об'єднаних Націй сприяла прийняттю 13 грудня 1963 року Декларації – правових принципів діяльності держав з дослідження та використання космічного простору [2], яка започаткувала процес щодо дотримання правових принципів діяльності держав з дослідження та використання космічного простору. У цьому контексті, слід зауважити, що саме на договорах ООН базується міжнародне космічне право і що на сьогодні саме ООН є однією з найбільш впливових міжнародних інституцій, яка сприяє глобалізаційним процесам та впливає на політико-правову систему космічних держав-учасників. Проте, на жаль, цього замало, оскільки ООН не забезпечує належної організації роботи з правового забезпечення космічної діяльності держав-учасниць, а точніше можна говорити про відсутність належного публічного управління, як владного (адміністративного) впливу ООН на космічних держав-учасниць, шляхом застосування єдиних правових норм в космічній діяльності, в сукупності з іншими механізмами впливу (політичними, економічними, інформаційно-психологічними та ін.) з метою досягнення цілі – космічної безпеки.

На сьогодні, на жаль, у правовому та організаційному забезпеченні реалізації космічного права відсутня належна діяльність певних органів, що можна характеризувати, як усічене правове забезпечення.

Так, основним міжнародним органом, який досліджує загальні тенденції в космічному праві є Комітет ООН із мирного використання відкритого космосу. У своїх звітах Комітет визнає і вказує на неповноту чинних міжнародних договорів у сфері космічного права та на цьому його пропозиції, на жаль, і закінчуються [3].

У цьому контексті доречним буде згадати й про слідчі комісії, діяльність яких зазвичай пов'язана з порушенням норм міжнародного права чи загрозою такого порушення. Згідно з Конвенцією про мирне вирішення міжнародних зіткнень 1907 р. [4] слідчі комісії створюються на підставі особливої угоди між сторонами спору для його розв'язання. В угоді чітко визначаються: порядок створення комісії, обсяг її повноважень, факти, що підлягають розслідуванню та інше. Слідчі комісії є лише елементом системи міжнародних правозастосовних органів, оскільки виконують лише частину функцій, притаманних останнім, – з'ясування фактичних обставин. В результаті своєї роботи слідча комісія подає доповідь, яка не має зобов'язального характеру.

Зрозуміло, що у космічного простору відсутній господар, а тому встановити відповідальність за невідповідну поведінку, яка шкодить людству, забруднення космосу, в якого немає господаря, та ще й забезпечити практичне втілення цієї відповідальності – справа досить складна. Як не дивно, але однією з перешкод на шляху розвитку та удосконалення міжнародного космічного права, стоїть саме національне законодавство країн, які і займаються освоєнням космічного простору.

Річ у тім, що принципи та норми міжнародного космічного права, як підгалузів публічного права, не є похідними від норм національного законодавства і сьогодні не можуть впливати на обов'язкову силу внутрішньодержавних норм. Слід враховувати, що на сьогодні принципи та норми міжнародного космічного права і національного права мають різний предмет регулювання. Правда, і це необхідно враховувати, що законодавство окремих держав взагалі не враховує міжнародні норми. Проте і це є суттєвим важелем, вони не спроможні протистояти впливу наднаціонального політичного регулювання з боку міжнародних інституцій, таких як ООН, НАТО, СОТ, Велика сімка та інші., наступу глобального освоєння космічного простору, що досить суттєво впливає на розвиток національного космічного права і є необхідністю приведення його у відповідність до вимог сьогодення.

За цих підстав, на зміну декларативній формі прийнятих рішень ООН, повинно прийти публічне управління (адміністрування) ООН, як владна форма впливу на космічні країни-учасниці, з метою забезпечення виконання зобов'язань по підписаним (ратифікованим) договорам (угодам), суворого дотримання принципів і норм космічного права та залучення країн учасниць до плідної співпраці з правового забезпечення космічної діяльності, а саме: усунення суперечностей та неповноту чинних міжнародних договорів у сфері космічного права, відпра-

цювання відповідальності за порушення та механізмів примусу до виконання зобов'язань і інше.

Так, Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами від 1 вересня 1972 р. [5], розкриває обставини та дії внаслідок яких, можуть наставати наслідки, а найголовніше – відповідальність. Проте, на жаль, вони знову ж такі мають декларативний характер і, як наслідок, дії окремих провідних космічних країн викликають занепокоєння, оскільки дотепер відсутні регламентовані законами або нормативно-правовими актами дієві механізми впливу, точніше примусу до виконання зобов'язань, які взяті країнами.

Конвенція про міжнародну відповідальність передбачає створення органу, який відігравав би функції арбітра, – Комісії з розгляду претензій. Проте ця Комісія не є постійно-діючим органом, а створюється у випадку, якщо врегулювання претензії не досягнуто шляхом дипломатичних переговорів. Комісію можна розглядати як міжнародний арбітраж, але її рішення може бути обов'язковим для сторін, лише якщо про це було досягнуто домовленості між ними, а в іншому випадку рішення комісії носить рекомендаційний характер для сторін. Як бачимо, відсутній оперативний міжнародний орган контролю (адміністрування) космічної діяльності, належний дієвий механізм впливу на порушника та невідворотність його відповідальності, тобто і це положення носить декларативний характер. Відповідно, до цього органу ніхто ніколи не звертався жодного разу, а тому Комісію і не було створено. Вважаю, що Комісія повинна бути, як постійно-діючий орган, оскільки кількість порушень в космічній діяльності щороку зростає, а це потребує оперативного реагування. Так, мали місце випадки коли врегулювання взаємних претензій між країнами досягалося дипломатичним шляхом, але це були одиничні випадки й дуже давно – в минулому столітті. Наприклад, у 1978 р. СРСР супутником «Космос 954» спричинив радіоактивне забруднення північно-західної території Канади й добровільно сплатив суму завданої шкоди [6].

За цих підстав, на мій погляд, слушною є пропозиція, створити орган, згідно з міжнародними угодами, під егідою ООН, як свого часу були створені «блакитні шоломи» (розуміння того, що без військової сили врегулювання військових конфліктів не завжди можливе), який би відігравав функції, наприклад, «космічної поліції». І як варіант, саме «космічна поліція» була б органом, який би не тільки здійснював контроль (нагляд) за космічною діяльністю, а і здійснював досудовий розгляд претензій країн учасниць. За результатами розгляду, цей орган, з'ясувавши усі обставини справи, визначав би кваліфікацію порушення: кримінальне чи цивільне. Відповідно, був би створений постійно діючий міжнародний арбітражний орган та орган з розгляду кримінальних правопорушень в космічній сфері.

Мною врахована наявність Міжнародного Суду ООН [7], але потрібен спеціалізований більш оперативний судовий орган, до того ж є підстави говорити про те, що Міжнародний Суд ООН, не той судовий орган

який би був здатний розглядати спори усіх суб'єктів у сфері космічної діяльності. Так:

- згідно ст. 34 Статуту Міжнародного Суду ООН, «лише держави можуть бути сторонами у справі»;

- міжнародні Договори (Угоди) та декларації, на яких базується космічне право, не є нормою права, до того ж не всі вони ратифіковані державами-учасниками космічної діяльності, тобто відсутня система юридичних норм, що не породжує чітких прав та обов'язків, а тому відсутня і відповідальність;

- цю прогалину в космічному праві, а саме відсутність системи юридичних норм, частково заповнює комплекс основних принципів міжнародного права, під якими розуміються узагальнені норми, які є найвищою юридичною силою в міждержавних відносинах. Це передбачено ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН. Проте мною не знайдено жодного випадку коли б Міжнародний Суд ООН обґрунтовував свої рішення загальними принципами міжнародного права.

У цьому контексті доречно згадати, що у 2011 році Постійний арбітражний суд розробив на основі Регламенту Комісії ООН з права міжнародної торгівлі (UNCITRAL) «Правила щодо вирішення спорів у космічному просторі», які є нагальними враховуючи комерціалізацію космічних відносин. Проте я не знайшов жодного випадку їх застосування, що підтверджує тезу про відсутність бодай намагань з боку ООН на адміністрування космічної діяльності.

Я розумію складність реалізації цих пропозицій, але ж час на зволікання вичерпано, необхідно ж вже починати працювати! Не можна користатися договорами (угодами), прийнятими у минулому сторіччі, які не тільки морально застаріли, а їхні принципи та норми не відповідають вимогам сьогодення, що не забезпечує безпеку людства, необхідні правовідносини між учасниками космічної діяльності, не передбачає жодного механізму впливу на космічну державу-порушника та стримує цивілізований розвиток космонавтики. Усе це вимагає зусиль юристів і дипломатів щодо вдосконалення системи міжнародного космічного права з обов'язковою складовою – публічним адмініструванням.

Список використаних джерел:

1. <https://focus.ua/uk/digital/515293-voyna-v-kosmose-rf-glushit-peredachu-gps-signalov-i-atakuet-sputniki-na-orbite>
2. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a31#Text
3. http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/1_2022/32.pdf
4. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_938#Text
5. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_126#Text
6. <https://mind.ua/openmind/20204446-mizhnarodne-kosmichne-pravo-hto-nese-vidpovidalnist-za-robotu-privatnih-kompanij>
7. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

Ключові слова: міжнародне космічне право, космічний простір, космічні держави, міжнародні відносини, космічна безпека, глобалізаційний процес, комерційне викори-

стання космосу, владний (адміністративний) вплив, міжнародні інституції, публічне управління, декларативний характер, механізм впливу.

Key words: International Space Law, outer space, Space States, International Relations, space security, globalization process, commercial use of space, power (administrative) influence, international institutions, public administration, declarative nature, mechanism of influence.

КОВАЛЬ ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри загальноправових та гуманітарних дисциплін
Івано-Франківського юридичного інституту,
кандидат політичних наук, доцент*

КИСЛЯК ЛЕСЯ НЕСТОРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри загальноправових та гуманітарних дисциплін
Івано-Франківського юридичного інституту,
кандидат філологічних наук*

ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ВИБІР УПЦ МП У ПЕРІОД ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Агресивна війна Російської Федерації проти миролюбної України в глобалізованому світі, світі інтернету, соціальних мереж, сучасних технологій – виклик всім демократичним державам, всім демократичним цінностям, які сформовані після Другої світової війни.

Основними завданнями проведення так званої «спеціальної військової операції» було втілення наративу В. Путіна «демлітаризація» та «денацифікація» України, як засіб припинення геноциду населення ДНР та ЛНР. Президент РФ В. Путін, який перетворив Росію в тоталітарну державу одноособово прийняв рішення про її початок. Коріння цієї війни лежить значно глибше в історичному минулому. Ще напередодні 2000 р. після передачі влади президентом Б. Єльциним тодішньому прем'єру РФ В. Путіну демократизація країни поступово згорнулась. Колишній працівник КДБ-ФСБ В. Путін був прихильником ідеології та пропаганди спецслужб та відродження «Великої Росії» після розпаду Радянського Союзу, він починає втілювати проект «руського міра» уже з 2001 року, включивши в реалізацію його агента КДБ-ФСБ патріарха РПЦ Кирила (Гундяєва) та пропагандистську армію дезінформації та маніпуляцій.

Несподіваною, неприємною подією для «руського міра» було отримання Томосу від Вселенського патріарха Варфоломія і проголошення автокефалії Православної Церкви в Україні [1, с. 32].

Московський патріархат пішов в інформаційно-пропагандистську атаку, оголосивши «розкол в православ'ї», вдавався до різних акцій, які в кінцевому підсумку стали безпрецедентними. УПЦ МП всіма силами протидіяла об'єднавчому процесу, залишаючись вірною РПЦ. Парафії, які вели війни в ПЦУ зазнавали значного тиску зі сторони ієрархів УПЦ МП, проходили судові процеси та інші процедури.

Із початком військової агресії Кремля 24 лютого 2022 р. ситуація істотно змінилася для УПЦ МП. Очільник Московського патріархату офіційно підтримав агресію В. Путіна в Україну, чим викликав неоднозначну реакцію в середовищі прихильників РПЦ у світі. Предстоятель УПЦ МП Онуфрій у своїй заяві від 10 березня 2022 року наголосив, що сьогодні Україна переживає час складних випробувань, спричинених нападом на нашу країну військ Російської Федерації і закликав президента РФ В. Путіна припинити бойові дії в Україні [2].

Багатьох віруючих та священників УПЦ МП шокувала підтримка агресії РФ патріархом Кирилом, адже цей акт підтверджував думку, що очільник РПЦ залишився патріархом тільки Росії, але ніяк ще й України. Багато священників в Україні перестали поминати патріарха на богослужіннях, що є проявом непокори у православному світі. За даними УПЦ та BBC News Україна станом на 16 березня 2022 р. такі рішення ухвалили 16 єпархіальних рад. Деякі західні єпархії вирішили не тільки не згадувати патріарха Кирила у богослужіннях, але й скликати Собор та вийти з РПЦ [3].

Таким чином, 300 священників УПЦ МП вимагають влаштувати Міжнародний церковний трибунал для патріарха РПЦ Кирила, який підтримує війну Росії проти України [4].

Священний Синод УПЦ МП озвучив свою позицію 12 травня 2022 р. відносно ставлення до війни та стан справ у церкві. Якщо у вступній та завершальній частині заяви Священного Синоду простежується засудження війни, зокрема йдеться проте, що УПЦ МП одразу засудила військову агресію Російської Федерації проти України й наполегливо наголосила, що війна – це великий гріх, то в середині тексту заяви застосовані інформаційні технології «м'якої сили». Синод, а це не один ієрарх, це офіційна позиція, назвали однією із причин військового вторгнення в нашу країну «релігійну політику Петра Порошенка» та «руйнівну ідеологію так званої Православної церкви України [5].

Саме уже визначення ПЦУ у формі «так званої» є далеко не коректним, адже ПЦУ отримала Томос від Вселенського патріарха, і визнана уже чотирма православними церквами. І в додаток, не можна звинувачувати ПЦУ в руйнівній ідеології, тому що це звинувачення адептів цієї церкви. Пропагандистським меседжем УПЦ МП є твердження про заборону або обмеження діяльності релігійних громад, звинувачення в бездіяльності державних органів. Зокрема, в Заяві, зазначено, що злочинні дії, направлені проти Української православної церкви, мають ознаки підривної та диверсійної діяльності і є також наслідком бездіяльності Державної служби України з етнополітики та свободи совісті [5].

Маніпулятивним є механізм вирішення цих проблем – звернення до президента В. Зеленського з проханням зупинити релігійну ворожнечу в українському суспільстві та вжити необхідних заходів проти беззаконних дій щодо УПЦ [5].

Можна погодитись із думкою релігієзнавця Ю. Чорноморця, що на 78 день війни представники Московського патріархату так нічого не сказали, що вони проти того, щоб Путін їх йшов захищати, а навпаки підтримали цей путінський міф, що він іде тут воювати за якесь московське православ'я. Тож, якщо у них московське православ'я, за яке воює Путін, будь ласка, нехай виїжджають у Московію, вони вільні люди [6].

Цілком істинною є думка науковця П. Кралюка, що Синод УПЦ МП чітко показав, що ця конфесія, попри заяву про засудження агресії проти України, була і лишається частиною РПЦ і що реально вона не збирається засуджувати ні головного винуватця війни Росії проти України – В. Путіна, ні його соратника патріарха Кирила [7].

У цілому доля УПЦ МП залежатиме від волі та бажання вірян церкви. У цьому контексті значний вплив будуть відігравати настрої в зрілому українському громадянському суспільстві, антиросійські прояви на агресію, адже за РПЦ міцно тримається тільки єпископат та ієрархи УПЦ МП, які і ведуть пропагандистську роботу серед своїх вірян. Кількість їх незначна, але впливова. Саме вони успішно здійснюють пропагандистські технології «м'якої сили», залишаючись у сфері впливу «руського міра» далекого від справжнього, чесного релігійно-церковного життя.

Наша перемога над російським агресором призведе до загибелі «руського міра» і зміни церковно-релігійної складової нашого суспільства.

Дерусифікація та українізація нашого громадянського суспільства – це шлях євроінтеграції України. Набуття в близькому майбутньому статусу кандидата в члени Європейського Союзу зведе нанівець «гібридну війну» Кремля, а мужність і героїзм ЗСУ, єдність та консолідація усього українського народу засвідчили про формування української політичної нації, яка здатна подолати всі виклики та наслідки війни, захистити європейські демократичні цінності.

Злочини, які вчинила російська армія в Бучі, Ірпені, Маріуполі та інших містах та селах України, не відкрили очі ієрархам УПЦ МП, вони лицемірно перенесли вину на екс-президента П. Порошенка і ПЦУ. За словами релігієзнавця Ю. Чорноморця, цей Синод і єпископат УПЦ МП – ганьба всього християнського світу. Ні в одній країні у ситуації війни ні один православний Синод не прийняв би таких рішень – скрізь би знайшлася християнська совість і національна свідомість [8].

Свідоме і зріле українське громадянське суспільство чітко визначить місце прислужникам Кремля, визначить де є Божя істина, а де зрада християнських цінностей. Для УПЦ МП настав екзистенційний вибір – як визначиться її майбутнє існування. Післявоєнна суспільна ситуація у нашій державі буде надзвичайно напруженою. Сепаратизм та колабораціонізм будуть жорстко засуджуватись, ніякі маніпуляції

і політичні технології вже не пройдуть, і це потрібно усвідомити уже зараз священнослужителям УПЦ МП.

Список використаних джерел:

1. Коваль І. В., Кисляк Л. Н. Отримання Томосу на автокефалію православної церкви як вагомий аспект зміцнення соборності та незалежності Української держави. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. К. : ВІР УАН, 2019. Випуск 141 (№ 2) Ч. 3. Політичні науки. С. 28–33.
2. Заява Української Православної церкви від 10 березня 2022 р. *Українська Православна Церква*: веб-сайт. 10 березня 2022. URL: <https://news.church.ua/2022/03/10/zayava-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-10-bereznia-2022-roku/> (дата звернення: 20.05.2022).
3. Червоненко Віталій радіо НВ. Бунт проти Кирила. Чи може УПЦ через війну розірвати з Російським патріархатом. *BBC News Україна*. 16 березня 2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60749034> (дата звернення: 21.05.2022).
4. Священники УПЦ МП вимагають для патріарха Кирила церковного трибуналу. *ВОЛИНСЬКІ НОВИНИ*. 12 квітня 2022. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/sviashchennyky-upts-mp-vumahaiut-dlia-patriarkha-kyryla-tserkovnoho-trybunalu/> (дата звернення: 22.05.2022).
5. Заява Священного Синоду Української Православної Церкви від 12 травня 2022 року. *Українська Православна Церква*: веб-сайт. 12 травня. URL: <https://news.church.ua/2022/05/12/zayava-svyashhennogo-sinodu-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-vid-12-travnya-2022-roku/> (дата звернення: 22.05.2022).
6. Чорноморець Юрій. «Руський мір» – це ересь: релігієзнавець про засідання Синоду УПЦ МП. *Українське радіо*. 15 травня 2022. URL: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=98751> (дата звернення: 23.05.2022).
7. Кралюк Петро. «Історичне» засідання синоду УПЦ: Московський патріархат в Україні йде у фарватері «руського мира». 13 травня 2022. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/zayava-synod-upts-russkyuytug/31848560.html> (дата звернення: 22.05.2022).
8. Чорноморець Юрій. Відверті зрадники, що прикриваються назвою «УПЦ». *Релігійно-інформаційна служба України*. 13 травня 2022. URL: https://risu.ua/vidverti-zradniki-shcho-prikrivayutsya-nazvoyu-upc-yurij-chornomorec-pro-sinod-upc-mp_n129178 (дата звернення: 23.05.2022).

Ключові слова: церква, православ'я, патріархат, ієрархи, громадянське суспільство, «руський мір», гібридна війна, військова агресія.

Key words: church, orthodoxy, patriarchate, hierarchs, civil society, «russian peace», hybrid war, military aggression.

КОБЕТЯК АНДРІЙ РОМАНОВИЧ

*Державний університет «Житомирська політехніка»,
доцент кафедри національної безпеки, публічного управління
та адміністрування, кандидат філософських наук, доцент*

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ АВТОКЕФАЛЬНИХ ЦЕРКОВ У ХХ СТ.

На початку ХХ ст. у всеправославному середовищі актуалізується ідея щодо скликання Вселенського собору, який повинен відповісти на сучасні світові проблеми, перш за все церковні. Одним із організаторів такого заходу був Константинопольський патріарх Мелетій IV, який зібрав всеправославний конгрес (першу загальну нараду) для обговорення можливостей скликати VIII Вселенського собору. Відзначимо, що РПЦ не була запрошена на нараду, можливо, через ідеологічне суперництво або складну внутрішню ситуацію, пов'язану із церковним розділенням та становленням СРСР. Крім календарної реформи та низки інших важливих питань, основним з яких була підтримка ідеї Великого собору та призначення його в 1925 р., обговорювалось питання ролі Вселенського патріарха у всеправославних ініціативах. Це мало підкріпити лідируючий статус Константинопольського патріархату, який факто залишився без пастви та на межі фізичного знищення через турецьку війну, але таким чином він мав вийти на новий, загальноправославний рівень [3, с. 131].

Мета доповіді полягає у осмисленні політичного впливу основних релігійних центрів на процес становлення нових національних незалежних церков у ХХ ст. у контексті еклезіологічної зумовленості автокефального устрою світового православ'я. Необхідно встановити не/відповідність тим механізмам управління церковною структурою, які заклали апостоли, сучасному облаштуванню Вселенської церкви.

Незважаючи на значний науковий та світський інтерес до теми дослідження сьогодні залишається низка невирішених питань щодо автокефального устрою та канонічного права християнства східного обряду стосовно уніфікованого устрою та процесів політичного впливу на їх вирішення. Крім того, невисвітлений апарат у автокефальній принцип існування Вселенської церкви у період ХХ ст. Наявність низки невирішених наукових проблем, стосовно автокефального устрою Вселенської церкви та необхідність уточнення співвідношення понять помісності та автокефалії значно актуалізує обрану тему. Понятійно-категоріальний апарат дослідження зазначеної проблематики визначається відсутністю уніфікованої термінології. Основна відмінність використання понятійно-категоріального апарату в автокефальній проблематиці, на нашу думку, полягає в розрізненні богослов'я православних церков, які по-різному визначають поняття автокефалії та його співвідношення з еклезіологією.

Про важливість скликання Великого Собору активно почали говорити ще наприкінці XIX ст. Такий собор є важливим не лише для православних, а й для всього християнського світу. Очевидно, що зібрати загальноцерковний, тобто Вселенський собор, наразі складно, адже значні розбіжності трьох основних гілок християнства є відчутною перешкодою. Тому доречно говорити про Всеправославний собор, як відповідь на актуальні питання життя церкви та суспільства. Значна частина канонів, тобто базових категорій церковного життя вже застаріла. У XXI ст. вони не відповідають навіть самій церковній практиці. А невиконання канонів і приписів Вселенських соборів – смертельний гріх. Відтак, є реальна необхідність осучаснити канонічний уклад сучасного життя, а це можна зробити лише на загальному Соборі [6, с. 412].

Все частіше йдеться про неможливість конкурентоздатності православ'я через консерватизм та неможливість пристосування до проблем і викликів сучасного світу. Євангеліє не дає відповіді на проблеми в глобалізованому світі. Для їх вирішення та роз'яснення необхідне Вселенське обговорення, але через неузгодження позицій окремих церков щодо важливих проблем, наприклад набуття автокефалії, Собор переноситься уже багато разів. Професор І. Власовський переконаний, що навіть серед високоосвічених церковників немає єдності в основних питаннях, які хвилюють церкву в останні десятиліття. Це розділяє єдине православне церковне тіло на різні шматки. До таких питань належить автокефальний статус [1, с. 29].

Отже, основним результатом всіх передсоборних зібрань та обговорень, що стосується проблематики проголошення нової автокефальної церкви є наступне. По-перше, автокефалія надається певній частині вже автокефальній церкві з благословенням «Матері-Церкви». По-друге, автокефалія надається соборним принципом, а вручення Томосу мають підтвердити всі Помісні церкви. Однак процедура підписання Томосу та роль Вселенського патріарха у процесі автокефалізації нової Помісної церкви до кінця не була узгоджена.

Представлений на обговорення документ «Автокефалія та спосіб її проголошення» актуалізував богословський дискурс у межах православних церков. Зокрема, представники Елладської церкви відстоювали всезагальну участь помісних церков у проголошенні нової автокефальної церкви. Однак, якщо певна група церков або Материнська церква проголосить свою Дочірню церкву незалежною – це антиканонічно. Вселенському патріархату відведено особливу роль в організації цього процесу без одноосібного права надання Томосу [4].

Натомість Руська, Румунська, Болгарська і Польська церкви відстоювали позицію, що Материнська або кириархальна церкви можуть надати незалежність своїй частині (дочірній церкві). Разом із тим, паралельно має відбуватися Всеправославне визнання новопроголошеної церкви. Важливо, що компетенція Материнської церкви розповсюджується виключно на власну територію. Тобто собор єпископів певної Помісної церкви може самостійно проголосити незалежність своєї

частини, наприклад кількох єпархій, але це рішення буде потребувати Вселенського визнання. Делегація Румунської церкви запропонувала компромісний варіант, згідно якого, «Матір-Церква» спочатку радиться з іншими Церквами-сестрами, а потім вже надає автокефалію.

Замовчуючи свою провину у зриві документу про автокефалію, який готувався зусиллями багатьох ієрархів з різних Помісних церков, російська сторона звинуватила Константинополь у одноосібному бажанні приймати рішення про автокефалію. Однак, документ був погоджений комісіями на етапі підготовки в Шамбезі. Константинополь пішов на компроміс у питанні соборного проголошення, яке є наслідком прохання дочірньої церкви до всіх Помісних церков. Далі постало питання підписів під документом. Знову відбулась дискусія про саме розташування та формулювання підписів та формули проголошення [5]. Врешті, документ не було погоджено, і він був знятий із загальної заявки на Собор.

Значною проблемою, яка створює напругу у відносинах між більшістю Помісних церков та порушує низку канонів та традицію є створення екзархату РПЦ у Африці. Об'єктивно Африканський континент ніколи не був в орбіті РПЦ і сьогодні її дії розглядаються як інтервенція на чужу канонічну територію та створення самого розколу. Постановами Вселенських соборів чітко закріплено Африканський континент за Олександрійським предстоятелем (6 правило I Вселенського собору). Таке рішення – пряме порушення загальноприйнятих священних канонів.

Рішення Синоду про створення Африканського екзархату РПЦ – це еклезіологічна криза. Відкриття паралельних юрисдикцій завжди завершує оформлення розколу. Розрив євхаристичного спілкування між РПЦ та грецькими церквами був ініційований Москвою. Подібними рішеннями церковна Москва підриває довіру до себе у православному світі. У тому числі серед тих церков, яких вона вважає своїми союзниками.

Отже, важливою подією у житті церкви став Великий Собор 2016 р., що пройшов на о. Крит. Необхідність скликання Великого Собору сьогодні дуже актуальна, адже накопилась значна кількість важливих для повноти церкви питань. У XX ст. церкви пройшли складний шлях до його підготовки, десятки зустрічей і передсоборних нарад, обговорення в різноформатних комісіях та зібрання Предстоятелів. Сторічні потуги закінчились частково зірваним Собором. Така тривала підготовка пов'язана з формуванням двох протилежних таборів, які очолюють Константинопольський та Московський патріархати. Небажання узгодити позиції церков по ключовим питанням кожного разу відтерміновували Собор. Разом із тим в контексті підготовки було напрацьовано десятки важливих документів, які отримали Всеpravославне визнання.

Важливо додати, що однією із основних проблем, яка сьогодні зачіпає інтереси всіх церковних організацій – це високий рівень політизації релігії. Церква перетворилась на інструмент впливу держави або

окремих політичних груп на народ. Політичні та державні діячі давно активно втручаються у церковні справи, це простежується ще з часів Вселенських соборів, коли імператор скликав та очолював Вселенське церковне зібрання. Політичні та геополітичні моменти значно вплинули і на проблеми набуття автокефального статусу новими церквами. Є низка випадків, коли правителі одноосібно надавали та відмінювали рішення про автокефалію, як наприклад у випадку із Болгарією. Після зміщення церковного центру православного світу до Москви, ситуація кардинально не змінилась, адже російські правителі регулярно використовували церковний чинник у власних цілях. Активний політичний момент простежується у житті церкви і у XXI ст. Яскравим свідченням цього є блокування Української автокефалії з боку РПЦ, що призвело до всеправославного розділення та антиканонічної діяльності Московського патріархату в Африці та одностороннього розриву Євхаристії.

Список використаних джерел:

1. Власовський І. Канонічні й історичні підстави для автокефалії Української Православної Церкви // Богословський Вісник (Мюнхен). – Ч. I. – 1948. – С. 29–34
2. Горево́й Д. Московський патріархат відкриває парафії в Африці. Це помста за визнання ПЦУ. URL: https://lb.ua/society/2021/12/30/502133_pvk_rpts_moskovskiy_patriarhat.html?
3. Гусев А. История подготовки Всеправославного Собора // ГОСУДАРСТВО – РЕЛИГИЯ – ЦЕРКОВЬ / Всеправославный собор: подготовка, повестка, контекст. – 2016. – № 1 (34). – С. 128–164.
4. Дамаскин (Папандреу), митр. Автокефалия и способ ее провозглашения: Выступление на Заседании Межправославной Подготовительной Комиссии, Шамбези (1993 г.) // Православие и мир. – Кипр. Изд. Ливани – Нэа Синора, 1994.
5. Єфре́менко О. Розколює православ'я Москва, але звинувачує у цьому Константинополь, – релігійний експерт про конференцію РПЦ в Москві. URL: <https://df.news/2021/09/20/rozkoliuie-pravoslav-ia-moskva-ale-zvynuvachuie-u-tsomu-konstantynopol-relihijnyj-ekspert-pro-konferentsiiu-rpts-v-moskvi>.
6. Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан. К. : Світ Знань, 2004. 912 с.

Ключові слова: еклезіологія, політичний процес, автокефалія, державний вплив, патріарх, догмат, церква, суспільний інститут.

Key words: ecclesiology, political process, autocephaly, state influence, patriarch, dogma, church, social institution.

ЗАБОЛОТНА ЛЮДМИЛА ВОЛОДИМИРІВНА

*Київський інститут інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри конституційного, міжнародного права
та публічно-правових дисциплін, кандидат юридичних наук*

ПОДОЛЯКО АЛІНА ЮРІЇВНА

*Київський інститут інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
здобувач вищої освіти*

ПРАВОВІ ОСНОВИ ДИПЛОМАТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Правове регулювання функціонування дипломатичних представництв здійснюється нормами як міжнародного, так і національного законодавства. Дипломатичне право було створене за відсутності міжнародних інституцій, які змогли б забезпечити його функціонування. Міжнародно-правовий аспект регулювання відповідних відносин традиційно є саморегулюючим, координуючим, і лише нещодавно у зв'язку з появою наднаціональних органів Європейського Союзу, як зазначається в літературі, він почав набувати ознак процесу підпорядкування. Водночас зазначається, що внутрішній аспект регулювання дипломатичних відносин спрямований на реалізацію норм дипломатичного права через державні органи та регулюється національним законодавством [5].

У давнину, коли дипломатичні привілеї в основному стосувались особистої недоторканності посла, вирішення цієї проблеми забезпечувалося релігійними уявленнями про святість послів, яким відводилося головне місце поруч із державницьким підходом до цього питання. Але існуюча на той час практика міждержавних відносин вимагала, щоб пільги отримали своє юридичне підтвердження. Це набуло особливої актуальності, коли посольства перетворилися з тимчасових (спеціальних) на постійні представництва держав. Для успішного виконання своїх функцій у подальшому явно було недостатньо лише особистої недоторканності. Такий правовий режим також повинен застосовуватися до приміщень та осіб, які його супроводжували, пошти, транспортних засобів тощо [4, с. 158–161].

Довгий час дипломатичні права та привілеї визначалися звичаєвими правилами, які розвивалися переважно на основі багаторічного застосування окремих правил, встановлених Протоколами Віденського (1815) та Аахенського (1818) конгресів. З другої половини XIX століття неодноразово намагалися кодифікувати відповідні норми приватні особи та організації. І лише зусилля Комісії міжнародного права ООН, яка вирішила цю проблему в 50-х роках, привели до позитивних результатів.

У результаті Віденська конвенція про дипломатичні відносини, прийнята в 1961 році, стала універсальним міжнародно-правовим документом, який найбільш повно відображав сферу та характер дипломатичних імунітетів та привілеїв. Пізніше було прийнято деякі інші угоди, пов'язані з регулюванням міжнародних відносин: у 1963 р. – Віденська конвенція про консульські відносини, а в 1975 р. – Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах із міжнародними організаціями універсального характеру.

У сучасну епоху міжнародних відносин обмін повноважними дипломатичними представниками між державами відбувається лише після офіційного взаємного визнання держав. Світова практика знає свої історичні форми та ступені: фактичне визнання та визнання де-юре. Визнання відбувається у формі обміну нотами, спільної заяви тощо. Тільки визнання де-юре приводить до встановлення дипломатичних відносин, що означає обмін місіями: посольствами, очолюваними надзвичайним і повноважним послом, або місіями, очолюваними надзвичайним і повноважним посланником. Посольство та місія розглядаються як представництво держави та місце для ділових зустрічей. Деякі уряди Європи, наприклад Німеччина, називають дипломатичну службу «органами очей, вух і мови» [3].

Перш ніж призначити свого уповноваженого, уряд звертається до уряду іншої країни за згодою прийняти цього дипломата як посла або посланця. До XVII століття дипломатична практика не вимагала дотримання цього правила. Однак коли Вільям Трамбул прибув до Парижа як британський посол, який, на думку придворних французького короля, не був «бажаною особою» (*persona grata*), виникла колізія, після якої сформувалося правило попереднього запиту на конкретну особу та отримання згоди на прибуття цієї особи до країни призначення. Така згода приймаючої країни почала позначатися терміном «агреман». Запит на погодження подається в конфіденційній формі, а основні дані з біографії дипломата повідомляються. Відповідь може бути дана усно або письмово. Швидка реакція на запит агремана вважається проявом доброзичливості до конкретної особи й одночасно виявом бажання не створювати пауз у розвитку та підтримці дипломатичних відносин. Практика знає ввічливі форми відмови в агремані, коли приймаюча сторона дає зрозуміти, що вона хотіла би бачити послом іншу особу, яка користується великою довірою до країни перебування або навіть довірою свого уряду. Сучасна практика відносин між державами допускає відмову в агремані без детальних пояснень причин відмови або шляхом нескінченної затримки відповіді [6, с. 10].

Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року чітко визначила: «Держава перебування не зобов'язана повідомляти акредитуючій державі мотиви відмови в агремані» [1]. Б.І. Гуменюк зазначає, що «історія російської дипломатії за часів Миколи I знає випадок відмови в агремані англійському дипломату Стратфорд-Каннінгу, що мало як цікаві, так і серйозні наслідки для Росії. Цікавим було те, що цар готовий був дати найвищий наказ кандидату на пост, щоб лише він не прибув до країни.

Серйозним наслідком стало те, що Каннінг після відмови царя був відправлений до Константинополя, де він брав активну участь у підготовці війни проти Росії – Кримської війни (1853–1856)» [2, с. 196].

Сукупність дипломатичних місій та послів, акредитованих у країні, позначається терміном «дипломатичний корпус». Керівник дипломатичного корпусу (старшина) – це старший дипломатичний представник, який є найбільш раннім акредитованим у країні. Главу дипломатичного корпусу називають французьким словом «дуаїєн». В англосаксонських штатах керівника дипломатичного корпусу називають деканом. У католицьких країнах керівником дипломатичного корпусу зазвичай є папський нунцій.

Практика дипломатичних відносин знає приклади не лише відмови від згоди, але й оголошення дипломата персоною non grata (небажаною особою), якщо його діяльність у приймаючій країні вважається несумісною з його офіційним статусом. Оголошення дипломата небажаною особою, як правило, супроводжується вимогою якнайшвидшого виїзду з країни (іноді ультиматумом – протягом 24 або 48 годин). Якщо дипломат із певних причин чи обставин не зумів виїхати з країни у запропонований термін, він може бути оголошений особою, що перебуває у стані «звільнення», тобто позбавлений дипломатичних імунітетів. В історії дипломатії були випадки, коли дипломати опинялись у дуже делікатному становищі, наприклад інцидент з Паткулем (у Швеції) та інцидент А. Матвеева (в Англії) за Петра I, справа Разумовського (у Швеції) за Катерини II, інцидент із Нікітченковим (у Франції в 60-х рр. XIX в.).

Список використаних джерел:

1. Віденська конвенція про дипломатичні зносини: прийнята 18 квітня 1961 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_048#Text. (дата відвідування 05.05.22)
2. Гуменюк Б. І., Щерба О. В. Сучасна дипломатична служба : навч. посібник. Київ : Либідь, 2001. 255 с.
3. Кулеба Д.: нові стандарти роботи посольств зроблять їх ще більш ефективними та мобільними. URL: <https://mfa.gov.ua/news/dmitro-kuleba-novi-standarti-roboti-posolstv-zroblyat-yih-shche-bilsh-efektivnimi-ta-mobilnimi>. (дата відвідування 05.05.22)
4. Мануїлова К. В. Становлення правового регулювання дипломатичної діяльності. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. 2021 № 49. С. 158-161.
5. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. URL: <https://mfa.gov.ua/embassies/respublika-singapur>. (дата відвідування 05.05.22)
6. Федчишин А. С. Дипломатична служба України: організаційно-правові засади: дис. д-ра юрид. наук, 2021. 511 с.

Ключові слова: дипломатія, дипломатичні відносини, міжнародні відносини, дипломатичне право, дипломатичний корпус, закордонні дипломатичні представництва.

Key words: diplomacy, diplomatic relations, international relations, diplomatic law, diplomatic corps, foreign diplomatic missions.

ПРОХОРЕНКО АЛІНА МАРЛЕНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри політичних теорій, кандидат політичних наук*

ІНТЕРНЕТ-МЕМ ЯК ВІРТУАЛІЗОВАНИЙ ФЕНОМЕН ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Одночасно з включенням Інтернету в культурні і політичні практики, відбувається рух в сторону віртуалізації феноменів суспільного життя, таких як культура, правові зобов'язання, моральність тощо. При цьому, якщо проблематика набуває статусу інтернет-мема, це означає, по-перше, що вона дуже важлива для суспільства, а по-друге, що можливостей вирішити цю проблему звичними інструментами не представляється можливим. Взагалі поширення найважливіших і актуальних культурних кодів за допомогою мемів є актуальним завданням для досліджень. Так як політичні питання, в такому політизованому суспільстві, як українське, є гострими темами, то не дивно, що політичні фігури і законопроекти часто стають об'єктами для створення «інтернет-мемів».

Етимологічно термін «мем» походить від грецького слова «μῆμις», яке можна трактувати як «подібність». Саме цей термін обрав еволюційний біолог Річард Докінз, щоб провести культурну аналогію дефініції «ген». У своїй основній праці «Егоїстичний ген» у 1976 році Р. Докінз пише: «Від відповідного грецького кореня виходить слово «мімем», але мені хочеться, щоб слово було односкладовим, як і «ген». Я сподіваюся, що мої друзі, які отримали класичну освіту, пробачать мені, якщо я скорочу «мімем» до слова мім» [2]. Виходячи з меметичної концепції Р. Докінза біологічною еволюцією управляють гени, які в рамках природного відбору діють вкрай егоїстично – їхнє основне завдання зберегти саме ту інформацію, яка в них зберігається, і тим самим забезпечити власне виживання. Постійне копіювання та перенесення до наступного покоління – це «мета» генів. Але політична культура теж еволюціонує, у ній накопичуються знання, відбуваються кількісні та якісні стрибки. Багато культурних аспектів копіюються і переносяться в наступне покоління, тоді як інші мутують, видозмінюються або зовсім відмирають. Перенесення культурної інформації крізь тривалий час і поширення її на найбільше представників однієї або багатьох культур, так само, з точки зору Р. Докінза має переноситися за допомогою копіювання, наслідування. Ця можливість наслідувати, копіювати, переймати найважливіша частина культурної еволюції. Для того, щоб дати цю здатність визначення Р. Докінз і використовував термін «мем». Тобто в рамках теорії Докінза мем – це одиниця культурної інформації, яка може сприяти появі власних копій.

Якщо відштовхуватися від цього, то стати мемом може будь-яка інформація, яка була скопійована від однієї людини іншою. Тобто мемом може бути звичка, пісня, історія. Але ж у первозданному вигляді при копіюванні інформація не може зберігатися. Вона видозмінюється

і часто досить суттєво. Саме факт зміни інформації змусив Р. Докінза запропонувати за біологічною аналогією концепцію реплікатора, який мутує адаптуючись до культурного середовища, але і сам є причиною зміни культурного середовища: «меми поширюються, переходячи з одного мозку в інший за допомогою процесу, який у широкому розумінні можна назвати імітацією» [2].

Політичні меми також мають відбиратися. Тільки якщо гени не відбираються в наступне покоління тому, що не виконують корисних для виживання організму функцій, то меми зникають з простору політичної культури, якщо не викликають жодного емоційного відгуку у її представників. Через це у носія мема не з'являється бажання поділитися інформацією, і ніхто не прагне копіювати його, а тому в наступне покоління він не переходить. І навпаки найбільш емоційно яскраві меми, що викликають найсильніший відгук, можуть поширюватися найбільш масштабно, подібно до вірусу. При цьому мем володіє подобою спадкової пам'яті – не дивлячись на мутації, які відбуваються в мемі від покоління до покоління, він зберігає в собі початковий смисловий корінь. Якщо відштовхується від меметичної теорії Р. Докінза, то меми значно ширші, ніж інформаційні одиниці медіа-простору – це одиниці будь-якої культурної інформації, які утримуються та поширюються серед усіх представників культури – меми живуть у головах, у підсвідомості, в архівах, у бібліотеках. І відповідно у політичному житті.

Якщо розглядати політичну культуру як мову, то мем – це коротка, дотепна, не позбавлена гумору фраза. Вона може бути іронічною або сатиричною, але обов'язково лаконічною. При цьому егоїстичність мема пояснює наполегливість, з якою він прагне впровадитися в суспільну свідомість. При цьому, незважаючи на прагнення до одномірності, яка постулюється деякими авторами, мем зовсім не обов'язково намагається маркувати дійсність конкретним чином.

Нівелювання значення мемів для сучасної політичної культури, очевидно пов'язані з неочевидністю їхнього впливу на поведінку і ставлення людей до глобальних питань. Так, наприклад, Дуглас Рашкофф, вважає, що будь-який інтернет-мем, це медіавірус до якого включено таємне ідеологічне послання, яке покликане ввести до тям людей якийсь «ідеологічний код», який сприяє потрібному комусь сприйняттю реальності [1]. Це досить спірне припущення, проте демонструє інтерес до проблеми дослідження.

Більше того, сам матеріал часто стиснутий до інтернет-мема, який виражає ставлення до дійсності, лаконічно та іронічно, а тому цей мем, будучи реальною альтернативою медіавірусам телебачення, починає вкрай швидко поширюватися. Полярні, носії абсолютно різного контексту, меми перетинаються між собою утворюючи політичний дискурс, що складається з безлічі позицій і думок, і середній глядач виявляється носієм цієї інформації, збагачуючи свою можливість розглядати політичну дійсність з різних точок зору.

Звичайно, інтернет-меми, що створюються і використовуються інтернет-культурою, створюють так звану «мозаїчну культуру» [3],

особливість якої полягає в кліповому фрагментарному сприйнятті реальності, яке відрізняється відсутністю цілісної концептуальної картини світу. Проте загалом, інтернет-меми, це не причина, а наслідок децентрованого комунікаційного поля, яке є наслідком культури постмодерну. У рамках цієї культури, мем, їхня множинність, як окремих культурно-інформаційних одиниць, просто найбільше в інформаційному полі відповідають потребі індивіда в отриманні інформації. Децентрація інформації не скасовує і не заперечує аналітичних можливостей індивіда скласти цілісну картину світу. Однак варто пам'ятати, що і сам світ сьогодні значно складніший, варіативніший і насиченіший, ніж ще півстоліття тому, а тому і складання цілісної картини світу – набагато триваліший і складний процес.

Список використаних джерел:

1. Rushkoff D. (1995) Media Virus: Hidden agentas in popular culture.
2. Докінз Р. (2017) Егоїстичний ген (за пер. Лебеденко Я.) Х. : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля».
3. Моль А. (2008) Социодинамика культуры. Пер. с фр. / Предисл. Б. В. Бирюкова. М. : Издательство ЛКИ.

Ключові слова: Інтернет-мем, політична культура, віртуалізовані феномени.

Key words: Internet-meme, political culture, virtualized phenomena.

РЯБЧУК ОКСАНА ГРИГОРІВНА

*Державний податковий університет,
доцент кафедри аудиту, державного фінансового контролю та аналізу,
кандидат економічних наук, доцент*

ГАЙОВА АННА ВАСИЛІВНА

*Державний податковий університет,
здобувач вищої освіти*

ГАРКУША ДАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

*Державний податковий університет,
здобувач вищої освіти*

ЗМІНИ У ЗАХОДАХ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

З моменту повномасштабного вторгнення військ Російської Федерації на територію незалежної України змінилось як і звичне життя українців, так і система заходів державного фінансового контролю. Необхідне було

швидке реагування влади та зміна існуючої системи на таку, що б відповідала реаліям сьогодення. Було прийнято ряд законопроектів, зокрема зміни до Закону України «Про запобігання корупції» [1].

Актуальність даного дослідження полягає у тому що, відбувається постійна модифікація заходів державного фінансового контролю, а отже необхідне швидке та регулярне ознайомлення з новими нормами проведення заходів державного фінансового контролю.

Метою дослідження є ознайомлення зі змінами, які відбуваються у заходах державного фінансового контролю в умовах воєнного стану в Україні.

Система державного фінансового контролю – це невід’ємна складова державного управління. Жодна країна у світі не відмовляється від важелів контролю та цілеспрямованого впливу на ринкові відносини, що є необхідною умовою підтримки соціальної стабільності [2].

Ключовим чинником переходу економіки України на новий шлях розвитку та зменшення наслідків впливу повномасштабного вторгнення є ефективність використання державних фінансових ресурсів. Це вказано у багатьох нормативно-правових документах як один з пріоритетних напрямків розвитку держави.

Закон України “Про запобігання корупції» [1] стосується заходів фінансового контролю в умовах воєнного стану, а саме: декларування, повідомлення про суттєві зміни у майновому стані, повідомлення про відкриття валютного рахунка в установі банку-нерезидента та безпосередньо проведення перевірок.

Національне агентство з питань запобігання корупції, відповідно до п. 15 ч. 1 ст. 11 Закону України «Про запобігання корупції» [1] надало роз’яснення [3] щодо застосування окремих положень вищезазначеного Закону та прийнятих на його виконання нормативно-правових актів.

Деякі зміни відбулися у процесі декларування, що також відображено у Законі України «Про запобігання корупції» [1]. Основними змінами є:

«– Фізичні особи подають документи, подання яких вимагається відповідно до норм чинного законодавства в документальній та/або електронній формі, протягом трьох місяців після припинення чи скасування воєнного стану або стану війни за весь період обов’язку подати документи (Закон України від 03.03.2022 № 2115-IX).

Початок перебігу строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов’язано його початок (ст. 253 ЦК України).

Строк, що визначений місяцями, спливає у відповідне число останнього місяця строку (ч. 3 ст. 254 ЦК України).

– Декларація щорічна (з будь-якою позначкою) за 2021 рік подається у період з 00 годин 00 хвилин дня, наступного за днем припинення чи скасування воєнного стану, до 00 годин 00 хвилин відповідного числа третього місяця від такого дня.

Така декларація охоплює звітний рік (період з 01 січня до 31 грудня 2021 року включно) та містить інформацію станом на 31 грудня звітного року.

– Декларація при звільненні, якщо звільнення відбулось під час дії воєнного стану, подається у період з 00 годин 00 хвилин дня, наступного за днем припинення чи скасування воєнного стану, до 00 годин 00 хвилин відповідного числа третього місяця від такого дня.

Така декларація подається за період, який не був охоплений деклараціями, раніше поданими суб'єктом декларування, та містить інформацію станом на останній день такого періоду, яким є останній день здійснення діяльності, яка передбачає обов'язок подання декларації, перебування на посаді, яка зумовлює здійснення такої діяльності.

Під раніше поданими деклараціями розуміються декларації, що були подані до Реєстру, крім декларації кандидата на посаду (абз. 2 п.п. 2 п. 2 розд. II Порядку № 449/21).

– Декларація кандидата на посаду, якщо особу призначено на вакантну посаду державної служби або служби в органах місцевого самоврядування у період дії воєнного стану, подається у період з 00 годин 00 хвилин дня, наступного за днем припинення чи скасування воєнного стану, до 00 годин 00 хвилин відповідного числа третього місяця від такого дня.

Така декларація подається для забезпечення проведення спеціальної перевірки відповідно до ст. 56 Закону» [3].

Внаслідок збройної агресії Російської Федерації багато майна громадян України пошкоджено чи зруйновано назавжди. Випадок повного знищення об'єктів нерухомості є причиною для припинення права власності на такий об'єкт. Відомості про об'єкт нерухомості підлягають відображенню у розділі 3 «Об'єкти нерухомості» декларації до моменту виключення відомостей про такий об'єкт з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно.

Починаючи з 7 травня 2022 набрала чинності Постанова Кабінету міністрів України [4], що регулює деякі питання щодо здійснення державного фінансового контролю в умовах воєнного стану. А саме:

– Державна аудиторська служба та її міжрегіональні територіальні органи здійснюють заходи державного фінансового контролю з урахуванням воєнного стану;

– тривалість заходів коригується відповідно до обставин, обумовлених воєнним станом;

– документування заходів державного фінансового контролю та їх процесу здійснюється в паперовій та електронній формі

Зміни відбулися також у плані проведення заходів державного фінансового контролю Державною аудиторською службою. 16 травня 2022 року набрав чинності Наказ Про затвердження Змін до Плану проведення заходів державного фінансового контролю Державної аудиторської служби України на II квартал 2022 року [5]. Зміни передбачають «перенесення» строків проведення заходів державного фінансового контролю на пізніші терміни з урахуванням воєнного стану.

Без сумніву події, які відбуваються у нашій державі, мають вплив на всі сфери життя. Зміни, що зараз впроваджуються у системі державного фінансового контролю є скоріше вимушеними і необхідними для хоча б

часткового функціонування державних органів. Адже економіка України безпосередньо залежить від стану органів державної влади.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про запобігання корупції» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 02.06.2022)
2. Басанцов І.В. Розвиток державного фінансового контролю в умовах ринкової економіки України [Текст]: дис. д-ра екон. наук: 08.00.08 / Басанцов Ігор Володимирович; Сум. держ. ун-т. – Ірпінь, 2008. – 382 арк.: мал. – Бібліогр.: арк. 333–363.
3. Роз'яснення № 4 від 07.03.2022 щодо застосування окремих положень Закону України «Про запобігання корупції» стосовно заходів фінансового контролю в умовах воєнного стану URL: <https://nazk.gov.ua/uk/documents/roz-yasnennya-4-vid-07-03-2022-shhodo-zastosuvannya-okremiyh-polozhen-zakonu-ukrayiny-pro-zapobigannya-koruptsiyi-stosovno-zahodiv-finansovogo-kontrolyu-v-umovah-voyennogo-stanu-podannya-deklaratsiyi-p/> (дата звернення 28.05.2022)
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 7 травня 2022 р. № 561 «Деякі питання здійснення державного фінансового контролю» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/561-2022-%D0%BF#Text>
5. Наказ Про затвердження Змін до Плану проведення заходів державного фінансового контролю Державної аудиторської служби України на II квартал 2022 року URL: [https://dasu.gov.ua/attachments/8286a444-a103-4ccc-8c60-400ff0e45b9c_%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7_77%20\(2\).pdf](https://dasu.gov.ua/attachments/8286a444-a103-4ccc-8c60-400ff0e45b9c_%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7_77%20(2).pdf) (дата звернення 28.05.2022)

Ключові слова: державний фінансовий контроль, державні органи, запобігання корупції, декларування.

Key words: state financial control, state bodies, prevention of corruption, declaration.

БІЛИЙ ВЕНІАМІН СЕРГІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри політичних теорій*

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ДЕБАТІВ В ЕЛЕКТОРАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Для демократії вкрай важливими є політичні дебати. Їх інституціоналізація в Україні відбувається протягом усіх років після здобуття Незалежності, але на заваді стає низка факторів – від радянської політичної спадщини до сучасної медіатизації політики та постмодерної гри розігрування смислів, що призводить до ірраціоналізації політики. Дебати, навпаки, спрямовані на пошук раціональної

відповіді на виклики сучасності. Як зазначає Д. Яковлев у статті «Політичні дебати як засіб раціоналізації політичної взаємодії»: «Основним критерієм перевірки політиків в умовах демократії виступає те, чи переконують вони громадян. Відповідно посилюються суспільні очікування від інформаційної «відкритості» політичного простору, з'являється впевненість, що більшість проблем можна викласти у дискурсивній формі та вирішити у ході діалогу. За таких умов актуалізується проблема раціоналізації політичного дискурсу, підвищення ваги раціональної аргументації... Дебати можна розуміти як змагання між політиками (краще у прямому ефірі), що мають особливу структуру та правила. У моделі змагального політичного діалогу особлива роль належить мас медіа, які виконують функцію посередника, спостерігача за дотриманням правил дебатов» [4].

Поступово в Україні відбувається інституціоналізація парламентських дебатів, але основну увагу громадськості прикуто до дебатів між політиками під час електорального процесу. Дебати не лише підвищують рівень зацікавленості громадян виборами, забезпечують високий рейтинг їх трансляції у масмедіа, а й формують поствиборчий порядок денний, впливають на ефективність поствиборчого процесу урядування.

Інституціоналізація політичних дебатів в електоральному процесі України пов'язана із президентськими виборами. Так, перші телевізійні дебати відбулись у 1994 році за тиждень до другого туру президентських виборів між Л. Кравчуком та Л. Кучмою. А вже у 1999 році дебатів взагалі не було. У 2004 році телевізійні дебати на «Першому Національному» проводились між усіма зареєстрованими кандидатами, а напередодні другого туру в прямому ефірі дебатували В. Ющенко та В. Янукович. У 2010 році на дебати з Ю. Тимошенко не з'явився інший кандидат – В. Янукович, що не завадило йому перемогти. У 2014 перед першим туром відбулись дебати серед 20 з 21 кандидатів на посаду Президента України, а другого туру не було – перемогу у першому турі здобув П. Порошенко [1]. Нарешті, у 2019 році політичні дебати вперше відбулись у незвичному форматі. Замість телевізійної студії штаби В. Зеленського та П. Порошенка погодили інший формат – на стадіоні. Це перетворило дебати між кандидатами на справжнє шоу. З одного боку, це значно посилює інтерес суспільства до виборів, а з іншого – завадило раціональній аргументованій дискусії.

Демократичний політичний процес неможливий без проведення дебатів між кандидатами. Відзначимо: «Очевидно, що демократизацію урядування не можна розглядати лише у контексті виборчих кампаній. Проте саме проведення регулярних і вільних виборів є необхідною умовою з точки зору ефективної управлінської діяльності у демократичному суспільстві... Логіка демократичних виборів передбачає альтернативність, яка характеризується змагальною відмінністю. Політична боротьба у виборчій кампанії виступає відкритою сферою інтерактивних символічних комунікацій агентів щодо влади, отримання якої дозволяє спрямувати зусилля на служіння громадській користі» [4].

Слід наголосити на необхідності дотримання правил політичних дебатів усіма учасниками (у даному випадку визначальною є функція модератора дебатів), а також – на раціональній аргументації сторін. Погодимося із українським дослідником О. Третьяком у тому, що політична аргументація виступає не тільки бажаним та гіпотетичним явищем політико-комунікативної сфери, але й наявним засобом реалізації правової дієздатності громадян ліберального суспільства [3].

Але головною вимогою дебатів є змагальність, адже дебати передбачають наявність конфлікту між різними точками зору, позиціями щодо вибору напрямку та шляхів реалізації внутрішньої та зовнішньої політики. Це повною мірою відноситься не лише до політичних дебатів, і не тільки у електоральному процесі.

Як зазначає Т. Койчева: «Існування протиріч, конфлікту природне для людини. Саме в конфлікті, як відомо, народжується істина, а із зіткнення думок – об'єктивне знання. Великий грецький мислитель Сократ намагався спровокувати суперечку з метою виявлення помилки співвітчизників. Його учень Платон записав свої ідеї у формі діалогів. Диспути між політичними діячами нерідко набували крайніх форм, були характерні для повсякденного життя античного світу. Формальну завершеність дебати набули до середньовіччя. Новий час – епоха становлення західної демократії, основний принцип якої – реалізація волі більшості за збереження прав меншості. Проте хто представляє цю більшість? Хто отримує мандат довіри суспільства? І знову виникають суперечки, диспути, дебати. Останні два-три століття суспільство встає на шлях демократії, діалогу й дебатів. Ця форма комунікації довела свою життєздатність та ефективність. В умовах сучасності тільки відкрите суспільство може існувати й розвиватись упродовж тривалого часу, пристосовуючись до швидких змін. Замкнуті системи, у яких панують повна однотайність і стабільність, а люди – слухняні виконавці рішень владної вертикалі, приречені на саморуйнування» [2].

Зрозуміло, що радянська тоталітарна політична система взагалі не передбачала дебатів. Ця традиція вертикальної ієрархічної політичної системи, яка намагається за будь-яку ціну уникати конфліктів та здійснення важливого політичного вибору (що обов'язково передбачає проведення широких суспільних дебатів) певною мірою зберігається й донині. Натомість, широкомасштабна військова агресія змінює ситуацію. Швидке та раціональне реагування на дії агресора, реалізація європейського вибору України потребує від політичного класу не уникнення дебатів, а, навпаки, їх реального впровадження у політичний та, ширше, суспільний дискурс. Визначальна роль у цьому процесі належить масмедіа. Політичні дебати у демократичних країнах не можуть обмежуватись електоральним процесом, а їх впровадження у політичне життя країни для прийняття раціональних управлінських рішень дозволить масмедіа виконувати функцію контролю над діями влади.

Список використаних джерел:

1. Історія дебатів між кандидатами в Президенти в Україні. Суспільне Чернівці. 4 квітня 2019 року. URL: <https://cn.suspilne.media/news/17053>
2. Койчева Т. І. Політичні та парламентські дебати в підготовці майбутніх професійних політологів. *Політикус*. 2017. Випуск 5. С. 57–61. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/polit_2017_5_14
3. Третяк О. А. Політична аргументація як засіб раціоналізації політичної комунікації: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. політ. наук: 23.00.01. Дніпропетровськ, 2004. 16 с.
4. Яковлев Д. В. Політичні дебати як засіб раціоналізації політичної взаємодії. *Актуальні проблеми політики*. 2010. № 40. С. 50–57. URL : <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/1152>

Ключові слова: дебати, інституціоналізація політичних дебатів, електоральний процес, масмедіа, політична раціональність.

Key words: debates, institutionalization of political debates, electoral process, mass media, political rationality.

БРИНЮК КАТЕРИНА ВАЛЕРІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри політичних теорій*

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ГЕНДЕРНІ ВИМІРИ УПРАВЛІНСЬКОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ОРГАНАХ ВЛАДИ

Органи влади історично відігравали фундаментальну роль у побудові будь-якої держави. Україна не є винятком, що особливо підтверджується в умовах російсько-української війни. У процесі забезпечення ефективної діяльності даних органів під час дії воєнного стану важливого значення набуває управлінська комунікація, адже саме остання дає змогу швидко та результативно вирішувати нові, часто незвичайні завдання. Як й будь-які інші зв'язки в українському суспільстві в цей складний час, управлінська комунікація в органах влади зазнала змін, які в тому числі відобразились й на гендерних вимірах. З огляду на це, видається актуальним дослідити вплив російсько-української війни на гендерні виміри управлінської комунікації в органах влади.

Указом Президента України від 24 лютого 2022 року № 69/2022 з огляду «на військову агресію Російської Федерації проти України, а також задля забезпечення оборони держави, підтримання бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань в нашій державі оголошено загальну мобілізацію» [3]. Однак, не зважаючи на те, що ст. 65 Конституцією України визначено «обов'язок кожного громадянина здійснювати Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України» [1], існують й певні

винятки. Зокрема, ст. 25 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» передбачає «бронювання військовозобов'язаних осіб, які працюють в органах державної влади, інших державних органах, органах місцевого самоврядування та на підприємствах, в установах і організаціях, яким встановлено мобілізаційні завдання (замовлення), у разі, якщо це необхідно для забезпечення функціонування зазначених органів та виконання мобілізаційних завдань (замовлень). Такі військовозобов'язані не підлягають прийняттю на службу у військовому резерві» [2].

Певна затримка із бронюванням військовозобов'язаних осіб на початку війни, а також патріотизм, відвага та бажання захистити Україну від повномасштабної збройної агресії Російської Федерації стали причиною того, що доволі багато представників органів влади добровільно мобілізувалися до лав Збройних сил України. При цьому, варто відзначити, що переважають більшість таких мобілізованих осіб становлять саме чоловіки. Наведені обставини в свою чергу здійснили вплив на діяльність органів влади, а також й на гендерні виміри управлінської комунікації в них.

Як відомо, з метою гарантування трудових та соціальних прав мобілізованих з органів влади працівників, чинним національним законодавством закріплено збереження для них місця роботи, посади та середнього заробітку до фактичного звільнення з військової служби чи закінчення особливого періоду. Разом з тим, з метою функціонування органу влади дозволяється прийняття іншого працівника на тимчасово вакантну посади за умови укладенням строкового трудового договору на час перебування основного працівника у Збройних Силах України.

Аналіз наведених положень та інформаційних ресурсів, які нині висвітлюють особливості діяльності органів влади в Україні, дають змогу зробити висновок, що в органах влади відбулись значні кадрові перетворення, які значним чином вплинули на гендерні виміри управлінської комунікації. Так, на тимчасово вакантні посади, в тому числі й керівні, все частіше призначаються працівники жіночої статі. Звісно офіційну статистику можна буде дослідити лише після перемоги в російсько-українській війні, однак вже за попередніми даними можна дійти висновку, що жінки все частіше обіймають тимчасово вакантні посади в органах влади, в тому числі й керівні. Найчастіше такі зміни проявляюся у секторах, які прямо не пов'язані із реалізацією оборонної функції держави: судочинство, місцеве самоврядування, медицина, наука і культура тощо.

Збільшення кількості серед працівників жінок, обумовлює необхідність перегляду усталеної практики управлінської комунікації в органах влади. Вважаємо, що метою забезпечення результативної діяльності органів влади в умовах воєнного стану за допомогою управлінської комунікації, керівниками мають бути обрані форми управлінської комунікації, які відповідатимуть такому гендерному складу колективу. Видається, що з огляду на переважання саме жіночого колективу у значній частині органів влади, керівники мають утримуватись від жорстких форм управлінської комунікації. Численні соціологічні

дослідження вказують, що жінки, як правило, негативно реагують на такі форми як залякування, тиск та ін. Для представників цієї статі більш результативними є м'які форми управлінської комунікації, зокрема: особисті консультації, надихаючі заклики та ін.

Також з огляду на збільшення кількості жінок на керівних посадах в органах влади, варто відзначити, що окрім вище вказаних рекомендацій по формуванню управлінської комунікації, керівницям не потрібно переймати риси та поведінку, яка притаманна чоловікам-керівникам для досягнення успіху. Останнє навпаки виступає перешкодою, оскільки для жодного гендеру така позиція не є прийнятною.

Резюмуючи всі вище наведені положення, можна дійти висновку, що російсько-українська війна здійснила вплив на гендерні виміри управлінської комунікації в органах влади. З огляду на загальну мобілізацію все більше представників жіночої статі почали обіймати посади в даних органах в тому числі й керівні. Все це обумовлює необхідність не лише зміни форм управлінської комунікації на м'якші, а й формування управлінсько-комунікативних стратегій для новопризначених жінок-керівників.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141
2. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 416.
3. Про загальну мобілізацію: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 69/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413>

Ключові слова: гендерні виміри, управлінська комунікація, органи влади, російсько-українська війна, мобілізація.

Key words: gender dimensions, managerial communication, authorities, Russian-Ukrainian war, mobilization.

ВОРОБІЙОВ ВІТАЛІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри політичних теорій*

ПАРТІЇ ЯК ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА: ВІД ОЛІГАРХІЗАЦІЇ ДО САМООРГАНІЗАЦІЇ

Феномен політичного представництва є однією з визначальних ознак демократичного політичного режиму, який характеризується певною специфікою у перехідних країнах. Елементи політичного

представництва можна відшукати у античну епоху та у середньовіччі, а в епоху модерну демократичний поступ забезпечували такі інститути політичного представництва, як парламент та партії. В інформаційну епоху політичне представництво неможливо уявити без мережі комунікацій між суспільними групами та публічною владою за посередництвом інституту масмедіа.

Політичні та правові ідеї щодо обґрунтування сутності політичного представництва давно стали класичними у дискурсі політичної науки. Серед сучасних українських дослідників різних аспектів політичного представництва слід назвати Н. Бедрак, Л. Кормич, А. Кройтора, О. Ларченко, В. Степаненка, О. Фісуна, М. Чабанну, ін. Серед зарубіжних дослідників слід відзначити таких авторів, як Дж. Бінгем Пауелл (Powell Jr. G. B.), Френк Анкерсміт (Ankersmit F. R.), Ендрю Рехфельд (Rehfeld A.), Руді Андевег (Andreweg R. B.) та Джей Томассен (Thomassen J. J.), ін. Ф. Анкерсміт наголошує: «Історичний підхід до політичних систем передбачає, що кожна з них несе у собі відбиток тієї специфічної проблеми, яку вона була покликана вирішити; інакше кажучи, будь-яку політичну систему можна вважати відповіддю на необхідність вирішити якесь нагальне питання. Якщо ми хочемо зрозуміти природу будь-якої з наявних політичних систем і визначити, на що вона здатна (або нездатна), нам слід виявити хоча б імовірно ту політичну чи соціальну проблему, на вирішення якої була спочатку спрямована дана система. Це важливо тому, що первинний імпульс, як це не дивно, дуже великою мірою визначає – й визначатиме – особливості функціонування, характер реакцій і, умовно кажучи, «політичну психологію» аналізованої системи» [1, с. 15]. Розуміючи, що вплив пострадянських політичних практик продовжує певною мірою визначати стан політичного представництва в Україні, сформулюємо дилему подальшого розвитку політичних партій: або збереження олігархічної моделі функціонування партій, або перетворення партій на інститут представництва інтересів соціальних груп. Останнє передбачає широке використання механізмів самоорганізації.

Без забезпечення політичного представництва на основі самоорганізації суспільних груп уявляється вкрай складним завданням побудова сучасної демократичної системи в Україні, а отже – й реалізація європейського вибору.

Як зазначає українська дослідниця М. Ларченко: «Політичне представництво – це діяльність, внаслідок якої громадяни беруть участь у процесі прийняття державних рішень. Сьогодні представництво як практика в усьому світі поширюється в рамках демократизації. Більш конкретно політичне представництво можна розділити на декілька аспектів: представлення як формальну структуру, описове та символічне представлення, а також змістовне представлення. Політичне представництво розглядається як діяння в інтересах інших осіб» [2, с. 24].

Політичні партії є одним із головних елементів інституціоналізації політичного представництва. На сучасному етапі від взаємодії між партіями, парламентом та масмедіа безумовно залежить результат

демократичного переходу та європейський вибір України. Міжінституційна взаємодія є складовою демократичного політичного вибору, як курсу на визначення та реалізацію суспільного інтересу [6].

Процес забезпечення політичного представництва в українському суспільстві спотворюється олігархізацією політичних партій. Це означає, що партії не представляють інтереси великих суспільних груп (класів), а штучно створюються як електоральні проекти. Модель діяльності партій як олігархічних проектів передбачає активне використання комунікативних технологій (від пропаганди до політичного PR) у масмедіа саме під час виборчого процесу. Олігархізація партій унеможливорює повноцінне політичне представництво. Адже, олігархічні партії захищають, цілком природно, приватні та корпоративні інтереси фінансово-промислових груп. Саме тому однією із особливостей політичного процесу в Україні є «партії – метелики». Завдяки фінансовій та медіа-підтримці з боку олігархії вони швидко набирають рейтинг перед виборами, а одразу після них – стрімко втрачають підтримку громадян. Тобто, йдеться про зміну партійних брендів та облич, які представляють інтереси олігархії у парламенті, а не про вираження та захист інтересів великих соціальних груп [5].

Як зазначається у дослідженні Центру Разумкова: «Партійна система є важливою складовою політичної системи України. З 1998 р. саме висунуті партіями кандидати отримують переважну більшість депутатських мандатів на виборах до Верховної Ради, а також значну частину місць у виборних органах влади місцевого рівня. Водночас, партійна система України є дуже нестабільною. Нові партії швидко здобувають прихильність виборців, і так само швидко її втрачають. Партіям, що пройшли до Парламенту, рідко вдається затриматися там більше, ніж на два терміни поспіль. Діяльність партій концентрується на головній меті: перемагати на виборах. Поза виборчим процесом активність партійних структур значно знижується» [3].

Наголосимо на особливості української моделі олігархізації політичних партій – широкому використанню масмедіа, медіакратії та технологій медіа-скандалів. Саме масмедіа сприяють підміні національного (суспільного) інтересу зіткненням приватно-корпоративних інтересів олігархів. Відзначимо: «...дискурс медіа сьогодні формується розважальними ток-шоу на політичну тематику та обертається навколо медіа-скандалів... в Україні застосування раціональної аргументації в дискурсивному просторі з метою переконання громадян поступилося місцем медіатизації політики. А політичний дискурс став простором спрощеного сприйняття реальності, місцем емоційного шантажу громадян із боку журналістів та експертів... Маємо ірраціональний медіа-дискурс, який спотворює раціональний електоральний вибір та створює навіжену урядову політику» [4, с. 87].

Водночас, українське суспільство неодноразово переконливо демонструвало здатність до самоорганізації під час революційних подій та воєнного стану. Це дозволяє стверджувати необхідність переходу від олігархізації до самоорганізації політичних партій як інституту полі-

тичного представництва. Використовуючи метафору синергетичної парадигми, інституційний партійний «порядок» має утворюватись із соціального «хаосу» взаємодії різних суспільних груп.

Таким чином, європейський вибір України потребує здійснення вибору демократичної моделі політичного представництва. Ця модель має складатись із двох елементів. По-перше, вибір між олігархічною моделлю функціонування псевдопартійних проєктів та самоорганізацією суспільства з подальшою інституціоналізацією у вигляді реальних політичних партій. По-друге, вибір пропорційної електоральної системи з відкритими списками.

Список використаних джерел:

1. Анкерсмит Ф. Р. Репрезентативная демократия. *Логос*. 2004. № 2 (42). С. 15–40.
2. Ларченко М. Принцип представництва в парламенті України в контексті європейської парламентської традиції. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 20–28.
3. Партійна система України після 2019 року: особливості та перспективи розвитку (2020) Київ: Центр Разумкова. URL : https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_part_sistem.pdf
4. Яковлев Д. В. Дискурс вітчизняних медіа щодо країн Балтії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2020. Вип. 26. С. 82–87.
5. Yakovlev D., Kroitor A. (2020) Post-election situation in Ukraine: changing faces or ideological transformations? In Contemporary issues of the world community and the role of social sciences in ensuring its development. Lviv : Liha-Pres,
6. Yakovleva L., Yakovlev D. Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences. *Nationalism and Ethnic Politics*. 2020. Vol. 2(4). P. 582–608.

Ключові слова: партії, політичне представництво, самоорганізація, олігархія, медіакратія, соціальні трансформації.

Key words: political parties, political representation, self-organization, oligarchy, mediocracy, social transformations.

ДМИТРИЄВ ВАДИМ ВАДИМОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри політичних теорій*

ВПЛИВ МЕДІАТИЗАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У сучасному світі відбуваються трансформації політичної ідентичності. Зміни у масовій поведінці, сприйнятті та інтерпретації соціальної

та політичної реальності, ескалація «старих» конфліктів (на основі культури, мови, віри) та поява нових ліній суспільного поділу – усе це переконливо свідчить про глобальну кризу політичної ідентичності. Це утворює нові виклики для європейського вибору України, адже політична ідентичність є визначальною складовою індивідуального та колективного вибору. Слід відзначити, що «Теорія вибору – це одна із наукових моделей прийняття раціональних рішень у умовах нестабільності, кризи, перехідного періоду. Тобто, коли «застарілі» метанаративи та системи обґрунтувань прийняття рішення вже не діють, а «нові» ще не сформовано, або вони не є усталеними» [4]. У чому ж конкретно полягають трансформації політичної ідентичності? Спробуємо відповісти на дане питання, використовуючи розрізнення між типами ідентичності, яке пропонує український філософ Є. Бистрицький. Визначаючи сутність ідентичності, Є. Бистрицький вказує на те, що дане «Поняття відсилає до таких спільних характеристик людей, як раса, етнічність, національність, ґендер, релігія... Тобто ідентичність формується та змінюється відповідно до соціально-групової належності особи. Ідеться про персональне усвідомлення власного місця та ролі у спільноті, отже, про формування ціннісно-смыслових орієнтацій як характеристик особистості. У цьому сенсі поняття ідентичності має обов'язковий та необхідний рефлексійний або інтенційний вимір: спрямованість учасників в актах самоусвідомлення на віднесення себе до тієї чи тієї спільноти, колективу» [1].

Він поділяє ідентичність на два типи: громадянсько-політичний тип ідентичності та національно-культурний. Вони взаємодіють у політичному просторі, при цьому національно-культурна ідентичність характеризується стабільністю, а політична (громадянсько-політична за Є. Бистрицьким) – динамізмом, мінливістю та новаціями.

Трансформації політичної ідентичності сучасної епохи обумовлені медіатизацією політики. Погодимося із наступною думкою: «...для сучасної політичної реальності України справедливим є твердження про розширення впливу та зростання ролі комунікативних процесів. Як про «діагноз часу» все частіше говорять про становлення комунікативного простору, який продукує загальноприйняті стереотипи, створює поле можливих ідентифікацій, трансформує уявлення про соціальну, політичну та економічну реальність... існує загроза медіатизації політики, зведення її до рівня мас-медійного шоу з розігруванням смислу та беззмістовними діалогами, що призводить до появи нового центру впливу у політичних процесах – медіакратії» [3].

Політична ідентичність в епоху медіатизації політики формується не під впливом ідеологічних доктрин, а внаслідок потужних інформаційно-пропагандистських кампаній. Враховуючи, що посилення інформаційного впливу на громадян, ескалація пропагандистських зусиль у масмедіа відбувається під час виборчого процесу, то можна стверджувати залежність політичного вибору громадян від їх медіатизованої політичної ідентичності. Політична ідентичність громадянина може трансформуватись навіть у процесі однієї виборчої кампанії. І це на

відміну від національно-культурної ідентичності, яка формується у процесі соціалізації індивіда під впливом родини, традицій та соціокультурних чинників. Наголосимо: «У процесі модернізації та демократизації західноєвропейських та північноамериканських суспільств політична ідентичність громадян формувалась навколо партій та ідеологій. Одним із основних чинників, який сприяє динамічним змінам політичної ідентичності у сучасному світі є зменшення ролі партійної та ідеологічної ідентифікації громадян. Відзначено, що водночас зростає вплив масмедіа, особливо – мережевих на формування політичної ідентичності. Особливо це стосується перехідних суспільств. Трансформації простору політичних ідентичностей обумовлені двома взаємопов'язаними процесами. З одного боку, зменшується роль партій та (їх) ідеологій. З іншого, набуває усе більшої ваги процес медіатизації політики» [2].

Медіатизація політики не є новим феноменом політичного життя, але її ефект значно посилюється завдяки розвитку мережі інтернет. Медіатизація означає підпорядкування деяких сфер суспільного життя медіа-логіці.

Відзначимо: «зростаюче вторгнення масмедіа в політичну сферу в багатьох країнах змусило критиків побоюватися наближення «республіки, керованої масмедіа», в якій масмедіа узурпують функції політичних інститутів... Найкращий опис нинішньої ситуації – «медіатизація», коли політичні інститути все більше залежать від масмедіа та формуються ними...» [5]. Масмедіа визначають формат презентації соціальних явищ та політичних подій з метою посилення впливу на громадську думку. Відповідно, політики також використовують медіа-формат та підпорядковують свої дії медіа-логіці, а у сучасних дослідженнях [6] відбувся перехід від проблеми залежності медіа від публічної влади (застосування державою тиску на журналістів, впровадження політичної цензури тощо) до того, як масмедіа визначають порядок денний суспільства та влади.

Отже, констатуємо зростаючий вплив масмедіа на усі простори політичної взаємодії, застосування комунікативних технологій під час електоральних кампаній слід відзначити формування медіатизованої політичної ідентичності. Вона характеризується зменшенням ролі партійних ідеологій та домінуванням медіа-логіки та медіа-формату.

Список використаних джерел:

1. Бистрицький Є. Ідентичність, спільнота і політичне судження. *Філософська думка*. 2013. № 4. С. 41–61.
2. Дмитрієв В. (2022). Політична ідентичність: від партійних ідеологій до медіатизованих електоральних кампаній. *Politicus*. URL: http://politicus.od.ua/1_2022/7.pdf
3. Яковлев Д. В. Політична інтеракція у сучасній Україні: особливості та складові : автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2009. 30 с.
4. Яковлев Д. В. (2016). Дилеми вибору. Молодий вчений, (7), с. 503–508

5. Mazzoleni G. & Schulz W. «Mediatization» of Politics: A Challenge for Democracy? *Political Communication*. 1999. Vol. 16. Iss. 3. P. 247–261. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/105846099198613>
6. Strömbäck J. Four Phases of Mediatization: An Analysis of the Mediatization of Politics. *The International Journal of Press/Politics*. 2008. Vol.13. Iss. 3. P. 228–246. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1940161208319097>

Ключові слова: політична ідентичність, національна ідентичність, масмедіа, медіатизація політики, медіатизована політична ідентичність.

Key words: political identity, national identity, mass media, mediatization of politics, mediatized political identity.

ЗАГІРНИЙ ОЛЕКСІЙ ВАЛЕНТИНОВИЧ

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірант кафедри політології*

ПАРАДОКСИ ВЗАЄМОДІЇ МАСМЕДІА ТА ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ДЕМОКРАТИЧНОГО ТРАНЗИТУ

На сучасному етапі становлення інформаційного суспільства більшість парадоксів, які виникають у процесі взаємодії масмедіа та публічної влади мають глобальний характер. Протиріччя виникають між суспільними очікуваннями відкритості, доступності та раціональності у зв'язку із розвитком мережі інтернет та далекою від цих очікувань реальністю. Адрже говорять про «нову нерівність», пов'язану із обмеженим доступом до інтернет-комунікацій низки бідних або тоталітарних країн, переважання ірраціональної складової, розважального контексту та fake news, відео над текстом тощо. Також слід відзначити парадокс між сприйняттям інформації як товару (власне, забезпечення попиту на інформацію робить масмедіа прибутковим, що дозволяє виконувати важливі соціальні функції) та соціальною цінністю (в основі діяльності масмедіа – довіра аудиторії; громадяни очікують достовірну та перевірену інформацію від журналістів). Тобто, становлення інформаційного суспільства у глобальному вимірі, безумовно, перетворює інформацію не лише на товар, а й на одну із основних соціальних цінностей.

Переважає більшість дослідників, застосовуючи міждисциплінарний підхід, зосереджують увагу на технологіях впливу масмедіа на суспільство (від моделі «спіралі мовчання» Е. Ноель-Нойман до теорії порядку денного М. Мак-Комбса та Д. Шоу). Взаємодії масмедіа та публічної влади в Україні присвячено ґрунтовні праці українських дослідників Н. Аксьонової, М. Безносова, О. Боднарчука, І. Гавради, Д. Кіслова, І. Костири, Є. Огаренка, Л. Ороховської, О. Семотюка, В. Тарасюка, Д. Яковлева, ін.

Натомість зворотному процесу, а саме – впливу влади та суспільства на масмедіа (з боку різних колективних та індивідуальних акторів – влади, різних соціальних груп, глобальних медіа, інституцій громадянського суспільства, опозиційних акторів тощо) у процесі демократичного транзиту приділяється недостатньо уваги.

Безумовно, слід окремо відзначити парадокси взаємодії масмедіа та публічної в Україні, які притаманні демократичному транзиту. Дослідження парадоксів дозволяє реконструювати процес демократичного транзиту, визначити його вплив на взаємодію публічної влади та масмедіа в Україні. Як зазначає Є. С. Огаренко щодо парадоксальності політичної реальності в Україні: «Серйозність ситуації парадоксально компенсується поширенням, зокрема, в Україні гумористичним обігруванням політичних відносин, публічним (а не лише в анекдотах) висміюванням політичних лідерів. У зв'язку з цим слід сказати кілька слів про специфіку пострадянського гумору. Після відходу з російської «великої політики» добре відома в 90-ті роки І. Хакамада видала книжку «Секс у великій політиці». Про секс там було небагато, але книжка з такою назвою розійшлася непоганим тиражем. З'єднати політику з сексом – один з гумористичних «трендів», який вдало використовували творці «95 кварталу». Не тільки вони. Але вони були з перших, жартували смішно і дуже гостро. У такий спосіб персонаж не просто висміюється, а й тілесно «опускається». Це певний хронотопічний поворот суспільної свідомості на зразок середньовічної карнавалізації, «перевертання верху і низу», «розбризкування» нечистот. При такому осміюванні персонаж позбавляється не тільки поваги, але й гідності, «змішується з брудом» [3].

Передусім, в умовах широкомасштабної військової агресії, слід наголосити на теоретичній прийнятності та практичній важливості розуміння демократичного транзиту України як процесу досягнення мети – повноцінної європейської та євроатлантичної інтеграції. На думку професорки А. Колодій «Суперечки щодо того, чи є (а в крайніх випадках – чи була взагалі) Україна в ситуації демократичного переходу стосуються не стільки оцінки сутності процесів, що відбуваються в суспільстві, скільки інтерпретації концепції демократичного переходу («транзиту») та уявлень про його допустимі часові межі. Чимало дослідників схильні трактувати перехід як цілеспрямований, керований добре вишколеною та зацікавленою в демократичних перетвореннях елітою процес поетапної заміни недемократичних інституцій демократичними та консолідації останніх» [2].

Таку ж характеристику слід дати і взаємодії масмедіа та публічної влади – з точки зору відповідності демократичним стандартам вона є різновекторною та непослідовною. У взаємодії масмедіа та публічної влади в умовах демократичного транзиту виникало протиріччя між публічними деклараціями та латентними технологіями впливу на масмедіа з боку влади. Це обумовлено специфікою розвитку масмедіа на пострадянському просторі. Джерела становлення української медіа-політичної системи сягають традицій радянської цензури – державного

та партійного диктату відносно матеріалів медіа. Демократичний транзит якраз спрямований на подолання гібридності пострадянського політичного режиму, який формує гібридну модель взаємодії влади та масмедіа. Відзначимо: «Модель половинчастих реформ, яка періодично відтворюється в Україні, полягає в тому, що після авторитарного «застою» (стагнації) відбувається революція, а панівний клас опиняється в ситуації політичного вибору між двома однаково неприйнятними альтернативами – революцією та стагнацією... Враховуючи нові умови – внутрішні та зовнішні, – вкрай складний політичний вибір еволюційної моделі змушений буде зробити сучасний панівний клас» [4].

Фактично, латентні технології впливу влади на масмедіа стали частиною державної політики в Україні на певному етапі. Погодимося із думкою І. Гавради щодо погляду на взаємодію масмедіа та публічної влади в Україні: «Державна політика щодо ЗМІ – це сукупність підходів, заходів та дій (чи бездіяльності), які характерні для органів законодавчої, виконавчої і судової гілок влади стосовно забезпечення свободи слова та незалежного функціонування мас-медіа. В цьому контексті спроби формалізованими (законодавчі, судові, владно-інструментальні, процедурні) та неформальними (особистісні контакти і зв'язки) методами прямо чи опосередковано впливати на діяльність ЗМІ, журналістів та інших акторів сфери масової комунікації виступають основоположними формами цієї політики. Використання таких засобів впливу здатне забезпечувати державним структурам контроль над формуванням громадської думки та інформаційним полем країни... Державна політика у сфері ЗМІ має багато форм та проявів, крайнім з яких є політична цензура» [1].

Констатуємо, що у процесі демократичного транзиту в Україні, відбувається, хай і поступове, але послідовне переведення технологій впливу до публічної площини. Зокрема, завдяки медіа-скандалам деякі факти впливу та відвертого тиску стають надбанням публічного дискурсу. Це сприяє не лише демократизації діяльності окремих інститутів (публічної влади та масмедіа), а й їх підвищенню ефективності їх інституційної взаємодії.

Також до парадоксів взаємодії публічної влади та масмедіа слід віднести наступне. По-перше, збереження впливу на аудиторію з боку традиційних медіа з одночасним посиленням інтернет-комунікацій. По-друге, поєднання адміністративного (у сучасних умовах – санкційного) тиску з боку держави та олігархічної власності на масмедіа в Україні. Олігархічні масмедіа, передусім телебачення, залишаються за своєю сутністю олігархічними, навіть беручи участь у проєкті «Спільний телемарафон: Єдині новини». По-третє, у діяльності масмедіа в Україні наявне протиріччя між ринковою логікою (моделлю) діяльності масмедіа та їх суспільною користю. Вплив масмедіа на громадську думку обумовлений тим, що в очах суспільства журналісти слугують суспільному благу, а не лише прибутку. Саме за критичну позицію щодо влади та захист суспільним інтересам громадяни готові фінансувати масме-

діа. На цьому базується легітимність масмедіа як інституту громадянського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Гаврада І. Цензура як прояв недемократичності державної політики України у сфері засобів масової інформації. *Політичний менеджмент*. 2006. № 5 (20). URL : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=63&c=1406>
2. Колодій А. Траєкторія демократичного переходу в Україні. Політична трансформація в Польщі та Україні: 1989-2009. Вибрані аспекти. Вроцлав. Розд. 2. Режим доступу: <http://political-studies.com/?p=570>
3. Соціокультурні чинники трансформації політичної реальності у ХХІ столітті : монографія (2020) / [ред. кол. : В. В. Попков (наук. керівн.), Є. С. Огаренко, Н. Є. Степанова, О. Ю. Хорошилов]. Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова.
4. Яковлев Д. В. Соціологія політичного вибору: контури теорії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2016. № 10. С. 194–197.

Ключові слова: масмедіа, публічна влада, демократичний транзит, інформаційне суспільство, громадська думка.

Key words: mass media, public power, democratic transit, information society, public opinion.

КОСОВ ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри політичних теорій*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВПЛИВІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ОРГАНИ ВЛАДИ

Сучасна держава впроваджує інформаційні технології в різні сфери суспільного життя. Інтенсивний розвиток інформаційного суспільства в сучасну епоху призводить до трансформації взаємодії органів влади та суспільства. Особливо ці процеси помітні на місцевому рівні в ході взаємодії органів місцевої публічної влади та громади.

Для політичного управління в сучасній демократичній країні характерний принцип транспарентності, сутнісний зміст якого полягає у взаємодії органів державної влади та громадян, громадянського суспільства шляхом виконання наступних обов'язків органів державної влади: забезпечення доступу до відкритої інформації про їхню діяльність, про діяльність державних службовців; надання можливості участі громадян у публічному управлінні; доступність соціального контролю діяльності державних службовців.

Сучасний стан взаємовідносин між громадянським суспільством та державою на перший план виводить протистояння та протиріччя між ними. Однак це одночасно є стимулом для суспільного розвитку. У розвинутому інформаційному суспільстві держава виступає довіреним представником громадянського суспільства в цілому та окремої людини зокрема. При цьому формуються прямі та зворотні зв'язки між органами влади і громадянським суспільством та громадянами. Особливого значення набувають механізми зворотного зв'язку, коли громадянське суспільство здійснює вплив на прийняття рішень. Так, громадські ініціативи стають частиною державної політики, а громадянське суспільство контролює їх виконання. Інформація при цьому виступає в ролі сполучної ланки між учасниками політико-владних відносин, а також засобу розвитку інформаційного суспільства.

Подальший розвиток контролю з боку громадянського суспільства пов'язаний з удосконаленням сучасних електронних інформаційних систем. Так, сучасні електронні комунікаційні системи дозволяють окремим громадянам швидше отримувати необхідну інформацію та активно і цілеспрямовано координувати свої зусилля щодо здійснення контрольних заходів, особливо на таких стадіях контролю, як спостереження та оцінка діяльності елементів державного апарату. Крім того, використання цифрових технологій призводить до суттєвого зниження витрат на оприлюднення результатів здійснення контрольних заходів. Зростає роль електронної документації, у тому числі сайтів для розміщення звернень громадян, що суттєво підвищує ефективність громадського контролю за діяльністю органів влади.

Однак варто зазначити, що означені тенденції спричиняють виникнення низки нових проблем. Зокрема, збільшення можливостей для поширення недостовірної інформації, можливість використання засобів електронної комунікації для скоєння правопорушень та спотворення відомостей, а також періодичне виникнення помилок у роботі засобів електронної комунікації.

Отже, більшість сучасних тенденцій у розвитку взаємодії громадянського суспільства та органів влади пов'язані із процесом формування принципово нової системи соціальних комунікацій, яку прийнято називати «інформаційною революцією».

Слід зазначити, що можливості громадянського активізму як ресурсу політичного управління через медіапростір теоретично описані в концепції А. Чадвіка та К. Мея, які виділяли три основні моделі, згідно з якими протікають процеси політичного управління в медіасередовищі, а саме: управлінську, адміністративну та партиципативну [1] залежно від ступеня залучення до неї громадян.

Перша та друга моделі спрямованими на трансляцію інформаційних потоків від представників влади до громадськості та не передбачають широкої участі громадян у політиці. В той час коли партиципативна модель передбачає залучення пересічних громадян у політичний процес. На думку Я. Теохаріса, онлайн-простір має низку функцій, що дозволяють активним громадянам успішно здійснювати політичне

адміністрування. До таких функцій дослідник відносить інформаційну функцію, мобілізацію (завдяки якій велика аудиторія здатна діяти організовано), функцію комунікації (дозволяє лідерам громадянських активістів лобювати свої ідеї, дозволяє персоніфікувати політичне адміністрування) [5].

Я. Теохаріс визначає три типи форм електронної участі, що дозволяє громадянам впливати на політичний процес. Перший – універсальні форми (наприклад, звернення до уряду чи органів влади різного рівня), існування яких стало можливим в онлайн-середовищі через розвиток цифрових технологій. Другий тип представлений змішаними формами, коли політичне адміністрування бере свій початок в онлайн-просторі, а потім переходить в офлайн форму. Третій – онлайн-форми, існування яких неможливе поза мережею Інтернет (наприклад, коментарі до записів та постів тощо) [5, р. 6].

Варто відзначити, що науковці неоднотайні при оцінці ролі цифрових технологій у взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади. Так, частина авторів вважає, що громадянська активність у мережі Інтернет є ефективним способом управління політикою та дієвою заміною тієї активності, яку актори можуть виявляти у реальному світі [3]. На думку С. Колемана та Д. Норріса, електронна демократія є одним із дієвих каналів відродження та зміцнення демократичних цінностей у нову інтерактивну епоху: «...поняття прямого представництва як політично привабливого та конституційно відповідального синтезу обох може виявитися способом пожвавлення легітимності демократії інтерактивних послуг та відносин» [2, р. 31].

У той же час М. Гладуелл вважає, що онлайн-простір як майданчик громадянської активності акторів є лише слабкою заміною фізичної участі в політичному житті суспільства. На думку дослідника, докорінні зміни в хід політичного процесу здатні привнести тільки реальні акції, до яких він відносить протести та виступи [4].

Отже, цифрові технології дають нові можливості для політичної участі громадянського суспільства та окремих громадян і громад, а також важелі впливу з боку громадянського суспільства на органи влади та здійснення громадського контролю, які можуть бути використані поряд з традиційними офлайн формами.

Список використаних джерел:

1. Chadwick A., May C. Interaction between States and Citizens in the Age of Internet: «e-Government» in the United States, Britain and the European Union. *Governance*. 2003. Vol. 16. № 2. URL : https://www.researchgate.net/publication/227525805_Interaction_between_States_and_Citizens_in_the_Age_of_the_Internet_E-Government_in_the_United_States_Britain_and_the_European_Union.
2. Coleman S., Norris D. F. A New Agenda for E-Democracy. Oxford Internet Institute. *Forum Discussion Paper*. 2005. № 4. P. 1–36. URL :

<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.139.5649&rep=rep1&type=pdf>.

3. Fox S. Is It Time to Update the Definition of Political Participation? *Parliamentary Affairs*. 2014. Vol. 67. № 2. P. 495–505. URL : <http://bura.brunel.ac.uk/handle/2438/19098>.
4. Gladwell M. Why the Revolution Will Not Be Tweeted. *The New Yorker*. 04.10.2020. URL : <https://www.newyorker.com/magazine/2010/10/04/small-change-malcolm-gladwell>.
5. Theocharis Y. The Conceptualization of Digitally Networked Participation. *Social Media+Society*. 2015. № 2(1). P. 1–14. URL : https://www.researchgate.net/publication/283072252_The_Conceptualization_of_Digitally_Networked_Participation.

Ключові слова: органи влади, громадянське суспільство, цифрові технології, електронна демократія, електронна участь, громадський активізм.

Key words: authorities, civil society, digital technologies, e-democracy, e-participation, civic activism.

КРОПИВКО ВІКТОРІЯ ВІТАЛІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри політичних теорій*

ТРАНСФОРМАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ РЕКЛАМИ У «ВІРТУАЛЬНІЙ ПУБЛІЧНОСТІ»

Публічність, за визначенням Ю. Габермаса, характеризується налаштованістю на раціональний діалог усіх учасників, їх спрямованістю на досягнення порозуміння [3]. Діалогу сприяє надання суспільним проблемам публічного статусу, переведення їх у площину публічності підвищує рівень уваги громадськості та забезпечує пошуки раціональних аргументів у політичних дебатах щодо суспільного блага як під час електорального процесу так і у процесі урядування.

Публічність, яка протиставляється егоїстичному слідуванню приватним інтересам, відповідає моделі саме політичної, а не комерційної реклами. Адже, політична реклама, навіть підвищуючи рейтинг окремих політиків, спрямована на демонстрацію того, як індивідуальні та колективні політичні актори визначають суспільний інтерес та сприяють його реалізації. На відміну від комерційної реклами, яка прямо просуває не суспільне благо, а приватне. Це ілюструє одвічну дилему політичної рекламістики. З одного боку, вона має бути спрямована на пошук суспільного інтересу та захист суспільного блага, а з іншого боку – доходи від політичної рекламістики дозволяють підтримувати незалежність традиційних масмедіа (телебачення, радіо, преси).

У сучасних політичних комунікаціях відбувається перехід від «публічності» до «віртуальної публічності». Передусім, він пов'язується із

технологічними новаціями мережі інтернет: відкритістю, розширення можливостей участі у обговоренні значущих політичних подій для усіх бажаючих громадян, забезпеченням зворотного зв'язку. Відзначимо думку українського дослідника Д. Заєця: «Нова віртуальна (електронна) публічність, так само як і «реальна публічність» міських вулиць і кав'ярень, також є сферою вибору, в якій одночасно з цим завжди присутня можливість не робити ніякого вибору, не брати активної участі і залишатися при своїй думці та при своєму «місці». Для «е-публічності», подібно до будь-якої іншої публічності, також характерне відповідальне і толерантне спілкування, яке, тим не менш, залишає місце як гармонійному розв'язанню проблем, так і конфліктному (однак неруйнівному, конструктивному)» [1, с. 51].

Політична реклама у мережі інтернет спрямована на групи «віртуальної публічності»: тут індивіди можуть не бути знайомими, знаходитись на відстані у сотні кілометрів, а обговорення інформації відбувається у публічному просторі соціальних мереж та месенджерів. Якщо публічність характеризувалась діалогічністю, то у віртуальній публічності з'являється можливість полілогу. Слід відзначити бурхливий розвиток рекламного ринку саме у мережі інтернет. Наголосимо: «Під час місцевих виборів 2020 року кандидати витратили рекордні суми на просування у соцмережах... Окрім дописів із власних сторінок, політики вдавалися до «чорної» реклами проти конкурентів та розміщення власної реклами на сторінках із нейтральними назвами, що, ймовірно, не внесуть до офіційних витрат. Від початку року і до дня виборів загальна сума витрат усіх сторінок, які Facebook позначає як суспільно-політичні, складає понад 6,6 млн доларів (майже 178 млн гривень)... Соціально-політичну рекламу за цей період поширювали з 4,5 тис. сторінок у Facebook та Instagram. Сторінки, які платили за суто політичну рекламу «за» та «проти» партій/кандидатів, вклали у поширення дописів щонайменше 5,7 млн доларів (близько 154 млн гривень)... Левова частка витрат, 5 млн доларів, припадає на два місяці кампанії – вересень та жовтень. Для порівняння, у червні-липні 2019 року під час парламентських виборів на політичну та соціальну рекламу витратили близько 2,5 млн доларів, тож витрати на соцмережі на місцевих виборах удвічі перевищили витрати на парламентську кампанію» [2].

Відповідно, у «віртуальній публічності» відбуваються трансформації політичної реклами. Віртуальна публічність, яка функціонує в інтернет просторі, утворюється у соціальних мережах та месенджерах, які інформують та розважають одночасно. Це призводить до змін в очікуваннях споживача (а, точніше, активного користувача) від звернення до «віртуальної публічності». Тут йдеться про інтерактивне інформаційно-розважальне середовище, яке висуває нові вимоги до політичної реклами та визначає сутність її трансформацій.

Розвиток інтернет-простору у сучасному світі є впливовим фактором будь-якого політичного вибору, мережеві комунікації надають нового імпульсу процесу медіатизації політики, обумовлюючи нові відносини між медіа та політиками [4]. Слід погодитись із наступним: «Мас-медіа

зазвичай розглядаються як важливий компонент публічної сфери. При цьому виникають дві концептуальні проблеми. З одного боку, публічні збори і взаємодію (або форми спілкування) «обличчям до обличчя» слід відрізнати від читаючої публіки, залученої до опосередкованої комунікації. Вони репрезентують різні види «публічності»: у першому випадку індивіди отримують доступ до загальних проблем та присутні в одному і тому ж місці (локальна або реальна публічність), стаючи доступними один одному, у другому публічність не вимагає фізичної співприсутності, і обмеження на участь мають тут інший характер (віртуальна публічність). З іншого боку, кожна з цих двох форм, вірогідно, має специфічний вектор впливу на формування публічної (комунікативної) влади і надання здатності до колективної дії» [1, с. 49].

Водночас, разом із підвищенням рівня політичної участі громадян завдяки мережі інтернет, з'являється небезпека нової нерівності, цього разу – цифрової. Адже, створення та розповсюдження політичної реклами у мережі інтернет потребує значно більше ресурсів, ніж рекламна кампанія face-to-face, або використання міського публічного простору для розміщення зовнішньої реклами. Тільки політики, які мають значний фінансовий ресурс здатні проводити ефективні рекламні кампанії у мережі інтернет. Також слід відзначити відкритість «віртуальної публічності» для іноземного впливу – атаки на інформаційний простір держави можуть здійснюватись з будь-якої точки світу, а багаті країни значно краще презентують та рекламують свої політичні та культурні переваги у мережі порівняно із бідними. Політичні реклами у віртуальній публічності доведеться пройти між Сциллою державного регулювання та Харибдою неконтрольованого потоку інформації, «інформаційного хаосу» [5].

Отже, трансформації політичної реклами у «віртуальній публічності», відкриваючи нові можливості, водночас несуть певні загрози та виклики. Повною мірою це стосується впливу на європейський вибір України. Адже, в умовах масштабної військової агресії зростає ризик маніпуляцій громадською думкою, залишається невирішеною проблема нерівного доступу до простору «віртуальної публічності».

Список використаних джерел:

1. Заєць Д. О. Нові медіа та публічність: класичні концепції та соціокультурне осмислення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2012. № 993. С. 48–52
2. Патрікєєва Н. (2020). У 2020 році політики витратили на рекламу в Facebook понад 150 млн. гривень. 18 листопада. Веб-сайт громадської організації «Рух ЧЕСНО»: URL: <https://www.chesno.org/post/4354/>
3. Habermas J. (1985). The theory of communicative action: Volume 1: Reason and the rationalization of society. Boston : Beacon press.
4. Klijn E. H., van Twist M., van der Steen M., Jeffares S. Public Managers, Media Influence, and Governance: Three Research Traditions Empirically Explored.

Administration & Society. 2016. № 48(9). P. 1036–1058. URL : <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0095399714527752>

5. Yakovlev D. V., Yeremenko O. M. (2020). Political discourse in a transitional society: between the scylla of anarchy and the charybdis of tyranny. Lviv-Toruń : Liha-Pres. P. 74–93.

Ключові слова: політична реклама, віртуальна публічність, електоральні кампанії, інтернет-комунікації, соціальні мережі.

Key words: political advertising, virtual publicity, election campaigns, Internet communications, social networks.

ЛИСЯНСЬКИЙ ПАВЛО ЛЕОНІДОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри політичних теорій*

РЕГІОНАЛЬНИЙ СЕПАРАТИЗМ ЯК ЗАГРОЗА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Загрози національній безпеці України – явища, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів і збереження національних цінностей України [1, с. 65]. Регіональний сепаратизм є однією з загроз національній безпеці України. Такий висновок можна зробити, проаналізувавши наявну політичну ситуацію в Україні, яка склалася на сьогоднішній день. Україна є однією з небагатьох країн у Східній Європі, яка зіткнулася з негативними наслідками зовнішнього сепаратизму, що призвели до втрати контролю над частинами територій Луганської та Донецької областей та АР Крим. Адже фундаментом існуючого світового порядку є два принципи, які закріплені в Статуті Організації Об'єднання націй, що суперечать між собою: це право націй на самовизначення та непорушність державних кордонів. Територіальний розподіл між державами після 1945 року створив багато різних держав за розмірами територій, етнічним складом населення та іншими характеристиками. Принцип гарантування непорушності кордонів країнам-членам ООН унеможливує право національних меншин на самовизначення нації. Через протиріччя певного загально визначеного стандарту виникають конфлікти між державами, які обумовлені тим, що на одну територію претендують представники двох політичних або етнічних спільнот. Як наслідок, територіальні конфлікти ускладнюють відносини між державами-сусідами. Намагання певних спільнот вирішити територіальні спори, дуже часто призводять до тривалих суперечностей між державами, які не завжди вдається вирішити мирним або дипломатичним шляхом. Саме тому сепаратизм потрібно вважати однією з загроз національній безпеці держави.

У цілому дослідження сепаратизму як загрози національній безпеці України постійно перебуває у колі інтересів науковців. Зокрема О. Кривицькою розглядаються ціннісно-ідентичні суперечності між регіонами України [2, с. 51–65]. Мовні конфлікти із загрозами територіальній цілісності України розглядаються у роботі С. Савойської [3, с. 76–88]. Цим же автором розглядаються проблеми «політичного русинства» [4, с. 64–71]. Всебічний аналіз такого багатопланового явища як сепаратизм можна побачити в працях Дівак В. В. «Сепаратизм, як феномен сучасної політики» [5] та ін. Однак сучасний стан питання сепаратизму, як однією з загроз національній безпеці України, не достатньо вивчений. Також не досліджуються сучасні технології розповсюдження сепаратизму та некомерційні організації, які створюють ідеологічний фундамент в суспільстві для майбутнього застосування даних технологій.

Перші прояви регіонального сепаратизму були обумовлені соціально-політичним конфліктом, пов'язаним з євро-інтеграційним вибором України під час Помаранчевої революції у 2004 році та Революції гідності у 2014 році. Перший гучний сепаратистський захід відбувся у 2004 році у місті Северодонецьк Луганської області, а саме, відбувся перший Северодонецький з'їзд депутатів усіх рівнів, на якому були присутні представники південно-східних регіонів України, і де пролунали окремі заклики від'єднатися від України і створити свою Південно-Східну Українську Автономну Республіку. Організації цього з'їзду передувала низка подій у південно-східних регіонах України. Зокрема 26 листопада 2004 р. чергова сесія Луганської обласної ради більшістю голосів ухвалила рішення щодо створення Автономної Південно-Східної Української Республіки. Наступного дня луганські депутати звернулися до президента Росії Володимира Путіна за підтримкою. 27 листопада позачергова сесія Харківської обласної ради ухвалила створити виконавчі комітети обласної та районних рад Харківської області та наділити їх повноваженнями органів державної влади. Головою обласного виконавчого комітету сесія обрала Євгена Кушнарьова. Після перемоги революції Гідності у 2014 році та втечі Президента України Віктора Януковича до РФ, в південно-східних регіонах України почали відбуватися громадсько-політичні, антиурядові мітинги з проросійськими гаслами. В подальшому ці події назвуть «Русской весной». Паралельно з проросійськими мітингами у містах південно-східних регіонів України відбуваються мітинги на підтримку європейського вибору України. Але за чисельністю ці мітинги набагато менше за масштабом, ніж проросійські. У Луганську, Донецьку, Харкові, Одесі ці мітинги переходять у протистояння між учасниками з різних боків. Наступною фазою цього протистояння стало захоплення учасниками проросійських мітингів адміністративних будівель у Луганську, Донецьку та Харкові, з подальшим проголошенням незалежності Луганської та Донецької областей від України в форматі створення «Луганської народної республіки» та «Донецької народної республіки». У відповідь на такі дії тимчасовий уряд України

та в.о. Президента України Олександр Турчинов оголосили про проведення антитерористичної операції для встановлення конституційного порядку на території України. Так почався військовий конфлікт на сході України, який на сьогоднішній день переріс у повномасштабну військову агресію РФ проти України.

Аналізуючи події минулих років та сьогоденну ситуацію, можна зробити висновок, що сепаратизм в Україні після політичної кризи 2004 року активно розвивався на Сході та Півдні України. У проміжок між 2004 та 2014 роками в Україні починають більш потужно працювати російські некомерційні організації, а саме станом на 2013 рік на території України ведуть громадську діяльність 14 «Русских центров» [6, с. 21] які є виконавчим партнером державного фонду «Русский мир». Ці центри були розташовані в центральних та південно-східних регіонах України, вони вели діяльність у вигляді просвітницьких заходів серед громадськості. Така діяльність була направлена на просування ідеології «Русского мира», виховування майбутніх агентів впливу в громадському та політичному житті України, а також формувала ідеологічний фундамент для політичної підтримки проросійських політичних діячів в Україні. Наприклад в жовтні 2010 р. у м. Одеса партією «Родина» у партнерстві з «Русским центром» та Інститутом Країн СНД (громадською організацією з пропискою у РФ) було організовано конференцію «Федералізація України: від розколу до єдності». 8 лютого 2012 року в м. Луганську було проведено круглий стіл «Майбутнє Донбасу», під час якого було створено громадську ініціативну групу «Донбас за Євразійський Союз» – одну з перших організацій громадськості євро регіону «Донбас». У листопаді 2012 року з ініціативи цього громадського руху у м. Донецьк відбулася Міжнародна науково-практична конференція «Донбас у євразійському проєкті», організована громадською організацією «Донецька Республіка». Такі заходи проходили систематично починаючи з 2005 року по 2014 рік за фінансовою підтримки державного фонду РФ «Русский мир», що підтверджується у звітах цього фонду.

Загалом у період між 2004 та 2014 роками йшло активне формування ідеологічного підґрунтя та громадського середовища в південно-східних регіонах України, що були направлені на лобювання зміни державного утворення України. Так ще у 2004 році в місті Донецьк була зареєстрована громадська організація «Донецька республіка», основною метою якої була діяльність, спрямована на надання особливого статусу східним областям України та створення автономного регіону як продовжувача Донецько-Криворізької Радянської Республіки, яка існувала у 1918 році. З самого початку заснування «Донецької республіки» її активісти проводили публічні акції з закликami зміни територіального устрою України. Так 9 лютого 2009 року було поширено заяву про те, що відтепер Донбас та Херсонська область є «незалежною суверенною російською федеративною державою». А у 2014 році активісти та учасники «Донецької республіки» доєдналися до створеного незаконного збройного формування

«Донецька народна республіка» та увійшли до так званого народної ради НЗФ «ДНР», як одна з політичних партій. Станом на 2022 рік громадський рух «Донецька республіка» є правлячою партією на тимчасово окупованій РФ територією України.

Отже наведені факти свідчать про те, що саме процеси посилення тенденції регіонального сепаратизму, які припали на період з 2004–2014 рр., призвели до військового конфлікту, який, у свою чергу, перейшов у повномасштабну військову агресію РФ проти України. Таким чином, регіональний сепаратизм в Україні слід розглядати як фактор загрози національній безпеці нашої держави. Крім того, потрібно розуміти, що таке багатопланове явище як сепаратизм в Україні було інспіровано, перш за все, зовнішніми чинниками, такими, як російські НКО та вітчизняні проросійські політичні партії, громадські організації, ЗМІ та окремі політичні діячі. Ці громадські та політичні актори працювали, щоб посилити політичний вплив РФ на Україну. В свою чергу Російська Федерація намагалася приховати свої наміри щодо зміни територіальної цілісності України та недопущення її повної інтеграції до європейського простору через інспіровані процеси розвитку сепаратизму або «експортований сепаратизм» до нашої країни.

Аналізуючи вище викладене можна зробити висновок про необхідність посилення заходів національної безпеки України для унеможливлення діяльності громадських, політичних, профспілкових об'єднань, які ведуть самостійну діяльність або співпрацюють з неурядовими організаціями та фондами, що просувають політику зміни форми державного устрою або територіальної цілісності України. Одним із засобів превентивної дії для зупинення сепаратистських рухів в Україні є всебічне сприяння розвитку української культури, популяризації історії України та цінностей демократії, а також ретельне вивчення наслідків, до яких призвели сепаратистські рухи в Україні у період з 2014 року по теперішній час.

Список використаних джерел:

1. Хатнюк Ю. А. Аналіз сучасних загроз національної безпеки України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. № 43. С. 65–68.
2. Кривицька О. Міжрегіональний «розкол» України: чинники поглиблення. *Політичний менеджмент*. 2008. № 2. С. 51–65.
3. Савойська С. Мовно-сепаратистські тенденції у політичному просторі України. *Політичний менеджмент*. 2008. № 2. С. 76–88.
4. Савойська С. Етнонаціональні проблеми русинства в контексті мовно-політичних конфліктів. *Політичний менеджмент*. 2009. № 1. С. 64–71.
5. Дівак В. В. (2010). Сепаратизм, як феномен сучасної політики : монографія. Київ : Логос.

6. Ястребова В. А., Віннік О. В. (2021) Русские центры в ОРДЛО: аналітичний звіт «Східної правозахисної групи». Періодичне видання ГО «Східна правозахисна група».

Ключові слова: регіональний сепаратизм, національна безпека, «експортований сепаратизм», соціально-політичний конфлікт, європейська інтеграція, військовий конфлікт, російська агресія.

Key words: regional separatism, national security, «exported separatism», socio-political conflict, European integration, military conflict, russian aggression.

ОНИЩЕНКО ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри політичних теорій*

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ СУЧАСНОСТІ: ПОЛІТИЧНА РЕАЛЬНІСТЬ

У контексті сучасної інформатизації світу політична система стрімко змінюється, тому механізми та технології політики вимушені перелаштовуватися до інформаційно-кібернетичного простору. Сьогодні відбувається глобальна комп'ютеризація багатьох сфер суспільного життя, не виключенням є й політика. Нині, суспільство розвивається у цифровій ері, де інформаційні технології займають провідне місце у житті будь-якої пересічної людини. Персональні комп'ютери, телефони, гаджети, соціальні мережі стали невід'ємною частиною особистого життя людей, тим самим змінив реальність, яка нас оточує. Завдяки розповсюдженню мережі Інтернет та розвитку соціальних мереж, неабияких висот досягла швидкість передачі інформації.

Саме тому політична система зазнала значних змін за останні десятиліття, як наслідок, виникла гостра необхідність у трансформації інструментарію політичної боротьби у контексті глобальної інформатизації світу. Відтепер, інформаційним технологіям приділяють куди більше уваги, а політичні лідери працюють над залученням до своїх команд професійних фахівців з IT-технологій, задля включення у боротьбу в інформаційному просторі.

В сучасному світі арсенал політичних технологій досить значний, окрім того, разом із глобальним розповсюдженням комп'ютерних технологій з'являються нові інструменти політичного суперництва. Так, неабиякої популярності під час останніх політичних кампаній набуло використання чат-ботів у соціальних мережах. Всесвітня Інтернет-мережа містить мільйони персональних даних користувачів соціальних мереж, таких як: «Facebook», «Twitter», «Instagram», «Google+», «YouTube» тощо. Тому, така інформація представляє значний інтерес зі сторони політиків, адже зібрані додаткові відомості про електорат

допомагають схилити прихильність виборців саме на свою сторону. З огляду на це, виникає необхідність у використанні відповідних технологій, котрі допомагатимуть збирати індивідуальні дані щодо вподобань користувачів. Саме так, найефективнішим виявилось використання політичних ботів. Чат-бот – це комп'ютерна програма, розроблена на основі нейромереж та технологій машинного навчання, за допомогою якої можливо здійснювати комунікацію в аудіо або текстовому форматі [2].

Для створення політичного онлайн-дискурсу у соціальних мережах використовують «хештег» – ключове слово або фразу з позначкою «#», який структурує текстові повідомлення за темою або типом. Таким чином, застосування «хештегу» робить дописи доступними всім, кому цікава дана тема, слід зауважити, що вдало підібраний «хештег» може залучити тисячі потенційних користувачів. Отже, за допомогою вдало продуманого «хештегу», політичний фахівець може не тільки дізнатися думку виборців стосовно певного питання, але й сконцентрувати увагу людей на певному проблемному питанні або перевести фокус уваги зі свого кандидата на конкурента [1].

Політичні консультанти використовують чат-боти сьогодні, бо вони дозволяють ефективно реагувати на запити електорату, допомагають користувачам орієнтуватися в поточному потоку політичної інформації, можуть формувати денний онлайн-дискурс, працюють через зручні платформи та надають персоналізовані відповіді користувачам, що спілкуються з ними в чаті, а також є економічно помірними. Тому це обумовлює ефективність використання чат-ботів сьогодні у політичних кампаніях.

Найпопулярнішою соціальною мережею світу сьогодні є «Facebook», яка є дедалі зручнішим способом повсякденного спілкування між людьми. Список активних користувачів «Facebook» сягнув близько 2-х мільярдів та продовжує поповнюватися кожного дня тисячами нових «акаунтів». У 2016 році платформа «Facebook» дозволила розробникам розміщувати чат-ботів на своїй платформі. Таким чином, соціальні мережі відкрили шлях до аналізу інформації з публічної бази даних своїх користувачів, що значно спростило роботу політичних консультантів, адже тепер збирати відомості про вподобання електорату стало значно швидше, дешевше та зручніше.

Ефективність чат-ботів зумовлена тим, що вони миттєво створюють базу даних, яка базується на відповідях користувача. Тим самим, можна отримати статистику відповідей щодо вподобань, прихильностей та симпатій стосовно певного політичного явища чи кандидата. Актуальність використання чат-ботів у політичних кампаніях зумовлена популярністю соціальних мереж сьогодні, адже з їх допомогою можна простіше залучити людей до виборчого процесу та переконати їх віддати голос за кандидата чи партію.

Тенденція виборчих кампаній останніх десятиліть свідчить про неабияку популярність саме: «ІТ-технологій», як найкращого механізму в боротьбі за голоси виборців. Старі методи політичної боротьби

є менш дієвими сьогодні та потребують чимало людських та матеріальних ресурсів. Сьогодні кожна політична кампанія будується на принципах глобальних трендів – інформатизації світу. А отже, політики вимушені змінюватися, пристосовуватися до нових викликів часу, модернізувати інструменти політичного протистояння залучаючи провідних спеціалістів інформаційної сфери до своєї політичної команди.

Таким чином, застосування інформаційних технологій у політичному просторі набуло глобального характеру, адже ефективність їх використання обумовлене низкою чинників, таких як: зручність, доступність, фінансова помірність. У майбутньому технології комунікації будуть невіддільно розвиватися, а з ними й політичні технології, що вимагатиме подальшого наукового осмислення та обґрунтування.

Список використаних джерел:

1. Мартін Томас (2020). Посібник «The financial times» зі стратегії для соціальних медіа. Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула
2. What are chatbots and how to build them? Cleveroad Inc. Web s App development company. URL : <https://www.cleveroad.com/blog/how-to-make-a-chatbot>

Ключові слова: технології, політичні технології, інформаційні технології, Інтернет-мережа, соціальні мережі.

Key words: technologies, political technologies, information technologies, Internet-network, social networks.

САВОН КАТЕРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри політичних теорій*

ЦИФРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Складні суспільно-політичні реалії завжди супроводжуються змінами. Пандемія COVID-19 змусила уряди багатьох держав сприяти безконтактній комунікації. Деякі держави, такі як Сінгапур, Естонія, Фінляндія, Ізраїль, Південна Корея мали досвід в оцифруванні державних та інших послуг. Але для ряду інших держав це стало викликом [3, с 205–206]. У 2019 році Кабінет Міністрів України затвердив Постанову про «Питання Міністерства цифрової трансформації», що спричинило цифровізацію державних послуг [1]. Подібні міністерства діють в Республіці Гана (Ministry of Communication and Digitalisation), Королівстві Норвегія (Norwegian Digitalisation Agency), Республіці Польща (Ministry of Digital Affairs), Великому Герцогстві Люксембург (Ministry for Digitalisation), Австрійській Республіці (Federal Ministry Republic of Austria Digital and Economic Affairs), Йорданському Хашимітському Королівстві (The

Ministry of Digital Economy and Entrepreneurship), Японії (Digital Agency), Республіці Казахстан (Ministry of Digital Development, Innovations and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan).

З початку повномасштабної війни Міністр цифрової трансформації М. Федоров разом зі своєю командою створили нові цифрові можливості для громадян України в отриманні державної допомоги та послуг. Наразі через додаток «Дія» підприємці та наймані працівники, які втратили дохід можуть подати запит щодо нарахування грошової допомоги. Новою функцією стало отримання статусу безробітного, можливістю фінансово допомогти армії, подати заяву про пошкодження майна в результаті бойових дій. Глобальними здобутками в оцифруванні послуг стала можливість реєструвати та закривати ФОП онлайн, сплачувати податки та отримувати електронний Дія. Підпис. Був створений бот «eVoro», який допомагає повідомити інформацію про переміщення ворожих військ за допомогою авторизації через додаток «Дія». Була створена можливість у додатку слухати радіо (Дія.Радіо) та дивитися телевізор (Дія.TV).

Також Міністерство запустило криптофонд для гуманітарної та військової допомоги українцям. В Варшаві створили центр «Дія. Бізнес» для допомоги українцям в їх юридичних справах.

Запуск Starlink в Україні був пришвидшений на рік і зараз активно використовується на нашій території. Окрім компанії SpaceX, Microsoft виразив підтримку у вигляді документування злочинів РФ проти України. Також компанія безоплатно надала в користування хмарні сервіси Україні до кінця 2022 року [5]. Як зазначив М. Федоров, станом на кінець квітня 2022 року команда відіслала 413 листів до технологічних компаній. Результатом чого є зупинення цифрового бізнесу в РФ таких структур: Netflix, Visa, Mastercard, IBM, Twitter та TikTok [2].

У квітні 2022 року в дослідженні «Kantar» серед найбільш популярних додатків для скачування в Україні 8 місце у рейтингу посів додаток «Дія». У своєму телеграм-каналі Міністр цифрової трансформації М. Федоров зазначив, що 84 % користувачів смартфонів в Україні мають цей додаток [4]. Наразі команда міністерства отримала нагороду в Німеччині під назвою «Креативні держслужбовці» на Creative Bureaucracy Festival [6].

Цифрові зміни мають і негативні наслідки, такі як можливість переростання в «цифрову диктатуру» та цифровий розрив, що пов'язаний з соціально-віковими обмеженнями. Також кіберпростір потребує подальших розробок від кібератак, які можуть на певний час заблокувати мобільні та фінансові послуги.

В сьогоденнішніх реаліях не всі мають смартфон та доступ до Інтернету, тож важливим є створення при Департаментах соціального захисту, Центрах надання адміністративних послуг та в інших органах публічно-сервісної діяльності практичних майданчиків для реалізації послуг через Дію за допомогою працівників на місцях.

Однак позитивним наслідком цифрової трансформації є доступ до різних джерел інформації та можливість долучатися до суспільних

подій через Інтернет, що може підвищувати рівень демократії у суспільстві. А в умовах війни цифрові зміни можуть виступати інструментом «м'якої сили», що покращують державний імідж.

Список використаних джерел:

1. Про питання Міністерства цифрової трансформації: Постанова Кабінету Міністрів України № 856 від 18 вересня 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/856-2019-p>
2. Антонюк Д. (2022). Міністерство цифрових операцій. Михайло Федоров втягнув у війну проти Росії Лона Маска, Apple та PayPal. У чому секрет? Forbes. URL: <https://forbes.ua/inside/mintsifri-19042022-5502>
3. Прохоренко А. М., Савон К. В. Вплив діджиталізації та політичної комунікації на сприйняття України міжнародними партнерами в епоху пандемії. *«Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людству у цифрову еру»*.: у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ.конф. 2021. С. 205–208.
4. Федоров М. (2022, 4 червня). Дія знову в рейтингу найпопулярніших українських застосунків. [допис]. Офіційний Telegram-канал FEDOROV. URL: <https://t.me/zedigital>
5. Федоров М. (2022, 23 травня). Зустріч з президентом Microsoft Бредом Смітом. [допис]. Офіційний Telegram-канал FEDOROV. URL: <https://t.me/zedigital>
6. The creative bureaucracy festival award. (2022). Creative bureaucracy festival. URL: <https://creativebureaucracy.org/festival-awards/>

Ключові слова: Міністерство цифрової трансформації, Дія, цифровий уряд.

Key words: Ministry of Digital Transformation, Diia, digital government.

СТОЛЯРОВА АНАСТАСІЯ ЮРІІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри політичних теорій*

ПОЛІТИЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ГРОМАДЯН: НОВІ ВИКЛИКИ

Політична компетентність громадян є однією з передумов ефективного функціонування демократичного політичного режиму, запорукою раціональної зовнішньої та внутрішньої публічної політики. Адже, рівень політичної компетентності прямо впливає на електоральний вибір громадян, дозволяє обирати гідних політичних діячів до представницьких органів влади. Але політична компетентність громадян полягає не лише у тому, аби один раз на п'ять років обирати серед політиків державних діячів. Функціонально політична компетентність громадян полягає також у щоденному контролі за діями публічної влади, оцінюванні її ефективності та раціональності. За визначенням

Р. Аксельрода, політична компетентність передбачає «...наявність широкого комплексу знань і повноважень, здібностей і політичного досвіду суб'єкта політики, його здатність реалізувати їх в практичній діяльності, в силу чого він функціонує у політичному житті суспільства як компетентна особистість. Політичну компетентність слід віднести до компетентності вищого рівня через обумовлення високої вимоги до її носіїв. Вона безпосередньо пов'язана з ефективністю та професіоналізмом діяльності владної еліти України в контексті соціально-значущих та корисних для суспільства результатів» [1].

Серед українських дослідників проблеми політичної компетентності громадян слід відзначити праці Р. Аксельрода, А. Колодій, О. Кревської, С. Макеєва, О. Овчарук, Ю. Сосніна, В. Шахрай, Л. Ярової, ін.

У праці Артура Лупія та Метью МакКабінса «Інституційні основи політичної компетентності» формулюється центральне питання для політичної компетентності: «Як громадяни дізнаються те, що їм потрібно знати?» [3]. Також вони визначають та вирішують демократичну дилему: громадяни завше здійснюють раціональний вибір, хоча вони часто стикаються з дефіцитом інформації. Обмежена інформація не заважає індивідам робити обґрунтований вибір [2].

Фундаментальною умовою європейського вибору України є політична компетентність громадянина. Погодимось із тим, що в інформаційному суспільстві політична компетентність громадян стає частиною їх повсякденного життя: «Люди обирають власну лінію поведінки щодня, якщо не щохвилини. Відбувається «рутинізація» вибору, його технологізація, зведення з акту найвищої інтелектуальної та емоційної напруги до послідовності раціональних кроків: проблемна ситуація – формулювання альтернатив – вибір однієї з них – рішення. Відтепер це не героїчний акт, а частина повсякденного життя індивідів, груп та спільнот» [5, с. 6].

Без підвищення рівня політичної компетентності громадян годі сподіватись на результативне завершення посткомуністичного етапу переходу українського суспільства від авторитаризму до демократії та ринкової економіки у вигляді остаточного вибору європейської інтеграції. На стан політичної компетентності громадян протягом усіх років незалежності впливала низка факторів, серед яких слід відзначити наступні.

По-перше, радянський досвід патерналістського ставлення влади до громадян і важкий шлях його подолання українським суспільством. По-друге, недостатня увага як влади так і громадян до політичної освіти, у тому числі – освіти дорослих. У сучасних умовах підвищення рівня політичної компетентності громадян має відбуватись протягом усього життя – від шкільної парти до освіти дорослих у формі тренінгів з теорії та практики політичної науки, лекцій відомих політологів, юристів, соціологів та економістів та круглих столів.

По-третє, медіатизація політики прямо впливає на рівень політичної компетентності громадян, адже зведення складних політичних та соціально-економічних проблем до шоу у масмедіа та розвиток маніпу-

лятивних інформаційно-комунікативних технологій ускладнює раціональний вибір громадян. Приймати рішення громадянам доводиться фактично в умовах інформаційного хаосу, коли на перший план виходить здатність відбирати релевантну інформацію та ідентифікувати фейкові новини, відокремлюючи їх від достовірної інформації. Медіаграмотність стає невід'ємною складовою політичної компетентності громадянина.

Буквально декілька років тому назад до цих викликів додався новий – пандемія COVID-19. У соціальних мережах розпочались дискусії щодо раціональних дій громадян та влади в умовах пандемії – від «теорії змови» до формування класу експертів з медичних питань. А з 24 лютого 2022 року українські громадяни змушені були набутися абсолютно неочікувану і жахливу для європейської країни XXI століття компетентність виживання у масштабній війні, життєві наслідки якої, на думку М. Мінакова, формують «Ukraine's Wartime Government Dilemma», бо вимірюються вбитими і зруйнованими життями як через військові дії так і спричиненими війною численними соціально-економічними наслідками [4].

При цьому, необхідно усвідомити, що військова перемога є необхідною, але недостатньою умовою подальшого політичного розвитку і саме громадянам доведеться вирішувати, яку модель подолання численних соціально-економічних наслідків війни обрати.

Отже, перемога у війні, демократія та європейський вибір України неможливі без політично компетентних громадян, здатних приймати раціональні рішення на основі відокремлення достовірної інформації від фейкових новин. Політична компетентність означає не лише раціональний електоральний вибір громадян, вона розповсюджується на контроль за здійсненням публічної політики та раціональну оцінку урядування.

Список використаних джерел:

1. Аксельрод Р. Б. Компетентність як ціннісна складова політичної культури владної еліти України : дис. ... канд. політичних наук: 23.00.03 Київ, 2015. 221 с.
2. Lupia A., McCubbins M., Popkin S. (2000) Elements of Reason: Cognition, Choice, and the Bounds of Rationality. Cambridge : Cambridge University Press. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/elements-of-reason/70ABD7CA28761475322742AA7E258B81>
3. Lupia A., McCubbins M.D., Arthur L. (1998) The democratic dilemma: Can citizens learn what they need to know? Cambridge University Press.
4. Minakov M. Ukraine's Wartime Governance Dilemma: Balancing Military and Socioeconomic Needs. Wilson Center. May 26, 2022. URL: https://www.academia.edu/80163935/Ukraine_s_Wartime_Governance_Dilemma_Balancing_Military_and_Socioeconomic_Needs_Wilson_Center?email_work_card=title.

5. Yakovlev D. V. Вибір київського князя: спадок, випадок, доля? *Scientific Papers of the Legislation Institute of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2015. № 4. P. 5–12

Ключові слова: компетентність, політична компетентність, демократизація, раціональний вибір, медіатизація, політична освіта.

Key words: competence, political competence, democratization, rational choice, mediatization, political education.

ТАРКІН ВАСИЛЬ ПАВЛОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри політичних теорій*

ДЕЗІНФОРМАЦІЯ ЯК МЕТОД ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ ВІЙНИ

У літературі під дезінформацією розуміється «хибне повідомлення, свідомо перекручене й поширюване під виглядом достовірної інформації з метою введення в оману громадськості чи політичних конкурентів, спонукання їх до очікуваних дій; свідомо помилкова, неправильна, неправдива інформація; система прийомів, засобів, технологій, використання яких спрямоване на введення в оману, маніпулювання свідомістю, послаблення позицій конкурентів, опонентів, приховування прорахунків та помилок» [2, с. 77]. Більш широко дезінформація визначається як «публічне поширення неправдивої інформації, що не була перевірена або в результаті перевірки виявилася неправдивою та має або може мати негативні наслідки для реалізації конституційних прав громадян та/або загрожувати національній безпеці» [3, с. 18]. Опорне поняття дезінформації «брехня» у найбільш загальному вигляді полягає у створенні фактів і подій або у їх відкиданні. Синонімом дезінформації можна вважати фейкові новини і політичні містифікації, хоча, окремі зарубіжні дослідники вбачають у фейкових новинах лише різновид дезінформації. Так, Дж. Педро Баптіста та А. Градім під фейковими новинами розуміють «різновид онлайн-дезінформації із повністю або частково брехливим змістом, умисно створений для обману і/або маніпулювання певною аудиторією у форматі, що імітують новини чи звіт (з метою отримання довіри), яка може бути пов'язана із реальними подіями, структурована (назва, зображення, зміст) для привернення уваги читачів і переконує повірити у брехню, аби отримати більше кліків і репостів, відповідно, більш високий дохід і/або ідеологічну вигоду» [4]. Визначення дає змогу виділити наступні характеристики: 1) умисність обману; 2) популярність фейкових новин, які часто звернені до страхів, тривоги; інколи – скандальний контент незалежно від його правдивості. Фейкові новини прагнуть заслужити довіру і отримати

визнання, імітуючи репортажі чи новини, з метою маніпулювання і обману читача, надають фейковому контенту вигляд правдивості.

Сучасні фейкові новини широко розповсюджуються у соціальних мережах, де відбувається гонитва за увагою, за кількістю переглядів сторінок у соціальних мережах. Мета фейкових новин – стати вірусними, а відтак, і факти приносяться у жертву на вівтар вірусності. Цифровізація відкриває більше можливостей для переконливої дезінформації: монтаж, аудіовізуальні технології; цифрові можливості удосконалюють старі процеси фотографічних спецефектів і кінематографічного монтажу; підроблення зображення, звуку, наприклад, шляхом створення імітації присутності там, де потрібно. Невід’ємною складовою сучасності є й «потенціал штучного інтелекту і дідфейків – технологія, що використовується для виготовлення реалістичних аудіо- чи відео- носіїв» [5].

Вибір на користь терміну «дезінформація» охоплює більш широкий спектр брехливої інформації із умисним уведенням в оману у різних форматах, а у «Посібнику із журналістської освіти» (UNESCO Series on Journalism Education), автори взагалі відкидають можливість використання терміну «фейкові новини», через те, що «поняття «новини» означають достовірну інформацію у відкритому доступі, а інформація, що не відповідає цим стандартам не може бути «новинами». У цьому сенсі «фейкові новини» – це оксюморон...». У виданні випадки, пов’язані із «експлуататорським маніпулюванням мовою... особливі категорії фальшивої інформації у різноманітних формах» [7, с. 7] вважають дезінформацією.

Зарубіжні дослідники цього явища вказують, що «термін не має сталоного визначення і залежить від контексту... термінологія абсурдна і непотрібна, оскільки має велику кількість визначень і слугує для пропагандистських цілей» [6]. Відзначимо, що дезінформація може бути однією із функцій пропаганди і грає особливу велику роль, наприклад, у зовнішній пропаганді, у якій об’єктом є ворог держави. Обман як інструмент пропаганди полягає у: 1) повідомленні неправдивих фактів; 2) замовчування інформації, яка повинна бути доведена до відома (наприклад, замовчування фактів біографії, які можуть закріпити у свідомості населення потрібну думку).

Про зв’язок дезінформації і пропаганди пишуть і вітчизняні науковці: «Створення фейку – це своєрідне мистецтво пропаганди, яке активно застосовують і боти, і ЛОМи, і тролі. Фейк за змістом може бути у чистому вигляді неправдою, але поданий і сформульований таким чином, що стає сприйнятим певними громадянами й соціальними групами. В той же час, фейк може являти собою поєднання правди з брехнею у співвідношенні необхідному маніпулятору» [1, с. 122] – правда наповнину, яка у літературі визнається формою пропаганди. Пропаганда та дезінформація особливо тісно переплітаються у фальсифікації історії чи її спрощенні. Політичний продаж історичної пост-правди може бути обумовлено різними причинами: тут, і розрахунок на підтримку на майбутніх виборах, і штучне вигадкування внутрішніх і зовнішніх

ворогів, і глобальне – відвернення пильного ока народу від соціально-економічних проблем.

Дезінформація може бути разовою – коли спотворення фактів пов'язане із конкретною ситуацією, людиною (наприклад, чутки) або систематичною, яка вирізняється вищим рівнем підготовки і організації для уведення в оману великих груп людей, населення однієї чи багатьох країн.

Дезінформація може вплинути на громадськість такими способами: 1) дезінформація за рахунок подання неправдивої інформації або проведення брехливого аналізу може змусити прийняти людей хибні рішення, які не відповідають їхнім бажанням, які вони б не прийняли, якби не були дезінформовані. Особливо це проявляється під час виборчої кампанії: лунають різні містифікації про особу політичного опонента, пропонуються спрощені рішення складних проблем; 2) викликає розбіжності у поглядах і залишає надто полярні, безкомпромісні точки зору; 3) викликає масову недовіру до інститутів ЗМІ і відмову від співпраці і захисту тих, які чесно стоять на службі громадськості і демократії; 4) на дезінформаційному фоні громадськість менш схильна брати участь у вирішенні важливих політичних питань, оскільки «не знає, кому вірити».

Привласнення демократичних інститутів, криза політичної комунікації та преси, а точніше їх стандартів, які дають можливість розповсюджувати неперевірену інформацію та ненависницькі тези створили міцний фундамент для розгортання інформаційно-психологічної війни, одним із методів якої є дезінформація. У центрі роботи дезінформації – когнітивна складова, експлуатація властивості людській природі лінії, яка відмовляється мислити критично і перевіряти отриману інформацію.

Список використаних джерел:

1. Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс : монографія (2021) / за ред. В. А. Кротюка. Харків : ФОП Федорко М. Ю.
2. Політологія: сучасні терміни і поняття. Короткий навчальний словник-довідник для студентів ВНЗ I–IV рівнів акредитації. 4-те видання: виправлене і доповнене (2015) / укладач В. М. Піча, наук. редакція Л. Д. Климанської, Я. Б. Турчин, Н. М. Хоми. Львів : Новий Світ – 2000.
3. Фейки як інструмент впливу на вибори: аналітична доповідь / Дубов Д. В., Корецька І. О., Баровська А. В. та ін. (2020) Київ: Національний інститут стратегічних досліджень: центр безпекових досліджень. Школа політичної аналітики НАУКМА.
4. Baptista J. P., Gradim A. Understanding fake news consumption: a review. *Social Sciences*. 2020. Vol. 9. Issue 10. P. 185. URL : <https://www.mdpi.com/2076-0760/9/10/185>
5. Disinformation and propaganda: impact on the functioning of the rule of law and democratic processes in the EU and its Member States. European Parliament: веб-сайт. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/653633/EXPO_STU\(2021\)653633_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/653633/EXPO_STU(2021)653633_EN.pdf) C.24

6. Habgood-Coote Joshua. Stop Talking about Fake News! PhilPapers : веб-сайт. URL: <https://philpapers.org/rec/HABSTA>
7. Journalism, «Fake News» & Disinformation: Handbook for Journalism Education and Training. UNESCO : веб-сайт. URL: https://en.unesco.org/sites/default/files/journalism_fake_news_disinformation_print_friendly_0.pdf

Ключові слова: дезінформація, фейкові новини, інформаційно-психологічна війна, обман, пропаганда.

Key words: misinformation, fake news, information-psychological warfare, deception, propaganda.

СЕКЦІЯ 5

СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Керівник секції: доцент кафедри соціології,
кандидат політичних наук, доцент Ю. І. Шмаленко

Секретар секції: доцент кафедри соціології,
кандидат соціологічних наук, доцент Є. Я. Прохоренко

ЯРОВА ЛІЛІАНА ВІКТОРІВНА

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри соціології, доктор політичних наук, професор

КОЛЬЦОВ ВІТАЛІЙ МИХАЙЛОВИЧ

Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри політичних теорій, доктор політичних наук, професор

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ОПОЗИЦІЇ ТА ГРУП ІНТЕРЕСІВ У МЕРЕЖЕВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Інституційний дизайн сучасного українського суспільства залежить від багатьох факторів. Пошук оптимального інституційного дизайну стає одним із важливих завдань трансдисциплінарного наукового дискурсу. В умовах широкомасштабної військової агресії загострюються питання щодо ефективності діяльності окремих соціальних та політичних інститутів. Також є нагальна потреба визначення подальших напрямків інституціоналізації у процесі реалізації європейського вибору України. У дискурсі соціологічної науки заслуговують на увагу декілька відповідей щодо інституціоналізації. Представники історичного інституціоналізму вважають одним із основних факторів «ефект колії», тобто залежність наявного інституційного дизайну від «пройде-ного шляху». Це означає, що для України актуальним завданням у процесі реалізації європейського вибору залишається відмова від радянського досвіду авторитарного панування та пострадянської соціально-економічної системи, яка передбачала підпорядкування діяльності соціальних інститутів інтересам бюрократичних та олігархічних груп. А не служіння суспільному благу. У фокусі досліджень теоретиків іншого напрямку – інституціоналізму раціонального вибору якраз

знаходиться опортуністична поведінка організованих груп та шляхи пошуку ренти у діях бюрократії та олігархії. Віддаючи належне концепціям історичного інституціоналізму та інституціоналізму раціонального вибору зазначимо, що суттєвих змін зазнає інституційний дизайн українського суспільства під впливом ще одного фактору – становлення мережевого суспільства. Це глобальний процес, який спричиняє трансформації не лише окремих інститутів, як опозиція чи групи інтересів, а змінює увесь простір інституційних відносин.

У процесі європейської інтеграції визначальними стають дві групи факторів, пов'язаних із демократизацією політичних інститутів та становленням мережевого суспільства. Виокремлення цих факторів, як визначальних у процесі створення новітнього інституційного дизайну, дозволяє стверджувати, що українське суспільство знаходиться у стані «подвійного переходу»: 1) від радянського авторитаризму та пострадянської олігархії до демократії та, 2) від індустріального типу суспільства до мережевого.

Слід наголосити, що в українському суспільстві «подвійна трансформація» відбувається одночасно: «...перехід до демократії (що передбачає впровадження демократичної інституційної взаємодії) та становлення мережевого суспільства. Інституційна взаємодія, її норми та правила мають відповідати контексту цього «подвійного» переходу українського суспільства: 1) від авторитаризму та радянських традицій централізованої інституційної взаємодії до демократії (електоральної, а зрештою – консолідованої); 2) від радянської модернізації та пострадянської демодернізації до мережевого суспільства, у якому контекст інституційної взаємодії визначається розвитком інтернет-комунікацій та соціальних мереж» [1].

У сучасних умовах зростає роль інституціоналізації опозиції та груп інтересів, адже мережеве суспільство створює нові можливості для активізації взаємодії між владою, опозицією та групами інтересів; їх вплив на владу та суспільство зростає завдяки комунікативним мережам та технологіям.

Зокрема, відносини між опозицією та владою усе більше набувають опосередкованого характеру, опозиція використовує масмедіа та мережу інтернет, презентуючи критику влади та свою альтернативну програму у публічному комунікативному просторі. Інституціоналізація опозиції є важливим фактором демократизації: «...постає класична проблема опозиції – як сильно протестувати і якими засобами. Якщо опозиція не стає опонентом – не пропонує альтернатив та не обстоює їх завзято, – тоді представницька влада політичних інституцій, їхня спроможність мобілізувати і залучати – слабка. Та якщо опозиція чинить енергійний спротив, демократія може опинитися під загрозою» [2].

Відзначимо, що інституціоналізація опозиції та її роль у інституційній взаємодії залежить від форми правління, типу політичного режиму, виборчої системи: «Щодо ролі опозиції у інституційній взаємодії, то вона визначається на підставі виконавчо-законодавчих, партійно-

виборчих та інших чинників і параметрів... парламентська і загалом політична опозиція структурувалися на підставі різнорівневих виконавчо-законодавчих і загалом міжінституційних відносин, які обертаються навколо політичного процесу у трикутнику «глава держави – прем'єр-міністр/уряд – парламент» [1].

У сучасних дослідженнях акцентується увага на горизонтальній взаємодії міжнародних інститутів [4]. Цей фактор необхідно враховувати у процесі міжнародної співпраці України щодо надання допомоги під час широкомасштабної збройної агресії та реалізації європейського вибору. Слід наголосити: «Однією з найважливіших тенденцій сучасних міжнародних відносин є інтеграційні процеси, покликані суттєво змінити політичну картину світу. Розбудова єдиної Європи засвідчує їх складність і неоднозначність. Для України європейська інтеграція є зовнішньополітичним пріоритетом. Такий вибір на користь розвитку європейської цивілізації передбачає впровадження європейських соціальних стандартів... Відтак необхідно здійснити кардинальні соціальні і політичні реформи, які в майбутньому дозволять Україні увійти до складу Європейського Союзу. Це, в свою чергу, вимагатиме нагального вирішення найважливіших стратегічних завдань щодо стабілізації соціально-економічного розвитку України, розробки ефективних заходів щодо соціального захисту населення, консолідації центральних і регіональних органів управління для їх практичної реалізації» [3].

Отже, інституціоналізація опозиції та груп інтересів є важливим чинником соціально-економічних та політичних трансформацій. Вона відбувається у мережевому суспільстві, яке, завдяки технологічним новаціям, створює нові можливості щодо комунікації між владою, опозицією та групами інтересів. У свою чергу, інституціоналізація опозиції та груп інтересів у мережевому суспільстві визначає рівень представництва громадськості, різноманітних соціальних груп та спільнот. А це є фундаментальною умовою європейського вибору України.

Список використаних джерел:

1. Кольцов В. М. (2021). Міжінституційні відносини як чинник структуризації парламентської опозиції. *Науковий журнал «Politicus»*, 1, 52–57. URL:http://politicus.od.ua/1_2021/8.pdf
2. Пшеворський А. (2005). Переходи до демократії: лібералізація і демократизація. *Демократія: Антологія* / упор. О. Проценко. Київ : Смолоскип, 605–648.
3. Ярова Л. В. (2011). *Соціальна політика України в контексті європейської інтеграції*. Одеса : Фенікс. 320.
4. Oberthur S., Gehring T. (2011). Institutional Interaction: Ten Years of Scholarly Development. In S. Oberthür, & O. Schram Stokke (Eds.), *Managing Institutional Complexity: Regime Interplay and Global Environmental Change*. 25–58

5. Yakovleva L., Yarova L., Koltsov V. (2021). Institutional Interaction in the Network Society: Public Authorities, Opposition, Interest Groups. *Proceedings of the International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation* (SPL 2021). Vol. 617. URL: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/spl-21/125966712>

Ключові слова: інститути, інституціоналізація, неоінституціоналізм, мережеве суспільство, опозиція, групи інтересів.

Key words: institutions, institutionalization, neo-institutionalism, network society, opposition, interest groups.

ЯКОВЛЕВА ЛІЛІЯ ІВАНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри соціології, доктор політичних наук, доцент*

КООРДИНАЦІЯ МІЖІНСТИТУЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК ОСНОВА ЛЕГІТИМНОСТІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

Координація міжінституційної взаємодії є однією із найважливіших функцій публічної влади. При цьому, вплив координації на легітимність публічної влади усе ще є недооціненим серед політичних теоретиків та практиків публічного управління. Сучасні суспільства потребують від публічної влади більшою мірою саме координації, а не інформаційних маніпуляцій чи загроз застосування насильства.

Відзначимо важливість дослідження як публічних так і латентних практик міжінституційної взаємодії: «Вивчення інституційної взаємодії пояснює вербальну діяльність та механізми взаємодії, за допомогою яких реалізуються інституційні практики... для чутливого аналізу цих практик аналітик повинен володіти достатніми знаннями про контекст. В інституційних умовах агент може орієнтуватися на знання експертів або організаційні процедури, що сприймаються як належне для відповідної практики, але не відомі стороннім особам» [1].

Повною мірою це стосується українського суспільства – складного та фрагментованого, але здатного до самоорганізації. Саме тому, слід визначити координацію міжінституційної взаємодії як основу легітимності публічної влади у процесі реалізації європейського вибору України. Без легітимності неможливо уявити сучасну систему публічної влади, а функція координації міжінституційної взаємодії стає однією із головних. В умовах фрагментації суспільства саме партнерський підхід здатний забезпечити спроможність влади вирішувати проблеми громадян – від економічних до безпекових, а отже – визначити її легітимність [2].

Перехід від тоталітарного радянського режиму та пострадянської моделі опікунської держави до демократичної моделі взаємодії влади

та громадян має завершитись, нарешті, створенням моделі держави-партнера. Виконання функції координації процесу міжінституційної взаємодії стає важливим доповненням до наявної в українських реаліях моделі електоральної легітимності влади, заснованої на проведенні чергових та позачергових виборів.

Слід наголосити на двох складових глобального контексту міжінституційної взаємодії, спрямованої на реалізацію європейського вибору України: «Якщо виникає невідповідність між політичним порядком (соціальною дійсністю) та легальністю (як сукупністю правових норм та правил здобуття та утримання влади завдяки суспільній підтримці), то виникає революційна ситуація переходу. Саме так створювалися політичні порядки традиційних суспільств модерну та постмодерну з властивими для них уявленнями щодо легітимності та правовими і конституційними нормами легальності (законності) публічної влади. Саме тому, якщо національні еліти обирають шлях легітимації публічної влади через опору на українське суспільство, то вони мають міцно стояти на двох «китах»: демократії та інформаційному суспільстві. Останнє характеризується на даному етапі інтернет-комунікаціями та їх важливою складовою – соціальними мережами» [4].

Координація вертикальної та горизонтальної міжінституційної взаємодії передбачає визначення та узгодження інтересів суспільних груп, забезпечення діалогу між їх представниками. Координація стає головним напрямком діяльності публічної влади, від якого повною мірою залежить її легітимність.

Координація публічної влади спрямована на підвищення ефективності міжінституційної взаємодії. При цьому, не можна обмежувати координацію лише трикутником «парламент – президент – уряд». Відзначимо: «Необхідно залучення до інституційної взаємодії усіх інститутів публічної влади (центрального уряду та місцевого самоврядування), інституту опозиції (передусім, парламентської), а також груп інтересів (груп тиску). Адже фундаментальною умовою консолідованої демократії виступає інституціоналізація публічної влади, опозиції та груп інтересів» [5].

Одним із глобальних трендів сучасності, який безумовно впливає на українське суспільство, є становлення мережевого суспільства. Цей тип суспільства трансформує принципи функціонування та розуміння ролі публічної влади, які спричинені переходом від ієрархічних соціальних відносин індустріального суспільства до мережевої взаємодії інформаційного суспільства на усіх рівнях: глобальному, регіональному та локальному [3].

Відбувається суттєве зростання ролі соціальних комунікацій, інституту масмедіа, комунікативних технологій тощо у процесі координації публічної влади. Це має бути враховано у процесі міжінституційної взаємодії: легітимною може бути лише така публічна влада, яка користується довірою у масмедіа та використовує потенціал комунікацій у координації. Наголосимо: «Для публічної влади, окрім іншого, зростання ваги комунікативного чинника має наслідком необхідність

реорганізації діяльності прес-служб та посилення уваги до соціальних мереж. Щодо першого пункту, то основну увагу під час роботи прес-служб відтепер має бути приділено не традиційним масмедіа (телебачення, радіо, преса), а комунікації у мережі інтернет (сайт, електронна пошта, месенджери тощо)... Технологічні інновації (від інтернету до смартфонів, від електронної пошти до соціальних мереж) спричиняють зміну звичних уявлень щодо соціального порядку та пов'язаних із ними концепцій легітимності. Соціальні мережі не лише об'єднали мільйони користувачів, але й створили технічні можливості зворотного зв'язку та інклюзивності для всіх учасників мережі» [4].

В реаліях масштабної військової агресії до функцій публічної влади слід віднести також координацію міжінституційної взаємодії на глобальному рівні – із зарубіжними партнерами України та глобальними центрами впливу.

Отже, задля підвищення рівня легітимності публічної влади у процесі реалізації європейського вибору України необхідно координувати міжінституційну взаємодію за такими напрямками, як горизонтальна та вертикальна взаємодія, сприяння встановленню та постійному розширенню мережі міжінституційної взаємодії на глобальному, регіональному та локальному рівнях, забезпечення підвищення ефективності взаємодії інститутів публічної влади у просторі інтернет-комунікацій тощо.

Список використаних джерел:

1. Arminen I. (2000). On the Context Sensitivity of Institutional Interaction. *Discourse & Society*. 2000;11(4), 435–458. doi:10.1177/0957926500011004001
2. Christensen T., Lægreid P. and Rykkja L. H. Organizing for Crisis Management: Building Governance Capacity and Legitimacy. *Public Admin Rev.* 2016. № 76. P. 887897. DOI: <https://doi.org/10.1111/puar.12558>
3. Haug A. V. (2008) Local Democracy Online. *Journal of Information Technology & Politics*. 4 (2), 79–99. doi: <https://doi.org/10.1080/19331680802076140>
4. Яковлева Л. І. (2020). Легітимність публічної влади: рецепції та новації : монографія. Одеса : ОЛДІ-ПЛЮС, 2020. 325.
5. Yakovleva L., Yakovlev D. (2020). Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences. *Nationalism and Ethnic Politics*, 2(4), 582–608.

Ключові слова: публічна влада, легітимність, координація, публічна політика, інституціональна теорія, міжінституційна взаємодія.

Key words: public power, legitimacy, coordination, public policy, institutional theory, inter-institutional interaction.

КЛІПКОВА ОКСАНА ІГОРІВНА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
доцент кафедри соціального забезпечення та управління персоналом,
кандидат економічних наук*

КУЦИК ВАЛЕНТИНА ІСІДОРІВНА

*Львівський торговельно-економічний університет,
професор кафедри економіки, кандидат економічних наук, професор*

ОСОБЛИВОСТІ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ В ПЕРІОД ЗМІН

Пандемія і воєнні дії зумовили виникнення множини надзвичайно серйозних змін, які торкнулися багатьох питань, пов'язаних із ринком праці, трудовими відносинами та управління персоналом в цілому. Від бізнесу все частіше очікують реалізації принципу соціальної відповідальності та участі у вирішенні важливих суспільних проблем [1].

Повне або часткове припинення діяльності деяких підприємств, зменшення обсягів їх виробництва, та продажу товарів, зниження попиту на деякі послуги відчутно вплинуло на їх діяльність. В наслідок таких змін в обсязі отримуваного підприємствами доходу постає логічне питання щодо фінансової можливості утримання діючого штату працівників. Особливо нагальним, звичайно, це питання є для підприємств, які змушені були взагалі припинити свою діяльність на період карантину, або тих, що перебувають у зоні бойових дій [2].

Обмеженість фінансових ресурсів, постійний тиск загрози банкрутства, фізичної втрати майна зумовлюють переоцінку вартості бізнесу та цінності працівників. Відбувається своєрідний перехід від стратегії розвитку до стратегії виживання, як полягає у постійних перевірках ефективності витрачання робочого часу, перерахунку витрат на оплату праці, а відтак виникає зниження мотивації зі сторони працівників та зміна умов праці зі сторони працедавців. Основними чинниками мотивації у період воєнних дій може бути введення додаткових премій:

- за добровільну роботу під час сирен працівників, які підтримують безперервний технологічний процес;
- за роботу на території, де немає активних бойових дій, але є певна напруга;
- робітникам, які працюють замість відсутнього колеги у період воєнних дій;
- одноразова премія волонтерам.

Процес управління персоналом у період змін є частиною антикризового плану, що складається із переліку заходів з підвищення мотивації працівників та відновлення лояльності до компанії, відновлення платоспроможності підприємства, зміни систем оплати та умов праці. В свою чергу про зміну істотних умов праці (системи та розміру оплати

праці, пільг, режиму роботи, встановлення чи скасування неповного робочого часу, суміщення професій, зміну розрядів та найменування посад тощо) працівник має бути повідомлений не пізніше ніж за два місяці до їх введення [3].

Від бізнесу все частіше очікують реалізації принципу соціальної відповідальності та участі у вирішенні важливих суспільних проблем. Для формування нової бізнес-моделі підприємцям варто поєднувати два типи менеджменту одночасно: менеджмент запобігання та порятунку. На даному етапі основним завданням власників є здійснення всіх можливих дій для уникнення крайніх заходів по відношенню до персоналу компанії, а саме – масового скорочення чисельності працівників.

Особливо важливим постає питання збереження команди. Оскільки на команду впливає як зовнішнє так і внутрішнє середовище підприємства, то менеджерам варто розробити стратегію поведінки, яка б нівелювала негативні наслідки їх впливу. Щодо зовнішнього середовища, то менеджеру доцільно проговорювати ситуацію словами у нейтральному і конструктивному тоні наскільки це можливо. Головне налагодити канал виводу із себе негативних емоцій через слова і дії, зменшити потік негативної інформації на команду та вести позитивну і конструктивну комунікацію.

Щодо внутрішнього середовища, то доцільно проаналізувати як свій психоемоційний стан та власну можливість приймати найкращі альтернативні варіанти рішень по самовизначенню своєї ролі і ролі своїх працівників у діяльності організації так і психоемоційний стан працівників, в аспекті можливості впоратися із страхами втрати роботи, здоров'я та добробуту, можливості боротьби із панікою тощо. Актуальним стає активне двостороннє спілкування, створення електронної скриньки, куди співробітники надсилають запитання, формування активної комунікації через офіційні канали тощо. Для відстежування чи в безпеці перебувають співробітники і чи не потрібна комусь допомога компанія проводить анкетування. Особливого моніторингу потребує моніторинг ментального здоров'я працівників та його збереження. Для цього компанія може використовувати лекції та вебінари із психологами [4].

В процесі кардинальних змін, пандемії і воєнних дій відбувається втрата актуальності цілей та завдань компанії для її працівників, а дезорганізує як організаційне так і особистісне їх середовище. Менеджерам доцільно постійно обґрунтовувати цілі та мету діяльності компанії із врахуванням контексту ситуації, яка складається у країні. Команді працівників важливо усвідомлювати змістовність їхньої діяльності, для зниження рівня стресу.

Список використаних джерел:

1. Бути менеджером в умовах війни URL: <https://www.management.com.ua/hrm/hrm360.html>

2. Спілка автоматизаторів змін. Концепція антикризового управління персоналом в умовах організаційних змін URL: <https://www.ebskiv.com/uk/kontseptsiya-antikrizovogo-upravlinnya-personalom-v-umovah-organizatsijnih-zmin/>
3. Зміна істотних умов праці URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Зміна_істотних_умов_праці
4. HR під час війни. Як підтримувати та спрямовувати тисячі співробітників під час кризи. Кейси трьох великих українських компаній. URL: <https://forbes.ua/inside/hr-pid-chas-viyni-yak-pidtrimuvati-ta-spryamovuvati-tisyachi-spivrobitnikiv-pid-chas-krizi-keys-trokh-velikikh-ukrainskikh-kompaniy-21042022-5566>

Ключові слова: управління персоналом, зміни, HR в умовах війни, ментальне здоров'я.

Key words: personnel management, changes, HR in war conditions, mental health.

КАРЕТНА ОЛЬГА ОЛЕКСАНДРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри соціології, кандидат політичних наук, доцент*

КУЛЬТУРА ВІЗУАЛІЗАЦІЇ В ЕПОХУ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Епоха змін культурних парадигм привела суспільство до трансформації візуальної мови, появи нових форм мистецтва. Сучасне мистецтво є наслідком перехідного періоду, для якого характерні наявність нових напрямків та вироблення неординарних принципів візуалізації. Сучасне покоління впливає на формування візуальної культури. Тим самим візуальна культура характеризується як рушійний стан між безліччю несумірних горизонтів.

Сьогодні вже неможливо уявити наше життя без таких технологічних засобів створення, відтворення та розповсюдження візуальної інформації, як телебачення, Інтернет, кіно, фото, відео. Завдяки сучасним технологіям та їх постійному розвитку, практично кожен має можливість знімати та транслувати зображення в мережі.

Візуальна комунікативна культура має комунікативний потенціал соціокультурного середовища. Вид міжособистісної комунікації, відбувається в двох напрямках, і передбачає два види взаємозв'язку пряму і зворотну. Візуальна комунікація, знаходиться під прямим впливом саме на зорове сприйняття, яке є односпрямованим і тимчасовим, що виражається в матеріальних і наочних формах різних сфер інформації. Даний напрямок візуальної комунікації покликане зорієнтувати індивіда до певних цінностей і сформувати нові культурні норми.

У соціальних мережах візуальний матеріал відіграє ключову роль в комунікації через простоту, легкість сприйняття, можливість передавати великий спектр емоції [1, с. 28].

Багато дослідників вважають, що саме візуальна інформація здатна в повному обсязі відобразити справжню, дійсність і при цьому заявляють, що суспільство поступово прощається зі світом тексту. Розвиток інформаційних технологій не залишає нам підстав для сумнівів у технічних можливостях нашого суспільства, але при цьому існує безліч суперечливих оцінок якості візуальної інформації на просторах Інтернету. Найчастіше ми можемо сказати, що масове виробництво зображень, які рухаються, у ЗМІ зайві і не завжди відповідають якості. Дуже багато зображень схожі, ракурси камери стандартні, багато банальних сюжетних ліній.

Велика «революція зображень», що розпочалась ще у другій половині XIX століття, вже у добу потужного впровадження Інтернету та цифрових можливостей медіа-сфери ініціювала особливу дослідницьку увагу кола наук. Зростаюча інтенсифікація виробництва і циркуляції образів протягом останніх півтора століть спровокувала на порозі XXI століття означення феномену «візуалізації», що стає домінантою сучасної культурної стратегії, як предмета теоретичного розгляду [2, с. 45–46].

Сучасні дослідники висвітлюють візуалізацію і як процес унаочнення (побудови візуального образу), що створює умови для візуального спостереження. Візуалізація, згідно з точкою зору С. М. Симоненко, може уявлятися як «здатність до продукування значної кількості візуальних ідей» [3, с. 29].

Ми можемо говорити про те, що особистий досвід людини в цифрову епоху багато в чому залежить не від образів об'єктивної реальності, а з образів, створених іншими людьми, з того, як бачать нас з іншого боку, якими нас представляє наше оточення.

Візуалізація – найважливіший етап в процесі аналізу даних. Він допомагає представити результати досліджень в простій і зрозумілій формі, найчастіше служить ключовим фактором для прийняття рішень в різних сферах діяльності. І хоча у багатьох візуалізація асоціюється виключно з лінійними графіками та таблицями, насправді це велика концепція, система передачі складних ідей, закономірностей і даних за допомогою візуальних образів [4, с. 162].

Д. Берн вважає, що: «Глядачі зупиняють погляд тільки на привабливому зображенні або зовсім новому образотворчому стилі, однак той факт, що ідея втілена завдяки, наприклад, комп'ютерним можливостям, не відразу спадає на думку» [5, с. 99].

Домінування візуальних образів у сучасній масовій культурі покликане орієнтувати на швидке поширення та обмін великого потоку інформації без особливого розумового навантаження. Тут ми можемо говорити, про те, що візуальні образи дозволяють нам почуватися частиною певного світу, ми можемо в одну мить з моделювати той образ, який потрібен нам в даний час, відчутти себе в цьому образі і позиціонувати себе у певному світі.

Принциповою особливістю сучасного суспільства і розвитку візуальної культури, полягає швидкому темпі зростання різних технологій

візуалізації, які породжують нові сегменти візуальної культури, і вимагають істотного оновлення традиційних форм культури.

Можна зробити висновки, що візуальна комунікація, покликана створювати та інтерпретувати сенси, визначаючи свій особливий рівень масової культури у повсякденному житті. В даному випадку візуальна культура виступає своєрідним елементом, що демонструє прагнення та потреби людини як певну форму самовираження.

Список використаних джерел:

1. Каретна О. О., Ігнат'єва І. І Візуальні фрейми військових конфліктів у соціальних мережах та засобах масової інформації. *Науковий журнал «Габітус»*, 2020, № 19. Одеса, 2020. С. 28–31.
2. Шинкаренко О. В. Етичні експлікації «візуального повороту» у сучасній культурі // Збірник наукових праць «Українські культурологічні студії» № 1(6)/2020 м. Київ, 2020. С. 45–49.
3. Марційчук Ю. І. Процеси візуалізації в культурі: сучасний дослідницький контекст. *Культура України*. 2013. Вип. 41. С. 29–36.
4. Тютюнник А. В. Технології візуалізації у світових дослідженнях. *Електронне наукове фахове видання «Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету»*. 2020. № 9, С. 161–168. URL: <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/%20openedu/article/view/327>
5. Берн Д. Цифровое освещение и визуализация / Джереми Берн; пер. сангл. И. В. Берштейна. – М. : Изд. дом «Вильямс», 2003. – 330 с.

Ключові слова: трансформація, візуалізація, технологічні засоби, візуальна інформація, суспільство, цифрова епоха, культура.

Key words: transformation, visualization, technological means, visual information, society, digital age, culture.

ПРОХОРЕНКО ЄВГЕНІЯ ЯКІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри соціології, кандидат соціологічних наук, доцент*

МОЛОДЬ ЯК СУБ'ЄКТ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

На сьогоднішній день молодь розглядають з точки зору стратегічного ресурсу сучасного суспільства. Можна сказати, що молоді люди є і об'єктом, і суб'єктом певних суспільно-політичних механізмів перетворень. В одній із резолюцій Генеральної Асамблеї ООН зазначається: «молоді люди в усіх країнах є як основним людським ресурсом для цілей розвитку, так і головними провідниками соціальних змін, економічного розвитку і технічного прогресу» [1]. Молодь зазвичай вивчають як специфічну групу суспільства, яка характеризується соціально-психологічними особливостями, соціально-політичними інтересами,

властивостями та соціокультурною мотивацією політичної поведінки молоді.

Вивченням молоді, як особливої групи займалося багато відомих зарубіжних і вітчизняних вчених, таких як: В. Волкова, І. Ільїнський, І. Кона, а також В. Лісовський, Н. Победа, Н. Блінова, В. Рябіки та багато інших. Їхні дослідження більшою мірою аналізують становище, в соціальній структурі суспільства, молоді, та характеризують особливості їх субкультури [2].

Молодь: «це лише відносно гомогенна, диференційована спільнота. Вона є демографічно неоднорідною, оскільки об'єднує групи населення у доволі широкому віковому діапазоні – від підліткових (15–17 років) та постпідліткових (18–19-річних) до значно більш досвідчених і зрілих у віковому й соціальному відношенні осіб, яким уже за 30 (30–34 роки). У складі молоді можна виокремити багато субкультурних угруповань як з точки зору “номенклатури” молодіжних субкультур в цілому, так і у зв'язку з наявністю різних студентських субкультур (субкультура студентів різного профілю навчання, конкретного ВНЗ, мешканців гуртожитку тощо)» [3, с. 67].

Одним із напрямків, у рамках якого здійснюється аналіз політичної участі, є: «роботи з проблем соціалізації української молоді. При дослідженні загального процесу соціалізації молоді в нових умовах слід опиратися на досягнення наукової думки про місце й роль молоді в суспільному прогресі, спадкоємності поколінь і ролі культури у вихованні й формуванні молодого покоління» [4, с. 337].

Під час дослідження механізмів політичної соціалізації, її основних інститутів та специфіку формування особистості вчені-науковці піднімають проблему політичної участі. Сам процес політичної соціалізації молоді варто розглядати з позиції специфіки впливу публічної влади на людину, зокрема на її внутрішній світ. Крім того науковці вивчають різні проблеми розвитку політичної культури молоді, вплив різноманітних факторів на політичну соціалізацію молоді, як молоді люди визначають свої життєві перспективи тощо. Процес політичної соціалізації молоді характеризується як непостійна і незалежна і сама по собі здійснює вплив на політичні процеси [5, с. 44].

У цьому контексті Л. Сокурянська стверджує: «що за сучасних умов феномени, а, отже, і концептуалізація процесу соціалізації особистості зазнають суттєвих змін, які полягають у тому, що суб'єкт-об'єктні відносини в контексті соціалізації перетворюються на суб'єкт-суб'єктні, що сприяє розвитку соціальної суб'єктності індивіда. Це відбувається завдяки його активності, самодіяльності у виборі цілей та цінностей, які йому пропонує суспільство. У цьому сенсі сучасна людина значно більшою мірою, ніж її попередники, сама створює себе, самоконструюється» [6, с. 57]. «Форма та зміст соціалізації індивіда суттєво відрізняються від соціалізації класичного типу: вона змінюється у бік підвищення самодіяльності суб'єкта, що соціалізується, його самоконструювання. Однією з альтернативних форм соціалізації є рефлексивна індивідуалізація життєвого проекту особистості» [6, с. 60].

Велика кількість світових та українських вчених у своїх працях вивчають проблеми пов'язані з електоральною поведінкою молоді, а також за допомогою яких факторів можна впливати на неї. Виділяють такі головні методологічні напрями: «соціологічний, соціально-психологічний; теорія раціонального вибору. Їх представники роблять основний акцент на особистих базових факторах формування електоральної поведінки: відповідно, соціальні та демографічні характеристики; політична та / або ідеологічна ідентифікація; раціональний розрахунок» [7, с. 32].

Класичним зразком, який слугував об'єктом багатьох досліджень авторів-соціологів та політологів в електоральній поведінці, був соціологічний, в основі якого лежало дослідження та аналізування поведінки виборців, враховуючи соціальну диференціацію. Прихильники цього напрямку наголошували на груповій основі голосування та формування політичних уподобань. Інша модель, яка характеризується взаємовпливом інститутів політичного представництва і політичних орієнтацій, називається соціально-психологічною. Послідовники цієї моделі наголошують, що голосування є важливим і необхідним інструментом для демонстрації виборцями своєї політичної ідентифікації, почуття відданості, які вони відчувають до окремих партій. Згідно з цим зразком електоральний вибір характеризується через ставлення виборців до таких суб'єктів політичного процесу як: політиків-кандидатів, політичних партій та громадських груп.

Важливою тенденцією розвитку електоральної поведінки є раціоналізація формування політичних орієнтацій і поява категорії нового виборця, яка в залежності від країни складає близько 10–15 % всього електорату. По-перше, дана група виборців визначається і вирізняється своєю мобільністю, постійною зміною своїх політичних уподобань, навіть не дивлячись на постійну їхню участь у виборах. Представниками є в переважній більшості вихідці з освічених середніх верств населення. Переважно молодь, добре інформовані в сфері політики, а також надто скептично налаштовані щодо відомих ідеологій. Їх участь в електоральних процедурах визначається позицією споживача.

Специфіка сучасної української молоді розкривається через наступні риси:

- «соціальна та економічна активність і мобільність значної частини молоді, постійні пошуки нових видів, форм діяльності, прагнення до самостійності й набуття власного досвіду, активні пошуки свого місця в житті» [8, с. 173];
- «бажання вчитися, набувати професії й кваліфікації, що дає можливість впевнено почуватися в житті, саморозвиватися і самореалізовуватись» [8, с. 173];
- «превалювання принципу «покладання на власні сили», формування установок індивідуальних схем виживання (установок вирішувати свої питання особистою позицією та особистою активністю)» [9];
- «суб'єктивна розмитість, невизначеність орієнтирів, ідеалів молодих людей» [9];

– «зростання національної самосвідомості та усвідомлення власної гідності, що сприяє засвоєнню в молодіжному середовищі загальнолюдських цінностей (свобода, соціальна справедливість, загальний добробут та ін.)» [10, с. 280].

Під час незалежності України участь молоді в сфері політики набувала різноманітних видів та форм, а також її можна охарактеризувати за інтенсивністю, масштабами, і саме це і визначає її особливості. Важливо сказати, що політична участь молоді є нерівномірною і це пов'язано із відмінністю доступу до соціальних ресурсів. Під соціальними ресурсами зазвичай розуміють: «освіту, яка відкриває доступ до інформації; гроші, наявність яких дозволяє витратити час на зайняття політикою; соціальний статус і престиж, до носіїв яких влада дослухається охочіше; і нарешті, деякі поведінкові навички. Таким чином, чим більший доступ до соціальних ресурсів, тим поширеніші громадянські практики» [4, с. 345].

Найбільш поширеними серед молодих людей є передвибірні кампанії як спосіб політичної участі. Молоді сучасної України характерні нові ознаки, а також потенціал політичної участі, яка за певних обставин може актуалізуватися і мати вплив на перебіг політичних подій.

Список використаних джерел:

1. Всемирная программа действий, касающихся молодежи, до 2000 года и на последующий период: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 50/81 от 14 декабря 1995 г. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://daccessddsny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N96/771/45/PDF/N9677145.pdf?OpenElement>.
2. Блинова Н. В. Исследование социально-экономических и политических процессов. Учебное пособие для бакалавриата. (учебное пособие) 2-е издание. М. : ГУУ. 2016 г.
3. Погребинский М. Б. «Украина. В ожидании неизбежного». М. : Алгоритм, 2016. 240 с.
4. Резнік О. Громадянські практики населення України / О. Резнік // Українське суспільство 1992–2006. Соціологічний моніторинг. – К. : Інститут соціології НАН України, 2006. – С. 337–347.
5. Загородній Ю. І. Політична соціалізація студентської молоді в Україні: досвід, тенденції, проблеми / Ю. І. Загородній, В. С. Курило, С. В. Савченко. – К. : Генеза, 2004. – 144 с.
6. Сокурская Л. Г. Студенчество на пути к другому обществу: ценностный дискурс перехода / Л. Г. Сокурская. – Харьков : Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина, 2006. – 576 с.
7. Святненко С. В. Ціннісні орієнтації української молоді : порівняльний аналіз / С. В. Святненко, О. Г. Виноградов // Наукові записки НаУКМА. – 2013. – Т. 149. – С. 32–36.
8. Лісовський П. Феномен маніпуляції свідомістю: сутність, структура, механізм у сучасному суспільстві (соціально-філософський аналіз) – К., 2009. – С. 173–191.

9. Пірен М. Ціннісні орієнтації молоді в українському суспільстві на сучасному етапі / М. Пірен, О. Цілюрик // Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації. – 2011. – № 4. – С. 213–218. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://social-science.com.ua/article/648>
10. Громадянська культура студентської молоді: навч. посібн. / О. Б. Кафарська, І. І. Припхан, Л. Б. Стручкова-Гуменна; за ред. д.ю.н., проф. В. І. Кафарського. – Івано-Франківськ : Прикарпат. юрид. ін-т ЛьвДУВС, 2010. – 479 с.

Ключові слова: молодь, група, вік, політична участь, електоральна поведінка.

Key words: youth, group, age, political participation, electoral behavior.

ПІМАЛЕНКО ЮЛІЯ ІВАНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри соціології, кандидат політичних наук, доцент*

ВПЛИВ ВІЙНИ В УКРАЇНІ НА ГЕОПОЛІТИЧНУ АРХІТЕКТУРУ СВІТОВОЇ БЕЗПЕКИ

За останні два десятиліття міжнародна система пережила поступове відновлення та посилення геополітичного суперництва. Війна Росії та України, ймовірно, матиме значні геополітичні наслідки за межами Європи, які змінять світову політику, політичні виміри та архітектуру безпеки далеко за межами регіону. Російське вторгнення в Україну стало переломним моментом для світової безпеки, міжнародної економіки та глобальної енергетичної архітектури.

Війна в Україні, ймовірно, є першим великим запеклим зіткненням нової Холодної війни, що розгортається, є драмою зростаючої стратегічної конкуренції. Мир у Європі порушено, довіра до Росії повністю зруйнована. Вторгнення Російської федерації на територію суверенної української держави – найбільше вторгнення з часів Другої світової війни – створило жакливий прецедент, поховало оптимістичний дух, який процвітав у світовій політиці у 90-х роках, і замінив його на темний і зловісний дух часу.

Агресія Росії не лише загрожує суверенітету України, а й підірвала весь геополітичний порядок. Світова політика повернулася до своєрідної конфронтації блоків, тільки кордони Західного блоку змістилися на Схід у порівнянні з часом Холодної війни. Вторгнення Росії в Україну є викликом для європейського безпекового порядку. Європа має відновити контроль над своїм політичним, стратегічним та енергетичним майбутнім. Вторгнення Росії в Україну зобов'язує ЄС вирішувати взаємопов'язані проблеми безпеки та економічні проблеми, пов'язані з реваншистською Росією, та використати наявні в її розпорядженні

інструменти для вирішення нової комбінації геополітики та геоєкономіки.

Росія виправдовує переміщення кордонів силою та розв'язання війни в Україні розширенням НАТО у перші пострадянські роки та подальшими інтервенціями США до Іраку та Афганістану, зміною кордонів колишньої Югославії, з відокремленням Косово у Сербії протягом 1990-х років.

Захід вказує на численні порушення Росією міжнародного порядку за останні декілька років, включаючи втручання в такі країни, як Молдова – підтримка «Придністров'я» – проросійського анклав Молдови на кордоні з Україною у 1992 році; Грузія – визнанням держав Абхазія і Південна Осетія, що відкололися, в 2008 році, і анексію Росією Криму від України в 2014 році та сприяння створення квазі-держав ДНР та ЛНР на території України у лютому 2022 року. Росія порушила Гельсінський заключний акт 1975 року, який закріплює святість кордонів.

Існує також небезпека того, що провокація Росією міжнародного порядку може мати дестабілізуючий вплив на інші частини світу, де кризові регіони об'єднуються за тендітними угодами та гарантіями інших держав. Втручання Росії в Україну відкрило можливість того, що інші альянси можуть бути перевірені та нові регіональні перегони озброєнь можуть повторитися.

Геополітичні потрясіння від вторгнення Росії в Україну продовжують відбиватися по всій Євразії. Довгострокові політичні тенденції можуть спонукати до подій пов'язаних зі спірними претензіями Китаю на Тайвань, Японії на Курильські острови. На Південному Кавказі можуть спалахнути спірні претензії Азербайджану та Вірменії у Нагірному Карабасі; можлива спроба відновити територіальну цілісність Грузії, повернувши свої території регіону Південної Осетії та Абхазії. Деякі геополітичні зрушення вже сталися у березні 2022 року, коли Парламентська асамблея Ради Європи офіційно оголосила невизнане Придністров'я зоною російської окупації. Задекларовано, що раніше Росія здійснила акт військової агресії проти Молдови й окупувала її Придністровський регіон.

Російське вторгнення в Україну порушує питання про національний суверенітет, демократію проти самодержавства, права людини та світовий порядок. Це означає, що будь-який його результат, може стати поворотним моментом для світової інфраструктури безпеки. Сьогодні Захід об'єднав зусилля задля зменшення сили Росії через поєднання економічної війни та виснаження російських сил в Україні. Європейські країни знову, як і під час Холодної війни, все більше і більше залежатимуть від Сполучених Штатів, як гаранта оборони, а кордони зі сферою впливу Росії стануть мілітаризованими. Буде відновлена стара концепція стримування проти Росії, зміцнений східний фланг НАТО і посилено захист членів НАТО від Румунії до Болгарії з метою протистояння можливій агресії з боку Росії.

Разом з тим згуртованість Західного блоку не є монолітним. Деякі європейські держави не схильні ворогувати з Москвою. Гіпотетичний

сценарій, пов'язаний із замороженням конфлікту або розділом України, являтиме собою глухий кут європейської архітектури безпеки.

Російське вторгнення в Україну матиме далекосяжні наслідки в різних галузях: ситуація переросла у гуманітарну кризу, продемонструвала геополітичну напруженість щодо енергопостачання, нестабільність продовольчої та енергетичної безпеки, підкреслила загрозу кібератак, дезінформаційних та пропагандистських кампаній та порушує питання про архітектуру глобальної безпеки через загрозу ядерної війни. Через глобалізований світ, у якому ми живемо, ці проблеми не обмежуватимуться Україною, а матимуть наслідки по всьому світу.

Список використаних джерел:

1. Даниленко Сергій. Сусіднє з Одеською областю Придністров'я визнали зоною російської окупації. 17 Березня 2022. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/03/17/susidnye-z-odeskojy-oblastyu-prydnistrovya-vyznaly-zonoyu-rosijskoyi-okupacziji/>
2. Krister Knapp. Putin, Russian security and the invasion of Ukraine. March 2, 2022. URL: <https://source.wustl.edu/2022/03/putin-russian-security-and-the-invasion-of-ukraine/>
3. Jonathan Masters. Ukraine: Conflict at the Crossroads of Europe and Russia. April 1, 2022. URL: <https://www.cfr.org/background/ukraine-conflict-crossroads-europe-and-russia>
4. Stefano Moritsch. The geopolitical impact of the conflict in Ukraine. March 2, 2022. URL: <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2022/03/the-geopolitical-impact-of-the-conflict-in-ukraine.html>

Ключові слова: Війна в Україні, російська агресія, архітектура безпеки, геополітична напруженість, геополітичні потрясіння.

Key words: War in Ukraine, Russian aggression, security architecture, geopolitical tensions, geopolitical upheavals.

ЯЦЕНКО МИКОЛА АНАТОЛІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри соціології, кандидат соціологічних наук, доцент*

ОСОБЛИВОСТІ ТРУДОВОЇ МОТИВАЦІЇ РОБІТНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ

Робота робітників державних установ як і у представників інших підприємств обумовлена мотиваційними факторами. Але вона має свої особливості та відмінності від комерційного сектору. Сфера державної служби надзвичайно важлива, адже саме вона слугує основою функціонування усіх державних соціальних інститутів.

На мотивацію держслужбовців впливають різноманітні стимули: рівень заробітної плати, різноманітні пільги, справедливість розподілу доходів, соціально-психологічний клімат у колективі, творча цікава робота, умови праці. І найважливіше – це бажання та прагнення кожного працівника до постійного самоствердження та вдосконалення. Головною метою мотивації державних службовців є створення умов, які будуть стимулювати їх досягати поставлених цілей, отримувати гарні результати від роботи, та якісно виконувати завдання.

Активне вивчення питання мотивації державних службовців почалося з появою проблем у цій сфері. В теперішній час Закон України № 889 «Про державну службу» для державних службовців є базовим законодавчим актом щодо підвищення їх мотивації. Норми матеріального заохочення державних службовців закріплені в розділі 6 Закону. Вони визначають складові заробітної плати. Стаття 50 Закону зазначає: «Держава забезпечує достатній рівень оплати праці державних службовців для професійного виконання посадових обов'язків, заохочує їх до результативної, ефективної, доброчесної та ініціативної роботи» [1]. Для державних службовців притаманні матеріальні, нематеріальні та соціально-психологічні види мотивації, які направлені на підвищення рівня продуктивності. Все це формує мотиваційну структуру, що використовується у цій галузі.

Як для представників інших сфер діяльності, для держслужбовців важливе місце посідає матеріальний фактор мотивації. Даний вид мотивації для цієї категорії робітників визначений Законом України. Основними напрямками матеріального та соціально-побутового забезпечення державних службовців є:

- оплата праці;
- заохочення за сумлінну працю (грошові винагороди, почесні звання, державні нагороди тощо);
- щорічні відпустки;
- соціально-побутове забезпечення;
- пенсійне забезпечення [3, с. 208].

Розмір заробітної плати державних службовців визначається постановою Кабінету Міністрів України від 9 березня 2006 р. № 268 «Про упорядкування структури та умов оплати праці працівників апарату органів виконавчої влади, органів прокуратури, судів та інших органів». Структура оплати праці державних службовців має такі основні складові:

- посадовий оклад;
- доплата за ранг;
- надбавка за вислугу років на державній службі;
- персональна надбавка;
- премія [3, с. 209].

Просування по «горизонтальній» або «вертикальній» сходинці слугує ще одним способом мотивації державних службовців, так названа статусна мотивація. Просування по «горизонталі» передбачає зміну

посади у межах одного рангу, головна мета полягає у зростанні зацікавленістю роботою, засвоєнні нових навичок, змінити звичну робочу обстановку. «Вертикальна» (кар'єрний ріст) означає зміну посади зі зміною рангу, який призначається держслужбовцю. Зі зміною посади збільшується розмір заробітної плати, збільшення самоповаги, зміна статусу та поваги з боку колективу та інших осіб. Також, можливі присутні додаткові бонуси, які передбачені даною посадою. Це слугує гарною мотивацією для покращення результатів та якості роботи, стимулом докладати більше зусиль при виконанні поставлених завдань.

Однією із форм заохочення державних службовців до підвищення рівня своєї професійної діяльності стало проведення щорічного Всеукраїнського конкурсу «Кращий державний службовець», положення про який затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19 вересня 2007 р. № 1152 [3, с. 210]. Нагородою за призові місця є грошова виплата, а також можливість для подальшого кар'єрного зросту та подальшого навчання на пільгових умовах в НАДУ та його регіональних інститутах.

Іншим нематеріальним способом мотивації виступають нагороди, відзнаки, грамоти, заохочуваними відзнаками. Це підвищує рівень самозадоволення, підтверджує значимість зробленої роботи, збільшення поваги з боку колег або просто як спосіб заохочення.

Не менш важливими є і адміністративні засоби мотивації, які у сфері державної служби є основою. Серед таких виділяють постанови, накази які вимагають чіткого їх виконання, закони на яких базується діяльність державного сектору, чітке слідування уставам та кодексам. Все це допомагає підтримувати дисциплінованість, попереджувати безвідповідальне відношення до своєї роботи, дотримування корпоративної етики тощо. Адміністративні методи мотивації вимагають від працівників націленості на результат, у разі не виконання якого, буде покарання у вигляді звільнення, здійснюється прямий вплив на волю людей через надання розпоряджень та обов'язковості їх виконання, вимагають постійного контролю, дотримання чіткої дисципліни та супроводжуються різними можливими покараннями [2].

Проаналізувавши методи мотивації робітників державної служби, можна зробити висновок, що для них характерне застосування позитивних методів. Усі вони прописані та закріплені у нормативно-правових документах та актах і направлені на покращення умов роботи та заохочення до цієї сфери.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про державну службу» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 4, ст. 43) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19#Text>
2. Грінько І. М. Вдосконалення матеріальної мотивації праці в системі управління промисловими підприємствами / І. М. Грінько // Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету.

Серія : Економічні науки. – 2009. – Вип. 24(1). – С. 196–200. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2009_24\(1\)_40](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpchdtu_2009_24(1)_40)

3. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці : навч. посібник. – К. : КНЕУ, 2000. – 232 с. <https://buklib.net/books/24605/>

Ключові слова: державна служба, державні службовці, мотивація, мотивація персоналу державної служби.

Key words: civil service, civil servants, motivation, civil service personnel motivation.

СЕКЦІЯ 6

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Керівник секції: завідувач кафедри психології,
доктор психологічних наук, професор В. О. Лефтеров

Секретар секції: доцент кафедри психології,
кандидат психологічних наук, доцент А. О. Татьянчиков

ЛЕФТЕРОВ ВАСИЛЬ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри психології, доктор психологічних наук, професор

КОРОХОД ЯСМІНА ДЖАНІВНА

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри психології, кандидат політичних наук, доцент

ПСИХОЕМОЦІЙНИЙ СТАН ТА ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ВИМУШЕНО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Процес вимушеного переселення останнім часом отримав чітко виражені етносоціальні, політичні та військові детермінанти і входить до складних життєвих ситуацій, які співвідносяться з екстремальними, коли часто перед людиною ставиться проблема подолання загрозливих життєвих обставин і виживання.

Останні вісім років на Сході України тривав перманентний збройний конфлікт, а з лютого 2022 року розпочалася повномасштабна війна, що охопила значну територію країни і призвела до значних психосоціальних навантажень на все суспільство. За інформацією Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, кількість внутрішньо переміщених осіб в окремі періоди сягала 8 мільйонів чоловік [1]. Переселенці зазвичай втрачають контроль над ситуацією та переживають різні психоемоційні стани (втрата автономності, суб'єктивності, порушення ідентичності, відчуття незахищеності, стан жертви, ПТСР і т.п.), відповідно існують різноманітні проблеми психоадаптації [2, с. 10-11]. Варто відзначити, що існують об'єктивні (соціальна ситуація в Україні) та суб'єктивні фактори (страх, тривога, агресія,

конфлікти), що впливають на психологічну адаптацію [3, с. 49]. Проблеми з психоемоційним станом та адаптацією простежуються у всіх вікових групах вимушено переміщених осіб, включаючи дітей, людей похилого віку, чоловіків та жінок працездатного віку. Типовими проблемами на психологічному рівні є ознаки стресу, проблеми зі сном, емоційні розлади, включаючи безпричинний плач, відчуття горя та страху [4, с. 22].

Розглянемо основні фактори, що впливають на психологічну адаптацію вимушено переміщених осіб:

1. Наявність мети у житті, що розкриває здатність особистості зберегти життєву спрямованість і слідувати переконанням, що є джерелом мети у житті; особистісний ріст, що визначається почуттям самореалізації, відкритістю новому досвіду; усвідомленість життя свідчить про важливість цілісного та інтегрованого сприйняття життєвих подій минулого та сьогодення; самоприйняття; позитивне ставлення до інших; управління середовищем та баланс афекту [5]. Очевидно, що здатність впливати на те, що відбувається, перетворюючи обставини відповідно до власних прагнень і впевненість у собі, є значущими для позитивної психосоціальної адаптації вимушено переміщених осіб.

2. Занепокоєння про майбутнє, розчарування у житті, «втома від життя» та життєва включеність. Поєднання компонентів другого фактора дозволяє простежити значний вплив на рівень психосоціального стану та відчуття нестабільності, тривоги, негативізму, очікування потенційної загрози та погіршення ситуації, астеничних станів пасивності та невинуватності очікувань. Значний позитивний вплив на переживання психосоціального благополуччя має вміння насолоджуватися поточним моментом життя, відчуття радості та повноти життя, особистісна активність та бажання змін.

3. Соціальне прийняття, соціальна інтеграція, соціальна актуалізація, як відкрита система. Важливими чинниками психологічної адаптації також вважаються наслідування поступальних процесів у розвитку суспільства, орієнтація на діяльність інститутів громадянського суспільства та демократичні цінності, висока здатність до засвоєння нової інформації, цілісність та реалістичність життєвих поглядів.

4. Рівень статусу та доходу та рівень життя особистості, фактори, що свідчать про матеріально-фінансову складову, дозволяють виділити економічний фактор психосоціальної адаптації вимушено переміщених осіб [5].

Проблеми психоемоційних станів та адаптації внутрішньо переміщених осіб, як дослідив В. Кердивар, можуть зумовлювати формування у них синдрому жертви, якій властиві такі психологічні якості як набута безпорадність, негативне відношення до оточення, низький рівень задоволеності життям, підвищена агресивність, відсутність сприятливих умов для ефективної адаптації та соціалізації на новому місці проживання тощо [6].

Нашими дослідженнями емоційної сфери переселенців в Одеському регіоні виявлено, що 74 % досліджуваних переселенців характеризуються високим рівнем тривожності, емоційною нестійкістю або зниже-

ним фоном настрою. При цьому 34 % досліджуваних мають клінічно виражену тривогу/депресію, при якій проявляється негативно забарвлене переживання внутрішнього занепокоєння, напруженості та невдоволення. У них відзначається виражена схильність до сприйняття широкого кола ситуацій, як загрозливих для своєї самооцінки, престижу, самоповаги чи життєдіяльності. Встановлено, що з групи досліджуваних переселенців показники за шкалою тривоги вище, ніж в контрольній групі. Це безпосередньо пов'язано з пережитими негативними життєвими подіями – втратами, поневіряннями, змінами, що відбуваються до, під час переселення і після нього. Цю тривожність можна трактувати як мотив або набуту поведінкову позицію, яка змушує переселенця сприймати широке коло об'єктивно безпечних обставин, що містять загрозу, спонукаючи реагувати на них станами тривоги, інтенсивність яких не відповідає величині реальної небезпеки. Контрольна група має середній допустимий рівень тривожності.

Також було виявлено, що внутрішньо переміщені особи мають вищі показники за шкалою агресії. Неприятливі зовнішні впливи виступають як психотравмуючі стимули і викликають роботу захисних психологічних механізмів, що сприяє виникненню ознак посттравматичного синдрому, емоційного та психологічного неблагополуччя, відчуття ворожості особистості до навколишнього світу.

Високий рівень у переселенців виявлено за шкалою ригідності, що характеризує утрудненість (аж до повної нездатності) у зміні програми діяльності в умовах, що об'єктивно вимагають її перебудови. Багатьом переселенцям важко підлаштовуватися під ситуації, що швидко змінюються. Вони виробили певний стереотип поведінки у повсякденному житті, і дуже часто застосовують його до нових життєвих ситуацій, що вимагають великих здібностей швидко змінювати свій стиль взаємодії з навколишнім світом. У контрольній групі досліджуваних відзначається помірний рівень ригідності, за умов, що об'єктивно потребують перебудови, вони досить швидко адаптуються.

Таким чином, у нашому дослідженні підтверджується, що в ситуації вимушеної міграції у переселенців дуже високий ризик виникнення емоційно-нестабільних станів і психічних розладів. У них зафіксовано підвищений рівень агресивності, тривожності, емоційної нестійкості, у тому числі клінічно виражена тривога та депресія, ригідність, низька адаптованість. Для нормального психоемоційного стану та психологічної адаптації вимушено переміщених осіб вкрай важливе значення мають зазначені вище фактори, що включають в себе цілепокладання, наявність життєвих смислів, наявність позитивних відносин з оточуючими, самоприйняття та оптимальний рівень самооцінки.

Список використаних джерел:

1. Кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні перевищила 8 млн людей: звідки й куди їхали найбільше. URL:

<https://www.minre.gov.ua/news/kilkist-vnutrishno-peremishchenyh-osib-vpo-v-ukrayini-perevshchyla-8-mln-lyudey-zvidky-y-kudy#:~:text>

2. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України : посіб. для практиків соціальної сфери / Мельник Л. А. та ін. ; за ред. Волинець Л. С. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с.
3. Зінченко О. С. Теоретичні засади дослідження соціально-психологічної адаптації внутрішньо переміщених осіб. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. № 4 (29). С. 47–53.
4. Психічне здоров'я на перехідному етапі: результати оцінювання та рекомендації для інтеграції охорони психічного здоров'я в систему первинної медичної допомоги та громадські платформи в Україні «MHPSS Assessment». URL: http://ipz.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/MH-report-for_INTERNET_All_ua.pdf
5. Чуйко Е. В., Голотенко А. А. Модель психосоціального благополучия внутреннеперемещенных лиц в Украине. URL: <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/230930/1/613-617.pdf>
6. Кердивар В. В. Синдром жертви у внутрішньо переміщених осіб із зони локального воєнного конфлікту. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дис... на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 05 – соціальні та поведінкові науки, спеціальність 053 – «Психологія». – Національний університет цивільного захисту України. Харків, 2020. С. 162.

Ключові слова: психоемоційний стан, внутрішньо переміщені особи, психологічна адаптація.

Key words: psycho-emotional condition, internally displaced persons, psychological adaptation.

ЦІЛЬМАК ОЛЕНА МИКОЛАЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри психології, доктор юридичних наук, професор*

АЛГОРИТМ НАДАННЯ ПЕРШОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ПРИ ПАНІЧНІЙ АТАЦІ

В умовах війни досить часто можна зіткнутися з таким психічним явищем як панічна атака. Панічна атака не є смертельною, однак її симптоми нагадують серцевий напад та дуже сильно лякають людину. Тому, дуже вагоме значення має те, як саме правильно надати людині, яка знаходиться у стані панічної атаки, першу до психіатричну психологічну допомогу.

Панічна атака – це раптовий епізод сильного, неконтрольованого страху, що супроводжується цілою низкою вегетативних симптомів, когнітивно-емоційних переживань та поведінкових проявів.

У ДСМ-4 вказано, що під час нападу повинні спостерігатися принаймні 4 з наведених нижче 14 симптомів [1]:

- ✓ почуття нестачі повітря, страх задихнутися;
- ✓ несподіване почуття фізичної слабкості, запаморочення;
- ✓ переднепритомний стан;
- ✓ посилене або прискорене серцебиття;
- ✓ тремтіння або тремор;
- ✓ підвищена пітливість, нерідко рясна потовиділення;
- ✓ відчуття ядухи;
- ✓ нудота, неприємні відчуття у сфері шлунку та кишечника;
- ✓ дереалізація (відчуття, що предмети нереальні) та деперсоналізація (ніби власне «я» віддалилося або перебуває «не тут»);
- ✓ відчуття оніміння або повзання мурашок у різних частинах тіла;
- ✓ відчуття жару чи холоду;
- ✓ біль або неприємні відчуття в ділянці грудної клітки;
- ✓ страх смерті або від серцевого нападу, або через ядуху;
- ✓ страх втратити самоконтроль (зробити щось недозволене) або збожеволіти;

Разом з тим, у поодиноких випадках бувають напади, коли є менше чотирьох симптомів. Такі напади вважаються нерозгорнутими. Вони проходять швидше та переносяться легше.

Тривалість нападів варіюється від кількох хвилин до декількох годин та становить, в середньому, 15–30 хвилин [2]. Після панічної атаки протягом дня людина відчуває напругу, дискомфорт, виражену втому, розбитість.

За кількістю нападів панічні атаки бувають [3]:

– **одиначні** – у особи констатуються один-два напади паніки й коли закінчується стресова ситуація або травматична подія минає – проблема також минає;

– **багаторазові** – у особи констатуються періодичні, несподівані напади, вона відчуває постійний страх перед майбутнім, й це може викликати панічний розлад, при якому частота нападів – від кількох разів на день до одного разу на місяць.

Жодної фізичної небезпеки при нападі не виникає, але психіка людини серйозно страждає. Допомогти впоратися з подібними проявами можуть невролог або психотерапевт, іноді психіатр, а у якості першої допсихіатричної допомоги – психолог.

Що слід пам'ятати психологу? Під час надання першої психологічної допомоги особі, яка знаходиться у стані панічної атаки, слід дотримуватися таких **основних правил та умов** а саме:

1. Розпочинати треба саме з видиху. Так як: по-перше видих звільняє місце для повноцінного вдиху, по-друге, при глибокому вдиху рівень кисню в крові збільшується, збільшується кількість адреналіну й тривога у особи ще більше підсилюється.

2. При виконанні дихальних вправ треба: а) вдихати носом, а видихати – через стиснуті губи; б) концентрувати увагу на тривалості та темпі видиху – він повинен бути більш тривалим та повільним.

3. Надавати інструкцію особі, яка знаходиться у стані панічної атаки, рекомендується впевнено, чітко та спокійно.

4. Під час надання психологом першої до психіатричної психологічної допомоги допускається:

- ✓ обережне, не нав'язливе торкання до плеча особи (з дозволу);
- ✓ міцно обняти (з дозволу) та разом вдихати та видихати (на видиху послаблювати тиск обіймів);
- ✓ вживання холодної води (до дихальної техніки або після неї – орієнтуватися по ситуації).

Алгоритм надання першої психологічної допомоги особі яка знаходиться у стані панічної атаки. Отже, психологу необхідно:

1. *Привернути увагу людини, яка переживає панічну атаку, на себе:*

«Подивіться на мене... Я – психолог. У вас панічна атака. Я вам допоможу. Слухайте мене та виконуйте разом зі мною...»

2. *Заземлити особу, тобто вона повинна відчувати опору:*

«...Встаньте (якщо особа не може встати, то запропонувати їй присісти на стілець та спертися на його спинку). Покладіть ноги на ширині плеч. Заплющте очі та відчуйте вашу: опору на хребет; опору на стопи; опору на землю. Відкрийте очі....».

3. *Виконати разом з особою дихальну вправу «4х4»:*

Інструкція:

«...Через стиснуті губи дуже повільно видихніть:

– Фууууу... (психолог демонструє як здійснювати видих, рахуючи подумки до 4-х).

Зробіть паузу – не дихайте (подумки слід порахувати до 4-х).

Носом зробіть глибокий вдих... (психологу подумки рахувати до 4-х).

Затримайте дихання (психологу подумки порахувати до 4-х)...».

Повторити вправу 3–5 разів (орієнтуватися на клієнта).

4. *Виконати разом з особою дихальну техніку з одночасним повільним повертанням голови (праворуч, перед собою, ліворуч):*

Інструкція:

«...А тепер, повільно повертаючи голову **праворуч** – зробіть повільний вдих...

Зробіть паузу – затримайте дихання.

Повільно, через стиснуті губи, зробіть повільний видих: «Фууууу-уу....», зосереджуючись на тому, що бачите **праворуч**...

Зробіть паузу – затримайте дихання.

Повільно носом зробіть вдих, повертаючи голову **перед собою**.

Зробіть паузу – затримайте дихання.

Повільно, через стиснуті губи, зробіть повільний видих: «Фууууу-уу....», зосереджуючись на тому, що бачите **перед собою**.

Зробіть паузу – затримайте дихання.

Повільно повертаючи голову **ліворуч** – зробіть повільний вдих...

Зробіть паузу – затримайте дихання.

Повільно, через стиснуті губи, зробіть повільний видих: «Фууууу-уу....», зосереджуючись на тому, що бачите **ліворуч**.

Повільно зробіть носом вдих, повертаючи голову **перед собою**.

Зробіть паузу – затримайте дихання.

Повільно видихніть: «фуууууу...»...»...

Повторити 2-3 рази (здійснювати орієнтир на клієнта).

5. Виконати дихальну техніку з одночасним повільним повертанням голови та називанням того, що особа бачить (праворуч, перед собою, ліворуч):

Інструкція:

«...Повільно носом зробіть вдих, повертаючи голову **праворуч**...

Зробіть паузу – затримайте дихання.

Повільно, через стиснуті губи, зробіть повільний видих: «Фуууууу...».

Назвіть все те, що ви бачите **праворуч**...

Иги...

Повільно носом зробіть вдих, повертаючи голову **перед собою**.

Зробіть паузу – затримайте дихання.

Повільно, через стиснуті губи, зробіть повільний видих: «Фуууууу...».

Назвіть все те, що ви бачите **перед собою**.

Иги...

Повільно носом зробіть вдих, повертаючи голову **ліворуч**...

Зробіть паузу – затримайте дихання.

Повільно, через стиснуті губи, зробіть повільний видих: «Фуууууу...».

Зробіть паузу – затримайте дихання.

Назвіть все те, що ви бачите **ліворуч**...

Иги...

Повертаючи голову – повільно робіть глибокий вдих, подивітьсяся **перед собою** та повільно видихніть: «фууууууу...».

6. Виконати дихальну техніку «Повільне дихання»:

Інструкція:

«...Продовжуйте повільно дихати... Глибокий вдих.... Повільний видих: «фууууууу»..... Глибокий вдих.... Повільний видих: «фууууууу».....».

Повторити 2-3 рази (здійснювати орієнтир на клієнта).

7. Допомогти особі прийняти, що панічна атака вже завершилася, що вона не є смертельною.

8. Встановити послідовність того, що відбувалося до панічної атаки, під час та тепер.

9. Рекомендувати особі звернутися до психіатра, або невролога, психотерапевта.

Якщо не лікувати панічні атаки, то може виникнути панічних розлад (періодична поява повторних раптових панічних атак).

Таким чином, підводячи підсумки слід зазначити, що панічні атаки є наслідком страху людини, який виникає з різних причин, у тому числі й в наслідок військових дій. Грамотне надання першої допсихіатричної психологічної допомоги особі, яка відчуває панічну атаку, сприятиме тому, що людина навчиться впорюватися з такими станами самостійно

й у разі систематичного їх повторення – вчасно звернеться до невролога або психотерапевта.

Список використаних джерел:

1. Cosgrove L., Krinsky S., Vijayaraghavan M., Schneider L. Financial ties between DSM-IV panel members and the pharmaceutical industry (англ.) // Psychother Psychosom (англ.) рус. : journal. 2006., Vol. 75, no. 3. P. 154–160. doi:10.1159/000091772.; PMID 16636630.
2. Дмитриева Т. Б., Краснов В. Н., Незнанов Н. Г. и др. Психиатрия. Национальное руководство. М. : Издательская группа «ГЕОТАР-МЕДИА», 2009. 995 с.
3. Панические атаки: лечить нельзя откладывать. Оригинал статьи: URL: <https://www.kp.ru/guide/panicheskie-ataki.html>

Ключові слова: панічна атака, психолог, перша психологічна допомога.

Key words: panic attack, psychologist, psychological first aid.

КРЮКОВА МАРИНА АНАТОЛІЙНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри психології, кандидат психологічних наук, доцент*

ФЕНОМЕН СУБ'ЄКТНОСТІ ЯК ПІДҐРУНТЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ПСИХОЛОГА

В умовах сучасних трансформацій національної свідомості, коли в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів ХХІ століття починає застосовуватися принципово новий суб'єктний підхід до вивчення особистості психолога як до самоцінності та результату суспільного розвитку (М. Боришевський [1], Л. Велитченко [2], С. Максименко [4] та ін.). Сучасне проблемне поле вітчизняної психологічної науки вимагає застосування інноваційних технологій та прийомів дослідження особистості військового психолога. Зокрема, особливої дослідницької уваги набуває необхідність імплемувати в українську психологію традиційні для зарубіжної психології психотехнічні апарати впливу на особистість. На думку М. Боришевського, така наукова когерентність з українським ментальним психотипом є важливою умовою запровадження розповсюджених на інших теренах форм і засобів вивчення особистості [1, с. 113]. Таким наріжним каменем є уявлення про особистість військового психолога як інтегрального суб'єкта можливих духовних, моральних, професійних та інших глибоких трансформацій. Спираючись на здобутки З. Карпенко, в структурі інтегральної суб'єктності особистості військового психолога можна виділити наступні рівні розгортання диспозицій фахівця: 1) переддис-

позиційний, інстинктивний, індивідний рівень; 2) моносуб'єктний рівень самореалізації; 3) полісуб'єктний, морально відповідальний рівень; 4) метасуб'єктний, індивідуалізований рівень; 5) абсолютно-суб'єктний рівень ідеального втілення суб'єктності [3, с. 472].

Всі ці рівні інтегральної суб'єктності військового психолога є ієрархізованими конструктами, кожен з них налаштований на досягнення відповідних задач (вітальність та здоров'я як передумова подальших фахових трансформацій; патріотизм, суспільна користь, справедливість тощо; прагнення до творчої трансцендентності, представленість в інших суб'єктах; визначення свого унікального місця та суспільного призначення).

На підставі пілотажного дослідження виділено два вектори реалізації особистісної суб'єктності військового психолога.

Перший вектор, «Операціональна суб'єктність» реалізується шляхом адаптації психолога до військового середовища, активізація мотиваційних та вольових зусиль. Завдяки операціональній суб'єктності військові психологи активно створюють особистісні внески в оточення військовослужбовців, створюють власний позитивний образ у референтного кола осіб.

Саме операціональна суб'єктність містить у своїй структурі приховані механізми відображеної суб'єктності, яка характеризує особистісні аспекти буття людини у соціумі як форми активної присутності в житті інших людей.

Важливо відмітити, що вектор операціональної суб'єктності зосереджує увагу на особистісному, сенсовому впливі, який здійснюється будь-якою людиною на оточуючий світ. Саме завдяки механізмам вектору операціональної суб'єктності особистість виступає як ідеальна представленість індивіда в інших людях, як його інобуття в них.

Вольові та мотиваційні зусилля, як складові компоненти операціональної суб'єктності, регулюють внутрішні механізми активності, які забезпечують здійснення відображеної суб'єктності в структурі особистості військового психолога.

Другий вектор, «Рефлексивна суб'єктність», розкриває особливості сприйняття військовим психологом своєї суб'єктності, відображеної від зовнішнього середовища. Інноваційний психологічний вимір суб'єктності військового психолога передбачає, що він має усвідомлювати можливі наслідки впливів, які він створює на інших людей. На нашу думку, конструкт рефлексивної суб'єктності емпірично підтверджує тезу про те, що не всі впливи на іншу особистість є позитивними внесками, а лише ті, що створюють підґрунтя до позитивних змін, готують суб'єкта до нового, більш високого рівня розвитку. Крім того, психолог, який володіє рефлексивною суб'єктністю, має не тільки її усвідомлювати, але й нести за неї психологічну та професійну відповідальність, яка має бути підтверджена особистісними гарантантами.

Список використаних джерел:

1. Боришевський М. Екстраполяція теоретичних принципів психологічної науки у контекст практичної психології. *Актуальні проблеми практичної психології*. Херсон, 2019. С. 113–120.
2. Велитченко Л. Суб'єкт і його атрибутивні категорії. *Наука і освіта*. 2018. № 4–5. С. 69–73.
3. Карпенко З. До проблеми фундаментальних технологічних досліджень в царині психології розвитку особистості. *Актуальні проблеми практичної психології*. Херсон, 2019. С. 471–476.
4. Максименко С. Розвиток психіки в онтогенезі. *Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології*. 2015. 320 с.

Ключові слова: суб'єктність, особистість, військовий психолог, операціональна суб'єктність, рефлексивна суб'єктність.

Key words: subjectivity, personality, military psychologist, operational subjectivity, reflexive subjectivity.

КУРОВА АНАСТАСІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри психології, кандидат психологічних наук*

РОЛЬ САМОРЕГУЛЯЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В СИТУАЦІЇ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

У соціально-психологічній парадигмі сучасних подій, в умовах постійно-змінюваних соціально-економічних, політичних, психологічно-побутових умов кожна людина стикається із нестабільністю, яка може посилюватися під впливом об'єктивних або суб'єктивних чинників. Саме така нестабільність є фундаментом та основною причиною формування ситуації невизначеності, під якою в науці розуміють: незавершеність процесу сприйняття або пізнання будь-чого, в ситуаціях, коли людина стикається з дефіцитом, нечіткістю або розбіжністю інформації, яка поступає ззовні (О. О. Белорусова [3]); нову, складну ситуацію, яка має багато взаємозаперечливих інтерпретацій або є нерозв'язною (К. Г. Мажиріна [9]); повну відсутність інформації про способи дії у незнайомій ситуації (О. П. Белінська [2]); сукупність обставин, умов, які характеризуються неповнотою змісту або є інформаційно неоднозначними (О. І. Гусєв [4]).

У психологічній науці до основних ознак ситуації невизначеності відносять інформаційні: недолік, суперечливість або нечіткість інформації, що реалізується у ситуаціях прийняття рішень (Т. В. Корнілова [6]); та інформаційно – особистісні: новизна, складність та суперечливість.

Треба відмітити, що в будь-якому випадку сприйняття та інтерпретація ситуації невизначеності багато у чому залежить від суб'єкта когнітивно-перцептивної діяльності. Як відмічав В. П. Зінченко, при будь-яких теоретичних припущеннях щодо особливостей впливу ситуації невизначеності на суб'єкта та його поведінку, саме складне – зрозуміти, як конкретна людина у реальній життєвій ситуації буде поводитися у ситуації невизначеності, протистояти їй, які засоби її конкретизації буде використовувати [5].

Так, продовжуючи цей напрямок, нам імпонує погляд О. М. Підд'якова, який виділив два провідних типи пізнавально-дослідницького ставлення людини до дійсності, протилежні за змістом [10]. Перший тип ставлення до дійсності сприяє формуванню образу світу як стабільного, впорядкованого, цільного. Він базується на потребі особистості у однозначності та порядку, наявності чіткої ієрархізованих цілей, алгоритмізація власної діяльності та можливості однозначного прогнозування її можливого результату. Суб'єкти, схильні до першого типу ставлення до дійсності, демонструють вузькість соціального мислення, поляризацію в процесі оцінювання об'єктів, інтолерантність до неоднозначних ситуацій, відсутність плюралізму у сприйнятті соціальної ситуації, прагнення контролювати події свого життя.

Другий тип ставлення до дійсності за суб'єктивну основу має глибинну потребу особистості у невизначеності, новизні, суб'єктивній готовності до виходу за межі відомого. Образ світу такої особистості постійно змінюваний, різноманітний, а суб'єкт характеризується високою пластичністю когнітивних процесів [10].

Виходячи з цього, ми можемо припустити, що одним із предикторів поведінки суб'єкта в ситуації невизначеності є ригідність – пластичність психіки.

Також, продовжуючи дослідження особливостей впливу суб'єктивних чинників на стратегію поведінки в ситуації невизначеності, К. Г. Мажиріна та О. М. Первушина довели, що особливу роль в цьому процесі відіграє саморегуляція особистості, оскільки вона суттєво оптимізує деструктивні психоемоційні стани та сприяє подоланню ситуацій невизначеності [9].

Саме здатність до саморегуляції є базисною характеристикою в процесі реалізації індивідуальних стратегій поведінки у неоднозначних, невизначених життєвих, стресових ситуаціях, оскільки формує у суб'єкту збалансованість фізіологічних функцій (Е. Є. Кригер [7]).

Зазначимо, що у цьому ж контексті Л. І. Анциферова ввела у науковий обіг парадигму «когнітивного оцінювання», завдяки якій оцінювання в ситуації невизначеності залежить від упевненості людини у власній здатності контролювати ситуацію, а в разі необхідності і змінити її [1].

Важливо відмітити, що поведінка особистості в ситуації невизначеності максимально суб'єктивізована та залежить від індивідуально функціонуючих механізмів когнітивного оцінювання [8].

Отже, у вигляді висновків, зазначимо, що ситуацію невизначеності часто супроводжують деструктивні емоційні стани та переживання. Ситуацію невизначеності розуміють як сукупність неоднозначних обставин, як незавершеність процесу сприйняття, або як складну нерозв'язну ситуацію з повною відсутністю інформації про подальші способи дії. В таких обставинах особливого значення набуває саморегуляція особистості, чия головною роллю стає оптимізація деструктивних психоемоційних станів та подолання самої ситуації невизначеності.

Список використаних джерел:

1. Анцыферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита. *Психологический журнал*. 2013. № 1. С. 3–16.
2. Белинская Е. П. Конструирование идентификационных структур личности в ситуации неопределенности. *Социально-экономическая трансформация* № 130. 2001. С. 30–53.
3. Белорусова Е. А. Ситуация неопределенности как источник развития личности. *Молодой ученый*. 2018. № 50 (236). С. 455–459.
4. Гусев А. И. К проблеме измерения толерантности к неопределенности. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. # 8. С. 75–80.
5. Зинченко В. П. Толерантность к неопределенности: новость или психологическая традиция? *Человек в ситуации неопределенности* М. : ТЕИС, 2013. С. 26–27.
6. Корнилова Т. В. Принцип неопределенности в психологии выбора и риска. *Психологические исследования*. 2015. Т. 8. № 40. С. 9. 12.
7. Кригер Е. Е. Ситуации неопределенности и проблемные ситуации: общее и особенное. *Современные проблемы науки и образования*. 2014. № 2. URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=12030>
8. Курова А. В. Ситуация невизначеності у парадигмі сучасних викликів суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Психологія*. Видавничий дім: «Гельветика», 2021. Вип.4. С. 51–56.
9. Мажирина К. Г., Первушина О. Н., Джафарова О. А. Изменение стратегий поведения человека в ситуации неопределенности в курсе игрового компьютерного биоуправления. *Вестн. Новосиб. гос. ун-та. Серия: Психология*. 2007. Т. 1, вып. 1. С. 44–50
10. Поддъяков А. Н. Преднамеренное создание трудностей и совладание с ними. *Психологические исследования*, 2008. № 1(1). С. 34–47.

Ключові слова: особистість, ситуація невизначеності, саморегуляція, нервово-психічне напруження, особистісна тривожність, емоційна сфера.

Key words: personality, situation of uncertainty, self-regulation, neuropsychological stress, personal anxiety, emotional sphere.

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ЕПОХУ ЦИФРОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

«Цифровий спосіб життя» не просто став соціальною силою і розширив можливості людей, але й трансформував наші психологічні кордони. Віртуальна реальність, мережна свідомість, мережна комунікація, задають нове поле вивчення феномену ідентичності особистості умовах мережевого товариства. Варіативність пізнання та функціонування цифрового простору призводить до формування різних практик самоідентифікації як на колективному, так і на індивідуальному рівні.

У психології і соціології розглядаються різні аспекти ідентичності в контексті усвідомлення особистістю приналежності до певної соціальної групи; проживання різних еґо-станів; асиміляції особистісного та соціального досвіду; підтримки особистістю своєї цілісності та суб'єктності в постійно змінюваному світі [2; 9; 10].

Істотний внесок у становлення дискурсу, концепту ідентичності, у психології вніс З. Фрейд, зв'язавши ідентичність із механізмами психологічної захисту, що протистоять процесу ідентифікації. Ідентифікація розглядалася З. Фрейдом як чинник динамічного саморозвитку, що спирається на культурні стереотипи і внутрішні принципи. Ідентичність ж розглядалася як постійний конфлікт Супер-Еґо та Ід через вкрай суб'єктивне почуття самототожності та самоцінності [8, с. 94].

Пізніше концепт ідентичності був пояснений Е. Еріксоном, котрий визначає ідентичність як «почуття безперервної самототожності, яке виходить з прийняття особистістю цілісного образу свого «Я» у єдності з її різноманітними соціальними зв'язками» [10, с. 59]. Образ власного «Я», за Еріксоном, легітимізується та підтверджується Іншими через різні формати репрезентації. Еріксон вказує на динамічний і постійний процес ідентичності, що ніколи не завершується, що верифікується через співвіднесення себе з іншими (людьми, ідеями, цінностями, нормами, переконаннями тощо). Даний підхід знаходить відображення в інших теоріях (Дж. Міда, У. Джеймса, Ч. Кулі).

На думку З. Баумана у «балансуючій ідентичності», має місце «рівновага особистісних та соціальних процесів у кожний момент часу» [1]. Ідентичність постійно трансформується лише в залежності від інших і від включення в соціальні групи й уявні спільноти. Наша «Я»-ідентичність формується по відношенню до Іншого, включаючи безліч соціальних, культурних, політичних та релігійних контекстів. Вимушене сприйняття якостей, що визначають форму ідентичності, неминуче виходить за межі власного регуляторного простору у простір мультикультурний. При цьому З.Бауман наголошує, що декларування

ідентичності змінюються разом із контекстом культури та декларованих цінностей, у яких закладено вимогу до мінливості, плинності, «розрізненості» та невловимості [1].

Важливо, що універсальний за своїми характеристиками мережевий механізм комунікації починає «працювати» на формування конкретних ідентичностей, виходячи з цільових установок їх носіїв (залежно від того, на досягнення якого результату вони орієнтовані, здійснюючи мережеву комунікацію) та їх можливості використовувати інші мережеві механізми.

Механізм мережної комунікації, заснований на технологічних можливостях Інтернету, є універсальним за результативністю формуванням різних груп ідентичностей у публічному просторі, які включають: конструювання за допомогою персональних акаунтів в онлайн-просторі віртуальних «Я-ідентичностей»; позиціонування в онлайн-просторі традиційних ідентичностей (гендерної, сімейної, професійної, етнічної); конструювання мережевих «Ми-ідентичностей» як нової форми колективних уявлень та соціальної поведінки; проектування та позиціонування нових ідентичностей в онлайн-просторі, носії яких орієнтовані на активні соціальні взаємодії у громадській сфері [2; 4]. При цьому ці ідентичності не можуть бути стійкими та стабільними: під тиском інформації мережевих комунікацій, особистість, а разом із нею та її віртуальний образ, змушені пристосовуватися/змінюватися до нових умов: місця навчання, напрями кар'єри, гендерних ролей тощо.

Слід зазначити, що у вік цифрових технологій людина позбавляється дуже важливої для формування ідентичності можливості – жити своїм реальним життям. Важливо, що гнучка структура мережевих взаємодій породжує такого ж гнучкого децентралізованого суб'єкта, який має «разові» набуті ідентичності.

У розширеній Інтернетом публічній сфері з безліччю просторових координат громадяни «самостійно вибирають, з яким простором себе асоціювати та експериментують зі своїми ідентичностями» [3]. В особистості з'являється можливість не лише заявити, а й завдяки мережевій комунікації отримати «закріплення» статусу своїх ідентичностей. Позиціонуючи свій професійний статус, свої політичні уподобання або громадянську позицію, індивід входить у процес виробництва та споживання контенту, бере участь у формуванні дискурсу щодо актуальних професійних чи суспільно-політичних проблем [5; 9]. В результаті формуються принципово нові спільноти, мережі міжособистісних зв'язків та взаємодій, що забезпечують інформацію та підтримку.

Цифрова ідентичність складається сьогодні у глобальному мультикультурному інформаційному просторі. Таким чином, зміщуються акценти ідентифікаційних процесів у бік різноманітності, мозаїчності, множинності та утвердження символічних цінностей. Але слід пам'ятати, що тотожність і відмінність як основа ідентичності виступають статикою та динамікою, фундаментом базової ідентичності [2].

Людині завжди властиво визначати та шукати власну приналежність: етнічну, культурну, релігійну, соціальну, що дозволяє відповідати

на запитання «хто я?», спираючись на традиційні підстави та відтворюючи вміння та знання у ритуальності культури. У культурній ситуації, що постійно змінюється, ідентифікаційні принципи і межі стають все більш плінними та лабільними. Вони вимагають постійного підтвердження та підтримки. Таким чином, у пошуку стабілізуючої підстави власного «Я», «людина перебуває у постійному виборі репрезентативного образу для фіксації власного автопроекту» [5, с. 478].

У зв'язку з цим істотний акцент на віртуальній проектності сучасної людини є процес її ідентифікації, що виражається в комунікативно-інформаційній діяльності, де один проект змінює інший, у просторі цифрового середовища, а віртуальна особистість (нікнейм, логін, ID тощо) виступає ідентифікатором входу до системи. На думку Є. Горного, «створення віртуальної особи є переважно реалізацією стратегії самовинаходження, творення особистості наново» [4].

Оперування великими потоками інформації, багатозадачність, постійна включеність та мобільність надають колосальний вплив на поведінкові стратегії, посилюючи процес конструювання ідентичності та підтримки персонального автопроекту у великому комунікативному полі [2; 4; 9].

«Ідентифікація як процес має високий ступінь динамічності, дозволяючи вільно вибирати той чи інший варіант самопрезентації, зберігаючи стійкість цілісності завдяки постійному присвоєнню нових форм» [7, с. 186]. Процес ідентифікації все більшою мірою стає процесом не набуття, а конструювання та «мережева ідентичність не породжується сама собою в процесі дорослішання та старіння, а конструюється для того, щоб бути експліцитно презентованою іншим людям» [2, с. 102].

Цифровізація виступає як виклик соціальності, змінюючи процеси комунікації, стратифікації та взаємодії, стаючи, з одного боку, інтегруючою та об'єднуючою основою, з іншого боку, – стимулом, що породжує нерівність та сегрегацію. Цифровізація всіх сторін людського життя створила передумови для максимального зрощування інтимної та публічної сфер, зміщуючи акценти з ідентичності на постійний, тривалий процес ідентифікації, яка в умовах цифрових технологій знаходить своє відображення у вигляді «цифрової особистості», яка перебуває у глобальному просторі мультикультурного середовища [5].

Сьогодні у віртуальному просторі людина реалізує потребу у визнанні та приналежності, створює спільноти, вступає до раніше недоступних груп і прагне групової ідентифікації, опосередкованої новими способами комунікації та інтеграції. Деякі дослідники вказують на змішання фізичної та віртуальної реальностей, просторів публічного та приватного, а також на нероздільність онлайн- та офлайн-присутності у повсякденному житті сучасної людини.

Ігри з ідентичністю та анонімність, будучи спочатку основою для віртуальних ідентифікаційних мережеских практик, втрачають свою значущість та актуальність. Віртуальні платформи та нові медіа стають місцем комунікацій, набуття професійного статусу, віддаленої роботи та

простором соціального визнання та схвалення, де реалізуються сучасні стратегії особистісного громадського самоствердження. Таким чином, цифровізація всіх сторін життя людини сьогодні або підтверджує реальну, або виявляє латентну ідентичність, роблячи її публічною за рахунок включеності в цифровий світ, поєднуючи реальну та віртуальну особи в єдиний цифровий профіль. Через публічне самопідтвердження, маркування, самокатегоризацію на різних сервісах та платформах відбувається злиття віртуального, цифрового та реального «Я», що залишає все менше місця для анонімності [4; 5; 7].

Дані процеси впливають на тотальну деанонімність і виступають стимулами ідентифікаційних суперечностей і конфліктів у зв'язку з примусовою публічністю всіх сторін життя людини цифрового світу. Водночас, у сучасному світі ідентичність формується та затверджується через процес комунікацій, опосередкований цифровими технологіями, які девальвують справжню близькість. При цьому «сила слабких зв'язків» стає контекстом та основою формування різних груп та спільнот. Таким чином, сучасний онлайн-простір став тією соціальною лабораторією, в якій відбуваються експерименти з конструювання та реконструювання постсучасного життя в умовах нової цифрової реальності.

Список використаних джерел:

1. Бауман З. Индивидуализированное общество. М. : Логос, 2002.
2. Войскунский А., Евдокименко А., Федунина Н. Сетевая и реальная идентичность: сравнительное исследование // *Психология. Журнал Высшей школы экономики*. 2013. Т. 10. № 2. С. 98–121.
3. Гараи Л. Дополнительность теории информации и теории идентичности в науках о человеке // *Вопросы философии*. 2019. № 5. С. 118–123.
4. Горный Е. Виртуальная личность как жанр творчества. URL: <http://www.netslova.ru/gorny/vl.html>
5. Лисенкова А. А. Персональная проектная идентификация в цифровом пространстве // *Культура и цивилизация*. 2017. Т. 7. № 5А. С. 474–480.
6. Москаль Ю. Ідентифікація та ідентичність у суспільному форматі теоретичного аналізу // *Психологія і суспільство*. 2006. № 1. С. 96–112.
7. Тульчинский Г. Л. Total Branding: мифодизайн постинформационного общества. Бренды и их роль в современном бизнесе и культуре. СПб., 2013.
8. Фрейд З. Я и ОНО. М. : Эксмо-Пресс; Фолио, 2017.
9. Чорна Л. Г. Рольова ідентичність: її локалізація серед інших видів ідентичності особистості // *Наукові студії із соціальної та політичної психології* : зб. статей. К. : Міленіум, 2011. Вип. 27(30). С.120–129.
10. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон ; [пер. с англ. А. В. Толстых]. М. : Флинта; МПСИ; Прогресс, 2006. 341 с.

Ключові слова: ідентичність, ідентифікація, соціалізація, соціальні мережі, цифрове суспільство.

Key words: identity, identification, socialization, social networks, digital society.

ТАТЬЯНЧИКОВ АНДРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри психології, кандидат психологічних наук, доцент*

САНОГЕННЕ МИСЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Ситуація війни, в якій опинилось населення України, докорінно змінило практично всі сфери життя людини. Громадяни стикнулися з новими випробовуваннями та викликами – від найбільш важких та психотравмуючих (смерть або поранення близьких, руйнування житла та втрата матеріальних цінностей) до менш руйнівних, але таких, що викликають стресові стани (від'їзд з рідного дому з усвідомленням відсутності можливості повернутися, виїзд за кордон та адаптація у новому соціокультурному середовищі, втрата роботи, страх за життя, зневіра, невизначеність, невпевненість у завтрашньому дні).

За даними фахівців в області психічного здоров'я, війна в Україні викликає в громадян сильні негативні емоції: гнів, страх, занепокоєння, розгубленість і тривогу. Коли виникає невизначеність, люди уявляють собі найгірший сценарій, який може призвести до відчуття безпорадності та тривоги [5].

Стреси та негативні переживання часто негативно впливають на фізичне здоров'я людини. Це відбувається не відразу, а дещо згодом. В стресових ситуаціях мобілізуються внутрішні резерви, що поступово виснажує організм. Типовими небезпечними психосоматичними захворюваннями після переживання потужних та довготривалих стресових ситуацій є: ішемічна хвороба серця, інфаркт, інсульт, гіпертонічна хвороба, цукровий діабет, язва шлунку, шкірні захворювання.

Під час війни людина здатна занурюватись у ситуацію глибокої депресії, однією з причин якої є відчуття безпомічності, неможливості вплинути на ситуацію (так звана набута безпомічність). Однак варто розуміти, що навіть у найскладніших ситуаціях людина може знайти з неї вихід, зберегти контроль над своєю поведінкою та своїм життям. Необхідно усвідомлювати, що будь-яка війна закінчується та починається важкий та важливий період відбудови та переходу до мирного життя. Тому вкрай важливим є збереження та зміцнення психічного здоров'я.

Контролювати свої емоції, протистояти руйнівному впливу стресу допомагає в тому числі перебудова та трансформація патернів власного мислення. Сучасна психологічна наука доводить наявність зв'язку між і станом психічного та фізичного здоров'я та способом мислення людини. З когнітивної точки зору викривлене мислення змушує людину перебільшувати загрози та невдачі, що призводить до розладів.

Відомо, що особистість в стресовій ситуації не здатна повноцінно контролювати власне мислення та застосовувати рефлексію, внаслідок

чого в неї закріплюється негативний досвід переживань. Мозок людини починає невірно оцінювати ситуацію, будувати найгірші та песимістичні прогнози. Таке мислення носить патогенний характер. Патогенне мислення характеризується наступними рисами: відірваністю від реальності; відсутністю рефлексії, тенденцією зберігати в собі образи, страх; тенденцією жити спогадами, займатися «самокопанням»; постійним очікуванням негативних подій, програмуванням себе на негатив; тенденцією ховати своє справжнє обличчя під маскою, невмінням і небажанням бути самим собою; невмінням ефективно використовувати свої інтелектуальні здібності тощо [1].

Патогенне мислення проявляється при абсолютній свободі уяви, відсутності гальмівних механізмів над перебігом думок і образів, відсутності рефлексивного аналізу власного мислення та неусвідомленості таких операцій розуму, що породжують емоцію. Патогенне мислення є типовим для більшості людей та зведеним до автоматизму. За допомогою свого мислення людина відтворює в своїй уяві та думках стресову ситуацію безліч разів, що є наслідком можливої появи стану хронічного стресу, який руйнує організм. Отже, патогенне мислення може посилювати стрес, напруженість та підвищення ймовірності виникнення психічних розладів [3].

Однак мислення людини може стати і потужним ресурсом для подолання стресу та негативних емоцій, які його супроводжують. Це відбувається завдяки осмисленню ситуації, її розумінням під іншим кутом, займанню ролі спостерігача за власними емоціями, їх усвідомленій інтерпретації. Таке мислення має оздоровлюючий або саногенний характер.

На противагу патогенному мисленню, у якому беруть участь розумові автоматизми, що практично неусвідомлюються, саногенне (оздоровлююче) мислення, передбачає розгортання процесу рефлексії у важких життєвих ситуаціях, усвідомлення патогенних компонентів, що беруть участь в породженні негативних емоційних переживань, їх довільна заміна і далі – згортання процесу до автоматичного стану [1].

У контексті до наукового підходу до саногенного мислення, будь-яка емоція, що виникає у людини, пов'язана з її мисленням і специфікою розумових операцій. Таким чином, довільна регуляція емоцій і зміна стану людини пов'язана з формуванням особливих розумових схем, що запобігають виникненню негативних емоцій або сприяють цьому. Отже усвідомлення, аналіз та корекція власних думок можуть суттєво змінити або ж послабити недоречні емоційні реакції. Цей підхід близький до положень представників когнітивно-біхевіоральної школи, які також бачили механізм регуляції емоційних станів у зміні розумових схем [1].

Особливість саногенного мислення полягає в тому, що людина помилки відокремлює себе від власних переживань та починає спостігати за ними ззовні. Саногенне мислення є одним із регуляторів емоційних станів особистості. На відміну від патогенного, саногенне мислення сприяє подоланню негативних емоцій та психологічному оздоровленню

людини. Механізмом протікання процесу саногенного мислення є процес обмірковування природи виникнення емоції та її усвідомлення, самовдосконалення власного Я; дисоціювання від переживання негативних емоцій. Особистість за допомогою саногенного мислення може усвідомити ситуацію, що склалась, а також процес виникнення тих чи інших емоцій, зрозуміти власну реакцію. Опанувавши саногенним мисленням, людина припиняє шкідливу й марну автоматичну роботу розуму й нейтралізує емоцію [4].

Для саногенного мислення характерно вміння концентрувати увагу; зосереджуватися на предметах роздумів; вміння переривати неприємні спогади після того, як з них був взятий досвід, здатність розглядати свої вчинки і свій досвід як би з боку (рефлексія); усвідомлення розумових дій, які породжують емоції, угасання емоційної яскравості образів минулих подій завдяки роздумів про них у стані розслаблення, внутрішнього спокою; концентрація на тому, що відбувається зараз [1].

Перехід до саногенного мислення відбувається поступово, за допомогою певних вольових зусиль. Кожного разу, коли людина відчуває негативні емоції (страху, гніву, образи тощо) необхідно чітко усвідомити природу цих емоцій, зосередитись на причинах та механізмах їх виникнення, припинити уявлення можливих негативних наслідків та варіантів розгортання ситуації, абстрагуватися від спогадів та думок, які породжують негативні емоції, спробувати надати раціональну інтерпретацію ситуації та побудувати раціональні стратегії виходу з неї.

Отже, в умовах постійних стресових ситуацій, негативних переживань, які породжуються бойовими діями в країні, вкрай важливим є збереження психічного здоров'я особистості. Значно знизити руйнівний вплив стресорів на особистість можна шляхом зміни власних думок, рефлексії та переході від патогенного до саногенного мислення, зміна власного ставлення до ситуації, розуміння важливості збереження здоров'я.

Список використаних джерел:

1. Гільман А. Ю. Проблема саногенного мислення в зарубіжній науці. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Психологія»*. Харків, 2015. Вип. 57. С. 64–68.
2. Ларіна Т. О. Алгоритми підтримання саногенного комунікативного простору особистості під час переходу суспільства від війни до миру *Породжені війною спільноти як соціальні донори і реципієнти: матеріали міждисциплінарного наукового семінару*, м. Київ, 25 березня 2021 р. / ред. кол.: Т. М. Титаренко, О. Г. Злобіна, М. С. Дворник. Київ : ІС НАН України; ІСПП НАПН України, 2021. С. 35–37.
3. Сучасні здоров'язбережувальні технології: монографія / за загальною редакцією проф. Ю. Д. Бойчука. Харків : Оригінал, 2018. 724 с.

4. Ярош Н. С. Саногенне мислення як чинник стрес-долаючої поведінки особистості : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Інститут психології імені Г. С. Костюка. Київ, 2018.23 с.
5. How to talk to loved ones about Ukraine and other distressing news. URL: <https://www.medicalnewstoday.com/articles/how-to-talk-to-loved-ones-about-ukraine-stressful-news> (Last accessed: 02.06.2022)

Ключові слова: саногенне мислення, патогенне мислення, саногенна рефлексія, стрес, психічне здоров'я.

Key words: sanogenic thinking, pathogenic thinking, sanogenic reflection, stress, mental health.

ТАШМАТОВ ВЯЧЕСЛАВ АБДУЛЛАЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри психології, кандидат психологічних наук*

ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВІДБІР ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ

Надзвичайна ситуація – обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності [1].

Землетруси і урагани, лавини і селі, пожежі і різноманітні аварії – це надзвичайні ситуації, з наслідками яких шохвилини боротися аварійно-рятувальні підрозділи Державної служби України з надзвичайних ситуацій (далі – ДСНС). Та що бачать звичайні люди. Відбулася пожежа, приїхала спеціальна техніка, вийшли з неї рятувальники в спеціальному захисному обладнанні, загасили пожежу та й поїхали. І все...

Але приїхали не роботи на спеціальних автомобілях, а приїхали звичайні, хоча і відповідно навчені, люди. Люди, у яких є тіло, є емоції, думки, риси характеру та інші психологічні якості. І цим людям потрібно рятувати інших, незважаючи ні на що. Ні на можливість отруїтися чадним газом, ні на загрозу постраждати від вибуху, ні на можливість бути заваленим залишками конструкції. Статистика говорить сухими цифрами, що професія рятувальника входить до трійки найнебезпечніших у світі.

Рятувальники виконують різноманітні функції цивільного захисту, а саме:

1) проведення робіт та вжиття заходів щодо запобігання надзвичайним ситуаціям, захисту населення і територій від них;

2) проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт;

3) гасіння пожеж;

4) ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій в умовах екстремальних температур, задимленості, загазованості, загрози вибухів, обвалів, зсувів, затоплень, радіоактивного, хімічного забруднення та біологічного зараження, інших небезпечних проявів;

5) проведення піротехнічних робіт, пов'язаних із знешкодженням вибухонебезпечних предметів, що залишилися на території України після воєн, сучасних боеприпасів та підривних засобів (крім вибухових пристроїв, що використовуються у терористичних цілях), крім територій, які надані для розміщення і постійної діяльності військових частин, військових навчальних закладів, підприємств та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань;

6) здійснення через підрозділи Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту комплексу заходів з метою ліквідації небезпек, пов'язаних із вибухонебезпечними предметами, зокрема нетехнічне та технічне обстеження територій, складення карт, виявлення, знешкодження та/або знищення вибухонебезпечних предметів, маркування, підготовки документації після розмінування, надання громадам інформації про протимінну діяльність та передачу очищеної території;

7) проведення вибухових робіт для запобігання виникненню надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків;

8) проведення робіт щодо життєзабезпечення постраждалих;

9) надання екстреної медичної допомоги постраждалим у районі надзвичайної ситуації і транспортування їх до закладів охорони здоров'я;

10) здійснення перевезень матеріально-технічних засобів, призначених для проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та надання гуманітарної допомоги постраждалим внаслідок таких ситуацій;

11) надання допомоги іноземним державам щодо проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, гуманітарного розмінування територій та водних акваторій;

12) проведення аварійно-рятувального обслуговування суб'єктів господарювання та окремих територій, на яких існує небезпека виникнення надзвичайних ситуацій [1].

Вважається, що людина, яка працює в ДСНС, готова апріорі до різноманітних емоційних навантажень, і може подолати будь-які стресогенні впливи. Але, на жаль, це не зовсім так. Досліди виявили, що у персоналу ДСНС під час ліквідації різноманітних надзвичайних ситуацій, в тому числі пожеж, частота пульсу іноді перевищує 160–180 ударів за

хвилину. І після завершення робіт їм теж потрібно декілька годин для реабілітації та поновлення нормального психічного стану.

Наприклад, один з офіцерів, який збирав фрагменти тіл після авіакатастрофи 2006 року у Сухій Балці, розповідав, що через два тижні після закінчення робіт раптом відчув негаразди у своєму психічному стані. Він йшов парком із дружиною, вони весело розмовляли, і раптом він боковим зором побачив щось схоже на частину людського тіла. Це було просте каміння, велике, але каміння! Він раптом припинив розмову, посірів, покритися потом, і потім десь хвилин 10 приходив до тями. Якщо б психологічна допомога йому була надана в день закінчення аварійно-рятувальних робіт, то він жив би звичайним життям і виконував свою роботу без збоїв.

Катастрофа літака показала, що з 172 працівників ГУ ДСНС України в Донецькій області, які були задіяні для ліквідації цієї надзвичайної ситуації, далеко не всі були готові на початковому етапі виконувати свої обов'язки. Під час цієї роботи у деяких молодих працівників були спроби відмовитися від виконання завдань з пошуку та збору тіл загиблих та їх фрагментів.

У 18 ліквідаторів після закінчення робіт були виявлені всі ознаки посттравматичного стресового розладу, що має такі прояви: підвищена фізіологічна збудженість, яка проявляється у нічних кошмарах, нав'язливих станах, спогадах та думках; емоційне виснаження, яке має вигляд зниженого настрою, підвищеної тривожності, різке зменшення інтересу до всіх проявів життя; деякі порушення поведінки такі, як дратівливість, зниження активності, порушення у спілкуванні з рідними та колегами по роботі [4].

Таким чином, для якісного виконання завдань цивільного захисту, співробітники ДСНС повинні мати специфічні психологічні якості. Наявність таких якостей перевіряється під час професійно-психологічного відбору – комплексу заходів, спрямованих на виявлення рівня розвитку професійно важливих якостей особистості та визначення за допомогою психодіагностичних методик рівня придатності кандидатів для проходження служби (роботи) в органах і підрозділах цивільного захисту, навчання у вищих навчальних закладах ДСНС [3].

Професійно-психологічний відбір проводиться після попереднього вивчення кандидата посадовими особами структурного підрозділу, на який покладено функції роботи з персоналом апарату ДСНС, органу чи підрозділу цивільного захисту перед проходженням лікарсько-експертної комісії.

Перед проведенням психологічного обстеження кандидат власноруч засвідчує підписом, що на дату тестування скарг на стан здоров'я, загальне самопочуття не має та дає добровільну згоду на його проведення.

Психологічне обстеження проводиться в ранкові години після попередньої співбесіди з психологом за наявності в кандидата направлення на проходження психологічного обстеження. Психологічне обстеження включає в себе співбесіду та тестування по методикам: методика КОТ;

методика «Слухо-мовна пам'ять»; методика «Коректурна проба»; методика «16-факторний опитувальник Кеттела»; методика схильності до ризику О.Г. Шмельова; багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (МЛО-АМ) А.Г. Маклакова і С.В. Чермяніна.

Якщо під час співбесіди в кандидата виявлено стомлення, психоемоційний стрес чи період адаптації після перенесеного захворювання, проведення обстеження переноситься на інший день, погоджений із кандидатом.

Висновок за результатами психологічного обстеження кандидатів дійсний протягом 6 місяців.

За результатами здійснення психологічного обстеження психолог подає керівнику пропозиції про доцільність подальшого здійснення відбору кандидата з одним із таких висновків «рекомендується» чи «не рекомендується» [2;3].

Таким чином, професійно-психологічний відбір персоналу ДСНС, є одним із важливих елементів психологічного забезпечення підрозділів цивільного захисту.

Список використаних джерел:

1. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2013 року № 593 «Про затвердження Положення про порядок проходження служби цивільного захисту особами рядового і начальницького складу» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/593-2013-%D0%BF#Text>
3. Наказ МВС України від 31.08.2017 № 747 «Про затвердження порядку психологічного забезпечення в Державній службі України з надзвичайних ситуацій» <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-17#Text>
4. Попов В. М., Христенко В. Є. Психологічне забезпечення проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт під час ліквідації надзвичайних ситуацій. https://nuczu.edu.ua/sciencearchive/ProblemsOfExtremeAndCrisisPsychology/vol3_2/23.pdf

Ключові слова: надзвичайна ситуація, професійно-психологічний відбір, психологічне обстеження.

Key words: emergency situation, professional-psychological selection, psychological examination.

ГАЧАК-ВЕЛИЧКО ЛІЛІЯ АНДРІЙВНА

*Національна академія сухопутних військ імені Петра Сагайдачного,
старший викладач кафедри морально-психологічного забезпечення
діяльності військ, кандидат юридичних наук*

ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІ ЯК ОБ'ЄКТ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Збройні Сили є одними з важливіших політичних інститутів суверенної держави. Наявність сучасних, високотехнологічних, укомплектованих найкращими кадрами Збройних Сил – це один із стримуючих факторів у період нестабільної геополітичної ситуації у світі та одночасно гарант безпеки держави.

Питання професійної орієнтації з підготовки кадрів для військової служби мають свою психологічну специфіку, основою якої є саме поняття – державна військова служба, яка є однією з видів державної служби. Відмінною рисою, наприклад, від цивільного службовця є те, що військовослужбовець, з одного боку, має право на застосування зброї та, з іншого боку, зобов'язаний у випадку необхідності, за наказом командира, виконати свій військовий обов'язок до кінця. Тобто, віддати найдорожче, що є у людини – своє життя, захищаючи народ країни та суверенітет держави, яким він давав військову присягу поступаючи на військову службу. Це одна з ключових психологічних особливостей у підготовці молоді до служби у армії та діяльності служб у роботі з особовим складом військових частин з військовослужбовцями на заклик [1, с. 23].

Кожен військовослужбовець, як особистість, має не лише властиві йому особливості нервової системи (психіки), але й формується й розвивається у різних соціальних умовах (сім'я, освітні заклади та заклади професійної підготовки, військовий підрозділ), що складає своєрідний зміст його психології. Це явище отримало назву індивідуальності, які відображають своєрідне поєднання психічних та психологічних особливостей конкретного військовослужбовця [2, с. 120].

Особистість військовослужбовця постійно зберігає на собі відбиток своєї біологічної, природної організації. Але питання полягає у тому, як зрозуміти співвідношення природного й соціального у особистості. Ось тут важливо усвідомити, що природні органічні сторони існують у структурі особистості як її соціально-обумовлені елементи. Адже біологічне, входячи у особистість військовослужбовця, стає соціальним та надалі реалізується (психологічно) у конкретній військово-професійній діяльності [3, с. 34].

Однак оточуючий військовослужбовця світ (умови військово-професійної діяльності) та сам він постійно змінюються. Відповідно, абсолютної тотожності особистості та умов її діяльності немає й не може бути. Людина постійно знаходиться у світі «порушеної рівноваги»,

єдності й боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні. Відповідно неможна виділити ні одного моменту у професійній діяльності військовослужбовця, коли б він не відчував потреби відновити баланс порушеної рівноваги між його особистісним змістом та умовами служби. А для цього він змушений проявляти достатню психологічну активність [4, с. 56].

Активність військовослужбовця закладена у самій його природі та властива йому об'єктивно. Однак направленість активності у військовій діяльності завжди орієнтована на цілком конкретну реальність (об'єкт), у якості якої виступають службові явища та процеси. Усі їх складові формують цілісний феномен військової праці. Основними її сторонами є військово-професійна діяльність, повсякденні стосунки та особистісний розвиток.

Відмінності між людьми менш за все виражені у наборі біологічних потреб, їх кількісних та якісних параметрах. Особистість тут проявляє себе в основному у способах їх задоволення, які базуються на психофізіологічних основах військовослужбовця та відображають досягнутий рівень засвоєння ним цінностей культури, суспільного порядку, практики військової служби. Це важливо враховувати організовуючи життєдіяльність особового складу, особливо в умовах проживання у казармі. У протилежному випадку наявність різного досвіду задоволення біологічних потреб стає однією з причин міжособистісних та внутрішньо-особистісних конфліктів [5, с. 205].

У той же час важливо враховувати, що військовослужбовець по своїй сутності постає як суб'єкт військової праці, цілісний феномен зі своїми специфічними макрохарактеристиками як індивід, особистість та індивідуальність. У кожному прояві його активності представлена система потреб, але у різній ієрархії. У результаті, вступаючи у взаємодію з об'єктами військово-професійної діяльності він тим самим не лише пізнає їх властивості, але й самого себе. Результати цього пізнання фокусуються у його досвіді. У випадку виникнення необхідності задоволення будь-якої потреби військовослужбовець, опираючись на свій досвід, направляє власну активність на пошук тих засобів, взаємодія з якими дозволяє йому досягти цього.

У висновку, об'єкти, які формують умови військової діяльності, стають предметами особистісної потреби [5, с. 210].

Таким чином, військовослужбовець, як будь-яка інша людина, об'єктивно схильний бути активним у взаємодії з оточуючим середовищем та реалізовувати себе у специфічній діяльності, представленій військовою службою. У військовій соціології актуальним залишається питання про те, чи вважається військова служба звичайною професією чи особливим способом життя.

Не дивлячись на наявність інституціональних основ військової служби: патріотичних цінностей, переконань, історичних традицій, сучасний військовослужбовець орієнтований на ринкові: для багатьох молодих людей служба за контрактом розглядається перш за все як джерело стабільного гідного доходу, безкоштовного життя, пільг та

соціальних гарантій. Відомий американський військовий соціолог Чарльз Москос першим звернув увагу на мінливий характер військової служби, та сприйняття суспільства військовослужбовців та самими військовослужбовцями військової служби, де відбувається трансформація від соціального інституту з поняттям честі та обов'язку до роду занять з ринковими механізмами функціонування [6, с. 21].

Однак, психологи відмічають, що військовослужбовець як особистість, та військова професія невід'ємні від військової культури, під якою розуміють субкультуру військовослужбовців, яка включає у себе спосіб життя, набір цінностей та норм, мова, ритуали, символи, матеріальну та художню культуру, мистецтво. Військова культура формується цілеспрямовано державою та Збройними Силами з метою формування духовних основ військової служби та військової ідентичності військовослужбовців.

Необхідно признати своєрідність військової служби як професії. Розповсюджена думка, що військова професія вимагає від людини, перш за все, покликання та готовності до останньої краплі крові самовіддано захищати Батьківщину. Так, військовий історик А.І. Каменев пише: «Офіцер – особлива професія, ця особливість проявляється у своєрідних вимогах до його якостей. Це професія складна (фізично, морально та психологічно), небезпечна навіть у мирний час, вимагає високої самовідданості, яка доходить до самозабуття. Ряди офіцерського корпусу залишити набагато складніше, ніж порвати з будь-якою іншою спеціальністю. Офіцерська служба пов'язана з багатьма позбавленнями та обмеженнями, незручностями, які не відчують представники інших професій. Грошова винагорода за офіцерську працю, як правило, не відповідає той високій її «вартості», якою по справедливості ця праця повинна оцінюватися. Висока ступінь відповідальності, обмеженість громадянських та особистих прав та свобод важким тягарем лягають на душу офіцера й вимагають високого рівня свідомості й самообмеження. Не кожна людина в стані нести по життю такий тягар [7, с. 26].

Соціальне середовище військовослужбовців досить зачинене та консервативне, показниками зізнання у ньому служить успішний досвід, пов'язаний з подоланням тягара та позбавлень військової служб, життям у казармі, участю у бойових діях чи навчаннях.

Список використаних джерел:

1. Афонін Є. А. Становлення ЗС України: соціальні та соціально психологічні проблеми – НАН України. Інститут соціології. – К. : Інтерграфік. 2014. – 304 с.
2. Голик М. М., Ляшенко В. М., Романишин А. М., Романовський Я. Я. Морально-психологічне забезпечення діяльності військ. Частина II : Курс лекцій. – Львів : ЛІСВ, 2019. – 224 с.
3. Грибенюк Г. С. Мотиваційна готовність курсантів і слухачів вищого військового учбового закладу до професійної діяльності (на прикладі

- спеціалістів пожежної безпеки МВС України). Дис. ... канд. психол. наук: 20.02.02. – К. : Київський військовий гуманітарний ін-т, 2017. – 190 с.
4. Дорошенко М. М. Індивідуально-психологічні особливості військовослужбовців з граничними нервово-психічними розладами : автореф. дис. ... канд. психол. н.: 20.02.02 / Військовий гуманітарний ін-т Національної академії оборони України. – К. : Товариство «Знання» України, 2016. – 19 с.
 5. Дубяга А. А. Готовність до ризику у професійній діяльності в уявленнях військовослужбовців Національної гвардії України. Вісник Національного університету оборони України. 36-к наук. праць. К. : НУОУ, 2014. Вип. 4 (41). С. 205–210.
 6. Методичні рекомендації з організації психологічного вивчення вивчення військовослужбовців строкової служби Збройних Сил України. – Київ : Головне управління по роботі з особовим складом Збройних Сил України. – 2015. – 108 с.
 7. Методичні рекомендації з організації психологічного вивчення військовослужбовців, призваних за мобілізацією, у навчальних центрах (частинах) Збройних Сил України. – Київ. : Головне управління по роботі з особовим складом Збройних Сил України. – 2016. – 30 с.

Ключові слова: військовослужбовець, особистість, військова служба, професійна діяльність, психологічні особливості.

Key words: serviceman, personality, military service, professional activity, psychological features.

ГЕРМАН ЛЮДМИЛА ВІКТОРІВНА

*Національна академія Служби безпеки України,
старший науковий співробітник наукової лабораторії,
кандидат психологічних наук*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ СТРЕСОГЕННИХ ЧИННИКІВ НА УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

Протягом восьми років російська федерація вела гібридну війну проти України, прикриваючи свої дії турботою про російськомовне населення, яке проживає на сході країни. Однак, 24 лютого 2022 року з боку російської федерації відбулась фактична зовнішня інтервенція нашої країни. Тому, на сьогодні питання війни і миру для України є найбільш пріоритетним, яке стосується кожного її громадянина.

Слід зазначити, що війна – це надзвичайно сильний психологічний подразник для кожної людини та суспільства. У ситуації воєнного конфлікту можливі безпекові загрози перетворюються на повсякденну реальність, яка вимагає нових стратегій існування. В цей складний час, звичайно, на передній план висувуються такі поняття як: «мужність», «сила», «честь», «сміливість» та «героїзм», адже фізичне виживання

у такий складний час часто залежить від наявності цих якостей. Однак важливо наголосити, що кожна людина має різні реакції та різні можливості щодо убезпечення себе від стресу, який визначається як негативний емоційний стан, що виникає у людини в результаті фрустрації, і полягає в неадекватній та дезадаптаційній поведінці [1]. Такий стан виникає під дією стресогенних чинників, сила впливу яких перевищує адаптивні можливості особистості, але не спричиняє летального наслідку. Війна може спричинити тривалу стресову реакцію, яка виснажує організм та негативно впливає на психічне та фізичне здоров'я.

Будь-яка психотравмуюча подія викликає стрес, адже неможливо бути психологічно готовим до невідомого. Саме раптовість, відсутність подібного досвіду та неможливість взяти під контроль ситуацію стали основними стресогенними чинниками для більшості людей під час збройної агресії рф. Не зважаючи на аналітичні прогнози вітчизняних та зарубіжних ЗМІ щодо можливості нападу рф, психологічно мало мало хто був готовий до військового конфлікту, а тим більше до повітряних атак, обстрілів важкою артилерією, облог, тривалого перебування у сховищах. Багато хто отримав травми особисто, або бачив у навколишніх людей. Тому з'являється відчуття загрози через набуті травми, поранення або через усвідомлення того, що з людиною може відбутись (уявна загроза). У таких випадках домінантою психічного стану постраждалої особи стає почуття страху. Зміни можуть виникати у її життєвих орієнтаціях, переконаннях, моральних цінностях, прагненнях тощо. При цьому зміни у психологічній складовій зумовлені не лише специфікою самої ситуації, а й фізичним та психічним станом людини. Прагнення безпеки для себе та своїх близьких є основним мотивом поведінкових реакцій та дій постраждалого. Лише після, хоча б часткового, згасання почуття страху людина починає мислити раціонально та усвідомлювати, що саме з нею відбувається, прогнозувати розвиток ситуації, свої подальші дії та їх наслідки. Саме включення раціональних компонентів дає можливість людині вийти із ризикованої ситуації з мінімальними втратами для себе та оточуючих.

Науковцями, які займаються даною проблематикою було виокремлено п'ять груп потреб, що проявляються у постраждалих в осередку надзвичайної ситуації [2]:

1. *Потреба у встановленні зв'язків* – для подолання почуття ізоляції, постраждалий намагається проявити турботу про когось (не обов'язково свого ближнього), або нести відповідальність за іншого. Якщо з якихось причин ця потреба не задовольняється, людина починає відстоювати лише свої власні інтереси (в першу чергу – у безпеці), припиняє допомагати іншим, виявляє недовіру до них.

2. *Потреба у подоланні* – реалізується через бажання стати активним творцем свого життя. Оптимальне задоволення цієї потреби дозволяє людині повернути почуття свободи та власної значущості.

3. *Потреба у коріннях* – у надзвичайній ситуації людина відчуває потребу в почутті стабільності та міцності, що схоже з тим відчуттям безпеки, яке в дитинстві забезпечував зв'язок з матір'ю.

4. *Потреба в ідентичності* – кожна людина відчуває внутрішню потребу тотожності із самим собою. Завдяки цій ідентичності люди відчувають свою індивідуальність, несхожість з іншими, усвідомлюють свою автентичність. В ситуації військової загрози люди припиняють сприймати себе як «хазяїна власного життя», адже, для того, щоб залишитись живими та здоровими їм доводиться дотримуватись вказівок інших людей (окупантів, військових). При чому, зазвичай з цією проблемою частіше стикається цивільне населення, ніж військові. Адже мирним жителям доводиться переосмислити своє місце та роль у світі, що кардинально змінився.

5. *Потреба в системі поглядів та відданості* – кожна людина має свою світоглядну модель побудови світу, яка являє собою сукупність поглядів та переконань, що дозволяє людині сприймати та пізнавати об'єктивну реальність. Усвідомлення свого існування в умовах, що виходять за межі власного досвіду, призводять до переосмислення у кожного його ціннісних орієнтацій та установок.

Отже, підсумовуючи вищевикладене можна зробити висновки, що:

- поведінка в умовах військового конфлікту найчастіше супроводжується виникненням специфічних психічних станів, найтиповішими серед яких є стрес, страх, тривога, фрустрація, паніка, нервово-психічна напруга тощо;
- досвід перебування будь-кого у ситуаціях військової загрози призводить до переосмислення ціннісних орієнтацій та життєвого світогляду в цілому;

Список використаних джерел:

1. Немов Р. С. Психология : словарь-справочник. В 2 ч. Ч. 2. М. : ВЛАДОСПРЕСС, 2003. 352 с.
2. Оніщенко Н. В. Екстрена психологічна допомога постраждалим в умовах надзвичайної ситуації: теоретичні та прикладні аспекти : монографія. Х. : Право, 2014. 584 с.

Ключові слова: стрес, війна, военний конфлікт, страх, тривога, безпека.

Key words: stress, war, war conflict, fear, anxiety, safety.

СЕКЦІЯ 7

ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ: КОНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР

Керівник секції: завідувач кафедри конституційного права,
кандидат юридичних наук, доцент Д. С. Терлецький

Секретар секції: асистент кафедри конституційного права,
кандидат юридичних наук Ю. Д. Батан

ТЕРЛЕЦЬКИЙ ДМИТРО СЕРГІЙОВИЧ

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри конституційного права,
кандидат юридичних наук, доцент

КОНСТИТУЦІЙНА БЕЗПЕКА ЗА НАДЗВИЧАЙНИХ УМОВ

Конституційна безпека є невід'ємним складником національної безпеки [1]. Це резонне і раціональне твердження, яке серед іншого отримало й нормативне втілення у Законі України «Про національну безпеку України» [2], разом з тим не виключає їхньої конкуренції та протиставлення. Іншими словами, конституційна безпека, яка може бути визначена як декларована мета і очікуваний результат реалізації об'єктивованих (у низці випадків – імпліцитно) Конституцією України цінностей й принципів, які визначають конституційний лад держави, може і насправді часто оцінюється як чинник, який ускладнює здійснення і захист національних інтересів.

Таке сприйняття системного взаємозв'язку конституційної та національної безпеки має місце і за звичайних умов, але найбільш виразно проявляється саме за надзвичайної ситуації. Хрестоматійною у цьому контексті є позиція Дж. Локка, який звеличуючи чесноти «обмеженого та законного правління» [3], тим не менш був переконаний у тому, що виконавча влада має і повинна мати за надзвичайної ситуації прерогативу «діяти на власний розсуд заради суспільного блага, не спираючись на приписи закону, а іноді навіть всупереч їм» [3, с. 256–257].

Вирішальним аргументом на користь такого підходу, що визначає відступ від звичайних процедур організації та здійснення державної влади як неодмінну умову та складник реагування держави на надзвичайну ситуацію, є ідея про існування основоположної онтологічної різниці між звичайним та надзвичайним станом. Саме цей постулат

закладав від початку і дотепер закладає основу аналізу при визначення ролі і значення права за надзвичайної ситуації.

Після терористичної атаки 2001 року на США значну увагу привернули теоретичні позиції К. Шмітта часів Веймарської республіки, який, серед іншого, є чи найбільш відомим прихильником заперечення в умовах надзвичайної ситуації права як такого. Абсолютизуючи відмінність між нормальним та виключним, К. Шмітт стверджував, що право передбачає загальні правила, призначені для вирішення нормальної ситуації, яка є повсякденною та передбачуваною. Однак надзвичайні події, які неминуче настають, неможливо передбачити і, отже, вони не можуть бути заздалегідь передбачені правом. «Винятковий випадок, випадок, який не визначений у чинному праві, згодом можна охарактеризувати як випадок надзвичайної небезпеки, загрози існуванню держави тощо, але не можна описати за фактичним складом» [4, с. 16]. Оскільки надзвичайна ситуація за визначенням не є нормальною ситуацією, норми права не є застосованими. Неможливість передбачити будь-яку ситуацію, яка може виникнути, означає, що верховенство права повинно поступатися застосуванню позаправових заходів *ad hoc* або 'рішень' суверена. Єдиним суб'єктом, здатним ефективно та оперативно реагувати на таку загрозу, на переконання К. Шмітта, є сама лише виконавча влада, яка заздалегідь не поставлена у залежність від жодної юридичної норми. Неухильне дотримання юридичних обмежень, включно з вимогою попереднього юридичного дозволу на будь-які дії, є не лише наївним, але й небезпечним, і тому перешкоджатиме здатності уряду реагувати на надзвичайні обставини, що вимагають максимальної гнучкості [5, с. 28–32].

Постановка та вирішення К. Шміттом цього питання, яке, до слова, було складовою його загальної критики ліберальної демократії, з усією очевидністю заперечує обмежувальне призначення права і абсолютизує політичне 'рішення' в умовах антагоністичного протистояння, яке виключає саму можливість дискусії та компромісу. Проте навіть безумовні противники такого підходу, неодностайні у своєму прагненні узгодити дихотомію нормального-виключного із тими цінностями, які визначають зміст обмеженого правління, передусім – верховенством права.

Дж. Уолдрон, узагальнюючи наявні позиції, вказує у цьому зв'язку на три можливі підходи. Згідно з першим підходом, заради верховенства права наявні юридичні, насамперед, конституційні гарантії беззастережно мають залишатися чинними. Альтернативою до такого підходу є покладання на загальний дух гнучкості та ситуативної чутливості, який властивий діяльності державі навіть у звичайний час. У такому разі верховенство права не є головним обмеженням гнучкості діяльності держави в умовах небезпеки. Нарешті, згідно з третім підходом, можна заздалегідь встановити конкретні правові норми, які мають регулювати надзвичайні ситуації – норми, які, наприклад, зупиняють звичайні гарантії громадянських свобод або уможливають широкий

розсуд при здійсненні дій, які б за звичайної ситуації регулювалися б загальними нормами права [6].

Аналізуючи наведені підходи варто вказати, що дихотомія нормального-виключного не враховує того, що звичайна ситуація як така вже передбачає виняткові повноваження, а також заперечує те, що способи реагування на виняткові обставини, насправді насичені правовим змістом. Між звичайним та надзвичайним станом, існує суттєва спадковість, яка визначає не вибір між об'єктивним у праві порядком та тототжним свавіллям розсудом, а вибір між різною мірою правовладдя та різною мірою розсуду [7, с. 4]. Навіть у найспокійніші періоди нормальності завжди наявний простір для розсуду та прийняття рішень, і у найбільш виняткових надзвичайних ситуаціях норми права продовжують упорядковувати життя. Принаймні, право продовжує формувати уявлення про те, що є дозволим в надзвичайних ситуаціях. Разом з тим право структурує визначення надзвичайних ситуацій, випадки, коли вони можуть бути оголошені; те, які повноваження може використовувати держава та коли вони закінчуються [7, с. 44–45].

Як засвідчує порівняльний аналіз конституційних порядків різних держав, вказує Д. Дайзенгаус, вони обирають між закріпленням правил реагування на надзвичайну ситуацію у конституції та визначенням таких правил якщо і тоді, коли надзвичайна ситуація виникла [8, с. 442–443].

У першому випадку відбувається вибір між двома моделями: «виконавчою моделлю», за якої саме виконавча влада наділяється повноваженнями визначати наявність надзвичайної ситуації та вживати належні заходи реагування; та «законодавчою моделлю», яка вимагає, аби законодавча влада визначила юридичний режим вирішення цих завдань. Незважаючи на зроблений вибір, також мають бути встановлені межі судового контролю під час режиму організації та здійснення публічної влади за умов надзвичайної ситуації. Якщо судовий контроль відіграватиме дуже велику роль, то є підстави виділяти третю конституційну модель – «судову модель». Ці завдання мають бути розв'язані навіть у тому разі, коли правовий порядок не має конституційно закріпленого надзвичайного режиму, чи тому, що рівень конституційного визначення є мінімальним або взагалі відсутній, чи тому, що відсутня писана конституція [8, с. 442–443].

Підтримуючи висновки Д. Дайзенгауса про вторинність форми конституції для ідентифікації правового порядку як конституційного та спроможність судів конституювати принципи регулювання надзвичайних ситуацій через контроль та тлумачення, попри їх експліцитну невизначеність, погоджусь і з твердженням, що вибір моделі визначає «дійсна прихильність до конституціоналізму» і тому конституційне регулювання надзвичайних ситуацій набуватиме певної форми, що б не було закріплено чинною писаною конституцією [8, с. 443].

Йдеться, звісно, не про суто формальний аспект розподілу надзвичайних повноважень, а про слідування держави навіть за умов надзви-

чайної ситуації тим принципам, які уможлиблюють та забезпечують обмежене і тому – ефективне правління.

Заперечення такого висновку, значення якого виходить далеко за межі вибору конституційного дизайну надзвичайних повноважень, неминуче означає заперечення сутності конституціоналізму як такого і, отже, «прихильності» до нього певної держави. Надзвичайна ситуація з цієї точки зору є випробовуванням не тільки спроможності держави своєчасно та належно визначати та здійснювати заходи, спрямовані на подолання та усунення обставин, які зумовили таку ситуацію, перевіряючи на міцність наявну соціально-економічну інфраструктуру та систему надання соціальних послуг, а також здатність забезпечувати правовий порядок через монопольне та легітимне застосування примусу.

Рівнюю мірою на практиці випробовується офіційно декларована система організації та здійснення публічної влади. Зауважу, що будь-яка надзвичайна ситуація виступає не стільки першопричиною, скільки каталізатором вже наявних тенденцій. Тому, якщо зумовлені надзвичайною ситуацією заходи засвідчують відступ від звичайних процедур організації та здійснення державної влади, то вихідною тезою є припущення про відповідність таких звичайних процедур засадам демократії, верховенства права та правам людини. В іншому разі має місце не відступ, а посилення недоліків та деформацій здійснюваного публічного владарювання.

Підкреслю, що обмежене правління не є наперед даним, являючи натомість виборюваний результат розвитку політичної організації суспільства та взаємодії між людьми, які мають політичну владу, і людьми, які цій владі коряться. І лише, якщо запровадження обмеженого на засадах демократії, верховенства права та прав людини правління є вирішальним для збереження і визнання влади, таке обмеження буде втілюватися в життя. Інакше виявиться, що «установити стовп демократичності... значно легше, ніж створити сучасну державу, ніж запровадити справжнє верховенство права» [9, с. 9].

Дотримуючись позиції, за якою дискреція, незалежно від нормальності-виключності фактичних обставин, являє іманентну властивість здійснюваного правом регулювання, підкреслю, що резонним є не заперечення дискреційних повноважень як таких, а гарантування того, що будь-яке здійснюване владним суб'єктом дискреційне повноваження формально і змістовно обмежене правом і тому не є свавільним. При цьому переконаний, справжню загрозу конституційній безпеці становить не відступ від звичайних процедур організації та здійснення державної влади, а перетворення виключного та тимчасового на нормальне та постійне як один з результатів подолання надзвичайної ситуації.

Список використаних джерел:

1. Єзеров А. Конституційна безпека як складник національної безпеки України. *Український часопис конституційного права*. 2017. № 2. С. 60–67.
2. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: дата звернення: 03.06.2022).
3. Лок Джон. Два трактати про правління / пер. з англ. Павло Содомора. К. : Наш Формат, 2020. 312 с.
4. Шмитт К. Политическая теология. М. : Канон-пресс-Ц, 2000. 336 с.
5. Шмитт К. Диктатура. От истоков современной идеи суверенитета до пролетарской классовой борьбы. СПб. : Наука, 2005. 329 с.
6. Waldron Jeremy, *The Rule of Law*, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2020 Edition), Edward N. Zalta (ed.), URL: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2020/entries/rule-of-law>
7. Lazar N. C. States of emergency in liberal democracies (Cambridge University Press, 2009).
8. Dyzenhaus David, “States of Emergency” in *The Oxford Handbook of Comparative Constitutional Law*, ed. Michel Rosenfeld and Andras Sajó (Oxford University Press, 2012), P. 442–462.
9. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / пер. з англ. К. : Наш формат, 2019. 608 с.

Ключові слова: конституційна безпека, надзвичайні стани, конституціоналізм.
Key words: constitutional security, state of emergency, constitutionalism.

АФАНАСЬВА МАР'ЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри конституційного права, доктор юридичних наук, професор*

ГРОМАДСЬКА ДОВІРА ДО ЕЛЕКТРОННОГО ГОЛОСУВАННЯ: СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТ

Вже друге десятиліття в світі традиційні паперові бюлетені на виборчій дільниці змагаються з інтернет-голосуванням за лідерство. І якщо до пандемії перевага була на боці паперу та ручки, то COVID-19 надав друге дихання цьому процесу. Для України питання запровадження голосування через Інтернет додатково актуалізували війна, окупація великих територій, евакуація за межі країни 6,8 млн громадян [1] та 8 млн внутрішньо переміщених громадян в країні [2]. Після закінчення воєнного стану на порядку денному, серед іншого, буде питання: як забезпечити участь виборців за кордоном, переміщених осіб та виборців, які перебувають під окупацією, а також як провести вибори із

зруйнованою інфраструктурою (автодороги, приміщення виборчих дільниць тощо).

Очевидно, що електронне голосування дозволяє більшій кількості виборців віддати свої голоси, беручи участь у виборах з будь-якого місця на свій вибір. Але вирішальне значення для прийняття та використання нових інтернет технологій має громадська довіра.

Керівники Міністерства цифрової трансформації України підтверджують, що важливим питанням запровадження електронного голосування залишається готовність і довіра самих виборців [4]. «Треба, щоб люди підготувалися ментально. Ще багато людей поки бояться цифрової держави...» [5].

Зазначене підтверджують і дані соціологічних опитувань, проведених у листопаді 2021 року в Україні, так 65,9 % громадян України не довіряють голосуванню через Інтернет, серед респондентів старше 60 років цей показник сягає позначки 76,8 % [8].

Чому електронне голосування – це місце недовіри? Ми довіряємо цифровому простору фінанси, майно, персональні дані, підпис (згоду), але не свій голос? Соціологічне опитування та попередні дослідження не дають відповіді на це та похідні питання: від яких ключових факторів залежить довіра, чи можна подолати існуючі проблеми та які заходи цьому сприяють.

В дослідженні «Впровадження електронного голосування: основні аспекти» Міжнародний інститут демократії та сприяння виборам (International IDEA) запропонував в якості методологічного інструменту дослідження «Піраміду довіри до електронного голосування» [6].

Вершиною піраміди – і кінцевою метою виборчої реформи – є надійний виборчий процес, який користується високим рівнем довіри громадянськості та довіри до нової системи. Два ключових рівня піраміди – це соціально-політичний та операційно-технічний.

За відсутності публічної презентації технічної та технологічної складових е-голосування, яке пропонується впровадити в Україні, як і законодавчих напрацювань в цій сфері, обговорення операційно-технічного контексту є передчасним. Інше питання, це суспільно-політичний контекст, який складається з таких елементів як: (i) Довіра до адміністрування виборів і довіра до ширшої виборчої системи; (ii) Політичний консенсус; (iii) Соціальний контекст; (iv) Час [6].

Саме сприятливий соціально-політичний контекст значною мірою сприяє запровадженню електронного голосування і може тимчасово навіть приховати проблеми, які можуть виникнути при детальному технічному впровадженні. В той же час, негативний соціально-політичний контекст створює серйозні ризики, навіть якщо технічні та експлуатаційні засади електронного голосування є надійними. Слабка соціально-політична підтримка перешкоджатиме впровадженню надійного рішення для електронного голосування, оскільки опонентам буде набагато легше підірвати довіру до цієї технології голосування, вказуючи на деякі притаманні їй слабкі сторони [6]. «Кіберзлочинцям навіть не потрібно зламувати систему електронного голосування – вони

можуть інформаційними методами підірвати довіру суспільства до електронних виборів» [7]. Тоді вже сама технологія електронного голосування стане джерелом недовіри.

Систему е-голосування можна запровадити лише за умови, що виборці довіряють нинішній виборчій системі. Якщо такої довіри не існує, виборці, швидше за все, не матимуть довіру до нових електронних виборів. «ІТ-інструменти не є панацеєю для вирішення існуючих проблем у сфері виборів. ... там, де вже існує недовіра до виборчого процесу, його цифровізація не покращить ситуацію; навпаки, це може ще більше підірвати довіру виборців» [3].

Довіра – це багатовимірне явище, її збереження чи формування потребують завчасної спільної роботи державницьких та громадських інститутів, створення об'єднаного простору представників академічних кіл та експертів для плідного обговорення кожного етапу впровадження технології електронного голосування. Публічні дебати сприяли б довірі суспільства до системи, забезпечили б прозорість процесу прийняття рішень. Важливим є створення діалогу з громадянами, щоб дізнатися їхню думку та уподобання, їх побоювання, щодо використання технології е-голосування. До того ж, складовою підвищення громадської довіри є і освіта виборців, підвищення обізнаності та поінформованості громадян.

Список використаних джерел:

1. The European Union Agency for Asylum (EUA). Ukraine Crisis: Data and Analysis. URL: <https://euaa.europa.eu/ukraine-crisis-data-and-analysis>
2. Міжнародної організації з міграції (МОМ). Кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні перевищила 8 млн людей: звідки й куди їхали найбільше. *Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України*. URL: <https://www.minre.gov.ua/news/kilkist-vnutrishno-peremishchenyh-osib-vpo-v-ukrayini-perevyshchyla-8-mln-lyudey-zvidky-y-kudy>
3. Lenarčič J. Address by Ambassador Janez Lenarčič, Director of the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights (ODIHR), at the OSCE Chairmanship Expert Seminar on the «Present State and Prospects of Application of Electronic Voting in the OSCE Participating States», in Vienna, Austria 2010, 16 sept. URL: www.osce.org/odihr/71361
4. Радчук. О. Цифровізація довіри: чи готові українці до виборів онлайн. *Слово і діло*. 2021, 19 жов. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2021/10/19/kolonka/aleksandr-radchuk/polityka/cyfrovizacziya-doviry-chy-hotovi-ukrayinczi-vyboriv-onlajn>
5. «Багато людей бояться цифрової держави». Федоров пояснив, чи можливі електронні вибори президента України в 2024 році. *Новое время*. 2020, 15 лист. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/vibori-prezidenta-2024-v-ukrajini-mozhut-proyti-v-elektronniy-formi-fedorov-50123636.html>
6. Introducing Electronic Voting: Essential Considerations. PolicyPaper. 2011 Dec. Stockholm: International IDEA. URL: <http://www.eods.eu/library/IDEA.Introducing-Electronic-Voting-Essential-Considerations.pdf>

7. Проблема в довірі? Світова фахівчиня з кібербезпеки оцінила перспективи електронних виборів в Україні. *Новое время*. 2021, 13 лист. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/elektronni-vibori-nebezpechni-chi-ni-chi-varto-yti-shlyahom-estoniji-ekspert-novini-ukrajini-50195355.html>
8. Суспільно-політичні настрої населення України: актуальні політичні події за результатами телефонного опитування, проведеного 26–29 листопада 2021 року. *Київський Міжнародний інститут соціології*. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1074&page=2>

Ключові слова: вибори, громадська довіра, довіра, електронне голосування, інтернет-голосування, соціально-політичний контекст.

Key words: elections, public trust, trust, e-voting, Internet-voting, socio-political context.

МІШИНА НАТАЛЯ ВІКТОРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри конституційного права, доктор юридичних наук, професор*

ІНСТИТУТИ БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ ДЕМОКРАТІЇ НА МІСЦЕВОМУ РІВНІ (НА МАТЕРІАЛАХ ГРОМАДСЬКИХ СЛУХАНЬ)

Громадські слухання – це зустрічі з депутатами відповідної ради та посадовими особами місцевого самоврядування, під час яких члени територіальної громади можуть заслуховувати їх, порушувати питання та вносити пропозиції щодо питань місцевого значення, що належать до відання місцевого самоврядування.

Відповідно до Закону від 21 травня 1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні» проведення громадських слухань, з одного боку, є правом територіальної громади, а з іншого – мають проводитись не рідше одного разу на рік. Пропозиції, які вносяться за результатами громадських слухань, підлягають обов'язковому розгляду органами місцевого самоврядування.

Громадські слухання є важливим інститутом місцевої демократії, використання якого є доволі утрудненим з огляду на відсутність належної нормативної регламентації. Наразі норми Закону від 21 травня 1997 р. «Про місцеве самоврядування в Україні» у частині громадських слухань загального характеру не конкретизовано на державному рівні, порядок організації громадських слухань визначається статутом територіальної громади. Крім того, сільські, селищні, міські ради часто затверджують положення про громадські слухання своїми рішеннями.

Як правило, місцеві ради виходять з того, що громадські слухання мають відкритий характер, до них залучаються усі зацікавлені особи. Найбільш типовими предметами громадських слухань є проекти нормативних актів органів місцевого самоврядування, різноманітні програми, звіти та доповіді представників органів місцевого самовря-

дування чи посадових осіб місцевого самоврядування, органів самоорганізації населення, підприємств, установ та організацій, що стосуються питань місцевого значення, обговорення рішень з важливих для територіальної громади чи частини її членів питань.

Громадські слухання організуються та проводяться з дотриманням принципу демократизму, тобто їх ініціатором місцева рада може визначити як фізичних, так і юридичних осіб публічного та приватного права, посадових осіб. Найбільш важливим є розробка процедури організації та проведення громадських слухань, урахування питань їх матеріального та організаційного забезпечення, формування порядку денного та регламенту громадських слухань.

За підсумками громадських слухань їх учасники простою більшістю голосів приймають рішення, яке, однак, не носить нормативного характеру. Його положення доводяться до відома членів територіальної громади або її частини та враховуються відповідними органами місцевого самоврядування.

Наразі в Україні існує лише один вид громадських слухань, механізм проведення яких регламентується на державному рівні – це громадські слухання щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на місцевому рівні: генеральних планів населених пунктів, планів зонування та детальних планів територій (містобудівна документація). Порядок проведення таких громадських слухань затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 25 травня 2011 р. № 555. Особливості порядку проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проектів містобудівної документації на місцевому рівні полягає по-перше у тому, що вони відбуваються під час розроблення відповідних проектів містобудівної документації. По-друге, чітко вказано на ініціатора цих слухань – це сільські, селищні, міські ради та їх виконавчі органи. На них також покладається оприлюднення прийнятих рішень щодо розроблення проектів містобудівної документації з прогнозованими правовими, економічними та екологічними наслідками; оприлюднення розроблених проектів містобудівної документації і доступ громадськості до зазначеної інформації; реєстрація, розгляд та узагальнення пропозицій громадськості до проектів містобудівної документації; узгодження спірних питань між громадськістю і замовниками проектів містобудівної документації через погоджувальну комісію; оприлюднення результатів розгляду пропозицій громадськості до проектів містобудівної документації.

Ключові слова: громадські слухання, громадянське суспільство, право на місцеве самоврядування, місцева демократія, місцеве самоврядування.

Key words: public hearings, civil society, right to local self-government, local democracy, local self-government.

ФРАНЦУЗ-ЯКОВЕЦЬ ТЕТЯНА АНАТОЛІЙВНА

*Київський інститут інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри конституційного, міжнародного права
та публічно-правових дисциплін, доктор юридичних наук, доцент*

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА В УМОВАХ ВІЙНИ

Умови життя в яких опинилась наша держава змушують нас розглядати питання безпеки під іншим кутом зору. Якщо ще декілька місяців тому світ навколо нас, як нам здавалось, був безпечним, то сьогоднішні виклики несуть небезпеку значно більшу ніж в умовах мирного часу.

Ми є свідками того, як ведеться інформаційний вплив спрямований на свідомість людини. Об'єктом даного впливу є як окремі особи, групи осіб, так і цілі держави. Психологічний вплив здійснюється за допомогою засобів масової інформації, а підставою для використання такого впливу є легкість сприйняття та поверхневисть. Створення масових інформаційних атак, ботів, фейків, як свідчать сучасні реалії, є дієвими інструментами для дезорієнтації суспільства, залякування, маніпулювання та паніки. Спеціально створені інформаційні ресурси привчають людину бездумно сприймати інформацію та вірити в неї.

Питання інформаційної безпеки та культури в умовах війни є питанням виживання людини, суспільства і держави. Адже забезпечення інформаційної безпеки обумовлено не тільки інтересами держави, але і інтересами людини в контексті забезпечення її прав та свобод. Основою сучасної інформаційної безпеки є цілісність даних, доступність інформації, конфіденційність та достовірність.

Інформаційна безпека містить в собі не тільки нормативно-правову та політичну складову, але також інституційну сферу, що передбачає діяльність органів, які її забезпечують, а також використання програмно-технічних засобів.

З метою забезпечення інформаційної безпеки в Україні Указом Президента України від 25.02.2017 р. була затверджена «Доктрина інформаційної безпеки України» [1]. В сучасних умовах війни 18.03.2022 р. прийнято рішення РНБО «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану», в якому визначено, що в умовах воєнного стану реалізація єдиної інформаційної політики є пріоритетним питанням національної безпеки» [2]. Наразі в Україні функціонує також Центр протидії дезінформації при РНБО України, на сайті якого можна ознайомитись з актуальною інформацією та подіями в цій сфері.

Варто звернути увагу, що в умовах коли цілий комплекс інформації розрахований на маніпуляцію суспільною думкою, свідомістю людини та подається з використанням фізіологічних та психологічних методів та засобів її сприйняття, важливого значення набуває питання низького рівня інформаційної культури, що породжує зниження спроможності

людини до критичного сприйняття, аналізу та оцінки отриманої інформації. В такому разі здатність до формування власної думки практично відсутня.

Сьогодні активно використовується термін «емоційний фейк», коли використовуючи емоційно забарвлені слова поширюється інформація, що впливає на психіку людини і дозволяє нею маніпулювати. Загалом, критично підходити до оцінки інформації потрібно завжди, а особливо у випадках: коли джерело, яке поширює інформацію є невідоме, заголовок є явно маніпулятивним, зміст містить оціночні судження і є емоційно забарвленим, відсутнє посилання на офіційне джерело інформації.

Тенденція до маніпуляцій є небезпечним чинником в умовах війни, яка, безперечно, ведеться в повній мірі також і на інформаційній площині. Терміни «інформаційна війна», «інформаційна зброя» та «інформаційний тероризм» давно набули поширення, але в умовах воєнного часу вони набувають зовсім іншого значення з огляду на загрози які існують. Тому пріоритетним завданням держави є сприяння формуванню інформаційної культури суспільства. Одним із елементів такої культури є здатність аналізувати інформацію та фільтрувати джерела її поширення.

Цілком слушною є думка, що інформаційна безпека передбачає: належний рівень інформаційної культури, тобто теоретичної та практичної підготовки особистості, за якого досягається захищеність і реалізація її життєво важливих інтересів та гармонійний розвиток в умовах інформаційного суспільства незалежно від наявності інформаційних загроз; здатність держави створити умови для гармонійного розвитку й задоволення потреб особи в інформації незалежно від наявності інформаційних загроз; гарантування, розвиток і використання інформаційного середовища в інтересах особистості; захищеність від різного роду інформаційних загроз [3].

В даному контексті важливо відзначити важливість освітньої складової, яка полягає в систематичному навчанні інформаційній безпеці та інформаційній культурі у закладах середньої та вищої освіти, підвищенні кваліфікації для працівників органів державної влади та місцевого самоврядування, які працюють з інформацією.

Згідно Закону України «Про національну безпеку України» загрозами національній безпеці України є явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [4].

Беззаперечним є той факт, що сучасні загрози інформаційній безпеці кидають виклик далеко за межі держави і посягають не тільки на національний простір але мають важкі глобальні наслідки. З огляду на це, для того аби попередити та протидіяти сучасним інформаційним загрозам, необхідно не лише прийняти нормативну основу але й забезпечити функціонування інституційного механізму забезпечення інформаційної безпеки, в тому числі освітнього компоненту.

Мова йде про послідовну системну діяльність державно-правових інституцій, які б ефективно реалізовували національні інтереси в інформаційній сфері, були б здатними не тільки вчасно реагувати на поширення інформаційних фейків та неправдивої інформації але й були б здатними загалом попереджувати інформаційні конфлікти та формувати інформаційну культуру суспільства загалом. Окрім того, з огляду на існуючі глобальні загрози та виклики, ефективно протидіяти інформаційній агресії видається вможливленим залучаючи до цього процесу міжнародні організації, інституції та міжнародну спільноту. Адже як свідчать реалії сьогодення, кордону при проведенні війни в інформаційному полі не існує.

Список використаних джерел:

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/47/2017>
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 18 березня 2022 року «Щодо реалізації єдиної інформаційної політики в умовах воєнного стану»: Указ Президента України від 19 березня 2022 року № 152/2022 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/152/2022>
3. Інформаційна безпека (соціально-правові аспекти) : підручник / В. В. Остроухов, В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк та ін. К. : КНТ, 2010. 776 с.
4. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 31 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2469-19>

Ключові слова: інформаційна безпека, інформаційна культура, загрози інформаційній безпеці.

Key words: information security, information culture, threats to information security.

КОЛЮХ ВАЛЕРІЙ ВІКТОРОВИЧ

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри політичних наук, доктор політичних наук, доцент*

ОФІЦІЙНЕ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМИ ПРАВОСУДДЯ

В Україні використовується європейська модель судового конституційного контролю. Конституційний Суд України, запроваджений Конституцією України 1996 року, має типовий для європейських держав статус. Нетиповою для Європи була наявність у Конституційного Суду України функції тлумачення законів. Згідно з Конституцією України в редакції 1996 року: «До повноважень Конституційного Суду України

належить: ... 2) офіційне тлумачення Конституції України та законів України» (п.2 ч.1 ст.150) [1].

Що стосується тлумачення конституції, то воно повсюдно є однією з найважливіших функцій конституційного суду.

Наділення Конституційного Суду України функцією тлумачення законів України мало негативні наслідки. Вносячи своїми рішеннями певні зміни в чинну систему національного законодавства шляхом уточнення змісту і меж правового регулювання, визнання неконституційними тих чи тих норм, розширення через тлумачення чинних норм, Конституційний Суд України, по суті, перетворювався на ще один законодавчий орган, поряд із Верховною Радою України. Дійшло до того, що при вирішенні тих чи тих правових питань частіше стали посилатися на відповідні рішення Конституційного Суду України, ніж на закони України. У вирішенні тих чи тих правових питань, обгрунтовуючи ту чи ту правову позицію, правники все частіше звертаються до рішень КСУ, причому звертаються не тільки до резолютивної, а й до мотивувальної частини таких рішень. Як зазначає українській конституціоналіст О. Копиленко, «фахівці-юристи давно на власний розсуд використовують у своїх дослідженнях неофіційний термін «правові позиції Конституційного Суду», що став вже традиційним» [2]. Наочним прикладом протворності КСУ може бути його рішення від 6 квітня 2010 р. № 11-рп/2010, яким він постановив, що окремі народні депутати України, зокрема ті, які не перебувають у складі депутатських фракцій, що ініціювали створення коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, мають право брати участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України [3]. Тим самим не тільки узаконив переформатування у березні 2010 р. коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України, а й створив законодавчу норму, яка уможливила входження до коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України народних депутатів України на індивідуальній основі [4].

За наявності у Конституційного Суду України функції тлумачення законів України виходило так, що не народні депутати визначали, який сенс вони вкладали в ту чи ту норму ухваленого ними закону, а судді Конституційного Суду України, які не мали до ухвалення цього закону жодного стосунку, пояснювали, що мали на увазі народні депутати. Автентичне, тобто справжнє, дійсне, тлумачення норм права може дати тільки той орган, який їх запровадив. Відповідно, тлумачення законів повинно бути функцією Верховної Ради України, яка має ухвалювати відповідні рішення.

У зв'язку із зазначеним, однією із найважливіших складових реформи правосуддя, яка здійснюється в Україні відповідно до Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII [5], слід визнати позбавлення Конституційного Суду України функції тлумачення законів. Законом у пункті 2 частини першої статті 150 Конституції України слова «та законів України» виключено.

Наділений функцією наступного конституційного контролю, повноваженнями щодо тлумачення Конституції і – до червня 2016 р. – законів України, ухвалюючи відповідні рішення, КСУ тією чи тією мірою виконує і правотворчу функцію, а оскільки його рішення мають вищу від прийнятих парламентом законів юридичну силу, то це означає, що він певною мірою виступає і як надпарламентський орган законодавчої влади. Така «законотворчість» КСУ негативно впливала на систему права і суспільні відносини в Україні. На часі подальше реформування статусу Конституційного Суду України шляхом прийняття нового закону про КСУ, прийняття Регламенту КСУ Верховною Радою України як закону, запровадження ухвалення КСУ рішень кваліфікованою більшістю не менш ніж у дві третини голосів від його складу або взагалі консенсусом (фактично одногосно). Такі зміни можна прийняти без внесення змін до Конституції України, адже у випадку внесення змін до тексту Основного закону, знову ж таки потребує рішення самого Конституційного Суду України, який може розцінити це як обмеження власних повноважень.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 2-го скликання 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Шаповал В., Копиленко О. Конституційна ситуація в Україні: «розмови за простою» // Голос України. – 2020. – 15 грудня.
3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 68 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України від 6 квітня 2010 р. № 11-рп/2010 (дата звернення: 21.01.2021).
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 68 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частини шостої статті 83 Конституції України, частини четвертої статті 59 Регламенту Верховної Ради України стосовно можливості окремих народних депутатів України брати безпосередню участь у формуванні коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України від 6 квітня 2010 р. № 11-рп/2010 (дата звернення: 21.01.2021).
5. Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII // Голос України. – 2016. – 29 червня.

Ключові слова: конституція, Конституційний Суд України, тлумачення закону, правосуддя.

Key words: constitution, Constitutional Court of Ukraine, interpretation of law, justice.

КУЛІ-ІВАНЧЕНКО КСЕНІЯ КОСТЯНТИНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук, доцент*

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК СТРИМУЮЧИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ

З одержанням незалежності Україна рухається по своєму власному шляху розвитку, проголосивши будівництво дійсно демократичної, соціальної, правової держави. Складність і трагізм зробленого вибору системно списуються на відсутність досвіду державного будівництва, на незнання або не розуміння особливостей розвитку ринкових відносин. Ейфорія незалежності призвела до роздутої системи пільг і до недостатці державних коштів для їхнього забезпечення.

Тому у наш час одним із головних напрямів подальшого розвитку демократії у сфері, яка багато років випадала з системи ефективного правового регулювання, є розвиток системи соціальних прав людини. Відповідно проявом соціальної політики Української держави слід вважати закріплення в її Основному Законі системи соціально-культурних прав і свобод громадян. Зміст цих прав і свобод, висвітлення їх значущості та послідовний захист з боку держави, боротьба з негараздами в екологічній сфері, послідовна діяльність щодо ліквідації наслідків чорнобильської катастрофи – все це є яскравим прикладом соціального спрямування діяльності нашої держави, соціальної орієнтації її політики.

На жаль, і зараз вітчизняне правове регулювання ще набагато відстає від регулювання таких же самих питань у країнах Західної Європи. Хоча основні соціальні права і закріплені в Конституції України, а окремі з них конкретизуються чинним законодавством, практичний захист цих прав бажає кращого, а головне – відповідного ставлення до цих прав і свобод як до одних з найважливіших.

Взагалі, в юридичній літературі не існує єдності що до того, які права слід відносити до соціальних. Уявляється доцільним дотримуватися такого підходу до класифікації соціальних прав, при якому вони чітко розмежовуються залежно від сфери їх здійснення. Відповідно до такого підходу до соціальних прав ми відносимо: право на достатки життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; право на соціальний захист; право на житло; право на охорону здоров'я; право на отримання соціальних пільг, дотацій та компенсацій.

Соціальні права належать до другого покоління прав людини, їх забезпечення є позитивним обов'язком держави та залежить від її економічної спроможності. Інакше кажучи, підставою обов'язків держави є розуміння того, що держава встановила певний позитивно-правовий режим використання ресурсів суспільства, який об'єктивно має вади, і це потребує втручання (регулювання) держави у сфері перерозподілу.

Зростання соціальної напруженості, політичні кризи, пандемія COVID-19, а також військові дії, що відбуваються в Україні наразі, призводять до руйнування системи соціального захисту. Тому соціальна політика у цей період вимагає від держави програм здебільшого морального та гуманістичного змісту й особливо щодо захисту дітей. Крім того, за будь-якої економічної спроможності держави, рівня економічної стабільності чи соціально-економічної моделі соціальні права дітей повинні мати пріоритетне значення в Україні.

У розумінні змісту державно-правового механізму щодо забезпечення соціальних прав дітей має значення визначення їх рейтингу. Відповідно до цього зазначені права можна поділити на загальні й спеціальні. Загальні соціальні права дітей, передбачені Конвенцією ООН про права дитини і яку ратифікувала Україна у 1991 р., знайшли відображення в українському законодавстві. Це, зокрема, права на: користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я; освіту; користування благами соціального забезпечення, захист від економічної експлуатації [1].

Соціальні права, що належать певній категорії дітей, потрібно розуміти як спеціальні. До них можна віднести право дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, на забезпечення впорядкованим соціальним житлом протягом місяця у позачерговому порядку у відповідних закладах для таких дітей, дитячому будинку сімейного типу, прийомній сім'ї тощо, право на безплатний медичний огляд таких дітей двічі на рік, а також на медичне обслуговування у межах, не нижчих за мінімальні соціальні стандарти, та інші [2].

Звідси, важливою умовою розбудови соціальної державності в Україні є створення реально діючої системи гарантій та досконалого механізму юридичних засобів здійснення та захисту прав і свобод людини з метою забезпечення фактичної реалізації принципу свободи, соціальної справедливості, рівності та моральності. Адже сьогодні, в умовах воєнного стану, саме рівень забезпечення (в першу чергу, юридичними засобами) прав і свобод людини є визначальним показником рівня гуманізму, цивілізованості, культури будь-якого суспільства і держави.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 31.05.2022).
2. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січня 2005 р. № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення: 31.05.2022).

Ключові слова: соціальна держава, соціальна політика, соціальні права, права людини, права дитини.

Key words: social state, social policy, social rights, human rights, children's rights.

КОТЛЯРЕНКО ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ

*Національний університет оборони України імені Івана Черняховського,
начальник науково-дослідного відділу проблем військового законодавства
Центру воєнно-стратегічних досліджень,
кандидат юридичних наук, полковник юстиції*

ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛОЖЕНЬ СТАТТІ 4 ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ОБОРОНУ УКРАЇНИ»

Відповідно до положень вступної частини Стратегічного оборонного бюлетеня України (СОБ-2021), «недосконалість законодавства України у сфері оборони» віднесена до актуальних проблем функціонування сил оборони. Варто відмітити, що за порядком пріоритетності це питання поставлено на перше місце, що наглядно показує безпрецедентний приклад первинності реформи законодавства у сфері оборони відносно всієї оборонної реформи в цілому.

Наведені обставини підтверджують, що питання подолання дефектів правового регулювання у сфері оборони набуло характеру гострої проблеми, яка вимагає свого невідкладного вирішення, шляхом запровадження в системі Міністерства оборони України (далі – Міноборони) правового моніторингу ефективності застосування законодавства у сфері оборони.

Враховуючи значущість для держави і суспільства сфери правового регулювання, яка регламентується Законом України «Про оборону України» (далі – Закон), та приймаючи до уваги обмежений формат цієї публікації, вбачається доцільним висвітлити окремі проблемні аспекти правової конструкції статті 4 Закону, яка має назву «Відсіч збройній агресії проти України».

У зв'язку з цим варто звернути увагу на те, що її положення переповнені суперечностями із відповідними нормами Конституції України, а також обтяжені термінологічною невизначеністю та абстрактністю. Драматизм такої «негативної» правотворчості полягає не лише у її змістовному формалізмі, а в фатальних для суспільства та держави наслідках, які можуть мати не менш фатальне продовження для України у рішеннях міжнародних судів. Так, виходячи із назви вказаної статті та аналізу її положень, можна зробити такі висновки:

1) що у разі збройної агресії проти України або загрози нападу на Україну Президент України приймає **рішення** про: а) *мобілізацію*; б) *введення воєнного стану*; в) *застосування Збройних Сил України*, інших військових формувань, утворених відповідно до законів України; а також вносить подання про оголошення стану війни. Тобто, випливає із назви статті, всі перелічені заходи (режими) є складниками відсічі збройній агресії. Водночас враховуючи синтаксичну побудову речення, рішення про започаткування перших трьох заходів повинно

прийматися Президентом України одночасно, тобто йдеться про єдине рішення (указ).

Натомість у приписах пунктів 19, 20 статті 106 Конституції України розмежовуються **підстави** (умови) прийняття згаданих рішень. Так, у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності – Президент України приймає відповідно до закону рішення про мобілізацію та введення воєнного стану; при цьому рішення про *використання* (а не застосування, що не є тотожним) Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань може бути прийняте лише у разі *збройної агресії проти України*;

2) перше речення частини другої статті 4 уповноважує, однак не зобов'язує, «органи державної влади та органи військового управління, не чекаючи оголошення стану війни, вживають заходів для відсічі агресії». Маємо відмітити розмитість конкретики та, як наслідок, відсутність обов'язку щодо вчинення дій та юридичної відповідальності за бездіяльність. Адже, суб'єкти яким адресовані положення фактично знеособлені, тому неможливо встановити: які конкретно органи? які саме заходи? та в які терміни? мають їх вживати.

Де-факто такі положення є деклараціями намірів і не мають нормативного навантаження. У зв'язку з чим завдання стосовно вжиття заходів для відсічі агресії мають формальний характер і чітко встановити повноту їх виконання тим чи іншим органом практично неможливо. Адже зазначені положення можуть тлумачитись досить вільно, що створює передумови для формування суб'єктивних підходів щодо їх обсягу, змісту, форм, методів та строків виконання.

Використана у другому реченні частини другої статті 4 лексема «на підставі відповідного рішення Президента України», не відповідає принципу правової визначеності та унеможливорює його однакове розуміння. Адже це може бути щонайменше два рішення: 1) прийняте ним рішення, яке ще не подане до Парламенту, або 2) рішення, що вже схвалене Верховною Радою України.

Очевидно саме цим пояснюється видання в один день **двох** тотожних за назвою та майже однакових за змістом Указів Президента України, а саме:

а) Указ Президента України від 24.02.2022 № 71 «Про **використання** Збройних Сил України та інших військових формувань», який постановляє:

- **застосовувати** Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, для відсічі збройній агресії проти України;

- органам державної влади та органам військового управління вживати заходів для відсічі збройній агресії проти України;

- цей **Указ набирає чинності з 24 лютого 2022 року** і підлягає негайному оголошенню через засоби масової інформації.

Саме цей Указ можна вважати проміжним нормативно-правовим актом, який вже у день його видання легалізував (надав дозвіл військовому командуванню) можливість використання (застосування) Зброй-

них Сил України та інших військових формувань. Реально цей Указ можна вважати рішенням Президента України про фактичний початок воєнних (бойових) дій, хоча, більш логічним видається прийняття цього рішення у формі відповідного наказу Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. Слід зазначити, що таке повноваження було передбачено у попередній редакції Закону України «Про оборону України» (стаття 5), яка діяла до прийняття цього Закону в новій редакції (Закон України № 2020-III від 05.10.2000 року).

б) Указ Президента України від 24.02.2022 № 66 «Про **використання** Збройних Сил України та інших військових формувань», схвалений Законом України від 03.03.2022 № 2106-IX (**опублікований 06.03.2022**), який зокрема постановляє:

- **застосовувати** Збройні Сили України, інші військові формування, утворені відповідно до законів України, для відсічі збройній агресії проти України;

- органам державної влади та органам військового управління вживати заходів для відсічі збройній агресії проти України;

- цей **Указ набирає чинності одночасно із Законом України** «Про схвалення Указу Президента України “Про використання Збройних Сил України та інших військових формувань”». При цьому, у Законі України, яким схвалений цей Указ, зазначено, що Закон набирає чинності і застосовується **з дня фактичного початку воєнних дій** у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, **розпочатої 24 лютого 2022 року**.

Тобто, за вказаного формулювання, Закон набрав чинності раніше (на сім днів) від дати його прийняття, та раніше (на десять днів) дня його опублікування. Це суперечить вимогам частини п'ятої статті 94 Конституції України, якою визначено, що Закон набирає чинності через десять днів з дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачено самим законом, **але не раніше дня його опублікування**.

4) найменшою за обсягом, проте найбільш незрозумілою є частина третьої статті 4, яка визначає, що воєнний час у державі настає лише у двох випадках: 1) з моменту оголошення стану війни; 2) чи з моменту фактичного початку воєнних дій.

Формулювання щодо того, що воєнний час може розпочинатися з фактичного початку воєнних дій викликає в середовищі науковців-юристів масу питань. Перш за все, що означає початок воєнних дій, їх інтенсивність та хто наділений повноваженнями констатувати, що воєнні дії ведуться. Вказаний Указ Президента України від 24.02.2022 № 66 дає підстави вважати, що це є прерогативою Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, однак таке положення має бути закріплено в законі України.

Для однакового розуміння моменту початку воєнного часу та його закінчення потрібно законодавчо закріпити зміст та встановити взаємозв'язок понять «війна», «стан війни», «оголошення стану війни», «припинення стану війни», «фактичний початок воєнних дій», а також підстави їх настання та часові рамки. Адже, у тексті Закону (статті 9, 10,

14) використовується дещо інше за змістом словосполучення – «у ході бойових дій (війни)», таким чином ототожнюючи бойові дії з війною.

Сама процедура та умови оголошення стану війни в законодавчих актах не прописана. Водночас, діюча редакція згаданої статті Закону залишає відкритими ряд питань, зокрема: за яких саме підстав (умов) вноситься подання про оголошення стану війни і укладення миру; не дає можливості визначити початок та закінчення періоду дії стану війни та воєнного часу; часові рамки, в межах яких Президент України має спрямувати до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни; форму і зміст цього подання; перелік заходів, які повинні вживатися в державі та поза її межами після оголошення стану війни; особливості діяльності в цих умовах державних органів, Збройних Сил України, інших військових формувань, органів місцевого самоврядування, громадян; відсутнє визначення терміну «загроза нападу на Україну» тощо.

Відзначимо, що розпочата 24 лютого 2022 року широкомасштабна збройна агресія Російської Федерації проти України, спричинила запровадження воєнного стану та фактичний початок воєнних (бойових) дій, а також введення в дію актів надзвичайного правового регулювання, які передбачені, зокрема статтею 4 Закону. Йдеться про наявність безпрецедентних до того часу політико-правових рішень, ухвалених державою (Президентом України), які спрямовані на відсіч збройної агресії, зокрема це: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затверджений Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX; Указ Президента України від 24.02.2022 № 65/2022 року «Про загальну мобілізацію», затверджений Законом України від 03.03.2022 № 2105-IX; Указ Президента України від 24.02.2022 № 70/2022 року «Про Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 24.02.2022 «Про введення в дію плану оборони України та Зведеного плану територіальної оборони України» тощо.

Тут доречно згадати позицію відомого юриста Мусіяки В. Л., який наголошував, що політико-правові рішення щодо стратегії дій української влади для забезпечення національної безпеки і оборони в умовах агресії Російської Федерації мають формуватися і здійснюватися в конституційно-правовому полі України [1, с. 172].

З викладеного вище можемо зробити висновок про очевидну недосконалість положень статті 4 Закону України «Про оборону України», яка є основою для здійснення відсічі збройній агресії проти України, її ядром. Водночас ураховуючи вимоги стратегічних документів у сферах національної безпеки і оборони, а також спираючись на аналіз відповідних наукових досліджень [2; 3] можемо констатувати неузгодженість, суперечливість і застарілість норм законодавства про оборону.

Отже з урахуванням динаміки розвитку сучасних загрозливих ситуацій, саме час замислитися над моніторингом, інвентаризацією та якісним оновленням Закону України «Про оборону України».

Список використаних джерел:

1. Мусяка В. Л. Окремі аспекти державно-правових рішень щодо окупованих районів Донбасу. *Національна безпека і оборона*. 2019. № 1–2. С. 168–172.
2. Тютюнник В. П., Горовенко В. К. Законодавство у сфері оборони України: стан, проблеми та шляхи реформування. *Наука і оборона*. 2018. № 1. С. 18–22.
3. Прохоренко М. М. Умови, що заважали ефективній відсічі збройній агресії Російської Федерації проти України (нормативно-правовий аспект). *Актуальні проблеми правового регулювання діяльності сектору безпеки і оборони: матеріали науково-практичного семінару (м. Київ, 30 жовтня 2019 р.)*. Київ, 2019. С. 163–168.

Ключові слова: Президент України, Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України, Збройні Сили України.

Key words: President of Ukraine, Supreme Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine, Armed Forces of Ukraine.

ПАНАСЮК ВІТА МИКОЛАЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук*

РОЛЬ ЦЕНЗІВ У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЇХ СПІВВІДНОШЕННЯ З ДИСКРИМІНАЦІЄЮ

У теорії конституційного права та конституційному законодавстві поняттям ценз охоплюється набір різноманітних параметрів (кваліфікацій, обмежень, допусків тощо), які застосовуються, як при визначенні змісту суб'єктивних конституційних прав, так і в процесі їх реалізації відповідно до легальної та легітимної мети, суспільних потреб, доцільності та ефективності функціонування держави та суспільства.

Цензи як інструменти правового регулювання виконують декілька функцій: функцію обмеження зловживання громадянином правом (встановлення грошової застави для реалізації пасивного виборчого права), функцію «фільтра» для допуску до конкретного виду діяльності осіб, здатних її реалізовувати з урахуванням мети, суспільної значущості, роду та виду діяльності (наприклад, віковий ценз, дієздатність, наявність стажу), функцію охорони, яка реалізується через встановлення обмежень (репутаційні цензи, такі як відсутність судимості, бездоганна репутація, відсутність адміністративних стягнень). Виходячи з функцій, цензи умовно можна поділити на три групи: цензи-кваліфікації, цензи-обмеження, технічні або процедурні цензи [2, с. 49].

Безумовно, нормативне закріплення цензів завжди балансує між необхідними обмеженнями та дискримінацією. Як зазначає Конститу-

ційний Суд України у своєму рішенні «гарантована Конституцією України рівність усіх людей у їхніх правах і свободах означає конечність забезпечення їм рівних юридичних можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод» [6]. Наявність великої кількості цензів різних видів, а особливо технічних (процедурних) цензів, якими переобтяжене чинне національне конституційне законодавство, їх конкуренція створює небезпеку перетворення цензу на норму, яка містить ознаки дискримінації або призводить до виникнення ситуацій в процесі їх застосування з ознаками дискримінації.

Перш за все слід зазначати, що встановлення різних цензів для реалізації пасивного виборчого права, а саме їх конкуренція призводить до виникнення ситуацій, коли проявляються ознаки дискримінації. Як приклад можна навести положення Виборчого кодексу та Закону «Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим», якими встановлено різні цензи-обмеження, а саме: для висунення кандидатури за Виборчим кодексом (ч. 2 ст. 193) «... не може бути обраний громадянин України, який має судимість за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, кримінального правопорушення проти виборчих прав громадян чи корупційного кримінального правопорушення, чи кримінального правопорушення проти основ національної безпеки України, передбаченого статтею 111¹ Кримінального кодексу України, якщо ця судимість не погашена або не знята в установленому законом порядку» [1], а частиною третьою статті першої Закону України «Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим» та частиною другою статті п'ятої Закону України «Про Верховну Раду Автономної Республіки» встановлено, що «Не може бути обраним до Верховної Ради Автономної Республіки Крим громадянин, який має судимість за вчинення умисного злочину, якщо ця судимість не погашена і не знята у встановленому законом порядку» [5; 3]. Деталізація цензу-обмеження у Виборчому кодексі звужує коло осіб, яких може бути висунуто у кандидати в депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Це є проявом саме непрямой дискримінації, оскільки за ознакою доброчесності для осіб при застосуванні норми Виборчого кодексу виникають менш сприятливі умови порівняно з особами при застосуванні норми вищезазначеного Закону України.

Окремо слід звернути увагу на групу технічних (процедурних) цензів, які спрямовані на впорядкування процедури реалізації суб'єктивних прав та реалізації владних повноважень. Технічні цензи не визначають характеристики суб'єкта, а покликані забезпечити реалізацію його прав. Для українського законодавства характерна наявність надмірної кількості технічних цензів, які не завжди в кінцевому рахунку сприяють виконанню функції впорядкування процесу реалізації суб'єктивних прав [2, с. 49]. Застосування окремих технічних (процедурних) цензів теж може призводити до прояву ознак дискримінації.

Беручи за орієнтир визначення, відповідно до Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні», непрямой дискримінації можна виділити технічні цензи з ознаками дискримінації. Зокрема застосування такого технічного цензу як подання серед іншого заяви «про наявність (відсутність) заборгованості зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання» (п. 8 ч. 1 ст. 155; п. 10 ч. 1 ст. 222 Виборчого кодексу) [1] призводить до виникнення ситуації, коли суб'єкти, які реалізують пасивне виборче право опиняються в неоднакових умовах. По-перше, слід зазначити, що даний технічний ценз застосовується не до всіх кандидатів на виборні посади у представницьких органах. При однаково рівних цензах-кваліфікаціях та цензах-обмеженнях до кандидатів у депутати місцевих рад різних рівнів, як приклад обласних та сільських рад застосовуються різні технічні цензи. Доцільність та наявність «об'єктивно обґрунтованої мети, способи досягнення якої є належними та необхідними» [4] у застосуванні вимоги подання заяви про наявність (відсутність) заборгованості зі сплати аліментів для окремої групи кандидатів у депутати місцевих рад, враховуючи їх однаковий конституційно-правовий статус (в разі їх обрання), виконання однакових функцій викликає сумніви, але й на процес формування думки електорату та політичного іміджу це може справити суттєвий вплив.

Аналіз теорії та практики застосування цензів у конституційному праві дає підстави зробити висновок про необхідність фундаментальних досліджень не лише в контексті їх застосування у виборчому праві, а в конституційному праві загалом. Усунення дефектності цензів, а саме надмірність використання технічних цензів, відсутність чіткого визначення та юридичної сили цензу у випадках колізій між цензами, відсутність чіткого механізму реалізації цензів та мінімізація ризиків перетворення цензу на дискримінаційну норму можливе за умови здійснення теоретичних розвідок, правової систематизації, правової інформатизації та правового моніторингу.

Список використаних джерел:

1. Виборчий кодекс України: Закон України від 19.12.2019 № 396-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20>.
2. Панасюк В. М. Цензи в конституційному праві. *Порівняльно-аналітичне право* : електронне наукове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»: 47. 2019. № 3. С. 47–50.
3. Про Верховну Раду Автономної Республіки Крим. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/90/98-%D0%B2%D1%80>
4. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/5207-17>

5. Про статус депутата Верховної Ради Автономної Республіки Крим: Закон України від 22.12.2006 № 533-V: URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/533-16>
6. Рішення Конституційного Суду України другий сенат у справі за конституційною скаргою Марго Поліни Олександрівни щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 1 частини п'ятої, частини сьомої статті 454 Цивільного процесуального кодексу України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-22?find=1&text=дискримін#w1_1

Ключові слова: виборчий ценз, види виборчих цензів, технічні цензи, дискримінація, непряма дискримінація.

Key words: electoral qualification, types of electoral qualification, technical qualification, discrimination, indirect discrimination.

ВОЛКОВА ДАР'Я ЄВГЕНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук*

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СТАТУС РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ: ПРОБЛЕМИ ДЕФІНІЦІЇ

В Україні ще до прийняття Конституції 1996 року існувало належне підґрунтя для розвитку аналізованого статусу у Законі України від 23 квітня 1991 року «Про свободу совісті та релігійні організації».

Одним з основних недоліків цього Закону дослідники називають те, що він майже не містить нормативних визначень, дефініцій.

У контексті дослідження поставленого у назві питання важливим є те, що цей Закон:

- не надає визначення поняття «релігійні організації», а лише наводить вичерпний перелік тих видів релігійних організацій, на які він розповсюджується (зокрема, у переліку зазначено про можливість утворити релігійну громаду з правами юридичної особи або без таких прав, про можливість цих громад об'єднуватися під спрямуванням управлінь і центрів тощо);

- не надає перелік елементів правового статусу релігійних організацій у цілому та конституційного статусу цих організацій зокрема.

Те, що у Законі України від 23 квітня 1991 року «Про свободу совісті та релігійні організації» немає визначення поняття «правий статус релігійних організацій», галузевих статусів, на наш погляд, є цілком логічним та надає підстави запропонувати розробити ці поняття в юридичній літературі. Особливо важливим, з огляду на зазначене на початку статті, є формулювання визначення поняття «конституційний статус релігійних організацій».

Однак, станом на 1 червня 2022 року, в українській юридичній літературі наявні лише такі дефініції, застосовувати які можна за аналогією.

По-перше, це напрацювання А.Ю. Радченка. Автором справедливо зазначено, що «аналіз взаємовідносин держави і релігійних об'єднань у межах концепції світської держави або розгляду питань, пов'язаних зі свободою совісті, якщо при цьому не піднімається і позитивно не вирішується проблема визначення правового статусу релігійних об'єднань, поза якими неможливо забезпечити повноцінну реалізацію свободи віросповідання, а також забезпечення правової рівності релігійних об'єднань, унеможливує формування чіткої стратегії розвитку релігійного законодавства України, його адаптацію до світових, передусім європейських, правових стандартів» [1, с. 169–170].

Відповідно до цієї тези, автором було запропоновано уважати, що «Правовий статус релігійних об'єднань, структура якого складається з суб'єктивних прав, законних інтересів, юридичних обов'язків та юридичної відповідальності релігійних об'єднань, базується на необхідності одночасної реалізації вимог, що впливають із двох фундаментальних цінностей демократії – свободи віросповідання й свободи об'єднання» [1, с. 172]. Варто зауважити, що автором обрано доволі класичний підхід до структури правового статусу, з яким слід у цілому погодитись – з урахуванням кількох зауважень.

По-перше, навряд чи варто вести мову про «суб'єктивні права», коли йдеться про релігійні організації. Традиційно, принаймні у конституційному праві, про суб'єктивні права ведуть мову, коли йдеться про фізичну особу або про їх групу, яка не є організаційно оформленою.

Більш вірним буде вести мову просто про «права релігійних організацій» у цілому.

По-друге, слід звернути увагу на те, що у релігійних організацій в Україні, відповідно до конституційного законодавства, доволі небагато прав і ще менше законних інтересів. А тому, при визначенні змісту поняття «конституційний статус релігійних організацій» доцільно поєднати в одну групу права та законні інтереси.

Знов-таки, з урахуванням цього більш вірним буде вести мову просто про «права релігійних організацій».

По-третє, слід включити до визначення якісь конкретні ознаки, які будуть демонструвати його описовість саме по відношенню до релігійних організацій.

В якості таких ознак слід зазначити ті, які не буде оминати увагою жоден з сучасних українських дослідників. А це можливо лише у випадку, коли ці ознаки закріплені на нормативному рівні. У Конституції України 1996 року, на наш погляд, подібних ознак немає. А тому слід звернутись до найбільш важливого для релігійних організацій закону – до Закону України від 23 квітня 1991 року «Про свободу совісті та релігійні організації».

Вище вже наводились стислі узагальнення щодо того, які положення цього Закону викликають зауваження дослідників. Звісно,

найкращім було б запозичити з цього нормативно-правового акту визначення поняття «релігійна організація» повністю або частково. Але, за його відсутністю, слід запропонувати запозичити той вичерпний перелік релігійних організацій, який надано в одній із перших статей цього Закону. Адже, як справедливо зауважують дослідники, «специфіка правового статусу неформалізованих релігійних об'єднань пов'язана з правом таких об'єднань на утворення і сповідування своєї релігії у будь-який не заборонений законодавством спосіб, зокрема і шляхом взаємодії з іншими учасниками релігійного життя. Для вступу в інші відносини (економічні, трудові, господарські, фінансові, адміністративні тощо) держава має право вимагати їх формалізації (реєстрації статутних документів)» [2, с. 172]. Цей перелік з відповідною поправкою на наведену цитату як раз і може стати у нагоді у доктринальних розробках.

Отже, проаналізовану дефініцію можна взяти за основу та у цілому, але продовжити науковий пошук, ознайомитись ще й з іншими наявними пропозиціями.

Список використаних джерел:

1. Радченко А. Ю. Правовий статус релігійних об'єднань як інституту громадянського суспільства: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2015. 207 с.
2. Мельничук О. П. Відносини держави і церкви (адміністративно-правовий аспект): дис. ... д-ра юрид. наук. Запоріжжя, 2021. 452 с.

Ключові слова: релігійні організації, свобода совісті, свобода віросповідання, Конституція України, конституційні основи створення та діяльності релігійних організацій.

Key words: religious organizations, freedom of conscience, freedom of religion, Constitution of Ukraine, constitutional bases of creation and activity of religious organizations.

ТОПОЛЬНИЦЬКИЙ ВІТАЛІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

*Національний університет оборони України імені Івана Черняховського,
провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу
проблем військового законодавства Центру воєнно-стратегічних
досліджень, підполковник юстиції, кандидат юридичних наук*

ПОВНОВАЖЕННЯ ВЕРХОВНОГО ГОЛОВНОКОМАНДУВАЧА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У ЗДІЙСНЕННІ ВОЄННОГО КЕРІВНИЦТВА ОБОРОНОЮ ДЕРЖАВИ

Вперше, в національному законодавстві в сфері оборони держави, починаючи з 2000 року з'являються два надважливих визначення – «особливий період» та «Ставка Верховного Головнокомандувача» як вищий колегіальний орган воєнного керівництва обороною держави

в особливий період. Конструкція норм зазначених правових дефініцій поєднана між собою, а суть їх визначень розкрито в Законі України «Про оборону України» [1]. Так, в частині першій статті 8 вказаного Закону закладено диспозитивну норма права за допомогою слова – «*може*», в якій зазначено, що «для забезпечення стратегічного керівництва Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами в особливий період *може* створюватися Ставка Верховного Головнокомандувача як вищий колегіальний орган воєнного керівництва обороною держави у цей період».

Слід зауважити, що на сьогодні в Україні діє особливий період, який розпочався та продовжує діяти внаслідок оголошення в державі мобілізації, відповідно до Указу Президента України від 17.03.2014 № 303/2014 «Про часткову мобілізацію» [2] та листа Верховного Суду від 13.07.2018 № 60-1543/0-2-18 [3].

Диспозитивний характер норми частини першої статті 8 Закону України «Про оборону України», як наслідок призвів до того, що її реалізація мала місце лише 24 лютого 2022 року, після повномасштабної агресії РФ проти України та введення воєнного стану в державі. Так, на підставі пропозиції Ради національної безпеки і оборони України від 24 лютого 2022 року Указом Президента України № 72/2022 утворено Ставку Верховного Головнокомандувача для забезпечення стратегічного керівництва Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами [4]. Завдання та функції Ставки Верховного Головнокомандувача визначені в Положенні про Ставку Верховного Головнокомандувача, яке затверджено Указом Президента України 10 жовтня 2017 року № 313/2017.

Натомість Закон України «Про правовий режим воєнного стану», що діяв з 06 квітня 2000 року по 11.06.2015 року та який втратив чинність, у зв'язку прийняттям Закону з однойменною назвою, приписами статті 9 наділяв Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України імперативною нормою права в умовах воєнного стану запроваджувати та здійснювати заходи правового режиму воєнного стану через робочий орган Ставку Верховного Головнокомандувача – Генеральний штаб Збройних Сил України.

Слід зауважити, що на момент утворення Ставки Верховного Головнокомандувача в державі під час особливого періоду вже існував схожий орган з аналогічними функціями. Так, 18 лютого 2015 року Радою національної безпеки і оборони України, відповідно до статті 107 Конституції України Президенту України подано на затвердження рішення про створення Воєнного кабінету Ради національної безпеки і оборони України, який є робочим органом Ради національної безпеки і оборони України в особливий період. Указом Президента України від 12 березня 2015 року № 139/2015 затверджено Положення про Воєнний кабінет Ради національної безпеки і оборони України [5].

Основним завданням Воєнного кабінету, відповідно до підпункту 2 пункту 3 Положення є розгляд проектів рішень (планів) щодо застосування сил і засобів структур сектору безпеки і оборони України, рішень

(планів) командувачів утворених угруповань військ (сил) стосовно підготовки і проведення операцій, бойових (спеціальних) дій для внесення Радою національної безпеки і оборони України Президентові України відповідних пропозицій.

Аналіз змісту завдань визначених в Положенні про Воєнний кабінет дає підстави вважати, що вказані завдання та внесення відповідних пропозицій Президенту України в особливий період вже передбачено статтею 8 Закону України «Про оборону України» та Положенням про Ставку Верховного Головнокомандувача, яке затверджено Указом Президента України 10 жовтня 2017 року № 313/2017, відповідно до яких основним завданням є стратегічне керівництво Збройними Силами України, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами під час підготовки і проведення стратегічних дій, операцій, бойових (спеціальних) дій.

Тобто, слід зробити висновок, що Воєнний кабінет Ради національної безпеки і оборони України та Ставка Верховного Головнокомандувача одночасно можуть виконувати одні і ті ж завдання у сфері оборони, що визначено їхніми повноваженнями, відповідно до нормативно-правових актів. Різниця між ними полягає в тому, що робочим органом Ставки Верховного Головнокомандувача є Генеральний штаб Збройних Сил України, відповідно до частини другої статті 7 Закону України «Про Збройні Сили України», а робочим органом Ради національної безпеки і оборони України є Воєнний кабінет, відповідно до пункту першого Положення про Воєнний кабінет Ради національної безпеки і оборони України, затвердженого Указом Президента України від 12 березня 2015 року № 139/2015 [5].

Водночас, роботу Ставки Верховного Головнокомандувача, відповідно до пункту 9 частини першої статті 13 Закону України «Про Раду національної безпеки і оборони України» організовує Секретар Ради національної безпеки і оборони України, що суперечить припису частини другої статті 7 Закону України «Про Збройні Сили України».

Слід також підкреслити, що вищевказані органи не є штатними підрозділами з відповідними посадовими обов'язками, їх персональний склад призначається на тимчасовій основі, який здійснює свої повноваження колегіально та затверджується Президентом України.

Крім цього, 21 червня 2018 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про національну безпеку України», яким на нашу думку статтею 14 вводиться ще один – *вищий колегіальний стратегічний орган військового керівництва обороною держави в особливий період*. Пропозиції про утворення цього органу та його персональний склад затверджуються рішенням Ради національної безпеки і оборони України та вводяться в дію Указом Президента України. Вищевказаний орган не деталізований статтею 14 Закону, зокрема, що він має бути Ставкою Верховного Головнокомандувача або Воєнним кабінетом Ради національної безпеки і оборони України.

Також, недосконалість норм законодавства у сфері оборони не дає чіткого уявлення про те, що Ставка Верховного Головнокомандувача –

вищий колегіальний орган військового керівництва обороною держави в особливий період забезпечуватиме здійснення Президентом України стратегічне керівництво лише ЗС України та іншими військовими формуваннями і правоохоронними органами, а не обороною держави.

Отже, слід прийти до висновку, що зазначені недоліки норм законодавства у сфері оборони, які регулюють повноваження стратегічного керівництва Збройними Силами України особливо загострилися на початку 2014 року під час розпочатої РФ агресії проти України. Аналіз норм існуючого законодавства виявив їх недосконалість і на сьогодні через їх дублювання, неузгодженість між собою та низку суперечностей, у зв'язку з введенням 24 лютого 2022 року на території України воєнного стану.

Яскравим прикладом вирішення зазначеної проблематики може слугувати утворення Ради оборони України, яка діяла до 17 листопада 2000 року, є вищим державним органом колегіального керівництва питаннями оборони і безпеки України, відповідно до статті 6 Закону України «Про оборону України» в редакції від 6 грудня 1991 та відповідно до пункту 8 розділу II Положення про Раду оборони України, яке затверджене Постановою Верховної Ради України від 11 жовтня 1991 року № 1658-XII в особливий період і під час війни бере на себе функції державної влади і управління, забезпечення мобілізації людських та матеріальних ресурсів на відбиття збройної агресії.

Отже, брак уваги до аналізу системи керівництва у сфері безпеки і оборони України, що склалася, часто не дозволяє реалізувати порушені питання національної безпеки та оборони на рівні держави. Та й самі завдання інколи визначаються без врахування структурних можливостей національної вертикалі влади, без аналізу можливих ризиків і пріоритетів. Аналіз правових норм та відповідне упорядкування законодавства у сфері оборони дозволить вносити відповідні зміни в систему управління та керівництва обороною держави в особливий період під час дії воєнного стану, що дасть змогу пришвидшити відбиття агресії РФ проти України.

Список використаних джерел:

1. Про оборону України : Закон України від 6 грудня 1991 р. № 1932-XII / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення: 06.06.2022).
2. Про затвердження Указу Президента України «Про часткову мобілізацію» : Закон України від 17 березня 2014 р. № 1126-VII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1126-18#n2> (дата звернення: 06.06.2022).
3. Лист Верховного Суду від 13.07.2018 р. № 60-1543/0/2-18 Начальникові Генерального штабу – Головнокомандувачу Збройних Сил України. URL: <https://medoc.ua/uk/blog/osoblivij-period-v-ukrani-di-verhovnij-sud> (дата звернення: 06.06.2022).

4. Про утворення Ставки Верховного Головнокомандувача: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 72/2022 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/72/2022#Text> (дата звернення: 06.06.2022).
5. Положення про Воєнний кабінет Ради національної безпеки і оборони України: Указ Президента України від 12 березня 2015 р. № 139/2015 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/139/2015#Text> (дата звернення: 06.06.2022).

Ключові слова: Воєнний кабінет Ради національної безпеки і оборони України, керівництво обороною держави, Ставка Верховного Головнокомандувача, особливий період.

Key words: Military Cabinet of the National Security and Defense Council of Ukraine, state defense management, The rate of the Supreme Commander, special period.

БАЛЬЦІЙ ЮРІЙ ЮРІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук, доцент*

РЕФОРМУВАННЯ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Місцеве самоврядування одна із фундаментальних інститутів громадянського суспільства, що відбиває стан розвитку демократії у державі та суспільстві.

Будучи ефективною формою публічної влади, місцеве самоврядування спрямоване на подолання відчуження населення влади, залучення населення до активної участі у прийнятті рішень, здійснення контролю над функціонуванням влади.

Проте, процес інституціоналізації місцевого самоврядування в Україні пов'язаний із необхідністю вирішення низки проблем. Зокрема, не налагоджено механізми взаємодії державної влади та муніципальної влади, не створено систему моніторингу ставлення населення до проведення відповідних реформ в сфері місцевого самоврядування, що ускладнює прийняття соціально значимих рішень.

Сутність місцевого самоврядування розкривається лише у тому випадку, коли воно є не просто правом територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення, а й реальною здатністю, спроможністю його здійснення. Тобто, для здійснення місцевого самоврядування наявні відповідні умови, які можна звести до того, що: по-перше, чітко визначено коло повноважень органів місцевого самоврядування; по-друге, існує належна організаційно-правова та матеріально-фінансова база; по-третє, відповідні географічні, кадрові та фінансово-бюджетні ресурси місцевого самоврядування; по-четверте, залуче-

ність (ініціативність) усіх суб'єктів місцевого самоврядування у вирішенні питань, віднесених до повноважень місцевого самоврядування.

Становлення вітчизняного місцевого самоврядування тривало протягом усієї історії української державності, тому можна виокремити такі «основні періоди його становлення: перший період – зародження й розвиток вітчизняних форм місцевого самоврядування, що тривало з часу утворення держави східнослов'янських племен на українських землях і до середини XIV століття; другий період – відзначався поєднанням традиційних форм самоврядування з елементами західноєвропейської організації самоврядування (магдебурзьке право) та продовжувався від середини XIV ст. і до першої половини XIX ст.; третій період – характеризувався розмежуванням в залежності від приналежності українських територій до Російської імперії, Польщі, Австрійській, а пізніше Австро-Угорській монархії, з кінця XVII ст. і до початку XX століття; четвертий період є спробою українзації місцевого самоврядування у 20-ті рр. XX ст. та імітація місцевого самоврядування у радянські часи; п'ятий період, що почався з проголошенням незалежності України у 1991 році та продовжуються до сих пір можна назвати реформою місцевого самоврядування, оскільки протягом цього часу Україна кілька разів переходила від державницької до громадської моделі місцевого самоврядування і в зворотному напрямку.

Зараз реформування української моделі місцевого самоврядування має ґрунтуватись на міжнародно-правових стандартах та бути спрямоване на децентралізацію влади і розвиток місцевої демократії.

На теперішній час існує велика кількість нормативно-правових актів з питань децентралізації, які регулюють відносини з питань адміністративно-територіального устрою та особливого статусу окремих (окупованих) територій, виборчої, бюджетної та податкової сфери. Але нормативно-правове регулювання децентралізації влади є фрагментарним, передусім через відсутність відповідних комплексних змін до Конституції України.

У січні 2020 року, після дискусій в експертному середовищі, у місцевому самоврядуванні і у суспільстві, запропоновані зміни були відкликані з парламенту для доопрацювання. Відтоді тривала робота з напрацювання нової редакції змін до Конституції в частині децентралізації членами конституційної комісії, утвореної Президентом України. Наразі Проект змін до Конституції щодо реформованої системи місцевого самоврядування та територіальної організації влади і децентралізацію владних повноважень погодили всі учасники конституційної комісії, однак він ще не зареєстрований у парламенті, тому відсутня можливість проаналізувати його зміст.

При цьому, вже зараз виходячи зі змісту проекту змін до Конституції України щодо децентралізації, можна однозначно стверджувати про те, що основною тенденцією змін у здійсненні влади на місцях є ліквідація місцевих державних адміністрацій та створення інституту префекта, що буде здійснювати контрольні функції.

Крім того, практика здійснення децентралізації влади виявила проблеми та ризики, з якими внаслідок здійснення реформи зіткнулися об'єднані територіальні громади, до них можна віднести, зокрема, такі: неузгодженість повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади загалом; низька якість кадрового складу як в сфері управління, так і надання різних послуг членам територіальної громади; проблемою неефективного використання фінансових ресурсів та корупційними ризиками; надмірною політизацією місцевого самоврядування, що потенційно може призвести навіть до сепаратизму.

При цьому, здобутками реформи місцевого самоврядування в частині децентралізації є об'єднання територіальних громад, радикальне зменшення кількості районів та запровадження виконавчих комітетів для органів самоврядування в районах та областях. При цьому, відбувається створення відносно великих і могутніх об'єднаних територіальних громад, які більше не потребують адміністративної підтримки. Відбувається поживлення економічної активності в об'єднаних територіальних громадах, формування нових можливостей співпраці між громадами для вирішення спільних проблем.

Місцевий референдум є найважливішою формою безпосередньої участі членів територіальної громади у вирішенні проблемних питань місцевого значення. Однак більш ніж 10 років він не використовується, через те, що триває процес розробки Закону України «Про місцевий референдум», і це є однією з проблем реформування місцевого самоврядування з одного боку, а з іншого перспективним напрямком його розвитку. Оскільки без дієвої процедури безпосереднього волевиявлення територіальної громади, вона фактично позбавлена реальної можливості здійснювати місцеве самоврядування в Україні.

Останнім проектом Закону про місцевий референдум № 5512, що має реальні шанси стати законом, передбачено розширення кола суб'єктів процесу референдуму, до яких віднесено як політичні партії, так і громадські організації, що реєструються у територіальній комісії з місцевого референдуму як прихильники чи опоненти питання місцевого референдуму. Новацією проекту є визначення правових засад використання електронних форм і засобів оптимізації процесу місцевого референдуму, в тому числі електронних ресурсів і носіїв, електронних документів, електронних підписів, інших засобів ідентифікації, документообігу, реєстрів, електронних сервісів тощо. Передбачається також впровадження автоматизованої інформаційної системи з організації референдумів.

Таким чином, реформування місцевого самоврядування буде сприяти не тільки розвитку місцевого самоврядування в контексті міжнародно-правових стандартів в сфері місцевого самоврядування, а буде направлена і на зміцнення локальної демократії в Україні.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Проект Закону про місцевий референдум від 19.05.2021 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71942.

Ключові слова: місцеве самоврядування, місцевий референдум, громадянське суспільство, реформа місцевого самоврядування.

Key words: local self-government, local referendum, civil society, local self-government reform.

ЛАПКО АНАТОЛІЙ ГРИГОРОВИЧ

*Київський регіональний центр Національної академії правових наук України,
заступник директора з організаційних питань, кандидат юридичних наук*

ТЕРНАВСЬКА ВІКТОРІЯ МИКОЛАЇВНА

*Київський регіональний центр Національної академії правових наук України,
провідний науковий співробітник, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент КНУБА*

ЗАБОРОНА ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ЯК ЗАСІБ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Україна, задекларувавши курс на розбудову демократичної, соціальної і правової держави, сприяє всебічно формуванню і розвитку громадянського суспільства. Інституціоналізоване громадянське суспільство являє собою, на думку А. Колодій, розгалужену, багатоаспектну мережу різноманітних форм асоціативного життя, волевиявлення й формування громадської думки, забезпечених певною інфраструктурою й автономних стосовно держави [1]. Конституція України наділяє громадян України правом на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів [2]. Громадські організації хоча й відіграють роль каталізатора при формуванні громадянського суспільства, однак правознавці відзначають їх гранично низький ступінь залучення громадян до їх діяльності порівняно з політичними партіями в сучасній Україні [3, с. 26].

Політичні партії виступають одним з найбільш активних інститутів громадянського суспільства. Політичні партії – добровільні об'єднання громадян, що створюються з метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян [4]. Разом з тим, політичні партії визнаються у науковій літературі як інститути, що становлять внутрішню

структуру громадянського суспільства лише в період їх активної участі у формуванні, пропаганді та обстоюванні інтересів різних соціальних груп у період їх боротьби за владу. Однак після одержання влади внаслідок перемоги на виборах, політичні партії трансформуються в інститути державної влади, беручи безпосередню участь в реалізації цієї влади [1; 5, с. 4]. Саме така амбівалентна природа політичних партій передбачає, як зазначає Я. Ярош, необхідність контролю з боку самого громадянського суспільства за діяльністю політичних партій [6, с. 153].

Контроль за діяльністю політичних партій з боку громадянського суспільства – це одна з характерних рис демократичних засад розвитку та взаємодії суспільства та держави. Однак провідна роль у цьому процесі має належати саме державі, яка має право на застосування примусу й покарання. Аналіз діяльності політичних партій, функціонуючих сьогодні в Україні, дає підстави стверджувати, що більшість з них створювалася як інструмент політичної легалізації та відстоювання інтересів лише окремих груп чи навіть осіб, які прагнуть мати владу з метою особистого збагачення, а не представлення політичної волі широких соціальних верств населення. Більше того, окремі політичні партії були лише політичними проектами іноземних агентів, завданням яких було руйнування української незалежної державності. Прикра реальність сьогодишньої російсько-української війни змушує констатувати, що окремі політичні сили, посилюючись на свободу слова та вільне вираження своїх поглядів і переконань, гарантованих статтею 34 Конституції України [2], вели насправді багато років підривному діяльності, спрямовану на повалення конституційного ладу в державі, розпалювання міжетнічної та релігійної ворожнечі, створення громадянських заворушень шляхом активного пропагування ідеї «руського миру», що врешті призвело до реальної загрози знищення української державності та геноциду української нації.

Конституція України визначає в частині першій статті 37, що утворення та діяльність політичних партій і громадських організацій, програмні цілі або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, підриви її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, на розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, забороняються [2]. Однак українська влада, формуючи державну політику відповідно до західних стандартів демократії, упродовж багатьох років припускалася серйозних помилок внаслідок прояву надмірної толерантності, дозволяючи окремим політичним суб'єктам займатись відвертим колабораціонізмом, сепаратизмом, українофобством тощо шляхом підміни в суспільній свідомості понять «демократія», «лібералізм», «свобода слова». І лише події 2014 та 2022 років змусили українську владу вдатися до рішучих кроків щодо упорядкування діяльності політичних партій та громадських організацій в Україні. Верховна Рада України доповнила частину першу статті 5 Закону України «Про полі-

тичні партії в Україні» спершу пунктом 9 [7], а сьогодні пунктами 10 і 11 [8], якими було заборонено утворення та діяльність політичних партій, програмні цілі або дії яких спрямовані на пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їх символіки; виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії проти України, заперечення тимчасової окупації частини території України, глорифікацію, виправдання дій та/або бездіяльності осіб, які здійснювали або здійснюють збройну агресію проти України тощо. Таке рішення українського парламенту цілком відповідає міжнародним документам, зокрема, Керівним принципам заборони та розпуску політичних партій від 11 грудня 1999 р. [9], розроблених Венеціанською комісією. Більше того, враховуючи те, що Конституція України в статті 37 чітко визначає, що заборона діяльності об'єднань громадян здійснюється лише в судовому порядку, така конкретизація Законом протиправності дій політичних партій сприяє винесенню судом об'єктивного та обґрунтованого рішення щодо заборони чи відмови у забороні діяльності політичної партії в Україні, що є гарантією дотримання судами принципу верховенства права.

Довгоочікуваним та затребуваним громадянським суспільством в Україні стало також рішення українського парламенту про запровадження механізму протидії іноземній агентурі, що веде підривну діяльність в Україні, шляхом створення та ведення Переліку політичних партій та громадських організацій – нерезидентів України під егідою Служби безпеки України.

Таким чином, конституційно-правова політика України на сучасному етапі державотворення формується відповідно до норм міжнародного права та тих викликів, що становлять загрозу для державного суверенітету і територіальної цілісності України, прав, свобод, життя і здоров'я українських громадян. Заборона діяльності тих політичних партій, чия ідеологія є відверто антиукраїнською, а дії спрямовані на знищення української державності, є необхідним кроком та одним з ефективних засобів забезпечення національної безпеки України.

Список використаних джерел:

1. Колодій А. Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні. Монографія. Львів: Червона калина, 2002. 272 с. URL : https://political-studies.com/wp-content/uploads/2010/01/Kolodiy_Na_Slyahu.pdf
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Волкова О. М. Громадянське суспільство: український контекст. *Юридичний вісник*. 2014. № 2 (31). С. 24–28.
4. Про політичні партії в Україні : Закон України від 05.04.2001 р. № 2365-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 23. Ст. 118.

5. Якименко Ю. Громадянське суспільство в Україні: основні характеристики. Центр Разумкова. 2004. 36 с. URL : https://razumkov.org.ua/upload/yakymenko_civic_society_2004.pdf
6. Ярош Я. Політичні партії як суб'єкти громадянського суспільства. Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії. 2018. № 2 (4). С. 146–156.
7. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 р. № 317-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 26. Ст. 219.
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо заборони політичних партій : Закон України від 03.05.2022 р. № 2243-IX. *Відомості Верховної Ради України*.
9. Керівні принципи заборони та розпуску політичних партій : міжнародний документ від 11 грудня 1999 р. / Рада Європи, Венеціанська комісія. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_159#Text

Ключові слова: громадянське суспільство, політичні партії, національна безпека, заборона діяльності.

Key words: civil society, political parties, national security, ban on activities.

ПРИПОЛОВА ЛЮДМИЛА ІВАНІВНА

*Національний університет оборони України імені Івана Черняховського,
провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем
військового законодавства Центру воєнно-стратегічних досліджень,
кандидат юридичних наук*

ПОЗИТИВНИЙ ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОВНОВАЖЕНЬ ВЕРХОВНОГО ГОЛОВНОКОМАНДУВАЧА ЗБРОЙНИХ СИЛ

Завуальована агресія, яка відверто, амбітно й цинічно проявилася відносно України з боку Російської Федерації (далі – РФ) у 2014 році, а згодом із 24 лютого 2022 року, відкрила ряд не вирішених юридичних питань. Серед них, найбільш болюче – застарілість усталених норм міжнародного гуманітарного права, мала ефективність від діяльності міжнародних безпекових організацій. Про такий стан справ ми неодноразово чули від офіційних посадових осіб, зокрема, заступниця Міністра оборони України назвала сучасне міжнародне право слабким та лицемірним із проявом атавізму [1]. Аналогічну позицію висловив і Президент України на засіданні Ради Безпеки ООН (24 березня 2022 року) [2] та засіданні саміту «Групи семи» (5 квітня 2022 року) [3], який акцентував увагу на проблематиці доцільності існування міжнародних безпекових організацій, на потребі світу у створенні нових альянсів, нових і ефективних гарантій безпеки, на існуванні міжнарод-

ного права вето як можливості маніпулювання та впливу на результат голосування.

Тому, проблематика оновлення й розвитку, у світлі сучасних історичних подій, як міжнародного, так і національного права, відкриває для нормотворчої діяльності нові горизонти. Ми всі стали свідками намагання законодавця прискореними темпами підлаштувати своє правове поле в умови дії воєнного стану, шляхом внесення численних змін в діючі та прийняття низки нових законів України. Серед таких, що потребують свого подальшого науково-теоретичного дослідження, а згодом і належного правового врегулювання, є проблематика особливостей нормативно-правового врегулювання повноважень та діяльності Президента України і, окремим блоком звичайно, діяльності його в якості Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України (далі – ЗС України).

У цьому контексті важливо погодитись із думкою Мельника С. М., який зазначає, що Президент України, будучи Главою держави й Верховним Головнокомандувачем ЗС України, має суттєві повноваження у сфері військового управління, що стосуються широкого спектру військових питань, пов'язаних із забезпечення національної безпеки й оборони держави. У деяких випадках військово-управлінські повноваження Президента досить докладно унормовані в чинному законодавстві, а в деяких – доволі фрагментарно, що вимагає запровадження відповідних заходів у напрямі вдосконалення адміністративно-правового регулювання означених питань [4, с. 145]. Щодо статус Президента як Верховного Головнокомандувача ЗС України, С. Ю. Поляков, вважає, що ЗС України є підсистемою державного механізму, якій характерна особливість «втягувати» до себе інші елементи державного механізму. Тому, Президент України як Верховний Головнокомандувач ЗС України, постає їх складовою частиною, набуває певних рис, що роблять можливим ставити питання про його опосередковану належність до ЗС [5, с. 315]. Не буде перебільшенням стверджувати, що Президент України як Верховний Головнокомандувач ЗС України, відповідає за стан справ у ЗС в цілому і його роль у державно-правовому механізмі керівництва та використання ЗС України є ключовою.

Під час вивчення питання щодо особливостей сутності, обсягу, порядку реалізації повноважень Верховним Головнокомандувачем України, не менш важливо приділити увагу зарубіжним країнам, для досягнення їхнього унікального досвіду в результаті компаративного аналізу, адже саме його компетенція сьогодні набула жвавого інтересу у світлі російсько-української війни. Загалом, повноваження глави держави (за відсутності згадки про статус Верховного Головнокомандувача або Головнокомандувача) діють у країнах з парламентською та парламентсько-президентською формою правління. В країнах з президентською формою правління глава держави має прямі повноваження вищого керівництва у ЗС в статусі Головнокомандувача.

Уваги заслуговують приклади законодавчого врегулювання повноважень глави держави у сфері безпеки та оборони з точки зору чіткої

їх визначеності в окремих статтях законодавчих актів. Так, Законом Республіки Болгарія «Про оборону та Збройні Сили республіки Болгарія» [6] (стаття 2) визначено конкретно ті завдання, що покладені на Президента у разі воєнного конфлікту чи війни, а саме: «...1. оголошує воєнний стан у разі збройного нападу на країну або у разі необхідності термінового виконання міжнародних зобов'язань, у випадку військових чи інших надзвичайний стан, коли Національні збори не засідають; у таких випадках він повинен бути скликаний негайно для прийняття рішення; 3. керувати Верховним командуванням, видавати акти щодо підготовки країни та збройних сил до війни та проведення військових дій; 4. реалізовувати плани воєнного часу за поданням Ради Міністрів; ...».

Натомість Закон Республіки Узбекистан «Про оборону» [7] у ст. 7 визначає, що Керівництво обороною та ЗС здійснює Президент як Верховний головнокомандувач ЗС. Цікаво що у воєнний час міністр оборони Узбекистану одночасно є заступником Верховного Головнокомандувача ЗС. Варто позитивно відмітити виділення в окрему статтю повноважень Президента у сфері оборони, які визначені у ст. 8. У згаданій статті встановлено, що «Президент Республіки Узбекистан – Верховний Головнокомандувач ЗС: керує діяльністю органів державної влади в області оборони; приймає необхідні міри по забезпеченню обороноздатності республіки, охороні її суверенітету, безпеки та територіальної цілісності; затверджує плани будівництва, застосування і розвитку ЗС, а також інші державні плани і програми по організації оборони; затверджує структуру, склад та дислокацію ЗС та інших військових формувань Республіки на мирний та воєнний час; оголошує у порядку, встановленому Конституцією Республіки Узбекистан, стан війни у разі нападу на республіку або у разі необхідності виконання договірних зобов'язань щодо взаємної оборони від агресії, загальну чи часткову мобілізацію та запроваджує надзвичайний стан на всій території або в окремих місцевостях республіки...» та інші.

Згідно Закону Киргизької Республіки «Про оборону та Збройні Сили Киргизької Республіки» від 24.07.2009 р. [8] їхні ЗС є державною воєнною організацією, що призначена для надійного захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу, суспільства і громадян... (ст. 4). Президент як Головнокомандувач ЗС Киргизької Республіки здійснює вище керівництво обороною та ЗС (ст. 7). І саме для забезпечення надійного виконання ЗС своїх обов'язків, цим законом передбачена окрема стаття 11, яка регламентує повноваження Головнокомандувача ВС – Президента Киргизької Республіки. Слід окремо відмітити п. 4 ст. 11, який поміж 19 таких повноважень встановлює, що з введенням воєнного стану Головнокомандувач ЗС – Президент Республіки керує обороною Киргизької Республіки.

Таким чином, можна відмітити позитивний міжнародний досвід правового регулювання повноважень глави держави як Верховного Головнокомандувача ЗС. Оскільки в законодавчих актах України відсутня регламентація таких повноважень (зокрема в Законах України

«Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про національну безпеку України»), перспективним вбачається не лише виокремлення таких повноважень в окрему статтю, а також делегування Президенту повноважень на здійснення керівництва обороною держави під час дії воєнного стану. Зазначене безумовно сприятиме ефективному функціонуванню держави в умовах надзвичайних воєнних загроз, що є особливо актуальним для України.

Список використаних джерел:

1. Маляр Г. У Міноборони розповіли про лицемірство міжнародного права, яке може завадити покарати російських убивць і гвалтівників. 11.05.2022. URL: <https://tsn.ua/ato/u-minoboroni-rozpovili-pro-licimirstvo-mizhnarodnogo-prava-yake-mozhe-zavaditi-pokarati-rosiyskih-vbivc-i-gvaltivnikiv-2059192.html>.
2. Звернення Президента України Володимира Зеленського до учасників саміту «Групи семи» від 24 березня 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/zvernennya-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-do-ucha-73801>.
3. Виступ Президента України на засіданні Ради Безпеки ООН від 5 квітня 2022 року. URL: <https://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-na-zasidanni-radi-bezpeki-onn-74121>.
4. Мельник С. М. Повноваження Президента України у сфері військового управління. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. № 4. 2019. Том 30 (69). С. 141–145.
5. Поляков С. Ю. Місце Збройних Сил України в системі органів державної влади. *Право України*. 2013. № 1–2. С. 310–316.
6. За отбраната и въоръжените сили на Република България: Закон від 12 травня 2009 року URL: http://factmil.com/Doc_Zakon/Zak_o_oborone_2014_Bulgar.pdf.
7. Про оборону: Закон Республики Узбекистан от 3 июля 1992 года. URL: <https://www.lex.uz/acts/107702>.
8. Про оборону та Збройні Сили Киргизької Республіки: Закон Киргизької Республіки від 24 липня 2009 року. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202668>.

Ключові слова: Верховний Головнокомандувач, законодавче регулювання, Збройні Сили, повноваження.

Key words: Supreme Commander-in-Chief, legislative regulation, Armed Forces, powers.

CHYZHOV DENYS

*National Academy of Internal Affairs,
Associate Professor of Constitutional Law and Human Rights, PhD
Institute of State Building and Local Self-Government of the National Academy
of Legal Sciences of Ukraine, researcher*

COMPARATIVE LEGAL CHARACTERISTICS OF THE PROVISION HUMAN RIGHTS IN THE SPHERE OF NATIONAL SECURITY OF UKRAINE ON THE EXAMPLE OF THE NATO MEMBER COUNTRIES

National safety of the country is one of the main priority of the functioning and activity of any state. Despite the hostilities in eastern Ukraine, such issues are more pressing than ever, especially in the context of human rights. It is known that the ideal model of national security is the countries that are members of NATO so this research provides a comparative legal description of human rights in the field of national security in NATO countries.

It is necessary to agree with the definition of national security presented in the Law of Ukraine “On National Security of Ukraine”, where it is interpreted as “the protection of state sovereignty, territorial integrity, democratic constitutional order and other national interests of Ukraine from real and potential threats”. Instead, the provision of human and civil rights and freedoms should be considered through the system of human and civil rights and freedoms. It consists of institutional, legal, organizational and resource support. The stable connection of these elements creates an interacting environment for ensuring rights and freedoms.

Consequently, ensuring human rights in the field of national security is a complex and sophisticated phenomenon of a systemic nature, which, without a well-established mechanism, will not function properly and effectively.

NATO is a model for ensuring human rights in the area of national security. This organization managed to transform its status from a purely military bloc into a political-scientific-military organization. Nowadays, firstly, it ensures the security of each member state of the Alliance. Secondly, it forms a system of collective security. Thirdly, it creates partnerships with non-NATO countries. Fourthly, it establishes and increasingly applies mechanisms for non-violent crisis management and conflicts. Fifth, it performs humanitarian, scientific, and educational functions, which show that NATO exists not only for military purposes.

For a comparative legal characteristic of ensuring human rights in the field of national security of NATO countries, such NATO member states as the United States and Great Britain will be analyzed.

The experience of Great Britain in introducing the concept of sustainability in the field of national security seems interesting for Ukraine. Thus, in order to implement an integrated approach and strengthen the ability to respond to large-scale emergencies of various origins, the UK

government is working systematically to develop mechanisms for interagency interaction and coordination of activities carried out by the Cabinet of Ministers, individual ministries, local authorities, the private sector and civil society.

It should be noted that the United Kingdom has a Civil Contingencies Act (2004), which defines emergencies as hazardous events or phenomena that can seriously adversely affect or cause significant harm to citizens' lifestyles, the environment or national security (in particular, as a result of war or terrorist acts). That is, we are talking about a wide range of threats.

In order to implement the provisions of this Law, the government has developed a number of guidance documents that provide recommendations and offer flexible mechanisms for prevention, preparation for response, direct response to emergencies and recovery. In particular, these are: a program for increasing resilience, which defines the area of responsibility of various government bodies and the procedure for interagency coordination and cooperation in the preparation, response and elimination (minimization) of the consequences of emergencies; an emergency response concept that defines the principles and procedures for responding to emergencies, as well as flexible coordination mechanisms; Handbook on Emergencies and Recovery, which defines the principles and effective practice of responding to emergencies and post-crisis recovery, the powers of government agencies and services in this area, provides recommendations for the organization of interagency cooperation and work with the media; contingency plans to respond to the highest priority risks identified in the National Risk Assessment; National strategic principles of community resilience, which define the principles and capabilities of communities and citizens in strengthening their resilience to threats of various origins, include examples of concrete actions, recommendations for emergency preparedness and planning, response and recovery.

The US national security strategy in the XXI century envisages a humanitarian aspect – the education system. This became an official confirmation of the policy pursued by the United States – the stimulation of the scientific sphere, the creation of the best conditions for the development of the intellectual potential of the state. World experience proves that the living standards of the population, the socio-economic situation in the country is determined by the degree of education of society and its attitude to intellectual values. Therefore, national security is inextricably linked with the intellectual component of humanitarian security. The 2015 US National Security Strategy states that it is based on the rules of an international order that promotes global security and prosperity, as well as human dignity and rights. The authors of the document emphasize the history of their own people, defending democracy and human rights, paying special attention to the struggle for freedom, maintaining peaceful democratic change, implementing a policy of mobilizing international support to strengthen and expand global human rights norms. The strategy points to the obligation of governments to fulfill their human rights obligations, to confront and prevent any repression, and to respond appropriately to mass crimes. It also

emphasizes that human rights protection is most effective when activities are carried out jointly with a wide range of partners (civil society, religious leaders, businesses, other governments and international organizations). The Strategy stipulates the expediency of creating rules, norms and institutions that are the basis for peace, security, prosperity and, of course, the protection of human rights in the XXI century.

In conclusion, for Ukraine, which has begun its path towards the formation of an optimal model of national security, the most acceptable solution is to adopt the above concepts. Of course, the process of joining NATO is long and presupposes the need to adapt domestic legislation to NATO legislation, but with clear actions and political will, it is achievable for us.

References:

1. Law of Ukraine «On National Security of Ukraine» of June 21, 2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (date of application 15.11.2021) (In Ukrainian).
2. Reznikova O. O., Misyura A. O. Ways to modernize the system of national security in the context of building national stability. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/111AZ_NatRes-fd32c.pdf (date of application 15.11.2021) (In Ukrainian).
3. Romanova A. A. The system of ensuring human and civil rights and freedoms in Ukraine / A. A. Romanova // Forum of law. – 2012. – № 2. – P. 599–602. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_2_95 (date of application 15.11.2021) (In Ukrainian).
4. Soskina O. I. Ukraine's accession to NATO – ensuring the national integrity and security of the country. URL: <https://www.en.gov.ua/spvrobnictvo-ukrani-z-nato/vstup-ukrani-do-nato-zabezpechennya-naconalyno-clsnost-ta-bezpeki-krani> (date of application 15.11.2021) (In Ukrainian).
5. Titko E. V. National and international security in the context of human rights protection in today's conditions / E. V. Titko // Philosophical and methodological problems of law. – 2016. – № 2. – P. 126-139 (In Ukrainian).

Ключові слова: забезпечення прав людини, національна безпека, країни НАТО, система колективної безпеки.

Key words: human rights, national security, NATO countries, system of collective security.

БОЙКО ОКСАНА АНАТОЛІЙВНА

Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, старший викладач кафедри інновацій, інформаційної діяльності в освіті та навчання за міжнародними проектами, кандидат наук з державного управління

ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Стратегія національної безпеки України – документ, що визначає актуальні загрози національній безпеці України та відповідні цілі, завдання, механізми захисту національних інтересів України та є основою для планування і реалізації державної політики у сфері національної безпеки [4].

В Стратегії національної безпеки України, затвердженій Указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 зазначено: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека – найвища соціальна цінність в Україні. Реалізація цієї норми Конституції України – головна ціль державної політики національної безпеки».

Загрози національній безпеці України це явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [4].

Для системного захисту України від загроз національній безпеці необхідним є розвиток сектору безпеки і оборони України. Для цього оптимізується державна система цивільного захисту шляхом удосконалення її структури та системи управління (координації), удосконалюється реагування на загрози, пов'язані з надзвичайними ситуаціями будь-якого характеру, уточнюються завдання на мирний час та в особливий період.

Питання загроз національній безпеці України у сфері цивільного захисту досліджували С. Артем'єв, П. Волянський, В. Квашук, Ю. Рак, Н. Клименко, В. Коваленко, В. Кривцова, М. Криштанович, О. Малько, О. Подскальна, С. Порока, Г. Ситник, А. Терент'єва, І. Усатюк.

Автором під час роботи над дисертаційним дослідженням проаналізовано розвиток наукової думки щодо організації цивільного захисту як складової національної безпеки держави, обґрунтовано теоретико-методологічні засади функціонування цивільного захисту як специфічного напрямку діяльності держави в контексті національної безпеки України, його важливе місце в системі національної безпеки, особливо в умовах на той час збройного конфлікту на сході України [3].

Визначено теоретичний зміст державного управління у сфері цивільного захисту як складової національної безпеки в сучасних умовах державотворення, аргументовано, що організація цивільного захисту в Україні на всіх етапах його становлення та розвитку безпосередньо

пов'язана з національною безпекою і обороною України. Проаналізовано виконання функцій ДСНС як складової сектору безпеки і оборони, взаємодію суб'єктів забезпечення національної безпеки України, функціонування ДСНС як центрального органу виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, здійснює безпосереднє керівництво діяльністю єдиної державної системи цивільного захисту.

Грунтовно розглядаються питання участі органів та підрозділів цивільного захисту в рамках проведення операції об'єднаних сил в дисертаційному дослідженні О. Лещенка на тему «Трансформація системи цивільного захисту України в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктів гібридного типу» [2].

Цивільний захист як чинник системи забезпечення національної безпеки досліджували С. Артем'єв та О. Малько. Висвітлено організаційні засади проведення заходів цивільного захисту і проблемні питання функціонування єдиної державної системи цивільного захисту [1].

Розглядаючи сучасні загрози національній безпеці України у сфері цивільного захисту пропонується виокремити наступні:

- значні масштаби руйнувань внаслідок бойових дій на території України;
- велике антропогенне і техногенне перевантаження території України;
- зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру;
- небезпека техногенного, у тому числі ядерного та біологічного, тероризму.

На порядку денному постають такі актуальні завдання:

- подолання наслідків глобальних катастроф техногенного характеру, зокрема в ядерній енергетиці;
- протидія надзвичайним ситуаціям природного характеру, зокрема пожежам в природних екосистемах, повеням, пов'язаним із глобальними змінами клімату;
- функціонування системи цивільного захисту в умовах світових пандемій, зокрема гострої респіраторної хвороби COVID-19;
- підтримання належного технічного стану гідротехнічних споруд каскаду водосховищ на річці Дніпро;
- посилення уваги до підтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України;
- захист об'єктів критичної інфраструктури в умовах війни, зокрема на транскордонних територіях;
- запровадження системи управління техногенного та пожежного безпекою на основі ризик-орієнтованого підходу;
- використання цифрових технологій в інтересах стійкого функціонування системи цивільного захисту в умовах воєнного стану тощо.

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» Державна служба України з надзвичайних ситуацій є складовою секто-

ру безпеки і оборони. На виконання статті 29 цього Закону Міністерством внутрішніх справ України розробляється Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України, яка вноситься на розгляд Кабінету Міністрів України. Кабінет Міністрів України за результатами розгляду вносить її до Ради національної безпеки і оборони України для схвалення та подальшого затвердження Указом Президента України. Стратегія громадської безпеки та цивільного захисту України – документ довгострокового планування, що розробляється на основі Стратегії національної безпеки України [4].

Важливим завданням постає організація проведення на виконання Закону України «Про національну безпеку України» огляду цивільного захисту – процедури оцінювання стану готовності єдиної державної системи цивільного захисту, спроможностей її функціональних та територіальних підсистем, сил цивільного захисту до реагування на можливі надзвичайні ситуації та стану захищеності населення і територій від таких ситуацій.

Слід також зазначити, що побудова ефективної системи безпеки можлива тільки на основі використання новітніх наукових досягнень та передових технологій в системах державного, регіонального, місцевого та об'єктового рівнів управління цивільним захистом, всебічної підготовки управлінських кадрів і населення в цілому до дій в умовах надзвичайних ситуацій. Важливим є запровадження найкращих стандартів державного управління, зокрема з використанням європейського та світового досвіду.

Слід відзначити, що незважаючи на значну кількість праць із проблематики національної безпеки саме проблема протидії реальним загрозам національній безпеці України у сфері цивільного захисту є недостатньо дослідженою.

Список використаних джерел:

1. Артем'єв С. Р., Малько О. Д. Цивільний захист як чинник системи забезпечення національної безпеки. Наука і правоохорона. 2018. № 2 (40). С. 42–48. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nip_2018_2_7.
2. Лещенко О. Я. (2020). Трансформація системи цивільного захисту України в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктів гібридного типу [Дис. канд. політологічних наук, Національний інститут стратегічних досліджень]. Репозитарій Національного інституту стратегічних досліджень. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-01/proekt-rukopis-leschenka-ost-utoch.-09.01.2020.pdf>
3. Подскальна О. А. Розвиток наукової думки щодо організації цивільного захисту як складової національної безпеки держави. Вісник Національної академії державного управління при Президентові України: серія «Державне управління». 2017. № 4 (32). С. 20–27.
4. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 р. № 2469-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>.
5. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»:

Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020.
<https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>

Ключові слова: національна безпека, державне управління, цивільний захист, єдина державна система цивільного захисту, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, європейська інтеграція, надзвичайна ситуація.

Key words: national security, public administration, civil defense, unified state system of civil defense, State Service of Ukraine for Emergencies, European integration, state of emergency.

ЖОГНО АНАСТАСІЯ ОЛЕГІВНА

*Одеський національний морський університет,
здобувач вищої освіти*

ІВАНЦОВА ЗОЯ АНАТОЛІЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри конституційного права, доктор філософії*

ПРАВО ОСІБ, ЯКІ ЗДІЙСНЮВАЛИ ЗБРОЙНУ АГРЕСІЮ ПРОТИ УКРАЇНИ, НА ПРОФЕСІЙНУ ПРАВНИЧУ ДОПОМОГУ

На сьогоднішній день значна увага українського суспільства прикута до судових процесів відносно осіб, які здійснювали збройну агресію проти України. Правники-практики, здебільшого адвокати, на фаховому рівні дискутують щодо можливостей надання професійної практичної допомоги таким особам, дотримання процесуального законодавства під час здійснення судочинства.

У вказаному контексті досить цікавими та актуальними постали дискусії в розрізі права на професійну правничу допомогу та конфлікту інтересів адвоката і клієнта, дискусії щодо забезпечення права на користування послугами перекладача не тільки в судових процесах, але й під час особистого спілкування особи, яка здійснювала збройну агресію проти України (підсудного) та його адвоката.

Так, у відповідності до ст. 59 Конституції України, кожен має право на професійну правничу допомогу; випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно; кожен є вільним у виборі захисника своїх прав [1].

Доступ особи, яка здійснювала збройну агресію проти України (підсудного) до вторинної правової допомоги врегульовано Законом України «Про безоплатну правову допомогу» [2].

Загалом із вищевказаних нормативних гарантій правової допомоги вбачається необхідність держави забезпечити таку професійну правничу допомогу.

Однак надання професійної правничої допомоги особі, яка здійснювала збройну агресію проти України практично не узгоджується із Правилами адвокатської етики, затвердженими Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 2017 року від 09 червня 2017 року (далі – ПАЕ) [3]. Стаття 9 ПАЕ чітко вказує на неприпустимість конфлікту інтересів, його наявності в разі суперечностей особистими інтересами адвоката та його професійними правами і обов'язками перед клієнтом; неприпустимість суперечностей між інтересами клієнта та власними інтересами адвоката.

Варто відмітити, що адвокат, який надаватиме правову допомогу такому підсудному, має бути розсудливою людиною, свідомим громадянином та зацікавленим у притягненні до кримінальної відповідальності особи, яка вчиняла збройну агресію проти його держави. Тобто в адвоката вже буде суто моральна зацікавленість в даній справі. В даному контексті звісно варто звернути увагу, що ст. 9 ПАЕ закріплює можливість письмового погодження клієнта на участь адвоката у якого виник конфлікт інтересів, проте в такому разі ставиться під сумнів питання якості надання правової допомоги. Власне кажучи, клієнт буде розуміти, що ускладненою є можливість професійного виконання адвокатом власних обов'язків, через особисті переконання такого адвоката.

З іншого боку, окрім морального аспекту, опосередковано можна вести мову і про кримінальну та дисциплінарну відповідальність адвоката в разі надання правової допомоги особі, яка вчиняла збройну агресію проти України.

Так, у випадку якщо адвокат не відмовляється від захисту такої особи, то можливим є притягнення захисника до кримінальної відповідальності, наприклад, за ст. 111 КК України «Державна зрада», ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність», ст. 436-2 КК України «Виправдовування, визнання правомірною, заперечення збройної агресії Російської Федерації проти України, глорифікація її учасників» [4] та інші. Також адвоката може бути притягнуто і до дисциплінарної відповідальності за порушення правил адвокатської етики, невиконання або неналежне виконання своїх професійних обов'язків (ст. 34 ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [5].

З урахуванням викладеного, можна дійти висновку, що з ряду причин особа, яка вчинила збройну агресію проти України не може користуватися професійною правничою допомогою українського адвоката. Водночас, з метою дотримання гарантій правового захисту така особа може користуватися правовою допомогою адвоката іншої держави, наприклад РФ.

Окремим напрямком подальших наукових пошуків має бути забезпечення права обвинуваченого на перекладача при спілкуванні адвоката та його клієнта поза межами судового засідання.

Список використаних джерел:

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 06.06.2022).
2. Закон України «Про безоплатну правову допомогу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#top> (дата звернення: 06.06.2022).
3. Правила адвокатської етики. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#top> (дата звернення: 06.06.2022).
4. Кримінальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 06.06.2022).
5. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text> (дата звернення: 06.06.2022).

Ключові слова: правова допомога, особа, яка вчинила збройну агресію, право на захист, адвокатська етика.

Key words: legal assistance, the person who committed the armed aggression, the right to protection, lawyer ethics.

БАТАН ЮРІЙ ДМИТРОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук*

ШЕВЧЕНКО ЮЛІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач вищої освіти*

ЕЛЕКТРОННА ПЕТИЦІЯ ЯК ОСОБЛИВА ФОРМА ПРЯМОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Важливим складником демократичного суспільства є можливість волевиявлення народу за допомогою різних способів прямого і представницького народовладдя.

Особливою формою участі громадян в ухваленні рішень, способом комунікації публічної влади та народу, а також шляхом здійснення права особи бути почутою є інститут електронної петиції (е-петиції).

Термін «петиція» походить із латини та має переклад як звернення, клопотання. Кембриджський словник визначає її як документ, що «підписаний значною кількістю людей та вимагає або просить вчинення якихось дій із боку уряду чи іншого органу влади» [1].

Е-петиції мають кілька функцій. По-перше, вони допомагають висвітлити проблеми. По-друге, петиції дозволяють не тільки самостійно вирішувати, а й залучати громадян до процесу ухвалення рішень. По-третє, петиція активізує горизонтальну комунікацію між населен-

ням, адже для того, щоб зібрати необхідну кількість підписів, ініціатор повинен переконати інших підтримати петицію.

Глава держави став першою державною інституцією в Україні, яка фактично втілила положення щодо електронного врядування. Тому 28 серпня 2015 року на офіційному вебсайті Офіційного інтернет-представництва Президента України було відкрито розділ «Електронна петиція».

Актуальність електронних петицій зростала щороку у зв'язку зі зміною ситуації в країні. Під час пандемії COVID-19 таких звернень стало значно більше через безпечність і можливість уникати скупчення людей, як, наприклад, під час громадських слухань, мирних зібрань або інших форм безпосередньої демократії.

В умовах воєнного стану використання петицій є чи не єдиною можливістю «кричати про допомогу» або внести корективи до положень чинного законодавства, але регулювання цього інституту має низку законодавчих прогалин та потребує упорядкування та зміни правового регулювання.

Стаття 40 Конституції нашої країни закріплює право на звернення. Носієм цього права є кожен, адресатом – органи державної влади та місцевого самоврядування, їхні посадові та службові особи. До змісту права належить можливість кожного подавати як індивідуальні, так і колективні усні та письмові звернення. Цьому праву кореспондує обов'язок органів, посадових і службових осіб публічної влади розглядати звернення й надавати обґрунтовані відповіді в належний, законодавчо встановлений строк. Такий строк зокрема і порядок здійснення цього права загалом закріплено Законом України «Про звернення громадян».

Натомість існують деякі питання, які потребують урегулювання задля збалансованого користування процедурою електронних петицій та зв'язку громадськості з владою.

По-перше, недостатнім є обсяг вимог до петицій, а також неефективним є механізм превентивного (попереднього) опрацювання. Як наслідок, органи публічної влади зазнають «петиційного спаму», у якому відсутній сенс і який дискредитує електронні петиції як демократичний інструмент.

Навіть зараз в умовах воєнного стану на сайті Офіційного інтернет-представництва Президента України виявлено чимало звернень, суть яких немає нічого спільного з адекватним мисленням та нормами не тільки законодавства, а й правопису та моралі. Прикладом є петиція на сайті Президента України № 22/142862-еп, яка має назву «Євробачення – 2023», але не лише заголовок, а й сам текст має значну кількість помилок [2]. Іншим зразком, який не лише не має сенсу, а й може негативно вплинути на бюджет нашої держави, є е-петиція № 22/143102-еп «Присвоїти дорослим, яким на момент вторгнення РФ вже виповнилося 18 років статусу «дорослий війни» та призначити щомісячно фінансову допомогу пожиттєво» [3].

По-друге, в законі нечітко передбачено вимоги до ведення архівів е-петицій. Не визначено, органи публічної влади повинні зберігати дані про електронні петиції у відкритому доступі чи в якихось інших архівах. Також не уточнено, чи мають разом із петиціями та даними про збір підписів залишатись і відповіді на них.

По-третє, законодавець недостатньо чітко визначив, у який спосіб органи місцевого самоврядування мають урегулювати порядок подання та розгляду е-петицій. Зокрема, ст. 23-1 Закону України «Про звернення громадян» передбачає: «вимоги до кількості підписів громадян на підтримку електронної петиції до органу місцевого самоврядування та строку збору підписів визначаються статутом територіальної громади». Виходячи з того, що на території району та на території області діє місцеве самоврядування, але відсутні спільні статuti територіальних громад районів та областей, то не зрозуміло, у яких нормативно-правових актах мають регулюватися відповідні питання щодо спільних інтересів територіальних громад (тобто інтересів жителів району, області).

З другого боку, наявна інша помилка юридичної техніки в конструюванні ст. 23-1: «Про підтримку або невідтримку електронної петиції публічно оголошується на офіційному веб-сайті ... головою відповідної місцевої ради – щодо електронної петиції, адресованої органу місцевого самоврядування». Із точністю до навпаки – посада голови місцевої ради (посадової особи місцевої ради, що очолює відповідну раду й обирається її депутатами з-поміж депутатів) є в обласній і районних радах, натомість відсутня в міській, сільській і селищній радах (там є посада секретаря відповідної ради, а засідання веде міський, сільський і селищний голова відповідно, який аж ніяк не є головою місцевої ради).

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції» у пункті 2 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» передбачив «до визначення у статуті територіальної громади вимог щодо кількості...» тримісячний строк збору підписів і певну кількість підписів залежно від кількості жителів адміністративно-територіальної одиниці. Натомість виникла прогалина для адміністративно-територіальних одиниць із населенням від 50 до 100 тис. осіб.

Крім того, відсутній уніфікований підхід до кількості підписів. Яскравим прикладом можуть бути Суми, у яких зібрати за 90 днів потрібно 250 підписів [4], і Харків, за той самий період часу у якому потрібно мати 5000 голосів [5]. З одного боку, кількість у 250 підписів, ще й у такий термін, є замалою і, як наслідок, стає каталізатором високої підтримки петицій, більшість із яких не мають сенсу. З іншого боку, просування е-петицій може бути «паралізоване» через використання завищеного порогу голосів.

Нарешті, актуальною в умовах воєнного стану є ще одна прогалина в законодавстві, пов'язана з відсутністю можливості реалізувати право на електронну петицію до органів, які замінюють органи місцевого самоврядування на тимчасово окупованих територіях (на підставі ч. 5

ст. 78 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»), – до військово-цивільних, військових адміністрацій населених пунктів, районів і областей.

Отже, електронні петиції в умовах воєнного стану є важливим елементом в комунікації суспільства з владою, що актуалізує зміну й удосконалення вимог щодо звернень, розвитку законодавства й упорядкування кількості голосів у певних адміністративно-територіальних одиницях та архівів е-петицій загалом.

Список використаних джерел:

1. Petition. URL: <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/petition> (accessed: 21.05.2022).
2. Петиція № 22/142862-еп «Свробаченя–2023». URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/142862> (дата звернення: 22.05.2022).
3. Петиція № 22/143102-еп «Присвоїти дорослим, яким на момент вторгнення РФ вже виповнилося 18 років статусу «дорослий війни» та призначити щомісячно фінансову допомогу позиттєво». URL: <https://petition.president.gov.ua/petition/143102> (дата звернення: 22.05.2022).
4. Платформа електронної демократії. URL: <https://petition.e-dem.ua/sumy> (дата звернення: 22.05.2022).
5. Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету URL: <https://petition.city.kharkov.ua/uk/petition-list.html?status=pending> (дата звернення: 22.05.2022).

Ключові слова: електронна петиція, пряма демократія, воєнний стан, звернення громадян, місцеве самоврядування.

Key words: electronic petition, direct democracy, martial law, citizens' appeals, Local Self-Government.

ОСТАПЕНКО АНАСТАСІЯ ІВАНІВНА

*Національний університет оборони України імені Івана Черняховського,
старший науковий співробітник*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОГолошення Стану війни

З початком повномасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України предметом жвавої дискусії стало питання актуальності та доцільності оголошення стану війни.

Оголошення стану війни є категорією міжнародного права – юридична, дипломатична процедура в міжнародній політиці, яка полягає в офіційному, в установленому порядку, повідомленні однією державою іншій про припинення між ними миру та перехід у стан війни. Однією з особливостей введення стану війни є те, що відповідно до Гаазької

конвенції 1907 р. (Україна є її учасником), воєнні дії між державами не повинні починатися без попереднього і недвозначного попередження у вигляді мотивованого оголошення війни або у формі ультиматуму з умовним оголошенням війни [1].

Оголошення війни відбувається: шляхом звернення вищих органів влади до власного народу; шляхом звернення до народу або уряду держави-противника; шляхом звернення до світової спільноти. Про стан війни необхідно одразу повідомити нейтральні держави [1]. Оголошення війни, навіть якщо воно не супроводжується власне воєнними діями, означає початок юридичного стану війни і має певні правові наслідки для всіх воюючих сторін.

Згідно з визначенням агресії, прийнятим 29-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН у 1974 р. [2], оголошення війни не є актом самозахисту для агресора і не може вважатися фактом, що перетворює війну незаконну війну на правомірну (відповідно до статті 51 Статуту ООН [3]). Початок війни без її оголошення є обставиною, що обтяжує та підвищує відповідальність агресора.

Оголошення війни, навіть якщо воно не супроводжується власне воєнними діями, означає початок юридичного стану війни (звернення президента РФ до своїх громадян, замасковане під «визвольну спеоперацію» по суті можна розглядати як умовне оголошення війни Україні). У той час як акт агресії це у будь-якому випадку здійснення активних дій (можуть здійснюватися без оголошення війни), перелік яких визначено у Резолюції Генасамблеї ООН 1974 року [2].

Оголошення стану війни є задокументованим актом підтвердження факту війни. Стан війни сам по собі не є особливим правовим режимом (на відміну від воєнного стану) не створює спеціальних прав і обов'язків для відповідних суб'єктів на внутрішньодержавному рівні.

Юридичне підтвердження факту не створює самого факту, а лише його засвідчує. Г. Маляр неодноразово звертала увагу, що «не треба приймати закон чи указ, який би спеціально підтвердив, що йде війна, війна визнається війною по факту» [4].

З метою відсічі збройної агресії з 24 лютого 2022 року Президентом України було введено в дію ряд актів надзвичайного правового регулювання, зокрема серед них: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні», затверджений Законом України від 24.02.2022 № 2102-IX; Указ Президента України від 24.02.2022 № 65/2022 року «Про загальну мобілізацію», затверджений Законом України від 03.03.2022 № 2105-IX; Указ Президента України від 24.02.2022 № 70/2022 року «Про Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 24.02.2022 «Про введення в дію плану оборони України та Зведеного плану територіальної оборони України»; Указ Президента України від 24.02.2022 № 66/2022 року «Про використання Збройних Сил України та інших військових формувань», схвалений Законом України від 03.03.2022 № 2106-IX.

Тобто, главою держави було використано весь арсенал повноважень, наданих йому Конституцією України [5], з метою захисту держа-

вного суверенітету та відновлення територіальної цілісності України, окрім оголошення стану війни.

Положення пункту 19 частини 1 статті 106 Основного Закону уповноважує Президента України «вносити до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймати рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань» [5]. Саме така граматична конструкція з'явилася у Конституції України після внесенням змін у даний пункт відповідно до Закону України від 21.02.2014 № 742-VII. Варто згадати, що попередня редакція пункту 19 частини 1 статті 106 мала такий зміст: «вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України». На перший погляд звичайна «гра слів», але завдяки їй створено зовсім нове смислове навантаження, що суттєво змінює повноваження Президента України щодо прийняття надважливих рішень і, відповідно, впливає на правові наслідки таких рішень. Нова редакція даного пункту наділяє главу держави правом на використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії без оголошення стану війни.

Отже, з 2014 року діє оновлена конституційна норма щодо оголошення стану війни, однак положення статті 4 Закону України «Про оборону України» [6] (які закріплюють механізм прийняття рішення Президентом України з метою відсічі збройної агресії проти України) станом на сьогодні не приведені у відповідність з Конституцією України. Аналіз змісту норм статті вказує на нерозривне поєднання рішення глави держави про мобілізацію, про введення воєнного стану, про застосування Збройних Сил України та інших військових формувань з внесенням Президентом України подання до Верховної Ради України про оголошення стану війни. День і час припинення стану війни прямо пов'язаний із закінченням воєнного часу, відповідно до частини 3 статті 4 цього закону.

Відтак, необхідно підсумувати, що стаття 4 Закону України «Про оборону України» не містить альтернативних варіантів на оголошення стану війни та носить зобов'язальний характер.

В міжнародному праві розрізняють поняття «закінчення стану війни» і «припинення воєнних дій». Воєнні дії між державами можуть припинятися укладанням перемир'я або капітуляцією однієї з них. Перемир'я – це тимчасове припинення воєнних дій на умовах, узгоджених воюючими сторонами. Капітуляція – це припинення воєнних дій на умовах, продиктованих переможцем, у результаті чого держава (держави) однієї з воюючих сторін втрачає верховенство або воно істотно обмежується. На відміну від загального перемир'я під час капітуляції переможена сторона втрачає навіть формальну рівність із переможцем, за винятком почесної капітуляції. Як правило, ні перемир'я, ні капітуляція не означають автоматичного припинення стану війни. Для припинення стану війни необхідні: видання акта

(одностороннього або двостороннього) про припинення стану війни (наприклад Указ Президії Верховної Ради СРСР 1955 р. про припинення стану війни між СРСР і Німеччиною); укладання мирного договору (наприклад мирний договір між СРСР та Італією 1947 р.) [7, с. 15].

Враховуючи, що Україна є підписантом Статуту ООН [3] і зобов'язалася вирішувати конфлікти мирним шляхом, у той же час зберігаючи право на самозахист у разі здійснення акту агресії проти неї, цілком можна припустити, що норми національного законодавства про оголошення стану війни втрачають свою актуальність в умовах сьогодення. Більше того, їх закріплення у теперішньому вигляді створюють правову неоднозначність щодо процедури прийнятих відповідних рішень керівництвом держави. Разом з тим, закінчення (скасування) воєнного стану юридично не дорівнює припинення стану війни.

З огляду на зазначене, можна зробити висновок, що з врахуванням сучасних принципів безпекової політики у світі та гібридного характеру збройних конфліктів, актуальності набуває питання перегляду законодавчих норм щодо підстав та порядку оголошення стану війни, або доцільності їх закріплення (виключення) в національному законодавстві як окремої юридичної категорії.

Список використаних джерел:

1. Гагская Конвенция о законах и обычаях сухопутной войны от 18 октября 1907 года. Договор с приложением: Положение о законах и обычаях сухопутной войны. URL: <https://www.icrc.org/ru/doc/resources/documents/misc/hague-convention-iv181007.htm>
2. Определение агрессии: Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 3314 (XXIX) от 14 декабря 1974 года. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74
3. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26 червня 1945 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010/ed20050916
4. Малий Г. В. Для підтвердження факту війни не потрібні спеціальний закон чи указ. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3435428-dla-pidtvrdzenna-faktu-vijni-ne-potribni-specialnij-zakon-ci-ukaz-malar.html>
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР/Відомості Верховної Ради України. 1996 р. № 30. Ст. 141.
6. Про оборону України: Закон України від 6 грудня 1991 року № 1932-XII. Офіційний сайт Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.
7. Кириченко С.О., Лобко М.М., Семененко В.М. Щодо питання правового режиму воєнного стану і стану війни. *Наука і оборона*. 2019. № 2. С. 9–16.

Ключові слова: стан війни, воєнний стан, збройна агресія, повноваження Президента України, сфера оборони.

Key words: state of war, martial law, armed aggression, powers of the President of Ukraine, sphere of defense.

ДО ПИТАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ РАД ПРИ ОРГАНАХ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Введення воєнного стану в Україні [1] та повномасштабний військовий наступ Російської Федерації на нашу територію істотно змінили правила та засади функціонування публічної влади в Україні.

Зокрема, це пов'язано із тим, що воєнний стан це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [2].

У сфері реалізації публічно-владних управлінських функцій запровадження воєнного стану означає запровадження особливої системи військового управління державою, в якій основна роль відведена військовим адміністраціям.

Зокрема, для здійснення керівництва у сфері забезпечення оборони, громадської безпеки і порядку в Україні було утворено двадцять чотири обласні та Київську міську, а також районні військові адміністрації [3].

Військові адміністрації є складовою частиною системи органів державної влади, а їх діяльність полягає у цілеспрямованому впливі на організацію діяльності на певній території в інтересах успішного й ефективного вирішення поставлених перед ними завдань [4, с. 37].

Зазначимо, що військової адміністрації, будучи не лише виконавчими, але й розпорядницькими органами, наділені відповідно до принципу централізації керівництва правами встановлювати нові правила, видавати на основі законодавства та в межах певних повноважень обов'язкові для виконання підлеглими органами та посадовими особами акти управління як нормативні, так і індивідуальні, які спрямовані на запровадження і здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

У зв'язку із наведеним значно укріпилась думка про те, що військові державні адміністрації поєднують в собі функції управління всіма іншими органами публічної влади або навіть їх замінюють [5].

Відповідно значно послабилась робота громадських рад при органах публічної влади [6].

Варто зауважити, що введення воєнного стану не означає припинення діяльності визначених Конституцією та законами України органів державної влади і органів місцевого самоврядування, адже статтею 9 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» визначено, що в умовах воєнного стану Президент України та Верховна Рада України діють виключно на підставі, в межах повноважень та в спосіб, визначені Конституцією та законами України. Кабінет Міністрів України, інші органи державної влади, військове командування, військові адміністрації, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України, цим та іншими законами України [2].

Тобто, публічна влада в Україні діє в системі, що функціонувала раніше, однак з особливостями, визначеними особливим правовим режимом, та з зовсім іншими пріоритетами, зумовленими потребами війни.

В такий період громадські ради мають зберігати вагоме значення у впливі на ухвалення державних рішень та на діяльність органів публічної влади. Об'єктивним є й процес поступового перебирання громадським сектором частини соціальних та інших функцій, якими перевантажено державні інституції. Яскравим підтвердженням цього є безпрецедентно потужний волонтерський рух, який перетворився у важливу та ефективну складову механізму відсічі військовій агресії Російської Федерації.

За таких умов громадські ради наділені потенціалом реальної допомоги публічній владі у врегулюванні суспільних відносин, надання фахових актуальних пропозицій та порад щодо удосконалення публічно-владної діяльності в умовах війни.

Крім цього, саме громадські ради могли б у період активної військової та гуманітарної фандрайзингової діяльності України взяти на себе частину контрольних функцій, зокрема й у сфері нагляду за поставками гуманітарної допомоги, недостатньою прозорістю якої не завжди задоволені партнери України у війні з Росією [7].

Оскільки у військовий час діяльність всіх громадських рад при органах публічної влади слід розглядати з огляду на особливості правового режиму воєнного стану, зауважимо, що науково доведено й те, що навіть громадські ради при складових сектору безпеки і оборони України – це основний правовий засіб громадського контролю над сектором безпеки і оборони, який є постійно діючим колегіальним консультативно-дорадчим органом при профільних і загальної компетенції органах державної влади, що безпосередньо залучаються до виконання завдань щодо захисту національних інтересів у безпековій та оборонній сферах, утвореними для забезпечення участі громадян в управлінні державними справами у сфері безпеки і оборони, з метою представництва інституцій громадського суспільства та врахування їх інтересів у діяльності цих органів, підвищення дієвості демократичного цивільного контролю за діяльністю складових сектору безпеки і оборони, забезпечення

національної безпеки держави, ефективного відстоювання її національних інтересів у сфері безпеки і оборони [8].

Враховуючи наведене, робимо наступні висновки:

1. Введення в Україні воєнного стану і створення військових адміністрацій не припиняє роботу органів публічної влади в Україні, а, отже, актуальною для реалізації залишається визнана в Україні потреба в забезпеченні участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики, в тому числі під час надання відсічі військовій агресії іншої держави.

2. В умовах створення безпрецедентного волонтерського руху та укріплення громадянського суспільства в Україні під час війни, роль громадських рад при органах публічної ради повинна зростати пропорційно процесам набуття громадянським суспільством в Україні інституційної зрілості.

3. У період активної військової та гуманітарної фандрайзингової діяльності України громадські ради при органах публічної влади в Україні організаційно та сутнісно можуть стати органами додаткового контролю за ефективністю та прозорістю використання гуманітарної та іншої допомоги, яку отримує наша країна під час війни.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні»: закон України від 24.02.2022 року № 2102-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2102-20#Text> (дата звернення: 07.06.2022).
2. Про правовий режим воєнного стану: закон України від 12.05.2015 року № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 07.06.2022).
3. Про утворення військових адміністрацій: Указ Президента України від 24.02.2022 року № 68/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/68/2022#Text> (дата звернення: 07.06.2022).
4. Дуглер В. В. Військові державні адміністрації як тимчасові органи з елементами військової адміністрації управління у складі сектору безпеки й оборони України. *Південноукраїнський правничий часопис*, № 4–2018, ч. 2. С. 33–37. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2018/4/part_2/10.pdf (дата звернення: 07.06.2022).
5. Залізнюк В. Хто важливіший: військова адміністрація чи місцева рада? *Юридична газета онлайн*, 22.04.2022 року. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/hto-vazhlivishiy-viyskova-administraciya-chi-misceva-rada.html> (дата звернення: 07.06.2022).
6. Громадська рада при Міністерстві оборони України (заголовок з екрану). URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/gromadska-rada/> (дата звернення: 07.06.2022).
7. Юрий Швеце о коррупции в поставках гуманитарной помощи. 21.04.2022 (заголовок з екрану). URL: <https://www.youtube.com/watch?v=B-3wuDdbW0M> (дата звернення: 07.06.2022).

8. Сіцінська М. В. Громадська рада: особливості її діяльності в секторі безпеки і оборони України. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, № 1, 2014. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=673> (дата звернення: 07.06.2022).

Ключові слова: громадська рада при органі публічної влади, публічна влада, військова адміністрація, воєнний стан, франдрайзингова діяльність, гуманітарна допомога.

Key words: public council at a public authority, public authority, military administration, martial law, frandising activities, humanitarian aid.

ПАВЗЮК АНАТОЛІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри конституційного права*

ПЕРВИННІ УМОВИ ВПРОВАДЖЕННЯ Е-ТЕХНОЛОГІЙ У НАРОДНЕ ВОЛЕВИЯВЛЕННЯ

Розвиток е-технологій у сфері народного волевиявлення є вимогою часу. Сучасне ефективне впровадження е-технологій гарантує успіх майже всім процесам людства. Не є виключенням й процеси виборів, що мають певні вимоги та застереження на всіх його етапах. Зокрема, використання е-технологій у виборчих процесах повинно відповідати певним обов'язковим умовам з дотримання права на народне волевиявлення з використанням е-технологій.

По-перше, е-технології які будуть впровадженні у виборчий процес повинні бути інноваційними, якісними, надійними та функціонувати відповідно до чинного законодавства. Підлягати оптимізації та доопрацюванню. Всі процеси, що відбуваються у системі повинні бути збережені в наступні 75 років. Права на е-технології у сфері народного волевиявлення повинні належати виключно державі. Використання таких технологій повинно відбуватися з дотриманням права на народне волевиявлення на всіх етапах виборчого процесу.

По-друге, необхідно забезпечити безперерйну роботу е-технологій, які впровадженні у виборчий процес та уникнення їх не роботи (збою тощо) не тільки під час виборчого процесу, а взагалі. Інакше такі технічні поломки будуть викликати безліч проблем, починаючи з недовіри щодо самої системи в цілому. Проведення будь-яких змін, оновлень рекомендується робити не під час виборчого процесу, а готуватися до цього завчасно, тобто до призначення та проведення конкретних виборів. Це може бути і сертифікація (ліцензування) цієї системи і перевірки її придатності до проведення конкретних виборів, це певна й перевірка роботоздатності до проведення самих виборів, так званих пілотних виборів. До перевірки якості варто додати незалежну оцінку з залученням іноземних представників.

По-третє, всі учасники виборчого процесу повинні розуміти як працює виборча система. Повинно бути передбачене опробування системи на всіх її етапах з врахуванням права на народне волевиявлення усіма учасниками виборчих процесів, з подальшим отриманням рекомендацій щодо її змісту та за доцільності внесення змін у таку систему.

В четверте, повинна забезпечуватися прозорість на всіх етапах виборчого процесу, що гарантуватиме довіру з боку учасників виборчого процесу. Довіра є тією рушійною силою при наявності якої е-технології швидко адаптуються у будь-які виборчі процеси. Без довіри з боку учасників виборчих процесів неможливо буде втілити е-технології у виборчий процес. Будь-яка недовіра не повинна тягнути за собою невикористання або неможливість опротестування процесу або результатів підведення підсумків.

В п'яте, необхідно забезпечити можливість моніторингу за роботою е-технологій в виборчих процесах в будь-який момент та будь-яким учасником такого процесу. Моніторинг повинен відбуватися з врахуванням права на народне волевиявлення усіх учасників виборчих процесів відповідно до його етапів.

В шосте, необхідно забезпечити можливість контролю за роботою е-технологій в будь-який момент відповідним учасником виборчого процесу з врахуванням права на народне волевиявлення.

В сьоме, розуміння плюсів впровадження е-технологій у виборчий процес кожним учасником процесів народного волевиявлення суттєво пришвидшить їх використання, а постійна робота над зменшенням ризиків збільшуватиме довіру та сприяння таким процесам. Окремого значення набуває верифікація та валідація на всіх етапах виборчого процесу, яке повинно бути адаптованим під кожного учасника виборчого процесу, відповідно до тих прав, які він буде мати під час конкретних виборів.

Таким чином, е-технології при запровадженні їх в виборчий процес повинні бути зрозумілими для всіх учасників виборчого процесу, прозорими та доступними для перевірки їх достовірності будь-якому учаснику відповідно до тих прав, які вони будуть мати під час конкретних виборів. Рекомендовано до процесів апробації, верифікації та валідації е-технологій у виборчому процесі долучати учасників усіх виборчих етапів з метою їх розуміння роботи конкретної е-технології у виборчому процесі та аналізі тих можливостей під час конкретних виборчих етапів. В цілому, первинними умовами впровадження е-технологій у процеси народного волевиявлення є якісна технічно-технологічна розробка та її безперерйна робота; розуміння та сприйняття е-технології учасниками виборчого процесу; прозорість; моніторинг, контроль, верифікація, валідація.

Ключові слова: Е-технології, народне волевиявлення, виборчий процес.

Key words: E-technologies, expression of the will of the people, election process.

СЕКЦІЯ 8

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА БЕЗПЕКА, ПРАВА ЛЮДИНИ Й МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ХХІ СТОЛІТТІ

Керівник секції: доцент кафедри міжнародного та європейського права,
кандидат юридичних наук В. Ю. Дронов

Секретар секції: доцент кафедри міжнародного та європейського права,
кандидат юридичних наук О. К. Каненберг-Сандул

БІГНЯК ОЛЕКСАНДР ВАЛЕНТИНОВИЧ

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри міжнародного та європейського права,
доктор юридичних наук, професор

ПРАВОВИЙ РЕЖИМ РОБОТИ СИСТЕМИ SWIFT ЯК ЕЛЕМЕНТУ МІЖНАРОДНОЇ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ПІД ЧАС ВІЙНИ В УКРАЇНІ

У відповідь на безпрецедентний та неспровокований військовий напад Росії на Україну США, Великобританія та ЄС запровадили пакет всеосяжних та жорстких обмежувальних санкцій, спрямованих на те, щоб паралізувати можливість Росії фінансувати війну, змусити відповідальну за вторгнення російську політичну еліту заплатити високу економічну та політичну ціну та послабити її економічну базу.

Одним із найсуворіших заходів, запроваджених на сьогоднішній день, стало відключення російських банків від системи SWIFT, основною функцією якої є забезпечення безпечного обміну фінансовими повідомленнями, що використовуються для виконання міжнародних транзакцій між банками.

27 лютого 2022 року США, Великобританія та ЄС оголосили про свою домовленість виключити низку російських банків зі Спільноти всевітніх міжбанківських фінансових телекомунікацій (SWIFT), що базується в Бельгії. ЄС, під юрисдикцією якого знаходиться SWIFT, запровадив санкційні заходи, що забороняють цій організації з 12 березня 2022 року надавати підтримку обміну фінансовими повідомленнями в будь-якій точці світу семи російським фінансовим установам та їхнім російським дочірнім компаніям [1], згодом цей перелік було розширено. Ця санкція

є одним з найсильніших фінансових покарань в арсеналі, оскільки заборона російським банкам доступу до системи обміну фінансовими повідомленнями позбавляє їх можливості здійснювати операції з рештою частиною світу, що призводить до високих витрат та завдає колосальних збитків російській економіці.

Це рішення викликало питання про те, як ця міра пов'язана з існуючими санкціями та генеральними ліцензіями для російських банків.

Спільнота всесвітніх міжбанківських фінансових телекомунікацій, або SWIFT, була заснована в 1973 консорціумом міжнародних банків з метою передачі стандартизованих повідомлень між різними учасниками фінансового сектора. З того часу SWIFT перетворилася на основну електронну поштову службу для фінансової системи. Сьогодні всесвітня мережа SWIFT передає 14 мільйонів повідомлень на день, або 3,5 мільярда повідомлень на рік. Половину трафіку становлять традиційні платіжні повідомлення. У мережі SWIFT 8900 користувачів у 209 державах [2].

Можна сказати, що SWIFT займає квазімонопольне становище щодо міжнародних фінансових операцій. Практично будь-яка міжнародна транзакція у звичайному банківському секторі проходить через мережу SWIFT та сервери SWIFT. Два основних центри обробки даних розташовані в Зутербауді (Нідерланди) та Калпепері (Вірджинія, США). З метою безпеки та запобігання втрати даних кожне повідомлення обробляється одночасно на обох континентах і зберігається протягом 124 днів.

SWIFT, що базується в Бельгії, є таким чином некомерційним кооперативним товариством, яке створене і функціонує відповідно до законодавства Бельгії. SWIFT належить та контролюється її акціонерами, які обирають Раду з 25 незалежних директорів, що представляють банки по всьому світу, яка керує спільнотою SWIFT та здійснює нагляд за її управлінням. Група штатних співробітників на чолі з генеральним директором формує Виконавчий комітет SWIFT.

Хоча SWIFT життєво важлива для глобальної фінансової системи, технічно вона не є ані платіжною, ані розрахунковою системою і, отже, не регулюється безпосередньо банківським наглядом або центральним банком жодної держави. Однак, оскільки вихід з ладу мережі SWIFT спричинить крах сучасної фінансової системи, центральні банки держав Групи десяти (G10) (Бельгія, Канада, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Нідерланди, Великобританія, США, Швейцарія та Швеція) у 1998 р. вирішили, що SWIFT має перебувати під їх спільним наглядом. Враховуючи, що SWIFT зареєстрована в Бельгії, Національний банк Бельгії виступає як провідний контролер. Нагляд за SWIFT заснований на добросовісному діалозі та взаємній довірі, або, за словами Національного банку Бельгії, «головним інструментом нагляду за SWIFT є моральне переконання» [3].

Зазначимо, що сьогодні немає обов'язкової правової бази для нагляду за SWIFT. Жоден центральний банк G10 не має повноважень накладати санкції, штрафи або змінювати практику щодо SWIFT [4]. Очевидно, це ніколи не було потрібно, оскільки SWIFT завжди діяла спільно.

Крім того, центральні банки можуть впливати на SWIFT, інформуючи свої банки-члени про проблеми, пов'язані з SWIFT. Наглядова діяльність викладена в протоколі між Національним банком Бельгії та SWIFT. Відносини між Національним банком Бельгії та іншими центральними банками визначені у двосторонніх меморандумах про взаєморозуміння, які не мають обов'язкової сили.

SWIFT має широкий і постійно зростаючий набір інструментів для дотримання вимог щодо боротьби з фінансовими злочинами, включаючи послуги перевірки, та фінансовими санкціями. Проте всі рішення щодо законності фінансових транзакцій відповідно до застосовних правил, таких як положення про санкції, приймаються фінансовими установами, що їх здійснюють, та компетентними міжнародними та національними органами.

Незважаючи на те, що санкції застосовуються незалежно один від одного в різних юрисдикціях по всьому світу, SWIFT не може довільно обирати режим санкцій якої юрисдикції застосовувати. Однак, оскільки SWIFT зареєстрована відповідно до бельгійського законодавства, вона має дотримуватися положень законодавства Бельгії, зокрема, виконувати відповідні рішення ЄС, що схвалені урядом Бельгії.

Зокрема, у березні 2012 року, відповідно до міжнародних та багатосторонніх дій щодо посилення фінансових санкцій проти Ірану, згідно з Регламентом ЄС 267/2012 SWIFT було заборонено надавати послуги обміну фінансовими повідомленнями іранським банкам, які перебувають під санкціями ЄС. SWIFT виконала регулятивне зобов'язання, відключивши відповідні іранські банки під санкціями ЄС. У січні 2016 року багато з банків було виключено зі списку ЄС, і згодом вони були повторно підключені до SWIFT.

У березні 2022 року відповідно до міжнародних та багатосторонніх дій щодо посилення фінансових санкцій проти Росії спеціалізованим постачальникам фінансових повідомлень, таким як SWIFT, було заборонено надавати послуги особам, зазначеним у Регламенті Ради ЄС (ЄС) 2022/345 від 1 березня 2022 р. Оскільки SWIFT зареєстрована згідно з бельгійським законодавством і має, відповідно, дотримуватися постанов ЄС, SWIFT відключила сім встановлених російських організацій (та їх російські дочірні компанії) від мережі SWIFT. Крім того, відповідно до Регламенту Ради ЄС (ЄС) 2022/398 від 9 березня 2022 року [5] SWIFT відключила три білоруські підприємства (та їх дочірні підприємства у Білорусі). Згодом коло російських та білоруських фінансових установ, відключених від SWIFT, було розширено.

Відключення від системи SWIFT позбавляє банк можливості здійснювати транзакції з рештою світу, принаймні тимчасово. Технічно це перешкоджає виключеному банку здійснювати свої фінансові операції та фінансові операції своїх клієнтів з іноземцями, виконувати зобов'язання, отримувати платежі за експорт або надавати короткострокові кредити для імпорту. Це може паралізувати всі галузі економіки, що займаються міжнародною торгівлею та фінансами. Навіть вибіркова заборона на діяльність російських банків у тому вигляді,

в якому вона запроваджена, матиме серйозний безпосередній економічний вплив на економіку та бізнес.

Звичайно, держави схильні пристосовуватися та шукати способи обійти санкції. Зокрема, коли у 2014 році до Росії застосовувалися легші SWIFT-санкції, держава швидко розробила власну мережу обміну повідомленнями для підтримки внутрішньої платіжної системи [6]. Росія також змінила склад своїх валютних резервів, відмовившись від долара США, та зміцнила зв'язки з китайською транскордонною міжбанківською платіжною системою (CIPS), яка може обслуговувати міжнародні вимоги у юанях. Навіть Європейський Союз під час зриву ядерної угоди з Іраном у 2018 році почав розробляти свою власну систему обміну фінансовими повідомленнями (INSTEX) [7], щоб не потрапити до мережі санкцій, запроваджених США проти Ірану. Заборона SWIFT може також стимулювати ширше використання криптовалют для ухилення від фінансових санкцій, що відбулося в їхньому незвичайному подорожчанні на тлі глобальної нестабільності. Проте досвід останніх кількох років показує, що ці побоювання перебільшені, оскільки долар США, як і раніше, залишається стовпом міжнародної фінансової системи.

Тим не менш, короткостроковий економічний вплив навіть часткової, але тривалої заборони SWIFT, а також готовність держав, що вводять санкції, нести певні економічні витрати, посилює сильний сигнал, який може мати серйозні економічні наслідки для Росії, та має спонукати до припинення агресії проти нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Council Regulation (EU) 2022/345 of 1 March 2022 amending Regulation (EU) No 833/2014 concerning restrictive measures in view of Russia's actions destabilising the situation in Ukraine. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32022R0345&from=SV>
2. SWIFT. Офіційний сайт. URL: <https://www.swift.com>.
3. Köppel J. The SWIFT Affair. Swiss Banking Secrecy and the Fight against Terrorist Financing. Genève, 2011. URL: <https://books.openedition.org/iheid/225>
4. Financial Stability Review. December 2005. European Central Bank, 2005. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/fsr/financialstabilityreview200512en.pdf>
5. Council Regulation (EU) 2022/398 of 9 March 2022 amending Regulation (EC) No 765/2006 concerning restrictive measures in view of the situation in Belarus and the involvement of Belarus in the Russian aggression against Ukraine. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022R0398&qid=1654162189168>
6. The SWIFT System; a Focus on the US-Russia Financial Confrontation. URL: <https://russiancouncil.ru/en/analytics-and-comments/analytics/the-swift-system-a-focus-on-the-u-s-russia-financial-confrontation/>
7. What is INSTEX, the Instrument in Support of Trade Exchanges, and who are its shareholders? URL: <https://instex-europe.com/about-us/>

Ключові слова: фінансовий моніторинг, санкції, платіжні системи, криптовалюта.
Key words: financial monitoring, sanctions, payment systems, cryptocurrency.

АРАКЕЛЯН МІНАС РАМЗЕСОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
перший проректор, професор кафедри міжнародного та європейського права,
доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України*

РОЛЬ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ У РЕГУЛЮВАННІ АДВОКАТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Ідеї верховенства права, пріоритетність міжнародного права перед національним, а також реалізація і захист фундаментальних прав і свобод людини є основою формування сучасного світового порядку і сучасних міжнародних відносин. Подальше посилення впливу принципів і норм міжнародного права на національне право проявляється через формування відповідних стандартів у різних сферах життя сучасного суспільства, в тому числі у сфері реалізації захисту прав людини. Ці стандарти визначають напрямок розвитку національної політики в даній сфері, а також сприяють формуванню відповідних механізмів її реалізації. Дотримання цих стандартів, їх застосування в рамках національного права зумовлює рівень і характер взаємовідносин національного права з міжнародним.

Досвід правового розвитку, формування правової держави, утвердження в ній демократії, її економічне та соціальне процвітання, неможливі без визнання, дотримання і захисту прав і свобод людини і громадянина. Права і свободи людини і громадянина залежать від характеру і рівня взаємозв'язку міжнародно-правових актів і національного законодавства, які розробляють відповідні стандарти в цій сфері. Українська держава як суб'єкт міжнародних відносин бере на себе зобов'язання реформувати своє національне законодавство відповідно до вищевказаних вироблених міжнародно-правових документів, визнаних світовим співтовариством. На сучасному етапі сформувалася міжнародно-правова база, яка визначає міжнародно-правові стандарти, що оптимізують діяльність інституту адвокатури.

Не існує єдиних загальновизнаних міжнародно-правових стандартів функціонування адвокатури, даний інститут у рамках окремих національних правових систем орієнтується як на історичні традиції правозахисної діяльності і місце адвокатури в даній системі, так і на розроблені міжнародно-універсальні і міжнародно-регіональні правові акти в цій сфері.

Сформовано значну міжнародно-правову базу, яка визначає міжнародно-правові стандарти, що оптимізують діяльність інституту адвокатури. Серед основних міжнародно-універсальних правових документів особливо виділяються наступні: Статут Організації Об'єднаних Націй, ухвалений 26 червня 1945 р.; Загальна Декларація прав людини; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий 19 грудня 1966 р.; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і куль-

турні права 1966 р.; Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 41/120 про «Встановлення міжнародних стандартів в галузі прав людини», прийнята 4 грудня 1966 р.; Декларація про основні принципи юстиції для жертв злочину і перевищення влади, прийнята 29 листопада 1985 р.; Звід принципів захисту всіх осіб, що піддаються затриманню або ув'язненню в якій би там не було формі, затвердженій Резолюцією № 43/173 Генеральної Асамблеєю ООН 9 грудня 1988 р.; Основні принципи, що стосуються ролі юристів, прийняті на VIII Конгресі ООН з попередження злочинів у 1990 р. та ін.

Крім міжнародно-універсальних правових актів, дані питання також регулюються міжнародно-регіональними нормативно-правовими актами. Європейські стандарти адвокатської діяльності відображають європейське бачення проблеми захисту прав і свобод людини і громадянина в контексті правозахисної діяльності, що має давні традиції. Вони отримали відображення в різних нормативно-правових документах, прийнятих в рамках Ради Європи, Європейського Союзу та інших структур.

Серед цих документів особливо виділяється Конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 р.; «Загальний кодекс правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства прийнятий делегацією країн-учасниць на пленарному засіданні в Страсбурзі в жовтні 1988 р.; Європейські стандарти адвокатської діяльності отримали відображення також в Рекомендації № Rec (2000) 21 «Про свободу здійснення професії адвоката», прийнятої Комітетом міністрів Ради Європи 25 жовтня 2000 р.

Аналіз вищеназваних міжнародно-правових актів дозволяє виділити наступні стандарти адвокатської діяльності: доступ до послуг адвокатів; спеціальні гарантії у кримінальній юстиції; кваліфікація і підготовка адвокатів; гарантії діяльності адвокатів; професійні об'єднання; дисциплінарна відповідальність.

Важливі європейські стандарти професійної діяльності адвокатів закріплено у Кодексі поведінки європейських адвокатів. Зокрема, у ньому визначаються норми надання адвокатом різних видів правової допомоги з дотриманням принципів здійснення адвокатської діяльності (незалежності, довіри й особистої порядності, конфіденційності), розмірів та виплат гонорарів, правил поведінки адвокатів у суді та між собою. Особливе значення мають положення 5.8 Кодексу, що адвокати повинні підтримувати й розвивати свої професійні знання та навички з належним урахуванням авторитету своєї професії.

Нормативно-правовим актом, який займає важливе місце в правовому регулюванні професійної діяльності адвокатів у ЄС є Загальний кодекс правил від 01.10.1988 р. Цим документом закріплено, що у будь-якому правовому суспільстві адвокату відведено особливу роль, а його призначення не обмежено сумлінним виконанням свого обов'язку у межах закону. Адвокат має діяти в інтересах права в цілому так само, як і в інтересах тих, чії права і свободи йому довірено захищати. Адвокат повинен не лише виступати в суді від імені клієнта, а й надавати

йому юридичну допомогу у вигляді порад і консультацій. Поряд із цим, цей документ ретельно врегулював питання щодо принципів адвокатської діяльності, зокрема щодо незалежності, довірчих відносин між клієнтом і адвокатом, конфіденційності діяльності та ін. Він містить також низку положень щодо особистої реклами адвоката та його взаємовідносини з клієнтами, судом, іншими адвокатами та ін.

Необхідно зазначити, що типологія моделей організації адвокатської діяльності у різних країнах не збігається із прийнятою типологізацією правових систем, що дозволяють виокремити відповідні типи правових систем не є підставою для виокремлення моделей адвокатської діяльності. Існуючі моделі мають давні традиції та велике теоретичне й практичне значення для удосконалення організаційних засад адвокатури України.

Ключові слова: права і свободи людини, адвокатська діяльність, міжнародно-правові засади адвокатської діяльності, міжнародно-універсальні нормативно-правові акти, міжнародно-регіональні нормативно-правові акти.

Key words: rights and freedoms of people, lawyer activity, international legal ambush of lawyer's activity, international-universal normative-legal acts, international-regional regulatory legal acts.

АНДРЕЙЧЕНКО СВІТЛАНА СЕРГІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професорка кафедри міжнародного та європейського права,
докторка юридичних наук, професорка*

ПРАВО УКРАЇНИ НА САМООБОРОНУ ЯК НЕВІД'ЄМНЕ ПРАВО ЗА СТ. 51 СТАТУТУ ООН

В сучасному міжнародному праві інститут права держав на самооборону виступає, з одного боку, як один із засобів підтримки міжнародного правопорядку в цілому, як одна з гарантій підтримки міжнародної безпеки і норми *jus cogens* незастосування сили або загрози силою, а з іншого – як складова міжнародної правосуб'єктності держави, засіб реалізації її суверенітету. З одного боку, характеристика права на самооборону як «невід'ємного права» вказує на зв'язок із правом самозбереження, з іншого – в системі права Статуту ООН і як відповідь на порушення принципу незастосування сили або загрози силою реалізація права на самооборону являє собою примусовий захід, вживаний до порушника миру не лише в інтересах безпосередньої жертви збройного нападу, але й в загальних інтересах світового співтовариства [1, с. 79].

Право на самооборону є нормою загального звичаєвого права, що знайшла відображення у Статтях про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. Міжнародний суд ООН у справі *Про військову і напіввійськову діяльність (Нікарагуа проти США, 1986 р.)*

дійшов висновку про існування низки універсальних міжнародно-правових звичаїв, до яких відноситься і право на самооборону [2, с. 96]. Відповідно до ст. 21 Статей міжнародно-протиправні діяння, протиправність діяння держави виключається, якщо це діяння є законним заходом самооборони, що застосовується згідно Статуту Організації Об'єднаних Націй. Стаття 51 Статуту ООН охороняє «невід'ємне право» держави на самооборону від збройного нападу і становить частину визначення зобов'язання утримуватися від загрози силою або її застосування, передбаченого в п. 4 ст. 2. Таким чином держава, яка здійснює своє невід'ємне право на самооборону, передбачене у ст. 51 Статуту, не порушує (навіть потенційно) п. 4 ст. 2. Термін «законна» має на увазі, що такі дії повинні відповідати зобов'язанням повної стриманості, які мають застосовуватися в разі міжнародного збройного конфлікту, а також вимогам пропорційності та необхідності. Стаття 21 лише відображає основний принцип цілей глави V, залишаючи для застосовних первинних норм, про які йдеться в Статуті, питання обсягу і застосування заходів самооборони [3, с. 87–89].

Стаття 51 Статуту ООН проголошує: «Цей Статут ніякою мірою не чіпає невід'ємного права на індивідуальну чи колективну самооборону, якщо станеться збройний напад на Члена Організації, доти, поки Рада Безпеки не вчинить заходів, необхідних для підтримання міжнародного миру і безпеки. Заходи, вжиті Членами Організації при здійсненні цього права на самооборону, мають бути негайно повідомлені Раді Безпеки і ні в якому разі не повинні зачіпати повноважень і відповідальності Ради Безпеки, згідно з цим Статутом, щодо здійснення в будь-який час таких дій, які вона визнає необхідним для підтримання або відновлення міжнародного миру і безпеки» [4].

Стаття 51 Статуту ООН є правовою підставою збройної відсічі Україною агресії Російській Федерації, що розпочалася у 2014 році та набула повномасштабної форми після 24 лютого 2022 року. Згідно з міжнародним правом збройний напад РФ на Україну активізував право України на самооборону, як індивідуальну, так і колективну.

Зі змісту ст. 51 Статуту ООН, який визначає певні обмеження на здійснення права на самооборону, випливає:

- самооборона відповідно до ст. 51 і п. 4 ст. 2 Статуту ООН є мірою, яка вживається Україною з метою припинення порушення Російською Федерацією міжнародного принципу незастосування сили або загрози силою у вигляді збройного нападу проти територіальної недоторканності та політичної незалежності України і відновлення порушеного міжнародного правопорядку;
- підставою для прийняття Україною рішення про самооборону є збройний напад Російської Федерації;
- наявність збройного нападу встановлюється потерпілою державою Україною;
- право прийняття рішення про самооборону належить Україні як державі, що зазнала збройного нападу, і для цього не потрібне рішення або санкція РБ ООН;

- про вжиті Україною заходи для реалізації права на самооборону, було негайно повідомлено Раді Безпеці, як того вимагає Статут ООН;
- застосування військової сили з метою самооборони може бути продовжено «до тих пір, поки Рада Безпеки не прийме заходів, необхідних для підтримання міжнародного миру і безпеки»;
- Україна як держава, що піддалася озброєному нападу, має право не тільки захищати себе самостійно, але і отримувати підтримку від інших держав. Право надавати допомогу державі, яка зазнавала збройного нападу, не залежить від повноважень Ради Безпеки відповідно до розділу VII Статуту ООН щодо підтримання міжнародного миру та безпеки та не залежить від визнання акту агресії Радою Безпеки.

Збройна агресія РФ проти України стала підставою для застосування Україною права на самооборону. У такій ситуації Україна звільнена від дотримання міжнародно-правового зобов'язання утримуватися від застосування сили відносно РФ. Використання Україною збройної сили, так званий «озброєний захист» має винятковий характер і відповідає вимогам, встановленим міжнародним правом до застосування законної самооборони відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй. Здійснюючи право на самооборону, Україна не тільки захищає себе, а й робить внесок у вирішення головного завдання сучасного міжнародного права – забезпечити мир та зберегти світовий правопорядок.

Список використаних джерел:

1. Ржевська В. С. Право держави на самооборону в світлі розвитку юридичних гарантій міжнародної безпеки. Дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2003. 217 с.
2. Щокін Ю. В. Міжнародно-правовий звичай: проблеми теорії і практики. Х. : Право, 2012. 456 с.
3. Проекты статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния с комментариями к ним. Ежегодник комиссии международного права. 2001. Том II. Часть вторая. а/сн.4/сер.а/2001/add.1 (part 2). С. 32–174.
4. Статут ООН, 1945. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text

Ключові слова: самооборона, підстави для самооборони України, ст. 51 Статуту ООН, агресія Російської Федерації.

Key words: self-defense, grounds for self-defense of Ukraine, Art. 51 of the UN Charter, the aggression of the Russian Federation.

СУРІЛОВА ОЛЕНА ОЛЕКСІЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри міжнародного та європейського права,
доктор юридичних наук, професор*

ЗЛОЧИН ЕКОЦИДУ: ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Злочин екоциду не входить до системи міжнародних злочинів відповідно Статуту МКС, але провідні фахівці в сфері міжнародного права (В. Фальк, Д. Сендс, К. Макинтош, Р. Роджес та ін) наголошують на необхідності розширення юрисдикції Міжнародного кримінального суду за рахунок включення до переліку міжнародних злочинів злочину екоциду. Введення в науковий обіг терміну «екоцид» належить Артуру В. Галстону, який наголошував на розробці нового ефективного механізму захисту довкілля під час збройних конфліктів у зв'язку з усвідомленням наслідків В'єтнамської війни (1964–1975 рр.) [1]. Р. Фальк, сформулював правове поняття «екоцид» та запропонував прийняти Міжнародну конвенцію про злочин екоциду. У ст. II Проекту проголошувалося, що екоцид означає будь-які з таких дій, вчинених з метою руйнування або знищення, повністю або частково, екосистеми людини: (а) використання зброї масового знищення, ядерної, бактеріологічної, хімічної чи іншої; б) використання хімічних гербіцидів для дефоліації та вирубування природних лісів у військових цілях; (с) використання бомб і артилерії в такій кількості, щільності або розмірі, щоб погіршити якість ґрунту або збільшити ймовірність захворювань, небезпечних для людей, тварин або сільськогосподарських культур; (d) використання бульдозерного обладнання для знищення великих масивів лісу або посівних угідь у військових цілях; (е) використання методів, призначених для збільшення або зменшення кількості опадів або іншої зміни погоди як зброї війни; (f) насильницьке вилучення людей або тварин з їх звичних місць проживання для прискорення досягнення військових або промислових цілей [2]. Конвенція не була прийнята, але сама ідея визнання міжнародного злочину «екоцид» набула подальшого розвитку. Інтенсифікація роботи в цьому напрямку пов'язана з ініціативою острівних держав Вануату, Мальдів та Самоа, які у 2019 р. закликали Асамблею держав-учасниць МКС визнати злочин екоциду [3]. У листопаді 2020 р. була створена незалежна експертна група з правового визначення екоциду, яка рекомендувала додати новий підпункт (е) до статті 5, параграфу 1 Римського статуту.

Статтю 5 було запропоновано формулювати таким чином:

Юрисдикція Суду обмежується серйозними злочинами, що викликають занепокоєння всього світового співтовариства. У відповідності до Статуту Суд має юрисдикцію щодо таких злочинів: а) злочин геноциду; б) злочини проти людяності; с) воєнні злочини; d) злочини

агресії; е) злочин екоциду. Запропонована експертною групою дефініція «Екоцид» означає незаконні або безглузді дії, вчинені з усвідомленням, що існує значна ймовірність серйозного та широкого чи довготривалого збитку навколишньому середовищу викликана такими діями [4].

Злочин екоциду слід відокремлювати від злочину біоциду. Біоцид – це навмисне і масове знищення людей та інших живих істот, живої природи, живих організмів, біосфери за допомогою зброї масового знищення з метою досягнення воєнної переваги над противником і перемоги у збройному конфлікті. Він є спрямованим безпосередньо проти людини та здійснюється за допомогою зброї масового знищення, тобто біоцид підпадає під категорію воєнних злочини, охоплюється ст. 8 Статуту МКС та являє собою умисне скоєння нападу, коли такий є причиною широкої, довгострокової та серйозної шкоди навколишньому природному середовищу, невідповідній конкретній очікуваній загальній воєнній перевазі. На відміну від біоциду, злочин екоциду може здійснюватися в мирний час.

Злочин екоциду, як будь – який міжнародний злочин порушує інтереси всієї світової спільноти як єдиного цілого, загрожує миру і безпеці людства. Об'єктом екоциду ми вважаємо міжнародну екологічну безпеку. Предметом злочину екоциду є навколишнє середовище. На нашу думку, «навколишнє середовище» включає природні ресурси, як абіотичні, так і біотичні, такі як повітря, вода, ґрунт, фауна та флора а також взаємодію між цими факторами та характерні естетичні аспекти ландшафту. Ми погоджуємося з пропозицією включити до цього поняття користування природою в силу її природної краси та пов'язаних із нею рекреаційних умов та можливостей, а також об'єкти природної спадщини [5]. Вважаємо, що до навколишнього середовища як предмету злочину екоциду, слід відносити предмети змішаного походження – створені, так би мовити, у співробітництві людини та природи – водосховища, канали, лісові насадження, пристосовані до потреб людини змінені ландшафти, ботанічні, дендрологічні, зоологічні парки. У сукупності все це складає навколишнє середовище, яке не є тотожним навколишньому природному середовищу та охоплює ширше коло природних та напівприродних екологічних систем.

З об'єктивної сторони злочин може проявитися у таких формах: масове пошкодження та руйнування екосистем шляхом масового знищення рослинного або тваринного світу або поширенням епізоотій та епіфітотій; забруднення або засмічення атмосфери, водних ресурсів, ґрунтів, невиконання вимог щодо охорони надр; вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Злочин здійснюється вчиненням свідомих незаконних або безглузких дій, що з високою ймовірністю призведуть до серйозного та широкого чи довготривалого збитку навколишньому середовищу. «Безглуздий» означає безрозсудне нехтування шкодою, яка була б явно надмірною по відношенню до очікуваних вигод. Подібні критерії пропорційності зустрічаються

у Римському статуті, зокрема у ст. 8(2)(b)(iv). Щодо критерію «незаконні дії», експертна група зазначає, що міжнародне екологічне право містить відносно небагато абсолютних заборон і залишає державам основну частину роботи з визначення злочинних діянь на національному рівні через національні закони. Тому ми вважаємо доцільним за аналогією зі ст. 441 КК, вважати злочинним (незаконним) масове знищення об'єктів рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Свідомі дії на нашу думку означає навмисні дії, тобто дії заподіяні з певною метою, а саме завдати шкоду предмету злочину. Ми вважаємо, що екоцид може здійснюватися не тільки умисно, але і необережно.

Щодо характеру екологічної шкоди, яка виступає ознакою екоциду, то експертна група не надає її всеосяжної характеристики, зазначаючи що вона має бути серйозною, поширеною, довгостроковою. Вважаємо доцільним охарактеризувати наслідки як екологічну катастрофу, тобто особливо тяжкі наслідки, які повинні визначатися в кожному конкретному випадку з урахуванням певних критеріїв, наприклад незворотного характеру змін в екосистемах або значного періоду часу, необхідного для відновлення екологічних систем; значного розміру територій, що зачеплені або транскордонного характеру шкоди тощо.

Внесення необхідних змін до Римського статуту міжнародного кримінального суду потребує вагомого науково-теоретичного обґрунтування та не відбудеться швидко. Визнання екоциду як явища та правової категорії відбулося внаслідок аналізу негативних екологічних наслідків військових дій у Південно-східній Азії. Каталізатором включення екоциду до юрисдикції МКС мають стати численні екологічні злочини Російської федерації скоєні в Україні, які у сукупності характеризуються як «екоцид». Вплив на навколишнє середовище включає викид токсичних матеріалів у повітря, воду та ґрунт із зруйнованих будівель та систем санітарії, трубопроводів та пошкоджених промислових об'єктів, таких як місця зберігання палива та хімікатів. Росія атакує українські дамби гідроелектростанцій, дамби хвостосховищ токсичних відходів шахт і місця зберігання небезпечних відходів [6]. На кінець травня 2022 р. зафіксовано 254 випадків екоциду. Знищено 1500 екосистем. 30 відсотків заповідних територій – об'єктів всесвітньої природної спадщини опинилися під загрозою знищення. Це, зокрема – 14 Рамсарських об'єктів площею 397,7 тис. га, близько 200 територій Смарагдової мережі площею 2,9 млн га та біосферні заповідники [7]. І хоча зараз не йдеться про відповідальність Російської федерації за екоцид, правоохоронні органи України мають робити все від них залежне для притягнення винних до кримінальної відповідальності за ст. 441 КК України, що посилить позицію України у міжнародних судах, оскільки Російська федерація порушує численні міжнародні угоди щодо захисту довкілля, стороною яких виступає.

Список використаних джерел:

1. In Memoriam: Arthur Galston, Plant Biologist, Fought Use of Agent Orange». *Yale News*. July 18, 2008. Retrieved 19 April 2017. URL: <https://news.yale.edu/2008/07/18/memoriam-arthur-galston>
2. Falk R. Environmental Warfare and Ecocide – Facts, Appraisal, and Proposals First Published March 1, 1973. URL: <https://doi.org/10.1177/096701067300400105>
3. Katie Surma Damage an International Crime Takes Center Stage at The Hague URL: <https://insideclimatenews.org/news/07122021/ecocide-the-hauge/>
4. Ecocide law URL: <https://ecocidelaw.com/legal-definition-and-commentary-2021>
5. United Nations A/CN.4/674 General Assembly Preliminary report on the protection of the environment in relation to armed conflicts URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/>
6. Surma Katie Activists Deplore the Human Toll and Environmental Devastation from Russia's Unprovoked War of Aggression in Ukraine URL: <https://insideclimatenews.org/news>
7. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України URL: <https://mepr.gov.ua/news/39238.html>

Ключові слова: екоцид, Міжнародний кримінальний суд, навколишнє середовище, екологічна шкода, екосистема.

Key words: ecocide, International Criminal Court, environment, environmental damage, ecosystem.

ДРАКОХРУСТ ТЕТЯНА ВІКТОРІВНА

*Західноукраїнський національний університет,
професор кафедри міжнародного права та міграційної політики,
доктор юридичних наук, доцент*

ПЕРЕМІЩЕННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В РФ В УМОВАХ ВІЙНИ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ВИКЛИКИ

Президент Росії Володимир Путін оголосив про початок спецоперації з метою «демілітаризації України» рано-вранці 24 лютого 2022 року. Цей день став початком повномасштабної війни проти України. Не зумівши «взяти Київ за три дні», він сконцентрувався на захопленні Донбасу та південних областей України [1]. У зв'язку із чим багато українських громадян було переміщено до РФ. Російські загарбники проводять масові заходи з переміщення українських громадян з окупованих територій до РФ.

«Країна-окупант РФ грубо порушує норми статті 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, яка забороняє здійснювати примусове переселення або депортацію осіб з окупованої території», – наголошує Омбудсман Людмила Денісова.

Тому існує необхідність проаналізувати в якому статусі громадяни України мають право легально перебувати на території РФ.

Відповідно до ч.3 статті 20 Закону РФ «Про міграційний облік» приймаюча іноземного громадянина сторона зобов'язана поставити його на міграційний облік відділенні з питань міграції районного відділу поліції (або МФП) протягом 7 робочих днів із моменту прибуття іноземного громадянина на місце перебування [2].

Це і є реєстрація за місцем перебування (тимчасова реєстрація). Проте відповідно до абзацу 2 статті 1 російсько-української угоди про безвізових поїздках від 16 січня 1997 р. (із змінами): «Громадяни держави однієї Сторони на основі взаємності звільняються від реєстрації у компетентних органах за місцем їх перебування на території держави іншої Сторони, якщо строк такого перебування не перевищує 90 днів з моменту в'їзду на територію держави цієї іншої Сторони, за наявності у них міграційної картки з відміткою органів прикордонного контролю, проставленої при в'їзді на територію держави перебування» [3].

Отже, громадяни України можуть не ставати на міграційний облік (реєструватися) у РФ, якщо прибули на термін менше 3 місяців, тобто фактично перші три місяці мають право не реєструватися.

У той же час, перебування в РФ без реєстрації може викликати проблеми при контактах з поліцією та чиновниками, тому якщо є можливість оформити реєстрацію, краще це зробити.

Статус особи, яка потребує притулку на території РФ, законодавством РФ не передбачений. У Росії є два види притулку: статус біженця та тимчасовий притулок. Різниця між ними така:

1. Статус біженця повинен надаватися особам, які мають обґрунтовані побоювання стати у своїй країні жертвою переслідування на ґрунті політичних чи релігійних переконань, приналежності до тієї чи іншої етнічної, расової чи соціальної групи.

Тимчасовий притулок може бути наданий не тільки за цими, але і за іншими причинами, які перешкоджають поверненню іноземного громадянина до країни громадянської приналежності чи постійного місця проживання. Це можуть бути будь-які гуманні причини: від тяжкого стану здоров'я особи до небезпеки, пов'язаної з збройним конфліктом.

- 2 Статус біженця надається безстроково, тимчасовий притулок – на 1 рік. можливістю продовження спеціальним рішенням уповноваженого держоргану заяві – іноземного громадянина – при збереженні причин, що стали підставою для надання тимчасового сховища.

- 3 Біженці зі статусом формально мають самі права, як і громадяни РФ (крім політичних), формально – тому що реалізація багатьох соціальних прав залежить від наявності реєстрації за місцем проживання (постійної реєстрації), яку біженці отримати не можуть. Особи, які отримали тимчасовий притулок мають більш обмежений обсяг прав, а саме: право законно перебувати в РФ, право працювати без патенту або дозволу на роботу, які необхідні іншим іноземцям, право отримати поліс обов'язкового медичного страхування (тобто користуватися безкоштовним медичним допомогою).

4 Отримати статус біженця в РФ майже неможливо, шанси отримати тимчасовий притулок набагато вище – особливо для громадян України [4].

Громадяни України, як і інші іноземні громадяни, можуть перебувати у будь-якому регіоні РФ на свій вибір (крім деяких територій, в які в'їзд всі іноземцям заборонено). При цьому у разі масового екстреного прибуття біженців уряд, згідно із законом «Про біженців», має право визначити місця їх перебування та умови змісту.

12 березня цього року уряд РФ видав ухвалу про розподіл біженців з України за суб'єктами федерації, в якому зазначено граничну чисельність біженців, яку кожен суб'єкт має прийняти.

Таким чином, як ми бачимо, вимоги щодо умов утримання та перебування чітко законодавством не прописано, а тільки формальні процедурні аспекти набуття того чи іншого статусу. І знову ж такі доступ до процедури набуття статусу біженця чи тимчасового притулку мають не всі, так як не кожен громадянин України проходить перевірку через «фільтраційні табори». Нажаль офіційних даних про існування таких таборів немає, тільки дані журналістських розслідувань та юристів, які представляють інтереси благодійних та громадських організацій, що займаються правовою допомогою.

Список використаних джерел:

1. Вторгнення Росії в Україну. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/4449684-vtorhnennia-rosii-v-ukrainu-onlain>
2. О миграционном учете иностранных граждан и лиц без гражданства в Российской Федерации: Федеральный закон от 18.07.2006 № 109-ФЗ URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_61569/
3. Угода між Урядом України і Урядом Російської Федерації про безвізові поїздки громадян України і Російської Федерації від 16 січня 1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_083#Text/
4. О беженцах: Федеральный закон от 19.02.1993 № 4528-1 (ред. от 01.07.2021). URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_4340/4

Ключові слова: громадяни України, переміщення, війна, росія, біженець, тимчасовий захист.

Key words: citizens of Ukraine, displacement, war, russia, refugee, temporary protection.

КИРИЧЕНКО ЮРІЙ ВІКТОРОВИЧ

*Національний університет «Запорізька політехніка»,
професор кафедри «Політологія та право», доктор юридичних наук, доцент*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА СВОБОДУ МИРНИХ ЗІБРАНЬ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕРЖАВАХ

Право на проведення мирних, без зброї зборів, мітингів, походів і демонстрацій, яке закріплене в ст. 39 Конституції України, відіграє особливу роль у формуванні політичної волі громадянського суспільства та є одним із ключових умов функціонування демократичного режиму. Як зауважує О.І. Клименко, конституційне право на мирні зібрання – це юридично визнана можливість суб'єкта права задовольняти власний інтерес щодо вільного публічного вираження поглядів, агітації за них, підтримки поглядів інших осіб чи виступу проти поглядів інших осіб, а також реалізації інших прав і свобод, що проходить у формі зборів, мітингу, походу, демонстрації, пікету, наметового містечка чи іншого заходу, що відбувається мирно та без зброї, не порушуючи прав і свобод інших суб'єктів права, здійснюючи такі свої дії на основі і в межах правових приписів і норм [1, с. 16]. І чим більш розвинути громадянське суспільство, тим частіше, як свідчить європейський досвід, воно використовує ці свої можливості. При цьому варто наголосити, що окрема особа сама по собі не може провести збори, мітинги тощо. Якщо вона буде діяти самостійно, то може бути реалізоване інше право, зокрема, конституційне право на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Тому досліджуване право іноді характеризують як колективне. Крім того, європейські науковці розглядають право на свободу мирних зборів насамперед як політичне право, хоча політичним значенням (суттю) воно не обмежується [2, с. 15].

Право на свободу мирних зібрань як одне із загальновизнаних прав людини знайшло своє закріплення в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, а також у Конвенції про захист прав людини та основних свобод. При цьому слід відзначити, що положення Конституції України істотно відрізняється від близьких за формулюваннями положень зазначених міжнародних документів з прав людини. Так, в Загальній декларації прав людини та Конвенції про захист прав людини та основних свобод в одній статті об'єднанні «право на свободу мирних зібрань» і «право на свободу об'єднання», а в Конституції України ці права закріплені в різних статтях (ст. 36 та ст. 39). Як зазначає О.Ф. Фрицький, роз'єднання відповідних прав у Конституції дає змогу детальніше регламентувати їх» [3, с. 190]. Таким же правовим шляхом пішли й законодавці переважної більшості європейських держав, які право на мирні зібрання закріпили в окремій статті.

Ретельний аналіз змісту положень аналогічних норм конституцій Австрії, Азербайджану, Албанії, Андорри, Бельгії, Болгарії, Боснії і Герцеговини, Вірменії, Греції, Грузії, Данії, Естонії, Іспанії, Італії, Латвії, Литви, Ліхтенштейна, Люксембурга, Північної Македонії, Молдови, Монако, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Португалії, Румунії, Сан-Марино, Сербії, Словаччини, Словенії, Туреччини, Угорщини, Фінляндії, Хорватії, Чехії, Чорногорії, Швейцарії, Швеції засвідчив, що співвідношення між конкретними правами людини і правами громадянина сформульовані неоднаково. Так, у конституціях Азербайджану, Боснії і Герцеговини, Вірменії, Польщі, Туреччини, Фінляндії суб'єктом права на мирні зібрання визначена людина, яка позначена безособовим терміном «кожен», у конституціях Австрії, Болгарії, Данії, Іспанії, Італії, Литви, Македонії, Португалії, Сербії, Угорщині, Хорватії, Швеції – «громадянин», у Конституції Грузії – «усі», у Конституції Естонії – «усі люди», а в Конституції Сан-Марино – «за усіма». Проте в конституціях Албанії, Андорри, Латвії, Ліхтенштейна, Молдови, Нідерландів, Румунії, Словаччини, Словенії, Чехії, Чорногорії та Швейцарії суб'єкт цього права зовсім не визначений.

У зв'язку з зазначеним та враховуючи, що не кожна людина є громадянином конкретної держави і тому не наділена політичною правосуб'єктністю, ми вважаємо, що в ч. 1 ст. 39 Конституції України більш доречним було б вжити замість терміну «громадянин» термін «кожен», що на нашу думку, буде більш відповідати міжнародно-правовим стандартам і значно розширить коло носіїв цього права.

У ч. 1 ст. 39 Конституції України закріплено положення, що передбачає право збиратися мирно, без зброї, яке відображає класичне конституційне формулювання, що знайшло своє відображення і в конституціях європейських держав, зокрема в ч. 1 ст. 17 Конституції Італії зазначено, що «громадяни мають право збиратися мирно і без зброї» [4, с. 22], а також в п. 1 ст. 8 Основного Закону ФРН – «усі німці мають право збиратися мирно і без зброї ...» [5]. У той же час у Загальній декларації прав людини закріплено положення, що передбачає право на свободу мирних зборів. При цьому слід наголосити, що вітчизняний законодавець імплементуючи положення міжнародно-правових документів у національну юридичну практику не завжди дотримувався системи і послідовності їх викладу. Так, у ч. 1 ст. 34 Конституції України закріплено «право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань», а в ч. 1 ст. 35 Конституції України – «право на свободу світогляду і віросповідання», які майже повністю відображають смисловий характер змісту Загальної декларації прав людини. Проте вітчизняний законодавець відійшов від такої послідовності при формулюванні аналізованого права. З приводу цього Р. І. Тарануха наголошує, що «у вітчизняному конституційному законодавстві гарантується не свобода зібрань, а «... право збиратися мирно, без зброї...», і далі вона визначає, що «конвенційна норма захищає свободу проведення мирних зібрань, що є більш глибинним суспільно-правовим явищем ніж право,

оскільки передбачає мінімальну регламентацію і максималізує можливості її реалізації» [6, с. 245].

Також у ч. 1 ст. 39 Конституції України закріплено мирний характер зібрань. При цьому В. М. Косович зауважує, що введення у текст конституційної норми напівночного терміну «мирно» є необґрунтованим, оскільки в умовах загострення політичної ситуації у нашій державі розуміння його змісту в опозиції та владі суттєво різне [7, с. 175]. Але з таким висновком погодитись важко, тому що пряме запозичення цього терміну з міжнародно-правових документів є позитивним явищем, що засвідчує спрямованість України на сприйняття та реалізацію міжнародних стандартів у відповідній сфері.

За своїм юридичним змістом право на свободу мирних зібрань, яке закріплено в ч. 1 ст. 39 Конституції України, надає громадянам можливість проводити різноманітні акції протесту, які здійснюються у формі «збори, мітинги, походи і демонстрації» [8]. При цьому слід зазначити, що оскільки досліджувана стаття містить вказівку на чітко визначені форми, то її не можна трактувати розширено і потрібно суворо дотримуватися вказаного переліку. З метою розв'язання цієї проблеми, М. І. Хавронюк пропонує у ч. 1 ст. 39 Конституції України слова «і демонстрації» замінити словом «демонстрації та інші масові акції» [9, с. 214]. До речі, в конституціях Греції, Люксембургу, Македонії, Монако, Німеччини, Словаччини, Туреччини, Чехії та Чорногорії відсутні посилання на будь-яку форму протесту, а в конституціях Албанії, Боснії і Герцеговини, Вірменії, Данії, Естонії, Італії, Ліхтенштейна, Польщі, Сан-Маріно, Словенії, Угорщини та Швейцарії закріплена лише одна форма – «збори».

Підсумовуючи викладене варто зазначити, що питання, пов'язане з проблематикою права на свободу мирних зібрань має актуальне значення, і тому належне його конституційне врегулювання допоможе забезпечити відповідну практику та наповнити її демократичним змістом.

З метою приведення національного законодавства до міжнародних стандартів вважаємо за доцільне запропонувати викласти ст. 39 Конституції України у відповідності до вимог зарубіжного законодавства у сфері регулювання права на свободу мирних зібрань.

Список використаних джерел:

1. Клименко О. І. Конституційне право громадян на мирні зібрання та його забезпечення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2014. 20 с.
2. Мельник Р. С. Право на свободу мирних зібрань: теорія і практика. Київ : Видавництво «ВАІТЕ», 2015. 168 с.
3. Фрицький О. Ф. Конституційне право України : підруч. Київ : Юрінком Інтер, 2002. 536 с.
4. Конституція Італійської Республіки (з передмовою Володимира Шаповала) / В. М. Шаповал. Київ : Москаленко О. М., 2018. 62 с.

5. Основний Закон ФРН від 23 травня 1949 р. URL: // <https://www.1000dokumente.de>
6. Тарануха Р. І. Проблеми реалізації права на мирні зібрання в Україні. *Права та свободи людини і громадянина: механізм їх реалізації та захисту різними галузями права*. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (19–20 вересня 2014 р.) Братислава, 2014. С. 245–248.
7. Косович В. Техніко-юридичні недоліки нормативно-правових актів України: основні різновиди. *Право України*. 2014. № 8. С. 169–177.
8. Конституція України від 28 червня 1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
9. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навч. посіб. Київ : Атіка, 2004. 464 с.

Ключові слова: конституція, право на мирні зібрання, свобода мирних зібрань, суб'єкти мирних зібрань, форми мирних зібрань, обмеження мирних зібрань.

Key words: constitution, right to peaceful elections, freedom of peaceful elections, subjects of peaceful elections, forms of peaceful elections, exchange of peaceful elections.

КОРОЛЬ ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ

*Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,
завідувач відділу міжнародного приватного права
та правових проблем євроінтеграції, доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТА БАР'ЄРИ ОБМЕЖЕННЯ ЮРИСДИКЦІЙНОГО ІМУНІТЕТУ ДЕРЖАВ

Більше трьох місяців у центрі Європи на території України продовжуються військові дії, які демонструють деградацію глобальної та регіональної систем безпеки, недієздатність міжнародних організацій, насамперед, ООН та її Ради Безпеки, ОБСЄ.

У таких умовах з кожним днем зростає масштаб суспільно значущої проблеми юридичного захисту порушених особистих немайнових і майнових прав та законних інтересів мирних громадян на життя, здоров'я, честь, гідність, власність тощо. У цьому контексті загострилися раніше існуючі та актуалізувались нові проблеми у сферах як міжнародного публічного, так і міжнародного приватного права, які стосуються юрисдикційного імунітету держав у цілому та його невід'ємної складової – судового імунітету зокрема.

14 квітня 2022 року Касаційним цивільним судом у складі Верховного Суду було прийнято постанову у справі № 308/9708/19, яка заслуговує на увагу в частині застосування міжнародно-правових засад щодо судового імунітету держави. Сутність справи полягає у тому, що позивачка, яка діяла як у власних інтересах, так і від імені малолітніх дітей,

звернулася до українського суду з позовом до іноземної держави про відшкодування моральної шкоди, завданої їй та її дітям у зв'язку із загибеллю її чоловіка й батька дітей унаслідок збройної агресії на території України. Квінтесенція правової позиції ВС полягає у тому, що спір громадянина України з іноземною державою може бути розглянутий і вирішений судом України як належним та повноважним судом у разі застосування деліктного винятку, при цьому суд України має право ігнорувати імунітет цієї держави [1].

Обґрунтовуючи правову позицію, Верховний Суд звернувся до Європейської конвенції про імунітет держав 1972 року та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності 2004 року (яка, водночас, станом на червень 2022 р. не набрала чинності). Зазначені конвенції, однак, не є чинними міжнародними договорами України, але відображають, на думку Верховного Суду, «тенденцію розвитку міжнародного права щодо визнання того, що існують певні межі, в яких іноземна держава має право вимагати імунітет у цивільному процесі» [Там само]. При цьому в постанові міститься узагальнення, що обидві конвенції «передбачають, що держава не має права посилається на імунітет у справах, пов'язаних із завданням шкоди здоров'ю чи життю, якщо така шкода повністю або частково завдана на території держави суду та якщо особа, яка завдала шкоду, у цей час перебувала на території держави суду» [Там само].

У даному контексті певні концептуально-правові аспекти заслуговують на обговорення для усвідомлення того, чи можуть існувати контраргументи, які здатні піддати критиці обґрунтування та висновки Верховного Суду. Так, системне тлумачення норм Європейської конвенції 1972 р. не дозволяє залишити поза увагою її статтю 31, диспозиція якої пов'язує імунітет держави та дії її армії, що цілком корелює із сутністю судової справи. Отже, у зазначеній статті чітко констатовано збереження державою імунітету незалежно від дій її збройних сил, причому будь-яких, коли вони перебувають на території іншої держави [2].

Враховуючи відсутність подібної норми у Конвенції ООН 2004 р., військовий аспект можна вважати присутнім латентно та тісно пов'язаним з новими на той час концептуальними підходами у сфері міжнародного права. Так, зокрема, у коментарі Комісії з міжнародного права 1991 року до проекту статті 12 питання шкоди особі та власності розглядається як виключення із загальної норми про імунітет держави у сфері цивільної відповідальності за дії, які спричинили тілесні ушкодження. Визначальною засадою зазначеного виключення є територіальність, яка:

а) передбачає локалізацію як місця вчинення делікту, так і перебування суб'єкта іноземної держави, який вчинив правопорушення, на території держави суду, який набуває у цьому випадку судову юрисдикцію, а іноземна держава, відповідно, не може «прикритись» імунітетом, навіть, якщо дії вчинялись у зв'язку з виконанням військового обов'язку;

б) виключає зі сфери дії ст. 12 транскордонні делікти, а також випадки обстрілу однієї держави з території іншої держави та потрапляння снарядів або бомбардувань у результаті військового конфлікту [3].

Такий підхід, з одного боку, підкреслює приватноправовий характер відносин з іноземним елементом, які охоплюються сферою дії ст. 12 та стосуються, переважно, смерті у результаті нещасного випадку, тілесних ушкоджень або шкоди майну в результаті дорожньо-транспортної пригоди. З іншого боку, сфера дії цієї статті передбачалась як достатньо широка, що охоплювала б навмисне завдання фізичної шкоди чи навіть вбивство.

Обидві згадані вище конвенції спрямовані на уніфікацію правових норм щодо функціонального чи обмеженого імунітету держави у правовідносинах, у які вона вступає не у статусі суверенного суб'єкта міжнародного права, який є рівним з іншими державами (*par in parem non habet imperium*), а як учасник приватних відносин з іноземним елементом (зокрема, комерційних, інвестиційних).

У розвиток розкритого вище актуалізується питання наявності альтернативних положень, які виступатимуть легальним та легітимним підґрунтям для судів України долати бар'єр абсолютного імунітету іноземної держави. Аналіз низки рішень Міжнародного Суду (ІСЈ) та ЄСПЛ дозволив судді Верховного Суду Ю. Черняк зробити висновок про «відсутність на даний час факту визнання обмеження імунітету іноземної держави у разі серйозного порушення нею прав людини і вчинення нею міжнародного злочину у державі суду» [4].

Розмістивши у квітні 2022 року фото розправи нацистів над мирними жителями в Італії у 1944 р., видання Deutsche Welle знову звертається до проблеми давнього спору між Німеччиною та Італією щодо компенсацій за злочини у часи Другої світової війни. Попри наявність рішення Міжнародного Суду, суди Італії продовжують приймати цивільні позови щодо порушення німецьким рейхом норм міжнародного гуманітарного права з 1943 до 1945 р. та виносити рішення на користь позивачів, ігноруючи судовий імунітет Німеччини [5]. Важливий концептуально-правовий акцент у цьому рішенні полягає у відокремленні двох питань: характеру дій держави, навіть незаконних, які стали підставою для позову, та судового імунітету держави [6].

До загальновизнаних цінностей, покладених в основу сучасного міжнародного правопорядку можна віднести: суверенну рівність держав, незастосування сили або погрози силою проти, у тому числі, політичної незалежності, непорушність державних кордонів, територіальну цілісність, невтручання у внутрішні справи, повагу прав людини та основних свобод і цей перелік не є вичерпним.

Підводячи підсумок викладеному вище, можна зазначити, що ігнорування права іноземної держави на судовий імунітет, який випливає з міжнародно-правових засад суверенітету, може видаватись дискусійним підходом. Водночас, ступінь свободи на реалізацію іноземною державою такого права не тільки теоретично можливо, а й практично необхідно розглядати у більш широкому контексті. Отже, достатньо

юридично обґрунтованим виглядає концептуальний підхід щодо відмови або обмеження можливостей іноземної держави реалізувати право на судовий імунітет у випадку свідомого порушення низки фундаментальних принципів, імперативних норм міжнародного права (*jus cogens*), закріплених, зокрема у Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами 1970 р., Гельсінському заключному акті 1975 р.

У контексті розкритого вище щодо судового імунітету держав у межах наукової дискусії на увагу заслуговують проблемні питання міжнародно-правових бар'єрів та детермінант щодо інших складових більш широкого феномену юрисдикційного імунітету – заходів забезпечення позовів та подальшого виконання рішень судів у цивільних справах щодо порушення збройними силами іноземної держави особистих немайнових і майнових прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Список використаних джерел:

1. Верховний Суд сформулював висновок щодо судового імунітету РФ у справі про відшкодування шкоди, завданої державою-агресором. 23 квітня 2022. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1270169/>
2. European Convention on State Immunity. Basle, 16.V.1972. European Treaty Series – No. 74. URL: <https://rm.coe.int/16800730b1>
3. Yearbook of the International Law Commission. 1991. Volume II. Part Two. Report of the Commission to the General Assembly on the work of its forty-third session. New York and Geneva, 1994. A/CN.4/SER.A/1991/Add.I. URL: https://legal.un.org/ilc/publications/yearbooks/english/ilc_1991_v2_p2.pdf
4. Черняк Ю. Юрисдикційний імунітет іноземної держави у цивільних справах про відшкодування шкоди: Qui Vadis. 13 березня 2022. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/232109-yurisdiktsiyniy-imunitet-inozemnoy-derzhavi-u-tsilvnikh-spravakh-pro-vidshkoduvannya-shkodi-qui-vadis>
5. Germany takes Italy to court over Nazi reparations. Date 30.04.2022. URL: <https://www.dw.com/en/germany-takes-italy-to-court-over-nazi-reparations/a-61645814>
6. Report of the International Court of Justice 1 August 2012–31 July 2013. General Assembly. Official Records. Sixty-eighth Session. Supplement No. 4. United Nations. URL: <https://www.icj-cij.org/public/files/annual-reports/2012-2013-en.pdf>

Ключові слова: імунітет держави, висновок Верховного Суду, імперативні норми міжнародного права.

Key words: state immunity, Supreme Court's Opinion, peremptory norms of international law.

ЮРЧИШИН ВІТАЛІЙ ДМИТРОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри кримінального права та кримінології
Івано-Франківського юридичного інституту,
кандидат юридичних наук, доцент*

ДОКАЗИ ТА ЇХ ВЛАСТИВОСТІ У ДІЯЛЬНОСТІ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ: ОСНОВНІ АСПЕКТИ

Відповідно до Римського Статуту Міжнародного кримінального суду Україна може передати до Канцелярії Офісу прокурора відомості щодо випадків вчинення злочинів, на які поширюється компетенція МКС. Відомості для МКС повинні чітко відображати факти вчинення злочину та бути підкріплені усіма можливими доказами. Також Прокурору гарантоване право самостійно ініціювати розслідування на основі інформації про злочини, на які поширюється компетенція Римського Статуту.

1. Різниця між інформацією та доказами виявляється на стадії кримінального судочинства та при їх застосуванні. Докази – це офіційний термін, який позначає інформацію, що є складовою частиною судового процесу в тому розумінні, що її використовують для доведення або ж спростування факту вчинення злочину.

Таким чином, інформація є первинним неопрацьованим доказом: всі докази є інформацією, але не вся інформація є доказом. Існують два види доказів: прямі та непрямі. Прямі докази – це ті, які доводять факт без додаткових пояснень; наприклад, жінка упізнає чоловіка, який стріляв у когось.

Непрямі (або опосередковані) докази не доводять факт самі по собі; вони повинні підтверджуватися іншими доказами, людським досвідом або здоровим глуздом для того, щоб опосередковано встановити факт. Ці два види доказів можуть бути представлені в трьох формах: показання свідків, речові докази та документальні докази.

Речові докази: предмети та матеріали, отримані внаслідок використання наукових методів, які можуть бути представлені на розгляд суду. Прикладами речових доказів можуть бути комп'ютери, обладнання або зброя, на рівні з ними можуть бути представлені докази, отримані науковим шляхом, такі як ДНК, або відбитки пальців.

Документальні докази: будь-що, що містить певну описову інформацію. Зокрема, це офіційні документи, електронні листи, бази даних, карти або фотографії. Документальні докази зазвичай є поєднанням речових доказів і показань свідків, як, наприклад, документ, що містить військовий наказ, виданий певною особою. Як правило, свідок надає ці докази і в подальшому очікується, що ці докази будуть «заявлені» (офіційно представлені) в МКС.

Показання свідків: як правило, це присутність у суді свідків для надання усних показань, або ж представлення письмових свідчень по суті справи або стосовно проведеної експертизи у якості свідка, потерпілого або підозрюваного. МКС, як правило, вимагає, щоб свідок надавав показання особисто.

Висновки експертів – це усні докази (часто висновки), які надаються експертом щодо питань, які знаходяться поза сферою компетенції суду.

Зазначені нижче принципи є ключовими принципами, які регулюють процедуру роботи з доказами в МКС [1].

2. Саме Прокурор МКС має надавати проти обвинуваченого докази, які виключають будь-які розумні сумніви. Обвинувачуваний не повинен доводити свою невинуватість. На практиці Суд повинен переконатись, що кількість і якість наявних у нього доказів – показання, документи і (або) речові докази є достатніми, щоб не залишалося розумних сумнівів у винуватості обвинуваченого.

3. Релевантність доказу, його доказова сила та вагомість є фундаментальними критеріями, спираючись на які суд, включаючи МКС, встановлює, чи довів Прокурор свою позицію відповідно до стандартів. По-перше, докази є релевантними, якщо вони пов'язані зі справою, що перебуває на розгляді суду. Якщо доказ є релевантним, то його використовують для оцінки особистої відповідальності обвинуваченого. Наприклад, відеозапис злочину може бути дуже релевантним для справи. По-друге, доказова сила доказів визначається відповідно до рівня, за яким той чи інший доказ доводить щось у справі. Доказова сила також визначається згідно з критеріями, які характеризують невід'ємні якості доказу. Наприклад, оригінальний відеозапис, на якому підозрюваний розмахує ножем, був би визнаний вельми вагомим для доведення того факту, чи мала особа зброю у своїх руках. По-третє, вагомість доказу характеризується відносною важливістю, яка має бути надана цьому доказу при вирішенні того, чи було доведене певне твердження чи ні. Це є якісною оцінкою доказів. Вагомість є досить суб'єктивним критерієм, що залежить від дійсної якості та характеристик доказу, а також від кількості та якості інших наявних доказів того ж факту [2]. Наприклад, оригінальний відеозапис низької якості, на якому підозрюваний розмахує ножем, буде мати меншу вагу, ніж показання свідка-очевидця нападу, за умови, що слова свідка вважаються надійними та достовірними. При оцінці вагомості доказу суд розглядає його загальні характеристики (наприклад, чи був він автоматично створений за допомогою технологій або ж особою, що зацікавлена у результатах судового процесу), включаючи те, чи є доказ прямим чи непрямим та, частково, чи є даний доказ опосередкованим свідченням. Менша вага може надаватися показанням свідків, що не були представлені Суду особисто, адже такі показання не стали предметом перехресного допиту і не давалися під присягою [3; 4]. Вагомість також залежить від надійності, достовірності та точності доказів. Надійність визначається при вивченні походження доказу: чи було доведено, що походження доказу є надійним, і чи не було у них

мотивації дати неправдиві та неточні докази? Достовірність характеризується тим, чи заслуговують такі докази на довіру. Точність характеризується ступенем чіткості даних самого доказу (наприклад, при зазначенні осіб чи дат). Вагомість також може визначатися логічністю та несуперечливістю документа [5, pp. 1322–1323].

4. Зважаючи на зазначене вище, виникає питання щодо підтвердження: чи підтверджує один доказ інший? Якщо так, то який доказ вважатиметься більш надійним, достовірним та точним. Посібник з підготовки звітів щодо катувань, виданий Центром з прав людини Університету Ессекса, описує формулу отримання доказу найкращої якості: «Отриманий з перших рук + детальний + внутрішньо несуперечливий + підтверджений з декількох точок зору + доводить наявність сталих дій + новий = доказ найвищого стандарту» [6].

5. Навіть якщо доказ є релевантним, то він мусить бути «прийнятним» для використання у процесі судового розгляду. МКС вимагає надання показань свідком особисто, за винятком деяких випадків (наприклад, посягання на свідка, смерть або нездатність свідка бути присутнім на суді, докази обставин, що не є предметом суперечки, чи загальної інформації, або за умови, що свідок вже був допитаний раніше). Питання прийнятності може бути порушене, коли докази подаються до МКС. При винесенні рішення щодо прийнятності доказів МКС також враховує їхню доказову силу та будь-яку шкоду, що може бути нанесена здійсненню справедливого судочинства або справедливій оцінці показань свідка.

6. Перед тим, як визнати доказ вагомим, МКС вивчає походження доказу. Іншими словами: де була отримана дана інформація? Для визнання документу вагомим його походження має бути зрозумілим. Якщо документ був представлений, але його автентичність не була підтверджена свідком або іншим чином (наприклад, офіційною печаткою, підписом і т.д.), то його прийнятність може бути поставлена під сумнів, і доказ може бути визнаний неприйнятним.

7. Слідчі мусять бути надзвичайно уважними, погоджуючись прийняти конфіденційні докази. Докази, як правило, повинні на певній стадії надаватися іншим органам Суду (наприклад, суддям) або стороні захисту після початку судового розгляду. Будь-яке рішення щодо прийняття доказів в конфіденційному порядку повинно закріплюватися письмово та відповідати єдиній політиці, встановленій тими, хто в кінцевому рахунку відповідальний за розслідування. Хоча в Правилах МКС й існує положення, що дозволяє зберігати конфіденційність деякої інформації протягом судового розгляду, доки вона використовується лише для отримання нових доказів, але це є винятком і розраховувати на це не слід.

8. Не всі докази свідчать про вину особи. Досить часто важко сказати, чи інформація свідчить про вину особи, чи виправдовуватиме її. Незалежно від того, чи інформація вказує на вину або її відсутність, її необхідно збирати, а у випадку, коли вона вказує на відсутність вини, то вона повідомляється обвинуваченому. Прокурор МКС має позитивне

зобов'язання в рівній мірі розслідувати як обставини, що вказують на вину, так і ті, що вказують на її відсутність.

Ці підходи можуть здаватись дещо обтяжливими, але це основа ретельного збору інформації та представлення аргументів стороною обвинувачення в процесі розгляду справи МКС.

Список використаних джерел:

1. Основні стандарти розслідування. Для співробітників служб оперативного реагування при розслідуванні міжнародних злочинів. Підготовлено міжнародною групою Global Rights Compliance LLP, Київ, Україна, червень 2016. URL: https://mart-ngo.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/2016-09-15-10_08_06-1.pdf
2. The Prosecutor v. Germain Katanga and Mathieu Ngudjolo Chui, Decision on the Prosecutor's Bar Table Motions, ICC-01/04-01/07 (17 December 2010) para. 13. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/CourtRecords/CR2010_11294.PDF
3. Prosecutor v. Zlatko Aleksovski, Decision on Prosecutor's Appeal on Admissibility of Evidence, IT-95-1 4/1-AR73 (16 February 1999) para. 15. URL: <https://www.icty.org/x/cases/aleksovski/acdec/en/90216EV36313.htm>
4. Prosecutor v. Dusko Tadic, Judgment on Allegations of Contempt against Prior Counsel, Milan Vujin, IT-94-1-A-R77 (31 January 2000) para. 93. URL: <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acjug/en/vuj-aj000131e.pdf>
5. Pigaroff D., Triffterer O. (Ed.), Commentary on the Rome Statute – Observers' Notes, Article by Article (Nomos Verlag, 2nd Edn, 2008), pp. 1322–1323.
6. Giffard, The Torture Reporting Handbook (Essex: The University of Essex Human Rights Centre, 2000) at II.2.2. URL: <http://www.essex.ac.uk/torturehandbook>

Ключові слова: докази, Міжнародний кримінальний суд, інформація, властивості доказів.

Key words: evidence, International Criminal Court, information, properties of evidence.

ВОЛОЩУК ОКСАНА ТРОЯНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
в.о. завідувача кафедри міжнародної та кримінальної юстиції
Чернівецького юридичного інституту, кандидат юридичних наук, доцент*

ВІЙСЬКОВА АГРЕСИЯ РФ ПРОТИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ ТА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ ЯК ЗАГРОЗА ЄВРОПЕЙСЬКІЙ БЕЗПЕЦІ

Нині відбувається жорстока агресивна війна на території України, яку розв'язала сусідня держава рф. Здавалось, що після створення ООН, основою метою діяльності якої було проголошено забезпечення

і охорона миру та безпеки людства, проголошення імперативної заборони застосовувати силу у міжнародних зносинах чи погрожувати її застосуванням, а також прийняттям чималої кількості конвенцій та угод універсального характеру про заборону окремих видів і засобів ведення війни, про заборону застосування біологічної, хімічної, бактеріологічної та інших видів зброї масового зниження, про поведження із цивільним населенням, полоненими та військовими воюючих сторін в умовах збройного конфлікту, людство визначило основні засади колективної безпеки. Але, на жаль, статус кво, визначений щодо територіальної цілісності існуючих держав та недоторканості народів проіснував лише 77 років!!! Нині безпека людства у цілому і європейська безпосередньо під прицілом російського окупанта.

З проголошенням так званої «спецоперації» рф [4] на території України фактично відбулось розв'язання третьої світової війни (хоч не всі експерти і аналітики схильні підтримувати таке твердження, але є надзвичайно багато передумов, які на це вказують). Наслідки цієї агресії, які ми всі бачимо і є свідками, далеко поширюються за межі нашої держави і поки стосуються економічної площини. І це тільки початок. За експертними підрахунками ООН прогнозується голод у ряді сучасних країн [1]. Крім цього, у ряді досліджень все більше звертається увага на такі наслідки російської агресії проти України, як брак продовольчої продукції [3], основним експортером яких була Україна, підняття цін на продукти харчування, зростання рівня безробіття у Європі.

Як видається, початок такої «спецоперації» є логічним продовженням тієї війни, яка розпочалася ще у 2014 році, коли було анексовано АР Крим та окуповано території Донецької та Луганської областей і відповідно незаконно проголошено так звані ДНР та ЛНР. На той час хоч держави і визнали факт вторгнення рф на територію України, кваліфікувавши це як розв'язання агресивної війни, усе ж рішучих дій зі сторони міжнародної спільноти ми – українці – не відчули. До ЄС нам зачинили двері, в Раді Європи не робилися рішучі кроки по виключенню рф зі складу держав-членів, яка злісно порушувала основні положення Статуту цієї організації щодо поваги прав людини, верховенства права та розвитку демократії. Також жодних змін не відбулось і в системі ООН. Росія успішно блокувала всі резолюції Ради Безпеки ООН щодо ситуації в Україні, користуючись правом вето як постійного члена. Ні європейські держави, ні у цілому світ не надавали достатньої збройної допомоги, не встановлювали економічних санкцій жорсткого характеру щодо рф. Більше того, поступово робилися спроби окремими проросійсько налаштованими суб'єктами визнати територію Криму як частину території рф. Зокрема, відомий дипломатичний скандал 2020 року, коли французи позначили на глобусі Крим, як російську територію [5]. Як результат – колективна безпека зазнала фіаско, продемонструвавши свою нежиттєздатність і застарілість. Тому власне агресор, який не поніс жодного покарання, ні за грузинську війну, ні за війну в Сирії, ні за інші збройні конфлікти, які мали місце на території

ряду інших держав і були направлені проти їхньої територіальної цілісності та незалежності (до прикладу, Придністров'я, Абхазія, Нагірний Карабах тощо), продовжив свою злочинну загарбницьку політику вже на території України.

Нині не можна сказати про те, що поведінка міжнародної спільноти у цілому та європейської зокрема ідентична попередній. Нам допомагають і зброєю, і гуманітарною допомогою, введено санкції щодо РФ, виключено її із Ради Європи, по всіх країнах світу приймають і надають притулок українським біженцям. Разом з цим не зроблено найголовнішого, що насправді допомогло б перемогти агресора – не закрито небо, не прийнято важливих рішень щодо пришвидшення включення України до НАТО і не реформовано Раду Безпеки ООН. ЄС також не завжди одностайний у питанні України (Франція та Угорщина часто блокують важливі рішення стосовно України). А це може мати вкрай негативні наслідки не тільки економічного характеру (Україна, як відомо, є постачальником великої кількості продукції, передусім сільськогосподарського призначення, для європейських країн), а для власне безпеки Європи, оскільки путінська так звана «спецоперація», а по факту агресія, може поширитися на Польщу, прибалтійські країни і інші держави. Крім цього, є загроза застосування ядерної зброї, а це вже небезпека для всього світу, для навколишнього природного середовища, здоров'я населення нашої планети і загалом прогресивного розвитку людської цивілізації.

Допоки Україна виступає, як щит Європи, і бореться за свою територію, незалежність та самостійність, європейцям слід бути більш далекоглядним і приймати необхідні рішучі заходи, які б унеможливили поширення агресивної війни на Європейському континенті далі України і одночасно сприяли б припиненню агресії РФ проти нашої держави. Саме на протидію таким загрозам має бути зосереджена європейська безпекова та оборонна політика.

Якщо вести мову в цілому про безпеку, то під цим поняттям слід розуміти передусім стан певної захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства та індивіда від внутрішніх та зовнішніх загроз. Відповідно європейська безпека, як більш вузьке поняття, означає такий стан міжнародних відносин, за якого створюються умови, необхідні для існування та функціонування держав, забезпечення їхнього повного суверенітету, політичної та економічної незалежності, можливої відсічі воєнно-політичному натиску й агресії, рівноправних відносин з іншими державами [2]. З цього випливає висновок, що при загрозах воєнно-політичного та економічного характеру Європа має скоординувати свої зусилля на припинення та протидію їм. Крім цього слід не забувати і про те, що нині існує реальна загроза застосування ядерної зброї, яка може завдати нищівних наслідків у цілому міжнародній безпеці людства. Тому мають бути задіяні усі засоби та інструменти, як європейської системи безпеки, так і міжнародної.

З цих позицій вважаємо, що забезпечення європейської безпеки наразі є проблемою номер один для всього людства. Докорінної реформи вимагає безпекова система ООН, передусім це стосується найголовнішого її органу, який безпосередньо відповідальний за мир та безпеку людства – Ради Безпеки. Наслідки того, що рф є постійним членом РБ з правом вето, є вкрай негативними – неможливість прийняття жодної резолюції по питаннях агресії, геноциду та інших міжнародних злочинах, які вчиняються рф і які безпосередньо загрожують, як європейській, та і світовій безпеці і миру, і відповідно нездатність ефективно діяти. В цьому контексті слід також згадати і про Міжнародний суд ООН, до якого Україна звернулася з питання про геноцид в Україні, який вчиняється рф як частина злочинної агресивної політики, що є прямим порушенням Конвенції про попередження злочину геноциду та покарання за нього від 1948 р., учасницями якої є і Україна, і рф. Росія вже офіційно заявила, що не має наміру виконувати жодного рішення Міжнародного суду ООН, а тому залишається механізм примусового виконання через Раду Безпеки (ст. 94 Статуту ООН). Зрозуміло, що цей процес буде заблоковано постійним представником рф. Тому проблема реформування РБ потребує негайного вирішення. Як видається, з огляду на нівелювання усіма принципами міжнародного права, передусім щодо незастосування сили чи погрози застосування сили у міжнародних відносинах, невтручання у внутрішні справи, суверенної рівності держав та мирного вирішення міждержавних спорів, – рф має бути виключена із складу постійних членів РБ. Це логічно впливає, адже це орган, який створений для забезпечення і охорони міжнародного правопорядку, безпеки людства та миру, а не для того аби порушувати мир і спокій у світі.

Отже, враховуючи наведене маємо констатувати, що агресивна війна рф спрямована проти незалежності і самостійності нашої держави, – це загроза не тільки щодо України, а й загроза Європі і без перебільшення світу. Війна однозначно є найбільш варварським способом вирішення міждержавних, міжнародних конфліктів, який посягає на міжнародний правопорядок і безпеку людства, і, безумовно, суперечить, як принципам міжнародного права, так і принципам моральності та людяності. Це явище абсолютно несумісне з ідеями антропоцентризму, гуманізму, добра та справедливості, які мають бути основою основ сучасного світоустрою аби сприяти миру, спокою та процвітання націй та народів, а тому світ увесь, без виключення, має згуртуватися і спільними зусиллями створити ефективний універсальний механізм протидії і головне попередження агресивних війн у міжнародних відносинах. Оскільки думки про війну часто виникають в умах людей, тому в свідомості людей слід зміцнювати **ідею захисту миру**. Ці слова відкривають Статут ЮНЕСКО, підписаний в Лондоні в листопаді 1945 р. Мир твориться щодня і творить себе зусиллями кожного. Мир – це установка, ..., яка дає кожній людині здатність діяти по совісті. Ось на що мають бути направлені зусилля європейців зокрема і людства у цілому – **прогресивний розвиток, мир і злагода між народами**.

Список використаних джерел:

1. Війна в Україні може спричинити глобальний голод – ООН.
URL: <https://suspilne.media/219201-vijna-v-ukraini-moze-spriciniti-globalnij-golod-onn/>
2. Лісовський В. Європейська безпека та національні інтереси України.
URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle>
3. ООН: Война в Украине ведет к глобальному продовольственному кризису.
URL: <https://www.delfi.lt/ru/abroad/global/oon-vojna-v-ukraine-vedet-k-globalnomu-prodovolstvennomu-krizisu.d?id=90137503>
4. Путін офіційно оголосив про проведення спецоперації на Донбасі.
URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/02/24/novyna/polityka/putin-oficijno-oholosyv-pro-provedennya-speczoperacziyi-donbasi>
5. У Франції знайшли у продажу глобус з російським Кримом: мережу розбурхало фото.
URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/world/europe/2018-01-13/vo-frantsii-nashli-v-prodaje-globus-s-rossiyskim-kryimom-set-vzbudorajilo-foto/118443>

Ключові слова: геноцид, геноцидна політика, агресивна війна, європейська безпека, реформування ООН.

Key words: genocide, genocidal policy, aggressive war, European security, UN reform.

АКІМЕНКО ЮЛІЯ ЮРІЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного та європейського права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ВІДПОВІДНО ДО ДИРЕКТИВИ ЄС 2001/55/ЄС ВІД 20.07.2001 РОКУ ПРО ТИМЧАСОВИЙ ЗАХИСТ

Серед багатьох знакових заяв та подій в ЄС за останні кілька місяців у відповідь на вторгнення Росії в Україну одним з найбільш знакових є рішення поширити дію Директиви ЄС 2001/55/ЄС від 20.07.2001 року про тимчасовий захист (далі – Директива) як правову базу для масового напливу людей, які потребують захисту та були переміщені внаслідок конфлікту з України [1].

Країни-члени ЄС заявили про «широку підтримку» застосування Директиви на засіданні Ради ЄС 27 лютого, а Комісія ЄС належним чином запропонувала проект відповідного Рішення разом із рекомендаціями щодо застосування законодавства ЄС про зовнішні кордони. Рада ЄС погодила проект Рішення 4 березня 2022 року [2].

Отже, щоб повністю зрозуміти правовий статус особи, яка потребує тимчасового захисту, необхідно звернутись як до Директиви 2001 року, так і Рішення 2022 року щодо її введення в дію.

Законодавство ЄС про надання притулку в принципі поширюється на всі країни-члени, за винятком Великобританії, Ірландії та Данії, які відмовилися від Директиви 2001 року первісно під час її прийняття. Велика Британія вирішила підтримати дію Рішення 2022 на своїй території – хоча, очевидно, зараз це спірне у світлі Brexit. Ірландія спочатку відмовилася, а потім приєдналася до Директиви в 2003 році. Данія залишається поза сферою дії Директиви, але може прийняти власні правила щодо тимчасового захисту, якщо вона бажає.

Також слід зазначити, що існуючі Рекомендації щодо застосування законодавства про зовнішні кордони ЄС застосовуються до всіх держав-членів, окрім Ірландії (оскільки інші країни-члени ЄС, які не є стороною Шенгенських угод, тим часом повністю застосовують правила зовнішніх кордонів ЄС) та діють паралельно, та поширюються на країни, які приєднались до Шенгенської зони (Норвегія, Ісландія, Швейцарія та Ліхтенштейн) [3].

Зазначимо, що країни ЄС скасували короткострокові візи для українців ще у 2017 році. Цей закон поширюється на всі країни-члени (та асоційовані в Шенгенську зону), крім Ірландії; і Ірландія нещодавно відмовилася від короткострокових візових вимог для українців в односторонньому порядку.

Директива поширюється на «масовий виїзд переміщених осіб». «Масовий виїзд переміщених осіб» визначається як – прибуття в ЄС великої кількості переміщених осіб, які прибули з певної країни чи географічного регіону, незалежно від того, чи було їхнє прибуття до ЄС спонтанним чи через програму евакуації;

«Переміщені особи» визначаються як громадяни третіх країн або особи без громадянства, які були змушені покинути свою країну чи регіон походження, або були евакуйовані, зокрема, у відповідь на звернення міжнародних організацій, і не можуть повернутися на умови безпечності через ситуацію в цій країні, які можуть підпадати під дію статті 1А Женевської конвенції або інших міжнародних або національних документів, що надають міжнародний захист, зокрема:

(i) особи, які втекли з районів збройного конфлікту або ендемічного насильства;

(ii) особи, яким загрожує серйозний ризик або які стали жертвами систематичних чи загальних порушень їхніх прав людини;

Зауважимо також, що Директива застосовується лише до тих, хто виїжджає зі «свої країни чи регіону походження». Це має охоплювати як громадян України, так і неукраїнців, які можуть стверджувати, що їхнє «походження» з України. Ця сфера застосування є ширшою ніж сфера Конвенції про біженців, яка застосовується, коли особа перебуває: «за межами країни свого громадянства і не може або, через страх, не бажає скористатися захистом цієї країни» (або, якщо немає громадянства, країни їхнього постійного проживання).

Однак обсяг тимчасового захисту додатково визначено в Рішенні та враховуючи, що, відповідно до Директиви, Рішення має вказати групи осіб, які охоплюються (мінімальний стандарт), хоча країни-члени

можуть поширити режим на інші групи осіб переміщених з тих самих причин або з тієї країни або регіону походження. Але якщо країни-члени передбачають розширення кола осіб, то фінансова підтримка, передбачена Директивою, не застосовуватиметься до таких осіб.

Відповідно до Рішення, право на тимчасовий захист поширюється на такі категорії осіб, які були вимушені виїхати з України 24 лютого 2022 року або після цієї дати внаслідок військового вторгнення російських збройних сил, яке розпочалося цієї дати:

(а) громадяни України, які проживали в Україні до 24 лютого 2022 року;

(б) особи без громадянства та громадяни третіх країн, крім України, які користувалися міжнародним захистом або еквівалентним національним захистом в Україні до 24 лютого 2022 року; і,

(с) члени сімей осіб, зазначених у пунктах (а) і (б).

Також Рішення поширюється на таку категорію осіб як особи без громадянства та громадяни третіх країн, крім України, які можуть довести, що вони легально проживали в Україні до 24 лютого 2022 року на підставі дійсної посвідки на постійне проживання, виданої відповідно до законодавства України, і які не можуть повернутися на умовах безпечності до країни або регіону походження.

Для цієї групи «країни-члени застосовують або це Рішення, або відповідний захист відповідно до свого національного законодавства». Відповідний захист додатково не визначено; преамбула лише додає, що це «вирішуватиме кожна країна-член». У преамбулі також нечітко згадується процедура, яка застосовувалася б до цієї групи:

Ті, хто прагне скористатися захистом, повинні мати можливість довести, що вони відповідають цим критеріям прийнятності, надати відповідні документи компетентним органам відповідної країни-члена. Якщо вони не можуть надати відповідні документи, країни-члени мають перенаправити їх до відповідної процедури.

Крім того, країни-члени можуть також застосовувати це Рішення до інших осіб, у тому числі до осіб без громадянства та до громадян третіх країн, відмінних від України, які легально проживали в Україні і які не можуть повернутися в безпечних і довготривалих умовах до своєї країни або регіону походження. У преамбулі вказується, хто може підпадати під дію цього варіанту: такими особами можуть бути громадяни третіх країн, які навчалися або працювали в Україні на короткостроковій основі на момент подій, що призвели до масового переїзду переміщених осіб.

Особливо слід відмітити, в преамбулі до документу вказується, що «у будь-якому разі цю групу людей, які втікають, повинно бути прийнято до ЄС з гуманітарних міркувань, не вимагаючи, зокрема, наявності дійсної візи чи достатніх засобів для існування чи дійсних проїзних документів, щоб забезпечити безпечний проїзд з метою повернення до своєї країни або регіону походження». Це відтворює Рекомендації Комісії щодо застосування законодавства про зовнішні кордони у світлі масового припливу людей [3].

Директива є лише основою, правовою платформою можливої системи тимчасового захисту, тобто режим тимчасового захисту не був встановлений автоматично. Відповідно до Директиви, Рішення про встановлення тимчасової охорони мало ґрунтуватися на:

(а) вивчення ситуації та масштабів масового виїзду переміщених осіб;

(б) оцінка доцільності встановлення тимчасового захисту, беручи до уваги можливість екстреної допомоги та дій на місцях або неадекватність таких заходів;

(с) інформація, отримана від країн-членів, Комісії, ООН та інших відповідних міжнародних організацій.

Країни-члени повинні видавати дозволи на проживання на період тимчасового захисту. Тим, хто ще не перебуває на території, вони повинні видати візи, щоб гарантувати можливість в'їзду. Крім того, країни-члени повинні дозволити особам, які отримують тимчасовий захист, працювати, але вони можуть віддавати перевагу громадянам ЄС і ЄЕЗ, а також громадянам третіх країн, які законно проживають, і отримують допомогу по безробіттю.

Що стосується соціального забезпечення та житла, країни-члени повинні «забезпечити, щоб особи, які користуються тимчасовим захистом, мали доступ до відповідного житла або, якщо необхідно, одержали засоби для отримання житла», а також «забезпечити особам, які користуються тимчасовим захистом, отримувати необхідну допомогу та соціальне забезпечення та засобів до існування, якщо вони не мають достатніх ресурсів, а також медичну допомогу, яка включає принаймні невідкладну допомогу та невідкладне лікування хвороби.

Що стосується освіти, країни-члени повинні надати доступ до системи освіти на тих самих умовах, що й громадянам приймаючої країни-члена для осіб віком до 18 років. Прийом дорослих до загальноосвітньої системи є факультативним.

Список використаних джерел:

1. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing the consequences thereof. EurLex. Access to European Union Law. <http://data.europa.eu/eli/dir/2001/55/oj>
2. Council Implementing Decision (EU) 2022/382 of 4 March 2022 establishing the existence of a mass influx of displaced persons from Ukraine within the meaning of Article 5 of Directive 2001/55/EC, and having the effect of introducing temporary protection. EurLex. Access to European Union Law. http://data.europa.eu/eli/dec_impl/2022/382/oj
3. Commission Communication Providing operational guidelines for external border management to facilitate border crossings at the EU-Ukraine borders 2022/C 104 I/01. EurLex. Access to European Union Law.

Ключові слова: правовий статус особи, правовий статус особи, яка потребує тимчасового захисту, масовий виїзд населення, правовий статус біженця, надання притулку у праві ЄС.

Key words: legal status of a person, legal status of a person, legal status of a person which needs temporary protection, mass influx, legal status of a refugee, EU asylum law.

БЕЛОГУБОВА ОКСАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного та європейського права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПИТАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ДИПЛОМАТИЧНОГО ЗАХИСТУ В ЗВ'ЯЗКУ З ПРАВОНАСТУПНИЦТВОМ ДЕРЖАВ

Право дипломатичного захисту засновано на правовому зв'язку між фізичною особою та державою, який втілений у громадянстві та який зберігається і в тому випадку, коли особа перебуває поза межами своєї держави, та не заявила у встановленому законом порядку про відмову від свого громадянства. Кожна держава може використати своє право захисту, якщо її громадянам завдано шкоди за кордоном щодо їхньої особистості або майна незалежно від того, чи заподіяна ця шкода самою державою, на території якої на час заподіяння шкоди перебували ці особи або майно, або посадовими особами чи громадянами цієї держави у тому випадку, якщо держава не втручається з метою відшкодування заподіяної шкоди.

Відповідно до ст. 1 Проекту статей про дипломатичний захист «дипломатичний захист полягає у притягненні державою, за допомогою дипломатичних заходів або інших засобів мирного врегулювання, до відповідальності іншої держави за шкоду, заподіяну міжнародно-протиправним діям цієї держави фізичній чи юридичній особі, яка є громадянином або має національність першої держави, з метою імплементації такої відповідальності» [1]. Відповідно до ст. 2 Проекту статей про дипломатичний захист держава має право, проте не зобов'язана здійснювати дипломатичний захист.

Загальновизнано, що дипломатичний захист може здійснювати, зазвичай, лише держава громадянства фізичної особи. Слід констатувати, що при здійсненні дипломатичного захисту у зв'язку з громадянством виникає багато проблем. Істотний інтерес при дипломатичному захисті становить принцип ефективного громадянства, оскільки правовий зв'язок громадянства між особою, що захищається, і державою може бути досить слабким. Очевидно, що принцип ефективного громадянства користується широкою підтримкою у вчених лише щодо подвійного

громадянства, оскільки особи, які проживають далеко від держави свого громадянства (у разі наявності одного громадянства) могли б втратити дипломатичний захист.

У ст. 6 Проекту статей сказано, що особа з подвійним або множинним громадянством може претендувати на захист з боку держав, громадянство яких вона має, у тому числі і на спільний захист, проти держави, громадянином якої ця особа не є.

Щодо апатридів у міжнародно-правовій практиці неодноразово висловлювалася думка про те, що оскільки особи без громадянства не мають стійкого правового зв'язку з жодною державою, вони не мають право надавати їм дипломатичний захист під час перебування за кордоном. Однак у сучасному міжнародному праві нетерпима ідея про залишення будь-кого без захисту. Зокрема, Європейська конвенція про консульські функції 1967 р. передбачає таке: «Консульська посадова особа держави, в якій апатрид має звичайне місце проживання, може захищати її в порядку, передбаченому в пункті 1 статті 2 цієї Конвенції, за умови, що відповідна особа є колишнім громадянином держави, що приймає» [2].

Однією з загальновизнаних умов здійснення дипломатичного захисту є правило безперервності громадянства, відповідно до якого особа, щодо якої здійснюється дипломатичний захист, повинна мати громадянство відповідної держави як на момент заподіяння шкоди, так і на момент офіційного пред'явлення вимоги про відшкодування шкоди. При цьому під «вимогою», у свою чергу, розуміється вимога дипломатичними каналами, а також подання вимоги до судових органів. Це правило обумовлено прагненням уникнути штучної зміни громадянства з метою переходу під заступництво держави, яка зацікавлена у наданні дипломатичного захисту та має для цього можливості.

Це правило може не діяти, якщо після заподіяння шкоди особа набуває нового громадянства внаслідок правонаступництва держав. На практиці можуть виникати ситуації, коли права заявника щодо шкоди, що стала приводом для надання дипломатичного захисту, переходять до іншої особи. Наявність в особі громадянства є передумовою володіння повним обсягом прав і свобод, закріплених у внутрішньому законодавстві держави, тому правонаступництво держав, торкаючись громадянства осіб, які проживають на відповідній території, безпосередньо зачіпає їхні права та інтереси.

В такому разі дипломатичний захист може здійснювати держава нового громадянства. У застосуванні до такої ситуації вимоги «безперервності» громадянства передбачається, що ця інша особа також повинна мати громадянство тієї самої держави, як і сам заявник. Відповідно до Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 55/153 від 12 грудня 2000 року «Громадянство фізичних осіб у зв'язку з правонаступництвом держав» будь-яка особа, яка на дату правонаступництва держав мала громадянство держави-попередника, незалежно від способу набуття цього громадянства, має право на громадянство принаймні однієї з цих держав [3]. На практиці держав, поряд із принципом ефективного громадянства, перевага також надається: 1) громадянству, набутому пізніше

або, навпаки, раніше; 2) громадянству на вибір зацікавленої особи; 3) громадянству держави, право якої найбільше нагадує право третьої держави, тощо.

Підсумовуючи, можна зазначити, що держави по-різному відносяться до різних аспектів дипломатичного захисту, і здійснення дипломатичного захисту регулюється переважно нормами міжнародного звичаєвого права. При розробці Проекту статей про дипломатичний захист у рамках Комісії міжнародного права ООН, крім кодифікації, було досягнуто також і прогресивний розвиток норм інституту дипломатичного захисту стосовно питань громадянства. Таким чином, прийняття універсальної конвенції на основі Проекту статей про дипломатичний захист, розробленого Комісією міжнародного права ООН у 2006 році, сприятиме кодифікації та прогресивному розвитку міжнародно-правового регулювання інституту громадянства.

Список використаних джерел:

1. Draft articles on Diplomatic Protection // Official Records of the General Assembly. – 2006. – Sixty-first Session. – Supplement No. 10 (A/61/10). 5 p. URL: http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft%20articles/9_8_2006.pdf
2. Европейская конвенция о консульских функциях 1967 г. URL: <https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=061>
3. Гражданство физических лиц в связи с правопреемством государств. Принято резолюцией 55/153 Генеральной Ассамблеи от 12 декабря 2000 года. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/nationality.shtml

Ключові слова: дипломатичний захист, правонаступництво держав, фізичні особи, апатриди, громадянство.

Key words: diplomatic protection, succession of states, individuals, stateless persons, citizenship.

ВОЙТОВИЧ ПАВЛО ПЕТРОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного та європейського права,
доцент кафедри іноземних мов, доктор філософії в галузі права,
професор МКА*

ЦИВІЛІЗОВАНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ В ЕПОХУ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Сьогодні ранок всього цивілізованого світу починається з новин про війну в Україні. Увесь цивілізований світ складається з людей, що

становлять суспільство, відкрите, вільне. І весь цивілізований світ далеко не завжди відображається через діяльність політиків і вищих посадовців якоїсь країни.

Так, влада репрезентує суспільство. Так, політика проводиться правлячою групою від імені усієї держави. Втім це зовсім не означає відсутності проявів неадекватності з боку правлячої влади та відповідності її інтересів і поглядів інтересам, поглядам і цінностям суспільства.

Інше питання: якщо суспільство демократичним шляхом – шляхом виборів – обрало цю владу, тоді не все добре із суспільством і воно теж має щось змінити, трансформуватись.

Отже, сьогодні не лише Україна, а й увесь світ знаходиться в процесі трансформації, який гостро відчуває. Трансформується абсолютно все, особливо люди.

Зміни завжди даються важко, не говорячи вже про зміни через війну.

Хтось може сказати, що це глузування – говорити про права людини, свободи, цінності, людську гідність, людяність, цивілізованість...у той час, коли російським агресором знищено тисячі людей, коли війна триває, а з нею терор і руйнації, руйнації всього, в тому числі людської свідомості. Але говорити і писати треба. Бо цей жах, що відбувається, знов і знов повертає до вічних питань, а наука – це не переписування текстів, вона завжди про життя і для життя.

Смію нагадати, що політика – це діяльність, спрямована на прийняття рішень, значущих, таких, що впливають на долю більшості людей, спільноти, нації, народу і навіть усього людства. Отже, політика – це певна вища форма соціальної діяльності, що потребує відповідного рівня розвитку людей, які нею займаються.

За одним з універсальних визначень: політика – це Мистецтво керувати державою.

Все в політиці починається з людини. Все, що ми робимо, всі політичні успіхи і невдачі в основі своїй мають загальну головну передумову – людський фактор, незалежно від того, мова йде про одну людину чи про мільйони людей [1].

В цивілізованому світі політика здійснюється для людей і через людей.

Звісно, тут доречно звернутися до визначення терміну «цивілізація». Поняття цивілізація (від лат. *civilis* – громадський, суспільний, державний, громадянський) введене у науковий словник французьким просвітником Оноре Габріелем Мірабо 1756 року. Під цим визначенням французькі просвітники мали на увазі суспільство, засноване на засадах розуму та справедливості.

Цивілізований політик – це такий, який має високий рівень свідомості, подолав егоїстичні потреби у владі, матеріальних благах, здатний розуміти системні зв'язки суспільства і керувати ними в інтересах цього суспільства.

Авжеж, цивілізована політика залежить від народу-виборця. Демократія по суті – це процедура відбору політичних лідерів. Народ лише вибирає групу осіб, яка потім приймає кардинальні рішення без усілякої народної участі [2]. Хоча в ідеалі демократія – це єдність відповідним

чином побудованих свобод і політичних інститутів, примат особи над державою, а найголовніше – це люди, для яких демократія стала внутрішньою потребою, звичкою [3]. Звичайно, закономірно постає питання про те, наскільки наше суспільство готове до демократії. Зрозуміло, що недостатньо готове. Однак іншого суспільства у нас немає. І доки не настало прояснення свідомості, суспільству не можна докоряти в тому, що воно таке, яким є.

Демократія – це шлях не до припинення конфліктів, а до їх цивілізованого, ненасильницького, неруйнівного розв'язання [3].

Про це і міжнародне право – про розум, про справедливість, про права, про повагу, про мир, про відкритість, про добросовісність і людяність, – про Цивілізацію.

Основним змістом сучасної трансформації є становлення загальнолюдської цивілізації. І тому коли політика припиняє бути цивілізованою, вона взагалі припиняє бути політикою у власному сенсі. Політика – це розвиток, процес, адже це мистецтво. Цивілізована політика – це про спроможність жити разом, співпрацювати, поважаючи право вибору іншого.

Відкритість держави, вміння говорити зі світом однією мовою – це ті фактори, що набувають ключового значення в епоху трансформацій, це основа відкритого, вільного суспільства. У вільному суспільстві всі люди діють добровільно, маючи свободу отримувати ресурси для реалізації свого потенціалу. Вільне суспільство живе по праву і саме створює право.

У вільному суспільстві свобода розуміється як толерантність, як встановлення рівноправних відносин з тим, що знаходиться поза людиною: з природою, з іншими людьми, з їх цінностями, культурою. Сутність вільного суспільства полягає в тому, що всі люди є вільними і вони мають право не погоджуватись [4]. У вільному суспільстві ми деколи маємо приймати те, що вибір інших людей може бути іншим за наш [5]. Глибинний сенс вільного суспільства полягає в забезпеченні згоди основних соціальних суб'єктів, в консолідації суспільства, у досягненні цінностей особистості, самовираження, соціальної справедливості, безпеки, порядку і закону, у збереженні системи норм і цінностей культурно-національної ідентичності.

Отже, глобальні трансформації відбуваються саме навколо питання людяності, яка і є показником цивілізованості. Трансформуємось в першу чергу ми, люди. І кожен відповідальний за себе.

Політика в епоху глобальних трансформацій може бути тільки цивілізованою, інакше це зовсім не політика, а варварство. А це не про відкрите суспільство, не про міжнародне право, не про повагу до прав людини, не про людяність і толерантність. Для варварства немає міжнародного права. Варвар (грец.) – зневажливий термін, яким позначають людину, представника певного народу або племені, що дійсно або уявно перебуває на доцивілізаційному або нижчому цивілізаційному рівні розвитку.

Список використаних джерел:

1. Зленко А. М. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамичных геополитических перемен. Харьков : Фомо, 2004. 559с. (С. 9).
2. Шумпетер Й. Капитализм, социализм и демократия. М., 1995.
3. Димитров Ю. Правова держава: перспектива чи сьогоднішній день? // *Право України*. 1995. № 5–6. С. 12–16.
4. The Sun, 2014.
5. Times, Sunday Times, 2014.

Ключові слова: політика, цивілізація, цивілізована політика, держава, вільне суспільство, відкрите суспільство, демократія, війна, людяність, міжнародне право.

Key words: politics, civilization, civilized politics, state, free society, open society, democracy, war, humanity, international law.

ГРУШКО МАЛЬВІНА ВАЛЕРІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного та європейського права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЛАУТЕРПАХТ Х. ТА ЛЕМКІН Р.: СИНЕРГІЯ ІДЕЇ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ПИТАННЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Доктринальний внесок професора Лаутерпахта Х. та професора Лемкіна Р. у розвиток міжнародного права є надзвичайно важливим. У свій час юристи-вчені, які навчалися у Львові, долучилися до першого повноцінного кримінального переслідування на міжнародному рівні злочину агресії. На підставі аналізу наукового доробку Лаутерпахта Х. [1] та Лемкіна Р. [2] у сфері прав людини та пов'язаних з правами людини питань встановлено вагомий внесок вчених у розвиток та розуміння концепцій прав людини, становлення Нюрнберзького процесу, зокрема криміналізацію та перше кримінальне покарання на міжнародному рівні злочину агресії.

Потерпаючи особисто від гонінь, які розпочинались 1933–1944 роках нацистською Німеччиною, вчені опиняються в різних куточках світу – Лаутерпахт Х. у Великобританії, а Лемкін Р. – у США. Вчені розпочинають самостійну роботу з документування воєнних злочинів нацистського режиму Німеччини. Ситуація фіксації воєнних злочинів українськими юристами перегукується з документуванням злочинів нацистської Німеччини вченими Лаутерпахтом Х. та Лемкіним Р. Різні документаційні ініціативи як державного, так і приватного характеру на Україні можуть стати необхідним елементом в процесі притягнення винних до відповідальності. Тому як показує історія міжнародного права подібні ініціативи не потрібно знімати з рахунків. Активістська академічна документація Лемкіним Р. була єдиною документацією великих обсягів,

яка містила перелік нормативно-правових документів, які приймалися нацистською Німеччиною, їх аналітика, обґрунтування концепції геноциду та необхідності несення відповідальності за цей злочин конкретними фізичними особами.

У свою чергу Лаутерпахт Х. намагався посилити аргументацію злочинної діяльності нацистського режиму Німеччини, яке було дещо іншим баченням на відміну від доробку Лемкіна Р. Акцентується увага вченого на ролі індивіда в міжнародному праві та звертається увага на те, що сваволя держави не є необмеженою в міжнародному праві, тим самим розкривається існуюча сьогодні концепція захисту прав людини. Автор десятків наукових праць і концепцій, деякі з яких були закладені в основу Загальної декларації прав людини 1948 р., суддя Міжнародного суду Організації Об'єднаних Націй в Гаазі (1954–1960) – Лаутерпахт Х. став фундатором-архітектором міжнародного права ХХ століття. Так «...Ідея Міжнародного білля прав людини є більше ніж життєво необхідною частиною структури світу» – зазначається в передмові одної з робіт вченого, і саме таке бачення світу ставали наративами сучасного міжнародного права. Юристи, які допомагали не лише зі словесним оформленням правильної кваліфікації злочинів для Нюрнберзького процесу, а й з належним обґрунтуванням. Лаутерпахт Х. запропонував концепцію злочинів проти людяності. Фактично це є масові та широкомасштабні та систематичні напади на цивільне населення, які можуть проявлятися в різних формах: вбивства, катування, поневолення або переслідування. Лаутерпахт Х. наголошував, що жертвами цих злочинів є індивідуальні особи, є конкретні люди, тому мав намір прив'язати злочини проти людяності не лише до фази ведення збройних дій, не лише коли наявний збройний конфлікт, а й до мирного періоду. Тому головною ідеєю багатолітньої праці Лаутерпахта Х. було формування норм міжнародного права, які повинні лягти в основу відносин між державами. Як один з авторів концепції прав людини, які зайняли належне місце в міжнародному праві Лаутерпахт Х. також був ініціатором внесення до Статуту ООН пункту про дотримання прав людини як однієї з цілей організації ООН, членом Комісії міжнародного права ООН, суддею Міжнародного суду в Гаазі.

Лемкін Р. в цей період була дещо особлива, навіть нав'язлива ідея про концепцію злочину геноциду, що в послідовному мало певні наслідки, зокрема відштовхнуло багатьох від його ідеї. Наукова спадщина Р. Лемкіна містить історико-правові дослідження, в яких він розглядає окремі історичні факти відповідно до власної концепції злочину геноциду. Певні історичні події – погроми під час революції в Росії 1905–1907 рр., геноцид вірмен 1915–1916 р. у Туреччині, Голодомор в Україні 1932–1933 р., Голокост – стали тими темами, які активізували діяльність вченого із розробки та нормативного закріплення заборони геноциду в міжнародному праві. Міжнародно-правові погляди Р. Лемкіна вплинули на формування сучасного міжнародного права, зокрема на формування норм Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання

за нього 1948 р. Визнаний науковий внесок Лемкіна Р. в теорії та практиці міжнародного права на сучасному етапі.

Терміни «злочин геноциду» та «злочини проти людяності» залишаються, на жаль, актуальною проблемою сьогодення та належать до найбільш суспільно небезпечних злочинів в міжнародному кримінальному праві. На жаль, злочин геноциду та злочини проти людяності часто супроводжуються вчиненням воєнних злочинів, що посилює питання їх попередження. Концепція щодо злочинів проти людяності набула активного розвитку з часів заявлення її Лаутерпахтом Х. Концепція геноциду представлена Лемкіним Р. збереглась майже незмінною та відображена в тому ж обсязі нормативно, хоча певні дискусії щодо неї продовжують ся й сьогодні. Надзвичайно важливо що присутній принципowo різний ідеологічний підхід Лаутерпахта Х. та Лемкіна Р.

Сьогодні напрацювання та нововведення у сфері міжнародного права професора Лаутерпахта Х. та Лемкіна Р. надзвичайно важливі для України. Україна та партнери України лобіюють питання створення трибуналу по агресії. І коли кажуть, що вести мову про відповідальність вищого керівництва зараз зарано, то деякі політики та науковці України, нагадують про спадок Нюрнбергу та підтримують ініціативу міжнародної наукової спільноти щодо створення спеціального Трибуналу з розгляду справи про злочин російської агресії проти України. Так, міністр закордонних справ Кулеба Д. зазначив, що «прецедент створення такого інструменту міжнародного правосуддя вже був у XX столітті. У січні 1942 року в Лондоні представники дев'яти держав підписали декларацію, що заклала основи Нюрнберзького трибуналу» [3].

Боляче думати, скільки страждань сьогодні спричинено росією українцям, скільки вчинено воєнних злочинів проти цивільного населення та злочину проти людяності: артилерійські обстріли, авіаційні бомбардування, ракетні удари по житлових кварталах українських міст, дитячих садках, шкіл, обстріли АЕС, а також обстріли та знищення критичної інфраструктури, жертвами яких ставали мирне населення. Серйозні порушення норм міжнародного гуманітарного права ретельно документуються та надалі стають основними матеріалами для роботи органів міжнародного та українського правосуддя.

Лише спільними зусиллями як державних органів, так і академічної спільноти росія буде притягнута до відповідальності, а її керівництво за злочин агресії проти України. Важливо, аби норми міжнародного гуманітарного права працювали, а винні притягались до відповідальності за скоєні звірства. Саме тому академічна думка, наукове обґрунтування може впливати на політику держави та на політику на міжнародному рівні та змінювати вагу важелів.

Список використаних джерел:

1. Lauterpacht H.. An International Bill of the Rights of Man. New York : Columbia University Press, 1945. 230 p.; Lauterpacht H. The Function of Law in the International Community. Oxford : Clarendon Press, 1933. 470 p.;

- Lauterpacht H. Law of Nations and the Punishment of War Crimes. *British Year Book of International Law*. 1944. Vol. 21. P. 58–95; Lauterpacht H. Grotian Tradition in International Law. *British Year Book of International Law*. 1946. Vol. 23. P. 1–53; Lauterpacht H. Limits of the Operation of the Law of War. *British Year Book of International Law*. 1953. Vol. 30, P. 206–243; Lauterpacht H. Problem of the Revision of the Law of War. *British Year Book of International Law*. 1952. Vol. 29. P. 360–382; The European Tradition in International Law : Hersch Lauterpacht. *European Journal of International Law*. 1997. Vol. 8, No.2. P. 215–315. URL: <http://www.ejil.org/archive.php?issue=52> (дата звернення 05.06.2022 р.).
2. Lemkin R. Genocide. *American Scholar*. Volume 15, No. 2. 1946, 230 p.; Lemkin R. Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation. *Analysis of Government*, Proposals for Redress Columbia University Press, 1944; Lemkin P. The Legal Case Against Hitler, *The Nation*, 24 February 1945, p. 205
 3. Кулеба підтримав ініціативу щодо створення Трибуналу для покарання керівництва РФ за агресію проти України. URL: <https://interfax.com.ua/news/general/809084.html> (дата звернення 05.06.2022 р.)

Ключові слова: Лаутерпахт, Лемкін, злочин геноциду, злочини проти людяності, російська агресія, збройний конфлікт в Україні.

Key words: Lauterpacht, Lemkin, the crime of genocide, crimes against humanity, Russian aggression, the armed conflict in Ukraine.

ЗАБАРА ІГОР МИКОЛАЙОВИЧ

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри міжнародного права
Навчально-наукового Інституту міжнародних відносин,
кандидат юридичних наук, доцент*

ГЕОПРОСТОРОВА ІНФОРМАЦІЯ: ФОРМУВАННЯ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ОСНОВ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ХХІ СТОЛІТТЯ

Необхідність об'єднання зусиль у досить важливій і актуальній сфері як управління глобальною геопросторовою інформацією постала окремою важливою і нагальною темою у діяльності Економічної і Соціальної Ради Організації Об'єднаних Націй (ЕКОСОП ООН) наприкінці 2000-х років в контексті питань досягнення Цілей сталого розвитку [1].

Цьому передувала досить значна робота Статистичної комісії ООН, яка не тільки ініціювала тематику щодо нового концептуального бачення, врахування і точного визначення даних, які супроводжують світовий розвиток, але й конкретизувала можливі шляхи їхнього досягнення. З часом, Статистична комісія ООН (2010 р.) визнала важливість використання геопросторової інформації і підкреслила

необхідність розробки концепції глобального управління геопросторовою інформацією та можливих механізмів її управління.

Заснування у 2011 р. нового органу – *Комітету експертів ООН з питань управління глобальною геопросторовою інформацією (UNGGIM)* надало імпульс у розвитку цього напрямку.

Для розуміння процесів, пов'язаних із новим напрямком, вартим уваги є врахування результатів кількох міжнародних заходів які, ще до заснування зазначеного Комітету експертів, визначили можливі напрямки міжнародно-правового регулювання і контури майбутнього бачення використання геопросторової інформації [1], а саме:

- Перша підготовча нарада з питань управління глобальною геопросторовою інформацією (Бангкок, 2009 р.), де на міждержавному рівні було узагальнено спільне розуміння використання географічної та картографічної інформації в нових умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій;

- Перший Форум високого рівня ООН з управління глобальною геопросторовою інформацією (Сеул, 2010 р.), за результатами якого було прийнято *Сеульську декларацію про управління глобальною геопросторовою інформацією*;

- Тематичний семінар з питань і проблем, пов'язаних із інтеграцією статистичної і геопросторової інформації (Сеул, 2011 р.).

Результатом цих зустрічей та подальшої діяльності інших органів та організацій, стало спільне концептуальне бачення кількох принципових положень щодо такого виду інформації, як «геопросторова інформація», а саме:

а) визначення поняття геопросторової інформації (у початковому варіанті, який використовувався у рішенні ЕКОСОР ООН (2011) зазначалась категорія «географічна інформація». Під час консультацій між державами-членами було рекомендовано замість терміну «географічна інформація» використовувати термін «геопросторова інформація», оскільки він виступає, на думку експертів, більш всеосяжним);

б) розуміння того, що така категорія, як «високоякісна геопросторова інформація» має ключове значення для проведення аналізу на основі фактичних даних та прийняття виважених політичних рішень у цілях забезпечення сталого розвитку, економічного росту, викорінення бідності, досягнення миру і безпеки, зменшення небезпеки від лих та адаптації до змін клімату;

в) поява і отримання подальшого розвитку ідеї щодо спільного збирання, обробки, інтеграції і використання геопросторової та статистичної інформації у відносинах між суб'єктами (на глобальному, регіональному і національному рівнях); водночас було визнано, що інтеграція зазначених двох видів інформації – геопросторової і статистичної, ще з іншими тематичними даними сприятиме проведенню поглибленого аналізу глобальних проблем і впливатиме на процеси прийняття рішень;

г) визначення в рамках ООН проблематики щодо «глобального управління геопросторовою інформацією» як одного з напрямків вирі-

шення глобальних викликів і проблем XXI століття, а також досягнення Цілей сталого розвитку;

д) прийняття *Сеульської декларації про управління глобальною геопросторовою інформацією* (2011) – як початку процесу формування правової основи для використання цієї категорії інформації (фактично, як і в більшості аналогічних ситуацій – з формування норм м'якого права (soft law).

Разом з тим, перед *Комітетом експертів ООН з питань управління глобальною геопросторовою інформацією* постають нові задачі щодо подальшого майбутнього розвитку і використання цієї категорії інформації, а також можливих механізмів управління, які б сприяли вирішенню глобальних проблем XXI століття [2]. Зокрема,

– «визначення глобальних тем у відношенні найважливіших геопросторових даних» (The Global Fundamental Geospatial Data Themes). На сьогодні визначено 14 таких тем (тематичних напрямків) отримання і використання геопросторової інформації, які спрямовуються на досягнення 17 Цілей сталого розвитку [2]. Кожна з таких тем потребує проведення організаційних, економічних і правових заходів;

– комплексне розв'язання питань, пов'язаних із майбутніми тенденціями розвитку, а саме: новими технологіями і новими напрямками отримання геопросторових даних; підтримкою, навчанням і управлінням системами таких даних; участю приватного сектору, ролі державного управління в забезпеченні і управління геопросторовою інформацією; новими політичними і правовими змінами. Позитивний досвід на регіональному рівні одним із перших почав демонструвати Європейський Союз, який в рамках проекту інфраструктури просторової інформації INSPIRE стандартизував підходи до поширення геопросторової інформації в державах-членах.

Список використаних джерел:

1. Економічна і Соціальна Рада ООН. Статистична комісія. Управління глобальною геопросторовою інформацією. Доповідь Генерального Секретаря. Сорок третя сесія 28 лютого – 3 березня 2012 року. E/CN.3/2012/31. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ggim.un.org/meetings/GGIM-committee/9th-Session/documents/GGIM9-report-r.pdf&ved=2ahUKEwidbifgpz4AhUECRAIHxhJD> - AQFnoECBEQAQ&usg=AOvVaw3ssp3BtmPZv0d7hygYfR9K
2. Економічна і Соціальна Рада ООН. Доповідь Комітету експертів з глобального управління геопросторовою інформацією про роботу дев'ятої сесії (7–9 серпня 2019 року). E/2020/46-E/C.20/2019/19. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://unstats.un.org/unsd/statcom/43rd-session/documents/2012-31-GGIM-R.pdf&ved=2ahUKEwis75_Lgpz4AhXlklSKHaEwBp0QFnoECAkQAQ&usg=AOvVaw0ckmULOZHBvnR4hinffLuB

Ключові слова: геопросторова інформація, глобальне управління геопросторовою інформацією, міжнародне право, управління інформацією, м'яке право.

Key words: geospatial information, Global Geospatial Information Management, International law, information management, soft law.

ХАРИТОНОВ РОМАН ФЕЛКСОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного та європейського права,
кандидат юридичних наук*

ДІМОВА КАРИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач вищої освіти*

**ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА УГОДИ ПРО АСОЦІАЦІЮ
МІЖ УКРАЇНОЮ, З ОДНІЄЇ СТОРОНИ, ТА ЄВРОПЕЙСЬКИМ
СОЮЗОМ, ЄВРОПЕЙСЬКИМ СПІВТОВАРИСТВОМ
З АТОМНОЇ ЕНЕРГІЇ І ЇХНІМИ ДЕРЖАВАМИ-ЧЛЕНАМИ,
З ІНШОЇ СТОРОНИ, ВІД 27 ЧЕРВНЯ 2014 РОКУ**

Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода) є стратегічним орієнтиром реформ в Україні та визначає новий формат відносин України з ЄС на принципах «економічної інтеграції та політичної асоціації». Угода є своєрідним двостороннім договором, який виходить далеко за рамки інших угод про асоціацію, які були укладені ЄС свого часу з країнами Центральної та Східної Європи. Угоду вважають головним кроком на шляху до наближення укладення договору про вступ до ЄС.

Розглядаючи угоду, ми бачимо, що вона є найбільшим міжнародно-правовим договором за всю історію України, а також найбільшим міжнародним договором з третьою країною, який коли-небудь був укладений ЄС. Підписання угоди відбулось 27 червня 2014 року, а набрання чинності – 1 вересня 2017 року. Вона складається із преамбули та семи розділів: 1) «Загальні принципи»; 2) «Політичний діалог та реформи, політична асоціація, співробітництво та конвергенція у сфері зовнішньої та безпекової політики»; 3) «Юстиція, свобода та безпека»; 4) «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею»; 5) «Економічне та галузеве співробітництво»; 6) «Фінансове співробітництво»; 7) «Інституційні, загальні та прикінцеві положення» [1].

Якщо звернути увагу на преамбулу Угоди, то можна побачити, що вона констатує те, що Україна власне є європейською країною, яка поважає історію і цінності ЄС. Зазначається, що існує громадський консенсус щодо його європейського вибору та європейська ідентичність нашої держави. Виділяють визнання ЄС європейських прагнень України та її європейський напрям розвитку. У преамбулі також наголошено на тому, що сторони повинні дотримуватись всіх положень Статуту ООН, а також принципів і зобов'язань, які були прийняті в рамках ОБСЄ, а відносини між ними мають будуватись з повагою до

принципу незалежності, суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів.

Характеризуючи угоду, ми звертаємо особливу увагу на статтю 1 Угоди. Вона, власне, встановлює факт створення асоціації між Україною та ЄС і його державами-членами, а також визначає цілі асоціації:

а) сприяти поступовому зближенню Сторін, ґрунтуючись на спільних цінностях і тісних привілейованих зв'язках, а також поглиблюючи зв'язок України з політикою ЄС та її участь у програмах та агентствах;

б) забезпечити необхідні рамки для посиленого політичного діалогу в усіх сферах, які становлять взаємний інтерес;

с) сприяти, зберігати й зміцнювати мир та стабільність у регіональному та міжнародному вимірах відповідно до принципів Статуту ООН і Гельсінського заключного акта Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 року, а також цілей Паризької хартії для нової Європи 1990 року;

д) запровадити умови для посилення економічних та торговельних відносин, які вестимуть до поступової інтеграції України до внутрішнього ринку ЄС, у тому числі завдяки створенню поглибленої і всеохоплюючої зони вільної торгівлі, як це визначено у Розділі IV («Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею») цієї Угоди, та підтримувати зусилля України стосовно завершення переходу до діючої ринкової економіки, у тому числі шляхом поступової адаптації її законодавства до *acquis* ЄС;

е) посилювати співробітництво у сфері юстиції, свободи та безпеки з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини і основоположних свобод;

ф) запровадити умови для дедалі тіснішого співробітництва в інших сферах, які становлять взаємний інтерес [1].

Окрім цілей Угода має на меті запровадження умов для подальшої більш тісної співпраці в інших сферах спільних інтересів, а тому Сторони спроможні до поширювання відносин асоціації по суті на будь-які питання. Тому, відносини угоди України та ЄС визначаються інтеграцією, яка закладає бажання намагатися разом здійснювати свої суверенні повноваження.

Підсумовуючи, якщо казати про угоди, які уклав Європейський Союз зі своїми партнерами, можна побачити, що він пропонує співпрацю на найбільш глибокому рівні, який спроможний надати третім країнам. Комплексна та масштабна за змістом Угода між Україною та ЄС відмічає поширену думку, що з набрання чинності Угода стала так званим орієнтиром для економічних, політичних, соціальних, інституційних та правових реформ в Україні. Таким чином, якщо Угода здобуде повну реалізацію, тоді вона зможе забезпечити незворотну європейську інтеграцію України та реалізувати кінцевий вибір європейської моделі економічного та суспільного розвитку, зробленого громадянами України.

Список використаних джерел:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

Ключові слова: Угода про асоціацію, Європейський Союз, Україна та ЄС.

Key words: Association Agreement, European Union, Ukraine and EU.

КІНАШ НАТАЛІЯ БОГДАНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного, конституційного
та адміністративного права Івано-Франківського юридичного інституту,
кандидат юридичних наук*

МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА ЯК УМОВА ПЛЮРАЛІСТИЧНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Низка деструктивних явищ, зокрема: міжнародні злочини та політичні кризи, кіберзагрози, транснаціональна злочинність, міжнародний тероризм, сепаратизм, нині охоплюють різні частини сучасних держав, зокрема й України та стрімко мають свій глобальний розвиток у межах всього цивілізованого світу. Тому, в умовах плюралістичної демократії, невід’ємною складовою її частиною є міжнародна безпека.

Міжнародна безпека як і будь яка система заснована на визнаних усіма державами принципах та нормах міжнародного права, саме вони розкривають значення міжнародної безпеки. Одним з таких універсальних і основних принципів є мирне співіснування держав. Він втілює головну ідею всього міжнародного права. Мирне співіснування – необхідна умова для підтримання міжнародної безпеки. Другий принцип це забезпечення рівної безпеки для всіх держав на міжнародній арені. Третій, не менш значущий, повага до суверенних прав кожного народу. Четвертий – зміцнення довіри між державами. П’ятий – створення гарантій в усіх сферах для держав. Шостий – у разі виникнення конфліктів або криз, вирішення цих ситуацій має бути справедливе. Сьомий – який передбачає розробку ефективних методів щодо запобігання міжнародному тероризму. Ці принципи є основними засадами, на яких ґрунтується міжнародна безпека [1, с. 94].

Відтак, за таких умов, в межах правового поля є потреба в конструктивному відповідальному діалозі між суб’єктами міжнародного права, що обумовлює правовий зв’язок державних органів з відповідними міжнародними інститутами, оскільки правова, демократична держава має реагувати на загрози у сфері її національної життєдіяльності.

Дві світові війни, що принесли небачену до того кількість жертв, страждань, смертей та поневолень, підштовхнули європейські народи до переосмислення таких базових понять, як цінність людського життя, людська гідність, права людини, а також пошуку механізмів їхнього захисту. Одним із найдієвіших засобів гарантування цих цінностей вважали демократію. Відомий теоретик міжнародних відносин і автор концепції ліберального демократичного миру Майкл Дойл зазначає, що мир і демократія є двома сторонами однієї медалі. Саме демократія стала однією із фундаментальних опор у будівлі повоєнного світу, однією із базових ідей, навколо яких держави об'єднувались у міжнародні організації. «Мир і соціально-економічний та культурний розвиток – це водночас як умови, так і плоди демократії», – сказано в Універсальній Декларації з демократії, прийнятій Міжпарламентським союзом у рамках ООН у 1997 році. Мир – це ідеальні умови для демократії, проте невдовзі після конструювання міжнародної системи безпеки і миру у повоєнному світі з'явилися нові, пов'язані із загрозами національній безпеці, виклики, які засвідчили, що демократія повинна вміти себе захистити. До традиційних війн у ХХІ столітті «долучилися» інформаційні, гібридні, кібервійни. А тероризм набув таких масштабів, що створює загрозу самому демократичному порядку як способу правління [2].

Іншими словами, держави, у взаємодії з відповідними міжнародними інститутами, повинні створити ситуацію за якої на національному рівні її повноважні (насамперед, правоохоронні та контрольно-наглядові) суб'єкти можуть здійснювати не тільки правовий контроль за діяльністю відповідних державних органів (органів державної влади), але й у взаємодії з ними активно брати участь в питаннях забезпечення прав і свобод людини і громадянина, провадити заходи з обмеження їх задля підтримання публічної безпеки і порядку на державному рівні.

Такий підхід на міжнародному регіональному рівні відображений у ст. 15 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року [3], у якій закріплена можливість відхилення держав від зобов'язань щодо гарантування прав людини і основоположних свобод у випадках війни або іншої суспільної небезпеки.

При цьому слід зазначити, що такі правові заходи безпеки мають відповідати та узгоджуватися з нормами міжнародного права, а також загальновизнаними принципами необхідності та пропорційності.

Відзначимо, що демократичний правовий режимне забороняє обмежувати свободу слова і друку, політичну участь і політичний плюралізм, не змінюючи ключових цінностей, що покладені в основу конституційних нормативних положень. При цьому, обмеження прав і основоположних свобод розглядаються як обґрунтований та необхідний захід, спрямований на захист демократичної правової системи.

З наведеного загалом практично вбачається взаємодія двох різних правових систем – національної і міжнародної, загальним об'єднуючим фактором для яких є сфера прав, свобод і законних інтересів громадян,

та залежно від напрямів і форм такої взаємодії, обумовлює взаємодію суб'єктів міжнародного права щодо забезпечення міжнародної безпеки.

У цілому, на наш погляд, така означена взаємодія має бут спрямована на протидію глобальним конфліктам, зокрема і збройним, як основної мети, задля досягнення якої національна так і міжнародна стратегії безпеки мають зосередитись на паралельному і взаємнопідсилюючому усуненні всіх цих загроз. Даний фактор повинен підсилити більш тісну співпрацю відповідних як державних так і міжнародних інститутів. Адже одна держава, зокрема й Україна, самостійно не зможе попередити та усунути наявні загрози або вирішити глобальні проблеми на прийнятному рівні.

Список використаних джерел:

1. Дирда А. М. Поняття та принципи міжнародної безпеки // *Грані права: XXI століття : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 19 травня 2018 р.) У 2-х т. Т. 1 / за ред. Г. О. Ульянової; уклад.: Ю. Д. Батан, М. В. Сиротко [та ін.] Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 92-94.*
2. Бориславська О. Демократія в умовах війни та загроза національній безпеці. URL: <https://www.constjournal.com/pub/2-2017/demokratiia-umovakh-viiny-zahroz-natsionalnii-bezpetsi/> (дата звернення: 24.05.2022).
3. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04 листопада 1950 року / Рада Європи. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 25.05.2022).

Ключові слова: міжнародна безпека, демократія, правовий режим, глобальні конфлікти.

Key words: international security, democracy, legal regime, global conflicts.

VLADYSHEVSKA VIKTORIIA

*National University «Odesa Law Academy»,
Associate Professor of the Department of International and European Law, PhD*

THE INFORMATION WAR AGAINST UKRAINE IN 2022

On February 24, Russia launched a full-scale war against Ukraine, insidiously attacking us from the territory of Belarus. The Russian invasion is an economic, environmental, humanitarian and cultural catastrophe that will have far-reaching consequences for our country, the European community, and the whole world. There is no «real» war without information one, because if you are very good at propaganda – you don't need to shoot at all to win a war.

Nowadays the phrase «Who owns the information, he owns the world» becomes especially relevant. Today there is no need to own a huge territory to take over the world. Now in the information space there is a struggle for

influence over public opinion. In the conditions of successful manipulation of the consciousness of society, it is possible to achieve almost any goal: to destroy the opponent or to start a war. This goal can be achieved more quickly with the help of media that promote certain values, implement certain stereotypes in society, introduce misinformation or incite hatred, collect, process, analyze information, bringing it to various social groups in the right perspective and in the right for the state-aggressor light. And this, in turn, means that the issue of information security is becoming an urgent need not only for individual states but also for the world.

Thus, information war can be carried out simultaneously in a multidimensional communication space (psychological, economic, civilizational, religious, ethnic, etc.) to create a system for managing information flows and organizing information and psychological space for own purposes.

The main means of information warfare include:

- concealment of information;
- distortion of information;
- distraction from important events.

Like 'real' war, information war also has its consequences, which in their scale can be equated to real hostilities. The consequences of information war can be as follows:

- occupation of certain territories by the aggressor due to destabilization of the situation in the state or in some of its regions;
- international isolation of the state, as a result of which the state against which the information war is directed will not be able to influence in the international arena;
- the emergence of public distrust;
- splitting the population as a national and cultural environment, which will lead to its disappearance or adaptation to the traditions and language of the aggressor.

The Russian Federation exerts influence in a variety of ways: print periodicals, books, television, radio, social media, messengers. One of the methods widely used by the Russian Federation is misinformation and manipulation of information. With the full-scale Russian invasion of Ukraine, new misinformation is emerging every day. This is, for example, the statement of the Ministry of Defense of the Russian Federation dated on April 27, 2022 that Ukrainian experts are preparing for the Lisichansk production allegedly with the death of civilians as a result of Russian attack or information from The Russian foreign intelligence service about the plans of Security Service of Ukraine to carry out sabotage at a chemical plant, with further accusations against Russia. There are fraudulent advertisements about fundraising for the Armed Forces, dubious mailings in chats and messengers to create panic and destroy the fighting spirit of Ukrainian soldiers, and so on. This kind of misinformation can be perceived by the audience, which is not able to think, most of the audience thoughtlessly and

passively consumes a huge flow of information, without spending on its analysis, neither intellectual nor spiritual forces.

The use of psychological and psychotropic pressure is manifested in the use of Russian media methods of emotional influence on viewers: they show detailed scenes of murder and violence, intimidating stories about the «atrocities of Bandera.» The Russians also use methods of psychological pressure in today's conditions, when on the eve of some significant events, such as Easter, they announce possible provocations, shelling of the civilian population, allegedly by the Armed Forces of Ukraine. Also, the use of elements of psychological pressure not only against Ukraine but also against the whole world can be considered the Russian seizure of the Zaporizhzhya nuclear power plant, its shelling, which caused a fire in the third unit, capture and hostage of Chernobyl employees.

The method of diversification of public opinion is also used, which is manifested in the formation of negative judgments about the leadership of Ukraine, that the Ukrainian army is demoralized and unable to fight or impose the idea that Ukraine will not survive the winter without Russian gas and that the parties must return to revision of gas contracts.

Thus, it can be stated that in the information war against Ukraine, Russia uses almost the entire arsenal of influence on the minds of the people. Given this threat, Ukraine justifies steps to limit information influence from Russia (shutting down russian channels, banning some russian films, etc.) and creating a special institutional mechanism to combat information influence from Russia (cyberpolice). The public plays an important role in combating information war, people with an active position in life, who convey information on the Internet that is different from that imposed on society from the outside. In this case, we can mention the sites «Stopfake», the site «Peacemaker», the Telegram channel «Center for Countering Disinformation» and so on.

Ключові слова: інформаційна війна, війна, пропаганда, інформаційний простір.

Key words: information war, war, propaganda, information space.

ГРИБ АННА МИКОЛАЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного та європейського права,
кандидат юридичних наук*

МИХАЙЛОВ ОЛЕКСАНДР МИКОЛАЙОВИЧ

адвокат, кандидат юридичних наук

**НЕПРИПУСТИМІСТЬ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ
ПРАВАМИ ТА ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯМ
(ПУНКТ 1 СТАТТІ 6, СТАТТІ 13, 17 КОНВЕНЦІЇ)**

Крізь призму права на справедливий суд (п. 1 ст. 6), права на ефективний засіб юридичного захисту (ст. 13) та заборони зловживання правами (ст. 17), гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, питання зловживання правом досліджувались науково-практичним товариством на сторінках професійних джерел інформації та окремі аспекти реалізації перебували в фокусі європейської та вітчизняної судових інституцій, однак формально визначені правила щодо права учасника захищаючого порушені права/інтереси діяти у порядок/спосіб, незаборонений законом, у сукупності із вітчизняною непослідовною судовою практикою щодо кваліфікації, та відсутньою [реальною] санкцією щодо суду – в разі незастосування заходів, визначені процесуальним законом, не вичерпали актуальність обраної теми, та акцентують на її нагальності.

Згідно п. 1 ст. 6 Конвенції, право особи на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку кореспондується з обов'язком добросовісно користуватися наданими законом процесуальними правами, утримуватись від дій, що зумовлюють затягування судового процесу, та вживати надані процесуальним законом заходи для скорочення періоду судового провадження (п. 35 рішення ЄСПЛ у справі «Юніон Еліментарія Сандерс проти Іспанії» (*Alimentaria Sanders S.A.v.Spain*) від 07.07.1989).

Суд неодноразово наголошував, що це роль національних судів організовувати судові провадження таким чином, щоб вони були без затримок та ефективними (рішення ЄСПЛ у справі у справі «Шульга проти України» від 02.12.2010, заява № 16652/04.), та запобігання неналежній та такій, що затягує справу, поведінці сторін у цивільному процесі є завданням саме державних органів (рішення ЄСПЛ у справі у справі «Мусієнко проти України» від 20.01.2011, заява № 26976/06).

«Допоміжний» характер ст. 13 Конвенції є однією з причин, що прецедентне право щодо її застосування остаточно ще не встояло. Насправді контрольні органи стикалися з труднощами при тлумаченні майже всіх елементів ст. 13 Конвенції, та з конструкції ст. 17 Конвенції слідує, що вона не має самостійного характеру. Її порушення має обов'язково

супроводжуватися порушенням одного або більше прав і свобод, що гарантуються за Конвенцією або Протоколом до неї [1, с. 232].

Основними засадами (принципами) судочинства є: [...] неприпустимість зловживання процесуальними правами (п. 11) ч. 3 ст. 2 ГПК України та ЦПК України, п. 9) ч. 3 ст. 2 КАС України).

Згідно ч. 1 ст. 43 ГПК України, ч. 1 ст. 44 ЦПК України, ч. 1 ст. 45 КАС України, неприпустимість зловживання процесуальними правами: учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами; зловживання процесуальними правами не допускається.

Науковці Анжеліка Ткачук, секретар Пленуму Верховного Суду Дмитро Луспеник вважають заборону зловживання процесуальними правами, вимогу добросовісного виконання процесуальних обов'язків, заборону суперечливої поведінки сторін, або правило процесуального естопелю, та заборону чинити інші протиправні перешкоди у здійсненні правосуддя (наприклад, заборона введення суду в оману; заборона використання втрачених процесуальних правомочностей тощо) складовими принципу добросовісності у судочинстві [2, с. 100].

Яна Садикова стверджує, що четверта складова є неприйнятною для виокремлення її в якості самостійної складової або форми недобросовісності в [судовому] процесі. По-перше, дії, спрямовані на вчинення протиправних перешкод не можуть бути кваліфіковані як недобросовісна поведінка, а лише як протиправна. По-друге, введення суду в оману охоплюється першою та другою формою недобросовісної поведінки [...] Введення суду в оману є неналежним виконанням учасником справи своїх процесуальних обов'язків. Що є, звичайно, недобросовісною поведінкою, що охоплюється вимогою добросовісного виконання процесуальних обов'язків [3, с. 59].

Акцентуємо увагу, що діючі процесуальні закони окремо принцип добросовісності не окреслюють, однак містять імператив щодо добросовісного здійснення учасниками справи їхніх процесуальних прав та/або виконання обов'язків.

У контексті розглядуваної проблематики Анжеліка Ткачук адресує собі питання про співвідношення принципу добросовісності із принципом неприпустимості зловживання процесуальними правами: «Принцип добросовісності є загальним принципом права [...] Натомість принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами є галузевим принципом [...] у цивільному процесуальному законодавстві слід закріпити саме принцип добросовісності учасників цивільного судочинства, а заборона зловживання процесуальними правами має розглядатися як одна з його гарантій» [2, с. 100-101].

Згідно Рекомендацій R(84)5 Комітету міністрів державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи, від 28.02.1984, деякі процесуальні норми, прийняті в державах-членах, можуть стати перешкодою в ефективному здійсненні правосуддя, тому що, ними можуть іноді зловживати або маніпулювати для затягування судового розгляду [...] для досягнення

цих цілей необхідно забезпечити доступ сторін до спрощених і більш швидким формам судочинства і захистити їх від зловживань або затримок, зокрема, наділивши суд повноваженнями вести судочинство більш ефективно.

Суд зобов'язаний вживати заходів для запобігання зловживанню процесуальними правами. У випадку зловживання процесуальними правами учасником судового процесу суд застосовує до нього заходи, визначені ч. 4 ст. 43 ГПК України, ч. 4 ст. 44 ЦПК України, ч. 4 ст. 45 КАС України.

Секретар Пленуму Верховного Суду Дмитро Луспенник окреслив, що до заходів боротьби із процесуальними зловживаннями найчастіше відносять: 1) законодавче закріплення обов'язку сторін добросовісно користуватися своїми процесуальними правами; 2) відмову суду у вчиненні певних дій, зокрема відмову в задоволенні клопотань та заяв особи, відмову у прийнятті зустрічного позову тощо; 3) відхилення апеляційної та касаційної скарги; 4) залишення позову без розгляду; 5) відшкодування завданих збитків особою, яка вчинює зловживання процесуальними правами; 6) відшкодування збитків, завданих забезпеченням позову; 7) відмову у прийнятті доказів, поданих із порушенням встановлених законом строків; 8) ухвалення судового рішення на основі наявних у справі доказів; 9) виклик сторін для надання особистих пояснень у справі; 10) відшкодування судових витрат за умови необґрунтованих дій позивача в разі закриття провадження у справі та залишення позову без розгляду; 11) покладення на сторону, що зловживала процесуальними правами, судового збору незалежно від результатів вирішення спору; 12) окрема ухвала; 12) штраф; 13) заходи адміністративної (ст. 185-3 КУпАП) та кримінальної (ст. 382 КК України) відповідальності; 14) дисциплінарна відповідальність адвоката та втрата статусу представника для представника – не адвоката; 15) скасування судового рішення у випадку, коли до участі у справі не були залучені всі заінтересовані особи; 16) негативні наслідки, що наступають для особи, яка не виконала свої процесуальні обов'язки, тощо [5, с. 7–9].

Аналіз єдиного державного реєстру судових рішень та вільних для ознайомлення, відкритих судових рішень свідчить, що суди України запобігають зловживанню процесуальними правами та вживають визначені процесуальним законом заходи.

На семінарі для суддів апеляційних та місцевих судів суддею Верховного Суду Оленою Кібенко представлено класифікацію ухвал судів першої та апеляційної інстанції за видами застосованих заходів: залишення без розгляду; повернення; попередження; штраф; окрема ухвала [6, с. 34].

Зазначене дає підстави для виокремлення процедурної та компенсаторної групи засобів запобігання зловживанням процесуальними правами:

Процедурна складаються з попереджувальних засобів захисту, спрямовані на недопущення процесуальних зловживань (наприклад, заходи 1)-2) тощо), та присічних засобів захисту, що покликані

припинити спроби процесуальних зловживань (наприклад, заходи 4), 7) тощо).

Компенсаторна, спрямовані на забезпечення справедливої сатисфакції за зловживання, що сталися (мають грошовий еквівалент) наприклад, заходи 5)–6), 12) тощо).

Висновок: Європейський суд з прав людини та суди України виважено вживають заходи процедурної групи та поодинокі заходи компенсаційної групи засобів запобігання зловживанням процесуальними правами.

Список використаних джерел:

1. Криворучко Д. В. Категорія «зловживання правом» у контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини // Право і суспільство. 2021. № 1. С. 230–236. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/1_2021/37.pdf (дата звернення: 06.12.2021).
2. Ткачук А. О. Принцип добросовісності учасників цивільного судочинства та заборона зловживання цивільними процесуальними правами // Проблеми законності. 2018. Вип. 141. С. 94–103. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2018_141_10 (дата звернення: 06.12.2021).
3. Садикова Я. М. Недобросовісна поведінка в цивільному процесі. 25 років становлення Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ: славетна історія та горизонти майбутнього: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (21–22 лютого 2020 року, м. Суми) / Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ. Суми: Видавничий дім «Ельдорадо», 2020. С. 58–60. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/6710/25%20roki%20stanovlennia%20Sumskoi%20filii%20Kharkivskoho%20natsionalnoho%20universytetu%20vnutrishnikh%20sprav_2020.pdf?sequence=1&isAllowed=1 (дата звернення: 06.12.2021).
4. Рекомендацій R(84)5 Комітету міністрів державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення судової системи, від 28.02.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_126#Text (дата звернення: 06.12.2021).
5. Луспенник Д. Засоби запобігання зловживанням процесуальними правами у цивільному судочинстві: онлайн практикум (12 березня 2021 року м. Київ) / Верховний Суд. – Київ. 24 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Luspenyk_2021_03_15.pdf (дата звернення: 06.12.2021).
6. Олена Кібенко О. Зловживання процесуальними правами в господарському процесі: семінар для суддів апеляційних та місцевих судів зловживання процесуальними і матеріальними правами: правові наслідки (23 квітня 2021 року, м. Київ) / Верховний Суд. – Київ. 35 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Kibenko_23_04_2021.pdf (дата звернення: 06.12.2021).

Ключові слова: зловживання процесуальними правами, заходи запобігання процесуальними правами, Європейський суд з прав людини.

Key words: measures to prevent procedural rights, abuse of procedural rights, European Court of Human Rights.

ZHEBROVSKA KRYSTYNA

*National University "Odesa Law Academy",
Associate Professor of the Department of International and European Law,
Candidate of Legal Sciences*

RIABOSHAPCHENKO ANASTASIIA

*National University "Odesa Law Academy",
Associate Professor of the Department of International and European Law,
Candidate of Legal Sciences*

**INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF RIGHTS
AND FREEDOMS ON THE INTERNET**

The Internet, viewed as a global information and communication network, has several significant characteristics. First, it facilitates the exchange of information. Secondly, information is transmitted through communication networks. Thirdly, its number is practically not limited either by volume or by spheres of interest. Fourth, the Internet, which is not owned by any state or organization, unites various information systems and telecommunication networks without national restrictions. Fifthly, the consumers of the transmitted information can be any subjects-users of the network. Sixth, most of the rules on the basis of which the Internet functions are protocols that allow the network to remain operational according to a variety of parameters. Taking into account the named characteristics, the Internet cannot remain outside the legal space. Therefore, the important question is at what level and who should determine the legal parameters for the functioning of the Internet. Is it possible to regulate only by international law due to the global nature of this network. To what extent does the national legislator have the right to regulate Internet governance issues? What should be the correlation between the norms of international and national law in this area? To what extent is its self-regulation permissible? The issue of legal regulation of the Internet is also important because of the need to consider the information and communication network as a means of realizing almost any human rights. Where there are rights, there are obligations and there is always the possibility of their violation.

The foundations of international human rights standards continue to evolve simultaneously with the process of forming new legal systems that declare in their constitutions the ideas of the rule of law and respect for human rights. Doctrinal approaches to the interaction of international and national law, to the legitimacy of universal international legal standards and their role in the protection of individuals in the context of practical issues and challenges that exist at the international and national levels should now be considered. The human rights sector is constantly evolving through the development of new international and national legal instruments.

The history of the Internet began with the creation of the world's first computer network ARPANET, when, in 1969, at the initiative of the US Department of Defense, information was exchanged between computers located in different cities for the first time. Then private networks emerged, each linking a small number of computers. But after a couple of years, they were all integrated into the ARPANET, and due to the name of the data transfer protocol, the united network was called "Internet". Having emerged as a closed system for the military and scientific institutions of the United States, the Internet has acquired a global character, becoming accessible to an increasing number of subjects. At the first stage, the legal regulation of the Internet was carried out through the adoption by the developers of the networks of acts defining technical standards.

For example, the Internet Service Provider Open Forum has developed "Network Usage Standards". They, in particular, talk about generally accepted norms of work on the Internet, aimed at ensuring that the activities of each network user do not interfere with the work of other users. In addition, the Open Society Institute issued guidelines in 1996, called the Open Internet Policy Principles, so that policymakers around the world take into account the wishes and demands of the Internet community when setting network policies. Networking associations have also been formed (Internet Configuration Management Board, Internet Architecture Board, Internet Design Working Group, Internet Society, and others). At the same time, there was no centralized regulation of Internet governance issues. Subsequently, in order to resolve sectoral issues, acts began to be adopted by individual international organizations created primarily within the framework of the United Nations (the UN Commission on International Trade Law, the International Telecommunication Union, the World Intellectual Property Organization, under which the Standing Committee on Information Technologies, the International Chamber of Commerce, Economic Commission for Europe, Trade and Electronic Business Promotion Center, etc.). Since certain questions have accumulated, and not only in the sphere of the functioning of the Internet itself, but also in the implementation of a number of human rights through it, the United Nations initiated the holding of the World Summits on the Information Society in 2003 in Geneva and in 2005 in Tunisia. As a result, the Declaration of Principles "Building the Information Society – a Global Challenge in the New Millennium" (even the Declaration of Principles) and the Action Plan, as well as the Tunis Commitment and the Tunis Agenda for Action for the Information Society were adopted. In addition, it was decided to establish an annual Internet Governance Forum. The objectives of the forum were to promote the development of the Internet, ensure its security and stability.

The Declaration of Principles, adopted in Geneva, reaffirmed the focus on the development of an information society in which everyone can create, access, use and share information and knowledge to enable individuals and peoples to realize their full potential, contributing to their sustainable development by enhancing the quality of their lives in accordance with the purposes and principles of the Charter of the United Nations and fully respecting the

Universal Declaration of Human Rights. The commitment of the 2003 World Summit participants to many documents adopted within the framework of the United Nations (the Millennium Development Goals, the Johannesburg Declaration and Plan of Implementation, the Monterrey Consensus, the Vienna Declaration) was recognized. The foundation of the information society was proclaimed enshrined in Art. 19 of the Universal Declaration of Human Rights, the right of everyone to freedom of opinion and expression, provided that this right includes the freedom to pursue one's convictions unhindered and the freedom to seek, receive and impart information and ideas by any means and regardless of state borders. Moreover, the Declaration of Principles recognized communication as one of the basic human needs and the foundation of any social organization at the heart of the information society. Everyone, wherever they are, should be able to participate in the information society, and no one should be deprived of the benefits that society offers.

Therefore, it is necessary to shape, develop and implement a global culture of cybersecurity in cooperation with all stakeholders and competent international organizations. Committed to the principles of freedom of the press and freedom of information, as well as independence, pluralism and diversity of the media, which are the main constituents of the information society, the Declaration states that all participants in the information society must take appropriate actions and take legal measures to prevent the misuse of information and communication technologies (illegal acts and other actions motivated by racism, racial discrimination, xenophobia and related manifestations of intolerance, hatred, violence, all forms of child abuse, including pedophilia and child pornography, as well as human trafficking and their exploitation). Thus, the Declaration of Principles identified the need for an appropriate legal and policy framework based on due respect for human rights in areas such as privacy, security and consumer protection, while maintaining economic initiative.

As a result, the information society has come to be seen as one of the tools for strengthening and protecting human rights. The Declaration laid the foundation for the definition of rights that are realized on the Internet, and gradually, in international law, approaches began to form not only to their proclamation, but also to their protection. For example, the right to free access, search and dissemination of information, provided for in universally recognized international acts, has acquired new content in connection with the development of the Internet. In 1948, this right was enshrined in the Universal Declaration of Human Rights: "Everyone has the right to freedom of opinion and expression; this right includes the freedom to freely adhere to one's convictions and the freedom to seek, receive and impart information and ideas by any means and regardless of state borders" (Article 19).

The right to freedom of speech is also enshrined in the International Covenant on Civil and Political Rights: "Everyone has the right to freedom of expression; this right includes the freedom to seek, receive and disseminate all kinds of information and ideas regardless of state borders, orally, in writing or through the press, or artistic forms of expression, or in other ways of their choice" (Article 19). In a slightly different way, this right is disclosed in the

European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: “There is an opportunity to adhere to the freedom of one’s opinion and freedom to receive and impart information and ideas without any interference from state bodies” (Article 10). Similar provisions are contained in other acts (the Convention on the Rights of the Child, the UN Declaration on Basic Principles Concerning the Contribution of the Media to Strengthening Peace and International Understanding, to the Development of Human Rights and to the Fight against Racism and Apartheid and Incitement to War, etc.). Of course, it should be taken into account that many universally recognized international acts were adopted before the development of the Internet, nevertheless, the provisions contained in them are still applicable today, including with regard to the possibility to exercise the listed rights with the help of new technologies. Taking into account the global nature of the Internet and at the same time the ability of states to restrict access to it, in 2011 in the next report of the United Nations (Report of the Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression) it was noted that the list inalienable human rights added a new right to access the Internet. It was recognized that the Internet has become a powerful tool for the realization of human rights, that state power becomes transparent when using it, therefore the dissemination of information should be as free as possible, except in situations where it can lead to a violation of someone’s rights. Disconnecting specific regions from the global network since June 2011 is considered a violation of human rights. The document states that “on the way of information on the Internet there should be as few obstacles as possible, except for individual exceptional and strictly defined cases, in accordance with international conventions on human rights”.

It seems that the on-net regulation (self-regulation) by the Internet community of relations in the network will not ensure freedom of the information space, will not establish clear rules of behavior for network users, in particular, because recommendations, resolutions, and other acts are not universal and obligatory for users, in including states. Therefore, in recent years, one can hear more and more often that in the sphere of regulating Internet governance issues, the adoption of acts containing, in particular, international legal standards that are binding on the national legislator is required. Gradually, international Internet law is being formed, designed to regulate general issues of Internet governance, relations between states in this area, measures of control over the use of the Internet and, most importantly, the observance of citizens’ rights in it. Or, perhaps, we should simply recognize the completed stage of the formation of the fourth generation of rights related to the information and digital revolution, and regulate the content of these rights, guarantees of their implementation by a new international document.

Ключові слова: Інтернет, права і свободи, міжнародне право, інформаційні права, інформаційні технології.

Key words: Internet, rights and freedoms, international law, information rights, information technologies.

КАНСЕНБЕРГ-САНДУЛ ОКСАНА КОНСТЯНТИНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного та європейського права,
кандидат юридичних наук*

ІДЕЙНІ ОСНОВИ ТА НОРМАТИВНІ СТАНДАРТИ ЕТИКИ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ КРАЇН ЄС

Досвід розвинених європейських країн вказує на те, що етизація публічної служби дає можливість гармонізувати суспільні відносини та істотно підвищити ефективність діяльності державних органів. Тому етична підготовка публічних службовців є важливим напрямом адміністративних реформ країн Євросоюзу та розвинутих країн світу.

Незважаючи на відмінності у підходах різних країн до формування організаційної культури державних службовців, незмінною є її мета – забезпечити професійну діяльність службовців в інтересах громадян і суспільства, а також запобігти можливим зловживанням владою і порушенням закону [1, с. 148].

Вироблення морально-етичної бази функціонування публічної служби в багатьох країнах починалось із створення етичного кодексу як нормативного документа, який містить етичних принципів, норм і правил, якими повинні керуватися публічні службовці у своїй професійній діяльності. Це першочерговий та необхідний етап у формуванні корпусу публічної служби як інституту суспільного служіння [5, с. 117].

Процес прийняття кодексів службової професійної етики значно активізувався у зв'язку зі зверненням Комітету міністрів Ради Європи до урядів країн учасниць ЄС розробити національні кодекси поведінки державних службовців, керуючись затвердженими ними 2000 року Рекомендаціями «Про кодекси поведінки державних службовців» [4].

У країнах-членах ЄС моральності і етичності державних службовців приділяється особлива увага, державне управління має відповідати ряду етичних вимог, до яких відносяться: співпраця з громадянським суспільством, участь в плануванні та управлінні змінами, здатність до адаптації, взаємна довіра і відкритість комунікацій тощо.

У травні 2000 року Комітет міністрів Ради Європи прийняв Страсбурзьку рекомендацію щодо регламентації поведінки державних службовців країн-членів Ради Європи (Етичний кодекс).

Тобто національні кодекси поведінки державних службовців повинні бути розроблені відповідно до цієї Рекомендації. Етичний кодекс державного службовця розкриває суть і зміст основ професійної етики державних службовців. Важливою особливістю даного документа є формулювання його призначення і визначення кола осіб, на поведінку яких поширюються зазначені етичні норми. Визнання та дотримання Кодексу є складовою частиною умов праці державного

службовця. Включення його (Кодексу) положень в трудовий договір (контракт) приписує нормативний характер виконання [6].

Практика закріплення в правових актах моральних вимог до чиновників, продиктована, на наш погляд, перш за все необхідністю підтримати їх (морально-етичні вимоги) за допомогою дієвих механізмів. Дисциплінарна, адміністративна та навіть кримінальна відповідальність за порушення вимог до службового поведіння посадових осіб, органів управління і службовців сьогодні широко поширена та підтверджена законами ряду країн.

Вважається, що високий рівень моралі публічних службовців завжди був предметом особливої гордості британського суспільства. У світі відома британська «традиція» публічної служби, що регламентується моральним кодексом і підвітна парламентському комітету з бюджетного контролю. Британського бюрократа характеризуються висока самодисципліна, чесність, моральність, професійна честь, прагнення завжди знайти краще рішення, адже за кожним актом професійного вибору стоїть держава і благо громадянина [7, с. 130].

Документом, який регламентує поведінку вищих посадових осіб у державі і не має аналогів у практиці інших держав є Кодекс міністра, який був прийнятий у 1990 р. замість документа під назвою «Питання процедури для міністра», що відіграв роль інструкції прем'єр-міністра стосовно незалежної поведінки його кабінету. Кодекс слугує своєрідною присягою кожного нового уряду і «особистим зобов'язанням» кожного міністра. Вперше кодекс міністра був оприлюднений у 1992 р. [7, с. 137–138].

Серед країн, які активно займаються запровадженням етичних норм на публічній службі, сьогодні є сусідня з Україною Польща. Це країна, яка фактично протягом останніх років системно їх розробляла та сьогодні має певні досягнення і прорахунки в цій сфері.

Активним поштовхом у вирішенні етичних проблем для Польщі стала проблема корупції та нефаховість посадових осіб, що спричинило погіршення іміджу публічної служби. Бажання запобігти цьому явищу досить помітне у Кодексі етики цивільної служби, який затвердив своїм наказом 11 жовтня 2002 року Прем'єр Ради Міністрів Польщі Єжек Міллер. У ньому задекларовані принципи про публічне добро, інтереси громадян, нейтральність, орієнтації на професіоналізм [2].

Кодекс відображає основні норми і правила, якими мають керуватись усі публічні службовці. Політична відданість, моральність, сумлінність, творчість у виконанні поставлених завдань, компетентність, відповідальність, раціональність та лояльність – основні засади, які стали підґрунтям Кодексу етики цивільної служби Польщі. У Кодексі враховано іноземний досвід вироблення стандартів публічного життя, які мають універсальний характер.

Значний вплив на вироблення етичних норм діяльності польської публічної адміністрації мали і стандарти діяльності цивільної служби ЄС, що, зокрема, знайшли відображення в затвердженому Європейським Парламентом 6 вересня 2001 р. Кодексі доброї (приязної) адмініст-

рації. Метою цього документа було встановлення принципів і стандартів поведінки утворених європейських інститутів, а також працюючих у них службовців у їх відносинах із громадянами та представниками громадськості, посилення можливостей впливу громадянського суспільства на європейські інституції.

Кодекс затверджений як акт, що не має юридичної обов'язкової сили, але положення документа мають важливе практичне значення для інститутів ЄС. Порушенням його норм може призвести до подання скарги до Європейського Омбудсмена, яка може спричинити, згідно зі ст. 26, для інституцій та їх службовців негативні наслідки, оскільки Омбудсмен використовує кодекс у своїй контрольній функції. Але кодекс також слугує певною інструкцією та ресурсом для службовців, підтримуючи максимально високі стандарти на публічній службі [3, с. 7].

Аналіз польського досвіду свідчить, що публічна служба тут характеризується як головна цінність праці службовців, що діють на підставі права і згідно з правом охороняють основні інтереси кожної особи, пам'ятають про службовий характер своєї праці з людьми і про те, що працюють для них. Діяльність публічних службовців має базуватися на професіоналізмі, ввічливості, сумлінності та нейтральності. Вони повинні постійно дбати про підвищення кваліфікації та поглиблення професійних знань, високу якість виконання дорученої роботи з позиції її змісту та етики [8, с. 254–255].

Аналіз багаторічного досвіду, накопиченого різними країнами, показує, що жоден етичний кодекс, навіть наділений властивостями правового акту не буде дієвим, якщо він не забезпечений відповідними механізмами контролю за його виконанням. Контроль становить невід'ємну функцію держави, а його реалізація вимагає створення спеціальних структур на всіх рівнях державної влади.

Комітет міністрів Ради Європи, розробляючи Рекомендації у вигляді Модельного кодексу для країн-учасниць РЄ, включив в них такий контрольний механізм, як зобов'язання державного службовця: «державний службовець повинен, відповідно до закону, повідомити відповідні органи якщо йому чи їй стає відомо про порушення цього Кодексу іншими державними службовцями», а також «повідомляти компетентним органам щодо будь-якого доказу, повідомлення, підозри про неправомірну чи злочинну поведінку щодо державної служби, що стали йому чи їй відомі під час чи у зв'язку з його чи її працевлаштуванням. Розслідування повідомлених фактів повинно здійснюватися компетентними органами». Цей принцип розглядається як відображення громадянського обов'язку працівника.

Отже, об'єктом особливої уваги ЄС є законодавчі та інституційні засоби утвердження етики на державній службі, які утворюють етичну інфраструктуру. Західні країни виявились однотайними стосовно того, що умовами професійної етики державних службовців є, насамперед, рівень моральної культури суспільства, політичні традиції управління, активність громадянського суспільства, професійна чесність вільних

ЗМІ, які висвітлюють діяльність владних структур і державних службовців тощо. Що стосується етичних стандартів, то вони мають відображали також соціальні й політичні цінності конкретної держави і мати нормативно-правове закріплення.

Список використаних джерел:

1. Бралатан В. П. Професійна етика: навч. посібник / В. П. Бралатан, І. В. Гуцаленко, Н. Г. Здирко. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 251 с.
2. Карпа М. Основні складові публічної служби: тенденції розвитку / М. Карпа, А. Дудник // Науковий вісник «Демократичне врядування». – 2009. – Вип. 3. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lvivacademy.com/vidavnistvo_1/visnik3/fail/+Karpa.pdf. – Назва з екрана.
3. Красівський Д. О. Впровадження європейських стандартів кадрового забезпечення політичного управління: польський досвід / Д. О. Красівський // Державне управління. – 2017. – № 1. – С. 6–9.
4. Лагодієнко О. Правила бюрократів. Службовцям прищеплять корпоративні цінності / О. Лагодієнко, І. Хілобок // Новое Время. – 2016 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://nv.ua/ukr/publications/pravila_bjurokrativ_sluzhbovtsjam_prishchepljat_korpo_rativni_tsinnosti_108900.html?new_site=1
5. Мошенський С. Правовий механізм регулювання професійної етики в системі державного управління / С. З. Мошенський, В. В. Нонік, І. Г. Сергієнко // Інвестиції: практика та досвід. – 2019. – № 6. – С. 116–121.
6. Огренчук А. Европейские стандарты госслужбы / А. Огренчук // Юридическая практика. – 2011 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pravo.ua/article.php?id=10010190>.
7. Рудакевич М. Професійна етика державних службовців: теорія та практика формування в умовах демократизації державного управління: [монографія] / М. Рудакевич. – Тернопіль : Астон, 2007. – 398 с.
8. Сорокіна Н., Серьогіна Т. Етизація публічної служби як чинник гуманізації суспільства: зарубіжний досвід / Н. Сорокіна, Т. Серьогіна // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2014. – Вип. 2 (21). – С. 246–258.

Ключові слова: державна влада, державна служба, етика, статус державного службовця в ЄС, адміністративні реформи в Україні.

Key words: public authority, civil service, ethics, status of civil servant in the EU, administrative reforms in Ukraine.

МАНУЇЛОВА КАТЕРИНА ВІКТОРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного та європейського права,
кандидат юридичних наук, доцент*

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЙОГО ВЗАЄМОДІЯ З МІЖНАРОДНИМ ГУМАНІТАРНИМ ПРАВОМ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

За останнє десятиріччя світ зіштовхувався з жорстокими військовими конфліктами, які забрали життя мільйонів цивільних осіб. Під час збройних конфліктів мають місце серйозні порушення міжнародного гуманітарного права та міжнародного захисту прав людини. На жаль більшість з цих порушень ми можемо спостерігати зараз, у війні яку розпочала Російська Федерація 24 лютого 2022 року проти України. На протязі багатьох років було укладено велику кількість міжнародних договорів, які спрямовані на захист осіб, як в мирний час, так і під час збройних конфліктів. В сьогоднішніх реаліях, дані норми не захищають права цивільних та військових осіб під час війни та в повній мірі не забезпечують їх від свавілля авторитарних режимів. Порушення цих правил можна кваліфікувати як акти геноциду, військові злочини та злочини проти людяності.

Під час виступу у Раді з прав людини у 2016 році верховний комісар ООН з прав людини Зейд Раад аль-Хусейн сказав: «Військові дії не повинні скасовувати основні зобов'язання міжнародного права в галузі прав людини. Під час збройного конфлікту чи окупації додатковий захист забезпечує спеціальне зведення правових норм – міжнародне гуманітарне право, яке захищає як права тих, хто бере участь у конфлікті, так і цивільних осіб, хворих та поранених, а також тих, хто склав зброю» [1].

Міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право мають на меті одну загальну ціль, це – забезпечення гідності всіх осіб та гуманність по відношенню до них. Здебільшого МГП застосовувалося лише під час війни між державами, МППЛ було створено задля захисту людей в мирний час, але зараз ситуація змінилась та відбувається все більше взаємопроникнення норм міжнародного гуманітарного права та норм міжнародного права прав людини. Норми МППЛ все частіше почали застосовуватися під час збройних конфліктів, а регіональні механізми з захисту прав людини все більше й більше звертаються до правил ведення збройних конфліктів при оцінці того, чи мало місце порушення норм міжнародного права прав людини [2, с. 7–8].

Незалежно від того чи мирний час, чи військовий, норми міжнародного права захисту прав людини в силу своєї природи продовжують застосовуватися в обох випадках, так як вони стосуються людей та їх прав. Проте необхідно враховувати відмінні риси військового часу, так

як не можливо в повній мірі забезпечувати всі права, наприклад, як право на життя. Однак коли є порушення, то постає питання, які були порушені права людини, чи норми міжнародного гуманітарного права. І тут також є відмінність, у випадку збройного конфлікту першочергова увага приділяється міжнародному гуманітарному праву, але зрозуміло, що потрібно враховувати характер того, чи іншого права, тому що міжнародне гуманітарне право традиційно застосовується під час збройного конфлікту і в першу чергу повинні бути застосовані саме його норми та положення, а вже потім звертатись до міжнародного права прав людини.

Комітет з прав людини у Загальному коментарі № 36 2018 року вказав на те, що міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право доповнюють один одного. Так, п. 64 Загального коментаря № 38 з приводу статті 6. Право на життя Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 року було зазначено: «Як і решта Пакту, стаття 6 продовжує застосовуватись і у ситуаціях збройного конфлікту, щодо яких застосовуються норми міжнародного гуманітарного права, в тому числі і щодо ведення військових дій. Хоча норми міжнародного гуманітарного права можуть мати значення для тлумачення та застосування статті 6, коли ситуація вимагає їх застосування, обидві сфери права є взаємодоповнюючими, а не взаємовиключними» [3, с. 7–8].

Застосування двох правових режимів називають одночасним застосуванням або подвійною застосовністю. У контексті міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права це означає, що обидва правові режими застосовні під час збройного конфлікту. Це одночасне застосування слід розглядати в контексті принципу *lex specialis*, а також у контексті процедури відступів від поваги до деяких прав людини.

Водночас у деяких виняткових випадках міжнародне право прав людини та міжнародне гуманітарне право можуть пропонувати рішення, які суперечать один одному. Так, наприклад, у міжнародному праві прав людини та міжнародному гуманітарному праві по-різному регулюється рівень можливого застосування смертоносної сили щодо будь-якої особи. Тому міжнародне право передбачило цілу низку механізмів юридичного тлумачення, які покликані допомогти вирішити, яким чином слід поєднати дві, мабуть, конфліктуючі між собою норми і, якщо це неможливо, яка з них матиме переважну силу.

Одним з таких механізмів є так званий принцип *lex specialis derogat legi generali*, відповідно до якого у разі колізії норм конкретніша норма має переважну силу над загальною нормою. Однак можна використувувати й інші механізми, наприклад принцип *lex posterior derogat legi priori* або принцип відповідності тлумачення, для визначення того, яким чином застосувати дві, мабуть, конфліктуючі між собою норми в конкретній ситуації або, якщо це необхідно, якій із цих двох норм слід віддати перевагу.

Отже, у випадку збройних конфліктів, можна зробити висновок, що незалежно на відмінності в регулюванні норм міжнародного права прав людини та міжнародного гуманітарного права, вони доповнюють та зміцнюють один одного. Права людини мають бути захищені в рівній мірі незалежно від мирного часу, чи збройного конфлікту і необхідно, що б міжнародне право прав людини продовжувало діяти в ситуаціях збройного конфлікту з урахуванням тих випадків, коли міжнародне гуманітарне право застосовується як *lex specialis*.

Список використаних джерел:

1. Організація Об'єднаних Націй. Електронний ресурс: <https://news.un.org/ru/story/2016/02/1280961>
2. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти: навчальний посібник. К. : Видавництво «ФОРМ» Голембовська О. О.», Київ, 2018. 208 с.
3. Human Rights Committee General Comment No. 36 (2018) on article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life. Advance unedited version CCPR/C/GC/36, 30 October 2018. URL: [https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared %20Documents/1_Global/CCPR_GC_36_8785_E.pdf](https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/1_Global/CCPR_GC_36_8785_E.pdf)

Ключові слова: права людини, міжнародний захист прав людини, міжнародне гуманітарне право, збройний конфлікт, міжнародний договір.

Key words: human rights, international protection of human rights, international humanitarian law, armed conflict, international treaty.

КРИВОЛАПОВ БОГДАН МИХАЙЛОВИЧ

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
доцент кафедри міжнародного приватного права Навчально-наукового
Інституту міжнародних відносин, кандидат юридичних наук, доцент*

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

1. Захист культурних цінностей під час збройних конфліктів сьогодні є вкрай актуальним для України. Агресія Російської Федерації створила багато проблем, пов'язаних із розкраданням, привласненням культурних цінностей, знищенням пам'яток культури.

2. Дослідженням проблеми захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів займалися такі представники вітчизняної науки міжнародного права як В. Акуленко, М. Богуславський, К. Бусол, Д. Коваль і ряд інших науковців.

3. Основним міжнародно-правовим документом, який регулює захист культурних цінностей під час збройних конфліктів є Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного

конфлікту 1954 року (далі Гаазька конвенція) та протоколи до неї. Також деякі положення передбачені в Гаазькій конвенції 1907 року про закони і звичаї війни на суходолі та додатку до неї та в Додатковому протоколі до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. На думку деяких дослідників Гаазької конвенції і протоколів до неї, положення Першого протоколу не мають якогось суттєвого ефекту та є «занадто базовими» [3, с. 138]. Важливим досягненням було прийняття у березні 1999 року Другого протоколу до Гаазької конвенції. Цей протокол важливий тим, що до нього включені положення про кримінальну відповідальність за порушення норм про захист культурних цінностей. На думку професора Акуленка, значення цього протоколу полягає в тому, що він закликає держави вживати необхідних заходів щодо захисту культурних цінностей у мирний час щоб забезпечити їх належну охорону під час збройного конфлікту [2, с. 119]. Україна приєдналась до Другого Протоколу 30 квітня 2020 року [8].

4. Міністерство культури та інформаційної політики зафіксувало 367 злочинів російських окупантів проти української культурної спадщини, серед яких щонайменше 42 меморіальних пам'ятники на честь історичних особистостей та подій 19–20 початку століття; 29 будівель та комплексів музеїв і заповідників; 74 споруди будинків культури, театрів, бібліотек, 116 пам'ятників архітектури та містобудування; 133 релігійні споруди, серед яких є пам'ятники архітектури [6]. Маріупольська міська рада повідомила про викрадення та вивезення в Донецьк більше 2 тисяч унікальних експонатів з музеїв Маріуполя, серед яких оригінальні роботи Архипа Куїнджі та Івана Айвазовського, стародавні ікони та унікальний рукописний сувій Тори, виготовлене венеційською типографією для маріупольських греків Євангеліє 1811 року та більше 200 медалей з музею медальєрного мистецтва Харабета [7].

5. Абсолютно очевидним є порушення Російською Федерацією Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту 1954 року і протоколів до неї. Ця конвенція застосовується до будь-якого збройного конфлікту, чи то офіційно проголошена (оголошена) війна, чи будь-який локальний конфлікт, громадянська війна чи антитерористична операція [5]. Крім того, Російська Федерація порушила ст. 56 Гаазької конвенції 1907 року про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі, згідно якого власність муніципалітетів, релігійних, благодійних, освітніх, мистецьких і наукових установ, навіть якщо вона належить державі, визнається як приватна власність. Будь-яке захоплення, знищення чи навмисне пошкодження установ такого типу, історичних пам'яток, творів мистецтва та науки забороняється та повинно підлягати судовому переслідуванню [1]. Країна-агресор також порушила пп. а) та с) ст. 53 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I, від 8 червня 1977 року), за яким забороня-

ється здійснювати будь-які ворожі акти, спрямовані проти історичних пам'яток, творів мистецтва або місць відправлення культів, які є культурною або духовною спадщиною народів та робити їх об'єктами репресалій [4].

Враховуючи все вищезазначене, можна зробити такі висновки та пропозиції:

Події, які мали місце за останні три місяці в Україні, свідчать про неодноразове порушення країною-агресором Гаазької конвенції 1954 року і двох додаткових протоколів до неї та інших міжнародних договорів.

За масове знищення пам'ятників архітектури та містобудування, заподіяння серйозної шкоди культурним цінностям мають бути застосовані санкції, які передбачені в главі 4 Другого протоколу, в тому числі і особиста кримінальна відповідальність.

Україні необхідно вжити всіх заходів для повернення незаконно вивезених культурних цінностей та вимагати притягнення до відповідальності винних у навмисному пошкодженні об'єктів культурної спадщини.

Список використаних джерел:

1. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 05.06.2022).
2. Акуленко В. І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України / Віктор Іванович Акуленко. – Київ: ЮСТІНІАН, 2013. – 608 с.
3. Бусол К. І. Ефективність механізму захисту культурних цінностей за Гаазькою конвенцією 1954 р. та двома протоколами до неї / К. І. Бусол // Актуальні проблеми політики. – 2014. – № 51 – С. 134–140.
4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_199/para01#01 (дата звернення: 05.06.2022).
5. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_157 (дата звернення: 05.06.2022).
6. МКІП продовжує фіксувати воєнні злочини росіян проти культурної спадщини. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7195.html> (дата звернення: 05.06.2022).
7. Окупанти викрали та вивезли в Донецьк експонати з музеїв Маріуполя. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2022/04/28/novyna/suspilstvo/okupanty-vykraly-ta-vyvezly-donets-ekspnaty-muzeyiv-mariupolya> (дата звернення: 05.06.2022).
8. Про приєднання України до Другого протоколу до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року

від 30 квітня 2020 року № 58. Дата оновлення: 31.05.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-20#n2> (дата звернення: 05.06.2022).

Ключові слова: культурні цінності, міжнародно-правовий захист, Гаазька конвенція, збройний конфлікт.

Key words: cultural values, international legal protection, the Hague Convention, the Second Protocol, armed conflict.

ЦИБУЛЬСЬКА ОЛЬГА ЮРІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного та європейського права,
кандидат юридичних наук, доцент*

МІЖНАРОДНЕ СПАДКОВЕ ПРАВО: АКТУАЛЬНИЙ ВЕКТОР ДОСЛІДЖЕННЯ

Визначальні ідеї римського приватного права, що зародилися за часів римської державності, були збереженні та стали своєрідним фундаментом спадкового права всіх сучасних європейських держав.

Спадкування займає важливе місце в системі переходу майна за цивільним законодавством будь-якої держави, в тому числі й України. Разом із тим, соціальні, економічні та політичні чинники стали підставою для існування певних розбіжностей при спадкуванні в кожній державі окремо, незалежно від її приналежності до тієї чи іншої правової сім'ї.

Доцільним є відзначити, що в умовах глобального переміщення населення України за її межі, що викликане подіями, пов'язаними з воєнною операцією на території нашої держави, з часом відбуватиметься збільшення життєвих обставин, коли доведеться бути учасником міжнародних спадкових правовідносин.

В Україні міжнародне спадкове право регулюється, в першу чергу, Законом України «Про міжнародне приватне право» (далі – Закон), а саме розділом X, що містить колізійні норми в сфері спадкування [1].

Окрім зазначеного Закону між нашою державою та іншими державами укладена низка міжнародних договорів про правову допомогу, зокрема:

- Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24.05.1993 р. [2];
- Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 07.07.1993 р. [3];

• Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 13.12.1993 р. [4];

• та ін. [5–11].

В зазначених договорах деталізуються і визначаються особливості правовідносин у сфері спадкування між договірними сторонами.

Таким чином, в кожній конкретній ситуації, що виникає внаслідок відкриття спадщини, доцільно визначати як загальні положення Закону, так і особливості договору між Україною та договірною державою, якщо така домовленість існує між ними.

Що ж стосується правил підсудності спадкових справ, ускладнених іноземним елементом, то є доцільним зазначити, що відповідно до пункту 6 частини першої статті 76 Закону суди можуть приймати до свого провадження і розглядати справи з іноземним елементом, якщо:

• у справі про спадщину спадкодавця у момент смерті був громадянином України;

• або спадкодавець мав в Україні останнє місце проживання.

Разом із тим, згідно з пунктом 3 частини першої статті 77 Закону, зміст норми наголошує на обов'язковості двох умов одночасно, а саме:

• наявності громадянства України спадкодавця;

• наявності місця проживання спадкодавця в Україні.

Таким чином, існує неузгодженість зазначених вище норм між собою, оскільки перша містить альтернативу умов (*громадянство України або останнє місце проживання в Україні*), а друга передбачає існування двох умов одночасно (*громадянство України і останнє місце проживання в Україні*).

Отже, наведені в межах цієї статті визначальні вектори правового регулювання спадкових відносин, ускладнених іноземним елементом, обумовлюють актуальність дослідження міжнародного спадкового права в подальшому як на рівні законодавства кожної іноземної держави окремо, так і на рівні міжнародних правовідносин, що базуються на основі укладених міжнародних договорів між Україною та іншими державами.

Список використаних джерел:

1. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 32. – Ст. 422.
2. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24.05.1993 р. // Офіц. вісн. України. – [Електронний ресурс] : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/616_174
3. Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 07.07.1993 // Відомості Верховної Ради України. – [Електронний ресурс] : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/440_002

4. Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 13.12.1993 // Відомості Верховної Ради України. – [Електронний ресурс] : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/498_604
5. Договір між Україною і Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах від 09.01.1995 // Відомості Верховної Ради України. – [Електронний ресурс] : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/268_542
6. Договір між Україною і Естонською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах від 15.02.1995 // Відомості Верховної Ради України. – [Електронний ресурс] : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/233_659
7. Договір між Україною і Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах від 23.05.1995 // Відомості Верховної Ради України. – [Електронний ресурс] : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/428_627
8. Угода між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво у цивільних справах від 23.11.2000 // Відомості Верховної Ради України. – [Електронний ресурс] : http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/792_600
9. Договір між Україною і Чеською Республікою про правову допомогу і правові відносини у цивільних справах від 28.05.2001 // Відомості Верховної Ради України. – [Електронний ресурс] : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/203_018
10. Договір між Україною та Угорською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 02.08.2001 // Відомості Верховної Ради України. – [Електронний ресурс] : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/348_026
11. Угода між Україною та Грецькою Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 02.07.2002 // Відомості Верховної Ради України. – [Електронний ресурс] : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/300_013

Ключові слова: міжнародне спадкове право, міжнародний договір, іноземний елемент, спадкові правовідносини, спадкування.

Key words: international inheritance law, international treaty, foreign element, inheritance relations, inheritance.

МАРУЩАК АННА ВАЛЕРІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права
Чернівецького юридичного інституту, кандидат юридичних наук, доцент*

ПРАВОВА ОСНОВА ДЕРОГАЦІЇ ЯК ПРАВОМІРНОГО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Основний закон України у ст. 64 встановлює один із основоположних принципів прав і свобод людини громадянина – недопустимість їх обме-

ження. У той же час, частина друга даної статті вказує на умови за яких можуть встановлюватись окремі обмеження – воєнний або надзвичайний стани. У цій же частині міститься перелік прав, що ні за яких умов не підлягають обмеженню. До них відносяться: право на життя, на повагу до гідності, право на свободу та особисту недоторканність, право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, право на житло, право на судовий захист, право на професійну правничу допомогу тощо. Також, обмеженню не підлягають і такі основні принципи як рівність прав громадян, заборона позбавлення громадянства, заборона на зворотню дію в часі нормативно-правових актів, презумпція невинуватості, рівність прав дітей та рівність прав подружжя у шлюбі та сім'ї.

Термін «дерогація» використовується для позначення, як правило, призупинення або припинення дії закону за певних обставин. У міжнародному праві деякі основні акти містять положення про відступ, які дозволяють державі призупинити або обмежити реалізацію певних прав у надзвичайних ситуаціях.

Так, без сумнівів, цей термін широко вживається у контексті міжнародного права, але, у той же час, не можна не акцентувати увагу на його важливості для внутрішнього права кожної країни, оскільки можна стверджувати про значний вплив міжнародного права на національне законодавство.

Більшість ключових документів з прав людини допускають тимчасове відступлення від певних зобов'язань щодо прав людини в умовах надзвичайної ситуації в країні.

На міжнародно-правовому рівні можливість обмеження прав та свобод ще у 1948 році була закріплена у Загальній декларації прав людини. Загальна декларація встановила, що громадяни можуть бути правомірно обмежені у своїх правах і свободах, якщо умови такого правомірного обмеження встановлені законом і якщо вони забезпечують належне визнання та повагу до прав інших осіб, а також якщо вони спрямовані на задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку та загального добробуту у демократичному суспільстві.

У 1966 році Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права у ст.4 встановив, що держави, які беруть участь у Пакті (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР у 1973 році) визнають, що відносно користування тими правами, що їх та чи інша держава забезпечує відповідно до Пакту, дана держава може встановлювати тільки такі обмеження цих прав, які визначаються законом, і лише остільки, оскільки це є сумісним з природою зазначених прав, і виключно з метою сприяти загальному добробуту в демократичному суспільстві.

Слід також згадати ще один міжнародно-правовий акт – Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (Україна ратифікувала у 1997 році), що у ст.15 встановила також можливість «відступити від зобов'язань Конвенції, в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим

її зобов'язанням згідно з міжнародним правом» [1]. При цьому, наголошується, що право на життя, заборона катування або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню та заборона тримати в рабстві або в підневільному стані – ні за яких умов обмежуватись не може.

Ст. 4 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 р. проголошує, що під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, держави-учасниці Пакту (ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР у 1973 році) можуть вживати заходів на відступ від своїх зобов'язань за цим Пактом тільки в такій мірі, в якій це диктується гостротою становища, при умові, що такі заходи не є несумісними з їх іншими зобов'язаннями за міжнародним правом і не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального походження [2]. Як і у згаданому попередньо акті, Міжнародний пакт також перераховує ті права, що не підлягають обмеженню, щоправда, наводить дещо ширший перелік. Крім права на життя, заборони приниження гідності та заборони тримання у рабстві, встановлюється ще: позбавлений волі на тій лише підставі, що він не в змозі виконати якесь договірне зобов'язання; заборона визнання винним у вчиненні будь-якого кримінального злочину внаслідок якоїсь дії чи упущення, що, згідно з діючим на момент його вчинення внутрідержавним законодавством або міжнародним правом, не були кримінальним злочином; заборона обмеження права на визнання правосуб'єктності; заборона обмеження права на свободу думки, совісті і релігії.

Ще одним міжнародно-правовим актом, що робить можливим та законним обмеження прав людини є Документ Копенгагенської наради Конференції з людського виміру НБСЕ 1990 р., відповідно до ст. 24 якого держави-учасниці зобов'язуються забезпечувати здійснення всіх прав людини та основних свобод і не допускати обмежень, крім тих, що передбачені законом та відповідають їх зобов'язанням з міжнародного права, зокрема з Міжнародного пакту про цивільні та політичні права. Держави-учасниці забезпечують, щоб цими обмеженнями не зловживали і щоб вони застосовувалися не довільно [3].

На основі дослідження наведених вище міжнародно-правових актів та встановлених ними можливостей правомірного обмеження прав людини, можна виділити певні спільні процедурні та істотні умови, що притаманні їм, за яких таке обмеження буде можливим. Зокрема:

- право обмеження можна реалізовувати лише під час війни чи іншого надзвичайного стану, коли існує загроза життю нації;
- держави можуть вживати заходів, що відступають від своїх зобов'язань лише в тій мірі, в якій це суворо вимагає невідкладна ситуація;
- здійснення будь-яких таких обмежень не може суперечити іншим зобов'язанням держави за міжнародними договорами;

- є певний комплекс прав та заборон, який у жодному разі не підлягає будь-яким обмеженням;
- недопущення дискримінації при обмеженні тих чи інших прав;
- інформування державою відповідну інституцію про вжиті нею заходи, та причини їх реалізації (наприклад, відповідно до Європейської конвенції з прав людини, необхідним є інформування Генерального секретаря Ради Європи).

Звісно, немає єдиного алгоритму дій, який би підійшов кожній країні, тут багато що залежить саме від національного законодавства окремої держави – чи можливі відхилення від прав людини: якщо так, то за яких обставин; які критерії необхідні для ініціювання даної процедури; чи забороняє національне законодавство відхилення від певних прав навіть у надзвичайних ситуаціях... На кожне з цих питань слід шукати відповідь у національному законодавстві кожної країни окремо.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод; Закон України від 17.07.97 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 11.04.2022 р.).
2. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.73 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення 11.04.2022 р.).
3. Документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЕ, ОБСЕ; Витяг, Міжнародний документ від 29.06.1990 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_082#Text (дата звернення 11.04.2022 р.).

Ключові слова: дерогація, обмеження прав людини, міжнародно-правові акти, національне законодавство, реалізація прав.

Key words: derogation, restrictions on human rights, international legal acts, national legislation, realization of rights.

ЮРЧИШИН НАТАЛІЯ ГЕННАДІЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного
права Івано-Франківського юридичного інституту,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПОРЯДОК ЗБОРУ ІНФОРМАЦІЇ / ДОКАЗІВ ТА ЇХ ДОКУМЕНТУВАННЯ ДЛЯ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДУ

Римський Статут надає право будь-якій фізичній чи юридичній особі передати Офісу Прокурора будь-яку інформацію, яка, на їхню думку,

містить факти про вчинення злочину, передбаченого його положеннями. Таке право гарантоване статтею 15 Римського статуту, в якій зазначається, що Прокурор може ініціювати розслідування на власний розсуд на основі інформації про злочини, що передбачені Римським статутом. Також Прокурор оцінює серйозність отриманої інформації і за потреби може запитувати додаткову інформацію у держав, урядових та неурядових організацій або з інших надійних джерел. Отже, варто пам'ятати, що в разі відправлення будь-якої важливої інформації до Офісу Прокурора, юридичною підставою для цього буде саме стаття 15 Римського статуту. При цьому правилами Суду та Офісу Прокурора не встановлено жодної обов'язкової форми звернення з метою подання інформації. Тому кожен, хто вважає, що володіє важливою інформацією може відправити такі відомості у довільній формі.

Водночас аналіз звернень до Офісу Прокурора багатьох неурядових організацій з усього світу дає можливість узагальнити певні особливості, які містять такі звернення. Надаючи інформацію про вчинені злочини, слід включити до неї наступні дані: коротке резюме про інформацію, що подається; вступну частину (опис подій, яких стосується інформація, що подається); юридичне обґрунтування (опис підстав, чому МКС має юрисдикцію щодо розгляду цих подій та поданої інформації, дотримання принципу комплементарності, статті Римського статуту, які були порушені в ході цих подій) – факультативний пункт; інформацію про скоєні злочини (описується інформація, яку вдалося отримати, що свідчить про скоєння злочинів за Римським статутом, показання жертв та свідків тощо); додатки (можна надати копії документів, опис речових доказів, а оригінали документів або самі речові докази, показання потенційних свідків надаються тільки на запит Прокурора МКС після встановлення комунікації, інакше вони можуть бути пошкодженими; при передачі інформації варто залишати собі копії) [1].

Надаючи інформацію про вчинені злочини, слід включити до неї наступні дані: місце, де відбувалися події (з деталізацією, бажано з GPS-координатами); дату, час та тривалість подій; хронологію інциденту; природу злочину (катування, зґвалтування, вбивства тощо) та методи його вчинення; можливі підстави для інциденту; визначення можливих виконавців злочинів (армія, збройна група або окремі індивіди тощо); дані про жертв (ім'я, вік, стать, рід заняття, громадянство, етнічну чи релігійну приналежність тощо); список можливих доказів (фото, документи, ін.) [1].

Однак, як уже наголошувалося, жодних формалізованих вимог до інформації, яка відправляється до МКС, немає. Тому, коли направляються певні документи без опису подій, яких стосується ця інформація, або не обґрунтовуючи юрисдикцію МКС, особа має повне право направити будь-яку інформацію на власний розсуд. МКС цікавлять факти учинення імовірних злочинів, а не їх юридична оцінка з боку неурядових чи громадських організацій.

Крім того, не існує жодних обмежень щодо кількості звернень до МКС, тому зібрана нова інформація може бути передана до Офісу Прокурора в будь-який час у новому зверненні.

Важливо пам'ятати і розрізняти два поняття – «інформація» і «доказ». Різниця між ними досить важлива в міжнародному кримінальному правосудді. Будь-яка особа може збирати інформацію, більшість з якої може бути корисною для МКС. У кінцевому підсумку лише професійно підготовлені співробітники МКС можуть визначити, яка інформація має бути представлена як докази у справі. Не вся інформація обов'язково стає доказом [1].

Визначення, яка інформація може слугувати як доказ, ґрунтується на її ключових якостях: релевантності, достовірності, точності та надійності. Релевантність інформації залежить від того, якою мірою вона пов'язана з подіями, що розслідуються. Достовірність інформації стосується того, наскільки вона видається правдивою, що потребує активного аналізу та дослідження загального стану інформації, зібраної до цього часу, а також загальних знань про відповідну ситуацію. Точність інформації залежить від її чіткості та визначеності. За загальним правилом необхідно подавати якомога детальнішу інформацію. Надійність є індикатором того, чи має це джерело або постачальник інформації належну історію надання слідчим релевантної, достовірної та точної інформації [1].

Навіть якщо така інформація не набуде статусу доказів, вона може стати важливим і корисним вказівником для слідчих, дозволяючи їм ідентифікувати, знайти та законно отримати інформацію, яка може бути використана як докази. Варто наголосити, що визначення важливості та цінності інформації, зібраної особою, не повинно ґрунтуватися лише на тому, чи доводить така інформація винуватись будь-кого або ж свідчить про безпосереднє скоєння правопорушення злочинцем.

Будь-яка інформація, яка не стосується справи, може так чи інакше стати для слідчих ключовим елементом для отримання більш серйозних доказів. При цьому за правилами МКС усі матеріали справи, включно з доказами, які могли бути зібрані та передані Офісу Прокурора, можуть бути згодом розкриті для ознайомлення стороні захисту (представникам обвинуваченого) в МКС. Це варто пам'ятати під час визначення, яку інформацію збирається особа чи організація надати Офісу Прокурора. Крім того, в МКС передбачена низка програм та процесуальних заходів із захисту потерпілих і свідків, проте, на жаль, можливості Суду у цій сфері є обмеженими. Завжди слід доводити до відома жертв та свідків інформацію щодо можливих заходів безпеки і заручатися їх згодою на надсилання отриманої інформації до МКС.

Згідно з офіційними даними Міжнародного кримінального суду, 28 лютого цього року Прокурор Міжнародного кримінального суду Карім Асад Ахмад Кхан вирішив ініціювати розслідування фактів злочинів, скоєних на території України [2].

Наразі для передачі фактів та доказів вчинення Росією злочинів на території України, державні органи створили декілька корисних електронних ресурсів:

1) <https://warcrimes.gov.ua/> – веб-платформа по збиранню фактів вчинення воєнних злочинів, злочинів проти людяності;

2) чат-боти у месенджері Телеграм – @tribunal_ua_bot та https://t.me/war_crime_bot;

3) електронна адреса Офісу прокурора Суду: otp.informationdesk@icc-cri.int [2; 3].

Таким чином, чим детальніше будуть зафіксовані факти воєнних злочинів, тим більша вірогідність, що вони будуть прийняті як докази та використані при засудженні винних осіб. Дуже важливо логічно та послідовно викладати інформацію, щоб її могли швидше обробити і взяти в роботу.

Список використаних джерел:

1. Посібник зі збору доказів для Міжнародного кримінального суду та документування міжнародних злочинів. Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. Київ, 2019. URL: <https://censs.org/wp-content/uploads/2020/05/посібник-для-МКС.pdf>
2. Ємець Е. Як в Україні фіксують воєнні злочини? Закон і бізнес. 13.05.2022. URL: <https://zib.com.ua/ua/151429.html>
3. Основні стандарти розслідування. Для співробітників служб оперативного реагування при розслідуванні міжнародних злочинів. Підготовлено міжнародною групою Global Rights Compliance LLP, Київ, Україна, червень 2016. URL: https://mart-ngo.org.ua/wp-content/uploads/2019/04/2016-09-15-10_08_06-1.pdf

Ключові слова: докази, Міжнародний кримінальний суд, інформація, збір доказів.

Key words: evidence, International Criminal Court, information, gathering evidence.

ПІЛЬКОВ КОСТЯНТИН МИКОЛАЙОВИЧ

*Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,
старший науковий співробітник відділу міжнародного приватного права
та правових проблем євроінтеграції, кандидат юридичних наук,
старший дослідник*

АВТОНОМНА ДОКТРИНА RES JUDICATA У ПРАКТИЦІ СУДУ ЄС: ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Набрання судовим рішенням значення *res judicata*, а також визначення власне самих рішень, які можуть набути цього значення, визначається за правом країни суду, який прийняв відповідне рішення. Цей

підхід протягом багатьох років вважався усталеним і в цілому відповідає найкращі практики, як це визнано укладачами Європейських правил цивільного процесу, офіційний текст яких видано Європейським інститутом права спільно з УНІДРУА у 2021 році [3]. Визнання цього підходу і його усталеність мають значення, особливо у комерційних (господарських) справах, оскільки саме при розгляді транскордонних комерційних справ можуть виникати проблеми, пов'язані зі спробами ініціювати перегляд вже вирішеного в одній юрисдикції спору шляхом ініціювання по суті аналогічного спору в іншій юрисдикції. Гарантією недопущення зловживанням у цій сфері є, перш за все, механізм визнання значення *res judicata* судового рішення з іншої юрисдикції. Водночас, якщо саме набуття відповідним судовим рішенням значення *res judicata* визнається за правом країни суду, який прийняв це рішення, то, зрозуміло, що підходи процесуального права у кожній юрисдикції можуть суттєво відрізнятись: від консервативного (притаманного, зокрема Німеччині), за яким значення *res judicata* надається тільки резолютивній частині рішення і тільки для рішення, яким вирішена суть суперечки [4], до широких за обсягом концепцій, у яких значення *res judicata* можуть мати також остаточні рішення процесуального характеру, якими суть справи не вирішувалась, а то й висновкам суду, які містяться не у резолютивній частині відповідних рішень (наприклад висновкам про юрисдикцію спору). Об'єднана Європа тяжіє до уніфікації також у цьому правовому питанні.

У спробі зробити крок у напрямку уніфікації у справі C-456/11 *Gothaer Allgemeine et al v. Samskip* (далі – «*Gothaer*») Суд Європейського Союзу змінив власну практику та створив автономну доктрину *res judicata*, за якою дія судового рішення визначається не лише правом країни суду, який прийняв рішення, а й правом ЄС [1]. Мова йде про Регламент ЄС № 1215/2012 про юрисдикцію та визнання і виконання судових рішень у цивільних та комерційних справах (далі – Регламент 1215/2012) [6]. Автономне розуміння Суду ЄС *res judicata* все ж засноване на визнанні того, що визнання за судовим рішенням значення *res judicata* здійснюється за правом країни, у якій це рішення прийняте, що однак може передбачати надання цього значення процесуальним рішенням і що матиме обов'язковий характер для судів іншої країни, у якій постане питання про значення цього судового рішення [7, с. 451].

Зважаючи на європейські інтеграційні прагнення України, імплементація підходів, закладених у Європейських правилах цивільного процесу, та врахування практики Суду ЄС з цього питання набуває особливої ваги, адже поширення принципу *res judicata* на процесуальні рішення має значення, яке співставне з цінністю визнання *res judicata* взагалі стосовно рішень щодо суті спору. Навіть визнання значення *res judicata* стосовно процесуальних рішень про юрисдикцію спору, як у справі *Gothaer*, в умовах глобалізації має важливе значення, адже без такого відповідач опиняється у ситуації непевності, коли позивач може послідовно ініціювати стосовно нього ідентичні судові процеси у різних юрисдикціях без врахування тих процесуальних рішень про

юрисдикцію, які набули чинності у країнах, у яких були ініційовані більш ранні процеси, які, однак завершилися тим, що відповідний суд країни не визнав своєї юрисдикції, вказавши на суд іншої, країни, якому під'юрисдикційна справа.

Водночас варто визнати, висновки Суду, засновані на Регламенті 1215/2012, зазнали критики через те, що висунута Судом «європейська концепція» *res judicata* охоплює не тільки резолютивну частину судового рішення, а й *ratio decidendi*, зокрема висновки суду про юрисдикцію у мотивувальній частині рішення. Дослідники, особливо з країн, правові системи яких підтримують обмежену доктрину *res judicata*, зокрема з Німеччини, ставлять під сумнів перспективи цієї концепції. Так, на думку Т. Копса, право ЄС далеке від того, щоб бути повноцінною правовою системою, тому не може сформувати «власну» доктрину *res judicata* з відповідною системою правового захисту. Автономна концепція порушує зв'язок між законною силою рішення та правовим захистом сторін за національним правом. Отже дія рішення, його здатність становити *res judicata*, коли воно визнається в іншій державі-учасниці ЄС, загалом повинні визначатись за правом країни, у якій це рішення було прийнято. Разом з тим, він визнає, що Регламент 1215/2012, дійсно, передбачає уніфікацію європейської концепції *res judicata*, однак все ж таки у звуженому обсязі [5, с. 11]. Варто відзначити, що зараз ця критика сприймається експертами навіть зі структур власне самого ЄС, які відзначають, що сучасне спільне правове регулювання, яке часто позначають єдиним поняттям цивільного процесуального права ЄС попри Регламент 1215/2012 залишає питання набуття судовим рішенням значення *res judicata* національному праву [2, с. 51].

Попри дебати навколо автономної доктрини *res judicata*, які точаться в ЄС, для розвитку принципу *res judicata* в господарському і цивільному судочинстві України практика Суду ЄС у цьому питанні, а також спровокована нею дискусія важлива, перш за все, тим, що вони настільки, наскільки важливе і невідворотне для української правової системи сприйняття найкращих підходів з європейських систем, закладають підґрунтя для розширення консервативної української доктрини *res judicata* з можливим охопленням нею судових рішень, якими завершується розгляд справи, однак не вирішується суть спору.

Список використаних джерел:

1. Case C-456/11 *Gothaer Allgemeine et al v. Samskip*, ECLI:EU:C:2012:719 URL: <https://curia.europa.eu/juris/liste.jsf?num=C-456/11&language=EN> (дата звернення: 04.06.2022).
2. Common minimum standards of civil procedure. European Added Value Assessment. Annex I. Research paper by M. Tulibacka, M. Sanz, R. Blomeyer. European Union, 2016. 109 p. DOI: 10.2861/055174.
3. ELI/UNIDROIT Model European Rules of Civil Procedure approved by the ELI Council and Membership in summer 2020, as well by the UNIDROIT Governing Council at the second meeting of its 99th session on 23-25 September 2020.

Published to Oxford Scholarship Online: November 2021. DOI: 10.1093/oso/9780198866589.001.0001

4. Hartenstein O. ECJ Rules on Res Judicata of Judgments Declining Jurisdiction. November 23, 2012. URL: <https://conflictoflaws.net/2012/ecj-rules-on-res-judicata-of-judgments-declining-jurisdiction/> (дата звернення: 04.06.2022).
5. Koops T. Res judicata under the Brussels I Recast – Can the ruling in Gothaer Allgemeine Versicherung ./ Samskip GmbH be reconciled with the Brussels I Recast Regulation? *IPRax*. 2018. Issue 1. Pp. 11–21.
6. Regulation (EU) No 1215/2012 of the European Parliament and of the Council of 12 December 2012 on jurisdiction and the recognition and enforcement of judgments in civil and commercial matters. OJ L 351, 20.12.2012, p. 1–32. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2012/1215/oj> (дата звернення: 04.06.2022).
7. Voulgarakis K. D. Reflections on the scope of «EU res judicata» in the context of Regulation 1215/2012. *Journal of Private International Law*. 2020. Volume 16, Issue 3. Pp. 451–464. DOI: 10.1080/17441048.2020.1809768.

Ключові слова: остаточність судового рішення, право ЄС, європейська інтеграція України, правова визначеність, стабільність судового рішення, res judicata.

Key words: finality of the judgment, EU law, EU-Ukraine integration, legal certainty, stability of the court decision, res judicata.

КРАВЦОВА МАРГАРИТА ОЛЕКСАНДРІВНА

*Донецький державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін
факультету № 1 Криворізького навчально-наукового інституту,
кандидат юридичних наук*

КРАВЦОВ ОЛЕКСАНДР ГЕННАДІЙОВИЧ

*Донецький державний університет внутрішніх справ,
старший інспектор факультету № 1
Криворізького навчально-наукового інституту*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДОТРИМАННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ДІЇ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ

Проблема захисту прав людини, висока ціннісне місце у свідомості світової громадськості, як ніколи раніше є пріоритетною темою глобального порядку денного. В умовах повноцінності та складного характеру сучасного міжнародно-політичного ландшафту відстежується тенденція розширення та інтернаціоналізації концепції прав людини, яка розглядається багатьма як новий базис для зміни міжнародно-політичної системи. Права людини є потужним засобом внутрішньої та зовнішньої політики держав, досить сильною мобілізуючою парадигмою, спрямованою на боротьбу проти авторитарної влади та вагомим

аргументом на користь правомірності втручання. Йдеться про ідею універсальності концепції правам людини, захист і заохочення яких стає спільним інтересом міжнародної спільноти. Їхнє ігнорування прирівнюється до несприйняття демократичних свобод і цінностей.

У міжнародній практиці за останні два десятиліття широкого поширення набула концепція безпеки особистості (human security), інтерес до якої, безсумнівно, зріс в умовах виникнення нового покоління конфліктів та загроз. Сьогодні проблематика безпеки особистості займає одне з центральних місць у міжнародному політичному дискурсі багатьох країн та організацій. Концепцію у тому чи іншому вигляді прийняли багато держав та міжнародних організацій (ООН та деякі регіональні організації) [10]. Вона отримала широку підтримку з боку неурядових організацій. Очевидно, що, будучи оптимальним майданчиком для координації зусиль урядів щодо вирішення складних та багатопланих завдань захисту людей, дана концепція викликає і деякі побоювання, суть яких зводиться до можливості виникнення нових приводів для невинуватених втручань та наростання міжнародної напруженості на тлі тривожної динаміки. Правозахисний рух ніколи не погоджувався з традиційним уявленням про те, що проблема прав людини є внутрішньою справою держави, ізольованою від дії норм міжнародного права, а держави можуть безперешкодно порушувати права людини, відгородившись внутрішньою юрисдикцією як захисним бар'єром [10].

Сучасна міжнародна правозахисна система включає цілу низку угод, що закріплюють обов'язковий перелік основних прав і свобод людини, що підлягають загальному дотриманню, і є досить розвинутою універсальною системою захисту прав людини.

Однак військові проблеми міжнародного права залишаються елементом системи міжнародного права та не входять до предмету військового права України. Це означає лише те, що особливої значущості набувають питання імплементації норм міжнародного права в українській правовій системі, результатом якої має стати «переадресація» зобов'язань держави фізичним та юридичним особам, які діють у рамках національної юрисдикції. А це, у свою чергу, означає, що потрібно робити зусилля щодо розвитку правотворчості в рамках військового законодавства, прийняття норм, частково «дублюючих» норми міжнародного права, але спрямованих на його здійснення.

Відзначимо також, що, розглядаючи особливості системи військового законодавства, дослідники помилково вважають, що військове законодавство включає міжнародні договори. Це не так. Міжнародні договори є частиною української правової системи, але не входять до її структурних елементів (галузі).

Не зважаючи на те, що через війну в Україні існує потреба в оперативній організації масштабних досліджень комплексу питань, пов'язаних з національним правом збройних конфліктів поспішати з цим дослідженням не варто, оскільки не має бути помилок та неточностей у проведенні досліджень.

Розглядаючи дію норм військового законодавства у часі, можна виділити «право мирного часу» та «право військового стану», проводячи чітку диференціацію між мирним та воєнним станом. Теоретичні конструкції, пов'язані з особливостями набуття чинності нормативних правових актів і припиненням їх дії, мають підлеглие значення. Основна посилка пов'язана з тим, що норми військового законодавства можуть прийматися у мирний час, але починають реалізовуватись з фактичним початком військових дій, тобто ключовим фактором є настання специфічних умов військового стану. Зазначена умовність диференціації пов'язана з наявністю широкого спектра кризових ситуацій, у яких може правомірно застосовуватися збройне насильство. У свою чергу, відокремлення «право кризових ситуацій» ґрунтується на спеціальних адміністративно-правових режимах, встановлених українським законодавством. Разом з тим така диференціація можлива і необхідна щодо відмінності застосовних норм у специфічних умовах.

Найважливішою складовою системи військового права та його підгалузю має стати «право воєнного стану» як сукупність правових норм та інститутів, що регулюють відносини, пов'язані з правомірним застосуванням державою збройного насильства, а також захисту жертв (громадянського населення, поранених, хворих, військовополонених) під час міжнародних збройних конфліктів. Їхня дія має суворо встановлені часові інтервали (початок і закінчення). Специфіка зазначеної підгалузі у тому, що його норми, безумовно, мають ґрунтуватися на нормах міжнародного гуманітарного права, тобто, міжнародно-правових зобов'язаннях України, що обмежують застосування збройного насильства, і не можуть суперечити їм. Однак зміст та сутність таких норм українського військового законодавства буде іншою, ніж міжнародних норм, а адресатами будуть фізичні та юридичні особи. Початок застосування таких норм має відповідати фактичному початку воєнних дій (тобто моменту виникнення права на індивідуальну чи колективну самооборону відповідно до ст. 51 Статуту ООН), а закінчення – припиненню активних воєнних дій (наприклад, у формі місцевого загального перемир'я, капітуляції) або припинення стану війни (наприклад, у формі односторонньої декларації, угоди/спільної декларації про припинення військових дій, мирного договору). Тобто дія норм «права військового стану» у часі дуже специфічна та зумовлена обставинами міжнародних збройних конфліктів. Саме в таких умовах ЗСУ, інші війська, військові формування та органи, що виконують завдання в галузі оборони, будуть застосовуватись за їх призначенням.

Отже, можемо зробити висновки, що найважливішим елементом функціонування механізму захисту права і свободи людини у період збройних конфліктів межі XX–XXI ст. є не так фактор міжнародного кримінального суду для переслідування злочинів проти прав та інтересів особи або контролю імплементації договірних та звичайних норм міжнародного гуманітарного права на національному рівні, скільки створення юридичного механізму попередження збройних конфліктів на ранній стадії. В Україні проводиться чимала робота щодо

імплементатії у національне законодавство міжнародних норм щодо захисту прав людини в період збройних конфліктів. Однак у цій роботі є деякі похибки, пов'язані з повноваженнями органів держави, посадових осіб у справі забезпечення повного відображення у внутрішньодержавних нормативних актах прийнятих країною він міжнародних зобов'язань. Ці можливості не вичерпані та вимагають подальшої реалізації.

Список використаних джерел:

1. Африканська хартія прав людини і народів.–URL: <https://wikivisually.com/lang-uk/wiki> (дата звернення: 30.05.2022).
2. Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 30.05.2022).
3. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12.05.2015 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 02.06.2022).
4. Європейська соціальна хартія. Збірка договорів Ради Європи. К. : Парламент. вид-во, 2000. С. 65–86.
5. Конвенція про попередження геноциду та покарання за нього. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_155#Text (дата звернення 02.06.2022).
6. Конвенція проти катувань та інших жорстких, нелюдських або тих, що принижують гідність видів поводження та покарання. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення 02.06.2022).
7. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text (дата звернення 02.06.2022).
8. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні звичаї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення 02.06.2022).
9. Міжнародна конвенція про захист прав дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення 02.06.2022).
10. Основи міжнародно-правових стандартів прав людини :навч.-метод. посібник / за ред. Завідувача кафедри міжнародного та європейського права О. В. Бігняка. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 168 с.
11. Постанова Кабінету Міністрів України від 08 липня 2020 року № 573 «Питання запровадження та здійснення деяких заходів правового режиму воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573-2020-%D0%BF#top> (дата звернення: 30.05.2022).

Ключові слова: права людини, воєнний стан, війна, порушення прав людини, військове законодавство.

Key words: human rights, martial law, war, human rights violations, military legislation.

КОВАЛИШИН ОЛЕКСАНДР РОМАНОВИЧ

*Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України,
старший науковий співробітник, кандидат юридичних наук*

ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ НА КОРПОРАТИВНЕ ПРАВО ГРУЗІЇ

На протязі свого історичного розвитку грузинське корпоративне право піддавалося впливу різних правових систем. Від греко-римського до східного права в складі Перської держави, як вплив права Російської імперії, так і деякі схожості з німецьким правом [1, с. 7–13]. І звичайно вплив соціалістичного права після входу Грузії до складу Радянського Союзу.

Основним джерелом корпоративного права Грузії є Закон про суб'єктів господарювання, який був прийнятий в 1994р.¹. Його зміст зазнав суттєвих впливів німецького корпоративного права. Грузинська організаційно-правова форма «*Shezguduli pasuxismgeblobis sazogadoeba*» відповідає німецькій «*Gesellschaft mit beschränkter Haftung*», «*Saaqcio sazogadoeba*» – «*Aktiengesellschaft*», принципи функціонування товариств осіб (ІПТ та КТ) співпадали [2, с. 3].

Прийнятий Закон «Про суб'єктів господарювання» повністю був зорієнтований на Першу Директиву від 9 березня 1968 р. (Publizitätsrichtlinie) і Другу Директиву (Kapitalrichtlinie) від 13 грудня 1976 р [3, с. 120].

Закон складається із загальної та особливої частини, перша з яких містить загальні положення, що стосуються всіх організаційно-правових форм товариств, а особливо містить виключний їх перелік та відповідне правове регулювання.

В його основі було закладено принцип так званої вузької спеціалізації. Закон мав регулювати виключно процедуру заснування, та припинення діяльності товариства, корпоративні правовідносини між учасниками (засновниками). Та незважаючи на первинну закладену ідею, в ньому містилося також чимало положень загальноно комерційного характеру (до внесення змін в 2008 році кодекс містив чимало положень стосовно комерційного представництва, положення про договір комісії, правове регулювання індивідуального підприємця та комерційного агента) [4, с. 315].

Зокрема, Закон містив положення про Реєстр суб'єктів господарювання (ст. 4.1), встановлював процедуру реєстрації суб'єкта господарювання в суді та в органах статистики (ст. 4.3), а додатком до даного Закону був шаблон Реєстру суб'єктів господарювання (ст. 4.2). Дані

¹ Під суб'єктом господарювання в розумінні Закону Грузії розуміються лише підприємницькі юридичні особи (господарські товариства, кооперативи).

положення перекликаються з положеннями §§ 8–9 Комерційного кодексу Німеччини (*Handelsgeszbuch*) [5].

У відповідності із ст. 11 Закону визначався статус комісійних агентів, та закріплювалася прокура. Аналогічні положення містяться в §§ 48–55 КК Німеччини. Стаття 12 закріплювала положення про торговельного брокера, його повноваження, порядок розрахунків з ним. Аналогічні положення знаходимо §§ 93–96 КК Німеччини. Містилися положення про ведення бухгалтерського обліку (ст. 13), порядок підготовки та здачі звітів.

В редакції від 2009 року із Закону зникли положення про торговельного брокера (ст. 12), достатньо деталізовані положення про комісіонера, торгового представника (ст. 11), пов'язані підприємства та концерни (ст. 17), нотаріальну форму установчого договору, форму фірмового бланку (ст. 19). Стаття, що містила деталізовані положення про ведення бухгалтерського обліку та іншої фінансової звітності, на сьогодні містить лише відсилочну норму про те, що порядок ведення фінансової звітності визначається спеціальним Законом (ст. 13).

Таким чином, основний нормативно-правовий акт корпоративного права Грузії поступово відходить від німецької моделі систематизування правових норм, де поряд з нормами корпоративного права містяться також положення загально комерційного характеру. Закон Грузії на сьогодні набув ознак більш спеціалізованого документу.

Цікавим є той факт, що між грузинським і німецьким правом є стільки спільного. Як відзначає Б. Зоїдзе, цій особливості передували економіко-правові зв'язки між Німеччиною та Грузією, які сягають своїм корінням ще VIII ст. н.е. [1, с. 9]. В 1918 р. Німеччина була першою країною, яка визнала незалежність Грузії

Будучи досить прогресивним на етапі прийняття, на сьогодні, на думку деяких вчених, Закон не відповідає сучасним стандартам. З. Чечелашвілі відзначає, що 1) в законі положення про злиття, ліквідацію товариства, збільшення статутного капіталу та ряд інших важливих положень або взагалі відсутні або носять декларативний характер; 2) необхідний більш деталізований змістом та обсягом нормативно-правовий акт [4, с. 315].

Деякі положення Закону після його прийняття змінювалися по декілька раз. Як приклад, наводиться багаторазова зміна дефініції товариства з обмеженою відповідальністю. Видається, такі недоліки були наслідком в тому числі того, що чимало іноземних положень були запозичені наспівдуруч. Як і в інших державах поширенню запозичень сприяла діяльність міжнародних організацій. Зокрема, проект Міжнародної фінансової корпорації (*International Financial Corporation, IFC*) суттєво вплинув на удосконалення корпоративного управління в комерційних банках Грузії.

В цілому Закон мав значно більш комплексний характер, а ніж виключно спеціальний закон про господарські товариства. Наявність такої структури дає підстави вважати, що фактично структурно та значною мірою по змісту на проект Закону суттєво вплинув Комерцій-

ний кодекс Німеччини. Таким чином, за формою хоча це був Закон, але значною мірою в першій своїй редакції він нагадував більше кодифікований акт.

Останнім часом стають більш відчутними впливи американського корпоративного права. Зокрема, обов'язковість двочленної структури корпоративного управління (наглядова рада і рада директорів) насьогодні вже скасована (зміни до ст. 55(1) Закону про суб'єктів підприємництва, 2008 р.) [6], або запровадження правила про те, що члени наглядової ради можуть обиратися більше, а ніж один раз [7, с. 168]. У відповідній літературі висловлюється точка зору, що зміна вектору корпоративного права була зумовлена більше політичними (зміна політичного курсу після революції троянд у 2003 р.) причинами, а ніж економічними чи соціальними [8, с. 5]. У відповідності із згаданими змінами члени ради директорів АТ отримали можливість одночасно входити до складу наглядової ради товариства. Тому виникла необхідність запровадження інституту «незалежних директорів».

В літературі дискутується про те, чи доцільним є запозичення інституту «незалежних директорів» та чи є воно ефективним на практиці. Як правило, запровадження інституту незалежних директорів – сигнал для потенційних інвесторів. Але на практиці в Грузії це не спрацювало у зв'язку з недостатньо розвиненим фондовим ринком: лише декілька грузинських компаній є лістинговими та мають доступ до міжнародних фондових майданчиків [8, с. 13]. Тобто маємо приклад, коли запозичення «модної» іноземної конструкції не відповідає умовам системи господарювання в державі.

В цілому слід відзначити, що первинно формування корпоративного права Грузії відбувалось під значним впливом німецької правової традиції. Тенденціями останніх років можна віднести наявність одночасно двох впливів: 1) поступове наближення з правом Європейського Союзу шляхом імплементації основних директив та 2) запозичення окремих правових інститутів з системи прецедентного права.

Список використаних джерел:

1. Besarion Zoidze, *Georgian Law as Part of European Law – Historical Perspective*, Working Papers on European Law, 02/2009, Tbilisi, 19 p.
2. Chanturia, Lado; Ninidze, Tedo, *Commentary of Law of Entrepreneurs of Georgia*, 3rd ed., Tbilisi 2002, p. 3.
3. Khatia Kikalishvili, *Die Rechtsangleichung des georgischen Gesellschaftsrechts an das Recht der Europäischen Union am Beispiel der Kapitalrechtlinie*, Hamburg, 2014, 309 S.
4. Chechelashvili Zurab, *Introduction to the Georgian Business Law*, Tbilisi, 2013, 365 p.
5. *The Law of the Republic of Georgia on Entrepreneurs*, version on 1996, Tbilisi, 1996, 74 p.
6. *Law of Georgia on Entrepreneurs*, from 28 October 1994 / URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/download/28408/53/en/pdf>

7. *Chanturia, Lado*, Corporate Governance and Liability of Directors in Law of Corporations, Tbilisi 2006, p. 168.
8. Lasha Tsertsvadze, *Duties of directors, according to US (State Delaware) corporate law and corporate law of Georgia (Comparative Analysis)*, Beiträge und Informationen zum Recht im postsowjetischen Raum, Max-Planck-Institut für ausländisches und internationales Privatrecht, 2011, 63 p.

Ключові слова: правове запозичення, корпоративне право, право Грузії, реценція права.

Key words: legal transplant, company law, Georgian law, reception of law.

ЛАЗАРЄВА НАТАЛЯ МИХАЙЛІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
викладач кафедри загальнотеоретичної, конституційної
та цивілістичної юриспруденції Миколаївського інституту права*

ПОРУШЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА ПІД ЧАС ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РФ

24 лютого 2022 року держава яка виступала гарантом безпеки нашої держави підступно порушуючи норми міжнародного гуманітарного права розпочала агресивну війну проти України.

Норми міжнародного гуманітарного права регламентують правила поведінки під час війни, збройних конфліктів як осіб які беруть безпосередню/опосередковану участь у бойових діях (комбатантів та не комбатантів) так і правила які присвячені захисту цивільного населення в такий період.

Спеціальним міжнародним нормативно-правовим актом, який присвячений питанням захисту цивільного населення під час війни є Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (Женевська конвенція IV) 1949 р. [5].

Розглядаючи механізм захисту прав цивільного населення під час збройних конфліктів, слід виділити значення терміну «цивільне населення». У нормах міжнародного гуманітарного права цивільна особа визначається як будь-яка особа, котра не входить до складу збройних сил та не приймає участь у військових діях. Необхідно зазначити, що у разі сумніву, чи є яка-небудь особа цивільною особою, вона вважається цивільною особою.

Незважаючи на те, що Росія належить до держав-учасниць Женевських конвенцій про захист жертв війни її збройні сили та підтримувані нею терористичні угруповання систематично та зухвало порушують норми міжнародного гуманітарного права на території України. Кожного дня українські міста та містечка піддаються обстрілам та бомбуванню під час яких гине мирне населення, в тому числі й діти.

РБК-Україна, посилаючись на Офіс генпрокурора України повідомило що за час ведення війни постраждали понад 948 дітей. З них 338 загинули та понад 610 поранено [6].

В ст. 51 Протоколу про захист жертв міжнародних збройних конфліктів зазначається, що цивільне населення користується загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку з військовими операціями, вони не повинні бути об'єктами нападу. Зокрема, у сьогоденні реаліях напади на мирне населення, які маскують під бомбардування військової інфраструктури, адже артилерійські удари приходяться по лікарням, пологовим будинкам, зоопаркам, аптекам та іншим об'єктам. Також в ст. 52 зазначається що об'єкти, які не є військовими не можуть бути предметом нападу [2].

Ст. 3 Конвенції про захист цивільного населення під час війни, яка вказує, що з особами, які не беруть участі в активних бойових діях, слід поводитися гуманно та без будь-якої ворожої дискримінації. Ст. 32 забороняє застосування будь-яких заходів, що можуть завдати фізичних страждань або призвести до знищення осіб [5].

Вищезгадані статті стосуються заборони обстрілів цивільної інфраструктури та населення. Але РФ підступно вчиняє й інші військові злочини. Атака та захоплення об'єктів ядерної інфраструктури, а саме Чорнобильської атомної електростанції (ЧАЕС) та Запорізької атомної електростанції (ЗАЕС), що мали місце 24 лютого 2022 та 4 березня 2022, є прямим порушенням статті 56 Протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 року – захист установок і споруд, що містять небезпечні сили.

Крім цього, російські війська обстрілюють мирне населення, використовуючи заборонене Женевською конвенцією озброєння. До нього належить термобарична зброя (важка вогнеметна системи залпового вогню (ТОС-1А), заборонені фосфорні боеприпаси, які застосовували в містах Гостомель ті Ірпінь. Також до забороненої зброї відносяться касетні боеприпаси, це балістичні ракети малої дальності «Іскандер» 9К720 оснащені кластерними боеголовками, якими систематично обстрілюється м. Миколаїв. Так 4 квітня окупанти обстріляли касетними боеприпасами м. Миколаїв. Окрім житлових будинків, російські війська обстріляли міську лікарню, обласну лікарню, центр профілактичних хвороб, будинок дитини, 11 дитячих садків, 12 шкіл, 1 ПТУ, 2 філії закладів позашкільної освіти. Загинуло 10 дорослих, серед яких дитина, 61 поранених. Також під обстріл потрапили люди на зупинці та пасажирів маршруток, в результаті цього 9 людей загинуло та 61 поранених [7].

Також забороненою є гіперзвукова зброя, яка у перше в історії була застосована 19 березня 2022 року. Так авіаційним ракетним комплексом «Кинжал» з гіперзвуковими аеробалістичними ракетами було знищено великий підземний склад боеприпасів у населеному пункті Делятин Івано-Франківській області [4].

Держава-окупант повинна дотримуватися міжнародних конвенцій та звичаєвих норм, щодо забезпечення життя цивільних осіб. Проте

мешканці м. Миколаєва тривалий час позбавлені питної води, яка постачалася з м. Херсон, який зараз є окупованою територією.

2 березня 2022 року окупанти бомбардували Успенський собор в Харкові, в якому на той час перебувало цивільне населення, 16 березня був здійснений авіа-удар по Драматичному театру в Маріуполі, не дивлячись на те, що біля споруди була надпис діти. Цей військовий злочин підпадає під ст. 27 Конвенції про захист цивільного населення під час війни та ст. 53 Протоколу (I) до Женевської конвенції щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів.

Російських окупанти двічі атакувати ракетами лікарню «Охматит», розташовану в Києві. Такі дії є порушенням статті 18 Конвенції про захист цивільного населення під час війни (цивільні лікарні, організовані для надання допомоги пораненим, хворим, інвалідам та породіллям, за жодних обставин не можуть бути об'єктом нападу, натомість вони завжди користуються повагою сторін конфлікту й перебуватимуть під їхнім захистом). Такими ж правами користується й медичний персонал, який займається транспортуванням, пошуком, лікуванням поранених та хворих цивільних осіб та відповідно, санітарна техніка для транспортування хворих чи поранених (статті 20-22 вищезазначеної Конвенції) [5].

Вже відомі випадки розміщення російської військової техніки в житлових кварталах для забезпечення маскування цієї техніки, що також суперечить вимогам 51 статті Протоколу (I), а саме присутності або пересування цивільного населення або окремих цивільних осіб та заборони їх використання для захисту певних пунктів чи районів від військових дій, зокрема у спробах захистити військові об'єкти від нападу або прикрити військові дії, сприяти чи перешкодити їм [3].

Події які відбувались в Бучі можна прирівняти до геноциду, який в свою чергу є злочином, що вчиняється з наміром знищити повністю або частково яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку. Геноцид криміналізовано статтею 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду, а злочини проти людяності – статтею 7. В законодавстві України геноцид криміналізовано у статті 442 Кримінального кодексу України [1, с. 19].

Хоча Конвенція про захист цивільного населення під час війни і передбачає гуманне поводження з населенням, що перебуває на окупованій території, і захищає його права, але на жаль цього не відбувається. В 2022 році ми спостерігаємо як сучасний агресор кожного дня вчиняє військові злочини проти цивільного населення, безжально знищуючи українців, за що повинна понести відповідальність.

Список використаних джерел:

1. Війна і права людини. Дослідження Української Гельсінської спілки з прав людини / М. М. Гнатовський, А. О. Кориневич, О. М. Лисенко; за заг. ред. А. О. Кориневича, О. А. Мартиненка – Київ : КВІЦ, 2015. – 42 с.

2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
3. Женевські конвенції: як їх порушує росія, а звинувачує в цьому Україну? Олександра Панасицька, 12 березня 2022 р. URL: <https://voxukraine.org/zhenevski-konventsii-yak-yih-porushuye-rosiya-a-zvynuvachuye-v-tsomu-ukrayinu/>.
4. Заборонена зброя, яку використовує Росія проти українців: що про неї відомо. 6 квітня 2022 р. URL: <https://www.nta.ua/fosforni-ta-kasetni-boyerprpasy-rosiya-zastosovuye-proty-ukrayincziv-zaboronenu-zbroyu-shho-vidomo/>.
5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.
6. Скільки загинуло дітей в Україні за чотири місяці війни: офіційні дані. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/skolko-pogiblo-detey-ukraine-chetyre-mesyatsa-1656049938.html>
7. У Миколаєві через обстріли окупантів поранено понад 60 осіб, є загиблі, – голова ОДА URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/nikolaeve-obstrelov-okkupantov-raneno-60-1649105475.html>

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, збройний конфлікт, війна, цивільне населення, заборонена зброя.

Key words: international humanitarian law, armed conflict, war, civilians, prohibited weapons.

ДОРОШЕНКО НАТАЛІЯ ОЛЕКСІВНА

*Рівненський окружний адміністративний суд, суддя,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
аспірант кафедри міжнародного права*

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА НА МИРНІ ЗІБРАННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ. ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО ТА НАЦІОНАЛЬНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Важливим елементом будь-якого демократичного суспільства є право громадян на свободу мирних зібрань, усвідомлення ідеї, сенсу та необхідності якого визріли в правосвідомості людства у взаємозв'язку з розумінням феномена демократії, яким, за визначенням 16-го президента США Авраама Лінкольна, є врядування «іменем народу, силами народу і для народу» [1, с. 227].

Свобода мирних зібрань визначена як одна з фундаментальних свобод у статті 20 Загальної декларації прав людини, прийнятої 10 грудня 1948 року Генеральною асамблеєю ООН: «Кожна людина має право на свободу мирних зборів та асоціацій» [2, електронний ресурс].

Стаття 11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Європейська конвенція), прийнятої Консультативною асамблеєю Ради Європи в Римі 4 листопада 1950 року, закріпила на регіональному рівні право кожного на свободу мирних зібрань і свободу об'єднання з іншими особами, а також визначила, що здійснення цих прав не підлягає жодним обмеженням, за винятком тих, що встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб [3, електронний ресурс].

В подальшому статтею 21 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, підписаного 16 грудня 1966 року (далі – Пакт), визнано право на мирні збори. Цим універсальним міжнародно-правовим договором унормовано, що користування правом не підлягає ніяким обмеженням, крім тих, які накладаються відповідно до закону і які є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах державної чи суспільної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я і моральності населення або захисту прав та свобод інших осіб [4, електронний ресурс].

Впродовж понад півстоліття з часу підписання означених міжнародно-правових документів не лише відбувалося детальне тлумачення змістовного наповнення права на мирні зібрання, а й напрацьовано міжнародно-правовий механізм захисту цього права, який нерозривно пов'язаний з виконаннями державами – учасницями своїх зобов'язань поважати і забезпечувати визнані Європейською конвенцією та Пактом права; вживати законодавчих та інших заходів для досягнення цієї мети; надавати ефективні засоби правового захисту в разі порушення закріплених міжнародним правом прав.

Водночас міжнародно-правові механізми захисту права надають Договірним Державам, за виняткових обставин, можливість обмеженого і контрольованого відступу від своїх зобов'язань із забезпечення певних прав і свобод, передбачених Конвенцією. Ця процедура має назву «дерогація». Так, статтею 15 Європейської конвенції встановлено, що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом.

Визначена Європейською конвенцією процедура дерогації передбачає необхідність інформування Генерального секретаря Ради Європи про вжиті Договірною Державою заходи і причини їх вжиття, а також повідомлення про час, коли такі заходи перестали застосовуватися.

Можливість правомірного відступу держави від виконання своїх міжнародних зобов'язань передбачена також статтею 4 Пакту, а саме під час надзвичайного становища в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і про наявність якого офіційно оголошується, з негайним інформуванням інших держав, що беруть участь у цьому

Пакті, за посередництвом Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй про положення, від яких вона відступила, і про причини, що спонукали до такого рішення.

Отже, відступ від міжнародних зобов'язань є допустимим під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, водночас застосовані заходи не повинні виходити за межі, яких вимагає гострота становища, та не повинні суперечити іншим зобов'язанням Держави згідно з міжнародним правом.

Стаття 39 Конституції України гарантувала громадянам право мирних зібрань, а також визначила умови обмеження щодо реалізації цього права: відповідно до закону, в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [5, електронний ресурс].

Водночас, за статтею 64 Основного Закону конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень.

Зауважимо, що означеними міжнародно-правовими та національними нормами право на мирні зібрання не віднесене до переліку прав і свобод, що не підлягають обмеженням в умовах воєнного стану.

Визначення воєнного стану наведене в статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII (далі – Закон) як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [6, електронний ресурс].

В Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан, військове командування разом із військовими адміністраціями (у разі їх утворення) можуть самостійно або із залученням органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування запроваджувати та здійснювати в межах тимчасових обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також прав і законних інтересів юридичних осіб, передбачених указом Президента України про введення воєнного стану, заходи правового режиму воєнного стану, зокрема, забороняти проведення мирних зборів, мітингів, походів і демонстрацій, інших масових заходів (пункт 8 частини першої статті 8 Закону).

Важливо, що статтею 19 цього Закону в умовах воєнного стану встановлено пряму заборону на зміну Конституції України; зміну Конституції Автономної Республіки Крим; проведення виборів Президента України, а також виборів до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим і органів місцевого самоврядування; проведення всеукраїнських та місцевих референдумів; проведення страйків, масових зібрань та акцій.

Таким чином, національний закон, поряд з обмеженням політичних прав, виокремлює заборону проведення масових зібрань як захід з обмеження конституційних прав громадян, необхідність якого безпосередньо зумовлена запровадженням воєнного стану.

Указом Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2020 року у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України введено в Україні воєнний стан та встановлено, що на період дії правового режиму воєнного стану можуть, зокрема, обмежуватися конституційні права і свободи людини і громадянина, передбачені статтями 30–34, 38, 39, 41–44, 53 Конституції України, в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [7, електронний ресурс].

Отже, заборона мирних зібрань спрямована на забезпечення реалізації державою заходів правового режиму воєнного стану в умовах загрози життю нації. З наведеного висновується, що в умовах масштабної воєнної агресії проти України правомірний відступ держави від міжнародних зобов'язань із забезпечення права на мирні зібрання без жодного обмеження, окрім викликаних нагальною необхідністю в демократичному суспільстві та відповідно до закону, у вирішенні проблеми співвідношення індивідуальних прав та суспільного інтересу, надає державі можливість для захисту не лише своїх інтересів, а першочергово – захисту життя та здоров'я людей в критичній ситуації, при вирішенні завдань порятунку нації.

Список використаних джерел:

1. Політологічна енциклопедія. Кн. 2 / Укл.: Карасевич А. О., Шачковська Л. С. Умань, 2016. С. 227–236.
2. Загальна декларація прав людини // [Електронне посилання] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#o59
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод // [Електронне посилання] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права // [Електронне посилання] https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
5. Конституція України [Електронне посилання] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#n4288>
6. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» [Електронне посилання] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

7. Указ Президента України № 64/2022 [Електронне посилання]
<https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

Ключові слова: право на мирні зібрання, міжнародні зобов'язання, правомірні обмеження.

Key words: right to peaceful assembly, international obligations, lawful withdrawal.

БІЛЯВСЬКИЙ ДМИТРО СЕРГІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного та європейського права*

ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ МЕМОРАНДУМУ ПРО ГАРАНТІЇ БЕЗПЕКИ У ЗВ'ЯЗКУ З ПРИЄДНАННЯМ УКРАЇНИ ДО ДОГОВОРУ ПРО НЕРОЗПОВСЮДЖЕННЯ ЯДЕРНОЇ ЗБРОЇ

Наразі в умовах активної фази збройної агресії РФ проти України постає питання, чому наявні механізми міжнародної безпеки виявились неефективними. А особливої уваги заслуговує той факт, що Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 05.12.1994 року (далі – БМ), неформально поіменований Будапештським меморандумом за місцем його підписання, як механізм національної та міжнародної безпеки, який був забезпечений гарантіями ядерних держав, серед яких США, Сполучене королівство та РФ, виявився недієвим.

Так, світова спільнота після припинення існування СРСР в грудні 1991 року мала намір обмежити розповсюдження ядерної зброї, яка опинилася в розпорядженні колишніх радянських республік, в тому числі України, яка отримала значний за обсягом ядерний арсенал. З тих чи інших політико-економічних мотивів, на яких автор не буде загострювати увагу, керівництвом України того часу було прийнято рішення приєднатись із застереженнями до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року (далі – ДНЯЗ). Політичне рішення про приєднання було закріплене в Законі України № 248/94-ВР від 16.11.1994 року «Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року» (далі – ЗУ про приєднання). Заслужовує на увагу ст. 4 зазначеного закону, а саме: «загроза силою чи її використання проти територіальної цілісності та недоторканності кордонів чи політичної незалежності України з боку будь-якої ядерної держави, так само, як і застосування економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, розглядатимуться Україною як виняткові обставини, що поставили під загрозу її найвищі інтереси» [1]. Явно, що законодавець в наведеному уривку посилається на п. 1 ст. 10 (Х) ДНЯЗ, в якому зазначено, що «кожний Учасник цього Договору

в порядку здійснення свого державного суверенітету має право вийти з Договору, якщо він вирішить, що пов'язані зі змістом цього Договору виняткові обставини поставили під загрозу найвищі інтереси його країни. Про такий вихід він повідомляє за три місяці всіх Учасників Договору і Раду Безпеки Організації Об'єднаних Націй. В такому повідомленні має міститися заява про виняткові обставини, які він розглядає як такі, що поставили під загрозу його найвищі інтереси» [2]. Таким чином держава Україна заявила в своєму застереженні, що обставини, які перелічені в ст. 4 ЗУ про приєднання, є тими самими обставинами, які становлять найвищі інтереси країни та настання яких може слугувати підставою для виходу з ДНЯЗ. На думку автора таке застереження є доцільним та є складовою механізму національної безпеки та однією з гарантій такої безпеки, адже зрозуміло, що у випадку настання обставин, що зазначені в ст. 4 ЗУ про приєднання, Україна залишає за собою право відмовитись від зобов'язань щодо ліквідації ядерного арсеналу та від без'ядерного статусу з метою захистити власний суверенітет та територіальну цілісність. В свою чергу ст. 6 ЗУ про приєднання передбачено, що «Закон набирає чинності після надання Україні ядерними державами гарантій безпеки, оформлених шляхом підписання відповідного міжнародно-правового документа» [1]. Варто зазначити, що в наведеному формулюванні не конкретизовано, в якій саме формі такі гарантії безпеки мають бути надані, а говориться лише про підписання «міжнародно-правового документа», в якому такі гарантії будуть закріплені.

Документом, в якому були закріплені гарантії, про які йшлося в ст. 6 ЗУ про приєднання, став БМ. Для повноцінного правового аналізу БМ та оцінки його змісту слід визначити поняття та сутність такої форми міжнародного документа, як меморандум, та висвітлити його відмінність від міжнародного договору.

Іншомовне слово «меморандум» перекладається на українську мову наступним чином. Із латинської: *memorandus*, а, um – достойний згадування, достопамятний. Із англійської: *memorandum* – меморандум, пам'ятка, запис. Із французької: *memorandum* (m) – меморандум, дипломатична нота. Відповідно до юридичного словника-довідника меморандум – це дипломатичний документ, у якому детально викладається фактична сторона міжнародного питання, дається аналіз певних положень, наводиться обґрунтування позиції держави; лист із нагадуванням чогось; докладна записка, службова довідка [3, с. 264]. Виходячи з наведеного визначення зрозуміло, що такий різновид міжнародно-правового документа, як меморандум, не є міжнародним договором, адже він не породжує міжнародно-правові зобов'язання, не створює механізм реалізації встановлених домовленостей та відповідальності за їх порушення, що притаманне саме договорам. В свою чергу меморандум – це документ, який може визначати наміри сторін або висвітлювати їх погляди на ті чи інші питання або явища, але здебільшого без конкретизації та закріплення будь-яких юридичних механізмів, до того ж меморандум не передбачає процедури ратифікації.

Якщо звернутися до тексту БМ, то можна зробити висновок, що не дивлячись на визначення його сторонами саме як меморандуму, він містить певні терміни та положення, які притаманні саме міжнародним договорам.

Так, в преамбулі БМ зазначено, що Україна підписуючи БМ бере на себе певні міжнародно-правові зобов'язання, а саме: «ліквідувати всю ядерну зброю, що знаходиться на її території», з огляду на те, що напруга в світі знизилася через закінчення холодної війни [4]. Звертаючись до ознак міжнародного договору, які перелічені вище, констатуємо, що наявність певних юридичних зобов'язань є ознакою саме договору.

У ст. 1 БМ зазначено: «РФ, Сполучене Королівство і США підтверджують Україні їх зобов'язання згідно з принципами Заключного акта НБСЄ поважати незалежність і суверенітет та існуючі кордони України» [4]. Звернення укладачів тексту БМ до Заключного акта НБСЄ, який впорядковує та тлумачить базові принципи міжнародного права, певним чином підвищує рівень юридичної ваги та гарантує однакове розуміння сторонами БМ сутності таких понять, як суверенітет, непорушність кордонів та територіальна цілісність держав.

Ст. 2 та 3 БМ передбачають, що РФ, Сполучене королівство та США утримуватимуться від «загрози силою чи її використання проти територіальної цілісності чи політичної незалежності України, і що ніяка їхня зброя ніколи не буде використовуватися проти України» та утримуватимуться «від економічного тиску, спрямованого на те, щоб підкорити своїм власним інтересам здійснення Україною прав, притаманних її суверенітету, і таким чином отримати будь-які переваги» [4]. Таким чином, в наведених нормах передбачено прямий обов'язок підписантів не використовувати силу в будь-якій формі або економічний тиск проти України та на думку автора, з правової точки зору та з огляду на підписання БМ саме головами держав-підписантів, такі норми є зобов'язальними та цілком мають юридичну силу та є обов'язковими до виконання виходячи з їх змісту, до того ж постійними представниками України, Сполученого королівства, РФ та США було запропоновано поширити текст БМ як офіційний документ ГА та Радбезу ООН, що було зроблено та безперечно додало легітимності тексту БМ.

Особливої уваги заслуговує ст. 4 БМ: «РФ, Сполучене Королівство і США підтверджують їх зобов'язання домагатися негайних дій з боку Радбезу ООН з метою надання допомоги Україні як державі-учасниці ДНЯЗ, що не володіє ядерною зброєю, в разі, якщо Україна стане жертвою акту агресії або об'єктом погрози агресією з використанням ядерної зброї» [4]. Великого значення має той факт, що в тексті БМ не конкретизовано, які саме заходи мають бути вжиті для допомоги Україні, якщо вона стане об'єктом агресії, що залишає широкий простір для тлумачення процитованого положення. Явно, що підписанти уникають однозначності в формулюваннях, щоб не обтяжувати себе конкретними зобов'язаннями щодо гарантування безпеки України. Також сторонами БМ не передбачено зобов'язання вжити певні заходи у разі, якщо Україна стане об'єктом агресії або погрози агресією без використання ядерної

зброї, тим більше не передбачено, які дії мають бути вчинені у випадку неядерної агресії з боку підписантів БМ, що, очевидно, є вадами БМ, як документу, який гарантує національну безпеку держави Україна.

У ст. 5 БМ закріплено обов'язок підписантів не застосовувати ядерну зброю проти України як держави-учасниці ДНЯЗ, яка не володіє ядерною зброєю [4].

Ст. 6 БМ передбачає «проведення консультацій у випадку виникнення ситуації, внаслідок якої постає питання стосовно зобов'язань», зазначених в БМ [4]. Треба підкреслити, що наведене положення взагалі не конкретизує механізм, до якого може звернутися Україна у разі загрози її безпеки та на які заходи держава Україна може очікувати, що ставить під сумнів дієвість БМ, адже не передбачено ніяких наслідків за порушення підписантами взятих на себе зобов'язань.

Підсумовуючи, БМ має суттєві вади, як механізм забезпечення національної безпеки України, причиною цього є небажання держав-гарантів обтяжувати себе додатковими зобов'язаннями, виконання яких може спричинити несприятливі наслідки для таких гарантів. В свою чергу слабка переговорна позиція України в той історичний період не дозволила отримати більш дієві гарантії у формі повноцінної міжнародної угоди, щодо якої було б доцільно застосувати процедуру ратифікації. Таким чином, маємо констатувати, що БМ був політичним актом, який був покликаний бажанням обмежити розповсюдження ядерної зброї ще на одну державу, а не бажанням створити безпекові механізми для України.

Список використаних джерел:

1. Про приєднання України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року // Закон України від 16.11.1994 № 248/94-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/248/94-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Договір про нерозповсюдження ядерної зброї від 1 липня 1968 року // ООН; Договір, Міжнародний документ від 01.07.1968 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_098#Text
3. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. – 543 с.
4. Меморандум про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї // Україна, Російська Федерація, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Сполучені Штати Америки; Меморандум, Міжнародний документ від 05.12.1994 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_158#Text

Ключові слова: Будапештський меморандум, гарантії безпеки, Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, меморандум, міжнародний договір.

Key words: Budapest memorandum, security assurance, The Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons, memorandum, international treaty.

ДИМОВ КИРИЛО БОРИСОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного та європейського права*

«ТИМЧАСОВИЙ ЗАХИСТ» ЯК АЛЬТЕРНАТИВА СТАТУСУ БІЖЕНЦЯ У КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

При використанні терміну «біженець» слід розуміти, що він не завжди є коректним з юридичної точки зору відносно характеристики правового статусу громадян, які перебувають за межами країни свого походження та користуються захистом іншої країни, передусім, Європейського Союзу.

Одним з найпоширеніших механізмів, які використовує вищезазначена категорія осіб є тимчасовий захист. Перше, на що слід звернути увагу, характеризуючи цей механізм:

1. Він застосовується лише в країнах-членах Європейського Союзу (окрім Данії). В країнах Шенгенської зони (а саме: Ісландія, Ліхтенштейн, Швейцарія та Норвегія) даний механізм не діє.

2. Говорячи про Україну, на громадян якої поширюється даний механізм, слід зазначити, що користуватись ним можуть громадяни України, члени їх сімей, особи, які не є громадянами, проте до 24.02.2022 року користувались відповідним міжнародним або еквівалентним національним захистом, а також громадяни третіх країн, які на законних підставах проживали в Україні до 24 лютого 2022 року на підставі дійсного дозволу на постійне проживання відповідно до законодавства України та які не можуть повернутися в безпечних та довготривалих умовах до своєї країни або регіону походження [2].

Досліджуючи питання ефективності тимчасового захисту на відміну від статусу біженця, необхідно ознайомитись з основоположними документами, які були видані компетентними органами Європейського Союзу для більш детальної регламентації даного статусу. В першу чергу, це Директива Ради (ЄС) 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому [1], а також, вже після початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації 24 лютого 2022 року у рамках Російсько-Української війни – Імплементативне рішення Ради (ЄС) 2022/382 від 4 березня 2022 року, що встановлює наявність масового напливу переміщених осіб з України у розумінні статті 5 Директиви 2001/55/ЄС та запроваджує тимчасовий захист [1].

Останній документ є надзвичайно важливим для розуміння усієї сутності поняття тимчасового захисту, адже наплив мігрантів з України – це дуже високий міграційний тиск на країни-члени ЄС, і, відповідно,

органи міграційного контролю вже змогли реалізувати потенціал та зрозуміти ефективність цього Імплементатійного рішення.

Проаналізувавши вищезазначені документи, слід виокремити ключові відмінності між поняттями «**біженець**» та «**особа, яка отримала тимчасовий захист на території однієї з країн Європейського Союзу**»:

Найвагомішою відмінністю є те, що статус біженця дає право особі проживати на території країни, в яку та прибула, емігрувавши з країни походження, безстроково. Тоді як особа, яка отримала тимчасовий захист в одній з країн ЄС, може проживати на території цієї країни лише один рік з можливістю продовження строку.

Важливим є те, що особи, які звертаються у відповідні державні органи в країні, у яку прибули, швидше можуть отримати тимчасовий захист, аніж статус біженця, адже окрім того, що заявник на отримання статусу біженця має віддати документи, він має також залишатися у країні понад півроку. Відповідно, процедура отримання тимчасового захисту максимально спрощена, а також швидка. Згідно зі статтями 12–14 Директиви Ради (ЄС) 2001/55/ЄС, отримавши тимчасовий захист заявник користується такими правами, як право на проживання в державі, в якій вона звернулась за тимчасовим захистом, право на працю (як працівник, або самозайнята особа), право на житло, медичну та соціальну допомогу, якщо особа не має достатньо ресурсів, а також право на освіту [1].

Слід також зазначити, що отримання статусу особи з тимчасовим захистом не нівелює отримання статусу біженця у майбутньому. Тобто, якщо особа має намір залишитися на території країни ЄС на більш довгий строк, вона може подати заявку на отримання статусу біженця згідно з процедурою.

Подавши заявку на отримання статусу біженця, особа отримує можливість мати місце для сну (на території ЄС були створені спеціальні центри для біженців), безоплатне харчування, певні безкоштовні медичні послуги, проте не може легально працювати та покидати територію країни, у яку звернулась з такою заявою [3].

Порівнюючи різні механізми для вимушених мігрантів у Європейському Союзі, слід розуміти, що вони будуть по-своєму ефективні для різних категорій осіб. Ті, хто мають довгострокові плани та намір залишитися на території ЄС, можуть подати заяву на отримання статусу біженця, і, навіть почекавши такий довгий строк, як шість місяців, врешті решт отримати цей статус і в подальшому легалізувати своє перебування у тій чи іншій країні ЄС. Ті ж, хто виїхав з країни походження через несприятливі обставини на її території і має намір повернутися, шойно такі обставини зникли, можуть без вагомих зусиль скористатися тимчасовим захистом та отримати низку найбільш необхідних прав, які дозволять без проблем знаходитись у ЄС протягом необхідного часу. Незважаючи на деякі бюрократичні труднощі, обидва механізми працюють та відкриті для тих, хто цього потребує.

Список використаних джерел:

1. Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Direkt_ES_2001_55.pdf
2. Імплементативне рішення Ради (ЄС) 2022/382 від 4 березня 2022 року. URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Implement_rish_Ukraine.pdf
3. Конвенція про статус біженців. 1951. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_011#Text

Ключові слова: тимчасовий захист, біженці, міграція, вимушені мігранти, Європейський Союз.

Key words: temporary protection, refugees, migration, forced migrants, European Union.

ЧЕРНОБАЄВА АНАСТАСІЯ ДМИТРІВНА

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
аспірантка кафедри цивільного права*

ДОГОВІРНІ ВІДНОСИНИ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА: ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В КРАЇНАХ БАЛТІЇ І В УКРАЇНІ

Практичний інтерес розгляду проблеми правового регулювання договірних відносин сурогатного материнства в країнах Балтії і в Україні визначається принаймні двома обставинами. Першою виступає спільне радянське минуле цих країн. Незважаючи на те, що Україна зазнала більш глибокої трансформації під тиском радянської ідеології, ніж Литва, Латвія та Естонія, як науковий, так і практичний інтерес становить шлях, яким пішли вказані країни зі здобуттям незалежності у вирішенні піднятого питання і те, наскільки глибоко вони занурились у його вирішення. Другою обставиною виступає ідеологічна і географічна близькість зазначених країн. Підтримка, яку надають країни Балтії Україні, особливо у складних умовах незаконної і неспровокованої збройної агресії Росії проти України, а також відносно невелика відстань між Україною і країнами Балтії, лише зміцнює зв'язки між державами і створює підґрунтя для вступу їх громадян, зокрема у договірні відносини сурогатного материнства.

1. Регулювання договірних відносин сурогатного материнства у Литовській Республіці

Першим нормативно-правовим актом, присвяченому цьому питанню, став наказ Міністерства охорони здоров'я Литовської Республіки від 24 травня 1999 року № 248 «Про штучне запліднення». Його положеннями дозволялось обмежене використання допоміжних репродуктивних технологій. Зокрема, скористатись відповідними послугами могли

лише заміжні жінки, а біологічний матеріал для запліднення міг надавати лише чоловік.

У ході складання Цивільного кодексу Литовської Республіки 2000 року обговорювалось питання легалізації на рівні цього нормативно-правового акту можливості запліднення яйцеклітини жінки гаметами чоловіка з яким вона не перебуває у подружніх відносинах, проте етичні тренди, що були поширені у суспільстві, значний вплив на яке здійснювало католицьке вчення, сприяли відмові від реалізації цього задуму. Навіть вироблена «стримана» версія відповідних правил не була підтримана Парламентом [1, с. 119–123].

Результатом подальшої законотворчої роботи стало прийняття у 2016 році Закону «Про допоміжне запліднення». Статтею 11 цього Закону встановлюється, що правочини, за якими одна жінка зобов'язується зачати, виносити і народити дитину іншій особі чи особам шляхом відмови від своїх материнських прав на дитину, яка народилася (сурогатне материнство), є нікчемними [2].

2. Регулювання договірних відносин сурогатного материнства у Латвійській Республіці

Нормативний підхід до використання сурогатного материнства як однієї з репродуктивних методик, що отримав закріплення у межах правової системи Латвійської Республіки, є досить неоднозначним. Зокрема, з 1 липня 2002 року на території Латвії діє Закон «Про сексуальне і репродуктивне здоров'я».

Закон у цілому регулює порядок використання допоміжних репродуктивних технологій (статті 12–20), однак пунктом 4 частини першої статті 15 встановлюється заборона використання донорських гамет або ембріонів з комерційною метою [3].

Латвійські вчені, зокрема Р. Прікуле, висловлюють цілком обґрунтований сумнів з приводу можливості вважати використання методики сурогатного материнства як такої, що пов'язана з комерційним використанням ембріона [4, с. 229–230]. Очевидним залишається той факт, що для сурогатної «замінної» матері, за загальним правилом, принаймні на початковому етапі розвитку відповідних правовідносин не становить інтерес набуття прав щодо ембріона. Як правило, її цікавить, зокрема винагорода за виношування і народження дитини, на противагу випадкам, коли незаміжня жінка придбаває гамету чоловіка для власного запліднення і, які, власне, у такому разі більше пов'язані з «комерційним використанням».

Своєю чергою вчені правники трактують окреслений підхід як заборону [4, с. 230–231].

3. Регулювання договірних відносин сурогатного материнства в Естонській Республіці

Відносини, пов'язані з використанням допоміжних репродуктивних технологій, що складаються на території Естонії, регулюються положеннями Закону Естонської Республіки «Про штучне запліднення і захист ембріонів». Закон, зокрема визначає порядок перенесення ембріона, створеного з чужорідної яйцеклітини, жінці (стаття 23).

Однак, по-перше, використання такої методики допускається як крайній випадок, тобто коли запліднення жінки іншим способом є неможливим (частина перша статті 23). По-друге, донор повинен надати згоду на запліднення (частина друга статті 23). По-третє, батьком дитини вважатиметься чоловік, який надав згоду на запліднення жінки (стаття 24), а матір'ю – жінка, яка народила дитину (стаття 24).

При цьому статтею 11 зазначеного Закону встановлено заборону посередництва у штучному заплідненні жінки поза системою охороною здоров'я й визначено недійсність будь-яких правочинів, вчинених за такого посередництва [5].

Водночас, що важливо, стаття 120-1 Кримінального кодексу Естонської Республіки встановлює кримінальну відповідальність за передачу чужої яйцеклітини або отриманого з неї ембріона жінці з порушенням Закону «Про штучне запліднення і захист ембріонів», а також за приватне посередництво стосовно чужої яйцеклітини чи отриманого з неї ембріона [6].

Таким чином, використання репродуктивної методики сурогатного материнства в Естонії нівелюється специфікою встановлення юридичного зв'язку між дитиною і жінкою, яка її народила, а також встановленням кримінальної відповідальності за недотримання вимог спеціального законодавства.

4. Регулювання договірних відносин сурогатного материнства в Україні

В Україні відсутній спеціальний законодавчий акт, який би регулював договірні відносини сурогатного материнства. Наразі ці питання виступають предметом правового регулювання Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 09 вересня 2013 року № 787, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 02 жовтня 2013 року за № 1697/24229.

Однак у цілому як положення чинного законодавства України, так і тенденція розвитку нормативно-правового підходу до регулювання відносин сурогатного материнства в Україні базується на дозволі використання цієї репродуктивної методики і створення належних гарантій забезпечення суб'єктивних цивільних прав та інтересів учасників відповідних відносин.

Стосовно ж наведеного вище Порядку слід зазначити, що лише у завершальному пункті 6.11 розділу VI «Сурогатне (замінне) материнство» визначається необхідність подачі, зокрема нотаріально посвідченої копії письмового спільного договору, укладеного між сурогатною матір'ю та жінкою (чоловіком) або подружжям як необхідної умови для застосування сурогатного материнства [7].

При цьому положення Порядку не встановлюють жодних вимог до змісту такого договору.

В умовах загальнодозвільного типу правового регулювання цивільних відносин окреслені вище обставини створюють ситуацію, що найбільш сприяє використанню договору як інструмента регулювання

відповідних відносин, а тому і розкриття усього обсягу принципу свободи договору.

Підводячи підсумок під викладеним вище слід констатувати, що навіть при схожих вихідних умовах розвитку суспільства і законодавства різних країн по ходу розвитку суспільних відносин, можуть сформуватись різні, а іноді і протилежні підходи до регулювання певного виду відносин.

Заборона сурогатного материнства у Литовській Республіці, Латвійській Республіці, Естонській Республіці і водночас дозвіл на його використання в Україні, з урахуванням відносної географічної близькості цих країн, створює умови для розвитку в Україні «репродуктивного туризму» для громадян країн Балтії. Однак, у той же час з цим же постають проблеми колізійного регулювання відповідних відносин, а також правового статусу народженої дитини, законні інтереси якої підлягають обов'язковій охороні.

Водночас це питання повинно стати предметом окремої уваги.

Список використаних джерел:

1. Mikelēnas V. and Mikelēnaitē R. Is the Battle Over? The New Lithuanian Law on Assisted Reproduction. *Russian Law Journal*. 2018. № 6 (1). P. 119–132.
2. Pagalbinio apvaisinimo: Įstatymas Lietuvos Respublikos 14.09.2016 Nr. XII-2608. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/f31c44c27bd711e6a0f68fd135e6f40c> (prieigos data: 27.03.2022).
3. Seksuālās un reproduktīvās veselība: Valsts Likums 31.01.2002. URL: <https://likumi.lv/ta/id/58982-seksualas-un-reproduktivas-veselibas-likums> (iesniegšanas datums: 28.03.2022).
4. Prikule R. Surogātmaternitātes izpratne un tās vēsturiskā rašanās. *Indivīds. Sabiedrība. Valsts: starptautiskās studentu un docētāju zinātniski praktiskās konferences rakstu krājums*. (Rēzekne, 18.-19.maijs. 2018). Rēzekne : Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 2019. Lpp. 227–232.
5. Kunstliku viljastamise ja embrüokaitse: Eesti Seadus 11.06.1997. URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/KVEKS> (taotluse esitamise kuupäev: 28.03.2022).
6. Kriminaalkoodeks: Eesti Seadus 07.05.1992 URL: <https://www.riigiteataja.ee/akt/184289> (taotluse esitamise kuupäev: 28.03.2022).
7. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні: наказ Міністерства охорони здоров'я України від 09.09.2013 р. № 787, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 02.10.2013 р. за № 1697/24229. *Офіц. вісн. України*. 2013. № 82. Ст. 3064 (зі змінами).

Ключові слова: репродукція (відтворення), репродуктивні права, допоміжні репродуктивні технології, сурогатне материнство, договір сурогатного материнства.

Key words: reproduction, reproductive rights, assisted reproductive technologies, surrogacy, surrogacy contract.

РУЛЬОВ ІЛЛЯ МИХАЙЛОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри міжнародного та європейського права*

ПРЕВЕНТИВНІ МЕХАНІЗМИ ПРОТИДІЇ КІБЕРТЕРОРИЗМУ, ДОСВІД КНР

Важливим у дослідженні механізму протидії кібертероризму є досвід інших країн, саме тому ми розглянемо Китайський досвід у забезпеченні безпеки свого інформаційного простору. Китайська модель механізму протидії кібертероризму носить декілька авторитарну модель з імперативними методами контролю за діяльністю громадян в мережі інтернет.

По перше треба зазначити концептуальну різницю між західним підходом до мережі інтернет та Китайським, у той час як Западні системи розглядають мережу інтернет розважальну платформу Китай розглядає інтернет у першу чергу як інструмент, а саме платформу обміну важливою інформацією та розвивальним контентом, тому з самого початку вистроював механізми взаємодії цивільних осіб та мережі інтернет на принципах відкритості та офіційності.

По-друге значним превентивним заходом протидії кібертероризму є те що кожна фізична особа в Китайському сегменті немає анонімності що є важливим фактором впливаючим на кількість кіберзлочинів в мережі інтернет, це забезпечується спеціальним алгоритмом доступу громадян до мережі інтернет, а саме доступ до інтернету громадянин може здобути тільки підключившись до провайдеру за своїм реальним ім'ям а також може реєструватися на інтернет платформах також тільки за реальним ім'ям пройшовши перевірку з боку платформи.

Важливим механізмом протидії кібертероризму у КНР є фільтрування інформації в мережі інтернет через так званий Великий Китайський Фаєрвол. Блокування небезпечного контенту здійснюється декількома засобами а саме: Блокування зовнішніх ресурсів таких як соціальні мережі, медіа, новини які згідно з нормативними актами КНР є небезпечними. Також є нейромережі як здійснюють моніторинг ресурсів по ключовим словам та блокують контент який підпадає під блокувальні алгоритми нейромережі, закріплює такий превентивний механізм саме ручне блокування контенту в мережі працівниками Бюро громадського контролю.

З ціллю забезпечити інформаційну політику у КНР прийнята «Національна стратегія безпеки у кіберпросторі» яка визначається як запорука забезпечення політичної стабільності в країні. В цьому документі зазначено що необхідно захищати політичне, культурне та соціальне життя держави. Важливим є те що стратегія направлена не тільки на забезпечення кібербезпеки країни а й ще на захист інформаційного простору держави, тобто пріоритетним є не тільки безпека при праці з мережею інтернет а в цілому з інформаційним простором [1].

Інформаційна політика КНР забезпечується великим колом нормативних актів: У 2000 р. Всекитайськими зборами народних представників здійснили спробу визначити класифікацію правопорушень в інформаційній сфері та було опубліковано «Постанову ВЗНП із захисту інтернет-простору», де відокремили ті галузі, в яких можуть бути порушення а саме: економічна, освітня, сфера підтримки суспільної стабільності та захисту громадян, тобто держава спробувала створити класифікацію інформаційних загроз і розробити механізми щодо протидії кібертероризму.

У 2003 р. була опублікована «Постанова державної інформатизованої керівної групи з роботи в області зміцнення інформаційної безпеки». Текст документа закріплює за відповідальними особами необхідність робити діяльність щодо створення механізмів захисту інформаційної інфраструктури, моніторинг мережі інтернет на наявність можливих загроз для КНР, розроблення заходів для залучення кваліфікованих спеціалістів у галузі інформаційної безпеки, захисту комп'ютерних систем, що містить у собі секретну інформацію.

У 2006 р. була прийнята «Державна стратегія розвитку інформатизації на період з 2006 по 2020 р.» У цьому документі визначається пріоритетні напрямки у галузі інформаційної безпеки. Зокрема, передбачається на первинному етапі створити відповідні структури для регулювання діяльності в інформаційній сфері, тим самим роблячи кроки щодо зміцнення системи забезпечення технологічної та інформаційної безпеки. Передбачається встановлення напрямів розвитку інформатизації, визначаються базові вектори державної політики у цій галузі. Також стратегія дотримується установки поєднання військової та цивільної продукції, передбачається створення власного програмного забезпечення. Іноземні компанії та програмне забезпечення повинні проходити обов'язкову сертифікацію у державних служб для функціонування на території Китаю.

Всекитайськими зборами народних представників 7 листопада 2016 р. було ухвалено Закон КНР про кібербезпеку. Він став прецедентом у китайському законодавстві: відповідно до нього офіційний Пекін має право на законодавчому рівні контролювати події, що відбуваються в китайському сегменті Інтернету. Тепер публікований контент повинен буде зберігатися на території Китаю не менше шести місяців. Це стосується соціальних мереж, відео- та письмового блогінгу. У законі дуже велика увага приділяється системі ідентифікації користувачів: для реєстрації та проведення будь-яких операцій у мережі Інтернет буде необхідно вказати реальні дані користувачів. Якщо раніше подібна практика мала місце на окремих технологічних підприємствах, то тепер вона поширилася на всю територію країни.

Китай, як передбачає його недавня політика, вживає заходів. воєнничий підхід до обох аспектів, що підкреслює державно-орієнтований та всеосяжний контроль над онлайн-інформацією, з одного боку, та націоналістичну промислову політику у технологічному секторі, з іншого [2].

Таким чином ми можемо прийти до висновку що КНР зосереджує діяльність щодо захисту інформаційного простору як систему запобіжних та превентивних заходів спрямованих на контроль внутрішніх інформаційних систем та перешкоджання здійснення кіберправопорушень цивільними особами та корпораціями. Китайська система протидії кіберзагрозам є цікавою з точки зору запозичення законодавства у інформаційній сфері але треба відрізнити законні механізми протидії злочинності та авторитарні та імперативні методи які можуть зачіпати свободу слова.

Як зазначає Hauke Johannes Gierow закордонні компанії в Китаї повинні дотримуватися все більш суворих правил в IT-секторі, перешкоджаючи їх здатності захищати конфіденційну інформацію та перешкоджають міжнародному співробітництву [3].

При подальшій розробці нашого законодавства треба врахувати досвід КНР, а саме їх механізми протидії кібертероризму але треба зауважити що ці механізми повинні не перешкоджати свободі слова та не створювати перешкоди у діяльності іноземних кампаній.

Список використаних джерел:

1. Heint C. H. New Trends in Chinese Foreign Policy: The Evolving Role of Cyber // Asian Security. 2017. Vol. 13. Iss. 2. P. 132–147. DOI: 10.1080/14799855.2017.1286160
2. Samson Y. Becoming a Cyber Power: China's cybersecurity upgrade and its consequences // China Perspectives 2015 // Hong Kong Baptist University DOI:10.4000/chinaperspectives.6731
3. Hauke J. G. Cyber Security in China: Internet Security, Protectionism and Competitiveness: New Challenges to Western Businesses Cyber sovereignty, intensified internet censorship, shadow IT economy // China Monitor 2015.

Ключові слова: кібербезпека, інформаційна безпека, кіберзлочинність.

Key words: cybersecurity, information security, cybercrime.

СЕКЦІЯ 9

ЕКОНОМІКА ТА ПІДПРИЄМНИЦТВО В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ

Керівник секції: завідувач кафедри національної економіки,
доктор економічних наук, професор О. М. Кібік

Секретар секції: доцент кафедри національної економіки,
кандидат економічних наук, доцент В. О. Котлубай

КІБІК ОЛЬГА МИКОЛАЇВНА

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри національної економіки,
доктор економічних наук, професор

КОТЛУБАЙ ВЯЧЕСЛАВ ОЛЕКСІЙОВИЧ

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри національної економіки,
кандидат економічних наук, доцент

СТАРТАП-ІНДУСТРІЯ В СИСТЕМІ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ КРАЇНИ

Малі підприємства відіграють важливу роль в інноваційній діяльності розвинених країн світу. Найважливішою перевагою сучасного бізнесу є здатність створювати та поширювати науково-технічні інновації. На інноваційній основі базуються процеси становлення «нової економіки» [1], що зумовлює важливу роль малого бізнесу в економіці провідних країн світу. Посилення інтенсивності конкуренції змушує економічних агентів працювати по-новому, враховуючи сучасні вимоги ринкової діяльності.

Реформування стартап-індустрії є запорукою успішного функціонування будь-якої економіки та поштовхом переходу країни на шлях інноваційного розвитку. Потреба в інноваціях у бізнесі зумовлена інтенсивною ринковою конкуренцією. Бізнес-ідеї мають бути інноваційними, корисними для вирішення існуючих проблем споживачів і, звійсно, конкурентоспроможними.

Розвиток інноваційного бізнесу в умовах ринкової економіки залежить від споживчого попиту на інновації, наявності передового науко-

во-технічного потенціалу в національному господарстві, діяльності венчурних компаній та інвесторів, які фінансують ризиковану інноваційну діяльність. Одним з перспективних напрямків розвитку інноваційного бізнесу є стартапи.

За мирних часів стартапи сприяють створенню робочих місць та диверсифікації економіки. В умовах кризи розвиток стартапів є складною справою, однак вкрай важливим чинником подолання кризи та відродження потенціалу економічної системи.

Україна зарекомендувала себе як країна, яка може дати світу якісний і корисний інноваційний продукт. Так, загальний обсяг українського ринку стартапів у 2021 р. склав понад 2,2 млрд дол. США за вкладеними інвестиціями, що майже на 1800 % перевищує показник 2020 р. (130 млн дол. США) [3]. Креативний бізнес є популярним серед молоді, особливо студентів. Екосистеми стартапів є елементом реалізації державної інноваційної політики в університетах, оскільки представляють новий спосіб підтримки досліджень і розробок та виходу на ринок. Метою створення організацій, які сприяють розвитку стартапів у навчальних закладах, є посилення інновацій, розвиток стартап-проектів, передача технологій у бізнес, адаптація та підготовка студентів та науковців до бізнесу [4].

Україна має величезний невикористаний потенціал розвитку стартапів. Дослідження показало, що українські стартапи часто створюють товариства з обмеженою відповідальністю для свого бізнесу. Деякі стартапи працюють без юридичної форми з 2012 р.

Існує низка проблем, які запобігають розвитку вітчизняної стартап-індустрії [3]. Серед основних проблем слід відзначити такі:

- мовний бар'єр;
- нерозвиненість бізнес-культури;
- деякі проблеми прийому платежів з-за кордону (майже вирішено завдяки платіжній системі PayPal);
- правові складнощі перебування іноземців в Україні;
- невідповідний інвестиційний клімат;
- недостатня зацікавленість та підтримка державою сучасних інноваційних проектів;
- відсутність вітчизняних замовників, які б хотіли купувати кінцевий продукт;
- вітчизняні техно-стартапи перебувають поза юрисдикцією України;
- у світі невизначена роль України як можливого пілотного майданчика для стартапів;
- численні вітчизняні бізнесмени не ризикують інвестувати в стартапи;
- відсутність власних коштів та труднощі у залученні інвеститорів для реалізації стартап-проектів.

Сучасний ринок стартапів є вкрай перспективний, тому держава, зокрема Україна за мирних часів, має підтримувати його розвиток.

Найважливішою формою підтримки стартапів є фінансова. Варіантами може бути пряма робота з венчурними капіталами або формування передумов для збільшення прибутку від продажу власних продуктів. На державному рівні необхідні відповідні ініціативи щодо створення системи державних гарантій та страхування приватних інвестицій. Важливим є створення державного реєстру структур, які працюють у сфері венчурного інвестування. Доцільним є створення державного венчурного фонду, який би забезпечував фінансову підтримку стратегічно важливих для економіки країни стартап-проектів. Функціонування фонду потребує розробки відповідного механізму щодо залучення та використання коштів.

Прикладом державної підтримки може виступати Ізраїльська стартап-екосистема. Ізраїльський уряд ще з 90-х років заохочував створення пайових фондів з відомими міжнародними венчурними компаніями та співфінансував до 40 % інвестицій у місцеві стартапи. У 2016 р. було створено окреме Innovation Authority та запущено десятки різноманітних програм для підтримки технологічних стартапів та молодих підприємців.

Необхідними є вдосконалення нормативно-правової бази щодо інтелектуальних прав власності юридичних осіб та розробка умов доступу на вітчизняний ринок іноземного капіталу у стратегічно важливі сфери української економіки.

Важливим є сприяння створенню в рамках університетів відповідних інкубаторів та акселераторів задля формування навичок побудови ділових відносин з місцевими та іноземними партнерами і подолання внутрішніх мовних бар'єрів команди, тобто створення ефективної системи підготовки потенційних фахівців в сфері менеджменту інновацій [5].

Таким чином, в Україні розвиток стартап-індустрії відбувається достатньо повільними темпами, що обумовлено, у першу чергу, наявністю мінімальної підтримки державою цієї сфери. Враховуючи важливість впровадження інновацій у сучасну економіку, необхідно активізувати роботу в цьому напрямку. Посилення уваги Міністерства освіти до впровадження відповідних компетенцій у освітній процес, а також зусиль інших міністерств щодо вдосконалення вітчизняного законодавства для створення умов розвитку стартап-індустрії. Будь-які зусилля держави в напрямку посилення інноваційної складової вітчизняної економіки стануть запорукою для підвищення рівня її конкурентоспроможності на міжнародній арені.

Список використаних джерел:

1. Білоцерківець В. В. Нова економіка: історія та сучасність у дефінітивному вимірі. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 5. С. 9–13.
2. 7 перепон на шляху України до звання «стартап-нація» URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2017/10/19/630232/>

3. Баб'ячок Р. І., Кульчицький І. І. Основні тенденції розвитку стартапів в Україні – проблеми, перешкоди і можливості. URL: <https://www.civic-synergy.org.ua/wp-content/uploads/2018/04/Osnovni-tendentsiyi-rozvytku-startapiv-v-Ukrayini-1-1.pdf>
4. Подольчак Н. Ю., Карковська В. Я., Левицька Я. В. Екосистеми розвитку стартапів як принцип здійснення державної інноваційної політики. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 8. С. 82–87.
5. Некрасов В. Коштів не вистачає, таланти тікають, але не все так погано. На чому тримається стартап-екосистема України. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/01/20/681620/>

Ключові слова: інноваційне підприємництво, бізнес-ідеї, стартап-індустрія, ринкова економіка, венчурний капітал.

Key words: innovative entrepreneurship, business ideas, startup industry, market economy, venture capital.

ОРЛОВ ВАСИЛЬ МИКОЛАЙОВИЧ

*Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку,
завідувач кафедри економіки та цифрового бізнесу,
доктор економічних наук, професор*

СЛОБОДЯНЮК ОЛЬГА ВАСИЛІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри національної економіки,
доктор економічних наук, професор*

ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ТА ПОДАЛЬШИЙ РОЗВИТОК СУЧАСНОГО МАЛОГО БІЗНЕСУ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Прискоренням економічного зростання та його основним інструментом виступає підприємництво, яке забезпечує розвиток інноваційних технологій, підвищує зайнятість. Світовий досвід показує, що найпозитивніші результати розвитку економіки дають підприємства середнього та малого бізнесу, завдяки яким скорочується безробіття розвиваються конкурентні умови, а ринки швидко насичується різними товарами та послугами.

Порівнюючи вітчизняні підприємства малого бізнесу, їх розвиток та функціонування із подібними світових країн можна сказати, що вони розвиваються менш повільніше, значно нижче мають прибутковість, менш рентабельні, не створюють нові робочі місця та не впроваджують багато нових технологій і найголовніше на відміну від світових підприємств мають значно нижче правові та економічні умови.

Для розвитку мікропідприємств дуже важлива державна підтримка. Європейський Союз задля підтримки новостворених мікропідприємств

запровадив спеціальні програми підтримки. Фінансування відбувається зі Структурних фондів Євросоюзу, зокрема з Фонду регіонального розвитку, Соціального фонду. Держави забезпечують на своєму рівні фінансову допомогу та забезпечують в перші роки роботи значними та різними податковими пільгами, кредитами на пільгових умовах суб'єктам, які займаються інноваційною діяльністю, охороною довкілля і різними екологічними проектами, а також підприємствам, які мають соціальну значимість у відсталих регіонах країн [1]. Так у США проводиться термінове обслуговування засобами зв'язку, надання безпосередньої допомоги у науково-дослідній діяльності, правові послуги, окрема допомога діловим «бізнес-вумен». У Польщі з 2008 року ввели пільгові податкові тарифи для нових бізнес-структур і для тих хто приймає на роботу усіх охочих. Також є надання пільгових кредитів та велика підтримка розвитку аграрних підприємств. В Угорщині знижене податкове навантаження, спрощена звітність, присутнє надання пільгових кредитів. У Британії також надаються пільгові кредити тощо [2].

Для підтримки сучасних підприємницьких структур зарубіжні країни створили різноманітні структури для підтримки саме мікропідприємств. На державному рівні допомагає функціонувати, розвиватися та захищає права U.S. Small Business Administration – SBA (Адміністрація справ малого бізнесу) в США. Регулює діяльність мікропідприємств в Японії Управління малих підприємств. В Китаї розвитку малих та середніх підприємств сприяє Державна інформаційна служба (CSMEO), а Китайський центр по координації і кооперації бізнесу всіляке його підтримує [3].

Світова практика розвитку підприємств надає переваги партнерським взаємовідносинам. Так Великобританія практикує спонсорство. Гроші надаються на реконструкцію приміщень, конференц-залів, надається підтримка в проведенні різних публічних заходів. Так в Україні можливе партнерство в корпоративному секторі, в соціальній сфері [4].

Управління розвитком бізнес-структур насамперед забезпечує економічне зростання, сталий розвиток економіки, підвищує конкурентоспроможність в умовах як зовнішнього так і внутрішнього ринкового середовища. Тому кожне підприємство повинно мати свою власну стратегію розвитку, яка в майбутньому вплине не тільки на його розвиток, а й підвищить рентабельність, конкурентоспроможність на ринку, платоспроможність, стійкість.

Сьогодні як ніколи дуже важлива підтримка малого та середнього бізнесу. Російська агресія привела до зруйнування багатьох бізнес-структур без можливого відновлення, а сучасна економіка потребує зростання нових бізнес-структур, відновлення робочих місць і взагалі релаксації бізнесу тому Держава як ніколи підтримує бізнес-середовище. Розроблені програми підтримки такі як: працевлаштування внутрішньо переміщених осіб, тимчасове переміщення підприємств з постраждалих під час війни регіонів, єдину платформу цифрової взаємодії для допомоги в релокації бізнесу, повний огляд ініціатив

щодо релокейгу підприємств, сприятливі умови кредитування, податкові нововведення тощо. Міжнародна спільнота, світові організації, весь світ долучається до допомоги нашому бізнесу, до його розвитку та відтворення, до розвитку та функціонування української вітчизняної допомоги, яке прискорює таку очікувану перемогу.

Список використаних джерел:

1. Гончарук Т. В. Зарубіжний досвід розвитку підприємницьких структур та можливості його використання в Україні. *Ефективна економіка*. 2017. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5772> (дата звернення: 27.05.2022).
2. Кіщак В. Розвиток малого та середнього підприємництва: досвід Польщі, Угорщини, Чехії, Італії. URL : <http://www.niss.gov.ua/> (дата звернення: 27.05.2022).
3. Томнюк Т. Л. Зарубіжний досвід підтримки малого бізнесу: уроки для України. URL: http://economyandsociety.in.ua/journals/16_ukr/80.pdf (дата звернення: 27.05.2022).
4. Летуновська Н. Є Зарубіжний та вітчизняний досвід участі підприємств у розвитку соціальної інфраструктури регіону. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/324225703.pdf> (дата звернення: 27.05.2022).
5. Економіка звикає до воєнного часу: веб-сайт. URL: <http://https://forbes.ua/inside/ekonomika-zvikaє-do-voennogo-chasu-zastupnik-golovi-nbu-sergiy-nikolaychuk-pro-padinnya-vvp-dopomogu-partneriv-ta-ukrainskiy-plan-marshalla-18032022-4800> (дата звернення: 27.05.2022).

Ключові слова: підприємництво, малий бізнес, економіка, економічне зростання, державна підтримка, зарубіжний досвід.

Key words: entrepreneurship, small business, economy, economic growth, government support, foreign experience.

ОТЛИВАНСЬКА ГАЛИНА АРТУРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри національної економіки, доктор економічних наук, доцент*

ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ КАПІТАЛЬНОГО ІНВЕСТИВАННЯ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙ УКРАЇНИ

Нарощування обсягів інвестування в техніку та технологію телекомунікаційної сфери є першорядним питанням у забезпеченні подальшого розвитку ІКТ країни.

Телекомунікаційна сфера, що зв'язує різні об'єкти і суб'єкти в єдине середовище ІКТ, займає домінуючу частину «твердої» цифрової інфраструктури. Загальний стан інвестування ІКТ характеризується динамікою обсягів її інвестицій. Діяльність суб'єктів господарювання ІКТ

України відбивається в статистичних даних за видом економічної діяльності «Інформація і телекомунікації».

Вид економічної діяльності «Інформація і телекомунікації» є привабливим для інвестування у вітчизняній економіці, зокрема: за 2010–2020 роки спостерігається перевищення зростання приросту інвестування в діяльність «Інформація і телекомунікації» у 245 % над приростом інвестування національної економіки у 232 %; обсяг інвестування ІКТ у кризовому 2020 році зріс на 1 % навпаки загальній тенденції падіння інвестування у країні.

Періоди масштабного інвестування у діяльність «Інформація і телекомунікації» безпосередньо пов'язані з інвестуванням в розвиток мереж мобільного зв'язку. Це обумовлено тим, що протягом 2010–2020 років інвестиції у телекомунікації складають домінуючу частку (більше 60 %) від загального розміру інвестицій за видом економічної діяльності «Інформація і телекомунікації». Важливим є факт, що перехід на новий стандарт зв'язку у 2015 році обумовив збільшення усередненої частки інвестування ІКТ від щорічних доходів з 15 % до 19 %.

Зміни у динаміці капітального інвестування за підвидами діяльності «Інформація та телекомунікації» зумовили зменшення частки інвестицій у телекомунікації на 7 % та зростання частки інвестицій у комп'ютерне програмування до 9 % від їх загального обсягу. Незважаючи на скорочення частки інвестування у телекомунікаційну сферу, вона залишається найбільшою, забезпечуючи у 2020 році 67 % від загального обсягу інвестування у діяльність «Інформація та телекомунікації».

За об'єктами інвестування превалюють матеріальні активи, з яких основні кошти вкладаються в машини та обладнання. Інвестування в нематеріальні активи концентрується у програмному забезпеченні учасників телекомунікаційної сфери.

Традиційно основним джерелом фінансування інвестицій виступають власні кошти господарюючих суб'єктів (більше 80 %), зовнішніми джерелами залишаються кредити банків. Поряд з цим позитивним є участь держави на місцевому та державному рівні для фінансування діяльності з комп'ютерного програмування і видавничої діяльності, радіомовлення та телебачення.

Основним сегментом сфери телекомунікацій протягом десяти років залишається мобільний зв'язок, поряд з яким прискорений розвиток має фіксований доступ до мережі Інтернет. В структурі доходів мобільного зв'язку послуги від передачі даних займають 60 %. Отже доступ до мережі Інтернет став основною послугою, що споживається в телекомунікаційному секторі України та забезпечує більшу частину її доходу. На ринку послуг мобільного зв'язку привалює три основні гравці – Київстар, Vodafone і lifecell, два з яких вже працюють у сегменті фіксованого доступу до інтернет. При цьому Київстар вже є лідером з послуг фіксованого доступу до інтернет.

Таким чином головними передумовами, що визначають напрями подальшого розвитку капітального інвестування телекомунікацій України, є зростання доходності сфери телекомунікацій, джерелом

якого виступають послуги з фіксованого і мобільного доступу до інтернет, та скорочення частки інвестицій телекомунікацій від загального обсягу інвестування діяльності «Інформація і телекомунікації».

Скорочення частки інвестування телекомунікацій на тлі зростання інших видів діяльності у сегменті «Інформація та телекомунікації» свідчить, що телекомунікаційні компанії заклали достатню технічну базу для розвитку жорсткої та м'якої інфраструктури цифровізації та поширення ІКТ. Поряд з цим після вичерпання сформованого резерву може виникнути дефіцит технічної бази, уповільняться темпи розвитку ІКТ. Ситуація ускладнюється поточними викликами. Зараз телекомунікаційні компанії вимушені провадити діяльність в умовах воєнного стану, що підвищує ризики втрати об'єктів інвестування внаслідок тимчасової окупації та їхнього руйнування. Тому пошук фінансових джерел інвестування та залучення нових інвесторів значно ускладнюється, а розвиток капітального інвестування вимагає пошуку нових підходів, що здатні компенсувати ризики інвестора.

Список використаних джерел:

1. Звіти про роботу Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. URL: <https://nkrzi.gov.ua/index.php?r=site/index&pg=34&language=uk>
2. Капітальні інвестиції в Україні. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Отливанська Г. А., Орлов В. М. Інвестування телекомунікацій у розвитку ІКТ України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2022. № 3. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/3_2022/3.pdf

Ключові слова: капітальні інвестиції, телекомунікації, розвиток, ІКТ.

Key words: investment, telecommunications, development, ICT.

ІЖЕВСЬКИЙ ПАВЛО ГРИГОРОВИЧ

*Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова,
професор кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи
та страхування, доктор економічних наук, доцент*

ЕКСПОРТНІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ УКРАЇНИ НА РИНКУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Повномасштабне вторгнення росії завдало непоправної втрати експорту українських товарів та послуг через захоплення територій, порушення логістичних шляхів, блокування вітчизняних портів у Чорному морі. Єдиним відносно стабільним та відкритим ринком для українських товаровиробників залишається Європейський Союз. Зважаючи на європейські прагнення України та бажання надати їй

допомогу, ЄС скасував торговельні обмеження на експорт вітчизняних товарів [1].

Європейський Союз – це найбільший торговельний партнер України обсяги торгівлі з яким зростають, починаючи з 2015 року. Зокрема, експорт товарів та послуг в довоєнному 2021 році сягнув позначки 26,8 млрд дол. або 40 % від усього експорту, імпорту – 28,9 млрд дол. (порівняно з 2016 роком обсяги експорту подвоїлися, а імпорту зріс на 88 %) [2]. Серед статей українського експорту в ЄС переважала сировина – метали, руди, зернові культури, олія.

Не зважаючи на дію Угоди про вільну торгівлю між Україною та ЄС протягом шести років, яка передбачає безмитну торгівлю, для деяких вітчизняних товарів діють мита в розмірі 0,5-1 % (в зв'язку з положеннями перехідного періоду до 2023 року), система «вхідних цін», антидемпінгові мита та кількісні обмеження – квоти. Відповідно, скасовуючи згадані обмеження терміном на один рік, українським товаровиробникам надається можливість продавати продукцію на рівні із своїми європейськими колегами та інтегруватися в європейський економічний простір.

При відміні торговельних, залишаються неторговельні обмеження при експорті вітчизняної продукції до ЄС – відповідність вимогам європейської системи якості.

Відповідно, в суттєвому виигранні опиняться виробники, які раніше вичерпували квоти та не підпадали під сплату мит, а обсяги експорту яких не зменшувалися навіть поза обсягами квотування – цукор, крохмаль, оброблені томати, яблучний та виноградний соки, борошно, солод, м'ясо птиці тощо. На їх користь також впливатиме нижча частка витрат на оплату праці в собівартості товарів та сприятливі податкові правила, встановлені в Україні на період воєнного стану.

Скасування торговельних обмежень також вигідне для металургів, продукція яких підлягала під антидемпінгові мита. Зазначимо, Україна забезпечує близько 46 % потреб ЄС у залізній руді, але після масштабних бойових дій за окремими позиціями металургії експорт взагалі не здійснювався, що пов'язано із захопленням та руйнуванням металургійних підприємств. Втрата Маріуполя знизила виробничі потужності вітчизняної металургії на 30-40 %, а частину комбінатів в інших містах довелося зупинити та законсервувати, в т.ч. на відносно безпечних територіях, з міркувань не піддавати стратегічні об'єкти ракетним ударам ворога та в зв'язку порушенням ціннісно-логістичних ланцюжків у галузі [3]. Отже, підприємства металургії можуть скористатися перевагами вільної торгівлі з ЄС лише після визволення території та деблокади морських портів.

Після російського вторгнення Україна втратила можливості морських перевезень, а експорт транзитом через територію ЄС став єдиним варіантом збереження української зовнішньої торгівлі. Україна продовжує реалізовувати свої товари до африканських та азійських країн, використовуючи транзитну спроможність європейських портів. Оскільки до товарів, які оформлені у митному режимі «транзит» в ЄС поши-

рюється режим імпорту, то до них застосовують аналогічні квоти та мита, як і до решти товарів, які Україна експортує в Євросоюз. В нинішніх умовах ЄС їх тимчасово скасовує, що підвищить конкурентні цінові позиції українських товарів у країнах призначення. Відкриттям свого ринку ЄС надасть поштовх для транзитного експорту вітчизняної продукції через власну територію завдяки спрощенню процедур, зниженню адміністративних витрат та збільшенні маржі.

Для підтримки аграрного експорту Єврокомісія сформувала план дій «Шляхи солідарності ЄС-Україна» [4], ним передбачається допомога в супроводженні українського експорту. Першочерговим заходами анонсується спрощення перетину кордону залізничним та автомобільним транспортом з позиції митного оформлення. Серед деталей плану:

- надання учасниками європейського ринку додаткових суден та вантажівок зі створенням логістичної платформи, яка опікуватиметься узгодженням попиту та пропозиції, зберігатиме та надаватиме контактну інформацію у вигляді контактних пунктів за принципом «єдиного вікна»;

- розширення пропускних потужностей транспортних мереж та перевантажувальних терміналів країн ЄС, що задіяні в експорті української сільськогосподарської продукції, пріоритетність в графіках руху залізничного транспорту, тощо. Формуються домовленості про застосування наявних пересувних зерноавантажувачів у прикордонних терміналів для прискорення перевалки зерна, операторам перевезень для заохочення надаватимуться додаткові фінансові гарантії для обслуговування транспорту з України;

- запуск прискорених митних процедур та перевірок на кордоні між Україною та ЄС;

- розширення обсягів та формування потужностей ЄС для тимчасового зберігання української експортної продукції;

- формування нових експортних коридорів та нових зв'язків для відбудови України.

Тривалий період часу Європейський Союз пропонував Україні декларативні проекти з несуттєвою економічною складовою. Сьогодні, перспектива отримання експортних вигод від більш тісної співпраці та орієнтації на ЄС, як на найбільшого торгівельного партнера, дає можливість утримувати вітчизняну економіку «на плаву» в умовах повномасштабної війни. Отримання та збереження в подальшому відповідних експортних преференцій виступає необхідною умовою відбудови країни після війни.

Список використаних джерел:

1. Європарламент схвалив скасування мит на весь український експорт. URL: <https://cutt.ly/5JSCxDn>
2. Офіційний сайт Державної служби статистики України. Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі товарами URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/menu/menu_u/zed.htm

3. Відновити експорт в умовах війни: складно, але життєво необхідно. URL: <https://cutt.ly/AJSCkuC>
4. Офіційний сайт Європейського Союзу. Комісія відкриває «Шляхи солідарності», щоб допомогти Україні експортувати сільськогосподарські товари. URL: <https://cutt.ly/LJSCswm>

Ключові слова: експорт, експорт аграрної продукції, торгівельні обмеження, мито, квоти, транзит.

Key words: exports, exports of agricultural products, trade restrictions, duties, quotas, transit.

КЛАРК ЮЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри національної економіки,
кандидат економічних наук, доцент*

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ В СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МЕНЕДЖЕРІВ

Проблематика розвитку емоційного інтелекту як чинника ефектної діяльності менеджера, формування лідерських навичок керівника бізнес-структури є темою сучасних досліджень вітчизняних та закордонних вчених. Інтерес к категорії «емоційний інтелект» обумовлений переходом до інформаційного суспільства, людина, зі своїми знаннями, компетенціями та здібностями стає основним ресурсом організації. Високий рівень емоційного інтелекту у менеджерів та керівників бізнес-структури сприяє поліпшенню комунікацій, формуванню сприятливого психологічного клімату в колективі та сильної корпоративної культури. Це формує базу для ефективної командної роботи, генерації інноваційних ідей, ефективних управлінських рішень та їх реалізації. На всесвітньому форумі в Давосі емоційний інтелект був названий серед 10 основних навичок якими повинен володіти фахівець майбутнього.

Необхідність врахування особистих почуттів, емоцій та бажань інтегровані в сучасну концепцію управління на основі успішної практики бізнес-структур, які використовують емоції як інструмент менеджменту.

Емоційний інтелект розглядають як сучасний інструментарій менеджменту, який ефективний і необхідний для розвитку людського потенціалу, формування ефективного профілю керівника на основі сучасних компетенцій, ефективної командної роботи та лідерства, розвитку інноваційного потенціалу, формування гармонійної корпоративної культури та ефективного управління, управління змінами в організації тощо [2].

Як визначають науковці, емоційний інтелект мотивує до набуття нових компетенцій, сприяє розвитку персоналу організації. Відповідно до Європейської рамки кваліфікацій передбачено оновлену структуру компетенцій, серед яких виділяють особистісну компетенцію, що містить також елементи емоційного інтелекту, такі навички, як творчість, робота в команді, прийняття рішень, саморегуляція, стійкість, емпатія, враховуються в усіх ключових компетентностях [2].

Результатом дослідження категорії емоційного інтелекту також є включення його в перелік «спеціальних, професійних навичок» сучасного менеджера та важливим для кожного фахівця «універсального досвіду».

Результати дослідження, проведеного в [3], підтвердили необхідність розвитку здобувачами вищої освіти емоційної компетенції, важливість емоційного інтелекту в професійній діяльності менеджерів, високу оцінку керівниками-управлінцями ролі емоційного інтелекту. Так зазначено в висновку, що «керівники виділяють досить широке коло професійних завдань, успішне вирішення яких вимагає участі емоційного інтелекту. Більшість цих завдань пов'язані з виконанням традиційних функціональних обов'язків менеджера. У цілому, незалежно від типу виділених професійних завдань, їх об'єднує те, що всі вони реалізуються в ситуаціях спілкування та взаємодії зі співробітниками, що, в кінцевому підсумку, визначає важливу роль емоційного інтелекту в їх успішному вирішенні» [3].

Люди з високим рівнем емоційного інтелекту є більш гнучкими у своїй поведінці, легко можуть порозумітися з іншими, легко досягають поставлених цілей. Розрізняють дві групи: управління собою або самоменеджмент, та управління людьми – підприємницький менеджмент.

Емоційний інтелект має чотири виміри здібностей: сприйняття емоцій, сприяння процесам мислення, використання емоцій, розуміння емоцій та управління емоціями, які виконують функцію компетентностей людини щодо емоційних переживань, проявів як своїх, Кожен із вимірів емоційного інтелекту є умовою реалізації компонентів професійного профілю менеджерів [1].

На думку Д. Голмана, одного з перших дослідників емоційного інтелекту, цей інтелект має здатність до розвитку у будь-якому віці. Емоційний інтелект можна та необхідно розвивати в процесі формування та розвитку професійної діяльності менеджера.

У Стандарті вищої освіти першого бакалаврського рівня спеціальності 073 «Менеджмент» перелік компетентностей випускника включає креативність, здатність до адаптації, здатність створювати комунікації та знати та використовувати принципи психології в професійній діяльності, тобто ті, що пов'язані з емоційним інтелектом та креативністю.

В освітньо-професійній програмі підготовки менеджерів представлені на вибір здобувачам перелік дисциплін, які розвивають певним чином складові емоційного інтелекту. Так, наприклад, в освітньо-професійній програмі підготовки бакалаврів спеціальності

073 «Менеджмент» НУ «ОЮА» здобувачі вищої освіти можуть обрати дисципліни, які сприятимуть розвитку складових емоційного інтелекту: «Комунікація та креативне мислення», «Психологія життєвого шляху», «Управління командною роботою», «Професійний розвиток менеджера», «Самоменеджмент» тощо.

Практики зазначають, що успіху в кар'єрі досягають саме виважені, толерантні менеджери. Крім того, кризові умови, в яких працюють сучасні бізнес-структури обумовлюють актуальність розвивати у менеджерів стресостійкість. В формування стресостійкості – здатності особистості реагувати на стресові ситуації важливу роль відіграє також емоційний інтелект через можливість свідомо керувати емоційною сферою, розуміти власні емоції та емоції інших людей, асимілювати їх в мислення [4]. Управління організацією в умовах кризи – це вирішення завдання збереження психоемоційного здоров'я працівників паралельно з питанням виживання компанії на ринку.

Таким чином, сучасним менеджерам важливо та необхідно розвивати емоційний інтелект. Ефективно управляти організацією в сучасних умовах, знайти та реалізовувати шляхи виходу організації з кризи, конструктивно вирішувати конфлікти здатні ті менеджери, які володіють власними емоціями та вміло взаємодіють з емоціями членів команди та підлеглими.

Сучасний менеджмент розглядає емоційний інтелект дієвим інструментом управління бізнес-структурою, через формування позитивного психологічного клімату в колективі, управління конфліктами, мотивацією до креативного мислення, прийняття виважених управлінських рішень.

Список використаних джерел:

1. Заграй Л. Д. Емоційний інтелект як складник професійної компетентності менеджера. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*, 2021. № 6. С. 47–54.
2. Захарчин Г. М., Любомудрова Н. П. Емоційний інтелект та креативність як сучасний інструментарій менеджменту *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2020. С. 76–80.
3. Павловська Л. Д., Кашук К. М. Емоційний інтелект менеджерів та його оцінка. *Бізнес-Інформ*, 2020. № 5. С. 465–471.
4. Циганчук Т. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки*, 2017. № 8. С. 200–204.

Ключові слова: емоційний інтелект, менеджмент, менеджер, лідер, бізнес-структура.

Key words: emotional intelligence, management, manager, leader, business structure.

ПРИМАЧЕНКО ІВАН ФЕДОРОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри національної економіки,
кандидат економічних наук, доцент*

КАЛМИКОВА НАТАЛІЯ ЮРІЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший лаборант кафедри національної економіки*

ЗМІНА ПАРАДИГМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЇЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Безпрецедентні випробування, які випали на долю України в 2022 році у зв'язку з агресією росії на терени нашої країни, поза всяким сумнівом, скінчаться. Із закінченням війни, її політико-правовим оформленням, в повному обсязі постане питання про відбудову зруйнованої економіки, інфраструктурного потенціалу країни, офіційно названим «відновленням України від наслідків війни». 21 квітня 2022 року Указом Президента України № 266/2022 утворено Національну раду з відновлення України від наслідків війни, затверджено Положення про її діяльність та посадовий склад, яка є, по суті, консультативно-дорадчим органом діючої влади і яка повинна підготувати план відновлення [1]. Рішення вкрай своєчасне, стратегічно правильне. Виникають лише запитання, як можна було за надто короткий термін підготувати такий план і вже 2 травня 2022 року презентувати його у Верховній Раді в Комітеті з питань економічного розвитку не оприлюднивши його й донині в ЗМІ, обмежившись лише переліком 9-ти ключових принципів, на яких будуватиметься робота [2]?

Разом з тим паралельно такою роботою займається наукова спільнота, яка вже майже безапеляційно стверджує, що конче потрібна «ревізія парадигми економічної безпеки» [3]. Над цим працюють фахівці Національного інституту стратегічних досліджень, Інституту економіки та прогнозування НАН України, Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. Птухи НАН України, Інституту економічних досліджень та політичних консультацій, Інституту громадянського суспільства, Центру досліджень економічної політики, Центру економічної стратегії та інших установ.

Одним з найцікавіших результатів вважаємо «Нарис про відбудову України», що вийшов з Центру досліджень економічної політики і який був підготовлений інтернаціональним колективом з 8-ми осіб високого світового рівня [4]. В цьому документі вони вживають термін «реконструкція», хоча в назві роботи бачимо «відбудову».

Будь яка робота по відновленню економіки країни, на думку авторів цього плану, матиме найвищі результати, якщо вона ґрунтовно базуватиметься на дотриманні деяких основних принципів, як от: міжнародна

допомога; входження до ЄС; модернізація; втручання уряду; зниження корупції та в своєму розвитку має пройти чотири послідовних етапи (стадії) дій.

Стадія 0 має назву «Мінімізація збитків» і припадає на період бойових дій.

Стадія I «Швидка відповідь» починається відразу після закінчення війни і триватиме приблизно до півроку. Її основний зміст складає постачання гуманітарної допомоги – їжі, пального, медикаментів, наметів, збірних будинків, систем опалення, водопостачання тощо.

Стадія II пов'язана зі швидким відновленням інфраструктури та економіки і може тривати від 3-х місяців до двох років. Планується, що на цій стадії вагомих результатів можна буде досягти завдяки макроекономічній стабілізації, яка в свою чергу буде похідною від синергії оптиміальної фіскальної, монетарної та регуляторної політики.

Стадія III стає основою для довгострокового економічного зростання. Це час здійснення різноманітних реформ технологій, капіталу та інституцій. Важливо всіляко заохочувати залучення іноземного капіталу та технологій, а для цього потрібно створювати сприятливі умови. Останні сприятимуть радикальній модернізації економіки країни. Не менш важливо скористатись можливістю трансформувати вітчизняні інституції, що наблизить реальну перспективу вступу до Євросоюзу, забезпечить верховенство права в Україні, низький рівень корупції, омріяну сильну демократію. Такі інституційні зміни, що відбуватимуться в процесі відновлення України від наслідків війни, повинні бути синхронізовані із змінами, передбаченими планом набуття повноправного членства у ЄС.

Найважливішим питанням відновлення економіки України та її стабільного зростання є питання про його джерела фінансування. І серед таких потенційних джерел допомоги виокремлюють наступні:

1. Двостороння допомога: низка урядів різних країн висловили інтерес та побажання надати допомогу у різних формах.

2. Міжнародні інституції: Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк та інші інституції, які спеціалізуються на фінансовій допомозі у розвитку. Вони є головними природними джерелами фінансування (переважно кредитів).

3. Приватні джерела: приватні фонди та окремі особи, а також світова українська діаспора, які збирають значні суми на підтримку України.

4. Конфісковані російські активи: заморожені іншими урядами російські активи, використання яких стане можливим після міжнародних судів чи виконавчих наказів [5].

Слід також вказати і на низку фондів, створених українською владою для фінансування відновлення економіки України, які є внутрішніми можливими джерелами, а саме:

- Фонд підтримки малого та середнього бізнесу;
- Фонд підтримки армії;
- Фонд відновлення та трансформації економіки;

- Гуманітарний фонд;
- Фонд обслуговування та погашення державного боргу;
- Фонд відновлення майна та зруйнованої інфраструктури [6].

На підставі вище викладеного можемо стверджувати, що проблема повоєнного відновлення України є пріоритетом в науково-дослідній роботі багатьох вітчизняних наукових установ, провідних українських науковців, аналітиків, експертів і їхній доробок має мобілізувати все суспільство – і владу, і бізнес, і пересічних громадян до побудови нової країни з соціально відповідальною, сучасною, відкритою, конкурентоспроможною економікою.

Список використаних джерел:

1. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України № 266/2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/2662022-42225>
2. У Комітеті з питань економічного розвитку підтримують план економічного відновлення України. Інформаційне управління. Опубліковано 02.05 2022. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/222325.html>
3. Трансформація викликів і загроз економічній безпеці держави. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://niss.gov.ua/news/novyny-nisd/transformatsiya-vyklykiv-i-zahroz-ekonomichnyi-bezpetsi-derzhavy>
4. Нарис про відбудову України. Rapid response Economics 1. – CEPR Press, London. – 8 April 2022. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://cepr.org/sites/default/files/news/BlueprintReconstructionUkraine_ukr.pdf
5. Там само.
6. Пилипенко Я. Відбудова України після війни: хто, як і за чиї гроші. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/05/19/687200/>

Ключові слова: парадигма економічної безпеки, відновлення України, джерело фінансування, конкурентоспроможна економіка.

Key words: paradigm of economic security, proceeding in Ukraine, sourcing, competitive economy.

ЖУКОВСЬКА СОФІЯ ТАРАСІВНА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
аспірантка кафедри фінансів та банківської справи*

ПЕРСПЕКТИВИ ІНВЕСТИЦІЙ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ІТ-СЕКТОРУ УКРАЇНИ В РЕАЛІЯХ ВІЙНИ

Використання інноваційних технологій вже давно стало невід'ємною частиною кожної галузі. За відносно короткий проміжок часу

сфера інформаційних технологій із другорядної галузі, перетворилась на один з головних драйверів світової економіки, ставши каталізатором трансформацій у інших індустріях.

ІТ галузь в Україні – це не лише одна з найбільш динамічних і швидко розвиваючих галузей в Україні, але й фактично сфера номер один серед експортних індустрій в Україні.

Стрімке зростання індустрії більше ніж на 50 % протягом 2019–2021 років продовжувалось до самої війни. Згідно з даними Національного Банку України, в лютому 2022 року досягло найвищого за всю історію українського ІТ-ринку щомісячного показника експорту – 839 млн дол. США, що на 43 % більше за аналогічний період 2021 року (480 млн дол. США).

За підсумками 2021 року галузь забезпечувала 37 % експорту комп'ютерних послуг та \$6,8 млрд надходжень до економіки України, сплатила податків та зборів на 23,5 млрд грн. На початок 2022 року в індустрії працювали 285 тис. ІТ-спеціалістів [5, с. 8]. Чи насправді продовжується приплив іноземних інвестицій у розвиток ІТ-сектору України? Що відбулось із інвестування в ІТ-спеціалістів, які займались розробкою продуктів для внутрішнього ринку? Адже, саме кваліфіковані кадри – найважливіший актив кожної ІТ-компанії, головна цінність та рушійна сила індустрії.

Питання важливості інвестування у людський капітал висвітлюється в працях багатьох вчених таких як, А. Чандлер, К. Ендрюс, А. Дж. Стрикленд, А. А. Томпсон, Г. Десслер, Г. А. Дмитренко, А. П. Сгоршин, Дж. Іванцевич та інших. Проте, дана ситуація на ринку кваліфікованих кадрів ІТ сфери спонукає більш детального та глибокого аналізу.

В часі війни, ІТ-індустрія, як й інші сфери, отримала збитки. Аналізуючи ринок, можна зазначити, що під зменшення інвестицій у першу чергу потрапили наступні категорії [6, с. 2]:

- спеціалісти, які працюють у вітчизняних компаніях для партнерів з українського ринку;
- ІТ-спеціалісти, які працюючи у міжнародних компаніях, надавали послуги для українського ринку;
- ІТ-спеціалісти, які працювали із ринками Росії та Білорусії.

ІТ-спеціалісти з аутсорсингових, аутстафінгових та продуктових компаній, які створювали продукти на інші світові ринки зазнали меншої кризи. Проте, у самих компаніях виникають питання з надходженням нових інвестицій. Велика кількість потенційних іноземних клієнтів та партнерів висловлюють свої побоювання щодо укладання чи навіть продовження контактів із спеціалістами, які локально знаходяться в Україні, оскільки тут зона високого ризику. Іноземні партнери бояться нестабільної геополітичної ситуації. На їхню думку, військова ситуація масштабно впливає на ефективність роботи, але, це не зовсім так. Українські компанії намагаються максимально зберегти своїх співробітників, організувати релокейт, надати можливість бути зі

стабільним зв'язком та продовжують розвивати як працівників, так і команди в цілому [5, с. 3–4].

Водночас, варто відзначити, що попит на високо-кваліфікованих кадрів зростає. Вітчизняні підприємства змушені конкурувати за таланти не лише одне з одним, але і з представниками інших країн. Особливо актуальним є питання відтоку спеціалістів серед осіб які, згідно з чинним законодавством України, можуть переїхати у іншу країну.

Насправді, до 2022 року, найбільший стрибок у відтоку кадрів відбувся у 2014–2015 рр., що обґрунтовується, військовими діями у східних та південних областях України [1, с. 4]. Що ж може зменшити відтік кваліфікованих кадрів серед українців і водночас збільшити інвестиції у людський капітал ІТ-сектору України?

Зокрема це – державні інвестиції в ІТ-освіту, збереження комфортного податкового законодавства, підтримка розвитку продуктивних компаній та стартапів, а також створення комфортного та безпечного зовнішнього середовища і дотримання захисту прав людини. До війни ІТ-сектор України був конкурентним за рівнем заробітної плати працівників, адже рівень купівельної спроможності фахівця був достатньо високим [2, с. 2].

Отже, українська ІТ-індустрія як невід'ємна частина глобальної креативної економіки безпосередньо залежить від талантів, знань та навичок фахівців, які працюють у галузі, а подальший фінансовий успіх – від кількості та якості кадрів. Потік як внутрішніх так і зовнішніх інвестицій у людський капітал ІТ сектору України можливий і у період війни [3, с. 4–5]. Для зменшення відтоку інвестицій варто продовжувати удосконалення наступних напрямків:

- розвитку системи освіти. Українські спеціалісти повинні й надалі удосконалюватись та залишатись кваліфікованими на ринку;
- консолідація зусиль для реформування податкового законодавства і збереження умов, які дозволяють індустрії розвиватися і бути конкурентоспроможною на міжнародному рівні;
- зміцнення іміджу України на міжнародній арені.

Список використаних джерел:

1. Асоціація «IT Ukraine» – Українська ІТ-Індустрія: перезавантаження в умовах війни. Асоціація «IT Ukraine» – Головна. URL: <https://itukraine.org.ua/ukrainian-it-industry-reboot-in-wartime.html> (дата звернення: 24.05.2022).
2. Бабак А. Рекордний ріст індустрії, роль айтивців у війні та оптимістичні прогнози на рік – кварталний звіт Асоціації IT Ukraine. ДОУ. URL: <https://dou.ua/lenta/news/research-of-the-association-it-ukraine/> (дата звернення: 24.05.2022).
3. Лемішовська О., Ходоровський В. Іт-технології в розвитку облікової методології. *Економіка та суспільство*. 2022. № 36. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-16> (дата звернення: 06.06.2022).

4. Мельник А. О., Прима В. І. ІТ-ринок в Україні: тенденції розвитку : Thesis. 2021. URL: <https://er.knutd.edu.ua/handle/123456789/18922> (дата звернення: 06.06.2022).
5. Україна 2022. Як не втратити свій шанс стати сильною державою Український інститут майбутнього. *Український інститут майбутнього*. URL: <https://uifuture.org/publications/ukrayina-2022-yak-ne-vtratyty-svij-shans-staty-sylnoyu-derzhavoyu/> (дата звернення: 24.05.2022).
6. Strelnykov O. Українське ІТ на воєнних рейках – що відбувається з галуззю просто зараз і чого чекати після перемоги. *ДОУ*. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/ukrainian-it-during-the-war/> (дата звернення: 24.05.2022).

Ключові слова: людський капітал, інвестування, ІТ газуль, ефективність економічного розвитку.

Key words: human capital, investment, IT sector, the efficiency of economic development.

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ Й ПРАКТИКИ

Керівник секції: в.о. завідувача кафедри трудового права
та права соціального забезпечення, доктор юридичних наук,
професор Г. І. Чанишева

Секретар секції: аспірант кафедри трудового права та права
соціального забезпечення К. С. Точило

ЧАНИШЕВА ГАЛІЯ ІНСАФІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
в.о. завідувача кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
доктор юридичних наук, професор*

ЩОДО УКЛАДАННЯ ТА ДІЇ КОЛЕКТИВНИХ ДОГОВОРІВ, УГОД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Реформування трудового законодавства України в умовах воєнного стану відбувається за двома основними напрямками – встановлення певних обмежень та особливостей організації трудових відносин із додержанням мінімальних трудових гарантій, з одного боку, та посилення захисту трудових прав працівників – з іншого. У першому випадку йдеться про норми Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року [1], в другому – норми Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту трудових прав працівників» від 12 травня 2022 року № 2253-IX [2]. Окремо також щодо другого напрямку варто виокремити посилення гарантій у сфері зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування, що тісно пов'язані зі сферою праці, передбачених Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану» від 21 квітня 2022 року [3].

Згідно з частиною другою ст. 14 Закону України від 15 березня 2022 року № 2136-IX на період дії воєнного стану призупиняється дія статті 44 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» та відповідних норм колективних договорів, якими передбачено обов'язок роботодавців відраховувати кошти первинним

профспілковим організаціям на культурно-масову, фізкультурну і оздоровчу роботу в розмірах, передбачених колективним договором та угодами, але не менше ніж 0,3 відсотка фонду оплати праці з віднесенням цих сум на валові витрати, а у бюджетній сфері – за рахунок виділення додаткових бюджетних асигнувань. Призупинення фінансування фактично означає призупинення відповідних видів роботи первинних профспілкових організацій в умовах дії воєнного стану.

Окремою нормою, закріпленою у ст. 11 Закону України від 15 березня 2022 року № 2136-IX, передбачена можливість зупинення дії окремих положень колективного договору за ініціативою роботодавця на період воєнного стану. Як видається, в цьому випадку доречним було б використання терміну «призупинення», а не «зупинення» з огляду на доцільність застосування єдиного понятійно-категоріального апарату.

Колективні угоди і колективні договори як акти соціального діалогу набувають особливого значення в умовах воєнного стану, оскільки є одним із видів колективного захисту трудових, соціальних і економічних прав та інтересів працівників як форми захисту їх прав та інтересів, фіксують досягнуті спільні домовленості, узгоджені рішення між сторонами соціального діалогу.

Посилення цієї форми захисту прав та інтересів працівників проявляється у змінах, внесених Законом України від 12 травня 2022 року № 2253-IX до Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України), Закону України «Про колективні договори і угоди». Законом України від 12 травня 2022 року № 2253-IX розширено сферу укладання колективного договору: якщо раніше частиною першою ст.11 КЗпП України та частиною першою ст. 2 Закону України «Про колективні договори і угоди» передбачалося укладення колективного договору на підприємствах, в установах, організаціях, які мають ознаки юридичної особи і застосовують найману працю, то у цей час у зазначених частинах закріплена норма про укладення колективного договору «на підприємстві, в установі, організації, а також з фізичною особою, яка використовує найману працю».

При цьому потрібно звернути увагу на дві наступні обставини: по-перше, норма про сферу укладання колективного договору, як і раніше, є імперативною, тобто передбачає обов'язкове укладання колективного договору. Це не зовсім корегується з європейськими трудовими стандартами в цій сфері, зокрема, положеннями ст. 6 «Право на укладання колективних договорів» Європейської соціальної хартії (переглянутої) від 3 травня 1996 року [4], якою прямо не передбачене обов'язкове укладання колективних договорів, а увага акцентується на «створенні механізму переговорів на добровільній основі між роботодавцями або організаціями роботодавців та організаціями працівників з метою регулювання умов праці за допомогою колективних договорів». Тобто одним із основних принципів ведення колективних переговорів з укладання колективного договору і їх добровільність. Але обов'язковість укладання колективного договору і добровільність

колективних переговорів з його укладання – це тісно взаємопов’язані, але різні принципи колективно-договірного регулювання.

Позиція законодавця щодо обов’язкового укладання колективного договору, відображена у зазначених вище нормах КЗпП України, Закону України «Про колективні договори і угоди», заслуговує на підтримку.

Отже, в умовах воєнного стану законодавчий підхід до укладання колективного договору залишається незмінним, а, навпаки, до обов’язкової сфери їх укладання включено укладання колективних договорів з роботодавцями-фізичними особами, які використовують найману працю.

Законом України від 12 травня 2022 року № 2253-IX викладно в новій редакції абзац перший частини сьомої ст. 65 Господарського кодексу України, в якій і до цього закріплювалася імперативна норма про укладання колективного договору на підприємстві. Обов’язкове укладення колективного договору на підприємстві завдяки новій редакції абзацу першого частини сьомої ст. 65 Кодексу не скасоване, оскільки слова «має укладатися» замінено одним словом – «укладається». Отже, в такому випадку було лише узгоджено в цій частині зміст статей чинних законодавчих актів – ст. 11 КЗпП України, ст. 65 Господарського кодексу України і ст. 2 Закону України «Про колективні договори і угоди».

У зв’язку з цим викликає заперечення твердження в коментарях до Закону України від 12 травня 2022 року № 2253-IX про те, що «зміни в даному аспекті мають двоякий характер, оскільки деякі норми спрямовані на розширення добровільного підходу в даному питанні, а інші, навпаки, підвищують роль колективних договорів та угод» [5].

На нашу думку, внесені зміни до деяких законодавчих актів України Законом від 12 травня 2022 року № 2253-IX не свідчать про намір законодавця перевести укладання колективних договорів на добровільну основу, оскільки метою цих змін є саме посилення захисту трудових прав працівників за допомогою правових актів соціального діалогу – колективних угод і колективних договорів. Тому висловлена вище точка зору про запровадження Законом України від 12 травня 2022 року № 2253-IX добровільних засад укладання колективного договору видається хибною.

Другою обставиною, на яку варто звернути увагу, є те, що Законом України від 12 травня 2022 року № 2253-IX не передбачена кількість працівників у роботодавця-фізичної особи, з представниками яких має укладатися колективний договір. І це питання, як видається, потребує чіткого законодавчого визначення.

Як відомо, роботодавці-фізичні особи поділяються на дві групи: фізичні особи-суб’єкти підприємницької діяльності, які використовують найману працю для отримання прибутку, і фізичні особи-пересічені громадяни, метою застосування найманої праці для яких є задоволення власних потреб або потреб своєї родини. Що стосується першої групи роботодавців-фізичних осіб, то необхідність обов’язкового укладання з ними колективного договору не підлягає сумнівам. Вочевидь, запро-

ваджуючи у відповідних статтях КЗпП України і Закону України «Про колективні договори і угоди» укладання колективного договору з роботодавцем-фізичною особою, законодавець мав на увазі саме фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності.

Водночас колективного захисту за допомогою колективного договору потребують й наймані працівники, які працюють у роботодавця-фізичної особи, який підприємницькою діяльністю не займається. Ця категорія найманих працівників не повинна «випадати» із сфери колективно-договірного регулювання. Оскільки ж в нових редакціях ст. 11 КЗпП України і ст. 2 Закону України «Про колективні договори і угоди» про них не згадується, а зазначеними вище змінами передбачено укладання колективного договору з «фізичною особою, яка використовує найману працю», то в такому випадку не можна забувати про цю категорію роботодавців-фізичних осіб.

Чинними законами не передбачена кількість працівників у роботодавця-фізичної особи, з представниками яких має укладатися колективний договір. І це питання, як видається, потребує чіткого законодавчого визначення, навряд чи доцільним є укладання колективного договору з роботодавцем-фізичною особою, який застосовує найману працю однієї-декількох осіб (наприклад, водія, секретаря, домогосподарки тощо). У такому випадку варто було б встановити мінімальну кількість найманих працівників, наприклад, не менше 3-5 осіб. Що ж стосується роботодавців-суб'єктів підприємницької діяльності, то доцільно було б передбачити кількість працюючих за трудовим договором не менше 10-15 осіб.

Законом України від 12 травня 2022 року № 2253-IX викладено в новій редакції ст. 18 КЗпП України щодо поширення дії колективного договору на всіх працівників. Ідеться про всіх працівників підприємства, установи, організації, а також фізичної особи, яка використовує найману працю, «незалежно від того, чи є вони членами професійної спілки».

Також зазначеним Законом внесено зміни до ст. 12 КЗпП України і ст. 9 Закону України «Про колективні договори і угоди» щодо укладання та дії колективного договору з метою посилення захисту трудових прав працівників. Зокрема, в новій редакції викладено норму про укладання колективного договору на новоствореному підприємстві. Передбачається, що на такому підприємстві «колективний договір укладається за ініціативою однієї із сторін». Зазначена норма замінила попередню норму про обов'язкове укладання колективного договору протягом трьох місяців після створення підприємства за ініціативою однієї із сторін. Цю норму також слід оцінити позитивно, оскільки раніше чинні обмеження (три місяці) на практиці призводили до того, що із закінченням зазначеного терміну колективний договір на підприємстві, в установі, організації так і не укладався.

Список використаних джерел:

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту трудових прав працівників: Закон України від 12 травня 2022 року № 2253-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2253-20#Text>
3. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування сфер зайнятості та загальнообов'язкового державного соціального страхування на випадок безробіття під час дії воєнного стану: Закон України від 21 квітня 2022 року № 2220-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2220-IX#Text>
4. Європейська соціальна хартія (переглянута) (Страсбург, 3 травня 1996 року). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
5. Закон щодо посилення прав працівників: що нового для роботодавців? https://biz.ligazakon.net/analitics/211675_zakon-shchodo-posilennya-prav-pratsvnikv-shcho-novogo-dlya-robotodavstv

Ключові слова: колективні угоди, колективні договори, укладання колективних договорів, угод, дія колективних договорів, угод, воєнний стан.

Key words: collective agreements, collective contracts, conclusion of collective agreements, contracts, the effect of collective agreements, contracts, martial law.

YAROSHENKO OLEG

*Yaroslav Mudryi National Law University,
Vice-rector for educational and methodological work,
doctorate in Legal Sciences, professor*

THE EXPERIENCE OF THE MEMBER STATES OF THE EUROPEAN UNION IN THE USE OF MEDIATION IN THE ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

Support and development of freedom and security, guarantee of human rights and freedoms, ensuring the administration of fair justice are the priority tasks of a modern democratic society. In complex, but natural and extremely necessary processes of integration, international cooperation, there is a problem of effective interaction, the problem of overcoming various conflicts and disputes that arise at different levels. The universal and fundamental need of modern society within different legal systems is to ensure justice and consent. One of such practical areas of achieving reconciliation and agreement in resolving various conflicts (disputes) is the mediation procedure.

Mediation refers to the so-called alternative dispute resolution, abbreviated as ADR (Alternative Dispute Resolution). The concept of ADR was introduced into practice in the 70s of the twentieth century in the United

States and ten years later became widely used. Without mediators in the field of economy, politics, business in this country there is no serious negotiation process. There is a National Institute for Dispute Resolution, which develops new methods of mediation, and private and public mediation services. Great influence is the American Arbitration Association, which has approved its Rules of Arbitration and Mediation, which are used, including in the consideration of internal disputes. In the 90's the English term ADR practically became an international concept. In some countries, attempts have been made to replace it with certain counterparts, such as MARC (*les modes alternatives de resolution des conflits*) or RAD (*reglement alternatif des differends*) in France and Canadian Quebec, or AKR (*aussergerichtlichen Konfliktregelung*) in Germany.

Legislative regulation of the institution of mediation began in 1999. When deciding on the standards of the Council of Europe (CoE) and the European Union (EU) in the field of independence and efficiency of the judiciary, the first document that immediately comes to mind is the European Convention on Human Rights, in particular, Art. 6 of the Convention, which protects the right to a fair trial (Council of Europe, 1950). The Tampere European Council called on EU member states to introduce alternative out-of-court procedures, among which mediation has become one of the main methods. To this end, in 2008 the European Union adopted Directive 2008/52 / EU of the European Parliament and of the Council on certain aspects of mediation in civil and commercial matters, and a number of recommendations and guidelines. This Directive applies to international disputes, however, according to paragraph 8 of the Preamble, "nothing should prevent the application of these provisions also in internal mediation processes" (European Parliament, 2008).

In the legal space of European countries, mediation is increasingly used in resolving administrative and legal conflicts. The argument in favor of the use of mediation in administrative relations is expressed in Recommendation (2001) 9 of the Committee of Ministers of the Council of Europe to member states on alternatives to litigation between administrative authorities and parties of 5 September 2001, which emphasizes that court proceedings practices are not always suitable for the settlement of administrative disputes, and that the use of alternative means of settling administrative disputes makes it possible to resolve these problems and bring the administrative body closer to the public. In particular, attention is drawn to the fact that the main advantages of alternative means of resolving administrative disputes can be simple and flexible procedures, which, in turn, allows you to resolve disputes faster and more economically (Committee of Ministers of the Council of Europe, 2001).

This Recommendation stipulates the conditions for the application of the mediation procedure for the resolution of administrative disputes: it should be possible to settle administrative disputes by means other than judicial (in some cases); alternative means are not a way to evade the obligations or the rule of law by the parties to the dispute; alternative means of resolving administrative conflicts should in all cases involve judicial review, as it is a guarantee of protection of rights for the parties; alternative means

of resolving a legal conflict must ensure respect for the principles of equality and impartiality, as well as respect for the rights of the parties.

European law, in particular the European Convention on Human Rights, guarantees everyone the right of access to a court. And this right cannot be changed by transferring the case to mediation. It is also important to remember that mediation is not a panacea. It can only be an aid when the parties are ready and able to take part in mediation. In most cases, the courts will continue to resolve conflicts and make decisions. However, the judge usually looks to the past and decides what happened wrong in it, the mediator, on the contrary, encourages the participants to focus on the real future.

It should be noted that in the European Union, mediation is seen not only as a way to resolve disputes where conflicts have already arisen, but also as a way to prevent disputes (conflicts) in the future, which certainly expands the scope of mediation. Due to the fact that the procedural flexibility of the mediation procedure allows the use of mediation in different situations, there is no clear regulation of mediation methods. Legislation in almost all EU countries has deliberately abandoned attempts to regulate methods as such. The parties to the dispute, as well as mediators have the right to choose the most effective ways to resolve disputes in each case, setting precedents.

The transition of our country to market economic relations, the legal regulation of which is carried out on the basis of qualitatively new legislation to a greater extent opens wide opportunities for the use of non-state forms of conflict resolution, which will significantly relieve the state judicial system. These methods are considered as an alternative to state justice and are therefore called alternative forms of dispute resolution. In international practice, conciliation procedures have been used to resolve legal conflicts, such as: settlement of a dispute by the parties themselves through negotiations (negotiation); settlement of the dispute with the help of an independent mediator, which facilitates the parties to reach an agreement (mediation, conciliation); settlement of the dispute with the help of an intermediary-arbitrator, who in case of failure to reach an agreement is authorized to resolve the dispute by arbitration (med-art); dispute resolution with the participation of business leaders, their lawyers and a third independent person who presides over the hearing (mini-trial).

The basic idea of the development of justice (in particular, administrative) is the search for new methods and ways of resolving legal disputes, which includes the development of conciliation procedures as part of a more general process of optimizing the consideration and resolution of the case. The legal nature of conciliation procedures originates from the notion of judicial activity as a purely conciliation procedure, the purpose of which is to maintain balance and stability in society, the possibility of concluding an amicable agreement as a dispute settlement procedure.

Mediation can be seen as an additional and effective mechanism for protecting human rights and ensuring the rule of law and consent in society. Mediation can provide a speedy resolution of disputes at the lowest cost through processes tailored to the needs of the parties. In addition, the

agreements reached in the mediation process are more likely to be voluntarily adhered to, and friendly and lasting partnerships will be maintained between the parties. Such benefits are becoming increasingly apparent and effective in situations that are, *inter alia*, international in nature between entities.

Various approaches to the regulation of conciliation procedures in administrative proceedings have been created by world practice. However, the list of such procedures and the degree of formal and actual coercive measures may vary from country to country. There are countries with mandatory application of conciliation procedures before filing a lawsuit, countries whose legislation provides for voluntary parties to conciliation proceedings, as well as states that prefer indirect incentives for the parties to undergo pre-trial conciliation proceedings. However, all these approaches are united by one common pattern – the activity of the parties in the field of conciliation is approved and often regulated.

Despite some contradictions, the gradual introduction of the institution of mediation is not just possible, but a necessary measure that will promote the legal culture of the population, help unload the system of administrative courts of Ukraine and promote the peaceful settlement of public disputes. After all, mediation is one of the most common alternative ways of resolving disputes in foreign countries, which helps to relieve the judiciary from a significant number of cases that can be successfully considered by civilized methods, without recourse to the judiciary. The introduction of the institution of mediation in Ukraine at the legislative level is long overdue and necessary. The use of such means will only contribute to the full and comprehensive protection of the rights and interests of individuals and legal entities, including in relations of power and management. At the same time, the prospects for the introduction of such an alternative dispute resolution will help, first of all, to reduce the workload of administrative courts, as well as open the way for applicants to find the most favorable satisfaction of their claims.

The purpose of mediation is to reach an agreement, ie such agreements that will be acceptable to all parties to the dispute. Of course, the ideal is to find a solution that reflects and optimally reconciles their interests in the sense that each party gains something and loses nothing significantly. However, mediation does not always have to involve a detailed reconciliation of all the factual and legal circumstances of the case. The mediator does not conduct a formalized process, does not call witnesses and experts, and his goal is not to establish the truth – neither objective nor procedural. In fact, through mediation, people learn to talk to each other in a new way, listen and understand the other side. Mediation forms a sense of responsibility for one's own behavior and develops dialogue and activity. Thus forms the foundations of public communication and civil society.

Ключові слова: mediaція, адміністративна юстиція, медіатор, альтернативне вирішення спору, примирні процедури.

Key words: mediation, administrative justice, mediator, alternative dispute resolution, conciliation procedures.

АМЕЛІЧЕВА ЛІЛІЯ ПЕТРІВНА

*Донецький національний університет імені Василя Стуса,
професор кафедри цивільного права і процесу,
доктор юридичних наук, доцент*

ЩОДО ПОНЯТТЯ ГЕНДЕРНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЛЮДИНИ У СВІТЛІ ПРАВ НА ЇЇ ОСОБИСТЕ ЖИТТЯ ТА НА ГІДНІ УМОВИ ПРАЦІ

Ми досі ще рятуємо дистрофію тіл, а за прогресуючу дистрофію душ – нам байдуже.

Василь Стус

Із динамічним розвитком 4-го покоління прав людини в суспільному житті світової спільноти у другій половині XX століття формуються новітні права, такі як право на особисте життя, право на гідні умови праці (право на гідну працю) тощо. Такі права базуються на незалежності і альтернативності особи у виборі правомірної поведінки, яка базується на автономії людини, у межах єдиного правового поля, норм моралі та релігії [1]. Ці новітні права випливають із фундаментальних людських прав на життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність, безпеку й працю. У XXI столітті у лексико-семантичному полі права на особисте життя [2, с. 3–4] і права на гідну працю [3, с. 233–234] як особливих системоутворюючих одиниць, що володіють складною і досить своєрідною структурою, складові елементи яких пов'язані між собою парадигматичними відносинами [4], увійшло поняття «гендерна ідентичність», що є наразі малодослідженим в правовій науці.

До лексико-семантичного поля комплексного за своїм характером права на особисте (приватне) життя, що включає в себе таку компоненту як право на самоідентичність (самовизначення), належать складні й навіть «громіздкі» правові конструкції такі, як: «фізична, психологічна й моральна недоторканість», «недоторканість приватного життя», «ідентичність і самостійність». Саме до юридичної конструкції «ідентичність і самостійність» і тяжіє поняття «гендерна ідентичність», виходячи із положень Керівництва ЄСПЛ із застосування статті 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя) Європейської конвенції з прав людини [2, с. 3–4].

Лексико-семантичне поле іншого складного за змістовним наповненням поняття «право на гідну працю», а конкретніше його складника – «трудові права та заборона дискримінації», також включає в себе поняття «гендерна ідентичність» [3, с. 125]. Зазначене обґрунтовується тим, що у зв'язку із розвитком антидискримінаційного законодавства у сфері праці під впливом концепції гідної праці поняття «гендерна ідентичність» з 2015 року закріплене у ст. 2¹ КЗпП України як «захищена ознака», за якою забороняється дискримінація працівників. Проте

визначення цього поняття на законодавчому рівні, на жаль, не закріплене й до нині.

Проте, науково обґрунтована дефініція цього поняття передбачається у Зводі юридичних принципів застосування міжнародно-правових норм з прав людини щодо сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності – «Джок'якартські принципи», де зазначається, що гендерна ідентичність є невід'ємним елементом гідності й особистості кожної людини і не повинна бути підставою для дискримінації або порушень [5]. Під гендерною ідентичністю розуміється глибоке усвідомлення тією чи іншою особою внутрішніх та індивідуальних особливостей гендерної приналежності, яка може як збігатися, так і не збігатися зі статтю з народження, включно з індивідуальним відчуттям свого тіла (за наявності особистого волевиявлення може супроводжуватися зміною зовнішності або фізіологічних функцій медичними, хірургічними або іншими засобами), та інші прояви, серед яких одяг, мова й особливості поведінки [5]. Завдяки цим принципам представники ЛГБТІ-спільноти відстоюють свої майнові і немайнові права в судовому порядку, але переважно на сьогодні лише у розвинених країнах.

Нині існують проблеми в багатьох країнах з правом на самоідентичність (самовизначення) небінарних людей. Людей, які ідентифікують себе з небінарним гендером. Небінарний гендер є спектром гендерної ідентичності, який не входить у бінарну систему чоловічої або жіночої ідентичностей [6; 7]. У таких людей небінарна гендерна ідентичність може просто виходити за межі традиційної бінарної гендерної системи, бути комбінацією чоловічого та жіночого гендера (бігендерність, тригендерність), бути плаваючою, тобто мінливою з часом (гендерфлюїдність, від англ. fluidity – «рухливість, мінливість»), або ж повністю відсутня (агендерність) [8]. Небінарні особи часто відчувають обмеження своїх як майнових прав (право на гідні умови праці, насамперед право на справедливу оплату праці, на пенсійне забезпечення тощо), так і немайнових (право на особисте життя, гідне ставлення у суспільстві і на роботі тощо).

Нещодавно в Австралії, в США почали видавати небінарним особам гендерно-нейтральні паспорти, за якими у графі «стать» стоїть відмітка «Х». Володільці цих паспортів після їх отримання стали почуватися більш щасливими, адже, як вони зауважували, закінчився, так званий, «строк їхнього тюремного ув'язнення» [9; 10].

В Україні, як і в багатьох країнах світу, й досі в юриспруденції не було системно і комплексно досліджено поняття «гендерної ідентичності» у якості невід'ємного елементу права на особисте життя і права на гідні умови праці. На наш погляд, наразі вкрай необхідно в чинному законодавстві (конституційному, цивільному, трудовому тощо) приділити увагу новітньому соціальному феномену – гендерній ідентичності та її різновидам. Бажано було б розробити правові механізми захисту прав на особисте життя й на гідні умови праці людини, пов'язані із проблемами визначеності їхньої гендерної ідентичності, враховуючи Звід юридичних принципів застосування міжнародно-правових норм

з прав людини щодо сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності «Джок'якартські принципи».

Список використаних джерел:

1. Бунчук О. Новітні людські права: прийняти не можна заборонити. Сайт юридичного факультету Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. URL: <https://law.chnu.edu.ua/novitni-liudski-pravapryiniaty-ne-mozhna-zaboronyty/#>
2. Руководство по применению статьи 8 Европейской конвенции по правам Человека. Право на уважение частной и семейной жизни. 114 с. Совет Европы. Европейский суд по правам человека, 2017. URL: <https://cutt.ly/jjG2fZe>
3. Амелічева Л. П. Теоретичні та аксіологічні засади правового регулювання гідної праці в сучасних умовах державотворення: монографія. Вінниця: ТОВ «Твори», 2020. 360 с.
4. Эгамназаров Х. Х. О понятии лексико-семантического поля в лингвистике. Учёные записки. 2018. № 1. С. 185–189.
5. Джокьякартские принципы. Принципы по применению международно-правовых норм о правах человека в отношении сексуальной ориентации и гендерной идентичности. Університет Гаджа Мада. Джокьякарта, 6–9 ноября 2006 года. 2007. 40 с. URL: <https://goo-gl.su/t0P1Jv1>
6. Bear Bergman, Meg-John Barker, Genderqueer and Non-Binary Genders (2017), Palgrave Macmillan, p. 43.
7. Usher, Raven, (2006). North American Lexicon of Transgender Terms. San Francisco. ISBN 978-1-879194-62-5. OCLC 184841392.
8. Otis, Hailey. Genderqueer: What It Means. *Ursidae: The Undergraduate Research Journal at the University of Northern Colorado*. 2015. Vol. 4, № 3.
9. Вопросы прав человека, связанные с гендерной идентичностью и сексуальной ориентацией. Совет Европы. URL: <https://cutt.ly/4JGBCvO>
10. «Х» в графе «пол». В США выдали первый гендерно-нейтральный паспорт. BBS NEWS/Русская служба. URL: <https://www.bbc.com/russian/institutional-50098149>

Ключові слова: обмеження, гендерна ідентичність, право на особисте життя, право на гідні умови праці.

Key words: restrictions, gender identity, right to private life, right to decent working conditions.

LAGUTINA IRYNA

*National University "Odesa Law Academy",
Professor of Labour Law and Social Security Law Department,
Doctor of Legal Sciences, Professor*

TELEWORKING: VECTORS OF CHANGE

The system of labour rights as a theoretical construction is modified, improved, developed, reflecting the achievements of theory, law and practice. The system of individual and collective labour rights of employees is enriched with the emergence of new rights.

Modern world trends in the transformation of employment and the emergence of its remote forms require theoretical justification. The scientific community of different countries uses different terms, which are synonymous in nature, but in content can reflect different aspects of the manifestation of remote employment.

Telework increased over the last decade and tremendously in response to the COVID-19 pandemic.

Remote working has exploded in 2020, with estimates suggesting that almost 40 % of people employed in the EU started teleworking fulltime as a result of the pandemic. However, there are regional disparities. In 2019, remote working was more common in northern European countries such as Sweden, Finland and Denmark – and these countries have also seen the biggest proportion of workers begin to telework during the pandemic. It's partly because there are more jobs in sectors conducive to remote work [1].

In October 2020, the Pew Research Center conducted a survey about telework among workers in nine industries and found that the majority of workers in four of those industries indicated that their job can be done from home: 84 % in banking, finance, accounting and real estate, 84 % in information and technology, 59 % in education and 59 % in professional, scientific and technical services. However, there has not been any research to date comparing worker well-being across occupations and industries in relation to telework [2]. Whereas most jobs in finance, corporate management, and professional and scientific services could plausibly be performed at home, very few jobs in agriculture, hotels and restaurants, or retail could be [3].

As from 1 July 2022, the Luxembourg rules on telework resulting from an agreement of 20.10.2020 between social partners will become unavoidable in practice. In parallel, for companies of the Luxembourg financial sector, the «CSSF Circular 21/769 on governance and security requirements in relation to tasks or activities carried out through telework» will need to be complied with. Companies will enter into their «post-pandemic» operational mode, with on the one hand, employees coming back to the office and, on the other hand, employees being officially allowed to work remotely according to the procedures set in place permanently within the companies [4].

In Japan IT giant Fujitsu, for one, launched a «Work Life Shift» program last year that transformed the office into a «collaboration hub» for hybrid work. It also created more clearly defined job roles, making it easier for its 80,000 employees in Japan to work remotely [5]. Car maker Honda, mobile carrier SoftBank and telecom company NTT Communications have all made similar allowances for remote work. Although not every country may be as keen on remote work as the US or UK, hybrid and remote trends are here to stay. although not every country may be as keen on remote work as the US or UK, hybrid and remote trends are here to stay.

However, telework has both beneficial and adverse effects for worker health and well-being. Telework outcomes seem to be regulated by working context and job characteristics, including autonomy and support. The extent of telework also plays a primary role in predicting the job satisfaction and overall health of teleworkers. Employees experienced lower levels of social support when teleworking full-time, versus hybrid or in-office workers, and subsequently lower levels of vigor than workers who had a hybrid or face-to-face work arrangement. That said, employees teleworking eight hours or less may be at a decreased risk of experiencing depression, while those working extended telework hours may experience depressive symptoms at the hand of social isolation and reduced social support.

As one might expect, the effects of pandemic-related mobility restrictions are largely driven by knowledge-intensive occupations where teleworking is more feasible. These include occupations such as software development and marketing. By contrast, in occupations such as food preparation or driving, which typically require physical presence at the workplace, the share of advertised telework in online job ads increased very little, confirming evidence from other sources [6].

Here's what's even more remarkable that enterprises are calling employees back to the workplace – but not all of them. This is stoking resentment among employees and employers. By selecting which employees have to return to the office, and which can have flexible working, employers are inadvertently creating off-kilter workplace dynamics. It's leading some employees to challenge such decision making at a corporate level. Enterprises incapable of flexibility will haemorrhage the quality employees [7].

However, high levels of telework adoption might also be counterproductive: some workers start feeling isolated, and communication and knowledge flows within the company could become more difficult. Lack of social interactions and the fusing of private and professional life as the major downsides of teleworking.

Finally, policies should protect employees from excessive teleworking by adapting the legal environment – with a special focus on health insurance coverage for remote working and the right to disconnect. Importantly, regulations should ensure this working arrangement remains a choice made jointly by employers and employees. Dialogue among social partners will be crucial to achieving these goals [8].

Protecting and promoting health and well-being in teleworking requires a comprehensive set of measures to provide a healthy and safe work

environment, including adequate organisation of the work. The reporting of occupational illness and injury by occupational health practitioners to the relevant health authorities is an important way to track the incidence of occupational health outcomes and monitor the efficacy of workplace interventions. Illnesses and injuries, arising out of or during the course of telework, may be less likely to be reported as occupational diseases and accidents [9]. Occupational health practitioners should assess the work-relatedness of injuries and illnesses among teleworkers and should report cases to occupational health registries while ensuring confidentiality for employees.

Digitisation and automation technologies also have an impact on ethical principles not necessarily enshrined in legislation but commonly addressed under ethical guidelines and codes of conduct. For example, ethical concerns are raised in relation to the trustworthiness of technologies, the transparency and explainability of the actions of AI systems, the «human in control» principle and fairness of AI-based decisions, bringing into focus issues around accountability, responsibility and liabilities [10, p. 23].

Governments, employers and employees all have a role in protecting and promoting health and safety while teleworking, including ergonomics, mental health and well-being. The establishment, implementation and protection of employees' labour rights will create the conditions for the development of the rule of law, where the rule of law prevails. Legal regulation of the peculiarities of labour regulation of remote employees in the current labour legislation of Ukraine contributes to ensuring compliance, implementation of fundamental principles and rights in the field of labour.

References:

1. Ceurstemont S. Teleworking is here to stay – here's what it means for the future of work. URL: <https://ec.europa.eu/research-and-innovation/en/horizon-magazine/teleworking-here-stay-heres-what-it-means-future-work>
2. Telework and Worker Health and Well-Being: A Review and Recommendations for Research and Practice. URL: <https://www.mdpi.com/1660-4601/19/7/3879/htm>
3. Dingel J., Neiman B. How many jobs can be done at home? URL: <https://voxeu.org/article/how-many-jobs-can-be-done-home>
4. Teleworking in Luxembourg – Are you ready for 1 July 2022? URL: <https://www.allenoverly.com/en-gb/global/news-and-insights/publications/teleworking-in-luxembourg-are-you-ready-for-1-july-2022>
5. The countries resisting remote work. URL: <https://www.bbc.com/worklife/article/20220511-the-countries-resisting-remote-work>
6. Strengthening Economic Resilience Following the COVID-19 Crisis: A Firm and Industry Perspective, OECD Publishing, 2021.
7. Christian A. The simmering tension between remote and in-office employees. URL: <https://www.bbc.com/worklife/article/20220408-the-simmering-tension-between-remote-and-in-office-workers>

8. Teleworking is here to stay and may raise productivity if implemented appropriately. URL: <https://voxeu.org/article/teleworking-here-stay-and-may-raise-productivity-if-implemented-appropriately>
9. Healthy and safe telework: technical brief. Geneva: World Health Organization and the International Labour Organization, 2021. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/---lab_admin/documents/publication/wcms_836250.pdf
10. Eurofound (2022). Ethics in the digital workplace. Publications Office of the European Union, Luxembourg. URL: https://www.eurofound.europa.eu/sites/default/files/ef_publication/field_ef_document/ef22038en.pdf

Ключові слова: трудове право, працівник, дистанційна робота, віддалена робота, права.

Key words: labour law, employee, telework, remote work, rights.

БОРИЧЕНКО КАТЕРИНА ВАЛЕРІЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
доктор юридичних наук, доцент*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЗДІЙСНЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВАГІТНИХ ЖІНОК В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах розвитку України як соціальної держави основним її завданням є забезпечення рівня мінімальних гарантій для населення. У зв'язку з воєнним станом, запровадженим в Україні з 24 лютого 2022 року, економічною кризою та неможливістю на цьому етапі знизити рівень бідності, держава, у першу чергу, повинна забезпечувати тих осіб, які в силу певних об'єктивних обставин не в змозі самостійно досягти достатнього рівня життя. До такої категорії, зокрема, відносяться і вагітні жінки, від ефективності соціального захисту яких залежить не лише рівень життя, збереження здоров'я та швидкість відновлення їх працездатності, але й життя і здоров'я дитини.

Одним з найпоширеніших та найефективніших видів соціального захисту вагітних жінок є грошові виплати у зв'язку з вагітністю та пологами, порядок призначення та здійснення яких урегульований Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 23.09.1999 № 1105-XIV, Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 21.11.1992 № 2811-XII, постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми» від 27.12.2001 № 1751 та деякими іншими нормативно-правовими актами.

Здійснення грошових виплат у зв'язку з вагітністю та пологами як у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, так і у системі державної соціальної допомоги пояснюється дещо

різним правовим статусом майбутніх мам-найманих працівниць, підприємців, які відповідно до закону звільнені від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, та жінок, не застрахованих у системі соціального страхування (жінок із числа військовослужбовців, непрацюючих жінок або таких, які зареєстровані як безробітні, студенток, аспіранток, докторанток тощо), що впливає на порядок визначення розміру допомоги, джерело її фінансування та суб'єкта призначення і виплати.

Так, відповідно до ст. 25 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», «допомога по вагітності та пологах застрахованій особі виплачується у розмірі 100 % середньої заробітної плати (доходу), обчисленої у встановленому законодавством порядку, незалежно від страхового стажу жінки за весь період відпустки у зв'язку з вагітністю та пологами, тривалість якої становить 70 календарних днів до пологів і 56 (у разі ускладнених пологів або народження двох чи більше дітей – 70) календарних днів після пологів. Жінкам, віднесеним до 1-3 категорій осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, допомога по вагітності та пологах виплачується за 180 календарних днів зазначеної відпустки» [1].

Допомога у зв'язку з вагітністю та пологами відповідно до ст. 9 Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» також виплачується залежно від перебігу пологів, кількості народжених дітей та статусу жінки протягом 126 (140/ 190) календарних днів «у розмірі 100 % середньомісячного доходу (стипендії, грошового забезпечення, допомоги по безробіттю тощо) жінки, та не може бути меншою 25 % від розміру встановленого законом прожиткового мінімуму для працездатної особи із розрахунку на місяць» (станом на червень 2022 року – 620,25 грн) [2].

Допомога по вагітності та пологах у системі загальнообов'язкового державного страхування, як правило, виплачується за місцем роботи вагітної. Проте за трохи більше ніж три місяці військової агресії Російської Федерації проти України стало зрозуміло, що у районах активних бойових дій, тимчасової окупації території нашої держави визначений законом порядок здійснення названої грошової виплати не може бути реалізований та виключно з процедурних причин обмежує права тимчасового непрацездатних через вагітність та пологи жінок на соціальний захист та достатній життєвий рівень.

Саме тому відповідно до п. 2.1. Порядку надання матеріального забезпечення за рахунок коштів Фонду соціального страхування України деяким категоріям застрахованих осіб, затвердженого постановою правління Фонду від 24.01.2017 № 8, на період дії правового режиму воєнного стану по всій території України застраховані особи, які мають оригінал листка непрацездатності, виданий відповідно до Інструкції про порядок видачі документів, що засвідчують тимчасову непрацездатність громадян, затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 13.11.2001 № 455, або електронний листок непрацездатності, сформований відповідно до Порядку видачі (формування) листків

непрацездатності в Електронному реєстрі листків непрацездатності, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.06.2021 № 1234, та не можуть реалізувати своє право на отримання допомоги по вагітності та пологам через свого роботодавця у зв'язку із проведенням бойових дій на території його розташування, можуть самостійно звернутися до робочого органу виконавчої дирекції Фонду соціального страхування України за місцем свого тимчасового перебування для призначення матеріального забезпечення.

Жінкам, які не застраховані в системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, допомога призначається і виплачується органами соціального захисту населення за місцем їх проживання. Подати відповідну заяву разом з пакетом документів можна «поштою до органів соціального захисту населення районних держадміністрацій або в електронній формі (через офіційний веб-сайт Мінсоцполітики, інтегровані з ним інформаційні системи органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування або Єдиний державний веб-портал електронних послуг). Заяви з необхідними документами також приймаються уповноваженими посадовими особами виконавчого органу сільської, селищної, міської ради відповідної територіальної громади та посадовими особами центру надання адміністративних послуг, які передають їх протягом трьох робочих днів з дати їх надходження відповідному органу соціального захисту населення» [3].

Таким чином, варто констатувати, що не дивлячись на воєнний стан, що триває в Україні, нею повністю виконуються позитивні зобов'язання у соціальній сфері, що передбачають вжиття всіх належних заходів забезпечення, зокрема, права вагітних жінок на соціальний захист у виді допомоги по вагітності та пологам, зокрема процедурного характеру, що спрощують доступ до досліджуваної грошової виплати шляхом надання можливості скоротити ланцюжок зобов'язаних суб'єктів, від активних дій яких залежить отримання грошових виплати жінкою.

Список використаних джерел:

1. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 49–51. Ст. 376
2. Про державну допомогу сім'ям з дітьми: Закон України від 21.11.1992 № 2811-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 5. Ст. 21.
3. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 № 1751. *Офіційний вісник України*. 2001. № 52. Ст. 2365

Ключові слова: право на соціальний захист, грошові виплати, вагітність та пологи, тимчасова непрацездатність, достатній життєвий рівень.

Key words: the right to social protection, cash benefits, pregnancy and childbirth, temporary incapacity for work, adequate standard of living.

КРАСНОВ ЄГОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

*Верховний Суд,
суддя, кандидат юридичних наук, доцент*

ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

В умовах військової агресії РФ проти України мільйони українців зіштовхнулися з необхідністю захисту належних їм прав у сфері соціального забезпечення. Ситуація, яка склалася в цій сфері, пов'язана з окупацією окремих територій України, релокацією органів Пенсійного фонду України, органів соціального захисту, у деяких випадках з їх руйнацією, евакуацією громадян України до інших регіонів, виїздом їх за кордон і т.ін. У зв'язку з цим Уряду треба було негайно вживати заходів для забезпечення можливості громадян здійснювати свої права у сфері соціального забезпечення.

У таких складних умовах було забезпечено своєчасне отримання пенсій, допомог, інших соціальних виплат. Водночас виникла низка інших питань, які потребували негайного вирішення. Одним із таких питань стало питання про те, куди треба звертатися із заявою про призначення пенсії за віком в умовах воєнного стану. Громадянам України надано можливість звертатися за наявності усіх необхідних документів до будь-якого сервісного центру Пенсійного фонду України. При цьому для призначення пенсії не мають значення місце прописки та фактичного проживання особи (регіон, країна). Пенсійний фонд України володіє реєстром застрахованих осіб Державного реєстру загальнообов'язкового державного соціального страхування, в якому зберігається інформація про кожну особу, яка працювала.

Витяг з реєстру застрахованих осіб містить такі дані: статус застрахованої особи; статус отримувача страхової виплати; дані про набутий страховий стаж застрахованої особи; відомості про період трудових відносин; відомості щодо нарахованої заробітної плати (доходу) застрахованої особи, що враховується для розрахунку страхових виплат та страхового стажу; відомості про особливі умови праці, що дають право на пільги в пенсійному забезпеченні та із загальнообов'язкового державного соціального страхування; відомості про суми добровільних внесків, передбачених договором про добровільну участь; відомості про суми доплати до мінімального страхового внеску відповідно до статті 24 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; дані пенсійної справи; відомості про інші види загальнообов'язкового державного соціального страхування. Витяг формується і надсилається автоматично в персональний кабінет.

Потрібно враховувати те, що в умовах воєнного часу робота сервісних центрів Пенсійного фонду України в деяких регіонах є обмеженою через активні бойові дії або окупацію певної території. У цих випадках

такі органи взагалі можуть бути позбавлені можливості працювати, тому перед зверненням особі необхідно уточнити, до якого саме сервісного центру їй слід звертатися із заявою про призначення пенсії.

Нормативною основою звернення за призначенням пенсії є положення Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 9 липня 2003 року № 1058-IV [1] та Порядку подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», затвердженого постановою правління Пенсійного фонду України [2].

Міністерство соціальної політики України також запевнило, що держава продовжить виплачувати призначені державні соціальні допомоги громадянам України упродовж воєнного стану плюс один місяць після його припинення або скасування [3]. Під час дії воєнного стану особам, які отримують державну соціальну допомогу не потрібно звертатися за її перепризначенням або підтвердженням права на отримання.

Відповідні норми закріплені в постанові Кабінету Міністрів України «Деякі питання надання державної соціальної допомоги на період введення воєнного стану» від 07.03.2022 р. № 214 [4]. Особливості надання державної соціальної допомоги «на період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення чи скасування» передбачені у підпункті першому пункту першого цієї постанови.

Згідно з пунктом другим постанови Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 р. № 214 «у разі, коли отримувачами державної соціальної допомоги особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю, державної соціальної допомоги особам, які не мають права на пенсію, та особам з інвалідністю пропущено строк переогляду допомоги, виплата таких видів допомоги не зупиняється на період введення воєнного стану та одного місяця після його припинення чи скасування».

При наданні державної соціальної допомоги в умовах воєнного часу норми постанови Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2020 р. № 264 «Деякі питання надання державної соціальної допомоги» протягом періоду воєнного стану та одного місяця після дати його припинення чи скасування не застосовуються.

Що стосується форм захисту прав у сфері соціального забезпечення в умовах воєнного стану, то судовий захист зазначених прав залишається найбільш ефективною юрисдикційною формою захисту.

Список використаних джерел:

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 9 липня 2003 року № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 49–51. Ст. 376.
2. Порядок подання та оформлення документів для призначення (перерахунку) пенсій відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»: Затверджено постановою правління

Пенсійного фонду України 25.11.2001 № 22-1 (в редакції постанови правління Пенсійного фонду України 07.07.2014 № 13-1). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1566-05#Text>

3. Соцдопомоги під час воєнного стану виплачують, за перепризначенням не потрібно звертатися. https://buh.ligazakon.net/ru/news/209878_sotsdopomogi-pd-chas-vonnogo-stanu-viplachuyut-za-perepriznachenniyam-ne-potrбно-zvertatis
4. Деякі питання надання державної соціальної допомоги на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 07.03.2022 р. № 214. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-п#Text>
5. Деякі питання надання державної соціальної допомоги: постанова Кабінету Міністрів України від 8 квітня 2020 р. № 264. Офіційний вісник України. 2020. № 32. Ст. 1093.

Ключові слова: соціальне забезпечення, права людини, права у сфері соціального забезпечення, законодавство України, воєнний стан.

Key words: social security, human rights, human rights in the field of social security, legislation of Ukraine, martial law.

КАПІТАНЕНКО НАТАЛІЯ ПЕТРІВНА

*Запорізький національний університет,
професор кафедри менеджменту організацій та управління проектами,
доктор юридичних наук, доцент*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗІРВАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Шлях України до демократичної, правової та соціально-орієнтованої держави базується на утвердженні та гарантії конституційних прав та свобод людини та громадянина, зокрема – соціально-економічних прав. Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки передбачає побудову в Україні спроможної сервісної та цифрової держави, яка забезпечить захист інтересів громадян на основі європейських стандартів та досвіду [1].

Досягнення заявлених цінностей є процесом тривалим та поступовим. Безпосередньо, сфера трудових правовідносин потребує суттєвих якісних змін для реалізації особою права на працю. Саме правові норми, вважають В. А. Бачинін і М. І. Панов, надають суспільним відносинам цивілізований характер, однак, якщо в науці найвиразніше виражене інтелектуальне начало, у мистецтві – художнє, то в праві – волюве [2, с. 125]. Відтак, реформування означеної сфери потребує активної нормотворчої діяльності.

Введення в Україні воєнного стану у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України відповідно до Закону України «Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану

в Україні» від 24 лютого 2022 р. та Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 зумовило потребу у внесенні змін до вітчизняного законодавства про працю в умовах воєнного стану. Особливості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами, у період дії воєнного стану визначає Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 р. [3], введений відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. [4].

Загалом, основоположні права громадян, пов'язані з реалізацією права на працю, передбачені статтями 43-46 Конституції України. В умовах воєнного або надзвичайного стану, зазначено в ч.1 ст. 64 Основного закону України, можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Разом з тим, не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України (ч. 2 ст. 64).

Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 р. визначає, що на період дії воєнного стану вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина відповідно до статей 43, 44 Конституції України. Також у зазначений період не застосовуються норми законодавства про працю в частині відносин, які врегульовані вказаним законом. В той же час, положення законодавства про працю, які не суперечать вказаному закону, продовжують застосовуватися для регулювання трудових правовідносин.

Зміни до законодавства передбачають особливості розірвання трудового договору залежно від ініціативи однієї зі сторін договору. Так, відповідно до ст.4 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 р. працівник має право розірвати трудовий договір за власною ініціативою у строк, зазначений у його заяві, без попередження про це роботодавця письмово за два тижні у зв'язку з веденням бойових дій у районах, в яких розташоване підприємство, установа, організація, та існування загрози для життя і здоров'я працівника. Виняток складають – примусове залучення працівника до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану та залучення до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури.

Варто зауважити, що серед заходів правового режиму воєнного стану згідно з п. 2 ч.1 ст. 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 р. передбачається залучення осіб до суспільно корисних робіт, а порядок залучення працездатних осіб до таких робіт в умовах воєнного стану та питання їхнього соціального захисту з урахуванням вимог закону визначаються Кабінетом Міністрів України. Зокрема, відповідно до Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, затвердженого

Постановою Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 753, суспільно корисні роботи – це види тимчасової трудової діяльності працездатних осіб в умовах воєнного стану, які проводяться для виконання робіт, що мають оборонний характер, ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, що виникли в період воєнного стану, та їх наслідків, задоволення потреб Збройних Сил, інших військових формувань і сил цивільного захисту, забезпечення функціонування національної економіки та системи забезпечення життєдіяльності населення, а також не можуть бути пов'язані з підприємництвом або іншою діяльністю, спрямованою на одержання прибутку, та до яких належать роботи і послуги, що не потребують, як правило, спеціальної професійної підготовки. З числа працездатних осіб, у тому числі осіб, що не підлягають призову на військову службу, які за віком і станом здоров'я не мають обмежень до роботи в умовах воєнного стану, до суспільно корисних робіт залучаються працівники функціонуючих в умовах воєнного стану підприємств (за погодженням з їх керівниками), що не залучені до виконання мобілізаційних завдань (замовлень) та не зараховані до складу позаштатних (невоєнізованих) формувань цивільного захисту, – у порядку переведення. Працівникам функціонуючих в умовах воєнного стану підприємств за виконання суспільно корисних робіт забезпечується оплата відповідно до умов оплати праці, встановлених за професією (посадою), на яку їх зараховано, і розмір такої оплати не може бути нижчим від розміру середньої заробітної плати за основним місцем роботи [5].

Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 р. визначає, що з ініціативи роботодавця у період дії воєнного стану допускається звільнення працівника під час його тимчасової непрацездатності, а також у період перебування працівника у відпустці із зазначенням дати звільнення, яка є першим робочим днем, наступним за днем закінчення тимчасової непрацездатності, зазначеним у документі про тимчасову непрацездатність, або першим робочим днем після закінчення відпустки. Виняток складають – знаходження працівника у відпустці у зв'язку вагітністю та пологами та у відпустці для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку (ст. 5 Закону). Крім того, розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця у період дії воєнного стану не потребує попередньої згоди виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника), крім випадків звільнення працівників підприємств, установ або організацій, обраних до профспілкових органів. Хоча в мирний час надання такої згоди є обов'язковою, що передбачено ст. 43 КЗпП України.

Отже, на період дії воєнного стану чинним законодавством України введено обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина відповідно до Конституції України, зокрема щодо розірвання трудового договору працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності.

Список використаних джерел:

1. Стратегія реформування державного управління України на 2022–2025 роки: схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 831-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/831-2021-%D1%80#Text>
2. Бачинін В.А., Панов М.І. Філософія права: Підручник для юрид. спец-тей вищих навч. закладів освіти. К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. 472 с.
3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення 06.06.2022).
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 06.06.2022).
5. Про затвердження Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 13 липня 2011 р. № 753. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF#n9> (дата звернення 06.06.2022).

Ключові слова: трудовий договір, воєнний стан, розірвання трудового договору, працівник, роботодавець.

Key words: labor contract, military camp, ratification of the labor contract, employee, employer.

БУРАК ВОЛОДИМИР ЯРОСЛАВОВИЧ

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
доцент кафедри соціального права, доктор юридичних наук, доцент*

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ДИСТАНЦІЙНОЇ РОБОТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Дистанційна робота – це форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. (част.1 ст. 60-2 КЗпП).

Дистанційна робота має свої плюси і мінуси. Для роботодавця є економія робочих місць, а також комунальних послуг. Для працівника це можливість самому планувати свою роботу, економити на харчуванні і проїзді. У той же час це не дозволяє ефективно контролювати працівника, а працівнику важко виконувати завдання, які потребують колективного рішення.

Запровадження дистанційної роботи дозволяє виконувати роботу, передбачену трудовим договором, працівникам, які покинули територію бойових дій або сидять вдома.

Умовами запровадження дистанційної праці є:

1) специфіка виконання роботи працівником передбачає можливість її здійснення віддалено, за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій,

2) волевиявлення працівника і роботодавця спрямовані на запровадження дистанційної роботи;

3) у працівника чи роботодавця є технічні можливості для запровадження дистанційної роботи.

Основною умовою запровадження дистанційної роботи є наявність технічних можливостей її виконувати. Тобто роботодавець повинен запропонувати працівнику такі умови, що передбачають доступ до ресурсів роботодавця, які необхідні для виконання трудової функції. У тих випадках, коли роботодавець не може встановити належні умови для виконання роботи дистанційно, або немає технічної можливості її виконувати, тоді така робота не може бути запропонована працівнику.

Пропозиція застосування дистанційної роботи може виходити як від працівника так і від роботодавця. Умовою запровадження дистанційної роботи є укладення трудового договору у письмовій формі, типова форма якого затверджена наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України 05 травня 2021 року № 913-21.

У той же час оскільки ст. 2 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» сторонам трудового договору надано право самостійно визначати форму трудового договору, то дотримання письмової форми трудового договору у період воєнного стану є необов'язковим. Аналогічне правило передбачене і ст. 60-2 КЗпП України.

В умовах воєнного стану запровадження дистанційної роботи може здійснюватися і розпорядженням роботодавця без попередження про це за два місяці, як це передбачено ст. 32 КЗпП України.

Згідно з частиною другою статті 3 Закону «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» у період дії воєнного стану норми частини третьої статті 32 Кодексу законів про працю України та інших законів України щодо повідомлення працівника про зміну істотних умов праці не застосовуються. Отже, переведення працівника на дистанційну роботу не вимагає обов'язкового попередження за 2 місяці про зміну істотних умов праці.

Єдиною умовою є повідомлення працівника про таке розпорядження до запровадження дистанційної роботи.

Разом з тим, сторонам не заборонено використовувати для дистанційної роботи типову форму трудового договору про дистанційну роботу, затверджену Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України.

Обов'язковою умовою дистанційної праці є визначення порядку звітування за виконану роботу. Це може бути та ж електронна пошта або цифрова платформа, або інші засоби зв'язку. Видається доцільним запроваджувати корпоративну (робочу) електронну пошту і зобов'язати

працівника систематично її перевіряти на предмет отримання завдань, документів тощо від керівника.

Суперечливою є норма ст. 60-2 КЗпП України про непоширення на працівника, який працює дистанційно правил внутрішнього трудового розпорядку, якщо інше не визначено трудовим договором.

По перше, норма про підлягання працівника правилам внутрішнього трудового розпорядку вилучена із формулювання ст. 21 КЗпП України, а по-друге, інша норма ст. 60-2 КЗпП України передбачає, що на працівника поширюються норми робочого часу, передбачені статтями 50 і 51 КЗпП України. У той же час законодавець надав правом сторонам трудового договору приймати рішення про можливість поширення на працівника внутрішнього трудового розпорядку.

Підлягання правилам внутрішнього трудового розпорядку є однією з основних ознак трудового договору, тому в даному випадку це позбавляє трудовий договір однієї з основних відмінностей від цивільно-правових договорів виконання робіт чи надання послуг. Крім того виникає питання про можливість притягнення такого працівника до дисциплінарної відповідальності, а також поширення на нього інших прав та обов'язків працівників.

Оскільки в умовах воєнного стану трудовий договір про дистанційну роботу у письмовій формі може не укладатися, а працівника можна перевести на дистанційну роботу наказом роботодавця, з метою належної організації виконання дистанційної роботи, ознайомлення працівника з наказами (розпорядженнями), повідомленнями, дорученнями, завданнями та іншими документами роботодавця заздалегідь домовитися про комунікацію та взаємодію між сторонами під час виконання дистанційної роботи:

- визначити засоби електронного зв'язку, наприклад електронна пошта (приватна чи корпоративна), номер телефону, мобільний додаток тощо;
- умови звітності працівника про виконану роботу (якщо це необхідно);
- умови повідомлення працівником про виникнення ситуацій, що унеможливають належне виконання дистанційної роботи
- інші умови щодо комунікації та взаємодії сторін.

Варто врахувати, що в умовах воєнних дій можливі відключення комунікацій, які дозволяють виконання дистанційної роботи – електроенергія та мережа Інтернет.

Неможливість виконання працівником дистанційної роботи у зв'язку з відсутністю відповідних комунікацій, не можуть розглядатися як порушення трудової дисципліни оскільки відсутня вина працівника. В такому випадку працівник повинен повідомити керівника про неможливість виконання роботи дистанційно будь-якими доступними засобами.

Важливим є питання місця виконання дистанційної роботи.

Норма ст. 60-2 КЗпП України передбачає право працівника у разі запровадження дистанційної роботи самостійно визначати робоче

місце. Тобто працівник виконує роботу тих місцях, які він обирає на свій розсуд. Відповідно працівник, при наявності технічних можливостей може виконувати роботу і перебуваючи за кордоном. У той же час постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану» від 12.04.2022 № 440 передбачено можливість працювати дистанційно лише на території України. Аналогічна норма передбачена і для працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2022 р. № 481 «Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного стану». Зазначені норми суперечать положенням ст. 60-2 КЗпП України, стосовно права працівника самостійно визначати місце виконання дистанційної роботи. Ні КЗпП України ні Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» не містять норми про обов'язкове виконання дистанційної роботи на території України, а також не надають права Кабінету міністрів України встановлювати особливості виконання дистанційної роботи для окремих категорій працівників.

Тому у випадку, коли працівник у зв'язку з небезпекою для життя і здоров'я під час дії воєнного стану виїхав за межі країни і має технічну можливість виконання трудових функцій дистанційно з використанням інформаційно-комунікаційних технологій то йому здійснюється виплата заробітної плати відповідно до умов, встановлених у трудовому договорі, за фактично виконану роботу (відпрацьований час).

Ключові слова: дистанційна робота, трудовий договір, трудові відносини, воєнний стан, трудові права працівника.

Key words: remote work, employment contract, labour relations, martial law, labour rights of the employee.

РИМ ОЛЕНА МИХАЙЛІВНА

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
доцент кафедри соціального права, доктор юридичних наук, доцент*

ПЕРЕВЕДЕННЯ ПРАЦІВНИКІВ ВНАСЛІДОК РЕЛОКАЦІЇ ПІДПРИЄМСТВА ЧЕРЕЗ ВОЄННІ ДІЇ

Внаслідок російського вторгнення на суверенну територію України чимало підприємств, виробничі потужності яких розташовані у зонах ведення бойових дій або наближених до них локаціях, постали перед непростим вибором – залишатись чи евакуюватись у більш безпечний регіон? Тим підприємствам, які вирішили переїхати, держава гарантує підтримку у межах програми щодо тимчасового переміщення підпри-

емств з постраждалих регіонів. Реалізація цієї програми розпочалась із середини березня 2022 року відповідно до Розпорядження Кабінету Міністрів України № 246-р від 25 березня 2022 року «Про затвердження плану невідкладних заходів з переміщення в разі потреби виробничих потужностей суб'єктів господарювання з територій, де тривають бойові дії та/або є загроза бойових дій, на безпечну територію». Основною метою відповідної урядової діяльності, що зорієнтована на усі підприємства, які бажають перемістити виробництво на території західної частини України, є збереження виробничого і трудового потенціалу. Зокрема, усім таким підприємствам гарантовано забезпечують безкоштовний переїзд до місця тимчасового переміщення, підбір відповідних площ для розміщення виробництва, переміщення та розселення персоналу, підбір працівників в місці дислокації після переїзду. Для того, аби всі учасники процесу релокації могли вільно контактувати одне з одним, було створено платформу цифрової взаємодії на базі системи «Прозорро.Продажі» та одного з акредитованих у системі майданчиків E-Tender.

Повноваження по реалізації програми релокації покладено на Міністерство економіки України. Головним перевізником визначено АТ «Укрзалізниця». АТ «Укрпошта» відповідає за доправлення обладнання до залізничних станцій, а також може бути оператором, забезпечуючи проходження блокпостів, оформлюючи транспортні накладні та інші документи, що дають можливість компенсувати підприємству витрати на транспортування.

Наразі підприємства можуть переїхати до дев'яти областей: Закарпатської, Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Хмельницької, Чернівецької, Вінницької, до південних територій Волинської й Рівненської. З початку процесу релокації уже 601 підприємство завершило переїзд, а 390 з них навіть відновили роботу на нових майданчиках у західних регіонах України. Ще 87 підприємств знаходяться на різних стадіях транспортування. Переїзд планують 151 підприємство.

Зміна місця розташування роботодавця зумовлює зміни у трудових правовідносинах, адже вимагає територіального переміщення працівників. Такі зміни у теорії трудового права позначають терміном «переведення в іншу місцевість разом з підприємством», яке допускається тільки за згодою працівника. При цьому, з метою уникнення непорозумінь, з роботодавцем доцільно обговорити потенційні зміни системи чи розміру оплати праці, режиму роботи, робочого місця тощо.

Взаємна згода сторін на переведення разом із підприємством в іншу місцевість потребує правильного документального оформлення. За загальним правилом працівник повинен письмово надати згоду на переведення в іншу місцевість. На основі такої згоди роботодавець вправі видати відповідний наказ та внести у трудову книжку запис про переведення.

Працівники, які погодились на переведення разом із підприємством у іншу місцевість, мають право на гарантії та компенсації при переїзді. Зокрема, таким працівникам виплачують:

- вартість проїзду працівника і членів його сім'ї (чоловік, дружина, а також діти і батьки подружжя, які перебувають на їх утриманні і проживають разом з ними);
- витрати по перевезенню майна;
- добові за час перебування в дорозі;
- одноразова допомога на самого працівника – в розмірі його місячного посадового окладу (тарифної ставки) за новим місцем роботи;
- одноразова допомога на кожного члена сім'ї, який переїжджає – в розмірі 25 % одноразової допомоги самого працівника;
- заробітна плата за дні збору в дорогу і влаштування на новому місці проживання, але не більше шести днів, а також за час перебування в дорозі.

Якщо ж працівник не з'явився на роботу на новому місці або відмовився стати до роботи без поважної причини, чи звільнився, він зобов'язаний повернути кошти, виплачені йому у зв'язку з переїздом.

Варто зауважити, що у разі переїзду підприємства в іншу місцевість не усі працівники можуть підтримати таку ініціативу. Ті з них, хто відмовився від переведення, зважаючи на певні обставини (об'єктивні чи суб'єктивні) можуть бути звільнені за п. 6 ст. 36 Кодексу законів про працю України.

Відмова частини працівників переїхати разом із підприємством у свою чергу спричиняє новий виклик, а саме брак кадрів на новому місці. У цій ситуації корисними стануть механізми, які запровадженні Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». Насамперед йдеться про можливість укладення строкових трудових договорів у період дії воєнного стану або на період заміщення тимчасово відсутнього працівника. Така процедура буде зручною, адже дозволить подолати кадровий дефіцит.

У підсумку, релокація підприємства із зони бойових дій вимагає не лише організації переміщення виробничих потужностей, але й продуманої кадрової політики для ефективного протистояння викликам, які зумовлені війною.

Ключові слова: евакуація підприємства, переведення працівників, зміна умов праці, звільнення.

Key words: evacuation of the enterprise, transfer of workers, change of working conditions, dismissal.

ТАРАСЕНКО ВІКТОРІЯ СЕРГІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗМІНИ ІСТОТНИХ УМОВ ПРАЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Відповідно до ч. 3 ст. 32 КЗпП у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці допускається зміна істотних умов праці при продовженні роботи за тією ж спеціальністю, кваліфікацією чи посадою [1, ст. 32]. В розумінні статті 32 КЗпП України зміною істотних умов праці є зміна, зокрема систем та розмірів оплати праці, пільг, режиму роботи, встановлення або скасування неповного робочого часу, суміщення професій, зміну розрядів і найменування посад. Перелік істотних умов праці не є вичерпним, тому істотними можуть бути визнані і інші умови праці. Про зміну істотних умов праці працівник повинен бути повідомлений не пізніше ніж за два місяці.

Указом Президента України № 64/2022 з 24 лютого 2022 року в Україні введений воєнний стан [2]. 15.03.2022 року був прийнятий Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» № 2136-IX (далі – Закон № 2136-IX), яким встановлено, що у період дії воєнного стану не застосовуються норми законодавства про працю у частині відносин, врегульованих цим Законом [3, ст. 1].

Таким чином, у період дії воєнного стану роботодавці керуються нормами КЗпП України та іншим трудовим законодавством лише в частині, яка не суперечить нормам Закону № 2136-IX.

Частиною 2 статті 3 Закону № 2136-IX передбачено, що у період дії воєнного стану норми частини третьої статті 32 Кодексу законів про працю України та інших законів України щодо повідомлення працівника про зміну істотних умов праці не застосовуються.

Це означає, що на період дії воєнного стану норми частини 3 ст. 32 КЗпП України про двомісячний строк попередження працівника про зміну істотних умов праці не застосовуються і роботодавець може в односторонньому порядку змінювати істотні умови праці працівників у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці.

Зміна розмірів оплати праці працівника є зміною істотної умови праці.

Разом з тим, відповідно до положень ст. 103 КЗпП України про нові або зміну діючих умов оплати праці в бік погіршення роботодавець повинен повідомити працівника не пізніше як за два місяці до їх запровадження або зміни.

Частина 3 статті 32 КЗпП України є ширшою за обсягом ніж стаття 103 КЗпП України, оскільки передбачає перелік істотних умов праці, які можуть бути змінені роботодавцем у зв'язку зі змінами в організації

виробництва і праці і включає в себе умови про зміну систем і розмірів оплати праці. При цьому стаття 103 КЗпП України виступає спеціальною нормою для зміни умов оплати праці працівників, оскільки стосується лише зміни умов оплати праці працівників в бік погіршення, тобто зменшення розміру заробітної плати, премій, винагород та порядку їх виплат.

Однак Закон № 2136-IX прямо не врегульовує питання щодо застосування положення ст. 103 КЗпП України у період дії воєнного стану. Тобто, цей Закон надає можливість роботодавцям у період дії воєнного стану, з одного боку змінювати розміри оплати працівників в бік зменшення в односторонньому порядку без дотримання двомісячного строку їх попередження, однак, з іншого боку, такі дії роботодавця є порушенням статті 103 КЗпП України.

Таким чином, з метою приведення у відповідність чинного законодавства необхідно внести зміни до частини 2 статті 3 Закону України № 2136-IX та викласти її у наступній редакції:

«2. У період дії воєнного стану норми частини третьої статті 32, статті 103 Кодексу законів про працю України та інших законів України щодо повідомлення працівника про зміну істотних умов праці не застосовуються».

До приведення у відповідність чинного законодавства з цього питання, дії роботодавця щодо зміни розмірів оплати праці працівників в бік погіршення, можуть бути розцінені як порушення трудових прав працівників. У разі оскарження працівником до суду зменшення розміру його заробітної плати роботодавцем в односторонньому порядку без дотримання двомісячного строку попередження, суд повинен надати правову оцінку незастосування роботодавцем при прийнятті такого рішення положень статті 103 КЗпП України у період дії воєнного стану і є всі правові підстави визнання таких дій неправомірними.

Список використаних джерел:

1. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
2. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 року № 64/2022. *Голос України*. 2022. 24 лютого. № 37.
3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 року № 2136-IX. *Офіційний вісник України*. 2002. № 31. Ст. 1634.

Ключові слова: воєнний стан, зміна істотних умов праці, оплата праці, зменшення розміру оплати праці.

Key words: martial law, change in significant working conditions, wages, reduction of wages.

ЩУКІН ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ НЕВИХОДУ ПРАЦІВНИКІВ НА РОБОТУ У ПЕРІОД ДІЇ В УКРАЇНІ ВОЄННОГО СТАНУ

Після повномасштабного військового вторгнення російської федерації до України значна частина вітчизняних роботодавців стикнулася з істотними, іноді критичними труднощами у веденні господарської та іншої діяльності. Обумовлено це багатьма соціально-економічними чинниками воєнного характеру, одним з яких є масовий невихід працівників на роботу через їхнє побоювання за власну безпеку.

Актуальним у зазначеному вище контексті виявляється питання компромісного врегулювання ситуації, що склалася, у спосіб, який дозволив би одночасно забезпечити збереження соціальних гарантій, що надаються працівникам діючим трудовим законодавством України, та захистити роботодавців від зайвих і необґрунтованих виплат і обмежити можливі зловживання з боку обох сторін трудового договору.

При цьому законодавець запровадив унікальні механізми вирішення цієї соціальної проблеми лише 24 березня 2022 року – з дати набрання чинності Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX (надалі – «Закон України»). До цього моменту сторони трудового договору мали керуватися приписами КЗпП України та іншим загальним трудовим законодавством України.

Отже невихід працівника на роботу у період воєнного стану може бути врегульований, як:

А) Надання працівникові за його ініціативою відпустки без збереження заробітної плати згідно ст. 84 КЗпП України та ст. 25 Закону України «Про відпустки» від 15 листопада 1996 року № 504/96-ВР:

- по будь-яких узгоджених підставах на термін, що не буде сумарно у 2022 році перевищувати 15 календарних днів;
- на період дії в Україні карантину щодо COVID19, тобто (станом на 24 лютого 2022 року) до 31 березня 2022 року та наразі (станом на червень 2022 року) до 31 серпня 2022 року.

Виданню наказу про надання працівникові відпустки без збереження заробітної плати має передувати подання саме працівником заяви про отримання такої відпустки. Примушування працівника до написання такої заяви є протиправним та може тягти за собою певну міру юридичної відповідальності. Подання працівником заяви про отримання відпустки без збереження заробітної плати може відбуватись

дистанційно – засобами електронного зв'язку. Бажано, щоб відповідна заява була засвідчена електронним цифровим підписом працівника.

Б) Надання періоду відсутності працівника на роботі статусу простою роботодавця. Зазначаємо, що у даному випадку відсутність працівника на роботі є наслідком оголошення роботодавцем простою, а не навпаки. У такому випадку працівникові виплачується не менш ніж 2/3 від його посадового окладу або тарифної ставки (основної заробітної плати без врахування доплат та надбавок та інших складових додаткової заробітної плати).

Зазначаємо, що частина 3 ст. 113 КЗпП України зобов'язує роботодавця за час простою, коли виникла виробнича ситуація, небезпечна для життя чи здоров'я працівника або для людей, які його оточують, і навколишнього природного середовища не з його вини зберігати за такими працівниками середній заробіток. Проте системний аналіз трудового законодавства України не дозволяє говорити про те що об'ємом терміну «виробнича ситуація» охоплюється небезпека, що створена сторонніми невикробничими факторами (обстріли ворожою артилерією тощо).

У такому випадку роботодавцю необхідно видати наказ про оголошення простою та ознайомити із ним працівників під розпис. У цьому наказі потрібно вказати реальні об'єктивні причини організаційно-технічного характеру, що обумовлюють простій. Також вкрай бажано зазначити про необхідність (або відсутність такої) знаходження працівника на робочому місці на період простою та вирішити інші організаційні питання.

В) Визнання періоду відсутності працівника на роботі прогулом. Зазначаємо, що прогул може бути таким, що скоєний з поважних причин та таким, що скоєний працівником без поважних причин. Поважність чи неповажність причин прогулу має значення лише для вирішення питання про подальше звільнення працівника за прогул (п. 4 ч. 1 ст. 40 КЗпП України). Проте у будь-якому випадку заробітна плата на період прогулу за працівником не зберігається, оскільки він не виконує трудові обов'язки. За такий період працівникові можуть виплачуватися гарантійні та компенсаційні виплати. Зазначаю, що станом на червень 2022 року діюче законодавство України в контексті впровадження воєнного стану таких періодичних гарантійних та компенсаційних виплат не встановлює.

У будь-якому випадку роботодавець має вести облік робочого часу працівників та у табелях обліку робочого часу у дні невиходу працівника на роботу позначати норму відпрацьованого робочого часу кодом «НЗ» («відсутність з нез'ясованих причин») та постійно намагатися отримати від працівника письмову інформацію про причини відсутності на роботі, у тому числі засобами електронного зв'язку.

Г) Звільнення працівника за ініціативою роботодавця.

Законодавство, що врегульовує трудові відносини у період дії воєнного стану, лише деталізує існуючі, але не встановлює спеціальних правил або винятків з існуючих підстав припинення трудового договору. Найбільш етичними підставами для звільнення працівника за ініціативою робото-

давця у ситуації, що склалася в Україні, є скорочення чисельності або штату працівників (п. 1 ч. 1 ст. 40 КЗпП України) або скоєння працівником прогулу без поважних причин (п. 4 ч. 1 ст. 40 КЗпП України).

Треба пам'ятати про те, що із набранням чинності Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав працівників» від 12 травня 2022 року № 2253-IX встановлені додаткові умови, які мають бути дотримані роботодавцем при масовому звільненні працівників.

Звільняючи працівника за прогул без поважних причин треба розуміти, що у подальшому можна стикнутися з оспорюванням працівником законності такого звільнення через поважний характер відсутності на роботі. Проте вважаємо, що невихід працівника на роботу у адміністративних районах, де не велися активні бойові дії та які не були тимчасово окуповані російськими військами, довести поважний характер відсутності на роботі працівникові буде вкрай важко.

Щодо можливості використання роботодавцем цивілістичного інституту форс-мажору для уникнення зобов'язань із виплати заробітної плати працівникам. Слід враховувати, що на час дії непереборної сили (форс-мажору) зобов'язана сторона звільняється лише від юридичної відповідальності за прострочення виконання основного зобов'язання. Більш того, трудове законодавство України (ст. 34 КЗпП України) прямо включає до періоду простою призупинення діяльності роботодавця через наявність обставин невідвортної сили, що у свою чергу обумовлює оплату такого періоду у розмірі не менш ніж середній заробіток відповідного працівника.

Зазначені вище доводи лишаються актуальними й на даний час (червень 2022 року), проте із набранням чинності Закону України у сторін трудового договору з'явилися додаткові можливості врегулювання трудових відносин у випадку відсутності працівника на роботі. А саме:

А) Надання працівникові за його ініціативою відпустки без збереження заробітної плати протягом дії в Україні періоду воєнного стану – ч. 3 ст. 12 Закону України. Із 24 лютого 2022 року воєнний стан було запроваджено до 30 березня 2022 року та наразі (червень 2022 року) його продовжено до 23 серпня 2022 року.

Б) Призупинення дії трудового договору за ініціативою будь-якої зі сторін трудового договору – ст. 13 Закону України.

В) Застосування дисциплінарних стягнень відповідно до закону до державних службовців, працівників державного органу та працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки (п. 4 ч. 1 ст. 40, ст. 147 КЗпП України;) та припинення повноваження членів виконавчого органу або керівника суб'єкта господарювання (п. 5 ч. 1 ст. 41 КЗпП України) в установленому порядку.

Спеціальне правове врегулювання для зазначених вище категорій працівників передбачене п. 3 Постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану» від 12 квітня 2022 року № 440 (набрав чинності 25 квітня 2022 року) та п. 3 Постанови Кабінету

Міністрів України «Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного стану» від 26 квітня 2022 року № 481 (абзац 1 набрав чинності 03 травня 2022 року), де зазначені санкції для таких категорій працівників, які передбачені у випадку їх перебування в робочий час в Україні поза межами робочого місця без рішення керівника державної служби про запровадження такому працівникові дистанційної роботи, або за кордоном, крім перебування у службовому відрядженні, оформленому в установленому порядку.

Щодо врегулювання у відповідній частині трудових відносин за участю працівників, що залишилися проживати на тимчасово окупованій території, то відповідно до ст. 7 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII (зі змінами та доповненнями, внесеними після 24 лютого 2022 року) права громадян України у сфері зайнятості та праці гарантуються і зберігаються та врегульовуються законами України. Тобто законодавець передбачив загальне врегулювання праці таких осіб та викладені вище міркування будуть справедливим і для осіб, що залишилися на тимчасово окупованій території.

У даній частині важливим є питання належного обліку виконання працівниками саме їх посадових обов'язків на користь українських роботодавців та виконання норми робочого часу. У даному випадку вважаємо, що у випадку коли виконання трудової функції суміщається із колабораційною діяльністю (у розумінні Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 3 березня 2022 року № 2108-IX), належне виконання працівником трудових обов'язків не відбувається, та відповідні періоди часу не оплачуються та можуть бути визнані прогулом без поважних причин або іншим порушення трудової дисципліни. У випадку неможливості або відмови від виконання працівником його трудових обов'язків через окупацію роботодавцем має бути вирішено питання подальшого статусу працівника, де найбільш очевидними рішенням буде одне з наступних: оголошення простою; призупинення дії трудового договору або переведення працівника на дистанційну роботу.

Наприкінці висловлюємо переконання, що влада України за наслідками вирішення першочергового завдання захисту суверенітету та територіальної цілісності Батьківщини продовжить вдосконалювати паритетний механізм розподілу відповідальності за забезпечення добробуту громадянського суспільства між бізнесом та Державою Україна у період війни.

Ключові слова: воєнний стан, простій, прогул без поважних причин, відпустка без збереження заробітної плати, призупинення трудового договору, припинення трудового договору.

Key words: state of war, downtime, absenteeism without good reason, unpaid leave, suspension of the employment contract, termination of the employment contract.

ПОЖАРОВА ОКСАНА ВІКТОРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ДИСКРИМІНАЦІЇ

Європейськими країнами прийняте антидискримінаційне законодавство, яке направлено на впровадження «рівного ставлення». Враховуючи прагнення України увійти до числа учасниць Європейського Союзу, доречно наголосити на доцільності узгодження вітчизняних стандартів з нормами розвинених держав Європейського Союзу у сфері протидії дискримінації. На сьогодні актуальною проблемою у теоретичному і практичному аспектах є проблема визначення поняття дискримінації та співвідношення з диференціацією, толерантністю.

Антидискримінаційне законодавство можлива розглядати як систему правових норм різної юридичної сили, що спрямовані на усунення та недопущення будь-яких форм дискримінації як у публічній, так і приватній сферах життя.

Базовим для антидискримінаційного законодавства є принцип рівності. Цей принцип є одним із основних принципів конституційно-правового статусу людини і громадянина. Відповідно до статті 24 Конституції України, яка проголошує рівність конституційного права і свобод громадян та рівність їх перед законом, не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [1].

Поняття «дискримінація» походить від латинського «discriminatio» – «розрізнення», тобто навмисне обмеження або позбавлення прав певних категорій громадян, засноване на характеристиках, що не є прийнятними.

І. В. Яковець запропонувала періодизацію розвитку уявлень про дискримінацію як правового явища з позиції визначення нерівності як елементу суспільного та державного устрою у правових пам'ятках, міжнародних договорах та філософсько-правовій спадщині європейських народів, а саме: на I-му етапі (із появою перших держав) відбулась інституціоналізація дискримінації (нерівності) як способу збереження влади панівних соціальних груп над підпорядкованими; на II-му етапі (XIII–XVIII ст.) – відбулося формування елементів правового статусу, рівнозначного для всіх соціальних прошарків; на III-му етапі (XVIII ст. – сер. XX ст.) відбулася інституціоналізація рівності як основи правового статусу особи; на IV-му етапі (1948 р.) – із підписанням Загальної декларації прав людини – було створено правову основу національного захисту від дискримінації; на V-му етапі (від 1950 р. до

сьогодні) – із підписанням Європейської конвенції з прав людини – інституційний захист від дискримінації забезпечується на міжнародному рівні.

Вона запропонувала своє визначення дискримінації як особливого порушення прав людини і громадянина, сутність якого полягає у запереченні свободи, рівності та гідності особи (групи осіб), або в унеможливленні втілити ці цінності у суспільних відносинах на власний розсуд у формах діяльності, які за змістом та наслідками не порушують прав інших осіб [2, с. 44–46].

Варто констатувати, що є різні точки зору, наприклад: М. Саєнко у праці «Теоретичні аспекти дискримінації як об'єкта правового дослідження» зазначає, що «дискримінація полягає у правовій оцінці дій, які несуть загрозу правам і законним інтересам осіб, та в удосконаленні правового регулювання з метою забезпечення юридичної рівності» [3, с. 47].

Аналіз досліджень щодо поняття «дискримінація» та механізму боротьби з цим явищем у національній юридичній науці здебільшого пов'язане з галузевою специфікою цього явища та з особливостями захисту різних категорій осіб від дискримінації.

С. Ковбасюк звернув увагу, що визначити поняття дискримінації непросто з огляду на низьку обставин. По-перше, дискримінація є ставленням до людини з порушенням принципу рівності, тому складність визначення дискримінації є наслідком проблем визначення концепту рівності. По-друге, критерії дискримінації не завжди є однозначними та можуть зумовлювати сумніви в їхній обґрунтованості [4, с. 260].

Дійсно, дискримінації як явищу бракує чітких, даних раз і назавжди рис, що могли би бути зафіксовані у його дефініції. З іншого боку, неможливо обійтися і без дефініції, котра би втілювала більш-менш однозначні ознаки цього явища.

На міжнародному рівні поняття «дискримінація» було закріплено у Конвенції про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти від 14.12.1960 року, Конвенції про дискримінацію в галузі праці та занять від 25.06.1958 року, Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21.12.1965 року та у Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1978 року.

Аналізуючи визначення, які були закріплені у вище згаданих міжнародних актах, можливо дійти висновку, що дискримінація означає будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевагу, ґрунтовані на різних ознаках, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших галузях. Тобто на міжнародному рівні склався описовий підхід до визначення поняття «дискримінація», в рамках якого передбачено основні прояви дискримінації: розрізнення, виняток або обмеження, обов'язковим наслідком яких є позбавлення, обмеження чи перешкоди в здійсненні прав та свобод людини.

Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» закріплює визначення «дискримінація» та встановлює основні засади боротьби з дискримінацією в різних сферах життя на національному рівні [5]. Однак недоліком цього визначення стає фактична неможливість сформулювати конкретні ознаки дискримінації як певного різновиду правопорушення.

Отже, дискримінація є дуже мінливим явищем, яке потребує постійного переосмислення, якому бракує чітких, даних раз і назавжди рис, не може бути підставою для відмови у формулюванні принаймні деяких ознак дискримінації.

І.В Янковець запропонувала наступні сутнісні ознаки дискримінації, які можуть бути інтерпретовані як: а) встановлення привілейованого становища певної соціальної групи відносно інших в рівних умовах; б) погіршення становища певної соціальної групи відносно інших в рівних умовах; в) неприйняття потреб членів соціальної групи, які зазнають обмежень, зумовлених незалежними та об'єктивними причинами [2, с. 59].

Ще однією особливістю у конструюванні законодавчого визначення дискримінації є формування критеріїв віднесення тих або інших дій (ситуацій) до дискримінаційних. Такі критерії найбільш повно сформульовані в практиці Європейського суду з прав людини, який діє з метою забезпечення наглядю за дотриманням норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року.

Аналіз практики Європейського Суду вказує на те, що через його прецедентну практику у своїй сукупності розкривається складний механізм боротьби з дискримінацією, який діє на підставі розуміння явища дискримінації, визначення її критеріїв, особливостей обов'язку доведення дискримінації, тощо.

Підводячи підсумки вищесказаного, необхідно зазначити, що поняття «дискримінація» хоча і законодавчо закріплено на національному рівні потребує доопрацювання в аспекті визначення чітких критеріїв дискримінації з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної ради України 28.06.1996 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Янковець І. В. Дискримінація та інституційний механізм подолання її в Україні : дис. ... доктора філософії з права: URL : <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14440/Дисертація%20Янковець.pdf?sequence=4&isAllowed=y>
3. Саенко М. І. Теоретичні аспекти дискримінації як об'єкта правового дослідження. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 3. С. 47–52.
4. Ковбасюк С. Напрями інституалізації недискримінації в Україні. *Теорія держави і права*. 2019. № 12. С. 259–265.

5. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.08.2012 р. № 5207-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 32. Ст. 412.

Ключові слова: дискримінація, рівність, антидискримінаційне законодавство, міжнародний захист від дискримінації, інституційний механізм подолання дискримінації, Європейського суду з прав людини.

Key words: discrimination, equality, anti-discrimination legislation, international protection against discrimination, institutional mechanism of eliminating discrimination, European Court of Human Rights.

ТРЮХАН ОКСАНА АНАТОЛІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук, доцент*

ДО ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА ТРУДОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ ЗА КОРДОНОМ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Розуміння, що таке війна, для більшості українців прийшло 24 лютого 2022 року. Понад 100 днів триває жорстоке повномасштабне військово-втручання Росії в Україну. Доречно наголосити, що, за даними ООН, майже 5,2 млн осіб були змушені шукати прихисток в інших країнах. Майже 2,9 млн осіб виїхали до Польщі, майже 800 тис. до Румунії, до Молдови – 443 тис., до Угорщини – 490 тис., до Словаччини – 354 тис., до Чехії – 357 566. Зазначені країни прийняли найбільшу кількість біженців з України. Саме тому на сьогоднішній день питання працевлаштування українців за кордоном та легалізація цього процесу є доволі актуальним.

Трудова міграція є відносно новий як для України, так і для багатьох інших країн вид мобільності населення. Розвиток трудової міграції обумовлено важкою економічною ситуацією, руйнуванням колишньої сфери зайнятості внаслідок реструктуризації виробництва під впливом глобалізаційних процесів. Причинами трудової міграції можуть бути різні фактори: військові, політичні, релігійні, національні, екологічні, істотна різниця в умовах праці, рівень життя, відсутність належних стимулів до праці та інші.

Законодавством України передбачено, що громадяни України мають право займатися трудовою діяльністю за кордоном, якщо така діяльність не заборонена законодавством України та держави перебування.

Права громадян України, які працюють за кордоном, захищаються законодавством України та держави перебування, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (ст. 10) [1].

Найчастіше українці звертають увагу на такі країни ЄС, як Польща, Чехія, Австрія, Італія та ін. Від початку війни Росії проти України Польща не залишила напризволяще українців і прийняла найбільше громадян України. Окрім цього, підписаний Президентом Республіки Польщі Анджеєм Дудою Закон «Про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї держави» 12.03.2022 року юридично захищає українців, надає гарантії законного перебування тощо. Закон регулює низку ключових питань, пов'язаних із перебуванням українців, які тікають від війни, а також передбачає спрощення працевлаштування та легалізацію перебування. Окрім цього, закон передбачає низку прав на користь громадян України, які на підставі цього закону перебувають у Польщі. Так, відповідно до Закону Республіки Польща, громадяни України, які на законних підставах проживають у Польщі, мають право: працювати без необхідності отримання додаткового дозволу на працевлаштування; бути визнаними безробітними або шукати роботу; відкривати бізнес на території Польщі на тих самих умовах, що й громадяни Польщі.

Відповідно до закону громадяни України можуть звернутися до центрів зайнятості за такими ж правилами, як і громадяни Польщі. У свою чергу роботодавці, які працевлаштовують громадян України, повинні повідомити центр зайнятості про їх працевлаштування (за допомогою порталу <http://praca.gov.pl>). У повідомленні роботодавець обов'язково зазначає таку інформацію: відомості про юридичну особу, яка приймає на роботу громадянина України; персональні дані громадянина України; вид договору, що укладається між роботодавцем та громадянином України; посаду або вид роботи, що буде виконуватись громадянином України; місце виконання роботи. Законом також передбачено, що громадяни Польщі та України, які легально проживають згідно із спеціальним законом і які працювали в Україні науковими працівниками та мають відповідну кваліфікацію, зможуть працевлаштуватися без конкурсу в такі установи: підрозділи Польської академії наук; науково-дослідні інститути; Центр Лукасевича та інститути, що діють в рамках Дослідницької Мережі Лукасевича [2]. Доцільно також враховувати зміни до закону «Про внесення змін до закону про допомогу громадянам України у зв'язку зі збройним конфліктом на території цієї держави» від 8 квітня 2022 року, які стосуються працевлаштування лікарів.

Австрія також підтримує людей, які були змушені покинути свою країну, та відкрила кордони для наших громадян. На працевлаштування в Австрії претендують не тільки громадяни Угорщини, Чехії, Польщі, Румунії, але й громадяни Швейцарії, Німеччини та ін. Особи, які офіційно працевлаштовувались в Австрії, володіють такими ж правами і соціальним захистом, як і австрійські громадяни. Українці, які отримують право на тимчасове проживання на 1 рік та відповідне посвідчення, також мають право працювати. Однак для цього роботодавець має право звернутися до державної служби зайнятості (AMS) в Австрії, щоб отримати дозвіл для українця на роботу. Трудове законодавство

Австрії спрямоване на забезпечення захисту життя і здоров'я працівників. Законодавчу основу трудової діяльності в Австрійській Республіці складають декілька нормативних актів, зокрема, це Конституція праці; Загальний федеральний закон *Arbeitszeitgesetzes (AZG)*, що регулює тривалість робочого часу (нормальна тривалість і понаднормова) та ін.

Звернемо увагу, що у 2021 році Австрія у «індексі процвітання» посіла 13 місце серед 167 держав світу (за даними *Legatum Institute* /Лондон). Австрія навіть випередила такі розвинені країни, як Канада, США, Франція, Японія, Італія та ін. Якщо дослідити зарплати в Австрії за професіями, то мінімальний заробіток (за некваліфіковану працю) становить 1670 євро; середня зарплата 2690 євро; зарплата юриста від 2194–3536 євро/місяць; викладач вузу отримує від 2593–4565 євро/місяць; лікар загальної практики (хірург) отримує від 2615–4214 євро/місяць [3]. Зазначимо, що іноземці, які офіційно перебувають в країні, можуть претендувати на той же рівень соціального захисту від безробіття, що і громадяни Австрії. Розмір державної допомоги залежить від того, яка зарплата була у працівника протягом останніх 24 місяців.

Що стосується заробітної плати в інших країнах: наприклад, в Ізраїлі пропонують 85 000 грн., в Угорщині, Болгарії та Чехії середня заробітна плата зросла, зокрема, в Чехії 40 305 грн., в Угорщині 23 750 грн., Болгарії 25 000 грн. [4].

Звернемо увагу, що Директива про тимчасовий захист 2001/55/ЄС та рішення Ради ЄС про її активацію для українців 2022/382 від 04.03.2022 р. встановлюють мінімальні стандарти захисту, які має забезпечити кожна країна Європейського Союзу [5]. Тобто дозволяється особам, які виїхали з України 24 лютого 2022 року або пізніше, перебувати в країнах ЄС, окрім Данії, протягом одного року з можливістю продовження до трьох років. Особи з таким статусом отримують право на працю, повноцінний доступ до системи охорони здоров'я, освіти та соціальної допомоги. Цікавим є той факт, що Данія не зв'язана положеннями цієї Директиви ЄС через особливості членства країни у Європейському Союзі. Проте 17 березня у Данії ухвалили спеціальний закон, положення якого подібні до Директиви ЄС (набув чинності 18 березня). Цим законом передбачена можливість отримати дозвіл на перебування на два роки з можливістю продовження на один рік.

Чехія належить до тих країн, які від початку повномасштабної війни підтримували Україну та засуджували агресію Росії на теренах нашої країни. Протягом останніх трьох місяців Чехія активно допомагала Україні усім необхідним. Як зазначено вище, 4 березня 2022 року дію режиму «тимчасового захисту» було запроваджено Виконавчим рішенням Ради ЄС 2022/382, яке встановлює тимчасовий захист переміщених осіб з України. В наслідок цього вступив в силу закон про тимчасовий захист іноземців, який регулює право перебування в Чеській Республіці в такому режимі. Як показала практика, правова база була оцінена як така, що не відповідає потребам поточної ситуації. Було підготовлено закони, які спільно називають *Lex Ukraine*. Так, 9 березня 2022 року уряд Чехії схвалив поправку до закону, згідно з якою українці,

які мають візу біженця (vizum strpeni), можуть отримати медстраховку, працевлаштуватися без оформлення окремого дозволу на роботу, реєструватися на біржі праці та отримувати підтримку за допомогою курсів перекваліфікації та дотацій на роботу. Таку візу Чехія видає на 1 рік усім українцям, які прибули до країни після 24.02.2022 року. Звернутися можна протягом 30 днів з моменту приїзду до країни. Зазначається у законі про зайнятість (розділ 98), що іноземці, на які не поширюється дія Lex Ukraine, не можуть працювати без дозволу на роботу, виданого місцевою службою праці [6].

Заслужує на увагу публікація судді Верховного Суду Олени Кібенко, яка дослідила питання, як отримати тимчасовий захист українцям у деяких країнах. Так, вказується, щоб працювати у Франції, зазвичай потрібна довгострокова віза та дозвіл на роботу. Але, якщо особа отримує статус тимчасового захисту, вона може працювати без дозволу [7]. В іншій публікації О. Кібенко зазначається, що працювати у Румунії можна на тих же умовах, що і для громадян Румунії, тобто не потрібно брати дозвіл на працевлаштування. Автор акцентує увагу, що у Румунії для працевлаштування не потрібно звертатися за візою. Якщо громадянин України виявить бажання влаштуватися на роботу в галузі, в якій є досвід або за якою вчився і при цьому відсутні необхідні документи, доведеться лише дати заяву під власну відповідальність про те, що є досвід роботи у цій сфері. Але однією з вимог є відсутність судимості. Окрім цього, звертається увага на такий факт: якщо у громадян України є освіта в галузі медицини, архітектури або будь-якої іншої професії і українці мають бажання працювати в Румунії, необхідно надати підтверджувальні документи [8].

Варто зазначити, що війна Росії проти України спровокувала найбільшу міграційну кризу в Європі. Отже, країни ЄС докладають зусиль, аби допомогти українцям та спростити пошук роботи. Вважаємо, що допомога країн ЄС у цьому напрямку під час війни є безцінною.

Список використаних джерел:

1. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 року № 5067-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 24. Ст. 243.
2. Закон «Про допомогу громадянам України у зв'язку із збройним конфліктом на території цієї держави» – найважливіші зміни. URL: <https://www.pol-ukr.com/uk/zakon-pro-dopomogu-gromadyanam> / URL: <https://www.prawo.pl/ukraina/>
3. Зарплата в Австрії: середня та мінімальна. URL: <https://migrant.biz.ua/avstriia/roboata-avstriia/zarplata-v-avstrii.html>
4. Розміри заробітної плати в Європі. URL: <https://migrant.biz.ua/dovidkova/emigracia/zarplata-v-ievropi.html> / URL: <https://www.rbc.ua/ukr/styler/es-tolko-kakih-stranah-kakie-zarplaty-ukraintsam-1652499283.html>
5. Україна: Комісія пропонує тимчасовий захист для людей, які тікають від війни в Україні, та рекомендації щодо прикордонних перевірок. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/uk/ip_22_1469

6. Ministerstvo vnitra České republiky. URL: <https://www.mvcr.cz/ministerstvo.aspx>
7. Кібенко О. Румунія: правила в'їзду і перебування, поради для українців. URL: <https://zib.com.ua/ua/150889>
8. Кібенко О. Тимчасовий захист у Франції: можливості для українців. URL: <https://zib.com.ua/ua/150912>

Ключові слова: трудова діяльність, працевлаштування, трудова міграція, воєнний час, трудова діяльність за кордоном.

Key words: labor activity, employment, labor migration, wartime, labor activity abroad.

НАНЬЄВА МАРІЯ ІВАНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук*

ПРАВО ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ НА ВІДПУСТКИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Одним з основних серед соціальних прав і свобод людини та громадянина є право на відпочинок. У зв'язку з цим, право на трудову відпустку є гарантією забезпечення конституційних прав на відпочинок будь-якого працівника. В умовах воєнного стану забезпечення соціальних прав і свобод військовослужбовців є дуже актуальним. Вони мають право на відпустку, медичну допомогу, достатнє матеріальне і грошове забезпечення, адже військовослужбовці потребують більшого соціального захисту з боку держави, зокрема, особливо в умовах воєнного стану. Від належного забезпечення на рівні держави та дієвого механізму реалізації такого забезпечення залежить рівень бойової готовності, моральний стан Збройних Сил України та соціальна стабільність у військовому середовищі.

Військова служба у Збройних силах – це діяльність, для якої характерні певні обмеження, тобто чітка регламентація діяльності військовослужбовців, також обмеження як у їх особистих, так і громадянських, політичних правах. Також, виконуючи конституційний обов'язок із захисту вітчизни військовослужбовці часто ризикують життям.

На сьогоднішній день, соціальні права військовослужбовців та членів їх сімей регламентуються законами та іншими нормативно-правовими актами. Їх можна розділити на дві групи: загальні – які визначають державну політику та регулюють відносини у сфері соціального захисту (Конституція України); спеціальні законодавчі та підзаконні акти – які регламентують соціальний захист конкретного соціального прошарку – (військовослужбовців та членів їх сімей) або вирішення конкретних соціальних проблем.

Одним із основних у цій сфері є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 12 грудня 1991 року, відповідно до якого надаються пільги, гарантії та компенсації. Ніхто не вправі обмежувати військовослужбовців та членів їх сімей у їх правах та свободах, які визначені законодавством України.

Відповідно до законодавства України, особливий період – це період, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації чи з моменту введення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [1].

Указом Президента України «Про продовження строку дії воєнного стану в Україні» від 17.05. 2022 року строк дії воєнного стану на території нашої країни було продовжено з 25 травня на 90 діб.

Отже, в особливий період військовослужбовцям можуть надаватись такі види відпусток:

- Щорічна відпустка. За умови надання такої відпустки зберігаються кошти на оздоровлення, і вони виплачуються щорічно у розмірі місячного грошового забезпечення, незалежно від відпустки. Тривалість такої відпустки залежить від вислуги років і становить 30 / 35 / 40 або 45 днів із відповідною вислугою до 10 років / від 10–15 років / від 15–20 років / більше 20 років [2].

Якщо щорічна відпустка не використана, то військовослужбовець може використати її в першому кварталі наступного року. Також, дозволяється об'єднувати щорічні відпустки за 2 роки, а потім ділити їх на частини. Члени сім'ї військовослужбовця мають право на використання своєї відпустки, у той самий час, що і сам військовослужбовець. За потреби, може надаватися час для проїзду в місце проведення відпустки.

- Щорічна додаткова відпустка, яка може надаватися строком до 15 календарних днів.

- Відпустка за станом здоров'я: в разі поранення становить максимум 4 місяці і в разі захворювання надається максимум на 30 днів.

- Відпустка за сімейними обставинами надається до 10 днів. Сімейними обставинами будуть вважатися: укладення шлюбу, тяжкий стану здоров'я або смерть рідних по крові або по шлюбу, пожежа / інше стихійне лихо, яке спіткало сім'ю військовослужбовця та в інших виняткових випадках, коли присутність військовослужбовця в сім'ї необхідна. Також, умовою надання такого виду відпустки є наявність підтверджених документів, які мають бути завірені військкоматом чи головою закладу охорони здоров'я.

- Відпустки для військовослужбовців – жінок у зв'язку з вагітністю та пологами, а також по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку (в окремих випадках, визначених в медичному висновку до досягнення дитиною 6 років). Так, порядок, строки та умови надання такої відпустки закріплені на законодавчому рівні [3].

Потрібно зазначити, що під час особливого періоду додаткова відпустка учасникам бойових дій (чинним військовослужбовцям) тривалістю 14 календарних днів не надається. При обчисленні тривалості відпусток не враховуються святкові дні. Під час дії особливого періоду військовослужбовцям-чоловікам не надається відпустка по догляду за дитиною до досягнення нею 3-річного віку.

Також, для того, щоб отримати відпустку військовослужбовцям необхідно дотримуватися певного порядку оформлення:

- військовослужбовець подає рапорт безпосередньому командирі;
- командир передає рапорт до штабу військової частини для подання на розгляд командирі цієї частини;
- командир військової частини приймає рішення щодо надання відпустки (відмова має обґрунтовуватись).

На нашу думку, необхідно звернутися до зарубіжного досвіду, де питанням соціально-економічного та правового захисту військовослужбовців приділяється значна увага. За законодавством зарубіжних країн саме військовослужбовці відносяться до однієї із найбільш захищених груп населення. У західних країнах досить широко розвинуто та нормативно закріплено на різних нормативних рівнях розгалужену систему забезпечення захисту прав та свобод військових у соціальній сфері. Зазначену систему складає низка законодавчо встановлених та забезпечених механізмів та інститутів, які ефективно взаємодіють між собою та сприяють забезпеченню соціального благополуччя.

Найрозвиненіша та відпрацьована система грошового забезпечення військовослужбовців створена в США і країнах НАТО. Вона повністю відкрита для суспільства і інформація про соціальний захист посідає надзвичайно вагомe місце в рекламі військової служби. Для вирішення питання інформування про права і привілеї військовослужбовців Збройних сил США, їх соціального забезпечення і захисту, адаптації до цивільного життя функціонує Міністерство у справах військової служби США. У країнах-членах НАТО практично всі витрати на переміщення військовослужбовців і членів їх сімей до нового місця служби компенсуються. Так, під час переміщення у відпустку військовослужбовцям США та членам їх сімей надається 50 % знижки на квитки комерційних авіаліній, автобусні та залізничні перевезення та на розрахунки за оренду номерів у готелях та автомобільного транспорту на території США. На авіаквитки під час переміщення у відпустку за кордон знижка збільшується до 60 %. Якщо військовослужбовець користується послугами військово-транспортної авіації (за наявності вільних місць), то такі послуги надаються на безоплатній основі [4, с. 137, 139].

Отже, можемо сказати, що забезпечення права військовослужбовців на відпочинок – це діяльність держави. Така діяльність має бути чітко закріплена на законодавчому рівні, націлена на досягнення соціальних гарантій, прав і свобод військовослужбовців, але при цьому повинен бути створений дієвий механізм реалізації зазначених прав. Визначення ефективного механізму бюджетного фінансування заходів соціального забезпечення військовослужбовців значно підвищить темп становлення

стандартів соціального захисту службовців Збройних Сил України та належного виконання ними завдань, які сьогодні постали перед українською державою. Також повинно бути налагоджене інформування військовослужбовців про їх права та гарантії, адже належний рівень забезпечення військовослужбовців виявляється також і в їх особливому соціальному статусі, саме цьому підвищення соціального статусу військовослужбовців має стати одним із ефективних напрямів забезпечення послідовної і цілеспрямованої політики держави. Необхідно також звернути увагу і на зарубіжний досвід, де у більшості випадків держава піклується як про якість соціального захисту військовослужбовців, так і про реальну можливість отримання ними цих пільг.

Список використаних джерел:

1. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 9. Ст. 106.
2. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15. Ст. 190
3. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 2. Ст. 4.
4. Марко І. Ю., Марко Є. І., Чернишова І. М. Зарубіжний досвід забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців. *Історичні, соціальні та організаційні аспекти проблем дослідження воєнної науки та освіти*. 2019. С. 135–142.

Ключові слова: право на відпочинок, право на відпустку, військова служба, соціальні права військовослужбовців за законодавством України, соціальні права військовослужбовців за законодавством зарубіжних країн.

Key words: the right to rest, the right to leave, military service, social rights of military soldiers under the legislation of Ukraine, social rights of military soldiers under the legislation of foreign countries.

ГУДЗЬ АННА ОЛЕКСАНДРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
кандидат юридичних наук, доцент*

БЛАГОДІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ВАГОМА СКЛАДОВА НЕДЕРЖАВНОГО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Дослідження ролі роботодавця на рівні науки права соціального забезпечення переважно здійснюється в контексті загальнообов'язкового державного соціального страхування. Проте, такий підхід

видається нам невинувато вузьким, адже, як слушно звертається увага в літературі: «здійснення соціального забезпечення коштом роботодавця є тією, давно забутою на практиці та новою в сучасній теорії організаційно-правовою формою соціального захисту населення, яка в перспективі може набути нових ознак та активно розвиватися» [1, с. 194]. Справедливим буде зазначити, що роботодавця у цьому сенсі слід розглядати у найширшому розумінні, охоплюючи не лише роботодавців, які є суб'єктами соціального забезпечення для своїх працівників, а й не залишати без уваги той факт, що такі особи (фізичні особи-підприємці та підприємства) сьогодні можуть також виступати активними учасниками благодійної та волонтерської діяльності, меценатства та інших поширених напрямків недержавного соціального забезпечення.

Участь підприємців у благодійництві та меценатстві – практика, яка має глибокі історичні коріння. Такі заходи з одного боку були традиційними формами залучення підприємців у життя суспільства, з іншого – виступали ефективним інструментом підняття їх соціального статусу, адже вважались справою престижною. Здебільшого така благодійна діяльність виражалась у пожертвуваннях на: підтримку церкви, розвиток освіти, культури, турботу про сиріт, хворих, бездомних та інших. Опрацювання наукової літератури, архівів та періодики дозволяє говорити також про відкриття підприємцями об'єднань для збору коштів, започаткування стипендіальних фондів для найбідніших учнів, гімназистів, студентів, що стало поширеним явищем у другій половині XIX – на початку XX століття. Нерідко фокус уваги підприємців-благодійників був спрямований на допомогу представників лише своєї національності або віросповідання. Так, благодійність почала набувати нових рис: включати не лише матеріальну підтримку маргінальних верств, а сприяння повноцінному становленню окремих категорій суспільства, які потребують або заслуговують особливої уваги. Почали зароджуватись нові вектори благодійної діяльності – супровід колишніх ув'язнених, боротьба з пияцтвом, підтримка талановитої молоді та багато інших [2, с. 189].

Витоки соціального підприємництва (яким у найбільш узагальненому вигляді називається підприємницька діяльність за для досягнення соціальних цілей чи подолання соціальних ризиків, внутрішньо суспільних проблем) сягають далекого минулого. Яскравими його прикладами виступають заможні українські промисловці кінця XIX століття, які вели досить активну благодійну діяльність. Наприклад, В. Симиренко фінансувалися відомі тогочасні видання «Киевская старина», «Україна», «Рада» «Літературно-науковий вісник»; матеріально підтримувалося наукове товариство ім. Т. Шевченка [3, с. 286]. Братами Терещенко у 1879 р. була заснована лікарня св. Єфросинії в Глухові, пізніше у 1894 році в Києві за підтримки цієї родини – лікарня для чорноробів, згодом почали з'являтися інші добродійні заклади на Подолі: нічліжний притулок, будинок безплатних квартир для бідних удів із дітьми

й одиноких літніх жінок, пологовий притулок тощо, які в подальшому утримувались коштом відомої родини [4, с. 10].

Пройшовши тривалий історичний розвиток та зазнавши численних трансформацій, сьогодні підтримка за рахунок підприємництва, на нашу думку, може розцінюватись як важливий напрямок (вид) недержавного соціального забезпечення, яке наразі виступає повноцінним елементом в системі соціального захисту населення України. Подібні твердження не є популярними у спеціальній фаховій літературі, проте, найбільш слушними нам видаються висновки Р.М. Тимофіїва, представлені у дисертації, присвяченій ролі роботодавця у соціальному захисті працівників, який вважає, що таке соціальне забезпечення, може здійснюватися у напрямках, що впливають із: 1) законодавчих обов'язків роботодавця щодо соціального забезпечення; 2) можливості залучення роботодавця у недержавне соціальне страхування; 3) участі роботодавця у недержавних нестрахових заходах соціального захисту [5, с. 10–12]. Саме третій зазначений у переліку елемент, на наше переконання – найбільш багатогранний та охоплює благодійну діяльність сучасного підприємництва у широкому діапазоні його проявів: починаючи від фінансування підтримки окремих осіб (або їх груп), продовжуючи волонтерством, філантропією, меценатством та багатьма іншими.

Соціальне підприємництво сьогодні глибоко укорінилося в багатьох державах світу, наряду із якими стоїть Україна. Головною його ознакою слугує діяльність на суспільно корисній ниві, де за основу покладений гуманістичний вектор його розвитку, який уособлюється в філантропічних ідеях, доброчинності, підтримки тих, хто її потребує, за рахунок «благодійного соціального маркетингу» – тобто виділення частини прибутку на цілі благодійності та «корпоративної філантропії», якою називають спрямування ресурсів бізнесу на цілі надання допомоги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах. Різновидами благодійності, формами її існування виступають також меценатство та спонсорство [6, с. 17].

Заслугує на увагу класифікація суб'єктів доброчинності, запропонована І.В. Лантух, серед яких, як стане очевидно – найбільше коло формується саме учасниками-представниками бізнесу. Так, до благодійників можна віднести: 1) підприємці та організації, окремі фізичні особи, які безкорисливо надають допомогу за для зміцнення свого іміджу та репутації; 2) філантропи, які відрізняються від попередньої групи тим, що керуються альтруїстичними міркуваннями, релігійні переконаннями; 3) меценати – заможні люди, безкорисливе сприяння яких сфокусоване на творчості, науці та спорті, через допомогу: науковцям, художникам, спортсменам, акторам, письменникам; 4) піклувальники – особи, які займаються регулярною організаційною, матеріальною підтримкою на добровільній, безкоштовній і довготривалій основі; 5) державні організації та держава, яких благодійниками видається можливим назвати лише в якості опосередкованих суб'єктів [6, с. 17]. Слід додати, що окреме місце серед таких осіб також

посідають волонтери або добровольці – тобто особи, які займаються благодійною діяльністю у формі безкоштовної праці в інтересах різного роду некомерційних організацій.

У світлі обраної теми дослідження не можна не зазначити також про концепцію «соціально-економічної відповідальності підприємництва» (у деяких джерелах – «корпоративна соціальна відповідальність») одними із основних інструментів якої з-поміж інших і є власна активна благодійна діяльність; проведення добродійних акцій, спрямованих на покращення життєвої ситуації певної особи чи групи; спонсорські проекти у таких сферах, як культура, наука, спорт; меценатство – надання можливості розвиватися тому члену суспільства, який бажає це суспільство поліпшувати. Окремим важливим елементом соціально-економічної відповідальності підприємництва виступає надання грошових грантів у вигляді адресної грошової допомоги на підтримку талантів, проведення досліджень тощо [7, с. 83].

У цілому, важлива роль сучасного українського підприємництва у благодійній діяльності сьогодні є очевидною, проте, говорити про максимальне її піднесення та зацікавленість підприємців в участі у ній поки зарано, перепоною чому, на нашу думку, є відсутність окремої уваги законодавця до цієї сфери. Крім цього, покращенню ситуації може сприяти орієнтир на зарубіжний досвід щодо запровадження для таких учасників благодійної діяльності податкових пільг (наприклад, у США, 10 % прибутку фірм звільняється від податку у разі відрахування їх на добродійність, а для фізичних осіб цей відсоток збільшується до 50 %; у Німеччині юридичні та фізичні особи звільняються від податків у розмірі 10 % прибутку (доходу).

Список використаних джерел:

1. Синчук С. М. До питання про недержавне соціальне забезпечення за рахунок роботодавця. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2. С. 194–198.
2. Романюк Н. Й. Благодійництво і меценатство як засіб підвищення соціального статусу підприємців Південно-Західного краю Російської імперії (друга половина XIX – початок XX ст.) *Вісник аграрної історії*. 2013. Вип. 6–7. С. 189–198.
3. Солодовник В. Магнати краси і добра (знамениті підприємці) / Валентин Солодовник: Герої та знаменитості в українській культурі / за ред. О. Гриценко. К. : УЦКД, 1999. С. 285–310.
4. Донік О. М. Добродійна та культурно-освітня діяльність родини Терещенків в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук № 07.00.01 / О. М. Донік. К. : КНУ ім. Т. Г. Шевченка, 2001. 18 с.
5. Тимофіїв Р. М. Роботодавець як суб'єкт соціального захисту працівників : автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.05 «трудове право; право соціального забезпечення»; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2019. 20 с.

6. Лантух І. В. Добročинність і добročинний соціальний маркетинг українського підприємництва. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2010. № 5 (44). С. 15–22.
7. Соціальна відповідальність: навч. посіб. / А. М. Колот, О. А. Грішнова, О. О. Герасименко та ін. К. : КНЕУ, 2015. 519 с

Ключові слова: благодійна діяльність, волонтерська діяльність, меценатство, недержавне соціальне забезпечення, соціальний захист.

Key words: charitable activity, volunteer activity, patronage, non-state social security, social protection.

КОРНІЛОВА ОЛЕСЯ ВОЛОДИМИРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
доктор філософії*

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО НАДАННЯ МЕДИЧНОЇ ДОПОМОГИ

У зв'язку з ситуацією, яка складається в Україні вже декілька років поспіль, а саме поширення коронавірусної інфекції COVID-19 та прагнення національного законодавця перейти від індустріальної епохи й аналогових технологій до епохи, що характеризується цифровими технологіями та інноваціями, а також важкий період війни, який почався 24 лютого 2022 року та триває і досі, надзвичайно актуальним питання про застосування інформаційних технологій у сфері надання медичної допомоги в Україні.

Дійсно, XXI століття характеризується стрімким темпом розвитку цифрових технологій, у тому числі й у сфері охорони здоров'я та медичної допомоги, що сприяє зростанню каналів комунікації між лікарем і пацієнтом.

Наприклад, із 2017 року в Україні працює система eHealth, що забезпечує автоматизацію обліку медичних послуг та управління медичною інформацією в електронному вигляді. На початку 2020 року до системи eHealth підключили більше 1.5 тис. медичних закладів та 25 тис. лікарів.

Численні обмеження через коронавірусну інфекцію COVID-19 та збройне вторгнення російської федерації на територію нашої держави спричинили спалах попиту на державні онлайн-послуги, якими ми часто користуємось, у тому числі і у сфері медичної допомоги.

Яскравими прикладами є започатковані медичні онлайн-проекти, які розроблені за аналогом американських програм, наприклад, «Лікар онлайн», коли пацієнт може за допомогою мобільної програми Viber проконсультуватись у спеціаліста відповідної сфери, мобільна платформа, яка розроблена за спільною Програмою розвитку Організації Об'єднаних Націй з українськими партнерами – «Твоє право».

У мобільному застосунку прослідковується активна діяльність у вирішенні не тільки юридичних проблем, які стосуються зазначеної категорії осіб, а й «підсвідоме заспокоєння» таких осіб, шляхом легкого пошуку інформації щодо того питання, яке виникло. У разі необхідності, користувач може звернутись одразу на гарячу лінію ГО «Донбас СОС» та отримати кваліфіковану допомогу [1, с. 196].

Варто підкреслити саме той факт, що воєнний стан, який продовжений в Україні до серпня місяця є абсолютно новою реальністю, яка демонструє оптимальні та максимально нові підходи у будь-якій роботі, у тому числі і у сфері медичної допомоги, якої потребують не тільки військовослужбовці, а й цивільному населенню. Інформацією Міністерства охорони здоров'я України повідомило про те, що без виключення усі заклади охорони здоров'я мають надавати медичну допомогу тим особам, які її потребують. Однак і такі заклади потребують підтримки та допомоги задля належного надання медичної допомоги в умовах воєнного стану. Саме тому і МОЗ України на своєму офіційному сайті зазначено інформацію щодо бажаючих долучитись до забезпечення лікарень медикаментами та необхідними матеріалами, може заповнити форму за посиланням: <https://forms.gle/bANiUuPQMcy4t3Dw6> [4].

Також на сайті зазначений перелік медичних препаратів, ліків, медичних виробів, яких, насамперед, потребують заклади охорони здоров'я.

Варто зауважити, що спричинена ситуація російською агресією сприяла також початку робити України із всесвітньою компанією щодо бору коштів на відновлення та медичне забезпечення закладів охорони, що були пошкоджені російськими окупантами. Долучитися до ініціативи та зробити внесок можна з використанням низки рахунків або на платформі www.u24.gov.ua

У сучасних умовах, в яких наразі перебуває Україна, стрімкого розвитку технологій, а також поширення дистанційної праці питання медичного забезпечення осіб, які потребують її, є необхідним та дуже важливим. Низка онлайн платформ, які функціонують та працюють на благо нашої держави сприяють покрокові допомозі у здобутті перемоги не тільки на військовому рівні, а й виведе Україну на зовсім інший рівень, адже світовий досвід засвідчує, що надання медичної допомоги, з використанням засобів дистанційного зв'язку у вигляді обміну електронними повідомленнями на сьогоднішній день охоплює майже 20 % медичних послуг і з кожним днем такий відсоток збільшується.

Незважаючи на те, що цифрові технології, безумовно, здатні приймати адміністративні завдання, організаційні процеси або навіть простіші діагностичні кроки, досвід медичних працівників є незамінним.

У довгостроковій перспективі інноваційні технології сприятимуть оптимізації та полегшенню роботи медичних працівників, однак при умові вчасного їх освоєння.

Список використаних джерел:

1. Корнілова О. В. Медична допомога як вид соціального забезпечення: монографія / Олеся Корнілова; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2021. 214 с.
2. Допомога українським медикам та армії: URL: <https://moz.gov.ua/dopomozhit-ukrainskim-medikam-ta-armii>

Ключові слова: медична допомога, медична допомога у воєнний стан, система eHealth.

Key words: medical care, medical care in martial law, eHealth system.

ЯЦИШИН ВАДИМ ВАЛЕРІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення,
доктор філософії*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВЧИХ НОРМ ЩОДО ЗУПИНЕННЯ ДІЇ ОКРЕМИХ ПОЛОЖЕНЬ КОЛЕКТИВНОГО ДОГОВОРУ В УМОВАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

В умовах збройної агресії проти України, впровадження з 24 лютого 2022 року по всій території України правового режиму воєнного стану, пристосування суспільних відносин до реалій існування держави в умовах широкомасштабної збройної агресії, трудове законодавство в Україні, одним із перших, зазнало відповідних змін, що покликані забезпечити належну організацію трудових відносин в умовах воєнного стану.

Враховуючи те, що вперше за більш ніж 30 років своєї незалежності держава Україна вже більше трьох місяців існує в умовах правового режиму воєнного стану, питання організації трудових відносин за таких умов є дуже актуальним. Однією із таких новел є законодавче встановлення можливості зупинення дії окремих положень колективного договору підприємства, установи, організації.

24 березня 2022 року набрав чинності Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». Відповідно до статті 11 вказаного закону на період воєнного стану дія окремих положень колективного договору може бути зупинена за ініціативою роботодавця [3, ст. 11].

В свою чергу, для того щоб всебічно розглянути питання реалізації та можливі проблеми правозастосовної практики в питанні зупинення дії окремих положень колективного договору, доцільно розглянути правову природу правового режиму воєнного стану.

Воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [4, ст. 1].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» цей Закон визначає особливості трудових відносин працівників усіх підприємств, установ, організацій в Україні незалежно від форми власності, виду діяльності і галузевої належності, а також осіб, які працюють за трудовим договором з фізичними особами, у період дії воєнного стану, введеного відповідно до Закону України «Про правовий режим воєнного стану». На період дії воєнного стану вводяться обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина відповідно до статей 43, 44 Конституції України. У період дії воєнного стану не застосовуються норми законодавства про працю у частині відносин, врегульованих цим Законом [3, ст. 1].

Таким чином, законодавцем встановлені особливості організації трудових відносин в умовах воєнного стану, а також конституційні обмеження трудових прав працівників такі як право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів, право на своєчасне одержання винагороди за працю та ін.

Відповідно до Закону України «Про колективні договори і угоди» умови колективних договорів і угод, укладених відповідно до чинного законодавства, є обов'язковими для підприємств, на які вони поширюються, та сторін, які їх уклали [2, ст. 5].

Що ж стосується зупинення дії окремих положень колективного договору то доцільно розглянути поняття змісту колективного договору. Г.І. Чанишева та Н.Б. Болотіна зазначають, що змістом колективного договору є узгоджені сторонами умови (положення), покликані регулювати соціально-трудові відносини в певній організації [1, с. 438].

Статтею 11 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» встановлено можливість зупинення дії окремих положень колективного договору на період воєнного стану, водночас які саме окремі положення до цього відносяться законодавцем не визначається.

У разі системного тлумачення Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» можна дійти висновку, що, в першу чергу, під окремими положеннями колективного договору, що можуть бути зупинені на період воєнного стану (у разі їх відображення у колективному договорі) є наступні: 1) розірвання трудового договору

за ініціативи роботодавця без попередньої згоди виборного органу первинної профспілкової організації; 2) встановлення часу роботи та часу відпочинку; 3) особливості роботи у нічний час; 4) особливості залучення до роботи деяких категорій працівників; 5) оплата праці та гарантії оплати праці; 6) відпустки та особливості застосування законодавства про відпустки; 7) гарантії діяльності профспілкових організацій.

Водночас, враховуючи те, що законодавцем у Законі України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» не встановлено чітких критеріїв зупинення положень колективного договору, то на практиці роботодавцем може бути зупинена дія будь-яких положень (навіть тих, що в умовах правового режиму воєнного стану повинні були мати чинність та виконуватись сторонами соціального діалогу), що звичайно встановлює перекіс в бік розширення прав роботодавців та значного звуження прав працівників.

Сам порядок прийняття такого рішення роботодавцем, а також порядок повідомлення про прийняття рішення роботодавцем про зупинення дії окремих положень колективного договору зацікавлених сторін – первинної профспілкової організації та працівників не встановлений, що передбачає вчинення дій роботодавцем на власний розсуд та на підставі внутрішніх процедур, що також має ризики значного погіршення трудових прав працівників, що може бути невиправдано більшим аніж необхідність забезпечення діяльності підприємств, установ, організацій в умовах правового режиму воєнного стану. Доцільно підкреслити, що практикою застосування трудового законодавства пропонується лише письмово попереджувати працівників про зупинення дії окремих положень колективних договорів у разі прийняття такого рішення роботодавцем.

Таким чином, вважаємо наявною певну правову невизначеність, що виникла в частині можливості зупинення дії окремих положень колективних договорів на період дії воєнного стану такою, що в подальшому може мати наслідком зловживання роботодавцями своїми правами та як наслідок ґрунтового порушення справедливого балансу між інтересами працівника та роботодавця у кожному конкретному випадку та така невизначеність може бути вирішена законодавцем шляхом внесення законодавчих змін, Урядом, шляхом прийняття підзаконних нормативно-правових актів або на підставі судової практики.

Список використаних джерел:

1. Болотіна Н. Б., Чанишева Г. І. Трудове право України: підручник. Х. : Знання, 1999. 480 с.
2. Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 р. № 3356-XII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3356-12> (дата звернення 07.06.2022).
3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX / Верховна Рада України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення 07.06.2022).

4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 07.06.2022).

Ключові слова: колективний договір, реалізація законодавчих норм, законодавство України, воєнний стан.

Key words: collective agreement, implementation of legislative norms, legislation of Ukraine, martial law.

ЛУЦЕНКО ОЛЕНА ЄВГЕНІВНА

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
доцентка кафедри трудового права, кандидат юридичних наук, доцент*

РОЗРОБЛЕННЯ СПРИЯТЛИВОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ПРАЦІ ДЛЯ РОБОТОДАВЦІВ-ФІЗИЧНИХ ОСІБ З МЕТОЮ ЕФЕКТИВНОГО ВІДНОВЛЕННЯ БІЗНЕСУ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС

Закон України «Про дерадьянізацію законодавства України» від 21.04.2022 р. № 2215-IX [1] вніс зміни до ч. 1 ст. 21 КЗпП України [2], зокрема, у частині окремого акценту на роботодавців – фізичних осіб. Які правові наслідки такої зміни? По суті, на мою думку, наслідки мають бути суттєвими щодо оформлення трудових правовідносин із такими роботодавцями та ведення кадрової документації, але зі змісту всіх внесених змін до КЗпП України [2] стає зрозумілим, що це лише текстуальна зміна і не більше. Для вчених-трудоваків не виникало проблем у розумінні того, що роботодавець – це юридична особа (підприємство, установа, організація) або фізична особа – підприємець, яка в межах трудових відносин використовує працю фізичних осіб [3]. Відтак, якщо вже і вносити такі текстуальні зміни до КЗпП України [2], то слід чітко визначати, що це робиться для того, щоб вимоги до оформлення трудових правовідносин, їх перебіг та припинення для роботодавців юридичних осіб та роботодавців фізичних осіб – підприємців відрізнялися у бік спрощення цих процедур саме для роботодавців – фізичних осіб.

Фізична особа – підприємець набуває статусу роботодавця, коли приймає працівників на роботу (пп. 14.1.22 Податкового кодексу України [4], ч. 1 ст. 1 Закону України «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності» від 22.06.2012 р. № 5026-VI [3]). Роботодавець має вести облік персоналу та оформлювати документи, передбачені законодавством про працю та зайнятість населення. Прямих норм, що зобов'язують підприємця мати визначену кадрову документацію, наразі бракує. Однак роботодавець фізична особа –

підприємець повинен це робити, якщо застосовує найману працю, адже норми трудового законодавства поширюються на осіб, які працюють за трудовим договором з фізичною особою, а отже, й на трудові відносини між працівником та роботодавцем – фізичною особою (ч. 1 ст. 3 КЗпП України [2]).

Відтак, наразі роботодавець – фізична особа повинен мати правила внутрішнього трудового розпорядку (далі – ПВТР), оскільки цього вимагає ст. 29 КЗпП України [2], за якою роботодавець зобов'язаний ознайомити працівника з ПВТР до початку роботи за укладеним трудовим договором. Відсутність у роботодавця ПВТР – порушення законодавства про працю. ПВТР затверджує трудовий колектив за поданням роботодавця і виборного органу первинної профспілкової організації або профспілкового представника на підставі типових правил (ч. 1 ст. 142 КЗпП України [2]). Перебіг обговорення питань і ухвалення рішень на зборах, нарадах і засіданнях трудового колективу фіксують у протоколі. Виникає запитання – що робити якщо у роботодавця – фізичної особи працює один працівник? Один працівник – не трудовий колектив. Потрібно щонайменше два працівники, щоб затвердити ПВТР. Такий локальний акт поширюватиметься як на двох перших, так і на всіх майбутніх працівників. У зв'язку з цим, вважаю, що КЗпП України [2] слід доповнити окремою нормою щодо документування трудових правовідносин у роботодавців – фізичних осіб, де визначити, що у випадках коли у роботодавця – фізичної особи працює до 8 працівників, то ПВТР не є обов'язковим локальним актом, а графіки роботи слід визначати в письмовому трудовому договорі з працівником.

Відповідно до міжнародних норм колективний договір – не обов'язковий для роботодавців – фізичних осіб локальний акт. Однак роботодавець зобов'язаний визначити строки виплати зарплати і її розмір за першу половину місяця в колдоговорі, а якщо його немає, то в іншому локальному нормативному акті (ст. 24 Закону України «Про оплату праці» від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР [5]). Закон України «Про оплату праці» [5] поширюється на роботодавців – фізичних осіб. Тому у таких випадках доречно складати положення про оплату праці як «інший локальний акт», передбачений наведеним Законом, але знову ж таки слід передбачити такий обов'язок для тих роботодавців – фізичних осіб, у яких працює від 8 працівників. Для тих, у кого менша кількість працівників, слід дозволити визначати ті умови у письмовому трудовому договорі.

Вважаю, що слід чітко визначити, що роботодавець – фізична особа має складати штатний розпис, якщо у нього працює від 8 працівників. Штатний розпис – гарантія забезпечення права на працю, захист від незаконного звільнення та оплати праці. Штатний розпис – це основа для рішень про прийняття, переведення на іншу роботу, встановлення посадового окладу чи тарифної ставки. Більше того, штатний розпис – це спосіб планувати: (1) робочу силу. Роботодавець – фізична особа зафіксує необхідні посади (професії) та кількість штатних одиниць, тому добиратиме працівників за планом, а не спонтанно; (2) щомісячні

витрати на утримання робочої сили. Роботодавець – фізична особа зафіксує розміри окладів, тарифних ставок, надбавок та доплат постійного характеру, що передбачені системою оплати. Штатний розпис також допоможе дотримати норми про те, що назви посад мають відповідати Класифікатору професій [6].

Працівники у роботодавців – фізичних осіб мають право на відпустки (ч. 1 ст. 2 Закону України «Про відпустки» від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР [7]), тому графік відпусток – обов'язковий документ. Конкретний період надання щорічних відпусток у межах, установлених графіком, узгоджують працівник і роботодавець, який зобов'язаний письмово повідомити працівника про дату початку відпустки. Строк повідомлення – не пізніше як за два тижні до встановленого графіком терміну (ч. 11 ст. 10 Закону України «Про відпустки» [7]). Наказ про відпустку засвідчить, що роботодавець належно виконав вимоги закону. У наказі про відпустку роботодавець зазначає її вид, тривалість, дати початку та закінчення, період роботи, за який надано.

На роботодавців – фізичних осіб поширюється дія Інструкції зі статистики кількості працівників, затвердженої наказом Держкомстату від 28.09.2005 р. № 286 (абз. 2 п. 1.1 розд. I Інструкції № 286) [8]. Інструкція № 286 містить методологічні положення з визначення показників кількості працівників. Мета методології – одержати об'єктивну статистичну інформацію щодо зайнятості та розмірів оплати праці працівників. Кількісний склад працівників визначають за первинною обліковою документацією, зокрема особовими картками.

Посадові й робочі інструкції – обов'язкові для роботодавців – фізичних осіб документи. Відсутність загрожує штрафом. Нормативні акти не скеровують, як роботодавцям – фізичним особам складати, погоджувати, затверджувати інструкції. Роботодавець зобов'язаний проінструктувати працівника і визначити йому робоче місце перед початком роботи за укладеним трудовим договором; має роз'яснити працівнику права і обов'язки, забезпечити необхідними для роботи засобами (ст. 29 КЗпП України). Обов'язки, права та відповідальність працівників закріплюють в посадових і робочих інструкціях (підпункт «а» пункту 4 Загальних положень Розділу 1 ДКХП; підпункт «а» пункту 4 Загальних положень Розділу 2 ДКХПР, уміщені до Випуску 1 «Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності» ДКХП, затвердженому наказом Мінпраці від 29.12.2004 р. № 336 [9]).

Наказ про прийняття на роботу – обов'язковий для роботодавців – фізичних осіб, адже КЗпП України забороняє роботодавцю допускати працівника до роботи без укладення трудового договору, оформленого наказом чи розпорядженням, та повідомлення ДПС (ч. 3 ст. 24 КЗпП України [2]). Переведення, звільнення, інші кадрові процедури роботодавці – фізичні особи документують додатковими угодами до трудових договорів, на підставі яких видає накази. Накази з кадрових питань реєструють у різних журналах залежно від строків зберігання.

Із 2015 року роботодавці – фізичні особи ведуть трудові книжки самостійно. Служба зайнятості не засвідчує записи в трудових книжках

працівників роботодавців – фізичних осіб. Роботодавець – фізична особа вносить записи про призначення на роботу, переведення і звільнення на підставі наказу, а коли працівник звільняється, засвідчує записи про роботу, нагородження, заохочення підписом і печаткою (якщо вона є).

Роботодавці – фізичні особи, які мають 8 і більше працівників, зобов'язані: (1) виконувати норматив з працевлаштування осіб з інвалідністю; (2) зареєструвати у відділенні Фонду соціального захисту інвалідів; (3) щороку подавати Фонду звіт № 10-ПОІ «Про зайнятість і працевлаштування осіб з інвалідністю», затверджений наказом Мінсоцполітики від 27.08.2020 р. № 591 [10]. Роботодавці – фізичні особи, які використовують найману працю, як і підприємства, установи, організації, зобов'язані виділяти 4 % робочих місць від середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за рік для працевлаштування осіб з інвалідністю. Якщо кількість працівників становить 8–25 осіб, то виділяється одне робоче місце (ст. 19 Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» від 21.03.1991 р. № 875-XII [11]).

Особові справи роботодавця – фізична особа вести не зобов'язаний. Порядок ведення особових справ визначений розділом IV Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях, затверджених наказом Мін'юсту від 18.06.2015 р. № 1000/5 [12]. Правил № 1000/5 мають дотримувати державні органи, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації (п. 1 розд. I Правил № 1000/5 [12]).

Законодавство не покладає на роботодавців – фізичних осіб обов'язку складати номенклатуру справ. Мати власну номенклатуру зобов'язані лише юридичні особи (п. 4 гл. 1 розд. IV Правил № 1000/5 [12]).

Роботодавці – фізичні особи не зобов'язані дотримувати квоти для працевлаштування громадян, які мають додаткові гарантії зайнятості, як і звітувати про її виконання – незалежно від чисельності найманих працівників, адже такий обов'язок установлений для підприємств, установ та організацій (ч. 2 ст. 14 Закону України «Про зайнятість населення» від 05.07.2012 р. № 5067-VI [13]).

Таким чином, слід дещо спростити кадрову документацію та звітність для роботодавців – фізичних осіб. Зокрема, визначити, що роботодавці – фізичні особи, які мають 8 і більше працівників, зобов'язані: (1) мати правила внутрішнього трудового розпорядку, колективний договір чи положення про оплату праці чи інший локальний акт, що визначатиме умови праці та режим роботи, а також штатний розпис; (2) виконувати норматив з працевлаштування осіб з інвалідністю; (3) зареєструвати у відділенні Фонду соціального захисту інвалідів; (4) щороку подавати Фонду звіт № 10-ПОІ «Про зайнятість і працевлаштування осіб з інвалідністю». Усі роботодавці – фізичні особи зобов'язані: (1) укладати письмові трудові договори; (2) видавати накази про прийняття на роботу та звільнення з роботи, а також видавати інші

кадрові накази; (3) мати належним чином розроблені та погоджені графіки відпусток.

Список використаних джерел:

1. Про дерадьянізацію законодавства України: Закон України від 21.04.2022 р. № 2215-IX. *Голос України* від 06.05.2022. № 98.
2. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Дод. До № 50.
3. Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності: Закон України від 22.06.2012 р. № 5026-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 22. Ст. 216.
4. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Офіційний вісник України*. 2010. № 92. Т. 1. С. 9. Ст. 3248.
5. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. Ст. 121.
6. Класифікатор професій ДК 003:2010: наказ Держспоживстандарт України від 28.07.2010 р. № 327. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text>
7. Про відпустки: Закон України від 15.11.1996 р. № 504/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 2. Ст. 4.
8. Про затвердження Інструкції зі статистики кількості працівників: наказ Держкомстат України від 28.09.2005 р. № 286. *Офіційний вісник України*. 2005. № 48. Ст. 3024.
9. Про затвердження Випуску 1 «Професії працівників, що є загальними для всіх видів економічної діяльності» Довідника кваліфікаційних характеристик професій працівників: наказ Міністерства України від 29.12.2004 р. № 336 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0336203-04#Text>
10. Про затвердження форми звітності № 10-ПОІ (річна) «Звіт про зайнятість і працевлаштування осіб з інвалідністю» та Інструкції щодо її заповнення: наказ Міністерства соціальної політики України від 27.08.2020 № 591. *Офіційний вісник України*. 2020. № 84. Ст. 2727.
11. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21.03.1991 № 875-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 21. Ст. 252.
12. Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях: наказ Міністерства від 18.06.2015 р. № 1000/5. *Офіційний вісник України*. 2015. № 52. Ст. 1699.
13. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. *Офіційний вісник України*. 2012. № 63. Ст. 2565.

Ключові слова: роботодавці-фізичні особи, працівники, трудові правовідносини, локальні акти, кадрове документування.

Key words: employers-individuals, employees, labor relations, local acts, personnel documentation.

СЕМЕНЕНКО МИКИТА СЕРГІЙОВИЧ

*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
здобувач вищої освіти*

БОНДАР ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ

*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, кандидат юридичних наук*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РОБОЧОГО ЧАСУ ТА ВІДПОЧИНКУ В УКРАЇНІ

Кожна людина на законних підставах має право на працю, на законне забезпечення її працездатністю, працевлаштуванням на певній відповідній посаді, на яку людина має відповідну освіту, або досвід роботи, та на заробітну плату, разом з особистими витратами своїх законно зароблених грошей.

Відпочинок за своєю сутністю є важливою складовою людського життя, він важливий і як перерва між науковою діяльністю, з метою більш якісного засвоєння інформації, так і важливий людський компонент, який дає змогу людині перестати бути зосередженим на певному середовищі обов'язків, повноважень та робочих справ, у той час коли йому дається певний проміжок часу, який дає змогу відійти від справ та зайнятися справами більш цікавими та корисними особисто для себе, домашніми справами, або хобі.

В Україні усі трудові відносини, з правами на працю, забезпечення працевлаштуванням та відпочинок регулюються багатьма джерелами права, починаючи з Конституції України, кодексами, та законами. Великий перелік прав та обов'язків дає змогу людині яка проживає в Україні мати великі можливості на законних підставах здобувати певний вид вищої освіти, яка її цікавить, бути працевлаштованим за сферою свого навчання, заробляти заробітну плату, та мати обов'язкове право на відпочинок.

Право на відпочинок закріплюється ще в статті 45 Конституції України, у якій йдеться про те, що кожен має право на відпочинок, який має бути представлений у вигляді наданих щотижневих днів відпочинку кожній людині яка офіційно працевлаштована, наданням щорічної оплачуваної відпустки, обмеженням часу роботи у нічний час, та скороченням робочого часу на певних виробництвах та підприємствах через певні обумовлені на це умови. Будь які інші обмеження цих прав, мають бути переслідуватись законом, та відповідні юридичні особи або керівники державних установ мають нести за це відповідальність [2].

Робочим часом називається період діяльності людини, у період якого працівник повинен виконувати свої зобов'язання зазначені трудовим договором відповідно до чинного законодавства, зосереджені на певній користі для підприємства, на якому працює людина,

та певній винагороді, яку працівник отримує за свою діяльність у певний проміжок часу.

Існує відповідний Кодекс законів України про працю, у статті 50 якого ідеться про обмежений час для людини на працю, який не може перевищувати 40 годин на тиждень. Існує також і менший робочий час на тиждень, але встановлюється він тільки для окремих категорій працівників, таких як:

неповнолітніх віком від 16 до 18 років – 36 годин на тиждень;

осіб віком від 15 до 16 років (учнів віком від 14 до 15 років, які працюють у період канікул) – 24 години на тиждень;

учнів, які працюють протягом навчального року у вільний від навчання час, – не більше половини максимальної тривалості робочого часу (24, 36 годин) для відповідного віку;

працівників, зайнятих на роботах із шкідливими умовами праці, – 36 годин на тиждень [3].

Робочий час може бути декількох видів: Нормальний, ненормальний, надурочний, нічний, неповний, скорочений.

Про скорочений робочий час можна навести приклад жінки, яка має дитину до 14 років, вагітної жінки, або жінки, що доглядає дитину інваліда, обов'язково за відповідними підтвердженими висновками лікарів встановлюється або неповний робочий день, або неповний робочий тиждень.

Скорочений робочий час є достатньо розповсюдженим, це може бути підприємство, якому умови праці несуть шкідливий вплив на здоров'я людини, погане повітря на заводі, тяжка праця з підйманням тягарів, та будь які інші шкідливі чинники які мають на меті погіршення здоров'я працівника, таких людей мають обов'язково забезпечувати засобами захисту, які максимально допомагають у середовищі, в якому працює людина, будь то протигаз, маски індивідуального захисту, засоби захисту ділянок на тілі, та спеціальний костюм для роботи в відповідних умовах. Такі працівники мають також право на підвищену заробітну плату, або на додаткові дні оплачуваної відпустки.

Свої особливості має інший робочий час. Таким вважається робочий час із 22 до 6 години. До роботи в нічний час забороняється залучати вагітних жінок і жінок, що мають дітей віком до трьох років, неповнолітніх та деяких інших осіб [1].

Закон України «Про відпустки» визначає такі види відпусток:

1) щорічні відпустки:

а) основна відпустка;

б) додаткова відпустка за роботу зі шкідливими та важкими умовами праці;

в) додаткова відпустка за особливий характер праці;

г) додаткові відпустки у зв'язку з навчанням;

д) творчі відпустки;

Соціальні відпустки:

а) відпустка у зв'язку з вагітністю та пологами;

- б) відпустка для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку;
- в) додаткова відпустка працівникам, які мають дітей;
- г) відпустки без збереження заробітної плати [4].

Щорічна відпустка надається працівникам зі збереженням місця роботи (посади) і середнього заробітку.

Мінімальна тривалість щорічної відпустки складає 24 календарні дні. Для окремих категорій працівників можуть встановлюватись відпустки, тривалість яких є більшою. Зокрема, неповнолітнім щорічна відпустка надається тривалістю 31 календарний день [3].

Важливо також зазначити, про передбачення законодавством випадків, коли наступають неприємні моменти в житті, таких як війсьний стан, напад та загроза територіальній цілісності держави, здоров'ю та свободам громадян. Через тяжкі часи для країни, наступають газетні часи для людей, є необхідним скасування та спрощення прав людини, задля більш корисного існування та функціонування державної економіки, гроші якої направлені максимально на відновлення наслідків, та боротьбу з ворогом. На випадки таких ситуацій, законодавчо передбачено, та створено Закон України про організацію трудових відносин під час воєнного стану, сутність якого є в деяких погіршеннях прав людей, максимальні часи роботи населення, замість максимальних 40 годин, працівник має бути працювати максимум 60 годин на тиждень. У випадках людей, яким законом передбачено скорочена тривалість робочого часу, цей час не може перевищувати 50 годин на тиждень. Робочий день може бути як п'ятиденним, так і шестиденним, в залежності від рішення роботодавця та військового командування, або військово-вих адміністрацій (у разі їх утворення) [5].

Тривалість щотижневого безперервного відпочинку може бути скорочена до 24 годин. Також, важливим уточненням буде те, що у період дії воєнного стану не застосовуються норми статті 53 (тривалість роботи напередодні святкових, неробочих і вихідних днів), частини першої статті 65, частин третьої – п'ятої статті 67 та статей 71–73 (святкові і неробочі дні) Кодексу законів про працю України [5].

Список використаних джерел:

1. Антонюк Н.П. Праця, закон і ми: робочий час і час відпочинку. *Основи правових знань*. 2014. URL: <https://pravo-kpl.com.ua/lesson.php?id=19>
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна рада України. *Відомості Верховної ради України*. 1996. № 30 Ст. 45
3. Кодекс законів України про працю: Кодекс від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text> (дата звернення: 20.05.2022).
4. Про відпустку: Закон України від 2 квітня 2022 р. № 504/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-вр#Text> (дата звернення: 20.05.2022).

5. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 р. № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20> (дата звернення: 20.05.2022).

Ключові слова: право, відпочинок, кодекс, закон, робота, відпустка, держава, громадяни, воєнний стан.

Key words: law, vacation, code, law, work, vacation, state, citizens, wartime.

БУКАТОВА ДІАНА МИКОЛАЇВНА

*Державний торговельно-економічний університет,
старший викладач кафедри міжнародного, цивільного
та комерційного права, кандидат юридичних наук*

ТРАНСФОРМАЦІЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ: АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ В УМОВАХ ВОЄНОГО СТАНУ

З прийняттям рішення про введення в Україні воєнного стану, що пов'язане з військовою агресією Російської Федерації проти України [1], у правовому полі існування українського суспільства здобули свого значного поширення проблеми, які досі були лише поодинокими. Крім того, наразі відбуваються швидкі зміни законодавчих норм, що є об'єктом і зрозумілим, адже правовідносини в умовах воєнного стану потребують належного регулювання.

Існування постійної загрози життю та здоров'ю, змушує українських громадян лишати своє постійне місце проживання та переміщуватися у межах країни до інших регіонів або взагалі виїжджати за кордон. Дана ситуація породжує ряд нагальних правових питань щодо подальшої роботи таких осіб на тому чи іншому підприємстві, в установі або організації.

З огляду на зазначене, дедалі більшої актуальності набуває вимушене переведення таких працівників на простій.

На ряду з цим, в трудовому законодавстві України з'являється така правова категорія як «призупинення дії трудового договору».

Так, відповідно до вимог чинного національного законодавства, простій – це призупинення роботи, викликане відсутністю організаційних або технічних умов, необхідних для виконання роботи, невідворотною силою або іншими обставинами [2, аб. 1 ст. 34]. Однією з таких обставин, що можуть призвести до простою працівника, є введення воєнного стану.

Проте, у разі простою працівник також може бути переведений на іншу роботу, не обумовлену трудовим договором, за його згодою [2, аб. 2 ст. 34].

Разом з тим, у роботодавця є можливість і призупинити дію трудового договору, що визначається як тимчасове припинення роботодав-

цем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором [3, ст. 13]. Однак, таке призупинення не має наслідком припинення трудових відносин.

Незважаючи на формальну схожість правової природи зазначених вище юридичних категорій, вони мають ряд характерних відмінних ознак. Принципові відмінності між простим та призупинення дії трудового договору слід проаналізувати детально.

По-перше, відрізняються вони підставою запровадження, а саме: 1) простій може спричинити наявність будь-яких обставин, що зумовили призупинення роботи [2, ст. 34]; 2) призупинення дії трудового договору можливе за відсутності роботи та її виконання працівником під час воєнного стану [3, ст. 13].

По-друге, тривалість у них також різна. Простій може тривати без обмеження часу допоки існують обставини, на підставі яких його запроваджено. Призупинення дії трудового договору можливе лише на період дії воєнного стану.

По-третє, суб'єктом прийняття рішення про простій працівника є роботодавець, а ініціатором призупинення дії трудового договору може бути як роботодавець, так і сам працівник.

Важливо, що призупинення дії трудового договору носить індивідуальний характер, тобто для кожного конкретного працівника видається окремий наказ. Натомість, простій може запроваджуватися щодо конкретного працівника, або щодо суб'єкта господарювання в цілому чи окремого його структурного підрозділу.

Наприкінці, слід зазначити, що певні суттєві відмінності також присутні в оплаті праці та зарахуванні страхового стажу працівника під час простою або призупиненні дії трудового договору.

Так, під час простою роботодавцем виплачується не нижче 2/3 тарифної ставки встановленого працівникові розряду (окладу), а сам період дії простою зараховується до страхового стажу [2, ст. 113].

При призупиненні дії трудового договору заробітна плата не нараховується, відповідно єдиний соціальний внесок не сплачується, а тому страховий стаж працівникові не зараховується. Разом з тим, законодавцем передбачена можливість в подальшому відшкодування заробітної плати, гарантійних та компенсаційних виплат працівникові на час призупинення дії трудового у повному обсязі державою, що здійснює військову агресію проти України [3, ч. 3 ст. 13].

Таким чином, запровадження воєнного стану в нашій державі безпосередньо вплинуло на трудові відносини, що виникли раніше. Наразі, чинне законодавство дозволяє обрати необхідний та/або бажаний інструмент тимчасового припинення виконання працівником своїх трудових обов'язків з урахуванням можливостей як суб'єкта господарювання, так і самого працівника.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 року № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397> (дата звернення 24.05.2022).
2. Кодекс законів про працю України: Закон України від 01 червня 1975 року (зі змінами від 21.04.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n199> (дата звернення 24.05.2022).
3. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення 24.05.2022).

Ключові слова: воєнний стан, роботодавець, працівник, простій, призупинення дії трудового договору.

Key words: military situation, employer, staffer, idle time, suspension of the employment contract.

ДЕЙНЕКО КОСТЯНТИН ІЛІЧ

*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
здобувач вищої освіти*

БОНДАР ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ

*Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, кандидат юридичних наук*

МЕДІАЦІЯ В УКРАЇНІ ЯК АЛЬТЕРНАТИВНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ

Термін «медіація» походить від латинського (mediatio) і означає посередництво. Медіація розвивається з другої половини ХХ ст. у країнах англосаксонської правової системи – США, Австралії, Великобританії, а згодом набула поширення й в інших країнах. Перші спроби застосування медіації, як правило, мали місце лише при вирішенні спорів, що виникали у сфері сімейних відносин. Після цього медіація набула визнання в більш широкому колі спорів, від сімейних конфліктів до складних багатосторонніх конфліктів у комерційній та публічній сферах. Під медіацією розуміють один із альтернативних (позасудових) методів вирішення конфлікту, згідно з яким незацікавлений посередник допомагає сторонам шляхом переговорів досягти добровільної та взаємовигідної згоди.

Аналізуючи ставлення науковців, які займалися цим питанням, ми знаходимо різні тлумачення визначення правового явища «медіація», і воно розуміється (1) як процес, у якому сторони з незалежними третіми сторонами систематично прагнуть з'ясувати свої спільні та відмінні погляди. вирішення спорів та пошук компромісів з метою укладання

угоди щодо вирішення власного спору; (2) як процес, у якому нейтральна третя сторона (а) виступає як основа для сприяння вирішенню спору між сторонами конфлікту [1]; (3) як посередництво третьої, незацікавленої держави в міжнародному спорі суб'єктів міжнародного права; у приватному праві – це один із альтернативних (позасудових) методів вирішення конфліктів, за яким незацікавлений посередник допомагає сторонам досягти узгодженої добровільної та взаємовигідної угоди [2]; (4) як переговори між двома конфліктуючими сторонами з посередником, який має необхідні навички, досвід, освіту, щоб допомогти сторонам досягти згоди у вирішенні їх спору [3]; (5) як гнучкий, конфіденційний процес, у якому нейтральна сторона (посередник) допомагає сторонам конфлікту шляхом переговорів досягти згоди у вирішенні спору. Професійний посередник, медіатор, виконує ряд важливих завдань під час процесу медіації, в тому числі є менеджером процесу, який забезпечує контроль, конфіденційність і відчуття прогресу, а також відчуття можливості досягти позитивного результату. Медіатор покликаний бути так званим каталізатором вирішення проблеми, який завдяки особистим якостям та професійним навичкам допомагає сторонам визначити результат, який найбільше підходить сторонам [4]. Тобто кожен дослідник трактує це явище по-своєму. Хоча визначення поняття «медіація» істотно різняться, у його розумінні є певна єдність, а це означає, що медіація як спосіб вирішення спорів – це процес, у якому сторони звертаються за допомогою до третьої сторони або особи («медіатора»). Їх. у спробі досягти мирного врегулювання свого спору, що виникає з договірних чи інших правовідносин або у зв'язку з ними [5].

Сьогодні медіація як альтернатива судовому розгляду досить розвинена в зарубіжній практиці і вважається одним з найефективніших способів вирішення трудових спорів. У Канаді, наприклад, узгоджувальну процедуру при вирішенні трудових спорів перед використанням інших засобів захисту трудових прав стала обов'язковою. При цьому в Канаді вперше з'явилася медіація в трудових відносинах. У США основу для подальшого розвитку інституту посередництва закладено в трудових відносинах, через часті конфлікти між профспілками та роботодавцями, в результаті чого уряд США запропонував залучити Міністерство праці як нейтрального посередника. для вирішення розбіжностей. У 1947 році в рамках цього завдання було створено діючий і нині спеціальний федеральний орган – Федеральна служба примирення посередництва США (FMCS) [6, с. 39].

Популярність медіації пов'язана з тим, що досудовий спосіб вирішення трудових спорів є одним із засобів швидкого узгодження інтересів роботодавців і працівників, сприяння соціальному миру в суспільстві та економії часу та витрат сторін, пов'язаних з вирішенням трудових спорів. З огляду на це, в Україні все більшої популярності набуває питання практичного застосування медіації у вирішенні трудових спорів. Крім того, у 2014 році Україна підписала Угоду про асоціацію з Європейським Союзом [7]. Відповідно до ст. 1 Угоди між Україною та ЄС мають посилити співпрацю у сфері юстиції, свободи та безпеки

з метою забезпечення верховенства права та поваги до прав людини та основних свобод. Країни Європейського Союзу погодилися, що забезпечення верховенства права та кращого доступу до правосуддя має включати доступ як до судових, так і до позасудових методів вирішення спорів. На своєму засіданні в Тампері 15 жовтня 1999 року Європейська Рада закликала держави-члени запровадити альтернативні позасудові процедури, основним методом яких є медіація. Також Стратегія розвитку правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затверджена Указом Президента України від 11 червня 2021 р. 231/2021 [8], також наголошується на запровадженні та розвитку інститутів медіації.

І, нарешті, на законодавчому рівні України, 16 листопада 2021 року був прийнятий Закон «Про медіацію» [9], який поширюється на суспільні відносини у зв'язку з медіацією з метою запобігання конфліктам (спорам) у майбутньому або вирішення будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальному провадженні щодо примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим). Медіація визначається як позасудовий добровільний, конфіденційний, структурований процес, у якому сторони через посередника(ів) прагнуть запобігти або вирішити конфлікт (спір) шляхом переговорів.

Вважаємо, що прийняття цього закону є вірним кроком, оскільки медіація є одним із найшвидших і відносно дешевих способів вирішення спорів, який обговорюється та використовується лише за взаємною згодою сторін спору. Основною характеристикою та відмінністю медіації від інших способів вирішення спору є її максимальна автономність, конфіденційність та добровільність, оскільки рішення в результаті вирішення конфлікту виходить не від посередника (або судді чи арбітра, як у звичайному вирішенні спору), а від сторін спору, як зазначено в угоді сторін спору про результати медіації. Сторони самі визначають, які методи, терміни, умови вирішення конфлікту будуть досягнуті.

Законом «Про медіацію» змінено ряд кодексів, які передбачають можливість використання медіації при вирішенні широкого кола спорів за умови, що сама процедура не зачіпає права та інтереси третіх осіб, які не залучаються до медіації.

Проте «Кодекс законів про працю України» у розділі XV «Індивідуальні трудові спори вже передбачає, що медіація у сфері трудових відносин є досудовою та позасудовою процедурою вирішення трудових спорів шляхом переговорів між сторонами у трудових відносинах з одним або більше посередників [11]. Сторони трудових відносин можуть розпочати процедуру медіації для вирішення трудових спорів із залученням посередника. Процедура медіації здійснюється за взаємною згодою сторін трудових відносин. За результатами медіації, якщо учасники медіації досягли згоди, мирова угода укладається в письмовій формі, яка підписується учасниками медіації. У разі невиконання однією із сторін трудових відносин своїх зобов'язань за договором друга

сторона має право звернутися до суду в порядку, встановленому законом. Медіація може бути проведена у разі виникнення трудового спору як до звернення до суду, так і під час судового розгляду.

На нашу думку, надання положень про медіацію є кроком у правильному напрямку, оскільки такий альтернативний спосіб вирішення спорів фактично позбавить суди значної кількості справ від трудових відносин, допоможе у вирішенні конфліктів (спорів) щодо прав працівників. За словами Гончарової Г. С., медіація має ряд переваг перед судовим розглядом, зокрема: «по-перше, вона забезпечує швидкість; по-друге, відсутність чітких процедурних рамок сприяє вільнішій атмосфері та готовності сторін конфлікту до співпраці; по-третє, прийняття рішень на основі консенсусу зазвичай контролюється в майбутньому, і, нарешті, медіація сприяє комунікації між сторонами» [10]. У свою чергу, Дараганова Н.В. серед переваг процедури медіації вказує, що сторони в індивідуальному трудовому спорі добровільно беруть участь у медіації як при прийнятті рішення про медіацію, так і в процесі реалізації та досягнення згоди та виконання рішень. Також кожна сторона у спорі має право обрати посередника, а розгляд індивідуального трудового спору шляхом медіації є простішим, а отже, зручнішим для сторін трудового спору, ніж коли цей розгляд проводиться в суді [2, с. 77–83].

Отже, виходячи з вищесказаного, ми дійшли висновку про важливе запровадження медіаційних процедур у трудовому праві, оскільки це буде ефективним механізмом примирення сторін трудового права з мінімальними фінансовими, часовими та людськими ресурсами. Переваги запровадження медіації серед альтернативних способів вирішення трудових спорів очевидні сьогодні як для держави, так і для учасників конфліктних правовідносин, адже не випадково медіація як альтернатива правосуддя досить розвинена в міжнародній практиці. Сьогодні медіація є одним із найшвидших і відносно дешевих способів вирішення спорів, який обговорюється і використовується лише за взаємною згодою сторін спору. Його головною особливістю та відмінністю від інших способів вирішення спору є максимальна автономія, конфіденційність і добровільність, оскільки рішення в результаті вирішення конфлікту виходить не від посередника (або судді чи арбітра, як у звичайних процедурах вирішення спору), а від сторін конфлікту, як викладено в угоді сторін спору про результати медіації.

Зазначається, що прийняття Закону про медіацію, яким змінюються кодекси, що передбачають можливість використання медіації при вирішенні широкого кола спорів, є кроком у правильному напрямку. Тому ми вважаємо, що положення про медіацію в Проекті є правильним рішенням, оскільки такий альтернативний спосіб вирішення спорів допоможе судам позбавити значну кількість справ від трудових відносин, сприятиме вирішенню конфліктів (спорів) щодо трудових відносин.

Список використаних джерел:

1. Запара С. І. Поняття медіації та особливості її становлення в Україні та світі. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 3. С. 83–85.
2. Дараганова Н. В. Медіація як один із альтернативних способів вирішення індивідуальних трудових спорів. *Юридична наука*. 2011. № 6. С. 77–83.
3. Белінська О. В. Медіація – альтернативне вирішення спорів. *Вісник Вищої ради юстиції*. 2011. № 1. С. 158–172.
4. Войнаровская О. Медиация в трудовых спорах. URL: http://jurliga.ligazakon.ua/blogs_article/338.htm (дата звернення: 20.05.2022).
5. Чечелюк О. Ю. Медіація як спосіб вирішення індивідуальних трудових спорів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 135–138.
6. Середа О. Г. Медіація (посередництво) як альтернативний спосіб вирішення трудового спору. *Право та інновації*. 2017. № 2. С. 38–45.
7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 30.11.2015. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/ugoda-pro-asociaciyu/00ukraine-euassociationagreementbody.pdf> (дата звернення: 20.05.2022).
8. Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 роки, затвердж. Указом Президента України від 11.06.2021 № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#n10> (дата звернення: 20.05.2022).
9. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 20.05.2022).
10. Гончарова Г. С. Мирова угода та медіація : загальні риси та відмінності між ними. *Право та інновації*. 2013. № 4. С. 126–136.
11. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971. № 322-VIII. Ст. 222-1. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> (дата звернення: 20.05.2022).

Ключові слова: медіація, трудові спори, досудовий спосіб вирішення трудових спорів, узгодження інтересів роботодавців і працівників.

Key words: mediation, labor disputes, pre-trial way to resolve labor disputes, coordination of the interests of employers and employees.

КОЛОСОВ ІЛЛЯ ВАДИМОВИЧ

*приватний експерт з питань права, доктор права габілітований
(Республіка Польща), доктор філософії з права (Україна)*

ЗДОБУТКИ ХАРКІВСЬКОЇ ШКОЛИ ПРАВА НА ШЛЯХУ ЄВРОПЕІЗАЦІЇ ПРОЦЕДУРНОЇ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНОЇ СИСТЕМ ВИРІШЕННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ

Вітаючи колег одеської школи права з прекрасним ювілеєм та бажаючи процвітання і успіхів їх шанованій та класичній *alma mater*,

неможливо не звернути уваги на певні здобутки харківської школи трудового права на шляху розв'язання наукової проблеми процедурного та процесуального вирішення трудових спорів, в контексті вектору європеїзації та поширення всебічного порівняльно-правового методу наукового дослідження.

Так, з 2016 по 2020 роки на кафедрі трудового права Національного юридичного університету ім. Ярослава Мудрого під керівництвом доктора юридичних наук, професора Слюсар Андрія Миколайовича виконувалось дисертаційна робота на тему «Процедурні та процесуальні норми як інструмент запобігання та вирішення трудових спорів» на здобуття наукового ступеню «Доктор філософії».

Вивчення ж самої тематики, в контексті процесуального врегулювання, розпочалось ще у 2012 році і охоплювало: 1. огляд сучасного стану проблеми; 2. порівняльні аспекти з країнами СНД, ЄС та світу; 3. дискусію відносно доцільності виокремлення процесуальних відносин у трудовому праві в окрему галузь; 4. загальнотеоретичні проблеми вирішення індивідуальних трудових спорів, історію питання; 5. роль та значення практики Європейського Суду з прав людини та багато інших аспектів [1 – 24].

Під керівництвом професора Слюсар А.М. згадана тематика поширилась на процедурні проблеми вирішення як індивідуальних, так і колективних трудових спорів, звернуто увагу на зміни до Конституції України як один з факторів впливу, вивчено правову природу процедури та її роль не тільки як вирішального, але і запобіжного механізму виникнення трудового спору, великий обсяг роботи виконано у царині наукової класифікації процедур, знайшли своє продовження порівняльно-правові дослідження, у тому числі із вивченням досвіду Міжнародної Організації Праці, напрацьовано та передано до Офісу Президента України ряд законопроектів, у тому числі проект Трудового процесуального кодексу [25 – 32].

На загал, вітчизняна наука трудового права вперше збагатилась наступними напрацюваннями та здобутками:

- виявлено та розкрито суть процедурно-процесуальної дилеми у трудових спорах, що дозволяє вивчати проблематику вирішення трудових спорів з позицій суб'єктивно-мотиваційного механізму вибору працівника між процедурами та судовим процесом і мети, яка при цьому ним переслідується, з огляду на економічні і психологічні фактори;

- розроблено поняття постулатів процедурно-процесуального дуалізму, що дає можливість повноцінно вивчити спільні та протилежні риси процедурних і процесуальних норм, закономірності та випадки їх взаємоперетворень;

- обґрунтовано визначення явищ «бінарна процедура у трудовому праві» та «кон'юнктивний (поєднувальний) процесуальний феномен бінарної процедури у трудовому праві», розкрито їх суть та значення. Зазначене дає підстави стверджувати, що процедури у трудовому праві мають складний, комплексний характер, почасти породжують одна

одну і, на будь-якій стадії, підлягають процесуальній перевірці правомірності їх вчинення та дотримання при цьому вимог закону;

- аргументовано, що запобіжна процедура у індивідуальних трудових спорах (тренінги, аудит робочого часу, оцінка затребуваності на ринку праці професійних навичок) в Україні майже не розвинута та потребує свого впровадження, наголошено на потребі у створенні системи ранньої превенції трудових спорів, ще задовго навіть до появи передумов їх виникнення;

- виявлено притаманні винятково трудовому праву критерії класифікації трудових спорів, а саме: фундаментальних гарантій та юніонізації (представленості профспілкою), що виключає плутанину та неоднаковість тлумачення у різних правових системах «спорів права» та «спорів інтересу» у трудовому праві, засвідчує його автономність від цивільно-правових критеріїв поділу спорів на вищезгадані види і є наочним прикладом аутопоезису системи трудового права;

- визначено інститути права, в яких найбільш відображають процесуальні особливості вирішення індивідуальних трудових спорів, що надає можливість усвідомити характер змін та модифікацій, потрібних для усунення недоліків існуючої процесуальної системи захисту трудових прав;

- розроблено зміст конкретних процесуальних норм, що відповідають специфіці та особливим потребам судового вирішення трудових спорів, що дозволить досягти якісно нових змін у рівні здійснення правосуддя у такій соціально чутливій сфері, як трудові відносини, привести процесуальну форму їх захисту у відповідність до стандартів МОП. Окрім того, за результатами проведеного дослідження розроблені проекти Законів України «Про процедуру запобігання та вирішення індивідуальних трудових спорів»; «Про внесення змін до Кодексу Законів про Працю України та Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» [33].

Відтак, у науці трудового права з'явилась нова, поряд з існуючою дискусією з приводу дефініцій «нагляд і контроль за дотриманням законодавства про працю», наукова дискусія щодо «процедурних і процесуальних норм запобігання і вирішення трудових спорів» і, відповідно, – привід до подальших дискусій по цьому питанню у контексті суб'єктів трудового права та їх повноважень, до вирішення якої на усіх рівнях раді залучити і одеських колег, так само як і представників інших наукових шкіл права в Україні.

Список використаних джерел:

1. Колосов І. В. Трудові процесуальні правовідносини в Україні: сучасний стан та проблематика. *Національне та міжнародно-правове забезпечення стабільного розвитку* : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф.: у 3-х частинах. (Львів, 2–3 березня 2012 р.). Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2012. Ч. 3. С. 17–20.
2. Колосов И. В. ТКРФ и КЗоТ Украины: сравнительно-процессуальный аспект. *«Ломоносов – 2012»* : материалы XIX Международной научной конференции (Моск-

- ва, 9–13 апреля 2012 г.). Москва : Московский государственный университет им. М. В. Ломоносова. 2012. URL: http://lomonosov-msu.ru/uploaded/800/dvd/structure_33_1969_doc_name.htm. (дата звернення: 19.03.2019).
3. Колосов И. В. Актуальные аспекты дискуссии по вопросам трудовой юстиции в Российской Федерации и Украине. *Формирования государственного и мирового правопорядка: теоретическое и практическое обозрение* : матер. VI Международной науч.- практ. конф. (Москва, 21–22 сентября 2012 года). Москва : Московский центр правовых исследований, 2012. С. 82–87.
 4. Колосов І. В. Актуальні питання процесуальної співучасті у трудовому процесі. *Національне та міжнародне право у сучасному вимірі* : матер. Міжнародної наук.-практ. конф.: у 2-х част. (м. Запоріжжя, 28–29 вересня 2012 року). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2012. Ч. І. С. 58–60.
 5. Колосов І. В. Загальні положення про порядок вирішення індивідуальних трудових спорів у сучасній Україні: проблемні аспекти. *Основні напрями реформування законодавства України в умовах розбудови демократичної держави* : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. (Харків, 12–13 жовтня 2012 року). Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2012. С. 114–116.
 6. Колосов І. В. Контроль над виконанням судових рішень з приводу поновлення на роботі та оплати праці: проблемні аспекти правозастосування. *Людина і закон: публічно-правовий вимір* : матер. міжнародної наук.-практ. конф.: у 2-х частинах. (Одеса, 19–20 жовтня 2012 р.) Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2012. Ч. 2. С. 25–28.
 7. Колосов И. В. Судебная практика Европейского суда в сфере защиты трудовых прав и законных интересов работников как источник права Европейского союза: вопросы применения в Украине. *Міжнародні читання з міжнародного права пам'яті професора П. С. Казанського* : матеріали Третьої міжнародної наукової конференції (Одеса, 2–3 листопада 2012 р.). Одеса : Фенікс, 2012. С. 621–624.
 8. Колосов І. В. Історичні аспекти вирішення індивідуальних трудових спорів в Україні. *Роль права та закону у сучасному суспільстві* : міжнародна наук.-практ. конф.: у 2-х томах. (Київ, 22–23 вересня 2012 року). Київ : Центр правових наукових досліджень, 2012. Т. 1. С. 100–103.
 9. Колосов І. В. Апеляційне провадження у справах про трудові спори: сучасний стан, проблематика та можливі шляхи імплементації зарубіжного досвіду. *Карпатський правничий часопис*. 2013. № 1 (1). С.45–50.
 10. Колосов И. В. Приказное производство в гражданских делах и трудовые споры: сравнительный анализ в Украине и Российской Федерации. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского*. 2013. № 2–2. Том 26(65). С. 151–158.
 11. Колосов І. В. Актуальні проблеми застосування інституту заочного розгляду цивільних справ при вирішенні трудових спорів за правилами чинного законодавства України. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2013. № 2 (2). С. 84–86.
 12. Колосов І. В. Судовий розгляд цивільних справ, пов'язаних з припиненням дії трудових договорів: сучасний стан, проблематика та можливі шляхи оптимізації. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2013. № 5 (5). С. 31–36.
 13. Колосов І. В. Касаційне провадження у справах про трудові спори: національний та європейський досвід. *Здобутки науки у 2014 році: збірник статей (рівень стандарту, академічний рівень)*. Київ: Центр наукових публікацій, 2014. С. 71–74.
 14. Колосов І. В. До питання про заходи процесуального примусу в трудовому процесі. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. № 6–1. Т. 2. С. 48–51.
 15. Колосов І. В. Міжнародна організація праці, її акти та роль у правовому регулюванні трудових правовідносин. *Альманах міжнародного права*. 2014. № 6. С. 71–80.
 16. Колосов І. В. Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у справах про трудові спори: актуальні проблеми сьогодення. *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. № 4–2. С. 206–213.

17. Колосов І. В. Фіксування процесу технічними засобами у трудових спорах: проблемні аспекти. *Право, суспільство і держава: форми взаємодії: міжнародна наук.-практ. конф.* (Київ, 16–17 січня 2015 р.). Київ: Центр правових наукових досліджень, 2015. С. 37–40.
18. Колосов І. В. Профілактика військових злочинів як засіб подолання злочинності: соціально-трудовий аспект. *Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика* : колективна монографія / за заг. ред. В. М. Стратонова, Є. Л. Стрельцова. Херсон : Видавничий дім «Гельветика» 2015. С. 127–143.
19. Колосов І. В. Перегляд цивільних справ про трудові спори у Верховному Суді України: проблемні аспекти правозастосовчої практики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 2015. № 33 (т. 1). С. 189–193.
20. Kolosov I. Philosophical bases of science and branch of labor procedural law. *JURNALUL JURIDIC NATIONAL: TEORIE SI PRACTICA*. 2016. № 1–2(17). С. 8–13
21. Колосов І. В. Докази та доказування у трудовому процесі: проблемні питання сьогодення. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 6(244). С. 94–97.
22. Колосов І. В. Відновлення втраченого судового провадження у справах про трудові спори: проблематика, сучасний стан та напрями реформування. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. № 4. С. 34–38.
23. Колосов І. В. Актуальні питання забезпечення позову у цивільних справах про трудові спори: проблеми та реалії сьогодення. *Право і суспільство*. 2016. № 1–1. С. 112–119.
24. Колосов І. В. Частные определения суда и их значение при рассмотрении гражданских дел о трудовых спорах. *Перспективні напрями розвитку сучасної юридичної науки* : матеріали міжнародної наук.-практ. конф. (Кривий Ріг, 29–30 січня 2016 р.). Кривий Ріг : ДВНЗ «Криворізький національний університет», 2016. С. 92–96.
25. Колосов І. В. Процедура реорганізації підприємства на прикладі Нідерландів: соціально-трудовий аспект. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Серія: Політологія. Соціологія. Право. 2017. № 3/4 (35/36). С. 73–77.
26. Slusar A., Kolosov I. Procedural and processual problems during appearance and resolution of labour disputes in contest of Constitutional Changes on justice. *Процес модернізації системи державного управління: конституційний, адміністративний та фінансовий аспекти* : колективна монографія / за заг. ред. А. С. Нестеренко. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 479–490.
27. Kolosov I. UK and US – labour dispute resolution procedures: pros et cons. *Право та державне управління*. 2017. № 4–1(29). С. 92–97
28. Слюсар А. М., Колосов І. В. Поняття процедури у трудовому праві, її місце, роль та дуалістична природа як запобіжного механізму і підґрунтя ефективного судового вирішення трудових спорів. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Том 20. С. 143–157.
29. Kolosov I. The types of procedures and labour disputes' resolution systems: Japanese experience and Ukrainian realities. *JURNALUL JURIDIC NATIONAL: TEORIE SI PRACTICA*. 2017. № 2 (24). С. 130–134.
30. Колосов І. В. Опыт Латвии в сфере конституционного урегулирования трудовой юстиции как форма взаимодействия государства и общества: особенности и полезные уроки для Украины. *Конституційно-правові засади адміністративної реформи в Україні* : збірник тез доповідей. (Севєродонецьк, 25–26 жовтня 2018 р.). Севєродонецьк : видавництво ЧНУ ім. В. Даля, 2018. С. 46–50.
31. Kolosov I. Actual problems of particular procedure' forms using in collective labour disputes: ILO's standards and international review. *Актуальні проблеми держави і права*. 2018. № 80. С. 71–83.
32. Kolosov I. Labour Processual Code: how may it be? *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 5–2. Р. 86–91.
33. Колосов І. В. Процедурні та процесуальні норми як інструмент запобігання та вирішення трудових спорів : дис. ... докт. філософії: 081 / Національний юридичний

Ключові слова: процедура, процес, трудові спори, харківська школа права, Трудовий процесуальний кодекс.

Key words: procedure, process, labour disputes, Kharkiv Law School, Labour Processual Code.

ГАЛУЗІНСЬКИЙ НАЗАР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення*

ПРАВООБМЕЖУЮЧІ САНКЦІЇ У ПРАВІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

У період розбудови України як соціальної держави, функціонування якої ґрунтується на засадах людиноцентризму, а особливо в умовах воєнного стану, що запроваджений у нашій державі з 24 лютого 2022 року, саме від ефективної реалізації права на соціальний захист залежить виживання людей, що постраждали від збройного конфлікту, тимчасової окупації територій України, повсюдних проявів насильства та порушень їх прав, забезпечення їм та їх сім'ям належного життєвого рівня та можливість задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Варто констатувати, що протягом останніх років система соціального захисту в Україні була значно удосконалена – започатковано її діджиталізацію, спрощено доступ до значної кількості видів соціального захисту, з урахуванням вимог сьогодення визнано на законодавчому рівні окремі життєві обставини, що порушували звичні умови життя, соціальними ризиками та передбачено соціально-забезпечувальні надання для подолання їх наслідків. Проте непослідовність розвитку соціально-забезпечувального законодавства України з 1991 року знижують ефективність регулювання галузевих відносин, а тому задекларовані соціальні права залишаються слабо захищеними та нереалізованими. У зв'язку із цим не втрачає актуальності питання розроблення та вдосконалення механізмів, які б забезпечували примусове виконання обов'язків суб'єктами відносин у сфері соціального захисту, зокрема юридичної відповідальності.

Юридична відповідальність у праві соціального забезпечення передбачає обов'язок правопорушника понести обмеження, як правило фінансового характеру, що передбачені санкцією відповідної правової норми, внаслідок порушення приписів норм права соціального забезпечення, з метою поновлення порушених прав іншого з суб'єктів галузевих відносин.

Особливістю юридичної відповідальності у праві соціального забезпечення є те, що левову її частку становлять правопоновлюючі та правообмежуючі санкції.

Так, відповідно до статті 36 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» 23.09.1999 № 1105-XIV у зв'язку з нещасним випадком на виробництві або професійним захворюванням (у тому числі встановленим чи виявленим у період, коли потерпілий не перебував у трудових відносинах з підприємством, на якому він захворів), що спричинили застрахованому професійно зумовлену фізичну чи психічну травму можуть бути здійснені страхові виплати: (1) втраченого заробітку (або відповідної його частини) залежно від ступеня втрати потерпілим професійної працездатності; (2) одноразової допомоги потерпілому (членам його сім'ї та особам, які перебували на утриманні померлого); (3) дитині, яка народилася з інвалідністю внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання її матері під час вагітності; (4) для компенсації витрат на медичну та соціальну допомогу [1].

Як закріплено у статті 42 вказаного нормативно-правового акту розмір одноразової страхової виплати потерпілому визначається відповідно до ступеня втрати професійної працездатності, виходячи з 17 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого законом на день настання права потерпілого на страхову виплату [1] (станом на січень-червень 2022 року – 42 177 грн.).

Водночас частиною 2 статті 42 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» передбачено, що у разі встановлення комісією з розслідування нещасного випадку факту залежності ушкодження здоров'я з порушенням потерпілим нормативних актів про охорону праці, розмір одноразової допомоги зменшується на підставі висновку цієї комісії, але не більш як на 50 відсотків.

Іншим прикладом правообмежуючих санкцій у праві соціального забезпечення може бути положення ст. 23 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування», якою закріплені підстави для відмови в наданні допомоги по тимчасовій непрацездатності, серед яких: одержання застрахованою особою травм або захворювання при вчиненні нею кримінального правопорушення; навмисне заподіяння шкоди своєму здоров'ю з метою ухилення від роботи чи інших обов'язків або симуляція хвороби [1].

Правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення поширені й у сфері державної соціальної допомоги як організаційно-правової форми соціального захисту. Так, підставою для відмови у призначенні допомоги на дітей одиноким матерям (крім визначених законодавством випадків) є випадки, коли у складі сім'ї є працездатні особи, які досягли 18-річного віку станом на початок періоду, за який враховуються доходи, та не працювали, не проходили військової служби, не провадили підприємницької чи професійної незалежної діяльності, не здобували освіти за денною або дуальною формою здобуття освіти в закладах загальної середньої, професійної (професійно-технічної), фахової перед-

вищої, вищої освіти, не зареєстровані в центрі зайнятості як безробітні або як такі, що шукають роботу, сумарно більше ніж три місяці протягом періоду, за який враховуються доходи [2].

Доцільно наголосити, що наведені санкції застосовуються не за безпосереднє порушення приписів соціально-забезпечувального законодавства, а є заходами впливу на недобросовісних отримувачів соціальних надань, що дозволяють максимально забезпечити адресність (що стосується державної соціальної допомоги як організаційно-правової форми соціального захисту) та цільове використання коштів (що стосується загальнообов'язкового державного соціального страхування) у сфері соціального захисту.

Таким чином, правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення можна диференціювати на дві групи. Перша група санкцій включає в себе норми, спрямовані на зниження розмірів грошових виплат у сфері соціального захисту чи тривалості їх здійснення. Друга група санкцій охоплює положення, які закріплюють підстави для відмови в наданні того чи іншого виду соціального захисту, що дозволяє максимально забезпечити інтереси другого з учасників відповідних галузевих відносин та у глобальному сенсі держави і суспільства.

Список використаних джерел:

1. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 09.07.2003 № 1058-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 49–51. Ст. 376.
2. Про затвердження Порядку призначення і виплати державної допомоги сім'ям з дітьми: Постанова Кабінету Міністрів України від 27.12.2001 № 1751. *Офіційний вісник України*. 2001. № 52. Ст. 2365.

Ключові слова: право на соціальний захист, відповідальність у праві соціального забезпечення, правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення, недобросовісна поведінка.

Key words: right to social protection, responsibility in social security law, restrictive sanctions in social security law, dishonest behavior.

ЗІНЧЕНКО ОЛЕКСАНДР ВІКТОРОВИЧ

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
аспірант кафедри трудового права*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАЦІ ОСІБ, ЯКІ ПРАЦЮЮТЬ ПОЗА МІСЦЕЗНАХОДЖЕННЯМ РОБОТОДАВЦЯ: СЬОГОДЕННЯ

В умовах економічного спаду, пов'язаного з пандемією COVID-19, війною з Російською Федерацією питання правового регулювання

форм зайнятості набувають певної гостроти та актуальності, як з позиції підтримки зайнятості в цілому, так і з позиції вироблення нормативно-правового забезпечення та практичних рекомендацій для роботодавців, перед якими стоять цілком реальні завдання збереження робочих місць, працівників та організації використання найманої праці в нових реаліях. Щоб врегулювати питання трудових відносин під час воєнного стану в Україні був прийнятий Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. № 2136-IX [1], згідно з яким у разі можливості виконання роботи віддалено, роботодавцю доцільно прийняти рішення про тимчасове переведення працівників на дистанційну або надомну роботу, залежно від специфіки роботи підприємства, кожного структурного підрозділу чи окремих працівників. Таке рішення оформлюється наказом (розпорядженням) роботодавця та доводиться до відома працівників протягом двох днів з дня його прийняття, але до запровадження дистанційної чи надомної роботи. В рішенні доцільно вказати, в який спосіб роботодавець доручатиме працівникам роботу і контролюватиме її виконання та порядок забезпечення обліку виконаної роботи. При цьому, неможливість виконання працівником дистанційної роботи у зв'язку з відсутністю відповідних комунікацій (комп'ютера, підключення до мережі Інтернет тощо) не можуть розглядатися як порушення трудової дисципліни.

Як бачимо, у сьогоденнішніх реаліях дистанційна робота стає рятівною соломинкою і для роботодавців, і для працівників, адже таким чином вони можуть працювати незалежно від свого чи роботодавця місцезнаходження. Тому переведення працівника на дистанційну роботу буде найбільш безпечним варіантом оформлення працівників у районах бойових дій.

Нині трудові відносини осіб, які працюють поза місцезнаходженням роботодавця частково врегульовані Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо удосконалення правового регулювання дистанційної роботи» від 4 лютого 2021 р. № 1213-IX. Зокрема, законодавчо закріплено, що дистанційна та надомна робота є формами виконання роботи, що виконуються поза звичайним робочим місцем у приміщенні роботодавця.

Відповідно до ч. 1 ст. 60-2 КЗпП [2] дистанційна робота – це форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією власника або уповноваженого ним органу, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій. Згідно п. 6-1 ч. 1 ст. 24 КЗпП додержання письмової форми є обов'язковим при укладенні трудового договору про дистанційну роботу або про надомну роботу. Типова форма трудового договору про дистанційну роботу затверджена наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 5 травня 2021 року № 913-21 «Про затвердження типових форм трудових договорів про надомну та дистанційну роботу».

Відповідно до ч. 11 ст. 60-2 КЗпП на час загрози поширення епідемії, пандемії, необхідності самоізоляції працівника у випадках, встановлених законодавством, та/або у разі виникнення загрози збройної агресії, надзвичайної ситуації техногенного, природного чи іншого характеру дистанційна робота може запроваджуватися наказом (розпорядженням) власника або уповноваженого ним органу без обов'язкового укладення трудового договору про дистанційну роботу в письмовій формі. З таким наказом (розпорядженням) працівник ознайомлюється протягом двох днів з дня його прийняття, але до запровадження дистанційної роботи. У такому разі норми частини третьої статті 32 цього Кодексу не застосовуються.

Якщо працівника переведено на дистанційну роботу наказом роботодавця, рекомендується заздалегідь погодити з працівником комунікацію та взаємодію під час дистанційної роботи. Це забезпечить належну організацію виконання дистанційної роботи, можливість ознайомлення працівника з наказами (розпорядженнями), повідомленнями, дорученнями, завданнями та іншими документами роботодавця. Зокрема, доцільно: визначити засоби електронного зв'язку, наприклад електронна пошта, номер телефону, мобільний додаток, тощо); умови надання звітності працівником про виконану роботу (якщо це необхідно); умови повідомлення працівником про виникнення ситуацій, що унеможливають належне виконання дистанційної роботи; інші умови щодо комунікації та взаємодії сторін.

Загальна тривалість робочого часу при дистанційній роботі не може перевищувати норм, передбачених статтями 50, 51 КЗпП України. Працівнику, який виконує дистанційну роботу, гарантується період вільного часу для відпочинку (період відключення), під час якого працівник може переривати будь-який інформаційно-телекомунікаційний зв'язок з власником або уповноваженим ним органом, і це не вважається порушенням умов трудового договору або трудової дисципліни. Період вільного часу для відпочинку (період відключення) визначається у трудовому договорі про дистанційну роботу.

Також слід зазначити законодавство (ст. 60-2 КЗпП України) не містить заборони виконання такої дистанційної роботи за кордоном. Тому відповідно у випадку, коли працівник у зв'язку з небезпекою для життя і здоров'я під час дії воєнного стану виїхав за межі країни і має технічну можливість виконання трудових функцій дистанційно з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, йому здійснюється виплата заробітної плати відповідно до умов, встановлених у трудовому договорі, за фактично виконану роботу (відпрацьований час).

Водночас для певної категорії працівників з цього правила є й виключення. Так, відповідно до постанови Кабінету Міністрів «Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного стану» від 26 квітня 2022 р. № 481 [3] робота працівників, членів виконавчого органу та керівників суб'єктів господарювання за межами України допускається

лише у разі службового відрядження, оформленого в установленому порядку. У разі перебування працівників суб'єкта господарювання в робочий час поза межами робочого місця в Україні, без рішення, зазначеного в абзаці першому пункту 1 цієї постанови (для членів виконавчого органу або керівника суб'єкта господарювання, які перебувають на території України, за рішенням суб'єкта управління об'єктами державної власності, загальних зборів акціонерів (учасників) господарських товариств, у статутному капіталі яких 50 відсотків акцій (часток) належать державі, а також наглядових рад суб'єктів господарювання може запроваджуватися дистанційна робота за наявності можливості забезпечення належної (безперервної) роботи відповідного суб'єкта господарювання), або перебування в робочий час за кордоном, за винятком перебування у відрядженні, оформленому в установленому порядку, до них може бути застосоване дисциплінарне стягнення відповідно до закону. Тобто, працівники можуть працювати дистанційно, якщо є така технічна та організаційна можливість і за умови отримання відповідного рішення.

Підводячи підсумок викладеному слід зазначити щодо важливості в умовах сьогодення такої форми зайнятості як дистанційна робота, яка мала свої переваги і у мирний час, а в умовах війни стала одним зі способів продовження бізнесів.

Список використаних джерел:

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
2. Кодекс законів про працю України : Закон від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
3. Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного стану : постанова Каб. Міністрів від 26 квітня 2022 № 481. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-organizaciyi-roboti-pracivnikiv-subyektiv-gospodaryuvannya-derzhavnogo-sektoru-ekonomiki-na-period-voyennogo-stanu-481>

Ключові слова: держава, воєнний стан, працівник, роботодавець, трудовий договір, дистанційна робота, національне законодавство.

Key words: state, martial law, employee, employer, employment contract, employment function, remote work, homework, national legislation.

КЛИМІЧЕНКО АННА ОЛЕГІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення*

ПРАВО НА ЗАЙНЯТІСТЬ У СИСТЕМІ ТРУДОВИХ ПРАВ

У Законі України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року [1] вперше в національному законодавстві було закріплене право на зайнятість. Відповідно до частини першої ст. 3 Закону «кожен має право на вільно обрану зайнятість». Поняття вільно обраної зайнятості визначене у пункті п'ятому частини першої ст. 1 Закону як «реалізація права громадянина вільно обирати вид діяльності, не заборонений законом (зокрема такий, що не пов'язаний з виконанням оплачуваної роботи), а також професію та місце роботи відповідно до своїх здібностей і потреб».

При цьому в Конституції України право на зайнятість не закріплено. Серед соціальних прав людини і громадянина у частині першій ст. 43 Конституції України [2] проголошене право кожного на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується.

У зв'язку з цим у науковій літературі дискусійним залишається питання про співвідношення права на працю і права на зайнятість. Одні науковці вважають, що поняття «право на зайнятість» ширше, ніж поняття «право на працю», адже поняття «зайнятість» є більш емним, ніж «право на працю» [3, с. 19].

Інші науковці розглядають право на зайнятість як позитивне та суб'єктивне право, закріплюване з метою реалізації права на працю, додержуючись його основних принципів [4, с. 84].

Наведені наукові точки зору не підтримує Л.М. Русаль. Вчена пропонує в якості виходу із ситуації, яка склалася щодо зазначених понять, норми, що врегулюватимуть трудові відносини усіх працюючих, об'єднати у право зайнятості, ядром формування якого буде трудове право [5, с. 126].

На нашу думку, право на зайнятість слід розглядати як окреме суб'єктивне право особи. Такий висновок впливає із формулювання зазначеного права у частині першій ст. 3 Закону України «Про зайнятість населення», в якій ідеться про право «кожного». Виходячи із зазначеного формулювання, необхідно відзначити, що суб'єктами здійснення цього права є як громадяни України, так і іноземці та особи без громадянства.

Водночас у літературі зазначається про особливості суб'єктивного права на зайнятість [4, с. 84]. Окремі науковці пропонують виокремлювати в його структурі два права: право на сприяння зайнятості та право на забезпечення зайнятості. Така точка зору, як видається, є спірною.

Що стосується співвідношення права на зайнятість і права на працю, то в цьому випадку варто виокремлювати та аналізувати не тільки відмінності між цими поняттями. Співвідношення тих чи інших питань завжди слід розглядати в їх єдності, взаємодії та відмінностях. Тому право на працю і право на зайнятість, незважаючи на тісний взаємозв'язок, є все ж таки різними правовими категоріями, співвідношення яких потребує ґрунтовного дослідження.

Позитивною рисою Закону України «Про зайнятість населення» є як закріплення права на зайнятість, так і досить повного понятійно-категоріального апарату, зокрема, визначення, крім поняття «зайнятість», таких понять, як «вільно обрана зайнятість», «продуктивна зайнятість», «неповна зайнятість», «повна зайнятість» та ін. Для порівняння у ст. 2 Закону Литовської Республіки «Про зайнятість» від 21 червня 2016 року № XII-2470 [6] визначені тільки поняття зайнятості, форми зайнятості, політики з підтримки зайнятості, системи підтримки зайнятості. Останні поняття відрізняються від аналогічних понять у Законі України «Про зайнятість населення», в якому йдеться про сприяння зайнятості населення. Конкретні заходи щодо сприяння зайнятості населення передбачені у розділі IV зазначеного Закону. Натомість у Законі Литовської Республіки закріплені заходи із підтримки зайнятості населення.

Право на зайнятість як будь-яке суб'єктивне право особи має свої юридичні ознаки. Закріплення на законодавчому рівні дозволяє віднести зазначене право до основних трудових прав.

Право на зайнятість належить до соціальних прав, оскільки має задовольняти життєво необхідні потреби людини.

Як і будь-які інші соціальні права, право на зайнятість належить до позитивних прав, реалізація яких потребує підтримки з боку держави.

За суб'єктною ознакою право на зайнятість є індивідуальним трудовим правом, що здійснюється, як вже відзначалося, громадянами України, іноземцями та особами без громадянства.

Список використаних джерел:

1. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 243.
2. Конституція України, прийнята на V сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Бондаревська К. Зайнятість сільського населення в сучасних умовах. *Національний вісник Одеського національного економічного університету*. 2015. № 10. С. 19–32.
4. Льїн Л. М. Сучасні технології профілювання безробітного населення та можливості їхнього застосування в Україні / Л. М. Льїн, Н. С. Якімова. *Економіка та держава*. 2015. № 8. С. 82–86.
5. Русаль Л. М. Поняття права зайнятості та його джерела. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 123–127.

6. О занятости: Закон Литовской Республики от 21 июня 2016 года № XII-2470. <https://eseimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/5c9221e218ff11eb9604df942ee8e443?jfwid=bkaxmeok>.

Ключові слова: зайнятість, вільно обрана зайнятість, право на зайнятість, ознаки права на зайнятість, законодавство України.

Key words: employment, freely chosen employment, signs the right to employment, the right to employment, legislation of Ukraine.

КОВАЛЬОВ ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
аспірант кафедри трудового права*

ДО ПИТАННЯ ТРУДОВОЇ МОБІЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Ринок праці, як складова частина економічної системи країни, дзеркально відображає більшість політичних і соціально-економічних процесів, що відбуваються у державі, та фокусує в собі найгостріші проблеми: високий рівень безробіття, посилення структурних диспропорцій зайнятості, неконтрольований відтік робочої сили за кордон, зміни якості робочої сили і мотивації праці, падіння рівня доходів населення. Зазначені проблеми стають істотним фактором поглиблення кризових явищ, стримують структурні зміни, а їх вирішення створює передумови для соціального і економічного зростання. Ринок праці включає регулювання попиту на робочу силу, пропозиції робочої сили та ціни робочої сили. Крім того, характер і особливості процесів зайнятості на ринку праці обумовлені рівнем мобільності працівників. Ринок праці виступає стимулятором мобільності, оскільки він підштовхує кваліфікованих працівників на пошук місць кращого застосування своїх вмінь, здібностей, а також робочих місць з високим творчим змістом і оплатою праці.

У свою чергу трудова мобільність є запорукою успіху у боротьбі з безробіттям, подолання якого має стати одним із ключових пріоритетів соціально-економічного розвитку економіки, що стане передумовою ефективності реструктуризації національної економіки. Вона виступає органічною ознакою робочої сили, що характеризує її готовність і здатність до зміни робочого місця під впливом об'єктивних і суб'єктивних причин. Як актив людського капіталу трудова мобільність характеризується здатністю індивіда швидко адаптуватись до нових умов життєдіяльності, бажанням і спроможністю до якісного вдосконалення та цілеспрямованої зміни свого соціального статусу, професійної належності, сфери зайнятості, виду трудової діяльності, робочого місця, території проживання. Крім того, вона знижує напру-

женість на регіональних і загальнодержавному ринках праці, сприяє якомога кращому задоволенню потреби у трудових ресурсах виробництв, що відроджуються або заново формуються. Тобто, трудова мобільність – це здатність працівників пристосовуватися до мінливих умов виробництва, до зміни трудових функцій, місць прикладання праці, готовність до підвищення кваліфікації, освоєння нових професій, а також сукупність реальних процесів переміщення трудових ресурсів економічному і географічному просторі [1].

Найважливішими напрямками трудової мобільності є: 1) міжпрофесійна в рамках регіону, суть якої полягає у зміні працівниками своїх професій і спеціальностей з метою зміни роботи всередині своєї організації або за її межами, працевлаштувавшись в іншу організацію; 2) міжрегіональна в рамках країни, яка відбувається із регіонів з меншими у регіоні з більшими можливостями працевлаштування, тобто з менш напруженою ситуацією на ринку праці; 3) міждержавна у вигляді зовнішньої трудової міграції, яка відбувається із недостатньо розвинутих, а особливо – слаборозвинутих країн, у країни з високорозвинутою економікою. В умовах глибокої кризи, якою охоплена економіка України, позитивна роль усіх відмічених напрямків трудової мобільності населення як самопрегуляторів ринку праці надзвичайно велика, оскільки дозволяє сприяти забезпеченню такої кон'юнктури ринку праці, де попит на робочу силу відповідатиме її пропозиції; перерозподілу робочої сили відповідно до змін ринку праці, а отже, і потреб виробництва; підвищенню зайнятості населення і зниженню рівня безробіття.

Серед форм трудової мобільності розрізняють добровільну й вимушену, а серед видів – професійно-кваліфікаційну, кар'єрну (статусну), внутрішньо- та міжорганізаційну, галузеву і територіальну. Саме територіальна трудова мобільність, пов'язана зі зміною місця проживання, є трудовою міграцією, яка, як і будь-яка інша міграція населення, впливає на якісний і професійний склад робочої сили, загальний обсяг її пропозиції на регіональних ринках праці. Тобто, міграція населення як процес переміщення людей в просторі стосовно до сучасного стану українського ринку праці виступає в якості фактора формування кількісних і якісних параметрів ринку робочої сили, так як приплив у цей чи інший регіон країни і вплив населення з визначеними соціально-демографічними, соціальними і фаховими характеристиками неминуче відбивається на чисельності і складі всього населення і, таким чином, на показниках пропозиції робочої сили [2].

Нині відбувається глобальна міграційна мобільність населення і великі міграційні переміщення трудових ресурсів як усередині країни, так і за її межами, що яскраво віддзеркалює ту ситуацію, що склалась у країні на національному і регіональних ринках праці. Війна внесла суттєві зміни у функціонування вітчизняного ринку праці. Воєнні дії, які сьогодні відбуваються на території України, виступають руйнівним чинником для економіки й ринку праці. Останній в умовах сьогодення не здатен розвиватися без мобільних у професійному відношенні

працівників, здатність яких не лише швидко адаптуватися до зростання складності нової техніки і технологій, а й максимально ефективно застосовувати свої знання в теперішній час. Тому важливим для залучення робочої сили в поле зайнятості у воєнний час і період економічного відновлення залишається забезпечення мобільності робочої сили, що визначає рівень адаптивності до змін умов прикладання праці та сприяє задоволенню потреб підприємств у робочій силі.

Сьогодні Україні вкрай необхідно зберегти свій людський потенціал, збереження якого є найвищим цільовим пріоритетом держави. Зокрема, зупинити відтік працездатного економічно активного населення, що можливо лише шляхом створення умов для ефективного його використання, якими є високопродуктивні робочі місця, на яких випускають конкурентоздатну продукцію, що користується попитом на внутрішньому і світовому ринках. У період воєнних дій і в часи повоєнного відновлення заходи державної політики у сфері збереження й використання людського капіталу мають бути максимально ефективними.

Нині державою на підтримку українського бізнесу та працездатного населення вже вжито ряд важливих заходів, зокрема ухвалено: Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15.03.2022 р. № 2136-IX; постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання оплати праці працівників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, що фінансуються або дотуються з бюджету, в умовах воєнного стану» від 07.03.2022 р. № 221, «Деякі питання реєстрації, перереєстрації безробітних та ведення обліку осіб, які шукають роботу, нарахування та виплати допомоги по безробіттю на період дії воєнного стану» від 19.03.2022 р. № 334. Важливим є ухвалення Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку надання роботодавцю компенсації витрат на оплату праці за працевлаштування внутрішньо переміщених осіб внаслідок проведення бойових дій під час воєнного стану в Україні» від 20.03.2022 р. № 331, що сприяє забезпеченню роботою максимальної кількості громадян у регіонах, де немає активних бойових дій, створенню нових секторальних і географічних векторів працевлаштування в Україні [3].

Підводячи підсумок викладеному слід зазначити, що для підвищення рівня зайнятості у воєнний час і період економічного відновлення країни дуже важливим є забезпечення мобільності робочої сили, що сприятиме зміцненню її адаптивності, підвищенню конкурентоспроможності, а також ефективності використання.

Список використаних джерел:

1. Менеджмент персоналу : навч. посіб. / В. М. Данюк, В. М. Петюх, С. О. Цимбалюк та ін. ; за ред. В. М. Данюка, В. М. Петюха. Київ : КНЕУ, 2004. 398 с.
2. Приймак В. Трудова мобільність населення України і регіональні ринки праці. *Регіональна економіка*. URL: https://ird.gov.ua/pe/statista00_4_1.php

3. Ринок праці України в умовах воєнного стану: деякі аналітичні оцінки.
URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/rynok-pratsi-ukrayiny-v-umovakh-voennoho-stanu-deyaki-analitychni-otsinky>

Ключові слова: працівник, держава, зайнятість, ринок праці, трудова мобільність, трудова міграція.

Key words: worker, state, employment, labor market, labor mobility, labor migration.

КРАСНОВА АНАСТАСІЯ ВАЛЕРІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення*

ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ ТА КОНСУЛЬТАЦІЇ ПРИ ВИВІЛЬНЕННІ ПРАЦІВНИКІВ

Право на інформацію та консультації відіграє важливу роль у реалізації механізму захисту трудових прав та інтересів працівників. Наявність вичерпної об'єктивної інформації у працівників, їх представників надає можливості для ефективного захисту трудових прав та інтересів.

В умовах воєнного стану особливо гостро проявляється необхідність захисту прав та інтересів працівників при розірванні трудового договору з ініціативи роботодавця. Складні економічні умови, в яких опинилася держава у зв'язку з військовою агресією РФ, неспроможність роботодавців забезпечувати роботою всіх працівників через низку об'єктивних причин, релокація підприємств, установ, організацій до інших регіонів України, внутрішні переміщення працівників у межах України, а також виїзд мільйонів українців за кордон для забезпечення власної безпеки та безпеки своїх рідних, насамперед, дітей зумовили неможливість продовжувати трудові правовідносини та вимусили роботодавців розривати трудові договори з працівниками за своєю ініціативою.

Однією з підстав розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця є вивільнення працівників, а саме розірвання трудового договору, укладеного на невизначений строк, а також строкового трудового договору до закінчення строку його чинності у випадках змін в організації виробництва і праці, в тому числі ліквідації, реорганізації, банкрутства або репрофілювання підприємства, установи, організації, скорочення чисельності або штату працівників (п. 1 ст. 40 КЗпП України).

Умови воєнного стану потребували законодавчого закріплення окремих обмежень і особливостей організації трудових відносин, які було встановлено Законом України від 15 березня 2022 року № 2146-IX [1]. Певною мірою зазначений Закон стосується і здійснення права на інформацію та консультації. Ідеться про те, що частиною другою ст. 5 цього Закону передбачено звільнення працівників з ініціативи робото-

давця без попередньої згоди виборного органу первинної профспілкової організації (профспілкового представника). Цю норму слід вважати певним обмеженням права на інформацію та консультації, оскільки виборний орган первинної профспілкової організації (профспілковий представник) не отримують інформацію про звільнення працівників з ініціативи роботодавця. Це обмеження не поширюється на випадки звільнення працівників підприємств, установ або організацій, обраних до профспілкових органів.

На практиці виникло питання щодо можливості розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця за п. 1 ст. 40 Кодексу законів про працю України [2] (далі – КЗпП України) в умовах воєнного стану, зокрема, у зв'язку із скороченням чисельності або штату працівників. Потрібно враховувати, що чинним законодавством така заборона не передбачена. Водночас фахівці Державної служби України дають роз'яснення з цього питання, що «якщо є можливість не звільняти такого працівника, то краще зачекати до оголошення демобілізації» [3].

Водночас в умовах воєнного стану виникла необхідність масового вивільнення працівників, зокрема, у зв'язку з ліквідацією підприємства, установи, організації через його знищення, руйнування агресором, зв п. 1 ст. 40 КЗпП України.

Одним із напрямів реформування трудового законодавства України в умовах воєнного стану є посилення захисту трудових прав працівників. У прив'язці до права на інформацію та консультації варто проаналізувати норми Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту трудових прав працівників» від 12 травня 2022 року № 2253-IX [4]. Зазначеним Законом було внесено зміни до КЗпП України і Закону України «Про зайнятість населення» [5]. Так, у новій редакції було викладено окремі частини ст. 49-2 і ст. 49-4 глави III-A «Забезпечення зайнятості вивільнюваних працівників» КЗпП України. У частині третій ст. 49-2 Кодексу йдеться про попередження працівника про звільнення у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці не тільки власником або уповноваженим ним органом, а й фізичною особою, яка використовує найману працю, тобто роботодавцем-фізичною особою.

Законом України від 12 травня 2022 року № 2253-IX викладно в новій редакції текст ст. 48 Закону України «Про зайнятість населення». Зокрема, частиною першою передбачені кількісні показники масового вивільнення працівників. У наступних частинах йдеться про необхідність розробки комплексу заходів щодо забезпечення зайнятості працівників, запобігання зростанню безробіття і т. ін.

Частиною третьою ст. 49-2 КЗпП України покладено обов'язок на власника або уповноважений ним орган і фізичну особу, яка використовує найману працю, повідомляти про заплановане вивільнення державну службу зайнятості. У цьому повідомленні необхідно зазначити про проведення консультацій з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим працівником).

Важливе значення для захисту трудових прав працівників мають положення ст. 49-4 КЗпП України зі змінами, внесеними Законом України від 12 травня 2022 року № 2253-IX. Частиною другою цієї статті передбачено обов'язкове подання повідомлення у письмовому вигляді виборному органу первинної профспілкової організації (профспілковому представнику) про заплановане масове вивільнення працівників. Власник або уповноважений ним орган, фізична особа, яка використовує найману працю, зобов'язані проводити консультації з виборним органом первинної профспілкової організації (профспілковим представником) не пізніше трьох місяців з дати прийняття рішення про масове вивільнення щодо вжиття заходів, метою яких є запобігання звільненню, мінімізація та пом'якшення його несприятливих наслідків.

Ефективному здійсненню права на інформацію та консультації також сприятимуть положення ст. 50 Закону України «Про зайнятість населення» зі змінами, внесеними Законом України від 12 травня 2022 року № 2253-IX. Пунктом другим частини третьої цієї статті на роботодавця покладено обов'язок «вживати заходів для запобігання масовим вивільненням, у тому числі шляхом проведення консультацій з профспілками».

Роботодавець повинен у ході консультацій, але не пізніше ніж за три місяці до дати можливих звільнень, подати письмове повідомлення виборному органу первинної профспілкової організації (профспілковому представнику) з відповідною інформацією про такі заходи, із зазначенням «відомостей про причини наступних звільнень, середню кількість і категорії працівників, а також про кількість і категорії працівників, яких це може стосуватися, про строки проведення звільнення».

Надання профспілкам, виборному органу первинної профспілкової організації (профспілковому представнику) повної та об'єктивної інформації у встановлені законом строки, проведення з ними консультацій з метою запобігання масовому вивільненню, мінімізації, пом'якшення його несприятливих наслідків для працівників дозволить захистити їх права та інтереси в складних умовах воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2146-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
2. Кодекс законів про працю України: Затверджений Законом № 322-VIII від 10.12.71. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
3. Чи можна скоротити штат працівників під час воєнного стану? <https://kadrovik.isu.net.ua/news/544660-chy-mozhna-skorotyty-shtat-pratsivnykiv-pid-chas-voennyho-stanu>

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту трудових прав працівників: Закон України від 12 травня 2022 року № 2253-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2253-20#Text>
5. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст. 243.

Ключові слова: система трудових прав, колективні трудові права, право на інформацію та консультації, вивільнення працівників, законодавство України.

Key words: system of labour rights, collective labour rights, right to information and consultation, legislation of Ukraine.

КРИВЕНКО ЕРІК ЮРІЙОВИЧ

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
аспірант кафедри трудового права*

ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ ЗАРУБІЖНИХ МОДЕЛЕЙ МОТИВАЦІЇ ТА СТИМУЛЮВАННЯ ПЕРСОНАЛУ В УКРАЇНІ

В умовах сьогодення на стан вітчизняних підприємств значно впливають чинники, які ускладнюють процес отримання стійких конкурентних переваг на ринку або закріплення існуючих позицій. До таких чинників насамперед належить складна ситуація в країні внаслідок військової агресії Російської Федерації проти України, нестабільність національної валюти, які завдають нищівного впливу динаміці розвитку національної економіки.

За час, що Україна перебуває у стані війни з РФ (вже більше трьох місяців) ринок праці поступово адаптується до нових умов і поступово відновлюється. Позитивна динаміка незначна, адже нинішня криза на ринку праці найпотужніша за останні роки. Війна стала причиною появи нових тенденцій ринку праці, змін у поведінці як роботодавців, так і працівників. І хоча ринок праці, й поживляється, проте не такими значними темпами, як нам хотілося б. Оскільки через складну ситуацію, що склалась у сфері зайнятості України, та значний вплив працездатного населення з ринку праці, зокрема до лав Збройних сил України, сил територіальної оборони, волонтерських організацій, зростає потреба в максимально раціональному використанні робочої сили та забезпеченні сприятливого рівня адаптивності працездатного населення до змін на ринку праці, а це потребує виважених державних рішень.

Все це зумовлює необхідність застосування вітчизняними підприємствами всіх можливих методів та способів стабілізації діяльності з метою утримання своїх позицій на ринку та виживання в умовах сьогодення. Мотивація є одним із таких механізмів, правильне застосування інструментарію якого сприяє підвищенню продуктивності тру-

дової діяльності персоналу, що, своєю чергою, примножує загальну результативність діяльності підприємства та є головним елементом в активізації людського фактору, який не тільки створює матеріальні передумови виробництва, а й забезпечує їх ефективне функціонування.

Наразі державні та приватні підприємства на практиці відчули, що розвиток і успіх ринкових відносин неможливий без пошуку нових сучасних форм мотивації і стимулювання праці, які нині використовують іноземні компанії. Оскільки світовий досвід демонструє не лише економічний ефект від застосування прогресивних методик у механізмі мотивації праці, а й зростання рівня соціального розвитку суспільства та працівників зокрема. Тому обґрунтована імплементація дієвих інструментів мотивації праці, розроблених успішними підприємствами, призведе до досягнення високопродуктивної трудової діяльності працівників на підприємствах та зростання ефективності використання людських ресурсів [1, с. 72].

Зарубіжний досвід, на нашу думку, повинен стати не лише основою для побудови власних високоефективних систем мотивації персоналу, а й прикладом для наслідування та орієнтиром у динаміці розвитку. Саме впровадження зарубіжних високоефективних моделей мотивації праці дозволить вітчизняним підприємствам створити високопродуктивний кадровий потенціал, який буде працювати на благо компанії. Оскільки, українська теорія і практика мотивації, як правило, завжди зводиться до оплати праці: підвищення рівня заробітної плати, премії, доплати, пільги тощо. У більшості випадків такі методи є малоефективними. Тому при формуванні систем мотивації праці на підприємствах, особливо великих, доцільно використовувати досвід зарубіжних компаній.

Як зазначає Климчук А. О., аналіз зарубіжних моделей мотивації та стимулювання персоналу дає підстави стверджувати щодо доцільності їх використання у практичну діяльність промислових підприємств України. Застосування певної моделі мотивації та стимулювання персоналу конкретної країни для вітчизняних підприємств не є виходом із скрутної ситуації. Тому, безумовно, для кожного конкретного працівника має бути побудована окрема система його стимулювання та мотивування до трудової діяльності з врахуванням особистих якостей, наявності тих чи інших ресурсів на підприємстві, стилю керівництва на підприємстві чи в його підрозділі. Незважаючи на те, що дієвість методів та моделей мотивації та стимулювання персоналу може бути оцінена лише з часом, за допомогою використання зарубіжного досвіду стимулювання та мотивації працівників у вітчизняних підприємств є усі шанси бути конкурентоспроможними та прогресивними у своєму розвитку [2, с. 60].

Отже, вважаємо, що обґрунтована імплементація дієвих інструментів мотивації та стимулювання персоналу, розроблених успішними підприємствами, призведе до досягнення високопродуктивної трудової діяльності працівників на підприємствах та зростання ефективності використання людських ресурсів. У сьогоdnішній економіці необхідно покладатися на людей, щоб генерувати, розвивати і реалізовувати ідеї,

адже функція людських ресурсів відіграє важливу роль у забезпеченні того, що установи повинні надавати людям можливість досягати стратегічних цілей. Управління людськими ресурсами має вирішальне значення для успіху організації, тому що людський капітал має певні якості, які роблять його цінним. Ефективне управління людськими ресурсами може сформувати основу високопродуктивної робочої системи – організацію, в якій усе: технологія, організаційна структура, люди і процеси працюють разом для того, щоб надати організації перевагу в конкурентному середовищі. І мотивація праці виступає основним елементом механізму використання персоналу на підприємстві та чинником формування соціального клімату країни, від ефективності мотивації та стимулювання персоналу залежить не тільки результати праці працівників, а й досягнення цілей підприємства в цілому. Використання ефективної мотиваційної моделі на підприємстві забезпечує зацікавленість працівників у підвищенні продуктивності праці та в повній реалізації свого творчого потенціалу.

Список використаних джерел:

1. Кифяк В. І., Тодоріко І. М. Імплементація зарубіжного досвіду мотивації праці у діяльність українських підприємств. *Проблеми економіки*. 2021. № 1(47). С. 72–77.
2. Климчук А. О. Особливості використання зарубіжних моделей мотивації та стимулювання персоналу на промислових підприємствах. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2016. № 4. Том 1. С. 57–60.

Ключові слова: держава, зарубіжний досвід, персонал, підприємство, праця, мотивація, стимулювання, імплементація.

Key words: state, foreign experience, staff, enterprise, work, motivation, incentives, implementation.

ЛУЦИК ВОЛОДИМИР БОРИСОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення*

ПРОТИПРАВНЕ ДІЯННЯ ЯК УМОВА МАТЕРІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ РОБОТОДАВЦЯ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВА ПРАЦІВНИКА НА ПРАЦЮ

У науці трудового права питання про підстави та умови матеріальної відповідальності сторін трудового договору належать до числа дискусійних. Хоча саме ці дві категорії є визначальними ознаками трудовправового характеру даного виду відповідальності в трудовому праві, одними з головних відмінностей трудовправової матеріальної

відповідальності від цивільно-правової відповідальності. Їх чітке визначення в теорії трудового права, належне законодавче закріплення в основному галузевому кодифікованому законодавчому акті мінімізувало б кількість трудових спорів, які виникають на практиці при притягненні до матеріальної відповідальності працівників і роботодавців.

Матеріальна відповідальність роботодавця за порушення права працівника на працю має юридичні та фактичні підстави. Відповідно в першому значенні йдеться про нормативно-правову підставу відповідальності, в другому – про фактичну підставу. Фактичною підставою юридичної відповідальності в загальній теорії держави і права визнається правопорушення.

Фактичною підставою матеріальної відповідальності роботодавця за порушення права працівника на працю є трудове майнове правопорушення.

Матеріальна відповідальність роботодавця за порушення права працівника на працю настає за наявності певних умов. У науці трудового права прийнято вважати, що елементи трудового майнового правопорушення одночасно є умовами матеріальної відповідальності сторін трудового договору. На нашу думку, до таких умов слід віднести:

- 1) порушення роботодавцем трудових обов'язків (їх невиконання або неналежне виконання);
- 2) наявність майнової шкоди, заподіяної роботодавцем працівникові;
- 3) наявність причинно-наслідкового зв'язку між заподіяною шкодою та порушенням роботодавцем своїх трудових обов'язків;
- 4) вина роботодавця;
- 5) під час порушення права на працю працівник і роботодавець перебували у трудових правовідносинах;
- 6) заподіяння шкоди пов'язане з трудовою діяльністю.

До матеріальної відповідальності роботодавець і працівник притягуються за наявності всіх зазначених вище умов. Відсутність хоча б однієї з них унеможливило застосування санкцій норм трудового права у вигляді настання несприятливих майнових наслідків для сторони трудового договору з вини якої було заподіяно шкоду іншій стороні.

Підстави та умови матеріальної відповідальності сторін трудового договору до цього часу не отримали належного законодавчого закріплення. Так, зі змісту частини першої ст. 130 «Загальні підстави і умови матеріальної відповідальності працівників» Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) [1] випливає, що підставою матеріальної відповідальності працівників є шкода, заподіяна підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків. Якщо ж звернутися до частини другої зазначеної статті, то підставою матеріальної відповідальності працівників слід вважати заподіяння прямої дійсної шкоди.

У частині третій ст. 130 КЗпП України містяться слова «за наявності зазначених підстав і умов матеріальна відповідальність може бути

покладена...». Це означає, що у попередніх двох частинах мали б бути чітко визначені ці підстави і умови. Проте цього не сталося. Законодавець лише задекларував це в назві статті 130, однак в її змісті самі підстави та умови матеріальної відповідальності працівників чітко не визначив. Викликає також заперечення формулювання назви зазначеної статті: якщо в назві застосовується термін «загальні», то виникає питання про те, що мають бути закріплені ще й спеціальні підстави та умови матеріальної відповідальності працівників.

Що стосується другої частини матеріальної відповідальності сторін трудового договору, то в КЗпП України взагалі не йдеться про її підстави та умови. У чинному Кодексі відсутня окрема глава про цей вид матеріальної відповідальності у трудових правовідносинах, а окремі випадки матеріальної відповідальності роботодавця за шкоду, заподіяну працівникові, передбачені нормами, що закріплені в різних главах (главі VII «Оплата праці», главі XV «Індивідуальні трудові спори»).

Наявність протиправного діяння є одним із елементів трудового майнового правопорушення та обов'язковою умовою матеріальної відповідальності роботодавця за порушення права працівника на працю. Протиправне діяння (дія або бездіяльність) є порушенням роботодавцем своїх трудових обов'язків (їх невиконанням або неналежним виконанням).

Аналіз норм чинного КЗпП України дозволяє віднести до таких порушень наступні порушення: 1) незаконне звільнення працівника (ст. 235); 2) незаконне переведення працівника на іншу роботу (ст. 235); 3) неправильне формулювання причини звільнення працівника (ст. 235); 4) затримка видачі копії наказу (розпорядження) про звільнення з вини роботодавця (ст. 235); 5) допуск працівника до роботи без оформлення трудових відносин (ст. 235); 6) незаконне відсторонення працівника від роботи (спеціальна норма відсутня); 7) затримка виконання рішення про поновлення на роботі працівника (ст. 236).

Отже, зазначені випадки порушень роботодавцем своїх трудових обов'язків дають підстави для висновку про те, що практично в усіх випадках мають місце протиправні дії роботодавця, наслідком яких є заподіяння майнової шкоди працівникові. Бездіяльність як вид протиправного діяння у цьому випадку матеріальної відповідальності роботодавця, а відповідно і як одна із умов такої відповідальності, не має місця.

Що стосується такого порушення з боку роботодавця, як необґрунтована відмова у прийнятті на роботу, що є одним із грубих порушень права на працю, то, на нашу думку, в цьому випадку роботодавця не можна притягувати до матеріальної відповідальності за нормами трудового права через відсутність усіх зазначених вище її умов (під час порушення права на працю особа, яка працевлаштовується, і роботодавець не перебували у трудових правовідносинах; заподіяння шкоди не пов'язане з трудовою діяльністю).

Список використаних джерел:

1. Кодекс законів про працю України: Затверджений Законом № 322-VIII від 10.12.71. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.

Ключові слова: трудові правовідносини, матеріальна відповідальність, право на працю, роботодавець, законодавство України.

Key words: labour relations, material liability, the right to work, employer, legislation of Ukraine.

ЛЯЩЕНКО ОКСАНА ОЛЕКСАНДРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення*

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА ПЕНСІЙНОГО КОНТРАКТУ В УКРАЇНІ

Договори у сфері недержавного пенсійного забезпечення є тими документами, за допомогою яких опосередковуються соціально-страхова, забезпечувальна складова діяльності недержавного пенсійного фонду та інших суб'єктів, які покликані його здійснювати; регламентуються відносини між ним та застрахованою особою (учасником). Нерідко у спеціальній літературі дані договори розглядаються як цивільно-правові договори особистого страхування [1, с. 135]. Проблемою є те, що їх соціально-забезпечувальний зміст не є очевидним навіть на рівні законодавства, передусім, у Законі України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 9 липня 2003 року № 1057-IV. Одним із таких договорів є пенсійний контракт, доведенню соціально-забезпечувальної природи якого буде присвячено наше дослідження.

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», пенсійний контракт – договір між пенсійним фондом та його вкладником, згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення учасника (учасників) фонду за визначеною пенсійною схемою. Пенсійна схема, у свою чергу, являє документ, який визначає умови та порядок недержавного пенсійного забезпечення учасників фонду [2]. Проте, таке визначення повною мірою не дозволяє розкрити зміст досліджуваного договору, є поверхневим та, на наше переконання, потребує уточнення.

Без сумніву, позитивним для розуміння соціально-забезпечувальної природи є визначення даного договору як договору, згідно з яким здійснюється недержавне пенсійне забезпечення (а не страхування), адже тим самим він відмежовується від такого договору особистого страхування, як страхування життя, передбаченого у Законі України «Про страхування» від 7 березня 1996 року № 85/96-ВР [3].

Визначення, запропоноване у Законі № 1057-IV, на нашу думку, не є досконалим і у місці закріплення кола суб'єктів, в інтересах яких можуть здійснюватися пенсійні виплати. Його слід розширити шляхом включення правонаступників (спадкоємців) (адже пенсійні виплати за рахунок досліджуваного виду страхування підлягають спадкуванню (згідно з Розділом X Закону).

Крім цього, раціональним було б акцентувати увагу на тому, що в основу такого забезпечення покладений соціальний ризик (що окреслило б його соціально-забезпечувальну мету). Так, наприклад, до законодавчої дефініції слід додати вказівку на те, що «згідно із ним (договором) фонд зобов'язується при настанні відповідних складних життєвих обставин здійснити призначення та виплату пенсійних виплат (одноразової пенсійної виплати) учаснику пенсійного страхування або особі, яка є його спадкоємцем».

Таким чином, під пенсійним контрактом пропонуємо розуміти договір між пенсійним фондом та його вкладником на користь учасника (учасників) недержавного пенсійного фонду або його спадкоємців, згідно з яким фонд зобов'язується при настанні відповідних складних життєвих обставин здійснювати призначення та виплату пенсійних виплат (одноразової пенсійної виплати) учаснику пенсійного страхування або особі, яка є його спадкоємцем, за визначеною пенсійною схемою.

Під час дослідження правової конструкції пенсійного контракту Г. В. Татаренко доходить висновку про те, що за її допомогою неможливо висвітлити сутність договірних відносин у сфері пенсійного забезпечення, адже по суті даним терміном законодавець намагається замінити більш традиційний для законодавства пострадянських країн термін «договір», формально відмежувати дані дві категорії без переосмислення змістовних їх елементів [4, с. 13]. Основуючись на таких міркуваннях автором пропонується внести зміни до пенсійного законодавства та вживати термін «пенсійний договір» для позначення форми опосередкування договірних відносин між вкладником та/або учасником і недержавними пенсійними фондами [4, с. 13]. На нашу думку, такі зміни можуть спричинити складності у тлумаченні існуючих на рівні законодавства термінів, підміну понять та призведуть до ще більшої плутанини, адже на сьогодні вже існує договір про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, який свого роду теж є пенсійним договором.

Пенсійний контракт можна описати через притаманні для нього характеристики. Такий договір є консенсуальним; оплачуваним; укладається в обов'язковій письмовій формі, носить приватноправовий характер; має довгостроковий характер [4, с. 13–14]. Об'єктом правовідносин, які охоплюються даним договором, є майновий інтерес, що полягає в отриманні додаткової недержавної пенсії.

Пенсійна схема по суті виступає істотною умовою пенсійного контракту. Слід підтримати пропозицію В.Г. Татаренко, що в сучасних умовах, коли учасник недержавного пенсійного фонду не впливає на формуван-

ня умов пенсійного контракту, адже вони узгоджуються лише із вкладником, який є стороною договору, доцільним було б внести зміни до законодавства, якими передбачалось би обов'язкове узгодження їх також і з учасником недержавного пенсійного фонду [4, с. 13–14].

Згідно зі ст. 59 Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення», у пенсійній схемі повинні відображатися: опис всіх видів та умов здійснення пенсійних виплат; порядок визначення розміру пенсійних виплат; порядок та строки сплати пенсійних внесків, у тому числі можливість їх зміни за умовами пенсійного контракту; умови та порядок участі у пенсійній схемі; права та обов'язки вкладника, учасника фонду за даною пенсійною схемою; інші умови, що не суперечать законодавству [2]. На нашу думку, дані положення слід розширити, вказавши також на методику розрахунку пенсійних виплат, умови та процедуру припинення договірних зобов'язань. Крім цього, слухною є висвітлена у літературі пропозиція закріплювати у пенсійних схемах також порядок дострокового розірвання договору про додаткове пенсійне страхування та умови переведення набутих пенсійних прав (пенсійних накопичень); порядок обліку пенсійних зобов'язань; порядок розподілу інвестиційного доходу та вимоги до інвестування пенсійних активів [4, с. 7].

Г. В. Татаренко, досліджуючи договірне регулювання пенсійних відносин в Україні, пропонує класифікувати істотні умови договорів у сфері недержавного пенсійного забезпечення на нормативно-обов'язкові та ініціативно-обов'язкові умови, та пропонує визначати та закріплювати на законодавчому рівні нормативно-обов'язкові та договірні умови для кожного виду договорів у сфері пенсійного забезпечення [4, с. 6].

Виходячи із цього, на нашу думку, досить вдалим було б закріпити єдину уніфіковану форму пенсійного контракту (типову), яка складалася б із обов'язкової частини (де закріплювались би загальні положення) та факультативної (у якій містились би умови, яких дійшли сторони в індивідуально-договірному порядку). Крім цього, досить вдалим було б фіксувати перелік обов'язкових додатків до договору у сфері пенсійного забезпечення, серед яких можуть бути правила страхування, словники страхових або банківських термінів, графік внесення платежів, розрахунок розміру очікуваної пенсії тощо.

Враховуючи той факт, що додаткове пенсійне забезпечення є інститутом права соціального забезпечення, а не цивільного, вважаємо за можливе розробити в майбутньому також ефективні засоби контролю за здійсненням такого забезпечення, що сприятиме захисту законних прав та інтересів усіх суб'єктів даних правовідносин. Так, держава в особі територіальних органів Пенсійного фонду могла б взяти на себе повноваження із обов'язкової реєстрації пенсійних контрактів та схем із перевіркою обґрунтованості розмірів внесків та виплат, які особа зможе отримати в майбутньому.

Список використаних джерел:

1. Рощенко Н. В. Единство публичных и частных начал в правовом регулировании социально-страховых отношений : дис. ... к.ю.н.: 12.00.05: трудовое право; право социального обеспечения; «Ярославский государственный университет им. П. Г. Демидова», Ярославль, 2016. 286 с.
2. Про недержавне пенсійне забезпечення: Закон України від 9 липня 2003 року № 1057-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 47. Ст. 372.
3. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 року № 85/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 18. Ст. 78.
4. Татаренко Г. В. Договірне регулювання пенсійного забезпечення в Україні і: автореф. дис. ... к.ю.н.: 12.00.05 – трудове право; право соціального забезпечення. Східноукраїнському національному університеті імені Володимира Даля Міністерства освіти і науки України. Луганськ, 2009. 24 с.

Ключові слова: соціальне забезпечення, недержавне пенсійне забезпечення, пенсійний контракт, пенсійна схема, договір.

Key words: social security, private pension provision, pension contract, pension scheme, agreement.

МИХАЙЛИК АЛІНА СЕРГІЇВНА

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
аспірант кафедри трудового права*

ЩОДО ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАХИСТУ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УКРАЇНІ ВІДПОВІДНО ДО МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ

Сьогодні особливо гостро постає проблема захисту персональних даних працівників, оскільки значний прогрес у розвитку інформаційних технологій, а саме практично повсюдне запровадження інформаційно-комп'ютерних технологій і телекомунікаційних мереж, пов'язане з цим збільшення обсягів і напрямів використання персональних даних у різних сферах суспільного життя, їх передача новітніми комунікаційними засобами істотно поширили можливості роботодавців щодо збирання, зберігання і обробки інформації відносно окремих працівників, а також швидке отримання даних з інших джерел. Оскільки працівники значну частину свого часу проводять на роботі, де оточені різноманітними пристроями та засобами, які в той чи інший спосіб можуть фіксувати їх дії чи бездіяльність. З огляду на це цифрові технології, що пропонують нові можливості для покращення продуктивності трудових процесів та дистанційної праці, можуть одночасно призвести до розмивання меж між робочим та приватним життям, створюючи значні проблеми для приватного життя працівника, зокрема призводячи до ущемлення його прав та

законних інтересів, заподіянно йому як матеріальної, так і моральної шкоди. І тому постає питання вироблення дієвих механізмів забезпечення захисту персональних даних працівників.

Наразі головна проблема у сфері захисту персональних даних в Україні полягає у відсутності законодавчих актів, які б забезпечували належний рівень захисту персональних даних в Україні у відповідності до оновлених міжнародних стандартів у цій сфері. Оскільки брак законодавства, яке б відповідало сучасним міжнародним стандартам у цій сфері та рівню технологічного розвитку, не тільки призводить до незадовільного рівня захисту конституційного права на повагу до приватного життя в Україні, а й призведе до визнання на міжнародному рівні України як держави, яка не забезпечує належний рівень захисту персональних даних. Тому відповідно до п. 11 Плану заходів щодо імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, затвердженого 25 жовтня 2017 р. [1] Україна має вдосконалити законодавство про захист персональних даних з метою приведення його у відповідність до GDPR. Як зазначає О. Легка, одним із головних завдань держави на такому етапі розвитку є визначення напрямів правового регулювання та створення правових гарантій, необхідних для самореалізації суб'єктів в інформаційній сфері. Із цією метою, на думку вченої, необхідно систематизувати та кодифікувати національне законодавство відповідно до норм європейського законодавства та міжнародного права; розробити єдиний нормативно-правовий акт, який на законодавчому рівні врегулював би збір, обробку, захист та передачу інформації за прикладом GDPR; привести понятійний апарат у відповідність до міжнародного законодавства; передбачити обов'язкову сертифікацію на захист інформації; розробити технології криптографії/кодування; посилити відповідальність за порушення захисту інформації про персональні дані [2, с. 78].

Підписавши Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, Україна погодилась на співробітництво з ЄС з метою забезпечення належного рівня захисту персональних даних відповідно до найвищих європейських та міжнародних стандартів, зокрема відповідних документів Ради Європи, як це передбачено статтею 15 Угоди. Так, відповідно до ст. 11 Угоди про співробітництво між Україною та Європейською організацією з питань юстиції [3] кожна її сторона гарантує рівень захисту персональних даних, наданих іншою стороною, принаймні еквівалентний тому, що випливає із застосування принципів, що містяться у Конвенції Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 28 січня 1981 року і наступних змін до неї, а також принципів, закладених у Рішенні щодо Євроюсту та у Регламенті Євроюсту щодо захисту даних.

Важливим документом у напрямі захисту персональних даних також є прийнятий в Європейському Союзі 26 квітня 2016 р., який набув чинності 25 травня 2018 р. Загальний регламент із захисту персональних даних (General Data Protection Regulation – GDPR) [4], який не тільки суттєво підняв планку захисту персональних даних у державах-членах

ЄС, а й передбачив можливість застосування встановлених ним санкцій до бізнесу поза межами ЄС, в тому числі українського. Тобто, незважаючи на те, що Україна не є державою-учасницею Європейського Союзу, правила, закріплені в GDPR, можуть стосуватися безпосередньо суб'єктів, що належать до її юрисдикції. Оскільки відповідно до ст. 3 Загального регламенту «територіальна сфера дії GDPR має екстратериторіальну дію, то його норми поширюються не лише на держави-члени ЄС, а й на фізичних та юридичних осіб інших країн у конкретних випадках, передбачених GDPR». Зокрема, основними його положеннями є: забезпечення законної, справедливої та прозорої обробки персональних даних; обмеження цілей обробки даних, їх обсягу та зберігання; наявність широких прав у суб'єктів персональних даних; встановлення вимог щодо чіткості згоди на обробку персональних даних; забезпечення організаційних та технічних механізмів для захисту персональних даних при розробці нових систем та процесів; необхідність виконання процедури оцінки впливу тих чи інших дій або змін на захист персональних даних; встановлення відповідальності контролера персональних даних за забезпечення захисту персональних даних і дотримання вимог GDPR, навіть якщо обробка даних здійснюється третьою стороною; призначення співробітника з питань захисту даних; інформування працівників про вимоги GDPR. Тобто, згідно Регламенту збір інформації щодо працівника повинен обмежуватись даними, котрі є необхідними та доречними з огляду на обсяг трудових прав та обов'язків особи. Отже, обробку персональних даних працівників як складника їх приватності роботодавець може здійснювати лише в разі фактичної необхідності та за наявності достатніх правових підстав.

Слід зазначити, що на сьогоднішній день уже було зроблено певні дії у вирішенні порушеного питання. Так, 7 червня 2021 р. було подано до Верховної Ради України проект Закону про захист персональних даних за № 5628 [5], метою якого є виконання Україною своїх зобов'язань за Угодою про асоціацію між ЄС та Україною щодо приведення у відповідність українського законодавства до стандартів ЄС (у тому числі GDPR); підвищення довіри інвесторів та залучення інвестицій до української економіки, особливо в сектори ІТ та телекомунікацій. Більшість положень проекту засновані на положеннях GDPR, а також окремих судових рішеннях та кращих практиках ЄС.

Ініціативу законодавця ухвалити новий закон щодо захисту персональних даних, який покликаний привести сферу захисту персональних даних до вимог європейського законодавства і практики ЄСПЛ, вважаємо кроком у вірному напрямку. Оскільки його прийняття створить сприятливі умови для роботи вітчизняних підприємств на міжнародному ринку та наблизить Україну до отримання статусу держави, яка забезпечує належний захист персональних даних працівників, що у свою чергу пришвидшить та полегшить входження нашої держави до Єдиного цифрового ринку Європейського Союзу.

Список використаних джерел:

1. План заходів з виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: затв. постановою Каб. Міністрів України від 25.10.2017 № 1106. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-п#Text>
2. Легка О. В. Актуальні питання захисту персональних даних: вітчизняний та міжнародний досвід. *Правова позиція*. 2021. № 2(31). С. 74–79.
3. Угоди про співробітництво між Україною та Європейською організацією з питань юстиції від 27.06.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_024-16#n2
4. Загальний регламент із захисту персональних даних Європейського Союзу (GDPR) № 2018/1725. URL: <http://aphd.ua/gdpr-ofitsiyni-ukranskyi-pereklad>
5. Проект Закону України про захист персональних даних від 02.06.2021 р. № 5628. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/J105379I.html

Ключові слова: держава, роботодавець, працівник, інформація, персональні дані, захист, законодавче забезпечення, міжнародно-правові стандарти.

Key words: state, employer, employee, information, personal data, protection, legislative support, international legal standards.

ОЛІЙНИК ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права
імені проф. О. І. Процевського*

ДО ПИТАННЯ ПЕРСПЕКТИВИ СУДОВОЇ ЮРИСДИКЦІЇ ТРУДОВИХ СПОРІВ

Пріоритетами новітньої реформи ринку праці повинно бути вироблення новітньої та сучасної концепції врегулювання трудових спорів, які виникають із трудових правовідносин, оскільки вони найбільш тісно переплітаються із такими важливими чинниками, як трудові права, потреби та інтереси працівника і роботодавця. Адже останнім часом трудові спори між роботодавцями та працівниками виникають досить часто, так як зростають випадки незаконних звільнень, несвоечасної виплати заробітної плати, в тому числі в разі перебування підприємства роботодавця в процедурі банкрутства, й відправлення працівників у вимушені неоплачувані відпустки. Мають місце й випадки неналежного оформлення трудових договорів, коли умови останніх погіршують становище працівників порівняно із законодавством про працю, або взагалі працівники допускаються до роботи без укладення відповідного договору, без оформлення трудової книжки. Нарахування заробітної плати та її виплата проводяться без належного бухгалтерсь-

кого супровіду, а надання працюючим неоплачуваних відпусток майже в примусовому порядку стало вже реальністю, особливо сьогодні коли країна вже більше трьох місяців перебуває у стані війни з Російською Федерацією. Як наслідок, зростає кількість та різноманітність трудових спорів та конфліктів, під час вирішення яких виникають певні труднощі. Оскільки, використовуючи нерівність між суб'єктами трудових правовідносин, наявність певних владних повноважень щодо працівника, роботодавець найчастіше прагне вирішити спір без урахування законних прав та інтересів працівника.

Сучасний стан правового регулювання порядку розгляду та вирішення трудових спорів у судовому порядку не повною мірою відповідає вимогам реального захисту учасників трудових правовідносин, і насамперед працівника. Відтак необхідні ефективні правові механізми, щоб трудові спори вирішувалися повноважним юрисдикційним органом у суворій відповідності до закону, виходячи зі встановлених фактичних обставин справи.

Слід зазначити, що засади нормативно-правового забезпечення вирішення трудового спору провадяться на основі положень Конституції, міжнародних договорів України, КЗпП України, інших нормативно-правових актів. Аналізуючи чинний КЗпП України (статті 221–241-1), слід зазначити, що ним окреслюються лише загальні приписи щодо розгляду трудових спорів комісіями щодо трудових спорів та судами. Як зазначає В. В. Бонтлаб, змістовний теоретико-правовий аналіз положень КЗпП України дає підстави констатувати, що: 1) наявна модель врегулювання індивідуальних трудових спорів не відповідає динаміці соціально-економічних змін та потреб формування ринку праці; 2) врегулювання спорів у КТС потребує удосконалення через паритетне урахування не лише інтересів працівників, а також роботодавця; 3) здійснення належного кадрового забезпечення КТС; 4) удосконалення процедури врегулювання трудових спорів у суді крізь призму запровадження чіткої системи правил та процедур у межах трудового та трудового процесуального законодавства [1, с. 135–136]. На думку М. І. Іншіна, чинне законодавство, яке регулює порядок вирішення трудових спорів між працівниками і роботодавцями, нині не відповідає наявним суспільним відносинам, а в деяких випадках і Конституції України, чим порушується її ст. 8, яка встановила правило, за яким закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні їй відповідати [2].

Принципових, суттєвих змін та корекцій щодо вирішення трудових спорів не вносять також і положення проекту Трудового кодексу України. Так, Проект у ст. 2, визначаючи принципи правового регулювання трудових відносин, не вказує на принципи правової охорони і захисту трудових прав, а визначає лише особливості розгляду індивідуальних трудових спорів (статті 367–385).

Важлива роль у цьому питанні сьогодні відведена нормам цивільного процесуального законодавства, яке визначено як універсальний інструмент захисту прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів

трудових правовідносин у судовому порядку. Так, відповідно до ч. 1 ст. 19 ЦПК України суди розглядають у порядку цивільного судочинства справи, які виникають із цивільних, земельних, трудових, сімейних, житлових та інших правовідносин, крім справ, розгляд яких здійснюється в порядку іншого судочинства, приміром господарського. Водночас норми Кодексу не встановлюють особливої процедури врегулювання індивідуальних трудових спорів, надаючи перевагу загальним правилам врегулювання спорів у порядку цивільного судочинства.

Втім ураховуючи, що суб'єктний склад трудових правовідносин доволі неоднорідний (приміром, від пересічного працівника до державного службовця), виникають проблеми щодо визначення юрисдикції трудових спорів, оскільки такі сторони трудових правовідносин мають різний правовий статус, та й до того ж предмет спору та характер спірних матеріальних правовідносин теж різняться. Наразі найбільше питань виникає саме щодо розмежування цивільної та господарської юрисдикції з питання вирішення майнових трудових спорів (приміром, щодо стягнення заборгованості із заробітної плати). На цю проблематику у своїх працях звертає увагу й М. Шумило, зазначаючи, що питання юрисдикції спорів завжди було спірним у судовій системі. Як зауважує вчений «в теорії трудового права питання юрисдикції спорів взагалі не піднімалось, а отже шукати критеріїв розмежування юрисдикційності спорів у наукових працях вчених-трудоників даремно. Це зумовлено, перш за все, тим, що теорія трудового права досі не пододала кризи ідентичності та не виробила зрозумілого та загальновизнаного предмета трудового права. Це зумовлено посттоталітарними сторінками історії трудового права, коли у період 20–30-х років минулого століття договірне регулювання трудових відносин було поступово нівельовано адміністративним втручанням з боку держави. І поки в науці трудового права продовжують точитися дискусії, законодавець із оновленням законодавчої бази у різних сферах вибудовує нові правові конструкти, які відносять ті чи ті відносини до певних галузей права. Це зумовлено об'єктивними факторами. Новими ринковими викликами чи спробами вдосконалити державне адміністрування» [3].

Що ж до судової практики, то найбільше питань виникає сьогодні саме щодо розмежування цивільної та господарської юрисдикції з питання вирішення майнових трудових спорів (приміром, щодо стягнення заборгованості із заробітної плати). Помилки під час визначення юрисдикції суду стають також приводом для звернення з відповідним позовом до Європейського Суду з прав людини, що є негативним для сторін судового провадження, призводить до виникнення недовіри до судової влади взагалі.

Вважаємо питання стосовно вирішення трудових спорів, пов'язаних із визначенням юрисдикції суду, можна було б уникнути, якщо б діюче трудове законодавство України не було позбавлене спеціальної норми, якою б урегулювалися питання щодо судової юрисдикції. Тому в новому Трудовому кодексі України необхідно з урахуванням практики Європейського Суду з прав людини та спеціалізованих (трудових)

судів Європейського Союзу врегулювати питання щодо судової юрисдикції, передбачивши правову норму, в якій були б закріплені чіткі критерії визначення та розмежування судової юрисдикції під час вирішення спорів щодо захисту трудових прав.

Список використаних джерел:

1. Бонтлаб В. В. Проблеми теорії та практики нормативно-правового регулювання вирішення трудових спорів (конфліктів) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2019. 437 с.
2. Іншин М. Особливості вирішення трудових спорів у порядку господарського судочинства. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 12(250). С. 105–108.
3. Шумило М. Юрисдикція суду щодо спорів у сфері праці: практика Великої Палати Верховного Суду. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/172146-yurisdiktsiya-sudu-schodo-sporiv-u-sferi-pratsi-praktika-velikoyi-palati-verkhovnoho-sudu>

Ключові слова: працівник, роботодавець, трудові права, гарантії, трудові спори, судова юрисдикція, національне законодавство.

Key words: employee, employer, labor rights, guarantees, labor disputes, court jurisdiction, national legislation.

ОНУФРІЄНКО ДАР'Я ВІТАЛІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення*

ДЕРЖАВНІ ГАРАНТІЇ ТРУДОВИХ ПРАВ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Запровадження воєнного стану в Україні зумовило зміну деяких усталених умов праці педагогічних працівників, передбачених чинним законодавством. Зниження рівня захисту трудових прав, у тому числі педагогічних працівників, зумовило необхідність законодавчого закріплення низки державних гарантій цих прав в умовах воєнного стану.

Важливе значення в цьому аспекті має Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану» від 15.03.2022 № 2126-IX [1]. На додаток до державних гарантій педагогічним і науково-педагогічним працівникам, закріпленим у ст. 57 Закону України «Про освіту», Законом від 15.03.2022 № 2126-IX було доповнено Закон України «Про освіту» [2] новою ст. 57-1 «Державні гарантії в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану». У частині першій ст. 57-1 йдеться про забезпечення учасникам

освітнього процесу, в тому числі працівникам закладів освіти, установ освіти, які вимушено змінили місце проживання (перебування), залишили робоче місце таких гарантій, як «організація освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників; збереження місця роботи, середнього заробітку, здійснення виплати стипендії та інших виплат, передбачених законом; місце проживання (пансіон, гуртожиток тощо) та забезпечення харчуванням (у разі потреби)». Такі державні гарантії забезпечуються незалежно від місця їх проживання (перебування) на час особливого періоду.

Серед державних гарантій, закріплених у частині першій ст. 57-1 Закону України «Про освіту», передбачені такі гарантії, як збереження місця роботи і середнього заробітку. Зберігати місце роботи педагогічних працівників дозволило широке застосування такої форми організації праці, як дистанційна робота, що регламентується ст. 60-2 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) [3], положеннями, затвердженими наказами Міністерства освіти і науки України [4; 5].

Що стосується збереження середнього заробітку, то ця норма, як видається, потребує корегування. Якщо працівник закладу освіти, установи освіти працює, незалежно від форми організації праці, і виконує свої трудові обов'язки, то він має отримувати свою заробітну плату в повному обсязі. Тому в такому випадку державною гарантією має бути не збереження середнього заробітку, а своєчасна виплата заробітної плати у встановленому розмірі з дотриманням гарантій, передбачених ст. 61 Закону України «Про освіту».

Водночас збереження середнього заробітку має місце у передбачених законодавством випадках. Обчислення середнього заробітку здійснюється відповідно до Порядку обчислення середнього заробітку, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 року № 100 [6].

Одними із таких видів державних гарантій є збереження місця роботи і середнього заробітку під час щорічної відпустки. Відповідно до чинного законодавства України тривалість щорічної основної відпустки педагогічних працівників складає до 56 календарних днів [7]. Однак в умовах воєнного стану педагогічні працівники не зможуть скористатися щорічною основною відпусткою такої тривалості через те, що згідно з частиною першою ст. 12 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2146-IX [8] у такий період «щорічна основна оплачувана відпустка надається працівникам тривалістю 24 календарні дні». Невикористану частину щорічної основної відпустки педагогічні працівники зможуть отримати після припинення або скасування воєнного стану.

Якщо ж педагогічний працівник не має можливості виконувати свої трудові обов'язки і працювати дистанційно, в таких випадках він має право оформити відпустку без збереження заробітної плати понад 15 календарних днів (така тривалість передбачена частиною першою

ст. 26 Закону України «Про відпустки»), що впливає з положень частини третьої ст. 12 Закону України від 15.03.2022 року № 2146-IX.

В умовах воєнного стану може зазнати змін і тривалість робочого часу педагогічних працівників. Чинним законодавством передбачена скорочена тривалість робочого часу для такої категорії працівників, але в особливий період вона може бути збільшена з урахуванням норми, закріпленої в частині другій ст. 6 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного часу» (для працівників зі скороченою тривалістю робочого часу тривалість робочого часу не може перевищувати 50 годин на тиждень).

Повертаючись до такої державної гарантії педагогічних працівників в умовах воєнного стану, як збереження місця роботи, про що йдеться у ст. 57-1 Закону України «Про освіту», варто звернути увагу на те, що трудовий договір з педагогічним працівником в таких умовах може бути припинено за наявності передбачених законодавством підстав з дотриманням встановленого порядку. При цьому розірвання трудового договору з ініціативи керівника закладу, установи освіти допускається без попередньої згоди виборного органу первинної профспілкової організації (представника) (крім членів профспілкового органу), у період тимчасової непрацездатності педагогічного працівника, перебування його у відпустці (крім відпустки у зв'язку вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку).

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2126-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text>
2. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 38–39. Ст. 380.
3. Кодекс законів про працю України: Затв. Законом УРСР від 10.12.1971 № 322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
4. Положенням про дистанційну роботу: Затв. наказом Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>
5. Положенням про дистанційну форму здобуття повної загальної середньої освіти: Затв. наказом Міністерства освіти і науки України 08.09.2020 № 1115. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0941-20#Text>
6. Порядок обчислення середнього заробітку: Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 8 лютого 1995 року № 100. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/100-95-п#Text>
7. Порядок надання щорічної основної відпустки до 56 календарних днів керівним працівникам закладів та установ освіти, навчальних (педагогічних) частин (підрозділів) інших установ і закладів, педагогічним, науково-педагогічним та науковим працівникам: Затверджено постановою

Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 р. № 346. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/346-97-п#Text>

8. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2146-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>

Ключові слова: трудові правовідносини, державні гарантії, педагогічні працівники, законодавство України, воєнний стан.

Key words: labour relations, state guarantees, pedagogical workers, legislation of Ukraine, martial law.

ОПАРА НАТАЛІЯ ГЕННАДІЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення*

ПІДСТАВИ ВИНИКНЕННЯ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН ІЗ ЖУРНАЛІСТОМ

Журналісти належать до особливих суб'єктів трудових правовідносин, що зумовлюється специфічними рисами та умовами журналістської діяльності.

Трудові відносини за участю журналістів регламентуються актами чинного трудового законодавства та спеціальними законами. До останніх слід віднести Закон України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року (в редакції Закону № 2938-VI від 13.01.2011), Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» від 16 листопада 1992 року, Закон України «Про телебачення та радіомовлення» від 21 грудня 1993 року (в редакції Закону № 3317-IV від 12.01.2006), Закон України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» від 23 вересня 1997 року та ін.

Статтею 12 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» передбачені специфічні риси та умови журналістської діяльності [1], які найбільш гостро відчуються в умовах воєнного стану. Зазначені риси та умови є підставами застосування окремих і особливих норм соціального захисту журналістів. Їх перелік є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню.

Ідеться про такі риси та умови, як «інтенсивність інтелектуальної праці, її нерегульована тривалість за умов жорсткої регламентації редакційного і технологічного циклу підготовки та випуску видань і програм», «постійно значне морально-психологічне навантаження і напруженість, виконання службових обов'язків і реалізація творчих планів у стресових ситуаціях», «систематичне перебування у відря-

дженнях та роз'їздах, включаючи відрядження до місць надзвичайних подій, професійна творча діяльність в екстремальних умовах, виконання спеціальних завдань з ризиком для здоров'я і життя», «прояви морально-психологічного тиску, погрози та безпосередні загрозливі дії проти журналіста у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків» та деякі інші.

Законом України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» встановлені особливості трудових відносин за участю журналістів щодо охорони праці, тривалості щорічної відпустки, заробітної плати, порядку відрядження журналістів у місця надзвичайних подій та умов їх діяльності в цих відрядженнях, а також гарантування відшкодувань, обов'язкових виплат і пільг відповідно до законодавства.

У чинному законодавстві України поняття журналіста закріплене у ст. 1 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів». Із цього поняття можна виокремити певні ознаки цієї професії, але підстави виникнення трудових правовідносин журналіста із засобом масової інформації в цьому визначенні не зазначаються.

Аналіз змісту норм Розділу IV «Організація соціального захисту журналістів та особливості трудових відносин» Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» дає підстави для висновку про те, що правовий статус журналіста як суб'єкта трудових правовідносин також має свої особливості. Це, по-перше, статус найманого працівника, на якого повною мірою поширюється трудове законодавство України. Закріплення в цьому Законі та інших спеціальних законах особливостей трудових відносин є проявом диференціації правового регулювання трудових відносин за участю журналістів.

Водночас трудовий статус журналіста як найманого працівника за Законом України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» доповнюється окремими елементами статусу державного службовця, про що свідчать положення частини третьої ст. 12 цього Закону, якою передбачено зарахування до стажу державної служби стажу роботи журналіста в державних та комунальних засобах масової інформації, і, навпаки, стажу державної служби до стажу роботи журналіста в державному або комунальному засобі масової інформації.

Більш стисле поняття журналіста редакції друкованого засобу масової інформації закріплене у частині першій ст. 25 Закону України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [2]. В цьому визначенні перша і друга ознаки практично співпадають із зазначеними ознаками професії журналіста в ст. 1 Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів», водночас однією із відмінностей є зазначення про підставу діяльності журналіста – це «трудові чи інші договірні відносини з його редакцією або зайняття такою діяльністю за її уповноваженням».

Отже, на законодавчому рівні у спеціальному Законі визначено підстави виникнення правовідносин журналіста із друкованим засобом масової інформації – це трудовий договір та інші договори. Особливою підставою слід визнати «уповноваження редакції».

Зазначені підстави є підставами виникнення правовідносин різної галузевої природи. Що стосується виникнення трудових правовідносин журналіста із засобом масової інформації, то їх підстави варто визнати трудовий договір, поняття якого визначено у частині першій ст. 21 Кодексу законів України про працю (далі – КЗпП України) [3].

Що стосується інших «договірних відносин», то видається доцільним і необхідним передбачити на законодавчому рівні укладення контракту при прийнятті на роботу журналіста. Поняття контракту визначено у частині третій ст. 21 КЗпП України, але в цей час укладання контракту з журналістом неможливе, оскільки це не передбачене законом.

У зв'язку з цим пропонується доповнити Розділ IV «Організація соціального захисту журналістів та особливості трудових відносин» Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів» окремою статтею «Виникнення трудових відносин журналіста із засобом масової інформації» такого змісту: «Трудові відносини журналіста із засобом масової інформації виникають на підставі укладення трудового договору (контракту)».

Список використаних джерел:

1. Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів: Закон України від 23.09.1997 № 540/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 50. Ст. 302.
2. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні: Закон України від 16.11.1992 № 2782-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 1. Ст. 1.
3. Кодекс законів про працю України: Затверджений Законом № 322-VIII від 10.12.71. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.

Ключові слова: трудові правовідносини, особливості трудових правовідносин, підстави виникнення трудових правовідносин, журналіст, законодавство України.

Key words: labour relations, features of labour relations, grounds of employment, journalist, legislation of Ukraine.

СТАРЮК КАТЕРИНА АНАТОЛІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення*

ГАЛУЗЕВІ (МІЖГАЛУЗЕВІ) КОЛЕКТИВНІ УГОДИ ЯК АКТИ СОЦІАЛЬНОГО ДІАЛОГУ

Важливою складовою системи колективних угод, які відповідно до ст. 8 Закону України «Про соціальний діалог в Україні» [1] укладаються на національному, галузевому (міжгалузевому), територіальному рівнях, є галузеві (міжгалузеві) угоди. Зазначені угоди є результатом колективних переговорів з їх укладення як однієї з форм соціального діалогу на галузевому рівні, передбаченої Законом.

Частиною третьою ст. 2 «Сфера укладення колективних договорів, угод» Закону України «Про колективні договори і угоди» [2] передбачено укладення угоди на національному, галузевому, територіальному рівнях на двосторонній або тристоронній основі.

На сьогодні законодавчою основою укладання галузевих угод, як і інших колективних угод, є, насамперед, норми законів України «Про колективні договори і угоди» та «Про соціальний діалог в Україні». У чинному Кодексі законів про працю України [3] взагалі не згадується про колективні угоди, хоча вони разом із колективними договорами є складовою системи актів трудового законодавства. На жаль, цю прогалину не усунуто в зареєстрованих проектах Трудового кодексу України.

Як свідчить практика, в Україні галузеві (міжгалузеві) угоди укладаються здебільшого на двосторонній основі. Наприклад, Галузева угода між Міністерством освіти і науки України і ЦК профспілки працівників освіти і науки України на 2021–2025 рр., Галузева угода між представниками підприємств, установ та організацій водного транспорту України та Українською професійною спілковою працівників річкового транспорту на 2017–2021 рр. та ін. Менш поширеними є галузеві угоди, укладені на тристоронній основі (наприклад, Галузева угода між Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Об'єднанням організацій роботодавців «Всеукраїнська конфедерація роботодавців житлово-комунальної галузі України» і Центральним комітетом профспілки працівників житлово-комунального господарства, місцевої промисловості, побутового обслуговування населення України на 2017–2021 рр.).

Така практика в Україні зумовлена, зокрема, недостатньою структурованістю організацій роботодавців, їх об'єднань на галузевому рівні соціального діалогу.

Галузеві (міжгалузеві) угоди укладаються між сторонами соціального діалогу на галузевому рівні, так як вони визначені у ст. 4 Закону України «Про соціальний діалог в Україні». Сторони галузевих (міжгалузевих) угод, а саме профспілкова сторона, сторона роботодавців

і сторона органів виконавчої влади мають своїх суб'єктів. Ідеться про «всеукраїнські профспілки та їх об'єднання, що діють у межах певного виду або кількох видів економічної діяльності» як суб'єктів профспілкової сторони; «всеукраїнські об'єднання організацій роботодавців, що діють у межах певного виду або кількох видів економічної діяльності» як суб'єктів сторони роботодавців; центральні органи виконавчої влади як суб'єктів сторони органів виконавчої влади.

При цьому суб'єкти профспілкової сторони і суб'єкти сторони роботодавців повинні відповідати критеріям репрезентативності, встановленим ст.ст. 5 і 6 Закону України «Про соціальний діалог», для участі в колективних переговорах з укладення галузевої (міжгалузевої) угоди, утворення та участі у галузевих (міжгалузеві) тристоронніх або двосторонніх соціально-економічних радах та інших тристоронніх органів соціального діалогу (комітетів, комісій тощо), участі в міжнародних заходах.

Зміст галузевих угод, як і інших колективних угод, визначено ст. 8 Закону України «Про колективні договори і угоди». У частині другій зазначеної статті до змісту галузевої угоди віднесено низку галузевих норм щодо широкого кола умов праці, охорони праці, встановлення мінімальних соціальних гарантій, компенсацій, пільг у сфері праці і зайнятості, житлово-побутового, медичного, культурного обслуговування, організації оздоровлення і відпочинку тощо.

Саме з цих питань сторони колективних переговорів з укладення галузевої угоди повинні досягнути спільних домовленостей та закріпити їх у зазначеній угоді. При цьому це не тільки «галузеві норми», про які зазначається у частині другій ст. 8 Закону України «Про колективні договори і угоди». На нашу думку, формулювання першого речення цієї частини про те, що «угодою на галузевому рівні регулюються галузеві норми...», викликає заперечення. Річ у тім, що сама галузева угода, як і інші колективні угоди, є правовим актом соціального діалогу, тобто вона містить правові норми, що регулюють трудові, соціальні та економічні відносини в певній галузі та є обов'язковими для сторін цієї угоди, а тому вона не може регулювати правові норми.

Частиною третьою ст. 8 Закону України «Про колективні договори і угоди» передбачається, що «галузева (міжгалузева) угода не може погіршувати становище працівників порівняно з генеральною угодою». Як видається, доцільно було б викласти зазначену частину в такій редакції: «Галузева (міжгалузева) угода не може погіршувати становище працівників порівняно з чинним законодавством України та генеральною угодою».

Серед позитивних моментів укладання галузевої (міжгалузевої) угоди є те, що вона надає можливість, по-перше, врахувати специфіку галузі та особливості трудової діяльності в ній, економічні, фінансові умови, можливості та ін., а, по-друге, встановити додаткові пільги та гарантії для працівників порівняно з чинним законодавством України, генеральною угодою.

З метою підвищення ролі та значення галузевих (міжгалузевих) угод Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту трудових прав працівників» від 12 травня 2022 року № 2253-IX [4] було доповнено Закон України «Про колективні договори і угоди» новою статтею 9-1 «Поширення дії галузевої (міжгалузевої) угоди». Основна новація полягає у можливості поширення сфери дії галузевої (міжгалузевої) угоди на «всіх роботодавців незалежно від форми власності, які провадять свою діяльність у відповідній галузі/галузях (виді/видах економічної діяльності), у разі отримання відповідного спільного звернення від суб'єктів сторін цієї угоди». При цьому не обов'язково, щоб роботодавець брав участь у колективних переговорах з укладення галузевої угоди, а відтак був суб'єктом сторони роботодавців цієї угоди.

Таке рішення може бути прийняте центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері трудових відносин, за наявності певних умов, визначених у частині першій ст. 9-1 Закону України «Про колективні договори і угоди». У разі прийняття відповідного рішення положення галузевої угоди стають обов'язковими для роботодавців, на яких поширено дію такої угоди.

Список використаних джерел:

1. Про соціальний діалог в Україні: Закон України від 23 грудня 2010 р. № 2852-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 28. Ст. 255.
2. Про колективні договори і угоди: Закон України від 01.07.1993 № № 3356-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 36. Ст. 361.
3. Кодекс законів про працю України: Затверджений Законом № 322-VIII від 10.12.71. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту трудових прав працівників: Закон України від 12 травня 2022 року № 2253-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2253-20#Text>

Ключові слова: соціальний діалог, акти соціального діалогу, колективні угоди, галузеві (міжгалузеві) угоди, законодавство України.

Key words: social dialogue, acts of social dialogue, collective agreements, sectoral (intersectoral) agreements, the legislation of Ukraine.

СТУПАКОВА ІННА ГАВРИЛІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення*

МЕДІАЦІЯ ЯК СПОСІБ ЗАХИСТУ ТРУДОВИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ПРАЦІВНИКА

Проголошене ст. 13 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [1] право на ефективний засіб правового захисту передбачає наявність відповідного механізму захисту права і свобод людини, що включає як судові, так і позасудові процедури врегулювання спору (конфлікту). У національній юридичній практиці значною подією стало прийняття Закону України «Про медіацію» від 16 листопада 2021 року № 1875-IX [2], яким визначено правові засади та порядок проведення медіації, інші важливі питання в цій сфері.

Таким чином, як і у багатьох зарубіжних країнах (наприклад, Австрії, Бельгії, Болгарії, Канаді, Німеччині, Норвегії, Польщі, Фінляндії, Франції, Угорщині, Хорватії та ін.), в Україні медіація з моменту набрання чинності цим Законом здійснюється на відповідній законодавчій основі.

Частиною першою ст. 3 Закону України «Про медіацію» дію цього Закону поширено на суспільні відносини, «пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів)», у тому числі й трудових.

Законом України «Про медіацію» було доповнено новою ст. 221-1 «Врегулювання трудових спорів шляхом медіації» чинний Кодекс законів про працю України (далі – КЗпП України) [3]. Це означає застосування процедури медіації для вирішення індивідуальних трудових спорів між працівником і роботодавцем за нормами Закону України «Про медіацію» із урахуванням особливостей, передбачених чинним КЗпП України.

Аналіз змісту ст. 221-1 КЗпП України дозволяє дійти таких висновків.

По-перше, включення нової ст. 221-1 до глави XV КЗпП України свідчить про те, що процедуру медіації законодавець обмежив тільки врегулюванням індивідуальних трудових спорів. Відповідно до частини першої цієї статті «трудоий спір між працівником і роботодавцем незалежно від форми трудового договору може бути врегульовано шляхом медіації відповідно до Закону України «Про медіацію» з урахуванням особливостей, передбачених цим Кодексом». Тобто ідеться лише про індивідуальні трудові спори, які поділяються на два види: індивідуальні трудові спори про застосування чинного законодавства та індивідуальні трудові спори про встановлення нових чи зміну існуючих умов праці. Оскільки в частині першій ст. 221-1 не зазначається про вид індивідуального трудового спору, можливо передбачити що

маються на увазі обидва видів індивідуальних трудових спорів між працівником і роботодавцем.

Водночас позиція законодавця щодо застосування процедури медіації лише до індивідуальних трудових спорів викликає заперечення. Як уже відзначалося, у ст. 1 Закону України йдеться про трудові спори. Чинним законодавством України регламентуються процедури вирішення індивідуальних трудових спорів і колективних трудових спорів (конфліктів), тому питання про те, чому не було внесено відповідні зміни до Закону України «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 року, залишається відкритим. Утім, зміст ст. 1 Закону України «Про медіацію», як видається, не забороняє застосовувати передбачену Законом процедуру медіації й для врегулювання колективних трудових спорів (конфліктів).

У частині першій ст. 221-1 КЗпП України передбачається врегулювання трудового спору між працівником і роботодавцем шляхом медіації «незалежно від форми трудового договору». На нашу думку, це положення частини першої ст. 221-1 потребує доповнення. Як відомо, чинним законодавством передбачено дві форми трудового договору – усна і письмова. У цьому випадку законодавець, вочевидь, мав на увазі не форму трудового договору, а його вид (безстроковий, строковий, про роботу за сумісництвом та ін.). Тому видається доцільним доповнити це положення частини першої ст. 221-1 КЗпП України і викласти його в такій редакції – «незалежно від виду і форми трудового договору».

По-друге, частиною другою ст. 221-1 КЗпП України передбачається укладення договору про проведення медіації та угоди за результатами медіації у трудових спорах. Ця норма є досить лаконічною, оскільки передбачає тільки форму укладення таких договору і угоди, це має бути письмова форма. Що стосується їхнього змісту, то у цих випадках необхідно звернутися до відповідних норм, закріплених у ст. 20 «Зміст договору про проведення медіації» і ст. 21 «Зміст угоди за результатами медіації».

По-третє, у частині третій ст. 221-1 КЗпП України передбачені правові наслідки невиконання чи неналежного виконання угоди за результатами медіації. Оскільки медіація є альтернативним засобом врегулювання трудового спору, то невиконання чи неналежне виконання цієї угоди надає сторонам спору можливість звернутися до порядку врегулювання індивідуального трудового спору, передбаченого ст. 221 КЗпП України.

По-четверте, нормами статей 225 і 234 КЗпП України передбачені відповідно строки звернення працівника до комісії по трудових спорах і поновлення судом строків, пропущених з поважних причин. Якщо участь у процедурі медіації перевищує встановлені законом строки, то, як випливає зі змісту частини третьої ст. 221-1 КЗпП України, участь у процедурі медіації може бути визнана поважною причиною у розумінні статей 225 і 234 КЗпП України.

Список використаних джерел:

1. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4.XI. 1950). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Про mediaцію: Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2022. № 7. Ст. 51.
3. Кодекс законів про працю України: Затверджений Законом № 322-VIII від 10.12.71. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.

Ключові слова: трудові правовідносини, трудові спори, mediaція, процедура mediaції, законодавство України.

Key words: labour relations, labour disputes, mediation, mediation procedure, legislation of Ukraine.

ТИШКО ДМИТРО АНАТОЛІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення*

АКТИ РАДИ ЄВРОПИ ЯК ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРАЦІ

Серед джерел міжнародно-правового регулювання праці важливе місце займають акти Ради Європи, в яких проголошені, в тому числі, стандарти трудових прав. До таких актів належать, насамперед, Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [1] та Європейська соціальна хартія від 18 жовтня 1961 року, яка була переглянута 3 травня 1996 року [2].

Головним документом Ради Європи у сфері забезпечення соціальних і економічних прав людини є Європейська соціальна хартія (переглянута), необхідність ратифікації якої була обумовлена як членством України у цій міжнародній організації, так і намірами України набути членства у Європейському Союзі.

На сьогодні саме Європейська соціальна хартія (переглянута) закріплює найбільш повний каталог соціальних прав (31 соціальне право) з-поміж міжнародно-правових актів про права людини, а також дуже високий рівень їх гарантій. У цей час для Європейської спільноти Європейська соціальна хартія (переглянута) фактично є аналогом Конституції соціальних прав [3].

Європейська соціальна хартія (переглянута) відрізняється від інших міжнародних та регіональних актів також тим, що надає можливість кожній державі-учасниці мати різний обсяг зобов'язань, тобто вважати для себе обов'язковим певну кількість статей та поступово залежно від стану економіки та розвитку соціальної сфери приймати додаткові зобов'язання.

Частина I Європейської соціальної хартії (переглянутої) містить перелік з 31 права та принципів, правове регулювання та забезпечення яких здійснюється, зокрема, засобами таких галузей права, як трудове право, право соціального забезпечення, житлове право, медичне право, освітнє право.

Європейською соціальною хартією (переглянутою) проголошені такі основні трудові права працівників: право на працю (ст. 1), право на справедливі умови праці (ст. 2), право на безпечні та здорові умови праці (ст. 3), право на справедливий винагороду (ст. 4), право на створення організацій (ст. 5), право на укладання колективних договорів (ст. 6), право дітей і підлітків на захист (ст. 7), право працюючих жінок на охорону материнства (ст. 8) та ін.

До прав у сфері соціального забезпечення належать право на соціальне забезпечення (ст. 12), право на соціальну та медичну допомогу (ст. 13), право на користування послугами соціальних служб (ст. 14) та ін.

14 вересня 2006 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» [4] (для України Хартія набрала чинності 1 лютого 2007 року).

Відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» від 14 вересня 2006 р. № 137-V Україна взяла на себе зобов'язання вважати частину I Хартії декларацією цілей, до досягнення яких вона буде прагнути, як це зазначено у вступному пункті Частини I Хартії. Україна також взяла на себе зобов'язання вважати обов'язковими 74 пункти 27 статей з 98 пунктів Частини II Хартії.

З 2006 року було прийнято тільки один Закон України «Про внесення змін до пункту 2 Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)» від 17 травня 2017 року [5]. Відповідно до цього Закону Україна взяла на себе зобов'язання за пунктами 3 і 4 ст. 12 «Право на соціальне забезпечення» Європейської соціальної хартії (переглянутої).

До цього часу Україна не взяла на себе зобов'язання за такими пунктами і статтями Хартії: п. 3 ст. 2 «Право на справедливі умови праці»; п. 1 ст. 4 «Право на справедливий винагороду»; пп. 1-2 ст. 12 «Право на соціальне забезпечення»; ст. 25 «Право працівників на захист своїх прав у разі банкрутства їхнього роботодавця»; п. 3 ст. 31 «Право на житло»; пп. 1-12 ст. 19 «Право трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу».

За час, що минув після прийняття Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої)», було прийнято Закон «Про ратифікацію Конвенції Міжнародної організації праці про мінімальні норми соціального забезпечення № 102» від 16 березня 2016 року, йде підготовка до Європейського кодексу соціального забезпечення. 5 листопада 2015 року було прийнято Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» [6], що сприятиме приєднанню до окремих пунктів ст. 19 «Право трудящих-мігрантів і членів їхніх сімей на захист і допомогу».

Положення Європейської соціальної хартії (переглянутої) мають важливе значення для триваючої кодифікації національного трудового законодавства і своєю більшістю знайшли відображення в зареєстрованих проектах Трудового кодексу України.

Список використаних джерел:

1. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4.XI.1950). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Європейська соціальна хартія (переглянута) (Страсбург, 3 травня 1996 року). https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text
3. Щодо приєднання України до низки положень Європейської соціальної хартії (переглянутої). <https://vk24.ua/news/sodo-priednanna-ukraini-do-nizki-polozen-evropeiskoi-socialnoi-hartii-pereglanuto>
4. Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 14 вересня 2006 р. № 137-V. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 43. Ст. 418.
5. Про внесення зміни до пункту 2 Закону України «Про ратифікацію Європейської соціальної хартії (переглянутої): Закон України від 17.05.2017 № 2034-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 24. Ст. 279.
6. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 05.11.2015 № 751-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 49-50. Ст. 463.

Ключові слова: трудові права, європейські стандарти трудових прав, акти Ради Європи, Європейська соціальна хартія (переглянута), законодавство України.

Key words: labour rights, european standards of labour rights, acts of the Council of Europe, European Social Charter (advised), legislation of Ukraine.

ТОДОРІКА КОСТЯНТИН ВОЛОДИМИРОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення*

МЕДИЧНА ДОПОМОГА ЯК ВИД СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ЛЮДЕЙ, ЯКІ ЖИВУТЬ З ВІЛ

У сучасних умовах боротьба з синдромом набутого імунodefіциту (СНІД) – особливо небезпечною інфекційною хворобою, що зумовлена вірусом імунodefіциту людини (ВІЛ), визнана одним з пріоритетних завдань держави в галузі охорони здоров'я населення. Для подолання ситуації, що склалася, нашою державою продовжують вживатися заходи щодо подолання епідемії ВІЛ/СНІДу, попередження його поширення та забезпечення належного соціального захисту інфікованих осіб.

Соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ, здійснюється шляхом їх забезпечення грошовими виплатами, соціальними послугами, соціальними пільгами, натуральною допомогою, медичною допомогою.

На відміну від медичної допомоги, яка відповідно до ст. 3 Основ законодавства України про охорону здоров'я від 19.11.1992 № 2801-XII передбачає, «діяльність професійно підготовлених медичних працівників, спрямовану на профілактику, діагностику та лікування у зв'язку з хворобами, травмами, отруєннями і патологічними станами, а також у зв'язку з вагітністю та пологами», медична допомога людям, які живуть з ВІЛ, має свої особливості, що проявляються у низці ознак.

Так, отримати медичну допомогу досліджуваного виду можуть виключно люди, які живуть з ВІЛ, до яких належать «особи, в організмі яких виявлено ВІЛ, але які перебувають у стані безсимптомного носійства ВІЛ» та «особи, в яких за результатами медичного та лабораторного обстеження виявлено СНІД чи інші клінічні прояви хвороби, зумовленої ВІЛ» [1].

Особливими є й суб'єкти надання медичної допомоги людям, які живуть з ВІЛ. Так, як передбачено п.п. 1.3–1.4 Порядку організації медичної допомоги хворим на ВІЛ-інфекцію/СНІД, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 10.07.2013 № 585, при захворюваннях, не пов'язаних з ВІЛ-інфекцією/СНІД, а також у випадках травмування, отруєння, вагітності чи пологів всі види медичної допомоги людям, які живуть з ВІЛ, надаються акредитованими закладами охорони здоров'я на загальних підставах.

Виключно вторинна (спеціалізована) та третинна (високоспеціалізована) медична допомога людям, які живуть з ВІЛ, надається визначеним переліком закладів охорони здоров'я, серед яких: центри (відділення) з профілактики та боротьби зі СНІДом; заклади охорони здоров'я, у складі яких функціонують кабінети «Довіра» або кабінети інфекційних захворювань; інфекційні лікарні; багатопрофільні лікарні; клініка Державної установи «Інститут епідеміології та інфекційних хвороб ім. Л. В. Громашевського НАМН України» (за згодою); протитуберкульозні диспансери, туберкульозні лікарні, територіальні медичні об'єднання, які надають спеціалізовану медичну допомогу хворим на поєднану патологію ВІЛ/ТБ [2].

Особливою для медичної допомоги людям, які живуть з ВІЛ, є й мета її надання, яка полягає у діагностиці, профілактиці передачі ВІЛ (у тому числі шляхом застосування для планування сім'ї допоміжних репродуктивних технологій) та лікуванні у зв'язку з хворобами, патологічними станами, що зумовлені ВІЛ-позитивним статусом людини, а також у зв'язку з вагітністю та пологами жінки, яка живе з ВІЛ.

Характеристикою медичної допомоги як виду соціального захисту людей, які живуть з ВІЛ, є також те, що вона надається, як правило, довічно. Мова не йде про весь спектр можливих лікувально-діагностичних заходів, право на які мають люди, які живуть з ВІЛ, оскільки ефективність деяких з них обмежена віком пацієнта (наприклад, участь у програмах застосування допоміжних репродуктивних технологій). Проте, антиретровірусна терапія як невід'ємна частина комплексної медико-соціальної допомоги людям, які живуть з ВІЛ, яка завдяки пригніченню ВІЛ в організмі людини зменшує ризик його передачі та ймовірність інфікування пацієнта збудниками опортуніс-

тичних хвороб, які виникають при істотному зниженні імунітету, здійснюється системно та безперервно, а, отже, довічно.

Ще однією особливістю медичної допомоги як виду соціального захисту людей, які живуть з ВІЛ, є її конфіденційність. Так, відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти і науки України, Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Державного департаменту України з питань виконання покарань, Міністерства праці та соціальної політики України від 23.11.2007 № 740/1030/4154/321/614а «Про заходи щодо організації профілактики передачі ВІЛ від матері до дитини, медичної допомоги і соціального супроводу ВІЛ-інфікованих дітей та їх сімей» медична допомога ВІЛ-інфікованим дітям, дітям, народженим ВІЛ-інфікованими жінками, та ВІЛ-інфікованим вагітним жінкам надається в акредитованих закладах охорони здоров'я як правило за територіальним принципом. Відсутність визначених спеціалізованих закладів охорони здоров'я, які надають медичну допомогу особливим визначеним категоріям людей, які живуть з ВІЛ, не позбавляє пацієнтів (їх законних представників) права вимагати при отриманні медичної допомоги від медичних працівників дотримання принципу конфіденційності та вимог законодавства щодо нерозголошення таємниці діагнозу ВІЛ-інфекції.

Таким чином, одним з основних видів соціального захисту людей, які живуть з ВІЛ, є медична допомога як діяльність професійно підготовлених медичних працівників закладів охорони здоров'я, що пройшли державну акредитацію в установленому законодавством порядку та відповідають визначеним стандартами вимогам, спрямована на діагностику, профілактику передачі ВІЛ (у тому числі шляхом застосування при плануванні сім'ї допоміжних репродуктивних технологій) та лікування у зв'язку з хворобами, патологічними станами, що зумовлені ВІЛ-позитивним статусом людини, а також у зв'язку з вагітністю та пологами жінки, яка живе з ВІЛ, що надається пацієнту довічно з дотриманням принципу конфіденційності та кримінальної відповідальності про розголошення таємниці діагнозу ВІЛ-інфекції.

Список використаних джерел:

1. Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ: Закон України від 12.12.1991 № 1972-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 11. Ст. 152.
2. Про затвердження нормативно-правових актів з питань вдосконалення організації медичної допомоги людям, які живуть з ВІЛ: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 10.07.2013 № 585. *Офіційний вісник України*. 2013. № 67. Ст. 2449.

Ключові слова: соціальний захист, вид соціального захисту, люди, які живуть з ВІЛ, медична допомога, заклади охорони здоров'я.

Key words: social protection, type of social protection, people living with HIV, medical care, health care facilities.

ТОЧИЛО КАТЕРИНА СЕРГІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення*

КОНТРОЛЬ ЗА ВИКОНАННЯМ ПОСАДОВИХ ОBOB'ЯЗКІВ ДЕРЖАВНИМИ СЛУЖБОВЦЯМИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Результати опитування про застосування Міжнародного кодексу поведінки державних посадових осіб засвідчили, що внутрішні законодавчі акти більшості з опитуваних держав налічують кодекси поведінки, у яких чітко та послідовно викладені функції та обов'язки державних посадових осіб. Їх положення ґрунтуються, здебільшого, на принципах результативності, ефективності, справедливості та містять, відповідно, циркуляри щодо обов'язків таких осіб [1]. З огляду на те, що український законодавець завжди тяжіє до імплементації відповідних міжнародних стандартів, правові та організаційні засади державної служби в Україні ґрунтуються на положеннях відповідних міжнародних договорів та документів, які охоплюють норми щодо гарантій реалізації права на працю, рівних можливостей у виборі професії та роду діяльності тощо.

Діяльність державного службовця безпосередньо пов'язана з виконанням завдань і функцій органу державної влади, у якому він обіймає певну посаду державної служби. Статус посади державної служби визначає обсяг правосуб'єктності державного службовця, натомість чітко встановлені обов'язки державного службовця вважаються одним з основних елементів кожної державної посади.

Одним із найважливіших обов'язків державного службовця є сумлінне і професійне виконання ним посадових обов'язків, закріплених у посадовій інструкції.

Відповідно до пункту 6 розділу III Порядку розроблення посадових інструкцій державних службовців категорій «Б» та «В», затвердженого наказом Національного агентства України з питань державної служби від 11 вересня 2019 року № 172-19, згідно з вимогами розроблення посадових інструкцій основні посадові обов'язки мають визначати пріоритетні напрями роботи державного службовця, на яких зосереджується його службова діяльність. Під час формування їх переліку необхідно врахувати їх певну групу, яка передбачає моніторинг стану виконання управлінських рішень та контроль за відповідністю їх виконання поставленому завданню, які сприяють формуванню належної виконавської дисципліни [2].

Ефективна система контролю за виконавською дисципліною має забезпечувати оцінку якості виконання фактично поставлених завдань на підставі чітко вимірюваних критеріїв, а також, що не менш важливо, супроводжуватись моніторингом виконавчого процесу.

Нині в умовах введеного режиму воєнного стану постає питання щодо реалізації службової комунікації, яка, безумовно, є базисом для реалізації механізму контролю за виконанням посадових обов'язків державними службовцями. Її окреслення має здійснюватись у рамках комплексних норм трудового права.

Так, пунктом 1 постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання організації роботи державних службовців та працівників державних органів у період воєнного стану» від 12 квітня 2022 р. № 440 встановлена можливість запровадження керівником державної служби в державному органі для державних службовців та працівників державного органу дистанційної роботи, за умови наявності у них організаційних і технічних можливостей для виконання їх посадових обов'язків. Ця норма, а також положення Кодексу законів про працю України, якими встановлено можливість застосування такої форми організації праці, зайвий раз підкреслюють суттєві кроки на шляху оптимізації та адаптації європейського досвіду до української дійсності [3].

Вказані законодавчі новації, які супроводжуються впровадженням політики цифрової трансформації, дозволяють здійснювати документування управлінської діяльності в електронній формі. Таким чином, система взаємодії суб'єктів управлінської діяльності отримує змогу бути реалізованою шляхом застосування електронного документообігу в умовах дистанційної роботи, що дозволяє в даних умовах скористатися механізованим методом обміну інформацією, необхідною для виконання посадових обов'язків, а також достеменно відслідковувати перебіг роботи з електронними документами.

Автоматизований режим системи електронного документообігу відповідної установи дозволяє суттєво спростити, насамперед, реалізацію відносин прямого підпорядкування, оскільки безпосередній керівник може безперешкодно відслідковувати процес опрацювання електронних документів особою, яка, відповідно, перебуває з ним у відносинах прямої організаційної залежності. Підґрунтям для перебігу такого механізму контролю слугує розподіл електронних документів з урахуванням функціональних обов'язків таких працівників, який, звісно, не виключає можливого суб'єктивізму керівника в процесі реалізації даної компетенції, зловживання яким надалі може призвести до різної оцінки показників результативності підлеглих на підставі некоректного ставлення до їх компетентностей.

Список використаних джерел:

1. Implementation of the International Code of Conduct for Public Officials (Report of the Secretary-General). [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.unodc.org/documents/commissions/CCPCJ/CCPCJ_Sessions/CCPCJ_11/E-CN15-2002-06-Add1/E-CN15-2002-6-Add1_E.pdf
2. Порядок розроблення посадових інструкцій державних службовців категорій «Б» та «В»: наказ Національного агентства України з питань

державної служби від 11 вересня 2019 року № 172-19. *Офіційний вісник України*. 2019 р. № 82, Ст. 2803.

3. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року (гл. XV). *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.

Ключові слова: державний службовець, посадові обов'язки, контроль, воєнний стан, електронний документообіг.

Key words: civil servant, job duties, control, martial law, electronic document management.

УМАСВ БАДРУДІН БЕСЛАНОВИЧ

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди,
аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права
імені проф. О. І. Процевського*

ЩОДО МАТЕРІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ПРАЦІВНИКІВ СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Працівники і військовослужбовці Служби безпеки України є рівноправними громадянами держави й мають повний обсяг прав та свобод, визначених міжнародними правовими нормами та відповідними конституційними засадами, серед яких важливе місце посідає право на соціальний захист, зокрема на матеріальне забезпечення. Конституційний Суд України у рішенні від 20 грудня 2016 р. у справі № 1-38/2016 [1] сформулював правову позицію, згідно з якою в Конституції України виокремлюються певні категорії громадян України, що потребують додаткових гарантій соціального захисту з боку держави, до яких відносяться військовослужбовці і працівники Служби Безпеки України. Оскільки, організаційно-правові та економічні заходи, які спрямовані на забезпечення належного соціального захисту таких громадян, пов'язані не з втратою працездатності, безробіттям або відсутністю достатніх засобів для існування, а особливістю виконуваних ними обов'язків щодо забезпечення найважливіших функцій держави. Зокрема, соціальний захист даної категорії працівників повинен не тільки компенсувати важкі умови праці та обмеження їх прав, які впливають з умов проходження цього виду служби, а й стимулювати професійне зростання, мотивувати їх до виконання своїх завдань на високому професійному рівні, самовіддано й максимально ефективно.

Загальновідомо, що соціальний захист військовослужбовців і працівників Служби безпеки України є прямим обов'язком держави з урахуванням особливостей їх професійної діяльності, які здійснюють свою трудову діяльність від імені держави та задля реалізації її функцій. Втім сучасному стану соціального захисту військовослужбовців

і працівників СБУ, зокрема їх матеріальному забезпеченню приділяється не достатньо уваги.

Питання матеріального забезпечення саме сьогодні є надактуальним, тому що в державі сьогодні триває реформування Служби безпеки України, яке стартувало у 2019 році з розробки нового законопроекту про Службу. Її основна мета – закріпити нові пріоритети в роботі та зробити СБУ більш ефективною. Реформа надасть спецслужбі дієві механізми для того, аби краще реагувати на загрози, які постають у сучасному світі. Зокрема, успішно протистояти війні з боку Російської Федерації. Одночасно з реформуванням на порядку денному має стояти питання соціального захисту працівників, що мусить ґрунтуватися на наданні додаткових соціальних гарантій і прав та обумовлюватися специфікою й складністю професійної діяльності, наявністю великої кількості ризикових ситуацій. Водночас підвищення рівня соціального захисту працівників СБУ у процесі реформування неможливе без розуміння проблеми соціального захисту та його ролі в державі, яка має дбати про благо службовця і благо його сім'ї, надавати допомогу і захищати його в період трудової діяльності, гарантувати достатнє матеріальне забезпечення. Останнє має бути співмірним і відповідати займаний посаді, забезпечити працівникові можливість повністю присвятити себе роботі, оскільки лише фінансово незалежний службовець може самовіддано працювати на державу; сприятиме формуванню впевненості в гідному житті як під час службової діяльності, так і після завершення робочого періоду.

Актуальність питання матеріального забезпечення військовослужбовців констатована також у рішенні Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію воєнної безпеки України» 25 березня 2021 р. [2], в якому РНБО України прямо та опосередковано пов'язала державну політику у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва із забезпеченням належного рівня соціальної безпеки військовослужбовців, зокрема, й у частині їх матеріального забезпечення (ураховуючи їх грошове забезпечення). Відповідно до Закону України «Про Службу безпеки України», зокрема ст. 30 «Грошове забезпечення військовослужбовців та оплата праці працівників Служби безпеки України» форми та розміри грошового забезпечення військовослужбовців Служби безпеки України встановлюються законодавством і повинні забезпечувати достатні матеріальні умови для комплектування Служби безпеки України якісним складом військовослужбовців, враховувати характер, умови роботи, стимулювати досягнення високих результатів у службовій діяльності [3].

На період дії воєнного стану з 24 лютого 2022 р. Постановою Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 168 «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» [4] було запроваджено додаткове матеріальне забезпечення військовослужбовцям. Так, відповідно до Постанови на період дії воєнного стану військовослужбовцям Збройних Сил, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки,

Головного управління розвідки Міністерства оборони, Національної гвардії, Державної прикордонної служби, Управління державної охорони, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації, Державної спеціальної служби транспорту, військовим прокурорам Офісу Генерального прокурора, особам рядового і начальницького складу Державної служби з надзвичайних ситуацій, співробітникам Служби судової охорони, особам начальницького складу управління спеціальних операцій Національного антикорупційного бюро та поліцейським, а також особам рядового і начальницького складу Державної кримінально-виконавчої служби, які несуть службу в органах і установах зазначеної Служби, що розташовані в межах адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога в рамках Програми «єПідтримка», виплачується додаткова винагорода в розмірі 30 000 гривень щомісячно, а тим з них, які беруть безпосередню участь у бойових діях або забезпечують здійснення заходів з національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії, перебуваючи безпосередньо в районах у період здійснення зазначених заходів (у тому числі військовослужбовцям строкової служби), – розмір цієї додаткової винагороди збільшується до 100 000 гривень в розрахунку на місяць пропорційно часу участі у таких діях та заходах. Окрім цього, документ дозволить врегулювати порядок грошового розподілу одноразової допомоги уразі загибелі особи та визначення повного кола осіб, які мають право на одноразову грошову допомогу. Так, відповідно до Постанови сім'ям загиблих або тих, які впродовж року померли внаслідок поранення (контузії, травми, каліцтва), отриманого під час захисту Батьківщини у період дії воєнного стану із числа вказаних вище осіб виплачується одноразова грошова допомога в розмірі 15 млн гривень, яка розподіляється рівними частками на всіх отримувачів, передбачених у ст. 16-1 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». Також для забезпечення здійснення необхідних видатків на національну безпеку і оборону від початку воєнного нападу Росії Кабінетом Міністрів України було прийнято ряд рішень та спрямовано кошти резервного фонду державного бюджету на потреби Збройних Сил України, інших військових формувань, правоохоронних та інших державних органів, залучених до виконання відповідних завдань щодо відсічі збройної агресії, зокрема: на забезпечення здійснення належних виплат грошового забезпечення військовослужбовцям СБУ – 1,45 млрд грн (рішення Уряду від 05.04.2022 № 267-р).

Як бачимо, вже в перші дні війни держава подбала про належне грошове забезпечення військовослужбовців та соціальних захист їх родин. Їх забезпечення є ключовим пріоритетом держави задля досягнення миру та збереження держави. Оскільки в умовах військової агресії Російської Федерації проти України, що переросла в повномасштабну війну, першочерговим завданням та обов'язком держави є забезпечення потреб оборони України.

Підводячи підсумок вищевикладеному слід зазначити про важливість не тільки в період війни, а й у мирний час матеріального забезпечення військослужбовців та працівників Служби безпеки України, які є особливою категорією працівників, що здійснюють свою трудову діяльність від імені держави та задля реалізації її функцій. Тому держава не повинна ігнорувати питання матеріального забезпечення даної категорії працівників, оскільки це може позначитися на рівні національної безпеки держави.

Список використаних джерел:

1. Рішення Конституційного Суду України від 20.12.2016 р. у справі № 1-38/2016. *Вісник Конституційного Суду України*. 2017. № 1. Ст. 5.
2. Про Стратегію воєнної безпеки України : рішення РНБО від 25.03.2021 р. *Офіційний вісник України*. 2021. № 27. Ст. 1321.
3. Про Службу безпеки України : Закон України від 25.03.1992 № 2229-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 27. Ст. 382.
4. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану : постанова Каб. Міністрів України від 28.02.2022 № 168. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-п#Text>

Ключові слова: соціальний захист, грошове забезпечення, Служба безпеки України, реформування, працівники, військовослужбовці, держава, воєнний стан.

Key words: social protection, financial security, Security Service of Ukraine, reforming, workers, servicemen, state, martial laws.

СЕКЦІЯ 11

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНОГО, АГРАРНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

Керівник секції: завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права, доктор юридичних наук, професор Т. Є. Харитонова

Секретар секції: доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права, кандидат юридичних наук М. М. Заверюха

ХАРИТОНОВА ТЕТЯНА ЄВГЕНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
доктор юридичних наук, професор*

ГРИГОР'ЄВА ХРИСТИНА АНТОНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
доктор юридичних наук*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СОНЯЧНОЇ ТА ВІТРОВОЇ ЕНЕРГЕТИКИ В УКРАЇНІ

Сонячна та вітрова енергетики – як найбільш розвинені складові альтернативної енергетики сучасної України – вимагають особливого правового регулювання з урахуванням притаманних їм ознак. При цьому аналіз чинного законодавства демонструє спільну рису – неспеціалізований характер законодавства у сфері сонячної та вітрової енергетики. Це означає, що наразі законодавче забезпечення альтернативної енергетики побудовано за принципом максимальної універсальності. Слід визнати, що у деяких питаннях саме загальні норми є пріоритетним способом врегулювання відносин та встановлення уніфікованого правового режиму. Проте в результаті проведених досліджень були виявлені об'єктивні особливості вітрових та геліоенергетичних відносин, які вимагають спеціальної регламентації.

Використання енергії сонця та вітру для виробництва електричної, теплової та механічної енергії слід ідентифікувати як юридично значу-

щі дії – природокористування. З огляду на невичерпність та загально-доступність таких ресурсів відповідне природокористування не було піддане жорсткій правовій регламентації, яка характерна для інших, традиційних видів природокористування (земельного, водного, надрового, лісового тощо). При цьому відповідне природокористування не достатньо опрацьоване і з точки зору юридичної науки. Зокрема, воно не вписується до класичного (та законодавчо закріпленого) поділу природокористування на загальне та спеціальне. Таким чином, відбувається формування нового різновиду природокористування, що зародився у рамках розвитку сонячної та вітрової енергетики.

Через брак доктринальних розробок специфічного вітро- та геліо-енергетичного природокористування ресурсова складова відносин фактично зведена до використання землі. Землекористування для потреб сонячної та вітрової енергетики демонструє деякі характерні риси: а) землі використовуються як територіально-просторові базис; б) часто супроводжується зміною цільового призначення земельних ділянок; в) потребує різних площ (від кількох десятків гектара до сотень та навіть тисяч гектарів); г) широка палітра правових титулів з переважанням орендного; д) залежність від планування використання земель (містобудівної документації).

В еколого-правовому регулюванні геліо- та вітрової енергетики спостерігається значна відмінність, а саме: розміщенню вітроелектростанцій указаних технічних характеристик має передувати процедура оцінки впливу на довкілля, тоді як при будівництві сонячних електростанцій цього не вимагається. Проведений у рамках дослідження аналіз вітчизняної судової практики довів, що втілений нормотворцем диференційований підхід є цілком виправданим: якщо поява деяких вітроелектростанцій викликала стурбованість громадськості через можливий негативний вплив на довкілля та людей, то розміщення значної кількості об'єктів сонячної енергетики не спровокувало подібних оскаржень.

Оскільки геліо- та вітроенергетика міцно залежні від територіально-го розміщення своїх об'єктів, а для успішного розвитку вимагають поєднання різних факторів (географічних, кліматичних, ландшафтних, фізичних тощо), то особливого значення набуває відповідальне планування відповідної діяльності під час розробки містобудівної документації. Тобто найбільш вигідне з точки зору суспільних інтересів місце пропонується для розміщення певного виду альтернативної енергетики. Інвестор має визначатися на конкурентних засадах. Вважаємо, що саме такий підхід є ідеальним, але далеко не домінантним.

Наразі ситуація прямо протилежна – інвестор пропонує розміщення об'єкту сонячної чи вітрової енергетики там, де він вважає найбільш оптимальним, з точки зору власних інтересів. Звичайно, такий підхід має свої переваги (стимулює ініціативність інвестора, знижує витрати на якісне планування використання території тощо), однак при його реалізації потенційно ігноруються суспільні інтереси (втрачаються землі сільськогосподарського призначення, змінюються ландшафти тощо). Фактично описаний підхід створив умови для появи «паразита-

рних» об'єктів альтернативної енергетики, тобто таких, утворення яких обґрунтовувалося лише отриманням комерційного прибутку за рахунок високого «зеленого» тарифу. Така ситуація є незадовільною, оскільки підтримка має компенсувати більш значні витрати, підвищені ризики тощо, однак не заміняти собою повністю прибуток від господарської діяльності. З метою запобігання появи «паразитарних» геліо- та вітроенергетичних об'єктів під час прийняття рішень про їх розміщення мають бути оцінені три важливі критерії в їхній сукупності: а) потреба у додатковому місцевому енергопостачанні; б) економіко-екологічна доцільність (поєднання фізичних та економічних показників); в) доцільність енергетичного проєкту порівняно із альтернативними варіантами використання території.

В аспекті дослідження сонячної та вітрової енергетики важливо відзначити появу тенденції переходу законодавства України з парадигми енергозбереження до новітньої парадигми енергоефективності. Значною подією для розвитку альтернативної енергетики, в тому числі сонячної, стало прийняття 21 жовтня 2021 р. Закону України «Про енергетичну ефективність» Норми Закону спрямовані на регулювання відносини, що виникають у сфері забезпечення енергетичної ефективності, та спрямовані на посилення енергетичної безпеки, скорочення енергетичної бідності, сталий економічний розвиток, зереження первинних енергетичних ресурсів та скорочення викидів парникових газів. Оскільки поняття енергоефективності більш широке та включає в себе заходи, спрямовані на збереження енергії, можна втратив чинність Закон України «Про енергозбереження» від 1 липня 1994 р., що ознаменувало собою перехід на нову ідейну основу виробництва та використання енергії [1].

Список використаних джерел:

1. Звіт про науково-дослідну роботу за договором від 28.04.2021 року № 30/02/0360 «Альтернативна енергетика в Україні: шляхи системного законодавчого стимулювання». Одеса, 2021. 185 с.

Ключові слова: альтернативна енергетика, відновлювана енергетика, енергетичне право, відновлювані джерела енергії.

Key words: alternative energy, renewable energy, energy law, renewable energy sources.

ГАВРИШ НАТАЛЯ СТЕПАНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
доктор юридичних наук, професор*

ВДОСКОНАЛЕННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ, ВІДТВОРЕННЯ ТА ОХОРОНИ ҐРУНТІВ

Важливим напрямом державної аграрної та екологічної політики нашої держави на сучасному етапі суспільного розвитку є вдосконалення нормативно-правового забезпечення використання, відтворення та охорони ґрунтів, спрямоване на збереження їх родючості, гарантії цільового використання, підвищення врожайності та якості вирощуваної сільськогосподарської продукції в рамках загальної програми вдосконалення юридичного механізму охорони та раціонального використання земель.

На сьогодні, використання ґрунтів здійснюється шляхом користування їх природними властивостями не лише при експлуатації земель сільськогосподарського призначення, а й в галузі ведення лісового господарства, при забезпеченні режиму земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, при експлуатації земель курортного, оздоровчого, рекреаційного та іншого призначення. Тому, відтворення ґрунтів повинно забезпечуватись системою заходів, спрямованих на відновлення їх якісних і безпекових характеристик шляхом здійснення рекультивації, меліорації, дезактивації та інших способів їх відновлення, та здійснювати всебічну охорону ґрунтів шляхом застосування системи державно-правових, організаційних, технологічних, економічних та інших заходів, спрямованих на збереження і відтворення родючості та цілісності ґрунтів, їх захист від деградації, ведення сільськогосподарського виробництва з дотриманням ґрунтозахисних технологій та забезпеченням екологічної безпеки довкілля шляхом консервації, зняття та складування родючого шару ґрунтового покриву у випадках, визначених законодавством, попередження їх псування, забруднення, засмічення та усунення правопорушень у цій сфері.

Незважаючи на наявність в законодавстві норм, які передбачають різноманітні заходи, спрямовані на відтворення родючого шару ґрунту, його охорону, на практиці суб'єкти земельних відносин часто не виконують дані вимоги.

З огляду на інтенсивне використання земель України, особливо в процесі реалізації різних інвестиційних проектів, процеси погіршення якісного стану ґрунтів, їх деградації, є особливо відчутні. Найважливішою умовою збереження біосфери, нормального рослинного покриву і продуктивності сільського господарства є постійна турбота про охорону ґрунту, його структуру і властивості, здійснення системи заходів

з підвищення родючості. Заходи правового характеру в даному контексті мають пріоритетне значення.

Ґрунт – один з найважливіших природних ресурсів і головне природне багатство, оскільки володіє унікальною здатністю – родючістю. Ріст використання природних ресурсів, зростання народонаселення в останні десятиліття зумовлює екологічну спрямованість їхнього вивчення, де провідне значення належить ґрунтам як середовищу перебування і життєдіяльності рослин, тварин і мікроорганізмів, а також ролі ґрунтів у планетарних колообігах води, атмосферних газів, хімічних елементів і живих речовин.

Ґрунт є основою сільського господарства і середовищем, в якому виростають практично всі продовольчі культури. Підраховано, що 95 % нашого продовольства виробляється безпосередньо чи опосередковано на ґрунтах. Маса харчових продуктів, які отримує людина на суші внаслідок використання родючості ґрунтів, становить 93 % від усієї маси продуктів харчування людини.

Цінність ґрунтів пояснюється не тільки їх винятковим значенням для сільського господарства, а й важливою екологічною роллю, яку вони відіграють у житті всієї біосфери Землі. Ґрунт належить до вразливих і практично невідновних природних ресурсів. Так, інтенсивне використання ґрунтів України зумовило розвиток процесів деградації. Біля третини орної території еродовано, втрачено 30 % органічної речовини, забруднено близько 20 % і підтоплено близько 12 % території, приблизно 40 % орних ґрунтів у підорному шарі перещільнено, помітно зменшуються запаси поживних речовин, негативні процеси спостерігаються на меліорованих ґрунтах. Водночас вирішення питання регулювання використання, відтворення й охорони ґрунтів на сьогодні є вкрай необхідним завданням, адже ґрунт як компонент поверхні землі – це один із найважливіших природних об'єктів, головне природне багатство, оскільки володіє унікальною властивістю – родючістю.

Розробка сучасних моделей нормативно-правового забезпечення використання, відтворення й охорони ґрунтів, що сприятиме проведенню єдиної державної політики у цій сфері, дасть можливість вжити ефективних заходів задля збереження родючості, цільового використання, підвищення врожайності й якості вирощуваної на них сільсько-господарської продукції й виконання відповідних вимог земле- та ґрунтоохоронного законодавства. Дослідження сучасного аграрного, земельного й екологічного законодавства України свідчить, що воно не повною мірою вирішує проблеми забезпечення належного використання, відтворення та охорони ґрунтів. Тому для України, багатой на чорноземі, життєво важливо створити зразковий рівень правового регулювання використання, відтворення, охорони та управління ґрунтовими ресурсами, що передбачає створення, насамперед, довгострокової державної стратегії з цих питань та всебічний контроль за виконанням її положень [1, с. 3–4].

Аналіз чинних законодавчих актів показує, що правові норми встановлено, переважно, для ґрунтів, які стосуються категорії земель сільськогосподарського призначення. Орієнтація земельного законодавства на категорію «землі» не враховує специфічні особливості ґрунтів як найважливішого компонента довкілля, виконує найважливіший комплекс екологічних функцій, як і природних, і у антропогенних екосистемах. Нині навіть небагато згадки про ґрунт у системі нормативно-правових актів активно витісняється категорією «земля» або «землі», яка за своєю юридичною сутністю є, насамперед, соціально-економічною категорією. Існуючі в науковій літературі, нормативних актах та законопроектах формулювання досить повно відображають сучасні наукові уявлення про ґрунт як самостійне природне тіло, проте з юридичного погляду вкрай розпливчасті, невизначені і не зустрічають розуміння серед законодавців. Тому за юридичному визначенні категорії «ґрунт» пропонується обмежитися декількома її найважливішими параметрами, у ролі яких слід, передусім, використовувати вміст гумусу і щільність ґрунту. Природно, що обмеження категорії «ґрунт» невеликим набором характерних ознак десь звузить, а десь не виправдано розширить кількість природних чи рукотворних об'єктів, що належать до ґрунтів, але дозволить зрушити з мертвої точки проект закону «Про збереження ґрунтів та охорону їх родючості».

Цей законопроект визначає правові, економічні, екологічні та організаційні основи використання та збереження ґрунтів, охорони і відтворення їх родючості, встановлює основні принципи державної політики у цій сфері, вимоги щодо збереження якісного стану ґрунтового покриву, захисту його від негативних природних та антропогенних впливів.

А також, пропонуємо розробити проекти постанов Кабінету Міністрів України «Про нормативи якісного стану ґрунтів», «Про внесення змін до Порядку збирання, використання, поширення інформації про опустелювання та деградацію земель», «Про утворення Координаційної ради з питань боротьби з деградацією земель та опустелюванням».

Список використаних джерел:

1. Гавриш Н. С. Правовий режим ґрунтів в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2018. 466 с.

Ключові слова: ґрунт, земля, використання ґрунтів, збереження ґрунтів, відтворення ґрунтів, охорона ґрунтів.

Key words: soil, land, soil use, soil conservation, soil reproduction, soil protection.

КОРНІЄНКО ГАННА СЕРГІЇВНА

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
доцент кафедри земельного та аграрного права,
доктор юридичних наук, доцент*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЛОГІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АГРОБІЗНЕСУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

З початком військової агресії Росії проти України в країні нагальним постало питання оптимізації логістичного забезпечення як для збройних сил, так і для агробізнесу. У такий складний час армія та населення нашої країни та світу повинні своєчасно отримувати необхідне забезпечення. Для армії – відповідне постачання озброєння, військової техніки та матеріально-технічних ресурсів, а для населення – продуктів харчування.

За даними Human Rights Watch, російське вторгнення в Україну вже посилює продовольчу кризу на Близькому Сході та в Північній Африці. Зокрема, Ліван отримує 80 % пшениці з України; Єгипет закуповує пшеницю, а також великі обсяги олії; Лівія імпортує понад 40 % пшениці з України; Ємен – не менше 27 %. Крім того, влада північно-західної Сирії забезпечує регіон пшеницею й борошном, закупленими через Туреччину, яка також імпортує 90 % пшениці із нашої країни [1].

Слід наголосити, що продовольча криза виникла у зв'язку з окупацією портів на Азовському морі і небезпекою пересування вантажних кораблів по Чорному морю, через які здійснювалося близько 90 % експорту сільськогосподарської продукції. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, сьогодні залізничним транспортом перевозять до 20 тис. тонн зерна на день, раніше ж через морські порти проходило близько 150 тис. тонн [2]. Отже, наявність такої проблеми, диктує перегляду підходів до організації логістичного забезпечення агробізнесу.

На сьогодні розглядаються такі шляхи відновлення експорту сільськогосподарської продукції: 1) автомобільним транспортом; 2) залізничним транспортом; 3) експорт через морські порти держав-сусідів (Румунії, Болгарії). Варто відмітити, що без поєднання цих шляхів транспортування з використанням тільки одного, навряд можливо налагодити безперебійний експорт продукції. Тому важливим виступає питання своєчасного логістичного забезпечення експорту сільськогосподарської продукції. У цьому напрямку уряд своєчасно почав робити кроки щодо налагодження зовнішньої логістики та переорієнтації експорту через залізничний та автомобільний транспорт. Так, було прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 09 квітня 2022 р. № 427 «Про утворення Координаційної ради з питань логістики

в сільському господарстві». Координаційна рада – тимчасовий консультативно-дорадчий орган Кабінету Міністрів України, серед завдань якого є: вдосконалення логістики перевезень; скорочення витрат на міжнародні та внутрішні перевезення товарів; забезпечення кваліфікованим персоналом логістичної інфраструктури [3]. Для спрощення експорту соняшникової олії та кукурудзи було відмінено їх ліцензування та квоти.

Безумовно, що логістика окрім транспортування сільськогосподарської продукції охоплює такі функціональні операції, як планування, закупівля, зберігання, внутрішнє розподілення ресурсів, технічне обслуговування обладнання, надання послуг у сфері агробізнесу. Тому, важливими є заходи щодо: спрощення отримання карантинного сертифіката на імпортоване насіння при переміщенні територією України; можливості оформлення фітосанітарного сертифіката в електронній формі; сертифікації українських виробників органічної продукції, а також розширення можливостей одержання ними державної підтримки; спрощення процедури ввезення харчових продуктів, кормів, побічних продуктів тваринного походження, а також живих тварин на митну територію України. Таким чином, організація спрощеної процедури у сфері сертифікації надає можливість більш швидкого доступу сільськогосподарських товаровиробників до насінневого матеріалу, засобів захисту рослин, державної підтримки та ін. [4].

Слід зазначити, що навіть часткове відновлення експорту, вкрай важливе для суб'єктів агробізнесу, бо забезпечує надходження коштів для посівної компанії та збору врожаю – закупівлі паливно-мастильних матеріалів, насіння, добрив, засобів захисту рослин та для виплати заробітної плати.

Наведене дозволяє зробити висновок, що в умовах воєнного стану необхідно швидко та своєчасно організовувати логістичне забезпечення агробізнесу. Вирішувати проблему комплексно, шляхом законодавчого забезпечення відповідної підтримки як виробництва сільськогосподарської продукції, так і її реалізації.

Список використаних джерел:

1. Відновити експорт в умовах війни: складно, але життєво необхідно. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3449529-vidnoviti-eksport-v-umovah-vijni-skladno-ale-zittevo-neobhidno>.
2. Стало відомо, як працює аграрний бізнес в умовах війни. URL: <https://agronews.ua/news/stalo-vidomo-yak-praczuje-agrarnyj-biznes-v-umovah-vijny/>
3. Про утворення Координаційної ради з питань логістики в сільському господарстві: Постанова Кабінету Міністрів України від 09.04 2022 р. № 427. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/427-2022-%D0%BF#Text>
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо безперебійного виробництва та постачання сільськогосподарської продукції під час

воєнного стану: Закон України від 12.05.2022 р. № 2246-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2246-20#Text>

Ключові слова: логістика, агробізнес, експорт, сільськогосподарська продукція, воєнний стан.

Key words: logistics, agribusiness, export, agricultural products, martial law.

УБЕРМАН ВОЛОДИМИР ІЛЛІЧ

Науково-дослідна установа «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем», провідний науковий співробітник лабораторії формування та регулювання якості вод, кандидат технічних наук

ВАСЬКОВЕЦЬ ЛЮДМИЛА АНТОНІВНА

Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», професор кафедри безпеки праці і навколишнього середовища, кандидат біологічних наук, професор

НАПРЯМИ ТА ЗАСОБИ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СКИДАННЯ ЗАБРУДНЮВАЛЬНИХ РЕЧОВИН ДО ЗАКОНОДАВСТВА ЄС

Однією з ключових проблем поліпшення якості українських вод та забезпечення їх екологічної безпеки є ефективність правового регулювання скидання забруднювальних речовин (ЗР) зі зворотною водою точкових джерел (водокористувачів). У доктринальних документах екологічної політики України, зокрема, у Стратегії [1] головними джерелами забруднення визнаються скиди ЗР зі зворотною водою з промислових та господарських об'єктів у поверхневі та морські води. Виконання чинної української програми апроксимації водного законодавства до законодавства ЄС вимагає переходу до інтегрованого управління водними ресурсами за басейновим принципом (ІУВРБП) та відповідного реформування державного управління у сфері охорони вод, яке фактично здійснюється в Україні з 2017 р. Еколого-правовий підрозділ регулювання скидання ЗР (РСЗР) [2] містить інструменти законодавчого впливу на джерела надходження ЗР до водного середовища та вимоги до реалізації такого впливу. РСЗР входить до складу комплексних еколого-правових інститутів якості вод та її регулювання у законодавствах ЄС і України. Використання європейського досвіду поліпшення якості вод і досягнення її європейського рівня вимагають зміни українського РСЗР з точкових джерел у поверхневі води задля наближення до європейського відповідника.

Започатковане авторами системне порівняльне дослідження українського та європейського підінститутів РСЗР свідчить про їх принципову відмінності [3]. Зазначене наближення полягає у створенні в екологічному законодавстві України підінституту РСЗР, який є відповідним підінституту екологічного законодавства ЄС, головним чином, за об'єктом та предметом правового регулювання, за умовами застосування правових норм та змістом правовідносин. Визначено, що найважливіша відмінність європейського та українського РСЗР коріниться у базових еколого-політичних та еколого-правових принципах, які ними реалізуються. Українське РСЗР є незмінним понад 70 років і здійснюється за принципом «*emission – immission*» (*EIP*), який передбачає господарське використання т. зв. асимілювальної спроможності (АС) ділянок водних об'єктів, прилеглих до скидів ЗР [4]. Такий підхід до АС еколого-політично було закріплено у Принципі 6 Стокгольмської Декларації Конференції ООН 1972 р. *EIP*, як принцип міжнародного екологічного права, припинив існування у 1982 р., коли у Всесвітній хартії природи, прийнятій на 37-й сесії Генеральної Асамблеї ООН, було задекларовано принципи «обережності» та «обмеження забруднення у його джерелі». Саме на останніх ґрунтується комбінований підхід до РСЗР, застосований у ст. 2(36) та ст. 10 Водної рамкової директиви ЄС (ВРД) [5] і вимоги Директиви 2010/75/ЄС про промислові викиди [6] (ДПВ), пр. 2. За певним послабленням останніх принципів, яке міститься у ст. 4 Directive 2008/105/EC [7] (ДСЯД), використання АС дозволяється лише у невеликій кількості випадків скидання пріоритетних ЗР. Наразі зазначені принципи визнаються українським екологічним законодавством, але фактично ігноруються водним законодавством: навіть згадки про них відсутні у Водному кодексі України (ВКУ) [8]. Натомість у низці підзаконних нормативно-правових актів (ПНПА), за якими фактично регулюється лімітувальний вплив на скидання ЗР, зокрема, вимоги до нормативів гранично допустимого скидання (ГДС) ЗР, *de facto* закріплено застарілий *EIP* [9, п. 18]. Водночас цільова вимога «поетапного досягнення екологічного нормативу якості води» (ст. 38 ВКУ), задекларована як мета встановлення ГДС у ст. 37 ВКУ, є поняттєво помилковою, змістовно й методично невизначеною у водному законодавстві. Тому достатньо повна адаптація РСЗР у ВКУ до вимог ВРД та інших водних директив ЄС вимагає глибокої зміни сучасної парадигми водного законодавства України шляхом переходу від цільової економічної (господарської) і ресурсно-споживацької спрямованості до екологічної.

Ефективна адаптація до європейського РСЗР із точкових джерел у поверхневі води повинна здійснюватися у наступних напрямках [10].

1. *Доповнення та зміни поняттєво-дефініційного апарату.* Терміни та їх поняття з ВРД, ДСЯД та ДПВ вимагають більш точних та наближених до української суспільної практики перекладів. Екологічне законодавство України слід доповнити окремим видом нормативів: «стандарт якості довкілля для забруднювальної речовини», поняттєво тотожному визначенню у ст. 2(35) ВРД. Ст. 1 ВКУ вимагає змін деяких наявних та

включення нових термінів. Зміни стосуються базових термінів «забруднення» та «забруднювальна речовина», які повинні поняттєво та денотативно збігатися з відповідними визначеннями у ст. 2(31)(33) ВРД. Слід включити нові терміни: 1) «засоби регулювання викидів (скидів)» (ст. 2(41) ВРД) та «зона змішування» (ст. 4 ДСЯД); 2) «комбінований підхід» (ст. 2(36) та ст. 10 ВРД); 3) «найкращі доступні техніки» (ст. 3(10) ДПВ); 4) «небезпечні речовини», «пріоритетні речовини» (ст. 2(29) та ст. 2(30) ВРД), «специфічні речовини забрудники», «специфічні несинтетичні речовини забрудники» та «специфічні синтетичні речовини забрудники» (п. 1.1 Додатку V ВРД); 5) «рівні викидів, пов'язані з найкращими доступними техніками» (ст. 3(13) ДПВ); 6) «стандарт якості довкілля» (ст. 2(35) ВРД).

2. *Зміни регулятивних норм.* До головних змін у ВКУ належать наступні. У ст. 21¹ серед окремих груп ЗР слід зазначити про «пріоритетні та деякі інші» ЗР, у назву глави 8 слід додати про «регулювання скидання речовин», у зміст ч. 1 ст. 35 до видів нормативів слід включити «стандарт якості довкілля» та «рівні скидання, пов'язані з найкращими доступними техніками». Включити додаткову статтю з вимогами до нормативів (стандартів) стану води та до характеристик безпосереднього лімітування джерел ЗР: «Стаття 36¹. Стандарти якості довкілля». Слід істотно змінити ст. 38 щодо нормативів ГДС. Потрібно включити у ВКУ додаткові статті щодо регулювання скидання різних категорій ЗР, зокрема: «Статтю. 38¹» про особливості регулювання скидання пріоритетних речовин, для яких встановлено стандарти якості довкілля; «Статтю 38²» щодо регулювання скидання специфічних забруднювальних речовин. У розділі III ВКУ слід зробити зміни, пов'язані із законодавчим визнанням властивості АС та з носієм цієї властивості зоною змішування, яка є регулятором якості води для пріоритетних ЗР. Реалізація зазначених змін створює у ВКУ структуру українського відповідника підінституту РСЗР водного права ЄС (в частині скидання ЗР з точкових джерел у поверхневі води).

3. *Вимоги щодо розроблення нових та змін чинних ПНПА*, викладені у [10].

Запропонованими інструментами адаптації охоплюється увесь ланцюг еколого-правового регулювального впливу на скидання ЗР зі зворотною водою. Зміни обґрунтовано та розроблено за бюджетною програмою Міндовкілля України КПКВК 2701040 «Наукова і науково-технічна діяльність у сфері захисту довкілля та природних ресурсів» (2019–2021) [11].

Список використаних джерел:

1. Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2030 року (затв. Законом України від 28 лютого 2019 року № 2697-VIII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text> (дата звернення 20.05.2022).

2. Уberman В. І., Васьковець Л. А. Поетапне наближення українського еколого-правового інституту якості вод та її регулювання до законодавства Європейського Союзу. Chap. in book: *Legislation of EU countries: history, shortcomings and prospects for the development*: Coll. monograph. Frankfurt (Oder): Izdevniecība «Baltija Publishing», 2019. P. 334–354. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/304678851.pdf> (дата звернення 20.05.2022).
3. Уberman В. І., Васьковець Л. А. Понятійні відмінності законодавчого регулювання скидання речовин в ЄС та в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. Т. 31 (70). № 4. 2020. С. 84–92. DOI: <https://doi.org/10.32838/1606-3716/2020.4/14> (дата звернення 20.05.2022).
4. Васьковець Л. А., Уberman В. І. Еколого-правові принципи та тенденції українського регулювання скидання забруднювальних речовин. *Екологічне право*. Випуск 1–4. 2021. С. 18–24. DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2021.1-4.3> (дата звернення 20.05.2022).
5. Директива 2000/60/ЄС про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_962#Text (дата звернення 20.05.2022).
6. Директива європейського Парламенту і Ради 2010/75/ЄС від 24 листопада 2010 року про промислові викиди. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-10#Text (дата звернення 20.05.2022).
7. Directive 2008/105/EC on environmental quality standards in the field of water policy. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2008/105/oj> (дата звернення 20.05.2022).
8. Водний кодекс України. *Відомості ВР України*. № 24. 1995. Ст. 189.
9. Правила охорони поверхневих вод від забруднення зворотними водами (затв. постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 1999 р. № 465). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/465-99-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.05.2022).
10. Уberman В. І., Васьковець Л. А. Законодавчі заходи щодо імплементації європейського регулювання скидання забруднювальних речовин. Intern. sci. conf. «Innovative views in European fundamental scientific-practical legal studies»: conf. proc., December 28–29, 2021. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2021. P. 110–114. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-179-4-27> (дата звернення 20.05.2022).
11. Звіт про НДР за темою № 27/1.2 «Розроблення наукових пропозицій щодо визначення та встановлення зон змішування скидів забруднюючих речовин в масиви поверхневих вод України у відповідності до водного законодавства ЄС» (остат.). Харків. УКРНДІЕП; кер. В. І. Уberman. № ДР 0121U109674. X. 2021. 236 с. URL: <http://www.niiep.kharkov.ua/sites/default/files/NDR/2021/Zvit27.2021.pdf> (дата звернення 20.05.2022).

Ключові слова: екологічне законодавство, правове регулювання якості води, вимоги до скидання забруднювальних речовин, екологічне законодавство ЄС, порівняльне право.

Key words: Ukraine environmental legislation, legal regulation of water quality, discharge of pollutants, Ukraine and EU water quality standards, EU environmental legislation, comparative legislation.

ГОДОВАНЮК АНДРІЙ ЙОСИПОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ВІЙНА ЗА ЖИТТЯ БДЖІЛ – ЄДИНИЙ ВИХІД ДЛЯ ПАСІЧНИКІВ?

Хто візьметься сьогодні заперечувати, що за останні десятиліття наша вітчизняна екосистема стала неабияким випробуванням (часто абсолютно програшним) для живих організмів, що її населяють. У цьому контексті небезпідставно зростає актуальність проблеми масового знищення та стрімкого скорочення популяції бджіл.

Щорічно у весняно-літній період артикулюємо стосовно сумних антирекордів в галузі бджільництва, і наразі йдеться вже про загибель протягом згаданого сезону десятків тисяч бджолиних сімей. Скажете, через забрудненість полів пестицидами бджоли гинули й раніше? Звісно, але ж такої масової катастрофи не спостерігалось.

Для України, яка позиціонує себе як аграрна країна, подібні маркери несуть як економічні, так і іміджеві втрати. А ще ризикуємо повністю втратити одну із ланок біологічного ланцюжка. Нагадаємо, що три чверті усіх рослин існують у симбіозі з бджолами. Вони запилюють 80 % сільськогосподарських рослин, що сприяє одержанню високих врожаїв та якісного насіння, збільшуючи продуктивність культур в середньому на 30–50 %. Натомість загибель бджіл призводить до зменшення плодovitості рослин, більшість їх взагалі з часом гине, відтак виснажується кормова база для тварин. Хоча екосистема, в якій проводить свою життєдіяльність бджола, це не лише сільгоспугіддя. Людина із суїцидною впертістю докладає рук до того, що з кожним роком суттєво меншає лісів та лісосмуг, нерозораних луків і нектароносних пасовищ, а в дикорослих ярах, балках і т.д. медоносне різнотрав'я взагалі випалюють, тож на його відновлення потрібен чималий період. І якщо підходити до розгляду бджільництва в такій площині, одразу хиткою стає підозра щодо абсурдності слів Альберта Ейнштейна про те, що коли на землі зникнуть бджоли, через чотири роки зникне й людство.

Забути це пророцтво творця теорії відносності не дають весняні та літні «хімічні атаки», які влаштовують для бджіл аграрії. Нинішній рік винятком не став. Здавалося б, у цей складний час, розв'язаної Росією війни проти України, важлива максимально ефективна комунікація та взаєморозуміння між агровиробниками й пасічниками, щоб і бджіл захистити, і виробництво усіх видів сільгосппродукції гарантувати, наразі це продовольча безпека країни. До того ж і без «вбивчої хімії» галузь бджільництва у нашій країні зазнає сьогодні значних втрат. Це пов'язано з цілою низкою факторів: руйнування пасік внаслідок обстрілів; відсутність можливості належного догляду за ними на окупованих територіях чи там, де ведуться бойові дії; скорочення посівних

площ під соняшник, ріпак та заміна їх на злакові, цукрові буряки, які не є медоносами.

Негативно вплинула і затяжна холодна весна 2022 року, яка призвела до затримки цвітіння ранніх дикорослих рослин та плодових дерев. Таким чином, інтенсивне застосування пестицидів на сільськогосподарських угіддях співпало з масовим цвітінням весняних медоносів та льотом бджіл.

Між тим, всі ці фактори не мобілізували аграріїв на те, щоб не допустити випадків «хімічних атак» на бджіл, сприяти підвищенню врожайності культур та охороні природного середовища, в якому нам жити після Перемоги. І обробіток посівів обернувся великими втратами для бджолярів.

Так на Житомирщині, у Романівській ТГ, де вже багато років поспіль відслідковує практичну рефлексію на існуюче законодавство та впровадження новацій у царині законотворення, великих втрат завдало пасічникам сільгосппідприємство іноземного інвестора. Після обробітку полів, що прилягають до села Гордіївка, всі пасіки цього населеного пункту перетворилися на бджолині кладовища, адже, як розповідають люди, їм довелося побачити жахливу картину: біля вуликів вся земля була вкрита мертвими бджолами. Отак водномить всі пасічники втратили свої бджолосім'ї, zostалися без льотних бджіл, а відтак без меду та сподівань на заробіток.

Оскільки попередньо агровиробники знехтували вимогою закону, який зобов'язує їх повідомляти пасічникам у радіусі 10 км від угідь не пізніше, ніж за три доби про дату обробки, препарат, ступінь та строк дії його токсичності, використовуючи ЗМІ, не кажучи вже про те, що розприскувати пестициди закон дозволяє лише у вечірні та ранкові години, потерпілі бджолярі звернулися зі скаргами до поліції, старостату, а також представників керівництва агропідприємства. Спочатку їм пообіцяли виплатити кошти в межах 2-х тисяч за втрату кожної бджолосім'ї. Але вже за тиждень аграрії передумали і навідріз відмовилися визнати свою вину. Селяни, які не підстрахували себе відповідними діями, передбаченими у такому випадку законодавством (не було письмових заяв, не створено відповідних комісій, не відібрано матеріал для лабораторних досліджень і т.д.), zostалися ні з чим.

Аналогічних випадків багато. І звинувачувати тут пасічників в нерозторопності – значить вчиняти поспішно і однобоко. Адже занадто складна і матеріально затратна процедура доведення вини аграріїв, до якої зобов'язує діюче законодавство. Весь тягар з оплати за лабораторні дослідження загиблих бджіл, продуктів бджільництва, зеленої маси рослин на наявність в них діючих речовин застосованих аграріями пестицидів лежить на плечах власника пасіки, а це не одна тисяча гривень. До того ж у нас обмежена кількість (2-3) державних лабораторій, акредитованих для таких робіт. Сільському пасічнику з глибини добитися щось в таких ситуаціях нереально.

Між тим, більшість випадків застосування аграріями пестицидів виникає через порушення вимог чинного законодавства України.

Існує достатньо державних органів, які мають повноваження їх контролювати. Інша справа, що контрольні функції нині є розпорощеними між різними інституціями. Так, перелік дозволених пестицидів визначає Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Умови їхнього зберігання та ліцензії перевіряє Державна екологічна інспекція, підконтрольна цьому відомству. А вплив на людей та тварин, зокрема й бджіл, перевіряє Держпродспоживслужба, підконтрольна Мінагрополітики. Оскільки за порушення законодавства про захист рослин передбачена відповідальність (стаття 247 ККУ), то, відповідно, прокуратура та поліція теж мають розслідувати ситуацію хімічного токсикозу бджіл після обробітки полів пестицидами. В результаті різні органи займаються лише окремими фрагментами справи, а цілісної картини не знає ніхто.

Логічно було б, що коли держава допустила безконтрольне застосування пестицидів, то і має відшкодовувати пасічнику витрати на лабораторні дослідження щодо встановлення причин загибелі бджіл, притягувати винних осіб до адміністративної (ст.83 КУпАП) та кримінальної (ст. 247 КК України) відповідальності, а вже потім в регресному порядку стягувати такі витрати держави з винних осіб. Нині ж пасічники, по суті, залишені сам на сам зі своїми проблемами.

Бджоларі мали певну надію на напруцювання експертами Офісу ефективного регулювання BRDO спільно з Мінекономіки та Спілкою пасічників, результатом яких став Наказ Мінекономіки № 338 «Про деякі питання у сфері бджільництва» [1] від 19 лютого 2021 року. Здавалося б Наказ запроваджував чіткі та зрозумілі правила гри для держави та пасічників, зокрема в частині охорони та захисту бджіл. Йдеться зокрема про механізм комунікації між пасічниками та аграріями щодо використання засобів захисту рослин на полях, який дозволить запобігти отруєнню бджіл хімікатами; дієву та сучасну інструкцію з профілактики та встановлення факту отруєння бджіл засобами захисту рослин; створення уніфікованої методики розрахунку втрат та нанесеної шкоди у разі отруєння бджіл, які можуть використовуватися як докази у судовому процесі.

Однак ухвалення Наказу так і залишилося всього лиш першим кроком на шляху до вирішення проблем галузі. Досі не маємо нового Закону «Про бджільництво», який у найближчі роки врегулював би усі питання комплексно. Його прийняття було невинувратно затягнуто, хоча ще в березні 2021 року було зареєстровано одразу два законопроекти 5254 (Вадима Івченка) та 5274-1 (Марини Нікітіної) [2]. Саме останній одержав підтримку аграрного комітету. Хоча у спільноті пасічників висловлюють масу критики щодо законопроекту 5274-1 і аргументовано, з позицій виробників, захищають основний 5274.

Доречно акцентувати увагу і на необхідності гармонізації законодавства України відповідно до зобов'язань перед ЄС та тих вимог, які Євросоюз висуває до виробників у частині реалізації політики Європейського Зеленого курсу (Green Deal). У рамках запропонованої президентом Єврокомісії політики опубліковано дві важливі стратегії – «Farm to

Fork» (F2F) та «Biodiversity». Так-от, бджоли є частиною обох стратегій, які задля їх збереження наголошують на необхідності скорочення використання шкідливих пестицидів.

До речі, в ЄС, усвідомивши усі загрози та ризики, що несе проблема, вирішили їй запобігати, а не реагувати на наслідки. Відповідні інституції встановили заборону на використання найбільш отруйних для бджіл пестицидів неоникотиноїдної групи, які зі складів ЄС можуть потрапити на Україну, або й вже потрапили. Оскільки нинішнє законодавство про пестициди має безліч «дірок», до нас завозять увесь хімдобриковий неліквід, через що й спостерігаємо численні випадки токсичних викидів в атмосферу, і, відповідно, загибель не лише бджіл, потерпає уся екосистема. При цьому відповідальності за такий стан речей ніхто не несе.

Список використаних джерел:

1. Про деякі питання у сфері бджільництва: Наказ Мінекономіки № 338 // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0280-21#Text>
2. Про бджільництва та захист бджіл: Проект Закону // Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf35111=71524

Ключові слова: екосистема, правове регулювання бджільництва, сільськогосподарські рослини, пестициди, охорона бджіл.

Key words: ecosystem, legal regulation of beekeeping, agricultural plants, pesticides, protection of bees.

КАНІВЕЦЬ ЛЮДМИЛА АНАТОЛІЙНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЩОДО ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРІШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНИХ СПОРІВ У СУДОВОМУ ПОРЯДКУ

Україна є демократичною і правовою державою, в якій, відповідно до ст. 3, 50 Конституції України, визнаються і гарантуються екологічні права і свободи громадян. В умовах глобальних викликів ХХІ століття антропогенний вплив на навколишнє природне середовище набув загрозливого для здоров'я людини характеру, що вимагає від суспільства і держави підвищення пріоритетності збереження довкілля.

Одними із вагомих чинників, що призвели до небезпечних змін стану довкілля та порушили безпеку життєдіяльності для населення, стали військові дії, руйнація інфраструктури та екологічно небезпечних підприємств на тимчасово окупованій території України [1]. Крім того, у зв'язку із повномасштабним вторгненням збройних сил Російської

Федерації, яке триває з 24 лютого 2022 р., існують потенційні ризики завдання шкоди не тільки навколишньому природному середовищу, але і населенню нашої держави та всього світу [2]. Рівень дотримання природоохоронного законодавства та екологічних прав громадян є незадовільним. А відтак, в умовах військової агресії, тимчасової окупації частини території проблема захисту екологічних прав, ефективного вирішення екологічних спорів у судах, набуває особливої гостроти.

У ст. 67 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» вжито термін «спори у галузі охорони навколишнього природного середовища» і відзначено, що такі спори підлягають вирішенню судом, місцевими радами чи органами, які утворюються ними, відповідно до їх компетенції і в порядку, встановленому законодавством України.

Загального поняття «екологічного спору» в екологічному законодавстві не наводиться. Існують наукові підходи, за якими пропонується розмежовувати дві категорії екологічних спорів, а саме спори у сфері природокористування і спори у сфері охорони навколишнього середовища. Серед спорів у сфері охорони навколишнього природного середовища виділяють спори у галузі здійснення природоохоронної діяльності; спори з приводу дотримання вимог екологічної безпеки тощо.

С. Шутяк, О. Кравченко правові екологічні спори визначають як усі спори щодо захисту екологічних прав від порушень, щодо виконання екологічних обов'язків та реалізації гарантій щодо захисту екологічних прав [3, с. 13]. СПори, що стосуються охорони навколишнього природного середовища і захисту екологічних прав, поєднують різні категорії справ, кожна з яких має свої складнощі, особливості щодо нормативного регулювання, змісту порушеного права, суб'єктного складу, правових форм вирішення спору, способу захисту тощо.

Відповідно до ч. 3 ст. 11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку. Загалом, можна виділити дві основні правові форми захисту екологічних прав громадян: юрисдикційну (судову та адміністративну, що охоплює звернення громадян до уповноважених органів державної влади, органів місцевого самоврядування, суду, а також до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини) та неюрисдикційну форму (громадську і самозахист).

Найбільш ефективною формою захист екологічних прав громадян є судова форма їх захисту. Однією із найважливіших переваг захисту є те, що існує значно менше можливостей необ'єктивного розгляду справи і відомчого впливу на остаточне вирішення питання [4, с. 84]. Крім того, судова форма є найбільш пристосованою до вирішення спірних і складних правових питань через наявність детального регулювання порядку розгляду справ за участю заінтересованих осіб, закріплення всебічних гарантій ухвалення законного та обґрунтованого рішення [5, с. 11].

Можна констатувати, що на сьогодні судовими органами під час розгляду екологічних спорів напрацьовано певні підходи щодо їх вирішення, застосування норм права, що регулюють спірні правовідносини. Позитивним є те, що на протязі останніх років судами при вирішенні екологічних спорів все частіше застосовуються норми міжнародних нормативно-правових актів у сфері охорони навколишнього природного середовища. Однією із найбільш поширених, разом з тим, і складних категорій екологічних спорів є спори про відшкодування шкоди, заподіяної порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища. Проблеми зазначеної категорії справ пов'язані зі складнощами у процесі доказування, тягар якого покладено на позивача, у необхідності встановлення факту порушення екологічних прав, причинно-наслідкового зв'язку тощо.

За даними, наведеними Міністерством захисту довкілля та природних ресурсів України [6, с. 395], у 2020 р. у добровільному і примусовому порядку через рішення суддів з порушників природоохоронного законодавства стягнуто збитків на загальну суму 81 млн 973 тис. 968 грн. А у 83 випадках, з метою припинення негативного впливу на довкілля під час здійснення виробничої діяльності, за рішенням суду обмежено або призупинено діяльність суб'єктів господарювання до усунення порушень екологічних вимог.

Успіх у захисті порушеного екологічного права значною мірою залежатиме і від того, яким саме способом його захищати. Громадянин вправі обрати будь-який чи декілька способів захисту порушеного права. При цьому може скористатися як способом, що прямо визначений спеціальною правовою нормою, або ж у разі відсутності такого, обрати один або сукупність способів, визначених в узагальненому вигляді у нормах ст. 16 Цивільного кодексу України. Вибір способу захисту екологічних прав буде ефективним, якщо оптимально і у повному обсязі забезпечить відновлення екологічних прав громадян, усуне перешкоди у їх реалізації.

В якості критеріїв вибору конкретного способу (способів) захисту порушених екологічних прав доцільно визначати: 1) норми права, що регулюють екологічні відносини у сфері застосування юридичних способів захисту екологічних прав громадян; 2) зміст екологічних прав, що підлягають захисту, від правильного розуміння якого також залежить успіх захисту порушеного права; 3) характер дії, що спричинила порушення, невизнання, оспорування екологічних прав чи інші негативні для них наслідки; 4) суб'єктний склад осіб, діями чи бездіяльністю яких порушені екологічні права громадян чи створені перешкоди для їх реалізації; 5) наслідки порушення екологічних прав громадян; 6) забезпечення відновлення порушених екологічних прав, усунення перешкод у їх реалізації [7, с. 26].

Забезпечення екологічних прав людини і громадянина потребує розв'язання існуючих системних проблем, зі створенням дієвого механізму їх реалізації і захисту, в тому числі, і у сфері вирішення екологічних спорів судом.

Список використаних джерел:

1. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року: Закон України від 28.02.2019 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 16. Ст. 70.
2. Про схвалення Стратегії інтегрованої автоматизованої системи радіаційного моніторингу на період до 2024 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29.04.2022 року № 323-р. *Урядовий кур'єр*. 2022. 12 травня (№ 107).
3. Шутяк С. Доступ до правосуддя у справах із захисту довкілля / за заг. ред. О. Кравченко. Львів, «Манускрипт», 2021. 148 с.
4. Землі сільськогосподарського призначення: права громадян України : наук.-навч. посіб. / за ред. докт. юрид. наук, проф. Н. І Титової. Львів : ПАІС, 2005. 368 с.
5. Васильєв С. В. Цивільний процес : навч. посіб. Х. : Одиссей, 2008. 480 с.
6. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2020 році (проект). URL: <https://mepr.gov.ua>
7. Калишук Л. А. Вибір способу захисту екологічних прав громадян та критерії його ефективності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 10–2. Том 2. С. 24–27.

Ключові слова: екологічні права громадян, екологічні спори, форми захисту екологічних прав, судовий захист, способи захисту екологічних прав.

Key words: environmental rights of the citizens, environmental disputes, forms of protection of environmental rights, judicial protection, methods of protection of environmental rights.

ПЛАТОНОВА ЄВГЕНІЯ ОЛЕГІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЕНЕРГІЇ ДОВКІЛЛЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

Необхідною умовою гармонійного економічного та соціального розвитку України в умовах її євроінтеграції є забезпечення енергетичної безпеки та раціонального використання енергетичних ресурсів. З метою уникнення залежності нашої держави від зовнішніх постачань енергетичної сировини, необхідно підвищувати рівень енергоефективності та сприяти поширенню використання екологічно чистих технологій альтернативної енергетики, зокрема енергії довкілля. До природних енергетичних джерел довкілля належать тепло атмосферного повітря, води річок, морів, верхнього шару ґрунту та ґрунтові води.

Використання геотермальної, гідротермальної та аеротермальної енергії в Україні є одним з перспективних напрямів розвитку альтерна-

тивних джерел енергії, оскільки наша держава є членом Енергетичного співтовариства і відповідно до прийнятих зобов'язань в 2020 році обов'язкова частка відновлювальної енергії в загальній структурі енергоспоживання повинна складати 11 відсотків. Такі зобов'язання продиктовані положеннями Директиви 2009/28/ЕС про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел, план заходів з імплементації якої був затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів у 2014 році [1]. Проте, процес розвитку відновлюваної енергетики відбувається дуже повільно, адже частка енергії, виробленої з відновлюваних джерел у загальному обсязі енергії станом на початок 2020 року складала лише близько 8,1 %.

Необхідність дотримання та виконання міжнародних зобов'язань в енергетичній сфері, технологічний розвиток, існуючі в цивілізованому світі механізми стимулювання розвитку виробництва теплової енергії з природних низькопотенціальних джерел вимагають впровадження і в нашій державі дієвого правового регулювання в сфері використання енергії довкілля.

За даними Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України річний технічно-досяжний енергетичний потенціал енергії довкілля в Україні складає 12,6 млн т н.е. на рік, а його використання дозволить заощадити близько 15,6 млрд м. куб. природного газу. При цьому найбільш ефективне використання цієї енергії досягається шляхом використання теплових насосів, які можуть працювати як для обігріву, так і для охолодження. У розвинутих країнах (США, Китаї, Швеції, Німеччині, Франції), теплонасосні технології для обігріву та гарячого водопостачання будівель використовують досить давно, тобто, їх ефективність доведена на практиці. Основними перевагами теплових насосів над іншими джерелами теплової енергії для комунальних потреб вважається їх економічна ефективність, екологічна чистота, безпека та надійність [2].

Про доцільність використання в умовах України аеротермальної, гідротермальної та геотермальної енергії для виробництва теплової енергії з відновлюваних джерел енергії, наголошено в проєкті розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національний план дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 року». В ньому зазначено, що в 2020 році валовий кінцевий обсяг споживання енергії з відновлюваних джерел у системах опалення та охолодження становив щодо термальної енергії Землі за рахунок теплових насосів – 52 тис. т н. е., в тому числі аеротермальної – 36 тис. т н. е., геотермальної – 10 тис. т н. е., гідротермальної – 6 тис. т н. е. [3].

Аналіз сучасного енергетичного законодавства надає підстави відзначити, що підвалини правового регулювання використання енергії довкілля фрагментарно містяться лише в Законі України «Про альтернативні джерела енергії» від 20 лютого 2003 року [4]. Зокрема, певні позитивні зрушення в напрямку встановлення правових базових засад у цій сфері, відбулися у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про альтернативні джерела енер-

гії» щодо віднесення теплових насосів до обладнання, яке використовує відновлювані джерела енергії» від 1 листопада 2016 року [5]. Прийняття цього Закону було обумовлено необхідністю забезпечення виконання взятих на себе Україною зобов'язань щодо адаптації національного законодавства до законодавства Енергетичного Співтовариства, зокрема Директиви Європейського Парламенту та Ради 2009/28/ЄС про заохочення до використання енергії, виробленої з відновлюваних джерел енергії, а саме врегулювання питання належності енергії, що використовується тепловими насосами, до енергії з відновлюваних джерел.

Новації, внесені до Закону України «Про альтернативні джерела енергії», полягали в наступному. *По-перше*, були надані визначення термінів: геотермальної енергії, гідротермальної енергії та аеротермальної енергії (ст. 1). Всі перелічені види енергії уявляють собою енергію, що накопичена в формі теплової енергії: геотермальна енергія – під твердим шаром земної поверхні; гідротермальна енергія – в поверхневих водах; аеротермальна енергія – у повітряному середовищі. *По-друге*, отримана за допомогою теплових насосів аеротермальна, гідротермальна або геотермальна тепла енергія відноситься до такої, що видобута з відновлюваних джерел енергії за умови, що кінцевий вихід енергії значно перевищує первинне споживання енергії, потрібної для приведення в дію теплових насосів (ст. 10).

Обчислення частки енергії, виробленої тепловими насосами, з метою формування звіту для Енергетичного Співтовариства про досягнутий прогрес у сприянні та використанні енергії з відновлюваних джерел, здійснюється згідно методики, затвердженої Наказом Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України від 12 березня 2018 р. № 52. Теплові насоси в залежності від виду теплоносіїв для вилучення/віддачі теплоти поділяються на класи: «ґрунт-повітря», «ґрунт-вода», «вода-повітря», «вода-вода», «повітря-повітря», «повітря-вода». Так, аеротермальні теплові насоси як низькопотенційне джерело використовують повітря (найбільш розповсюджені в Європі), водяні теплові насоси використовують енергію води природних і штучних водойм, а геотермальні теплові насоси базуються на використанні енергії ґрунту та ґрунтових вод. Разом з цим, незважаючи на явні переваги теплонасосні технології ще не знайшли належного поширення в Україні.

З огляду на сучасні пріоритети енергетичної та довкільної національної політики в контексті євроінтеграційних процесів, вбачаємо за доцільне, здійснення системного удосконалення правового регулювання відносин у сфері використання енергії довкілля в Україні. На наш погляд, вкрай необхідним є розробка державної стратегії розвитку та використання енергії довкілля, а також дієвого механізму правового забезпечення державної підтримки розвитку виробництва теплової енергії з природних енергетичних джерел довкілля.

Список використаних джерел:

1. Про Національний план дій з відновлюваної енергетики на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 року № 902-р. *Офіційний вісник України*. 2014. № 81. Ст. 2298.
2. Енергія довкілля / Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України. URL: <https://saee.gov.ua/uk/ae/termo-energy> (дата звернення 20.05.2022).
3. Проект розпорядження Кабінету Міністрів України «Про Національний план дій з розвитку відновлюваної енергетики на період до 2030 року» від 20 січня 2022 року / URL: <https://saee.gov.ua/uk/content/elektronni-consultatsii> (дата звернення 25.05.2022).
4. Про альтернативні джерела енергії: Закон України від 20 лютого 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 12. Ст. 522.
5. Про внесення змін до Закону України «Про альтернативні джерела енергії» щодо віднесення теплових насосів до обладнання, яке використовує відновлювані джерела енергії»: Закон України від 01 листопада 2016 року. *Офіційний вісник України*. 2016. № 98. Ст. 3179.

Ключові слова: альтернативні джерела енергії, енергія довкілля, теплові насоси, геотермальна енергія, гідротермальна енергія.

Key words: alternative energy sources, environmental energy, heat pumps, geothermal energy, hydrothermal energy.

ЧУМАЧЕНКО ІННА ЄВГЕНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
кандидат юридичних наук, доцент*

ДО ПИТАННЯ ОХОРОНИ ВНУТРІШНІХ МОРСЬКИХ ВОД ТА ТЕРИТОРІАЛЬНОГО МОРЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Проблема охорони внутрішніх морських вод та територіального моря є вкрай важливою з огляду на їх незадовільний екологічний стан та зростання загроз від антропогенного навантаження на Азовське та Чорне моря. Проте, надзвичайну актуальність це питання обрало у зв'язку із збройною агресією РФ, наслідком якої стало нанесення непоправної шкоди довкіллю в цілому та зокрема морському середовищу.

Головні засади розвитку морської природоохоронної політики України визначені розпорядженням КМ України від 11 жовтня 2021 р. «Про схвалення Морської природоохоронної стратегії України». Стратегічні цілі морської природоохоронної політики та пріоритетні завдання спрямовуються на досягнення та підтримання «доброго» екологічного стану Чорного та Азовського морів відповідно до Рамкової директиви про морську стратегію з урахуванням пунктів 6 і 14 Цілей сталого

розвитку України на період до 2030 року, визначених Указом Президента України від 30 вересня 2019 р.

Морські води та територіальне море входять до складу водного фонду України (ст. 3 ВК України). Так, внутрішніми морськими водами України є: морські води, розташовані в бік берега від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку ширини територіального моря України; води портів України, обмежені лінією, що проходить через постійні портові споруди, які найбільше виступають у бік моря; води заток, бухт, губ і лиманів, гаваней і рейдів, береги яких повністю належать Україні, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше утворюється один або кілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 морські милі; води заток, бухт, губ і лиманів, морів та проток, що історично належать Україні; води, які містять забруднюючі речовини, лляльні води машинно-котельних відділень, шлам та інші рідкі нафтозалишки, брудний і чистий баласт, стічні води. Щодо територіального моря України, то це прибережні морські води завширшки 12 морських миль, що відлічуються від лінії найбільшого відпливу як на материк, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, які з'єднують відповідні точки.

Значним кроком в питанні охорони внутрішніх морських вод та територіального моря стало затвердження Законом України від 22 березня 2001 р. Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів, яка спрямована на забезпечення виконання Конвенції про захист Чорного моря від забруднення (1994 р). Програма призначена для сприяння концентрації зусиль усіх суб'єктів управління і господарювання Азово-Чорноморського регіону по розробці та реалізації заходів щодо поліпшення екологічного стану Азовського і Чорного морів.

Основною метою Програми є розроблення державної політики, стратегії та плану дій, спрямованих на запобігання зростанню антропогенного тиску на довкілля Азовського і Чорного морів, сприяння розвитку екологічно безпечних видів діяльності в Азово-Чорноморському регіоні, збереження і відтворення біологічного різноманіття та ресурсів морів, створення сприятливих умов для проживання, оздоровлення та відпочинку населення.

Питання охорони морського середовища також передбачено в ЗУ «Про виключну (морську) економічну зону України» від 16 травня 1995 р., що встановлює, між іншим, суверенні права та юрисдикцію України у виключній (морській) економічній зоні України, основні засади збереження і використання рибних та інших живих ресурсів, умов проведення морських наукових досліджень, запобігання забрудненню морського середовища, відповідальності за забруднення морського середовища тощо.

ВК України, прийнятий 6 червня 1995 р., в комплексі з заходами організаційного, правового, економічного і виховного впливу, сприятиме формуванню водно-екологічного правопорядку і забезпеченню

екологічної безпеки населення України, а також більш ефективному, науково обґрунтованому використанню вод та їх охороні від забруднення, засмічення та вичерпання.

З огляду на питання, що розглядається, слід звернути увагу на положення ст.102 ВК України, яка встановлює заборону на скидання у внутрішні морські води і територіальне море з суден, засобів для розваг на воді, стаціонарних та плавучих платформ, а також повітряних суден хімічних, радіоактивних та інших шкідливих речовин, радіоактивних або інших відходів, матеріалів, предметів та сміття, що можуть спричинити забруднення моря.

Суттєве значення в цьому питанні має урядова постанова від 29 лютого 1996 р., якою було затверджено Правила охорони внутрішніх морських вод і територіального моря від забруднення та засмічення. Так, правилами встановлюються вимоги щодо запобігання забрудненню та засміченню внутрішніх морських вод і територіального моря України підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності, громадянами України, а також іноземними юридичними і фізичними особами та особами без громадянства, українськими та іноземними суднами, які перебувають у цих водах.

Враховуючи, що Україна є Стороною Міжнародної Конвенції по захисту Чорного моря від забруднення, підписаної у м. Бухаресті 21 квітня 1992 р. та ратифікованої постановою ВР України від 4 лютого 1994 р., з метою зменшення і контролю забруднення Чорного моря, а також проведення їх моніторингу та оцінки для захисту морського середовища, відновлення екологічної рівноваги в територіальних та внутрішніх морських водах України і посилення відповідальності за їх чистоту, КМ України постановою від 03 липня 1995 р. затвердив Такси для обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України. Відповідно до пункту 5 цієї постанови Міністерством охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України було розроблено та затверджене наказом від 26 жовтня 1995 р. Положення про порядок обчислення розміру відшкодування та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України. Але розпорядженням

КМ України від 10 березня 2017 р. цей Порядок було скасовано як такий, що є застарілим та неузгодженим з вимогами чинного законодавства. Проте, відсутність єдиного механізму обчислення розміру відшкодування та сплати таких збитків негативно позначилося на підходах обчислення забруднення водного середовища, розміру відшкодування збитків, порядку сплати збитків тощо. Отже, нарешті, 16 січня 2021 р. Міндовкілля своїм наказом затвердило порядок обчислення розміру відшкодування та сплати збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України.

З метою дотримання єдиних вимог до визначення збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів фізичними особами, фізичними особами – підприємцями та юридичними особами застосовується «Методика розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів», затверджена наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 20 липня 2009 р.

Зараз, під час ведення бойових дій, масово руйнуються та знищуються екосистеми, завдається невідновлювана шкода об'єктам природи, порушуються норми як національного, так і міжнародного екологічного права, зокрема це стосується Конвенції про захист Чорного моря від забруднення. Тому питання обчислення розміру шкоди та збитків, що завдаються довкіллю, в тому числі внутрішнім морським водам та територіальному морю, є першочерговим завданням Уряду та спеціально уповноважених на то суб'єктів. В зв'язку з цим КМ України 20 березня 2022 р. прийняв постанову «Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації». Визначення шкоди та збитків здійснюється окремо за напрямками, до яких, зокрема, згідно п. 9 відносяться втрати акваторії. Цей напрям включає втрачену частину територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях.

Основні показники, які оцінюються: упущена вигода, пов'язана з обмеженням мореплавства внаслідок втрати частини територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях. Визначення збитків здійснюється відповідно до методики, затвердженої наказом Мінінфраструктури за погодженням з Мінреінтеграції; шкода, заподіяна навколишньому природному середовищу в межах територіального моря, виключної морської (економічної) зони та внутрішніх морських вод України в Азовському та Чорному морях. Визначення шкоди та збитків здійснюється відповідно до методики, затвердженої наказом Міндовкілля за поданням Держекоінспекції за погодженням з Мінреінтеграції. Відповідальними за визначення шкоди та збитків за наведеними напрямками є Мінінфраструктури та Держекоінспекція.

Також, згідно з п. 18 цієї постанови визначаються збитки, завдані водним ресурсам та об'єктам водогосподарської інфраструктури. Такий напрям включає забруднення, засмічення, вичерпання та інші дії, які можуть погіршити умови водопостачання, завдати шкоди здоров'ю людей, спричинити зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, погіршення умов існування диких тварин, зниження родючості ґрунтів та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їх здатності до природного очищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму вод. Відповідальними за визначення шкоди та збитків за

наведеними напрямками є Держекоінспекція, Держводагентство та Мінагрополітики.

Ключові слова: внутрішні морські води, територіальне море, морське середовище, правова охорона, охорона вод.

Key words: internal sea waters, territorial sea, marine environment, legal protection, water protection.

АНТОНЮК УЛЯНА ВАСИЛІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу
Івано-Франківського юридичного інституту,
кандидат юридичних наук, доцент*

ДЕРЖАВНИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ НАГЛЯД (КОНТРОЛЬ) В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Три місяці повномасштабної війни в Україні завдали і продовжують завдавати значної шкоди навколишньому природному середовищу. За даними Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, за період з лютого по травень 2022 року зафіксовано 254 випадків екоциду, 1500 фактів знищення екосистем, на 13,2 млрд грн завдано шкоди лісництвам, у 45 разів зросли площі лісових пожеж (у порівнянні з 2021 роком), приблизно 2,5 млрд грн становлять збитки від окупації зони відчуження, 900 об'єктів природно-заповідного фонду перебувають під окупацією чи в зоні бойових дій (це становить 44 % від загальної кількості заповідних територій), 3 з 5 біосферних заповідників України постраждали від війни (Чорноморський, Асканія-Нова та Чорнобильський), 4 природних заповідників із 19 опинились в зоні бойових дій, ще 6 – залишаються в окупованому Криму, 600 тис. га лісів охоплено бойовими діями тощо [1]. Зважаючи на таку складну, і навіть, гостро критичну екологічну ситуацію, у сучасних умовах актуальною є постановка питання про здійснення в умовах воєнного стану в Україні, функції державного екологічного нагляду (контролю). Адже, державний екологічний контроль в умовах військової агресії повинен виконувати, принаймні, дві важливі функції: з одного боку, йдеться про виявлення і засвідчення фактів військових злочинів країни-агресора проти довкілля, а з іншого – фіксація фактів порушення вимог чинного екологічного законодавства України недобросовісними правопорушниками на територіях, які не перебувають безпосередньо у зоні бойових дій. Крім того, державний екологічний контроль є однією зі спеціальних гарантій забезпечення екологічних прав громадян [2, с. 103–104], що в умовах війни, має надзвичайно важливе значення.

Правове регулювання відносин щодо охорони довкілля в умовах війни здійснено в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довкілля та щодо цивільного захисту на період дії воєнного стану і у відбудовний період» від 15 березня 2022 року № 2132-IX [3]. Прийняття даного закону стало викликом на існуючу ситуацію в Україні. До позитивних моментів зазначеного закону слід віднести, на наше переконання, те, що він регламентує діяльність у сфері довкілля не лише у період воєнного стану, але і у відбудовний період.

Водночас, поза увагою законодавця у рамках Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довкілля та щодо цивільного захисту на період дії воєнного стану і у відбудовний період», окрім врегулювання процедури оцінки впливу на довкілля та охорони тваринного світу в умовах війни, залишилось ще ряд важливих питань, зокрема: щодо здійснення функцій екологічного нагляду (контролю), щодо охорони і збереження лісів та територій природно-заповідного фонду, охорони надр, атмосферного повітря, вод тощо.

При цьому, що стосується безпосередньо здійснення функції державного екологічного нагляду (контролю) в умовах військової агресії, то її регламентація здійснена у прийнятій 13 березня 2022 постанові Кабінету Міністрів України № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану» [4]. Даною постановою було припинено проведення планових та позапланових заходів державного нагляду (контролю) на період воєнного стану в Україні. Отже, зазначений підзаконний нормативно-правовий акт на період воєнного стану в Україні ввів мораторій і скасував усі види планових і позапланових перевірок, які реалізовувались у порядку здійснення заходів державного нагляду (контролю) у всіх сферах суспільної діяльності, в тому числі, і у сфері охорони довкілля, раціонального природокористування та забезпечення екологічної безпеки.

Крім того, згідно п. 2 зазначеної вище постанови передбачено випадки проведення позапланових перевірок в окремих сферах в умовах воєнного стану. Так, позапланові перевірки можуть проводитися в таких сферах та випадках:

а) з метою запобігання неконтрольованому зростанню цін на товари, які мають істотну соціальну значущість (лише на підставі рішення центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у відповідній сфері);

б) за наявності загрози, що має значний негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини;

в) за наявності загрози, що має значний негативний вплив на захист навколишнього природного середовища [4].

З наведеного вище, можна зробити висновок, що позапланові перевірки, пов'язані із захистом навколишнього природного середовища від знищення, плундрування, забруднення чи засмічення в умовах

війни, а також щодо забезпечення екологічної безпеки, не потребують рішення профільного міністерства з питань захисту довкілля, тобто, Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів України, і здійснюються Державною екологічною інспекцією України та її територіальними органами на місцях. На наше переконання, це є цілком правильним та логічним кроком. Оскільки, в умовах війни, довкілля та природні ресурси України зазнали і продовжують зазнавати нищівних військових ударів, тому сьогодні дуже важливо зберегти ті природні території та об'єкти, які ще не зазнали шкоди від війни. Тим більше, що діяльність Державної екологічної інспекції України засвідчує ряд правопорушень у галузі охорони довкілля. Так, лише за тиждень роботи територіальними та міжрегіональними територіальними органами Державної екологічної інспекції України було проведено 45 перевірок та складено 106 протоколів про адміністративні правопорушення; загальна сума накладених штрафних санкцій склала понад 154 тисячі гривень, крім того, за порушення вимог природоохоронного законодавства державні інспектори розрахували суму збитків, завданих довкіллю, що становить понад 800 тисяч гривень; у результаті, до Державного бюджету порушники вже сплатили 35 тисяч гривень адміністративних стягнень та 63 тисячі гривень збитків за знищення українського довкілля [5]. Тому запровадження мораторію на здійснення функцій державного екологічного контролю лише ускладнить ситуацію з екологічними правопорушеннями і створить сприятливе середовище для їх вчинення. Як стверджують представники Міжнародної благодійної організації «Екологія-Право-Людина», блокування роботи Державної екологічної інспекції України щодо здійснення державного екологічного контролю не тільки не принесе користі для довкілля, але і позбавить державний бюджет надходжень від штрафів та збитків, завданих довкіллю, а також дасть сигнал бракон'єрам та іншим порушникам природоохоронного законодавства про безкарність їхніх злочинів та адміністративних проступків, і, як наслідок, довкілля України буде потерпати не тільки від армії агресора, але і від недобросовісних порушників природоохоронного законодавства [5].

Таким чином, незважаючи на існуючу складну ситуацію в Україні в умовах військової агресії, здійснення функції державного екологічного нагляду (контролю) має надзвичайно важливе значення і тому не може бути призупинено чи припинено діяльність Державної екологічної інспекції України та її територіальних підрозділів, принаймні на тих територіях, де є можливим їх функціонування. З одного боку, це буде стримуючим фактором та превенцією щодо вчинення екологічних правопорушень на територіях, які не є в зоні бойових дій, з іншого – їх діяльність є вкрай необхідною для виявлення та фіксації фактів військових екологічних злочинів та шкоди довкіллю і його природним ресурсам з боку агресора, а також для гарантування і захисту конституційних екологічних прав громадян.

Список використаних джерел:

1. Три місяці війни: про що мовчить українська природа. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України URL: <https://www.facebook.com/EnvironmentalofUkraine/photo?fbid=348755107360273&set=a.264734172429034> (дата звернення 25 травня 2022 року).
2. Антонюк У.В. Гарантії екологічних прав: проблеми наукової та нормативно-правової диференціації. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Випуск 3 (6). С. 101–111.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо діяльності у сфері довкілля та щодо цивільного захисту на період дії воєнного стану: проект Закону України від 13 березня 2022 року № 7144 URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JI07091A?an=3>. (дата звернення 25 травня 2022 року).
4. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 року № 303 URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-pripinennya-zahodiv-derzhavnogo-naglyadu-kontrolyu-i-derzhavnogo-rinkovogo-naglyadu-v-umovah-voyennogo-stanu-303>. (дата звернення 25 травня 2022 року).
5. Державний контроль за станом довкілля під час війни URL: <http://epl.org.ua/announces/derzhavnyj-kontrol-za-stanom-dovkillya-pid-chas-vijny/>. (дата звернення 25 травня 2022 року).

Ключові слова: довкілля, охорона довкілля, екологічні права, екологічне управління, гарантії прав, державний екологічний контроль.

Key words: environment, environmental protection, ecological rights, ecological management, guarantees of rights, state ecological control.

ZAVERIUKHA MARYNA

*National University “Odesa Law Academy”,
Assistant Professor of the Department of Agrarian,
Land and Environmental Law, PhD*

ON LEGAL REGULATION OF FOREST OWNERSHIP IN UKRAINE

Among the natural resources of the state, forests have a special place. Forest is an integral part of the environment and is the most powerful plant community in terms of diversity of structure and level of impact on the nature. According to Art. 7 of the Forest Code of Ukraine, forests located within the territory of Ukraine are objects of property of the Ukrainian people. Forests can be in state, municipal and private ownership [1]. Today, because of the economic, environmental and social importance of forests, the issues of forest management in wartime are quite acute and require detailed attention. Thus, 73 % belong to the sphere of management of the State Agency of Forest Resources of Ukraine, other forests fall under the management of

territorial communities, citizens and legal entities. That is why there is a question about the effectiveness of such management and the state of forests that are in municipal and private ownership.

State ownership of forests and forest lands presents in almost all developed countries, although its share among other forms of ownership varies from country to country (for example, 80 % of Norway's forests are private, Canada has almost 95 % of state forests).

The experience of forestry in Europe shows that in most European countries private forests have dominate position, but state forests also have successful functioning with them. In general, 85 % of the world's forests are state-owned. This indicates that state ownership of forests is appropriate and necessary. It should be borne in mind that state forests are dominating where the climatic conditions for their cultivation are difficult, or when they have important social, environmental and social functions, or where conditions are unfavorable for profitable forestry. Historically, low-profitable forest lands gradually came under the care of the state, and some did not. This is well illustrated by the example of Canada, Sweden and some other countries [2, p. 65]. It should be noted that today the legal regime of municipal owned forests and forest lands are almost indistinguishable from the state-owned legal regime, especially in terms of their general use.

According to V. Nosik, although the law enshrines the right of municipal property, its concept remains unproven methodologically, economically or legally, so the definition of the legal status of territorial communities as subjects of land ownership by demarcating land between the state and communities does not and cannot have prospects given the negative consequences of such a distinction for society. Legislative consolidation of the legal status of the subjects of land ownership in accordance with the imperatively established forms of property rights must be regulated by the Basic Law of the state [3, p. 186]. According to the act of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 29, 2021 № 1777-r "On approval of the State Forest Management Strategy of Ukraine until 2035" some of the main problems of forest management in Ukraine are: lack of municipal forest management mechanisms and lack of economic mechanisms to encourage conservation technologies or their elements, protection, reproduction of forests, in particular on privately owned lands.

In accordance with Part III of this Order, the State Agency of Forest Resources of Ukraine coordinates and monitors the implementation of forestry measures in state-owned forests and ensures coordination of forestry activities of permanent forest users and forest owners of all forms of ownership in accordance with law. Also, it provides legal, educational, consulting support to communal forest users [4]. In addition, it is assumed that municipal ownership of forests, the area and condition of stands of which are insufficient to ensure effective forestry, should be transferred, with the consent of the relevant local government to state ownership.

Regarding the private ownership of forests, the transfer of forests to private ownership from state and municipal is prohibited, and new forests

can appear only after granting forest status to existing self-seeding forests and through afforestation.

In our opinion, this plan on forest management will have a positive impact, as forest management on communal and private lands is not always effective, so the transfer of forests from communal to state ownership, those forest lands that are in poor condition, will help establish the stability of the forest industry.

References:

1. Forest Code of Ukraine of January 21, 1994, edited on February 8, 2006. № 3852-XII. *List of the Verkhovna Rada of Ukraine*. 2006. № 21. Art.170.
2. Sinyakevich I. M. National policy in forestry in the context of global environmental threats. *Economy of Ukraine: Political and Economic Journal*. 2012. № 1. Pp. 63–68.
3. Nosik V. V. Right of ownership of the land of the Ukrainian people: monography. K., 2006. 544 p.
4. On approval of the State Forest Management Strategy of Ukraine until 2035: Act of the Cabinet of Ministers of Ukraine of December 29, 2021 № 1777-r. *Official Gazette of Ukraine*. 2022. № 4. Art. 256

Ключові слова: ліс, лісова промисловість, лісове законодавство, воєнний стан, відтворення лісу.

Key words: forest, forest industry, forest legislation, martial law, forest reproduction.

KARAKHANIAN KARYNA

*National University “Odesa Law Academy”,
Assistant Professor of the Department of Agrarian,
Land and Environmental Law, PhD*

WORLD TENDENCIES OF HYDROGEN ENERGY DEVELOPMENT

Climate change, global warming, ozone depletion, environmental crisis... All of this without a doubt is not a complete list of challenges facing humanity that need to be solved as soon as possible to prevent global catastrophes. Climate security is a rather complex category, which depends on many factors, in particular, on achieving climate neutrality. Most of the world's leading countries have announced their intentions in this direction, and such leaders as the United States, the European Union, China, Japan, and South Korea have been the most successful in turning the slogan into reality. The economic activity of these countries is already characterized by the introduction of new methods and technologies, re-equipment and modernization of production, reduction of negative emissions into the atmosphere in order to prevent its pollution and the inevitable consequences.

This is greatly facilitated by the transition and full use of alternative fuels in various spheres of public life.

Given the above, the relevance of the research topic is beyond doubt, because hydrogen energy is a fairly new phenomenon in the global energy market, but its benefits are already obvious. Hydrogen, which can be produced from alternative energy sources, is a completely environmentally friendly energy source.

With a view to transforming Europe into a climate-neutral continent, improving the well-being of citizens, protecting biodiversity and greening the economy, the EU announced the European Green Course on 11 December in 2019. This document envisages a reduction in greenhouse gas emissions by at least 50 % by 2030 and up to 55 % compared to 1990 levels. The plan is to revise each existing law on its climate benefits, as well as to introduce new legislation that would facilitate and stimulate these transformations and innovations. Unlike a similar set of 10-year initiatives in the United States, the EU intends to reach a net zero in three decades. However, despite the somewhat slower pace, the European Green Course is not so much about climate policy as the green concept of economic modernization and economic growth, incentives to ensure human life in harmony with the planet and its resources.

Recent researches show that the use of fossil fuels leads to the release of up to 73 % of all greenhouse gases in the world. Priority in the direction of reform are the energy and transport sectors, which work mainly on coal, gas and oil. Thus, the tasks of the European Green Course will be facilitated by increasing the share of renewable energy sources, as well as the production of new generation energy carriers, in particular, hydrogen.

On July 10, 2020, the European Commission published a strategy according to which energy efficiency in production and consumption, as well as the achievement of decarbonisation of the latter are associated with increased hydrogen use in various sectors, including energy.

The benefits of hydrogen do not end there. It can also be used as a means of accumulating excess electricity from renewable sources when its production exceeds demand. It is a kind of battery. Yes, renewable energy sources are chaotic, they do not allow to use them constantly. On the one hand, when we need more electricity in winter, it is not produced: it is snowing, cold, no sun. Or the other hand, the heat, the sun is burning, a lot of electricity is produced, and consumption is lower. With the help of hydrogen, this energy can be accumulated.

Hydrogen can solve two problems at once – harmful emissions and the difficulty of «conserving» energy from renewable sources. According to researchers of this problem, excess electricity, which is not consumed immediately, can be used to produce hydrogen, which can be stored for years – in salt caves or gas storage facilities, as natural gas is currently stored. And when energy from renewable sources is not enough, you can use this hydrogen either to generate electricity or as gas.

From the very beginning of the European Green Course, EU countries have seen Ukraine as a reliable partner who shares the world's views and

concerns about today's global environmental change. Our country has actively participated in the use of alternative energy and began to modernize industries. However, the insidious war that began on February 24, 2022, stopped the implementation of these projects and plans. Today, the priority is to achieve the desired victory and rebuild the country, but on the basis of new European principles and values, the priority of which is the preservation of the natural environment.

Ключові слова: воднева енергія, альтернативні джерела енергії, відновлювана енергетика, природне середовище, сталий розвиток, екологічна безпека, Європейський зелений курс.

Key words: hydrogen energy, alternative energy sources, renewable energy, natural environment, sustainable development, environmental safety, European Green Course.

ГУМЕНЮК ВІТАЛІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ У СПРАВАХ ПРО ВІДВЕДЕННЯ БЕЗОПЛАТНО У ВЛАСНІСТЬ ЗЕМЕЛЬНОЇ ДІЛЯНКИ

Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. Право власності на землю гарантується. Це право набувається і реалізується громадянами, юридичними особами та державою виключно відповідно до закону (стаття 14 Основного Закону України) [1].

Набуття і реалізація права на землю встановлено у Розділі IV Земельного кодексу України [2].

Частиною першою статті 116 Земельного кодексу України передбачено, що громадяни та юридичні особи набувають права власності та права користування земельними ділянками із земель державної або комунальної власності за рішенням органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування в межах їх повноважень, визначених, зокрема, Земельним кодексом України.

Відповідно до частини другої указаної статті Земельного кодексу України набуття права на землю громадянами та юридичними особами здійснюється шляхом передачі земельних ділянок у власність або надання їх у користування.

За змістом частини третьої статті 116 Земельного кодексу України безоплатна передача земельних ділянок у власність громадян провадиться, зокрема, у разі одержання земельних ділянок із земель державної і комунальної власності в межах норм безоплатної приватизації, визначених Земельним кодексом України.

Порядок безоплатної приватизації земельних ділянок громадянами встановлений статтею 118 Земельного кодексу України.

Частиною шостою указаної статті Земельного кодексу України встановлено, що громадяни, зацікавлені в одержанні безоплатно у власність земельної ділянки із земель державної або комунальної власності для ведення фермерського господарства, ведення особистого селянського господарства, ведення садівництва, будівництва та обслуговування жилого будинку, господарських будівель і споруд (присадибної ділянки), індивідуального дачного будівництва, будівництва індивідуальних гаражів у межах норм безоплатної приватизації, подають клопотання до відповідного органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність відповідно до повноважень, визначених статтею 122 Земельного кодексу України.

Частина сьома статті 118 Земельного кодексу України встановлює вимоги, у відповідності до яких відповідний орган виконавчої влади або орган місцевого самоврядування, який передає земельні ділянки державної чи комунальної власності у власність відповідно до повноважень, визначених статтею 122 Земельного кодексу України, розглядає клопотання у місячний строк і дає дозвіл на розроблення проекту землеустрою щодо відведення земельної ділянки або надає мотивовану відмову у його наданні.

Таким чином, першим етапом для отримання земельної ділянки у власність безоплатно є надання клопотання про надання дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення безоплатно у власність земельної ділянки.

Було подано декілька адміністративних позовів у зазначених справах, а також заяви про забезпечення вказаного позову про заборону вчиняти будь-які дії у межах безкоштовної приватизації іншими особами стосовно бажаної земельної ділянки.

Наразі звертаю увагу на питання забезпечення позову у вказаних справах, оскільки, наприклад, ухвалою Київського окружного адміністративного суду від 12 жовтня 2020 року у справі № 320/9496/20 відмовлено у задоволенні заяви особи, яка подавала адміністративний позов [3], водночас рішенням Київського окружного адміністративного суду від 22 квітня 2021 року у справі № 320/9496/20 адміністративний позов задоволено повністю. Визнано протиправним та скасовано рішення органу місцевого самоврядування про відмову у наданні дозволу на розроблення проекту землеустрою щодо відведення безоплатно у власність земельної ділянки; зобов'язано орган місцевого самоврядування надати дозвіл на розроблення проекту землеустрою щодо відведення безоплатно у власність земельної ділянки у місячний строк з дня набрання судовим рішенням законної сили [4]. Зазначене рішення суду першої інстанції у даній справі залишено без змін постановою Шостого апеляційного адміністративного суду від 26 липня 2021 року, залишивши апеляційну скаргу на таке рішення Київського окружного адміністративного суду скаргника без задоволення [5].

Орган місцевого самоврядування на підставі вказаних судових рішень надав дозвіл на розроблення проекту землеустрою щодо відведення безоплатно у власність земельної ділянки у місячний строк з дня набрання судовим рішенням законної сили.

Разом з тим, у період до дня набрання судовим рішенням законної сили бажана земельна ділянка, не зважаючи на судові справи, відповідно до порталу Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр) [6] все-таки передана у власність іншому громадянину.

Передбачаючи можливі наслідки навіть у випадку задоволення адміністративного позову, що й відбулося, саме з цих підстав одночасно з адміністративним позовом надано заяву про забезпечення вказаного позову про заборону вчиняти будь-які дії у межах безкоштовної приватизації іншими особами стосовно бажаної земельної ділянки.

Відмовляючи у задоволенні даної заяви про забезпечення позову суд першої інстанції посилався на правову позицію Європейського суду з прав людини, викладеної в рішенні від 15.11.2007 по справі «Бендерський проти України» [7], де судові рішення мають в достатній мірі висвітлювати мотиви, на яких вони базуються.

У справі «Беелер проти Італії» [8] Європейський суд з прав людини зазначив, що будь-яке втручання органу влади у захищене право не суперечитиме загальній нормі, викладеній у першому реченні частини першої статті 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, лише якщо забезпечено «справедливий баланс» між загальним інтересом суспільства та вимогам захисту основоположних прав конкретної особи. Питання щодо того, чи було забезпечено такий справедливий баланс, стає актуальним лише після того, як встановлено, що відповідне втручання задовольнило вимогу законності і не було свавільним.

Крім того, у рішенні від 09.01.2007 у справі «Інтерсплав» проти України» [9] суд наголосив, що втручання має бути пропорційним та не становити надмірного тягара, іншими словами воно має забезпечувати «справедливий баланс» між інтересами особи і суспільства.

За висновком суду, можливість вчинення відповідачем будь-яких дій у межах безкоштовної приватизації іншими особами стосовно бажаної земельної ділянки є припущеннями позивача та не є достатньою підставою для вжиття заходів забезпечення позову, оскільки дії відповідача, як суб'єкта земельних відносин, щодо розпорядження земельними ділянками не суперечать законодавству, а вжиття заходів забезпечення позову шляхом заборони відповідачу вчиняти будь-які дії стосовно бажаної позивачем земельної ділянки не повинно ставити позивача у завідомо вигідніше становище в порівнянні з іншими особами, які мають інтерес щодо отримання безкоштовно у власність тієї ж земельної ділянки, що й позивач.

Враховуючи пройдений шлях (починаючи з 2020 року та до дня набрання судовим рішенням законної сили у 2021 році) та передбачивши ймовірні наслідки при реалізації конституційних прав громадянина

України, надавши заяву про забезпечення позову, задля проходження першого етапу для отримання дозволу на розроблення проекту землеустрою, полягає питання у необхідності законодавцю передбачити та застосовувати нові механізми для отримання безоплатно у власність земельної ділянки.

Список використаних джерел:

1. Конституція України, 28.06.1996 № 254к/96-ВР. Посилання: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Земельний кодекс України, 25.10.2001 № 2768-ІІІ. Посилання: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14/ed20220526>
3. Ухвала Київського окружного адміністративного суду від 12 жовтня 2020 року про відмову в забезпеченні позову у справі № 320/9496/20. Єдиний державний реєстр судових рішень: <https://reyestr.court.gov.ua/>
4. Рішення Київського окружного адміністративного суду від 22 квітня 2021 року у справі № 320/9496/20. Єдиний державний реєстр судових рішень: <https://reyestr.court.gov.ua/>
5. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 26 липня 2021 року у справі № 320/9496/20. Єдиний державний реєстр судових рішень: <https://reyestr.court.gov.ua/>
6. Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (Держгеокадастр). Посилання: <https://land.gov.ua/>
7. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Бендерський проти України» (Заява № 22750/02). Посилання: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_313
8. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Беєлер проти Італії». Посилання: <https://ips.ligazakon.net/document/SO2462>
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Інтерсплав проти України». Посилання: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_194

Ключові слова: конституційні права громадянина на землю, право власності на землю, безоплатна передача земельних ділянок у власність відповідно до Земельного кодексу України, ухвала та рішення адміністративного суду першої інстанції, постанова адміністративного суду апеляційної інстанції, рішення Європейського суду з прав людини.

Key words: constitutional rights of a citizen to land, land ownership, free transfer of land ownership in accordance with the Land Code of Ukraine, decisions and decisions of the Administrative Court of First Instance, decision of the Administrative Court of Appeal, decision of the European Court of Human Rights.

БОРДЕНЮК ОЛЬГА ВАСИЛІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри цивільно-правових дисциплін
Чернівецького юридичного інституту, кандидат юридичних наук*

НОРМАТИВНА ГРОШОВА ОЦІНКА ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

На сьогоднішній день в Україні йде процес формування ринку земель сільськогосподарського призначення. В умовах відсутності прозорості земельного ринку у господарюючих суб'єктів існує об'єктивна потреба у достовірній вартісній оцінці.

Якісно проведена оцінка дає державі не тільки об'єктивну інформацію про якісний та кількісний склад земель сільськогосподарського призначення, а й сприяє захисту законних інтересів держави та інших суб'єктів правовідносин у питаннях інформаційного забезпечення оподаткування й ринку землі.

Оцінка земель проводиться для порівняльного аналізу і прогнозу ефективності використання землі як природного ресурсу та основного засобу виробництва, а також при здійсненні цивільно-правових угод, для визначення розміру земельного податку, втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, справляння державного мита та в інших випадках, визначених законодавством України.

Нормативна грошова оцінка земельних ділянок відповідно до ст. 5 Закону України «Про оцінку земель» використовується для визначення розміру земельного податку, державного мита при міні, спадкуванні та даруванні земельних ділянок, орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва, а також при розробці показників та механізмів економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель. Нормативна грошова оцінка земельних ділянок, розташованих у межах населених пунктів незалежно від їхнього цільового призначення та ділянок сільськогосподарського призначення, розташованих за межами населених пунктів, проводиться не рідше ніж один раз на 5–7 років, а земельних ділянок несільськогосподарського призначення, розташованих за межами населених пунктів, – не рідше ніж один раз на 7–10 років [1].

Нормативна грошова оцінка земель в Україні з середини 1990-х років використовується як база для справляння земельного податку, орендної плати за земельні ділянки державної та комунальної власності, єдиного податку 4 групи тощо. Звичайно, обсяг фактично сплаченої плати за землю залежить не лише від нормативної грошової оцінки земельних ділянок, але й від ставок земельного податку, що встановлюються органами місцевого самоврядування на територіях громад, а також ставок орендної плати, що фіксується у договорах оренди, проте

беззаперечним залишається факт, що нормативна грошова оцінка залишається одним із найважливіших інструментів економічного регулювання земельних відносин в Україні. З цього періоду України історично склалися три окремі методичні підходи до проведення нормативної грошової оцінки земель, а саме: нормативна грошова оцінка земель населених пунктів (постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р. № 213); нормативна грошова оцінка земель несільськогосподарського призначення за межами населених пунктів (постанова Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. № 1278); нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення (постанова Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2016 р. № 831) [2].

Залежно від мети та методів проведення існують наступні види оцінки землі: бонітування ґрунтів, економічна оцінка земель та грошова оцінка земельних ділянок.

Бонітування ґрунтів є складовою державного земельного кадастру та основою проведення економічної оцінки сільськогосподарських угідь і враховуються при визначенні екологічної придатності ґрунтів для вирощування сільськогосподарських культур, а також втрат сільськогосподарського та лісогосподарського виробництва.

Незважаючи на те, що Законом України «Про оцінку земель» бонітування ґрунтів має проводитись не рідше ніж один раз на 7 років, останній раз воно було проведене у 1993 р.

Відповідно до ст. 200 Земельного кодексу України економічна оцінка земель – це оцінка землі як природного ресурсу і засобу виробництва в сільському і лісовому господарстві та як просторового базису в суспільному виробництві за показниками, що характеризують продуктивність земель, ефективність їх використання та дохідність з одиниці площі. Вона проводиться для порівняльного аналізу ефективності їх використання, а дані економічної оцінки земель є основою грошової оцінки земельної ділянки різного цільового призначення. Економічна оцінка земель визначається в умовних кадастрових гектарах або у грошовому виразі [3].

Останній раз нормативну грошову оцінку сільськогосподарських угідь було проведено у 1995 р. відповідно до Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів.

Правильна оцінка земельних ділянок під сільськогосподарськими угіддями дуже важлива не тільки для сільського господарства, а й для економіки України в цілому, оскільки вона розглядає її і як засіб виробництва, і як джерело доходів, і, відповідно, повинна враховувати не тільки природні, але й економічні фактори.

У зарубіжній практиці накопичено великий досвід економічної оцінки землі.

У Швеції для оцінки сільськогосподарських земель застосовують наступний алгоритм: якщо несільськогосподарські землі оцінюють за

ринковою вартістю, то сільськогосподарські – по капіталізації чистого прибутку, причому перед цим проводиться агрокліматична оцінка.

З метою виявлення найбільш продуктивних земель, в процесі сільськогосподарського використання яких можна отримати певний дохід, у США практикується проведення економічної класифікації земель. Загальною метою економічної класифікації земель є виявлення ступеня придатності земель для сільськогосподарського використання.

Класифікація зазвичай проводиться на рівні округів, і результатом її є виділення ареалів земель, використання яких є раціональним і необхідним для розвитку сільського господарства штату в цілому.

З економічною класифікацією тісно пов'язана проблема економічної оцінки земель. Основний принцип економічної оцінки в США полягає у визначенні ступеня впливу окремих ґрунтових різниць на величину доходу від вирощування сільськогосподарських культур.

Світовий досвід свідчить, що у більшості розвинутих країн світу простежується тенденція до розгляду землі і поліпшень як цілісного об'єкту оподаткування та оцінки, що забезпечує принципи ефективності та справедливості (на відміну від України, де оцінка та оподаткування здійснюється окремо по землі та поліпшенням). Об'єкти сільської, приміської або міської нерухомості оподатковують на рівній основі – за їх ринковою вартістю, яка відображає відносну цінність різних типів нерухомості.

На ринкову ціну землі впливають такі фактори: фізичні характеристики ґрунту, клімат, продуктивність діяльності землекористувачів, наявність інфраструктурних об'єктів, регіональні сценарії розвитку, інвестиційні вкладення [4].

Подальша еволюція положень щодо удосконалення нормативної грошової оцінки земель спостерігається в Постанові Кабінету Міністрів України від 03 листопада 2021 р. № 1147 «Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок» [5].

Нова методика є значно простішою у застосуванні, ніж попередні, та не допускає неоднозначних тлумачень. Оцінка проводитиметься одразу на всю територію новоутвореної громади, а оцінюватимуться одразу всі землі. Результати оцінки вноситимуться до геоінформаційної системи Державного земельного кадастру, що дозволить потім швидко надавати оціночну інформацію усім зацікавленим особам.

Відтепер НГО земельних ділянок визначається так: площа земельної ділянки, що підлягає оцінці, множиться на норматив капіталізованого рентного доходу на одиницю площі та коефіцієнти, які враховують:

- розташування громади в межах зони впливу великих міст;
- курортно – рекреаційне значення населених пунктів;
- розташування громади в межах зон радіаційного забруднення;
- місце розташування;
- цільове призначення земельної ділянки;
- особливості використання земельної ділянки;
- індексацию оцінки земель.

Варто зазначити, що нова методика однозначно потрібна. Проте, цілком ймовірно, що окремі показники можуть бути скориговані.

Список використаних джерел:

1. Про оцінку земель: Закон України від 11.12.2003 № 1378-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#Text>
2. Нова методика нормативної грошової оцінки земель: ключові зміни. URL: <https://agropolit.com/blog/490-nova-metodika-normativnoyi-groshovoyi-otsinki-zemel-klyuchovi-zmini>
3. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III// Голос України. – 2001. – № 217. – 20 лист.
4. Reydon B. P., Agurto Plata L. E., Sparovek G., Burstein Goldszmidt R. G. and Telles T. S. (2014), Determination and forecast of agricultural land prices. Nova Economia, vol. 24, no. 2, pp. 389–408. URL: <https://www.scielo.br/j/neco/a/SzsPnLwPB7pjK9RpXfcWW7y/?lang=en>
5. Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земельних ділянок: Постанова Кабінету Міністрів України від 03 листопада 2021 р. № 1147. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-metodiki-normativnoyi-groshovoyi-otsinki-zemelnih-dilyanok-1147-031121>

Ключові слова: оцінка земель, сільськогосподарські угіддя, землі сільськогосподарського призначення, економічна оцінка, грошова оцінка земель.

Key words: land valuation, agricultural lands, agricultural lands, economic valuation, monetary valuation of lands.

ВЕРГЕЛЕС ОЛЕКСАНДРА АНАТОЛІЙВНА

Юридична компанія «Міллер», помічниця адвоката

МЕДІАЦІЯ ЯК ПОЗАЮРИСДИКЦІЙНИЙ СПОСІБ ВИРІШЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ СПОРІВ

*«Не заохочуйте судові позови.
Переконайте своїх сусідів у компромісі в будь-якому випадку.
Покажіть їм, як номінальний переможець найчастіше програє
гонорари адвокатам та втрачає час».*

Абрахам Лінкольн [1]

В переважній більшості демократичних держав існуючі судові системи не дозволяють порівняно швидко та недорого вирішити правові спори. Про цю проблему відомо давно, саме тому десятиліттями активно розвиваються альтернативні способи вирішення спорів. В Україні

все ще існує загальна традиція звернення до суду для вирішення будь-яких, навіть незначних, суперечок. Саме тому українська правова спільнота активно працює над тим, щоб розвивалися позаюрисдикційні напрямки вирішення питань порушення прав. Науковиця Л. Лейба зазначала, що для захисту земельних прав вирізняють юрисдикційну(що включає суд та інші органи влади) та неюрисдикційну форми захисту. Друга форма захисту дозволяє особі самостійно, власними діями захистити свої земельні права без звернення до суб'єктів публічного адміністрування [2, с. 454].

Медіація є одним з таких способів, і в результаті багаторічних очікувань було прийнято Закон України «Про медіацію» 16 листопада 2021 року. Завдяки цьому нормативно-правовому акту медіатори та учасники спорів отримали законодавче регулювання цієї процедури, що дозволило полегшити роботу судів та популяризувати медіацію. На користь цього свідчить також те, що через зупинку роботи Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, яка відповідає за призначення суддів, зараз не вистачає 30 % суддів. Окрім цього судді самі звільняються через нестабільність законодавства та відтік кадрів судового апарату. Все це збільшує навантаження на судову систему та збільшує строк розгляду справ, що врешті негативно сприймається безпосередніми учасниками судових процесів [3].

Слово «медіація» має латинське походження – «mediatio», що означає посередництво. В сучасному вигляді медіація почала набирати популярності у 2 половині XX ст. у країнах з англосаксонською системою права. Звідти вона почала поширюватися і в інші країни [4, с. 39].

Згідно з п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіацію», медіація – це позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора або декількох медіаторів намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт шляхом переговорів [5]. На думку Н.А. Мазаракі, медіація є таким альтернативним способом вирішення спорів, що, по-перше, демонструє високий рівень правової культури населення певної держави, по-друге, це інструмент, що дозволяє вирішити спір зручним способом для учасників спору(вихід із ситуації пропонують самі сторони за посередництва медіатора), проте в правовій площині із застосуванням основоположних правових принципів: верховенства права, законності, добросовісності [6, с. 5].

Закон щодо регулювання медіації надає багато переваг для тих, хто хоче швидко вирішити спір, що серед іншого включає: 1. пільги для судових зборів. Сторони медіації у разі укладення угоди за результатами медіації до прийняття рішення у справі судом першої інстанції, апеляційної, касаційної інстанції можуть повернути з державного бюджету 60 відсотків судового збору, сплаченого при поданні позову та у разі перегляду справи в апеляційній або касаційній інстанціях; 2. укладення договору за результатами медіації та строків його виконання, що виключає необхідність залучення Державної виконавчої служби або приватних виконавців. Наслідки невиконання договору

регулюється положеннями цивільного законодавства про порушення зобов'язання; 3.зупинення провадження на період проведення медіації до 90 днів(у цивільному та господарському судочинствах), про що суд постановляє ухвалу, яка дає учасникам гарантії, що у разі відсутності успіху, вони можуть повернутися до судового вирішення конфлікту.

Такі нововведення будуть особливо корисними для учасників земельних відносин. Разом із затвердженням закону було внесено зміни до Земельного кодексу України, зокрема, додано нову статтю 158¹, яка зазначає, що земельний спір може бути врегульовано шляхом медіації. Органи місцевого самоврядування та суд сприяють примиренню сторін земельного спору. Окрім цього, зазначено, що договір про проведення медіації та угода за результатами медіації у земельних спорах укладаються в письмовій формі. Якщо сторони не виконують або чи виконують неналежним чином договір, що був укладений за результатами медіації, сторони мають право звернутися для розгляду земельного спору до органів, що вирішують земельні спори [7].

На думку юристки Д. Бусуйок, у земельних спорах, як і будь-яких інших, є важливим психологічний аспект, що означає, що незважаючи на причини спору, кожна сторона має свій погляд на проблемну ситуацію, що склалася. Разом з тим суд, незважаючи на можливість вирішення спору саме в правовому полі, не може допомогти сторонам вирішити моральний конфлікт між собою. Цей фактор є досить важливим, адже зазвичай спори щодо землі відбуваються між близькими людьми або ж сусідами. Медіація – це інструмент, що діє у двох напрямках: юридичному та психологічному. Він дозволяє сторонам самостійно досягнути вирішення та, за словами науковиці: «Творчо пристосуватися до життєвих обставин, які склалися» [8, с. 201].

І. Настіна зазначала, що в науці земельного права розрізняють три групи земельних спорів: 1)власне земельні спори(наприклад, визначення межі земельної ділянки); 2) майнові спори, пов'язані із землею(визнання права власності на земельну ділянку); 3) оскарження рішень і дій органів влади щодо регулювання земельних відносин [9, с. 3].

Науковець Д. Федчишин зазначав, що через надзвичайну важливість землі як природного ресурсу, та різноманітності відносин, що можуть виникнути щодо земельних ділянок, медіація є доволі ефективним інструментом, яка може використовуватися у спорах щодо: усунення перешкод у здійсненні права користування та розпоряджання земельною ділянкою, витребуванні майно від особи, яка незаконно, без відповідної правової підстави заволоділа ним, договору оренди, встановлення сервітуту і т. ін. [10, с. 215].

Медіація – це сучасний та дієвий інструмент, що дозволяє швидко та відносно недорого вирішувати спори, що виникають між учасниками земельних відносин. Завдяки прийнятому закону, буде активно розвиватися ринок послуг медіаторів, що врешті зробить цей альтернативний спосіб вирішення спорів доступнішим та дасть можливість обрати спеціаліста за будь-яким спрямуванням та ціною. Врешті це буде спри-

яти кращому захисту прав людей, що є актуальним завданням для України нині.

Список використаних джерел:

1. Abraham Lincoln: Master of Conflict Resolution [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.hillerlaw.com/blog/iizxvdx714hg2safkpnmdaj77cukxv>
2. Грекова О. О., Зозуля А. О. Медіація як альтернативна процедура вирішення земельних спорів: вітчизняний та зарубіжний досвід [Електронний ресурс] / О. О. Грекова, А. О. Зозуля // Молодий вчений. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2020/4/95.pdf>
3. Кадровий дефіцит є однією з наріжних проблем судової системи, – Болотін [Електронний ресурс]. – 2021. – Режим доступу до ресурсу: <https://sud.ua/ru/news/sud-info/213299-kadrovyy-defitsit-ye-odniyeyu-z-narizhnikh-problem-sudovoyi-sistemi-bolotin>
4. Середа О. Г. Медіація (посередництво) як альтернативний спосіб вирішення трудового спору [Електронний ресурс] / О. Г. Середа. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/2017/06/Sereda18.pdf>
5. Закон України «Про медіацію» [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
6. Мазаракі Н. А. Медіація в Україні: теорія та практика [Електронний ресурс] / Н. А. Мазаракі // Інститут законодавства Верховної Ради України. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://knute.edu.ua/file/MjlxNw==/01ffc81126fede4df411eb651af38c1.pdf>
7. Земельний кодекс України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>.
8. Бусуйок Д. В. Правові засади медіації як альтернативного способу вирішення земельних конфліктів [Електронний ресурс] / Д. В. Бусуйок // Часопис Київського університету права. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILEA=&2_S21STR=Chkup_2019_1_42
9. Настіна О. І. Медіація як альтернативний та ефективний спосіб вирішення межових земельних спорів [Електронний ресурс] / О. І. Настін – Режим доступу до ресурсу: http://rep.btsau.edu.ua/bitstream/BNAU/2999/1/Mediatsia_yak_efekt.pdf
10. Федчишин Д. Медіація як альтернативний спосіб захисту прав на землю [Електронний ресурс] / Д. Федчишин // Публічне право. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/31/25.pdf>

Ключові слова: земельні спори, земельна ділянка, зміни земельного законодавства, медіація, альтернативні способи вирішення спорів.

Key words: land dispute, land parcel, amendments to land legislation, mediation, alternative dispute resolution.

ГОРУН ЮРІЙ ВАЛЕРІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права*

РЕАЛІЗАЦІЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Починаючи з 24 лютого 2022 року на всій території України було запроваджено воєнний стан у зв'язку з агресією з боку Російської Федерації [1; 2]. Запровадження воєнного стану докорінно змінило порядок реалізації земельних правовідносин в нашій державі. Як встановлено Конституцією України, земля є основним багатством нашої держави та належить Українському народові та кожному громадянину гарантується право на землю (статті 13–14) [3]. Право власності на землю є непорушним правом, яке встановлено Основним законом, проте у разі запровадження воєнного стану певні права, а також реалізація таких прав можуть бути обмежені на час дії воєнного стану.

Війна поставила нові виклики перед законодавцем щодо забезпечення реалізації прав на землю на час дії воєнного стану. Так, починаючи з 24.02.2022 року було зупинено роботу онлайн ресурсу – Публічна кадастрова карта. Окрім цього було заборонено здійснювати будь-які операції, що стосуються продажу нерухомого майна, у тому числі і земельних ділянок, а також була обмежена можливість отримувати відомості з Державного земельного кадастру (далі в тексті – ДЗК).

Підставою для припинення відповідних послуг (перегляд інформації про земельну ділянку, отримання відомостей із ДЗК) є уразливість роботи відповідних сервісів в умовах здійснення певних кібератак на відповідні ресурси, держателем яких є держава. Окрім цього через вторгнення країни агресори певні території України стали тимчасово окупованими, що також потребує здійснення правового регулювання статуту земель, земельних ділянок у період такої окупації.

Першим законодавчим актом в умовах воєнного стану, що стосувався земельних правовідносин був Закон України від 15.03.2022 року № 2120-IX «Про внесення змін до Податкового кодексу України (далі в тексті – ПК України) та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану», яким у період з 1 березня 2022 року по 31 грудня року, наступного за роком, у якому припинено або скасовано воєнний, надзвичайний стан було скасовано плату за землю [4]. При цьому для такого скасування земельна ділянка повинна бути розташована на території, де ведуться чи велись активні бойові дії, або ж вона окупована чи вилучена для розміщення об'єктів захисної інфраструктури. Але і тут є певні проблеми із реалізацією такого права, адже перелік територій, де ведуться активні бойові, дії затверджується КМУ, а станом на 02.06.2022 року такий перелік ще не затверджено, а отже

і плата за землю повинна здійснюватися у відповідності до ПК України (хоча штрафи та пеню за несвоєчасну оплату скасовано).

Для врегулювання основного пулу проблем, які виникли у наслідок запровадження воєнного стану в сфері земельних відносин, Верховною Радою було прийнято Закон України від 24.03.2022 року № 2145-IX «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» (надалі – Закон № 2145-IX), яким було змінено порядок регулювання земельних правовідносин в умовах повномасштабної війни [5]. Так, відповідно до Закону № 2145-IX на час дії воєнного стану земельні правовідносини регулюються із певними особливостями, а саме 1) автоматично продовжено строк дії всіх видів користування земельними ділянками, строк яких закінчувався у період воєнного стану; 2) дозволено передавати земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва в оренду без проведення земельних аукціонів; 3) договори оренди земельних ділянок укладаються лише в електронній формі та не підлягають реєстрації у порядку встановленим законодавством, натомість такі договори повинні реєструватися у спеціальних книгах, форма яких затверджується компетентними органами; 4) дозволено передачу орендованих земельних ділянок сільськогосподарського виробництва в суборенду для здійснення посівної.

Законом № 2145-IX було здійснено певну консервацію земельних правовідносин, але в більшій частині відповідний закон мав на меті забезпечення проведення посівної компанії 2022 року.

Поштовхом для можливої часткової розконсервації земельних правовідносин стало прийняття Кабінетом Міністрів України Постанови від 19.04.2022 року № 480 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану», відповідної до якої було дозволено продаж/купівлю нерухомого майна та проведення відповідних угод відчуження з певними особливостями [6]. Проте для здійснення угод, що стосуються земельних ділянок (у тому числі і нерухомого майна, що розташоване на земельних ділянках), нотаріусам необхідно отримувати відомості із ДЗК, хоча такий доступ їм наданий не був. Тобто виникла певна дилема, відповідно до якої продаж земельної ділянки не заборонений, проте і не може бути здійснений без порушення порядку вчинення нотаріальних дій. Для вирішення відповідної проблеми Нотаріальна палата України звернулась до Держгеокадастру із проханням відновити взаємодії систем реєстру нерухомого майна та систем ДЗК, надати доступ нотаріусам до відповідних електронних сервісів ДЗК. Проте відповідний доступ наданий не був і здійснення угод, що стосуються земельних правовідносин, наразі неможливо.

07 травня 2022 року Кабінетом Міністрів України було прийнято Постанову № 564 «Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану», відповідно до якої нотаріусам було дозволено отримувати відомості з державного

земельного кадастру для забезпечення проведення угод щодо відчуження земельних ділянок [7]. Тобто КМУ фактично розблокував процес продажу земельних ділянок, проте вищезазначеною постановою було також і закріплено те, що зміни відомостей про земельну ділянку не вносяться до кадастрової карти.

Ще однією подією, що стосується регулювання земельних правовідносин в умовах воєнного стану, є прийняття Верховною Радою 12.05.2022 року законопроекту № 7289 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» (надалі – законопроект № 7289), який ще не підписаний Президентом України [8]. Законопроект № 7289, у разі його підписання Президентом, на думку автора може розконсервувати земельні правовідносини, адже ключовими його особливостями є офіційне закріплення можливості відновлення Державного земельного кадастру центральним органом, що забезпечує формування державної політики у сфері земельних відносин.

Отже, на підставі вищезазначеного можна зробити висновок, що наразі земельні правовідносини є досить обмеженими та в більшості випадків спрямовані для нагального вирішення проблем, які наразі постають у нашій державі. Проте встановлені зміни дещо гальмують процес розвитку земельних правовідносин. Для більш-менш повноцінного запуску земельних правовідносин необхідно дозволити передачу земельних ділянок у власність із земель державної та комунальної власності (на територіях, де не ведуться активні бойові дії), дозволити виготовляти та реєструвати проекти землеустрою щодо відведення земельних ділянок та їх передачі в оренду чи власність на територіях, де також не ведуться активні бойові дії. Відповідні послаблення дозволять частково запустити земельні правовідносини, які де-факто є замороженими.

Список використаних джерел:

1. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022 / Президент України. URL: <http://surl.li/bnmzpr> (дата звернення: 02.06.2022).
2. Про затвердження Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» : Закон України від 24.02.2022 р. № 2102-IX / Верховна Рада України. URL: <http://surl.li/ccssz> (дата звернення: 02.06.2022).
3. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану : Закон України від 15.03.2022 р. № 2120-IX / Верховна Рада України. URL: <http://surl.li/bspgr> (дата звернення: 02.06.2022).
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного

стану : Закон України від 24.03.2022 р. № 2145-IX / Верховна Рада України. URL: <http://surl.li/cauyfz> (дата звернення: 02.06.2022).

6. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.2022 р. № 480 / Кабінет Міністрів України. URL: <http://surl.li/bxjrt> (дата звернення: 02.06.2022).
7. Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.2022 р. № 564 / Кабінет Міністрів України. URL: <http://surl.li/ccxqg> (дата звернення: 02.06.2022).
8. Проект Закону № 7289 від 15.04.2022 р. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану. Сайт Верховної Ради України. URL: <http://surl.li/ccstn> (дата звернення: 02.06.2022).

Ключові слова: земельне право, воєнний стан, земельні правовідносини, земельний кадастр.

Key words: land law, martial law, land relations, land cadastre.

ПРАЧУК ОЛЬГА ІГОРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права*

ОКРЕМІ ПРОЦЕДУРНІ ПИТАННЯ РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, вперше за усю історію незалежності держави, Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 введений особливий правовий режим воєнного стану на усій території України. Війна торкнулася усіх сфер суспільних відносин у країні, зокрема, і земельно-правових. Відповідно до положень чинного законодавства України земля визнається особливим об'єктом цивільно-правових відносин, що перебуває під особливою охороною держави. Правове регулювання земельних відносин забезпечує стабільність та безпеку економічної, продовольчої сфер суспільства, стає функціонування усієї країни в цілому. Питання належного забезпечення земельних відносин під час війни відіграє на сьогодні значну роль.

Зважаючи на важливість такого об'єкта цивільно-правових відносин як земля, законодавець встановив особливий порядок набуття та юридичного оформлення прав на землю. Проте, враховуючи нові умови суспільного життя такий порядок потребує належного коригування з метою створення необхідних умов для його життєдіяльності в умовах сьогодення, а також забезпечення захисту прав держави, фізичних та

юридичних осіб в умовах воєнного стану. Так, на виконання зазначеної мети прийнято певні нормативно-правові акти, основними серед них є Закони України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» від 24 березня 2022 року № 2145-IX [1] та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану» від 12 травня 2022 року № 2247-IX [2]. Зазначені нормативні документи визначають особливості регулювання земельних відносин, а саме володіння, користування та розпорядження землею на час війни.

Відповідно до положень Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» виключно державна реєстрація прав тягне за собою виникнення права власності та інших прав на земельну та іншу нерухомість [3]. Згідно зі ст. 125 Земельного кодексу України (далі – ЗК України) право власності на земельну ділянку, а також право постійного користування та право оренди земельної ділянки виникають з моменту державної реєстрації цих прав. Стаття 79¹ ЗК України встановлює, що земельна ділянка може бути об'єктом цивільних прав виключно з моменту її формування та державної реєстрації права власності на неї.

В умовах відсутності доступу практично до усіх електронних державних реєстрів законодавцем передбачено особливий спрощений порядок оформлення договорів про використання земель. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» введено державну реєстрацію договорів про використання земель. Введений законодавцем особливий порядок оформлення договорів оренди земель сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, які передаються в оренду органами влади, передбачає виникнення права оренди землі за договорами оренди з моменту державної реєстрації відповідних договорів. Уповноваженими суб'єктами на проведення державної реєстрації договорів оренди земельних ділянок закон визначає районні військові адміністрації. При цьому, установлений порядок реєстрації конкретного договору оренди не передбачає внесення відповідних змін до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Державна реєстрація договорів в умовах воєнного стану здійснюється у спеціальній Книзі реєстрації землеволодінь і землекористувань. При цьому, зазначена Книга повинна бути передана до Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру протягом 1 місяця з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні або у відповідних окремих її місцевостях.

Державна реєстрація договору здійснюється за заявою орендодавця, яка складається в електронній формі та надсилається електронною поштою. До такої заяви додаються примірник зазначеного договору, а також засвідчені орендодавцем копії документів, що посвідчують право постійного користування, емфітевзису тощо. Державна реєстра-

ція договору оренди або надання вмотивованої відмови у державній реєстрації здійснюється протягом п'яти робочих днів з дня подання заяви. Підставою для відмови у державній реєстрації визначається лише невідповідність поданих документів закону [1].

Досить важливим нововведенням зазначеного Закону стало автоматичне продовження договорів земель сільськогосподарського призначення, термін дії яких закінчився після введення воєнного стану в Україні, на один рік. Такі договори автоматично пролонгуються без волевиявлення сторін договору і без внесення відомостей про поновлення договору до Державного реєстру речових прав. Безперечно, дане положення, є необхідним та важливим в умовах військової агресії, однак у літературі викликає чимало дискусій. Так, на думку вчених, такі зміни призвели до появи нових проблем, зокрема: автоматичне поновлення застосовується не до всіх договорів та почало діяти з 07 квітня 2022 року; виникає питання яким чином можна підтвердити автоматичне поновлення; проблемою є співвідношення припинення договорів оренди з передачею земельних ділянок в користування іншим особам на 1 рік; проблемним є обрахунок нормативної грошової оцінки та сплата оренди більше 8 % від цієї суми [4].

Враховуючи те, що з початку повномасштабної агресії, для забезпечення інформаційної безпеки держави, роботу всіх інформаційних систем було призупинено, функціонування ринку землі фактично звелось до нуля. Проте, на сьогодні здійснюються заходи щодо належного відновлення функціонування реєстрів у нових умовах особливого правового порядку. Так, постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану» від 19 квітня 2022 року № 480 [5], з певними особливостями відновлено роботу Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Зокрема, посвідчувати певні договори, до яких належать і договори купівлі-продажу земельних ділянок, дозволено виключно тим нотаріусам, яких включено до затвердженого Міністерством юстиції України Переліку нотаріусів. Реєстрацію речових прав на нерухоме майно відповідно до положень зазначеної постанови, здійснюють, окрім нотаріусів, що увійшли до Переліку нотаріусів, також визначені Міністерством державні реєстратори.

Особливі умови ведення Державного земельного кадастру в умовах війни визначила Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану» від 7 травня 2022 року № 564 [6]. Згідно з положеннями Постанови припиняється доступ користувачів до Державного земельного кадастру відповідно до переліку, що визначається з урахуванням адміністративно-територіальних одиниць і розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій, або які перебувають у тимчасовій окупації тощо. Перелік таких користувачів, доступ до Державного земельного кадастру яких повинен бути припинений, затверджується

Державною службою з питань геодезії, картографії і кадастру за погодженням з Міністерством аграрної політики та продовольства.

В умовах воєнного стану в Україні, зазначена Постанова покликана забезпечити захист прав держави, фізичних та юридичних осіб, визначення особливостей ведення Державного земельного кадастру. Так, зокрема, передбачено деякі особливості доступу до Державного земельного кадастру, а саме щодо визначення обмеженого кола суб'єктів, які мають право внесення відомостей (змін до відомостей) до Державного земельного кадастру; щодо порядку надання доступу до Державного земельного кадастру користувачам; особливостей надання окремих відомостей/витягів з Державного земельного кадастру; порядку оприлюднення відомостей Державного земельного кадастру.

Таким чином, для забезпечення безпеки правових відносин в умовах війни необхідним є стале та гнучке правове регулювання земельних відносин, що повинно передбачати як спрощені процедури здійснення та оформлення низки правових дій, так і відповідні обмеження. Враховуючи умови воєнного стану перед законодавцем стоїть обов'язок у створенні «життєздатного» правового порядку земельних відносин, який відповідатиме усім викликам особливого правового режиму. Вбачається, що пріоритетним є забезпечення належного контролю, мінімізація кількості зловживань та порушень земельних прав, які мають властивість суттєво збільшуватися в умовах воєнного стану.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану: Закон України від 24 березня 2022 року № 2145-IX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#Text>
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 12 травня 2022 року № 2247-IX [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2247-20#Text>
3. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України № 1952-IV від 01 липня 2004 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>
4. Новіков І. Автоматичне поновлення та фіксований курс оренди: як укладати земельні договори в умовах воєнного стану? / І. Новіков // Закон та Бізнес. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zib.com.ua/ua/151506.html>
5. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо діяльності нотаріусів та функціонування єдиних та державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції, в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України № 480 від 19 квітня 2022 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/480-2022-%D0%BF#Text>
6. Деякі питання ведення та функціонування Державного земельного кадастру в умовах воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України

№ 564 від 07 травня 2022 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-vedennya-ta-funkcionuvannya-derzhavnogo-zemelnogo-kadastru-v-umovah-voyennogo-s564-070522>

Ключові слова: земельно-правові відносини, земля, державна реєстрація прав, правовий режим воєнного стану.

Key words: land-legal relations, land, state registration of rights, legal regime of martial law.

СЛЕПНЬОВА КАТЕРИНА ВАДИМІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права*

ГЕНЕЗА ВЕДЕННЯ ЗЕМЕЛЬНОГО КАДАСТРУ В КИТАЇ, ЯПОНІЇ ТА ІНДІЇ У ФЕОДАЛЬНУ ЕПОХУ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Період раннього феодалізму у всесвітньому масштабі закінчився у VII–XI ст. ст. При цьому різні країни вступали в період розвинутого феодалізму не одночасно: великі країни Азії в більш ранній час, країни Європи – в більш пізній. В історії Китаю період розвинутого феодалізму почався в VIII ст.

Танський період (створення нової династії Тан у VII–IX ст.) в історії Китаю називають золотим віком. В Танський період значно удосконалилися земельні відносини. Було змінено систему наділів, зокрема вдови отримували по 50 му, зрівняні в правах чоловіки і жінки, встановлено пільги для деяких категорій сімей. Вся земля належала державі, і наділи надавалися землеробові тимчасово тільки на період працездатності. Потім їх перерозподіляли, для чого вели чіткі реєстри. Величина земельних наділів кожного землероба визначалася конкретними умовами його проживання. Де землі було мало, наділи зменшувалися, а де достатньо, їх отримували з розрахунку на трипільну сівозміну. Нагляд за використанням землі та вчасною сплатою податків здійснювали призначені із центру чиновники. Державні землі або роздавали в спадкове користування титулованій знаті, або надавали в користування чиновникам на період служби. Проте, оскільки за китайськими правовими нормами ступінь знатності зменшувалася з кожним поколінням і через п'ять поколінь сходила нанівець, а землі поверталися в казну, чиновники були зобов'язані контролювати цей процес [1, с. 120].

У Східному Китаї знаходиться ще один стародавній осередок земле-робства. За словами В.І. Вернадського, «у Китаї склалося поколіннями інтенсивне землеробство... в досить стаціонарній формі існувало в державі більше 4000 років» [2, с. 105]. В силу майже повної централізації влади опис і кадастр земель мали у Китаї загальнодержавний і тому однаковий характер. Первісна оцінка земель – їх розподіл на три

групи – значно ускладняється. Ґрунти поділяються на 12 розрядів, «визначених найбільш властивостями їх до вирощування того чи іншого хліба та овоча».

В.І. Вернадський писав, що ще задовго до нашої ери в Китаї було накопичено багато відомостей про землю. Ще в XXIII ст. до н.е. після великого повня починалось «осушення земель, покращення, розподіл їх на частини». Князь Юй (II ст. до н.е.) «при обшукуванні боліт ретельно підмічав ґрунтові пласти»; він «поділив землі за якістю ґрунтів і місцезнаходженням на три розряди: добрі, середні та худі» [3, с. 370, 377].

У II–VI ст. до н. е. у Китаї встановлюється «система рівних полів». До визначення якості ґрунтів потім вертались багато разів. Наприклад, у 1115 р. імператор Гинь «справив... вимір земель і визначив поземельний податок за якістю ґрунтів». У 1387 р. імператор Мін наказав встановити «відмінність земель за місцезнаходженням і ґрунтів їх». Виходячи з вищенаведеного, можна зробити висновок, що у ті часи поземельний податок у Китаї визначався за якістю ґрунтів.

Зрозуміло, кадастр земель не ґрунтується лише на достойності ґрунтів, а враховує інші природні, а також економічні умови, але з наведених уривків видно, що в Китаї ґрунту в цьому випадку надавалось особливе значення. Звісно, переробки кадастру пов'язані з його «тимчасовою» суттю, але певну роль відігравали приватні політичні зміни та війни, які постійно велися на території Китаю. Недолік хороших ґрунтів та історична прихильність народу до землеробства вели до того, що правителі знову і знову вертались до оцінки земель [4, с. 50].

Отже, найбільш значним досягненням феодального Китаю потрібно рахувати застосування та часте оновлення кадастру земель, багато в чому заснованого на особливостях ґрунтів, а також розроблення способів застосування добрив, для яких існувала своєрідна класифікація, відміна від римської.

Незаперечно запозичення китайських агрономічних засобів японцями. В енеоліті та в епоху бронзи землеробство в Японії ставало одною із галузей господарства, про що має згадка в «Нихонгі» – хроніках японських імператорів перших століть нашої ери. Однак китайські автори знаходили це землеробство примітивним і писали, що японці «не мають хороших рисових полів і живуть за продуктами моря».

У фундаментальній монографії К. М. Попова повідомляється, що в VII–IX ст. ст., у період формування японської феодальної держави, його запозичення з Китаю та Кореї йшли по лінії державній, ідеологічній та «вузькопрактичній». Тут в зацікавленому нас плані треба мати на увазі іригацію, оцінку ґрунтів – кадастр, їх добриво, у тому числі сидерацію, терасування схилів. «Виявилася також необхідність у вимірі землі, її межуванні, у вивченні ґрунтового покриву, зрошенні». Була введена система строгої планування земельних ділянок, яка отримала назву «дзери». Вона потребувала прямокутного розміщення полів, що було зручно для зрошення, але виникала необхідність у вирівнюванні рельєфу та ґрунтів. У VIII ст. почалося складання карт ділянок і цілих облас-

тей. Одночасно з обліком населення було проведено «складання земельного кадастру», але, ймовірно, він був дуже спрощеним [5, с. 52, 56].

Отже, перший огляд, який можна назвати «Кадастром», в Японії був виконаний для всієї країни в кінці 16-го століття. Його мета полягала в тому, щоб розрахувати урожай рису через визначення розміру сільгоспугідь і прогнозування родючості. Проте результати картографування базувалися не на національній геодезичній мережі контрольних геодезичних пунктів, тому вимірювання і план меж мають недостатню точність [1, с. 141].

Розвиток феодальних відносин в Індії, посилення експлуатації селян та успіх землеробства породили, як і у всіх інших феодальних суспільствах, необхідність оцінки земель для збору податків. Мабуть, такі місцеві оцінки проводились дуже давно, але в 70-х роках XVI ст., при падишахі Акбарі, у Північній Індії всі землі були оцінені за єдиною системою. В цьому кадастрі, складеному по десятирічним даним про посіви та ціни, ґрунти були поділені на категорії: «поладж» – оброблювані з року в рік, тобто самі кращі; «чачар» – вимагали парування на протязі 1-3 років; «банджар», які закидалися в поклад на строк більше п'яти років і перетворювались у джунглі, в подальшому випалювались. Поладж обкладався податком у розмірі приблизно третини врожаю, для двох інших категорій встановлювалася знижка.

Відмінність продуктивності ґрунтів, яке встановлюється при кадастрі, породило обмін ділянками між орендараторами «утримувачами», породжений через певний час, і навіть такий звичай, як «бадлон-веш», коли при переділу обмінювались землею цілі села [6, с. 241–242].

У подальшому податковий тягар посилювався і повторні кадастри проводились ще не раз. Успіх землеробства, однак, сповільнився. У XVI–XVII ст. ст. іригація була менше розвинута, ніж у XIV ст. Така ситуація була аж до захоплення Індії англійцями. Але і при англійському пануванні не спостерігалось помітного прогресу землеробства.

Отже, в уявленнях про землю і ґрунт в Китаї, Японії та Індії було багато спільного: ґрунту приділялась велика увага, розроблялись подібні способи підтримання ґрунтової родючості, всюди проводився кадастр земель.

Список використаних джерел:

1. Нариси історії розвитку земельних відносин, землеустрою, кадастру в країнах різних континентів : монографія / В. А. Іванишин, О. О. Волкова, Г. М. Горлова та ін. – Чернівці : ЧНТУ, 2019. – 236 с.
2. Вернадский В. И. Размышления натуралиста. Научная мысль как планетное явление. М. : Наука, 1977. Кн. 2.
3. Бичурин Н. Я. Поземельный налог в Китае. – Москвитянин, 1841, ч. IV, № 12.
4. Крупеников И. А. История почвоведения. Изд. «Наука». М. : 1981. 328 с.
5. Попов К. М. Япония. Очерки развития национальной культуры и географической мысли. М. : Мысль. 1964. с.

6. Антонова К. А. Очерки общественных отношений и политического строя Могольской Индии. М. : Изд-во АН СССР, 1952. с.

Ключові слова: земля, ґрунт, кадастр, землеробство, оцінка землі.
Key words: land, soil, cadastre, agriculture, land valuation.

ЮРЧЕНКО АННА ВІТАЛІЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права*

ПРАВОВІ ПИТАННЯ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ПЛЯЖІВ МІСТА ОДЕСИ

На теперішній час порядок експлуатації пляжів міста Одеси встановлено Правилами устаткування та експлуатації пляжів міста Одеси, затвердженими рішенням Одеської міської ради від 05.04.2007 № 1133-V (далі – Правила).

Так, Одеською міською радою укладено близько 49 договорів оренди штучних пляжів, загальна площа яких складає 156 979, 7 кв. м.

Проте, Правила, якими керуються при укладенні таких договорів, не враховують змін, що відбулись з моменту їх прийняття на законодавчому рівні, а також не дозволяють розв'язати проблеми, що виникають на практиці у відносинах, пов'язаних із експлуатацією та користуванням пляжами.

Однією з найактуальніших проблем залишається стан дотримання встановлених законодавством України та затвердженими Правилами положень щодо неприпустимості обмеження вільного та безкоштовного доступу осіб до території пляжів для загального користування, які систематично порушуються орендарями берегозахисних споруд у вигляді штучних пляжів та залишаються одним з найпопулярнішим приводом для скарг з боку відпочиваючих на пляжах м. Одеси.

Дедалі частіше виявляються випадки незаконного розміщення тимчасових споруд та інших об'єктів на території пляжів м. Одеси, що суперечать основному їх призначенню та перешкоджають загальному користуванню пляжами міста відпочиваючими.

При цьому, ані Правилами, ані умовами договорів не передбачено дієвих заходів впливу на порушників Правил та умов договорів, що в окремих випадках не дозволяє забезпечити своєчасне (протягом курортного сезону) усунення виявлених порушень, оскільки вирішення спорів у судовому порядку потребує значного часу та не дозволяє оперативно розв'язувати існуючі проблеми, а інші оперативні правові заходи впливу на порушників є недоступними.

Окрім низької дисципліни дотримання окремими орендарями умов Правил та укладених договорів оренди, причини, які зумовили виникнення вищезгаданих проблем, пов'язані із відсутністю чіткого, одно-

начного та систематизованого правового регулювання порядку утримання пляжів міста та ведення господарської діяльності із їх використанням, відсутністю чіткого розподілу компетенції між виконавчими органами міської ради у сфері контролю за дотриманням затверджених Правил, обмеженою правовою регламентацією порядку проведення такого самоврядного контролю та порядку вжиття заходів реагування на виявлені порушення, в тому числі і порядку демонтажу самочинно розміщених на пляжах об'єктів, а також відсутністю суттєвих господарських санкцій за порушення Правил та умов договорів, внаслідок чого порушники Правил ухиляються від відповідальності, що спричиняє умови для подальших порушень вимог експлуатації пляжів м. Одеси.

Також, діючими Правилами не враховано особливості утримання та ведення господарської діяльності на природних пляжах та штучних пляжах, які не передані у користування на умовах оренди та мають утримуватися за рахунок бюджетних коштів, що знижує ефективність у питанні їх належного утримання комунальними службами, створює передумови для несанкціонованого використання територій пляжів у комерційних цілях за відсутності чіткої регламентації заходів контролю та відповідальності у відповідних процесах. Обмеженість фінансових ресурсів, необхідність врахування особливостей різних категорій пляжів, які не передаються на умовах користування в оренду, але мають утримуватися за рахунок бюджетних коштів, у поєднанні із потребою забезпечення реалізації прав осіб на загальне користування пляжами вимагає пошуку оптимального варіанту утримання та використання вищезгаданої категорії пляжів та відповідного закріплення у нормативному акті локального характеру.

Як приклад, у 2017 році заступник прокурора Одеської області звернувся до Господарського суду Одеської області з позовною заявою в інтересах держави в особі Одеської міської ради до Управління інженерного захисту території міста та розвитку узбережжя Одеської міської до фізичної особи-підприємця, в якій просив суд: визнати недійсним договір оренди комунального майна – берегозахисної споруди у вигляді бетонованої площадки узбережжя Чорного моря, укладений між Управлінням інженерного захисту території міста та розвитку узбережжя Одеської міської ради та фізичною особою-підприємцем шляхом підписання удаваного правочину; та зобов'язати фізичну особу-підприємця повернути на користь Одеської міської ради комунальне майно – берегозахисну споруду. Рішення по вказаній справі судом прийнято лише в квітні 2021 року та на час прийняття рішення судом відповідач по справі – фізична особа-підприємець – припинила свою підприємницьку діяльність, при цьому більше 4 років незаконно використовувала пляжну зону.

Розв'язати вказану проблему можливо лише шляхом державного регулювання – приведення процедурних питань, пов'язаних з утриманням та використанням пляжів міста Одеси, у відповідність до вимог законодавчих та нормативно-правових актів, а саме прийняття нового рішення міською радою та фактична реалізація його положень.

Таким чином, вважаємо за необхідне як найшвидше провести інвентаризацію та паспортизацію усіх пляжів України, прийняти нормативно-правовий акт, яким буде врегульовано порядок утримання та використання пляжів з одночасним внесенням змін у діюче законодавство по даному питанню.

Ключові слова: пляж, доступ, обмеження, порушник, відповідальність.

Key words: beach, right of entry, restrictions on, lawbreaker, responsibility.

СЕКЦІЯ 12

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА ТА ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО ВТОРГНЕННЯ

Керівник секції: завідувач кафедри інформаційних технологій,
кандидат педагогічних наук, доцент Н. І. Логінова

Секретар секції: асистент кафедри інформаційних технологій
А. А. Толокнов

ЛОГІНОВА НАТАЛІЯ ІВАНІВНА

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри інформаційних технологій,
кандидат педагогічних наук, доцент

ДИКА АНАСТАСІЯ ІВАНІВНА

Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри інформаційних технологій

ЯНКОВСЬКИЙ ОЛЕГ ГЕОРГІЙОВИЧ

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри інформаційних технологій,
кандидат технічних наук, доцент

АНАЛІЗ ВРАЗЛИВОСТЕЙ СИСТЕМ КЕРУВАННЯ БАЗАМИ ДАНИХ

У сучасному світі цифрового панування дані є головним ресурсом людини, компанії, організації тощо. Для керування великими масивами даних використовують сервера з системами керування базами даних (СКБД).

СКБД – це комплекс мовних і програмних засобів, призначений для створення, ведення і сумісного використання баз даних (БД) багатьма користувачами. Основне призначення СКБД – надання користувачам БД засобів маніпулювання даними в абстрактних термінах, не пов'язаних зі способом їхнього зберігання в обчислювальній системі [1].

Нині використовуються різні СКБД – реляційні та нереляційні, які відрізняються типами зберігання даних. Кожна СКБД має свої переваги

та недоліки, тому при виборі СКБД для керування даними потрібно розуміти всі функціональні можливості системи, а також вразливості та загрози, що можуть стати причиною витоку інформації.

Аналіз вразливостей передбачає пошук загроз, вразливих місць та ризиків несанкціонованого проникнення зловмисників у СКБД. СКБД, що використовується, повинна буди захищеною та гарантувати конфіденційність, цілісність та доступність даних.

Конфіденційність даних в СКБД – це властивість, яка показує на необхідність введення обмежень на коло користувачів, які мають до цих даних доступ.

Цілісність даних в СКБД полягає у існуванні цих даних у незмінному вигляді у певний момент часу та здатність СКБД запобігати несанкціонованому доступу до даних.

Доступність даних у СКБД – це властивість, яка дозволяє системі своєчасно та безперешкодно отримувати доступ до даних користувачів, які мають відповідні права.

Безпека БД складається з використання різних процедур та функцій, які гарантують протидію загрозам та вразливостям.

Деякі з вразливостей в СКБД є діями програмних помилок, слабкими структурами, некоректного налаштування системних правил тощо, що може вплинути на безпеку системи та спровокувати зовнішні атаки, спричинені небезпечними привілеями авторизації.

У сучасних СКБД виділяють наступні вразливості [2]:

1. Підвищені привілеї: БД містять, як правило, конфіденційні дані, тому існує ризик, що користувачам будуть надані права доступу, які набагато перевершують їхні потреби у роботі з БД. Для мінімізації таких ризиків рекомендується встановлювати облікові записи з мінімальними привілеями та заблокувати можливості виконання коду з облікових записів адміністратора або власника БД.

2. Зловживання привілеями: користувачі, які мають доступ до БД, можуть за матеріальну винагороду надати стороннім особам конфіденційну інформацію або несумлінне використання інформації в БД, що може привести до її пошкодження або знищення.

3. Використання вразливостей БД для зміни прав користування від користувача з обмеженими можливостями до адміністратора. Такі вразливості можуть бути використані у процедурах, вбудованих функціях, протоколах та операторах SQL. Для запобігання таким загрозам необхідно використовувати системи запобігання вторгненням та контроль доступу на рівні запитів.

4. Впровадження SQL-ін'єкцій: сервери БД вразливі для атак, які виконуються командами запитів і дозволяють внести код зловмисників у код БД та отримати доступ до всіх даних. Для запобігання SQL-ін'єкцій необхідно сканування всіх даних БД на наявність символів, що використовуються для виконання шкідливого коду.

5. Слабка політика аудиту БД є серйозним ризиком, оскільки механізми аудиту БД дозволяють аналізувати поточний стан БД,

відстежувати дії системи та користувачів, виявляти проблемні місця в кодах програми та формувати рекомендації щодо їх усунення.

6. Відмова в обслуговуванні (DoS) – це поширений клас атак на рівні застосунків, при яких зловмисники заповнюють БД фальшивими запитами. Це знижує продуктивність роботи користувачів і може призвести до неможливості роботи систематизованих застосунків та відмови законним користувачам у доступі до БД.

7. Вразливості протоколу передачі. Будь-яке використання мережі інтернет є потенційним джерелом атак на дані, тому необхідно використовувати брандмауери для запобігання несанкціонованому доступу до БД, блокування міжсайтових сценаріїв та SQL-ін'єкцій.

8. Слабка система аутентифікації дозволяє зловмисникам видавати себе за законних користувачів шляхом отримання облікових даних для входу.

9. Низька система захисту носіїв резервного копіювання даних БД. Резервні копії БД повинні бути зашифровані та зберігатися окремо від ключів дешифрування. Таки копії БД повинні бути захищені не лише від несанкціонованого доступу, а й від збоїв апаратного та програмного забезпечення [3].

Згідно індексу TOPDB Top Database в 2022 році найбільш використовуваними СКБД є: Oracle – 32,49 %, MySQL – 16,75 %, SQL Server – 13,86 %. На ці СКБД припадає більш 63 % загальної кількості користувачів [4]. Розробники цих СКБД використовують різні інструменти для захисту даних користувачів в БД.

СКБД MySQL є стандартом для вебсерверів. У ній використовується система безпеки для всіх підключень, запитів та інших операцій, які можуть виконувати користувачі, що базується на списках контролю доступу ACL (Access Control Lists). Також забезпечується підтримка SSL-з'єднань між клієнтами та серверами MySQL.

Безпека СКБД SQL Server забезпечується за допомогою умовного доступу, аудиту та шифрування. Умовний доступ реалізується політикою ролей користувачів, що дозволяє контролювати доступом до даних БД. Для аудиту в системі використовується вбудований інструмент SQL Server Audit, який зчитує журнали транзакцій та записує інформацію про всі зміни БД. З'єднання з SQL Server можуть бути захищені за допомогою шифрування SSL/TLS.

СКБД Oracle запобігає ризикам витоку даних за допомогою різних рішень безпеки, зокрема: шифрування та управління ключами, організації контролю доступу, комплексної системи моніторингу дій та різних параметрів аудиту. Останні версії програми призначені для хмарного середовища, тому для безпеки даних всі транзакції ізольовані одна від одної.

Отже, аналіз вразливостей СКБД показав, що існують численні ризики та загрози інформації у БД. Виробники сучасних СКБД використовують комплексні механізми захисту даних, спрямовані на мінімізацію ризиків та загроз інформації користувачів БД.

Список використаних джерел:

1. Організація баз даних : навч. посібник / О. Г. Трофименко, Ю. В. Прокоп, Н. І. Логінова, І. М. Копитчук. 2-ге вид. виправ. і доповн. Одеса : Фенікс, 2019. С. 7-8.
2. Hassan Bediar. Challenges and Security Vulnerabilities to Impact on Database Systems. *Al-Mustansiriyah Journal of Science*. Volume 29, Issue 2, 2018. DOI: <http://doi.org/10.23851/mjs.v29i2.332>. URL: https://www.researchgate.net/publication/329025438_Challenges_and_Security_Vulnerabilities_to_Impact_on_Database_Systems
3. Логінова Н. І. Безпека баз даних. *Кибербезпека в сучасному світі* : матеріали III Всеукр. наук.-практич. конф. (м. Одеса, 19 листоп., 2021 р.) / за ред. О. В. Дикого; уклад.: С. А. Горбаченко, Н. І. Логінова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 12–15. DOI 10.32837/11300.15973.
4. TOPDB Top Database index. URL: <https://pypl.github.io/DB.html>

Ключові слова: бази даних, системи керування базами даних, вразливості, безпека, загрози, ризики.

Key words: databases, database management systems, vulnerabilities, security, threats, risks.

ЗАДЕРЕЙКО ОЛЕКСАНДР ВЛАДИСЛАВОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри інформаційних технологій,
кандидат технічних наук, доцент*

КУХАРЕНКО СЕРГІЙ ВІКТОРОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кібербезпеки, кандидат технічних наук*

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ ВІД ВИТОКІВ В ОПЕРАЦІЙНИХ СИСТЕМАХ СІМЕЙСТВА WINDOWS

Більшість користувачів операційної системи (ОС) Windows зустрічали у списку диспетчера завдань, безліч процесів з ім'ям *svchost.exe*. Залежно від версії ОС Windows та її конфігурації, кількість таких процесів може становити від кількох одиниць до кількох десятків.

Це пояснюється тим, що *svchost.exe* є основним процесом для системних служб ОС Windows, що завантажуються з динамічних бібліотек (*.dll). Виконуваний файл *svchost.exe* розміщено у системному каталозі \Windows\system32\). Запуск системних служб організований так, що дозволяє суттєво зменшити витрати оперативної пам'яті та ресурсів процесора. Усі копії процесів ***svchost.exe*** запускаються системним процесом *services.exe* під час початкового завантаження ОС Windows, а також під час виконання системних процесів та процесів, пов'язаних

із запуском прикладного програмного забезпечення (ППЗ) користувача [1].

Системні процеси ОС Windows, особливо ті, за запуск яких відповідає процес *svchost.exe*, є необхідними компонентами для її повноцінної роботи [2]. У процесі завантаження ОС Windows здійснюється запуск служб:

- диспетчер мережеских підключень;
- планувальника завдань;
- Plug and Play та HID;
- центр оновлення;
- захисника ОС Windows;
- фонові інтелектуальні служби передачі BITS та інших.

При запуску ОС Windows служба *svchost.exe* перевіряє розділи реєстру зі службами та створює список служб, які завантажуються в оперативну пам'ять. Кожен сеанс служби *svchost.exe* може виконуватися у вигляді групування служб. Така організація необхідна для зменшення кількості різних запущених служб та покращує їх можливе налагодження, якщо в цьому буде потреба. Наприклад, один процес *svchost.exe* запускає декілька служб, пов'язаних із вбудованим мережеским екраном ОС Windows [3], який за замовчанням безперешкодно пропускає всі його вихідні з'єднання за наявності підключення до цифрового простору Інтернет (рис. 1).

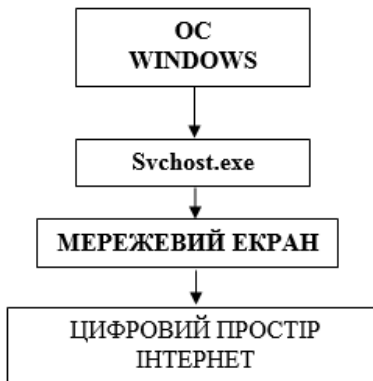

Рис. 1. Схема організації з'єднань служби *svchost.exe* з цифровим простором Інтернет

Такі налаштування вбудованого мережеского екрану є заздалегідь встановленими в ОС Windows на комп'ютер користувача. Ця обставина, у свою чергу, призводить до повного або часткового дублювання всіх вихідних/вхідних з'єднань, що здійснюються прикладним програмним забезпеченням (ППЗ) користувача, що само по собі є потенційною загрозою для витоків персоналізованих даних користувача (рис. 2).

Для здійснення регламентованого доступу до цифрового простору Інтернет у сімействі ОС Windows передбачено наявність вбудованого брандмауера (мережевого екрану) – системного програмного забезпечення, яке виконує контроль за обміном даними між ОС Windows та цифровим простором Інтернет [4].

Рис. 2. Організація обміну даними між ОС Windows, ППЗ та цифровим простором Інтернет

Однак, як показує довготривала практика поглибленого дослідження мережевого трафіку ОС Windows, ППЗ та мережевого процесу *svchost.exe* з цифровим простором Інтернет із застосуванням сніферів [5] – вбудований мережевий екран безперешкодно пропускає більшість вихідних/вхідних з'єднань системного ПЗ ОС Windows та ППЗ, які неминуче призводять до витоків персональних даних користувача [6; 7].

Аналіз трафіку вихідних/вхідних з'єднань дозволив поділити їх на робочі та сторонні. Також у процесі поглибленого аналізу було встановлено наявність вихідних з'єднань мережного процесу *svchost.exe*, які можна класифікувати, як сторонні, оскільки вони ініціюються ППЗ і здебільшого не відповідають вихідним з'єднанням самого ППЗ (рис. 3).

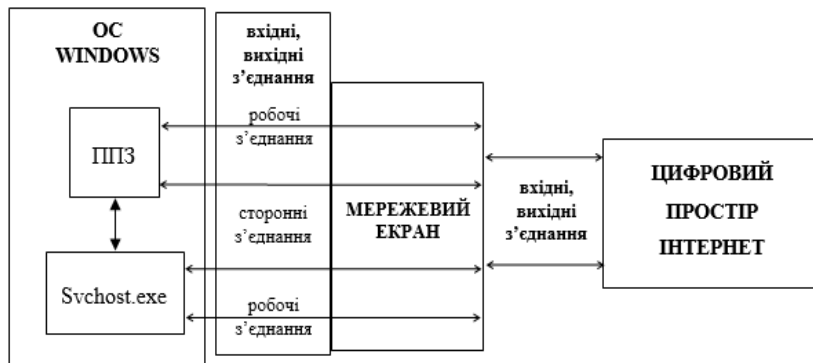

Рис. 3. Взаємозв'язок сторонніх і робочих з'єднань ОС Windows, ППЗ і цифровим простором Інтернет

Така організація вихідних/вхідних з'єднань у ОС Windows може з високою ймовірністю призвести до витoku персональних даних користувачів. Для усунення цієї проблеми необхідно примусове блокування сторонніх з'єднань ППЗ та мережевого процесу *svchost.exe* (рис. 4).

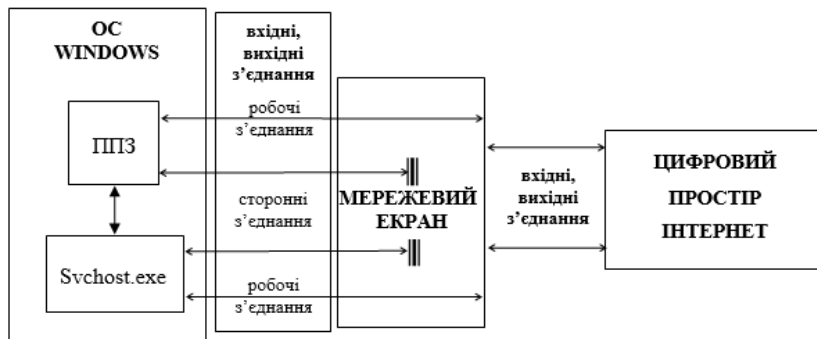

Рис. 4. Організація блокування сторонніх з'єднань ОС Windows та ППЗ з цифровим простором Інтернет

У процесі тривалого моніторингу та подальшого аналізу вихідних/вхідних з'єднань, при організації блокування сторонніх з'єднань ОС Windows та ППЗ (див. рис. 4), була експериментально підтверджена ефективність запропонованого підходу для організації захисту персональних даних від потенційно можливих витоків.

Список використаних джерел:

1. What Is the Service Host Process (svchost.exe) and Why Are So Many Running? URL: <https://www.howtogeek.com/howto/windows-vista/what-is-svchostexe-and-why-is-it-running/>. (Дата звернення 06.06.2022).
2. What is svchost.exe? 5 ways to see if it's safe. URL: <https://www.glasswire.com/process/svchost.exe.html>. (Дата звернення 06.06.2022).
3. Fix svchost.exe (netsvcs) High CPU Usage or Memory Leak Issue. URL: <https://whatsabyte.com/svchost-exe-netsvcs-high-cpu/> (Дата звернення 06.06.2022).
4. Naik N. and Jenkins P. «Enhancing Windows Firewall Security Using Fuzzy Reasoning,» 2016 IEEE 14th Intl Conf on Dependable, Autonomic and Secure Computing, 14th Intl Conf on Pervasive Intelligence and Computing, 2nd Intl Conf on Big Data Intelligence and Computing and Cyber Science and Technology Congress(DASC/PiCom/DataCom/CyberSciTech), 2016, pp. 263–269, doi: 10.1109/DASC-PiCom-DataCom-CyberSciTec.2016.64.
5. Bo Yu, «Based on the network sniffer implement network monitoring,» 2010 International Conference on Computer Application and System Modeling (ICCA SM 2010), 2010, pp. V7-1-V7-3, doi: 10.1109/ICCA SM.2010.5620505
6. Algorithm of user's personal data protection against data leaks in Windows 10 OS / Olexander V. Zadereyko, Olena G. Trofymenko, Nataliia I. Loginova //

Informatyka, Automatyka, Pomiary w Gospodarce i Ochronie Środowiska, vol. 9, p. 41–44. URL: <https://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.baztech-b9e2407a-7fc7-41bf-a947-c285ad6b6d70>

7. Zadereyko A. Development of algorithm to protect user communication devices against data leaks / A. Zadereyko, Y. Prokop, O. Trofymenko, N. Loginova, O. Plachinda // Eastern-European Journal of Enterprise Technologies. – V. 1/2 (109) – Technology Center, 2021. – P. 24–34. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14489>

Ключові слова: витоки персональних даних, витоки даних в ОС Windows, блокування витоків персональних даних.

Key words: personal data leaks, data leaks in Windows OS, blocking of personal data leaks.

ЛОБОДА ЮЛІЯ ГЕННАДІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри інформаційних технологій,
кандидат педагогічних наук, доцент*

СУЧАСНІ ІНСТРУМЕНТИ АНАЛІЗУ ДАНИХ ЗА ДОПОМОГОЮ GOOGLE ANALYTICS

Сучасні інструменти веб-аналітики пропонують безліч привабливих функцій та переваг від керівників вищої ланки та до фахівців з реклами та маркетингу, від власників сайтів та до розробників контенту. Вони дозволяють відстежувати продуктивність програм, поведінку користувачів на сайті, вимірювати трафік та багато іншого. Наприклад, Google Analytics використовують приблизно 28,8 млн активних веб-сайтів, що становить близько 85,9 % ринку веб-аналітики [1].

Так, Google Analytics використовує новий тип ресурсу Google Analytics 4, який дозволить аналізувати всі необхідні дані в єдиному інтерфейсі для того, щоб було простіше приймати рішення, аргументуючи це такими причинами:

1. Масштабована кроссплатформова аналітика, яка будується навколо подій (events).
2. У новому ресурсі всім користувачам Google Analytics доступні машинне навчання (machine learning, ML) та функції NLP.
3. У пріоритеті збереження конфіденційності, у тому числі позбавлення необхідності встановлювати cookies.
4. Безшовна інтеграція з усіма продуктами Google.
5. Міжплатформна ідентифікація користувачів. У новому ресурсі можна побачити весь шлях користувача, тобто всі його дії на різних девайсах та платформах.

Розгляньмо ці переваги докладніше.

Масштабована кроссплатформова аналітика – підхід, заснований на подіях, дозволяє збирати надійні та узгоджені дані на кількох пристроях та платформах. Google Analytics 4 пропонує поєднати всю аналітику навколо подій. Що дозволяє збирати однакові стандартизовані дані по всіх пристроях та платформах. Внаслідок цього підвищується якість даних і можна буде отримати єдиний звіт по всьому шляху користувача [2].

Однією з головних переваг Google Analytics є машинне навчання та функції NLP. Застосовуючи моделі машинного навчання, Google Analytics 4 може:

- аналізувати дані та прогнозувати майбутні дії, які можуть зробити кінцеві користувачі. Наприклад, про товари, на які зростає попит через те, що змінюються потреби користувачів;
- аналізувати активність клієнтів за допомогою прогностичних показників у методі «Час життя користувача»;
- передбачати ймовірність конверсії та на основі ймовірності конверсії створювати прогноз аудиторії для Google Ads;
- знаходити аномалії у звітах;
- передбачати ймовірність відтоку клієнтів, щоб можна було більш ефективно інвестувати гроші в їх утримання [3].

Google Analytics 4 може автоматично прогнозувати поведінку користувачів за допомогою машинного навчання. Наприклад, оцінити ймовірність конверсії, яку зроблять користувачі в найближчі 7 днів на основі їх активності на вашому веб-сайті або мобільному додатку за останні 28 днів, або ймовірність відтоку, тобто коли ті, хто був активний, раптом перестануть проявляти активність. Штучний інтелект може спрогнозувати і дохід від покупки протягом 28 днів на основі поведінки користувача за останні 28 днів.

Однак для цього потрібно виконати низку умов:

- повинна фіксуватися подія `purchase` або `in_app_purchase`;
- мінімальна кількість користувачів, необхідних для прогнозування – 1000 користувачів, що повернулися, здійснили покупку або перестали проявляти активність на вашому ресурсі за останні 28 днів, і як мінімум 1000 користувачів, що не відповідають тому ж критерію, протягом семи днів;
- підтримувати якість прогнозовної моделі.

Google Analytics 4 орієнтований на конфіденційність. Для впровадження використовується бібліотека `gtag.js`, яка працює без файлів `cookies`. Google покладається лише на внутрішні ідентифікатори пристрою та браузера, а також кроссплатформовий ідентифікатор, який генерується у CRM, тобто `User ID`.

IP-анонімізація в Google Analytics 4 налаштована за замовчуванням, і її не можна змінити. Google Analytics 4 не реєструє та не зберігає окремі IP-адреси. Однак, Google Analytics 4 надає приблизні дані про місцеперебування, виводячи з IP-адрес наступні метадані: місто (і його

географічну широту та довготу), континент, країну, регіон, субконтинент (і відповідні ідентифікатори).

Безшовні інтеграції з усіма продуктами Google. Google Analytics 4 дозволяє створювати аудиторії та запускати кампанії, які залучають нових клієнтів завдяки більш релевантним та корисним пропозиціям, хоч би яким пристроєм вони користувалися. Наприклад, активація збору даних у хмарі Google BigQuery. Міжплатформова ідентифікація користувачів. Google Analytics 4 вважає реальних користувачів, які взаємодіяли з вашою компанією, а не пристрої та браузері, якими вони користувалися. У ресурсі використовуються три рівні ідентифікації: User_id, Google Signals, Device_id. Завдяки впровадженню аналітики на базі подій можна точніше відстежувати шлях користувача від першого дотику до конверсії та повторних замовлень. Причому, якщо користувач на різних пристроях вчинив одну й ту саму подію, ці дані об'єднуються в єдину точку торкання. Наприклад, якщо він поклав товар у кошик і смартфоні, і на комп'ютері, то подія «Додати в кошик» вважатиметься один раз [4].

Google Analytics – це набір функцій, які використовують машинне навчання та умови, які ви налаштовуєте, щоб допомогти зрозуміти дані та діяти на їх основі, використовуючи два типи інформації: автоматизовану аналітику, аналітичні дані користувача.

Список використаних джерел:

1. Built With. Google Analytics Usage Statistics (2022). Режим доступу до ресурсу: <https://trends.builtwith.com/analytics/Google-Analytics> (Accessed 05 Jun 2022).
2. Google Analytics. Integrations. Режим доступу до ресурсу: <https://marketingplatform.google.com/about/analytics/features>. (Accessed 06 Jun 2022)
3. Google Analytics 4: What's New? Режим доступу до ресурсу: <https://www.smartmetrics.com/google-analytics-4-whats-new> (Accessed 06 Jun 2022).
4. W3Techs – World Wide Web Technology Surveys. Usage statistics of traffic analysis tools for websites. Режим доступу до ресурсу: https://w3techs.com/technologies/overview/traffic_analysis (Accessed 06 Jun 2022).

Ключові слова: аналітика, веб аналітика, кроссплатформова аналітика, машинне навчання, користувач, конверсія, IP-анонімізація, інтерфейс.

Key words: analytics, web analytics, cross-platform analytics, machine learning, user, conversion, IP anonymization, interface.

ОГЛЯД ПРОГРАМНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ДЛЯ ДИСЦИПЛІНИ «МОДЕЛЮВАННЯ ТА АНАЛІЗ ПРОГРАМНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ»

Програмні продукти моделювання та аналізу програмного забезпечення (ПЗ) використовуються для вивчення, візуального моделювання, проектування та аналізу інформаційних систем та програмного забезпечення. Вони створені для полегшення процесів аналізу, проектування та реалізації вимог до систем. Інструменти системного аналізу дозволяють побудувати схему поточної архітектури підприємства, інформаційної системи, програмного продукту чи кіберфізичної системи. Візуалізуючи та моделюючи життєвий цикл системи, до моменту її реалізації, охоплюються всі верстви системної архітектури та вимог.

Такі програмні інструменти можуть використовуватись системними проектувальниками (дизайнерами), системними аналітиками, бізнес-аналітиками, системними архітекторами, головними конструкторами, розробниками стандартів та програмістами. Робота в єдиному середовищі дозволяє всім учасникам процесу (якщо робота ведеться у групі) використовувати єдину термінологію та графічні уявлення, що дозволяє уникати конфліктів уявлень.

Перелічимо основні функції та можливості інструментарію для моделювання та аналізу програмного забезпечення:

- Адміністрування. Можливість адміністрування дозволяє здійснювати налаштування та керування функціональністю системи, а також керування обліковими записами та правами доступу до системи.
- Імпорт/експорт даних. Можливість імпорту та/або експорту даних у продукті дозволяє завантажити дані з найпопулярніших файлових форматів або вивантажити робочі дані у файл для подальшого використання в іншому програмному забезпеченні.
- Багатокористувацький доступ. Можливість багатокористувацького доступу в програмній системі забезпечує одночасну роботу декількох користувачів на одній базі даних під власними обліковими записами. Користувачі в цьому випадку можуть мати різні права доступу до даних та функцій програмного забезпечення.
- Наявність API. Часто при використанні сучасного ділового програмного забезпечення виникає потреба автоматичної передачі даних з одного програмного забезпечення в інше. Наприклад, може бути корисно автоматично передавати дані із Системи управління взаємовідносинами з клієнтами (CRM) до системи бухгалтерського обліку. Для забезпечення такого і подібного сполучення програмні системи оснащуються спеціальними прикладними програмними інтерфейсами. За допомогою таких API будь-які компетентні програмісти можуть

зв'язати два програмні продукти між собою для автоматичного обміну інформацією.

- Звітність та аналітика. Наявність у продукту функцій підготовки звітності та/або аналітики дозволяють отримувати систематизовані та візуалізовані дані із системи для подальшого аналізу та прийняття рішень на основі даних.

Щоб претендувати на включення до категорії систем системного аналізу, продукт повинен:

- спрощувати системне моделювання та структурний аналіз;
- сприяти прозорості в управлінні процесами, вимогами та ризиками;
- надавати можливість одночасної роботи з файлами, використовуючи централізоване сховище з доступом для всіх користувачів.

diagrams.net [1] – це безкоштовний застосунок для побудови діаграм, що дозволяє користувачам створювати схеми, моделі та діаграми та обмінюватися ними у веб-браузері. Інтернет-сервіс та відкрите ПЗ diagrams.net (раніше draw.io) від розробника JGraph призначено для побудови робочих схем та діаграм у різних нотаціях. Онлайн-інструмент працює з Google Suite та Dropbox, а також глибоко інтегрований з продуктами Atlassian Confluence та Jira. Користувачі можуть працювати над діаграмами в автономному режимі та зберігати їх локально за допомогою настільної програми для macOS, Windows та Linux. Інструмент diagrams.net (draw.io) забезпечує інтуїтивно зрозумілий інтерфейс з функцією перетягування, шаблонами діаграм, що налаштовуються, і великою бібліотекою графічних елементів. Користувачі можуть створювати та редагувати різні діаграми, включаючи блок-схеми, організаційні діаграми, діаграми процесів (BPMN), діаграми сутність-зв'язок (ER), схеми уніфікованою мовою моделювання (UML), мережеві діаграми та багато іншого. Багата функціональність дозволяє користувачам відстежувати та відновлювати зміни, імпортувати та експортувати різні формати, а також автоматично публікувати роботи та ділитися ними.

ARIS Platform [2] – це одна з провідних комплексних цифрових платформ для управління бізнес-процесами та архітектурою підприємства. Програмне рішення ARIS Platform від компанії Software AG призначене для забезпечення завдань управління робочими процесами, створення організаційних моделей, підтримки внутрішньоорганізаційної взаємодії працівників та аналізу ключових показників ефективності (КПЕ) на єдиній платформі. За допомогою програмних продуктів, що входять до платформи, можна відслідковувати проблеми управління, керувати ризиками та здійснювати комплайнс відповідності вимогам (GRC), тестувати сценарії «що, якщо» і використовувати технології штучного інтелекту (ІІ) для причинно-наслідкового аналізу. ARIS підтримує кілька мов і допомагає визначати угоди про моделі і налаштовувати дозволи на основі ролей для співробітників. Серед інших функцій важливо відзначити можливості моделювання даних, наявність інфор-

маційних панелей (дашбордів), застосування сховища документів та можливість єдиного входу (SSO).

StarUML [3] – це програмний інструмент візуального моделювання з відкритим вихідним кодом, який підтримує стандартизовану мову графічного опису UML (Unified Modeling Language) для моделювання систем та програмного забезпечення. Програмний продукт StarUML від розробника MKLabs призначений для створення та застосування графічних моделей у нотації UML. Система заснована на UML 2.0 та надає одинадцять різних видів діаграм, активно підтримуючи таким чином підхід побудови архітектур на базі моделей (Model Driven Architecture, MDA). Система може ефективно застосовуватися системними аналітиками, проектувальниками та архітекторами систем, інженерами-програмістами. Програмне забезпечення StarUML відрізняється високою настроюваністю відповідно до користувача середовищем і високою розширюваністю у своїй функціональності. Використання StarUML забезпечує високу продуктивність та якість програмних проектів.

UNICOM System Architect [4] – це комплексний програмний інструмент бізнес та системного моделювання, що дозволяє реалізовувати у різних нотаціях графічні уявлення системи, вимоги до продукту та процес проектування та розробки програмного забезпечення. Програмний продукт System Architect (раніше IBM Rational System Architect, RSA) від компанії-розробника UNICOM призначений для візуального моделювання з метою зниження складності предметної області та створюваних систем, допомагаючи більш ефективно розуміти складні об'єкти та взаємодіяти в команді. Система UNICOM SA також допомагає керувати ризиками та дотриманням вимог, одночасно підвищуючи продуктивність та якість програмних додатків та сервісів.

Microsoft Visio [5] – це хмарний інструмент, що дозволяє передавати складну інформацію за допомогою збагачених даними діаграм, блок-схем, організаційних діаграм, поверхових планів та багатьох інших графічних моделей. Програмний продукт Microsoft Visio від компанії Microsoft Corporation призначений для створення блок-схем та діаграм, спільної роботи та збагачення робочих процесів (бізнес-процесів) необхідними даними у реальному часі.

Програму Visio можна використовувати для візуалізації даних, мозкового штурму, структурного аналізу бізнес-процесів, створення UML-діаграм, створення організаційних діаграм, опису процесів у нотації BPMN, відображення IT-мереж та багато іншого. Це програмне забезпечення пропонує низку готових шаблонів, які можуть бути змінені та налаштовані залежно від потреб бізнесу.

Платформа Visio дозволяє користувачам працювати не лише самостійно, а й спільно, опрацьовуючи діаграми та робочі процеси, щоб зібрати інформацію від усіх членів команди та зацікавлених сторін. Зміни можуть бути внесені окремими особами і синхронізовані в режимі реального часу, для забезпечення зворотного зв'язку в додатку може бути включено коментування, а діаграми можуть бути розділені в частині доступу між командами у хмарі за допомогою посилань або

завантажень. Блок-схеми можуть бути підключені до онлайн-джерел даних для створення візуалізації існуючих структур даних, а діаграми можуть бути вбудовані в панелі моніторингу системи бізнес-аналітики Microsoft Power BI.

Щоб допомогти у мозковому штурмі та плануванні проекту, Visio пропонує готові шаблони, засновані на методах мозкового штурму, таких як Діаграми Ісікави (діаграма «риб'ячої кістки»), SWOT-аналіз (сильні та слабкі сторони, можливості та загрози) та інших.

Case Complete [6] – це програма управління вимогами, що дозволяє підприємству будь-якого розміру створювати документи з вимогами, варіанти використання та діаграми.

Список використаних джерел:

1. Безкоштовний застосунок для побудови діаграм. URL: <https://www.diagrams.net/>
2. ARIS Platform. URL: https://www.softwareag.com/en_corporate/platform/aris.html
3. StarUML. URL: <https://staruml.io/>
4. UNICOM System Architect. URL: <https://www.teamblue.unicomsi.com/products/system-architect/>
5. Microsoft Visio. URL: <https://www.microsoft.com/ru-ru/microsoft-365/visio/>
6. Case Complete. URL: <https://casecomplete.com/>

Ключові слова: моделювання ПЗ, аналіз ПЗ, ARIS, StarUML, UNICOM, Microsoft Visio, Case Complete.

Key words: software modeling, software analysis, ARIS, StarUML, UNICOM, Microsoft Visio, Case Complete.

ТОЛОКНОВ АНАТОЛІЙ АРНОЛЬДОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри інформаційних технологій*

ОГЛЯД ДЕЯКИХ МОДЕЛЕЙ КЛІТИННИХ АВТОМАТІВ

Вперше клітинний автомат був представлений в роботі Джона фон Неймана [1] для вирішення проблеми самовідтворюваних машин.

Мабуть найпопулярніша модель клітинного автомата це гра «Життя» [2], яка була винайдена англійським математиком Джоном Конвеем у 1970 році. Грою ця модель названа умовно, тому що ми не можемо в неї гратися, а тільки задавати початкові умови. Цей клітинний автомат являє собою площину, розмічену на клітини. Кожна клітина може бути у двох станах: «живою» – чорний колір, і «мертвою» – білий колір. Свій стан клітинка набуває в залежності від стану оточуючих її клітинок. Враховуватися можуть, наприклад, тільки чотири клітинки, які

мають спільну сторону з даною клітиною (окіл фон Неймана першого порядку), або шість клітинок – додаються ще клітинки, які мають спільну вершину з даною клітинкою (окіл Мура першого порядку). Правило, за яким можна описати «життя» клітинки – B2/S23. Клітинка «народжується» (born – B), зафарбовується у чорний колір, якщо навколо неї є дві чорні клітинки, клітинка існує (save – S), зберігає свій стан, якщо навколо неї є дві або три чорні клітинки. В іншому випадку клітина фарбується у білий колір. Час в цій моделі дискретний, тобто стан всіх клітинок (синхронна модель) перевіряється за кожну одиницю часу.

У результаті роботи такого автомата виявляються різноманітні феномени: структури, які можуть бути незмінними, періодичними, рухатися, зберігаючи свою форму, наче живі істоти. У даному випадку описана двовимірна модель клітинного автомата, але ж існують варіації з трьома вимірами, а також з іншими модифікаціями.

Ще один вид клітинного автомата – це автомат у вигляді нескінченної в обидва боки стрічки. Стан клітини в кожний момент часу залежить тільки від її власного стану та станів суміжних з нею клітин у попередній момент часу. Всього існує 256 правил, які визначають імовірні випадки для такого елементарного клітинного автомата. Такі правила нумеруються від 1 до 255 і називаються код Вольфраму, який створений Стівеном Вольфрамом у 1983 році [3]. Зазвичай еволюцію стрічки представляють зверху вниз для наочності. Інтерес становлять, наприклад, правила 110, 90, 30.

Еволюція правила 110, починаючи всього з однієї клітинки, дає трикутник, який розростається в лівий бік. Якщо почати з випадкової послідовності чорних клітинок, то можна спостерігати послідовність періодичних структур.

Правило 30, для початку з однієї чорної точки, дає трикутник, який розростається в обидва боки. Якщо почати з випадкової послідовності клітинок, то на наступних кроках, ця послідовність буде хаотично змінюватися. Цю властивість можна використовувати для генерації псевдовипадкових чисел.

Правило 90, починаючи з однієї точки, дає еволюцію у вигляді фракталу – трикутнику Серпинського [4].

Правило 110 і клітинний автомат «Життя» є повними за Т'юрингом, тобто за допомогою них можна виконувати будь-які обчислення, але це буде дуже складно. Існує клітинний автомат, який призначений для того, щоб будувати комп'ютери, називається він Wireworld запропонований Браяном Сільверманом у 1987 році [5].

В цьому клітинному автоматі існує чотири типи клітинок. Перший тип це пусті клітинки. Вони існують тільки для того, щоб створювати деяку відстань між «провідниками». Другий тип – це саме провідники, жовті клітинки, вони можуть проводити сигнал. Проводять сигнал за такими правилами: якщо клітинка є клітинкою провідника, і рядом з нею є один або два сигнали, то тоді вона теж становиться клітинкою сигналу, таким чином сигнал розповсюджується по провіднику. Якщо

ми поставимо перпендикулярно вже три клітинки, то це буде перешкодою для сигналу. Якщо перешкоди не буде, тоді сигнал просто буде заповнювати всі провідники. Тому вводимо третій тип клітинок – це голова сигналу (зазвичай синій колір). Якщо створити умову, що сигнал зникає на кожний крок після появи, тоді сигнал буде просто мерехтіти по всій довжині провідника. Тому вводимо четвертий тип клітинок – хвіст сигналу. Клітинка сигналу завжди перетворюється на клітинку хвосту сигналу, а хвіст сигналу завжди зникає на наступний крок. Це дозволяє задати якби направлення сигналу, тобто він рухається у визначеному напрямку.

За допомогою цих типів клітинок і правил можна створювати ефекти розділення сигналу, перешкоди сигналу, діод, тактовий генератор і т.і. За допомогою різної форми провідників можна задавати різні логічні елементи. Таким чином за допомогою клітинного автомату Wireworld можна побудувати комп'ютер.

Наступний цікавий клітинний автомат – це мураха Ленгтона, який був винайдений Крісом Ленгтоном [6]. Мураха Ленгтона «живе» на нескінченній площині, що складається із білих клітин. Мураха переміщується по клітинах площини від однієї клітини до іншої. При цьому вона виконує нескладний алгоритм:

1. Якщо клітина біла, то мураха перефарбовує її в чорний колір, повертає на 90° направо (за годинниковою стрілкою) і робить крок уперед.

2. Якщо клітина чорна, то мураха перефарбовує її в білий колір, повертає на 90° ліворуч (проти годинникової стрілки) і робить крок уперед.

Якщо почати спостерігати за мурахою, то її переміщення будуть хаотичними. Але десь через 10 000 кроків мураха починає «втікати» – буде періодичну конструкцію, яка через кожні 104 кроки зсуває її на дві клітинки по діагоналі.

Насправді список різних клітинних автоматів можна продовжити. Вивчення клітинних автоматів дозволяє краще зрозуміти процеси, які відбуваються у природі, наприклад, в біології, у кристалографії. Клітинні автомати можуть бути застосовані у моделюванні фізичних процесів.

З огляду на сферу комп'ютерних технологій, клітинні автомати можуть бути застосовані для створення комп'ютерних процесорів, вирішення задач фільтрації шумів та виявлення контурів зображень, для обробки зображень, у криптографії тощо.

Список використаних джерел:

1. John von Neumann. Theory of Self-Reproducing Automata. – Urbana and London : University of Illinois Press, 1966. – P. 25.
2. Andrew Adamatzky. Game of Life Cellular Automata. – Springer-Verlag London, 2010.
3. Wolfram, Stephen. Statistical Mechanics of Cellular Automata // Reviews of Modern Physics : journal. – 1983. – July (vol. 55). – P. 601–644.

4. Sierpinski W. Sur une courbe dont tout point est un point de ramification // Comptes rendus hebdomadaires des séances de l'Académie des sciences. – Paris. – Tome 160, Janvier – Juin 1915. – Pp. 302–305.
- A. Dewdney K. Computer recreations: The cellular automata programs that create Wireworld, Rugworld and other diversions // Reviews of Scientific American : journal – 1990 – January.
5. David Darling. The Universal Book of Mathematics: From Abracadabra to Zeno's Paradoxes. – John Wiley & Sons, 2004. – P. 180–181.

Ключові слова: клітинні автомати, гра «Життя», Wireworld, код Вольфрама, мураха Ленгтона.

Key words: cellular automata, Conway's Game of Life, Wireworld, Wolfram code, Langton's ant.

ТРОФИМЕНКО ОЛЕНА ГРИГОРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри інформаційних технологій,
кандидат технічних наук, доцент*

КІБЕРБЕЗПЕКА ОСВІТНЬОГО СЕКТОРА

Разом з повсюдною інформатизацією суспільства IT-інфраструктура стає все більш вразливою для кіберзлочинності. Переважно кібератаки спрямовані на дані й активи фінансових установ, урядів, корпорацій, різних підприємств і компаній. Проте не стали винятком у цьому переліку університети та академічні установи.

За даними Microsoft [1] сектор освіти найбільше страждає від корпоративних зіткнень зі шкідливим програмним забезпеченням і посідає перше місце (82,6 %) по кількості випадків виявлення зловмисного програмного забезпечення, порівняно з галузями торгівлі (8,41 %), медицини (3,93 %), телекомунікацій (2,39 %), фінансів (1,52 %) та інших. При цьому поняття кібербезпеки охоплює всі ресурси вишу, враховуючи студентів, співробітників, філіалів і партнерів. Адже будь-яка сфера діяльності або активності, яка може притягнути загрозу реалізації вищезазначених ризиків, формує повне охоплення кіберризиків [2].

Інтерес кіберзлочинності до освітнього сектора зумовлений наявністю значної кількості персональних даних як студентів, так і штату працівників. Крім того, багато навчальних закладів мають інформацію про передові дослідження, технологічні інновації та інтелектуальну власність, яку також цінують потенційні хакери. При цьому традиційно освітні установи вищої школи дотримуються академічної відкритості та сприяють вільному обміну інформацією під час співпраці з іншими дослідниками як всередині, так і за межами університету. І з часом такі взаємозв'язки в університетах продовжують зростати, а відтак пропорційно зростає поле доступу для кібератак. Все це є викликами

кібербезпеки, які не спостерігаються в інших галузях. Іронія ситуації полягає в тому, що численні науковці вищів досліджують сучасні проблеми кібербезпеки і публікують свої дослідницькі статті щодо її забезпечення, тоді як сам сектор вищої освіти часто має проблеми з кіберзахистом і потребує втручання відповідних технічних спеціалістів. Але через обмежені бюджети такі штатні фахівці може собі дозволити далеко не кожен університет чи то академія.

Спектр кіберзагроз для сектора вищої освіти доволі широкий: від крадіїв персональних даних та комерційних таємниць до програм-вимагачів, від несеgmentованих мереж віддалених працівників та студентів до взаємовідносин між структурними підрозділами, філіалами та комерційними партнерами. Наявність численних комп'ютерних лабораторій у різних структурних підрозділах цих закладів, де для великої кількості студентів і викладачів з різним ступенем технічних знань розміщені комп'ютери та системні пристрої з вільним доступом, ніяк не сприяє забезпеченню інформаційної безпеки університетів. Як наслідок, заходи кібербезпеки часто послаблюються на користь зручності та функціональності. Крім того, вільний потік робочої сили та щорічна ротація нових студентів і співробітників також додають вразливості освітньому сектору.

Суттєвий вплив на послаблення рівня кібербезпеки університетів відбувся унаслідок швидкого переходу до віддаленої роботи, електронного навчання та онлайн-викладання на початку пандемії COVID-19, що порушило архітектуру мереж освітніх організацій, зробивши дані всередині мереж набагато більш відкритими. Адже відома студенти і працівники можуть використовувати незахищені чи застарілі пристрої, які більш уразливі для атак, що ненавмисно створює додаткові вразливості.

Суттєво те, що багато викладачів університетів для онлайн-викладання вибрали платформу Zoom, оскільки вважають її економічно ефективною і зручною як для себе, так і для студентів. Нині Zoom продовжує покращувати захист від зовнішнього втручання і навіть пропонує наскрізне шифрування для забезпечення конфіденційності відеодзвінків, проте наявне зараз шифрування не є наскрізним у загальноприйнятому його розумінні, коли тільки користувачі мають доступ до криптографічних ключів, необхідних для розшифрування вмісту. Випадки масових «зумбомбінгів» та передачі даних користувачів Facebook і Google без їх згоди були визнані компанією та для задоволення претензій колективного позову виплачені відповідні, призначенні судом багатомільйонні кошти [3]. Відтак варто зважати на те, що поки що платформа Zoom не надає надійний захист для дзвінків і формує додаткові проблеми кібербезпеки.

Для навчальних закладів від початку пандемії COVID-19 віртуальні технології стали важливим фактором у навчанні, і тому вкрай важливо вживати заходів для подолання ризиків. З іншого боку, дослідження [4] показали, що під час пандемії певна невизначеність і невпевненість у «завтрашньому дні», різної природи страхи підвищують емоційний

стан людей, роблять їх більш сприйнятливими до шахрайства. Через це за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) кількість кібератак під час пандемії COVID-19 зросла вп'ятеро [5]. Розуміючи фактори, які роблять людей більш вразливими до кібератак, можна краще підготуватися та навчитися реагувати на можливі кіберінциденти.

Знання основних загроз освітніх мереж і систем, розуміння поширених способів злому і витоків конфіденційних даних студентів, викладачів та інших співробітників дозволить вибрати й застосовувати навчальним закладам найбільш ефективні інструменти і стратегії на всіх рівнях кіберзахисту. ЗВО мають оцінити свій профіль кіберризиків, зважаючи на те, які саме бізнес-активи та процеси піддаються зовнішньому впливу, і відповідно до цього вибрати програмне забезпечення, інструменти та методології безпеки, які контролюватимуть доступ до даних, наприклад, брандмауери або шифрування, щоб краще захистити великі обсяги цінних досліджень і персональних даних. Розбудувати всеосяжну і надійну систему кіберзахисту при обмеженому бюджеті не реально. Саме тому освітні академічні установи для забезпечення своєї діяльності повинні робити більше за менші кошти, тобто засоби і підходи до зменшення поверхні атаки та її складності мають вибиратись і реалізовуватись саме з точки зору їх ефективності. А вже надалі робити все можливе щодо розширення і посилення захисту своїх програм, мереж і систем, поглибленого моніторингу кіберризиків та забезпечення безпеки для кожного пристрою своєї IT-інфраструктури від несанкціонованого доступу.

Список використаних джерел:

1. Most affected industries. URL: <https://www.microsoft.com/en-us/wdsi/threats> (дата звернення: 04.05.2022).
2. Кіберризики: як розуміти та управляти <https://10guards.com/ua/articles/cyber-risks/> (дата звернення: 04.05.2022).
3. Zoom to pay \$85M for lying about encryption and sending data to Facebook and Google. URL: <https://arstechnica.com/tech-policy/2021/08/zoom-to-pay-85m-for-lying-about-encryption-and-sending-data-to-facebook-and-google/> (дата звернення: 04.03.2022).
4. Naidoo R. A multi-level influence model of COVID-19 themed cybercrime. *European Journal of Information Systems*. 2020. Vol. 29(3). P. 306–321. DOI: 10.1080/0960085x.2020.1771222
5. WHO reports fivefold increase in cyber attacks, urges vigilance. World Health Organization. URL: <https://www.who.int/news-room/detail/23-04-2020-who-reports-fivefold-increase-in-cyber-attacks-urges-vigilance> (дата звернення: 04.05.2022).

Ключові слова: кіберризики, кібератака, кіберзахист, кібербезпека, освітній сектор.

Key words: cyber risks, cyberattack, cyber defense, cybersecurity, educational sector.

ЧАНИШЕВ РАШИД ІБРАГІМОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри інформаційних технологій,
кандидат юридичних наук, доцент*

ЩОДО ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ, ЩО ЗБЕРІГАЄТЬСЯ У ЦЕНТРАХ ОБРОБКИ ДАНИХ

Військова агресія РФ проти України, що почалася 24 лютого 2022 року, зумовила необхідність посилення захисту даних в українських інформаційно-комунікаційних системах.

У зв'язку з цим 15 березня 2022 року Верховна Рада України прийняла за основу та в цілому Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів» за № 7152. 16 березня цей Закон був відправлений на підпис Президенту України.

У проекті Закону зазначається, що «власники системи для забезпечення належного функціонування систем та захисту інформації, що обробляється в них ... можуть розміщувати державні інформаційні ресурси та їх резервні копії на хмарних ресурсах та/або центрах обробки даних, що розташовані за межами України, протягом періоду дії правового режиму воєнного стану в Україні та шести місяців після його припинення чи скасування».

Центри обробки даних можуть бути розташовані у будь-якій точці земної кулі. У зв'язку з цим у проекті Закону додатково зазначається: «Забороняється ведення публічних електронних реєстрів, за допомогою хмарних ресурсів та/або центрів обробки даних, що розміщені на території України, де органи державної влади України тимчасово не здійснюють свої повноваження, територіях держав, визнаних Верховною Радою України державами-агресорами, територіях держав, щодо яких застосовані санкції відповідно до Закону України «Про санкції», та територіях держав, які входять до митних та воєнних союзів з такими державами» [1].

У практичній діяльності актуальними є питання, пов'язані із забезпеченням безпеки зберігання даних у віддалених центрах обробки даних (англ. – Data Center, далі – «ЦОД»).

Поширеною є думка про те, що зберігання даних у спеціалізованих ЦОД є повністю безпечним. Однак це не так.

Так, 10 березня 2021 року пожежа знищила ЦОДи SBG2 та SBG1, що належали одному з найбільших хостинг-провайдерів у Європі, компанії OVH. Під час пожежі згоріло як обладнання, так і резервні копії даних SBG2, що зберігалися в сусідньому SBG1. Як засвідчило розслідування інциденту, причиною пожежі стала несправність системи безперебійного живлення [2]. Крім того, швидкому поширенню вогню сприяла невдало спроектована система вентиляції будівлі та відсутність систем

автоматичного пожежогасіння. До слова, відсутність автоматичних систем пожежогасіння пов'язана з тим, що їхня наявність у деяких країнах Євросоюзу не є обов'язковою вимогою для власників будівель.

У цьому разі причиною пожежі стала система, основним завданням якої було забезпечення безпеки зберігання даних. Наслідком пожежі стали збої в роботі та недоступність для користувачів приблизно 3,6 млн. веб-сайтів.

Пожежі в ЦОД трапляються достатньо регулярно. Так, за даними організації Uptime Institute, подібні події трапляються приблизно раз на рік, і не завжди ці пожежі вдається вчасно локалізувати [3].

Крім того, відомі випадки, коли причиною непрацездатності ЦОД стали несприятливі погодні умови. Наприклад, 4 вересня 2018 року сильна гроза в Техасі призвела до аварійного відключення основних джерел електропостачання кількох ЦОД компанії Microsoft, а системи резервного електропостачання, що були в них, вийшли з ладу. На усунення наслідків пішло кілька днів, протягом яких спостерігалися перебої з роботою сервісів Microsoft у світі [4].

За оцінками компанії Gartner, приблизні збитки, викликані відключенням ЦОД внаслідок аварії, можуть становити до 5,6 тис. дол. за хвилину [5].

Таким чином, очевидно, що до питання вибору конкретного ЦОД для зберігання критично важливої інформації слід підходити дуже виважено.

Критерієм вибору може бути категорія, присвоєна конкретному ЦОД організацією Telecommunications Industry Association («Асоціація телекомунікаційної галузі», ТІА). Ця асоціація, створена 1988 року, зараз об'єднує близько 400 компаній, завданням яких є обговорення та вироблення галузевих стандартів у сфері інформаційних та комунікаційних технологій. Асоціацією були розроблені такі, наприклад, стандарти, як ТІА-942 (стандарт телекомунікаційної інфраструктури для ЦОД) та ТІА-569-В (стандарти для будівель ЦОД) [6]. Якщо дата-центр не має сертифікатів Uptime Institute – це ЦОД із заявленим рівнем Tier, якщо сертифікат є – це підтверджений рівень.

Усього існує чотири рівні оцінки ЦОД, що позначаються як Tier 1...4. Нижнім рівнем вважається перший, найвищим – четвертий.

ЦОД проходять сертифікацію ТІА у три незалежні етапи. На першому етапі (Tier Certification of Design) перевіряється проектна документація на будівництво будівель ЦОД та пов'язаних з ними систем комунікацій, доступність під'їздів до будівлі для пожежної та інших служб. На другому етапі (Construction Tier Certification) здійснюється нагляд за процесом будівництва. На третьому етапі проводиться перевірка працездатності систем та якості обслуговування (кваліфікація персоналу). Після успішного проходження всіх трьох етапів ТІА надає ЦОД певний рівень.

Рівень Tier I – є базовим і включає мінімальний набір необхідного обладнання (комп'ютери, комунікаційне обладнання, джерела безперебійного живлення, система кондиціонування, резервний електрогенератор). Системи резервування основного устаткування на цьому рівні

відсутні, а припустимий річний простій не повинен перевищувати 29 годин на рік. Відмовостійкість на цьому рівні становить 99.671 %. Такий рівень підходить для серверних підприємств. Через відсутність систем резервування, будь-яка відмова призведе до загальної непрацездатності системи на якийсь час.

Рівень Tier II – включає все, що є на рівні Tier I, додатково вводиться резервування критично важливих компонентів, що підключаються після проблем з основними. Електроживлення здійснюється через єдине введення. Такий рівень підходить для серверних середніх підприємств, допустимий річний простій не повинен перевищувати 22 години на рік. Відмовостійкість на цьому рівні становить 99.749 %.

Рівень Tier III – включає все, що є на рівні Tier II, додатково вводиться резервне введення електроживлення (від іншої магістральної лінії електропостачання, не пов'язаної з першою), наявність дизель-генератора на випадок відключення обох магістральних ліній електроживлення, використовуються промислові, а не побутові системи кондиціонування, наявність систем протипожежної безпеки та установок газового пожежогасіння. Крім того, ЦОД повинен розміщуватися в окремій будівлі, що знаходиться на території, яка охороняється. Головною особливістю ЦОД рівня Tier III є можливість безперерйного продовження роботи під час технічного та планового обслуговування.

ЦОДи рівня Tier III зараз є основою підтримки хмарних структур великих підприємств, служать основним майданчиком для компаній, які надають послуги хостингу, і, по суті, є у суспільній свідомості символом самого поняття «ЦОД».

Допустимий річний простій не повинен перевищувати 1 години та 10 хвилин на рік. Відмовостійкість на цьому рівні становить 99.982 %.

Рівню Tier III відповідають тільки шість ЦОД в Україні.

Рівень Tier IV включає все, що є на рівні Tier III, додатково здійснюється дублювання всіх основних і додаткових інженерних систем ЦОД. При цьому основні та резервні компоненти системи повинні знаходитися у різних приміщеннях будівлі ЦОД. Допустимий річний простій не повинен перевищувати 26 хвилин на рік. Відмовостійкість на цьому рівні становить 99.995 %.

ЦОД рівня Tier IV в Україні поки що немає.

ЦОД також можуть отримати рівень сертифікації за бронзовим, срібним або золотим рейтингом. Бронзовий рейтинг означає, що критерії сертифікації були виконані, однак є значні можливості для вдосконалення будівель та обладнання ЦОД для використання всього потенціалу інфраструктури. Золота сертифікація свідчить про те, що організація функціонує на повний потенціал встановленої інфраструктури.

Враховуючи важливість своєчасного доступу до критично важливих державних даних, для забезпечення належного функціонування систем та захисту інформації, що обробляється в них, державні інформаційні ресурси та їх резервні копії в центрах обробки даних, що розташовані за межами України, повинні бути розміщені в ЦОД, що відповідають рівню Tier IV.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів: Проект Закону України № 7152 від 13.03.2022. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39215>. – Дата звернення: 05.06.2022 р.
2. Fire Has Destroyed OVH's Strasbourg Data Center (SBG2). – URL: <https://www.datacenterknowledge.com/uptime/fire-has-destroyed-ovh-strasbourg-data-center-sbg2>. – Last access: 27.05.2022.
3. Uptime Institute Issued Awards. – URL: <https://uptimeinstitute.com/uptime-institute-awards/list>. – Last access: 27.05.2022.
4. Postmortem: VSTS 4 September 2018. – URL: <https://devblogs.microsoft.com/devopsservice/?p=17485>. – Last access: 27.05.2022.
5. BusinessViews: список самых крупных аварий в дата-центрах мира. – URL: <https://businessviews.com.ua/ru/business/id/avarii-v-data-centrah-2248>. – Дата обращения: 27.05.2022 г.
6. Telecommunications Industry Association: Standards. – URL: <https://www.datacenterknowledge.com/uptime/fire-has-destroyed-ovh-strasbourg-data-center-sbg2>. – Last access: 05.06.2022.

Ключові слова: хмарні технології, державні інформаційні ресурси, відмовостійкість, стандарти телекомунікаційної інфраструктури.

Key words: cloud technologies, state information resources, fault tolerance, telecommunication infrastructure standards.

ЩЕРБИНА ЮРІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри інформаційних технологій,
кандидат технічних наук, доцент*

КАЗАКОВА НАДІЯ ФЕЛКСІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри кібербезпеки, доктор технічних наук, професор*

РАНДОМІЗАЦІЯ ПРОГРАМНИХ ГЕНЕРАТОРІВ ПСЕВДОВИПАДКОВИХ ЧИСЕЛ

Сучасний розвиток обчислювальної техніки робить комп'ютерне моделювання важливим етапом проектування технічних систем, які забезпечують коректне протікання таких складних процесів як розподілення потоків в транспортних та інформаційно-телекомунікаційних системах, в управлінні виробництвом та інфраструктурними і подібними їм складними об'єктами.

Моделювання уявляє собою симуляцію поведінки реальної системи шляхом її відтворення у вигляді обчислювального процесу відповідно з правилами, закладеними у математичній моделі. Воно дає можливість отримати початкову інформацію про поведінку системи у заданих умовах експлуатації. Разом з тим, його використання в сучасних умовах стримується наявністю наступних проблем. По-перше, обчислювальна техніка – це детермінований дискретний автомат і вона не дає можливості моделювати справжні випадкові процеси. По-друге, визначення на основі емпіричних даних закону, яким описується поведінка системи, що підлягає дослідженню, – це достатньо складна задача. І, нарешті, побудована модель має оцінюватись на предмет адекватності закладеному в неї математичному закону розподілення ймовірностей. Якщо останні дві проблеми так або інакше вирішуються, то рішення першої проблеми вимагає проведення додаткових досліджень [1].

Зазвичай, для створення комп'ютерної моделі використовують або метод зворотних функцій, або метод Монте-Карло. Якщо для функції розподілення ймовірностей процесу, який необхідно моделювати існує зворотна функція, краще скористуватись першим методом.

Враховуючи, що для переважної більшості відомих розподілень існують зворотні функції, а для тих із них, що такої функції не мають, існують варіанти їх описання їх через ряди, ціллію досліджень є розроблення методики рандомізації генераторів псевдовипадкових чисел, які входять до складу більшості програмних середовищ і використовуються як джерело ентропії в комп'ютерних моделях, побудованих на основі методу зворотних функцій.

Рандомізація потоку псевдовипадкових чисел

Суть імітаційного комп'ютерного моделювання полягає у заміні реальних вимірювальних величин їх псевдовипадковими аналогами, сформованими як результат обчислювального процесу. У разі використання запропонованого Н. В. Смірновим методу зворотних функцій [2], генерація випадкових величин із заданою функцією розподілення $F(x)$ відбувається шляхом модифікації послідовності чисел, рівномірно розподілених на інтервалі $[0, 1]$.

Суть цього методу полягає в тому, що числа на виході генератора рівномірно розподілених псевдовипадкових чисел (ПВЧ) розглядаються як значення функції розподілення ймовірностей випадкового процесу $F(x)$, який моделюється комп'ютером, а сама випадкова величина x_i обчислюється як зворотна від неї функція $F^{-1}(x_i)$, так, як це показано на рисунку 1.

Особливість цього методу полягає в його надзвичайно високій чутливості до рівномірності розподілення чисел на виході генератора ПВЧ. Враховуючи, що майже всі сучасні середовища програмування використовують у якості генератора ПВЧ лінійний конгруентний генератор (Linear congruent generator LCG) або генератор, відомий під назвою Вихор Мерсенна (Mersenne twister, MT) [3], не забезпечують необхідної рівномірності розподілення чисел на їх виході, доводиться вводити до складу моделі додаткові функції їх рандомізації.

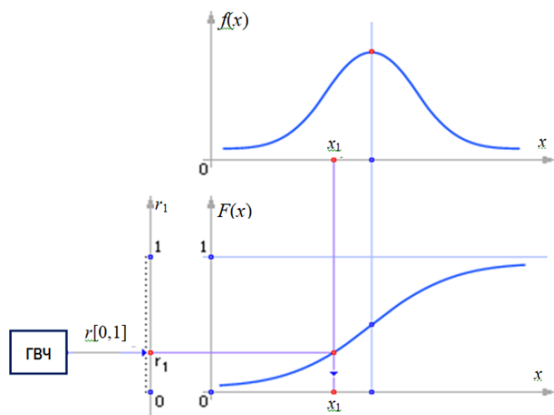

Рис. 1. Принцип моделювання методом зворотних функцій

Існує достатньо велика кількість способів оцінки відповідності розподілення числового потоку заданому закону. Однак основним вважається критерій Пірсона χ^2 [3], по-перше, через його незалежність від перевіряемого типу розподілення і, по-друге, через те, що у разі негативного результату перевірки, малоймовірно, що використання інших критеріїв дасть кращий результат [4].

На рисунках 2 і 3 показані результати дослідження LCG та MT генераторів методом гістограм. Число інтервалів обиралось рівним 16, а розмір вибірки дорівнював 1024 числам.

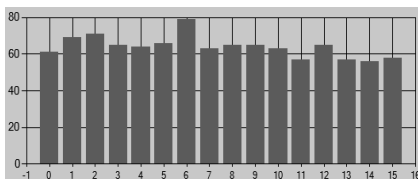

Рис. 2. Гістограма розподілення ПВЧ отриманих за допомогою функції rand()

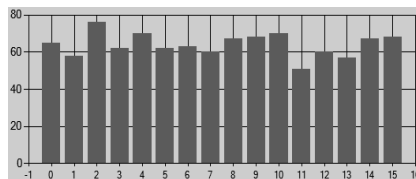

Рис. 3. Гістограма розподілення ПВЧ отриманих за допомогою функції uniform_real_distribution<> mersenne(0, 1)

Показник якості обчислювався як

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^k \frac{(n_i - N_i^*)^2}{N_i^*},$$

де k – це кількість сегментів гістограми;

n_i і N_i^* – кількість випадкових чисел вихідного потоку, що реально попала в i -й інтервал та їх очікувана кількість, відповідно.

Як це видно з наведених рисунків і отриманих значень обчислених показників χ^2 для обох генераторів, обидва потоки псевдовипадкових чисел не відповідають вимогам рівномірності розподілення чисел.

Для вирішення проблеми, враховуючи припустимість таких операцій як об'єднання числових потоків, їх «відбілювання» або «просіювання», було використано «вирівнювання» розподілення ймовірності чисел потоку шляхом видалення з його складу «зайвих» елементів [4].

Очікується, що у разі рівномірного розподілення у кожний сегмент гістограми має попадати однакова кількість випадкових чисел, яка дорівнює $N_i^* = N/k$. Математичне очікування величини, що має потрапити в сегмент, обмежений умовами $x_{min} \leq x_i < x_{max}$, визначається як $m_i = (x_{min} + x_{max})/2$. Тоді кількість чисел, що попали в i -тий сегмент s_i , орієнтовно буде дорівнювати величині $S_i^* = N_i^* m_i$. Звичайно, що кожного разу ця сума буде або менше S_i^* , або більше S_i^* , але суттєвої різниці не буде. Якщо сума чисел s_i , що попали в i -тий сегмент гістограми перевищує величину S_i^* , то всі інші числа що в нього попадають пропускаються [5]. В результаті, кількість чисел в сегментах залишиться різною, але нерівномірність вибірки стане меншою.

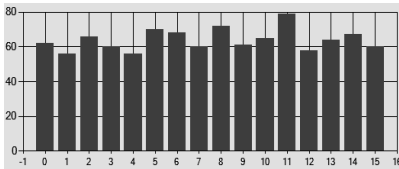

Рис. 4. Гістограма розподілення ПВЧ до рандомізації отриманих за допомогою функції `uniform_real_distribution<> mersenne(0, 1)`

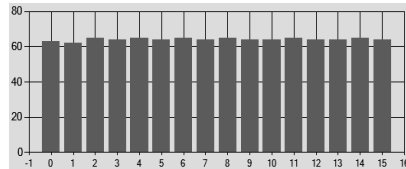

Рис. 5. Гістограма розподілення ПВЧ після рандомізації отриманих за допомогою функції `uniform_real_distribution<> mersenne(0, 1)`

Як видно із наведених на рисунках 4 і 5 гістограм, застосування описаного способу «вирівнювання» розподілення потоку на виході генератора ПВЧ приводить до сталого рівномірного розподілення чисел, що підтверджується обчисленням показника χ^2 . Звичайно, що можна застосовувати й інші аналогічні способи, в залежності від вимоги до моделювання.

Сучасне комп'ютерне моделювання передбачає використання таких програмних середовищ як Boost, Glib, C++, Python, Ruby, R, PHP, MATLAB та їм подібних пакетів. Всі вони написані мовою C++ і користуються її генераторами ПВЧ. Через це, є сенс користуватись для створення моделей стохастичних процесів програмних середовищ Visual Studio або QT5, які включають достатню кількість додаткових бібліотек, що містять різноманітні генератори ПВЧ. Причому, обов'язковою умовою є виконання попередньої рандомізації числового потоку на виході обраного

генератора та його перевірка на предмет рівномірності розподілення ймовірності сформованих чисел.

Список використаних джерел:

1. Knuth D. E. The Art of Computer Programming, Volume 2: Seminumerical Algorithms, 3rd. ed., Boston, Mass, USA : Addison-Wesley, Longman Publishing, Addison-Wesley, Reading, Mass, 1998.
2. Mark A. Pinsky, Samuel Karlin. An Introduction to Stochastic Modeling, Fourth Edition., Academic Press, 2010.
3. Ahrens J. H., Dieter U., Grube A. Pseudo-random numbers. Computing 6 (1970) 121–138). URL: <https://doi.org/10.1007/BF02241740>.
4. Neumann J. von. Various techniques for use in connection w J. von Neumann. Various techniques for use in connection with random digits. Applied Math Series, Notes by G. E. Forsythe, in National Bureau of Standards, Vol. 12, 36–38, 1951.
5. Trevisan L. Extractors and Pseudorandom Generators 1999. Journal of the ACM URL: <http://theory.stanford.edu/~trevisan/pubs/extractor-full.pdf>

Ключові слова: комп'ютерне моделювання, метод Монте-Карло, метод зворотних функцій, генератори псевдовипадкових чисел, рандомізація.

Key words: computer modeling, Monte Carlo method, inverse function method, pseudo-random number generators, randomization.

ЗАДЕРЕЙКО ОЛЕКСАНДР ВЛАДИСЛАВОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри інформаційних технологій,
кандидат технічних наук, доцент*

ЯНКОВСЬКИЙ ОЛЕГ ГЕОРГІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри інформаційних технологій,
кандидат технічних наук, доцент*

ДИКА АНАСТАСІЯ ІВАНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри інформаційних технологій*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНФІДЕНЦІЙНОСТІ МЕСЕНДЖЕРА TELEGRAM

Велика кількість користувачів використовують для обміну інформацією різні месенджери. Однак далеко не всі користувачі віддають собі звіт у тому, наскільки є конфіденційним такий обмін інформацією

і хто саме може отримати доступ до метаданих користувача. Саме критерій конфіденційності повинен бути пріоритетним для кожного користувача, тому що він відображає, наскільки його метадані доступні «третій» стороні. При оцінці конфіденційності месенджерів необхідно враховувати наступні ключові вимоги:

1. Наявність постійного наскрізного шифрування, при якому ключі для розшифровки особистих повідомлень є тільки у відправника і одержувача.

2. Наявність відкритого вихідного коду месенджера, що дозволяє здійснити експертам аудит безпеки та виявити слабкі місця або уразливості в коді.

3. Наявність «зникаючих» повідомлень, які остаточно видаляються після закінчення встановленого користувачем періоду часу.

4. Наявність можливості збору метаданих про користувача власниками месенджера і сторонніми ІТ корпораціями;

5. Наявність комунікації месенджера з сервісами, які не мають прямого відношення до його базових серверів.

Потенційні уразливості месенджера Telegram

На концептуальному рівні месенджера Telegram існують нестандартні рішення, які змушують звернути увагу на заявлений його розробниками рівень конфіденційності і безпеки:

- 1) функція наскрізного шифрування повідомлень не використовується за замовчуванням, що є несподіваним сюрпризом для користувачів [1];

- 2) використання криптографічного протоколу MTProto власної розробки;

- 3) проблема «витік доступності» [2];

- 4) зберігання списків контактів з телефону/комп'ютера і інформації на серверах Telegram.

Заявлені розробником месенджера Telegram рішення обумовлюють початкову довіру користувачів до безпеки і захищеності його серверів. Однак, автору не вдалося знайти у відкритих джерелах інформації будь-яких даних про моніторинг мережових з'єднань месенджера Telegram і їх подальшого аналізу, особливо з точки зору забезпечення конфіденційності користувачів.

Тому метою даного дослідження є аналіз вихідних з'єднань месенджера Telegram і підвищення рівня конфіденційності його користувачів.

Зазначимо, що найкращим варіантом організації комунікації будь-якого клієнтського програмного забезпечення, в тому числі і месенджерів, є безпосередня взаємодія його клієнтської частини з серверною (рис. 1) [3].

Виходячи з вище викладеного, автором був виконаний моніторинг всіх вихідних мережових з'єднань, ініційованих клієнтською частиною месенджера Telegram протягом 120 діб і виконано їх подальший аудит.

Результати моніторингу вихідних мережових з'єднань, ініційованих месенджером Telegram представлені в таблиці 1.

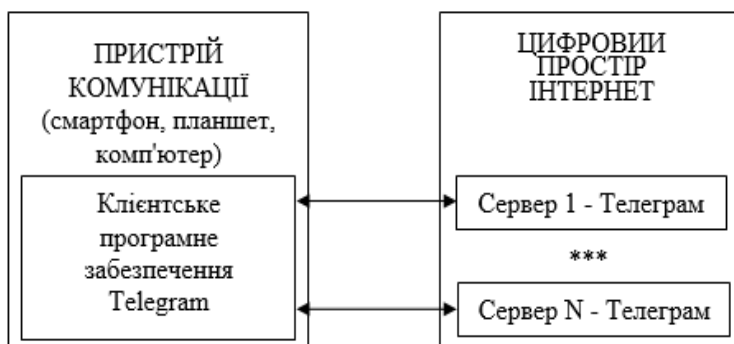

Рис. 1. Безпечна комунікація клієнтського програмного забезпечення (месенджера Telegram)

Таблиця 1 – Вихідні з'єднання месенджера Telegram

Власник	Доменне ім'я	ІР-адреса,	Порт	Протокол	Стан
Cloudflare	–	104.16.249.249 104.16.248.249 2606:4700::6810:f8f9	HTTP HTTPS	TCP	Забл.
Leaseweb Asia Pacific pte	leaseweb.com	85.113.71.220	HTTPS	TCP	Забл.
Telegram Messenger Inc	telegram.org	149.154.167.41 149.154.167.51 149.154.175.100 149.154.167.91 149.154.167.99 149.154.165.111 149.154.175.51 149.154.175.55	HTTPS	TCP	Дозв.
	–	91.108.56.192	HTTPS	TCP	Дозв.
	–	2001:67c:4e8:1033:3:100::a	HTTPS	TCP	Дозв.
	–	2001:67c:4e8:1033:5:100::a	HTTPS	TCP	Дозв.
Google	ams15s21-in-f14.1e100.net	216.58.212.142	HTTPS	TCP	Забл.
	ams15s21-in-f4.1e100.net	216.58.212.132	HTTPS	TCP	Забл.
	waw.07s05-in-f3.1e100.net	142.250.186.195	HTTPS	TCP	Забл.
	waw.07s06-in-f14.1e100.net	142.250.186.195	HTTPS	TCP	Забл.
	waw.02s22-in-f4.1e100.net	142.250.203.196	HTTPS	TCP	Забл.
	waw.07s03-in-f10.1e100.net	142.250.75.10	HTTPS	TCP	Забл.
	zrh04s05-in-f106.1e.100.net	172.217.18.106	HTTPS	TCP	Забл.

Власник	Доменне ім'я	ІР-адреса,	Порт	Протокол	Стан
	fra16s48-in-f10.1e.100.net	142.250.185.74	HTTPS	TCP	Забл.
	fra16s53-in-f4.1e.100.net	142.250.185.228	HTTPS	TCP	Забл.
	fra16s56-in-f4.1e.100.net	142.250.181.228	HTTPS	TCP	Забл.
	fra24s12-in-f10.1e.100.net	142.250.184.234	HTTPS	TCP	Забл.
	fra24s04-in-f14.1e100.net	142.250.186.46	HTTPS	TCP	Забл.
	fra16s52-in-f3.1e100.net	142.250.185.195	HTTPS	TCP	Забл.
	fra16s48-in-f3.1e100.net	142.250.185.67	HTTPS	TCP	Забл.
	fra16s49-in-f10.1e100.net	142.250.185.106	HTTPS	TCP	Забл.
	fra16s52-in-f10.1e100.net	142.250.185.202	HTTPS	TCP	Забл.
	fra16s53-in-f3.1e100.net	142.250.185.227	HTTPS	TCP	Забл.
	fra24s12-in-f4.1e100.net	142.250.184.228	HTTPS	TCP	Забл.
	fra16s50-in-f3.1e100.net	142.250.185.131	HTTPS	TCP	Забл.
	fra16s52-in-f14.1e100.net	142.250.185.206	HTTPS	TCP	Забл.
	fra16s56-in-f3.1e100.net	142.250.181.227	HTTPS	TCP	Забл.
	fra16s52-in-f4.1e100.net	142.250.185.196	HTTPS	TCP	Забл.
	fra24s06-in-f3.1e100.net	142.250.186.99	HTTPS	TCP	Забл.
	fra24s08-in-f10.1e100.net	142.250.186.170	HTTPS	TCP	Забл.
	fra16s51-in-f14.1e100.net	142.250.185.174	HTTPS	TCP	Забл.
	prg03s13-in-f3.1e100.net	142.251.37.99	HTTPS	TCP	Забл.
	prg03s12-in-f10.1e100.net	142.251.36.138	HTTPS	TCP	Забл.
	82.221.107.34.bc.googleusercontent.com	34.107.221.82	HTTP	TCP	Забл.
	dns.google.com	8.8.8.8	DNS	UDP	Забл.
		8.8.4.4	HTTPS	UDP	Забл.
	-	2a00:1450:4001:82f::2003	HTTPS	TCP	Забл.
	-	2a00:1450:4001:811::200a	HTTPS	TCP	Забл.
	-	2a00:1450:4001:800::200a	HTTPS	TCP	Забл.
	-	2001:4860:4860::8888	HTTPS	TCP	Забл.
	-	2001:4860:4860::8844	HTTPS	TCP	Забл.

Власник	Доменне ім'я	IP-адреса,	Порт	Про-токол	Стан
Akamai technologies	A104-89-25-202.deploy.static.akamaitechnologies.com	104.89.25.202	HTTPS	TCP	Забл.
	a104-92-88-65.deploy.static.akamaitechnologies.com	104.92.88.65	HTTPS	TCP	Забл.
	a104-111-214-42.deploy.static.akamaitechnologies.com	104.111.214.42	HTTPS	TCP	Забл.
	a104-90-179-34.deploy.static.akamaitechnologies.com	104.90.179.34	HTTPS	TCP	Забл.
	a2-18-12-41.deploy.static.akamaitechnologies.com	2.18.12.41	HTTPS	TCP	Забл.

Візуальна інтерпретація вихідних з'єднань, отриманих у таблиці 1 наведена на рис. 2.

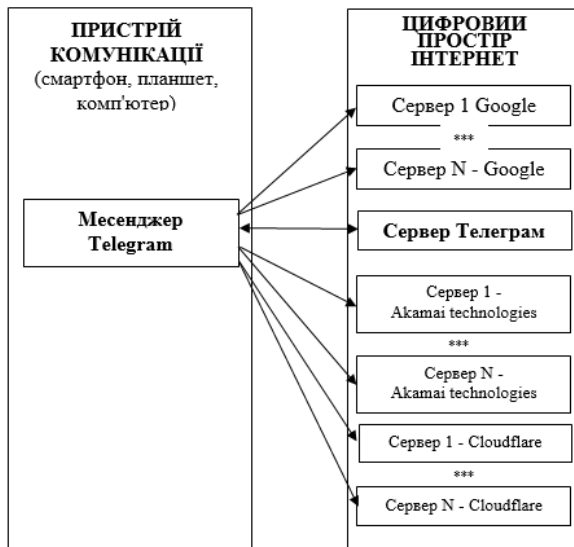

Рис. 2. Візуальне представлення вихідних з'єднань месенджера Telegram зі сторонніми серверами ІТ корпорацій

Аудит вихідних з'єднань з доменами та IP-адресами (див. табл. 1), ініційованих месенджером Telegram дозволив одержати такі дані:

– домен *.1e100.net – підключений до ns-серверів google.com. Належить компанії Google;

- домен **.akamaitechnologies.com* – підключений до ns-серверів *akamaistream.net*. Належить компанії Akamai Technologies – провайдера платформи CDN і додатків для акселерації інтернет-додатків;
- домен *dns.google.com* – альтернативний DNS-сервер, розроблений корпорацією Google для прискорення завантаження веб-сторінок за рахунок підвищення ефективності кешування даних;
- домен **.bc.googleusercontent.com* – підключений до віртуальних машин корпорації Google в рамках проекту GCE;
- IP адреси 104.16.249.249, 104.16.248.249 – належать сервісу CDN Cloudflare корпорації Cloudflare Inc [4].
- Домен *leaseweb.com* – належить компанії Leaseweb, що надає послуги хмарного хостінгу, обробки даних, включаючи власну CDN.

Аналіз отриманих даних

Отримані результати моніторингу вихідного трафіку месенджера Telegram з цифровим простором Інтернет дозволили встановити факт ймовірного збору метаданих користувачів ІТ-корпораціями, які є лідерами на цифровому ринку обробки і монетизації даних користувачів. А саме:

2. Вихідні з'єднання з доменом **.bc.googleusercontent.com* обслуговуються віртуальними машинами класу GCE з використанням інфраструктури сервісу (IaaS) хмарної платформи Google, на яких можуть бути реалізовані телеграм-боти, в тому числі ті, що несуть шкідливий функціонал, з точки зору збору метаданих користувача [5; 6].

3. Вихідні з'єднання з сервісами доставки контенту CDN Cloudflare і Akamai Technologies являють собою гнучкий інструмент для отримання статистичних даних про користувачів: IP-адрес з яких запитується контент, пошукових запитів, кількість трафіку і т.д. [7].

4. Вихідні з'єднання з публічними DNS сервісами корпорації Google дозволяють їй контролювати весь DNS трафік ініційований месенджером Telegram [8; 9].

Результати виконаного аналізу вихідних з'єднань месенджера Telegram з цифровим простором Інтернет, обумовлюють необхідність блокування сторонніх з'єднань з сервісами ІТ корпорацій, для виключення ймовірного збору, аналізу, монетизації метаданих користувачів.

Для здійснення блокування вихідних з'єднань клієнтської частини месенджера Telegram необхідно використовувати міжмережеві екрани, які працюють на мережному пакетному рівні (рис. 3).

До їх числа можна віднести:

- для ОС Android – мережевий екран No Root Firewall [10];
- для сімейства ОС Windows – розширення вбудованого брандмауєра Windows Firewall Control [11].

Висновки:

1. Блокування вихідних з'єднань месенджера Telegram зі сторонніми серверами ІТ корпорацій (див. табл. 1 і рис. 3) не призвело до втрати його функціоналу, закладеного розробником.

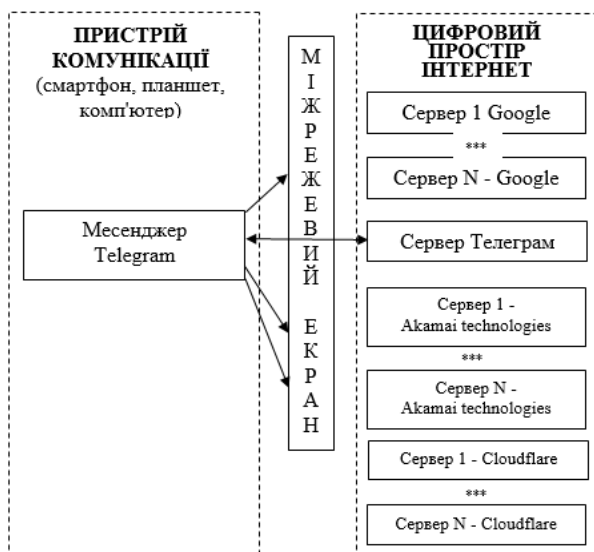

Рис. 3. Вихідні з'єднання месенджера Telegram зі сторонніми серверами

2. Блокування вихідних з'єднань месенджера Telegram зі сторонніми серверами ІТ корпорацій (див. рис. 3) викликало, незначне зниження швидкості завантаження проглядаємого медіаконтенту, що саме по собі неминуче через його завантаження безпосередньо з серверів месенджера Telegram.

3. Запропонований автором підхід дозволить уникнути імовірних витоків метаданих користувачів та підвищить конфіденційність користувачів месенджера Telegram на якісно новому рівні.

Список використаних джерел:

1. Гасанова А. М. Телеграм-бот для гуртожитку на мові високого рівня програмування. – Дипломна робота на здобуття ступеня бакалавра спеціальності «Комп'ютерні науки», «Інформаційні управляючі системи та технології». – Національний авіаційний університет. – Київ, 2021. – 54 с.
2. Security Analysis of Telegram. URL: <https://courses.csail.mit.edu/6.857/2017/project/19.pdf>. (Дата звернення 5.06.2022).
3. Ots K. (2021). Network Security. In: Azure Security Handbook. Apress, Berkeley, CA. https://doi.org/10.1007/978-1-4842-7292-3_4.
4. Wingerath W. et al., "Speed Kit: A Polyglot & GDPR-Compliant Approach For Caching Personalized Content", 2020 IEEE 36th International Conference on Data Engineering (ICDE), 2020, pp. 1603–1608, doi: 10.1109/ICDE48307.2020.00142.
5. Salvi S., V Geetha. и Sowmya S. Kamath, "Jamura: A Conversational Smart Home Assistant Built on Telegram and Google Dialogflow", TENCON 2019–2019

- IEEE Region 10 Conference (TENCON), 2019, стр. 1564–1571, doi: 10.1109 / TENCON.2019.8929316.
6. Bots in libr Bots in libraries: The aries: They're coming for coming for your jobs (or is it?) our jobs (or is it?). URL: https://ink.library.smu.edu.sg/cgi/viewcontent.cgi?article=1142&context=library_research. (Дата звернення 5.06.2022).
 7. Cdns' dark side: identifying security problems in cdn-to-origin connections. URL: <https://users.encs.concordia.ca/~mmannan/student-resources/Thesis-MASc-Shobiri-2021.pdf>. (accessed 5.06.2022). (Дата звернення 5.06.2022).
 8. Abegaz B. W. DNS Services, alternative ways of using DNS infrastructures. – Delft: TNO, 2011. URL: <https://repository.tudelft.nl/islandora/object/uuid:1e0114b7-d907-499e-bb20-fa83753d8067/datastream/URL/download>. (Дата звернення 5.06.2022).
 9. Задерейко О. В., Трофименко О. Г., Прокоп Ю. В., Логінова Н. І., Кухаренко С. В. Аналіз витоків даних у інформаційних системах. Сучасна спеціальна техніка. № 3 (66), 2021. С. 16-30.
 10. NoRoot Firewall. URL: <https://play.google.com/store/apps/details?hl=en&id=app.greyshirts.firewall>. (Дата звернення 5.06.2022).
 11. Windows Firewall Control. URL: <https://binisoft.org/wfc>. (Дата звернення 5.06.2022).

Ключові слова: месенджер Telegram, витoki метаданих в Telegram, вихідні мережеві з'єднання Telegram, конфіденційність месенджера Telegram.

Key words: Telegram messenger, Telegram metadata leaks, Telegram outgoing network connections, Telegram messenger privacy.

ТОМА МАРІАНА ГЕОРГІЙВНА

*Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
асистент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук*

БАЗАРНИЙ СЕРГІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

*Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського,
підполковник, ад'юнкт кафедри застосування інформаційних технологій
та інформаційної безпеки*

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В РЕАЛІЯХ МАСШТАБНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

Жахлива реальність сьогодення постає перед нашою країною з новими викликами та надскладними завданнями, які Україна зобов'язана виконати. Даючи гідну відсіч окупантам та різноплановим проявам гібридної війни, розпочатої Російською Федерацією ще у 2014 році, стає очевидним, що сьогодні Україна як суверенна держава зіштовхнулася з гострою нагальною необхідністю захисту фундаментальних націона-

льних цінностей – незалежності, територіальної цілісності й суверенітету держави, свободи, прав людини, добробуту, миру й безпеки, верховенства права – а також забезпечення ефективного функціонування сектору безпеки й оборони в умовах обмежених ресурсів. Інструментом успішної протидії широкомасштабній зовнішній агресії та розвитку інформаційного суспільства в Україні стає актуальним не лише ефективне зростання технологічних можливостей здійснення інформаційного обміну, а й всебічне розуміння та усвідомлення усіма суб'єктами інформаційних відносин необхідності здійснення усіх можливих та доступних заходів захисту інформаційних ресурсів та забезпечення інформаційної національної безпеки України [1, с. 45–46].

На початках ХХІ століття у світі активно спостерігається хвиля зростання та розповсюдження інформаційних мереж які на нашу думку є ідеальним поєднанням електро обчислювальних машин та комунікацій соціуму. Цивілізований світ вступив в еру інформаційного суспільства тим самим інформація стає центральним ядром рушійною силою у багатьох сферах життєдіяльності як окремого індивіда так і світу в цілому.

Під поняттям інформаційної безпеки як правило розуміють зазвичай необхідність протидії витоку інформації з обмеженим доступом, а також розповсюдження та поширення недостовірної інформації, однак застосування системного підходу дає можливість побачити відмінність наукового розуміння цієї проблеми від побутового [2, с. 174]. Нагадаємо, що положення стаття 17 Конституції України говорить, що «захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [3], що свідчить про поняття «інформаційна безпека» в нормативно-правовому аспекті конституційного статусу [4, с. 30].

Інтегрованою складовою національної безпеки є інформаційна безпека яку розглядають як пріоритетну функцію держави. Проблема гарантування інформаційної безпеки України викликана антиукраїнськими впливами, які розповсюджують ідеї сепаратизму, насильства, національної ворожнечі і є каталізаторами знищення національної ідентичності України, знищення міжнаціональної узгодженості, посягання на конституційний лад України, територіальну цілісність та недоторканність держави. Проблема забезпечення та гарантування інформаційної безпеки України стає актуальнішою в умовах війни, коли з боку Російської Федерації відбувається інформаційна експансія, агресивно упереджене розповсюдження фактів та явищ, а технології рашистських інформаційно-психологічних операцій спрямовані на домінування в українському та глобальному інформаційному просторі та утримання на рівні mass media першості.

Результатом розповсюдження вищезазначеної інформації – інформаційна безпека України опиналась під загрозою та стала об'єктом інформаційно-психологічних впливів. Констатуючи факти на нашу думку по-перше український інформаційний простір є незахищеним

від зовнішніх негативних пропагандистських впливів в результаті чого стає об'єктом інформаційної експансії, а по-друге у глобальному медіа-просторі відсутній український національний інформаційний продукт. Як наслідок – світова спільнота відчуває брак інформації або отримує її з різноманітних джерел, які часом дезінформують, або ж надають викривлену, спотворену, неповну чи недостовірну інформацію.

Ступінь інформаційної безпеки держави як складової національної безпеки, чимало, зумовлена рівнем її інформаційної інфраструктури, в наслідку чого ми спостерігаємо сприятливі умови експансії іноземними компаніями ринку інформаційних послуг. Низький професійний рівень національного виробника інформаційного продукту, звичайно його неконкурентоспроможність не лише на світовому ринку, а й вітчизняного, призвів до того, що українська аудиторія, свідомо, надає перевагу зарубіжним інформаційним програмам [5].

Модернізоване інформаційне суспільство, де кіберпростір обернувся полем бою, загрозами інформаційній безпеці держави є комп'ютерна злочинність, кібертероризм, кібервійни, які передбачають протистояння національних інтересів у просторі Internet із застосування комп'ютерних та інтернет-технологій для знищення супротивника. Здебільшого технології кібервійни, кібертероризму цілеспрямовані на сферу державної безпеки й оборони і становлять реальну загрозу суверенітету держави [6].

Кіберпростір – сфера діяльності утворена за допомогою сукупності комунікаційних каналів мережі Internet та інших телекомунікаційних мереж, технологічної інфраструктури, яка забезпечує їх функціонування, у будь-яких формі за допомогою людської активності.

Інформаційно-технічні загрози, хоча і являють собою відносно нові види інформаційних загроз, становлять надзвичайно високу небезпеку, серед іншого й через доволі швидкі темпи розвитку даного напрямку.

Отже, державна інформаційна політика є важливою ланкою зовнішньої і внутрішньої політики країни яка беззаперечно охоплює всі сфери життєдіяльності суспільства. Стрімкий розвиток інформаційних технологій супроводжується проявом принципово нових загроз інтересам особистості, суспільства, держави та її національній безпеці. Вітчизняний інформаційний простір України є недостатньо захищеним від зовнішніх руйнівних пропагандистських інформаційно-психологічних впливів та загроз. Тому захист інформаційного суверенітету, створення надпотужної системи інформаційної безпеки України, розроблення дієвих стратегій і тактик протидії медіазагрозам мають бути пріоритетними завданнями державної політики її влади та недержавних інститутів.

Список використаних джерел:

1. Присяжнюк М. М. Інформаційна безпека України в сучасних умовах. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки*. 2013. Вип. 30. С. 42–46.
2. Рубан В. Я. Інформаційна безпека України: сутність та проблеми. *Стратегічна панорама*. 1998. № 3-4. С. 170–175.
3. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Цимбалюк В. Окремі питання щодо визначення категорії «інформаційна безпека» у нормативно-правовому аспекті. Правове, нормативне та методологічне забезпечення системи захисту інформації в Україні. Науково-технічний збірник. Київ, 2004. С. 30–33.
5. Про Стратегічний оборонний бюлетень України: указ Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4732021-40121>
6. Про стратегію воєнної безпеки України: указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021>

Ключові слова: інформаційна безпека України, національна безпека, інформаційні технології, кіберпростір, кіберзлочинність, mass media, інформаційна загроза, інформаційна війна.

Key words: information security of Ukraine, national security, information technologies, cyberspace, cybercrime, mass media, information threat, information war.

ПОГОРІЛЕЦЬКА АНГЕЛІНА ВОЛОДИМИРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету*

ІНФОРМАЦІЙНІ ПРАВОВІДНОСИНИ ПРИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОФІЦІЙНУ ІНФОРМАЦІЮ

Основним критерієм оцінки демократичного суспільства у кожній країні є стан забезпечення прав особи та практична реалізація особою даних прав. Інформатизація всіх сфер життя та пріоритетний розвиток інформаційного суспільства, інформаційних прав людини і громадянина сприяла розвитку нормотворчості в українському суспільстві, якою було закріплено право людини і громадянина на інформацію в Україні. Дане право закріплено в національному законодавстві на конституційному рівні, так частина друга статті 34 Конституції України надає право вільно збирати, поширювати, використовувати інформацію як в усній, так і в формі, яку особа може обрати на свій розсуд [1]. Дана конституційна гарантія відповідає європейським стандартам права особи на інформацію, які знайшли своє відображення в статті 19 Загальної декларації прав людини, яка проголошує, що людина має право шукати, отримувати, розповсюджувати інформацію та свої ідеї [2]. Слід відзначити, що право на інформацію закріплено не у вигляді самостійного права, а разом з правом людини на свободу переконань та на їх вільне вираження, що у собі закріплює право шукати, збирати, отримувати, розповсюджувати інформацію. Також дане право зафіксовано у Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка була ратифікована Україною 17 липня 1997 року, котра статтею 10 визначає право кожного отримувати та розповсюджувати інформацію без втручання органів державної влади [3] та ін.

Варто зазначити, що своє відображення право на інформацію в українському законодавстві знаходить у статті 5 Закону України «Про інформацію» і полягає в тому, що особі надається та гарантується право на інформацію, яке полягає у вільному одержанні, поширенні, користуванні, зберіганні та захисті інформації, для реалізації своїх прав і законних інтересів [4]. Вочевидь, що дане відображення права громадянина в українському правовому полі співпадає з міжнародними гарантіями, розширюючи їх правом на зберігання та захист інформації.

Однак, при реалізації гарантій права на інформацію, які передбачені нормативно-правовими актами, виникають певні формальності щодо здійснення даних прав, які, в свою чергу, можуть у деяких випадках обмежуватись, у зв'язку з інтересами національної безпеки держави, територіальної цілісності, порядку, для запобігання кримінальним правопорушенням, якщо порушуються права інших людей, надані їм державою, для підтримання авторитету правосуддя тощо. В умовах

інформаційних війн, збройної агресії, терористичної загрози державою також можуть бути застосовані правові обмеження прав і свобод людини і громадянина.

У своїх дослідження Т. А. Костецька та О. В. Андрієвська зазначають, що певні конституційні обмеження прав і свобод людини, направлені на досягнення збалансованості взаємовідносин між особою і державою, щодо забезпечення реалізації прав особи і громадянина у балансі з правомірними інтересами фізичних та юридичних осіб, які мають право на захист, допустимі. Однак, легітимне втручання держави в сферу життя або діяльність особи чи організації можливе тільки на підставі правових засад і з дотриманням пропорційності у забезпеченні суспільного блага [5, с. 124]. При цьому варто відзначити, що будь-яке обмеження прав людини і громадянина повинні відповідати суспільній потребі, як того вимагає стаття 29 Загальної декларації прав людини, яка зазначає, що обмеження при здійсненні своїх прав людини і громадянина можливі тільки у рамках встановлених законом і винятково тільки з ціллю забезпечення прав і свобод інших осіб чи організацій, громадського порядку та ін.

Право на інформацію в умовах розвитку інформаційного суспільства сьогодні являється основою всіх основоположних прав людини, тому А. А. Письменицьким визначено дане право у вигляді права, яке надає кожному можливість вільного пошуку, отримання, використання, виготовлення, зберігання, розповсюдження та захисту інформації у будь-який спосіб, який для себе обрала особа, незалежно від кордонів [6, с. 132].

Колектив авторів інституту і права ім. Корецького у своєму дослідженні щодо забезпечення інформаційної діяльності в Україні, акцентує увагу на тому, що при реалізації суб'єктивного права особі надається юридично забезпечена можливість. При цьому при реалізації права на інформацію можливість дії полягає в тому, що правоможний не зобов'язаний збирати, отримувати інформацію або вчиняти певні дії щодо її отримання, так як це його свобода вибору, однак існують критерії, розроблені державою, за якими право на інформацію може бути обмежено згідно до закону. Це може бути зроблено у інтересах особи, охорони здоров'я населення, громадського порядку, національної безпеки та ін. [7, с. 287].

Зважаючи на авторитетну думку науковців щодо питання права на інформацію, вважаємо можливим визначити зміст та поняття права громадян на офіційну інформацію.

Попередньо нами було означено, що офіційна інформація може утворюватися тільки в результаті діяльності суб'єкту владних повноважень, що викликає до неї весь час підвищений інтерес, так як обмеження у наданні офіційної інформації зі сторони органів державної влади, органів місцевого самоврядування чи інших уповноважених осіб, анігілює міжнародні та національні права особи на інформацію. Відсутність можливості у громадянина отримати офіційну інформацію щодо дій або бездіяльності суб'єктів владних повноважень, або

офіційного документу, який знаходиться у розпорядженні суб'єкту владних повноважень, знищить конституційний принцип, закладений у статті 5 Конституції України, що єдиним джерелом влади в Україні є народ, що, вочевидь, може привести до зловживання представників органів державної влади та органів місцевого самоврядування при виконанні своїх функціональних обов'язків, закріплених нормативно в національному законодавстві.

Поняття «право громадян на офіційну інформацію» слід розкривати через суб'єктивне та об'єктивне розуміння даного права. При суб'єктивному розумінні права громадян на офіційну інформацію, дане право – це гарантоване державою право громадян на отримання, використання, збір, розповсюдження, зберігання та захист інформації, яка знаходиться у володінні чи розпорядженні органів державної влади, у встановлений законодавством спосіб громадянами, не порушуючи права та інтереси інших фізичних та юридичних осіб. Якщо розглядаємо право громадян на офіційну інформацію у об'єктивному розумінні, то – це комплекс правових норм та гарантій, закріплених у законодавстві державою, метою яких є регулювання інформаційних відносин пов'язаних з отриманням, використанням, збором, розповсюдженням, зберіганням та захистом інформації громадянами, яка знаходиться у володінні або розпорядженні суб'єкта владних повноважень, для реалізації громадянами своїх прав та потреб. Даний комплекс гарантій та норм права сформований Конституцією України, міжнародно-правовими актами, законами України та підзаконними нормативно-правовими актами, направлених на регулювання питань інформаційних відносин щодо отримання, використання, збору, розповсюдження, зберігання та захисту інформації громадянами, яка знаходиться у суб'єкта владних повноважень⁸, с. 77].

Отже, інформаційні правовідносини, які виникають при реалізації права на офіційну інформацію між громадянами та органами державної влади мають свою внутрішню форму та внутрішній зміст. Юридичним змістом даних правовідносин є суб'єктивні права та юридичні обов'язки громадян та органів державної влади при реалізації права на офіційну інформацію, а внутрішньою формою – порядок розташування та взаємодії всіх складових елементів інформаційних правовідносин при реалізації права громадян на офіційну інформацію, їх властивостей, внутрішніх процесів, зв'язків, суперечностей та тенденцій, що встановлюють їх сутність.

Список використаних джерел:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Загальна декларація прав людини : міжнародний документ від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Кон-

- венції : Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
 5. Костецька Т. А., Андрієвська О. В. Щодо поняття конституційно-правових обмежень прав і свобод людини і громадянина: теоретичні аспекти. *Правова держава*. 2018. Випуск . 29. С. 122–131.
 6. Письменицький А. А. Фактичний зміст права на інформацію та принцип верховенства права: теоретико-термінологічний аспект. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія: Право. 2009. № 841. С. 131–135.
 7. Правове забезпечення інформаційної діяльності в Україні / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка, І. С. Чижа. К. : ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2006, 384 с.
 8. Погорилецкая А. В. Нормативно-правовое регулирование прав граждан на доступ к официальной информации в Украине. *Leges si viata*. 2014. № 5/3 (269). С. 76–79.

Ключові слова: інформатизація, інформаційні правовідносини, органи державної влади, право на інформацію, право на офіційну інформацію.

Key words: informatization, information legal relations, public authorities, right to information, right to official information.

КАТИНСЬКА ЛЕСЯ РОМАНІВНА

*Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького,
асистент кафедри медичного права, кандидат юридичних наук*

ПОНЯТТЯ ТЕЛЕМЕДИЦИНИ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Телемедицина є перспективним способом надання медичної допомоги населенню, який, однак, перебуває в Україні на початкових етапах впровадження. З огляду на активне використання інформаційних технологій у різних сферах життя, безсумнівним є все ширше їх застосування у сфері медицини. Потребу у дистанційному наданні медичної допомоги яскраво проілюструвала також пандемія Covid-19. Зокрема, у Стандарті медичної допомоги «Коронавірусна хвороба (Covid-19)», що затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України № 722 від 28.03.2020 року, передбачено надання лікарем первинної медичної допомоги консультації пацієнту, проведення оцінки його стану, а також надання рекомендацій щодо самоізоляції, лікування, засобами дистанційного зв'язку [5]. Позитивна роль телемедицини може полягати також у наданні медичної допомоги постраждалим від війни Російської Федерації проти України.

Незважаючи на існуючий суспільний запит, правове регулювання телемедицини є недостатнім, а також не стимулює розвиток даної сфери.

Так, стаття 3 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» визначає поняття «телемедицина» як комплекс дій, технологій та заходів, що застосовуються під час надання медичної допомоги [1]. Чинне законодавство не закріплює види телемедицини. Поділ телемедицини на телемедичну консультацію, телемоніторинг, телеметрію, домашнє консультування здійснювався відповідно до наказу Міністерства охорони здоров'я України «Про впровадження телемедицини в закладах охорони здоров'я» № 261 від 26.03.2010 року, який, однак, втратив чинність 22.12.2015 року та може становити лише науковий інтерес [3]. У Статті 35⁶ Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (у редакції закону від 14.11.2017 року), до вищенаведеного переліку додано також телемедичний консилиум та виконання медичних маніпуляцій та операцій.

Вважаємо, що телемедицину за суб'єктним складом та особливістю надання медичної допомоги доцільно поділити на такі ключові напрямки: «лікар – лікар», «лікар – консилиум лікарів», «лікар – пацієнт», «медична сестра-пацієнт». За видами медичної допомоги варто окреслити специфіку телемедицини при наданні первинної медичної допомоги, у вторинній та третинній медичній допомозі, а також реабілітації.

Напрямок телемедицини «лікар-лікар» та «лікар-консилиум лікарів» врегульовано в Україні положеннями наказу Міністерства охорони здоров'я України № 681 від 19.10.2015 року «Про затвердження нормативних документів щодо застосування телемедицини у сфері охорони здоров'я» [4]. Даним наказом передбачено порядок надання медичної допомоги із застосуванням телемедицини, особливості створення телемедичного кабінету, а також наступні форми первинної медичної документації: Форма № 001/тм «Запит на телемедичне консультування»; Форма № 002/тм «Висновок консультанта»; Форма № 003/тм «Журнал обліку телемедичних консультацій».

Відповідно до порядку надання медичної допомоги із застосуванням телемедицини, лікуючий лікар формує запит на телемедичне консультування відповідно до Форми № 001/тм. Даний запит надсилається лікарю-консультанту у формі електронного повідомлення, на яке накладено електронний цифровий підпис. У разі відсутності у лікуючого лікаря електронного цифрового підпису, він надає до кабінету телемедицини Форму № 001/тм на паперових носіях із власним підписом, завіреним лікарською печаткою. Лікар-консультант готує консультаційний висновок (Форма № 002/тм). Даний консультаційний висновок надсилається лікуючому лікарю у формі електронного повідомлення, на яке накладено електронний цифровий підпис. У разі відсутності у консультанта електронного цифрового підпису, він надає до кабінету телемедицини Форму № 002/тм на паперових носіях із власним підписом, завіреним лікарською печаткою. Проведення телемедичного

консультування відображається відповідними записами у журналі обліку телемедичних консультацій кабінету телемедицини.

Таким чином, телемедицина законодавчо врегульована лише як професійна комунікація між лікарями. Сімейний лікар, терапевт або педіатр, якому потрібна консультація фахівця вторинної або третинної ланки може записатися до нього на телеконсультацію як лікар.

Щодо телемедицини «лікар – пацієнт» та «сестра медична пацієнт», що є домашньою телемедициною, то законодавець обмежується лише визначенням даного поняття та окресленням його ознак. Згідно Порядку організації медичної допомоги на первинному, вторинному (спеціалізованому), третинному (високоспеціалізованому) рівнях із застосуванням телемедицини, що затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України № 681 від 19.10.2015 року «Про затвердження нормативних документів щодо застосування телемедицини у сфері охорони здоров'я», домашнє телеконсультування застосовується у випадку самостійного звернення пацієнта до лікаря за допомогою відеозв'язку, телефонного зв'язку (мобільний, стаціонарний) або мережі Інтернет (електронна пошта, web-сторінки тощо), а також для спостереження за станом здоров'я пацієнта його лікуючим лікарем у процесі надання цьому пацієнту медичної допомоги.

Закон України «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» містить визначення поняття «телереабілітації» – здійснення реабілітаційних заходів із використанням засобів дистанційного зв'язку [2]. Відповідно до п. 3 ст. 19 даного закону, надання реабілітаційної допомоги із застосуванням телереабілітації здійснюється шляхом телереабілітаційного консультування разом з обстеженням, телереабілітаційних зборів мультидисциплінарної реабілітаційної команди, телеметрії, контролю, домашнього телеконсультування та освіти пацієнта, дистанційної супервізії та в інших формах, що не суперечать законодавству. Однак процедура здійснення телереабілітаційних заходів не затверджена.

Таким чином, правове регулювання телемедицини в Україні потребує змін, що відповідають вимогам часу, з метою надання в можливості отримання доступу до телемедичних послуг широкому колу пацієнтів, а отже – розвитку домашньої телемедицини. Важливим є правове регулювання процедури надання телереабілітаційних послуг, за допомогою яких дистанційну реабілітаційну допомогу зможуть отримувати, зокрема, і пацієнти, що постраждали внаслідок війни Російської Федерації проти України. Як домашнє телеконсультування, так і телеконсультування «лікар – лікар», «лікар – консилиум лікарів» доцільно передбачити у Програмі медичних гарантій як окремий пакет медичних послуг, що відшкодовуються Національною службою здоров'я України.

Список використаних джерел:

1. «Основи законодавства України про охорону здоров'я»: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

2. «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я»: Закон України від 03.12.2020 № 1053-IX [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
3. «Про впровадження телемедицини в закладах охорони здоров'я»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України N 261 26.03.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0261282-10#Text>
4. «Про затвердження нормативних документів щодо застосування телемедицини у сфері охорони здоров'я»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 19.10.2015 № 681[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1400-15#Text>
5. Стандарт медичної допомоги «Коронавірусна хвороба (Covid-19)»: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 722 від 28.03.2020 року «Організація надання медичної допомоги хворим на коронавірусну хворобу (COVID-19)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0722282-20#n65>

Ключові слова: телемедицина, телемедична консультація, телереабілітація.

Key words: telemedicine, telemedicine consultation, telerehabilitation.

СЕКЦІЯ 13

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КІБЕРБЕЗПЕКИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Керівник секції: завідувач кафедри кібербезпеки, доктор економічних наук,
професор С. А. Горбаченко

Секретар секції: лаборант кафедри кібербезпеки Є. Р. Кулешова

ГОРБАЧЕНКО СТАНІСЛАВ АНАТОЛІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри кібербезпеки, доктор економічних наук, професор*

КУЛЕШОВА ЄВГЕНІЯ РОМАНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
здобувач вищої освіти*

ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕНЕДЖМЕНТУ БЕЗПЕКИ В КОНТЕКСТІ АКТУАЛЬНИХ КІБЕРЗАГРОЗ

Глобальний розвиток сфери інформаційних технологій з постійним впровадженням інноваційних продуктів, ресурсів і послуг призвів до тектонічних змін та виникнення принципово нових суспільних відносин. Проте, одночасно, кіберсередовище спричинило й появу нових загроз, в першу чергу – загроз безпеці.

В менеджменті загрози безпеці розглядають як певні чинники, що формують небезпеку, тобто наявну та об'єктивну ймовірність негативного впливу на систему. Якщо мова йде про кіберзагрози, можна зазначити наступне. Тривалий час кіберзлочинність функціонувала на принципах, дуже схожих з принципами законного бізнесу, який намагається отримати найвищий рівень прибутку. Відтак, ефективно знижувати рівень кіберзагроз, як ключових загроз безпеці, означало систематично знищувати бізнес-модель, за якою в умовах невисокого ризику нескладні для застосування інструменти використовуються для отримання значних прибутків [1].

У вказаній ситуації метою ефективного кіберзахисту було зробити кібератаку не вигідною (в першу чергу у фінансовому аспекті). Задля цього суб'єкти господарювання намагалися не тільки безпосередньо забезпечувати технологічну підтримку системи кібербезпеки,

а й проводити систематичну оцінку активів з огляду на їхню вразливість у кіберсередовищі та розмір потенційних збитків. Насамперед, оцінювалися можливі репутаційні втрати, збитки від крадіжки фінансової інформації, персональних даних працівників та клієнтів, блокування роботи серверів, проблем з функціонуванням сайту.

Проте в останні роки використання інформаційних технологій в процесі гібридної війни обумовило виникнення принципово нових кіберзагроз вищого рівня, які спрямовано на національну та міжнародну безпеку. Зокрема, зростає кількість та потужність кібератак, вмотивованих геополітичними інтересами окремих держав, груп та осіб. І при їхньому здійсненні вже не враховуються такі поняття як фінансова ефективність чи рентабельність атаки.

Спектр сучасних кібератак є досить різномірним, тож доцільно їх класифікувати за такими базовими ознаками, як: інструментальний засіб, що використовується при проведенні; специфіка реалізації; міра складності; умова ініціалізації; дистанційність; процес автоматизації; зовнішній прояв; спрямованість кінцевого результату та специфіка порушення базових характеристик системи інформаційної безпеки [2].

Найбільш масштабні кібератаки здійснюються на об'єкти критичної інфраструктури, тобто підприємства та установи (незалежно від форми власності) таких галузей, як енергетика, хімічна промисловість, транспорт, банки та фінанси, інформаційні технології та телекомунікації (електронні комунікації), продовольство, охорона здоров'я, комунальне господарство. Вони є стратегічно важливими для функціонування економіки і безпеки держави, суспільства та населення, а виведення з ладу або руйнування їх може вплинути на національну безпеку і оборону, природне середовище, призвести до значних матеріальних та фінансових збитків та, навіть, людських жертв. У контексті кіберзагроз слід додати, що зазначені об'єкти повинні мати у своєму складі комп'ютерні системи та/або телекомунікаційні мережі, порушення функціонування яких напряму відбивається на інтересах суспільства і держави.

Це корелює із основним завданням кібербезпеки щодо захисту життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі [3].

На рівні підприємств та організацій під безпекою розуміють такий стан господарюючого суб'єкта, що характеризується організованою сукупністю концептуальних і прагматичних чинників, які забезпечують: результативність та ефективність менеджменту, чесну конкурентну боротьбу, захист від небажаного втручання, сталий розвиток, безперервність ключових бізнес-процесів, незалежність функціонування. Тому в якості об'єктів кіберзахисту виступають усі ключові складові

підприємницької діяльності: репутація, бренд, клієнти, фінанси, бізнес-процеси тощо.

Процеси безпеки на підприємстві чи в організації мають забезпечуватися та підтримуватися за допомогою ефективної системи менеджменту безпеки. Під останнім слід розуміти систематизовані та скоординовані методи, засоби та інструменти за допомогою яких організація намагається максимально ефективно управляти власними ризиками і пов'язаними з ними потенційними загрозами.

Система менеджменту безпеки являє собою процес, заснований на циклі управління PDCA (Plan-Do-Check-Act): «Планування», «Виконання», «Контроль» і «Корекція» і спрямований на постійне поліпшення безпеки організації з використанням об'єктивно вимірюваних індикаторів [4].

Інформаційна складова менеджменту безпеки має забезпечувати: конфіденційність (доступ до інформації тільки авторизованих користувачів), цілісність (достовірність і повноту інформації та методів її обробки) та доступність (доступ до інформації та зв'язаних з нею активів авторизованих користувачів).

Основним інструментом при цьому виступає система кіберзахисту на основі наявних організаційних та технологічних можливостей, фінансових та людських ресурсів, а також нормативно-правового базису. Відповідальним за побудову вказаної системи на локальному рівні найчастіше виступає системний адміністратор. На великих підприємствах побудова комплексу протидії кіберзагрозам є вже управлінською проблемою як потребує залучення профільних фахівців. Незалежно від конкретних інструментів, які планується використовувати, менеджмент безпеки здійснюється згідно з наступними принципами: локалізація людського фактору; розуміння критичних місць та джерел небезпеки; моніторинг ризиків; можливість оперативного реагування.

Крім того, враховуючи те, що значна частина кібератак ґрунтується на використанні прийомів соціальної інженерії, завдання сучасної системи менеджменту безпеки полягає у створенні на підприємстві чи в організації культури інформаційної та кібербезпеки, норм поведінки працівників, а також відповідного інформаційного середовища.

Список використаних джерел:

1. Полтораки А. С., Сухорукова А. Л., Бурковська А. І. Кібербезпека в системі трансформації управління бізнес-організацією. Трансформація менеджменту бізнес-організацій: сучасні тренди та виклики : колективна монографія / за заг. ред. Сагайдака М. П., Соболевої Т. О., 2021. С. 158–176.
2. Ескалація кіберзагроз національним інтересам України та правові аспекти кіберзахисту : монографія / О. Д. Довгань, І. М. Доронін; НАПрН України, НДІП – К. : Видавничий дім «АртЕк». – 2017. – 107 с.
3. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України : закон України від 05.10.2017 р. № 2163-VIII / Верховна Рада України. 2017. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2163-19>

4. Новик І. В. Менеджмент безпеки як невід’ємний складник інтегрованої системи менеджменту підприємства. URL: http://www.marketinfo.od.ua/journals/2019/30_2019_ukr/31.pdf

Ключові слова: менеджмент, безпека, кіберзагроза, ризики.

Key words: management, security, cyber threat, risks.

ВАСИЛЕНКО МИКОЛА ДМИТРОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри кібербезпеки, доктор фізико-математичних наук,
доктор юридичних наук, професор*

СЛАТВІНСЬКА ВАЛЕРІЯ МИКОЛАЇВНА

*Міжнародний гуманітарний університет,
викладач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики*

СОЦІАЛЬНА ІНЖЕНЕРІЯ ЯК ЗБРОЯ ХАКІНГУ З ПІДВИЩЕНИМ РИЗИКОМ

Соціальна інженерія досліджує причини поведінки людини, обставин і середовища, що впливають на формування системи її цінностей та на саму поведінку [1]. Звісно, що поведінка людей в воєнному стані або під час війни відрізняється від їх поведінки у мирний час. При цьому важливою стає створена самою людиною небезпечна (безпечна) ситуація, що проявляється, в першу чергу, в ризиках, пов’язаних з діяльністю людей. Відбувається проникнення ризику в усі сфери людської діяльності, що стає закономірним під час війни. В цьому випадку ризики реально пов’язані з несприятливими умовами життєдіяльності та небезпечними подіями та явищами (форс-мажором), що створюють небезпечні (катастрофічні) ситуації, що реалізуються. В зазначених вище умовах виникає ситуація реальної невизначеності, яка представляє собою сукупність обставин та умов, за яких можливі зміни стану об’єкта ризику стають абсолютно непередбачуваними. Ця ситуація виключає можливість об’єктивного оцінювання ризику. Однак певне зменшення невизначеності до рівня так званої статистичної невизначеності породжує ризикову ситуацію (РС), яка характеризується існуванням кількох можливих станів (як варіант – множини станів, що сягає нескінченості), ймовірність реалізації кожного з яких відома, але в цілому невизначеність все ж таки залишається. Якщо реалізацію на об’єкт ризику будь-якого з можливих станів вважати подією, РС визначається існуванням множини варіантів можливого розвитку подій, ймовірність кожного з яких характеризується відповідною кількісною або якісною оцінкою. За умов виникнення ризикової ситуації стає актуальним проведення

аналізу й оцінювання ризиків, зокрема дослідження обставин появи, умов та форм розвинення ризиків.

В цьому екстремальному випадку під невизначеністю слід розуміти неповне або неточне уявлення про значення різних параметрів в майбутньому, що породжується неповнотою і (або) неточністю інформації щодо виникнення в ході реалізації рішення несприятливих ситуацій і наслідків, що призводить до ризику. У той же час ситуація ризику вважається фактично різновидом невизначеності, коли при настанні подій ймовірно і об'єктивно існує можливість оцінити їх вірогідність. Різниця між ризиком і невизначеністю відноситься до способу завдання інформації та визначається наявністю (у разі ризику) або відсутністю (при невизначеності) імовірнісних характеристик неконтрольованих змінних.

Достатньо швидко технічні системи захисту все більше й більше удосконалюються за рахунок постійного розвитку сучасних технологій, обліку безлічі потреб, які створюють додаткові ризики. Ще швидше це відбувається під час війни, коли люди залишаються найбільш вразливою ланкою, маючи при цьому доступ до інформації, і коли на них можна впливати методами соціальної інженерії, яка стає мистецтвом злому людської свідомості, більш підвищеної у зв'язку з підвищенням ролі соціальних мереж, електронної пошти чи інших видів он-лайн комунікації. Соціальний інжиніринг можна характеризувати як напрямок в хакінгу. Фактично це злом комп'ютерних систем, що здійснюється не тільки технічними методами, а й на рівні психології. Тоді хакінг – це фактично мистецтво експлойту. Варто відзначити, що хакінг є першочерговим елементом оскільки спочатку набувались навички кодування та виявлення вразливостей, а вже потім з'ясувалося, що за допомогою цих знань можливо отримувати користь. Саме тому з'явився напрямок психологічних прийомів введення користувачів в оману. У сфері інформаційної безпеки цей термін широко використовується для позначення ряду технік, які використовуються кіберзлочинцями. Останні мають на меті виманювання конфіденційної інформації у жертв чи спонукають жертв до здійснення дій, спрямованих на проникнення в систему обхід системи безпеки. Навіть, коли існує величезна кількість продуктів для забезпечення інформаційної безпеки, людина все ще володіє ключами від усіх дверей. Будь то комбінація облікових даних (логін та пароль), номер кредитної картки або дані для доступу до он-лайн банку, найслабша ланка в системі забезпечення безпеки – це не технології, а живі люди.

З огляду на воєнний період більшість послуг наразі доступні в онлайн і тому шанси потрапити «на гачок» врази більше. Здавалося б підібрав надійний пароль, увімкнув двофакторну ідентифікацію і ніби в безпеці. Але чи це так? Все ще є низка інтернет магазинів, які не потребують підтвердження від реальних користувачів. На просторах інтернету є купа злитих номерів банківських карток і з кожним днем база даних оновлюється. Тому буває досить несподівано отримати повідомлення про списання коштів. Скарга до банку в цьому випадку

не стане в нагоді оскільки тема безпеки онлайн покупок є й досі слабким місцем у безпеці.

В умовах воєнного стану активізується питання належного дотримання конфіденційності біометричної інформації. Наприклад, компанія Google сплатуватиме 100 млн. доларів за порушення недоторканності приватного життя користувачів.

Таким чином, якщо зловмисники застосовують до користувачів маніпулятивні психологічні техніки, дуже важливо знати, які прийоми найбільш характерні в даній ситуації, а також розуміти принцип їхньої роботи, щоб уникнути неприємностей.

Список використаних джерел:

1. Резник Ю. М. Социальная инженерия: предметная область и границы применения. Социс. 1994. № 2. С. 28–34.

Ключові слова: соціальна інженерія, людина, ризики, інформаційні ризики, невидимість, хакинг.

Key words: social engineering, people, risks, information risks, invisibility, hacking.

СТРЕЛКОВСЬКА ІРИНА ВІКТОРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри кібербезпеки, доктор технічних наук, професор*

СОЛОВСЬКА ІРИНА МИКОЛАЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри інформаційних технологій,
кандидат технічних наук, доцент*

ПРОГНОЗУВАННЯ МУЛЬТИМЕДІЙНОГО ТРАФІКУ ПРИСТРОЇВ ІНТЕРНЕТ РЕЧЕЙ ІОТ/5G

Динамічний розвиток послуг Інтернет речей IoT (Internet of Things) для мереж п'ятого покоління 5G відбувається в межах груп, класифікованих згідно [1; 2]: надширокосмуговий мобільний зв'язок eMBB (enhanced Mobile Broadband), масовий міжмашинний зв'язок mMTC (massive Machine-Type Communications) та наднадійний машинний зв'язок з низькими затримками URLLC (Ultra-Reliable Low Latency Communication), включаючи послуги тактильного Інтернет та голографічні послуги. Впровадження таких послуг вимагатиме від IoT пристроїв значного збільшення швидкості передачі даних та забезпечення значень характеристик якості обслуговування та сприйняття QoS/QoE (Quality of Service/Experience) [1; 2]. Особливу увагу, з погляду реалізації послуг IoT, слід приділити активному використанню мультимедійних

послуг IoT-пристроїв, до яких віднесені послуги Video conference, Video on-demand, Stream Video, Video Surveillance. Мультимедійний трафік реального часу має властивості самоподібності та характеризується значними «сплесками» інтенсивності пакетів. При цьому, мультимедійний трафік IoT-пристроїв, як правило, відрізняється алгоритмами функціонування пристрою та його призначенням. Це може бути пристрій IoT-HD-camera високої чіткості або пристрій IoT-telemetry, пристрій IoT-appliances або IoT-lightbulb, або IoT-health monitor. Кожен з цих пристроїв буде генерувати мультимедійний трафік. Однак цей трафік буде відрізнятися нерівномірністю інтенсивності надходження пакетів та наявністю значних «сплесків» на одних інтервалах часу та практичної їхньої відсутності на інших. При обслуговуванні мультимедійного трафіку IoT-пристроїв у мережі, досить складно забезпечити необхідні характеристики QoS/QoE, такі як пропускна спроможність та час затримки. Прогнозування характеристик мультимедійного трафіку дозволяє отримати результати щодо поведінки трафіку та передбачити необхідну продуктивність IoT-пристроїв для запобігання перевантажень та підтримки необхідних характеристик QoS/QoE.

Питання прогнозування трафіку реального часу для надання високошвидкісних послуг реального часу розглядалося у роботах авторів [3-10]. Запропоновані рішення не є універсальними, але дозволяють вирішувати завдання, пов'язані з прогнозуванням. Моделі прогнозування трафіку ARIMA досить узагальнені та не відповідають умовам отримання точності прогнозу для різних видів трафіку, якими характеризуються пристрої IoT [4]. Це пов'язано з тим, що отримати необхідний тренд конкретного трафіку IoT-пристрою в реальному часі практично неможливо. Використання штучного інтелекту для мережі відеоспостереження IoT, запропоноване в роботі [5], дозволяє підвищити характеристики QoS/QoE, але буде складно використовувати в реальному часі для кожного IoT-пристрою. В роботі [6] запропоновано прогнозування відеотрафіку на базі нейронної мережі. Такий підхід є достатньо результативним, але потребує постійного динамічного оновлення мережі IoT у реальному часі. Всі запропоновані методи можуть забезпечити необхідний прогноз трафіку, однак, потребують певного ресурсного забезпечення та не дозволяють отримати точності прогнозування для мультимедійного високошвидкісного трафіку. Раніше, у роботах авторів [7–10] було отримано результати короткострокового прогнозування у реальному часі різних видів трафіку за допомогою методу сплайн-екстраполяції з використанням різних сплайн-функцій. Дослідження трафіку [7-10], дозволило отримати результати, що підтвердили доцільність використання кубічних та кубічних B-сплайнів для прогнозування трафіку із заданою точністю. В цій роботі для прогнозування характеристик мультимедійного трафіку реального часу будемо використовувати кубічний сплайн Ерміта щодо покращення точності прогнозу, забезпечення його масштабованості та використання для різних додатків IoT.

Метою роботи є прогнозування характеристик мультимедійного трафіку реального часу IoT-пристроїв мережі 5G об'єктів мережі IoT з використанням методу сплайн-екстраполяції на базі кубічного сплайну Ерміта.

Розглянемо кубічний сплайн Ерміта [11]. Нехай у вузлах сітки $\Delta: a = x_0 < x_1 < \dots < x_n = b$ задані значення деякої функції $f(x)$ та її похідної $f'(x)$:

$$f_i = f(x_i), f'_i = f'(x_i), i = 0, 1, \dots, n.$$

Ермітовим кубічним сплайном будемо називати функцію $S_3(f; x) = S_3(x)$, яка задовільняє двом наступним вимогам [11]:

1) на кожному з проміжков $[x_i, x_{i+1}]$, $i = 0, \dots, n-1$,

$$S_3(x) = a_{i0} + a_{i1}(x-x_i) + a_{i2}(x-x_i)^2 + a_{i3}(x-x_i)^3,$$

2) функція $S_3(x_i) = f_i$, $S'_3(x_i) = f'_i$, $i = 0, \dots, n$.

Вочевидь, що $S_3(x) \in C^1[a, b]$, де $C^1[a, b]$ – клас функцій $f(x)$, які мають на проміжку $[a, b]$ неперервну похідну першого порядку. Для визначення коефіцієнтів $a_{i\alpha}$, $\alpha = 0, 1, 2, 3$, 4 отримаємо систему рівнянь:

$$\begin{cases} S_3(x_i) = f_i, \\ S_3(x_{i+1}) = f_{i+1}, \\ S'_3(x_i) = f'_i, \\ S'_3(x_{i+1}) = f'_{i+1}, \end{cases}$$

Кубічний сплайн Ерміта має вигляд [11]:

$$S_3(x) = \phi_1(t)f_i + \phi_2(t)f_{i+1} + \phi_3(t)h_i f'_i + \phi_4(t)h_i f'_{i+1}, \quad (1)$$

причому

$$\begin{aligned} \phi_1(t) &= (1-t)^2(1+2t), \phi_2(t) = t^2(3-2t), \phi_3(t) = t(1-t)^2, \\ \phi_4(t) &= -t^2(1-t), h_i = x_{i+1} - x_i, t = (x - x_i)/h_i, i = 0, \dots, n-1. \end{aligned}$$

Для визначення похибки сплайн-екстраполяції використаємо наступну теорему [11].

Теорема 1 [11]. Якщо $S_3(x)$ інтерполює на сітці Δ функцію $f(x) \in C^1[a, b]$, то має місце оцінка

$$|S_3(x) - f(x)| \leq \omega(f, h), \quad (2)$$

де $\omega(f, h)$ – модуль неперервності функції $f(x)$ вигляду

$$\omega(f, h) = \max_{\substack{x', x'' \in [a, b] \\ |x' - x''| < h}} |f(x') - f(x'')|, h \leq b - a, h = \max_i h_i.$$

Розглянемо мультимедійний трафік IoT-camera HD, який отримано за допомогою Open Source ресурсу Net Flow Analyzer [12] та показано на рис. 1, де N – кількість пакетів (тис. пакетів), t – час надходження пакетів.

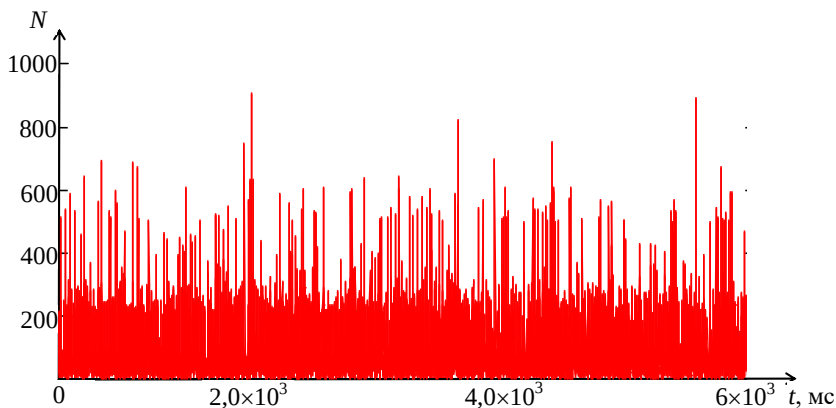

Рис. 1. Мультимедійний трафік реального часу IoT-camera HD

Неважко бачити, що мультимедійний трафік IoT-camera HD високої чіткості на відрізку $[1;6000]$ мс, має масштабну інваріантність, наявність значних «сплесків» інтенсивності пакетів і довгострокову залежність між моментами їх надходження. Виконаємо прогнозування за допомогою сплайн-екстраполяції на відрізку $[1680;1700]$ мс за допомогою кубічного сплайна Ерміта $S_3(x)$ виду (1). Результати сплайн-екстраполяції на відрізку $[1680;1700]$ мс показано на рис. 2.

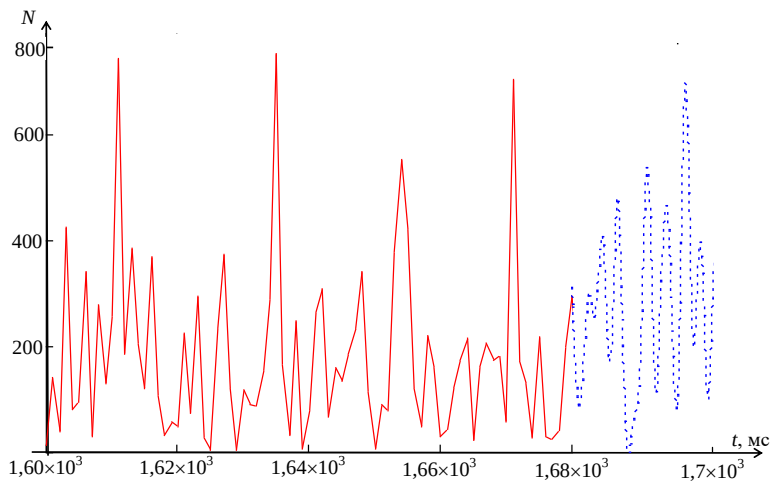

Рис. 2. Результати сплайн-екстраполяції мультимедійного трафіку з використанням кубічного сплайна Ерміта

Відповідно до виконаної сплайн-екстраполяції з використанням кубічного сплайну Ерміта можливо зазначити, що результати екстраполяції дозволяють визначити навіть значні «сплески» інтенсивності мультимедійного трафіку. Похибку прогнозування мультимедійного трафіку при сплайн-екстраполяції на базі кубічного сплайну Ерміта будемо знаходити за допомогою теореми 1.

Результати визначення похибки прогнозування мультимедійного трафіку наведено у табл. 1.

Таблиця 1 – Похибка прогнозування мультимедійного трафіку

Проміжок	Чисельні значення проміжка, мс	Значення похибки
$[x_0; x_1]$	[1680;1681]	0,030
$[x_1; x_2]$	[1681;1682]	0,01
$[x_2; x_3]$	[1682;1683]	4,50
...	...	...
$[x_{19}; x_{20}]$	[1699;1700]	0,245

Висновки:

1. Розглянуто розв'язання задачі прогнозування характеристик мультимедійного трафіку реального часу IoT-пристрою Camera HD.

2. Запропоновано використання сплайн-екстраполяції на базі кубічного сплайну Ерміта.

3. Встановлено, що отримані результати прогнозування мультимедійного трафіку IoT-пристрою дозволяють підвищити точність прогнозу, забезпечити його масштабованість і використання для різних додатків IoT, тим самим уникнути перевантажень в мережі та перевищень нормативних значень характеристик QoS/QoE.

Список використаних джерел:

1. Dave Evans. The Internet of Things. How the Next Evolution of the Internet Is Changing Everything. *Cisco White Paper*, April, 2011.
2. 3GPP Study on Scenarios and Requirements for Next Generation Access Technologies. *ETSI TR 38.913, V14.3.0*, 2017.
3. Mocnej J., Pekar A., Seah K.G. W., Zolotova I. Network Traffic Characteristics of the IoT Application Use Cases. *School of Engineering and Computer Science*. Victoria University of Wellington, 2018.
4. Sunil K. P.V. An ARIMA based Approach for Traffic Prediction. *International Journal of Computer Applications*. 2021. № 1. P. 7–10.
5. Rego A., Canovas A., Jose M., Lloret J. An Artificial Intelligence System for QoS and QoE Guarantee in IoT using Software Defined Networks. *IEEE Access* PP(99), June 2018, Vol. 6, 2018, P. 1–20.
6. Abdullah Ali R., Omar Abdul Kareem M., Paramonov A., Koucheryavy A. IoT traffic prediction using multi-step ahead prediction with neural network. *11th*

International Congress on Ultra Modern Telecommunications and Control Systems and Workshops (ICUMT), 28–30 Oct. 2019, Dublin, Ireland.

7. Strelkovskaya I., Solovskaya I., Makoganiuk A. Spline-Extrapolation Method in Traffic Forecasting in 5G Networks. *Journal of Telecommunications and Information Technology*. 2019, Is. 3. P. 8–16. <https://doi.org/10.26636/jtit.2019.134719>
8. Strelkovskaya I., Solovskaya I. Using spline-extrapolation in the research of self-similar traffic characteristics. *Journal of Electrical Engineering*. 2019. Vol. 70, Is. 4. P. 310–316.
9. Strelkovskaya I., Solovskaya I., Makoganiuk A. Different extrapolation methods in Problems of Forecasting. *Advances in Information and Communication Technology and Systems. Lecture Notes in Networks and Systems*. 2020. Vol. 152. Springer. P. 217–228. https://doi.org/10.1007/978-3-030-58359-0_12
10. Strelkovskaya I., Solovskaya I., Strelkovska J. Spline-approximation and Spline-extrapolation methods in telecommunication problems. *Current Trends in Communication and Information Technologies. Lecture Notes in Networks and Systems*. 2021. Vol. 212. Springer. P. 3–20. https://doi.org/10.1007/978-3-030-76343-5_1
11. Zavyalov Yu. S. Methods of spline functions / Yu. S. Zavyalov, B. I. Kvasov, V. L. Miroshnichenko. Moscow : Science, 1980.
12. <https://www.manageengine.com/products/netflow/download-free.html>

Ключові слова: прогнозування, трафік, сплайн-екстраполяція, кубічний сплайн Ерміта, похибка екстраполяції.

Key words: forecasting, traffic, spline-extrapolation, Hermit cubic spline, extrapolation error.

УВАРКІНА ОЛЕНА ВАСИЛІВНА

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»,
професор спеціальної кафедри № 4, доктор філософських наук, професор*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОСВІТНЬОГО НОМАДИЗМУ У СУЧАСНОМУ КІБЕРПРОСТОРІ

Створення нового глобального інтерактивного ринку ідей, досліджень та інновацій надає сучасній освіті найширших можливостей для розвитку. Експоненціальний характер світової інформатизації постійно виявляє нові властивості власної інформаційної системи, впливає на оновлення освітніх технологій відповідно до вимог діджиталізації («digitalization») та формує нові відносини соціальної комунікації для всіх учасників кіберпростору.

Відомо, що в умовах цифрового світу та розвитку інформаційних технологій, наприкінці ХХ століття наявні просторові межі сформували «плем'я» номад, які є особливою категорією людей, так званих

«цифрових кочівників» («digital nomad»). Особливістю освітніх «цифрових кочівників» в умовах неможливої off-line комунікації (пандемія, війна) стала їх мобільність, яка за наявності сучасних інформаційних засобів зв'язку та Інтернету, дала можливість отримувати та передавати професійні знання, уміння, навички дистанційно з різноманітних геолокацій.

На думку українського філософа Л. Горбунової проект номадології Дельоза і Гватарі, запропонований відомими філософами постмодернізму, в умовах стрімкого зростання ролі інформаційних технологій у всіх сферах суспільного життя може стати концептуальною основою для формування освітніх стратегій сучасності, а освітній номадизм стає наріжним каменем формування нового, мобілістичного способу мислення особистості [1, с. 113].

Разом з тим, Ю. Завгородня застерігає, що «оскільки інформаційний простір став невід'ємним складником існування людини, то можна відзначити активний розвиток протистоянь саме в кіберпросторі як сучасній сфері буття, яка відмінна від уже освоєних людиною просторових меж (землі, повітря, води, космосу)» [2, с. 149]. З огляду на такі обставини проблеми «digital nomad» актуалізуються в умовах глобалізаційного впливу кіберпростору на діяльність особистості, на її розвиток, на її освіту, на її світогляд, що створює нові вимоги до належного захисту від небезпек у мережі.

У Законі України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» (2017) визначено, що кіберпростір – це «середовище (віртуальний простір), яке надає можливості для здійснення комунікацій або реалізації суспільних відносин, що утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет або інших глобальних мереж передачі даних» [3].

Сьогодні, у реаліях масштабної військової агресії проти України пріоритетним завданням кібербезпеки залишається «створення умов для безпечного функціонування кіберпростору, його використання в інтересах особи, суспільства і держави» та для того щоб віртуальна освітня комунікація була захищеною, а робота у мережі Інтернет безпечною.

Для реалізації безпечного функціонування кіберпростору була створена Національна система кібербезпеки, у якій Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України має забезпечити кіберзахист державних електронних інформаційних ресурсів, зокрема освітніх, та захистити інтереси людини у кіберпросторі. Безумовно, що забезпечення захисту прав освітян, як користувачів комунікаційних систем є також одним із принципів основних засад забезпечення кібербезпеки в Україні. А своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз в українському освітньому кіберпросторі є необхідною умовою для сучасних наукових досліджень та їх реалізації в інтересах держави. Хочемо зазначити, що сьогодні, в умовах війни, фахівці у сфері захисту інформації та кібербезпеки стоять на

передових позиціях протистояння так званій «нелетальній зброї» та інформаційним загрозам національній безпеки.

Нові випробування Української Держави перед агресором підтверджують також доцільність розроблення Загальнонаціональної програми кіберграмотності, яка спрямована на підвищення рівня цифрової грамотності в суспільстві і передбачена у Плані реалізації Стратегії кібербезпеки (2022). У Стратегії кібербезпеки заплановано внесення питання формування цифрових навичок до навчальних програм всіх закладів освіти, тому що «кіберобізнаність щодо сучасних кіберзагроз та протидії ним стануть невід’ємними елементами освіти кожного громадянина України» [4].

У наш час змінюється платформа для взаємодії у кіберпросторі. Занепокоєність щодо інформаційного захисту демонструють не тільки освітяни, але і усі галузі науки і техніки. Відомо, що націотворчий потенціал українських науковців визнається та цінується світовими вченими у різних галузях знань, але для захисту національних інтересів держави у науковій галузі потрібно системне удосконалення принципів роботи в віртуальному інформаційному просторі, які б забезпечили захист наукових розробок, інтелектуальної власності на основі кращих світових практик і міжнародних стандартів з питань кібербезпеки та кіберзахисту.

В умовах військової агресії питання про необхідність «посилення спроможностей національної системи кібербезпеки для ефективної протидії кіберзагрозам», а також проблеми забезпечення «гарантування кіберстійкості та кібербезпеки національної інформаційної інфраструктури, зокрема в умовах цифрової трансформації» [5] актуалізували питання підготовки сучасних «digital nomad» та подолання інформаційної (цифрової) нерівності («digital divide»). Розуміючи, що при існуючій «цифровій нерівності» більшість українських освітян можна назвати «писемними у цифровому вимірі» («digital literati»), які широко використовують комп’ютерні системи у професійній діяльності та побуті, але є недостатньо захищеними від небезпек в кіберпросторі [5. с. 260].

Рефлектуючи з приводу цього аспекту, слід зазначити, що діджиталізація українського суспільства не оставляє вибору освітній системі. Викладачі стають «digital nomad» або «digital literati», стають суб’єктами освіти з емерджентними властивостями у сучасному кіберпросторі та віртуалізуються під впливом нових випробувань в умовах військової агресії.

Дослідження ключового поняття номадології – ризоми, (від фр. rhizome – кореневище, трава) мережної структури, яка немає центру і зростає вшир, в реаліях сьогодення заслуговує на увагу у визначенні та кореляції загальних характеристик ризомного простору, який можливо експлуатувати лише номадично, тобто пересуваюся, кочуючи по ньому та основних категорій освітнього кіберпростору, як віртуального простору для здійснення комунікацій між суб’єктами та об’єктами освіти через систему електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет або інших глобальних мереж передачі даних.

Отже, очевидно, що від акцентованої уваги безперечно актуальних та гострих проблем освіти у сучасному кіберпросторі, треба еволюціонувати у бік системного вивчення та осучаснення номадології у реалії освітнього сьогодення, як нової мобілістичної форми мислення особистості XXI століття.

Список використаних джерел:

1. Горбунова Людмила. Номадизм як спосіб мислення та освітня стратегія. *Філософія освіти*. 1–2 (9). 2010. С. 103–114.
2. Завгородня Ю. Політичне протистояння в кіберпросторі: глобалізаційний аспект. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2022. Випуск 40, с. 148–153. DOI <https://doi.org/10/30970/PPS.2022.40.19>
3. Закон України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України». 05 жовтня 2017 року № 2163-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text>
4. Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про План реалізації Стратегії кібербезпеки» від 30 грудня 2021 року. Указ Президента України від 1 лютого 2022 року № 392/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0087525-21#Text>
5. Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію національної безпеки України» від 14 вересня 2020 року. Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 37/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#Text>
6. Пучков О. О., Уваркіна О. В. Емерджентні властивості сучасної освіти. *Актуальні питання лінгвістики, професійної лінгводидактики, психології і педагогіки вищої школи: збірник статей VI Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Полтава, 25-26 листопада 2021 р.). Полтава : Вид-во «Астроя», 2021. С. 257–261.

Ключові слова: ризомний простір, номади, кібербезпека, діджиталізація, кібербізнєс.

Key words: rhizome space, nomads, cybersecurity, digitalization, cyberknowledge.

АХМАМЕТЬСВА ГАННА ВАЛЕРІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кібербезпеки, кандидат технічних наук*

ПЕРЕВАГИ І НЕДОЛІКИ ВИКОРИСТАННЯ СТЕГАНОГРАФІЇ В МЕСЕНДЖЕРАХ

Сучасні технології та Інтернет-комунікації сприяють миттєвому обміну інформацією між користувачами різних країн світу. Засобами веб-сайтів, електронної пошти, месенджерів, файлообмінників, хмар-

них сховищ можна передавати будь-які дані, будь то текстові документи та повідомлення, аудіозаписи, фото, відео та багато інших. Однак далеко не всі інструменти Інтернет-комунікації є безпечними. Якщо необхідно передати загальнодоступну або несекретну інформацію, то існуючі системи моніторингу не створюють особливих проблем, хоч можуть відстежувати активність та інтереси користувача. Але якщо необхідно передати конфіденційну інформацію і при цьому відсутні захищені канали зв'язку (або неможливо в даний конкретний момент скористатися захищеними засобами зв'язку), то моніторинг трафіку і ресурсів створює велику загрозу збереженню в таємниці персональної або комерційної інформації.

Якщо розглядати найпоширеніші на сьогодні засоби зв'язку – месенджери, то багато з них використовують наскрізне шифрування, яке може захистити конфіденційну інформацію від сторонніх осіб. Однак не все так однозначно. Не менш важливим фактором в забезпеченні безпеки інформації в месенджерах є наявність шифрування бекапів в хмарі, відкритого коду, відсутність збору даних і метаданих та їх передача третім особам. Найчастіше конфіденційна інформація може передаватися як окремий файл, який так чи інакше осідає в хмарному сховищі, резервних копіях, тощо. Часто резервні копії та дані в хмарному сховищі зберігаються без шифрування. У випадку, коли месенджер має повністю відкритий код, просунуті користувачі та аудитори можуть перевірити відповідність коду заявленому функціоналу, наявності шифрування резервних копій та відсутність збору даних, інакше це неможливо, і безпека інформації може залишатися під загрозою.

Особливу небезпеку становлять корпоративні і групові чати, які забезпечують спілкування і обмін інформацією групи осіб. Не всі групові чати в месенджерах мають наскрізне шифрування, що в умовах дистанційних форм праці для певної категорії організацій і підприємств є суттєвим недоліком.

В таблиці 1 [1] наводиться коротка характеристика найпопулярніших месенджерів в Україні за даними [2].

Слід зазначити, що всі з розглянутих месенджерів підтримують наскрізне шифрування для дзвінків/відеодзвінків, не мають повністю відкритого вихідного коду (як клієнтської, так і серверної сторони), шифрування метаданих (відправника, отримувача, час відправки/читання, тощо).

Тобто всі з популярних в Україні месенджерів мають недоліки, пов'язані з недостатнім забезпеченням безпеки конфіденційної інформації.

Одним з рішень проблем безпеки може стати використання стеганографічних засобів, які дозволяють приховано вбудувати конфіденційні дані в загальнодоступний несекретний інформаційний контент. Оскільки сучасні месенджери мають можливість передавати документи, мультимедійні дані (зображення, відео, аудіо-повідомлення), то не виникає суттєвих заперечень щодо організації такого прихованого каналу зв'язку. Для підготовки несекретного інформаційного контенту

з конфіденційними даними достатньо мати стеганографічну програму або програмно реалізований стеганографічний алгоритм на персональному комп'ютері або мобільному пристрої, та заздалегідь оговорити із зацікавленими користувачами параметри стеганографічної системи (пропускну спроможність прихованого каналу зв'язку, стеганографічний ключ, певні параметри конкретного стеганографічного алгоритму, тощо). Існує величезна кількість стеганографічних методів, стійких до різних атак, зокрема, стисненню, зашумленню тощо.

Таблиця 1 – Порівняльний аналіз популярних месенджерів в Україні

Характеристика	Viber	WhatsApp	Facebook Messenger	Telegram
Підтримка наскрізного шифрування за умовчанням	Так	Так	Ні (потрібно самостійно почати захищений чат)	Ні (потрібно самостійно почати захищений чат)
Збір особистих даних користувача з боку адміністрації	Контакти, контактна інформація, ідентифікатори			
	Контент користувача, місцерозташування, покупки			–
	–	Фінанси	Здоров'я та фітнес, фінанси, історія пошуку, історія переглядів	
Хешування персональної інформації (номер, список контактів)	Ні	Ні	Ні	Так
Шифрування бекапу переписки в хмарі	Ні	Ні	Ні	Так

Таким чином, через недостатньо захищені месенджери ми отримуємо можливість таємно від адміністрації та служб моніторингу передавати конфіденційні дані. В цьому випадку на хмару потрапить несекретний інформаційний контент, який не приверне до себе особливої уваги. Використання стеганоаналітичних алгоритмів майже не практикується – існує лише обмежена кількість програмних реалізацій стеганоаналітичних методів, зокрема McAfee Steganography Analysis Tool [3]. Слід зазначити, що стеганоаналіз є чутливим до обраного стеганографічного методу, тобто існуючі засоби стеганографії за певних умов взагалі не можуть виявити наявність прихованого повідомлення (конфіденційних даних). Навіть якщо наявність приховано вбудованої інформації буде доведено, вилучити конфіденційні дані при використанні стеганографічного ключу та інших параметрів неможливо, їх можна лише зруйнувати. Сучасний стан розробок в області стеганоана-

лізу не дозволяє вилучати повідомлення, тільки виявляти факт його наявності.

Серед недоліків можна визначити наступні:

1) недостатня освітленість стеганографії в інформаційному просторі (це можна розглядати і як перевагу в тому сенсі, що приділяється недостатня увага стеганоаналізу через специфічність напрямку);

2) обмежена кількість програмно реалізованих стеганографічних методів (якщо для персональних комп'ютерів ще існують реалізації, то мобільні додатки майже відсутні);

3) для надійного захисту конфіденційних даних слід ретельно підбирати стеганографічний метод, вивчати його характеристики та аналізувати наукові дослідження.

Як бачимо, ці недоліки пов'язані в основному з недостатньою освітленістю напрямів стеганографії та стеганоаналізу в інформаційному просторі, які з часом можна вирішити, розробивши прикладні стеганографічні додатки або месенджер з функціоналом організації прихованої комунікації засобами стеганографії.

В роботі проаналізовані основні недоліки безпеки конфіденційних даних за умови їх передачі в месенджерах, визначені основні переваги і недоліки використання стеганографічних систем в месенджерах.

Список використаних джерел:

1. Денис Ли. Сравнительный анализ безопасности и приватности мессенджеров. [Електронний ресурс]: публікація від 31 березня 2021 року. Режим доступу: <https://www.anti-malware.ru/compare/Messengers-security-and-privacy>
2. Опитування: Viber, Facebook Messenger і Telegram – найпопулярніші месенджери серед українців [Електронний ресурс]: публікація від 19 Листопада 2021 року. Режим доступу: <https://ms.detector.media/sotsmerezhi/post/28531/2021-11-19-opytuvannya-viber-facebook-messenger-i-telegram-naupopulyarnishi-mesendzhery-sered-ukraintsiv/>
3. McAfee Steganography Analysis Tool [Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.mcafee.com/enterprise/en-us/downloads/free-tools/steganography.html>

Ключові слова: Месенджер, захист інформації, безпека даних, стеганографія.

Key words: Messenger, information protection, data security, steganography.

БАКУНІНА ОЛЕНА ВАЛЕРІЙВНА

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кібербезпеки,
кандидат фізико-математичних наук, доцент

КОРЕЛЯЦІЙНИЙ ІМУНІТЕТ 4-ФУНКЦІЙ, ЩО СИНТЕЗОВАНІ НА ОСНОВІ КОРЕЛЯЦІЙНО-ІМУННИХ БУЛЕВИХ ФУНКЦІЙ

Розвиток сучасних методів криптографії багато в чому пов'язаний із використанням функцій багатозначної логіки (ФБЛ), які, разом з булевими функціями, дозволяють визначити рівень реалізації концепцій дифузії та конфузії сучасних криптографічних алгоритмів [1].

В даний час відомі набори критеріїв криптографічної якості як булевих функцій [2], так і функцій багатозначної логіки [3], серед яких найважливішими є критерії нелінійності (алгебраїчна та дистанційна нелінійність), критерії лавинного ефекту (критерій поширення помилки, суворий лавинний критерій, критерій максимального лавинного ефекту) та кореляційні критерії (критерій незалежності виходу від вхідних змінних, критерій кореляційного імунітету). Проте питання взаємозв'язку між критеріями криптографічної якості ФБЛ та їх компонентних булевих функцій залишаються не дослідженими. Зокрема, у відкритих джерелах не представлена інформація про кореляційний імунітет 4-функцій, які синтезовані з кореляційно-імунних булевих функцій, незважаючи на те, що подібна операція була застосована в роботі [4] для синтезу S-блоків, кореляційно імунних як в сенсі компонентних булевих функцій, так і в сенсі компонентних 4-функцій.

Метою цієї роботи є встановлення взаємозв'язку між кореляційними імунних булевих функцій.

Введемо необхідні нам визначення кореляційного імунітету спочатку для булевих функцій.

Визначення 1 [2]. Булева функція $f(x)$, $x \in V_k$, називається кореляційно-імунною порядку m , $1 \leq m \leq k$, якщо вихід $y = f(x_1^k)$ і будь-яка множина з m її вхідних змінних є статистично незалежними.

Визначення 2 [2]. Підфункцією булевої функції $f(x)$, $x \in V_k$ називається функція f' , що отримана підстановкою в функцію f констант "0" або "1" замість частини змінних. Якщо підставимо в функцію f константи $\sigma_{i_1}, \dots, \sigma_{i_s}$ замість змінних $x_{i_1}, \dots, x_{i_s}$, відповідно, то отримана підфункція

позначається $f_{x_{i_1}, \dots, x_{i_s}}^{\sigma_{i_1}, \dots, \sigma_{i_s}}$. Якщо замість змінної x_i константа не підста-

влена, то x_i називається вільною змінною.

Наприклад, нехай задана булева функція $f'(x_1, x_2, x_2)$, тоді її підфункціями є $f'(x_1, x_2, 0)$, $f'(x_1, x_2, 1)$, $f'(x_1, 0, 0)$, $f'(x_1, 0, 1)$ і т.д.

Визначення 3 [2]. Булева функція $f(x)$, $x \in V_k$, називається кореляційно-імуною порядку m , $1 \leq m \leq k$, якщо вага Гемінга дорівнює $wt(f') = wt(f)/2^m$, для будь-якої її підфункції f' від $k - m$ змінних.

У роботі [3] також були введені визначення кореляційного імунітету ФБЛ, основні з яких наведемо далі.

Для заданої послідовності f ми можемо ввести вектор $K = \{K_0, K_1, \dots, K_{q-1}\}$, де K_u – кількість входжень символу $u \in \{0, 1, \dots, q-1\}$ в послідовність f .

Визначення 4 [3]. Розбалансом послідовності f назвемо значення модуля суми поелементних добутків елементів вектора K на відповідні елементи експоненціального алфавіту $\{z_0, z_1, \dots, z_{q-1}\}$,

$$\Delta(f) = |K_0 z_0 + K_1 z_1 + \dots + K_{q-1} z_{q-1}|. \quad (1)$$

На основі **Визначення 4** розбаланса ФБЛ вводиться визначення незалежності виходу 4-функцій від її вхідних змінних, а також визначення кореляційного імунітету 4-функцій.

Визначення 5 [3]. Підфункцією q -функції $f(x)$ називається функція f' , отримана підстановкою у функцію f значень з множини $\{0, 1, \dots, q-1\}$ замість деяких змінних. Якщо підставити у функцію f константи $\sigma_{i_1}, \dots, \sigma_{i_s}$ замість змінних $x_{i_1}, \dots, x_{i_s}$, відповідно, то отримана підфункція

позначається $f_{x_{i_1}, \dots, x_{i_s}}^{\sigma_{i_1}, \dots, \sigma_{i_s}}$.

Визначення 6 [3]. Кажуть, що вихід 4-функції $f(x)$ є незалежним від групи своїх вхідних змінних $\{x_i\}$, $i = 1, \dots, m$ якщо при підстановці замість цих змінних будь-яких констант $\sigma_{i_1}, \dots, \sigma_{i_s} \in \{0, 1, 2, 3\}$, розбаланс отриманих таким чином підфункцій становить $\Delta_{f'} = \frac{\Delta_f}{4^m}$.

Визначення 7 [3]. Кажуть, що 4-функція $f(x)$ є кореляційно імуною порядку $m \leq k$, якщо її вихід є незалежним щодо будь-якої групи з m своїх вхідних змінних, тобто розбаланс її підфункцій $k - m$ змінних становить $\Delta_{f'} = \frac{\Delta_f}{4^m}$.

Для вирішення поставленого завдання було розроблено наступний алгоритм:

Крок 1. Пошук множини кореляційно імуних булевих функцій дожини $N = 16$, кількість яких склала $J_2 = 222$, що збігається з результатом, отриманим у роботі [5].

Крок 2. Знаходження суперпозиції кожної можливої пари (враховуючи перестановки), отриманих на Кроці 1 булевих функцій, як це показано у прикладі

$$\begin{aligned} & \quad 0 \ 1 \ 2 \ 3 \ 4 \ 5 \ 6 \ 7 \ 8 \ 9 \ 10 \ 11 \ 12 \ 13 \ 14 \ 15 \\ f_{20} &= \{ 0 \ 0 \ 0 \ 0 \ 1 \ 1 \ 1 \ 1 \ 1 \ 1 \ 1 \ 1 \ 0 \ 0 \ 0 \ 0 \} \\ f_{21} &= \{ 0 \ 0 \ 0 \ 1 \ 0 \ 1 \ 1 \ 1 \ 1 \ 1 \ 1 \ 0 \ 1 \ 0 \ 0 \ 0 \} \\ f_4 &= \{ 0 \ 0 \ 0 \ 2 \ 1 \ 3 \ 3 \ 3 \ 3 \ 3 \ 3 \ 1 \ 2 \ 0 \ 0 \ 0 \}. \end{aligned} \quad (2)$$

На даному етапі ми отримуємо $J_4 = 222^2 = 49\,284$ 4-функцій.

Крок 3. Дослідження кореляційних властивостей отриманих на Кроці 2 4-функцій відповідно до умов **Визначення 6** та **Визначення 7**.

Виконуючи дослідження відповідно до представленого алгоритму ми отримали результати, які для зручності представимо в табл. 1.

Таблиця 1 – Результати дослідження множини 4-функцій, отриманої на основі суперпозиції кореляційно-імуних булевих функцій

Кореляційні властивості	Потужність множини	% від усіх отриманих 4-функцій
4-функції, вихід яких не залежить від змінної x_1	6 308	12.8 %
4-функції, вихід яких не залежить від змінної x_2	6 308	12.8 %
Кореляційно-імуні 4-функції	1 028	2.09 %
4-функції загального виду	35 640	72.31 %
Всього	49 284	100 %

Результати аналізу даних, представлених у табл. 1 приводять до висновку, що отримання кореляційно-імуної 4-функції на основі двох кореляційно-імуних булевих функцій відбувається тільки в 2.09 % випадків, що свідчить про істотні відмінності в природі кореляційного імунітету булевих функцій і ФБЛ і підтверджує необхідність дослідження сучасних криптографічних алгоритмів при їх поданні як за допомогою математичного апарату булевих функцій, так і за допомогою математичного апарату ФБЛ.

Відзначимо основні результати проведених досліджень:

1. Розроблено алгоритм вивчення кореляційних властивостей 4-функцій, синтезованих на основі кореляційно-імуних булевих функцій.

2. Визначено кількості 4-функцій, вихід яких не залежить від змінних x_1 або x_2 , а також кореляційно-імуних 4-функцій, які можуть бути синтезовані на основі кореляційно-імуних булевих функцій.

3. Отримані результати характеризують рівень взаємозв'язку між кореляційним імунітетом булевих функцій і ФБЛ, які побудовані на їх основі, що є важливим для визначення кореляційних властивостей сучасних криптоалгоритмів.

Список використаних джерел:

1. Shannon C. E. A Mathematical Theory of Cryptography. USA : Bell System Technical Memo, 1945, MM 45-110-02.
2. Логачев О. А., Сальников А. А., Яценко В. В. Булевы функции в теории кодирования и криптологии. М. : МЦНМО, 2004. 472 с.

3. Соколов А. В., Жданов О. Н. Криптографические конструкции на основе функций многозначной логики. Монография. М. : Научная мысль, 2020. 192 с.
4. Бакунина Е. В. О существовании класса s-блоков, удовлетворяющих корреляционному иммунитету компонентных булевых функций и 4-функций. Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру: у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 603–606.
5. Яковлев С. В. Збалансовані критерії якості довгострокових ключових елементів алгоритму ГОСТ 28147-89. Київ: Міжнародний науково-технічний журнал «Інформаційні технології та комп'ютерна інженерія». 2009. С. 5–12.

Ключові слова: криптографія, кореляційний імунітет, булева функція, функція багатозначної логіки.

Key words: cryptography, correlation immunity, Boolean function, many-valued logic function.

БОЙКО ВІКТОР ДМИТРОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кібербезпеки, кандидат технічних наук*

ОЦІНКА ЖИВУЧОСТІ ТА СТІЙКОСТІ КОМПОНЕНТІВ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ ЗА ДОПОМОГОЮ КОГНІТИВНО-ІМІТАЦІЙНОГО МОДЕЛЮВАННЯ

Питання стійкості та живучості інформаційних систем в даний час набуває все більшої актуальності. Більшість існуючих інформаційних систем після введення в експлуатацію піддається різноманітним атакам, та з великою ймовірністю можуть бути зламані, або виведені з ладу. При цьому, якщо злому піддаються інформаційні системи, що обслуговують індустріальні та промислові комплекси (industrial control system – ICS) ризики та масштаби збитків багаторазово збільшуються.

В аналітичному звіті компанії Dragos [1] вказується, що експлойти для ICS систем існують (і активно використовуються) вже більше десяти років, при цьому загальнодоступні експлойти потрапляють до баз даних (наприклад бази даних уразливостей CVE (cve.mitre.org)) протягом приблизно місяця. В цілому, експерти з інформаційної безпеки вказують, що на злом ICS в даний час з'явився попит і в найближчому майбутньому очікується значне збільшення пропозиції ([2]). Найбільш відомими прикладами атак в Україні можуть бути епідемії WannaCry, Petya збої української енергосистеми у 2015 році.

Типово, що розробники промислових та інфраструктурних інформаційних систем, на відміну розробників ПО «загального призначен-

ня», часто запізнюються з реакцією на нові загрози. Наприклад, при аналізі безпеки ICS багато фахівців схильні покладатися на «air gap» – «повітряний зазор», що ізолює ICS від глобальних інформаційно-комунікаційних систем. Простіше кажучи – якщо система, що управляє, не підключена до інтернету – звідти не може здійснюватися атак. При цьому один з перших прикладів атаки – вірус Stuxnet, якраз був побудований на подоланні «повітряного зазору» ([3]). Таким чином на ризик та небезпеку наражаються навіть ICS, які не підключені до глобальних інформаційно-комунікаційних систем.

Для систем ICS характерна складність і різномірність компонентів – навіть однакові за номенклатурою системи ICS, реалізовані на різних підприємствах будуть нести специфіку роботи і контексту експлуатації і таким чином не буває двох ідентичних ICS. Наприклад, часто має місце практика інтеграції систем ICS у загальну інформаційну систему підприємства (наприклад, інтеграція з ERP – корпоративно-інформаційною системою). При цьому при всіх перевагах, які дає така інтеграція (ефективніше управління, прийняття рішень з урахуванням більшого обсягу інформації, підвищення швидкості реагування на складні ситуації тощо) така інтеграція збільшує поверхню атаки («attack surface») для зловмисників. Кожен елемент, що додається в систему, потенційно має свої власні вразливості, при цьому його інтеграція в загальний простір ICS означає, що зловмисник, використовуючи ці вразливості, може отримати через них доступ до загальної інфраструктури ICS ([4]). Крім цього, загальна складність системи може призводити до того, що відбита, або частково купована атака викличе «ланцюгові реакції» в системі, при яких вихід з ладу одного сегмента може вплинути, або вивести з ладу суміжні сегменти та обрушити систему за рахунок вторинних ефектів.

Виділити ще кілька вразливостей, притаманних сучасним ICS: недостатній пентестинг (тестування на можливість атаки, або несанкціонованого проникнення в систему) або його повна відсутність для впроваджуваних рішень (розробники віддають перевагу простоті та легкості розгортання безпеки системи). Наявність великого відсотка бездротових рішень у керуючих технологіях, що відкриває для потенційних зловмисників можливість атаки навіть без заходу на територію підприємства. Наявність застарілих систем в ICS – промислові системи взагалі виявляють максимальну інерцію щодо модернізації обладнання, відкладаючи її до моменту, коли окупляться початкові інвестиції в інформаційну систему, інколи ж просто до моменту, коли в бюджеті з'являться кошти. Це призводить до парадоксальних ситуацій, коли технологічні компоненти ICS, а часто і проектну документацію неможливо знайти, оскільки розробники вже давно зняли системи з обслуговування – і добре, якщо компанії, що обслуговують, взагалі не пішли з ринку.

Таким чином злом будь-якої ICS системи – лише питання часу. Враховуючи це, а також загальну складність і динамічність факторів впливу на функціонування системи ICS, можна зробити висновок, що

живучість та забезпечення стійкості функціонування ICS в умовах зовнішніх атак, загроз та впливу несприятливих факторів, так само як і при «частковому пробії захисту» та ситуації Коли окремі компоненти системи виведені зловмисниками з ладу потрібно, щоб система підтримки прийняття рішень (Decision Support System, DSS), дозволяла оцінювати рівень загрози ризику як для окремих складових ICS, так і для системи в цілому.

На живучість і роботу ICS впливає функціональний стан (справність, надійність, працездатність) агрегатів, що входять до їх складу, структурні аспекти системи – надмірність структура, топологія, склад контекстної «обв'язки», а також керуючі компоненти (здатність системи реагувати на зовнішні керуючі імпульси) та передавати достовірну інформацію про стан системи). При розробці методів оцінки живучості ICS можна виділити три основні категорії, пов'язані з живучістю: структурний, функціональний та керуючий.

Хоча між поняттями «надійність» і «живучість» багато спільного, в даний час прийнято розділяти ці поняття за умовами, в яких функціонує система, що розглядається. Моделі дослідження надійності припускають штатні режими функціонування, моделі дослідження живучості – функціонування системи у позаштатних режимах, що передбачають нерозрахункові зовнішні впливи, що призводять до відмови окремих частин системи, внаслідок їх пошкодження, що характеризує їхню проектну «міцність», захист та стійкість до зовнішніх впливів. У таких граничних умовах моделі відмов елементів, прийнятих у теорії надійності та відмовостійкості не дають необхідних результатів.

Запропонована методика оцінки ризиків та загроз використовує поняття загроз та ризиків у додатку до окремих частин системи.

Загрозою є безрозмірна позамасштабна оцінка вразливості елемента з погляду структурної живучості системи загалом. Вона відображає частку елементів, які залишаються функціонувати після виходу з ладу аналізованого елемента – чим більша ця частка, тим більше елементів торкнеться виходу з ладу даного елемента. Така оцінка спирається на критерій Бірнбаума [5] і використовує як базові поняття про потенційні структурні, функціональні та кібернетичні (керуючі) загрози.

Основою когнітивно-імітаційної моделі системи ICS є орієнтований граф (орграф). Вузли орграфа моделюють компоненти ICS, спрямовані на ребра (дуги) – зв'язки між компонентами.

Залежно від рівня моделювання, така модель карта з різною точністю та достовірністю відображає взаємодію складових системи, при цьому дуги розглядаються як зв'язок її компонентів за ресурсом, що відповідає категоріям живучості системи («енергія» – «інформація» – «речовина»).

На узагальненому рівні оцінюється лише топологія та структура системи загалом – без урахування реальних характеристик її елементів. Така оцінка є свідомо надмірною і моделює «найгірший сценарій» розвитку подій, задаючи «стелю» у системній оцінці ролі та важливості елемента. На рівні оцінки критичності вводиться поняття критичності

– елементам на основі експертної оцінки може бути присвоєно значення, що визначає важливість та критичність функціонування цього елемента у загальній системі ICS. Залежно від зміни критичності елементів з'являється можливість отримати оцінку загрози не за узагальненою, а за реальною системою – з урахуванням ролі та важливості кожного з її елементів. На рівні оцінки надійності, враховується як становище і роль елемента у системі, а й його надійність. Підсумковою інтегральною оцінкою вкладу елемента в живучість системи є ризик – математичне очікування шкоди, який може завдати системі вихід із ладу даного елемента. На реальному рівні моделюється вплив несприятливих факторів на систему, що максимально близько відображає реальність, внаслідок чого з'являється можливість оцінити можливі наслідки ураження тих чи інших елементів комплексу та сценарії розвитку негативних наслідків.

Використання когнітивно-імітаційної моделі системи ICS та методик оцінки структурного, функціонального та керуючого компонентів живучості для розширення існуючих DSS ICS дозволить суттєво підвищити живучість та стійкість експлуатації ICS в умовах впливу зовнішніх атак, помилок персоналу та впливу несприятливих факторів.

Список використаних джерел:

1. Baines J. EXAMINING ICS/OT EXPLOITS: Findings from more than a decade of data: White Paper. – Dragos, Inc., 2021.
2. Friis K., Muller L. P., Gjesvik L. Cyber-weapons in international politics: Possible sabotage against the norwegian petroleum sector // NUPI Report. – NUPI, 2018.
3. Barzashka I. Are cyber-weapons effective? Assessing stuxnet's impact on the iranian enrichment programme // The RUSI Journal. – Taylor & Francis, 2013. – Vol. 158, no. 2. – P. 48–56.
4. Staggs J., Ferlemann D., Shenoi S. Wind farm security: Attack surface, targets, scenarios and mitigation // International Journal of Critical Infrastructure Protection. – 2017. – Vol. 17. – P. 3–14.
5. Rausand M., Høyland A. System reliability theory: Models, statistical methods, and applications, second edition / 2nd ed. – Wiley-Interscience, 2003.

Ключові слова: живучість, ризики, загрози, кібератаки, ICS, industrial control systems, надійність.

Key words: survivability, risks, threats, cyber attacks, ICS, industrial control systems, reliability.

ОНАЦЬКИЙ ОЛЕКСІЙ ВІТАЛІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кібербезпеки, кандидат технічних наук, доцент*

ЖАРОВА ОКСАНА ВІТАЛІЇВНА

*Національний університет «Одеська політехніка»,
доцент кафедри вищої математики,
кандидат фізико-математичних наук, доцент*

ПРОТОКОЛ ОБМІНУ КЛЮЧАМИ ЗІ ВЗАЄМНОЇ АВТЕНТИФІКАЦІЇ СТОРІН НАД РОЗШИРЕНИМ ПОЛЕМ $GF(2^m)$ ЕЛІПТИЧНИХ КРИВИХ

Будь-яка криптографічна система заснована на використанні криптографічних ключів. У симетричній криптосистемі відправник і одержувач повідомлення використовуює один секретний ключ. В асиметричних криптосистемах для зашифровування й розшифровування використовуються різні ключі [1; 2].

В роботі запропоновано протокол обміну ключами зі взаємної автентифікації сторін над розширеним полем $GF(2^m)$ еліптичних кривих (elliptic curves – EC). Безпека криптосистем на еліптичних кривих, заснована на труднощах розв'язання задачі дискретного логарифмування в групі точок еліптичної кривої [1; 2]. У криптосистем на ЕС запропоновано використовувати криптоперетворення, що базуються на перетвореннях у групі точок еліптичних кривих над полями $GF(p)$, $GF(2^m)$, $GF(p^m)$ [1; 2].

У криптосистемах над розширеним полем $GF(2^m)$ рівняння ЕС має вигляд [2]:

$$y^2 + xy \equiv (x^3 + ax^2 + b) \pmod{(f(x), 2)} - \text{несуперсингулярна крива;}$$

$$y^2 + cy \equiv (x^3 + ax + b) \pmod{(f(x), 2)} - \text{суперсингулярна крива,}$$

де x, y – точки ЕС, $x, y \in E(GF(2^m))$;

a, b, c – коефіцієнти ЕС;

$f(x)$ – незведений поліном над полем $GF(2)$ вигляду

$$f(x) = x^m + h_1 x^{m-1} + h_2 x^{m-2} + \dots + h_{m-1} x^1 + h_m,$$

причому $h_i \in GF(2)$.

Визначимо над точками з $E(GF(2^m))$ операцію складання та подвоєння. Нехай відомі координати двох точок $P = (x_1, y_1)$ і $Q = (x_2, y_2)$, то сума $P + Q = (x_3, y_3)$ визначається згідно з правилами [1; 2]:

1) несуперсингулярна крива

$$x_3 \equiv (\lambda^2 + \lambda + x_1 + x_2 + a) \pmod{(f(x), 2)};$$

$$y_3 \equiv [\lambda(x_1 + x_3) + x_3 + y_1] \pmod{(f(x), 2)};$$

2) суперсингулярна крива

$$x_3 \equiv (\lambda^2 + x_1 + x_2) \pmod{(f(x), 2)};$$

$$y_3 \equiv [\lambda(x_1 + x_3) + y_1 + c] \pmod{(f(x), 2)},$$

$$\text{де } \lambda \equiv \left(\frac{Y_1 + Y_2}{x_1 + x_2} \right) \bmod (f(x), 2).$$

Точка, що подвоєна $2P = 2(x_1, y_1) = (x_3, y_3)$, визначається згідно з правилами:

1) несуперсингулярна крива

$$\begin{aligned} x_3 &\equiv (\lambda^2 + \lambda + a) \bmod (f(x), 2); \\ y_3 &\equiv [x_1^2 + (\lambda + 1)x_3] \bmod (f(x), 2), \end{aligned}$$

$$\text{де } \lambda \equiv \left(x_1 + \frac{y_1}{x_1} \right) \bmod (f(x), 2).$$

2) суперсингулярна крива

$$\begin{aligned} x_3 &\equiv \lambda^2 \bmod (f(x), 2); \\ y_3 &\equiv [\lambda(x_1 + x_3) + y_1 + c] \bmod (f(x), 2), \end{aligned}$$

$$\text{де } \lambda \equiv \left(\frac{x_1^2 + a}{c} \right) \bmod (f(x), 2).$$

Усі параметри є поліномами не вище m -степеня, а $f(x)$ – примітивний поліном над полем $GF(2)$.

Нехай $E_p(a, b)$ – еліптична крива над розширеним полем $GF(2^m)$, відома учасникам інформаційного процесу; $f(x)$ – незведений поліном над полем $GF(2)$; G – попередньо погоджена точка цієї кривої; $\#E_p(a, b) = n$ – порядок групи кривої; k_a і k_b – секретні ключі абонентів; r_1, r_a і r_2, r_b – випадкові числа абонентів A та B ; ID_a і ID_b – ідентифікатори абонентів.

Спочатку абоненти A і B обчислює значення відкритих ключів $Y_a = k_a G \bmod (f(x), 2) = (x_a, y_a) \bmod (f(x), 2)$ та $Y_b = k_b G \bmod (f(x), 2) = (x_b, y_b) \bmod (f(x), 2)$, які передають один одному.

Протокол взаємної автентифікації сторін. Абонент A генерує випадково число r_1 та зашифровує повідомлення $E_{Y_b}(r_1, ID_a)$ яке передає абоненту B . Абонент B розшифровує повідомлення $E_{Y_b}(r_1, ID_a)$ з використанням секретного ключа k_b , потім генерує випадково число r_2 та зашифровує повідомлення $E_{Y_a}(r_1, r_2, ID_b)$, яке передає абоненту A . Абонент A розшифровує повідомлення $E_{Y_a}(r_1, r_2, ID_b)$ з використанням секретного ключа k_a та перевіряє рівність $r_1 = r_1^*$ (r_1^* – значення після розшифрування), якщо рівність виконано, абоненти A передає абоненту B повідомлення $E_{Y_b}(r_2, ID_a)$. Абонент B розшифровує повідомлення $E_{Y_b}(r_2, ID_a)$ та перевіряє рівність $r_2 = r_2^*$ (r_2^* – значення після розшифрування), якщо рівність виконано процедура взаємної автентифікації сторін виконано.

Протокол обміну ключами. Абонент A розраховує параметри:

$$\begin{aligned} R_a &= r_a G \bmod (f(x), 2); \\ F_a &= r_a Y_b \bmod (f(x), 2) = (x_1, y_1) \bmod (f(x), 2); \\ S_a &\equiv (r_a + k_a x_a x_1) \bmod n. \end{aligned}$$

Значення R_a відправляєється абоненту B .

Абонент B розраховує параметри:

$$\begin{aligned} R_b &= r_b G \bmod (f(x), 2); \\ F_b &= r_b Y_a \bmod (f(x), 2) = (x_2, y_2) \bmod (f(x), 2); \\ S_b &\equiv (r_b + k_b x_b x_2) \bmod n. \end{aligned}$$

Значення R_b відправляється абоненту А. Після обмінами значеннями R_a і R_b абоненти А і В розраховують загальний секретний ключ К.

Абоненти А:

$$\begin{aligned} Q_a &= k_a R_b \bmod (f(x), 2) = (x_2, y_2) \bmod (f(x), 2); \\ K &= S_a(R_b + x_b x_2 Y_b) \bmod (f(x), 2). \end{aligned}$$

Абоненти В:

$$\begin{aligned} Q_b &= k_b R_a \bmod (f(x), 2) = (x_1, y_1) \bmod (f(x), 2); \\ K &= S_b(R_a + x_a x_1 Y_a) \bmod (f(x), 2). \end{aligned}$$

Повнота протоколу:

$$\begin{aligned} S_a(R_b + x_b x_2 Y_b) \bmod (f(x), 2) &= (r_a + k_a x_a x_1)(r_b G + x_b x_2 k_b G) \bmod (f(x), 2) = \\ &= (r_a r_b G + k_a x_a x_1 r_b G + r_a x_b x_2 k_b G + k_a x_a x_1 x_b x_2 k_b G) \bmod (f(x), 2) = \\ &= S_b(R_a + x_a x_1 Y_a) \bmod (f(x), 2) = (r_b + k_b x_b x_2)(r_a G + x_a x_1 k_a G) \bmod (f(x), 2) = \\ &= (r_a r_b G + k_a x_a x_1 r_b G + r_a x_b x_2 k_b G + k_a x_a x_1 x_b x_2 k_b G) \bmod (f(x), 2). \end{aligned}$$

Для аналізу та перевірки запропонованого протоколу на стійкість до атак противника був застосований програмний продукт AVISPA [3]. В роботі виконано перевірку моделі протоколу та результат моделювання зловмисника на протокол. Програмна верифікація протоколу і стійкість протоколу до атак зловмисника була виконана за допомогою програмних модулів OFMC та CLAtSe AVISPA. В результаті перевірки протоколу відомих атак не знайдено.

Таким чином, у роботі запропоновано криптографічний протокол обміну ключами зі взаємної автентифікації сторін над розширеним полем $GF(2^m)$ еліптичних кривих. Визначено повнота і коректність протоколу, була виконана перевірка моделі і верифікація протоколу. В результаті перевірки протоколу відомих атак на протокол, не знайдено. Для реалізації протоколу можна використовувати рекомендовані еліптичні криві згідно FIPS 186-4 [4], SEC 2 [5] та ДСТУ 4145-2002 [6].

Список використаних джерел:

1. Stavroulakis P., Stamp M. Handbook of Information and Communication Security: Berlin : Springer-Verlag, 2010. – 863 p.
2. Горбенко І. Д., Горбенко Ю. І. Прикладна криптологія. Теорія. Практика: монографія, Харків : Видавництво «Форт», 2012. – 880 с.
3. AVISPA. URL: <http://www.avispa-project.org/>
4. FIPS 186-4. URL: <https://nvlpubs.nist.gov/nistpubs/FIPS/NIST.FIPS.186-4.pdf>
5. SEC 2. URL: <https://www.secg.org/SEC2-Ver-1.0.pdf>
6. ДСТУ 4145-2002. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/ДСТУ_4145-2002

Ключові слова: криптографічний протокол, розподіл ключів, автентифікація, еліптична крива, асиметричні криптосистеми.

Key words: cryptographic protocol, key distribution, authentication, elliptic curve, asymmetric cryptosystems.

ЧЕПУРНА ОЛЕНА ЄВГЕНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри кібербезпеки, кандидат фізико-математичних наук*

ДЖЕРПА ІГОР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

*Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку,
здобувач вищої освіти*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ РОЗРОБКИ І РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОГРАМНО-АПАРАТНОГО КОМПЛЕКСУ «РОЗУМНИЙ БУДИНОК» В СУЧАСНИХ РЕАЛІЯХ

Будь-якій людині, де б вона не знаходилась важливо відчувати себе в безпеці та почуватися комфортно. Особливо це необхідно в сучасних реаліях. Навіть, при відсутності безпосередніх воєнних дій, в містах, де мешкає люди, існує загроза проникнення в будинок, коли людина відсутня, або знаходиться у укриттях, шахрайства, та інше. Спостереження за будинком, попередження аварійних ситуацій є найважливішою складовою безпеки. Саме ці завдання становлять основні цілі застосування «розумного будинку» у воєнний час.

Інтелектуальна автоматика керує всіма інженерними системами в будинку, дозволяє людині централізовано встановлювати комфортні для себе – температуру, вологість, освітленість в кімнатах, зонах, і забезпечує безпеку [1].

Під «Розумним домом» слід розуміти систему, яка забезпечує комфорт (в тому числі безпеку), і ресурсозбереження для всіх користувачів. У найпростішому випадку вона повинна вміти розпізнавати конкретні ситуації, що відбуваються в будинку, і відповідним чином на їх реагувати: одна з систем може управляти поведінкою інших по заздалегідь виробленим алгоритмам.

Основною особливістю інтелектуальної будівлі є об'єднання окремих підсистем в єдиний керований комплекс. Принцип «Системи інтелектуального управління будівлею» передбачає абсолютно новий підхід в організації життєзабезпечення будівлі, в якому за рахунок комплексу програмно-апаратних засобів значно зростає ефективність функціонування і надійність управління всіх систем і виконавчих пристроїв будівлі [2].

Важливою властивістю «Розумного будинку», який вирізняє його від інших способів організації життєвого простору, є те, що це найбільш прогресивна концепція взаємодії людини з житловим простором, коли людина однією командою задає бажану обстановку, а вже автоматика відповідно до зовнішніми і внутрішніми умовами задає і відстежує режими роботи всіх інженерних систем і електроприладів.

«Розумний будинок» – це свого роду інтелектуальна електропроводка, яка працює на базі керуючої програми.

Основними завданнями системи «Розумного будинку» є безпека, автоматизація приміщень, комфорт, безперебійність, економія електроенергії.

Система «Розумного будинку» виключає необхідність використовувати:

- пульт управління системами відеоспостереження та охоронно пожежної сигналізації;
- блоки управління системами опалення та кліматичної техніки;
- панелі управління воротами, жалюзі і іншим;
- десятки вимикачів світла для управління освітленням;
- кілька пультів при перегляді телебачення.

У будинку, обладнаному системою «Розумний будинок» досить одним натисканням на настінної клавіші (або пульті ДУ, сенсорної панелі і т. Д.) Вибрати один з сценаріїв.

При цьому ви зможете дистанційно контролювати, включати і вимикати роботу різних приладів.

Можливості системи «Розумний будинок» воістину багатогранні. Наприклад, щоб запобігти ймовірність пограбування, коли в будинку нікого немає, система імітує присутність господаря шляхом розсування жалюзі, включення/вимикання світла і т.д. Якщо ж злоумисники все ж проникнуть всередину приміщення або відбувається інша екстраординарна ситуація, система блискавично сповіщає про це господаря.

Розумний будинок може функціонувати в інтерактивному та незалежному режимі. Ці додаткові можливості можуть використовуватися для поліпшення якості життя в різних аспектах, таких як:

- автоматизація рутинних завдань;
- надання медичних послуг;
- раціоналізація споживання енергії;
- підвищення індивідуальної безпеки і безпеки будинку.

Оскільки технічні вимоги до інтелектуальних будинків і технології зв'язку є відносно новими і знаходяться в стадії розробки, більшість доступних протоколів зв'язку були розроблені до появи концепції розумного будинку. Отже, оціночні дослідження мають вирішальне значення для визначення того, чи підходять ці протоколи для вимог до інтелектуального домашнього спілкуванню [3].

У цьому контексті локальні мережі для невеликих домашніх районів набувають все більшої актуальності, оскільки до побутових пристроїв додаються розширені функції автоматизації і управління енергоспоживанням. По суті, розумний будинок з підтримкою домашньої мережі є фундаментальним кроком для забезпечення обміну інформацією та взаємодії між декількома розумними побутовими приладами, підключеними до інших пристроїв або мереж через безліч протоколів, таких як Bluetooth, ZigBee, WiFi, Z-Wave і т.д. всередині або зовні.

Сучасний підхід до локальної бездротової мережі заснований на таких стандартах, як Local Area Network (LAN) і Body Area Network (BAN) або Personal Area Network (PAN), які використовуються для опису мере-

жі меншого масштабу в діапазоні від 12 до 100 метрів. Зазвичай вони націлені на локальні мережеві додатки, засновані на недорогих бездротових технологіях [4]. Комунікаційні інфраструктури PAN і BAN в основному використовуються у внутрішніх додатках, дозволяючи користувачеві бути в русі, і не вимагають великого досвіду для управління роботою мережі.

Хоча деякі служби, наприклад моніторинг різних параметрів людини, пов'язаних з питаннями здоров'я, що виконуються розумними будинками, можуть бути включені в діапазон зв'язку BAN, для функціонування всієї інфраструктури потрібно більш широка область дій. З іншого боку, мережа такої конфігурації може бути достатньою, оскільки вона здатна залишатися повністю працездатною протягом тривалого часу, а її обслуговування є економічно ефективним. PAN може задовольняти більшу кількість вимог, оскільки складається з переносного і портативного обладнання, що здатне взаємодіяти з найближчим оточенням і з можливістю підключення до більш широкого інформаційного середовища через гігантські бездротові мережі [4].

Wireless sensor networks (WSN) є альтернативними економічно ефективними рішеннями для підключення сенсорних вузлів до мереж з комірчастою топологією з дуже низькими потребами в енергії [5]. Інтегрування сенсорних, комунікаційних і обчислювальних можливостей для моніторингу та обробки даних, таких як температура, тиск, вологість і світло, дозволяє виконувати комплексну обробку даних на основі відчутних фізичних явищ.

Нові дослідження сприятиме проектуванню та розробці нових методів та технологій забезпечення безпеки розумного будинку. У наші дні дані системи все сильніше входять в повсякденне життя, дозволять вам створити по-справжньому безпечний «розумний» будинок.

Список використаних джерел:

1. Smart house Розумний будинок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL <http://buchuk.domen.uz.ua/index.php?id=smatr-house>
2. Система Розумний будинок [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://itttel.com.ua/proektuvannya-inzhenernix-merezh/sistema-rozumnij-budinok>
3. ВІСНИК КНУТД № 3 (86), 2015 Серія «Технічні науки». Найбільш поширені функції системи «Розумний будинок» [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://megapredmet.ru/1-76622.html>
4. Безопасность в умном доме: 5 аспектов [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://umnydom.com/bezopasnost-v-umnom-dome-5-aspektov/> 435/
5. Розумні міста: що нас чекає наступні 50 років? [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.korydor.in.ua/ua/ideas/smart-cities.html> 73

Ключові слова: розумний дім, безпека, програмні методи захисту.

Key words: smart home, security, software protection methods.

КОСТОВА НАТАЛІЯ ІВАНІВНА

*Одеський державний університет внутрішніх справ,
доцент кафедри конституційного та міжнародного права,
кандидат юридичних наук*

КОСАРЬ УЛЯНА СЕРГІЙВНА

*Одеський державний університет внутрішніх справ,
здобувач вищої освіти*

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КІБЕРБЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ
ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

З розвитком інформаційних технологій та становленням інформаційного суспільства людство стикається із певними проблемами у сфері кібербезпеки, які потребують сучасних підходів та рішень. Основні сфери життя суспільства, такі як економіка, міжнародне співробітництво, безпека держави в кіберпросторі та інші потребують новітніх систем захисту від кіберзлочинності. Ситуація, яка склалася на сьогоднішній день з кіберзлочинністю, вимагає постійного удосконалення методів боротьби з кіберзлочинами, розробки інформаційних систем та методів, спрямованих на забезпечення кібербезпеки нашої держави.

Для детального вивчення даної теми варто звернутись до чинного законодавства та розглянути поняття кібербезпеки. Таким чином, кібербезпека – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства та держави під час використання кіберпростору, за якої забезпечуються сталий розвиток інформаційного суспільства та цифрового комунікативного середовища, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз національній безпеці України у кіберпросторі [1].

Неможливо оминути таку проблему як кібервійна між Україною та Росією. Йдеться мова про те, що на тлі відкритих збройних змагань не залишають спроби атакувати інформаційну інфраструктуру і кіберзлочинці. Зокрема, хакери насамперед атакують банківські компанії, дані державних служб та організацій та телекомунікаційну сферу. Для боротьби із кібератаками та посилення безпеки в інформаційній сфері було підписано указ, яким уведено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію кібербезпеки України», де зазначаються виклики та загрози для України у сфері кібербезпеки, засади та шляхи розбудови національної системи кібербезпеки, пріоритети та стратегічні цілі нашої держави у даній сфері суспільних відносин [2].

Вважаємо, що така сфера суспільних відносин як кібербезпека обов'язково потребує детального нормативно-правового закріплення. Наразі існує проблема недосконалості законодавства у сфері кібербезпеки, застарілість інформаційно-правових норм, недостатній рівень

покарань за інформаційні правопорушення, повільне застосування положень європейського законодавства в даній сфері. Зокрема, для ефективного регулювання даної сфери життєдіяльності є необхідним внесення правок та доповнень до чинного законодавства в області кібербезпеки, зокрема пропонується створити Інформаційний кодекс України, що містив би звід інформаційно-правових норм.

Не менш актуальною проблемою є нестача фахівців в області кібербезпеки, адже з розвитком інформаційних технологій зростають загрози кібератак. Саме тому сьогодні перед державами світу гостро постає питання вдалої комунікації можливих наслідків кіберзагроз серед представників державного та приватного секторів. Разом із тим, Україна є тією країною, що має усі можливості для подальшого успішного розвитку галузі та вдалого реагування на такі виклики. За інформацією USAID, компанії державного сектору наразі покривають лише 20–25 % своїх потреб у сфері кібербезпеки, а урядові установи – від 20 % до 50 % [3]. Україна приділяє достатню увагу розвитку військового сектору, проте важливо не забувати за кіберзлочинність. Тому доцільно буде створити кібервійська, які «воюватимуть» у сфері кіберпростору і «відбиватимуть» кібератаки.

До того ж, на сьогоднішній день постає проблема низького рівня обізнаності суспільства щодо кіберзагроз та кіберзахисту. Варто підвищувати рівень цифрової грамотності населення, розвивати культуру безпечного поводження у кіберпросторі, адже кібератаки спрямовані не тільки на урядові та державні установи, а й на звичайних українців. Наприклад, хакери можуть розсилати фішингові листи на особисті електронні скриньки людей, намагаючись отримати доступ до їхніх соціальних мереж для здійснення російської пропаганди. Тому, розвивати рівень грамотності людей в сфері інформаційних технологій є надзвичайно важливим завданням.

Список використаних джерел:

1. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України: Закон України від 05.10.2017р. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2017. № 43. Ст. 403.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 травня 2021 року «Про Стратегію кібербезпеки України»: Указ Президента України від від 26.08.2021р. № 447.
3. Що не так з ринком кібербезпеки в Україні? З ним все так і в нього величезний потенціал – і ось який. *НВ*: веб-сайт. URL: <https://techno.nv.ua/ukr/technoblogs/rinok-kiberbezpeki-v-ukrajini-50192109.html>

Ключові слова: кібербезпека, кібератаки, кіберзагрози, кіберзлочинці, кіберпростір.

Key words: cybersecurity, cyberattacks, cyberthreats, cybercriminals, cyberspace.

БУБНОВ ДЕНИС ВАЛЕРІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
викладач кафедри іноземних мов, доктор філософії*

ГУСЕЙНОВА КАМІЛА САРХАНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
викладач кафедри іноземних мов*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КІБЕРБЕЗПЕКИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Актуальність проблеми. В умовах глобальних загроз забезпечення безпеки у світі потребує координації та врегулювання багатьох політичних та економічних питань. Зокрема, це осередки громадянських, міжетнічних конфліктів та воєн, продовольчі загрози, негативні наслідки зміни клімату, забруднення навколишнього середовища, виснаження природних ресурсів та уповільнення їх повторного відновлення, необхідність забезпечення економічного режиму енергоносіями, розвитку зеленої економіки, раціонального використання природних ресурсів та людського потенціалу, та інше. Однак серед усіх компонентів забезпечення безпеки з'явився новий і водночас складний елемент безпеки – кібербезпека.

Зазначимо, що поняття кібербезпеки включає безліч проблем різного типу, а також ще більше рішень. Кібербезпека, безумовно, найбільше пов'язана з Інтернет-безпекою, включаючи технічні проблеми та вразливість, соціальні та поведінкові проблеми, кримінальну діяльність у кіберпросторі, і ця сфера вважається найскладнішою щодо забезпечення кібербезпеки у світі. Кібербезпека – це розділ безпеки, що вивчає процеси формування, функціонування та еволюції кібероб'єктів, з метою виявлення джерел кібернебезпеки, які можуть завдати їм збитків, АНІ: економіка та управління. Під кібероб'єктом тут розуміється будь-який об'єкт, функціонування якого здійснюється за участю програмованих засобів.

Метою цієї статті є аналіз кібербезпеки та її проблем, які розглядаються серед стратегічних проблем у багатьох країнах світу. Буде розглянуто більш оптимальну модель державної політики кібербезпеки, яка повинна ґрунтуватися на посиленні безпеки та надійності інформаційних систем, мережі Інтернет та всього кіберпростору країни.

Щороку зростає збиток великих організацій, компаній, окремих громадян та ділових людей від кіберних атак та нападів зловмисників. Згідно з прогнозами компанії Gartner щорічні витрати корпорацій та компаній світу щодо підвищення безпеки системи інформаційних технологій становлять 76-77 млрд. дол. США. А загалом зростання кіберрисків за 2015 рік коштувало світовій економіці 445 млрд. дол., із цієї суми 108 млрд. припали на частку США. Ризики, пов'язані з кібершпигунством та злочинами у сфері Інтернет-діяльності, продовжують

нести все більші загрози для бізнесу. Половина витрат на запобігання кіберрискам несли на собі економіки США, Китаю, Німеччини та Японії, що становить понад 200 млрд. дол. США.

Найбільш помітними кіберзлочинами є викрадення даних та порушення недоторканності приватного життя. Найближчими роками набере сили крадіжка інтелектуальної власності, кібер-вимоги та диверсії високих технологій. Серед головних причин злому та зовнішнього втручання в систему ІКТ, Інтернет-мережі та інші мережі є слабка система захисного механізму, відсутність обміну даними кібератак на державні організації та суб'єкти приватного бізнесу, підприємців, фізичних осіб, відсутність детального дослідження та розробки адекватних інструментаріїв протидії, організованого обміну інформацією та системи консультацій, і т.д.

Крім того, багато державних організацій та суб'єктів ринкових відносин, комерсанти та ділові люди надають маленького значення проблемам та серйозній організації заходів щодо підвищення надійної системи кібербезпеки, і у багатьох випадках для цього навіть не роблять елементарні кроки, і не проводять необхідних робіт з тих чи інших елементів кібербезпеки, підвищення ефективності та раціональності захисних механізмів кіберпростору, стійкості та надійності Інтернет-мережі.

Більше того, назріла необхідність удосконалення механізмів та правил багатостороннього міжнародного документа, що відіграє істотну роль у координації зусиль світової спільноти з питань кібербезпеки – Європейської Конвенції з кіберзлочинів, прийнята Радою Європи 23 листопада 2001 року в Будапешті, що містить класифікацію комп'ютерних преступлень виконавчої влади держав боротьби з кіберзлочинами.

Зазначимо, що ця конвенція була підписана 39 країнами Євросоюзу, а також США, Канадою, Японією та ПАР. Конвенція набула чинності з 1 липня 2004 року і наразі є єдиним міжнародним механізмом у сфері кібербезпеки, що має обов'язкову силу, і являє собою набір основних принципів для будь-якої країни щодо організації та зміцнення захисту кіберпростору, формування та розвитку національного законодавства та державної політики щодо припинення кіберзлочинності та забезпечення кібербезпеки в країні.

Не лише проблеми, пов'язані з кіберпростором, одночасно є проблемами технічними, правовими, державними та культурно-економічними. Практично «кібербезпека» виступає як чистильник елементів розриву, підризу, викрадень, шкідництва, тероризму та інших злочинних діянь у сфері кіберпростору. Враховуючи масштаби завданих збитків та збитків у світовому масштабі, кібербезпека в кіберпростір є найважливішою проблемою у всьому світі.

Проблеми кібербезпеки є проблемами у світовому масштабі і одночасно новим напрямом для дослідників, тому невивчені елементи сфери кібербезпеки потребують більш детального розгляду для вдосконалення протидії діяльності хакерів і зловмисників.

Вважається, що кібератаки є засобом боротьби проти держави, які можуть застати і не застати своїх супротивників зненацька, тому що кібератаки не супроводжуються надмірними людськими витратами, але водночас руйнують комунікацію та економіку. Справді, характер кібератак і кібервійни, що відбуваються у світі, практично для держави і для окремих суб'єктів не сильно відрізняються і в діях хакери суворо дотримуються раптовості атаки, руйнування, заподіяння шкоди і збитків потенційній жертві. Розглядається збереження важливої інформації бізнес-процесів, їхньої передачі; Справа в тому, що хакери та інші зацікавлені особи в цю інформацію можуть без особливих труднощів проникнути і отримати доступ до бізнес-систем конкурента, заволодіти важливою інформацією про обсяг та інші цінні компоненти ведення бізнесу, використовувати їх для руйнування бізнесу конкурента, заподіяння його діяльності, здійснювати інші шкідливі дії, кодувати вимкнення записів натисканням клавіші активізації будь-яких системних вірусів, що заражають, вкрати фінансові засоби, поширити компромати, і т.д.

Проблема глибокого вивчення характеру і сутності елементів і концептуальних основ кібербезпеки, його ефективності обумовлює необхідність вироблення єдиного, комплексного підходу до формування дієвих систем і механізмів кібербезпеки, розробки та здійснення раціональних заходів з функціонування кіберпростору, забезпечення його захисту від можливих сервісів для протидії кібератакам, забезпечення застосування інтелектуальних методів з удосконалення системи кібербезпеки, запобігання потраплянню вірусних елементів, своєчасного виявлення та нейтралізації атак і проникнень, і т.д.

Зазначимо, що узагальнення і розкриття причин, що породжують, і коріння кіберзлочинів, дій хакерів і зловмисників залишається одним із складних завдань у сфері забезпечення кібербезпеки у світі. Необхідно точно і широко скласти класифікацію та елементи небезпеки в кіберпросторі, вивчити їх характеристику та сутність з виділенням основних особливостей тактики та дії хакерів та зловмисників, та розробити адекватні механізми щодо припинення подібних злочинних діянь у кіберпросторі.

Таким чином, результати дослідження зумовлюють важливість усвідомлення та осмислення серйозних проблем, а питання забезпечення кібербезпеки світу вимагає розробку та здійснення більш ефективних механізмів функціонування та забезпечення роботи кіберпростору, підвищення надійності основних механізмів та компонентів глобальної Інтернет-мережі та інших пристроїв, комплексного та системного підходу до визначенні методичних принципів та інструментів формування державної політики щодо кібербезпеки в нинішніх умовах, і т.д.

Список використаних джерел:

1. Views on cybersecurity. Internet Security. Geneva, Switzerland. <http://www.internetsociety.org>

2. Кибербезопасность: на что глобальные компании потратят \$76,9 млрд. IT GROUP DF, 2014. <http://www.delo.ua>
3. Word Politics, Security and International Law in Cyber Space. Australian Centre for Cyber Security. UNSW, Canberra. <http://www.unsw.adfa.edu.au>
4. Convention on Cybercrime. Budapest, 23/11/2001. <https://www.coe.int>

Ключові слова: кібербезпека, глобальні загрози у світі, захист системи кібербезпеки, надійність системи кіберпростору.

Key words: cybersecurity, global threats in the world, protection of cybersecurity system, reliability of cyberspace system.

УФІМЦЕВА ОЛЕНА СЕРГІЙВНА

*Національна академія Служби безпеки України,
провідний науковий співробітник, кандидат юридичних наук*

ВИКОРИСТАННЯ OSINT В УМОВАХ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Однією зі складових збройної агресії РФ проти України є інформаційна війна, метою якої є послабити моральний дух українців і їхню віру в перемогу, для чого використовуються різноманітні фейки та пропагандистські матеріали. З початком російської агресії щодо України питання отримання інформації з відкритих джерел і розвінчання фейків отримало нове звучання [1].

Протидія інформаційним впливам включає з-поміж іншого формування умінь та навичок працювати з інформацією он-лайн, перевіряти її, а також використання методів критичного аналізу для спростування викладеної інформації.

В умовах глобалізації, цифровізації, стрімкого розвитку інформаційних технологій існує безліч джерел і масивів інформації, достовірність якої потребує обов'язкової перевірки. За кількістю інформації саме мережа Інтернет знаходиться на першому місці у світі, випереджаючи ЗМІ, галузеві видання і одержувані від колег новини, спеціальні огляди, закриті бази даних [1]. Проте найбільшою проблемою є знаходження загальнодоступних змістовних і надійних джерел. У таких умовах надзвичайно важливим інструментом стає OSINT, який передбачає пошук інформації з відкритих, тобто загальнодоступних, джерел, її збір, співставлення та аналіз.

OSINT – термін який розшифровується як open-source intelligence, – це методи пошуку, збору, вибору та аналізу інформації, яка являє оперативний інтерес, з відкритих джерел. Отримані таким чином дані використовують маркетологи, журналісти, фахівці з комп'ютерної та інтернет-безпеки та ін. [1]. Вперше термін OSINT був використаний військовими і розвідувальними службами для позначення збору стратегічно важли-

вої, але загальнодоступної інформації з питань національної безпеки [2]. За результатами різних експертних оцінок, американські розвідувальні служби з відкритих джерел добувають від 35 % до 95 % розвідданих [3].

Один із прикладів верифікації за допомогою OSINT інформації, яка з'являється в мережі Інтернет, мітиться у публікації міжнародної волонтерської спільноти InformNapalm і демонструє, яким чином можна перевірити, відповідає чи ні дійсності статистика втрат ЗС РФ станом на 24.03.2022 [4].

Міністерство оборони РФ вперше офіційно відзвітувало про втрати серед своїх військових 02.02.2022 – за його даними станом на цей день було вбито 498 і поранено 1597 осіб. Аналіз повідомлень з російських ЗМІ і соціальних мереж свідчить про нагородження російських військових, які брали участь у війні з Україною, при чому це відбувалося здебільшого посмертно. Судячи з цих повідомлень, загиблі отримували Орден Мужності. Більшість військовослужбовців були нагороджені указом президента РФ від 03.03.2022. Мінімальний номер «посмертного» Ордену Мужності – 78487, максимальний – 83281. Різниця між ними становить 4794 ордени. Тобто можна стверджувати, що саме це – мінімальна кількість загиблих військовослужбовців ЗС РФ [4].

Технології і методи OSINT дозволяють отримати якнайбільше потрібної інформації у короткий термін та витрачаючи щонайменше ресурсів (існує достатня кількість безкоштовних інструментів OSINT), що є досить важливим в умовах воєнного стану. Зауважимо, що близько 40 % всієї інформації в Інтернеті є безкоштовною [1].

Особливістю OSINT можна назвати те, що це завжди специфічна інформація, зібрана й структурована особливим чином для відповіді на конкретні запитання [5]. До її переваг можна віднести доступність різноманітних джерел інформації, а також обсяг її масивів, різносторонність інформації, велику кількість існуючих технік, методик і технологій. Кінцевим результатом OSINT завжди є певні знання, отримані у результаті висновків з отриманої інформації. За допомогою OSINT у сьогочасному світі вирішуються абсолютно різноманітні завдання на рівні держави, як то забезпечення національної безпеки або боротьба з тероризмом. Інструменти та технології OSINT дозволяють відстежувати погляди громадськості на різні теми, висвітлення з різних боків подій, що відбуваються у світі, отримувати потрібну інформацію для прийняття управлінських рішень.

У провідних країнах світу OSINT є одним із важливих інструментів захисту національних інтересів, а також основною складовою в діяльності профільних силових відомств. Так, у США та країнах НАТО існують окремі мережі центрів, що займаються збиранням та обробкою інформації з подальшим формуванням відповідних баз даних та практичним їх застосуванням для прийняття необхідних рішень [6].

Таким чином, можна стверджувати, що стрімке зростання цінності та ролі інформації, розвиток інформаційних технологій, а також досту-

пність мережі Інтернет та збільшення масиву загальнодоступної інформації робить пошук, збір, співвідношення, відбір та аналіз інформації з відкритих джерел (таких як ЗМІ, соціальні мережі, форуми та блоги, державні дані, публікації чи комерційні дані) одним із дієвих сучасних засобів протидії інформаційній війні в умовах збройної агресії РФ проти нашої держави.

Список використаних джерел:

1. Ланде Д. В. Правові питання конкурентної розвідки // Інформація і право. 2020. № 2(33). URL: <http://ippi.org.ua/lande-dv-pravovi-pitannya-konkurentnoi-rozvidki-st-51-68> (дата звернення: 21.05.2022).
2. Исследование на основе открытых источников или OSINT: где используется и в чем опасность. URL: <https://eset.ua/ru/blog/view/117/issledovaniye-na-osnove-otkrytykh-istochnikov-ili-osint-gde-ispolzuyetsya-i-v-chem-opasnost> (дата звернення: 21.05.2022).
3. Яровой Т. С. OSINT, як перспективний інструмент контролю за лобістською діяльністю в контексті державної безпеки. URL: <https://maup.com.ua/assets/files/expert/6/18.pdf> (дата звернення: 21.05.2022).
4. «Медальний залік»: OSINT аналіз справжніх втрат РФ за перший тиждень бойових дій в Україні. URL: <https://informnapalm.org/ua/medalnyizalikal-analiz-osint/> (дата звернення: 21.05.2022).
5. Щурат Т. Г., Смук А. О. Деякі аспекти розвідки з відкритих джерел інформації (OSINT). URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/bitstream/123456789/654/1/6.pdf> (дата звернення: 21.05.2022).
6. Пашенко Т. П. Гібридна війна та соціальні мережі. Інформаційний вимір гібридної війни: досвід України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Київ: НУОУ, 2017. С. 62–65.

Ключові слова: розвідка з відкритих джерел, інформаційна війна, збирання інформації, збройна агресія.

Key words: open-source intelligence, information war, gathering information, armed aggression.

БАЛАНДИНА НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри кібербезпеки*

РОЛЬ МАТЕМАТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Сучасні трансформаційні процеси цивілізаційного розвитку зумовлюють постійне звернення держав світу до якості людського життя і проникнення цих тенденцій до усіх сфер буття людини. Вказана інтеграція не оминає і освітню сферу, яка є стратегічним ресурсом

соціально-економічного, культурного і духовного розвитку суспільства. У реаліях глобалізації, інтеграції, модернізації та інформатизації змісту вищої освіти в Україні гостро постає питання підготовки фахівців інноваційного типу мислення та культури [1].

Математика завжди мала безперечне культурне і практичне значення, відігравала важливу роль у науковому, технічному, економічному розвитку суспільства. Люди, що глибоко володіли цією фундаментальною наукою, завжди складали стратегічний потенціал нації [2].

У рекомендації 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року [5] наведені основні компетенції для навчання протягом усього життя – європейські еталонні рамки. Зокрема, серед таких компетенцій: математичні та інші наукові знання, навички роботи з інформаційними ресурсами, засвоєння нових знань та саморозвиток.

Окремо підкреслена необхідність забезпечити молодь основними компетенціями та покращити рівень освіти.

З огляду на це, особливого значення набуває питання формування математичної культури, як складової професійної культури майбутніх випускників бакалаврату.

Математична культура студента вищого навчального закладу – це розроблена сукупність умінь, навичок та математичних компетенцій, які дозволять йому мати науковий світогляд, самостійно вивчати учбову та наукову літературу, володіти методами досліджень та навичками застосування математичного апарату, які необхідні для професійної діяльності.

Для правильної постановки завдання, оцінювання його вихідних даних, успішного застосування математичних методів під час вивчення процесів та явищ необхідно володіти відповідним запасом знань, вміти правильно використовувати математичний апарат, тобто володіти математичною культурою [2].

Математична культура розглядається як складне інтегральне утворення особистості, яке ґрунтується на математичному пізнанні, математичній мові та мисленні, характеризує готовність і здатність набувати, використовувати й удосконалювати математичні знання, уміння і навички в навчальній і професійній діяльності [3].

Для того, щоб студент, а потім і майбутній фахівець був здатний застосувати математичні методи та сучасні інформаційно-комунікаційні технології для вирішення професійних задач, він повинен мати якісну підготовку з математики.

У зв'язку з цим, виникає необхідність сформувати у студента

- вміння володіти математичною мовою;
- логічне, абстрактне та алгоритмічне мислення;
- володіння спеціальною термінологією;

- вміння будувати та вивчати математичні моделі;
- вміння приймати обґрунтовані рішення;
- вміння організувати пошук найбільш оптимального розв'язку;
- вміння аналізувати отриманий результат;
- здібність встановлювати логічні зв'язки;
- вміння інтерпретувати причинно-наслідкові зв'язки;
- вміння застосовувати у професійній діяльності комп'ютерні та інноваційні технології.

У силу абстрактності математики, її результат можна застосовувати не лише під час вивчення відомих явищ або процесів, а й використовувати для дослідження «невідомого», фізична природа якого принципово відмінна. Ця властивість дає змогу математиці розробляти загальні правила та методи, що застосовуються іншими науками як засіб пізнання й вираження в лаконічній формі кількісних та якісних закономірностей досліджуваних явищ і процесів.

Розвиток математичної науки сприяє реорганізації й удосконаленню матеріальної культури суспільства, а практична діяльність людини та її результати, в свою чергу, збагачують цю галузь наукових знань [2].

Майбутньому фахівцю, який має жити в інформаційному суспільстві, варто не тільки володіти необхідною інформацією, але, у першу чергу, йому необхідно навчитися раціонально використовувати інформацію й інформаційні технології для підтримки і розвитку свого інтелектуального і творчого потенціалу, ефективно застосовувати отримані знання [4].

Таким чином, в умовах сучасного інформаційного суспільства, математична культура є важливою складовою частиною загальної культури та провідним чинником освіченості і професійної компетентності майбутніх фахівців.

Список використаних джерел:

1. Зінченко Г. Є. Математична культура як інноваційна складова професійної компетентності майбутнього вчителя математики / Г. Є. Зінченко // Педагогічні науки: наук. журн. – Полтава, 2015. – № 64. – С. 88–90.
2. Тур Г. І. Математична культура особистості в структурі філософського та психолого-педагогічного знання / Г. І. Тур // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Педагогіка і психологія. – 2013. – Вип. 38(2). – С. 98–105.
3. Тур Г. І. Формування математичної культури майбутніх фахівців обліково-економічного профілю вищому навчальному закладі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Тур Ганна Іванівна; Київ, нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2014. – 22 с.
4. Демченко В. В. Інформаційна культура майбутнього педагога як фактор готовності до професійного самоудосконалення / В. В. Демченко // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. – Випуск 43 / Редкол. – Київ-Вінниця : ТОВ фірма «Планер», 2015. – С. 228.

5. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року // Верховна рада України [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://pjqww33ogu.ojqwiyi.m5xxmltvme.cmle.ru/laws/show/994_975

Ключові слова: математична культура, інформаційне суспільство, професійна компетентність.

Key words: mathematical culture, information society, professional competence.

СЕКЦІЯ 14

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ЛІНГВІСТИКИ, ПЕРЕКЛАДУ ТА ПЕДАГОГІКИ

Керівник секції: завідувач кафедри іноземних мов,
кандидат філологічних наук, доцент Ю. О. Томчаковська

Секретар секції: доцент кафедри іноземних мов,
кандидат філологічних наук, доцент А. П. Ладиненко

ВАРСШКІНА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри іноземних мов, кандидат педагогічних наук, доцент

ДО ПИТАННЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ПРОГРАМИ З АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Загальною метою програми викладання англійської мови для професійного спілкування є формування у здобувачів вищої освіти професійних мовних компетенцій, що сприятиме ефективному функціонуванню в навчальному та професійному середовищі.

Розробка програми викладання англійської мови має відповідати змінам, що відбуваються в національній системі вищої освіти в Україні, які було започатковано процесом інтеграції країни в європейський простір вищої освіти [1]. Програма англійської мови для професійного спілкування повинна встановлювати параметри викладання та вивчення, що відповідають міжнародно визнаним стандартам, описаним у Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти; бути багатовимірною за своєю структурою; забезпечувати базу для розробки університетських курсів відповідно до професійних потреб здобувачів вищої освіти що сприятиме їх мобільності та конкурентоздатності на ринку праці.

Цілі програми викладання англійської мови для професійного спілкування мають бути ресурсом для розробників навчальних планів та авторів навчальних матеріалів. Цілі загального характеру конкретизовані для рівнів володіння мовою (РВМ) – В1, В2, С1. Вони є сумісними з цілями, які викладені в Загальноєвропейських Рекомендаціях з мовної освіти (ЗЕР) та з цілями, що визначені в Українських кваліфікаційних стандартах.

Загальними рівнями володіння мовою згідно ЗСР є	
Елементарний користувач	A1 – Інтродуктивний («відкриття») A2 – Середній («виживання»)
Незалежний користувач	B1 – Рубіжний B2 – Просунутий
Досвідчений користувач	C1 – Автономний C2 – Компетентний

Введення цих рівнів в українську практику викладання та вивчення англійської мови для професійного спілкування має підняти якість вивчення та викладання мов, а також зробити оцінювання РВМ таким, що визнається в європейському форматі [3].

Відповідно до державного стандарту базової та повної середньої освіти, РВМ випускників шкіл має відповідати рівню B1. Якщо РВМ вступників до ВНЗ є нижчим, то ВНЗ повинні пропонувати факультативні мовні курси, щоб підняти РВМ здобувачів вищої освіти, перш ніж вони почнуть вивчати обов'язковий курс англійської мови для професійного спілкування.

Визначаючи рівень випускників українських ВНЗ, необхідно брати до уваги існуючі вимоги щодо РВМ в академічному і професійному середовищах, які вимірюються міжнародно визнаними мовними іспитами.

Міжнародна система тестування англійської мови International English Language Testing System (IELTS) та Cambridge English Qualifications розроблені для оцінювання мовних умінь кандидатів, яким необхідно навчатися та працювати в середовищі, де англійська є мовою спілкування [2]. Вони визнаються у всьому світі, оскільки відображають вимоги щодо РВМ, які висуваються на світовому ринку праці.

Оскільки Україна прагне бути рівноправним партнером у рамках Болонського процесу, то очікується, що українські ВНЗ будуть здійснювати навчальний процес відповідно до європейських стандартів володіння мовою [4]. Беручи до уваги міжнародну практику мовної освіти у ВНЗ, програма англійської мови для професійного спілкування констатує, що мінімальний прийнятий РВМ для бакалавра є B2 (Незалежний користувач).

Для отримання ступеня бакалавра, разом з усіма іншими професійними вміннями, здобувач вищої освіти повинен спілкуватися англійською мовою у професійному середовищі, а саме: обговорювати навчальні та пов'язані зі спеціальністю питання; готувати виступи з низки галузевих питань; знаходити інформацію, що міститься в англомовних галузевих матеріалах; аналізувати англомовні джерела інформації для виконання завдань та прийняття рішень; писати тексти англійською мовою з низки галузевих питань; писати ділові листи; перекладати англомовні професійні тексти на рідну мову, користуючись двомовними термінологічними словниками та програмним забезпеченням перекладацького спрямування.

Програма як сучасний педагогічний та організаційний інструмент зміщує акцент зі знання мови як набору окремих елементів на поняття

про мову як систему умінь і знань. Вивчення мови розглядається як здобуття знань та мовленнєвих умінь у їх взаємодії, як цього вимагають життєві ситуації [3].

Зміст програми спрямовується на формування професійної комунікативної компетенції, що розглядається як мовна поведінка, притаманна певному академічному і професійному середовищу. Вона вимагає лінгвістичної, соціолінгвістичної та прагматичної компетенцій, необхідних для виконання завдань, пов'язаних з навчанням та професійною діяльністю.

Мовленнєві вміння як важливий складник лінгвістичної компетенції включені до загальних цілей навчання. Вони розвиваються в інтегрований спосіб. Мовленнєві вміння визначаються й інтегруються відповідно до мовної поведінки, яка є специфічною для сфер і ситуацій, пов'язаних із навчанням та спеціалізацією. Пріоритет надається тим із них, які є більш важливими в певній ситуації. Так, наприклад, вміння робити презентації включає в себе усі чотири мовленнєві вміння. Але в цьому разі уміння говорити має пріоритет над вмінням слухати, читати і писати. Проте коли йдеться про листування, вміння читати й писати набувають першочергового значення.

Лінгвістичні компетенції як знання та вміння використовувати мовні одиниці складаються з лексичної, граматичної, семантичної, фонологічної, орфографічної та орфоепічної компетенцій. Ці компетенції формуються настільки, наскільки це є необхідним для усної та письмової комунікації в рамках академічного й професійного середовища, що відповідає РВМ В2. Соціокультурна компетенція спрямована на розвиток розуміння й тлумачення різних аспектів культури і мовної поведінки у професійному середовищі.

Уніфікованого змісту курсу англійської мови для професійного спілкування не існує, це пояснюється різноманітністю потреб здобувачів. Професійна комунікативна компетенція формується у здобувачів різних спеціальностей для певних академічних та професійних сфер і ситуацій [3].

Комунікативна компетенція розвивається завдяки тому, що здобувачі виконують професійно орієнтовані завдання, які вимагають використання вузькоспеціалізованої лексики та професійно орієнтованої поведінки.

Типовий курс англійської мови для бакалаврів повинен охоплювати етап навчання від рівня В1 до рівня В2 і забезпечити досягнення випускниками рівня незалежного користувача англійської мови. Він є необхідним для всіх спеціальностей і вимагає мінімум 270 аудиторних академічних годин та ще 130 годин для самостійної роботи. Додатково до цього мінімуму потрібно виділити ще години за рахунок університетських компонентів, що дозволить ВНЗ пропонувати факультативні курси.

Змістовий курс має складатися з логічних, завершених частин дисципліни що мають бути зосереджені на загальних професійних вміннях, ситуаціях та галузях, спільних для всіх спеціалістів незалежно від їх спеціалізації. На початку курсу визначається вихідний РВМ здобува-

чів, аналізуються їхні потреби, формуються цілі курсу та завдання для кожної частини. Конкретизується зміст кожної частини (напр., теми, ситуації). Далі добираються або розробляються відповідні навчальні матеріали. Робиться вибір типів завдань та видів діяльності як для аудиторної, так і для самостійної роботи. Здобувачів інформують про цілі кожної частини курсу та очікувані результати навчання, а також про форми та критерії оцінювання.

Для оцінювання результатів роботи здобувачів використовується поточне і підсумкове оцінювання. Бали, отримані здобувачами за всі завершені частини курсу, беруться до уваги під час вихідного оцінювання за певний курс.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Програми дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти та науки України: Наказ Міністерства освіти і науки України № 49 від 23.01.2004 р. // (online). Available from: <http://www.mon.gov.ua/education/higher>. Accessed 15 Apr. 2004.
2. Посібник з IELTS (онлайн). Розміщено за адресою: http://www.ielts.org/library/handbook_2003.pdf.
3. Bakaieva H., Borysenko O., Khodtseva A., Klymenko L., Kostrytska S., Skrypnyk T., Todorova N., Zyenok I. English for Specific Purposes (ESP). National Curriculum for Universities. Kyiv: Lenvit. 2005. 119 p.
4. Bologna (1999). The European Higher Education Area. Joint Declaration of the European Ministers of Education, (online). Available from: http://www.cepes.ro/information_services/sources/on_line/bologna.htm.access ed.19Apr.2004
5. Lisbon (1997) Convention on the Recognition of Qualifications concerning Higher Education in the European Region. Lisbon. Available from: http://www.tcd.ie/CLCS/portfolio/ELPguide_teacherstrainers.pdf. Accessed 15 May 2004.

Ключові слова: програма, освіта, рівні володіння мовою, Загальноевропейські Рекомендації з мовної освіти, лінгвістичні компетенції.

Key words: curriculum, education, language proficiency levels, Common European Framework of References for Languages, linguistic competence.

ЛАДИНЕНКО АЛЬБІНА ПАВЛІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри іноземних мов, кандидат філологічних наук, доцент*

ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ НОМІНАЦІЇ У РОЗМОВНІЙ МОВІ

Теорія номінації – вивчення того, як поняття «знаходить» свої найменування. Вона стала активно розроблятися у європейському

мовознавстві наприкінці XIX ст., що призвело до створення нового напрямку у мовознавстві – ономасіології. Зараз ці питання потрапили у сферу уваги психологів, когнітивістів та нейрофізіологів. Різні аспекти номінації розглядалися в досить великій кількості робіт [3; 4; 5; 6; 7].

Проте далеко ще не всі аспекти номінації отримали належне висвітлення. Це, зокрема, стосується особливостей номінації в розмовній мові (РМ), які зумовлені психологічними факторами.

У процесі дослідження зокрема використовувався метод безпосереднього спостереження, а також проводилися лінгво-психологічні експерименти для виявлення переважних способів номінації в різних референціальних ситуаціях. Застосовувалися також квантитативні методи на підтвердження результатів спостереження. Матеріалом дослідження стали фрагменти реальної РМ.

Для РМ характерне використання великої кількості метонімічних номінантів, поява яких продукується в першу чергу лівою півкулею, яка здатна до дискретного подання інформації [2]. Завдяки здатності лівої півкулі репрезентувати інформацію дискретно, в РМ спостерігається значна кількість непрямих номінацій, які представляють собою атрибутивні та атрибутивно-функціональні комплекси (чим їдять, в сонячних окулярах та ін.). Завдяки якості дискретності ліва півкуля добре справляється з номінаціями, заснованими на метонімічному механізмі, тобто. з такими конструкціями, у яких замість цілого представлена частина, за якою реконструюється/відновлюється цілісний холистичний образ, за який відповідає права півкуля. У РР дуже поширені подібні непрямі метонімічні конструкції, які характерні для кодифікованої мовної системи. У разі включення метонімічного механізму на перше місце висуваються характерні (або, що здаються такими) риси, які можуть передаватися атрибутивними комплексами.

Ознаки, покладені в основу метонімічної номінації, можуть бути різними. Для предметів торгівлі це зазвичай ціна, колір, розмір. Найменування осіб у міських вуличних розмовах, у транспорті найчастіше даються по одязі чи атрибутиці (with a sack; у перуці і т.д.).

Одна з особливостей розмовної мови, як відомо, її спонтанність, непередбачуваність [1]. Навіть знаючи тему розмови, співрозмовник наперед не відбирає конкретних вербальних засобів. Він діє ситуативно. При швидкій спонтанній мові промовець може згадати потрібне слово. Він часто не в змозі підібрати найбільш точну лексему, яка його задовольнила б повною мірою. У такому разі використовують слова-субститути найширшої та невизначеної семантики.

Для спонтанної РМ є характерним використання великої кількості універсальних субстантивів (штука, річ, thingamabob), тобто слів широкої або невизначеної семантики, що обумовлено недосконалістю механізму вилучення з пам'яті необхідних вербальних одиниць, який іноді не спрацьовує в умовах непередбаченого мовлення. До них примикають слова і висловлювання, що зустрічаються наприкінці висловлювань, пов'язані з раніше переліченими предметами: (and) things like that, and so on.

Відсутність необхідних перцептивних умов нерідко призводить до неточної ідентифікації об'єкта і, як наслідок, появи квазіномінатем і апроксиматорів (схожий на ... , на зразок ... та ін.). Поліпшення умов перцепції дозволяє знайти більш точну номіна temu, яка кореспондує з прототипним образом представленого для ідентифікації (впізнання) конкретного предмета.

Аналіз номінантів в РМ показує, що в ній домінують мезономіна теми, тобто номіна теми, що займають проміжне положення між генералізаторами і конкретизаторами. Останні використовуються в ситуації, що вимагає уточнення або вибору.

Використання спеціальних некодифікованих номінантів замість офіційних прямих дозволяє ідентифікувати співрозмовника як «свого» або «чужого», що впливає на подальшу психологічну атмосферу спілкування.

Подальші дослідження передбачають більш поглиблене вивчення механізмів переходу візуальних та інших чуттєвих образів у їх знакові аналоги, а також уточнення функціонального навантаження механізмів їхньої взаємодії при здійсненні ідентифікаційно-номіна тивних операцій. Додаткового вивчення також вимагають механізми аберації, спричинені тимчасовою агнозією, при пізнанні об'єктів та способи відповідних ментально-вербальних корекцій.

Список використаних джерел:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004. 342 с.
2. Невская А. А., Леушина Л. И. Асимметрия полушарий и опознание зрительных образов. Л. : Наука, 1990. 152 с.
3. Gordon I. E. Theories of Usual Perception. N.Y. : Wiley, 1997. 273 p.
4. Hendee W. P., Wells P. N.(eds). The Perception of Usual Information. N.Y. : Springer Verlag, 1993. 423 p.
5. Howard I. P. Human Visual Orientation. N.Y. : John Wiley, 1982. 320 p.
6. Miller G. A., Johnson-Laird P. N. Language and Perception. Camb. (Mass) : Harvard University Press, 1976. 760 p.
7. Rosch E. Principles of Categorisation. *Cognition and Categorisation*. Hillsdale, 1978. P. 27–48.

Ключові слова: розмовна мова, номінація, мезономінація, апроксиматори, універсальні субститути, квазіномінація.

Key words: colloquial speech, nomination, mesonomination, approximation, universal fillers, quasinomination.

MASLOVA SVITLANA

*National University "Odesa Law Academy",
Associate Professor at the Department of Foreign Languages,
Candidate of Philological Sciences*

LESNEVSKA KATERYNA

*National University "Odesa Law Academy",
Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages*

**THE BASIC VERB-PREDICATE FORMULAR
OF THE ENGLISH LANGUAGE DISCOURSE OF LAW**

In Modern Linguistics the Sentence is regarded as one of the key elements in different scientific analyses concerning both its theoretical aspects and practical usage. Sentence as a grammatical syntactic notion is identified with the semantic concept Proposition, which is used in Cognitive Linguistics. Proposition as an utterance, opinion, statement, judgement corresponding to an elementary Sentence is considered as a tool, an apparatus of revealing, identifying the semantic or informative content of the sentences (utterances) of any text. Proposition – the "Subject+Predicate" unity (hereinafter – "S+P") is regarded and considered in the quality of a "germ" (a "core", a "nucleus") of any sentence forming on the syntactic level. Proposition is acknowledged as the main communicative unit of any text (discourse), an elementary unit of any person's consciousness and the basic unit of acquiring, exchanging information and knowledge. Proposition is the means of expressing any person's thoughts and feelings, arising as a result of his contact with the outside world.

The Verb Predicate Formula or Predicate code (sign or symbol) may be regarded as a central, basic component of the English Proposition as the Basic Code recreating our thoughts in the form of the Predicate expressing Predicativity, which is the key concept of reconstructing the human's thoughts by the variety of the appropriate codes.

Predicate is regarded as a central element of a propositional structure (Proposition), determining the structure of Proposition. It holds, contains the essence of the state of affairs within itself. And in this sense Predicate is defined as a propositional function, that is the form of judgement or Proposition, and this form is equivalent to the content of Predicate or Sentence. Predicate occupies a dominant position in the hierarchical system of "Predicate – Arguments". Predicate stands out as the peculiar constructive "nucleus" specifying its environment composition, which may consist of a certain number of its members (arguments). Arguments or non-Predicate signs include Subject and Complement (Object) expressed not only by nouns (common nouns and proper nouns) and substantival pronouns (substantival – from Latin substantivum – noun), but also by almost all the parts of speech in

the English-Language Discourse. That's why Predicativity is interpreted as functional, not as a substantival category of words.

Proposition itself is understood as a certain element of thought, that is to say a relevant predicate, which "places" are filled with signs, and the mental (mind) process (the process of thinking) shown, displayed in Propositions is that, which psychologists call a human's inner speech. Thus, the Predicate Code (sign or symbol) may be regarded as a central key component of the English Proposition as the minimum Mind Form recreating a human's Mind Thought in the form of the Predicate expressing Predicativity. In the English-language discourse any Predicate as the Basic Mind Code is expressed by the Main Verb first and foremost. The Verb is a word or phrase that tells what someone or something is, does, or experiences.

There are two types of verbs: Main Verbs: "TO DO" (action – "to work"; "to dance"; "to study"; etc.); "TO BE" (state/action – "people's behaviour"); "TO HAVE" (state/action) and Auxiliary Verbs: "DO"; "BE"; "HAVE" and / Modal Auxiliaries: "can/could/may/might/must/will/would/shall/should/ought to/need". ("Need" can also be an ordinary non-auxiliary verb.)

Human can never think a thought without Predicate and its referring element – Subject. Thus, the fact of the availability of mental predicativity (the Propositional Structure) is irrefutable as "somebody's Action/ State" or "Action/State of something".

As the Basic Code revealing any human's thought English Verb-Predicate Formulars represent real varieties. The main Verbs are used in different forms without or together with Auxiliary Verbs (do/be/have); Modal Verbs or some other verbs depending on the Tense/the Mood/the Voice. There are a lot of Grammatical Structures/Patterns/Modals etc.

But there is a specific Predicate Formular which arises a great deal of disputes among scientists-linguists. This Formular is closely connected with the English Proposition/Sentence Algorithm: Subject + Predicate + (Object).

A lot of Parts of Speech can be used in the function of Object: Gerund/Noun/Infinitive/Adjective/Numerals.

A good example can be given in interpreting Gerund as the exact member of the sentence: "Seeing is believing". "Seeing" is regarded as Subject. But «believing» is considered to be either the Nominal Part of the Compound Nominal Predicate, that is Predicative or Object: "He began speaking". In this sentence "speaking" is determined either as the Second Part of the Compound Aspective Predicate or as the Object.

The specialists' opinions are different and the discussion has been still going on.

Three Atomic Main Verbs in the structure of Predicate: "TO DO" (Action), "TO MAKE" (Action), "TO BE" (State/Action), "TO HAVE"(State/Action) demonstrate a lot of examples of merging Predicate with its Object into a single indivisible unity – Verb-Predicate Formular. For instance, "TO DO": "to do good", "to do a favour", "to do the bed";

"TO MAKE": "to make an offer", "to make a noise", "to make war" etc;

"TO BE": "to be a student", "to be glad", "to be married", "to be sorry" etc;

“TO HAVE”: “to have breakfast”, “to have a talk”, “to have a bath”, “to have a baby” etc.

A very good example is given by a lot of Phrasal Verbs:

“to have one’s head in one’s boots” (to be fearful, nervous, etc);

“to have a fear/horror/terror of” (to be greatly afraid of);

“to have an effect/impact/on/upon” (to cause a change in, influence something/someone) etc.

One of the best examples of Verb Predicate Formulas can be legal terms (combinations of words) in Legal terminology.

The most widely-used Predicate Patterns (“TO BE/TO DO”) as legal terms are as follows:

“TO BE” – to be under an accusation of ...; to be against; to be of age; to be underage; to be alive; to be alleged; to be authorized; to be empowered; to be entrusted; to be aware; to be accounted to be guilty; to be accountable for one’s action; to be at the bar; to be under ban; to be bound to; to be obliged to; to be under care; to be charged with; to be concerned with; to be contrary to; to be convinced of; to be in council; to be out of court; to be in custody; to be different from; to be on duty; to be eligible; to be entitled to; to be equal; to be excused from; to be fit for; to be in force; to be free from bias; to be found guilty; to be guilty; to be innocent; to be invalid; to be null and void; to be liable; to be on remand; to be reasonable for; to be subject to; to be sued; to be on the track; to be tried at the bar;

“TO DO” (generalized meaning), including such verbs as “to bring”, “to enter”, “to make”, “to take” etc: to bring an action; to bring a case before the court; to bring a charge against smb.; to bring an accusation against; to bring before the bar; to bring to justice (trial); to bring the charge; to bring forth a confession; to bring forward a proof; to bring in a bill; to bring in a verdict; to bring into being; to bring into the court; to enter a motion; to enter a plea; to enter a protest; to enter the satisfaction; to enter upon the record; “to make an offer”, “to make a decision”, “to make a judgement”; to take an affidavit; to take an appeal; to take a ballot; to take a brief; to take the blame upon oneself; to take chair; to take cognizance (of); to take a concert action; to take criminal proceedings; to take down verbatim; to take effect; to take evidence; to take a formal note; to take in the act of; to take into custody; to take judicial notice of; to take a law off the books; to take legal advice; to take legal steps; etc.

As we can see all the legal terms shown above correspond to the combination of words – the other formal element of the English-Language Discourse hierarchy. The represented word combinations go back in their forms to one of the five Verb forms – the Infinitive. The Infinitive is considered to be the combination of words: a) Finite Verb : Particle “to”+ Base Form of the Verb (“to issue”, “to serve”, etc.); b) Phrasal Verb : a small group of words that acts like a verb and consists usually of a verb with an adverb and/or a preposition (“to set down/aside”, “to be against”, etc.); c) Complementation Infinitive Structure : Verb + Complement/Object (“V+C”) for instance (“to take criminal proceeding”, “to bring the charge”). Any Infinitive Structure could be a potential Predicate (in all its possible patterns/models) of any Proposition. As potential explicit Predicate the

Infinitive containing only Main Verb (“to know” etc.); Phrasal Verb: Main Verb with Preposition/Adverb (“to call in”; “to set aside”, etc.); Main Verb + Complement/Object (“to take criminal proceedings”; etc.) may be called Infinitivization.

According to the above given information it is quite clear and evident that it is just the Predicate that bears fundamental workload in the process of revealing, disclosing the primary meaning of any Proposition/Sentence as the Main English Code reproducing any Human’s Thought. Thus, the main part in the process of creating Clichés and all the other Propositions/Sentences has been always played by Verb Predicate (group of verbs, phrasal verbs) as a constructive basic and integral unit where the fact of obligatory presence of the “Subject + Predicate” structure may be regarded as obvious Algorithm, which defines the order and “exact instructions” for expressing a human’s complete thought. All the cases of inversions, exclusions and other violations of the specific Propositions Algorithms are quite natural as colloquial variants in the English-Language Law Discourse.

References:

1. Maslova S., Lesnevskaya K. The essential propositional codes of the English language discourse. *ISSN 2409-1154 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2022 № 53 том 1 стор. 104–110
2. Nafilah M. Aloairdhi. Linguistic, Cognitive, and Psycholinguistic Perspectives on Metaphors Department of English Language and Translation, College of Arabic Language and Social Studies, Qassim University, Qassim, Saudi Arabia NouredineKahlaoui Department of English Language and Translation, College of Arabic Language and Social Studies, Qassim University, Qassim, Saudi Arabia, 2020. P. 1078–1085.
3. Tilmatine M., Hubers F. Exploring Individual Differences in Recognizing Idiomatic Expressions in Context. *Journal of Cognition*, 4(1): 37, 2021. P. 1–12.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, пропозиція, алгоритм, кліше, предикати.

Key words: cognitive linguistics, proposition, algorithms, clichés, predicate.

POTENKO LYUDMYLA

*National University “Odesa Law Academy”,
Associate Professor of the Department of Foreign Languages,
PhD, Associate Professor*

DISTANCE LEARNING CHALLENGES DURING THE PANDEMIC AND WARTIME

The COVID-19 outbreak has had a severe impact on the global economy, influencing employment, safety, income, education and social support. To respond to the challenges posed by COVID cases worldwide, schools

offered distance learning (DL) as the available learning method in this time of the pandemic. In other words, the impact of the COVID-19 has led to the majority of teaching being delivered or taught online.

Educational institutions have been forced to switch to full online learning experience in times of the COVID-19 pandemic. These events have sparked the digital transformation of higher education and challenged its ability to respond promptly and effectively. Schools adopted relevant technologies, prepared learning and staff resources, set systems and infrastructure, established new teaching protocols, and adjusted their curricula. However, the transition was smooth for some schools but rough for others, particularly those from developing countries with limited infrastructure [1, p. 7323].

The aim of this article is to encourage more direct research and discussion on the issue of distance learning.

Among numerous modes of technology enhanced learning there are not many that have received as much attention as DL. **Distance learning**, also called **distance education**, **e-learning**, and **online learning**, form of education in which the main elements include physical separation of teachers and students during instruction and the use of various technologies to facilitate student-teacher and student-student communication. Strictly speaking, distance learning (the student's activity) and distance teaching (the teacher's activity) together make up distance education [7]. Distance learning is a broader term which at its simplest refers to studying remotely from the college. Online learning is therefore technically a form of distance learning, but the term is more commonly used to refer to courses where the teachers or tutors are separate to the students [8].

In recent years there has been a great deal of research devoted to online and distance learning. Much of the research in the area of online teaching and learning has not focused on learning outcomes or academic achievement. A considerable portion of the work in this area focused on issues related to teaching online such as barriers to online teaching, advantages and disadvantages of taking or teaching an online class, «how- to» descriptive articles, and social issues in online courses [5, p. 104].

Online courses have benefited from the adequate use of digital resources that allow learners to be the center of their own learning process. More often online instructors not only aim at what students have to individually do but learners are also engaged in interacting with the educational community by means of a variety of metacognitive activities, which can be planned, thought and accomplished anywhere and at any time (ubiquitous learning). **Ubiquitous learning** can be defined as an everyday learning environment that is supported by mobile and embedded computers and wireless networks in our everyday life. It is aimed to provide learners with content and interaction anytime and anywhere [4, p. 83]. Online distance learners can benefit from a proper selection of ubiquitous learning (u-learning) tools that allow participants the flexibility and creativity to complete the required tasks at the best time and in the best place they choose to access their courses. The physical space of a traditional classroom is transformed into a variety of

digital spaces by means of internet access and the use of u-learning technologies [3, p. 76].

It would not be an exaggeration to say that there is considerable concern from the academic community about the quality of online learning. It is becoming evident that «Despite the documented benefits of online learning prior to the pandemic, the actual impact of online learning during the pandemic on students' academic performance is still unknown» [9, p. 2]. The sudden transition to online learning has posed many challenges to faculty and students. Faculty may not have had adequate time to carefully design online courses to take full advantage of the possibilities of the online format. Some faculty may not have had prior online teaching experience and experienced a deeper learning curve when it came to adopting online teaching methods [9, p. 2].

However, it should be noted that quarantine has not only become a restriction but also provided new opportunities. Educational, cultural and scientific projects that were previously unavailable for various reasons have become available online. We also take the view that “one of the most positive experiences of COVID-19 for us has been to witness the scale, scope, speed, and quality of our colleagues' adaptation to new circumstances, and the receptivity within our communities to experiment with new ways of engaging with teaching and research” [2, p. 455].

The improvement being made in distance education is growing in tandem with the constant technological advancements. Present-day online communication allows students to associate with accredited schools and programs throughout the world that are out of reach for in-person learning. Within the class, students are able to learn in ways that traditional classrooms would not be able to provide. It is able to promote good learning experiences and therefore, allow students to obtain higher satisfaction with their online learning. New technologies have made DL an increasingly popular option for institutions and students alike.

In Ukraine, as well as in the entire world educational space DL technologies have become noticeably widespread. This form of education became especially relevant after introduction of quarantine that forced higher education institutions to adapt to new realities and look for new ways to provide educational services. Under these circumstances the Ministry of Education and Science of Ukraine emphasizes that methods of working with students should be selected according to the subject, age of students and their interests. Teachers are advised to give preference to exploratory and creative methods of work. A specific feature of DL is the independence and personal responsibility of a person for choosing a distance education program, the timing and quality of its passage.

Nowadays, the Ministry of Education and Science of Ukraine recommends organizing the educational process depending on the wartime situation. It can be: temporary suspension of the educational process (employees of educational institutions perform activities and tasks determined by the military-civil administration); distance learning or mixed form (in coordination with the military-civil administration). In such

circumstances, this is a real challenge, as there are a lot of barriers that distinguish training now from studying during long-term Covid quarantine. Ukrainian teachers are constantly organizing the educational process.

An online portal OSVITANOW.ORG which has been launched in partnership with the United Nations Children's Fund (UNICEF) and the Ministry of Education and Science of Ukraine aims to help Ukrainians with questions about education during wartime. The platform includes information on wartime labor relations, how to work in temporarily occupied territories and free teaching tools for distance learning. "We keep saying that education is the strongest weapon," said Zoya Lytvyn, a Ukrainian educator and head of Osvitoria. «And the main purpose of the educational frontline is not to allow the enemy to leave Ukrainian children without learning. Our portal about education during the war will help all participants in the educational process»[6].

Thus, DL process includes the real-life experience augmented with virtual information and is adapted to the learner and learner's environment. However, the implementation of distance learning courses at universities and colleges should not substitute auditory classes but supplement them. Distance learning is very helpful in organizing self-study of the students. It implies long-term interaction between students and teachers, and regular access to information by means of ubiquitous learning (u-learning) environments.

References:

1. Barrot J. S., Llenares I. I. & del Rosario L. S. (2021) Students' Online Learning Challenges During the Pandemic and How They Cope With Them: The Case of the Philippines. *Educ Inf Technol* 26. Pp. 7321–7338. Retrieved from <https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/s10639-021-10589-x.pdf>
2. Brammer S., Clark T. (2020) COVID-19 and Management Education: Reflections on Challenges, Opportunities, and Potential Futures / *British Journal of Management*. Vol. 31 (3). Pp. 453–456. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/1467-8551.12425>
3. Garcia-Sanchez S. (2016) Online Metacognitive Tasks for EFL Distance Learners. *Turkish Online Journal of Distance Education-TOJDE*. Volume 17. Number. 4 Article 5. Pp. 76–90. Retrieved from file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/Online_Metacognitive_Tasks_for_EFL_Distance_Learne.pdf
4. Hwang G.-J., Tsai C.-C., & Yang S. J. H. (2008). Criteria, Strategies and Research Issues of Context-Aware Ubiquitous Learning. *Educational Technology & Society*, 11(2). Pp. 81–91.
5. Kirtman L. (2009) Online Versus In-Class Courses: An Examination of Differences in Learning Outcomes. *Issues in Teacher Education*. 18 (2). Pp. 103–115. Retrieved from http://www1.chapman.edu/ITE/public_html/ITEFall09/12kirtman.pdf
6. Pustovit O. Education Site Launches for Students and Teachers Shattered by War [EN/UK] (n.d.). In Relief Web online. Informing Humanitarians. Worldwide. Retrieved from <https://www.unicef.org/ukraine/en/press-release/osvitanoworg>

7. Simonson M. Distance Learning (n.d.). In Encyclopædia Britannica online. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/distance-learning>
8. What is the Difference Between Online Learning, Distance Learning and Blended Learning? (n.d.). In iQualify UK online. Retrieved from <https://www.igualifyuk.com/what-is-the-difference-between-online-learning-distance-learning-and-blended-learning/>
9. Zheng M., Bender D. & Lyon C. (2021) Online Learning During COVID-19 Produced Equivalent or Better Student Course Performance as Compared with Pre-pandemic: Empirical Evidence from a School-Wide Comparative Study. *BMC Med Educ.* 21. Pp. 2–11. Retrieved from <https://bmcmmededuc.biomedcentral.com/track/pdf/10.1186/s12909-021-02909-z.pdf>

Ключові слова: онлайн-навчання, дистанційне навчання, повсюдне навчання, навчальне середовище, цифрові ресурси.

Key words: online learning, distance learning, ubiquitous learning, learning environment, digital resources.

KAPINUS OLENA

*National University “Odesa Law Academy”,
Associate Professor of the Department of Foreign Languages,
Candidate of Historical Sciences, Associate Professor*

BAILO IVAN

*National University “Odesa Law Academy”,
Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages*

IMPLEMENTATION OF INTERACTIVE FORMS OF LEARNING IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO LAW STUDENTS

Modern challenges of society radically change the guidelines of the domestic system of higher legal education, language education being one of these directions. Today, the priority is not only the formation of competencies determined by the program, but also the development of students as mobile, competitive individuals who can initiate and take an active part in interpersonal and intercultural communication, quickly take decisions in difficult circumstances and find a way out of non-typical situations. The use of an interactive approach to learning foreign languages can be singled out of the numerous pedagogical conditions that ensure the successful solution of this problem. This approach is based on the active interaction and communication of all participants in the educational process and allows to create comfortable learning conditions in which each student feels his/her progress and intellectual ability [1, p. 9]. Interactive learning involves participation in the learning process of every single student of the group.

During their joint activities all students exchange their ideas and knowledge and maintain mutual control and evaluation. The lecturer acts as a consultant, organizer, assistant, and creates conditions for student initiative.

Modern methodology offers a large number of ways to implement an interactive approach to learning foreign languages: Warming Up (creation of an encouraging environment, organization of communication), discussion, presentation, round table, role-playing games, trainings, case method, portfolio, project methodology, audio- and video- discussion, etc. In the educational process in either language or law schools not all of them can be implemented equally successfully though. The would-be philologists and lawyers have different goals of learning foreign languages, and therefore different attitudes to interactive learning, which has a communicative focus.

As practice shows, future lawyers often do not feel the need to know a foreign language for their further professional career; thus the motivation to study it, as a rule, is rather low. Moreover, they consider foreign language classes to be an obstacle to mastering a future profession. Thus, the lecturer is faced with the task of destroying the existing idea of the need to learn the language, to create a positive emotional attitude to this discipline and show the possibility of acquiring professional knowledge by means of a foreign language.

Under such conditions, the use of the project method is the most appropriate. This allows not only to develop skills and abilities of students in all types of professionally oriented speech activities, but also to organically integrate knowledge from different fields when solving one problem, and apply them in practice. It is the project methodology that makes it possible to shift the emphasis from various types of exercises to active mental activity which, for its creation, requires mastery of certain language tools. It should be noted that the success of the project method depends on the availability of the task and the practical and cognitive significance of the likely results which are important for students for their research and creative prospects.

Another problem faced by law school lecturers is the fact that freshmen have different basic levels of foreign language proficiency, from Elementary to Upper-Intermediate and even Advanced. Therefore, being in the same group, students of different levels often lose interest in learning the language. This problem can be solved with the help of such type of interaction as cooperative learning (cooperation).

Cooperation is defined as one of the main forms of organization of interpersonal interaction characterized by combining the efforts of participants to achieve a common goal while sharing their functions, roles and responsibilities [2]. An example of cooperation is the method of team support of individual learning, when students work in small groups on individual tasks at an acceptable pace, seeking help and advice from each other, correcting mistakes and evaluating results.

As practice shows, certain conditions for the formation of positive motivation are created in the organization of group work in which students play the roles of an «instructor» and «students». This technology allows to

teach techniques of business cooperation and to mainstream the activity of each student; it also helps to equalize the overall level of learning material.

The lecturers in foreign languages at the National University «Odesa Law Academy» note that the ability to converse in a foreign language is one of the weakest skills of many students. They can perfectly learn a standard text but have significant difficulties and uncertainty in unprepared speech. We believe that one of the means of combating this uncertainty is to create an atmosphere of communication in the classroom, which should inspire students to find inner needs to express their own opinions. A new interactive learning technique, forum-theater, is designed to contribute to this.

The difference between a forum-theater and just a theater is the idea that a forum-theater is aimed to unite the participants of the performance and the audience to jointly solve the problem and find best decisions. A leader or the chief debater, is chosen from among the students; his/her task is to identify the main issues, conflicts, organize an effective exchange of views in the form of discussions, debates, etc. The audience is also divided into the roles of opponents who express their own point of view on the problem and try to persuade the participants of the performance and the rest of the audience, and make critical remarks.

For law students, holding a forum-theater is usually a new experience, so the instructor should change his/her role position at different stages of work:

- 1) the lecturer, being the organizer, provides clear instructions on problem formulation, script development, performance, organization and discussion, decision making;

- 2) as a consultant he/she gives advice to students, tells them how to complete tasks, offers new ideas for solving the problem;

- 3) the instructor-participant personally acts in the play or speaks in the discussion, communicates with students «on equal terms», creates a relaxed, natural atmosphere in the audience;

- 4) as a silent observer he/she gives students complete freedom to make independent decisions without any help;

- 5) at the end of the performance, as a judge he/she draws conclusions about the effectiveness of the forum-theater, corrects and analyzes the mistakes of students.

In addition to the creative use of communication skills, the forum-theater aims to form and improve interactive skills: organizational (unite the team), communicative (initiate interaction in communication), perceptual (perceive, understand and evaluate yourself and others), prognostic (predict other people's behavior) in the process of interaction and determine ways to influence it), creative (find original ways to solve the problem), self-regulation (the ability to maintain balance in the process of interaction).

The above-considered ideas allow us to conclude that the use of an interactive approach in foreign language teaching allows law students with different levels of language training to take an active part in joint activities, learn new behaviors, supplement theoretical knowledge with practical, collectively discuss and solve complex situations. Interactive forms of

learning provide high motivation and contribute to the formation of professional communicative competence.

References:

1. Пометун О. І., Пироженко Л. В. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.
2. Москаленко О. І. Формування мотивації до професійного спілкування у майбутніх пілотів міжнародних авіаліній у процесі вивчення фахових дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Черкаси, 2012. 20 с.
3. Тарнопольський О. Б., Кабанова М. Р., Бредбіер П. В. Інтерактивність як напрямок оптимізації навчального процесу з англійської мови для професійних цілей у немовному ВНЗ. *Інженерні та освітні технології*. 2017. № 3 (19). С. 149–155.

Ключові слова: навчання іноземних мов, інтерактивний підхід, інтерактивні види навчальної діяльності.

Key words: teaching of foreign languages, interactive approach, kinds of interactive learning activities.

ТОМЧАКОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ГЕОРГІЙОВИЧ

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
доцент кафедри лексикології і стилістики англійської мови,
кандидат філологічних наук, доцент*

КОМУНІКАТИВНА СПЕЦИФІКА АНГЛОМОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ СЛОВНИКІВ

Комунікативна специфіка навчальних словників полягає у їх адресованості чіткому сегменту читацької аудиторії. Це не-носії англійської мови, що вивчають її як іноземну мову і живуть поза ареалом її поширення, а, отже, поза ситуативним контекстом. Особливості користування, яким адресовані навчальні словники, визначають зміст та форму подання лексикографічного матеріалу, який націлений, насамперед, на розширення словникового запасу читача та, крім того, має на меті ближче познайомити його з культурою англомовного соціуму [1].

Полікодова словникова стаття має потужний інформаційний потенціал і є ефективним навчальним ресурсом. Аналіз інформаційного потенціалу полікодових статей в англомовних навчальних словниках дає підставу стверджувати, що поява піктографічної складової в будь-якому випадку оптимізує передачу і сприйняття інформації [2].

Основне завдання лексикографічної статті тлумачного словника полягає в наданні певного обсягу інформації, необхідної для адекватного розуміння читачем того чи іншого слова, яке його цікавить. Для вирішення зазначеного завдання укладачі словників вдаються до викорис-

тання як набірних, так і зображувальних невербальних засобів комунікації [3; 4; 5].

Набірні засоби в тексті лексикографічної статті представлені такими елементами: шрифтовою варіативністю; декоративними елементами, до яких відносяться рамки, орнаменти, умовні позначення, спеціальні символи, зміни кольору фону.

Шрифтова варіативність – один із найважливіших чинників, які впливають на процес сприйняття реципієнтом вербального тексту лексикографічної статті.

Нешрифтові набірні елементи (декоративні елементи) використовуються найчастіше у матеріалі дослідження для обрамлення невербальних частин статті (рисуноків, графіків), відокремлюючи, тим самим, невербальні засоби від вербального тексту лексикографічної статті.

Таким чином, можна стверджувати, що основна функція набірних невербальних засобів у тлумачних словниках полягає в організації візуального сприйняття тексту: приверненні уваги адресата, забезпеченні чіткості композиційного рішення лексикографічної статті та її «зручності».

Зображувальні невербальні засоби представлені в матеріалі вибірки у всьому своєму видовому різноманітті. Укладачі словників вдалися до використання гістограм, графіків, діаграм, карт, портретів, малюнків, схем, таблиць, фотографій, формул, креслень. Проте, дані невербальні засоби різних підгруп використовуються у тлумачних словниках нерівномірно, що, мабуть, можна пояснити функціональною спрямованістю кожного окремого тлумачного словника.

Так, наприклад, у тлумачних словниках, орієнтованих на надання читачам культурологічної та країнознавчої інформації про світ загалом і насамперед про англomовні країни, домінують піктографічні (аналогічні) повідомлення, такі як фотографії, малюнки, портрети, карти (більше 90 % від загальної кількості зображувальних невербальних повідомлень у даних словниках).

Подібне домінування пояснюється тим, що невербальні засоби цієї підгрупи досить ефективно справляються з основними завданнями, які стоять перед такими словниками: піктограми легко та доступно тлумачать значення незнайомих для читача слів (малюнки); повідомляють про реальії, поширені у певних країнах (фотографії); представляють знаменитих політичних та громадських персон, які зробили вагомий внесок у ту чи іншу сферу діяльності (портрети); наочно показують географічне розташування різних країн (мапи).

Інакша справа з термінологічними словниками, які містять спеціалізовану лексику, та орієнтовані на професійно підготовленого читача. У таких словниках переважають абстрактно-схематичні (логічні) невербальні засоби (гістограми, графіки, діаграми, схеми, таблиці, формули, креслення), оскільки даний вид повідомлень найбільш ефективний при ілюстрації значень термінів та спеціалізованої лексики. Основна функція зображувальних невербальних засобів в англomовних тлумачних словниках полягає у швидкій, компактній та лаконічній передачі

реципієнту великого обсягу інформації про те чи інше слово. При цьому вони привертають увагу користувача словника, викликають підвищений інтерес до інформації, стимулюючи, тим самим, його пізнавальну діяльність.

Список використаних джерел:

1. Bogaards P. Uses and users of dictionary. *A practical Guide to Lexicography (Terminology and Lexicography: Research and Practice)* / Edited by P. van Sterkenburg. Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2003. Vol. 6. P. 26–33.
2. Nesi H. How Many Words is a Picture Worth? A Review of Illustrations in Dictionaries. *Learners' dictionary: state of the art* / Ed. by M. L. Tickoo. Singapore : Seameo regional language center, 1989. Anthology Series 23. P. 124–134.
3. Cambridge Advanced Learner's Dictionary (Third Edition) / Ed. Elizabeth Walter. Cambridge : Cambridge University Press, 2008. 1699 p.
4. Longman Dictionary of Contemporary English / Ed. Della Summers. Harlow : Pearson Education Limited, 2007. 1949 p.
5. Oxford Advanced Learner's Dictionary (Seventh edition) / Ed. Sally Wehmeier. Oxford : Oxford University Press, 2008. 1780 p.

Ключові слова: лексикографія, навчальний словник, невербальна комунікація, полікодова стаття.

Key words: lexicography, learner's dictionary, non-verbal communication, polycode entry.

БЛАГА ОЛЬГА БОГДАНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри загальноправових та гуманітарних дисциплін
Івано-Франківського юридичного інституту,
кандидат педагогічних наук, доцент*

АКТУАЛЬНІСТЬ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ-ЮРИСТІВ

Сьогодні особливо підвищується соціальний запит держави у забезпеченні всіх сфер високоспеціалізованими фахівцями та доступом до якісної освіти, високого рівня знань, можливості набуття відповідних вмінь, компетенцій. Відповідно сучасний навчально-виховний процес повинен бути побудований не лише в напрямку передачі, поглиблення та актуалізації фахових знань з різних дисциплін, а й навчати застосовувати ці знання у вирішенні конкретних завдань правоосвітньої практики, формувати відповідні уміння і навички, професійні компетентності у галузі проведення правової освіти, розвивати правове мис-

лення, правову свідомість та правову культуру майбутніх юристів – громадян України.

Велика увага при цьому приділяється вивченню іноземних мов, як засобу формування світогляду сучасного фахівця, що допомагає збагатити, урізноманітнити, вдосконалити не лише освітній процес, а й самоосвіту та особистісне самовдосконалення.

З урахуванням інтегрованого та діяльнісного підходів, які активно впроваджуються в навчально-виховний процес, вивчення іноземних мов має органічно поєднуватися з викладанням фахових дисциплін для повноцінного набуття як іншомовних комунікативних, так і фахових компетентностей майбутніх юристів.

Тобто, сучасна фахова мовна освіта має бути спрямована на формування у випускників не абстрактних певних знань, відірваних від повсякденного життя, а особливих навичок, сконцентрованих на здатності застосування знань та умінь на практиці, в реальній справі.

Питанню формування іншомовної комунікативної компетентності присвячено дослідження: В. Аітова, Н. Бідюк, Л. Біркун, Є. Верещагіної, І. Зимньої, М. Кенела, Г. Китайгородської, С. Козак, О. Леонтєва, Є. Пассова, С. Савіньона, М. Свейна, В. Скалкіна, Д. Хаймза, Л. Щерби та ін.

У документі Ради Європи «Рамка компетентності для культури демократії» термін «компетентність» пояснюється для позначення конкретних психологічних ресурсів (ставлень, умінь, знання та розуміння), які мобілізуються та застосовуються, щоб належним чином ефективно реагувати на вимоги, виклики та можливості, що виникають у демократичних та міжкультурних ситуаціях [5, с. 41].

Тобто компетентність – це стійка готовність і здатність людини до діяльності з усвідомленням і точними відповідями на запитання: що робити, як робити, і для чого робити. Відповіді залежить від «таких п'яти основних елементів: глибоке розуміння суті завдань і проблем, які розв'язуються; наявність досвіду у даній сфері; уміння обирати засоби і способи діяльності, адекватні конкретним обставинам місця і часу; почуття відповідальності за досягнуті результати; здатність учитися на помилках і привносити корективи у процес досягнення мети» [4, с. 28].

Особливу увагу наголошуємо на іншомовній компетентності, що лежить в основі комунікативної культури людини, яка вивчає іноземну мову.

У поняття «іншомовна компетентність» вчені вкладали різне значення: здатність функціонувати у реальних умовах спілкування, де відбувається процес прийому об'ємної кількості інформації; готовність і бажання висловлювати свої думки іноземною мовою; уміння користуватися власним словниковим запасом та відомими граматичними структурами для передачі повідомлення; мовна здатність; мовна активність тощо

Зокрема, Н. Ізорія тлумачить іншомовну комунікативну компетентність як інтегральну особистісно-професійну якість людини з певним

рівнем мовної освіти, яка реалізується у готовності на певній основі до успішної, продуктивної та ефективної діяльності з використанням комунікативних та інформативних можливостей іноземної мови, забезпечує можливість ефективної взаємодії з оточуючим середовищем за допомогою відповідних мовних компетенцій [2, с. 4].

Аналізуючи праці М. Кенела і М. Свейна, можна виокремити чотири компоненти-компетенції:

- граматичну компетенцію – рівень засвоєння комунікантом граматичного коду, включаючи словниковий запас, правила правопису і вимови, словотворення і побудови речень;
- соціолінгвістичну компетенцію – уміння доречно використовувати і розуміти граматичні форми у різних соціолінгвістичних контекстах для виконання окремих комунікативних функцій (опису, повідомлення, переконання, запиту інформації тощо);
- дискурсивну компетенцію, або компетенцію висловлювання – здатність поєднувати окремі речення у зв'язне повідомлення, дискурс, використовуючи для цього різні синтаксичні і семантичні засоби;
- стратегічну компетенцію – здатність використовувати вербальні і невербальні засоби при загрозі зриву комунікації у випадку «недостатнього рівня компетентності комуніканта або через наявність побічних ефектів» [6, с. 10].

При цьому слід наголосити, що кожна з названих чотирьох компетенцій складається з різних структурних частин: граматична компетенція; текстуальна (вміння управляти мисленнєво-мовленнєвою діяльністю, знання механізмів цієї діяльності); ілюкитивна компетенція (здатність висловлювати думки та емоції); соціолінгвістична компетенція (розуміння культурних феноменів і риторичних фігур); та інших компетентностей, зокрема, лінгвістичної, соціальної, комунікативної тощо.

Н. Біднок розглядає структуру іншомовної комунікативної компетентності як сукупність цілей навчання у різних видах мовленнєвої діяльності (аудіюванні, говорінні, читанні, письмі), знань (мовленнєвих, мовних, паралінгвістичних, лінгвонародознавчих, морально-етичних), навичок, умінь (мовних, мовленнєвих, комунікативних, гностичних, перцептивних, паралінгвістичних, лінгвонародознавчих, організаційних) та досвіду (комунікативного, методичного, технологічного) як результату комунікативної діяльності в спілкуванні [1, с. 160].

Отже, можна сказати, що іншомовна компетентність – це здатність і готовність здійснювати ефективну іншомовну комунікацію не носіями тієї чи іншої мови та володіння певним комплексом компетенцій і якостей особистості [3].

Іншомовна комунікація – це комплекс знань, умінь, навичок, які дозволяють успішно використовувати іноземну мову як у професійній діяльності, так і для самоосвіти і саморозвитку особистості. Вона можлива лише за умови володіння суб'єктами іншомовного спілкування мовою як засобом комунікації. Це накладає на викладачів-мовників підвищені вимоги (особливо для викладачів іноземних мов за профе-

сійним спрямуванням) так як основною метою є не лише оволодіння професійною лексикою, а забезпечення певних компетентностей, рівень сформованості яких дозволяє майбутньому спеціалісту ефективно здійснювати іншомовну, а отже, міжмовну, міжкультурну і міжособистісну комунікацію. Можна стверджувати, що іншомовна комунікативна компетентність постає як особливий вид професійної компетенції, яка визначається як готовність та здібність до оволодіння предметними, науковими знаннями в професійному спілкуванні.

Затребуваним відповідно стає пошук інноваційних форм і методів підготовки майбутніх юристів: від розроблення і введення в навчальні плани нових перспективних дисциплін, до впровадження інноваційних методик викладання фахових та загальноосвітніх дисциплін. Заслужують на увагу механізми та новітні технології, які допомагають готувати висококваліфікованих, конкурентоспроможних правників, здатних виконувати складні науково-дослідні, фахово-прикладні й творчі завдання. Саме тому важливо знайти найбільш ефективні шляхи модернізації й підвищення якості сучасної юридичної освіти.

Список використаних джерел:

1. Бідюк Н. М. Комунікативна компетентність майбутнього вчителя філолога: зміст та структура. *Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи*: збірник наукових праць третьої Міжнародної науково-практичної конференції (12–14 листопада 2012 р.) / Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України та ін.; [за ред. М. М. Козяря, Н. Г. Ничкало]. Львів : ЛДУ БЖД, 2012. 290 с.
2. Изория Н. М. Формирование иноязычной компетентности будущих специалистов сферы туризма в вузах культуры и искусств : автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. пед. наук: спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования». М., 2008. 24 с.
3. Кухта І. В. Іншомовна компетентність у контексті формування комунікативної культури студентів у процесі вивчення іноземної мови. URL: <http://conf.vntu.edu.ua/Kuchta>.
4. Огарев Е. И. Компетентность образования: социальный аспект. СПб. : РАОИОВ, 1995. 85 с.
5. Рамка компетентності для культури демократії. Т. 1. Видавництво Ради Європи F-67075 Strasbourg Cedex, 2018. 89 с.
6. Canal M. From Communicative Competence to Communicative Language Pedagogy / Richards J. and Schmidt R., (eds.) *Language and Communication*. London : Longman, 1983. P. 2–27.

Ключові слова: студенти-юристи, іноземна мова за професійним спрямуванням, іншомовна компетентність, комунікативна компетентність, юридична освіта.

Key words: law students, foreign language for professional purposes, foreign language competence, communicative competence, legal education.

ФРУМКИНА АРИНА ЛЕОНІВНА

*National University "Odesa Law Academy",
Associate Professor of the Department of Foreign Languages,
Candidate of Philological Sciences*

POSTMODERN PRINCIPLES IN INTEGRATED TEACHING IN THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

The issue of developing methodical competence in future primary school teachers is associated with the requirements of the New Ukrainian School and competence-based components of professional training in higher education institutions.

However, the changes in the economy, culture, and technology caused the need for philosophical reflection, putting forward a new axiological paradigm for interpreting the world, including education. The response to these changes has become the ideas of postmodernism, which offer critical and transformative views on modernity. Therefore, it is essential to discover new approaches to education and change the conceptual framework in the philosophy of education.

The world's leading countries have already completed the postmodernist stage and entered the state of «post-culture». At the same time, most post-Soviet countries are only about to undergo postmodernist deconstruction, so Ukrainian education needs to implement the best practices of postmodern education. This is relevant to traditionally discrete and regulated approaches to teaching school subjects.

The postmodern society needs competitive and highly qualified specialists who strive for professional accomplishment and development in today's conditions [6]. In addition to professional-pedagogical and psychological-facilitative competencies [1; 2; 3; 5], a competence in integrated teaching is an important prerequisite for achieving excellence in further pedagogical activities. Its application in the framework of certain school subjects is the subject of this article.

Also noteworthy is the fact that modernist educational traditions have proved to be rather stable in Ukraine. Modernism is characterized by universality, which manifests itself in the form of a firm belief in some principle or invariant unifying the diversity of the surrounding reality. In other words, modernism focuses on objective universal laws that govern the world, all its processes and systems, including cognition. As a result, the modernist methodological project is normative and requires obligatory empirical confirmation or verification of scientific knowledge. In education and pedagogy, universality and normativeness of modernism lie in creating a model or project of a citizen that both society and the state need at one or another stage of their development.

It must be noted that specific contradictions stimulating this research in the context of Ukrainian education are congruent with those of other

countries with transitional democracies. Consequently, one should pay considerable attention to reforms in primary education in developing countries. One of such areas is the implementation of sustainable development principles. In Tanzania, this concept is implemented by involving the ecological component of education in each subject within primary school. The greatest resistance to such a transformation is that teachers tend to implement the concept of sustainable development in the form of individual subjects or topics rather than in an integrated way. However, the aspect of acquiring ready-made knowledge, unfortunately, remains dominant [4]. In developing countries, environmental friendliness in the narrow (nature conservation) and broad (developing competencies in the organization of personal space and the environment) senses encounters the stereotypes of discrete disciplines, the lack of human and time resources and the “top-down” policy.

Despite sufficient legislative and methodological support, educational reforms in primary school in South Africa are too dependent on the microcontext. Indeed, the human factor (remnants of colonial consciousness) hinders the sufficient implementation of the postmodern trends in practice. Smith used interviews, focus group discussions, and open questionnaires among primary school teachers in African republics. He claimed that the implementation of the new educational policy is hampered by several personal factors, such as an affective sphere, emotional reactions and competition, issues related to discipline and control, emphasis on didactic results, issues of values, the role of teachers, and their views on professionalism. These data demonstrate the importance of reforming education “from down to top”, with field educational initiatives and teachers’ interest in being involved in global changes [7].

Another problem is that the ideas of postmodernism are ambiguously perceived by the Ukrainian scientific community. At the same time, one cannot deny their impact on various spheres of public life and, above all, the theory and practice of education. First, the change in the knowledge status has created a new educational paradigm that tends to find out “*who* students are”, rather than “*what* they know”. Prioritizing parts, differences, differentiation, and pluralism, postmodernism does not recognize integrity and universality of knowledge. Thus, it denies the so-called “knowledge-based” model of education and considers knowledge as subjective construction. It is this approach to knowledge that cultivates the autonomous individual self. Second, postmodernism is critical of all previous pedagogical theories and practices, and ways of justifying pedagogical goals and ideals of education that are focused on the principles of modern humanism. Traditional humanism is overly abstract since it appeals to an individual in general, as a representative of the human race. Postmodern humanism is “individualized” because it aims to assert and elevate the dignity of everyone.

Postmodern ideas on the knowledge and essence of an individual as the subject of education have led to a new approach to education. However, its theoretical principles and pedagogical practice are only being implemented in the Ukrainian educational space. The ideas of humanism and

humanitarianization of values are rather popular in Ukraine now, even though they still encounter atavistic approaches to teaching.

These generalizations can be used when modelling the educational process in Ukraine that critically analyzes global achievements of postmodernism.

Thus, the postmodernist trends are partially present in Ukrainian education today. One can observe that they are manifested in the philosophy of education, theoretical pedagogy and, partially, in educational practice.

Despite the results of many scientific studies, the problem of developing future primary school teachers' competence in integrated teaching remains relevant and requires a detailed study under the needs of the New Ukrainian School.

References:

1. Frumkina A. (2019). The methodological essence of training primary school teachers for their interconnected educational and foreign language professional activity. *Scientific Journal of K. D. Ushynsky South Ukrainian National Pedagogical University*, 4(129), 69–76. <https://dspace.pdpu.edu.ua/jspui/handle/123456789/6197>
2. Frumkina A., Polyezhayev Yu., Diachenko M., & Savina N. (2020). Readiness of future teachers for integrated teaching of educational subjects in foreign language. *Práxis Educacional [S. I.]*, 16(38), 502–514. <http://periodicos2.uesb.br/index.php/praxis/article/view/6023>
3. Frumkina A. Postmodern principles in integrated teaching of foreign languages and fine art to primary learners in the New Ukrainian School *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, vol. 13, issue 4, 2021. Pp. 579–594. <https://doi.org/10.18662/rrem/13.4/499>
4. Kimaryo L. A. (2011). *Integrating environmental education in primary school education in Tanzania: teachers' perceptions and teaching practices*. Åbo: Åbo Akademi University Press. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-765-561-3>
5. Martynova R. Yu. (2019). Types of didactic models in the teaching process. *Nauka i osvita [Science and Education]*, 4, 15–22. <https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/articles/2019-4-doc/2019-4-st2>
6. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2016). *The New Ukrainian School: conceptual principles of secondary education reform*. Retrieved from [https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna %20serednya/Book-ENG.pdf](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/Book-ENG.pdf)
7. Smith B. (2001). *Primary school teachers experiences of education policy change in South Africa*. (Doctoral thesis). University of Pretoria, Pretoria. <http://hdl.handle.net/2263/30263>

Ключові слова: іноземні мови, інтегроване навчання, постмодерна освіта, учні початкової школи, вчителі початкової школи, Нова українська школа, НУШ.

Key words: foreign languages, integrated teaching, postmodern education, primary learners, primary school teachers, New Ukrainian School.

ЮЛНЕЦЬКА ЮЛІЯ ВАСИЛІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри іноземних мов, кандидат філологічних наук, доцент*

БАБІЙ ОКСАНА ЮРІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри іноземних мов*

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ АНГЛОМОВНОГО ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ

Процеси глобалізації та розвиток людської діяльності, залученість соціуму до політичних процесів на національному та міжнародному рівнях сприяють вивченню політичного дискурсу як невід'ємної частини міжкультурного, економічного, правового, політичного життя людини і суспільних відносин.

Оскільки політичний дискурс стрімко інтегрується в інформаційний простір суспільства, вже напрацьовано наукові підходи і методи досліджень політичного дискурсу як комунікативної практики для здійснення продуктивного діалогу соціуму і політичних інституцій. Англійська мова домінує серед мов, які збагачують міжнародну загальноживану політичну лексику. Існує потреба, по-перше, у розгляді інтерпретації терміну «політичний дискурс» у сучасних наукових дослідженнях, по-друге, в аналізі підходів до вивчення англomовного політичного дискурсу.

У другій половині ХХ ст. антропоцентрична парадигма набирає суттєвої ваги та відображає зміну пріоритетів у вивченні мови. Розкриття людського чинника в мові – людину, як творця мови і вплив мови на людину, її свідомість та культуру у своїх працях висвітлювали Ф. Боас, Е. Сепір, Ш. Баллі, Г. Гійом, О. Есперсен, Н. Арутюнова, Г. Бенікевич, П. Костомаров, А. Вежицька, О. Лашук, Ю. Степанов, О. Падучева. Перехід до антропоцентричної парадигми надав можливості досліджувати дискурс з точки зору антропології, культурології, естетики, семіотики, герменевтики, психології, філософії, соціології тощо. Особливий інтерес науковців викликає створення єдиної системи критеріїв класифікації різновидів дискурсу та дослідження особливостей його типів.

Мета роботи – проаналізувати і узагальнити основні підходи до трактування терміну «політичний дискурс»; дослідити особливості вивчення англomовного політичного дискурсу та принципи добору матеріалу для подальших наукових розвідок.

Розвиток і становлення теорії дискурсу значною мірою залежали від наукових розвідок і традицій національних дискурсивних шкіл, які формували своє бачення дискурсу у взаємодії одна з одною. Аналіз наукової літератури показав, що вивчення дискурсу здебільшого здійснюється за лінгвістичним підходом, який фокусується на описі «мови як

процесу відтворення соціально, культурно і лінгвістично значущих типових моделей, які відображають універсальне і спеціальне»; когнітивним підходом, що сприяє вивченню «проблем концептуалізації, категоризації, розвитку і функціонування мовної свідомості»; лінгвокультурологічним підходом, що «дозволяє виявити, дослідити та описати ті складові, які й обумовлюють національну специфіку» дискурсу [1, с. 2]; соціологічним підходом, який розглядає, дискурс як мовну дійсність, яку покладено на соціальні координати [2].

В Україні набуває розвитку інтегративний підхід, що простежується в роботах Ф. Бацевич, А. Белової, П. Зернецького, О. Селіванової і об'єднує когнітивний та комунікативний підходи. Знаходимо підтвердження у визначенні К. Серажим, яка під дискурсом розуміє «складний соціолінгвістичний феномен сучасного комунікативного середовища, який, по-перше, детермінується (прямо чи опосередковано) його соціокультурними, політичними, прагматично-ситуативними, психологічними та іншими (конституючими чи фоновими) чинниками, по-друге, має «видиму» – лінгвістичну (зв'язний текст чи його семантично значущий та синтаксично завершений фрагмент) та «невидиму» – екстралінгвістичну (знання про світ, думки, настанови, мету адресанта, необхідні для розуміння цього тексту) структуру і, по-третє, характеризується спільністю світу, який «будується» впродовж розгортання дискурсу його репродуктором (автором) та інтерпретується його реципієнтом (слухачем, читачем тощо)» [3, с. 13].

Вищезгадане визначення будемо використовувати у подальших наукових і методичних розвідках, оскільки, на наш погляд, такий підхід дає можливість виокремлювати різні види дискурсу, зокрема політичний, враховуючи як лінгвістичні, так і екстралінгвістичні чинники.

Політичний дискурс став об'єктом різних наук, де акцентовано увагу на його особливостях і напрацьовано власні методи його дослідження. Актуальність вивчення політичного дискурсу досліджують С. Кривенко, В. Дем'янков. Погоджуємося з думкою О. Шейгал, яка надає широке розуміння поняття «політичний дискурс» наголошуючи, що усі елементи політики так чи інакше опосередковані дискурсом, відбиваються в дискурсі, реабілітуються через дискурс. А тому будь-який матеріал у засобах масової інформації, в якому йдеться про політику і автором якого є політик, або якщо він адресований політику, слід вважати політичним дискурсом [4]. Отже, одним із ефективних підходів до вивчення політичного дискурсу можна визначити той, що враховує лінгвістичні (особливості політичної термінології) та екстралінгвістичні чинники (світогляд комуніканта, його культурні, ідеологічні особливості та аудиторію, до якої звертається адресант).

Класифікацію політичного дискурсу досліджували О. Шейгал, О. Паршина, А. Родина з фокусом на його жанрову багатогранність і складність. Н. Кондратенко пропонує класифікацію мовленнєвих жанрів політичної комунікації з урахуванням форми, мети, чинника мовця, сфери функціонування [5]. С. Серажим бачить можливим надавати характеристику політичному дискурсу за моделлю, яка враховує

сферу використання, вид практичної діяльності, хронологічний період, тип стратегічної комунікативної мети, характер інформації.

Актуальність дослідження англомовного політичного дискурсу зумовлена, по-перше, специфікою об'єкта дослідження, оскільки наразі не виокреслено чітких меж цього феномена, по-друге, потребою розробки методичних матеріалів, з урахуванням нових викликів в освітньому процесі, для формування іншомовної професійної компетентності майбутніх політологів, яка надаватиме їм можливість брати активну участь у міжнародному політичному житті.

За останні 20 років розробка якісних комп'ютерних програм, які дозволяють системно обробляти великі обсяги текстових даних, розвиток критичного дискурс аналізу у підгалузях політології та міжнародних відносин значною мірою сприяли становленню методології вивчення англомовного політологічного дискурсу. Огляд літератури свідчить, що здебільшого англомовний політичний дискурс досліджують з точки зору когнітивного підходу (Дж. Лакофф, Д. Шапочкін, Д. Каліщук, О. Кузик), який розглядає вплив різних процесів когніції на мовне оформлення висловлення. Роботи Т. Фоміної, О. Телятнікової, О. Круглової сфокусовано на аналізі концептосфери мови політиків. Дж. Лакофф, П. Чілтон, А. Гоатлі, Д. Хардман, Є. В. Будаєв, А. П. Чудінов розглядають причини застосування різних концептів та метафоричні репрезентації. Зростає кількість досліджень з позиції комунікативних стратегій (прогнозів адресанта щодо аудиторії) і тактик (способів мовленнєвого впливу та шляхів реалізації стратегій), які використовують політики для впливу на аудиторію (Л. Славова, Е. Бакумова, О. Дмитрук). Наукові розвідки Р. Потапової, О. Алексієвця присвячено просодичним засобам та їх ролі в актуалізації точки зору мовця і впливу на адресата. Зазначимо, що при вивченні англомовного політичного дискурсу науковці здебільшого аналізують тексти, які використовуються в політичній комунікації (публічні промови авторитарних політичних особистостей, інтерв'ю політичних лідерів, офіційні заяви тощо) і є ілюстрацією того, як здійснюється політичний вплив відповідних соціальних інститутів завдяки відповідним мовленнєвим чинникам.

Огляд наукового фонду дозволив проаналізувати і узагальнити існуючі підходи до трактування терміну «політичний дискурс». Окремлено специфічні підходи до вивчення англомовного політичного дискурсу з урахуванням лінгвістичних та екстралінгвістичних чинників за наступними характеристиками: національно-культурний параметр (мова матеріалу дослідження); жанрова спрямованість (публічні промови, дебати, інтерв'ю з політиками); концептосфера; репрезентативність метафор; лінгвальні особливості (синтаксичні, граматичні, лексичні); просодичні засоби; політична спрямованість виступу; особистісний аспект автора промови (впливовість на світову спільноту, авторитетність у політичному середовищі, посада). При визначенні принципів добору матеріалу для подальших наукових розвідок вважаємо за необхідне врахувати також ступінь популярності

виступу серед найвидатніших ораторських промов; ступінь загостреності соціального контексту; тематико-ідеологічні тенденції; гендерний аспект; темпоральні рамки. Вивчення великої кількості вже сформульованих трактувань і напрацьованих підходів та їх комплексне використання дозволяє обрати оптимальну методологію для аналізу англomовного політичного дискурсу.

Список використаних джерел:

1. Мойсеєнко С. М. Основні підходи та методи дослідження дискурсу. *Передовий науково-практичний досвід 2009* : зб. мат. Всеукр. наук.-практ. конф. Миколаїв, 2009. С. 2 URL: http://www.kamts1.kpi.ua/sites/default/files/files/moiseienko_osnovni.pdf
2. Почепцов Г. Г. (мол.) Теорія комунікації. 2-ге вид., доп. К. : ВЦ «Київський університет», 1999. 308с.
3. Серажим К. Дискурс як соціолінгвальне явище: методологія, архітектоніка, варіативність : монографія / за ред. В. Різуна. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2002. С. 13
4. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. М., 2004. 61 с.
5. Кондратенко Н. В. Принципи текстотворення політичної програми як мовленнєвого жанру політичного дискурсу. *Записки з українського мовознавства*. 2017. Вип. 24(2). С. 124–131. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zukm_2017_24_%282_%29_17

Ключові слова: дискурс, політичний дискурс, англomовний політичний дискурс, підходи та методи дослідження, лінгвістичні та екстралінгвістичні чинники.

Key words: discourse, political discourse, English political discourse, approaches and methods of research, linguistic and extralinguistic factors.

SUGATSKA NATALIYA

*National University "Odesa Law Academy",
Associate Professor of the Department
of Humanities of the Mykolaiv Institute of Law, PhD*

KALITSEVA OLENA

*National University "Odesa Law Academy",
Senior Lecturer of the Department of Humanities of the Mykolaiv Institute of Law*

REMOTE TEACHING IN LEGAL HIGHER EDUCATION

According to the Concept for the Development of Legal Education in Ukraine, there is some inconsistency between the content of legal education, the quality of training in law schools and the challenges facing modern democratic society. One of the components of this problem is the

unpreparedness of scientific and pedagogical teams at law schools for the introduction of modern teaching and learning technologies [1].

Nowadays, how students learn has changed for them as well as for educators throughout Ukraine. Teaching and studying from home to maintain safety have become new normality. That is why we should create fertile spaces for learning and develop core skills and competencies that relate to the world in which they are living and will live. The expert underlined that instead of having just a teacher presentation for the entire duration, we could have a shift from teacher talk to learner interaction in every phase of the lesson and at the end of the lesson if we could have a comprehension check, we could know whether the students were actively listening or not.

A methodology that helps teachers to prioritize active learning during class time by assigning students lecture materials and presentations to be viewed at home or outside of class is flipped learning. According to Kari M. Arfstrom, cofounder of the Flipped Learning Network, flipped learning is about creating opportunities for active engagement. It's «a pedagogical approach in which direct instruction moves from the group learning space to the individual learning space, and the resulting group space is transformed into a dynamic, interactive learning environment where the educator guides students as they apply concepts and engage creatively in the subject matter» [3].

The students could be taught synchronously, live online through remote teaching or asynchronously through a learning management system. And we can do that if instructions, delivery of procedures and teacher explanation of concepts, anything the students can manage (the receptive skills) goes out of class. That means in class time we can work on productive skills like communication skills and collaboration and interaction.

The educators define four benefits of flipped learning. The first and very important one is equity because we know that we don't necessarily have it in the beginning. One of the ways is to have students share how they can help each other, or how they need each other's help. That helps to build a learning community and equalize the working field, in terms of students who do have a background or resources, and students that do not.

The next step is to build enrichment. We need to have enriched education and make it exciting and interesting. Have activities that are going to be beyond, that might connect with the outside world and future profession.

The third key is engagement. Once you've enriched the experience, students are more likely to engage, and then when they do that, they're more likely to participate and feel empowered, which is the fourth component. Once they feel empowered, which is not something we do to them, but they feel it. Then they'll take up ownership of their learning, and that applies to any status.

At present remote teaching has some advantages. It allows remote participants with no possibility of attending a course to access professional training; also works well for part-time students who work or have other commitments which prevent them from attending a regular course. The main

disadvantage of completely remote teaching is that the rate of progress is notoriously slow if it is completely asynchronous.

Flipping learning encourages learners to be more responsible for their learning; they are responsible for accessing and engaging with the direct instruction (video, articles, textbook...). It is their responsibility to ask questions about the learning materials in class before they start on their collaborative tasks.

One of the purposes of education and professional training of lawyers is to develop students with core skills and competencies that relate to the world in which they are living and will live, which include among others ways of thinking: critical thinking, problem-solving, creativity and innovation, learning to learn and metacognition [4]. Critical thinking and problem-solving means promoting self-directed thinking that produces new and innovative ideas and solves problems; reflecting critically on learning experiences and processes and making effective decisions. It must be the habit of thinking reflectively, rationally and reasonably.

Learning to think critically and solve problems is not easy, but one way to make time for more critical thinking is to use the flipped learning approach when learners watch a lecture or read a text before the lesson. This maximizes class time for exploring topics in greater depth.

In conclusion, it should be claimed that flipping learning also provide opportunities for the learners to improve their digital literacy and develop higher order thinking skills. Integrating critical thinking in the lawyers' professional training is not possible without teachers striving to think critically about their own teaching, classroom practice and meaningful uses for learning.

References:

1. Концепція розвитку юридичної освіти [Електронний ресурс] : проект // Міністерство освіти і науки : сайт. – Режим доступу : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/visha-osvita> (Дата звернення: 01.06.2022).
2. Fullan M. A rich seam: How new pedagogies find deep learning [Електронний ресурс] / M. Fullan, M. Langworthy, 2014. – Режим доступу : <https://www.michaelfullan.ca> (Дата звернення: 02.06.2022).
3. Hamdan N. Review of Flipped Learning [Електронний ресурс] / N. Hamdan, P. McKnight, K. McKnight, K. A. Arfstrom. – Режим доступу : <https://www.researchgate.net> (Дата звернення: 03.06.2022).
4. Unlocking a world of potential: Core skills for learning, work and society [Електронний ресурс] / British Council. – Режим доступу : <https://www.britishcouncil.org>. (Дата звернення: 03.06.2022).

Ключові слова: дистанційне навчання, юридична освіта, перевернуте навчання, синхронне / асинхронне навчання.

Key words: remote teaching, legal education, flipped learning, synchronous and asynchronous learning.

ПАНЧЕНКО ВІКТОРІЯ СЕРГІЙВНА

*Відокремлений структурний підрозділ
«Житомирський торговельно-економічний фаховий коледж
Державного торговельно-економічного університету»,
Голова циклової комісії гуманітарних та природничих дисциплін,
кандидат історичних наук, викладач вищої категорії, викладач-методист*

УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ ІЗ ЄС ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ОСВІТНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ

Задекларований європейський вибір нашої держави передбачає проведення певних послідовних і глобальних дій, однією з яких стало підписання Угоди про асоціацію України і Європейського Союзу. Неоднозначна реакція суспільства на цю Угоду, проблеми з впровадженням інших раніше прийнятих документів потребують наукового осмислення ситуації та розроблення заходів прикладного характеру.

Мета дослідження – проаналізувати положення Угоди про асоціацію з ЄС у сфері освіти та визначити їх вплив на освітні процеси у державі.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС стала основою та орієнтиром для потужних комплексних і системних політичних, соціально-економічних, правових та інституційних реформ в Україні. Її підписання відбувалося в два етапи. 21 березня 2014 р. під час позачергового саміту Україна – ЄС було підписано політичну частину Угоди та Заключний акт саміту. 27 червня 2014 р. у процесі засідання Ради ЄС Президентом України Петром Порошенком та керівництвом Європейського Союзу і главами держав та урядів 28 держав – членів ЄС було підписано економічну частину Угоди, а вже 16 вересня 2014 р. її було ратифіковано.

Питання співпраці України та ЄС у сфері освіти регулює Глава 23 «Освіта, навчання та молодь» Розділу V Угоди. Згідно її тексту, сторони зобов'язуються активізувати співробітництво в галузі вищої освіти з метою: реформування та модернізації освітніх систем; сприяння зближенню у сфері вищої освіти, яке відбувається в рамках Болонського процесу; поглиблення співробітництва між ВНЗ, розширення їх можливостей; активізації мобільності студентів та викладачів; спрощення доступу до отримання вищої освіти (ст. 431) [1].

Угода про асоціацію значно розширила можливості освітньої системи України і на її реалізацію покладились великі сподівання, зокрема впровадження міжнародної оцінки та практик моніторингу розвитку автономії університетів та управління професіоналізацією вищої освіти, взаємне визнання академічних та професійних кваліфікацій, дипломів та сертифікатів про освіту, збільшення міжнародних обмінів та співробітництва в сфері неформальної освіти для молоді, у т.ч. через програми ЄС, такі як Erasmus+. Погляньмо, що ж із цього було реалізовано за останні вісім років.

У перші ж роки після ратифікації Угоди (у 2014–2018 рр.) відбулись вагомі зрушення у сфері вищої освіти, а саме:

- тривало впровадження європейських принципів формування державних стандартів освіти (заміна старих критеріїв на компетентнісний підхід в підготовці молодого фахівця);
- завершено процедуру конкурсного відбору членів та формування складу науково-методичних комісій сектору вищої освіти, які здійснюють розроблення нових стандартів вищої освіти за відповідними спеціальностями з урахуванням вимог Європейських кваліфікаційних стандартів;
- затверджено Порядок підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у ВНЗ (наукових установах), що внесло ключові зміни у наближення освіти до стандартів ЄС.
- розпочато роботу зі створення Національного репозитарію академічних досліджень, який допоможе автоматизувати процес виявлення академічного плагіату та забезпечить технічними можливостями для дотримання академічної доброчесності;
- українські навчальні заклади отримали право розміщувати грошові кошти, отримані за надання платних послуг, на депозитних рахунках державних банків. Це дало змогу створювати спеціальні грошові фонди та витратити отримані відсотки на забезпечення освітньої діяльності [3].

Відповідно до положення Угоди про асоціацію щодо підвищення якості та важливості вищої освіти, у вересні 2016 р. розпочало роботу Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. Також вдалося зберегти лідерство України у проектах Erasmus+ серед країн Східного партнерства. За результатами двох конкурсів за напрямом «Кредитна мобільність» у 2015 і 2016 рр. для фінансування було відібрано 245 двосторонніх проектів між закладами вищої освіти України і Європи для розвитку індивідуальної мобільності. Завдяки цьому 3355 студентів і працівників університетів з України отримали змогу поїхати для навчання, викладання або стажування у одну з країн ЄС у 2015–2018 рр. Упродовж цього ж періоду 1019 студентів і працівників з університетів Європи прибули за обміном в Україну [3].

У подальші роки (2019–2021) темпи здійснюваних реформ у вищій освіті пришвидшились. Створено умови для функціонування Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти відповідно до Європейських рекомендацій і стандартів (ESG) та передового міжнародного досвіду. На сучасному етапі проводиться робота щодо забезпечення доступу до навчання протягом життя; здійснення сертифікації Національної рамки кваліфікацій; затвердження розроблених стандартів вищої освіти та всіма спеціальностями та освітніми рівнями з урахуванням основних компетентностей навчання; перегляду статусу України в програмі ЄС Erasmus+ у статусі програмної країни [4].

Угода про асоціацію України і ЄС 2014 р. передбачала співробітництво сторін і у сфері професійно-технічної освіти, яке здійснювалось з метою: подальшого підвищення кваліфікації протягом трудової діяль-

ності/життя, що відповідає реаліям в контексті змін на ринку праці; створення національних механізмів з метою покращення прозорості та визнання кваліфікацій та компетенцій, використовуючи, коли це можливо, досвід ЄС (ст. 432) [1]. На виконання цього напрямку були прийняті Закони України «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про професійну (професійно-технічну) освіту», «Про освіту дорослих». Реалізується програма «EU4Skills: Кращі навички для сучасної України», якою передбачено заходи, що визначено Концепцією розвитку професійної освіти, а саме: покращення управління у сфері професійної освіти, розроблення сучасних стандартів професійної освіти та модернізація інфраструктури закладів.

Із метою моніторингу триваючих реформ щорічно проводяться зустрічі контактних груп представників ЄС і України. 29–30 листопада 2021 р. в онлайн-форматі відбулося сьоме засідання Комітету асоціації Україна-ЄС за участю заступника Міністра з питань європейської інтеграції Олексія Шкуратова. Під час засідання розглянули проект Стратегії цифрової трансформації освіти та науки, що має стати дорожньою картою для якісних змін у відповідних галузях, зокрема для зменшення цифрового розриву та забезпечення рівного доступу до освіти. Загалом були відзначені успіхи держави у якісних змінах в освіті [5].

Поряд із значними досягненнями у реформуванні зберігається серія ще недосягнутих перспективних цілей. Із метою їх реалізації урядом України було розроблена «Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 рр.» від 23 лютого 2022 р. Серед важливих проблем визначено: недостатню ефективність системи вищої освіти, брак фінансування та соціальної відповідальності, неефективне управління та використання ресурсів, незабезпечення рівноправності та автономності закладів вищої освіти повною мірою.

Основними способами розв'язання визначених вище труднощів законодавець вважає: вдосконалення нормативно-правового забезпечення системи вищої освіти, розподіл повноважень між державними органами, забезпечення їх взаємодії; фінансову та інституційну автономію ВНЗ з одночасною реальною підзвітністю суспільству; налагодження ефективної співпраці між органами шляхом укладення угод, контрактів, меморандумів, здійснення спільних заходів, реалізації проектів; запобігання (усунення) конфлікту інтересів; запобігання корупції; укладення двосторонніх та багатосторонніх угод щодо надання освітніх послуг, взаємного визнання рівнів освіти, кваліфікацій тощо [2].

Отже, Угода про асоціацію України та ЄС 2014 р. відкрила величезні перспективи для розвитку освіти і науки. Але разом із тим, ця подія ознаменувала початок глобальних трансформацій та важкої праці всього суспільства над їх реалізацією. На цьому шляху успіх можливий лише у взаємодії всіх учасників освітнього процесу – громадськості, студентства, регіональних центрів, владних органів.

Список використаних джерел:

1. Угода про асоціацію України та ЄС: [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/ugoda-pro-asociaciyu/TITLE_V.pdf
2. «Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 рр.» від 23.02.2022 р.: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Stratehiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>
3. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2016 році: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pereselenci.kh.ua/>
4. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2016 році: [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://eu-ua.kmu.gov.ua/sites/default/files/inline/files/euua_report_2021_ukr-2.pdf
5. Сьоме засідання Комітету Асоціації Україна-ЄС: [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/vidbulosya-some-zasidannya-komitetu-asociaciyi-ukrayina-yes>

Ключові слова: Угода про асоціацію, євроінтеграція, освіта, Болонський процес, реформи, академічна мобільність, освітня політика.

Key words: Association Agreement, European integration, education, Bologna process, reforms, academic mobility, educational policy.

ALEXEYEV MYKOLA

*National University “Odesa Law Academy”,
Senior Lecturer of the Department of Foreign Languages*

ALEXEYeva LYUDMYLA

*International Humanitarian University,
Lecturer of the Department of Foreign Languages for Professional Communication*

SYNIOVA TETIANA

*International Humanitarian University,
Lecturer of the Department of Foreign Languages for Professional Communication*

INFORMATION TECHNOLOGIES FOR VARIOUS ASPECTS OF TRANSLATOR TRAINING

The constantly increasing involvement of information technologies (hereinafter – IT) in the practical educational work of Ukrainian universities engaged in teaching translation and interpretation (hereinafter T&I training) is justly regarded as one of the challenges facing the whole system of national education in this sphere [1]. The problem has produced various approaches to the solution thereof, which are, in their turn, frequently influenced by

peculiarities of the national education systems, history and experience, global trends, the situation on the market of translation, etc.

The IT application in the translators' and interpreters' training process has attracted close attention of researchers and educators both in Europe and Ukraine and is generally viewed in a number of aspects, namely

- The use of IT for the language study being a part of T&I training;
- The use of the above said technologies for organization of a translator's activity;
- The use of specific software in the process of translation and teaching thereof to would-be translators and interpreters.

The first idea is widely supported and actively promoted by domestic and foreign educators at all stages of language study from primary education to higher and postgraduate ones. The advantages most generally listed include:

- individualization of training;
- higher motivation in the learning process due to students' interest in modern technologies;
- students willingly conduct a dialogue with a computer, their general, computer and language culture rising;
- availability of direct feedback;
- absence of negative emotions following repeated mistakes;
- higher objectivity of the grades;
- effective performance of training exercises [2].

The additional advantage, which should be specially noted with regard to T&I training is the higher possibility to teach understanding of the oral speech – the skill that is indispensable for an interpreter. The audio course using computer technologies is available in practically all modern teaching aids; some involve actors speaking English with accents other than the standard English, which should be regarded of special relevance for interpreters.

Certain deficiencies are occasionally mentioned by researchers (e.g. [2]) although positive results and still better prospects seriously outweigh critical remarks; moreover, existing drawbacks can be and are constantly corrected.

Although language proficiency is undoubtedly indispensable for a would-be translator his or her competence is not limited thereto. Many universities both in Ukraine and abroad that conduct T&I training tend to pay additional attention to teaching practical issues related to the organization of translators' work, which have been collected and analyzed in the process of research into the modern translation market and employers' demands to their would-be employees' skills and knowledge. The experience of functioning of educational «translation bureaus» (e.g. the International Network of Simulated Translation Bureaus [3]) has shown that a person engaged in professional translation activity normally has to pass through all or most of the following stages:

1. Receiving the original document from the customer.
2. Preparing source text for translation.
3. Translation.

4. Editing, consulting the customer where necessary.
5. Layout.
6. Quality control and updating the database of completed translations and terminology.
7. Sending the translated document to the customer, receiving comments.
8. Archiving the translation and glossary/
9. Receiving payment.

Presently, all these stages are most successfully completed with the use of computer/digital technologies, which has prompted introduction of the courses on electronic document management into the educational process and syllabi that generally include:

- work with application packages;
- obtaining operational information;
- communication with remote partners;
- making competent decisions;
- data entry and systematization [4].

It should be noted that in our practice (NU “OAL” and IHU) the above mentioned issues are addressed within the framework of a wider course on information/computer technologies, which is obligatory for all applicants for higher education. This appears especially relevant with account of the viewpoint expressed by many researchers, e.g.

“... current thinking in higher education is very concerned with ‘generic competences’, namely ‘those which will facilitate incorporation into the world outside university, into the world of work and society at large as critical citizens, together with preparation for lifelong learning’, then technological competence need not stand apart from such generic competences, as there is a strong argument that a good technological education can make a significant contribution to the development of critical citizenship ...” [5].

Foreign researchers [e.g. – 4, 5] mention more specified courses directly connected to the tasks performed by would-be translators. Taking into account the fact that T&I competence in many European countries is frequently acquired through courses taught outside universities, this approach seems expedient in their situation. In this country, however, with T&I training commonly held at higher educational institutions, the general course of IT competence appears sufficient for this purpose in most cases.

However, the most notable changes related to the application of digital technologies have occurred in the process of translation itself and can be reduced to three basic techniques, namely

1. Translation by a translator with application of electronic dictionaries, data base, and various types of reference materials; this also includes communication with the professional community via the Internet.
2. Application of CAT (Computer Aided Translation) tools.
3. Machine translation (hereinafter – MT).

The choice of the technique to be applied obviously depends on the genre and linguistic complexity of the text submitted for translation and, therefore, these texts require previous analysis by the translator.

References:

1. Alexeyev N. E., Alexeyeva L. I., Syniova T. V. Training translators and interpreters in Ukraine: modern challenges. http://www.philol.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/part_2/4.pdf
2. Кочмар О. Н. Применение компьютерных технологий при обучении иностранному языку / О. Н. Кочмар // Вестник науки Сибири. – 2012. – № 5 (6). – С. 225–229. <http://earchive.tpu.ru/handle/11683/15979>
3. INSTB International network of Simulated Translation Bureaus <https://www.instb.eu/>
4. Tracking translator training in tools and technologies: findings of the EMT survey 2017 Andrew Rothwell, Swansea University Tomáš Svoboda, Charles University, Prague The Journal of Specialized Translation Issue 32 – July 2019 https://jostrans.org/issue32/art_rothwell.pdf
5. Kenny, Dorothy (2020) 'Technology in Translator Training' In: Minako O'Hagan (ed.) The Routledge Handbook of Translation Technology. London and New York: Routledge, 498–515. <https://www.researchgate.net/publication>
6. Venuti L. Theses on translation. An Organon for the Current Moment, 2007 <https://revistes.uab.cat/quaderns/article/download/v28-venuti/39-pdf-en/53>

Ключові слова: педагогіка перекладу, підготовка перекладачів, інформаційні/комп'ютерні/цифрові технології, IT, CAT, МП, здобувачі вищої освіти.

Key words: translation pedagogy, T&I training, information/computer/digital technologies, IT, CAT tools, TM tools, MT, applicants for higher education.

НАКОНЕЧНА ОКСАНА ВАСИЛІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри іноземних мов*

СИСТЕМНІ ОЗНАКИ ЮРИДИЧНИХ ТЕКСТІВ

Право є однією з тих гуманітарних галузей, яка характеризується наявністю значної кількості національно-культурних специфічних рис, що відбивають вироблені норми взаємовідносин особистості з державою та іншими людьми. Юридичні тексти в силу свого призначення повинні бути точними й достовірними, оскільки вони передбачають певну форму дій і формулюють принципи вирішення спірних ситуацій, виробляють правила соціальної поведінки в суспільстві тощо [1]. Мова права неоднорідна, вона поєднує у собі кілька субмов: мову законодавства, мову підзаконних актів, мову правозастосовної практики (що у свою чергу також поділяється на кілька видів), мову юридичної науки, мову юридичної освіти, мову юридичної журналістики та ін. [2].

Юридичний текст має спільні риси як з науковим текстом, так і з текстом інструкції, оскільки виконує і пізнавальні, й імперативні функції. Юридичний текст передає, головним чином, когнітивну інформацію. Поряд зі специфічними стандартними термінами,

у юридичному тексті є й інші способи передачі когнітивної інформації. Так, наприклад, сюди можна віднести тавтологічну когезію, коли в кожній наступній фразі повторюється той самий іменник, тобто іменники у наступних вживаннях не замінюються на контекстуальні синоніми. Дана особливість юридичного тексту пов'язана з необхідністю максимально прозоро передавати інформацію, з подоланням множинної суб'єктивної інтерпретації.

Об'єктивність подання інформації в юридичному тексті забезпечується також переважанням теперішнього часу дієслова та пасивними конструкціями [1]. Дієслова теперішнього часу передають значення об'єктивності, значення постійної дії. Що ж стосується пасивних конструкцій, то вони використовуються для узагальнюючих висловлювань, розпоряджень і дозволяють зосередити увагу читача юридичного тексту насправді на фактах, абстрагуючись від того, хто виконує ті чи інші дії.

Провідною інтенціональністю юридичних текстів є волевиявлення законодавця, а провідна модальність – імперативна (командна) [2]. Для юридичних текстів неприйнятною є модальність умовного способу у будь-яких її відтінках (бажаності, припущення, сумніви тощо).

Серед домінуючих системних ознак юридичного тексту також необхідно виокремити повноту та різноманітність синтаксичних структур, типів логічних зв'язків, переважання структур зі значенням умови та причини, велика кількість однорідних членів пропозиції, тому у перекладі всі правила формальної логіки при побудові структур мають бути дотримані [1]. Отже, юридичній мові властиві простота і надійність граматичних конструкцій, що виключають двозначність.

Завдання максимально повно передати інформацію зумовлює і наступну ознаку юридичного тексту, а саме – відсутність скорочень. Тобто компресивність юридичному тексту не властива. Для нього не характерні скорочення, дужки, цифрові позначення. Числівники, як правило, передаються словами.

Ще однією з важливих якостей юридичної мови є її емоційна нейтральність. Навіть найнеординарніші з моральної точки зору події та факти юрист повинен описати у нейтральних виразах, не надаючи емоційного тиску та не розкриваючи своєї юридичної оцінки. Тим самим юридична мова різко відрізняється, наприклад, від мови журналістики, для якої, навпаки, характерна емоційна складова, що розкриває позицію автора [2].

Юридичний переклад, тобто переклад текстів, що належать до галузі права й використовуються для обміну юридичною інформацією між людьми, котрі говорять різними мовами, включає в себе таке: переклад паспорта, трудової книжки, переклад свідоцтва про укладення шлюбу, свідоцтва про розірвання шлюбу, свідоцтва про народження, свідоцтва про смерть, шлюбного договору, згоди на виїзд неповнолітніх дитини тощо, переклад ділової документації – переклад договору купівлі-продажу, договору страхування, переклад страхового поліса, переклад договору оренди, лізингу, трудового договору, кредитного договору

й угоди, переклад міжнародних угод і контрактів, переклад фінансового доручення й гарантії, переклад бухгалтерської та фінансової звітності, переклад сертифікатів і свідоцтв, переклад ліцензії, переклад довіреності. Юридичний переклад не дарма вважається одним із найбільш складних видів перекладу. Багато в чому це зумовлено тим, що під час перекладу юридичних текстів як з української мови на іноземну, так і навпаки звичайних навичок перекладача недостатньо. Як зазначають дослідники, «Юридичний переклад не може бути здійснено коректно без використання спеціальних пізнань у відповідній галузі права, без знання специфіки конкретного виду правовідносин. Необхідно орієнтуватися в чинному законодавстві, а також володіти спеціальною лексикою і знати особливості використання іноземної юридичної термінології в конкретному контексті. Юридичний переклад завжди пов'язаний із певними труднощами, зокрема неможливо перекласти нормативний акт, договір та інші документи не розбираючись у тонкощах використання англійської юридичної термінології» [1, с. 126].

Таким чином, при перекладі юридичного тексту необхідно враховувати різні лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори, що позначаються на специфіці юридичного перекладу: юридична термінологія, її інтерпретація та вживання, модальність, емоційна нейтральність, граматичний аспект тощо.

Список використаних джерел:

1. Желясков В. Я. Труднощі й особливості перекладу текстів, що належать до галузі права. *Вісник Міжнародного гуманітарного університету: Серія Філологія*. 2015. № 18. С. 126–128.
2. Карабан В. І., Рудь І. А. До теорії англо-українського юридичного перекладу. *Мови та культури у новій Європі: контакти і самобутність: збірник наукових праць*. К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2009. 422 с.

Ключові слова: юридичний текст, термін, модальність, переклад.

Key words: legal text, term, modality, translation.

КОВАЛЕНКО НІНА ОЛЕКСАНДРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри іноземних мов*

ВПЛИВ ЗНАЧИМИХ ПОЛІТИКО-СОЦІАЛЬНИХ ПОДІЙ У СВІТІ НА ЛЕКСИЧНЕ ЗБАГАЧЕННЯ НІМЕЦЬКИХ СЛОВНИКІВ

Очевидно, що мова суспільства з плином часу зазнає значних змін. Герхард Хельвіг один із тих, хто вважає, що «мова (...) постійно змінюється – з'являються нові слова, старі зникають» [5, с. 2].

Мовленнєвий запас є відкритою системою. Це означає, що кожна мова постійно змінює та збагачує свій лексичний склад за рахунок різноманітних контактів з іншими мовами, а також завдяки суспільним, культурним або іншим подіям у житті власної країни чи світу.

Словниковий запас мови схожий на живий організм, який завдяки створенню нових слів і розширенню лексики завжди дає нові сили для виживання [3, с. 1].

Лексика мови також підкоряється принципам еволюції.

У кожній мові є тенденції розвитку, які свідчать про зникнення старої, більше невживаної лексики, названої архаїзмами, і появою нових слів, які часто позначаються як неологізми.

Німецька, як і всі сучасні мови, постійно розвивається і змінюється. Нові слова, як інноваційні одиниці німецької мови, з'являються для того, щоб називати нові явища, факти і предмети, а також події, що впливають або ж навіть докорінно змінюють течію людського життя.

Прикладом зникнення як таких, що більш не вживаються у спілкуванні німецьких слів, є видалення із оновленого та виданого у 2020 році авторитетного словника Конрада Дудена (перше видання 1880 році) понад 300 застарілих термінів: Kammerjungfer (покоївка), Pfarrherr (пастор), Fernsprechsanschluss (телефонне підключення), Dorfschöne (сільська красуня), та ін.

Водночас редакція поповнила словник 3000 нових слів та термінів із сучасного життя. Серед них є такі як: Covid (ковід), Lockdown (локдаун), Geisterspiel (футбольний матч без глядачів), Herdenimmunität (колективний імунітет), Flugscham (сором літати), Faktenfinder (фактошукач), Lifehack (лайфхак), Fake News (фейк у соцмережах), bienenfreundlich (бджолелюбний), Cisgender (цисгендерність) та Gendersternchen (гендерна зірочка), [4, Duden] знак *, що використовують для позначення обох статей при звертанні до кількох людей одразу в письмовій формі. Наприклад: liebe Lehrer*innen (дорогі вчителі*ки).

Редакція словника Дуден вважає, що нові терміни в їхньому словнику повинні відображати поточні політичні дебати, питання екології, гендерної рівності, а також проблему пандемії коронавірусу.

Нові слова однак нерідко викликають роздратування у людей, що виступають за збереження «чистоти» німецької мови. Спілка любителів німецької мови виступає проти надмірного використання англіцизмів та нових термінів. Також деякі поняття вважаються ними ідеологічно забарвленими. Наприклад:

Alltagsrassismus (повсякденний расизм), Klimanotstand (надзвичайний стан з кліматом).

Виникає питання, хто має право на фіксування змін у мові? Питання складне, однак переважна більшість лінгвістів погоджується із тим, що якщо мова живе і розвивається, то сучасні зміни в ній і для редакції «Дуден» – це не «nice to have» (добре б мати), а данина. Цього англіцизму у німецькому довіднику поки що немає.

Слід зауважити, що подібні явища впливу значимих політико-соціальних подій у світі на лексичне збагачення словників відбуваються не тільки в Німеччині.

Словник сучасної української мови та сленгу «Мислова» назвав «коронавірус» словом 2020 року. Крім того, більшість найважливіших слів також пов'язані з пандемією.

Так, головними минулого року назвали слова «пандемія», «карантин», «індофемія», «самоізоляція», «вакцина», «дистанційка», «перемір'я» та «криза», йдеться на сайті словника.

Зазначається, що всі вибрані слова минулого року вплинули на життя людей, а відтак і на мову.

Як повідомляла преса раніше, у 2020 році було так багато резонансних подій, що Оксфордський словник не зміг вибрати традиційне «слово року», йому довелося назвати такими кілька слів та виразів.

Список використаних джерел:

1. Пастух І. Німецький сленг: інтегративні особливості неологізмів сьогодення. *Мандрівець*. 2010. № 4. С. 76.
2. Barkowski H., Krumm H.-J. *Fachlexikon Deutsch als Fremdsprache und Zweitsprache. Tübingen: A.Francke*. 2010. S. 384.
3. Dennis L. N. *Neologismen in der deutschen Gegenwartssprache. Tuscaloosa, Alabama*. 2013. S. 94.
4. Duden. *Die deutsche Rechtschreibung. Neue Auflage. Duden Verlag*. 2020. S. 1294.
5. Hellwig G. *Kennen Sie die neusten Wörter? Verlag: Humboldt-TB-Vlg., München*. 1992. S. 157.

Ключові слова: лексика, суспільне життя, збагачення мови, поповнення словників, архаїзми.

Key words: vocabulary, social life, language enrichment, replenishment of dictionaries, archaisms.

АНІСІМОВА ЮЛІЯ ПАВЛІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
викладач кафедри іноземних мов*

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЮРИДИЧНОЇ ЛІНГВІСТИКИ В УКРАЇНІ

Якщо лінгвістика – наука про мову, її сутність, будову, функціонування та розвиток, правознавство – наука про об'єктивні закономірності розвитку держави і права, їх місце і роль у суспільному житті, то юридична лінгвістика – це міждисциплінарна наука про роль і функції мови в юридичній теорії та практиці. Об'єктом юридичної лінгвістики

є мова, яка функціонує в царині юридичної науки й освіти, правотворчій, правозастосовній практиці й судочинстві [2, с. 381].

Мова – це невід’ємна частина права та юриспруденції в цілому, ці елементи тісно переплітаються один з одним ще з давніх часів. Їх вивчення, аналіз та дослідження, повинно стати невід’ємною складовою сучасної науки, бо чіткість, логічність і точність, це запорука правильно складеного законодавчого або юридичного документа. Актуальність юридичної лінгвістики у сучасному світі є дуже вагомою, оскільки саме вона вивчає та вдосконалює джерела юридичних та законодавчих актів, які регулюють державний апарат та країну в цілому. Сучасний розвиток суспільства та євро інтеграційні процеси в державі, вимагають нових змін та правил у формуванні юридичної лінгвістики [1, с. 133].

Появу юридичної лінгвістики зазвичай пов’язують з іменем німецького вченого Адальбертом Подলেখом, зокрема, з публікацією у 1976 році його праці «Юридична лінгвістика». Водночас, слід відзначити, що мовою оригіналу дослідження вченого має назву «Rechtlinguistik», адекватним перекладом якої є правнича лінгвістика. Однак, ми послуговуємось усталеним в правничій літературі перекладом саме як «Юридична лінгвістика», хоча погоджуємось щодо доцільності використання терміно-поняття «правнича лінгвістика». На думку А. Подলেখа, юридична лінгвістика являє собою систему засобів та результатів досліджень у міжгалузевій сфері, предметом якої є взаємозв’язок мови та права (у контексті сучасних досягнень лінгвознавства) [3, с. 23].

Юридична лінгвістика розглядається не тільки як галузь мовознавства або юриспруденції, а й окрема наука, що виконує власні завдання, має арсенал понять, методів, прийомів аналізу, розробляє термінологічний апарат.

Юридична лінгвістика вивчає:

- мову як найважливіший засіб правової комунікації, засіб правового пізнання та засіб передачі правової інформації у суспільстві;
- засоби мовного вираження правових понять і категорій на різних рівнях: лексичному, лексико-семантичному, граматичному;
- генезис та історію розвитку мови права;
- функціонування мовних одиниць у юридичному мовленні;
- лінгвистичні особливості юридичного тексту, його жанри і різновиди [4].

Сьогодні існує проблема підготовки фахівців з юридичної лінгвістики. Однією з таких перепон є відсутність розроблених і кодифікованих в Україні методичних рекомендацій щодо проведення криміналістичних лінгвістичних експертиз. Зараз доводиться керуватися лише загальними рекомендаціями, визначеними Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Окрім того, залишається сподіватися на зростання інтересу до якісних юридико-лінгвістичних експертиз з боку державних і приватних структур. А попит на лінгвістів-експертів на ринку

праці неминуче призведе до виділення юридико-лінгвістичної підготовки студентів-філологів у межах окремої спеціальності, а не вибіркової спеціалізації [5].

За 15 років інтенсивних досліджень з різних проблем перетину предметів мови і права східнослов'янська юридична лінгвістика довела своє право на існування серед міждисциплінарних наук, але дисципліна все ще на початку шляху. Найголовніше, як видається, полягає в тому, що у неї ще є можливість вибору, по якій моделі їй розвиватися. На сьогодні тематичні сфери юридичної лінгвістики розвиваються досить відособлено, що обумовлено відмінностями предметів вивчення, які диктують вибір певного підходу. Диференціація досліджень неминуча, з одного боку, через безлічі рівнів в мовній та мовленнєвій системі, з іншого боку, через що збільшується специфікації права і ускладнення його системи. Неминуча відособленість предметно-тематичних сфер не повинна перешкоджати, однак, більш сильної інтеграції різних наукових шкіл, що діють в рамках однієї тематичної сфери. Всередині тематичних сфер помітні елементи різних моделей.

Потрібен не просто облік «чужих» результатів, а більш інтенсивна дискусія між різними школами, узгодження дефініцій основних понять, домовленість по стратегічним завданням дисципліни, більш активне і критичне сприйняття досвіду західної юридичної лінгвістики. Останнє стосується, перш за все, дискурсивного аналізу та аналізу тексту [1, с. 134].

В Україні вкрай необхідне підключення фахівців корпусної лінгвістики, за допомогою яких повинні бути створені доступні, надійні і великі бази даних. Йдеться, в першу чергу, про термінологічні тезауруси і корпусах текстів різних жанрів юридичного дискурсу. Треба зауважити, що юридична лінгвістика розвивається дуже швидко, бо ця наука є дуже важлива та потрібна у поглибленому вивченні юридичної мови. Ця наукова дисципліна формується й розвивається з урахуванням досягнень лінгвістики та юриспруденції, підтвердивши положення про зв'язок мови і суспільства. Сьогодні вона ще не отримала статусу окремої науки й поки сприймається лінгвістами як дослідження на стику мови та права [1, с. 134–135].

Отже, юридична лінгвістика – молода міждисциплінарна наука, яка перебуває на стадії становлення у світі взагалі й в Україні зокрема. Актуальність подальших наукових пошуків зумовлена необхідністю, по-перше, узагальнення напрацювань українських і зарубіжних учених на теренах дослідження проблем, що перебувають на стику права і лінгвістики, по-друге, обґрунтування статусу юридичної лінгвістики як окремої науки, співвідношення об'єкта і предмета юридичної лінгвістики, виділення, уточнення й деталізації основних напрямів наукового пошуку, по-третє, обґрунтування статусу юридичної лінгвістики як окремої навчальної дисципліни і наукової спеціальності, по-четверте, ефективного використання лінгвістичних знань у правотворчій, правозастосовній практиці й судочинстві.

Список використаних джерел:

1. Дерещ В. С. Юридична лінгвістика в Україні: здобутки та перспективи. *Міждисциплінарні наукові дослідження: особливості та тенденції*. Т. 4. 2020. С. 133–135.
2. Карпенко Ю. О. Мовознавство. Українська мова: Енциклопедія. 3-є вид., зі змінами і доповненнями. Київ. 2007. С. 381.
3. Мінченко О. В. Юридико-лінгвістична теорія як складова загальнотеоретичної правничої науки: пропедевтичний аспект. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Сер.: Право*. Т. 63. 2021. С. 22–26.
4. Артикуца Н. В. Юридична лінгвістика як новий перспективний напрям міждисциплінарних досліджень: веб-сайт. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/2461> (дата звернення: 06.06.2022).
5. Доценко О. Л. Лінгвістична експертологія в системі підготовки студентів-філологів: веб-сайт. URL: <http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/bitstream/> (дата звернення: 06.06.2022).

Ключові слова: лінгвістика, право, правничі термінологія, кодифікація, мова.
Key words: linguistics, law, legal terminology, codification, language.

ВИДИШЕВА ОЛЬГА ГЕОРГІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
викладач кафедри іноземних мов*

ЛАТИНСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ У ФРАНЦУЗЬКІЙ ЮРИДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Стаття присвячена аналізу присутності латинських запозичень у французькій юридичній термінології. Латинізми змінили лексичну парадигму французького слова. Поряд із споконвічною основою, що вживалася у сфері повсякденної мови, зміцнюються латинізми тієї ж семантики, що розповсюджувалися у сфері наукової мови. За допомогою латинізмів створюється абстрактна лексика французької мови, латинізми запозичуються насамперед для позначення абстрактних понять, пов'язаних з розвитком науки, державності, освіти, культури. Незважаючи на те, що латинь більше не є мовою права, вона залишила значний слід у юридичній термінології сучасних мов як з точки зору стилю, який, мабуть, відображає ритм правової латині, так і щодо лексики. Як зазначає Маттіла, у романських мовах та в англійській мові лексика, яка сягає корінням у правову латину, в основному з'являється в оригінальній формі або трохи модифікована [1, с. 136].

Показовою є структура запозичень у французькій юридичній термінології, яка говорить про консервативність юридичної термінології будь-якої мови. У цьому випадку наочним доказом цього є терміни-латинізми, що становлять половину запозичень і не асимілювалися

протягом кількох століть. У європейських мовах багато слів латинського походження – це кальки, тобто латинські слова, що використовуються як структурна модель для формування нових слів у сучасних мовах. Французькі юридичні терміни, такі як *législateur*, *session*, *régime*, *constitution*, *adjudication*, *clause*, *actes* мають латинське походження.

У сучасних текстах також зустрічаються латинські цитати у вигляді термінів, висловів чи максим. Можливо, що правові мови також використовують латину, щоб надати текстам риторичного ефекту: у цьому сенсі латинська мова використовується як стилістичний і естетичний засіб для того, щоб вразити читача, щоб показати культуру та професійну компетентність юридичного класу. Законодавці, коментатори, виконавці закону вносять у свої дискурси латинські слова та фрази. Таким чином, риторика правової системи підтримується і набуває престижу. Наприклад, у першому аналізованому тексті: «En conséquence, on propose d'appliquer dans ce cas un régime plus sévère prenant la forme d'une nullité absolue *ab initio*.»[2, с. 267]. «C'est parce que le *jus cogens* incarne des intérêts collectifs d'une nature supérieure que deux Etats ne peuvent pas y déroger par un accord dans leurs relations *inter se*.» [2, 268]. Використовуючи латинізми, юрист шукає способи вплинути на співрозмовника, щоб реалізувати нормативний, позитивний та обмежений характер закону, що базується на системі римського права.

Частота та інтенсивність використання латині в юридичній мові, очевидно, варіюються від однієї мови до іншої. Проте, можливо, що латинські висловлювання у текстах часто викликають труднощі, як із погляду автора, так і з погляду людини, яка читає текст. З цієї причини влада та мовні фахівці в різних країнах запровадили обмеження на використання латині в юридичних документах. Прикладом цього є Циркуляр від 15 вересня 1977 Міністерства юстиції Франції, в якому рекомендується замінити деякі латинські терміни відповідними виразами французькою мовою:

De cuius – Défunt

Ad litem – Pour le procès

Lucrumcessans– Manque à gagner

Frausomniacorrumpit– La fraude vicie tout, etc .

Комісія з модернізації судової мови покликана знайти способи зробити його більш ясним, більш сучасним, більш зрозумілим і більш французьким [3, 6077]. Хоча латинські терміни часто зберігаються в текстах, що розглядаються, все ж краще перекласти латинські фрази. Вибраний еквівалент буде фразою з іменником або інфінітивною фразою. Наприклад: *animuscancellandi* = l'intention de canceler; *animus detinendi*= l'intention de détenir (pour autrui). *Intention* étant l'équivalent choisi par le Comité de normalisation de la terminologie française de la commonlaw pour *animus* [4, с. 243].

Рішення французьких судів сьогодні не містить багато латинських виразів. У другому розглянутому тексті, насправді, французький суд використовує латинський вираз лише в одному випадку. Це вираз «in solidum»:»...attendu que la société Nomadic fait grief à l'arrêt de l'avoir

condamnée *in solidum* avec la société System Log à payer à la société P3C Cob'express une certaine somme à titre de dommages-intérêts...» [5, с. 493].

Римське право, основа сучасного права, вплинуло на присутність латинізмів у юридичній мові. Латинські терміни та висловлювання вважалися засобом, що надає більшої ваги стилю та юридичним аргументам протягом дуже довгого часу. Але сьогоднішня тенденція у тому, щоб видалити латинські висловлювання з юридичної мови.

Список використаних джерел:

1. Mattila Heikki E. S. Comparative LegalLinguistics, Hampshire, Ashgate, 2006. С. 136.
2. Voeffray F. *L'actio popularis* au regard du droit des traités, Gèneve, 2004. С. 267–268.
3. Circulaire du 15 septembre 1977 relative au vocabulaire judiciaire. JORF du 24 septembre 1977, numéro complémentaire. С. 6077.
4. Juridictionnaire ,recueil des diffecultés et des ressource du français juridique. Faculté de droit Université de Moncton [Електронний ресурс] – Режим доступа: <http://www.cttj.ca/documents/juridictionnaire.pdf>
5. L'arrêt de Cour de cassation, civile,Chambre commerciale [Електронний ресурс] – Режим доступа: https://www.actualitesdudroit.fr/documents/fr/jp/j/c/civ/com/2012/12/11/11_25493

Ключові слова: латинські запозичення, юридична термінологія, лексична парадигма, семантика.

Key words: latin borrowings, legal terminology, lexical paradigm, semantics.

СЕКЦІЯ 15

ЛІНГВІСТИКА ПРАВА ТА ЗМІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Керівник секції: завідувач кафедри прикладної лінгвістики,
доктор філологічних наук, професор М. В. Мамич

Секретар секції: лаборант кафедри прикладної лінгвістики Ю. В. Гемба

МАМИЧ МИРОСЛАВА ВОЛОДИМИРІВНА

Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри прикладної лінгвістики,
доктор філологічних наук, професор

ШЕВЧЕНКО-БІТЕНСЬКА ОЛЕНА ВАЛЕНТИНІВНА

Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри іноземних мов, кандидат юридичних наук, доцент

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ЧИННИКИ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ІЗ МЕДІАСТИЛІСТИКИ

Проблема соціалізації інформації – її удоступнення читачам, надання тим чи іншим подієвим фактам соціальної вагомості тощо – перебуває в тісній взаємодії з якісними характеристиками офіційного дискурсу в кожний період його історії. Під останнім розуміємо модельовальну систему, що охоплює не просто сукупність знаків (слів, словосполучень, кліше, фразем із суспільно-політичним змістом), а систему з ідеологічним, міфологічним (наприклад, у період радянського тоталітаризму відомі були міфи про сучасне і майбутнє, про народ і партію, про капіталізм і соціалізм, про солідарність) складником у семіотичній структурі (слова з ідеологічною семіотикою). Така «модельована система» живе в масовій свідомості, а отже, вона вкорінена у лінгвокультуру спільноти, частину якої репрезентує мова ЗМІ (див. праці Л. Т. Масенко [6], О. В. Зарецького [2] та ін.). З нашого погляду, сьогодні аспекти соціальної інформації, її соціокультурного спрямування здебільшого зосереджені в контексті політичної дискурсології (Н. В. Кондратенко [5], Л. В. Завальська [1], Г. М. Сюта [8] та ін.). Адже мова влади, суспільна ідеологія як сукупність абстрактних ідей, закорінених у мовній свідомості, пронизує офіційні і водночас неформальні шляхи, якими відбува-

ється циркуляція культурних смислів. Зазначені дослідники спираються на методи організації спеціальних експериментів, лінгвостилістичного аналізу текстів, спостереження за комунікативними ситуаціями тощо. У результаті окреслена типологія жанрів політичного дискурсу, мовно-психологічні типи комунікаторів, визначені певні комунікеми, кліше, комунікати, якими оперують у політичних текстах.

Утім не лише мова політикуму, але й художньої, публіцистичної літератури залежно від обраної тематики має соціокультурні ознаки. Саме медіастилістика акумулює теоретичні і практичні підходи до вивчення мови ЗМК, медійних текстів у всьому їх обширі в контексті соціальної мотивації (почасти й маніпуляції, здійснення впливів) аудиторії читачів / слухачів / глядачів.

Опрацьовуючи соціокультурні чинники в медіасфері, маємо зважати на їхню диференціацію – екстралінгвальні та власне мовні.

Насамперед відзначаємо такий потужний екстралінгвальний мотиватор, **як інформаційна політика ЗМК**. З одного боку, виявляє себе державна інформаційна політика, здійснювана у взаємозв'язку з політикою в економічній, соціальній, культурній, освітній, правовій сферах, яка має сприяти соціально-економічній, духовній, моральній інтеграції суспільства. А з іншого, – інформаційна концепція конкретного ЗМК, який відповідає запитам держави, конкретних її соціально-економічних секторів, конкретних суспільно-політичних течій, політичних (науково-освітніх, культурно-мистецьких, техногенних тощо) ідеологів і под. На стикові цих напрямків формується якість, змістово-тематичне спрямування і контент (загальний і вербальний) видання [4, с. 283].

Інформаційна політика видання визначає: головні принципи відбирання й оброблення інформації (оперативність, актуальність, достовірність, точність, об'єктивність); тематичне (лексико-тематичне) і жанрово-стильове різноманіття матеріалів; способи візуального оформлення інформаційного продукту (загальний дизайн видання, заголовкові комплекси, рубрикація).

Вироблення інформаційної політики ЗМК невіддільне від **соціалізації інформації**, тобто визначення соціально-культурних пріоритетів (чи пріоритету) для формування читачької аудиторії, окреслення соціальних груп, для яких створюється медійний контент.

Соціокультурне спрямування медійних текстів корелює з типологією інформації за предметом зображення. Для поширення цієї методики пропонуємо розглянути застосовану класифікацію відомого фахівця в галузі соціальних комунікацій – В.Й. Здоровеги [3], згідно з якою розрізнено такі її типи:

1. **Офіційна інформація** (державні постанови, резолюції політичних команд, промови політичних діячів, заяви політичних партій, громадських організацій та окремих осіб). Офіційна інформація надається для опублікування відділами зв'язків з громадськістю, прес-центрами та прес-бюро установ чи організацій, з'їздів чи конференцій.

Вона не підлягає редагуванню і мусить бути опублікована дослівно, у тому вигляді, у якому надійшла.

2. **Подієва інформація** (інформаційний блок, створюваний редакційним колективом, його репортерами й кореспондентами. Зокрема це оперативні повідомлення про факти й події внутрішнього й міжнародного життя).

3. **Ділова інформація** (виступи фахівців з якнайширшого кола питань, що цікавлять аудиторію. Це можуть бути матеріали з медицини, освіти, будівництва, агрономії, права тощо, створені спеціалістами й отримані від них у вигляді інтерв'ю).

4. **Довідкова інформація і реклама** (програми радіо й телебачення, театральна й кіноафіша, розклад руху транспорту, будь-яка реклама).

5. **Естетична інформація** (літературні твори, репродукції живопису й художні фотографії в друкованих ЗМІ; інформація про музичні, театральні, концертні події тощо).

6. **Соціально-оцінна інформація** (публіцистика, тобто аналітичні матеріали різних жанрів від коментаря до огляду, статті, нарису).

Той чи інший різновид інформації «одягається» у певну функціонально-стильову форму, притаманну медійній лінгвокультурі. А цей означаємо як ***мовно-комунікативну трансформацію соціокультурної інформації***. Адже журналістика сьогодні, як відзначають сучасні теоретики масової комунікації, – це спосіб перетворення наукових, професійних та фахових, комерційних та бізнесових, художніх та індивідуальних знань і повідомлень на загальнозрозумілу масову інформацію. Саме мова як система знаків і є інструментом інформування, удоступнення «масової» інформації для більшості читачів, а також засобом консолідування аудиторії споживачів інформації у певній лінгвокультурі. Пор. зауваження І.Л. Михайлина: «[...] все більше виявляється бінарна роль журналістики в культурно-політичному просторі: вона не лише відтворює суспільно-політичну й духовно-культурну ситуацію в світі, але й у великій мірі створює її; зростає число міжнародних та транснаціональних учасників процесу руху інформації в світі, а звідси – політичне, соціальне й економічне розмаїття цього феномену, особливо в сфері освіти й культури; зростає інтерес до порівняльних транскультурних досліджень, а також до вивчення громадської думки і образів (іміджів) за матеріалами мас-медіа» [7, с. 433].

Ця думка, як бачимо, уможливило поширення поняття «лінгвокультура» на (1) соціально-політичний складник, тобто охоплення ним іншого поняття – мовна політика, мова та ідеологія суспільства, офіційний дискурс та мова ЗМІ, а також на інші – (2) соціальний, економічний, духовно-культурний (естетичний). Це твердження корелює із наведеною вище класифікацією типів інформації у ЗМІ. Отож, лінгвокультурологічний підхід до інформації передбачає увагу не лише до національно (етно) маркованих знаків (лексем, фразем, висловлень), але й до тих, у яких закладені загальнолюдські цінності, оцінки, ситуативні комунікативно-прагматичні настанови, зафіксовано настанову на соціальний діалог. Мова, проростаючи з культури, відбиває її. Дифере-

нційована за сферами обслуговування потреб людини у спілкуванні та передаванні різноманітної інформації, вона відбиває прагматику мовної діяльності у кожній із них. Завдання ж дослідника – пізнати особливості і закономірності цієї діяльності у певній інформаційній сфері, що разом створюють культуру комунікування в ній, яка відбита в конкретних мовних знаках, текстових структурах, жанрах спілкування і передавання інформації.

Список використаних джерел:

1. Завальська Л. (2017). *Комунікативні стратегії і тактики в політичному інтерактиві: лінгвопрагматичний аспект* : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 – українська мова. Одеса. 2017. 20 с.
2. Зарецький О. В. (2008). *Офіційний та альтернативний дискурси*. Київ. 2008. 443 с.
3. Здоровега В. Й. *Теорія і практика радянської журналістики: Основи майстерності, проблеми жанрів*. 2004. Львів, 268 с.
4. Ковалевская В. В. Информационная политика издания на примере газеты «Кримська світлиця». *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. 2011. 24 (63). № 2. Ч. 2. с. 283-288.
5. Кондратенко Н. В. *Український політичний дискурс: текстуалізація реальності*. Одеса. 2007. 156 с.
6. Масенко Л. Т. *Мова і політика*. Київ. 1999. 100 с.
7. Михайлин І. Л. *Основи журналістики*. 2011. Київ, 496 с.
8. Сютя Г. М. Прецедентні висловлення в українській політичній риторичі. *Культура слова*. 2019. Вип. 90 С. 120–131.

Ключові слова: медіастилістика, соціокультурний чинник, офіційний дискурс, мовний образ комунікатора, ЗМІ.

Key words: media stylistics, socio-cultural factor, official discourse, linguistic image of the communicator, mass media.

КОЛЕСНИК ВАЛЕНТИНА ОЛЕКСАНДРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
професор кафедри прикладної лінгвістики,
доктор філологічних наук, професор*

КОНЕКЦІЯ КОНЦЕПТІВ ЛЮДИНА-ТВАРИНА В НОМІНАЦІЯХ ОСОБИ В МІЖКУЛЬТУРНІЙ КОМУНІКАЦІЇ

Зважаючи на антропоцентричне спрямування сучасного мовознавства, зростає наукове зацікавлення проблемою вивчення лексики на позначення особи на різних мовних рівнях та в різних культурних спільнотах. Предметом нашого дослідження є конекція концептів

‘людина’ – ‘тварина’ у процесах творення номінацій особи модусного типу в міжкультурній комунікації. Модусний тип мотивації номінацій особи позначений найвищим ступенем емотивності, він виражає ставлення мовця до особи, яка є об’єктом називання. Найактивніше виявлення модусу спостерігається у співвідношенні концептів ‘людина’ – ‘тварина’. Це, передусім, зумовлено тим, що люди мають безпосередній зв’язок з тваринним світом різних рівнів – від домашніх тварин, що перебувають в одному часопросторі з господарями, до найекзотичніших їх видів. Відповідно до живої природи у місцях проживання певного етносу складається база знань про тваринний світ, що стосуються поведінки тварин, вроджених здатностей та іншого. Завдяки достатній обізнаності в етносвідомості закріплюються відповідні стереотипи, пов’язані з традиціями, віруваннями та історією ролі певних представників живої природи у повсякденні. Це так звана архетипна характеристика тваринного світу, яка активується у свідомості представників певної лінгвокультури по замовчуванню.

В процесі формування та інтерпретації метафоричного значення суттєву роль відіграє не лише конвенціональне значення мовного знака, але й відповідні його конотації, які становлять певні стереотипні уявлення про речі та явища, співвідносні з певним поняттям, а не з їх реальними характеристиками. Наприклад, метафора *осел* ‘вперта до нерозумності людина’: не кожен осел буває впертим, однак це не впливає на стереотипне уявлення про цю тварину та характерні для неї риси. Наявність певних стереотипних уявлень є однією з умов, що забезпечують адекватну інтерпретаційну діяльність реципієнта.

Слово живе в контексті певної культури, тому в різних мовах слова-відповідники можуть мати неоднакові семантичні асоціації. Особливо це стосується лексики з національним асоціативним ореолом. Національні асоціації, пов’язані з певними словами, входять до національно-культурного компонента значення. І хоча вони належать до периферії семантичної структури слова, однак є дуже важливими для міжкультурного спілкування, оскільки часто стають причиною перешкод у міжкультурній комунікації. У різних мовах не збігаються групи слів чи окремі слова в межах лексико-семантичних об’єднань, які вживаються у переносних значеннях. В українській мові назви овочів рідко використовуються щодо людей, а у французькій і німецькій мовах дуже часто. Що стосується тварин, то майже в усіх мовах *баран* асоціюється з тупістю, *віл* із працездатністю, *вовк* із кровожадністю, *вівця* зі смиренністю, *заєць* із лякливістю, *кішка* з невірністю. Однак у німецькому соціумі *віл* асоціюється з тупістю (*дурний як віл*), а *кішка* є символом а) хижака; 2) неозначного, пустого: *Це щось для кішки* ‘марно, даремно’; 3) живучості: *Вона живуча, як кішка*. 4) обману, облуди, прикидання: *Фальшива кішка*. В англійській мові *cat* ‘кішка’ символізує злу, сварливу жінку. У російській мові вона є символом: 1) худой, виснаженої жінки (*Мечусь, как угорелая кошка*); 2) неприємності, сварки (*Между нами черная кошка проскочила*) 3) суму, неспокою, тривоги (*Кошки скребут на сердце*). Слова *бобер*, *лебідка*, *сокіл*, *кіт* в українській мові мають переносні

значення, а їх французькі відповідники не мають, зате французьке *drîzd* має переносне значення 'пройдисвіт'. Спортивне знаряддя, яке в українській і російській мові називають *козел*, в болгарській називають *магаре* 'віслук'. В інших мовах ці значення має лексема *кінь*. Стереотипи, пов'язані з образом собаки, мають нейтральну, негативну і позитивну конотації в усіх досліджуваних лінгвокультурах. Уявлення про собаку характеризується амбівалентністю – собака водночас є символом вірності і символом сварливості, брехливості, низькості. Собаці приписується як вірність, відданість, так і невірність, невдячність.

Собака вважається нечистою твариною в ісламі, на відміну від зороастризму, в якому собаку поважали за беззавітну відданість і вірність. Присутність собаки символізувала знищення всього брудного, аморального, адже зороастрийці вірили, що пильний, магнетичний погляд собаки володіє властивістю проганяти злих духів, які оскверняли все живе. Оскільки собаче існування пов'язане з постійними блуканнями у пошуках їжі, образ собаки став уособленням бідності, злиднів, нещастя, що виявляється, зокрема, у словосполученні 'собаче життя'. Крім того, в багатьох контекстах номен 'собака' використовується як лайливе слово, у тому числі у складі копулятивів зі словами 'батько' та 'матір' [Мазепова, с. 286].

Запозиченням з російської мови є лексема *кобель*, яка в інших слов'янських мовах відповідників не має. Лексема має негативний модус, може вживатися з семантикою іронічного ставлення до об'єкта номінації. В міському жаргоні може мати значення 'повія'. В обох випадках лексема вживається з негативним модусом. В українській, і в російській мові функціонує і лексема *пес* у тому ж значенні.

Але найбільш продуктивною вона є в американській культурі. Лексема *dog* має щонайменше 8 значень: 1) 'собака, пес'; 2) *pl. розм.* 'змагання хортів'; 3) 'самець вовка, лисиці' (тж. *wolf, fox*); 4) 'парубок' (перекладається за контекстом): *gay* (або *jolly*) 'веселун'; *lucky* 'щасливчик'; *sly* 'хитрун'; *lazy* 'ледар'; *dirty* 'погань-людина'; *dumb* 'мовчун, не говіркова людина'; 5) *dogfish*; 6) *andiran* 'схожий'; 7) *tex.* 'собачка; обценьки, зупинник'; 8) *мор.* 'задрайка'. Окрім цього, входить до складу фразем і усталених сполучень: *dogs of war* 'страхіття війни, супутники війни', *a dog's age* 'довгий час'; *a dead dog* 'людина або річ ні на що не придатні'; *to go to the dogs* 'гинути; розорятися; йти під три чорти'; *to help a lame dog over a stile* 'допомогти кому-небудь в біді'; *every dog has his day* 'буде і на нашій вулиці свято'; *hot dog* 'бутерброд з гарячою сосискою': *hot dog!* американський вигук схвалення; *spotty dog* 'варений пудинг з кориною'; *to put on dog* розм. 'величатися, тримати себе зарозуміло'; *dog on it!* прокляття 'чорт забирай!'; *top dog* а) 'собака, що перемогла у бійці'; б) 'господар положення: панівна сторона або сторона, що перемогла': *under dog* а) 'собака, переможена в бійці'; б) 'переможена сторона, що підкоряється'; в) 'людина, якій не повезло в житті, невдаха' [БАУС, с. 291]. Дієслово *to dog* має такі значення: 1) 'вистежувати'; 2) переносне значення – 'переслідувати'; 3) *мор.:* *to dog down* 'задраювати'; *black dog* 'тута

зелена; поганий настрій, смуток' [ВАУС, с. 103]; *dog-ape* зоол. 'бабуїн', *dogate* 'сан дожа', *dog-bee* 'трутень'.

Лексема *cat* 'кіт' в англійській мові має значно менше відтінків значень, аніж лексема *dog*, 'собака'. Вона має переносне значення: 'сварлива жінка', у сленгу військових американців *barber's cat* має значення 'говорун; базака'. У сленгу американців існує вираз *fat cat* 'особа, що субсидує політичний захід'.

У російській мові лексема *кошка* є символом 1) худой, виснаженої жінки (*Мечусь, как угорелая кошка*) 2) (чорна) неприємності, сварки (*Между нами черная кошка проскочила*) 3) суму, неспокою, тривоги (*Кошки скребут на сердце*). Майже в усіх мовах існує вираз *жити як кішка з собакою* у значенні 'постійно сваритися, ворогувати', *чорна кішка пробігла поміж ними, грати (gratis) в ката-мишки*.

У мовленні носіїв українських соціолектів досить активно представлені усі види модусної номінації, що мають власні вектори, але об'єднані у межах оцінки «добре – погано» [Дмитрієв, с. 256]. В українській мові позитивним модусом відзначена лексема *киця*, яка служить також для іменування коханої дівчини або жінки. Ця номінація виділяє в об'єкті такі візуальні й тактильні ознаки, як приємна зовнішність, м'якість шкіри на дотик і динамічні риси поведінки – граціозність та м'якість рухів: *Ти така сьогодні гарна, кичю моя люба!* (розмова між чоловіком і дружиною). Трапляються й згрубілі форми модусного позначення осіб чоловічої статі: *Котяра драний!* [Дмитрієв, с. 256].

Висновки. Аналіз метафоричного значення в категоріях інтерпретації світу відкриває нові перспективи перед лексичною семантикою, оскільки її завданням є не лише переклад одних знаків на інші, але і показ того, що є характерним у способах мовного спостереження світу. Результати дослідження взаємодії концептів 'людина' – 'тварина' у процесах творення номінацій особи модусного типу в міжкультурній комунікації свідчать про те, що у групі фразеологічних одиниць, в яких внутрішні характеристики людини виражені за допомогою номенів тварин і птахів, найбільш актуалізованими виявилися *собака, кіт/кішка*.

Список використаних джерел:

1. ВАУС – Великий англо-український словник. Авт. уклад. М. В. Адамчик. Донецьк : «Видавництво Сталкер», К. : Видавництво «ЗАТ "НКП"», 2006. 1152 с.
2. Дмитрієв С. В. Взаємодія концептів 'людина' – 'тварина' у процесах модусної номінації особи (на матеріалі сучасних українських соціолектів). *Слов'янський збірник*. В.ХУІ. Чернівці; «Букрек», 2012. С. 243–257.
3. Мазепова О. В. Внутрішній світ людини у перському лінгвоментальному просторі: Монографія. К.: Видавничий дім Дмитра Будаго, 2015. 440 с.

Ключові слова: модус, концепт, семантика, соціолект, етносвідомість.

Key words: modus, concept, schemantic, sociolect, ethnic consciousness.

TOMCHAKOVSKA YULIIA

*National University "Odesa Law Academy",
Head of the department of foreign languages,
Candidate of philological sciences, Associate professor*

MAGICAL DISCOURSE IN DIGITAL MASS MEDIA

The media cover traditional language media, such as television, radio, movies, CDs or DVDs; print media and other information resources, including the Internet along with other virtual services such as the World Wide Web. The media has become extremely important in our society, now it is difficult to imagine our life without television, e-mail, video sharing sites, online news portals or blogs.

With the advent of the twenty first century, a new digital form of communication has emerged. With networked computers a plethora of services were made available to such consumers who had access to them. Some of the basic services made available were news, information and entertainment. This digital media has within a short span of time increased phenomenally as people accessing digital services have increased manifold [2].

The interest in the study of discourse is associated with a change in the priority of the subject of linguistic research in the second half of the twentieth century, with the transition from the study of language structure to its functioning. Historically, the concept of discourse was considered in terms of formal and functional linguistics, which later became part of a systematic approach, initiated in the 70's – 80's of the previous century. At the present stage, scholars are actively trying to distinguish between the concepts of *text* and *discourse*, proposing different oppositions, such as functionality VS structure, process VS product, speech VS written text [1, p. 12].

Since ancient times people have been trying to understand the meaning of the world around them. This interest applies to nature, products of human activity, and words, facial expressions, gestures. However, the most mysterious phenomenon that prominent philosophers, psychologists and linguists have been trying to unravel for thousands of years is human consciousness. It is indisputable that magic, like religion, is a product of human consciousness.

Magical discourse is distinguished on the basis of system-creating features: its goals and participants. Communication takes place within the given framework of status-role relations. The purpose of magical discourse is to implement basic strategies of warning, correction and protection. The participants are: the client – the person who seeks help and the agent – the bearer of secret knowledge, the mediator who communicates between the client and supernatural forces. The fundamental inequality of the participants in communication is specially demonstrated by the appearance of the agent, his behavior, the presence of symbolic attributes of the magical

process, a specific way of pronouncing magical texts. In modern society, magical discourse is presented as a kind of institutional communication [4].

Thus, the magic text has a distinguished suggestive potential, it is symbolically rich and implements basic strategies of warning, correction and protection. The warning is manifested in prognostic installations (verbal-prognostic genre), embedded in warnings about possible dangers, reflected in the ethnospecific system of warning signs. Correction is aimed at treating illnesses and normalizing the deviant psychosomatic state through clearly algorithmic, semiotically saturated rites and orders (verbal-suggestive genre). Protection from hostile external influences is carried out through spells (verbal-action genre) and symbolically rich rituals. Based in the attempt to influence nature or human behaviour, magic's instrumental function is measured by its efficacy in achieving the desired result. Anthropologists identify three main types of instrumental magic: the productive, the protective, and the destructive [3].

Magical discourse is considered within the Internet discourse as a whole. The main functions of Internet discourse, which define its pragmatic potential, can be reduced to the following: informative, communicative, representative, attractive, persuasive, suggestive, manipulative.

Recently, there has been a rapid shift from exclusively printed texts to texts that include video and audio elements. In the modern Internet space, there are numerous web pages devoted to various theoretical and applied aspects of magic [5]. The target audience is both professionals who practice magic and a wide range of readers who, with the help of "instructions", can perform a ritual on their own, cast spells, and so on. They are divided into thematic blocks, such as *witchcraft*, *crystals*, *divination*, *tarot*, which are mostly manipulative in nature and built on the principle of typical texts-instructions on the Internet using lexical units with positive connotations: *best*, *peace*, *love*, *joy*, *great*. The spells presented on the site are based on stylistic devices of assonance and parallel constructions that create the rhythm of expression. The usage of the obsolete ritual phrase *so mote it be* gives the spell a mystical color and creates the necessary atmosphere.

The key problems of studying magical discourse remain the structure and stratification, the establishment of its features, units, categories, types; finding out ways to organize various discursive invariants, developing methods and procedures for its analysis.

References:

1. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. 196 с.
2. Gangopadhyay S. News in digital media and mass media. 2014. URL: https://www.researchgate.net/publication/263807039_News_in_digital_media_and_mass_media (дата звернення 12.05.2022).
3. Book of magic. URL: <http://directmagic.ru/books/magicbook.pdf> (дата звернення 10.05.2022).

4. Magic. URL: <https://www.britannica.com/topic/magic-supernatural-phenomenon> (дата звернення 12.05.2022).
5. Welldivined. URL: <https://welldivined.com/> (дата звернення 10.05.2022).

Ключові слова: магічний дискурс, цифрові засоби масової інформації, комунікація.
Key words: magical discourse, digital mass media, communication.

ЗАВАЛЬСЬКА ЛЮБОВ ВОЛОДИМИРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри прикладної лінгвістики, кандидат філологічних наук*

КІСЕЛЬОВА АНАСТАСІЯ АНДРІЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри прикладної лінгвістики, кандидат філологічних наук*

ІНТЕРАКТИВНА ВЗАЄМОДІЯ В КОМЕНТАРЯХ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ: МОВНІ ЗАСОБИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНФЛІКТУ

Дослідження мережевого дискурсу належать до актуальних проблем медіалінгвістики, оскільки соціальні мережі з огляду на оперативність та інтерактивність виконують функцію засобів масової інформації та передбачають взаємодію адресанта та адресата у процесі спілкування. Діалогічне та полілогічне спілкування відбувається у коментарях до дописів, де учасники взаємодії обговорюють позицію автора основного допису, переважно вступаючи в дискусію. Дискусії в коментарях мають як конструктивний, так і деструктивний характер, реалізуючи кооперативний і конфліктний типи комунікації. В центрі нашої уваги – комунікативний конфлікт, що виникає в коментарях соціальних мереж, та мовні засоби його вираження.

Для аналізу ми зосередилися на коментарях на офіційний сторінці Президента України В. Зеленського в соцмережі Facebook (за травень і червень 2022 року), що містить щоденні дописи щодо актуальної політичної ситуації та коментарі о них пересічних користувачів.

Комунікативний конфлікт розглянуто в мовознавчих наукових розвідках Л. Білоконенко [1], Н. Войцехівської [2] та ін. Проте конфлікт у соціальних мережах схарактеризовано лише в поодиноких працях, що зосереджено на проблемах аналізу соціальних мереж (С. Нерян, Л. Швелідзе та ін.). Метою нашого дослідження є визначення особливостей мовної реалізації конфліктної взаємодії в коментарях до дописів політичної тематики соцмережі Facebook. Ми зосередили увагу на лексичних засобах, що використовуються в конфліктній взаємодії в коментарях соцмереж. Розглянемо основні групи лексики, вжитої комунікантами в конфліктній ситуації та адресованій співрозмовникам.

1. **Зоосемізи** – зооніми, вжиті в переносному значенні, переважно негативно оціненому значенні. Під час комунікації коментатори часто вдаються до вживання зоонімів: *собака, козел, свиня* тощо, напр.: Федина Михайло – Denis Qoodria: *Зеленського вибрали як президента і пишся ним, а у вас рабів права вибору немає, тож – шуруй до будки **собака** сутула.* Denis Qoodria – Федина Михайло: *вже ясно, за ким ти кукурікаєш, **півню** подоляківський!))*) (ФБ, 4.06.2022); Ольга Щербакова-Васьковська – Садовська Галина: *Курка безмозгла, закрій свій смердючий рот* (ФБ, 29.05.2022).

У таких випадках переносне значення зафіксовано у тлумачних словниках, напр.: Собака – 1. Домашня тварина родини собачих, яку використовують для охорони, на полюванні і т. ін. 2. перен., зневажл. Про злу, жорстоку, недоброзичливу і т. ін. людину // Уживається як лайливе слово. 3. до чого, перен., рідко. Той, хто досяг досконалості в чому-небудь; вмiла, спритна, завзята в чомусь людина. 4. Хижий ссавець родини собачих [3, Т. 9, с. 430]. У другому значенні, що позначене як переносне, використовується як номінація людини і є інвективною. Інший зоонім «півень» за словником: 1. Свійський птах з червоним гребенем на голові, пишним хвостом і шпорами на ногах; самець курки. // Флюгер, прикраса і т. ін. у вигляді такого птаха; // Самець деяких інших птахів ряду курячих. 2. перен., розм. Про задержувату й запальну людину [3, Т. 6, с. 380]. Також у переносному значенні має негативно оцінене значення і вживається на позначення людини. Зважаючи на це, у першому коментарі наголошено на таких рисах співрозмовника, як жорстокість і недоброзичливість, а в другому – емоційність та запальність.

2. **Етноніми** як номінації людини за національністю вживають з негативно оціненою характеристикою особи через приниження за національною ознакою, напр.:

Oksana Savchuk – Yliia Yliia: *ти хто така, щоб посилати мене, **українку**! курва! Сама пішла! І ще далі, ніж руський корабель!*

Yliia Yliia – Oksana Savchuk: *ти, розкішниця, не доросла щоб мене посилати. Якщо ти справді «**українка**», маєш знати, що це означає!)* (ФБ, 31.05.2022).

Переважно в соцмережах на позначення співрозмовника з метою його приниження вживають лексеми *чурка, русня, москаль, циган* тощо, напр.: Denis Qoodria – Марія Мартинюк: *забув запитати, що мені робити у безграмотної **чушки**...)* (ФБ, 4.06.2022).

3. **Гендерні номінації** вживають здебільшого на адресу жінок, наголошуючи на їхній статі, при цьому використовують лексеми, що мають негативну конотацію та є стилістично зниженими, напр.:

Олександр Дюбанов – Наталія Грудіна: *а ти що чергова надсмотрщица в концтаборі? Люди розбируться куди їм пліть. В тебе не питаються. Ти диви скільки **баб** «дозволителів» розвелось.*

Galina Nykytenko – Oleksandr Diubanov: *Баби на базарах торгують дзернятами. Може у тебе вдома «**баба**» твоя і ти її так називаєш. А, тут тобі відповідають **ЖІНКИ**!* (ФБ, 3.06.2022).

У тлумачному словнику української мови лексема «баба» є полісемічною: 1. Мати батька або матері. 2. Стара віком жінка. 3. розм. Взагалі жінка. 4. перен., зневажл. Про слабкого, боязкого, нерішучого чоловіка або хлопця. 5. у сполуч. з присв. займ., розм. Те саме, що дружина. 6. заст. Жінка, що приймає дітей під час пологів. 7. заст. Ворожка, шептуха. 8. Людська фігура із снігу [3, Т. 1, с. 75]. Контамінація другого і третього значень дає можливість використання лексеми як образливої з актуалізацією віку співрозмовниці. Вікові характеристики також часто стають підґрунтям для конфліктної взаємодії в соцмережах, напр.: Наталя Нетрубенко – Зінаїда Михайленко: *інакших слів ви не заслуговуєте, якщо пишете такі нісенітниці, жінка в віці треба пиріжки на фронт пекти, а не витратити час на дезінформацію!* (ФБ, 19.05.2022).

Отже, у соціальних мережах реалізація вербального конфлікту здійснюється за допомогою лексичних одиниць, серед яких особливе місце належить зоосемізмам, етнонімам та гендерно маркованій лексиці.

Список використаних джерел:

1. Білоконенко Л. А. *Українськомовний міжособистісний конфлікт*. Київ : Інтерсервіс, 2015. 335 с.
2. Войцехівська Н. К. *Конфліктний дискурс: структурно-семантичний і комунікативно-прагматичний аспекти*. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2018. 404 с.
3. Словник української мови. В 11 томах. Київ : Наукова думка, 1970–1980.

Ключові слова: мережевий дискурс, вербальний конфлікт, зоосемізм, етнонім, гендерно маркована лексика.

Key words: network discourse, verbal conflict, zoosemism, ethnonym, gender-marked vocabulary.

ЗАСЦЬ ГАННА ВІКТОРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри прикладної лінгвістики, кандидат філологічних наук*

ЗАСЦЬ ОЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ

*Одеський державний університет внутрішніх справ,
викладач кафедри оперативної розшукової діяльності,
кандидат юридичних наук, доцент*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ Й АНАЛІТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

У повсякденному житті та професійній діяльності люди систематично роблять неправильні висновки, ґрунтуючись на помилковому аналізі фактів. Помилки можуть бути як незначними (купівля протер-

мінованих харчових продуктів для споживання), так і катастрофічними (визнання дій агресора правильними кроками у геополітичному просторі). Іноді помилку можна виправдати браком інформації чи освіти, але здебільшого це пояснюється специфікою роботи нашого розуму, який часто збиває нас з думки, підштовхуючи до хибних висновків або неправильного розуміння подій, через що й аналіз цих подій виявляється помилковим. Трапляється, що помилка обходиться нам надзвичайно дорого, навіть вартує життя.

У процесі оволодіння прийомami й інструментами подолання пасток і перешкод, що розставляє наш розум, ми отримуємо шанс на перемогу. Ця перемога може здаватися найважливішим фактором для ухвалення ґрунтового рішення, від якого залежить наше особисте щастя, професійний успіх, навіть життя.

Поняття «аналіз» означає розподіл на окремі елементи, внаслідок чого комплексні багатофакторні завдання розпадаються на прості складові. У науковій літературі детально описано вищезазначену дефініцію. У 1901 році англійський філософ Бертран Рассел у своїй класичній праці «Принципи математики» стверджував, що у сфері інтерпретації мови філософських теорій рішення – це аналітичний метод, який передбачає дроблення тексту до поки теорія не виявиться або як набір осмислених тверджень, або як повна нісенітниця. Рассел вважав, що при такому підході більшість філософських «проблем» взагалі перестають існувати. Його визначення змінили традиційні англійські підходи до філософії: «аналітичний підхід» став єдиним ґрунтовним методом [1, с. 10].

Аналіз передбачає розмежування елементів проблеми певним способом. Взірцем такого аналізу є правило запису чисел, яке всі школярі вивчають у початковій школі. І дотепер багато хто з нас у разі потреби поділити подумки одне число на інше уявляють собі саме цю форму запису. Інший знайомий нам спосіб аналізу – податкова декларація, за допомогою якої вдається перетворити складну процедуру розрахунку податків у набір хоч і складних, але зрозумілих кроків. Загалом, ми досить часто використовуємо подібні інструменти, прийоми та способи (методи) у повсякденному житті.

Стандартні підходи до критичного мислення та аналізу проблем підходять для вирішення більшості життєвих ситуацій. Але інколи, коли проблема виявляється серйозною та складною, ці звичні підходи навряд чи дадуть позитивний результат. Усі прагнуть ухвалювати зважені, ефективні рішення у професійній діяльності чи повсякденному житті, але це виявляється нелегко, коли ми стикаємося з комплексними та багатофакторними проблемами. В умовах стрімкого ритму життя у нас часто немає ні часу, ні терпіння на спокійний пошук оптимального рішення. Необхідність швидкого розв'язання проблеми змушує нас ухвалювати будь-яке рішення, що дає хоча б тимчасове полегшення, заспокоєння. Перебуваючи під таким тиском, складно вирішити, а вже тим більше до кінця зрозуміти проблему. Тому ми внутрішньо погоджуємося на часткове вирішення, яке можемо хоч якось обґрунтувати,

і вважаємо, що це найкраще, що ми здатні зробити в обставинах, що склалися [2].

Необхідно погодитися з тим фактом, що наш розум просто не здатний обробити всю інформацію та впоратися з усіма інформаційними надходженнями, що становлять проблему. Тому ми починаємо спрощувати, переходити з одного завдання на інше, затримуючи увагу лише тимчасово і тільки на тих елементах, які в змозі самостійно зрозуміти, описати, оцінити цінність і вірогідність. Після цього ми, цілком задоволені, відмовляємося від усіх інших елементів розв'язання проблеми.

Щоб успішно розв'язати проблеми, що стосуються як індивідів, так і цілих держав, потрібно навчитися помічати та припиняти неконструктивну поведінку розуму й обов'язково аналізувати все різноманіття альтернативних рішень. Важливо подолати природне прагнення розуму уникнути аналізу варіантів. Нездатність провести повноцінну оцінку та порівняння альтернатив – найпоширеніша причина, через яку аналіз виявляється неправильним або неповним.

Необхідно уникати поспішних висновків і мислити ширше, а це одне з найскладніших для людини завдань. Тому будь-які прийоми, що допомагають зберегти сприйнятливість, є надзвичайно доречними. Немає нічого дивного в тому, що всі описані прийоми та способи (методи) будуть давати саме такий ефект: змушувати розглядати всі варіанти і не поспішати з висновками. Необхідно наголосити, що тактичний аналіз є швидким і надійним шляхом стосовно вміння знаходити й оцінювати всі доречні для розгляду альтернативи.

Бертран Рассел стверджував, що організоване відділення елементів проблеми один від одного дозволяє оцінити, чи мають ці елементи сенс. Але що ще дає нам аналіз? Аналіз дає нам все, без чого не обійтися в ході ефективної роботи з проблемою і власне прийняттям рішення [3].

По-перше, аналіз допомагає зрозуміти сутність комплексних проблем. Більшість проблем і завдань, навіть ті, які здаються нам відносно простими, насправді занадто складні і включають занадто багато компонентів, щоб аналізувати їх взагалі без допомоги якого б то не було аналізу.

По-друге, аналіз дозволяє порівнювати елементи між собою. Так ми з'ясовуємо, які чинники і взаємозв'язки критично важливі і для аналізу, і для тих, хто буде використовувати його результати.

По-третє, завдяки аналізу ми можемо фокусуватися. Взагалі розум і так схильний фокусуватися на чомусь. Він так влаштований і буде робити це в будь-якому випадку. Тому краще нам бути з ним у змові, ніж проти нього, і таким чином контролювати його діяльність. В іншому випадку він сам вирішить, на чому і коли фокусуватися, і з великою ймовірністю направить нас по хибному шляху.

По-четверте, аналіз допомагає зосередитися на кожному з елементів по черзі, як порівняти з хаотичним інстинктивним підходом, який передбачає роботу відразу з усіма елементами, безумовно, більш системний, ретельний, продуктивний метод.

По-п'яте, здійснюючи аналіз у рамках раціональної системної моделі, ми за допомогою аналітичних прийомів беремо під контроль підсвідому частину розуму, долаємо особливості мислення, що призводять до помилок в аналізі.

Важливо візуалізувати та розглядати всі елементи одночасно. Коли мозок бачить слова, цифри або опис проблеми, він глибше занурюється в аналіз, відбувається справжнє осяяння. Дійсно, якщо всі елементи проблеми перебувають у полі зору, ми виявляємо взаємозв'язки, яких точно не помітили б, якби просто думали про проблему. Отже, необхідно підключати візуальні здібності мозку.

Аналіз дозволяє підключати інтуїцію (здатність відчувати і розуміти) з метою пошуку альтернативних рішень, під контролем свідомості. Через цю причину з'ясовується важливість методу візуалізації: свідомості простіше фокусуватися і контролювати хід аналізу. Важливо змусити інтуїцію вийти з тіні, де ми могли б розібратися з тим, що вона нам пропонує, й одночасно вберегти себе від різноманітних логічних помилок.

Застосування методів критичного мислення та аналізу допомагає людині розібратися в ситуації, яка відбувається та проаналізувати її. При цьому ефективність процесу вироблення рішення й аналізу проблеми залежить навіть не від того, як ми здійснюємо аналіз, а від якості розумового процесу. Саме розуму допомагає критичне та аналітичне мислення, яке не замінює розумовий процес, а стимулює його, робить більш глибоким. При правильному та творчому застосуванні аналітичних прийомів можна ґрунтовно посилити нашу здатність аналізувати, розуміти, розв'язувати проблеми, ухвалювати обґрунтовані рішення і бути впевненими в тому, що вони правильні.

Список використаних джерел:

1. Балтовський О. А., Ісмаїлов К. Ю., Сіфоров О. І., Форос Г. В., Заєць О. М. Теорія систем і системний аналіз: навчальний посібник. Одеса : РВВ ОДУВС, 2021. 156 с.
2. Заєць О. М. Інститут аналітичного супроводження досудового розслідування кримінального провадження в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 4. С. 17–25.
3. Ісмаїлов К. Ю. Особливості кримінальної розвідки з відкритих джерел як інструмент збирання оперативної інформації. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2016. № 2. С. 110–113.
4. Бабенко А. М., Заєць О. М., Некрасов В. А., Ісмаїлов К. Ю., Пефтієв Д. О. та ін. Основи кримінального аналізу : підручник. За заг. ред. Користіна О.Є. Одеса, 2020. 296 с.
5. Користін О. Є., Свиридчук Н. П., Цільмак О. М., Заєць О. М., Ісмаїлов К. Ю., Некрасов В. А. Тактичний кримінальний аналіз: теорія та практика; навчальний посібник. МВС України, ДНДІ, ОДУВС. Одеса : РВВ ОДУВС, 2020. 216 с.

Ключові слова: аналіз, аналітична діяльність, візуалізація, розум, критичне мислення.

Key words: analysis, analytical activity, visualization, mind, critical thinking.

НАЗАРЕНКО ОКСАНА МИКОЛАЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри прикладної лінгвістики,
кандидат філологічних наук, доцент*

ЗАНЬКО ОЛЕНА ВАЛЕНТИНІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри прикладної лінгвістики*

СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗАГОЛОВКІВ СУЧАСНИХ ТЕКСТІВ ЗМІ

Існування сучасної людини в інформаційному просторі потребує ґрунтовного аналізу складників останнього, серед яких особливе місце належить засобам масової інформації. Сприйняття дійсності опосередковано, за допомогою телебачення, радіо, преси та рекламних повідомлень сприяє формуванню викривленого образу реальності – пересічна людина перебуває у віртуальному інформаційному світі, ототожнюючи його з об'єктивною дійсністю. Такий потужний вплив засобів масової інформації на реципієнтів спричинений актуалізацією діалогічних відношень між учасниками комунікативного процесу: вони безпосередньо беруть участь у масовоінформаційній взаємодії, створюють і сприймають вербальну та невербальну інформацію, формують інформаційний простір. Взаємодія є не одновекторною, а скерованою як від мовця до реципієнта, так і навпаки, – саме це визначає активну роль кожного з комунікантів і принципову орієнтацію масовоінформаційної комунікації на кінцевого споживача.

Найважливішою ланкою в цій взаємодії є текст, адресований масовому адресату та призначений для інформування й впливу. Текстовий компонент залишається найважливішим у комунікативній взаємодії в масовоінформаційному просторі з огляду на те, що він виконує дві основні функції – комунікативну й інформативну. Домінантна роль тексту визначає специфіку друкованих видань, а саме газетних, у яких іконічні знаки підпорядковані вербальним. Вербоцентричність газетних видань зумовлює актуальність їхнього лінгвістичного дослідження, зважаючи на пріоритетне використання тексту як основного носія інформації і компонента комунікації.

Заголовок, виступаючи «актуалізатором практично всіх текстових категорій» [4, с. 95], є макрознаком тексту, у якому репрезентовано всі види текстової інформації – змістово-фактуальну, змістово-концептуальну та змістово-підтекстову [1, с. 28]. Заголовок виконує різноманітні функції в тексті, серед яких домінантною є номінативна, тому що заголовок виступає ініціальним елементом тексту, проте він є своєрідним ключем для розуміння змісту тексту, «допомагає прогнозувати зміст тексту» [3, с. 59]. В аспекті інтертекстуальності заголовок

«у зовнішніх проявах виступає як метатекст стосовно тексту, у внутрішніх – як субтекст єдиного цілісного тексту» [7, с. 138]. Особливої семантичної ваги набуває саме заголовок, що містить інтертекстуальні елементи прецедентного характеру. Саме такий вид інтертекстуальності здебільшого представлений у публіцистичному дискурсі [5, с. 332], де заголовки містять різноманітні прецедентні феномени і тексти [6, с. 150].

Дослідження газетного тексту у світлі комунікативно-прагматичного лінгвістичного напрямку уможливорює актуалізацію діалогічних відношень як інтерактивної взаємодії автора й читача. Проаналізувавши газетний текст, зокрема газетні заголовки, з огляду на його комунікативну природу, а саме реалізацію текстової категорії діалогічності, ми дійшли таких висновків.

Категорія діалогічності в газетному тексті яскраво виражається через граматичну категорію модальності, зокрема реалізацію в заголовках питальної модальності. І. Завальнюк підкреслює, що газетні заголовки діалогічного типу «виразно рекламні, експресивні, уносять розмовний струмінь до публіцистичного викладу» [2, с. 17]. Саме питальне речення в діалогічній єдності виконує активну роль, стимулюючи адресата до відповіді.

Утверджуючи лінгвістичний статус питальних речень, С. Шабат-Савка пропонує семантико-синтаксичну концепцію модальності, що «ґрунтується на ідеї двобічного змісту речення» та зазначає, що модальність «виявляється і в здатності граматиалізованого поняття реальності/ірреальності формувати комунікативний процес та реалізувати подібним чином інтенцію мовця» [8, с. 47]. Таке витлумачення модальності дає змогу розглядати комунікативні типи речення, зокрема газетного заголовку, як висловлення, що виражають основні модально-інтенційні значення: повідомлення, питання, наказ, прохання, бажання.

Створення заголовкових комплексів у газетному тексті ґрунтується на прагматичному чиннику: основна функція заголовка – привернення уваги та вплив на реципієнтів. З огляду на це цілком логічним є застосування питальних речень і діалогічних єдностей у заголовках. Проте наявність питального речення в заголовковому комплексі не завжди свідчить про діалогічність як реалізацію комунікативної тактики «питання – відповідь». З формального боку наявність єдності питання і відповіді маніфестує діалогічну одиницю – комплекс двох речень, що перебувають у тісному семантичному зв'язку, тому будемо називати такі текстові утворення цілісними діалогічними єдностями.

Заголовкові комплекси, створені за питально-відповідною моделлю, поділяються на 1) діалогічні єдності, 2) квазидіалогічні конструкції, 3) двочленні заголовки з відкритим питанням.

Діалогічні єдності становлять поєднання питального речення з відповідним або спонукальним і створюють ефект безпосереднього спілкування, питання активізує адресата, змушує його замислитися,

а подана відповідь наштовхує на головну думку наступного тексту або викликає несподівані асоціації.

Квазідіалогічні заголовкові комплекси містять питальне речення, яке скероване на пошук нової інформації і зменшення невизначеності об'єктивної реальності. Відсутність тісного семантичного зв'язку компенсується в таких заголовкових комплексах комунікативним зв'язком, підпорядкованим прагматичній настанові мовця. Питальне речення в таких заголовках здебільшого має узагальнений характер, тоді як розповідне речення передає основну ідею наступного тексту й виконує номінативну функцію.

Заголовки з «відкритими» питаннями апелюють до основного тексту, вони потребують коментарів, пояснення, уточнення, а завдяки їхній семантичній «відкритості» змушують адресатів шукати відповіді в тексті газетного повідомлення, активізують до читання основного тексту й інтелектуального пошуку. Окремі питальні речення можуть виконувати номінативну функцію, слугуючи заголовком газетного матеріалу і виступаючи без відповіді або інших компонентів. Такі заголовки являють собою поодинокі питання, іноді риторичного характеру, але можливі й заголовки з власне питальними реченнями, відповіді на які наявні в основному тексті газетного матеріалу.

Отже, заголовкові комплекси в газетному тексті можуть бути створені за діалогічним принципом, що формально виражається у поєднанні питального і розповідного речень як питання та відповіді. У цілісних діалогічних єдностях така відповідь лише знімає певний ступінь неозначеності, проте вона є прямою відповіддю на поставлене питання. Крім того, питально-відповідні єдності можуть виражати семантичні відношення іншого типу – питання-спонукання та питання – наслідок. У квазідіалогічних заголовках реалізовано семантичні відношення пояснювального, уточнювального типу, а питальні речення в них здебільшого є риторичними.

Список використаних джерел:

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М. : КомКнига, 2006. 144 с.
2. Завальнюк І. Я. Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: структура та прагматистичні функції. Київ, 2010. 40 с.
3. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту. 2-ге вид. Київ : Знання, 2008. 423 с.
4. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту. Вінниця : Нова книга, 2004. 272 с.
5. Назаренко О. М. Типологія прецедентних газетних заголовків за походженням. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. Випуск 28. Кам'янець-Подільський, 2011. С. 331–333.
6. Назаренко О. М., Лазаренко С. В. Фольклорне походження прецедентних газетних заголовкових комплексів. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Вип. 49. Одеса, 2021. С. 149–152.

7. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов. Москва : Агар, 2000. 280 с.
8. Шабат-Савка С. Т. Категорія комунікативної модальності в українській мові. Чернівці : Букрек, 2014. 412 с.

Ключові слова: заголовок, газетний текст, категорія діалогічності.

Key words: title, newspaper text, category dialogue.

ДИХТА НАТАЛЯ МИКОЛАЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри іноземних мов, кандидат юридичних наук*

СУЧАСНИЙ СТАН ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ ТА ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ

В умовах військової агресії положення нашої держави дуже ускладнилося майже в усіх аспектах. Воєнні дії, численні жертви як серед військових, так і серед цивільного населення України, підвищена небезпека та смертельна загроза визначає діяльність уряду нашої держави насамперед направлену на військове протистояння агресору, залучення інших країн до співпраці та міжнародних перемовин. Особливу увагу необхідно звернути на плідну міжнародну співпрацю країни, роботу ЗМІ та використання політико-юридичної термінології. Звичайно використання нових технічних можливостей, телебачення, Інтернету, он-лайн конференцій, відеозвернень долає територіальні перешкоди, сприяє обміну інформацією великих об'ємів, допомагає пошуку необхідних рішень та допомоги під час он-лайн перемовин, надає інформацію з численних джерел відповідної тематики, а також забезпечує спілкування на відстані у період воєнних дій, в тому числі ефективно функціонує дипломатична співпраця та перемовини на міжнародному рівні.

Так в умовах сьогодення дуже актуальним є використання політико-юридичної термінології на різних мовах, насамперед на українській та англійській мовах, з метою подолання воєнного конфлікту, оскільки фіксуються воєнні злочини окупанта, готуються проти держави-агресорки обвинувачення і відповідні судові справи, перекладаються на англійську мову та направляються звернення до Європейського Суду з прав людини, направляються оформлені належним чином та перекладені англійською справи до міжнародних судів, звертається увага міжнародних ЗМІ, дипломатів та урядів інших країн стосовно військової агресії на території України. Мова правників займає найважливіші позиції суспільного життя і є складовою сучасної цивілізації, яка обслуговує не лише вузькоспеціалізовану аудиторію юристів, а є прийнятною для державних чиновників, політиків, дипломатів та представників ЗМІ,

а також здатна активізувати міжнародну співпрацю щодо гуманітарної, фінансової та військово-технічної допомоги, чим і викликає найбільшу зацікавленість населення.

Саме юридичний термін – це слово або словосполучення, що виражає поняття з правової сфери суспільного життя і має визначення в юридичній літературі (нормативно-правових актах, юридичних словниках, довідниках, енциклопедіях, наукових працях тощо) [2, с. 482]. Проте процес термінотворення та терміновикористання має надзвичайно глибокий зміст, що продиктовано аналізом суспільних потреб сьогодення. Завдяки феномену римського права, ці терміни сформовані, реалізовані й актуальні, але обмежені у використанні за лексичним значенням, що пов'язано з конкретикою використання і кожен термін є вузькоспеціалізованою номінантою, але всі разом складають групу міжнародного фонду термінів.

Актуальною також є проблема розуміння юридичного терміну при перекладі, що не допускає порушення структури оригінального терміну, хоча походження юридичних термінів має спільне коріння, про що свідчить аналіз англо-українських словників юридичних термінів та першоджерела римського права (наприклад, *contract* – контракт – *contractus*, *process* – процес – *processus* підтверджують однакове розуміння термінів на латинській, українській та англійській мовах), проте під час перекладу юридичних термінів перекладачеві потрібно враховувати лінгвокультурологічні особливості перекладу та специфіку образів культур, між якими є комунікація. Це пов'язано з тим, що Україна, Велика Британія та Сполучені Штати Америки належать до різних правових систем. Україна належить до романо-германської або континентальної юридичної системи, а Великобританія і США до англосаксонської. Отже, враховуючи лінгвокультурологічні особливості перекладу, юридичні документи – контракти, договори, угоди, домовленості – значно різняться за своєю структурою і відрізняються вживаною лексикою, існуючими поняттями, тощо [3, с. 49].

Аналізуючи практичний матеріал, слід пам'ятати, що юридична термінологія Англії була повністю сприйнята її колонією, проте власні юридичні терміни США отримали політико-юридичне забарвлення. Виникнення суто американських термінів права визначається швидше екстралінгвістичними факторами, наприклад, наявністю писаної конституції США, різницею в державному ладі Великобританії та Сполучених Штатів, а також певними історичними чинниками у розвитку термінології права США.

Також продовжується процес формування нових термінів, в тому числі політико-юридичних, також відбувається корегування значення існуючих термінів, при цьому може бути як звуження значення, так і розширення значення, бо сучасні юридичні явища отримують більш точне розуміння, інтерпретацію й сучасну назву в умовах сьогодення, чому сприяє міжнародна співпраця та запозичення зарубіжного досвіду.

Особливу роль в процесі термінотворення відіграє така наука як термінографія, що вивчає теорію та практику створення спеціальних

термінологічних словників, яка поєднує терміноведення та лексикографію як симбіоз тлумачення термінів та мистецтво створення словників різних типів. Насамперед зацікавленість проявляється у наявності словників термінології вузькоспеціалізованого напрямлення. Яскравим прикладом англо-українського спеціалізованого словника, а саме юридичного напрямлення є English-Ukrainian International Case Law Dictionary, що є комплексним лексикографічним дослідженням науковців-правників та науковців-лінгвістів на базі оригінальних та актуальних юридичних документів Венеціанської Комісії, рішень Європейського Суду з Прав Людини [1, с. 4].

Крім того, необхідно враховувати новітні технології, а саме сучасні електронні двомовні словники юридичних термінів, які об'єднують в собі такі функції як перекладацьку, так й інтерпретаційну; передбачає оновлення та поповнення словникового запасу в залежності від потреб користувачів, значно скорочує затрати часу перекладача юридичних документів під час підготовчої стадії, чим покращується якість перекладу.

Складне становище України, нестабільність, агресія окупантів спонукають Україну переглядати національне та міжнародне законодавство, аналізувати лексичне значення кожного юридичного терміну з підбором більш правильного перекладу на англійську, враховуючи сприйняття британською та американською спільнотою під час ініціювання та оформлення міжнародних договорів співпраці, угод, домовленостей, які всі направлені на те, щоб вимагати виконання зобов'язань партнерами та змушувати застосовувати санкції стосовно агресора іншими цивілізованими країнами, звертаючись до надбань римського права та використовуючи юридичну термінологію для досягнення найголовнішої мети – припинення війни, бо кожна дія починається зі слова, оформленого належним чином.

Список використаних джерел:

1. Англо-український словник юридичних термінів / за заг. ред. проф. С. В. Ківалова, доц. Ю. В. Юлінецької; МОН України, НУ ОЮА. Одеса : Юридична література, 2018. 548 с.
2. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. К. : Вид-во Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. Т.6: Т-Я. 2004. 768 с
3. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. Х. : Консул, 2005. 656 с.

Ключові слова: Електронний словник, словник, юридичні терміни, юридична термінологія, термінографія, переклад.

Key words: Electronic dictionary, dictionary, legal terms, legal terminology, terminology, translation.

DROBCHAK ALLA

*National University "Odesa Law Academy",
Senior Lecturer of the Department of Socio-Political and Economic Disciplines
of Kryvyi Rih Faculty*

DISSEMINATION OF THE USE OF MILITARISTIC TERMINOLOGY IN THE MEDIA DURING HOSTILITIES

What is the difference between soldiers and soldiers – these and other questions of terminology often raise questions in the use of the media and everyday life.

Veteran – a participant in the anti-terrorist operation, a participant in hostilities, a volunteer, an internationalist soldier who took part in the fighting and served a certain term. Returned participant in the war (international definition).

A serviceman is a citizen of Ukraine or another country who serves in the Armed Forces and other troops in accordance with the Law of Ukraine.

Soldier – a military rank, the term was replaced by the corresponding «private». A warrior (fighter) is a person who serves in an armed formation and is in a combat zone.

Combatant – according to the UN definition, these are all direct participants in hostilities (guerrillas, volunteers, DRG, etc.).

Volunteer – a person who has expressed a desire and willingness to defend the country as part of official or voluntary armed groups (not by conscription).

The hero is an extremely brave man who selflessly performs feats, protecting relatives, the state, comrades, the unit, and so on. Military psychologist Andriy Kozinchuk: "An extremely brave man who selflessly performs feats often dies. We do not use the word "hero" among our like-minded people in relation to the living. People I want to call heroes are constantly offended, and those I wouldn't call heroes beat themselves in the chest, saying, "I'm a hero!" I will explain my logic. Imagine that a person commits a heroic act. He protects the commander with his body. Saves, gets injured. And all the guys say: "Well, you dude, in general, beautiful! Well done, you are a hero. He comes home and betrays his wife with two or three women, beats his child, drinks. Is he a hero or not? He is a hero from the point of view of his fellows. And in terms of the CCU? From the wife's point of view? Children? Everyone is capable of a heroic deed. But not everyone is ready to adhere to the status of a hero every day. You should not hang labels. I would not abuse this word" [1].

A heroic deed takes place in the life of any person. Demobilization is the process of releasing mobilized servicemen into reserve. Held by presidential decree. Dembel, dembel – informal name of a mobilized serviceman released from reserve (should not be used in the media).

Psychological trauma is damage caused to a person's mental health as a result of intense influence of external factors, acute emotional stress of other people on his psyche.

Shock – a general disorder of body functions due to mental stress or physical injury. A person who is in a state of shock does not understand that he is in a state of shock.

ARS (acute reaction to stress) – ultra-fast disorders of various nature and severity, which are observed in people who have not had obvious mental disorders in the past. They occur as a reaction to a purely somatic or mental situation (for example, hostilities) and usually disappear after a few hours or days. Military psychologist Andriy Kozinchuk: “Roughly speaking, if a person who did not have combat experience is sent to direct combat, his normal reaction will be an acute reaction to stress – panic, physiological reactions, such as defecation or involuntary urination. The body loses weight so that a person escapes. There is also a mental reaction to stress – when a person is hiding, for example. This is not because he is a coward. His psyche gives such a command. The more severe the response to stress, the greater the consequences. But if there is no acute reaction to stress, it is a direct candidate for post-trauma. And here it is a question not only of military operations, but also of road accidents, fights, witnesses of murders” [1].

PTSD (post-traumatic stress disorder) is a severe mental condition that results from a severe traumatic situation. It is treated with medication and psychotherapy. Military psychologist Andriy Kozinchuk: “Post-traumatic stress disorder. Afghan Syndrome, Donbas Syndrome... In Ukraine, according to the law, PTSD is exclusively a mental trauma and is treated exclusively by psychiatrists. In Europe, as well as in Israel and the United States, this is done not only by psychiatrists, but also by psychotherapists and social workers. PTSD is a very complex condition, and it does not arise immediately after the war. PTSD cannot be earned in war, PTSD can only be earned in peace, upon return. And PTSD doesn't necessarily happen because of war. It can be obtained as a result of the loss of a loved one in front of your eyes, for example, or a very complex injury. In war, it is easiest to earn because of the long intensity. Psychosocial adaptation is an international term to define a set of the above processes” [1].

Help – when the stronger provides services to the weaker.

Support – providing support, creating conditions for success while maintaining dignity.

Journalists can publish photos and videos of military facilities 12 hours after the end of hostilities. This is stated in a joint statement of the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, the Ministry of Defense of Ukraine and the Media Movement.

“Representatives of the authorities and the journalistic community ‘Media Rukh’ agreed that in order to comply with all the necessary security conditions, journalists can gather information on the ground immediately after the shelling. At the same time, it is allowed to publish photos and videos taken by the media and journalists about the events at the site of hostilities

after 12 hours for military facilities, after 3 hours – for civilian facilities”, the statement said [2].

At the same time, journalists are reminded of the need to strike a balance between the press's access to events and the security of the state. In particular, to strictly follow the order of the Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine General Valery Zaluzhny dated March 3, 2022, № 73, which establishes the procedure for admission of media representatives to military facilities in the area of hostilities during martial law [3].

The document defines the algorithm of actions of commanders of types (forces), commanders of military units and subdivisions of the Armed Forces of Ukraine when working with representatives of civilian mass media. The procedure of accreditation of journalists of national and foreign media, rules of work of the representative of mass media in the area of conducting hostilities are also defined.

Only accredited media representatives may be admitted to military installations in the area of hostilities with the permission of the unit commander.

This order also approved the Rules of Work of a media representative in the area of hostilities, which are personally reviewed by media representatives during the issuance of a press card.

In case of violation of these Rules, the accreditation of the relevant media representatives will be revoked.

References:

1. ДМ «Media Sapiens»: Офіційний сайт. URL: <https://ms.detector.media/profstandarti/post/16780/2016-06-13-yak-pysaty-pro-viyskovykh-terminologiya-dlya-zmi>
2. Детектор Медіа: Офіційний сайт. URL: <https://detector.media/community/article/198739/2022-04-27-zmi-mozhut-publikuvaty-foto-ta-video-viyskovykh-objektiv-cherez-12-godyn-pislya-boyovykh-diy-zayava-mkip-minoborony-ta-mediarukhu>
3. Про організацію взаємодії між Збройними Силами України, іншими складовими сил оборони та представниками засобів масової інформації на час дії правового режиму воєнного стану: наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 3 березня 2022 року № 73. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/MUS36785.html

Ключові слова: воєнна термінологія, бойові дії, воєнний стан, ПТСР, герой, комбатант, ЗМІ.

Key words: militaristic terminology, hostilities, martial law, PTSD, hero, combatant, media.

СЕКЦІЯ 16

ВИКЛИКИ СУЧАСНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

*Керівник секції: завідувач кафедри журналістики,
доктор філологічних наук, професор В. В. Колкутіна*

Секретар секції: асистент кафедри журналістики О. В. Кірінко

КОЛКУТІНА ВІКТОРІЯ ВІКТОРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
завідувач кафедри журналістики, доктор філологічних наук, професор*

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ В УКРАЇНСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У наш час щоденно в інформаційному полі різних ЗМІ функціонують повідомлення щодо прямих військових дій, коли від повсякденної стрічки новин навіть невибагливому українцю моторошно, хочеться нагадати, що історія публіцистики знає мислителів, котрі своєю творчістю відкрито застерігали від окупаційного тиску, духовного гетто, полону «червоного дракона». Виявляється, що, зваживши на суспільно-політичні перепити сьогодення, їх спадщина – далекоглядна перестрога, а не такий вже давньоминулий архаїзм.

Основні концептуальні положення нашої теми можна оприлюднити у тезовий спосіб так:

1. Літературна есеїстика Д. Донцова абсорбувала в собі філософію національної ідеї, котра є результатом рефлексії відповідної свідомості і розв'язує життєві питання щодо буття, самовизначення і самореалізації нації. Літературну творчість ідеолог українського націоналізму розцінював як могутній засіб боротьби проти національного гноблення за умов усвідомленої бездержавності, дезінтеграції української нації.

2. Багато форм художнього мислення в літературі та есеїстиці ХХ століття розроблені крізь призму націософських ідей. Яскраво цей процес виявляється у літературно-критичній творчості Д. Донцова ще раннього періоду. Дух неспокою, напруженого пошуку, експерименту значною мірою визначає психологію творчої думки письменника, яку досліджує критик крізь призму романтичного світобачення і світорозуміння (статті «Леся Українка», «Гетьман Мазепа в європейській літературі»). Наприклад, найкращими рисами творчості Лесі Українки він вважає «дух непримиренного індивідуалізму», духовно-романтичний

аристократизм, символізм, протест проти загальної апатії в суспільстві, європеїзм її творчого кредо.

3. Імпульсом і водночас стимулом для Д. Донцова була переоцінка традицій української культури, утвердження почуття національної самосвідомості, наповнення арсеналу нації культурними здобутками світової цивілізації. Виходячи з цього, він звертається до духовних надбань культури тих країн, які знаходились в аналогічному становищі і змогли знайти вихід з цієї кризи. Літературна есеїстика митця просякнута ідеями та гаслами епохи Рисорджименто як рушій політичного, і водночас духовного об'єднання Італії. У проекції до історико-політичних та культурологічних подій та зрушень України Д. Донцову імпонувала мета нового Відродження в Італії – визволення італійських територій, об'єднання роздробленої держави, заохочення науки, літератури, мистецтва всіма можливими засобами сприяти духовному і політичному з'єднанню країни, про яке мріяв ще Данте, до світогляду і творчості якого неодноразово звертатиметься Д. Донцов (студії «Пам'яті великого вигнанця», «Про молодих», «Поетка українського Рисорджименто»).

4. Ідеологічний дискурс об'єктивує в комунікативному плані варіації конотативного поля смислів. Вважаємо, що основоположні рисорджиментальні поняття, дух тогочасного нового руху – здатність протистояти загалу, тяжіння до волі, бажання влади, фанатизм заради високих ідей, самопожертва, боротьба, стали романтичними засадами ідеологічного дискурсу мислителя.

5. Завдяки засадам нацософізму Д. Донцов прагнув проникнути в суть героїки життя і довести, що тільки в єдності поривів до свободи з'являються титани прометеївського типу. У цьому вбачаємо генезу виникнення комплексу вічних ідей в рецепції Д. Донцова – літературного критика. З набутої ним скарбниці художніх ідей романтизму критик формував свій творчий метод, розвивав і в окремих моментах поглиблював досить своєрідний матеріалом дійсності, що його оточувала, та не менш багатим особистим життєвим досвідом. Його літературна критика розглядала питання літератури в тісному зв'язку з політичними зрушеннями і національними питаннями дійсності. Ідеї, порушені в його літературознавчих статтях, належали до нового періоду в розвитку літератури, що почався осмисленням її національної специфіки. І хоча Д. Донцову як літературному критику не вдалося систематизувати й упорядкувати літературний процес, це був крок уперед у виробленні нових естетичних засад мистецтва й літератури, базованих на освоєнні та переосмисленні західноєвропейських філософських учень і теорій у світлі суспільно-політичних потреб країни.

Феномен Д. Донцова перебуває на межі різнопланових сфер суспільного буття й творчої діяльності – історії, літератури, публіцистики, політики передусім тому, що усі ці сфери об'єднує, у проекції до світогляду мислителя, українська ідея. Епоха, в яку він жив та творив, характеризувалася формуванням нового світогляду, серцевиною якого була національна ідея. Мислитель стояв біля витоків творення філософії

української ідеї, якій ще бракувало... «“цілком нового духу” ..Бо що є нація, коли не скупчення мільйонів воľь довкола спільного ідеалу? Ідеалу панування певної етнічної групи над територією, яку вона одержала в спадщині по батьках і яку хоче залишити своїм дітям...» [1].

Така українська ідея повинна народитися як результат рефлексії національної самосвідомості та розв'язати життєві питання щодо буття, самовизначення і самореалізації нації: «...змагання до найвищої форми самоозначення нації, щоби ціла нація могла в повнім об'ємі виступити як самостійний, ні від кого не залежний чинник» [2, с. 56]. Ще в епоху романтизму – наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. в Україні розпочалися спроби філософської рефлексії над національною ідеєю. Насамперед це помітне в публіцистиці та художній літературі, тобто в усіх видах словесної культури, в яких національна самосвідомість ставить собі смисложиттєві питання, що є питанням реального буття як окремої людини, так і національної чи етнічної спільноти.

Список використаних джерел:

1. Донцов Д. Ідеологія чинного націоналізму [Електронний ресурс]. – Режим доступу до вид.: <http://dontsov-nic.org.ua/files/img/dontsov>
2. Донцов Д. Літературна есеїстика: [монографія] / Д. Донцов. – Дрогобич : Відродження, 2010. – 688 с.

Ключові слова: національна ідея, публіцистика, есеїстика, література, відродження, Донцов.

Key words: national idea, journalism, essays, literature, revival, Dontsov.

СКАЛАЦЬКА ОЛЕНА ВІТАЛІЇВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
декан факультету журналістики, доцент кафедри журналістики,
доктор філософських наук, доцент*

ВІДЕОЗВЕРНЕННЯ ЯК ЕФЕКТИВНА КОМУНІКАЦІЯ

Постійні трансформації соціальних медіа сприяють оновленню комунікації з аудиторією та появі нових журналістських форматів та піар стратегій. Відеозвернення з розвитком соціальних медіа стало одним з ефективних каналів передачі інформації та впливу на аудиторію, що підтверджується ґрунтовними західними медіадослідженнями. В різних сферах діяльності суспільства для інформування, інтеграції групи, взаємодії з цільовою аудиторією використовуються відеоповідомлення поряд зі сторітелінгом, інфографікою, інтерактивом, замість офіційного роз'яснювального тексту.

Нові медіа мають низку переваг: доступність розміщеної інформації, взаємодія та зміна ролей комуніканта і комуніката; встановлення зворотного зв'язку за допомогою інтерактивності; використання гіперпосилань та хештегів для пошуку інформації. Інтерактивність надає можливість комунікувати з іншими індивідами, вести діалог, коментувати матеріали журналістів, звертатись до редакції. Традиційні медіа надавали можливість читачу отримувати інформацію та поширювати її за допомогою міжособистісної комунікації. Мультимедійні формати нових медіа розширюють спроможність подання та розповсюдження інформації. Одне інформаційне повідомлення може стати вірусним, перетворитись у челендж, або мережу повідомлень. Інтерактивність дозволяє створити мережу зі стихійного спілкування суб'єктів, які не мають спільних соціальних контактів.

Мова соціальних медіа інтегрує слова та словосполучення, смайлики, емодзі, що робить її неформальною, спрощеною, доступною для розуміння широкими верствами населення. Навіть гострі соціально-політичні питання та експертна думка висловлюється у наукових категоріях та поняттях, а й в інфографіці, роз'яснювальних відеоповідомленнях. Підготовка інформаційних повідомлень спрямована не тільки на актуалізацію сенсу у мультимедійному контенті, а й врахуванні алгоритмів соціальних мереж (кількість одиниць тексту, технічні вимоги до фото та відеоматеріалів, спеціальні позначки, можливості шерінгу, та зворотнього зв'язку з аудиторією та ін.). Важливість повідомлення може бути втрачена через помилкове технічне оформлення. Так, поява відеозв'язку з початку мала технічні недоліки, передача інформації могла бути спалюжена, надаватись з затримкою та низкою якістю відео, перериванням зв'язку. Високоякісні відео, відтворюють особистий зв'язок між комунікантом та комунікатом, персоніфікують інформацію з образом доповідача.

Соціальні медіа є «візуальним середовищем» [1, с. 240], у якому мова поступається будь-яким зображенням та мультимедійним технологіям. Якісний візуальний контент сприяє комунікації, на відміну від застосування виключно текстового повідомлення. Це положення враховують при підготовці журналістських матеріалів та піар стратегій. Нові уподобання аудиторії та інформаційного середовища актуалізують відеозвернення як ефективну форму комунікації, яка має низку варіацій у каналах розповсюдження.

Однією з форм відеозвернення є розмовні сторіс в Instagram. Акторські властивості доповідача, оточення, яке потрапляє у кадр, строюють візуальну історію тривалістю у декілька сторіс. Переформування довгочиту у серію відео відбувається з дотриманням основних вимог сторітелінгу. Реакцією аудиторії на перегляд сторіс є емоція, коментар, та наслідування моделі розмови, її інтерпретація, що сприяє виникненню вірусного контенту.

Відеозвернення здобуло поширення у політичній комунікації. Офіційні заяви політичних лідерів інколи відбуваються у неформальній комунікації, у відеозверненні. В журналістських матеріалах відеозвер-

нення використовується як джерело інформації, повний текст звернення зазвичай скорочується до однієї або декількох головних думок, цитування, фотографії, гіперпосилання. Приклади подібних журналістських матеріалів наявні в багатьох онлайн виданнях. Так, пошуковий запит «відеозвернення» на сайті видання «The Washington Post» демонструє близько 160 матеріалів, серед яких наступні заголовки: «Кірк Казинс записав відеозвернення для постраждалого в аварії футболіста середньої школи», «Три зірки WWE дивують 92-річного суперфана веселим відеозверненням», «Після попередньої помилки Трамп оплакує вбивство 6 мільйонів євреїв у відеозверненні до Всесвітнього єврейського конгресу» та ін.

На сайті українського інформаційного агентства «УНІАН» за пошуковим запитом «відеозвернення» демонструється низка публікацій з різних рубрик та тематики: «Здійсни мрію»: футболісти німецького ФК «Нюрнберг» Флоріан Хюбнер, Матс Мюллер, Крістіан Матенія записали відеозвернення до українських дітей, «Командир “Азову” записав відеозвернення до світових лідерів із закликом евакуювати людей з Маріуполя», «Я задонатив»: відомі люди Бундесліги записали відеозвернення на підтримку України», «Українські знаменитості записали відеозвернення до воїнів ЗСУ», «Футболісти збірної України записали відеозвернення із закликом протидіяти російській пропаганді» та ін.

У 2022 році в українському інформаційному просторі головною темою стала повномасштабна військова агресія проти України. Саме в цей період кількість відеозвернень політиків, відомих постатей та користувачів значно збільшується. Президент України Володимир Зеленський кожен день записує своє звернення до громадян, що підсумовує головні події дня. Такі самі підсумки є у зверненнях очільників обласної військової адміністрації. Ці інформаційні повідомлення поширюються у ЗМІ, телеграм-каналах, онлайн-виданнях з посиланням на офіційні джерела розповсюдження. Так виникають нові медійні обличчя, воєнні та політичні експерти, лідери думок. Популярними серед української аудиторії є щоденні звернення радника керівника Офісу Президента Олексія Арестовича та голови Миколаївської обласної державної адміністрації Віталія Кіма. Патріотична позиція лунає простою мовою, з гумористичними та заспокійливими інтонаціями та прикладами, впевненістю у перемозі над ворогом.

Фахівці з маркетингу та smm визначають відеозвернення трендом сучасної комунікації, який дозволяє збільшити кількість переглядів та активізувати аудиторію. Трансляція в прямому ефірі, стрім, імерсивні відео, нові мережі, спілкування в яких відбувається завдяки обміну візуальних повідомлень є комунікацією, технологією для просування бренду або інформаційного продукту. Журналісти використовують ці повідомлення як джерело інформації для написання новин, аналітичних матеріалів, проведення розслідування. Ефективність відеозвернення обумовлено уподобаннями аудиторії, схильної до візуального контенту, поширенням та перетворенням у вірусний контент.

Список використаних джерел:

1. Томас М. Посібник The Financial Times зі стратегії для соціальних медіа [пер. з англ. Я. Машико]. Харків : Вид-во «Ранок»: Фабула, 2020. 304 с.

Ключові слова: аудиторія, відеозвернення, візуальний контент, комунікація, соціальні медіа, соціальні мережі.

Key words: audience, video message, visual content, communication, social media, social networks.

БАРАБАНОВА НАТАЛІЯ РОСТИСЛАВІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри журналістики, кандидат педагогічних наук, доцент*

ОПТИМІЗАЦІЯ КОМПОНЕНТІВ СОЦІОКОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ СТАНДАРТАХ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ

В нових узагальнених програмах підготовки фахівців технічного, економічного, юридичного профілю активно декларуються положення про гуманітарну освіту у загальному колі дисциплін, необхідних для підвищення конкурентоспроможності фахівців будь-якого профілю на світовому ринку ідей і можливостей.

Розробники освітніх програм починають приділяти увагу формуванню у студентів різних форм суспільної свідомості – комунікативної, політичної, правової, наукової, етичної, естетичної.

На початку 2000-х років стали з'являтися дослідження, статті, проекти, пов'язані з вирішенням проблем моделювання профілю випускника з урахуванням гуманітарної складової освіти в вузах негуманітарного профілю. До речі, і в класичних університетах на багатьох природничо-наукових і навіть гуманітарних факультетах переглядався набір дисциплін, необхідних для більш ефективного розвитку соціокультурних, соціокомунікативні, інформаційних, мовленнєвих компетентностей студентів.

З метою забезпечення відповідності кваліфікаційних вимог фахівця перспективам розвитку науки, техніки, економіки, культури, особистісним і суспільним потребам відбувається заміщення прийнятої раніше кваліфікаційної моделі випускника вузу компетентнісною моделлю конкурентоспроможного фахівця.

У зв'язку з новими стандартами підготовки фахівців будь-якого напрямку виникає проблема формування соціокомунікативної компетентності випускників ВНЗ паралельно з їх загальнопрофесійною компетенцією.

Аналіз теоретичних досліджень та практичних спостережень і пропозицій фахівців у різних державних та комерційних організаціях

дозволяє нам більш конкретно зупинитися на тій частині загальної проблеми, яка пов'язана із оптимізацією знань, вмінь і навичок, якими повинен володіти випускник вищого навчального закладу, щоб почати свою кар'єру без необхідності переучуватися. Приділяючи увагу соціально-комунікативній компетентності майбутніх спеціалістів, ми враховували зміст освітніх програм технічних і гуманітарних учбових закладів та побажання роботодавців: представників компаній, організацій, установ.

Слід визнати, що сьогодні в Україні ще існує розрив між якістю, змістом освіти і вимогами роботодавців. Ця ситуація пояснюється тим, що традиційно список вимог до майбутніх спеціалістів складають методи системи освіти, які, як правило, дуже далекі від реального уявлення про вимоги роботодавців, від розуміння, з чим зіткнеться випускник вузу в дійсності. Як результат чіткого ланцюжка «ВНЗ – випускники – роботодавці» не існує, кожна ланка живе окремо, належної взаємодії та обміну інформацією не відбувається. ВНЗ, як і раніше, готують фахівців, яких роботодавцям доводиться доучувати і переучувати.

Дотримуючись соціального замовлення на підготовку вітчизняних фахівців європейського рівня, ми розробили декілька програм з гуманітарних дисциплін, що необхідні для компетентнісного підходу до профільної орієнтації бакалаврів та магістрів (основи соціальних комунікацій, основи зв'язків з громадськістю та ін.).

Зміни у державних стандартах освіти доводять, що основним критерієм якості соціалізації фахівця, високим ступенем реалізації здібностей і потенціалу особистості в будь-якій сфері є сьогодні конкурентоспроможність, в основі якої ми бачимо професійні компетенції фахівців, які враховують і соціально-комунікаційний аспект.

Говорячи про професійні знання і можливості фахівця, в першу чергу, мають на увазі його кваліфікаційні характеристики, пов'язані з конкретною спеціальністю. Однак, приводячи в дослідженнях переліки компетенцій і їх складових, автори обов'язково вказують на необхідність більш широкого компетентнісного поля для справжніх професіоналів, для тих, хто хоче просуватися по кар'єрних сходах, рости в творчому ключі, займати лідируючі позиції в організаціях.

Виникає питання: які ж компоненти цієї моделі інваріантні до кожного профілю діяльності? Ми вважаємо, ті, які, активно реалізуючись в соціально-ділових ситуаціях професійної діяльності різного профілю, мають однакову соціокомунікативну основу.

Знайомлячись з думкою практиків, які беруть на роботу випускників вузів, ми відзначили кілька важливих моментів.

1. Визначаючи обсяг компетентностей випускників, необхідно узагальнили, якими знаннями, вміннями і навичками повинен володіти випускник того чи іншого вищого навчального закладу, щоб почати свою кар'єру без необхідності переучуватися.

2. Створення компетентнісної моделі, впровадження якої дозволить вирішити проблему профільної орієнтації, повинно враховувати індивідуальні потенціали і запити суспільства. Така модель повинна

будуватися для кожного профілю підготовки окремо, але обов'язково містити соціокомунікативний аспект.

Список використаних джерел:

1. Барабанова Н. Р. Соціально-ділова компетентність сучасного фахівця: проблеми розвитку та моделювання // Вісник ХДАК: 36. наук. пр. Вип. 38 / ХДАК. – Х. : ХДАК, 2012. – С. 258–268
2. William Work. Communication education for the twenty-first century[Електронний ресурс]// «Taylor&Francis». – Published Online: 21 May 2009. – Режим доступу : <http://pro-spo.ru/biblioteki-zarubezhnyx-izdaniy>

Ключові слова: освітні стандарти, соціально-комунікативна компетентність, компетентнісна модель.

Key words: educational standards, social and communicative competence, competence model.

ГРУШЕВСЬКА ЮЛІЯ АНДРІЙВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри журналістики, кандидат філологічних наук, доцент*

РОЛЬ ПРАГМАТОНІМІВ У РЕКЛАМНОМУ ТЕКСТІ

Проблеми активної неологізації, поповнення і засвоєння іншомовних мовних одиниць, в т.ч. власних назв, прояву нових семантичних і оцінно-стилістичних відтінків у мовних одиниць, активізації вживання елементів сленгу, активізації мовного маніпулювання в рекламному тексті, тенденції до номіналізації, інтернаціоналізації мовних одиниць, а також демократизація літературних норм і деякі інші проблеми привертають увагу вітчизняних і зарубіжних дослідників мови останніх десятиліть.

Мова рекламних повідомлень є одним з функціональних різновидів літературної мови, єдиним у своєму роді за рівнем інтенсивності його використання з метою мовленнєвого впливу [див.: 2-6]. Мова реклами вважається найдинамічнішою в плані змін, вона нестабільна щодо словникового складу, легко «вбирає» в себе величезну кількість неонімів, а також досить ліберальна відносно до літературних норм, тому представляє значний інтерес для досліджень, оскільки, незважаючи на свій тимчасовий характер, структурні одиниці рекламних текстів впливають на лексичний склад мови в цілому.

Особлива роль в цьому аспекті відводиться власним назвам як репрезентантам великих за об'ємом блоків інформації. Творчість по підбору точних, містких слів у рекламному тексті схожа на поетичну, й відображається у такому напрямку, який можна назвати симбіозом маркетингу й ономастики, як неймінг.

Власні назви у складі рекламного тексту справді вимагають окремого розгляду як ядерні компоненти його структури, як деякі згустки лінгвокультурних знань людини про світ [1]. Онімія певної мови є відбитком з культури й ідеології суспільства. Тому особливе значення сучасна лінгвістика приділяє власним назвам, що використовуються як засіб впливу на людську свідомість і психіку, зокрема і в рекламних текстах.

Власну назву в складі рекламного тексту називають прагматонімом. Під прагматонімом об'єднані різні категорії власних назв, що мають денотати в прагматичній, матеріальній сфері діяльності людини, пов'язані з практикою, з предметною сферою. Таким чином, рекламний прагматонім буде загальним найменуванням для таких видів власних назв як фірмонім, словесний товарний знак, хремадонім.

Очевидно, що власну назву у рекламному тексті – прагматонім – можна назвати одним з ефективних способів психолінгвістичного тиску на реципієнта, оскільки вона містить великий блок інформації, що впливає, зокрема, при акті рекламної сутестії на підсвідомий рівень людської психіки. А оскільки власні назви є, насамперед, вербальними знаками, то вони представляють інтерес для лінгвістичних досліджень (у соціолінгвістичному, психолінгвістичному, функціональному та ін. аспектах). На власні назви покладається особливе смислове навантаження.

Використання широко відомої власної назви як рекламного прагматоніма передбачає апеляцію до логіки реципієнтів і є апіорі головним аргументом, що схиляє мовців до вибору на користь саме цього рекламного об'єкту. Рекламні тексти загальновідомих торговельних марок, включаючи подібні власні назви, можуть складатися лише з рекламних прагматонімів.

Ефективність вживання прагматоніма у складі рекламного тексту залежатиме від того, наскільки результативно вона виконує такі функції:

- 1) диференціальну – власна назва чітко відмежовує, відділяє один об'єкт від іншого;
- 2) рекламну – власна назва репрезентує заданий об'єкт, вказує на його винятковість на відміну від інших;
- 3) експресивну – власна назва має впливати на почуття і емоції реципієнтів, переконуючи їх в значущості рекламного об'єкту.

Значення прагматоніма у рекламному тексті включає сукупність «психічної» семантики, мовних конотацій і фонових знань. Це обумовлено основним призначенням прагматоніма у рекламному тексті – містити в собі концентрацію усієї рекламної концепції, бути її ключовим словом.

Список використаних джерел:

1. Грушевська Ю. А. Власні назви в російському рекламному тексті: лінгвістичний і функціональний аспекти : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.02. Д., 2005. 19 с.

2. Гузенко С. Прагмалінгвістика рекламного дискурсу : монографія. Миколаїв : Іліон, 2014. 179 с.
3. Іванова І. Історія української реклами: мовностилістичний аспект: монографія. Харків : Юрайт, 2016. 371 с.
4. Насакіна С. Структура та функціональне навантаження власних назв у рекламних текстах фармацевтичних препаратів : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Одеса, 2014. 18 с.
5. Тюфкій Є. Синтаксис української реклами: структурна та семантична типологія : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Д., 2012. 20 с.
6. Щербак О. Лінгвосеміотичні коди в дискурсі української комерційної телереклами: виміри впливу : монографія. Львів, 2021. 342 с.

Ключові слова: власна назва, рекламний текст, рекламний прагматонім, онімізація, мова реклами.

Key words: proper name, advertising text, advertising pragmatonyms, transference from common nouns to onyms, language of advertising.

ЖУТАЙ ВІТАЛІЙ ЙОСИПОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри журналістики, кандидат філологічних наук, доцент*

ВИСВІТЛЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2022 РОКУ У ЗМІ

Збройна агресія Росії проти України відчутно змінила медіаландшафт не тільки України, а й усього світу. Роль об'єктивного інформування громадян, протидії інформаційним війнам, підвищення медіаграмотності значно зросла. Якісна преса, преса думок, що формує думку виборців і політиків, стала життєво важливим чинником сучасного життя.

24 лютого 2022 року Росія напала на Україну. Це радикально змінило не тільки життя громадян України, призвело до численних жертв серед мирних громадян, застало мільйони українців стати біженцями, а й спонукало журналістів перебудувати свою роботу до умов воєнного часу.

У цій короткій статі було проаналізовано майже 500 різних жанрів медійних матеріалів в українських і закордонних електронних та друкованих ЗМІ періоду від 24 лютого 2022 року до 6 квітня 2022 року. Зокрема усі провідні телеканали України, згадані у абзаці номер 1, газети «День», «Дзеркало тижня», журнал «Новое время», сайти «Українська правда», «Український тиждень», «Бі Бі Сі Україна», «Німецька хвиля», «Голос Америки», «Радіо Свобода», телеграм канали «Центр протидії дезінформації», «Громадське ТБ», «Цапленко Ukraine Fights», «Liga net». You Tube канали «Віталій Портніков», «Фейгін лайф», «Ігор Яковенко» та інші.

У перший же ж день війни більшість телевізійних каналів України («1+1», «Інтер», «СТБ», «UA: Перший», «UA: Культура», «ICTV», Рада ТРК Київ, декілька провідних радіостанцій) об'єднали зусилля у підготовці новин та аналітичних матеріалів про оборону держави. Було розпочато телевізійний марафон «Сильні разом», що передбачав продукування і трансляцію єдиних новин «#UАразом» українською, англійською, російською мовами [1]. На цей час супутниковий сигнал каналів був розкодований і наданий для безоплатного користування усім бажаючим. Мережі мовлення «Мегого» та «Світ ТВ» та багато інших також надали безкоштовний доступ до каналів, які транслюють важливі новини. Державна платформа цифрового доступу українців до документів «Дія» надала усім користувачам інструмент «ДіяТВ», яким передбачено доступ до безкоштовного телевізійного сигналу на екранах смартфонів. Провідні медіагрупи виступили зі спільною заявою про мовлення під час воєнного стану, у якій задекларували пріоритетність забезпечення якісними новинами громадян, припинення будь-якого політичного протистояння, повну синергію між медіа аж до перемоги [2].

Україна стала темою номер один більшості західних медіа. Велика кількість кореспондентів, незважаючи на ризики, прибули в Україну. 10 березня 2022 року радник голови Офісу Президента України Михайло Подоляк заявив: «Майже 2000 іноземних журналістів щодня перебувають у найгарячіших точках цієї війни» [3].

За даними офісу генерального прокурора України станом на 4 квітня 2022 року, у період з 24 лютого 2022 року через російську агресію, в Україні загинуло 18 журналістів, є десятки поранених та викрадених медійників [4].

Паралельно з бойовими діями, країна-агресор активізувала гібридні методи ведення війни (інформаційні війни: поширення дезінформації та фейків, використання цифрових технологій тролів та ботів тощо), підняла їх на особливий рівень, інтенсивність застосування таких інструментів досягли апогею у перші два тижні війни. В Україні ще з 2014 року (час анексії Криму та початку війни на Донбасі) приділялася велика увага підвищенню медіаграмотності громадян та протидії інформаційним війнам. Було складено і оприлюднено «Білий список» якісних медіа (тих, яким можна довіряти) [5].

В умовах повномасштабної війни така діяльність держави та волонтерів, спрямована на протидію медіавійнам та підвищення медіаграмотності значно посилилася та інтенсифікувалася.

Основними темами публікацій у західних та вітчизняних ЗМІ у період з 24 лютого 2022 року до 6 квітня 2022 року були: повідомлення про початок широкомасштабної війни, інформації-блискавки про об'єкти та міста атак, кількість жертв з боку нападника, втрати військової техніки з боку ворога, санкції західних країн проти РФ, аналіз і прогнозування подальших дій агресора, про гуманітарну катастрофу у мирних містах України, про організацію коридорів для евакуації мирних громадян, репортажі та нариси про героїчних опір захисників України, про організацію роботи волонтерів, новини та аналітичні

матеріали про термінові зустрічі, заходи та наради в ООН, НАТО, зустрічі представників України з російською стороною у Білорусії та Туреччині, виступи Президента США Байдена, Генерального Секретаря НАТО Єнса Столтенберга, виступи Президента України перед парламентами майже усіх потужних демократичних країн світу, звірства російських карателів проти мирних громадян у Бучі та багато інших. Президент України Володимир Зеленський своєю медійною активністю забезпечив належний рівень спілкування з громадянами України. Щоденно у один або два виступи президента містили важливу інформацію про хід оборони України, роз'яснювали позицію нашої держави, підтримували дух у військових, інформували про взаємодію із західними союзниками.

Матеріали про війну були найоперативніше представлені на телебаченні та радіо, у соціальних мережах, у друкованих ЗМІ частіше оприлюднювалися аналітичні матеріали, актуальність яких через неоперативне подання не зменшується. Отже, у друкованих ЗМІ переважала аналітика, на сайтах медіа та у соціальних мережах, здебільшого, подавалися короткі матеріали інформаційного характеру. Жанрово найчастіше використовувалися блискавки, термінові повідомлення, інформаційні замітки, репортажі. Рідше аналітичні статті, нариси, огляди преси, інтерв'ю. На поданих нижче діаграмах графічно відображено тематичний та жанровий зріз публікацій обраного для аналізу періоду.

Аналіз медійних матеріалів промовисто демонструє найактуальніші теми та найуживаніші жанри. Звичайно ж, за оперативністю подання матеріалів домінували радіо, телебачення та соціальні мережі. Окремо хочемо звернути увагу на зростання популярності платформи Telegram як засобу поширення медійної інформації. Про це, зокрема, свідчать й кількісні показники. Кількість користувачів Telegram в Україні у 2019 році складала 4,5 мільйонів осіб, а вже у 2021 році цим інструментом користувалися більше 70 процентів громадян [6]. Відповідно, як засіб масової інформації його використовували представники влади, інфлюенсери, громадські активісти та волонтери.

Тема війни «мобілізувала» й західних журналістів. У цьому можна переконатись, відвідаючи сайт єдиного у світі музею новин, де щоденно публікуються 4500 перших сторінок провідних друкованих ЗМІ світу. Починаючи з «New York Times» і закінчуючи «The Australlian» [7].

Про війну в Україні майже цілодобово трансливалися і транслуються сюжети на BBC, CNN, FOX news та багатьох інших телеканалах, у стрічках новин провідних інформаційних агенцій світу Reutres, France Pres, Associated Press, Al Jazira, Blumberg.

У Російській Федерації продовжилися репресивні заходи щодо журналістів, які не погоджуються з офіційною ідеологією держави-агресора. Деякі з журналістів почали звільнятися з пропагандистських медіа. Марина Овсяникові у прямому ефірі здійснила акцію протесту. Хоча згодом у деяких соцмережах з'явилися нічим не підтверджені версії про

те, що «перфоменс» Овсяннікової був узгоджений з керівництвом телеканалу.

З 4 березня у Росії не працюють Facebook та Twitter [8]. З 14 березня у Росії заблокували Instagram [9]. У пропагандистських медіа ведуться дтскусії про доцільність заповільнення або блокування YouTube. Одним з промовистих прикладів цензурування російських медіа стало проведення інтерв'ю журналістів «Новой газеты», інтернет-видання «Meduza», газети «Коммерсант», телеканалу «Дождь» та журналіста Михайла Зигаря (телеграм-каналу «Зыгарь»), які зробили інтерв'ю з Президентом України Володимиром Зеленським. Матеріал опублікувала тільки «Meduza». Інші ЗМІ на вимогу Генпрокуратури РФ та Роскомнагляду не опублікували інтерв'ю [10].

На момент написання цієї статті війна Росії проти України продовжується, тому робити якісь кінцеві висновки немає можливостей, але серед проміжних підсумків у контексті проаналізованого обсягу матеріалів, хотілося би зазначити таке:

- Війна консолідувала українське суспільство, політиків, медіавласників та журналістів;
- Більшість матеріалів на воєнні теми в українських медіа подаються адекватно та об'єктивно;
- Роль соціальних мереж для поширення журналістського контенту значно зросла;
- Інформаційні війни проти України з боку РФ активізувалися;
- Закордонні медіа значно підвищили інтерес до української тематики у період війни;
- Роль якісної преси як в Україні, так і в світі, зросла.

Список використаних джерел:

1. Olena Kholodenko, (2022) «1+1 media, StarLightMedia and InterMediaGroup kicked off joint news TV marathon» // Source: <https://detector.media/production/article/196939/2022-02-26-11-media-starlightmedia-ta-intermedia-group-pokazhut-spilnyy-novynny-telemarafon-mkip/>
2. Detector Media publication (2022) «Media groups issued a joint statement on broadcasting during martial law» // Source: <https://detector.media/infospace/article/196869/2022-02-24-mediagrupy-vystupyly-zi-spilnoyu-zayavoyu-pro-movlennya-pid-chas-voiennoho-stanu/>
3. Mykhajlo Podolyak., (2022) «2000 foreign journalist arrived to Ukraine» // Source: https://twitter.com/Podolyak_M/status/1501833363497406465
4. Diana Krechetova., (2022) «18 journalists have been killed and dozens wounded and abducted in Ukraine since the beginning of the war» // Source: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/4/248098/>
5. «White list of the quality media» (2022) // Source: <https://imi.org.ua/monitorings/bilyj-spysok-10-media-shho-staly-najyakisnishymy-i41541>
6. «Most popular activities on Telegram in Ukraine» (2021) // Source: <https://www.statista.com/statistics/1278562/most-popular-activities-on-telegram-ukraine/>

7. Newseum. TODAY'S FRONT PAGES. (2022) // Source: https://www.freedomforum.org/todaysfrontpages/?_cf_chl_tk=fwYBVz4C120Be6k.6wuB9Ksmvf0yiM72B_ILSG0Diwo-1649248139-0-gaNycGzNCn0
8. Denys Krasnikov., (2022) «Facebook and Twitter are over. Roskomnadzor blocked social networks in Russia» // Source: <https://forbes.ua/news/facebook-skinchivsyia-roskomnaglyad-zablokuvav-sotsmerezhu-v-rosii-04032022-4180>
9. Natalka Lotoska., (2022) «Instagram will be blocked in Russia from March 14» // Source: https://lb.ua/world/2022/03/11/509067_rosii_instagram_zablokuyut_z_14.html
10. “Zelensky gave a resonant interview to the Russian media, in Russia they tried to ban him” (2022) // Source: <https://nv.ua/ukr/ukraine/politics/interv-yu-zelenskogo-rosiyskim-media-z-yakimi-zmi-govoriv-prezident-ta-chomu-yogo-zaboronili-v-rf-50228987.html>

Ключові слова: журналістика, війна, міжнародні журналісти, якісна преса, критичне мислення, інформаційна війна.

Key words: journalism, war, international journalists, quality press, media literacy, critical thinking, information war.

ПАРХІТЬКО ОЛЕГ ВОЛОДИМИРОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри журналістики, кандидат філологічних наук, доцент*

ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ МІЖНАРОДНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

В останній чверті XX століття журналістика увійшла в період потужних перетворень. Великою мірою ці перетворення були викликані еволюцією у сфері нових технологій. Поява кабельного та супутникового зв'язку, а згодом Інтернет та мобільного Інтернет відкрили перед журналістикою нові горизонти, одночасно поставивши перед нею низку проблем. Наразі цілком очевидно, що професія істотно змінюється. Усі ці проблеми та виклики повною мірою стосуються й міжнародної журналістики, хоч у силу своєї специфіки перед нею постають додаткові складнощі. Сучасним журналістам необхідно буде з'ясувати, яким шляхом піде професія у найближчі десятиліття. Отже, обговорення проблем, які постали перед журналістикою, та пошук шляхів подолання кризових явищ є наразі досить важливими та актуальними.

Мета роботи – виявити та чітко сформулювати проблеми, які постають перед сучасною міжнародною журналістикою. Окреслена мета передбачає розв'язання наступних завдань: 1) показати, як і чому почалася трансформація журналістики в останній чверті XX століття; 2) виділити ключові етапи трансформації журналістики; 3) сформулювати проблеми, які стоять перед сучасною журналістикою.

На нашу думку, процес трансформації журналістики починається в 70-ті роки XX століття. У 60-ті роки XX століття у провідних країнах

світу активно поширюється кольорове телебачення. Масовізація кольорового телебачення фактично завершується наприкінці 60-х, що завдає потужного удару по журнальному ринку, оскільки в цей момент аудиторії стають очевидними переваги кольорової картини у русі над статичною картинкою. Відтак значна частина рекламного ринку полишає журнальну сферу та переходить до телебачення.

Рекламні прибутки істотно розширюють можливості телебачення як сфери бізнесу, однак через брак технологічних можливостей ця галузь все ще залишається обмеженою географічно. Новий прорив відбувається у середині 70-х років, коли з'являються кабельна та супутникова технології передачі сигналу. Можна говорити про те, що саме в цей час починається глобалізація телебачення. Із приходом глобалізації починається й процес комерціалізації телебачення, тобто прибутковий розважальний контент поступово починає витіснити серйозну важливу інформацію. Через посередництво телебачення комерціалізація досить швидко стає трендом в інших видах ЗМІ.

Наступний етап трансформації журналістики відбувається з приходом Інтернет, який фактично завершує процес глобалізації у сфері інформації. Втім, основний його вплив на журналістику полягає у пришвидшенні темпів передачі інформації. Журналістика кілька століть була монополістом у сфері передачі інформації. Із розвитком Інтернет і згодом із появою соцмереж фактично кожна людина стає конкурентом журналістів. Більше того, журналісти опиняються у вкрай невигідній ситуації з точки зору подачі інформації, адже, на відміну від користувачів соцмереж, їм доводиться витрачати час на перевірку зібраних відомостей. На практиці журналісти були змушені прискорити усі процеси роботи з інформацією, що призвело до істотного збільшення кількості помилок та створення додаткового психологічного тиску.

Нарешті, останнім важливим етапом можна вважати появу мобільного Інтернет. Якщо раніше реципієнту принаймні потрібний був час, щоб увімкнути комп'ютер або планшет, то тепер процеси передачі-отримання інформації стали відбуватися миттєво. Цей етап ще більше прискорив темпи передачі інформації, однак значення його полягало не в цьому. Екран мобільного телефону не призначений для довгого та вдумливого читання текстів, тож призначені для мобільного користування матеріали стали істотно скорочувати. Тож не дивно, що трендом подачі інформації сьогодні є стислість.

З наведених етапів витікають ті проблеми, з якими стикається журналістика сьогодення. Однією з найголовніших проблем є втрата довіри до традиційної журналістики з боку цільової аудиторії. Згідно з результатами щорічного дослідження Edelman Trust Barometer за 2020 рік, рівень довіри світової аудиторії до традиційних медіа становить 53 %, що на 8 % менше, ніж минулого року [2, с. 24]. Журналістику обвинувачують у заангажованості, комерціалізації, інформаційному плагіаті та навіть у вигадуванні текстів. У пошуках інформації розчарована аудиторія все частіше звертається до альтернативних джерел.

Другою значною проблемою слід назвати неухильне пришвидшення темпів роботи, що призводить до ремісництва, яке підмінює творчий підхід. Журналісти поступово відмовляються від складних форм та не намагаються шукати цікаві ідеї, надаючи перевагу шаблонним рішенням.

Третьою проблемою можна вважати те, що сучасна журналістика все більше відхиляється від журналістських стандартів як принципу роботи. Найбільша небезпека тут полягає у фактичному розмиванні кордонів між працею журналістів, блогерів та користувачів соцмереж. На нашу думку, посилення цієї тенденції може призвести до повного зникнення журналістики як професії.

Проблеми міжнародної журналістики більш специфічні, хоч вони й великою мірою витікають із проблем та загальних трендів розвитку професії.

1. Загальне зменшення ролі журналіста-міжнародника внаслідок глобалізації. У XX столітті журналіст-міжнародник був своєрідним вікном у світ для переважної частини світу. Однак із розвитком туристичного бізнесу, падінням «залізної завіси» та розвитком Інтернет вплив журналістів-міжнародників істотно знизився. За словами журналіста О. Баунова, у СРСР внаслідок існування «залізної завіси» на журналіста-міжнародника дивилися як греки на Орфея та Одиссея, які повернулися з царини мертвих Аїду [1].

2. Втрата ідентифікації. У XX столітті для журналіста-міжнародника важливим було формування контенту з урахуванням інтересів своєї країни та громадян. У XXI столітті матеріали стають більш інтернаціональними та уніфікованими. Також слід зазначити, що з часу завершення «холодної війни» та повалення «залізної завіси» міжнародна журналістика все ще знаходиться у пошуку векторів для концептуального висвітлення подій.

3. Суб'єктивізація роботи з інформацією. Можна говорити про те, що у XX столітті домінувала європоцентрична культура, яка внаслідок цього мала змогу насаджувати свої стандарти у різних галузях, зокрема й у журналістиці. Сучасний світ є багатовекторним, тож інші культури наразі ставлять під сумнів канони об'єктивної журналістики. Існує думка, що сучасна подача інформації має наближатися до громадянської журналістики.

4. Регіоналізація інформаційних потреб світової аудиторії. Сучасна масова аудиторія не бажає витрачати час на те, щоб розбиратися у тонкощах геополітики. Пересічні реципієнти надають перевагу подіям, які тісніше пов'язані з їхнім життям.

5. Збільшення ролі фрілансерів у висвітленні міжнародних подій. Медіакорпорації не можуть собі дозволити тримати журналістів у всіх країнах світу, тому активно використовують у роботі послуги фрілансерів. Проблема полягає в тому, що подібна практика дозволяє корпораціям скорочувати кількість штатних журналістів, відмовляючись від професійних послуг. З іншого боку, фрілансери далеко не завжди демонструють високий професіоналізм.

Отже, сучасна міжнародна журналістика стикається як із загально-журналістськими проблемами, так і з специфічними власними труднощами. Пришвидження темпів роботи, скорочення кількості професійних журналістів-міжнародників, загальне зменшення потреби в міжнародних новинах призводять до загального зниження стандартів професії. Вочевидь, міжнародній журналістиці доведеться пристосовуватися до реалій мінливого світу і шукати в ньому своє місце.

Список використаних джерел:

1. Баунов А. Почему международные журналисты больше не космонавты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.colta.ru/articles/media/1289-pochemu-mezhdunarodnye-zhurnalisty-bolshe-ne-kosmonavty>
2. Edelman Trust Barometer 2021 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.edelman.com/sites/g/files/aatuss191/files/2021-01/2021-edelman-trust-barometer.pdf>

Ключові слова: міжнародна журналістика, криза, глобалізація, цільова аудиторія, журналістські стандарти.

Key words: international journalism, crisis, globalization, target audience, journalistic standards.

МАРУХОВСЬКИЙ ОЛЕГ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

*Університет економіки та права «КРОК»,
доцент кафедри міжнародних відносин та журналістики,
кандидат політичних наук, доцент*

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ЖУРНАЛІСТИКА ПРО НОВИЙ ГЛОБАЛЬНИЙ ВИКЛИК УКРАЇНИ ЩОДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ 2022 Р.

Сьогодні в епоху повномасштабної загарбницької російської війни проти України новим глобальним викликом для української журналістики щодо європейської інтеграції стало максимальне висвітлення у міжнародних та українських ЗМІ дуже важливої ідеї – ідеї прискореного надання Україні статусу кандидата у ЄС.

Відомо, що президент Польщі Анджей Дуда одним з перших ще на самому початку цієї жакливої війни – 26 лютого 2022 року зробив заяву про те, що Україні необхідно у найкоротший термін надати статус офіційного кандидата на вступ до Європейського Союзу [1]. Через день 27 лютого, президентка Єврокомісії Урсула фон дер Ляен заявила в коментарі Euronews, що Україна «одна з нас, і ми хочемо, щоб вона була в Європейському Союзі» [2]. Наступного дня 28 лютого, на четвертий день війни, президент України Володимир Зеленський підписав і подав заявку на членство в ЄС, яку він просив розглянути за спеціаль-

ною пришвидшеною процедурою. Саме тоді її підтримали лідери вже 8 європейських держав – президенти Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі, Чехії, Словаччини та Словенії, які у відкритому листі закликали Європейський Союз зробити це негайно, висловивши переконання в тому, що «Україна заслуговує на негайну перспективу вступу до ЄС» [3]. Цю важливу та знакову подію для України широко висвітлювали усі вітчизняні та прогресивні зарубіжні ЗМІ, особливо відомі інформаційні агентства та окремі журналісти друкованих видань.

Усього лише через 5 днів після вторгнення Росії в Україну, 01 березня 2022 року Європейський парламент переважною більшістю голосів («за» – 637, «проти» – 13, «утрималися – 26) прийняв заявку України, затвердивши резолюцію рекомендаційного характеру, яка різко засуджує агресивну війну Росії проти України, вимагає від РФ негайно вивести усі свої війська з окупованої української території та чітко рекомендує інституціям Євросоюзу якнайшвидше надати Україні статус кандидата на членство у ЄС [4].

Пізніше впродовж 1-2-х місяців відбулася значна історична подія – етап заповнення Україною і передання важливих документів для вступу до ЄС – двох частин опитувальника для підготовки висновку Єврокомісії, тому що через таку ж саму процедуру проходила кожна держава, яка приєдналася раніше до Євросоюзу. Ця історично важлива подія відкрила для нас «безпрецедентні у нашій історії можливості для відновлення і модернізації України» [5].

Пізніше 10 квітня 2022 р. посол ЄС в Україні Матті Маасікас проінформував громадськість про те, що в 25-26 червня 2022 р. на найближчому саміті лідерів Європейського Союзу може бути визнано відповідність України Копенгагенським критеріям та прийняте доленосне для України рішення про надання нам довгоочікуваного статусу країни-кандидата на членство в ЄС. На його слушну думку, цей процес є новим великим глобальним викликом та «величезним стрибком у євроінтеграційних прагненнях України, тому що до війни надання кандидатського статусу навіть не обговорювали – оскільки деякі члени Євросоюзу вважали, що про це немає сенсу навіть говорити» [6].

На превеликий жаль, сьогодні для України складається така складна ситуація, коли серед країн-членів Європейського Союзу певна частина підтримує надання Україні статусу кандидата в ЄС, деякі країни вагаються, а деякі – проти прискореної процедури (приміром, виступи Франції та Нідерландів на Версальському саміті ЄС). Окрім того, Угорщина зі своєю відомою проросійською позицією, а також Австрія можуть заблокувати подану заявку України на членство в ЄС [7], пропонуючи, як наприклад, Австрія, надати статус «лише потенційного кандидата» та створити т. зв. «європейську підготовчу зону», перебування в якій дозволить Україні максимально наблизитися до базових стандартів Європейського Союзу [8].

В таких тяжких умовах повномасштабного російського вторгнення в Україну 2022 р. демократичному світові та Єврокомісії конче потрібно через демократичні міжнародні ЗМІ «просувати Україну до членства

в ЄС» та звернути максимальну увагу лідерів і громадськості європейських країн на необхідність консолідації та подолання протиріч в середині ЄС для домовленості між собою про надання Україні «прискореного шляху – fast track» [9], що може бути в порядку виключення застосовано як глобальний виклик уперше в новітній історії розширення ЄС та у зв'язку з тим, що Україна допомагає захистити щитом кордон Європи від російської агресії, відстоюючи демократичні європейські цінності.

Виходячи з цього, представники громадянського суспільства, наукових та культурних спільнот в Україні та країнах ЄС 20 травня 2022 р. підписали та оприлюднили Звернення до лідерів парламентів європейських країн під назвою «Надання Україні статусу кандидата в ЄС», в якому підкреслили, що «українці буквально ризикують своїм життям в протистоянні з Росією, цінуючи демократію і відкидаючи тиранію чи диктатуру», щоб захистити європейську демократію. «За даними Всесвітнього дослідження цінностей, проведеного в Україні ще у 2020 р., близько 90 % українців підтримують вступ своєї країни до ЄС. Двічі українське суспільство виходило на вулиці, щоб захистити свої права та свободи – спочатку під час Помаранчевої революції 2004 р., а потім Революції Гідності 2013 р. Тепер воно твердо стоїть перед спробою Росії знищити його як націю і як демократію» [10].

Відповідно до опитування Євробарометру, Україна має безпрецедентну підтримку серед громадян ЄС, більшість 66 % вважає, що Україна повинна приєднатися до ЄС, а 71 % – що Україна є частиною європейської родини [11]. Як відомо, Міністерство культури та інформаційної політики України та усі українські журналісти запускають з 29.05.2022 р. як глобальний виклик Всесвітню комунікаційну кампанію «Embrace Ukraine. Strengthen the Union» [11], яка має забезпечити підтримку України на шляху до європейського майбутнього, щоб лідери країн-членів ЄС почули голос громадян та змогли ухвалити необхідне рішення про отримання Україною статусу кандидата на членство в ЄС, тому що інтеграція України посилить та зміцнить Євросоюз перед лицем найбільшої з часів Другої світової війни загрози.

Список використаних джерел:

1. Шевчук Г. Ми виступаємо за негайне надання Україні статусу кандидата на вступ до ЄС: президент Польщі Анджей Дуда. (26.02.2022). URL: <https://www.0352.ua/news/3338874/mi-vistupaemo-za-negajne-nadanna-ukraini-statusu-kandidata-na-vstup-u-es-prezident-polsi-andzej-duda>
2. Ukraine is one of us and we want them in EU Ursula von der Leyen. tells-euronews. (28.02.2022). URL: <https://www.euronews.com/2022/02/27/ukraine-is-one-of-us-and-we-want-them-in-eu-ursula-von-der-leyen-tells-euronews>
3. Лідери 8 європейських країн закликали негайно надати Україні статус країни-кандидатки до ЄС. (28.02.2022). URL: <https://tsn.ua/svit/lideri-8-yeuropeyskih-krayin-zaklikali-negayno-nadati-ukrayini-status-krayini-kandidata-v-yes-1992478.html>

4. Європарламент рекомендував надати Україні статус кандидата на вступ до ЄС. (01.03.2022). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/03/1/7327201/>
5. Хмельницька В. «Сьогодні відбулася історична подія»: Зеленський про один з етапів перед вступом в ЄС. (18.04.2022). URL: <https://tsn.ua/ukrayina/sogodni-vidbulasya-istorichna-podiya-zelenskiy-pro-odin-z-etapiv-pered-vstupom-v-yes-2040460.html>
6. Посол ЄС: рішення про статус країни-кандидата для України може бути прийняте у червні». (10.04.2022).
7. Сидоренко С. Від Литви до Угорщини: хто в ЄС підтримує, а хто блокує швидкий рух України до членства. (25.03.2022). URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/25/7136607/>
8. Австрія пропонує створити для України новий механізм для підготовки до членства в ЄС. (05.06.2022). URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/06/5/7350719/>
9. Сидоренко С. Кандидатський максимум: як Єврокомісія пропонує просувати Україну до членства у ЄС. (19.03.2022). URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/03/19/7136258/>
10. Надання Україні статусу кандидата в ЄС. Звернення. (23.05.22). URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3490064-nadanna-ukraini-statusu-kandidata-v-eszvernenna.html?fbclid=
11. Україна – це Європа: стартувала масштабна кампанія Embrace Ukraine на підтримку кандидатства України в члени ЄС. (23.05.22). URL: <https://mkip.gov.ua/news/7204.html>

Ключові слова: європейська інтеграція, Європейський Союз, глобальний виклик, прискорене надання, статус кандидата у ЄС, комунікаційна кампанія, євроінтеграційні прагнення, повномасштабне російське вторгнення.

Key words: European integration, the European Union, the global challenge, accelerated granting, EU candidate status, communication campaign, European integration aspirations, full-scale Russian invasion.

ГЖУТОВА ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА

*Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського,
начальник кафедри стратегічних комунікацій,
кандидат наук з державного управління*

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ВИКЛИКИ СУЧАСНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

Будь-яка кризова ситуація стає топ-темою для різних цільових аудиторій, тим більше, якщо така кризова ситуація – це війна, яка кардинально змінює формат роботи представників ЗМІ та журналістів. Крім заяв посадових осіб, аудиторії чекають на інформаційні повідомлення від представників ЗМІ, звісно кожна цільова аудиторія використовує свій канал поширення інформації. Під час ведення бойових дій журналісти повинні діяти так, щоб не заважати військовослужбовцям, не

завдавати шкоди національній безпеці і оперативно доносити правду та достатньо вичерпну інформацію своїм ключовим аудиторіям для того, щоб бути постійно їм цікавими. Наразі найшвидше інформація поширюється в соціальних медіа, зокрема через телеграм-канали, які часто і стають джерелом формування інформаційних повідомлень для новинних онлайн-ресурсів. Однією з важливих складових стратегічних комунікацій є зв'язки з громадськістю, робота з представниками ЗМІ та журналістами щодо висвітлення професійної діяльності будь-якої організації, як під час виконання повсякденних завдань, так і виконання завдань в умовах кризи.

«У час війни, особливо гібридної, важко збагнути, де є правда, а де брехня. Тому військовий репортер повинен ретельно продумувати методи своєї роботи, виклад матеріалу. Він має володіти теоретичними та практичними знаннями про всі деталі перебігу збройного конфлікту і, що не менш важливо, знати закони, які захищають його права, здоров'я та життя» [3].

До 24 лютого 2022 року журналісти, які висвітлювали діяльність підрозділів Збройних Сил України під час антитерористичної операції, а згодом операції Об'єднаних сил, діяли на підставі отримання дворівневої картки акредитації після проходження відповідних курсів або співбесіди та перевірки. В березні 2022 року Головнокомандувач Збройних Сил України підписав наказ, який регулює та встановлює роботу з акредитованими представниками ЗМІ під час правового режиму воєнного стану, крім того документ визначає ту інформацію, яку не можна розголошувати, передбачає порядок акредитації та правила роботи журналістів. Без такої картки журналісти не можуть працювати в гарячих точках. Це загально прийнята світова практика.

Відповідно до Закону «Про інформацію», «кожен має право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів» [1].

Зазначеним законом представники ЗМІ та журналісти мають достатні гарантії діяльності. Виникає дилема подачі об'єктивної, неупередженої, оперативної та правдивої інформації, але з необхідністю дотримання правил поводження із інформацією з обмеженим доступом. Отже, журналісти та військові повинні балансувати між оперативністю та нерозголошенням чутливої інформації, яка може вплинути на хід операцій та виконання завдань, але з дотриманням журналістських стандартів. Такий баланс може бути виражений у само цензурі: «державна Україна на правовому рівні має захищати кожного журналіста, але він у свою чергу має пам'ятати, що не має права нашкодити їй. Правовий апарат не може контролювати абсолютно кожне слово репортера, тому що це неправильно та може трактуватися як обмеження свободи слова. Самоцензура як свідомий акт доброї волі, акт перемоги здорового глузду над емоціями – це саме та дія, яка допоможе зберегти баланс в інформаційному полі України» [3].

Всього, в період з 24 лютого на кінець травня «від ЗМІ подано майже дев'ять тисяч заявок на акредитацію. З них перевірку не пройшли лише 94 особи, ще 21 було позбавлено акредитації. А загалом було видано 8207 дозволів на здійснення журналістської діяльності, 4829 з яких іноземцям» [2].

Отже, під час висвітлення подій в умовах кризи варто зважати на інтереси національної безпеки, в першу чергу, пам'ятати про об'єктивність подачі інформації відповідно до суспільного запиту на неї.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про інформацію»: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
2. Речник Міноборони Олександр Мотузяник: «За останні роки в державі виросла ціла армія військових журналістів»: <https://nsju.org/novini/rechnyk-minoborony-oleksandr-motuzanyk-za-ostanni-roky-v-derzhavi-vyroslo-czila-armiya-vijskovykh-zhurnalistiv/>
3. Імбірковська-Сиваківська Л. Правове регулювання ЗМІ під час збройного конфлікту. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2019. Випуск 45. С. 21–27

Ключові слова: національна безпека, війна, стратегічні комунікації.

Key words: national security, armed aggression, strategic communications.

ПИСАРЕНКО ЛАРИСА МИХАЙЛІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри журналістики*

ФЕЙКИ ЯК ІНСТРУМЕНТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ

Нова хвиля фейків та «вкидів» у вітчизняному інформаційному просторі ні для кого не новина. Розповсюдження дезінформації про українських військових, які нібито отримали СМС від росіян із «порадою» покинути зону ООС; поширення і нібито «наказ» Міністерства освіти й науки, де представлена неправда про мобілізацію студентів; масові повідомлення про нібито наказ Міністерства охорони здоров'я щодо евакуації лікарень у Києві, вивезення людей та обладнання в західні регіони нашої країни.

Перелік «вкидів» занадто довгий, і це не просто фейки, а частина продуманої інформаційної війни проти України. І в цій війні є свої правила, від яких залежить фізична і психологічна безпека кожної людини. Це особливо гостро відчувається в умовах війни, коли емоції, страх не дають можливості критично оцінювати, аналізувати ситуацію й ту інформацію, що поширюється в соціальних мережах.

Існує безліч визначень інформаційної війни. Так у роботах М. Лібікі [2], в якій автор визначив сім різновидів інформаційної війни: командноуправлінська, хакерська, економічна, психологічна, розвідувальна, електронна та кібервійна.

Першою науковою школою, що спеціально досліджувала проблему інформаційного впливу, стала американська школа вивчення ЗМІ. Ця школа вивчала його на матеріалі Першої світової війни. Вона виокремлювала три основні типи інформаційних впливів: 1. «Білий» вплив. Його основною характеристикою є те, що журналіст відкрито називає себе і дозволяє пов'язати тексти зі справжнім джерелом. Яскравим прикладом подібної інформації є заяви президента, уряду, офіційного інформаційного агентства. 2. «Сірий» вплив. Журналіст використовує для поширення матеріалів спеціально створені джерела чи забезпечує просування матеріалів у певних незалежних засобах масової інформації. Прикладом подібного «сірого» інформаційного впливу може бути інформація, що поширюється через неурядові ЗМІ, неурядової організації тощо. 3. «Чорний» вплив. Журналіст поширює матеріали від імені третьої особи, наприклад, підпільної організації [1].

Фейк визначають як навмисно сфабриковану неправдиву інформацію. Ця інформація завжди комусь вигідна: якщо на сайті з'являється «жовта» новина, то вона приносить більше трафіку; «зраду» та «перемогу» часто використовують як техніки політичної пропаганди, плітки під виглядом фактів використовують, щоб зіпсувати репутацію конкуренту. Всі фейки ґрунтуються на брехні, маніпуляції фактами. У XXI столітті середовищем для розповсюдження фейків, дезінформації є інтернет. Найдоступнішими каналами для їх поширення є месенджери (Whatsapp, Messenger, Telegram), соцмережі (Facebook, Twitter), онлайн-платформи (Reddit, 4chan).

Тож ми маємо на меті проаналізувати існуючі види фейків на прикладах, а також надати рекомендації, як з ними боротися.

Фейк-реклама характеризується тим, що просуває певний продукт: «Міністерство охорони здоров'я радить», а даний слоган немає нічого спільного з правдою. Перевірити цю інформацію дуже просто, бо в ній вказаний офіційний орган, тож варто зайти на офіційний сайт і подивитися, чи насправді вони щось рекомендують (Реклама про ліки від коронавірусу – фейк. <https://kuryer.if.ua/reklama-pro-lyky-vid-koronavirusu-fejk/>).

Фейк-псевдоексперт має особливість вказувати форму особи, ім'я, посаду, роботу, які не можна загуглити, в них не вказуються імена, організації і посилання на офіційні ресурси організацій, але використовують поняття «експерти», «дослідники», «Британські дослідники» і т.ін. У таких випадках необхідно наводити справжні дослідження на схожу тематику. (Медіакілери Кремля: як псевдоексперти працюють на окупантів https://24tv.ua/mediakilleri-kremlya-yak-psevdoeksperti-pratsuyut-okupantiv_n1945927).

Для фейку-конспірології характерним є теорії змови, абсурд, які дискредитують державу і різні державні структури. Якщо в соцмережах

бачите щось подібне, то відразу ставте дизлайк, пишiть коментар, скаржитесь, бо людина, яка прочитає ваш коментар – хоча б задумається (КОНСПИРОЛОГІЯ: П'єр Жильбер попереджав про штучні віруси та примусове чипування ще у 1995 році. <https://voxukraine.org/konspirologiya-p-yer-zhylber-poperedzhav-pro-shtuchni-virusy-ta-prymusove-chypuvannya-shhe-u-1995-rotsi/>).

Фейк-клікбейт відрізняється від інших «сенсацією», «шоком», «скандалом», заголовок не відповідає тексту повідомлення. Такий фейк небезпечний тим, що першоджерело втрачається, а новина або її частина гуляють мережею. («Велика Британія підтримала російських військових» – новий рівень клікбейту Gazeta.ua (<https://ms.detector.media/manipulyatsii/post/23866/2019-11-28-velyka-brytaniya-pidtrymala-rosiyskykh-viyskovykh-novyuy-riven-klikbeytu-gazetaua/>))

Тож можемо зробити висновок, що для боротьби з фейками необхідно:

1. Відкинути емоції.
2. Перевірити джерела.
3. Перевірити дані автора.
4. Перевірити надійність фактів.
5. Перевірте дати публікації.

Список використаних джерел:

1. Khoroshko V., Khokhlachova Yu. Information war. Mass media as an instrument of information influence on society. Part 1 // Ukrainian Scientific Journal of Information Security, 2016, vol. 22, issue 3, p. 283–288.
2. Libicki M. Conquest in cyberspace. National security and information warfare. Cambridge, 2007. 207 p.

Ключові слова: фейк, інформаційна війна, психологічна безпека, «вкид інформації», критичне мислення.

Key words: fake, information war, psychological security, «Throwing information», critical thinking.

ЧУБУК ОЛЕГ ЛЕОНТІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
старший викладач кафедри журналістики*

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЖУРНАЛІСТІВ ПІД ЧАС ЇХНЬОГО ПЕРЕБУВАННЯ В ЛАВАХ ЗСУ

Вислів «Журналіст на війні» вже доволі давно є розхожим, чому сприяли численні вітчизняні і закордонні літературні та історичні доробки, художні та документальні фільми, публіцистика. Загальновідомими є факти із біографій видатних радянських письменників, які

в часи Другої світової війни були призвані до лав Червоної Армії, і які, маючи військові звання «полковник» і посади військового кореспондента газети «Красная звезда», фактично виконували обов'язки фронтових кореспондентів.

Історії також відомо, що деякі журналісти часів Другої світової війни залишили професію, щоб воювати, працювати дописувачами для військової преси або приєднатися до Управління стратегічних служб (попередника ЦРУ), сотні пішли на війну як кореспонденти своїх американських видань. «Акредитовані в союзних військах носили військовою форму з великою буквою «С» для кореспондента на рукаві. Тоді – як і зараз – міжнародне гуманітарне право передбачало, щоб ворогуючі сторони ставилися до журналістів як до цивільних осіб, якщо вони не мають при собі зброї та не воюють [1].

В Україні перші випадки фактичного перетворення журналістів на солдатів мали місце ще у 2014-2015 роках. Тоді вони стали до лав Збройних Сил в результаті мобілізації, що проводилася з метою надання збройної відсічі в рамках проведення Антитерористичної операції (АТО) в Донецькій і Луганській областях. За 8 років російської агресії проти України «солдатами правди», «бійцями інформаційного фронту», а насправді – військовими кореспондентами стали сотні вітчизняних цивільних журналістів, які залишалися цивільними журналістами, але працювали на війні, будучи акредитованим в зоні проведення АТО, а в подальшому в зоні проведення ООС (Операції Об'єднаних Сил). Організаційно їхню роботу, пов'язану із висвітленням ходу операцій, весь цей час забезпечували представники інформаційно-медійних структур Міністерства оборони України і Генерального штабу Збройних Сил України (військові журналісти, або, як про них кажуть, «журналісти у погонах»), які виконували відповідні завдання у складі прес-центру АТО (ООС), а також на посадах прес-офіцерів секторів (напрямків) і бойових бригад. Крім того, військові журналісти газети МОУ «Народна армія» (у подальшому – інформагентства МОУ «Армія Інформ»), Військової телерадіостудії МОУ і Телерадіостудії МОУ «Бриз» і «власноруч» створювали контент, у тому числі під час виконання завдань у складі мобільних груп Міністерства оборони України в зоні АТО (ООС).

Новий – мабуть, це не є перебільшення – етап професійної діяльності вітчизняних журналістів настав 24 лютого 2022 року, з початком широкомасштабного вторгнення Збройних Сил Російської Федерації на територію України. Він одразу ж охарактеризувався тим, що значна частина медівників фактично долучилася до збройного спротиву агресії, стала до лав Збройних Сил України, або ж приєдналася до формувань Територіальної оборони. І тут важливо акцентувати на тому, що деякі журналісти, одягнувшись у однострої, взявши до рук зброю, фактично не випустили із останніх мікрофон чи «перо». В залежності від військових посад, які вони обіймають, від районів виконання підрозділами бойових дій тощо, одні медійники обмежуються документуванням наслідків російської агресії, висвітленням перебігу бойових дій, інші мають змогу (можливість) періодично «вмикатися» у «свої»

авторські програми на телебаченні, продовжувати вести канал на платформі Ютуб, робити дописи в соціальних мережах, а інколи навіть відвідувати «рідні» студії. Так, військовослужбовцями Збройних Сил України або ж бійцями Територіальної оборони стали добре відомі українській аудиторії журналіст, публіцист, телеведучий, лауреат Премії Гонгадзе Павло Казарін, журналіст, історик, лауреат Премії Гонгадзе Вахтанг Кіпіані, журналіст, публіцист, головний редактор журналу «Український тиждень» Дмитро Крапивенко, журналіст, телеведучий, письменник, блогер Тарас Березовець, журналіст-міжнародник, радіоведучий Юрій Мацарський, багато інших представників національних і регіональних ЗМІ, у тому числі Одеської області. Наразі, вочевидь, відсутня офіційна інформація, скільки ж насправді (мається на увазі точна, або хоча б орієнтовна цифра) українських журналістів з початком війни «пішли в армію». Разом з тим, самі журналісти таке своє рішення розцінюють як виважене.

Журналіст телеканалу «Прямий» Тарас Березовець 16 травня поточного року зробив допис у Фейсбуці такого змісту: «Від сьогоднішнього дня є офіцером Першої окремої бригади спеціального призначення ім.Івана Богуна. Дякую всім за довіру...». Друзі і фоловери журналіста по-різному поставилися до такого його рішення, але переважною мірою – схвально.

Тарас Березовець, перебуваючи в лавах Збройних Сил України, не припинив свою журналістську діяльність. Причому, як на телеканалі «Прямий» (щоправда, вже у значно меншому обсязі), так і на своїх платформах у соціальних мережах. Того ж самого 5 червня у програмі-міжнародному огляді тижня у форматі ток-шоу THE WEEK, яку журналіст веде разом із Пітером Залмаєвим, Березовець, зокрема, розповів, чим займався протягом тижня особисто він і його підрозділ. «...Частково я виставлявся в своєму Інстаграмі, але багато часу, насправді, займає при звичаювання до військового укладу, тому що для мене, як цивільної людини, це абсолютно нова, принципова історія, багато треба зрозуміти, багато прочитати», – розповів Тарас. Як додав він, «все це відбувається на бігу, тому що часу немає». За його словами, в перервах доводиться читати статuti ЗСУ, але багато часу йде безпосередньо на бойову підготовку і на переїзди. «В перервах намагаюсь записувати свій Ютуб-канал і давати інтерв'ю телеканалам. Але, знову ж таки: коли на це є час», – сказав військовослужбовець.

Варто додати, що цього ж дня Тарас Березовець записав на своєму Ютуб-каналі 15-хвилинний ролик під назвою «Німеччина відмовилася від обіцянки надати Україні озброєння (коротко про найважливіші події в Україні і в світі; за перші 7 годин програма мала вже 246 тис. 779 переглядів і 31 тис. лайків). Так само 5 червня він зробив дописи в соціальних мережах Інстаграм і Телеграм.

Вище згадані Павло Казарін та його колега по веденню програми «Подвійні стандарти» на Радіо НВ Юрій Мацарський починали військову службу у Києві, в складі пресслужби підрозділу територіальної оборони, а наразі, за інформацією із відкритих джерел, вони проходять

службу на Донбасі. В інтерв'ю «ЦЕНЗОР.НЕТ» П.Казарін розповідав, що 25 лютого він разом з Юрієм Мацарським пішли до военкомату. «Ми розуміли: у той конкретний момент, можливо, практична користь від нас буде не найбільшою, а коефіцієнт корисної дії – не найвищим. Але якщо є час та бажання, ти завжди можеш навчитися якимось речам. А твої навики, отримані у мирному житті можуть знадобитися і в армії. Якоюсь мірою так і відбулося». Юрій Мацарський, своєю чергою, в цьому ж інтерв'ю зазначив: «Раніше фраза «Павлик, прикрий мене» означала «Я пропущу день, відпрацюю ефір сам». Зараз вона означає: «Цілься, відслідкувай можливу небезпеку в мене за спиною, поки я не добігу до хоч якогось укриття» [2].

В перші місяці, під час перебування підрозділу у Києві, журналістам інколи ще вдавалося вести програму, скориставшись, як вони самі з гумором казали, «самоволкою». Проте, як зазначав П.Казарін, при цьому виникали певні складнощі, пов'язані з тим, що багатьма враженнями, які накопичувалися за тиждень, в студії поділитися було неможливо з міркувань необхідності дотримання військової таємниці.

Продовжили свою професійну діяльність – у тій чи іншій мірі – й деякі інші вітчизняні медійники, які стали до лав ЗСУ. Дехто із журналістів обмежився дописами у соціальних мережах.

Варто зазначити, що ряди ЗСУ поповнили і одеські журналісти. Так, журналіст «Одеського життя» на ім'я Андрій (прізвище редакція не розкриває), який працював у пояснювальній журналістиці, зараз має дві військові спеціальності – кулеметник та гранатометник. 58-річний Федір в цій же газеті працює літературним редактором та перекладачем [3].

На превеликий жаль, низка журналістів, які мали статус військовослужбовця ЗСУ, загинули в боях. За інформацією РЕН Україна, щонайменше 32 українських та закордонних журналіста загинуло за 103 дні повномасштабної війни Росії проти України. 8 з них були вбиті під час виконання професійних обов'язків. Інші загинули як цивільні особи або в статусі військовослужбовців ЗСУ. Щонайменше 13 журналістів отримали поранення. За даними Комітету захисту журналістів, загинуло близько 10 журналістів, які не фігурують у списку Комітету захисту журналістів (СРЖ), загинув під час конфлікту. «Усі вони українці, і всі працювали в журналістиці – до вторгнення Росії у лютому, коли вони вирішили приєднатися до лав Збройних Сил України і загинули як військові. (База даних Комітету захисту журналістів (СРЖ) відстежує лише журналістів, убитих за обставин, які, можливо, пов'язані з їхньою журналістською роботою).

Разом з тим, Національна спілка журналістів України внесла до переліку працівників ЗМІ, загиблих під час війни, у тому числі 10 журналістів, які загинули зі зброєю в руках. На відміну від Комітету захисту журналістів (СРЖ), НСЖУ враховує і тих, хто загинув, як військові: «Ми захоплюємося кожним колегою, який робить внесок у захист країни», – зазначив голова НСЖУ Сергій Томіленко в електронному листі до СРЖ. «Кожен із наших померлих колег – для нас Герой» [4].

Побутує думка, що наразі важко пригадати ще одну «таку» війну, де настільки багато журналістів змінювали свою професію на суто військову, й при цьому їх так багато загинуло. Очевидно, що це є одним із свідчень того, що багато верств населення в Україні підтримують національний опір ворожому вторгненню, що має місце в Україні.

Список використаних джерел:

1. Національна спілка журналістів України. «Деякі українські журналісти приєднуються до лав Збройних Сил України в ім'я патріотизму» // Режим доступу: <https://nsju.org/novini/deyaki-ukrayinski-zhurnalisty-pryyednuuyutsya-do-lav-zbrojnyh-syl-ukrayiny-v-imya-patriotyzmu/>
2. ЦЕНЗОР.НЕТ Павло Казарін: «Нам треба усвідомити, що ми перебуваємо у ролі Давида, а російська сторона – Голіафа» // Режим доступу: https://censor.net/ua/resonance/3342783/pavlo_kazarin_nam_treba_usvidomyt_y_scho_my_perebuvayemo_u_rol_i_davyda_a_rosiyiska_storona_goliafa?fbclid=IwAR2BM51Hkcqk9jfhWMvlyB6svZt4lnjKOf62CLv4jNOZP618tM1tTGnGo
3. «Одеське життя». «Про журналістів «Одеського життя, які пішли захищати Україну» // Режим доступу: <https://odessa-life.od.ua/article/o-zhurnalistah-odesskoj-zhizni-ushedshih-zashhishhat-ukrainu>
4. Національна спілка журналістів України. «Деякі українські журналісти приєднуються до лав Збройних Сил України в ім'я патріотизму» // Режим доступу: <https://nsju.org/novini/deyaki-ukrayinski-zhurnalisty-pryyednuuyutsya-do-lav-zbrojnyh-syl-ukrayiny-v-imya-patriotyzmu/>

Ключові слова: журналісти, війна, військовослужбовець.

Key words: journalists, war, soldier.

СЕКЦІЯ 17

ТРАНСФОРМАЦІЯ НАУКИ І СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ ТА МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ – СУВЕРЕННОЇ, НЕЗАЛЕЖНОЇ, ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Керівник секції: заступник начальника науково-дослідної частини
Ю. С. Дубінін

Секретар секції: фахівець науково-дослідної частини А. С. Гуменюк

ГАЛУНЬКО ВАЛЕНТИН ВАСИЛЬОВИЧ

*Київський інститут інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»,
професор кафедри адміністративного права, інтелектуальності власності
та цивільно-правових дисциплін, доктор юридичних наук, професор,
академік Академії адміністративно-правових наук*

ЧОМУ УКРАЇНСЬКА НАЦІЯ ПЕРЕМОЖЕ РОСІЙСЬКО-ТЕРОРИСТИЧНОГО АГРЕСОРА? ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАХІДНОГО СУСПІЛЬСТВА У ЦИВІЛІЗАЦІЙНОМУ ВИМІРІ ВІТЧИЗНЯНОЇ (НАРОДНОЇ) ВІЙНИ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ З РОСІЄЮ

При широкомасштабному вторгненні російсько-терористичних військ 2022 р. в ході Вітчизняної (народної) війни Українності народу з Росією парадигма захисту Вітчизни переросла у захист Західних цінностей в цілому. Причинами того, що Україна перемагає у війні «могутню» російську військову машину є наступні:

По-перше, це внутрішні чинники: 1) тридцять років Український народ жив в умовах демократії. Ми самостійно обирали собі публічну владу на власний розсуд, інколи помиляючись та зміщували її теж на власний розсуд, не питаючи нікого ні всередині держави, ні за кордоном. Жорстко критикували публічну владу коли вона цього заслуговувала. Українському народу подобається жити в умовах власної демократичної держави. Путінський режим хоче нас цього позбавити. Зрозуміло, що в нього нічого не вийде; 2) більше тридцяти років в Україні здійснюється патріотичне виховання молоді. Середня, дошкільна та

вища українська школа буквально пронизана патріотизмом; 3) після початку Вітчизняної війни в 2014 р. було збудований новий сектор безпеки і оборони, який має практичний досвід ведення військових дій хоча із старим озброєнням. За вісім років АТО та ООС через «вогонь війни» пройшло більше 400 тис. військовослужбовців. В Україні усі без винятку генерали та старші офіцери мають бойовий досвід; 4) не великий однак ефективний військово-оборонний комплекс України зумів налагодити широкий за спектром ремонт хоча й застарілою, однак ще потрібної військової техніки для війська; 5) перед самим вторгненням західні партнери надали українським воїнам значну кількість протитанкових сучасних засобів ураження; 6) було здійснено імплементацію значної кількості стандартів НАТО в український військовий та державний механізм України; 7) регулярно проводилися постійні спільні навчання українського війська із військовослужбовцями та підрозділами країн учасниць НАТО; 9) Верховний головнокомандувач, Збройні сили України, усі інші без винятку вищі, центральні та місцеві державні органи, менш ніж за добу після початку повномасштабного вторгнення російських військ в Україну (24 лютого 2022 р.), запустили в дію ефективний механізм державного апарату щодо оборони країни; 10) сотні тисяч українських військовозобов'язаних вишукувалися в чергу до пунктів комплектування Збройних сил України, щоб взяти безпосередню участь в обороні держави; 11) сотні тисяч громадян України, які були на заробітках за кордоном почали повертатися щоб добровільно взяти участь в обороні держави, сотні тисяч громадян України вступили в територіальну оборону та самооборону; 12) українські пілоти винищувальної та штурмової авіації показали візріцї найвищої військової майстерності ведення бойових дій; 13) українські воїни ПВО здійснюють ефективний супровід та збиття ворожих літальних апаратів; 14) громадянам України Міністерство внутрішніх справ України видало на руки кілька десятків тисяч автоматів для захисту себе, членів своєї родини і громади від рашиських окупантів та мародерів; 15) на нових тимчасово окупованих територіях почав стихійно організовуватися не військовий (мирний) рух опору та добровільних інформаторів про пересування рашиських військ; 16) мільйони українських громадян, іноземців та юридичних осіб почали перерахувати кошти на потреби оборони України.

Практично, сталось так, що рашиський окупант з першого метра, коли він порушив кордон України знаходиться в страху бути знищеним і проклятим, не залежно від того йде він у бій чи пересувається в колоні до нього, чи здійснює каральні функції на тимчасово окупованих територіях. Під рашиськими окупантами в Україні в прямому сенсі горить українська земля.

По-друге, зовнішня допомога Україні, яка сприяє перемозі у Вітчизняній (народній) війні з Росією; 1) західні держави невідкладно почали вводити проти Росії фінансові, економічні та адміністративні санкції; 2) чотири п'ятих усіх суверенних держав членів ООН засудили нічим не спровокований агресивний напад Росії на Україну в лютому 2022 р.;

3) значна частина держав невідкладно почала надавати Україні військову, фінансову та гуманітарну допомогу; 4) практично усі держави світу за спрощеною процедурою почали приймати українських жінок і дітей у якості біженців; 5) практично усі країни-учасниці ЄС (крім Угорщини), що граничать з Україною та більшість інших почали надавати військову допомогу Україні; 6) усі без винятку країни-учасниці ЄС надають Україні гуманітарну допомогу; 7) країни учасниці НАТО почали передали українському війську засоби артилерійського та ракетного враження.

По-третє, ситуація в загніваючій путінській Росії, також сприяє перемозі у Вітчизняній (народній) війні українського народу), а саме: 1) більше як двадцятирічна негативна селекція державного апарату та військового керівництва Росії призвела до того, що на вищі політичні та військові посади призначались цілком віддані Путіну особи, однак з низькими професійними та особистими якостями; 2) аналогічно здійснювалась негативна селекція офіцерського складу; 3) російський офіцерський склад навчався у власній закритій системі середньої і вищої військової школи, що базується на досвіді II світової війни, специфічного досвіду афганської та чеченської війн. Передовий світовий досвід останніх війн їх є не відомим; 4) розвиток військової науки і техніки здійснювалась на основі радянських напрацювань. 5) корупція що роз'їдає весь державний механізм путінської Росії, в тому числі питання розробки і закупівлі військової техніки, озброєння засобів захисту військовослужбовців, логістики речового та продовольчого забезпечення; 6) не дивлячись на значну підтримку «ватним» населенням Росії захоплення українських територій, ніхто із них вмирати на полі бою за це не хоче. Російські військові абсолютно не вмотивовані вести бої із військовими формуваннями України.

Проте, не можна не до оцінювати російське військо на майбутнє. Москалі вміють також вчитися. Зрозуміло, що їхня військова тактика та стратегія буде і далі базувалась на доктрині гарматного «м'яса», щодо рядових російських військовослужбовців та молодших офіцерів. Однак, останній чинник не буде робити другу та послідовучі хвилі нападу на Україну менш небезпечними. Адже об'єктивно буде формуватися нове рашиське військо, яке буде характеризуватися наступними більш небезпечними для України ознаками: 1) на офіцерські посади будуть призначатися офіцери, які у більшості вже будуть мати бойовий досвід; 2) з урахуванням прорахунків першого етапу широкомасштабного вторгнення буде здійснюватися підготовка рядового та молодшого командирого складу; 3) як офіцери так і рядові російські військовослужбовці вже не будуть мати ілюзій щодо військової міцності Збройних сил України; 4) з урахуванням прорахунків першого етапу широкомасштабного вторгнення напевно буде скорегована тактика ведення бою підрозділами збройних сил Росії; 5) буде дещо знижено рівень корупції при забезпеченні рашиського війська; 6) буде дещо покращено зв'язок та взаємодію різних підрозділів та видів військ. Іншими словами «мос-

кальське військо» стає більше боездатним. Зрозуміло, що й військове мистецтво української армії буде зростати.

Слід зазначити, що у цивілізаційному вимірі Україна у своїй Вітчизняній війні вже вийшла за межі внутрішнього захисту своєї нації і практично веде її за демократичні цінності Західного світу. Україна у цій війні, поряд із вистоюванням територіальної цілісності та гідності українського народу, захищає право самостійно визначати свою долю, визначає долю людства на послідуочі десятиліття та століття. Що буде панувати на планеті Земля – демократичні держави з розвинутими громадянськими суспільствами чи авторитарні (тоталітарні) режими у більшості суверенних держав? Ця війна є для України є справедливою, вітчизняною (щодо захисту української нації від знищення) та світовою щодо захисту Західних цінностей. Ця війна є боротьбою правди (світла) і зла (темряви) для Європейської та інших націй.

У військовому змісті супротив рашиському агресору успішно продовжується. Що стосується звільнення тимчасово окупованих територій та укладення миру на вивідних для України умовах, то виконання цього ставить перед мілітаризованими та забезпечувальними суб'єктами України складні завдання. Це буде потребувати повної мобілізації усіх внутрішніх та значних ресурсів демократичної антипутінської коаліції. На жаль, геройська загибель і отримання каліцтв для певної кількості українських громадян, як комбатантів так і цивільного населення є не відворотна. Адже, російський агресор у порушення гуманітарного права у різний заборонений Женевськими конвенціями здійснює масові вбивства мирного населення України.

Отже, у цивілізаційному вимірі Україна у Вітчизняній (народній) війні з Росією вийшла за межі внутрішнього захисту своєї нації і практично веде її за демократичні цінності усього Західного світу. Україна у цій війні, поряд із вистоюванням територіальної цілісності та гідності українського народу самостійно визначати свою долю, визначає долю людства на послідуочі десятиліття та століття. Що буде панувати на планеті Земля – демократичні держави з розвинутими громадянськими суспільствами чи авторитарні (тоталітарні) режими у більшості суверенних держав? Ця війна є для України є справедливою, вітчизняною та III світовою з погляду захисту Західних цінностей. Ця війна є боротьбою правди (світла) і зла (темряви) для Європейської та інших націй.

Список використаних джерел:

1. Володимир Зеленський. У ворога немає жодного шансу у цій народній війні. Українська правда. 26 лютого 2022 р. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/02/26/7326244/>
2. Про введення воєнного стану в Україні. Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64. Офіційне інтернет-представництво Президента України Володимира Зеленського. 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

3. Про утворення військових адміністрацій. Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 68. Офіційне інтернет-представництво Президента України Володимира Зеленського. 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/682022-41405>
4. Про загальну мобілізацію. Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. Офіційне інтернет-представництво Президента України Володимира Зеленського. 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413>
5. Про введення в дію плану оборони України та Зведеного плану територіальної оборони України. Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 70. Офіційне інтернет-представництво Президента України Володимира Зеленського. 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/702022-41409>
6. Про використання Збройних Сил України та інших військових формувань. Указом Президента України від 24 лютого 2022 р. № 71. Офіційне інтернет-представництво Президента України Володимира Зеленського. 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/712022-41417>
7. Про утворення Ставки Верховного Головнокомандувача. Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 72. Офіційне інтернет-представництво Президента України Володимира Зеленського. 2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/722022-41421>
8. Галунько В. Людина і держава : монографія / видання друге. Київ, 2022. 176 с.
9. Галунько В. Вітчизняна (народна) війна українського народу 2014–2015 рр. *Науковий вісник публічного і приватного права*. 2015. Випуск 2. С. 3–10
10. Галунько В. Людина, війна та держава. Академія адміністративно-правових наук. 2022. <http://www.ssaals.com.ua/?p=8646>
11. Галунько В. Російський неофашизм: теоретико-методологічні засади та напрями протидії в Україні. LAW-PROPERTY. 2022. <https://web.archive.org/web/20160305051344/http://www.law-property.in.ua/articles/featured-articles/330-2014-06-30-08-58-24.html>
12. Галунько В. Маріуполь березень-квітень 2022 р.: пекло, відвага та право. Академія адміністративно-правових наук. 2022. <http://www.ssaals.com.ua/?p=8664>
13. Вітчизняна (Народна) війна Українського народу з російською агресією 2022 року: чинники публічного адміністрування. Академія адміністративно-правових наук. 2022. <http://www.ssaals.com.ua/?p=8631>

Ключові слова: війна, Західні цінності, мотивація, оборона, російсько-терористичні війська, сили безпеки і оборони, стандарти НАТО, суспільство, Український народ.

Key words: war, Western values, motivation, defense, Russian terrorist forces, security and defense forces, NATO standards, society, Ukrainian people.

ГБУР ЗОРЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

*Національний університет охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика,
професор кафедри управління охороною здоров'я
та публічного адміністрування,
доктор наук з державного управління, професор*

УКРАЇНА ТА ПОЛЬЩА: ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН

Польща та Україна, як за територіальною ознакою, так і за чисельністю населення, є двома найбільшими державами Центральної та Східної Європи. Сьогодні обидві ці країни взаємно зацікавлені у розвитку всебічної співпраці через декілька факторів: пряме сусідство, спільна (але складна) історія, привабливість польського ринку праці для українців, членство Польщі в західних інтеграційних структурах, а також військова агресія РФ. Розвиток стратегічного партнерства між двома країнами залежить не лише від зусиль політичних еліт країн, а й від прямої комунікації на рівні громадянського суспільства. Таким чином, етнічні меншини, які проживають в обох країнах, мають значний потенціал для розвитку добросусідських відносин.

У Польщі проблема захисту прав національних меншин завжди була актуальною. Офіційне визнання національними органами влади існування національних меншин у Польщі та необхідності гарантування їх права на розвиток було реалізовано завдяки польському публіцисту, громадському діячу та політику Тадеушу Мазовецького 12 вересня 1989 р. [2].

Пізніше, у доповіді на 19-й конференції КПРС у червні 1988 р. М. Горбачов вперше заговорив про права і свободи людини, про розвиток національних мов і культур у контексті реалізації «переваги соціалізму». У результаті поступово почало з'являтися законодавство про національні меншини. Таким чином, Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 р. ввела та визначила поняття нації, Декларація прав національностей України 1991 р. – поняття «національна меншина» та ознаки національних меншин. У 1992 р. було прийнято Закон про національні меншини як основний закон щодо організації національних меншин, а в 1996 р. – Конституцію України. 9 грудня 1997 року Верховна Рада України ратифікувала Рамкову конвенцію Ради Європи про захист прав меншин, а у 2003 році — Європейську хартію регіональних мов і мов меншин. Україна також приєдналася до Рекомендації про права національних меншин на освіту 1996 року, прийнятої в Гаазі, та Рекомендацій 1998 року щодо прав національних меншин, прийнятих в Осло. Придушення законодавчого процесу у сфері прав національних меншин відбулося після 2000 року, хоча Верховна Рада України у 2012 році ухвалила новий Закон «Про об'єднання громадян» (який набрав чинності у 2013 році). Ним, серед

іншого, було скасовано поділ громадських організацій на республіканські, міжнародні та місцеві організації, встановлено мінімальну кількість засновників (два для громадської організації та дві юридичні особи для громадського об'єднання).

Наразі поляки в Україні можуть брати участь у політичному житті на національному та місцевому рівнях через власні об'єднання та політичні партії, неетнічні політичні партії, а також співпрацюючи з цими партіями. Що стосується польських організацій місцевого самоврядування, то вони можуть брати участь у місцевих та центральних виборах у мажоритарних округах, підтримуючи кандидата, який самовисувається через польську асоціацію, мобілізуючи своїх членів для голосування за цього кандидата. Але, за словами Генріка Стронського, у 2010 році поляки навіть не намагалися висувати кандидатів у центральні чи місцеві органи влади [4]. Що стосується співпраці меншин (у тому числі польських) з українськими політичними партіями, то можливості включення до списків виборчих дільниць були вищими за пропорційної (2006 р.) та змішаної (1998 р., 2002 р. та 2014 р.) систем відповідно зменшилися протягом застосування мажоритарної виборчої системи у 1990 р. та 1994 р. Але поляки не скористалися цими можливостями, і після внесення змін до виборчого законодавства до Верховної Ради у 2011 році, в результаті чого громадські організації не можуть створити виборчий блок із політичною партією, тож ця можливість потрапити до українського парламенту та органів місцевого самоврядування наразі закрита.

Що стосується власної політичної партії, то поляки утворили її на установчому з'їзді у вересні 2011 року в Києві. Партія поляків України не брала участі ні у парламентських виборах 2014 року, ні у місцевих виборах 2015 року. Поляки на парламентських виборах 2014 року не співпрацювали інституційно з українськими політичними партіями, які могли вносити своїх представників у свої виборчі списки в обмін на підтримку партії через польські асоціації [5].

Щодо представництва українців у політичній системі Польщі, то наперед зазначимо, що демократичні зміни в Польщі 1989 року зробили національні меншини помітними в суспільному житті, як на національному, так і на місцевому рівні. Це було зумовлено свободою представників цих громад у створенні та призначенні власних організацій, мирними зібраннями, політичною діяльністю та участю як меншини у місцевих та парламентських виборах. Створені правові та політичні можливості являли собою якісно нову зміну становища національних меншин порівняно з періодом 1945-1989 рр. [6].

Для цієї якісної зміни були законодавчі норми [7]. Стаття 35 Конституції (прийнята в 1997 р.) надає громадянам Польщі національних і етнічних меншин свободу зберігати і розвивати власну мову, звичаї, традиції і культуру, а також надає право національним і етнічним меншинам створювати власні освітні заклади та установи культури для захисту їхньої релігійної ідентичності та участі у вирішенні питань,

що стосуються їх культурної самобутності. Пункт 1 статті 11 цієї Конституції гарантує свободу створення та функціонування політичних партій, а ст. 12 – забезпечує свободу створення та діяльності профспілок, соціально-професійних організацій, асоціацій, громадських рухів, інших добровільних об'єднань та фондів. Закон від 27 червня 1997 року про політичні партії у ст. 2 абз. 1 надає право бути членом політичної партії особам, які є громадянами Республіки Польща і яким не менше 18 років [8]. Загалом у сфері політичних прав діє принцип недискримінації, тобто представники національних та етнічних меншин користуються рівними правами з іншими громадянами, передбаченими чинним законодавством. Ні Конституція 1997 року, ні міжнародні угоди, ратифіковані Польщею, прямо не стосуються політичних прав осіб, які належать до національних меншин. Закон про національні та етнічні меншини та регіональні мови від 6 січня 2005 р. [9], також нічого про них не згадує. Однак такі норми можна знайти в положеннях закону про вибори Сейму, які не застосовуються ні до виборів до Сенату (верхньої палати парламенту), ні до місцевих виборів.

У Польщі з початку десятиліття 1990-х років виборче законодавство Сейму передбачало спеціальні преференції для зареєстрованих комітетів національних меншин. Вони в основному полягали у полегшенні реєстрації виборчих списків (окружних та загальнодержавних) та звільненні від 5 % виборчого БАРГУ. Так само сьогодні діє Виборчий кодекс від січня 2011 року, який передбачає певні преференції з цього приводу [8]. За загальним принципом до розподілу місць до Сейму включаються лише окружні списки кандидатів у ті комітети, які набрали не менше 5 % дійсних голосів за загальнодержавною шкалою. Лише комітети, створені виборцями, які належать до зареєстрованих національних меншин (стаття 197.1) [7], звільняються від цієї умови. І це практично єдиний виборчий привілей меншості. Крім того, відповідно до ст. 462.4 Кодексу, що визначає межі виборчих округів у межах провінції, не може порушувати соціальні зв'язки між виборцями, які належать до національних або етнічних меншин, які проживають на території повітів, приєднаних до округів.

Вищезгадані виборчі преференції для комітетів меншин застосовуються в Польщі лише у разі пропорційних виборів та за наявності багатопартійних виборчих округів. Саме тому вони не використовувалися і не використовуються на виборах до Сенату, які в даний час базуються на виборах більшості, а також на виборах до Європейського парламенту. Варто також зазначити, що з набуттям чинності вищезгаданим Законом про меншини 2005 року зазначені виборчі привілеї були обмежені меншинами в Польщі, які перераховані в ньому. Було кілька спроб оскаржити їх до Конституційного трибуналу, оскільки вони порушили принцип рівності на виборах. Всі вони закінчилися невдачею і рішеннями Трибуналу, сприятливими для меншин. За рішенням Трибуналу, запровадження преференцій

не розглядається як порушення рівноправності, а розглядається як вираження дій щодо інтеграції національних меншин у державу [7].

Додамо, що такі рішення у виборчому законодавстві є досить рідкісними в Європі, а Польща – одна з небагатьох країн, де вони діють. На передостанніх парламентських виборах 9 жовтня 2011 р. до Сейму було обрано одного представника німецької національної меншини (обраний за списком виборчого комітету групи), двох представників білоруської національної меншини (обрали по одному від кожного). списку Демократичного Альянсу та виборчого комітету Громадянської платформи), а також одного представника української меншини, обраного зі списку виборчого комітету Громадянської платформи [8].

Підсумовуючи, слід зазначити, що державна політика України та Польщі щодо захисту національних меншин має як спільні, так і відмінні риси. Зокрема, до спільних характеристик можна віднести високий рівень актуальності питання захисту прав національних меншин, високу політичну активність національних меншин, той самий період формування національних меншин, що припав на 1919–1939 рр., приблизний початок реалізації державної політики щодо захисту прав національних меншин тощо. Водночас до відмінних рис державної політики щодо захисту національних меншин в Україні та Польщі можна віднести, зокрема, різну кількісну складову етнічних меншин (вища моноетнічність Польщі порівняно з Україною), різний рівень відповідності політики захисту національних меншин міжнародним стандартам та ступінь задоволення інформаційних потреб національних меншин тощо [9].

Список використаних джерел:

1. Шипка Н. Легітимація політичної суб'єктності національних меншин в Україні. *Військово-науковий вісник*. 2008. Вип. 10. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnv_2008_10_20.pdf (дата звернення: 18.05.2022).
2. Organek L. Charakter i położenie mniejszości ukraińskiej w Polsce. 2016. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/21627/> (дата звернення: 18.05.2022).
3. Рябошапко Л. Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000). Дис... доктора юрид. наук: 12.00.01, Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого, Харків 2002.
4. Kabzińska I. Między pragnieniem ideału a rzeczywistością. Polacy na Litwie, Białorusi i Ukrainie w okresie transformacji systemowej przełomu XX i XXI stulecia, Warszawa, 2009.
5. Рудницький С. Політичні партії України як репрезентанти інтересів національних громад. *Політичні партії і вибори в Україні: матеріали міжнародного круглого столу за участю українських і польських науковців* (Київ, 26 червня 2015 р.), Київ, «Логос», 2016.
6. Janusz G. Mniejszości narodowe w wyborach parlamentarnych 1989–1993, “Przegląd Polonijny”? 1994, № 2.
7. Janusz G. Ochrona praw mniejszości narodowych w Europie, Lublin, 2011, pp. 591–691.

8. Journal of Laws z 2011 r., No. 155, pos. 924.
9. Journal of Laws 2005, No. 17, pos. 141. 50 Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r.

Ключові слова: українці, поляки, національні меншини.
Key words: Ukrainians, Poles, national minorities.

УЛІЩЕНКО ВІОЛЕТТА ВАЛЕНТИНІВНА

*Національний медичний університет імені О. О. Богомольця,
завідувач навчально-наукового центру неперервної професійної освіти,
доктор педагогічних наук, професор*

ВОЛОСОВЕЦЬ ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ

*Національний медичний університет імені О. О. Богомольця,
завідувач кафедри педіатрії № 2, доктор медичних наук, професор*

РУДІЧЕНКО ВІТАЛІЙ МИХАЙЛОВИЧ

*Національний медичний університет імені О. О. Богомольця,
доцент кафедри загальної практики і сімейної медицини,
кандидат медичних наук, доцент*

КЕФЕЛІ-ЯНОВСЬКА ОЛЕНА ІГОРІВНА

*Національний медичний університет імені О. О. Богомольця,
старший викладач навчально-наукового центру неперервної професійної
освіти, кандидат медичних наук*

УЛІЩЕНКО АНДРІЙ БОРИСОВИЧ

*Національний університет харчових технологій,
доцент кафедри ділової іноземної мови та міжнародної комунікації, доцент*

**ВИКЛИКИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІМЕРСІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ МЕДИЧНІЙ ОСВІТІ УКРАЇНИ
В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ**

Зміни у методах і прийомах навчання, як наслідок пережитого освітніми системами післяковідного футурошоку, як нова реальність України в умовах триваючої військової агресії з боку сусідньої країни-окупанта оприявнили нові мотиваційні та візуальні можливості для досягнення високих результатів у підготовці та безперервному професійному розвитку лікарів.

Саме специфіка медичної освіти потребує розвитку ейдетичної пам'яті, умінь швидко і ґрунтовно осмислювати різні клінічні ситуації, вирішувати професійні задачі. Усе це вимагає широкого впровадження

високоякісної візуалізації, бо саме вона допомагає об'ємно бачити органи людського організму, усвідомлювати їхню взаємодію.

Запровадження імерсійних технологій навчання (ITN) підвищує академічні успіхи, мотивацію та когнітивне мислення студентів, дозволяє викладачу інтегрувати віртуальну реальність (VR) в структуру заняття [1], відкриває нові можливості для розвитку змішаної освіти (online & offline) за багатьма дисциплінами медичного профілю, зокрема хірургії та анатомії [2; 3].

Віртуальне середовище розуміємо як світ віртуальних об'єктів, що імітують знайомі нам об'єкти життєвої реальності. Можливість взаємодіяти з такими віртуальними моделями відкриває шлях до нового досвіду, який стане в пригоді у реальному житті.

Термін «імерсійні технології навчання» об'єднує різні види «занурення», що використовуються у навчальному процесі:

- повне – віртуальна реальність (VR),
- часткове – доповнена реальність (AR),
- змішане – міксована реальність ($VR + AR = MR$).

Зважаючи на стрімкий розвиток сучасної медицини, швидке оновлення самих методів пропедевтики хвороб, лікування, реабілітації, постійне збільшення обсягу медичних знань і вмій, які мають бути засвоєні студентами, інтернами та лікарями, фахівці відзначають нагальну потребу в застосуванні інноваційних засобів навчання на основі імерсії [3; 4]. Американська асоціація серця також визнає такі технології навчання перспективними, оскільки під час опанування фахівцями реанімаційних заходів нівелюються межі між реальним і віртуальним світами [5]. Практичне використання імерсії в хірургічній онкології та урології переконливо довело, що VR сприяє ґрунтовній підготовці фахівців для виконання складних завдань у реальному робочому середовищі [6].

Зважаючи на те, що у вищій медичній освіті перевага надається VR програмам з вивчення анатомії та фізіології людини, зокрема *VR Anatomy 2018; 3D Organon VR Anatomy 2019 та 2021, Anatomy Explorer 2020*, велике зацікавлення викликає специфіка моделювання навчального процесу із частковим залученням імерсії. Це стосується як вивчення окремих систем організму, їхньої взаємодії, так і розв'язання конкретних ситуаційних завдань – клінічних кейсів (терапевтичних, педіатричних, хірургічних), що потребують апеляції до VR програм з метою конкретизації певних аспектів будови, функціонування, лікування органів.

Велику зацікавленість у студентів і викладачів викликають VR медичні кейси, які, по суті, є трансформацією дидактичного кейсу у віртуальну реальність, де назва кожного інструменту, кожного дія лікаря і медичної сестри набуває візуалізації. Чим докладніше зроблено опис кейсу, чим більший вибір дистракторів для обрання правильного рішення подається авторами (викладачами), тим змістовніший і цікавіший результат. Проблема переведення вже створених і впорядкова-

них кейсів у VR, на жаль, є доволі складною, оскільки вимагає спеціальної підготовки кадрів, визначення окремого сегменту методичної роботи тощо.

Бібліотека з широким контентом готових симуляційних моделей, клінічних кейсів на основі імерсії – *Academicus Pro* – одна з небагатьох платформ, що в режимі VR або відеоконференцій дає можливість опрацювати конкретні терапевтичні, хірургічні, педіатричні та інші теми. Індивідуальна або колективна робота студентів, інтернів, лікарів на цій платформі допомагає підготуватися до іспиту, поглибити професійні вміння та навички [7]. Активне застосування зазначеного контенту дало б змогу українським лікарям удосконалювати навички з паралельного використання іноземних мов в якості робочого інструменту (наказ МОЗ від 28.09.2012 № 751 «Про створення і впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги в системі Міністерства охорони здоров'я України» [8]. Проте вартість доступу до окремої кімнати *Academicus*, що складає 10 000 доларів США на рік, для українського викладача чи то студента, інтерна, лікаря залишається захмарною. Отже, питання створення власних VR кейсів стає дедалі актуальнішим.

Майбутніх педіатрів, окрім розв'язання ситуаційних завдань, доцільно готувати до використання імерсії для зменшення відчуття болю та тривоги у дітей під час лікування. Це не тільки забезпечить певний комфорт і полегшить стан пацієнта під час неприємних процедур (гастроентерологічних, хіміотерапії, забору крові тощо), а також допоможе в реабілітації, зменшить залежність від знеболювальних препаратів.

М. Erickson звертає увагу, що саме в педіатрії візуалізація проблеми і демонстрація шляхів її усунення допомагає дітям та їхнім батькам легше підготуватися до складних хірургічних втручань, прискорює процес одужання. Використання імерсії, наприклад, у дитячій кардіохірургії дає можливість лікарями знайти у зібраній ними бібліотеці клінічних випадків віртуальне зображення аналогічної вади серця і наочно пояснити маленькому пацієнту, що саме робитиметься для покращення його стану, відновлення активного життя [9].

Важливе значення має також підготовка фахівця до роботи з пацієнтами з особливими потребами, зокрема аутистами. Програма *VR Floreo* допомагає зануритися в «перший метавсесвіт поведінкової терапії». За допомогою захоплюючих ігор і нескладних досліджень діти опановують навички соціалізації і комунікації, необхідні у повсякденному житті [10].

Для лікарів, викладачів і студентів цікавим може бути досвід застосування VR-проектів у лікарні Packard Children's. Там вперше застосували імерсію для визначення можливих факторів ризику і методів лікування вродженої патології немовлят; для врахування особливостей перебігу операцій; для підтримки маленьких пацієнтів під час лікувальних процедур. «Віртуальна реальність є однією з найцікавіших технологій, які ми можемо застосувати для покращення освіти та

покращення досвіду пацієнтів», – зазначає С. Рот, керівник клініки дитячої кардіології та директор Центру дитячого серця Б. А. Мур [11].

Наш досвід також підтверджує, що віртуальний світ може бути ефективним помічником для лікарів загальної практики (сімейних лікарів), лікарів-педіатрів. Відволікаючись, дитина не бачить незрозумілого для неї обладнання, не відчуває страху – її мозок перебуває в полоні нових яскравих вражень, що дозволяє медперсоналу виконувати всі необхідні маніпуляції. Саме тому, вважаємо, доцільне, якісне, дозоване застосування імерсії з метою забезпечення пацієнтам психологічно комфортного лікування, має вагоме значення.

Не можна оминати увагою висновки вчених, що студенти, лікарі з вадами зору (короткозорість) під час використання VR можуть відчувати певне заколисання, запаморочення [1]. Розробники гарнітури Oculus (всі серії) також не рекомендують перебувати у віртуальному світі понад одну годину. Це красномовно свідчить про те, що VR може бути тільки в контексті навчального заняття, а не замість нього!

Також на увагу заслуговує думка Yuk Ming Tang, що імерсійні технології навчання – явище молоде й перспективне, однак вони потребують подальшого вивчення, зокрема тенденцій розвитку, можливостей розширення сфери застосування, змістовної наповненості та особливостей застосування методів оцінювання [2].

Окрім того, доступність і вартість програмного забезпечення для VR може стати серйозною перешкодою для її широкого впровадження у закладах вищої освіти України за нинішніх умов. Самостійна ж розробка клінічних кейсів із VR для студентів медичних університетів є складною і трудомісткою справою, оскільки потребує від викладачів не тільки сформованої інформаційно-комунікаційної компетентності користувача, а й складних навичок програмування.

Ми вивчили думку викладачів медичних закладів вищої освіти України (добірка 100 осіб), як вони сприймають запровадження імерсії у навчанні, яке коло питань, актуальних для подальшого підвищення кваліфікації, окреслюють. Усі 100 % респондентів зазначили, що після ознайомлення з програмою *3D Organon VR Anatomy 2021* і перегляду клінічних кейсів із віртуальної бібліотеки хочуть опанувати нові освітні можливості. Тим більше, що дистанційне навчання, пролонговане через нинішній воєнний стан, зумовлює особливу актуальність активного запровадження цих технологій в Україні.

Імерсія у навчанні потужно пробиває собі дорогу. Вона активно застосовується переважною більшістю університетів та провідних клінік світу, починає заповнювати навчальний контент (програмне забезпечення, віртуальні бібліотеки клінічних кейсів тощо). Українські викладачі не хочуть залишатися обабіч світових досягнень, вони прагнуть якомога швидше у своїй практиці застосовувати ті технології, що сприятимуть якісній та ґрунтовній підготовці фахівців. Для цього в системі післядипломної освіти викладачів медичних ВНЗ доцільно організувати спеціальні курси, тренінги, воркшопи, щоб ознайомити з новими методичний підходами, надати технологічний інструмента-

рій і, незважаючи на військовий стан, не знижувати темпи позитивних трансформацій в освіті.

Список використаних джерел:

1. Liu R., Wang L., Koszalka T. A., & Wan K. (2022). Effects of immersive virtual reality classrooms on students' academic achievement, motivation and cognitive load in science lessons. *Journal of Computer Assisted Learning*, 1–12. <https://doi.org/10.1111/jcal.12688>
2. Yuk Ming Tang^{ab}, Ka Yi Chau^b, Alex Pak Ki Kwok^{cd}, Tongcun Zhu^a, Xiangdong Ma^d (2021) A systematic review of immersive technology applications for medical practice and education – Trends, application areas, recipients, teaching contents, evaluation methods, and performance. – <https://www.sciencedirect.com/journal/educational-research-review> – <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2021.100429>
3. Aebersold M., Voepel-Lewis T., Cherara L., Weber M., Khouri C., Levine R., & Tait A. R. (2018). Interactive anatomy-augmented virtual simulation training. *Clinical Simulation in Nursing*, 15, 34–41. <https://doi.org/10.1016/j.ecns.2017.09.008>
4. Childs B. S., Manganiello M. D., Korets R. Novel education and simulation tools in urologic training *Current Urology Reports*, 20 (12)(2019), 10.1007/s11934-019-0947-8
5. Cheng A., Nadkarni V. M., Mancini M. B., Hunt E. A., Sinz E. H., Merchant R. M., Donoghue A., Duff J. P., Eppich W., Auerbach M. (2018) Resuscitation education science: Educational strategies to improve outcomes from cardiac arrest: A scientific statement from the American Heart association *Circulation*, 138 (6), pp. e82-e122, 10.1161/CIR.0000000000000583
6. Childs B. S., Manganiello M. D., Korets R. (2019) Novel education and simulation tools in urologic training *Current Urology Reports*, 20 (12), 10.1007/s11934-019-0947-8
7. Acadicus. Virtual Sim Cent. Shared Content Library. <https://academicus.com/prospace/>
8. Наказ МОЗ України від 28.09.2012. № 751 «Про створення і впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги в системі Міністерства охорони здоров'я України». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2001-12#Text>
9. Erickson M. (2017) .Virtual calming. Easing anxiety in young patients using immersive technology. – Stanford Medicine – <https://stanmed.stanford.edu/2017/fall/virtual-reality-helps-calm-kids-anxiety-during-treatment.html>
10. Floreo. THE FIRST BEHAVIORAL THERAPY METAVERS-<https://www.floreotech.com>
11. Stanford Children's Health. Virtual Reality and Immersive Technologies at Stanford Children's Health – <https://www.stanfordchildrens.org/en/default.page>

Ключові слова: імерсійні технології навчання, VR програмне забезпечення, клінічні кейси, теоретичні кейси, візуалізація.

Key words: immersion learning technologies, VR software, clinical cases, theoretical cases, visualization.

БАСЕНКО РУСЛАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
докторант кафедри педагогічної майстерності та менеджменту
імені І. А. Зязюна, кандидат педагогічних наук, доцент,
Полтавський інститут економіки і права,
заступник директора з науково-педагогічної роботи,
міжнародної та грантової діяльності

КРИТЕРІЇ ЦІЛІСНОЇ ОСОБИСТОСТІ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ЛАНДШАФТІ VUCA-WORLD

У сучасному соціогуманітарному пізнанні нової актуальності набуває пошук атрибутів, невід'ємних ознак і характеристик сучасного світу. Такі концепти як «постмодерн», «інформаційне суспільство», «глобалізація», «суспільство знань» все більше трансформуються під впливом гібридних викликів. Дедалі більше стає очевидним факт, що світ змінюється в напрямі невизначеності та нестабільності, поступово втрачає ознаки стійкості та передбачуваності. Відомо, що така нова реальність вже була концептуалізована американцями акронімом **VUCA-world**.

Зміст такої концепції ідентифікує сучасне життя низкою нових атрибутів, з-поміж яких окремо виділяють «**volatility**» (нестабільність, особливий характер і тип, швидкий темп, великий обсяг, динаміка та масштабність суспільних перетворень), «**uncertainty**» (невизначеність, відсутність стійкої передбачуваності розвитку подій, розгубленість щодо сьогодення, ціннісний хаос, поява неочікуваних і ризикованих перспектив), «**complexity**» (складність розвитку соціальних систем, багатофакторність, плутанина та безлад), «**ambiguity**» (неоднозначність, відсутність чіткого розуміння векторів розвитку, некоректність в інтерпретаціях, неправильне тлумачення причинно-наслідкових зв'язків). Концепт **VUCA-csmy** змінив тривалий час існуючий **SPOD-csim**, який виокремлював такі глобальні характеристики як стійкість («**steady**»), передбачуваність («**predictable**»), простоту («**ordinary**») та визначеність («**definite**») [4, с. 251].

У науковому узагальненні атрибутів і викликів сучасного світу заслуговують на увагу положення, представлені у ювілейній доповіді Римського клубу «**Come on! Capitalism, Short-termism, Population and Destruction of the Planet**» («Come on! Капіталізм, недалекоглядність, населення і руйнування планети»), присвячену 50-літтю із дня заснування організації. Її автори – швед Андерс Війкман (**Anders Wijkman**) та німець Ернст Ульріх Фон Вайцзекер (**Ernst Ulrich von Weizsacker**) констатують, що людство перебуває у перманентному стані безладу, гостро відчуває безпорадність, що веде до деградації та відчаю. Вчені підкреслювали, що безперервний розвиток породжує страх і відчай, а спрощеність і фрагментарність у розумінні світі веде до безладу [2, с. 1–3].

Крім того, очевидним є той факт, що сучасний світ поступово відмовляється від спрощеності та односторонності в аналізі суспільних процесів, людині все складніше поверхового і шаблонно сприймати та оцінювати процеси і явища об'єктивної дійсності. Сучасний світ – світ синергії, світ поєднання раціонального та інтуїтивного, індивідуального та колективного. Людство дедалі впевненіше долає метафізичний дуалізм, властивий мисленню попередніх епох, світ рухається у напрямі динамічної рівноваги.

З огляду на окреслені виміри сучасного світу постає питання про критерії сучасної особистості, які ми представимо у п'яти концептуально-антропологічних лініях.

Перша – цілісність особистості. Антропологічний запит початку ХХІ століття – цілісна та універсальна особистість, що має цілісний життєствердний та національний образ світу. Інтеграція та синергія абсолютних і національних цінностей на сьогодні є життєвою необхідністю. Цілісний – означає екологічне та відповідальне ставлення до світу, прагнення до всебічного і гармонійного особистісного, професійного та соціального розвитку. Життєствердний образ актуалізує необхідність моделювання оптимістичних життєвих маршрутів, сучасна людина на має можливості для «розкоші» зациклюватися на будьяких проблемах, зупинятися у розвиткові та саморозвиткові. Пріоритет національних цінностей безумовний. Водночас вчені закликають не до агресивного, а до оборонного націоналізму, основним фронтом якого на сьогодні повинен стати протекціонізм вітчизняного цифрового, економічного та технологічного секторів.

Цілісна особистість – це подолання фрагментації особистості, підкреслюється єдність раціональної, матеріальної, соціальної, психологічної, емоційної та духовної сторін особистості. Антропологічне розуміння світу стверджує ідею про єдність тілесного і духовного, об'єктивного і суб'єктивного, раціонального та інтуїтивного, матеріального та ідеального, колективного та індивідуального, реального та потенційного, статичного і динамічного, кінечного та безкінечного, жіночого і чоловічого, мажорного і мінорного etc. Антропологічна лінія цілісної особистості стверджує, що цілісність є атрибутивною характеристикою людини [1, с. 54].

Друга – компетентність особистості. Її критеріями є сукупність загальних, соціальних і професійних компетенцій, з-поміж яких особливе значення набувають «м'які навички» *«soft skills»*. У доповіді Всесвітнього економічного форуму (*World Economic Forum*), яка була підготовлена 2018 року за підсумками опитування як робітників, так і роботодавців про те, що для них є найважливіше у робочому процесі, зроблено висновок, що основні чотири тренди сучасного ринку праці це: 1) «м'які навички» (*«soft skills»*); 2) «гнучкість роботи» (*«work flexibility»*); 3) «спротив знущанням» (*«anti-harassment»*); 4) «прозорість оплати праці» (*«pay transparency»*) [6].

«М'які навички» – це система універсальних навичок інноваційного рівня, наявність яких дозволяє людині швидко адаптуватися у нових

умовах, вирішувати нестандартні завдання. Їм протиставляється поняття «тверді навички» (*«hard skills»*) – спеціальні, вузькопрофільні навички, які діють в межах конкретної професії, у сталих умовах та формалізованому процесі роботи. Серед основних «м'яких навичок» вчені називають емпатію (*«empathy»*), емоційний інтелектом (*«emotional intelligence»*), креативність (*«creativity»*), здатність до співпраці та комунікації (*«being able to collaborate and communicate»*), вирішення складних і комплексних завдань (*«solution of complex tasks»*), аналітичне мислення (*«analytical thinking»*), інноваційність (*«innovations»*).

Крім того, до змісту «м'яких навичок» цілком доречно додають й такі показники як мистецтво красномовства, ораторські здібності, спічрайтинг; менеджмент проєктів, стартапи та організація простору; тайм-менеджмент та самоорганізація; презентація проєктів, самопрезентація, селф-брендінг; піклування про особистий фізичний розвиток і саморозвиток, фізичні тренування, ефективний відпочинок, спортивний розвиток; лідерські здібності, конфлікт-менеджмент, стресостійкість; когнітивна гнучкість, менеджмент знань та інформації, копірайтинг; технічні та медіа компетентності, комп'ютерна графіка, веб-розробка; івент-менеджмент; громадянська компетентність та фінансова грамотність, інтелектуальна власність; нетворкінг (теорія шести рукошляків американського соціолога Стенлі Мілгрема); PR-компетентності, іміджологія тощо.

Третя – інноваційність особистості. Інновації та інноваційна культура є невід'ємною характеристикою сучасності. Від такого наскільки особистість є здатною до сприйняття, виробництва та засвоєння інновацій напряду залужить її особистісний та професійний успіх. Сучасна особистість – це інноватор та професіонал, здатен долати щоденні стреси, всезагальний апатичний та агресивний фон, має системний і цілісний погляд на політичні, соціокультурні та інші процеси сьогодення, є розважливою, раціональною та поміркованою, усвідомлює, що кожную хвилину свого життя виявляє себе через різні соціальні ролі, сприйняття яких формує її імідж та репутацію. Сучасна особистість – це дипломат, який не сприймає спрощеності та однобічності, не демонструє чорно-білих оцінок та категоричності та логіки «або-або». Сучасна особистість – це особистість інноваційної комунікації у найширшому її розумінні.

Четверта – аксіологічність особистості. Сучасний світ вимагає від особистості чіткої ціннісної ідентифікації. Вона може відбуватися відповідно до різних груп цінностей, як-от абсолютних (добро, любов, віра, надія, свобода, справедливість, гідність); національних (патріотизм, історична пам'ять, національна гідність); громадянських (ідеали демократії, свободи слова та вибору, громадянськість); родинних (формування родини, відповідальність, подружжя вірність, обов'язок); валеоекологічних (здоров'я, спорт, відпочинок); цінностей особистісного розвитку (професійні та творчі здобутки, креативність, реалізації власних проєктів тощо) [3]. Крім того, важливо звернути увагу й на те, що

ціннісний підхід в реалізації життєвих стратегій є визначальним. Так, відомий дослідник Ерік Райнерт (Erik Steinfeldt Reinert), автор бестселеру «Як багаті країни забагатіли і чому бідні залишаються бідними», наголошував, що в основі сучасного життя повинні бути поставлені цінності. Знання без цінностей, – підкреслював вчений, – не гарантує результат [5].

П'ята – діяльнісність особистості. Сучасна особистість – це діяч, а не споглядач. Згадувана вже ювілейна доповідь Римського клубу має назву «Come on! Капіталізм, недалекоглядність, населення і руйнування планети». Її маніфест – досить грабувати своє майбутнє! Людина повинна діяти сьогодні, а шлях до змін – нове Просвітництво, проте чекати поки воно розпочне діяти неможна. Слід діяти зараз – Come on! [2]. Сучасний світ вимагає від людини безперервного самоудосконалення, вимога освіти упродовж життя (*«life-long learning»*) стає ключовою умовою конкурентоздатності в суспільстві інновацій

Як бачимо, статус сучасної особистості у координатах і викликах VUCA-world є надзвичайно системним. Виокремлені концептуально-антропологічні лінії розвитку особистості акцентують увагу на таких її атрибутах як цілісність, компетентність, інноваційність, аксіологічність і діяльнісність. В умовах сучасного динамічного світу складно впорядкувати названі виміри за рівнем значущості. У той же час зрозуміло одне, що статус сучасної особистості – це статус боротьби за існування, статус емансипації від шаблонності та однобічності.

Список використаних джерел:

1. Буряк О. С. Концепція холістичної освіти у процесі формування цілісної особистості постмодерну. *Філософія неперервної професійної освіти*. 2015. № 3 (44). С. 52–56.
2. Вайцекер Е., Війкман А. Come on! Капіталізм, недалекоглядність, населення і руйнування планети. Доповідь Римського клубу. К. : Саміт-книга, 2019. 276 с.
3. Вишневський О. Орієнтири раціонального виховання. *Рідна школа*. 1994. № 6. С. 42–46.
4. Легомінова С. В. Концептуальні засади стратегічного управління конкурентними перевагами підприємств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 18. С. 250–255.
5. Райнерт Э. Как богатые страны стали богатыми, и почему бедные страны остаются бедными. М. : ВШЭ, 2021. 384 с.
6. Human Development Indices and Indicators. 2018 Statistical Update. Published for the United Nations Development Programme, 2018. URL : hdr.undp.org/en2018-update (дата звернення: 12.06.2022).

Ключові слова: цілісна особистість, критерії особистості, VUCA-world, розвиток, діяльність, інновації, «soft skills», аксіологія.

Key words: olistic personality, personality criteria, VUCA-world, development, activity, innovation, «soft skills», axiology.

ВОЙТОВИЧ ПАВЛО ПЕТРОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
доцент кафедри іноземних мов, доцент кафедри міжнародного
та європейського права, доктор філософії, професор МКА*

ОСОБИСТІСТЬ ЯК ОСНОВА ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Сьогодні не лише Україна, а й увесь світ знаходиться в процесі трансформації, який гостро відчуває. Трансформується абсолютно все, особливо люди. Світ вже не буде таким, як був.

Зміни завжди даються важко, не говорячи вже про зміни через війну.

Хтось скаже, що не мають значення блага земні. Ні, мають. Адже люди їх заробили, заробляли на протязі усього життя. Але на першому місці знов є людина. Як і має бути завжди. Цінність людського життя... Гідність, воля... Лиш три крапки...

Що говорити про права людини, про свободи?... Хтось може сказати, що це глузування – говорити про права людини, коли агресором знищено тисячі людей, коли війна триває, а з нею терор і руйнації, руйнації всього, в тому числі людської свідомості, перевертаючи світ з ніг на голову. Але говорити і писати треба. Бо цей жах, що відбувається, знов і знов повертає до питання Людини, людських відносин.

На превеликий жаль, такою високою є ціна українців за вільне суспільство, відкрите суспільство. Може, в рамках заявленої теми такий «відступ» є занадто довгим і недоречним, але, зауважу, що наука – це не переписування текстів... і вона завжди про і для життя.

Про життя і для життя і освіта, яка здійснюється для людей і через людей.

Саме в процесі освіти ще з самого дитинства і надалі (у вищих навчальних закладах і людина старша, і світосприйняття глибше) людина відчуває відношення до себе, до інших людей, пізнає цінність і справжність людських відносин.

Про це пише і В. В. Лаппо, підкреслюючи, що студентство є особливою соціальною групою, яка відрізняється від інших груп населення високим освітнім рівнем, розвинутою пізнавальною мотивацією, найвищою соціальною активністю й досить гармонійним поєднанням інтелектуальної і соціальної зрілості. У цьому віці змінюються риси самосвідомості, емоційно-вольовий устрій життя, набуває розвитку ціннісно-сміслова сфера особистості [3]. При цьому головною умовою нормального існування й психічного розвитку людини є «зв'язок суб'єкта з простором, із середовищем як спільне буття та спосіб буття» (М. Бахтін) [3].

І тому не лише у цьому контексті, а й взагалі, вражає, викликає велике здивування, обурення, занепокоєння, незрозумілість і навіть відчай якась неадекватність деяких людей, які наче не розуміють,

що в країні війна, що психологічний стан людей є важким, що думки їх можуть бути десь далеко... Прикро...

Справа в тому, що війна лиш оголила проблему, показавши, що зі ставленням до людини в суспільстві не все гаразд...

Ключовою фігурою, завданням номер один, основою в освітньому процесі є і має бути людина, особистість. Нагадаю, що у вільному суспільстві всі люди діють добровільно, маючи свободу отримувати ресурси для реалізації свого потенціалу. В цьому визначенні чітко видно наше завдання (у тому числі педагогів) – надати ресурси. А у людини є право вибору, свобода волі. Поважаючи це право, ти поважаєш людину, людську суть, адже людяність ніхто не скасовував. Як вірно зауважує В.В. Лаппо, доцільність і важливість підготовки компетентних, конкурентоспроможних фахівців із сформованими соціокультурними цінностями зумовлюють також існуючі у нашій державі фактори, які перешкоджають вихованню розвинутої особистості [3].

Дуже не хотілося б бути таким фактором, який перешкоджає вихованню розвинутої особистості, який не поважає людську суть та почуття людини, яка навчається. І тут доречно знову звернутися до ґрунтовної праці В.В. Лаппо, де автор зауважує: «Важливою умовою повноцінного розвитку особистості у студентському віці є створення ефективного освітнього середовища, з одного боку, як сфери її формування у контексті аксіологічних, громадянських вимірів суспільства, з іншого – як сфери професіоналізації майбутнього фахівця. Для студента сучасного закладу вищої освіти є суттєвим відчувати себе у єдності зі своїм оточенням, сприймати себе значущим його елементом. Це допомагає йому зрозуміти своє призначення, знаходити та усвідомлювати смисл свого життя» [3].

Питання значущості і смислу життя актуальні завжди, нічого й казати про їх загострення під час війни.

Отже, мова знову і знову йде про загальнолюдські цінності. І. Бех трактує загальнолюдські цінності «як складний регулятор людської життєдіяльності, який відображає у своїй структурній організації зміст особливостей об'єктивної дійсності, що охоплює і зовнішній для людини світ, і власне людину в усіх її об'єктивних характеристиках», розглядаючи їх у площині «особистісної цінності», яка детермінує в подальшому поведінку індивіда й визначається науковцем як «психологічне новоутворення, що виражає найбільш безпосередньо значущу для суб'єкта узагальнену форму довкілля, через ставлення до якої він виділяє, усвідомлює і утверджує себе, своє «Я», і в результаті цього дана сфера стає простором його діяльності» [2].

Ось чому освіта має бути особистісно зорієнтованою. Її пріоритети та доцільність давно обґрунтовані науковцями (ІІІ. Амонашвілі, І. Бех, Д. Белухін, О. Пехота, А. Старева, В. Сериков та ін.), в працях яких пропонуються ідеї поваги до особистості, діалогу, співпраці. Сутнісними ознаками особистісно зорієнтованої парадигми освіти, зокрема, є:

1) переосмислення цілей освіти від отримання студентами готових знань, умінь і навичок до свідомої потреби в саморозвитку й самореалізації;

2) оволодіння предметом викладання втрачає статус центрального завдання, стає інструментом реалізації цілей, пов'язаних із забезпеченням розвитку особистості [3];

3) пошук і впровадження особистісно спрямованих технологій, методів, прийомів, форм і засобів навчальної діяльності [4].

Грунтовною у контексті досліджуваної проблеми є ідеологія «особистісно орієнтованого виховання» як «нова освітня філософія», розроблена у дослідженнях І. Беха, вона базується на аксіологічних вимірах особистості. Науковець довів, що «ієрархія особистісних цінностей і смислів, з одного боку, не дає особистості розчинитись в емпіричному бутті, втратити сутнісні потенції, оскільки розвинені особистісні цінності становлять основу внутрішнього світу як виразники стабільного, інваріантного, з іншого – дає можливість існувати і діяти вільно, тобто свідомо, «цілеспрямовано». Особистісні виміри виховання базуються на трьох провідних виховних позиціях: 1) розуміння особистості; 2) визнання особистості; 3) прийняття особистості [1].

Поділяючи ідеї Е. Канта, академік І. Бех підкреслював «Особистість завжди повинна розглядатись як ціль і ніколи – як засіб» [2]. Провідними цінностями зазначеної системи освіти є особистісна гідність кожного, свобода, творчість та індивідуальність у пізнанні та цінності саморозвитку, самоосвіти та самореалізації. Взаємини викладача й студента будуються на гуманному ставленні до студента, довірі, підтримці його індивідуальності, послідовному ставленні до студента як суб'єкта власного розвитку. Тобто стосунки між викладачем та студентом мають «міжсуб'єктний» характер і будуються на підґрунті принципу рівності, діалогізму, співіснування, свободи, єдності, прийняття [3].

Що тут ще можна додати?!...

Ці шановні вчені (і задовго до них філософи) все сказали.

Все давно сказало саме життя і знову говорить сьогодні. Говорить для нас. Адже ми маємо чути і пам'ятати: на першому місці – людина, особистість, гуманність, людяність.

Зрештою навколо питання людяності і відбуваються сьогоднішні глобальні трансформації. Трансформуємось в першу чергу ми, люди. І кожен відповідальний за себе. Занадто високу ціну вже сплачено, щоб не трансформуватись...

Список використаних джерел:

1. Бех І. Д. (1997). Духовні цінності в розвитку особистості. *Педагогіка і психологія*, 1, 127–130.
2. Бех І. Д. (1999). Ціннісна система у розвитку особистості. *Вісник Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка* : зб. наук. пр. Полтава : (Вип. 1(5), 3–20.

3. Лаппо В. В. Теоретико-методичні засади формування духовних цінностей студентської молоді в навчально-виховному процесі вищого навчального закладу / Інститут проблем виховання НАПН України; наук. кер. – д.пед.н., проф. В. І. Тернопільська. (Дис. д-ра пед. наук). Київ, 2018.
4. Пехота О. М., Старева А. М. (2005). Особистісно орієнтоване навчання: підготовка вчителя : монографія. Миколаїв : Гліон.

Ключові слова: особистість, трансформація, освіта, цінності, людина, людяність.

Key words: personality, transformation, education, values, human being, humanity.

ЛУК'ЯНИХІНА ОЛЕНА АНАТОЛІВНА

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
завідувач кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії,
кандидат економічних наук, доцент*

ЛУК'ЯНИХІН ВАДИМ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

*Сумський державний університет,
старший викладач кафедри управління імені Олега Балацького БіЕМ,
кандидат економічних наук, доцент*

БЛОКУР ІВАН ОЛЕКСАНДРОВИЧ

*Харківський національний університет внутрішніх справ,
здобувач вищої освіти Сумської філії*

ВИКЛИКИ ДЛЯ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ У ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

Успішне функціонування як будь-якого регіону України, так і країни в цілому, залежить від багатьох чинників. Найчастіше, оцінюючи стан і перспективи розвитку, говорять про соціально-економічний потенціал регіону як комплексну характеристику факторів і умов його розвитку.

Соціально-економічний потенціал регіону є сукупністю певних його ресурсних складових, які при ефективному управлінні потенційно мають можливість забезпечити розвиток і функціонування та сприяють формуванню на цьому базисі потужної соціально-економічної системи з розвинутими міжрегіональними і міжнародними зв'язками.

Дослідження науковців містять погляди на структуру соціально-економічного потенціалу і віддзеркалюють актуальність цієї концепції дотепер. У розрізі досліджень регіональної економіки автори [1, с. 55] виокремлюють природно-ресурсний, виробничий, демографічний, розселенський і працересурсний потенціал, науково-технічний, фінансовий і бюджетний. Дорошенко Ю.А. розглядає економічний потенціал як систему підпорядкованих потенціалів більш низького рівня – трудового, інвестиційного (ототожнюється з виробничим), природно-

ресурсного, інноваційного, інституціонального [2, с. 133–147]. Балацький О.Ф. близький до цього підходу і поділяє структуру соціально-економічного потенціалу за ресурсним спрямуванням його елементів на виробничий, трудовий, природно-ресурсний, інноваційний, інвестиційний, інституціональний із подальшим доєднанням до них інтелектуального [3, с. 212].

Розвиваючи попередню концепцію, Добрик Л.О. виділяє загальні складові ресурсного потенціалу (природно-ресурсний, виробничий, трудовий, фінансовий потенціал), а інноваційний, інвестиційний, соціального споживання, транспортний, зовнішньоекономічний, інформаційний розглядає як сукупність потенціалів [4, с. 212].

Не занурюючись у докладний розгляд структури потенціалу, очевидно, що соціально-економічний потенціал регіону розглядають як сукупність всіх ресурсів, які є у нього в наявності і які можуть бути залучені в певний період часу за умови їх ефективного використання для досягнення поставлених цілей (задоволення індивідуальних і суспільних потреб, розширеного відтворення і т.ін.).

У мирний час функціонування всіх систем регіону регламентовано сукупністю законодавчих і нормативно-правових актів та рішеннями органів місцевого самоврядування, що повинно створити можливості для необхідного забезпечення ресурсами та формування відповідного потенціалу регіону. Кожен регіон будує свою економічну систему і соціально-економічні взаємозв'язки, які в комплексі з реалізацію управлінських впливів і зворотного зв'язку забезпечують роботу всіх підсистем регіону.

Для воєнного часу чітких й узгоджених алгоритмів роботи організаційно-інституційного механізму, органів самоврядування, підприємств та організацій, на жаль, немає. Починаючи з 24 лютого 2022 року, коли на території України було введено воєнний стан, і дотепер держава і місцеві органи влади – обласні військові адміністрації, органи виконавчої влади і місцевого самоврядування напружують нові інструменти забезпечення і функціонування економіки регіонів у такий надскладний час.

Широкомасштабна військова агресія РФ спричинила низку загроз і викликів, які тривають дотепер і їх наслідки остаточно оцінити практично неможливо. Ці негативні аспекти, які матимуть для економіки регіону пролонгований ефект, стосуються, в першу чергу, ресурсів – потенційних і реальних.

На наш погляд, за складовими потенціалу можна виділити такі компоненти загроз:

Трудовий потенціал – безробіття, загибель людей (трудових ресурсів), від'їзд населення за кордон, переміщення у більш менш спокійні регіони всередині країни, де немає бойових дій, вивезення населення у РФ – близько 1,4 млн (озвучені на засіданні РНБО).

За даним Міжнародної організації міграції кількість внутрішньо переміщених осіб складає приблизно 8 млн. чоловік. Серед макрорегіонів України статистика переміщень (виїхало з регіонів) всередині

країни має такий вигляд: Київ: 19 % – 1,5 млн; Схід: 45 % – 3,5 млн; Південь: 10 % – 771 тис.; Центр: 1 % – 77 тис.; Північ: 23 % – 1,8 млн; Захід: 2 % – 154 тис. [5].

Виробничий потенціал – фізична втрата основних фондів підприємств і організацій, освітніх і медичних установ (руйнування, часткові пошкодження, вивезення обладнання у РФ). Крім того дефіцит ресурсів – енергетичних та інших.

Природно-ресурсний потенціал – знищення, вивезення корисних копалин, забруднення, знищення біорізноманіття, забруднення джерел питної води, земель, водних джерел через військові дії і надходження у природне середовище забруднюючих речовин різного походження.

Транспортний (логістичний) – руйнування доріг, мостів, які немає можливості відновити через війну, знищення транспортних засобів, розрив логістичних ланцюгів.

Бюджетний – недоотримування податків від підприємств, організацій (підприємство фізично знищено, працівники виїхали, немає кому забезпечувати його роботу, підприємство знаходиться на окупованій території, підприємство перевезено в інший регіон, працює частково, підприємство не може працювати через дефіцит ресурсів) недоотримування податків від фізичних осіб через втрату роботи, простій тощо.

За дослідженням фінансистів значно збільшилися видатки на національну оборону і правопорядок, видатки на соціальну допомогу ВПО. Простежується збільшення дефіциту бюджетів усіх рівнів через диспропорцію між надходженнями і витратами. За даними [6] в результаті зниження податкових надходжень і запроваджених податкових пільг доходи зведеного бюджету у квітні 2022 року скоротилися на 18 % (23,9 млрд грн) до 109,4 млрд грн. Податкові доходи у квітні були на 23 % (23,4 млрд грн) менші ніж рік тому і становили 77,3 млрд грн., ПДФО – на 5 % або (1,3 млрд грн) менше 2021 року, ПДВ на імпорتنі товари становив 28 % (7,9 млрд грн.) доходів квітня 2021 року, ввізне мито – 8 % (0,2 млрд грн); внутрішній акциз скоротився на 74 % (5,4 млрд грн), імпорتنий – на 36 % (2,4 млрд грн). До всього ще додамо вільний курс іноземних валют й інфляцію через об'єктивне й спекулятивне підвищення цін.

У зв'язку із вище зазначеними явними і потенційними загрозами і викликами для нашої економіки, потрібно оперативно напрацьовувати механізми згладжування і вирішення цих проблем. На думку [7] може стати у нагоді принцип субсидіарності, за яким «...всі проблеми, які можуть ефективно вирішуватися на місцях, повинні перебувати в компетенції муніципальних органів які є найближчими до населення, а якщо вони не можуть впоратись, то вирішення відповідних проблем повинно передаватися в компетенцію вищих рівнів влади – регіонального, загальнодержавного або навіть наднаціонального (зокрема, ЄС)».

До того ж, однією із реальних моливостей, яку потрібно використати, щоб залучити ресурси до розв'язання завдань відновлення, є пошук «донорських» організацій, програм, грантів інших держав, які в купі із власними або іншим чином залученими коштами можна буде спря-

мувати на відновлення соціально-економічного потенціалу регіонів України.

Наприкінці вважаємо за доцільне зазначити, що саме через механізми та інструментарій управління потенціалом регіону, можна ефективно вирішувати стратегічні й оперативні цілі для зниження ризиків, які виникають внаслідок викликів війни в Україні. При цьому, на нашу думку [8, с. 175–196], ключовим фактором як впливу, так і активної дії, є саме трудові ресурси, які є і об'єктом, і суб'єктом регіонального управління, тобто беруть участь в усьому ланцюгу прийняття і реалізації управлінських рішень будь-якого регіону.

Список використаних джерел:

1. Регіональна економіка : навчальний посібник / за заг.ред. Я. Б. Олійника. К. : КНТ, Видавець Фурса С. Я., 2007. 444 с.
2. Дорошенко Ю. А. Состав и структура экономического потенциала. // Экономический потенциал административных и производственных систем : монография / под. общ. ред. проф. О. Ф. Балацкого. Сумы : ИТД «Университетская книга», 2006. С. 143.
3. Балацкий О. Ф. Состав и структура экономического потенциала социально-экономического социальноэкономических систем // Социально-экономический потенциал региона: монография // под. общ. ред. проф. О. Ф. Балацкого. Сумы : ИТД «Университетская книга», 2010. С. 209–227.
4. Добрик Л. О. Структурні складові соціально-економічного потенціалу регіону. *Інтелект XXI*. № 1. 2019. URL. : http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2019/2019_1/5.pdf (дата звернення: 4.06.2022).
5. Кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні перевищила 8 млн людей: звідки й куди їхали найбільше // Міністерство з питань інтеграції тимчасово окупованих територій України. 11 травня 2022 року. URL. : <http://surl.li/byvga> (дата звернення: 4.06.2022).
6. У квітні доходи зведеного бюджету продовжують падати // Ціна держави: сайт. URL: <https://cost.ua/u-kvitni-dohody-zvedenogo-byudzhetu-prodovzhuyut-padaty/> (дата звернення: 4.06.2022).
7. Борщевський В., Матвеев Є., Куропась І., Микита О. Територіальні громади в умовах воєнного стану: як забезпечити ефективне управління в контексті пріоритетів повоєнного розвитку.// Громадський простір: сайт. URL: <http://surl.li/cdbzi> (дата звернення: 4.06.2022).
8. Лукьянихина Е. А., Лукьянихин В. А. Трудовые ресурсы региона // Социально-экономический потенциал региона: монография // под. общ. ред. проф. О. Ф. Балацкого. Сумы : ИТД «Университетская книга», 2010. С. 175–196.

Ключові слова: структура потенціалу регіону, виклики війни, загрози трудовому потенціалу, дефіцит ресурсів, трудові ресурси, управління.

Key words: potential structure of the region, challenges of war, threats to labor potential, lack of resources, labor resources, management.

ПЕДОРИЧ АНАТОЛІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

*Академія Державної пенітенціарної служби,
доцент кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін,
кандидат педагогічних наук, доцент*

ДРИЖАК ВІКТОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

*Академія Державної пенітенціарної служби,
професор кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін,
кандидат педагогічних наук, доцент*

ПИЛИПЕНКО ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ

*Академія Державної пенітенціарної служби,
кандидат технічних наук, доцент, головний науковий співробітник*

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПРИ ДИСТАНЦІЙНОМУ НАВЧАННІ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПЕРІОД ЗАГРОЗ

Життя в період військового стану в Україні, а перед цим була пандемія коронавірусу ставить нові вимоги до системи освіти. А сучасний інформаційний світ вимагає від професіоналів постійно навчатися та підтримувати свій освітній рівень. Тому, по новому звернули увагу на дистанційні інформаційні технології навчання. Ми сьогодні розглядаємо такі технології навчання які найбільш перспективні і взагалі доступні у період військового стану в Україні.

Сьогодні дистанційними технологіями студенти та викладачі можуть скористатися більш активно. Завдання викладачів – якомога цікавіше та доступніше зробити навчання для студента. Давайте подивимося на сучасного студента: у бібліотеку ходить рідко, лекції мало пише. Але при цьому він навчається, читає, готується до здавання контрольних завдань. З розвитком мобільних пристроїв, планшетів робота з інформацією дуже змінилася. Необхідну книгу можна знайти в електронному вигляді, у бібліотеці можна сфотографувати потрібну сторінку та прочитати вдома, а лекції один із студентів групи набирає в електронному вигляді та викладає у загальний доступ. Також лекції надають самі викладачі, що читають відповідну навчальну дисципліну. Іноді сайти з електронними лекціями, створюються самими студентами.

Розглянемо питання дидактичних основ використання інформаційних технологій у навчальному процесі. Дещо з історії впровадження інформаційних технологій в навчальний процес. Спочатку таке навчання назвали програмованим. Програмоване навчання виникло на поч. 50-х років ХХ ст., коли американський психолог Б. Скінер запропонував підвищити ефективність управління засвоєнням матеріалу, побудувавши його як послідовну програму подачі порцій інформації та їх контролю. Пізніше Н. Краудер розробив розгалужені програми,

які, в залежності від результату контролю, пропонували учню різний матеріал для самостійної роботи [5, с. 93]. Значний вклад у розвиток технології програмованого навчання зробив В. П. Беспалько. Він стояв у витоків програмованого навчання у вітчизняній педагогіці і методиці.

Актуальність інформаційних технологій на сьогоднішній день значно зросла з появою комп'ютерної техніки у навчальному процесі закладу вищої освіти. Сьогодні під таким навчанням розуміють керуване засвоєння навчального матеріалу порівняно невеликими порціями навчальної інформації («кадрів», «файлів», «кроків») за допомогою навчаючого пристрою (комп'ютера, мобільного пристрою, електронного підручника та інше [5, с. 96].

В. П. Беспалько також розробив психолого-педагогічні вимоги до пристроїв з програмованого навчання [2, с. 193-194]:

1. Відповідність функціональних пристрою певним принципам програмованого навчання. До цієї групи вимог відноситься здатність працювати у режимі лінійних та розгалужених програм, контролерів та екзаменаторів, регулювати темп індивідуального навчання. При застосуванні комп'ютера одна сучасна навчальна програма може містити всі перераховані функції одночасно.

2. Вирішення за допомогою технічних засобів таких дидактичних задач програмованого навчання, які не можна реалізувати без них. Ця група вимог передбачає запобігання підгляданню кадру зворотного зв'язку, одночасний контроль всієї групи, регулювання і пристосування темпу навчання до можливостей студента, надання інформації в динаміці.

3. Природність застосування пристроїв. Це означає можливість їх використання без попереднього навчання. На даний час студенти достатньо володіють комп'ютерною технікою, майже всі мають мобільні пристрої і тому не має загрози в тому, що вони не зможуть ним користуватися або комп'ютер певним чином вплине на відповідь.

4. Відсутність педагогічних «шумів» у застосовуваних пристроях. Ця вимога означає, що з найбільшим ефектом необхідно використовувати саме ті рецептори людини, які дозволяють отримувати по даному об'єкту найбільш вагомі інформативні повідомлення. І в цьому випадку комп'ютер дозволяє при повідомленнях поєднати текст, звук, графіку (статичну (рисунки, фотографії, креслення) та динамічні (анімацію, відео).

Без детального розкриття кожної вимоги можемо сказати, що сучасні комп'ютерні системи, мобільні пристрої та мультимедійні комплекси дають ширші можливості для навчання, ніж передбачав свого часу В. П. Беспалько.

Практика проведення дистанційного навчання за останні роки в Академії Державної пенітенціарної служби показала ряд переваг та недоліків такого формату навчального процесу. Серед суттєвих переваг дистанційної форми навчання можна відзначити наступні:

- Можливість навчатися у будь-який час. Студент, який навчається дистанційно, може самостійно вирішувати, коли і скільки часу упро-

довж семестру йому приділяти на вивчення матеріалу. Він буде для себе індивідуальний графік навчання.

- Можливість навчатися в будь-якому місці. Студенти можуть вчитися, не виходячи з дому чи офісу, перебуваючи у будь-якій точці планети. Щоб приступити до навчання, необхідний лише комп'ютер чи мобільний пристрій з доступом в Інтернет. Відсутність необхідності щодня відвідувати навчальний заклад – безсумнівний плюс для людей з обмеженими можливостями здоров'я, для проживаючих у важкодоступних місцевостях, батьків з маленькими дітьми.

- Навчання без відриву від основної діяльності. Для навчання зовсім не обов'язково брати відпустку на основному місці роботи, виїжджати у відрядження. Навчальний процес в Інституті підвищення кваліфікації персоналу ДКВС України це довів.

- Можливість навчатися у своєму темпі. Не обов'язково навчатися у тому ж темпі, що й інші студенти. Студент завжди може повернутися до вивчення більш складних питань, кілька разів подивитися відеолекції, переглянути презентації, перечитати переписку з викладачем, а вже відомі йому теми може пропустити. Головне, успішно проходити проміжні та підсумкові атестації.

- Доступність навчальних матеріалів. Доступ до всієї необхідної літератури відкривається студенту після реєстрації в системі дистанційного навчання, або він отримує навчальні матеріали електронною поштою. Зникає проблема нестачі чи відсутності підручників, навчальних посібників чи методичок.

- Мобільність. Зв'язок з викладачами, репетиторами здійснюється різними способами: як on-line, так і off-line. Проконсультуватися з викладачем за допомогою електронної пошти іноді ефективніше та швидше, ніж призначити особисту зустріч при очному або заочному навчанні. Зв'язок тримали з тими, хто тільки періодично виходив на зв'язок (відсутність електроенергії, покриття Інтернет, бойові дії, тощо)

- Навчання в спокійній обстановці. Проміжна атестація студентів дистанційних курсів проходить у формі on-line тестів. Тому в студентів менше причин для хвилювань. Виключається можливість суб'єктивної оцінки: на систему, яка перевіряє правильність відповідей на питання тесту, не вплине успішність студента з інших предметів, його соціальний статус та інші чинники. Також теза «спокійна обстановка» звучить по-новому в період військового стану в Україні. Тобто дозволяє проводити навчальний процес тільки коли забезпечена безпека викладача, курсанта чи студента.

- Індивідуальний підхід. При традиційному навчанні викладачеві досить важко приділити необхідну кількість уваги всім студентам групи, підлаштуватися під темп роботи кожного. Використання дистанційних технологій підходить для організації індивідуального підходу. Крім того, що студент сам обирає собі темп навчання, він може оперативно отримати у викладача відповіді на виникаючі питання.

- Дистанційна освіта дешевша. Якщо порівнювати вартість навчання на заочній і дистанційній формах навчання, то дистанційна скоріш за все буде дешевшою. Студенту не доводиться оплачувати дорогу, проживання.

- Зручність для викладача. Вчителі, репетитори, викладачі, що займаються педагогічною діяльністю дистанційно, можуть приділяти увагу більшій кількості студентів і працювати, навіть перебуваючи у відрадженому чи у складних життєвих ситуаціях.

- Рятувальний засіб. Використовуючи дистанційну освіту ми максимально зберігаємо життєдіяльність системи освіти в Україні в період загроз (пандемія, війна, тощо). Масштабний експеримент показав, що альтернативи аудиторним заняттям немає для підготовки висококваліфікованого фахівця. Але як тимчасове явище чи допоміжне – дистанційна освіта досить ефективна.

Разом з тим, практика проведення дистанційних занять під час пандемії та військового стану в Україні не позбавлене і ряду недоліків:

- Необхідна сильна мотивація. Практично весь навчальний матеріал студент-дистанційник освоює самостійно. Це вимагає достатньої сили волі, відповідальності і самоконтролю. Швидше за все, ніхто його підганяти чи заохочувати до навчання не стане. Підтримувати потрібний темп навчання без контролю з боку вдається не всім.

- Налагодження психологічного контакту. Існує різниця у сприйнятті викладача та однокласників. Перший варіант – коли перше знайомство пройшло в аудиторії, були заняття у цих курсантами чи студентами, а вже потім заняття дистанційно. Друга ситуація коли навчальний процес і знайомство розпочалося вже дистанційно і наживо заняття не було взагалі.

- Нестача практичних вмінь та навиків. Досить проблемно якісно організувати дистанційне навчання за напрямками підготовки та спеціальностями, на яких передбачена велика кількість практичних занять. Навіть найсучасніші комп'ютерні тренажери не замінять майбутнім фахівцям «живої» практики.

- Дистанційна освіта не підходить для розвитку комунікабельності, здатності працювати в команді. При дистанційному навчанні особистий контакт курсантів, студентів один з одним і з викладачами мінімальний, а то і цілком відсутній. Тому така форма навчання не підходить для розвитку комунікабельності, впевненості, навичок роботи у команді. Це критично для багатьох галузей в тому числі і для нашої служби.

- Проблема ідентифікації студента. Поки найефективніший спосіб простежити за тим, чи студент самостійно здавав іспити чи заліки, – це спостереження, що не завжди можливо. Тому на підсумкову атестацію студентам доводиться особисто приїжджати до закладу вищої освіти або його філії.

Таким чином для ефективності використання інформаційних технологій для дистанційного навчання необхідно прагнути розкрити

вище зазначені переваги та врахувати у побудові навчального процесу з курсантами та студентами можливі недоліки.

Список використаних джерел:

1. Беспалько В. П. О критериях качества подготовки специалистов. *Вестник высшей школы*. 1988. № 1. С. 3–9.
2. Беспалько В. П. Программированное обучение (дидактические основы). Москва : Высшая школа, 1970. 300 с.
3. Лебедик Л. В., Стрельников В. Ю., Стрельников М. В. Сучасні технології навчання і методики викладання дисциплін. Навчально-методичний посібник. Полтава : АСМІ, 2020. 303 с.
4. Михайліченко М. В., Рудик Я. М. Освітні технології : навчальний посібник. Київ: ЦП «КОМПРИНТ», 2016. 583 с.
5. Селевко Г. К. Современные образовательные технологии : учебное пособие. Москва : Народное образование, 1998. 256 с.
6. Янкович О., Беднарек Ю., Анджеевська А. Освітні технології сучасних навчальних закладів : навчально-методичний посібник. Тернопіль : ТНПУ імені В. Гнатюка, 2015. 212 с.

Ключові слова: дистанційне навчання, інформаційні технології, переваги, недоліки.

Key words: distance learning, information technologies, advantages, disadvantages.

КОШОВА СВІТЛАНА ПЕТРІВНА

*Національний університет охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика,
доцент кафедри управління охороною здоров'я та публічного
адміністрування, кандидат наук з державного управління, доцент*

НАУКОВІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КОСМІЧНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ

Космічна діяльність має займати одне з ключових місць у державній політиці України, особливо в умовах війни. Дослідження та використання космічного простору відіграють важливу роль у забезпеченні національної оборони та безпеки, науковому, економічному та соціальному розвитку країни. Особливістю України є її географічне розташування, багаті, але значною мірою не досліджені природні ресурси, велика довжина сухопутних кордонів. Це об'єктивно призводить до широкого використання космічних ресурсів для вирішення завдань, що стоять перед країною. Спираючись на свій космічний потенціал, Україна могла б стабілізувати свою економіку, забезпечувати якісно новий рівень вирішення оборонних завдань та завдань міжнародного співробітництва, зміцнити свої позиції у світовій спільноті.

Хронічне недофінансування космонавтики в Україні, зокрема й наукових досліджень у цій сфері, призвело до загрозливої ситуації у сфері

можливостей країни здійснювати національну космічну діяльність та виконувати міжнародні зобов'язання у сфері космосу. Отже, національна космічна діяльність, наука та промисловість у цій сфері перебувають у критичному стані і від подальших вирішень щодо їх збереження та розвитку залежить стратегічне становище, безпека та статус України як космічної держави. Адже за роки незалежності Україна впевнено посіла своє місце серед провідних космічних держав світу.

Космонавтика, будучи основним продуктом світового науково-технічного прогресу, стала його потужним двигуном, безперервно передаючи іншим областям світового господарства неоціненний за значенням і безпрецедентний за обсягом потік нових матеріалів, технологій і наукових розробок, вносячи значний внесок у забезпечення сталого розвитку людства. Наразі космічна діяльність та її науково-виробнича база вже стали природно функціонуючою галуззю світової економіки, що підпорядковується універсальним закономірностям і тенденціям розвитку.

Відомо, що значна частина космічних розробок залишається засекреченою та належить до виняткового аспекту державної політики у сфері національної безпеки. При цьому визначальними тенденціями розвитку сучасної космічної діяльності є посилення конверсії космічних технологій та розробок, їх демілітаризація та використання у комерційних цілях. У зв'язку з цим космічну діяльність прийнято диференціювати на закриту військову космічну сферу (military space) та відкриту цивільну та комерційну космічні сфери (civilian and commercial space).

У формуванні та розвитку світового космічного ринку знаходять відображення процеси інтернаціоналізації космічної діяльності, постіндустріалізації та глобалізації світового господарства. Аналіз розвитку космічної діяльності як сегменту світового високотехнологічного ринку дозволяє виявити такі стійкі процеси: невпинно розширюється коло країн, які здійснюють дослідницькі чи прикладні програми з використанням ресурсів космічної галузі. Виходячи з економічних та/або політичних інтересів ці країни розвивають та підтримують рівень технологій, що відповідає вимогам космічного ринку, оборони та безпеки; при реалізації проектів дедалі частіше практикується концентрація ресурсів та кооперація різних країн. Показовим є приклад Європейського космічного агентства (ЕКА), створеного 22 країнами; країни, що розвиваються, переслідують у космічній діяльності головним чином вирішення економічних завдань розвитку. Вони розгортають прикладні космічні ресурси, наприклад системи телекомунікацій і зв'язку, які їм надають країни з розвиненим космічним потенціалом; вимоги підвищення ефективності вкладених у космічні дослідження та розробки ресурсів, зниження питомих витрат у практичному використанні космосу об'єктивно спричиняють дифузії технологій цивільного та військового призначення. Все більшого поширення набуває принцип «подвійного використання»: цивільних космічних ресурсів (у тому числі комерційних) на користь вирішення військових завдань і навпаки; на початко-

вих стадіях освоєння та використання космічного простору космічні програми у всіх країнах фінансуються з державного бюджету, а по мірі виходу окремих напрямів діяльності на рівень рентабельності їх держфінансування згортається; стрімко зростає сфера комерційної космічної діяльності та частка приватних інвестицій у загальному обсязі її фінансування. Скорочення урядових витрат перекривається із боку приватного бізнесу інвестиціями у комерційні проекти; комерційна космічна діяльність ускладнюється. Вона охоплює як власне розробки та виробництво лише в масштабах космічних ресурсів, включаючи низку створених на комерційних засадах ракет-носіїв та універсальних багаторазових космічних платформ, так і наземну інфраструктуру, зокрема наземні станції управління космічними апаратами; конкуренція між країнами та корпораціями, що посилюється, формує ринкові сили, які дають поштовх інтеграційним процесам в індустрії космічних ресурсів та послуг, об'єднанню окремих компаній у великі міжнародні корпорації, спілки та консорціуми; глобальний характер космічної діяльності обумовив появу та розвиток космічного права (насамперед міжнародного) – нової галузі юриспруденції, що регулює відносини у процесі освоєння та використання космічного простору як на національному, так і на міжнародному рівнях [1].

Отже, космічна діяльність є дуже перспективною сферою діяльності, яка робить значний внесок в економіку різних країн і регіонів світу та потребує відповідного наукового забезпечення. Її характерною рисою є високий темп освоєння космічного простору та відносна швидкість одержання практичних економічних ефектів. Зокрема в Україні, згідно з Законом України «Про космічну діяльність» [9] космічна діяльність – наукові космічні дослідження, використання космічного простору, розроблення, виробництво, ремонт та технічне обслуговування, випробування, експлуатація, управління об'єктами космічної діяльності (у тому числі їх агрегатами та складовими частинами), забезпечення запуску, запуск та повернення космічних апаратів, їх складових частин з космічного простору на землю. При цьому космічні технології та послуги – результати наукових розробок, методи, засоби та послуги, необхідні для здійснення космічної діяльності та для отримання і використання результатів цієї діяльності.

Науковими засадами розвитку космічної галузі є інтеграція України до Європейського дослідницького простору, що дозволяє Україні брати участь: до 2021 року в «Horizon 2020» та додаткових дослідницьких програмах Євратому, а також долучатися до проектів з 2021 року в межах Рамкової програми ЄС «Horizon Europe».

Основні проблеми космічної діяльності, які потребують розв'язання визначено Стратегією космічної діяльності України до 2022 року, наразі ведеться робота щодо формування Стратегії космічної діяльності України до 2030 року. Однак В. П. Горбулін у [2] справедливо акцентує, що «подальше зволікання з виробленням продуманої державної космічної стратегії не лише може призвести до втрати Україною статусу космічної держави, а й загрожує перспективам подальшого розвитку країни».

Урядом розроблено Концепцію Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2021-2025 роки на заміну Концепції Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2018-2022 роки, у яких окреслено проблематику галузі, шляхи її вирішення та містить комплекс першочергових заходів, спрямованих на забезпечення розвитку космічної галузі. Наразі очікує розгляду у Верховній Раді України (включено до порядку денного) проект Закону України (№ 6129 від 04.10.2021) «Про затвердження Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2021-2025», який є основою космічної діяльності в Україні й визначає дорожню карту оперативних завдань щодо функціонування й розвитку космічної галузі в Україні. Відзначимо, що орієнтовний обсяг фінансування для виконання програми 2018-2022 становив приблизно 25 млрд. гривень, у тому числі кошти як державного бюджету, так і з інших джерел проти близько 15 млрд. гривень у концепції 2022-2025 на тлі існуючої загрози російсько-української війни.

Ця космічна програма розробляється на 5 років і затверджується ВРУ за поданням Кабінету Міністрів України. Також її розробкою уповноважено займатися центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну політику у сфері космічної діяльності (Державне космічне агентство України), разом із відповідними центральними органами виконавчої влади та Національною академією наук України (Інститут космічних досліджень та ін.).

Відповідно до Плану першочергових дій Уряду на 2021 рік [3] зазначені наступні кроки щодо необхідності розроблення та подання КМУ: проекту Загальнодержавної цільової науково-технічної космічної програми України на 2021-2025 роки; законопроекту про державне регулювання у сфері супутникової навігації; законопроекту про державне регулювання у сфері дистанційного зондування Землі; законопроекту щодо перетворення державних унітарних підприємств космічної галузі в акціонерні товариства; а також плану дій щодо інтеграції України в Європейське космічне агентство, кінцевою метою якого є визначення повноправного членства України в ньому; завершення розробки космічної системи «Січ-2-30» та забезпечення виведення космічного апарату «Січ-2-30» на орбіту.

Наукова діяльність, що здійснюється Інститутом космічних досліджень НАНУ враховує рішення та рекомендації Ради з космічних досліджень НАН України, постанови та рішення Президії НАН України стосовно діяльності Інституту та космічних досліджень, пріоритети діючої Загальнодержавної космічної програми України. Окрім цього, у рамках: «Цільової комплексної програми НАН України з наукових космічних досліджень» виконувалися дослідження, зокрема у 2021 році – 14 проектів, у яких брали участь установи 7 відділень НАН України; «Аерокосмічні спостереження довкілля в інтересах сталого розвитку та безпеки» – 11 установ 5 відділень НАН України, які виконали 12 проектів. Становлення в найближчі два-три десятиліття шостого технологічного укладу відкриває нові можливості як у розвитку космі-

чних технологій та їх наукового забезпечення, так і в практичному використанні.

Список використаних джерел:

1. Кошова С. П., Гбур З. В. Перспективи розвитку космічної галузі в Україні *Інвестиції: практика та досвід* 2021, 24. DOI: 10.32702/2306_6814.2021.24.70
2. Горбулін В. П. Космічна стратегія та перспективи розвитку країни *Вісник НАН України*, 2020, 2, 3–10
3. План першочергових дій Уряду на 2021 рік: розпорядження КМУ від 24 березня 2021 р. № 276-р <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-prioritetnih-dij-uryadu-na-2021-s240321>

Ключові слова: програми розвитку космосу, державні космічні програми, державне регулювання космічної галузі.

Key words: space development programs, state space programs, state regulation of the space industry.

RAHULINA KSENIIA

*Scientific Research Institute of State Building and Local Government,
Research Associate, PhD*

PETRYSHYN OLEH

*Scientific Research Institute of State Building and Local Government,
Academic Secretary, PhD, Senior Researcher*

THE IMPACT OF THE STATE OF WAR ON UKRAINE'S INTERNATIONAL TREATY RELATIONS

Events on the territory of our state, faced with an armed confrontation, contributed to the relevance of the topic at hand. In such conditions, international treaty regulation aims to preserve legal relations to the greatest extent possible, with a primary focus on the protection of human rights and fundamental freedoms. The following should be addressed regarding the pressing challenges of international treaty regulation in Ukraine.

1. A full-scale war between states significantly alters legal relations and unquestionably impacts the legality of treaties between parties and/or third-party states. In international law, there are no universally accepted standards governing the specific procedure for the conclusion, execution, or termination of treaties during wartime. The 1969 and 1986 Vienna Conventions on the Law of Treaties do not predetermine the issues that may emerge regarding treaties as a result of the beginning of hostilities, as neither convention predetermines the issues that may arise. Despite the foregoing,

a number of their provisions are applicable while disseminating the impact of armed conflicts on treaties.

Common international legal grounds for the annulment of international treaties, applicable to treaty relations in armed conflict, include 1) a material breach of treaty provisions by other parties; 2) impossibility of treaty execution; 3) a fundamental change in circumstances (doctrine of *rebus sic stantibus*); 4) the emergence of a new imperative norm (*jus cogens*). Today, a military conflict does not automatically result in the cancellation of all bilateral agreements. First and foremost, political treaties are terminated. We underscore that a state of war cannot serve as a justification for the unilateral termination or suspension of human rights treaty obligations.

Also, wars do not nullify accords obligating warring nations to protect diplomatic immunity for employees of embassies, diplomatic missions, their personnel, and international organization officials. In the case at hand, diplomatic relations were severed on the first day of the war, which led to a number of procedural problems in terms of accountability and compensation for actions caused by the armed forces of the Russian Federation (in terms of the application of Ukrainian law and court procedures). Generally, after the conclusion of a war, multilateral treaties involving the warring parties are revived, while the fate of bilateral treaties between them is determined by the involved states.

To strengthen the measures for the implementation of the state policy of national security, form an effective response to existing and potential threats to the national interests of Ukraine, and harmonize the contractual and legal framework in light of the current realities, Ukraine has renounced several agreements with the Russian Federation in a variety of fields. For instance, the signature on the Agreement between the Government of Ukraine and the Government of the Russian Federation on Cooperation in the Field of Creation and Operation of Space and Rocket Equipment was revoked by the Cabinet of Ministers of Ukraine on 19 April 2022, Decree No. 459 [1].

2. With the onset of aggression, special bilateral and multilateral treaties are put into effect, such as those on the protection of victims of war, the prohibition of the use of certain weapons, etc. The key treaties regulating the conduct of hostilities are the Hague Conventions of 1899 and 1907 (the so-called «Law of the Hague»). Four conventions for the protection of war victims were adopted in Geneva in 1949. The norms of these conventions, as well as their two additional protocols of 1977 and 2005, have become known in international humanitarian law as «Geneva Law». Violations of these treaties are considered war crimes and given the systematic nature of such actions by the Russian Federation, the Ukrainian Ministry of Foreign Affairs initiated the creation of a special international tribunal.

The success of international humanitarian law prescriptions is dependent on efficient implementation and enforcement procedures. The final stage of the process of harmonizing national and international legal systems on the regulation of armed conflicts is legislative implementation. To comply with Ukraine's international obligations in the preparation, planning, and conduct of hostilities, it is necessary to consider the rules on the protection of war

victims, primarily civilians, persons who took a direct part in the armed conflict, civilian objects, and protection of especially dangerous objects. It is critical to design proper implementing laws as well as effective systems of legislative control over such legislation's implementation.

Article 438 of Ukraine's Criminal Code serves as an example of national-level harmonization of Ukrainian legislation with international humanitarian law, stating that violation of laws and customs of war stipulated by international treaties, consent to which is granted by the Verkhovna Rada of Ukraine, constitutes a separate *corpus delicti*. On July 12, 2018, the Verkhovna Rada passed the Law «On the Legal Status of Persons Missing in Special Circumstances». In addition, on April 5, 2022, the Cabinet of Ministers of Ukraine issued Decree No. 413 «On Approval of the Procedure for the Detention of Prisoners of War».

3. Following the February 2022 events, the debate over ratifying the International Criminal Court's Statute heated up. It should be noted that Ukraine signed it on January 20, 2000, but has yet to ratify it. In June 2019, Part 6 of Article 124 of the Constitution of Ukraine came into force, according to which «Ukraine may recognize the jurisdiction of the International Criminal Court on the conditions determined by the Rome Statute of the International Criminal Court» [2]. The current situation has reopened the topic in the expert community. Without a doubt, Ukraine requires international procedures to defend society's interests from criminal intrusion, prevent crimes, and provide just punishment for the most severe violations of international law.

4. In order to ensure a high degree of national interests and security, Ukraine is obligated to continue peaceful and mutually beneficial collaboration with members of the international community in the fight against various manifestations of international crime [3]. To this goal, our nation accedes to existing multilateral international treaties and engages in new bilateral agreements that foster cooperation. In April 2020, the Verkhovna Rada of Ukraine adopted a bill on Ukraine's accession to the Second Protocol to the 1954 Hague Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict [4]. On May 4, 2022, the interior ministries of Ukraine, Poland, Lithuania, Latvia, and Estonia signed a joint declaration to strengthen cooperation. The benefits of such international cooperation are crucial for the global community as a whole.

5. Despite the ineffectiveness (stalemate) of the negotiation process, it will be necessary to return to international legal processes to develop post-conflict relations following the conclusion of hostilities. The absence of a treaty after the cessation of hostilities deprives the parties of the legal certainty provided by such an arrangement. That said, the effectiveness of such a treaty as a legal instrument is negligible, but nevertheless, its very existence is essential.

To assure the efficacy of the future treaty as a document announcing the cessation of hostilities and laying the groundwork for future relations, several democratic European states have agreed to provide additional guarantees comparable to those provided in Article 5 of the North Atlantic Treaty. In the

context of the post-conflict change of international treaty legal relations, this might be seen as the development of new guarantee mechanisms that will allow nations to regain faith in international law as the primary regulator.

References:

1. «Про денонсацію Угоди між Урядом України і Урядом Російської Федерації про співробітництво в галузі створення та експлуатації ракетно-космічної та ракетної техніки», Постанова Кабінету Міністрів України № 459 від 19 квітня 2022 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/504367__688689 (дата звернення 06.06.2022 р.).
2. Римський статут: коли чекати на ратифікацію? / Заголовок зі сторінки. URL: <https://uba.ua/ukr/news/8171/> (дата звернення 06.06.2022 р.).
3. Перепьолкін С. М. Конспект лекцій з дисципліни «Міжнародне співробітництво у сфері правоохоронної діяльності» / Ред.: Білозьоров Є. В., Легка О. В. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпро, 2016. 54 с. URL: <https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/1115/9.1.pdf> (дата звернення 06.06.2022 р.).
4. Актуальні питання МГП в Україні. Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України: офіційний сайт. URL: <https://minre.gov.ua/page/aktualni-pytannya-mgp-v-ukrayini> (дата звернення 06.06.2022 р.).

Ключові слова: міжнародно-договірні правовідносини, стан війни, міжнародне гуманітарне право, римський статут.

Key words: international treaty relations, state of war, international humanitarian law, the Rome Statute.

БАБЧИНСЬКА ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
асистент кафедри кримінального процесу, детективної
та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук*

ОСВІТНЯ ГАЛУЗЬ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

24 лютого 2022 року в Україні введено воєнний стан. Це обумовило низку відповідних змін у різних сферах суспільного життя. Однією з таких є освітня галузь. Значну частину українських вищих навчальних закладів (далі – ВНЗ) було зруйновано. Ще більшу їх кількість було пошкоджено. Втім, попри це, освітня галузь у нашій державі продовжує функціонувати, хоч і з труднощами.

Із запровадженням воєнного стану у закладах вищої освіти на території України було оголошено канікули. Однак, у деяких регіонах навчання почало відновлюватись вже за два тижні. З початку війни

понад три десятки закладів вищої освіти було переміщено у відносно безпечні регіони України. І статистичні показники зростають. Однак далеко не всі викладачі, а тим паче студенти, мають змогу евакуюватися саме у регіон нового розташування свого ВНЗ. Крім того, значна кількість, як викладачів, так і студентів, змушені були виїхати за кордон. Не можливо оминати увагою й те, що нині на території України, на жаль, не існує населених пунктів, де б можна було почуватися у цілковитій безпеці.

Вищенаведені реалії сьогоденного освітнього процесу призвели до відповідної реакції з боку уповноважених суб'єктів, з метою врахування можливостей закладів вищої освіти, а також можливостей та освітніх потреб студентів українських ВНЗ.

Так, задля забезпечення освітніх потреб, згідно Наказу МОН «Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану» від 07.03.2022 року № 235, на керівників закладів вищої освіти було покладено низку завдань, серед яких: підготувати інформацію щодо закладів вищої освіти (далі – ЗВО), які не перебувають у зонах проведення активних бойових дій або в безпосередній близькості від них (Вінницька, Волинська, Івано-Франківська, Закарпатська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька, Чернівецька області) про можливості та вже виконану роботу стосовно: прийому та забезпечення евакуйованих здобувачів освіти, науково-педагогічних і педагогічних працівників, персоналу та членів їх сімей із закладів, які цього потребують – кількість місць; наявних можливостей (передусім, електронних: освітні платформи, LMS-системи, апаратні комплекси, серверні потужності тощо) для відновлення освітнього процесу для своїх та евакуйованих учасників освітнього процесу у змішаній (очно-дистанційній) або дистанційній формі; проведення електронної реєстрації заяв від учасників освітнього процесу та персоналу; прийому адміністрацій; проведення аналізу, за якими освітніми програмами, спеціальностями, галузями знань можливе поєднання освітнього процесу різних ЗВО; забезпечення роботи адміністрацій евакуйованих ЗВО при організації освітнього процесу в такому форматі [1]. А також «забезпечити особливі умови навчання (встановлення індивідуального графіка навчання, надання академічної відпустки тощо) для тих здобувачів освіти, які перебувають в лавах ЗСУ або у підрозділах територіальної оборони, займаються волонтерською діяльністю».

Положення вказаного наказу активно виконуються ВНЗ у різних регіонах: лекції, консультації, заліково-екзаменаційні сесії, захисти кваліфікаційних робіт проводяться із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій.

Так, навчальні заняття студентів денної та заочної форм навчання усіх курсів, освітніх ступенів та освітніх програм підготовки бакалаврів і магістрів відбуваються у дистанційному та змішаному форматах за розкладом, який публікується на сайтах відповідних ВНЗ. Крім того, за умови погодження з викладачем студентам дозволено виконувати

завдання за індивідуальним графіком та опрацьовувати лекції самостійно, якщо вони не мають змоги долучитись до онлайн-заняття. Також викладачі наголошують, що готові надавати консультації для кращого розуміння матеріалу у зручній для студентів формі (на сайті ВНЗ, через електронну пошту та месенджери). При цьому, завідувачі кафедр забезпечують представлення на тих чи інших платформах курсів дистанційного навчання відповідно до календарно-тематичного плану занять: навчально-методичні матеріали (основні і додаткові, посилання на інформаційні ресурси в мережі Інтернет, аудіо- та відеоматеріали); завдання для поточного контролю, залишаючи доступ до тестування з відповідної теми заняття відкритим.

10 травня було опубліковано Лист МОН «Про завершення навчального року» від 10.03.22 року № 1/3417-22. Відповідно до тексту, у зв'язку з необхідністю відновлення освітнього процесу та підготовкою до завершення навчального року закладам освіти в умовах воєнного стану було рекомендовано: «для здобувачів освіти невідпускних курсів внести зміни до індивідуальних навчальних планів шляхом ухвалення рішень про перенесення частини освітніх компонентів (навчальних дисциплін, індивідуальних завдань, практик тощо), які не можуть бути виконані в дистанційному або змішаному форматі або для цього неможливо створити необхідних умов з урахуванням ситуації в конкретному закладі освіти, на наступні періоди навчання. У разі крайньої необхідності вважаємо можливим достроково завершити 2021/2022 навчальний рік для цієї категорії здобувачів освіти; для здобувачів освіти випускних курсів забезпечити виконання навчального плану, зокрема з урахуванням визнання результатів неформальної освіти, провести атестацію здобувачів та видачу документів про здобуття відповідного рівня освіти. У разі неможливості проведення атестації здобувачів у традиційному форматі провести атестацію здобувачів дистанційно з використанням інформаційно-комунікаційних технологій» [2].

20 березня набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану» від 15.03.2022 року № 2126-IX, положення якого спрямовані на створення умов для відновлення та продовження якісного та безпечного освітнього процесу в умовах воєнного стану. Цим законом передбачено надання здобувачам освіти, які були вимушені змінити місце проживання (перебування), залишити місце навчання, незалежно від місця проживання (перебування), на час війни, державних гарантій у вигляді організації освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників [3].

13 травня Кабінетом Міністрів України було схвалено постанову «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо врегулювання питань академічної мобільності» [4]. Зазначена постанова визначає процедуру реалізації права на академічну мобільність, порядок проходження, визнання та зарахування результатів академічної мобільності для українських учасників в межах міжнарод-

ної співпраці в галузі освіти, науки, інновацій. Щоб скористатись можливістю взяти участь у програмі внутрішньої академічної мобільності, необхідно лише заповнити реєстраційну форму [5].

Імплементация зазначеної процедури безсумнівно забезпечить змогу гарантувати право студентів, які вимушено покинули місце свого постійного перебування або Україну, на безпечну освіту, в більш безпечних регіонах України або за кордоном, сприяти їхньому поверненню в Україну після завершення або припинення воєнного стану. Адже офіційно дозволить зарахувати результати такого навчання після повернення до свого закладу постійного місця навчання. Однак, повноцінно перевестися зі свого університету, якщо у ньому не відбувається навчання, до іншого студенти фактично не можуть.

У даному контексті слід відзначити, що нині світові вищі навчальні заклади надають українцям велику кількість спеціальних освітніх програм. Продовжити навчання за кордоном можуть і студенти призовного віку [6].

Серед позитивних аспектів також варто відзначити значне розширення переліку форм академічної мобільності, відкритих для українських учасників у рамках міжнародних угод, програми Еразмус+ (так, додалися, наприклад, стажування, практика, участь у конференціях, семінарах для студентів; участь у освітньому та/або науковому проєкті для студентів та наукових, науково-педагогічних та педагогічних працівників). Втім усе це потребує відповідного нормативно-правового регулювання, яке наразі все ще відсутнє.

У той же час, Міністерством освіти і науки презентовано освітній чат-бот EducationUaBot, який допоможе знайти інформацію про пошук навчального закладу за кордоном; онлайн-навчання в Україні; повернення до навчання (незалежно від місця знаходження) [7].

Також Міністерство освіти і науки створило платформу про навчання під час війни, на якій можна знайти інструменти для організації навчання під час війни та перелік можливостей щодо дистанційного навчання [8].

Підсумовуючи вищенаведене, можна відзначити, що станом на сьогодні в українській освітній галузі вжито чимало заходів спрямованих на забезпечення освітніх потреб студентів. Освітній процес в Україні продовжується та набирає гучних обертів в своїй трансформації до всіх умов. Хоча низка питань все ще залишається не вирішеною на законодавчому рівні але процес триває. Слава Україні!!!

Список використаних джерел:

1. Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану: Наказ МОН від 07.03.2022 року № 235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-22#Text>
2. Про завершення навчального року: Лист МОН № 1/3417-22 від 10.03.22 року. URL: https://osvita.ua/legislation/Vishya_osvita/85933/

3. Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2126-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2126-20#Text>
4. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо врегулювання питань академічної мобільності: Постанова КМУ від 13.05.2022 року № 599. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmin-do-deyakih-postanov-kabinetu-ministriv-ukrayini-shchodo-vregulyuvannya-pitan-akademichnoyi-mobilnosti-599-130522>
5. Реєстрація здобувачів вищої освіти з числа ВПО на навчання за програмою внутрішньої академічної мобільності. URL: https://pon.org.ua/news_regions/9368-reiestraciia-zdobuvachiv-vyshchoi-osvity-z-chysla-vpo-na-navchannia-za-programou-vnutrishnoi-akademichnoi-mobilnosti.html
6. Виїзд студентів призовного віку за кордон в умовах воєнного стану: Мінреінтеграції підготувало інфографіку. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/211167_vizd-studentv-prizovnogo-vku-za-kordon-v-umovakh-vonnogo-stanu-mnrentegrats-pdgotuvalo-nfografku
7. Новий чат-бот про навчання і викладання за воєнного часу. URL: <https://lexinform.com.ua/v-ukraini/novyj-chat-bot-pro-navchannya-i-vykladannya-za-voyennogo-chasu/>
8. Навчання під час війни. Вся інформація – на єдиному порталі. URL: <https://lexinform.com.ua/v-ukraini/navchannya-pid-chas-vijn-y-vsya-informatsiya-na-yedynomu-portali/>

Ключові слова: навчання та викладання за воєнного часу, освітній процес в умовах воєнного часу, академічна мобільність.

Key words: teaching and learning in wartime, educational process in wartime, academic mobility.

ДУБІНІН ЮРІЙ СЕРГІЙОВИЧ

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
заступник начальника науково-дослідної частини*

ЗАКЛАДИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В ПРАВОВИХ РЕАЛІЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Загарбницьке вторгнення російської федерації на територію нашої країни поставило перед державою та суспільством нові виклики й нагальні питання, які потребують найшвидшого вирішення, але зваженого підходу. Тільки внаслідок тисяч ударів ворожої техніки по території України за період з 24 лютого 2022 р., нашої економіці, за приблизними оцінками, уже завдано збитків на суму понад 600 млрд дол. США [1], і ця цифра продовжує стрімко зростати. В той же час, незважаючи на триваючі воєнні дії, один із аспектів, який потребує

значної уваги вже зараз, – вироблення ефективної моделі відновлення постраждалих регіонів та їх зруйнованої інфраструктури, численна кількість якої зазнала катастрофічних пошкоджень або й повністю зруйнована.

Одним із ключових у контексті відновлення України є питання налагодження функціонування освітньої системи, зокрема доцільність відбудови частково пошкоджених або й взагалі знищених закладів вищої освіти (далі – ЗВО). Перш за все, логічним здається формування концепції їх відбудови у взаємозв'язку та як органічний елемент цілісної моделі відновлення країни. Разом з тим, оскільки освіта та якість підготовки фахівців є основоположним, базовим фундаментом здійснення майбутніх фундаментальних змін, варто підійти до питання відновлення освітньої інфраструктури не з точки зору «тотальної» відбудови зруйнованих приміщень чи інших будівель окремого ЗВО до довоєнного стану, а орієнтуватися на необхідність розбудови та налагодження такої системи, яка зможе забезпечити підготовку висококваліфікованих та фахових спеціалістів, що стануть важелем переорієнтації усіх сфер суспільного та державного життя на формування й утвердження статусу України як держави європейського культурного, правового й освітнього простору.

Станом на сьогодні у питанні відновлення зруйнованої освітньої інфраструктури вищим військово-політичним керівництвом нашої держави висловлюються різні, дещо суперечливі та непослідовні, з урахуванням довоєнного курсу освітніх реформ, позиції. Так, Президент України Володимир Зеленський під час своїх виступів зазначав, що усесторонньому відновленню підлягає уся зруйнована інфраструктура постраждалих внаслідок війни регіонів, зокрема й кожний заклад вищої освіти [2]. Міністром освіти і науки України Сергієм Шкарлетом у цьому контексті висловлено думку про неприпустимість порушення питання оптимізації системи ЗВО (скорочення, об'єднання або іншої реструктуризації) до закінчення війни [3].

Разом з тим, простежуючи шлях реформування освітньої галузі до початку всеохоплюючої військової агресії, стає зрозумілим, що українська система вищої освіти уже почала рухатися у напрямку оптимізації кількості ЗВО задля покращення результативності їх діяльності та якості підготовки фахівців, свідченням чого є реорганізація окремих ЗВО, зокрема їх об'єднання й укрупнення [4]. Зокрема, Стратегією розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 рр., як один із шляхів вирішення ключових проблем у освітній сфері, передбачено модернізацію й укрупнення ЗВО, а також підтримку дослідницьких університетів [5]. Підтвердженням обрання такого курсу, серед іншого, є й проект «Удосконалення вищої освіти в Україні заради результатів», яким передбачено надання додаткової підтримки тим державним ЗВО, які об'єднуються задля поліпшення умов для якісного викладання. Серйозність намірів продовжувати реформування у цьому напрямку підтверджує й укладена з Міжнародним банком реконструкції та розвитку

угода, в рамках якої передбачено залучити 200 000 000 доларів США [6] задля успішної реалізації вказаного проекту.

Таким чином, при вирішенні питання відбудови ЗВО, маємо, перш за все, враховувати уже обраний та нормативно зафіксований курс розвитку освітньої сфери. Нелогічно було б намагатися провадити абсолютно нову, досить непослідовну у такому разі, політику відновлення ЗВО, відірвану від довоєнних та сучасних реалій, задля створення абсолютно інакшої вищої школи або навпаки повністю заморожувати питання відновлення сфери освіти до моменту закінчення війни. Навпаки, сьогодні маємо можливість якісно перебудувати не тільки і не стільки зруйновану інфраструктуру, а перш за все внутрішню структуру системи надання освітніх послуг, яка зможе органічно інтегруватися та стати невід'ємною частинкою європейського освітнього й наукового співтовариства.

У цьому контексті нераціонально та неефективно спочатку відбудовувати певний ЗВО, а потім вирішувати питання про те, чи релевантною є діяльність цієї освітньої установи та чи може вона здійснювати підготовку висококваліфікованих та затребуваних фахівців. Навпаки, задля ефективності функціонування системи вищої освіти та підвищення якості надання освітніх послуг, більш виправданим здається проведення попередньої, завчасної комплексної оцінки необхідності відновлення конкретного ЗВО на основі низки показників, що стане основою для вирішення питання про те, якою має бути вища школа майбутньої України в галузевому, регіональному та кількісному вимірах.

Перш за все, з урахуванням інформації про пошкоджені й зруйновані заклади, доцільно проаналізувати довоєнні показники відповідних освітніх інституцій у розрізі кількості здобувачів вищої освіти, наукових та науково-педагогічних працівників, спеціальностей, за якими здійснювалась підготовка, освітньої, наукової, іншої інфраструктури, що міститься на балансі ЗВО та використовувалася в процесі надання освітніх послуг. Такі показники даватимуть змогу зрозуміти, серед іншого, яку вагу має конкретний ЗВО для відповідної галузі (галузей), вирішити питання про важливість продовження його функціонування як окремої установи або як складової більш укрупненої освітньої установи, що здійснює підготовку фахівців за такими ж та / або суміжними спеціальностями.

При вирішенні питання відновлення ЗВО, очевидною є й необхідність врахування кон'юнктури ринку та галузевих потреб у підготовці фахівців конкретного сектору економіки певного регіону. Зокрема, аналіз ситуації на ринку праці України свідчить, що сьогодні найбільш затребуваними в цілому є спеціалісти сфер переробної промисловості, торгівлі, сільського господарства, охорони здоров'я, транспорту, оборони тощо [7]. З урахуванням нагальної необхідності захисту суверенної території нашої держави від загарбників, розробки новітнього озброєння, відновлення та посилення діяльності оборонноорієнтованих секторів економіки та критичної інфраструктури, відновлення виробництва,

будівництва тощо, актуальним є першочергове відновлення саме тих ЗВО, які можуть забезпечити підготовку висококваліфікованих фахівців за вищевказаними й іншими найбільш затребуваними, зокрема й для цілей оборони та відбудови, суміжними напрямками.

Не менш важливим критерієм, що має враховуватися при вирішенні питання щодо першочерговості відновлення ЗВО у певному регіоні, є демографічні показники й територіальний розподіл населення. У сучасних умовах, коли велика частина населення України, зокрема й здобувачі вищої освіти, стали вимушеними переселенцями, вбачається більш пріоритетною відбудова та розвиток матеріально-технічної бази тих ЗВО, що здійснюють підготовку затребуваних конкурентоздатних фахівців та знаходяться у густонаселених регіонах, на противагу освітнім установам, що не мають такого потенціалу та не забезпечують залучення значного студентського, викладацького й наукового контингенту.

З урахуванням поточної безпекової ситуації, при вирішенні питання про відновлення пошкоджених чи зруйнованих ЗВО і продовження здійснення ними освітньої й наукової діяльності, додатково слід брати до уваги наявність можливості забезпечити безпеку учасників освітнього процесу в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема функціонування на території ЗВО відповідним чином обладнаних укриттів чи інших захисних споруд.

Таким чином, на основі врахування зазначених та низки інших факторів повинна проводитися оцінка необхідності, доцільності, терміновості відновлення інфраструктури конкретного ЗВО та можливості продовження його функціонування. Тим паче, що можливості цифровізації та сучасних інформаційних технологій дають змогу не прив'язувати надання освітніх послуг лише до місцезнаходження освітньої установи, а працювати й готувати висококваліфікованих фахівців там, де це сьогодні дозволяє безпекова ситуація.

У сьогоденних умовах не можна ставити знак рівності та отожднювати якісну освіту виключно з великою мережею закладів, що можуть провадити відповідну діяльність. З урахуванням сучасних можливостей та перспектив, хибною видається думка про те, що зменшення кількості освітніх установ, шляхом їх об'єднання й укрупнення, означає автоматичне зниження якості підготовки фахівців, втрату робочих місць перспективними освітянами й науковцям, оскільки власне і велика кількість державних ЗВО не є свідченням високого рівня надання освітніх послуг. Таким чином, варто орієнтуватися не на відбудову всього пошкодженого чи зруйнованого, а необхідно ставити за мету побудову такої освітньої системи та, відповідно, сучасної й необхідної освітньої, наукової та безпекової інфраструктури, що могло б гарантувати: високу якість освітніх послуг за релевантними спеціальностями, концентрацію наукового й освітнього ресурсу та його цільовий розвиток в межах кожної галузі, належне фінансування пріоритетних напрямів наукових досліджень, нерозпорошення й концентрацію

державних коштів у сфері освіти та науки, безпеку учасників освітнього процесу тощо.

Ситуація в Україні через повномасштабне військове вторгнення обумовлює загострення існуючих та виникнення нових сьогоденних економічних, соціальних проблем в умовах суттєво обмежених ресурсів. Таким чином, тільки дотримуючись обраного курсу оптимізації системи ЗВО задля підвищення якості вищої освіти, сьогодні маємо шанс концептуально змінити саму суть освітньої сфери України, відійти від пережитків минулих часів задля вирішення давно існуючих фундаментальних проблем, зростання та підняття вищої освіти на новий щабель розвитку, оскільки якісна освіта – шлях до успішного майбутнього України, розвитку й утвердження самобутості й незалежності нашої держави та її освітньо-культурної спадщини.

Список використаних джерел:

1. Росія заплатить : проект зі збору, оцінки й аналізу інформації про матеріальні втрати України від війни з Росією. *Kyiv School of Economics*. 2022. URL: <https://kse.ua/ua/russia-will-pay/> (дата звернення: 02.06.2022).
2. Зустріч Президента України Володимира Зеленського зі студентами закладів вищої освіти України. *Міністерство освіти і науки України*. 2022. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=суп15ТpDlг&t=4366s> (дата звернення: 01.06.2022).
3. Сергій Шкарлет : «Я не допущу освітнього мародерства». *Міністерство освіти і науки України*. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-ya-ne-dopushu-osvitnogo-maroderstva> (дата звернення: 03.06.2022).
4. Про утворення Державного біотехнологічного університету : розпорядження Кабінету Міністрів України № 431-р від 12.05.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/431-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 04.06.2022).
5. Про схвалення Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України № 286-р від 23.02.2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286-2022-%D1%80#Text> (дата звернення: 01.06.2022).
6. Угода про позику (Проект «Удосконалення вищої освіти в Україні заради результатів») між Україною та Міжнародним банком реконструкції та розвитку від 13.09.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996_005-21#Text (дата звернення: 05.06.2022).
7. Кваліфікаційна мапа України. *Інститут професійних кваліфікацій*. 2022. URL: <https://www.futureskills.org.ua/> (дата звернення: 06.06.2022).

Ключові слова: заклади вищої освіти, система закладів вищої освіти, реформування мережі закладів вищої освіти, оптимізація системи закладів вищої освіти, розвиток освітнього та наукового потенціалу України, відновлення постраждалої інфраструктури.

Key words: institutions of higher education, system of institutions of higher education, reformation of the system of institutions of higher education, , optimization of the system of institutions of higher education, development of the educational and scientific potential of Ukraine, restoration of damaged infrastructure.

МІТЕНКО ОЛЬГА ВАСИЛІВНА

*Національна академія Служби безпеки України,
старший викладач кафедри організації захисту інформації
з обмеженим доступом, доктор філософії*

ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ ДЛЯ НАУКИ ТА СУСПІЛЬСТВА

За останні два роки в цілому світі сталося більше змін аніж за попереднє десятиліття. Процес диджиталізації різних сфер професійної діяльності досягнув найвищої точки з початком всесвітньої пандемії, спричиненої розповсюдженням вірусу COVID-19. І на цьому етапі представники всіх вікових категорій та професійних сфер діяльності зіштовхнулися із гострою необхідністю набуття нових вмінь та навичок, пов'язаних перш за все із використанням комп'ютерних технологій, як на роботі так і у повсякденному житті. Всі процеси, які видавалися нам цілком звичними та проходили в очному режимі стали дистанційними. Для банальної оплати комунальних платежів чи передачі показників лічильника необхідно провести низку електронних дій, так як, до прикладу, зареєструватися в особистому кабінеті, ввести данні платіжної картки, здійснити автентифікацію та власне грошову транзакцію. Особливі труднощі відчують люди старшого віку, адже цифрові технології увійшли в їх життя у досить зрілому віці, а отже і досвід використання ними цих технологій не є тривалим.

Варто зауважити, що певний дискомфорт з початку пандемії відчували всі. Це, зокрема, стосується педагогічних та науково-педагогічних працівників та здобувачів освіти. Все навчання водночасі перемістилося в Інтернет-простір та набуло незвичної форми. Кожен, хто хоч раз займався дистанційно, розуміє, що це не те саме, що заняття в аудиторії, коли викладач та студент, вчитель та учень бачать одне одного, коли можна проконтролювати навчальний процес, безпосередньо вплинути на нього. Всі ці речі можна робити і в офлайн режимі, однак це потребує навичок, необхідно навчатися, при чому, як викладачу, так і студенту. На цьому етапі педагогічні та науково-педагогічні працівники зіштовхнулися із необхідністю освоєння нових програм, роботи на дистанційних платформах, що вимагає проходження навчальних курсів. Тобто по суті, весь навчальний процес, відпрацьований та відточений роками зійшов нанівець. Адже якщо раніше основну роль відігравав викладач з його вмінням втримувати увагу аудиторії, дисципліну, зацікавлювати студентів, то зараз всі ці такі необхідні особисті якості відіграють мінімальну роль, адже неможливо втримати увагу студентів, які вимикають камеру та мікрофон і формально відвідують лекцію. Побудова он-лайн заняття, подача нового матеріалу, проведення поточного та підсумкового контролів – все це вимагає кропіткої підготовки та окремих навичок. Здобувачі освіти, зі свого боку, опиняються фактично наодинці з масою нового матеріалу. І це становить

серйозну проблему, адже основну роль в процесі навчання починає відігравати самостійна робота, що вимагає від особи ряду якостей, таких як дисциплінованість, скрупульозність, вміння довгий час зосереджувати увагу на одній справі і, що найголовніше, це вміння не відступати та не тікати від труднощів. Такий набір якостей притаманний далеко не всім здобувачам освіти та й як може бути по-іншому, якщо самоорганізація та дисциплінованість шліфується роками? Що казати про школярів, у яких ще взагалі не сформоване жодне уявлення про навчання.

Суттєвим викликом на сьогодні, як для викладачів, так і для здобувачів освіти є предмет вивчення як такий. Набагато легше викладати гуманітарну дисципліну, яка не є особливо важкою для сприйняття та може бути опрацьована самостійно, зарубіжна література, до прикладу. Поточний контроль проводити також набагато легше, адже бесіда зі здобувачем освіти на задану тематику може показати його рівень обізнаності з того чи іншого питання. Набагато важче подавати та контролювати засвоєння матеріалу, який вимагає практичного відпрацювання, як то природничі науки та іноземні мови. В таких випадках викладачам потрібно продумувати види та способи контролю та проводити більше індивідуальних занять та консультацій.

Навчання в сучасних умовах торкнулося також і батьків. На сьогодні лише невеликий відсоток родин можуть дозволити собі розкіш не працювати. Фактично, обидва члени подружжя працевлаштовані. Для школяра важко просто всидіти біля монітора 6-8 уроків поспіль, не кажучи вже про самостійне опрацювання та виконання домашніх завдань, а тому присутність дорослого в ході дистанційного навчання у школі є просто необхідною. До прикладу, в Китаї, де дистанційна освіта вже не видається чимось химерним та незвичним та досягла високого рівня ефективності, учень обов'язково має проходити програму в присутності дорослого [1].

Дистанційна робота педагогічних та науково-педагогічних працівників, навчання в он-лайн формат є стресовим. За два роки такого режиму всі мали можливість в цьому переконатися. В першу чергу, пов'язано це із психотипом особистості, її темпераментом. Для активних людей важко весь час проводити вдома та розмовляти, по суті, з екраном. Не кожен легко сприймає відсутність живого спілкування. По-друге, постійне перебування за комп'ютером чи будь-яким іншим гаджетом негативно впливає на загальне самопочуття організму, спричинює сильну психологічну втому. Варто брати до уваги ще й той факт, що організму потрібен час для того, щоб підлаштуватися до іншого ритму та умов функціонування. Негативний вплив комп'ютерна техніка справляє також на зір, поставу, може спричиняти підвищення кров'яного тиску. Відсутність фізичного навантаження, неправильне харчування, порушений режим сну – всі ці фактори у поєднанні з фактично цілодобовим перебуванням за комп'ютером з часом можуть призвести до серйозних захворювань. Тому, працюючи в он-лайн режимі, необхідно слідкувати за самопочуттям та не ігнорувати сигналами

ли організму. Всім, хто працює дистанційно необхідно серйозно опанувати підходи до боротьби зі стресом, адже погане самопочуття та загальна пригніченість можуть стати початком серйозного емоційного розладу.

Суттєві зміни відбулися і в сфері управління кар'єрою. Нові вимоги до умов праці та до працівників змінили саму суть такого феномену як кар'єра. Основною вимогою для працівників будь-якої сфери є наявність цифрових навичок. Організації починають все більше цінувати конкретні навички, а не дипломи. На сьогодні найбільш попитом користуються такі цифрові навички як хмарні обчислення та штучний інтелект [2]. Більшість організацій усвідомлюють необхідність запровадження цифрових технологій. Довгий час точилися дискусії стосовно того, що штучний інтелект повністю витіснить живу працю, а людям не залишиться нічого іншого, як обслуговувати машини. Тобто технічна революція призведе до катастрофи та тотального безробіття. Як показав час, це не так. Дійсно, деякі професії відходять у минуле, деякі стають менш актуальними, але завдяки технічному прогресу з'являється ряд цілковито нових видів діяльності. Деякі давно існуючі заняття отримали «нове життя» та принципово ширші можливості. Так, наприклад, торгівельна діяльність здійснюється на сьогодні переважно через мережу Інтернет. Це дозволяє економити на оренді приміщення для магазину та розширює аудиторію. Продукцію можуть купляти люди з будь-якого куточку земної кулі. Таким чином витрати зменшуються, а дохід зростає.

Однак нові можливості реалізації професійної діяльності вимагають нових вмінь. І головним із них є гнучкість, під якою ми розуміємо вміння швидко адаптуватися до нових умов.

Станом на 2022 рік найбільш затребуваними є такі навички:

- інноваційне та аналітичне мислення;
- активне навчання та дидактичні стратегії;
- креативність та ініціативність;
- проектування та програмування;
- критичне мислення та аналітичні здібності;
- комплексне вирішення проблем;
- лідерство та соціальний вплив;
- емоційний інтелект;
- аргументація, вирішення проблем та здатність генерувати ідеї [3].

Як бачимо, для успішної побудови професійної кар'єри необхідно набути низку навичок, що в сучасних умовах має певні особливості.

Ми вважаємо, що перехід на дистанційну форму навчання та роботи, диджиталізація фактично всіх сфер життєдіяльності повністю зміщує акценти, а тому звичні для нас процеси протікають по-іншому, що вимагає від особистості розвитку таких якостей як гнучкості мислення, активності у прийнятті рішень та високого рівня адаптації до нових умов.

Список використаних джерел:

1. Як дистанційне навчання змінило освіту й що буде далі. *Нова українська школа*: веб-сайт. URL: <https://nus.org.ua/articles/yak-dystantsijne-navchannya-zminylo-osvitu-j-shho-bude-dali/> (дата звернення: 16.04.2022).
2. Соу Г. Э., Пискайкина Е. С. Общие тенденции к развитию карьеры в кризисных условиях. URL: <http://repo.ssau.ru/handle/Innovacionnye-strategii-upravleniya-chelovecheskimi-resursami/Obshnie-tendencii-k-razvitiu-karery-v-krizisnyh-usloviyah-Tekst-elektronnyi-86110> (дата звернення: 17.04.2022).
3. Manager. PRO: Какие навыки помогут вам стать ТОП-специалистом в 2022 году. *Digest.PRO*: веб-сайт. URL: <https://www.digest.pro/news/manager-pro-kakie-navyki-pomogut-vam-stat-top-specialistom-v-2022-godu/> (дата звернення: 16.04.2022).

Ключові слова: професійна діяльність, диджиталізація, цифрові технології, виклики, професійні навички.

Key words: professional activity, digitalization, digital technologies, challenges, professional skills.

БАБІЙ СВІТЛАНА ВОЛОДИМИРІВНА

*Національний університет «Одеська юридична академія»,
аспірантка кафедри кримінального процесу, детективної
та оперативно-розшукової діяльності*

ДЕЯКІ ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА ЗАХИСТ ПІД ЧАС ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Незважаючи на введення на території України воєнного стану відповідно до Указу Президента України № 64/2022 від 24 лютого 2022 року, забезпечення права особи на захист під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою не втрачає своєї актуальності, оскільки право на свободу та особисту недоторканість є одним з визначальних та фундаментальних конституційних прав людини.

Варто звернути увагу на нещодавні законодавчі зміни ст. 7 КПК країни, яку доповнено п. 3, у якому вказано: «Зміст та форма кримінального провадження в умовах воєнного стану повинні відповідати загальним засадам кримінального провадження, зазначеним у частині першій цієї статті, з урахуванням особливостей здійснення кримінального провадження, визначених розділом IX-1 цього Кодексу» [1].

Використання правової допомоги захисника є одним із способів забезпечення права особи на захист, у тому числі й під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного

часу. На даний час розгляд клопотань, пов'язаних із застосуванням запобіжних заходів, може здійснюватися без участі особи, якої вони стосуються, що регламентовано положеннями листа Верховного Суду № 1/0/2-22 від 03.03.2022 р. «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану», де зазначено, що «...ураховуючи об'єктивні обставини, як виняток, можна допускати розгляд клопотань щодо запобіжних заходів без участі підозрюваного, з належною мотивацією такої процедури розгляду» [2]. Тому забезпечення права на захист зараз найчастіше реалізується шляхом безпосередньої присутності захисника в судовому засіданні замість особи, яка тримається під вартою та щодо якої вирішуватимуться питання про продовження, зміну чи скасування цього запобіжного заходу. Так, в ухвалі Ківерцівського районного суду Волинської області від 04.03.2022 р. по справі № 158/355/20 зазначено: «...У зв'язку з введенням на території України воєнного стану та відсутністю технічної можливості дистанційного зв'язку з ДУ «Рівненський слідчий ізолятор» не вдалося забезпечити безпосередню участь обвинуваченого у судовому засіданні. Зважаючи на те, що у судовому засіданні присутній захисник обвинуваченого, суд вважає за можливе розглянути подану заяву (про зміну запобіжного заходу) без участі обвинуваченого, виходячи з наступного. Ст. 64 Конституції України передбачена можливість введення в Україні воєнного або надзвичайного стану. При цьому можуть встановлюватися певні обмеження прав і свобод людини з зазначенням строку дії цих обмежень. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки для державної незалежності України, її територіальної цілісності. 24.02.2022 р. відповідно до п. 20 ч. 1 ст. 106 Конституції України, Законом «Про правовий режим воєнного стану» Указом Президента України №64/2022 «Про введення воєнного стану в Україні» постановлено ввести воєнний стан строком на 30 діб. Враховуючи викладене, положення ст. 2 КПК України, введений на даний час на території України воєнний стан та безпосередня присутність в судовому засіданні захисника обвинуваченого, який зобов'язаний діяти виключно в інтересах підзахисного відповідно до ЗУ «Про адвокатуру», суд дійшов висновку, що відсутність обвинуваченого в судовому засіданні не є перешкодою для розгляду клопотання про зміну запобіжного заходу та не порушує права останнього» [3].

Ухвала Вищого антикорупційного суду від 11.03.2022 р. у справі № 991/6646/20 містить твердження: «...Суд вважає, що розгляд клопотання захисника обвинуваченого про скасування запобіжного заходу в умовах воєнного стану за відсутності сторін кримінального провадження, за умови, що обидві сторони мали можливість письмово висловити свої заперечення та думку щодо клопотання, не суперечить вимогам КПК та загальним засадам кримінального провадження. До того ж, це не призведе до обмеження прав і свобод людини і громадянина, обмеження яких згідно зі ст. 64 Конституції України

заборонені навіть в умовах воєнного стану, а забезпечить оперативний і об'єктивний судовий контроль в умовах воєнного стану на виконання завдань кримінального провадження» [3].

Ще одним розповсюдженим способом реалізації права на захист у воєнний час є подача захисником клопотання про зміну застосованого раніше запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою у зв'язку з наміром підозрюваного, обвинуваченого захищати Батьківщину та через небезпеку застосованого запобіжного заходу для життя і здоров'я підозрюваного, обвинуваченого в умовах воєнного стану. Щодо останнього, у листі Верховного Суду № 1/0/2-22 від 03.03.2022 р. зазначено, що як відповідний ризик суди мають ураховувати запровадження воєнного стану та збройну агресію в Україні [2], тому не лише ймовірним, а й беззаперечно необхідним є задоволення вказаних клопотань.

Однією з новел КПК України стало надання повноважень керівнику органу прокуратури за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором щодо обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на строк до 30 діб до осіб, які підозрюються у вчиненні злочинів, передбачених ст. 109-115, 121, 127, 146, 146¹, 147, 152- 156¹, 185, 186, 187, 189-191, 201, 255-255², 258-258⁵, 260-263¹, 294, 348, 349, 365, 377-379, 402-444 КК України, а у виняткових випадках також у вчиненні інших тяжких чи особливо тяжких злочинів, якщо затримка в обранні запобіжного заходу може призвести до втрати слідів кримінального правопорушення чи втечі особи, яка підозрюється у вчиненні такого злочину [1]. Тому ще однією особливістю та новиною у реалізації права на захист під час воєнного стану є можливість захисником особи, щодо якої керівник органу прокуратури прийняв рішення про обрання або продовження запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, оскаржити таке рішення в порядку ст. 303 КПК України. Таке оскарження має здійснюватися в суді, в межах територіальної юрисдикції якого вчинено кримінальне правопорушення, після забезпечення його функціонування в іншій місцевості або в найбільш територіально наближеному до нього суді (ч. 4 ст. 615 КПК).

Вирішуючи питання про продовження запобіжного заходу, суд може зважати на попередню оцінку окремих фактичних обставин, здійснену при вирішенні попередніх клопотань у цьому кримінальному провадженні на підставі відповідних матеріалів [2]. А у разі закінчення строку дії ухвали суду про тримання під вартою та неможливості розгляду судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому КПК порядку обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою вважається продовженим до вирішення відповідного питання судом, але не більше ніж на два місяці [1]. Таким чином, за словами судді Вищого антикорупційного суду Віри Михайленко, можна стверджувати про фактично автоматичне продовження тримання під вартою. Ухвалою Жовтневого районного суду Кривого Рогу Дніпропетровської області 14.04.2022 р. № 212/1967/22 визначено: *«...Оскільки суд позбавлений можливості забезпечити участь обвинуваченої особи у розгляді питання про продовження дії запобіжного заходу*

через збройну агресію російської федерації, у даному випадку підлягають застосуванню правила ч. 6 ст. 615 КПК України... Оскільки за відсутності обвинуваченого розгляд судом питання про продовження строку тримання під вартою в установленому цим Кодексом порядку неможливий, запобіжний захід слід вважати продовженням до вирішення відповідного питання судом, але не більше, ніж на 2 місяці» [3].

Проте такі законодавчі зміни фактично позбавляють можливість підозрюваного, обвинуваченого реалізовувати своє право на захист, а також суперечать презумпції залишення підозрюваного, обвинуваченого на свободі.

Отже, право на захист особи під час застосування найсуворішого запобіжного заходу – тримання під вартою, навіть в умовах воєнного стану, не повинно зазнавати необґрунтованих обмежень. І навіть за умови допуску обмеження такого права, вони повинні мати виключний характер, бути зрозумілими та чітко прописаними в законі. А вдала реалізація вказаної галузевої засади кримінального провадження допоможе уникнути майбутніх оскаржень судових рішень та убереже особу від порушення її основоположних прав.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13.04.2012 р. № 4651-VI / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 07.06.2022).
2. Лист Верховного Суду «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» від 03.03.2022 р. № 1/0/2-22. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/vss00820?an=1&ed=2022_03_03 (дата звернення: 06.06.2022).
3. Михайлюк В. В. Еволюція судової практики у кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: запобіжні заходи. Юридична газета online. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/evolyuciya-sudovoyi-praktiki-u-kriminalnomu-provazhenni-v-umovah-voennogo-stanu-zapobizhni-zahodi.html> (дата звернення: 07.06.2022).

Ключові слова: засади кримінального провадження, запобіжні заходи, тримання під вартою, право на захист, воєнний стан.

Key words: principles of criminal proceedings, preventive measures, detention, right to defence, martial law.

ЗАКОНОДАВЧІ ЗМІНИ ЩОДО ВІДНОСИН КОРИСТУВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИМИ ДІЛЯНКАМИ В ПЕРІОД ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

Через повномасштабне вторгнення російської федерації 24 лютого 2022 року станом на сьогодні Україна не може використовувати близько 5,4 мільйонів га земель сільськогосподарського призначення. Наразі у обробці залишаються 23 мільйона га, проте і вони теж не можуть бути повноцінним основним засобом виробництва через мінне забруднення або ж через відсутність ресурсів(людських або матеріальних) у фермерів проводити посівну [1].

З огляду на те, що продовольство, що вирощується на таких площах є важливим для забезпечення продуктами харчування багатьох країн Африки, Близького та Далекого Сходу, перед Україною виникла потреба в швидкому та ефективному реагуванні на поточні виклики продовольчої безпеки. Саме тому було внесено важливі зміни в нормативно-правові акти, що регулюють земельні відносини, зокрема, Земельний кодекс України.

Найбільш важливими серед них є зміна регулювання порядку користування земельними ділянками. Парламентом були вирішені питання, що стосуються продовження дії договорів оренди, суборенди, емфітевзису, суперфіцію, земельного сервітуту земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної, комунальної або приватної власності. Зокрема, якщо строк оренди такої земельної ділянки закінчився після 24.02.2022, договір автоматично поновлюється на один рік без волевиявлення сторін і без внесення відомостей про поновлення договору до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно [2]. На практиці виникали запитання стосовно того, чи стосується це договорів, які строк дії яких закінчився до прийняття змін до Земельного кодексу України(а саме до 07 квітня 2022 року), з огляду на статтю 58 Конституції України, яка затверджує те, що закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи. Проте, на думку авторки, це не є правильно [3]. Науковець В. Лазарев зазначав, що закон не може використовуватися до правовідносин, які виникли після прийняття нормативно-правового акту, за виключенням випадків, коли в самих нормах вказано про те, що є ретроспективне регулювання тієї чи іншої нормативно-регульованої ситуації. З цією позицією варто погодитися в тій частині, яка може застосовуватися до земельних правовідносин [4, с. 28]. Окрім цього Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях вказував, що в цивільних справах законодавець має можливість приймати закони з ретроспективною дією, проте важливо щоб було дотримано принцип загального інтересу (compelling general

interest reason) [5, с. 173]. Для воєнного стану в Україні та відсутність нормального функціонування нотаріусів та суб'єктів публічного адміністрування, на думку авторки, та обмеження розпорядження землею власниками не є таким втручанням у права власності, що порушує принцип публічного інтересу, і тому ця норма перехідних положень може використовуватися ретроспективно. Для підтвердження продовження дії договору оренди буде достатньо збереження поточного договору оренди.

Наступною важливою групою змін є ті, що стосуються спрощеного порядку оренди вільних земельних ділянок державної та комунальної власності сільськогосподарського призначення, що будуть використовуватися для ведення товарного сільськогосподарського виробництва.

Істотні умови такої оренди є наступні: 1. розмір плати не може перевищувати 8 відсотків нормативної грошової оцінки земельної ділянки. Це може бути менше (наприклад, 3 %), проте не більше; 2. орендар земельної ділянки не має права на компенсацію власних витрат на поліпшення земельної ділянки (наприклад, внесені добрива), поновлення договору оренди землі, укладення договору оренди землі на новий строк з використанням переважного права орендаря, передачу земельної ділянки в суборенду, будівництво на такій землі, посадку багаторічних насаджень, зміну цільового призначення і т.ін.; 3. строк оренди такої землі становить один рік; 4. договір укладається лише в електронній формі із використанням кваліфікованих електронних підписів; 5. реєстрація права оренди не відбувається, а натомість здійснюється реєстрація самого договору оренди земельної ділянки, зміни до нього та його розірвання. Державна реєстрація договору оренди землі здійснюється районною військовою адміністрацією.

Для отримання такої землі не проводяться земельні торги, тому виникає проблема, якщо звернулося декілька охочих для отримання земельної ділянки в оренду. В такому випадку орендодавцем рекомендується надавати перевагу тим, хто перший звернувся за укладенням договору. В професійній спільноті також були висловлені обґрунтовані позиції стосовно того, що це положення про оренду не може застосовуватися, через те, що він порушує права ймовірних орендарів на справедливую конкуренцію щодо отримання земельної ділянки. Проте варто погодитися з Д. Ніколовим, який вважає, що з урахуванням необхідності передачі земельних ділянок в оренду в умовах воєнного стану, потрібно такі положення застосовувати в найбільш розумний спосіб. Що очевидно вказує на право особи, яка звернулася першою, отримати право оренди [6].

Іншим проблемним аспектом отримання землі за договором оренди є те, що Перехідними положеннями чітко не вказано, хто є орендодавцем таких земель, і це не може бути військова районна адміністрація, оскільки її повноваження чітко визначені – це реєстрація договорів оренди землі у Книзі реєстрації землеволодінь і землекористувань в умовах воєнного стану. Варто погодитися, що у цьому разі потрібно використовувати статтю 122 Земельного кодексу України, яка зазначає,

що розпорядниками комунальних земель є органи місцевого самоврядування, а державних – Державна служба України з геодезії, картографії та кадастру [7].

Положення про оренду землі в частині випадків продемонструвало свою ефективність, а в іншій – висвітлює проблеми, над якими потрібно працювати. Наприклад, станом на 13 травня на території Львівської області було укладено договорів на понад 240 га земель сільськогосподарського призначення [8]. В Тернопільській області було висвітлено позитивний приклад, коли внутрішньо переміщена особа з Маріуполя, яка втратила свій агробізнес, змогла отримати в оренду 2 га для відновлення виробництва [9]. Натомість на Полтавщині, незважаючи на те, що документи для оренди були підготовлені, орендодавці протягом тривалого часу їх не розглядали, що негативно впливало на можливості посівної кампанії [10]. Проте незважаючи на деяку негативну практику, загалом запроваджені зміни регулювання користування земельних ділянок в період воєнного стану є потрібними і виправданими. Такі заходи дозволять підтримувати українську економіку та світову продовольчу безпеку в час війни.

Список використаних джерел:

1. Штекель М. Що буде з українським зерном та чи зможе воно потрапити на світовий ринок? [Електронний ресурс] / М. Штекель // Радіо Свобода. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/ukraynske-zerno-svitovuyu-rynok/31860149.html>
2. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану» [Електронний ресурс]. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-20#n6>
3. Конституція України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Кунцевич М. П. Застосування судами принципу неретроактивності під час розгляду справ, що випливають із кредитних правовідносин [Електронний ресурс] / М. П. Кунцевич, І. О. Юсан // Юридичний науковий електронний журнал. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: http://lsej.org.ua/6_2016/6.pdf
5. Цувіна Т. А. Зворотня дія нормативно-правових актів у часі та право на справедливий судовий розгляд у цивільних справах в контексті принципу верховенства права [Електронний ресурс] / Т. А. Цувіна. – 2019. – Режим доступу до ресурсу: <https://chasprava.com.ua/index.php/journal/article/download/75/72/>
6. Ніколов Д. В вопросе аренды землевладений проявились коллизии. Как их преодолеть? [Електронний ресурс] / Д. Ніколов // Закон і Бізнес. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://zib.com.ua/ru/151374.html>
7. Новіков І. Урожай с компенсацией Автоматическое возобновление и фиксированный курс аренды: как заключать договор аренды в условиях воєнного положения? [Електронний ресурс] / І. Новіков // Закон і Біз-

нес. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://zib.com.ua/ru/print/151506.html>

8. На Львівщині в умовах воєнного стану взяли в оренду 240 га сільгоспземлі: де найбільше [Електронний ресурс] // DailyLviv.com. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://dailylviv.com/news/ekonomika/na-lvivshchyni-v-umovakh-voiennoho-stanu-vzyaly-v-orendu-240-ha-silhospszemli-de-naibilshe-99484>
9. Личин О. Переселенка з Маріуполя відродить на Кременеччині бізнес, який втратила через окупацію [Електронний ресурс] / О. Личин // terminovo.te.ua. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://terminovo.te.ua/news/68905/>
10. Синицька Д. Частина посівної на полтавщині під загрозою — установи не можуть передати землі без рішення сесії [Електронний ресурс] / Д. Синицька // Полтавщина. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://poltava.to/news/66128/>

Ключові слова: земельні відносини, оренда землі, державний земельний кадастр, технічна документація із землеустрою.

Key words: land legal relationships, land lease, state land cadastre, cadastral documents.

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК УЧАСНИКІВ КОНФЕРЕНЦІЇ

	Том	Сторінка
Ківалов Сергій Васильович , Президент Національного університету «Одеська юридична академія», професор кафедри адміністративного і фінансового права, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, академік НАПН України	2	3
Авдєєва Галина Костянтинівна , Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, провідний науковий співробітник, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник	2	566
Аверочкіна Тетяна Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри морського та митного права, доктор юридичних наук, професор, старший науковий співробітник	2	150
Адамова Олена Семенівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент	2	618
Акіменко Юлія Юріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук, доцент	1	408
Алексєєва Людмила Іванівна , Міжнародний гуманітарний університет, викладач кафедри іноземних мов професійного спілкування	1	801
Аленін Юрій Павлович , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України	2	354
Алексєєв Микола Едгардович , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри іноземних мов	1	801
Алексєєва Ліна Леонідівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри криміналістики	2	580
Амелічева Лілія Петрівна , Донецький національний університет імені Василя Стуса, професор кафедри цивільного права і процесу, доктор юридичних наук, доцент	1	512
Андрейченко Світлана Сергіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», професорка кафедри міжнародного та європейського права, докторка юридичних наук, професорка	1	385

Андріяш Оксана Василівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач сектору відділу абонементів наукової бібліотеки	2	886
Андронов Ігор Володимирович , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри цивільного процесу, доктор юридичних наук, професор	2	762
Анісімова Юлія Павлівна , Національний університет «Одеська юридична академія», викладач кафедри іноземних мов	1	808
Аніщук Ніна Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри історії держави та права, доктор юридичних наук, професор	1	141
Антіпова Жанна Ігорівна , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри фізичного виховання	2	903
Антонюк Уляна Василівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного та господарського права і процесу Івано-Франківського юридичного інституту, кандидат юридичних наук, доцент	1	651
Антошина Ірина Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри загальної теорії права та держави, кандидат юридичних наук	1	72
Апалькова Інна Сергіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного процесу, кандидат юридичних наук	2	787
Аракелян Мінас Рамзесович , Національний університет «Одеська юридична академія», перший проректор, професор кафедри міжнародного та європейського права, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України	1	383
Аркуша Лариса Ігорівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, доктор юридичних наук, професор	2	350
Афанасьєва Мар'яна Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри конституційного права, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України	1	324
Ахматєєва Ганна Валеріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кібербезпеки, кандидат технічних наук	1	739
Бабій Оксана Юріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри іноземних мов	1	792

Бабій Світлана Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	1	914
Бабалунга Олесь Михайлович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри господарського права та процесу	2	863
Бабанін Вадим Валерійович , Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, доцент кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності, кандидат юридичних наук	1	33
Бабич Ірина Григорівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент	2	621
Бабчинська Тетяна Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук	1, 2	902, 433
Базарний Сергій Васильович , Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, підполковник, ад'юнкт кафедри застосування інформаційних технологій та інформаційної безпеки	1	715
Байло Іван Яковлевич , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри іноземних мов	1	780
Байталюк Дарія Русланівна , Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри цивільного права	2	681
Байталюк Зоряна Володимирівна , Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, аспірантка	1	41
Баканова Нана Мезенівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, доктор юридичних наук, професор, адвокат, секретар дисциплінарної палати КДКА Одеської області, Заслужений юрист України	2	180
Бакуніна Олена Валеріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кібербезпеки, кандидат фізико-математичних наук, доцент	1	743
Баландіна Наталія Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри кібербезпеки	1	763
Бальжик Ірена Анатоліївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри загальної теорії права та держави, кандидат юридичних наук, доцент, докторантка	1	60

Бальдій Юрій Юрійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук, доцент	1	349
Барабанова Наталія Ростиславівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри журналістики, кандидат педагогічних наук, доцент	1	843
Бараненко Дмитро Володимирович , Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, завідувач кафедри теорії і історії держави і права, доктор юридичних наук, доцент	2	258
Барановська Тетяна Василівна , Державний університет «Житомирська політехніка», доцент кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування, кандидат економічних наук	2	326
Барановський Петро Петрович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри історії держави та права	1	169
Барсукова Тетяна Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри фізичного виховання	2	899
Басалюк Наталія Василівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального права	2	328
Басенко Руслан Олександрович , Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, докторант кафедри педагогічної майстерності та менеджменту імені І. А. Зязюна, кандидат педагогічних наук, доцент, Полтавський інститут економіки і права, заступник директора з науково-педагогічної роботи, міжнародної та грантової діяльності	1	880
Батан Юрій Дмитрович , Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук	1	367
Безнос Костянтин Олександрович , Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, аспірант	2	686
Бельо Людмила Юріївна , Національний університет «Одеська морська академія», старший викладач кафедри загальноправових дисциплін	2	678
Берназ-Лукавецька Олена Михайлівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент	2	624
Берш Анастасія Яківна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук	2	298

Бехруз Хашматулла Набієвич , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри історії держави та права, доктор юридичних наук, професор	1	139
Белік Лариса Степанівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри криміналістики, кандидат юридичних наук	2	571
Белогубова Оксана Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук, доцент	1	412
Бігняк Олександр Валентинович , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри міжнародного та європейського права, доктор юридичних наук, професор	1	379
Біла-Тіунова Любов Романівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри адміністративного і фінансового права, доктор юридичних наук, професор	2	7
Біла-Тюріна Юлія Зиновіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права Івано-Франківського юридичного інституту, кандидат юридичних наук	2	22
Білий Веніамін Сергійович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри політичних теорій	1	236
Блокінь Руслан Михайлович , Полтавський університет економіки і торгівлі, доцент кафедри правознавства, доктор юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України	2	373
Блокур Іван Олександрович , Харківський національний університет внутрішніх справ, здобувач вищої освіти Сумської філії	1	887
Білоус Ольга Анатоліївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри загальної теорії права та держави	1	128
Білоус-Осінь Тетяна Ігорівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук	2	25
Білявський Дмитро Сергійович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри міжнародного та європейського права	1	472
Бірюков Олександр Аркадійович , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри фізичного виховання	2	914

Блага Ольга Богданівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри загально-правових та гуманітарних дисциплін Івано-Франківського юридичного інституту, кандидат педагогічних наук, доцент	1	785
Близнюк Ігор Леонідович , Державний науково-дослідний інститут МВС України, головний науковий співробітник третього відділу науково-дослідної лабораторії кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник	2	421
Бобошко Олена Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Криворізького факультету	2	295
Богун Катерина Павлівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач відділу комплектування і наукової обробки фондів документів і обміну літературою наукової бібліотеки	2	881
Боднарук Олександр Миколайович , Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент	2	292
Бойко Віктор Дмитрович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кібербезпеки, кандидат технічних наук	1	746
Бойко Оксана Анатоліївна , Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, старший викладач кафедри інновацій, інформаційної діяльності в освіті та навчання за міжнародними проектами, кандидат наук з державного управління	1	362
Большакова Ольга Віталіївна , Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку, доцент кафедри політології, соціології та соціальних комунікацій, кандидат філософських наук	1	31
Бондар Олександр Сергійович , Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, кандидат юридичних наук	1	562, 567
Бондар Павло Вадимович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права	2	690
Бондаренко Аліна Ігорівна , Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри загальної теорії права та держави, кандидат юридичних наук	1	91

Бондаренко Степан Юрійович , Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», старший методист кафедри кримінального права, процесу і криміналістики, сертифікований партнер освітнього проекту «Всесвіта»	2	18
Борденюк Ольга Василівна , Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри цивільно-правових дисциплін Чернівецького юридичного інституту, кандидат юридичних наук	1	662
Бориченко Катерина Валеріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення, доктор юридичних наук, доцент	1	518
Бринюк Катерина Валеріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри політичних теорій	1	239
Бубнов Денис Валерійович , Національний університет «Одеська юридична академія», викладач кафедри іноземних мов, доктор філософії	1	758
Будурова Ганна Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри господарського права та процесу, кандидат юридичних наук, доцент	2	833
Букатова Діана Миколаївна , Державний торговельно-економічний університет, старший викладач кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права, кандидат юридичних наук	1	565
Булгакова Олена Валеріївна , Донецький державний університет внутрішніх справ, завідувач кафедри державно-правових дисциплін, кандидат економічних наук, доцент	2	506
Бурак Володимир Ярославович , Львівський національний університет імені Івана Франка, доцент кафедри соціального права, доктор юридичних наук, доцент	1	526
Бут Ілля Олександрович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного процесу, кандидат юридичних наук	2	790
Вавринчук Адріана Сергіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри загальної теорії права та держави	1	123
Валуєва Людмила Василівна , Національний університет «Одеська морська академія», доцент кафедри загальноправових дисциплін, кандидат юридичних наук, доцент	2	29
Варешкіна Наталія Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов, кандидат педагогічних наук, доцент	1	767

Варикаша Ірина Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри морського та митного права	2	169
Василенко Микола Дмитрович , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри кібербезпеки, доктор фізико-математичних наук, доктор юридичних наук, професор	1	729
Василенко Юлія Василівна , Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, процесу та криміналістики, кандидат юридичних наук, доцент	2	271
Василяк Олеся Костянтинівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права, кандидат юридичних наук	2	301
Васьковець Людмила Антонівна , Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», професор кафедри безпеки праці і навколишнього середовища, кандидат біологічних наук, професор	1	634
Ващук Олеся Петрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри криміналістики, доктор юридичних наук, професор	2	542
Вейц Аркадій Михайлович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики	2	582
Вербіцька Мар'яна Василівна , Західноукраїнський національний університет, доцентка кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент	2	32
Вергелес Олександра Анатоліївна , Юридична компанія «Міллер», помічниця адвоката	1	665, 918
Вереша Роман Вікторович , Академія адвокатури України, завідувач кафедри кримінального та адміністративного права, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України	2	261
Веденєєв Дмитро Валерійович , Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України, головний науковий співробітник, доктор історичних наук, професор	1	189
Видишева Ольга Георгіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», викладач кафедри іноземних мов	1	811
Вітман Костянтин Миколайович , Національний університет «Одеська юридична академія», директор Центру підготовки магістрів публічної служби і професійних суддів, доктор політичних наук, професор, Заслужений працівник освіти України	1	182

Владиславська Вікторія Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, доктор філософії	1	427
Вовк Павло Вячеславович , Національний університет «Одеська юридична академія», докторант кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук	2	102
Возняковська Крістіна Анатоліївна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри цивільно-правових дисциплін Чернівецького юридичного інституту, доктор юридичних наук, професор	2	830
Войткова Аліса Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри загальної теорії права та держави	1	104
Войтович Павло Петрович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, доцент кафедри іноземних мов, доктор філософії в галузі права, професор МКА	1	414, 884
Войцехівська Дарина Юріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри історії держави та права	1	172
Волкова Дар'я Євгенівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук	1	343
Волкова Наталія Василівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного процесу, кандидат юридичних наук, доцент	2	767
Волосовець Олександр Петрович , Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, завідувач кафедри педіатрії № 2, доктор медичних наук, професор	1	875
Волошина Владлена Костянтинівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент	2	380
Волощук Валерія Євгенівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри цивільного права	2	692
Волощук Оксана Троянівна , Національний університет «Одеська юридична академія», в.о. завідувача кафедри міжнародної та кримінальної юстиції Чернівецького юридичного інституту, кандидат юридичних наук, доцент	1	404
Воробйов Віталій Анатолійович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри політичних теорій	1	241

Воробйова Олена Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри фізичного виховання	2	918
Воробчак Андрій Романович , Національний університет «Одеська юридична академія», директор Чернівецького юридичного інституту, кандидат юридичних наук	2	425
Габлей Наталія Григорівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права Івано-Франківського юридичного інституту, кандидат юридичних наук, доцент	2	378
Габур Оксана Сергіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції	2	756
Гаверський Віталій Валерійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри морського та митного права, кандидат юридичних наук	2	153
Гавриш Наталя Степанівна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри аграрного, земельного та екологічного права, доктор юридичних наук, професор	1	629
Гайова Анна Василівна , Державний податковий університет, здобувач вищої освіти	1	233
Галузінський Назар Олександрович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення	1	576
Галунько Валентин Васильович , Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», професор кафедри адміністративного права, інтелектуальності власності та цивільно-правових дисциплін, доктор юридичних наук, професор, академік Академії адміністративно-правових наук	1	866
Галупова Лариса Ігорівна , Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції, кандидат юридичних наук	2	745
Гарасимів Олена Іванівна , Львівський державний університет внутрішніх справ, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики, кандидат юридичних наук, доцент	2	418
Гаркуша Дана Олександрівна , Державний податковий університет, здобувач вищої освіти	1	233
Гачак-Величко Лілія Андріївна , Національна академія сухопутних військ імені Петра Сагайдачного, старший викладач кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ, кандидат юридичних наук	1	314

Гбур Зоряна Володимирівна , Національний університет охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування, доктор наук з державного управління, професор	1	871
Герман Людмила Вікторівна , Національна академія Служби безпеки України, старший науковий співробітник наукової лабораторії, кандидат психологічних наук	1	317
Гетьман Андрій Борисович , Національна школа суддів України, провідний науковий співробітник, кандидат юридичних наук	1	166
Глиняна Катерина Михайлівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент	2	626
Гнатівська Альона Льдусівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту, кандидат юридичних наук, доцент	2	36
Гоголева Олена Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри фізичного виховання	2	910
Годованюк Андрій Йосипович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права, кандидат юридичних наук, доцент	1	638
Голоядова Тетяна Олексіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент	2	39
Голубева Неллі Юріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри цивільного процесу, професор кафедри цивільного права, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України	2	759
Гончаренко Владислава Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент	2	629
Гончарук Анастасія Сергіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри цивільного процесу	2	809
Горбаченко Станіслав Анатолійович , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри кібербезпеки, доктор економічних наук, професор	1	726
Горбачова Ірина Михайлівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент	2	273

Гордієнко Сергій Георгійович , Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», доцент кафедри інтелектуальної власності та приватного права факультету соціології та права, доктор юридичних наук, доцент	2	722
Горун Юрій Валерійович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри аграрного, земельного та екологічного права	1	669
Горяга Оксана Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри історії держави та права, кандидат юридичних наук, доцент	1	152
Грезіна Олена Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри загальної теорії права та держави	1	112
Гриб Анна Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук	1	430
Григор'єва Христина Антонівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права, доктор юридичних наук	1	626
Григорчак Діана Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	2	517
Грушевська Юлія Андріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри журналістики, кандидат філологічних наук, доцент	1	845
Грушко Мальвіна Валеріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук, доцент	1	417
Гудзь Анна Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, кандидат юридичних наук, доцент	1	548
Гуйван Петро Дмитрович , Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, докторант, кандидат юридичних наук, Заслужений юрист України	2	614
Гулько Олександр Олександрович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри господарського права та процесу	2	872
Гуменюк Аліна Сергіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», фахівець науково-дослідної частини, аспірант кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	2	445

Гуменюк Віталій Васильович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук	1	658
Гуртієва Людмила Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент	2	383
Гуртовенко Олег Леонтійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент	2	277
Гусейнова Каміла Сарханівна , Національний університет «Одеська юридична академія», викладач кафедри іноземних мов	1	758
Д'ячкова Марія Олегівна , Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук	2	499
Давидова Ірина Віталіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри цивільного права, доктор юридичних наук, професор	2	592
Даниленко Юлія Сергіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент	2	42
Данилець Леонід Віталійович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного процесу	2	812
Данильченко Олена Валентинівна , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри загальнотеоретичної, конституційної та цивілістичної юриспруденції Миколаївського інституту права	2	675
Даніель Анна Володимирівна , адвокат, кандидат юридичних наук, магістр з публічного управління та адміністрування	2	214
Дейнеко Костянтин Ілліч , Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, здобувач вищої освіти	1	567
Денисяк Наталя Миколаївна , Міжнародний гуманітарний університет, доцент кафедри цивільного та господарського права та процесу, кандидат юридичних наук, доцент	2	632
Джеріпа Ігор Олександрович , Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку, здобувач вищої освіти	1	753

Джураєва Олена Олексіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри загальної теорії права та держави, кандидат юридичних наук, доцент	1	77
Дика Анастасія Іванівна , Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри інформаційних технологій	1	682, 708
Дикий Олег Вікторович , Національний університет «Одеська юридична академія», декан факультету кібербезпеки та інформаційних технологій, доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент	2	493
Димов Кирило Борисович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри міжнародного та європейського права	1	476
Динту Валерія Аркадіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри криміналістики, кандидат юридичних наук, доцент	2	563
Дихта Наталя Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов, кандидат юридичних наук	1	832
Дипкантук Юлія Ігорівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри господарського права та процесу	2	856
Діденко Лариса Василівна , Міжнародний гуманітарний університет, професор кафедри цивільного та господарського права та процесу, доктор юридичних наук, доцент	2	764
Дімова Карина Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», здобувач вищої освіти	1	423
Дмитришин Володимир Степанович , Державна наукова установа «Науково-практичний центр профілактичної та клінічної медицини» Державного управління справами, старший науковий співробітник, кандидат юридичних наук, доцент	2	741
Дмитрієв Вадим Вадимович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри політичних теорій	1	244
Добровольська Володимира Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри господарського права та процесу, кандидат юридичних наук, доцент	2	836
Доній Наталія Євгеніївна , Академія Державної пенітенціарної служби, професор кафедри економіки та соціальних дисциплін, доктор філософських наук, професор	1	13

Дорошенко Наталія Олексіївна , Рівненський окружний адміністративний суд, суддя, Львівський національний університет імені Івана Франка, аспірант кафедри міжнародного права	1	468
Драгомерецький Микола Миколайович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри загальної теорії права та держави	1	114
Дракохруст Тетяна Вікторівна , Західноукраїнський національний університет, професор кафедри міжнародного права та міграційної політики, доктор юридичних наук, доцент	1	391
Дремлюга Ольга Олексіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач науково-інформаційного центру наукової бібліотеки	2	884
Дрижак Віктор Володимирович , Академія Державної пенітенціарної служби, професор кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін, кандидат педагогічних наук, доцент	1	891
Дробчак Алла Леонідівна , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри соціально-політичних і економічних дисциплін Криворізького факультету	1	835
Дронік Дмитро Сергійович , Донецький державний університет внутрішніх справ, аспірант заочної форми навчання	2	121
Дрємбін Віктор Миколайович , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України	2	489
Дубінін Юрій Сергійович , Національний університет «Одеська юридична академія», заступник начальника науково-дослідної частини	1	906
Дудченко Валентина Віталіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», вчений секретар, професор кафедри загальної теорії права та держави, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України	1	48
Еннан Руслан Євгенович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції, кандидат юридичних наук	2	727
Сременко Крістіна Сергіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри морського та митного права	2	172
Сременко Олександр Михайлович , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри філософії, доктор філософських наук, професор	1	10

Єфремова Наталя Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри історії держави та права, кандидат юридичних наук, доцент	1	147
Жарова Оксана Віталіївна , Національний університет «Одеська політехніка», доцент кафедри вищої математики, кандидат фізико-математичних наук, доцент	1	750
Жебровська Кристина Артаківна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук	1	434
Жогно Анастасія Олегівна , Одеський національний морський університет, здобувач вищої освіти	1	365
Жугай Віталій Йосипович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри журналістики, кандидат філологічних наук, доцент	1	847
Жуковська Софія Тарасівна , Львівський національний університет імені Івана Франка, аспірантка кафедри фінансів та банківської справи	1	500
Забара Ігор Миколайович , Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доцент кафедри міжнародного права Навчально-наукового Інституту міжнародних відносин, кандидат юридичних наук, доцент	1	420
Заболотна Людмила Володимирівна , Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», доцент кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін, кандидат юридичних наук	1	228
Завальнюк Сергій Володимирович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент	2	635
Завальська Любов Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри прикладної лінгвістики, кандидат філологічних наук	1	823
Завгородня Юлія Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри політичних теорій, кандидат політичних наук, доцент	1	201
Заверзаєв Валерій Володимирович , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри фізичного виховання	2	921
Заверюха Марина Михайлівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права, кандидат юридичних наук	1	654

Завтур Віктор Андрійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук	2	429
Загірний Олексій Валентинович , Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, аспірант кафедри політології	1	247
Загородній Віктор Євстафійович , Національний університет «Одеська юридична академія», ректор, професор кафедри криміналістики, кандидат юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України	2	387, 536, 539
Загородній Ігор Вікторович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри, кандидат юридичних наук	2	350
Задерейко Олександр Владиславович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри інформаційних технологій, кандидат технічних наук, доцент	1	685, 708
Заєць Ганна Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри прикладної лінгвістики, кандидат філологічних наук	1	825
Заєць Олександр Михайлович , Одеський державний університет внутрішніх справ, викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент	1	825
Занько Олена Валентинівна , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри прикладної лінгвістики	1	829
Зелінська Яна Сергіївна , Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри адміністративного права, кандидат юридичних наук, доцент	2	45
Зінченко Олександр Вікторович , Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, аспірант кафедри трудового права	1	578
Зінченко Олена Володимирівна , Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцентка кафедри міжнародного приватного права та порівняльного правознавства, докторка історичних наук, професорка	1	143
Зятіна Діна Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри господарського права та процесу, кандидат юридичних наук	2	851
Іванійчук Таїсія Юріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», директор наукової бібліотеки, кандидат біологічних наук	2	876, 884
Іванцова Зоя Анатоліївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри конституційного права, доктор філософії	1	365

Іванчук Віра Євстафіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри загальної теорії права та держави	1	106
Івашова Людмила Миколаївна , Університет митної справи та фінансів, доктор наук з державного управління, професор	1	195
Іжевський Павло Григорович , Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, професор кафедри менеджменту, фінансів, банківської справи та страхування, доктор економічних наук, доцент	1	492
Іжугова Ірина Володимирівна , Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, начальник кафедри стратегічних комунікацій, кандидат наук з державного управління	1	857
Лілопол Інна Михайлівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного процесу, кандидат юридичних наук, доцент	2	770
Каденко Оксана Олегівна , адвокат, член Ради адвокатів України, Заслужений юрист України	2	223
Казакова Надія Феліксівна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри кібербезпеки, доктор технічних наук, професор	1	704
Калітенко Оксана Михайлівна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент	2	607
Каліщева Олена Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри гуманітарних дисциплін Миколаївського інституту права	1	795
Калмикова Наталя Юріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», старший лаборант кафедри національної економіки	1	498
Калюга Каріна Вікторівна , Класичний приватний університет, заступник завідувача кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Інституту економіки та права, доктор юридичних наук, доцент	2	553
Камінський Петро Валерійович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального права	2	334
Каненберг-Сандул Оксана Констянтинівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук	1	438
Канівець Людмила Анатоліївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права, кандидат юридичних наук, доцент	1	641

Капінус Олена Леонідівна , доцент кафедри іноземних мов, кандидат історичних наук, доцент	1	780
Капітаненко Наталія Петрівна , Запорізький національний університет, професор кафедри менеджменту організацій та управління проектами, доктор юридичних наук, доцент	1	523
Капліна Оксана Володимирівна , Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувачка кафедри кримінального процесу, докторка юридичних наук, професорка	2	357
Капустіна Надія Борисівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри філософії, кандидат юридичних наук, доцент	1	20
Караман Микола Віталійович , Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри загальної теорії права та держави, доктор філософії	1	100
Караханян Карина Мартинівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права, кандидат юридичних наук	1	656
Каретна Ольга Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри соціології, кандидат політичних наук, доцент	1	212, 279
Катинська Леся Романівна , Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, асистент кафедри медичного права, кандидат юридичних наук	1	722
Квасніцька Ольга Олексіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри господарського права та процесу, кандидат юридичних наук, доцент	2	839
Кедик Вероніка Петрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук	2	305
Кефелі-Яновська Олена Ігорівна , Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, старший викладач навчально-наукового центру неперервної професійної освіти, кандидат медичних наук	1	875
Кикоть Артем Володимирович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного процесу	2	815
Кирилюк Алла Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції, кандидат юридичних наук, доцент	2	731
Кириченко Юрій Вікторович , Національний університет «Запорізька політехніка», професор кафедри «Політологія та право», доктор юридичних наук, доцент	1	394

Кисляк Леся Несторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри загальноправових та гуманітарних дисциплін Івано-Франківського юридичного інституту, кандидат філологічних наук	1	220
Кібік Ольга Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри національної економіки, доктор економічних наук, професор	1	485
Кіліміченко Анна Олегівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення	1	582
Кінаш Наталія Богданівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права Івано-Франківського юридичного інституту, кандидат юридичних наук	1	425
Кісельова Анастасія Андріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри прикладної лінгвістики, кандидат філологічних наук	1	823
Кісліцина Ірина Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, кандидат юридичних наук, доцент	2	187
Кларк Юлія Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри національної економіки, кандидат економічних наук, доцент	1	495
Клепиковський Володимир Геннадійович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	2	448
Климась Руслан Володимирович , Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, начальник відділу досліджень, статистики пожеж та надзвичайних ситуацій	2	440
Клименко Олександр Віталійович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри господарського права та процесу	2	869
Кліпкова Оксана Ігорівна , Львівський національний університет імені Івана Франка, доцент кафедри соціального забезпечення та управління персоналом, кандидат економічних наук	1	277
Кобетяк Андрій Романович , Державний університет «Житомирська політехніка», доцент кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування, кандидат філософських наук, доцент	1	224

Кобко-Одарій Вікторія Сергіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри загальної теорії права та держави, кандидат юридичних наук	1	93
Ковалевич Ігор Ігорович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри господарського права та процесу	2	866
Коваленко Ніна Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри іноземних мов	1	806
Ковалишин Олександр Романович , Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, старший науковий співробітник, кандидат юридичних наук	1	462
Коваль Діана Олегівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права Івано-Франківського юридичного інституту, кандидат юридичних наук	2	577
Коваль Іван Васильович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри загально-правових та гуманітарних дисциплін Івано-Франківського юридичного інституту, кандидат політичних наук, доцент	1	220
Коваль Наталія Олексіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри морського та митного права, кандидат юридичних наук	2	155
Ковальов Олександр Сергійович , Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, аспірант кафедри трудового права	1	584
Ковальчук Сергій Олександрович , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Івано-Франківського юридичного інституту, доктор юридичних наук, професор	2	360
Ковбасюк Степан Валерійович , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри загальної теорії права та держави, кандидат юридичних наук	1	87
Козаченко Олександр Васильович , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права, доктор юридичних наук, професор	2	255
Козачук Діана Анатоліївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент	2	48

Козьмініх Альона Віталіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри політичних теорій, кандидат політичних наук, доцент	1	204
Койчева Ольга Семенівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент	2	51
Колеснік Валентина Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри прикладної лінгвістики, доктор філологічних наук, професор	1	817
Колиба Максим Михайлович , Український католицький університет, старший викладач кафедри теорії права та прав людини, заступник директора з адміністративних питань та розвитку Міжнародного інституту етики та проблем сучасності, доктор філософії	1	36
Колкутіна Вікторія Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри журналістики, доктор філологічних наук, професор	1	838
Колодіна Анна Сергіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри криміналістики, кандидат юридичних наук	2	569
Коломієць Юлія Юріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, доктор юридичних наук, доцент	2	265
Колосов Ілля Вадимович , приватний експерт з питань права, доктор права габілітований (Республіка Польща), доктор філософії з права (Україна)	1	571
Кольцов Віталій Михайлович , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри політичних теорій, доктор політичних наук, професор	1	271
Колух Валерій Вікторович , Київський національний університет імені Тараса Шевченка, професор кафедри політичних наук, доктор політичних наук, доцент	1	331
Кондріч Василь Васильович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури	2	226
Коновальчик Євгенія Олександрівна , Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, аспірантка кафедри державно-правових дисциплін, кримінального права та процесу	2	336
Копан Олексій Володимирович , Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, доцент кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення, доктор юридичних наук, професор	2	13

Корабель Марія Георгіївна , Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, доцент кафедри державно-правових дисциплін, кримінального права та процесу, кандидат юридичних наук	2	308
Кормич Анатолій Іванович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри загальної теорії права та держави, кандидат історичних наук, доцент	1	63
Кормич Борис Анатолійович , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри морського та митного права, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України	2	140
Кормич Людмила Іванівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри політичних теорій, доктор історичних наук, професор	1	179
Корнієнко Ганна Сергіївна , Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри земельного та аграрного права, доктор юридичних наук, доцент	1	632
Корнієнко Петро Сергійович , Національна академія статистики, обліку та аудиту, професор кафедри філософії, права та соціально-гуманітарних дисциплін, доктор юридичних наук, професор	2	184
Корнілова Людмила Іванівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного процесу, адвокат, експерт Громадського центру правосуддя Одеської області – Грантового проекту ГО «Асоціація слідчих суддів України»	2	806
Корнілова Олеся Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, доктор філософії	1	552
Корнута Людмила Михайлівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент	2	54
Король Володимир Іванович , Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, завідувач відділу міжнародного приватного права та правових проблем євроінтеграції, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник	1	397
Король Катерина Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри загальної теорії права та держави	1	126
Короход Ясміна Джанівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри психології, кандидат політичних наук, доцент	1	291

Косарь Уляна Сергіївна , Одеський державний університет внутрішніх справ, здобувач вищої освіти	1	756
Косов Олександр Васильович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри політичних теорій	1	250
Костова Наталія Іванівна , Одеський державний університет внутрішніх справ, доцент кафедри конституційного та міжнародного права, кандидат юридичних наук	1	756
Котковський Володимир Станіславович , Національний університет «Одеська юридична академія», в. о. завідувача кафедри соціально-політичних та економічних дисциплін Криворізького факультету, доктор економічних наук, доцент	2	15
Котлубай Вячеслав Олексійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри національної економіки, кандидат економічних наук, доцент	1	485
Котляренко Олександр Петрович , Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, начальник науково-дослідного відділу проблем військового законодавства Центру воєнно-стратегічних досліджень, кандидат юридичних наук, полковник юстиції	1	336
Котуха Олександр Степанович , Львівський торговельно-економічний університет, професор кафедри цивільного права та процесу, кандидат юридичних наук, професор	2	612
Кошляк Наталія Едуардівна , Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, аспірант кафедри загальноправових дисциплін	1	134
Кошова Світлана Петрівна , Національний університет охорони здоров'я України імені П. Л. Шупика, доцент кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування, кандидат наук з державного управління, доцент	1	895
Кравцов Олександр Геннадійович , Донецький державний університет внутрішніх справ, старший інспектор факультету № 1 Криворізького навчально-наукового інституту	1	458
Кравцова Маргарита Олександрівна , Донецький державний університет внутрішніх справ, доцент кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін факультету № 1 Криворізького навчально-наукового інституту, кандидат юридичних наук	1	458
Кравченко Марина Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, кандидат юридичних наук	2	191

Краснов Єгор Володимирович , Верховний Суд, суддя, кандидат юридичних наук, доцент	1	521
Краснова Анастасія Валеріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення	1	587
Краснопольська Тетяна Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри політичних теорій, кандидат політичних наук, доцент	1	206
Красношлик Анастасія Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики	2	450
Крет Галина Романівна , Верховний Суд, суддя Великої Палати, доктор юридичних наук, доцент	2	367
Кривенко Ерік Юрійович , Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, аспірант кафедри трудового права	1	590
Кривенко Юлія Василівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільно-го права, кандидат юридичних наук, доцент	2	638
Криволапов Богдан Михайлович , Київський національний університет імені Тараса Шевченка, доцент кафедри міжнародного приватного права Навчально-наукового Інституту міжнародних відносин, кандидат юридичних наук, доцент	1	444
Крижановський Анатолій Федорович , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри загальної теорії права та держави, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України	1	44
Крізь Роман Володимирович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри морського та митного права	2	164
Кропивко Вікторія Віталіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри політичних теорій	1	253
Крюкова Марина Анатоліївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри психології, кандидат психологічних наук, доцент	1	298
Кубасенко Андрій Володимирович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, кандидат юридичних наук, доцент	2	194
Кудряшов Роман Олегович , Університет митної справи та фінансів, аспірант	1	195

Кузнецов Сергій Олександрович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри морського та митного права, кандидат юридичних наук, доцент	2	147
Кузьменко Валерія Вадимівна , Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, курсант навчально-наукового інституту права та підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції	2	927
Кузьмін Едуард Едуардович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук	2	310
Кулешова Євгенія Романівна , Національний університет «Одеська юридична академія», здобувач вищої освіти	1	726
Кулі-Іванченко Ксенія Костянтинівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук, доцент	1	334
Курганський Олександр Валерійович , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури	2	217
Курова Анастасія Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри психології, кандидат психологічних наук	1	300
Кухаренко Сергій Вікторович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кібербезпеки, кандидат технічних наук	1	685
Куцик Валентина Ісідорівна , Львівський торговельно-економічний університет, професор кафедри економіки, кандидат економічних наук, професор	1	277
Кучеренко Геннадій Васильович , Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, старший викладач кафедри теорії та методики фізичної культури та спортивних дисциплін, кандидат педагогічних наук	2	914
Кучерявенко Вікторія Сергіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри цивільного права	2	694
Лагутіна Ірина Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри трудового права та права соціального забезпечення, доктор юридичних наук, професор	1	515
Ладиненко Альбіна Павлівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов, кандидат філологічних наук, доцент	1	770

Лазарева Наталя Михайлівна , Національний університет «Одеська юридична академія», викладач кафедри загальнотеоретичної, конституційної та цивілістичної юриспруденції Миколаївського інституту права	1	465
Лапко Анатолій Григорович , Київський регіональний центр Національної академії правових наук України, заступник директора з організаційних питань, кандидат юридичних наук	1	352
Латковська Тамара Анатоліївна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри адміністративного і фінансового права, доктор юридичних наук, професор	2	10
Латковський Павло Павлович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту, кандидат юридичних наук, доцент	2	57
Левківська Ярослава Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	2	521
Лесневська Катерина Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри іноземних мов	1	773
Лефтеров Василь Олександрович , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри психології, доктор психологічних наук, професор	1	291
Лещенко Олександр Вікторович , адвокат, керуючий партнер «Адвокатського об'єднання «Лещенко, Дорошенко і партнери», кандидат юридичних наук	2	105
Лисик Максим Анатолійович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри загальної теорії права та держави	1	131
Лисянський Павло Леонідович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри політичних теорій	1	256
Лісовенко Анна Федорівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри психології, кандидат психологічних наук	1	303
Лобода Юлія Геннадіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри інформаційних технологій, кандидат педагогічних наук, доцент	1	689
Логінова Наталя Іванівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри інформаційних технологій, кандидат педагогічних наук, доцент	1	682

Лук'янихін Вадим Олександрович , Сумський державний університет, старший викладач кафедри управління імені Олега Балацького БіЕМ, кандидат економічних наук, доцент	1	887
Лук'янихіна Олена Анатоліївна , Харківський національний університет внутрішніх справ, завідувач кафедри соціально-економічних дисциплін Сумської філії, кандидат економічних наук, доцент	1	887
Лук'янчук Ольга Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри загальної теорії права та держави	1	118
Лукашкіна Тетяна Василівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	2	391
Лукашов Ростислав Сергійович , Західноукраїнський національний університет, старший викладач кафедри цивільного права і процесу, кандидат юридичних наук	2	671
Луценко Олена Євгенівна , Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцентка кафедри трудового права, кандидат юридичних наук, доцент	1	557
Луцик Володимир Борисович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення	1	592
Львова Олена Леонідівна , Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник	1	97
Лященко Оксана Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення	1	595
Мазуренко Світлана Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції, кандидат юридичних наук, доцент	2	735
Маковецький Андрій Миколайович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права	2	697
Макогін Ірина Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики	2	561
Макуха Світлана Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач відділу абонементів наукової бібліотеки	2	886
Малашевська Анна Олексіївна , Державний університет «Житомирська політехніка», здобувач вищої освіти	2	326
Малєєва Ганна Леонідівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри морського та митного права, кандидат юридичних наук, доцент	2	158

Малишева Марина Валеріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри кримінального права	2	331
Мамич Мирослава Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри прикладної лінгвістики, доктор філологічних наук, професор	1	814
Мамонтова Елла Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри політичних теорій, доктор політичних наук, професор	1	186
Манаков Сергій Юрійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри інформаційних технологій, кандидат технічних наук	1	692
Мандриченко Жанна Василівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук	2	496
Мануїлова Катерина Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук, доцент	1	442
Манчул Марія-Діана Дмитрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри адміністративного і фінансового права Чернівецького юридичного інституту	2	125
Мар'янова Світлана Сергіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	2	453
Мартинюк Іван Вікторович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції	2	753
Маруховський Олег Олександрович , Університет економіки та права «КРОК», доцент кафедри міжнародних відносин та журналістики, кандидат політичних наук, доцент	1	854
Марущак Анна Валеріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту, кандидат юридичних наук, доцент	1	449
Марчук Альона Ігорівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук	2	496
Маршук Юлія Сергіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри цивільного права	2	699

Маслова Світлана Борисівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов, кандидат філологічних наук	1	773
Маслова Яна Іванівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент	2	60
Матійко Микола Володимирович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент	2	644
Матусова Олена Анатоліївна , Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, аспірантка факультету управління та економіки	1	374
Матюшина Інна Іванівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри філософії, кандидат філософських наук	1	28
Мельник Андрій Валерійович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	2	456
Мельник Владислав Ігорович , Інститут державного управління та наукових досліджень з цивільного захисту, викладач кафедри профілактики пожеж та безпеки життєдіяльності населення, кандидат юридичних наук	2	13
Мельник Дмитро Сергійович , Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України, провідний науковий співробітник, кандидат юридичних наук, доцент	2	502
Мельник Олександр Володимирович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук	2	640
Мельник Ольга Олегівна , Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін, кандидат юридичних наук	2	667
Мельничук Анастасія Сергіївна , Західноукраїнський національний університет, здобувач вищої освіти	1	80
Мельничук Ольга Степанівна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри загальної теорії права та держави, доктор юридичних наук, професор	1	52
Мердов Станіслав Павлович , Донецький державний університет внутрішніх справ, старший викладач кафедри спеціальної фізичної та домедичної підготовки факультету № 3	2	924

Милосердна Ірина Михайлівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри політичних теорій, кандидат політичних наук, доцент	1	209
Мирошниченко Наталія Анатоліївна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент	2	251
Михайлик Аліна Сергіївна , Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, аспірант кафедри трудового права	1	598
Михайлов Олександр Миколайович , адвокат, кандидат юридичних наук	1	430
Михальчук Анна Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», фахівець науково-дослідної частини	2	533
Міндак Наталія Анатоліївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри цивільного права	2	702
Мітенко Ольга Василівна , Національна академія Служби безпеки України, старший викладач кафедри організації захисту інформації з обмеженим доступом, доктор філософії	1	911
Мишина Наталя Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри конституційного права, доктор юридичних наук, професор	1	327
Московчук Дмитро Олександрович , Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри цивільного процесу	2	801
Московчук Роксолана Петрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри цивільного права	2	704
Мошинська Яна Степанівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри цивільного права	2	706
Мудрицька Катерина Олексіївна , Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», викладач кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін, доктор філософії	2	749
Мурзановська Аліна Владиславівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент	2	387
Мусяченко Ольга Михайлівна , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського інституту права, доктор філософії	2	322

Назаренко Оксана Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри прикладної лінгвістики, кандидат філологічних наук, доцент	1	829
Назарко Артем Аркадійович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри морського та митного права	2	176
Наконечна Оксана Василівна , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри іноземних мов	1	804
Наливайко Ігор Олегович , Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, викладач кафедри загальноправових дисциплін Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти	1	109
Наливайко Лариса Романівна , Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, проректор, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України	1	56
Наньєва Марія Іванівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, кандидат юридичних наук	1	545
Насінник Микола Миколайович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	2	459
Наумович Ігор Сергійович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики	2	539
Негара Родіон Віталійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, доктор філософії	2	63
Некіт Катерина Георгіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри цивільного права, доктор юридичних наук, доцент	2	594
Нестеренко Катерина Олександрівна , Донецький державний університет внутрішніх справ, доцент кафедри державно-правових дисциплін КННІ, кандидат юридичних наук, доцент	2	91
Нестерчук Лілія Петрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури	2	220
Новак Анастасія Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри адміністративного і фінансового права	2	127
Обіюх Наталія Михайлівна , Білоцерківський національний аграрний університет, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, кандидат юридичних наук	2	854

Ободовський Олександр Васильович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук	2	312
Олексій Ульяна Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Чернівецького юридичного інституту, доктор філософії, доцент	2	108
Олійник Олександр Олександрович , Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права імені проф. О. І. Процевського	1	601
Омельчук Олександр Сергійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент	2	648
Онацький Олексій Віталійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кібербезпеки, кандидат технічних наук, доцент	1	750
Онищенко Олександр Олексійович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри політичних теорій	1	260
Онуфрієнко Дар'я Віталіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення	1	604
Опара Наталія Геннадіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення	1	607
Опольська Тамара Іванівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувачка науково-методичного відділу наукової бібліотеки	2	889
Орзих Юрій Геннадійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент	2	650
Орленко Артем Ігорович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури	2	230
Орлов Василь Миколайович , Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку, завідувач кафедри економіки та цифрового бізнесу, доктор економічних наук, професор	1	488
Осадчий Анатолій Юрійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент	2	67
Осадчий Богдан Валерійович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	2	527

Остапенко Анастасія Іванівна , Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, старший науковий співробітник	1	370
Остапенко Тимур Олександрович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри історії держави та права, кандидат юридичних наук, доцент	1	154
Остренко Микола Вікторович , Національна академія внутрішніх справ України, ад'юнкт кафедри кримінального процесу	2	467
Острікова Тетяна Георгіївна , Київський національний університет імені Тараса Шевченка, аспірантка кафедри фінансового права Інституту права	2	166
Отливанська Галина Артурівна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри національної економіки, доктор економічних наук, доцент	1	490
Павзюк Анатолій Анатолійович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри конституційного права	1	377
Павлова Олександра Сергіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри кримінального права	2	340
Палько Віктор Іванович , Національний університет «Одеська морська академія», доцент кафедри загально-правових дисциплін, кандидат юридичних наук, доцент	2	70
Панасюк Віта Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук	1	340
Панова Наталя Сергіївна , Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», завідувачка кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін, доктор юридичних наук, доцент	2	18
Панфілов Олег Євгенович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук	2	73
Панченко Вікторія Сергіївна , Відокремлений структурний підрозділ «Житомирський торговельно-економічний фаховий коледж Державного торговельно-економічного університету», Голова циклової комісії гуманітарних та природничих дисциплін, кандидат історичних наук, викладач вищої категорії, викладач-методист	1	798
Пархітько Олег Володимирович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри журналістики, кандидат філологічних наук, доцент	1	851

Педорич Анатолій Володимирович , Академія Державної пенітенціарної служби, доцент кафедри педагогіки та гуманітарних дисциплін, кандидат педагогічних наук, доцент	1	891
Петер Герман Геннадійович , Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, викладач кафедри адміністративного і кримінального права юридичного факультету, проректор з правових питань та розвитку	1	215
Петренко Наталія Дмитрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного процесу, суддя Господарського суду Одеської області	2	803
Петренко Наталія Олегівна , Одеський державний університет внутрішніх справ, доцент кафедри професійних та спеціальних дисциплін Херсонського факультету, кандидат юридичних наук	2	206
Петренко Олена Сергіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач відділу читальних залів наукової бібліотеки	2	892
Петренко Сергій Петрович , Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, викладач кафедри спеціальної фізичної підготовки	2	927
Петришин Олег Олександрович , Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, учений секретар, кандидат юридичних наук, старший дослідник	1	899
Пелевін Євген Юрійович , Національний університет «Одеська політехніка», старший викладач кафедри філософії, історії та політології, кандидат історичних наук	1	186
Пилипенко Володимир Миколайович , Академія Державної пенітенціарної служби, кандидат технічних наук, доцент, головний науковий співробітник	1	891
Писаренко Лариса Михайлівна , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри журналістики	1	859
Підгородинська Анастасія Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативнорозшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент	2	395
Пільков Костянтин Миколайович , Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, старший науковий співробітник відділу міжнародного приватного права та правових проблем євроінтеграції, кандидат юридичних наук, старший дослідник	1	455
Платонова Євгенія Олегівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права, кандидат юридичних наук, доцент	1	644

Плотнікова Аліна Володимирівна , Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, доцент кафедри державно-правових дисциплін, кримінального права та процесу, кандидат юридичних наук, доцент, адвокат	2	285
Погорілецька Ангеліна Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Криворізького факультету	1	719
Подковенко Тетяна Олександрівна , Західноукраїнський національний університет, доцент кафедри теорії та історії держави і права, кандидат юридичних наук, доцент	1	80
Подолько Аліна Юріївна , Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», здобувач вищої освіти	1	228
Подцерковний Олег Петрович , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри господарського права та процесу, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України	2	826
Пожар Вадим Георгійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент	2	398
Пожарова Оксана Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, кандидат юридичних наук, доцент	1	538
Поліщук Павло Анатолійович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного процесу	2	822
Полуніна Ольга Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного процесу, кандидат юридичних наук, доцент	2	773
Полянський Євген Юрійович , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри кримінального права, доктор юридичних наук, доцент	2	269
Попелюк Вадим Павлович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри господарського права та процесу, кандидат юридичних наук	2	848
Попович Олена Василівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародної та кримінальної юстиції Чернівецького юридичного інституту, кандидат юридичних наук, доцент	2	282
Попсуєнко Людмила Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри історії та права, кандидат юридичних наук, доцент	1	158

Посмітна Вероніка Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри адміністративного і фінансового права	2	130
Потенко Людмила Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов, кандидат філологічних наук, доцент	1	776
Прачук Ольга Ігорівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права	1	672
Привиденцев Олександр Геннадійович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного процесу	2	818
Примаченко Іван Федорович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри національної економіки, кандидат економічних наук, доцент	1	498
Приполова Людмила Іванівна , Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем військового законодавства Центру воєнно-стратегічних досліджень, кандидат юридичних наук	1	355
Припхан Ірина Ігорівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права Івано-Франківського юридичного інституту, кандидат юридичних наук, доцент	2	778
Притуляк Валерій Миколайович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного процесу, кандидат юридичних наук	2	792
Прохоренко Аліна Марленівна , Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри політичних теорій, кандидат політичних наук	1	231
Прохоренко Євгенія Яківна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри соціології, кандидат соціологічних наук, доцент	1	281
Пухтинський Микола Олександрович , Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, старший науковий співробітник, кандидат юридичних наук, доцент	1	24
Пушкар Сергій Іванович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, виконавчий директор з правового забезпечення ДП «НАЕК «Енергоатом»	2	233
Пчолкін Валерій Дмитрович , Харківський національний університет внутрішніх справ, професор кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології, доктор юридичних наук, професор	2	546

Рагуліна Ксенія Анатоліївна , Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України, науковий співробітник, кандидат юридичних наук	1	899
Радковська Ірина Сергіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри кримінального права	2	344
Ракіпова Інна Василівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент	2	402
Рим Олена Михайлівна , Львівський національний університет імені Івана Франка, доцент кафедри соціального права, доктор юридичних наук, доцент	1	529
Розумейко Дмитро Олексійович , Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри цивільного права	2	684
Романадзе Луїза Джумберовна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри господарського права та процесу, кандидат юридичних наук, доцент, Заслужений юрист України	2	844
Рудей Владислав Степанович , Київський регіональний центр Національної академії правових наук України, старший науковий співробітник відділу дослідження проблем взаємодії держави та громадянського суспільства, кандидат юридичних наук	2	209
Руденко Олена Анатоліївна , Галицький фаховий коледж імені В'ячеслава Чорновола, старший викладач кафедри права, кандидат юридичних наук	2	110
Руденко Юлія Юріївна , Національна академія Служби безпеки України, провідний науковий співробітник НОЦ, доктор політичних наук, доцент	1	198
Рудіченко Віталій Михайлович , Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, доцент кафедри загальної практики і сімейної медицини, кандидат медичних наук, доцент	1	875
Рульов Ілля Михайлович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри міжнародного та європейського права	1	482
Рябошапченко Анастасія Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук	1	434
Рябчук Оксана Григорівна , Державний податковий університет, доцент кафедри аудиту, державного фінансового контролю та аналізу, кандидат економічних наук, доцент	1	233

Рязанов Михайло Юрійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри загальної теорії права та держави, кандидат юридичних наук	1	74
Ряшко Олена Василівна , Львівський державний університет внутрішніх справ, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики, кандидат юридичних наук, доцент	2	418
Савон Катерина Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри політичних теорій	1	262
Самойленко Олена Анатоліївна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри криміналістики, доктор юридичних наук, доцент	2	544
Сандул Яна Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук	2	76
Сафончик Оксана Іванівна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри цивільного права, доктор юридичних наук, професор	2	597
Сахарова Олена Борисівна , Державний науково-дослідний інститут МВС України, начальник третього відділу науково-дослідної лабораторії кримінологічних досліджень та проблем запобігання злочинності, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник	2	509
Свида Олексій Георгійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, кандидат юридичних наук, доцент, адвокат	2	198
Семененко Микита Сергійович , Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, здобувач вищої освіти	1	562
Семенюк Олександр Георгійович , Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю при РНБО України, перший заступник керівника, доктор юридичних наук	1	189
Серажим Ігор Русланович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	2	530
Сергєєв Юрій Володимирович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри морського та митного права, кандидат юридичних наук, доцент	2	161
Серебро Михайло Володимирович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри загальної теорії права та держави, кандидат юридичних наук	1	84

Сидорчук Владислав Васильович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	2	407
Симонян Юлія Юріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції, кандидат юридичних наук, доцент	2	738
Синьова Тетяна Владленівна , Міжнародний гуманітарний університет, викладач кафедри іноземних мов професійного спілкування	1	801
Сівак Володимир Михайлович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри загальної теорії права та держави	1	121
Сідор Михайло Іванович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент	2	80
Скалацька Олена Віталіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», декан факультету журналістики, доцент кафедри журналістики, доктор філософських наук, доцент	1	840
Скиба Елеонора Костянтинівна , Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, професор кафедри гуманітарних дисциплін та психології поліцейської діяльності, доктор філософських наук, професор	1	193
Скоковська Яна Петрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	2	462
Скрипник Дар'я Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	2	465
Скуріхін Сергій Миколайович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри загальної теорії права та держави, кандидат юридичних наук, доцент	1	65
Слатвінська Валерія Миколаївна , Міжнародний гуманітарний університет, викладач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики	1	729
Слепньова Катерина Вадимівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права	1	676
Сліпенюк Тетяна Михайлівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	2	470

Слободянюк Ольга Василівна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри національної економіки, доктор економічних наук, професор	1	488
Смазнова Ірина Сергіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри філософії, доктор юридичних наук, доцент	1	7
Смирнов Максим Іванович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент	2	410
Соловська Ірина Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри інформаційних технологій, кандидат технічних наук, доцент	1	731
Солодка Альона Іванівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач відділу книгозбереження наукової бібліотеки	2	896
Спасова Катерина Іванівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, голова Наукового товариства молодих вчених, аспірантів та студентів, адвокат	2	653
Старюк Катерина Анатоліївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення	1	610
Стаурська Олександра Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри криміналістики	2	544
Степаненко Андрій Сергійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент	2	404
Степаненко Оксана Василівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент	2	288
Стефанчишена Тетяна Михайлівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач інформаційно-бібліографічного відділу наукової бібліотеки	2	876
Столярова Анастасія Юріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри політичних теорій	1	264
Стоянов Микола Михайлович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент	2	407

Стоянова Тетяна Анатоліївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного процесу, кандидат юридичних наук, доцент	2	776
Стрелковська Ірина Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри кібербезпеки, доктор технічних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України	1	731
Стрельников Андрій Вікторович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент	2	42
Стрельцов Євген Львович , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри кримінального права, доктор юридичних наук, доктор теології, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України	2	244
Ступакова Інна Гаврилівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення	1	613
Сугацька Наталія Василівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри гуманітарних дисциплін Миколаївського інституту права, кандидат історичних наук, доцент	1	795
Сулейманова Сусанна Рефатівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного процесу, кандидат юридичних наук	2	795
Сумарокова Людмила Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри філософії, кандидат філософських наук, доцент	1	16
Сурілова Олена Олексіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри міжнародного та європейського права, доктор юридичних наук, професор	1	388
Сухоребра Тетяна Іванівна , Вінницький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету, завідувач кафедри права, кандидат юридичних наук, доцент	2	83
Сушко Анатолій Іванович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри політичних теорій, кандидат історичних наук, доцент	1	212
Тавакалян Маріам Боріківна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	2	473
Тавлуй Олена Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук	2	316

Тарантаєва Олександра Олександрівна , Національний університет «Одеська морська академія», здобувач вищої освіти	2	678
Тарасенко Вікторія Сергіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, кандидат юридичних наук, доцент	1	532
Таркін Василь Павлович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри політичних теорій	1	267
Татяничков Андрій Олександрович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри психології, кандидат психологічних наук, доцент	1	307
Ташматов Вячеслав Абдуллайович , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри психології, кандидат психологічних наук	1	310
Тепак Святослав Ярославович , Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального права, процесу та криміналістики	2	476
Терзі Пилип Пилипович , Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, доцент кафедри спортивних ігор, кандидат педагогічних наук	2	921
Терлецький Дмитро Сергійович , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри конституційного права, кандидат юридичних наук, доцент	1	320
Тернавська Вікторія Миколаївна , Київський регіональний центр Національної академії правових наук України, провідний науковий співробітник, кандидат юридичних наук, доцент, доцент КНУБА	1	353
Тимофєєва Лілія Юріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, адвокат	2	318
Тішко Дмитро Анатолійович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення	1	615
Тіщенко Валерій Володимирович , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри криміналістики, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України	2	536
Ткалич Максим Олегович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук	2	656

Тодоріка Костянтин Володимирович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення	1	617
Тодощак Олег Володимирович , Національний університет «Одеська юридична академія», декан судово-адміністративного факультету, кандидат юридичних наук, доцент	2	87
Токар Людмила Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри філософії	1	38
Токарева Віра Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук, доцент	2	659
Толмачевська Юлія Олегівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права	2	656
Толокнов Анатолій Арнольдович , Національний університет «Одеська юридична академія», асистент кафедри інформаційних технологій	1	695
Тома Маріана Георгіївна , Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, асистент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук	1	715
Томчаковська Юлія Олегівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри іноземних мов, кандидат філологічних наук, доцент	1	821
Томчаковський Олександр Георгійович , Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, доцент кафедри лексикології і стилістики англійської мови, кандидат філологічних наук, доцент	1	783
Топольницький Віталій Володимирович , Національний університет оборони України імені Івана Черняховського, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу проблем військового законодавства Центру воєнно-стратегічних досліджень, підполковник юстиції, кандидат юридичних наук	1	345
Торбас Олександр Олександрович , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, доктор юридичних наук, доцент	2	371
Точилю Катерина Сергіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення	1	620
Трофименко Олена Григорівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри інформаційних технологій, кандидат технічних наук, доцент	1	698

Трюхан Оксана Анатоліївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, кандидат юридичних наук, доцент	1	541
Туляков Вячеслав Олексійович , проректор з міжнародних зв'язків, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України	2	248
Туманянц Ануш Робертівна , Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, доцент кафедри кримінального процесу, кандидат юридичних наук, доцент	2	414
Турбал Анна Євгеніївна , Державний університет «Житомирська політехніка», здобувач вищої освіти	2	211
Уberman Володимир Ілліч , Науково-дослідна установа «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем», провідний науковий співробітник лабораторії формування та регулювання якості вод, кандидат технічних наук	1	634
Уваркіна Олена Василівна , Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», професор спеціальної кафедри № 4, доктор філософських наук, професор	1	736
Ужитчак Анастасія Юріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри історії держави та права	1	176
Узунов Сергій Опанасович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права	2	709
Уліщенко Андрій Борисович , Національний університет харчових технологій, доцент кафедри ділової іноземної мови та міжнародної комунікації, доцент	1	875
Уліщенко Віолетта Валентинівна , Національний медичний університет імені О. О. Богомольця, завідувач навчально-наукового центру неперервної професійної освіти, доктор педагогічних наук, професор	1	875
Уложенко Вадим Миколайович , Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, старший викладач кафедри адміністративного та фінансового права, кандидат юридичних наук	2	113
Ульянов Олексій Іванович , Одеський державний університет внутрішніх справ професор кафедри тактико-спеціальної, вогневої та фізичної підготовки, кандидат юридичних наук, доцент	2	720
Ульянова Галина Олексіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», проректор з навчальної роботи, доктор юридичних наук, професор	2	720

Умаєв Бадрудін Бесланович , Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права імені проф. О. І. Процевського	1	622
Ускова Наталя Костянтинівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач сектору відділу читальних залів наукової бібліотеки	2	892
Устінова-Бойченко Ганна Миколаївна , Донецький державний університет внутрішніх справ, доцент кафедри цивільного та господарського права КННІ, кандидат юридичних наук, доцент	2	91
Уфімцева Олена Сергіївна , Національна академія Служби безпеки України, провідний науковий співробітник, кандидат юридичних наук	1	761
Факас Ілона Борисівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Чернівецького юридичного інституту, кандидат юридичних наук, доцент	2	782
Фасій Богдан Володимирович , Національний університет «Одеська юридична академія», директор Миколаївського інституту права, доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук	2	665
Федосенко Наталія Анатоліївна , Національний аерокосмічний університет імені М. С. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», доцент кафедри права гуманітарно-правового факультету, кандидат юридичних наук, доцент	2	785
Федосова Олена Валеріївна , Харківський національний університет внутрішніх справ, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів, доктор юридичних наук, старший науковий співробітник	2	557
Федотов Олексій Павлович , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри морського та митного права, доктор юридичних наук, професор	2	143
Федчун Наталія Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент	2	499
Феофанова Ірина Максимівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри господарського права та процесу	2	860
Фідасва Тетяна Юріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач відділу рідкісних та цінних видань наукової бібліотеки	2	896

Флюнт Мар'яна Орестівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	2	523
Фляжнікова Ярослава Василівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури	2	240
Фоміна Світлана Олегівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач сектору відділу читальних залів наукової бібліотеки	2	892
Француз-Яковець Тетяна Анатоліївна , Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», завідувач кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін, доктор юридичних наук, доцент	1	329
Фролова Євгенія Ігорівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри адміністративного і фінансового права, кандидат юридичних наук, доцент	2	95
Фрумкіна Арина Леонівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов, кандидат філологічних наук	1	789
Фукс Наталія Анатоліївна , Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, доцент кафедри адміністративного та фінансового права, кандидат економічних наук, доцент	2	98
Ханова Раїса Федорівна , Верховний Суд, секретар судової палати з розгляду справ щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів, кандидат юридичних наук	2	202
Харитонов Євген Олегович , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри цивільного права, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України	2	589
Харитонов Роман Феліксович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук	1	423
Харитонova Олена Іванівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України	2	717
Харитонova Тетяна Євгенівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права, доктор юридичних наук, професор	1	626

Храпенко Олена Олегівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури, кандидат юридичних наук, доцент	2	200
Цехан Дмитро Миколайович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри криміналістики, доктор юридичних наук, доцент	2	549
Цибульська Ольга Юрійвна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного та європейського права, кандидат юридичних наук, доцент	1	447
Цисаренко Олександр Олександрович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	2	479
Цитряк Віктор Ярославович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент	2	489
Цільмак Олена Миколаївна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри психології, доктор юридичних наук, професор	1	294
Цісельський Олег Володимирович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури	2	237
Цуняк Ірина Геннадіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри цивільного права	2	712
Чабан Олена Михайлівна , Львівський торговельно-економічний університет, доцент кафедри цивільного права та процесу, кандидат юридичних наук, доцент	2	662
Чалик Вадим Романович , Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, викладач кафедри загальноправових дисциплін Навчально-наукового інституту права та інноваційної освіти	2	117
Чанишев Рашид Ібрагімович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри інформаційних технологій, кандидат юридичних наук, доцент	1	701
Чанишева Аліна Рашидівна , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри цивільного права, доктор юридичних наук, професор	2	600
Чанишева Галія Інсафівна , Національний університет «Одеська юридична академія», в.о. завідувача кафедри трудового права та права соціального забезпечення, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України	1	504

Чепік-Трегубенко Ольга Сергіївна , Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, доцент кафедри загальноправових дисциплін, кандидат юридичних наук	1	56
Чепурна Олена Євгенівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кібербезпеки, кандидат фізико-математичних наук	1	753
Чернецька Оксана Артурівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри адміністративного і фінансового права	2	133
Чернишов Георгій Михайлович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук	2	513
Чернобаєва Анастасія Дмитрівна , Київський національний університет імені Тараса Шевченка, аспірантка кафедри цивільного права	1	478
Чернов Олександр Віталійович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри криміналістики	2	585
Чертов Іван Іванович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри фізичного виховання	2	907
Чех Лілія Леонідівна , Одеський державний університет внутрішніх справ, аспірантка кафедри адміністративного права та адміністративного процесу	2	136
Чижов Денис Анатолійович , Національна академія внутрішніх справ, доцент кафедри конституційного права та прав людини, кандидат юридичних наук	1	359
Чіпко Наталія Василівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри, кандидат юридичних наук, доцент	2	350, 561
Чубук Олег Леонтійович , Національний університет «Одеська юридична академія», старший викладач кафедри журналістики	1	861
Чувакова Ганна Михайлівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри загальної теорії права та держави, кандидат юридичних наук, доцент	1	69
Чумак Сергій Прокопійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри криміналістики, кандидат юридичних наук	2	574
Чумаченко Інна Євгенівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права, кандидат юридичних наук, доцент	1	647
Шамота Олександр Володимирович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри цивільного права	2	714

Шамша Ігор Володимирович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри філософії, кандидат філософських наук, доцент	1	22
Шаповал Артем Олександрович , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	2	483
Шевченко Юлія Олександрівна , Національний університет «Одеська юридична академія», здобувач вищої освіти	1	367
Шевченко-Бітенська Олена Валентинівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов, кандидат юридичних наук, доцент	1	814
Шевчук Андрій Васильович , Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, доцент кафедри кримінального права, кандидат юридичних наук, доцент	2	292
Шевчук Яна Валеріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри історії держави та права, кандидат юридичних наук, доцент	1	163
Шепотько Марина Андріївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального права	2	346
Шершеньков Володимир Станіславович , Національна гвардія України, заступник командира військової частини, полковник	1	160
Шершенькова Вікторія Анатоліївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри історії держави та права, кандидат юридичних наук, доцент	1	160
Шилін Денис Вікторович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності, кандидат юридичних наук, доцент	2	410
Шишацька Юлія Олегівна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірант кафедри кримінального процесу, детективної та оперативно-розшукової діяльності	2	487
Шипка Роман Богданович , Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія», професор кафедри адміністративного права, інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін, доктор юридичних наук, професор	2	603
Шмаленко Юлія Іванівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри соціології, кандидат політичних наук, доцент	1	285

Шпиталенко Галина Андріївна , Державний університет «Житомирська політехніка», доцент кафедри права та правоохоронної діяльності факультету публічного управління та права, кандидат історичних наук, доцент	2	211
Шульженко Ассоль Володимирівна , Сумський національний аграрний університет, старший викладач кафедри правосуддя, доктор філософії	2	438
Шустрова Ксенія Володимирівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін Криворізького факультету, кандидат юридичних наук, доцент	2	295
Щербина Юрій Володимирович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри інформаційних технологій, кандидат технічних наук, доцент	1	704
Шукін Олександр Сергійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, кандидат юридичних наук	1	534
Юлінецька Юлія Василівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри іноземних мов, кандидат філологічних наук, доцент	1	792
Юрченко Анна Віталіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», аспірантка кафедри аграрного, земельного та екологічного права	1	679
Юрчишин Василь Миколайович , Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри міжнародної та кримінальної юстиції Чернівецького юридичного інституту, доктор юридичних наук, професор	2	364
Юрчишин Віталій Дмитрович , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри кримінального права та кримінології Івано-Франківського юридичного інституту, кандидат юридичних наук, доцент	1	401
Юрчишин Наталія Геннадіївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри міжнародного, конституційного та адміністративного права Івано-Франківського юридичного інституту, кандидат юридичних наук, доцент	1	452
Яковлева Лілія Іванівна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри соціології, доктор політичних наук, доцент	1	274
Яніцька Інна Анатоліївна , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри цивільного процесу, кандидат юридичних наук	2	797
Янковський Олег Георгійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри інформаційних технологій, кандидат технічних наук, доцент	1	682, 708

Ярова Ліліана Вікторівна , Національний університет «Одеська юридична академія», завідувач кафедри соціології, доктор політичних наук, професор	1	271
Ярошенко Олег Миколайович , Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, проректор з навчально-методичної роботи, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений діяч науки і техніки України	1	508
Яценко Микола Анатолійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри соціології, кандидат соціологічних наук, доцент	1	287
Яцишин Вадим Валерійович , Національний університет «Одеська юридична академія», доцент кафедри трудового права та права соціального забезпечення, доктор філософії	1	554

ЗМІСТ

Привітальне слово президента Національного університету «Одеська юридична академія» С. В. Ківалова	3

СЕКЦІЯ 1 ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Смазнова Ірина Сергіївна Роль пропаганди у сучасних демократичних державах.....	7
Єременко Олександр Михайлович Онтологія і семіотика історичної події.....	10
Доній Наталія Євгеніївна Принципи конституційного дизайну в ситуації трансформації демократії	13
Сумарокова Людмила Миколаївна Логіка vs війна	16
Капустіна Надія Борисівна Концептуальні роздуми Г. Маркузе про соціальне насильство	20
Шамша Ігор Володимирович Антропологічний зміст принципу таліону під час війни.....	22
Пухтинський Микола Олександрович Конституційно-правовий дискурс парламентського забезпечення реформи територіального врядування	24
Матюшина Інна Іванівна Магістерський тест навчальної компетентності Versus тест загальної навчальної правничої компетентності: порівняльна характеристика	28
Большакова Ольга Віталіївна Трансформаційні процеси у правосвідомості громадян в період перехідного розвитку українського суспільства.....	31
Бабанін Вадим Валерійович Методологічний плюралізм як засіб пізнання римського права	33
Колиба Максим Михайлович Трансформація праворозуміння в контексті творення нових суспільних та державних відносин	36
Токар Людмила Вікторівна Окрема думка судді: загроза дисонансу або умова поліфонічної єдності?	38
Байталюк Зоряна Володимирівна Свобода вираження політичних поглядів як демократична основа і підґрунтя існування та нормального розвитку правової держави в умовах глобальних викликів та загроз ХХІ століття.....	41

СЕКЦІЯ 2

АКТУАЛЬНІ ГРАНІ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Крижановський Анатолій Федорович

Про концепт «державність» та його теоретико-методологічний потенціал для юриспруденції.....44

Дудченко Валентина Віталіївна

Спосіб пошуку права у герменевтичній концепції відмінності між правом і законом (за вченням Г.В.Ф. Гегеля).....48

Мельничук Ольга Степанівна

Еволюція національної ідентичності городян міста Одеси: теоретико-правовий аналіз.....52

Nalyvaiko Larysa,

Chepik-Trehubenko Olha

Principle of the rule of law in judicial practice 56

Бальжик Ірена Анатоліївна

Християнське ставлення до війни.....60

Кормич Анатолій Іванович

Концепт «глобального неуправління» та аналіз впливу глобалізації на публічну владу.....63

Скуріхін Сергій Миколайович

Територіальність та агресія як проблеми юридичної етології.....65

Чувакова Ганна Михайлівна

Деякі аспекти паталогій нормування та правореалізації.....69

Антошина Ірина Володимирівна

Роль засобів масової інформації у формуванні інформаційної політики сучасної держави.....72

Рязанов Михайло Юрійович

Юридична наука і трансляція правової спадщини 74

Джурасєва Олена Олексіївна

Сучасна Україна в умовах європейського курсу розвитку.....77

Подковенко Тетяна Олександрівна,

Мельничук Анастасія Сергіївна

Прогалини у законодавстві та способи їх подолання.....80

Serebro Mykhailo

On the aesthetics of a totalitarian state.....84

Ковбасюк Степан Валерійович

Інституційний вимір стабільності сучасної держави.....87

Бондаренко Аліна Ігорівна

Концепт сучасної теорії виникнення держави 91

Кобко-Одарій Вікторія Сергіївна

Функції правового менталітету.....93

Львова Олена Леонідівна

Військові злочини Росії проти України як прояв геноциду українського народу.....97

Караман Микола Віталійович

Інститут безоплатної правової допомоги в контексті
правозахисної функції сучасної держави 100

Войткова Аліса Вікторівна

Морська потужність України в умовах військового стану 104

Іванчук Віра Євстафіївна

Тлумачення правового моніторингу 106

Наливайко Ігор Олегович

Проблеми правового регулювання понять «воєнний стан»,
«стан війни» та «воєнний час» 109

Грезіна Олена Миколаївна

Теоретико-правові засади вирішення правових конфліктів
у сфері освіти за допомогою інституту медіації 112

Драгомерецький Микола Миколайович

До питання про виділення загальних та спеціальних критеріїв
конструювання системи права 114

Лук'яничук Ольга Вікторівна

Інтерпретація права: генеза та актуалізація 118

Сівак Володимир Михайлович

До питання про природу та співвідношення держави та державності 121

Вавринчук Адріана Сергіївна

Правові засади релокації підприємств з постраждалих
під час війни регіонів 123

Король Катерина Миколаївна

Правова культура та формування правової ідентичності 126

Білоус Ольга Анатоліївна

Парадигма рівності як основної складової гендерного права
в умовах війни 128

Лисик Максим Анатолійович

Правозаконність як ядро існування сучасної правової держави 131

Кошляк Наталія Едуардівна

Види інститутів громадянського суспільства як суб'єктів
забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб 134

СЕКЦІЯ 3

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ ТА ПРАВА

Бехруз Хашматулла Набієвич

Витоки ісламського права 139

Аніщук Ніна Володимирівна

Внесок Іштвана Вербеці у розробку законодавства
Угорського королівства 141

Зінченко Олена Володимирівна

Особливості африканського конституціоналізму
і передумови його формування 143

Єфремова Наталя Володимирівна

Брест-Литовський мирний договір та його роль у правовому регулюванні положення військовополонених на території Української Народної Республіки 147

Горяга Оксана Вікторівна

До питання законодавчого закріплення організації українського козацтва за часів П. Скоропадського 152

Остапенко Тимур Олександрович

Щодо визначення системи державних злочинів на українських землях у післяреволюційній історіографії 154

Попсуєнко Людмила Олександрівна

До питання становлення Одеської історико-правової школи 158

**Першенькова Вікторія Анатоліївна,
Шершеньков Володимир Станіславович**

Кримінальна відповідальність козаків за звичаєвим правом 160

Певчук Яна Валеріївна

Правовий аспект зовнішньої політики Олександра III стосовно Болгарії.....163

Гетьман Андрій Борисович

Історичні етапи обмежень прав і свобод людини і громадянина до прийняття Конституції України.....166

Барановський Петро Петрович

Правове становище етносів українських земель в складі Речі Посполитої та Австро-Угорської імперії 169

Войцехівська Дарина Юріївна

Нормативно-правове забезпечення протидії прозелетизму представниками національних меншин на українських землях у XVIII – початку XX ст. 172

Ужитчак Анастасія Юріївна

Розвиток кримінального законодавства в сфері боротьби зі злочинністю неповнолітніх у післявоєнній Україні (40–60 рр. XX ст.).....176

СЕКЦІЯ 4 АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СВІТОВИХ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Кормич Людмила Іванівна

Складові інституційно-правового механізму електронної демократії в сучасній Україні та їх значення для безпеки суспільства 179

Вітман Костянтин Миколайович

До міжнародного досвіду визнання правового статусу автохтонних етнічних груп 182

**Мамонтова Елла Вікторівна,
Пелевін Євген Юрійович**

Зброя як знаково-символічний феномен: історико-політологічний аналіз.....186

Семенюк Олександр Георгійович, Веденєєв Дмитро Валерійович Інфраструктура узагальнення досвіду протидії гібридним загрозам в країнах Європейського Союзу	189
Скиба Елеонора Костянтинівна Проблеми відтворення гендерного насильства	193
Кудряшов Роман Олегович, Івашова Людмила Миколаївна Національний спротив в Україні: історія та виклики сьогодення	195
Руденко Юлія Юріївна Громадянське суспільство як підґрунтя формування суб'єктності України в контексті європейських цінностей	198
Завгородня Юлія Володимирівна Баланс сил політичних суб'єктів в кіберконфліктах	201
Козьмініх Альона Віталіївна Кібербезпека та кібератаки в умовах гібридної війни	204
Краснопольська Тетяна Миколаївна Публічна дипломатія як складова «м'якої сили» Китаю	206
Милосердна Ірина Михайлівна Мінливий світовий порядок: нова реальність	209
Сушко Анатолій Іванович, Каретна Ольга Олександрівна Проблема консолідації суспільства як фактор формування політичної культури в Україні	212
Петер Герман Геннадійович Глобальне адміністрування космічної безпеки	215
Коваль Іван Васильович, Кисляк Леся Несторівна Екзистенційний вибір УПЦ МП у період військової агресії Російської Федерації	220
Кобетяк Андрій Романович Політико-правові аспекти формування автокефальних церков у XX ст.	224
Заболотна Людмила Володимирівна, Подолько Аліна Юріївна Правові основи дипломатичної діяльності	228
Прохоренко Аліна Марленівна Інтернет-мем як віртуалізований феномен політичної культури	231
Рябчук Оксана Григорівна, Гайова Анна Василівна, Гаркуша Дана Олександрівна Зміни у заходах державного фінансового контролю в умовах воєнного стану в Україні	233
Білий Веніамін Сергійович Інституціоналізація політичних дебатів в електоральному процесі сучасної України	236

Бринюк Катерина Валеріївна

Вплив російсько-української війни на гендерні виміри управлінської комунікації в органах влади 239

Воробійов Віталій Анатолійович

Партії як інститут політичного представництва: від олігархізації до самоорганізації.....241

Дмитрієв Вадим Вадимович

Вплив медіатизації на формування політичної ідентичності 244

Загірний Олексій Валентинович

Парадокси взаємодії масмедіа та публічної влади в умовах демократичного транзиту 247

Косов Олександр Васильович

Особливості застосування інформаційних технологій у впливі громадянського суспільства на органи влади 250

Кропивко Вікторія Віталіївна

Трансформації політичної реклами у «віртуальній публічності» 253

Лисянський Павло Леонідович

Регіональний сепаратизм як загроза національній безпеці України 256

Онищенко Олександр Олексійович

Інноваційні технології сучасності: політична реальність 260

Савон Катерина Володимирівна

Цифрова трансформація України в умовах війни 262

Столярова Анастасія Юріївна

Політична компетентність громадян: нові виклики 264

Таркін Василь Павлович

Дезінформація як метод інформаційно-психологічної війни.....267

СЕКЦІЯ 5

СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Ярова Ліліана Вікторівна,

Кольцов Віталій Михайлович

Інституціоналізація опозиції та груп інтересів у мережевому суспільстві.....271

Яковлева Лілія Іванівна

Координація міжінституційної взаємодії як основа легітимності публічної влади.....274

Кліпкова Оксана Ігорівна,

Куцик Валентина Ісидорівна

Особливості управління персоналом в період змін.....277

Каретна Ольга Олександрівна

Культура візуалізації в епоху цифрових технологій 279

Прохоренко Євгенія Яківна

Молодь як суб'єкт політичних відносин.....281

Шмаленко Юлія Іванівна

Вплив війни в Україні на геополітичну архітектуру світової безпеки 285

Яценко Микола Анатолійович

Особливості трудової мотивації робітників державної служби 287

СЕКЦІЯ 6

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ АКТУАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

Лефтеров Василь Олександрович,

Короход Ясмін Джанівна

Психоемоційний стан та психологічна адаптація вимушено
переміщених осіб в Україні 291

Цільмак Олена Миколаївна

Алгоритм надання першої психологічної допомоги
при панічній атаці 294

Крюкова Марина Анатоліївна

Феномен суб'єктності як підґрунтя дослідження особистості
військового психолога 298

Курова Анастасія Володимирівна

Роль саморегуляції особистості в ситуації невизначеності 300

Лісовенко Анна Федорівна

Проблема формування особистісної та соціальної ідентичності
в епоху цифрової реальності 303

Татьянчиков Андрій Олександрович

Саногенне мислення як засіб збереження психічного здоров'я
в умовах воєнного стану 307

Ташматов Вячеслав Абдуллайович

Професійно-психологічний відбір персоналу Державної служби
України з надзвичайних ситуацій 310

Гачак-Величко Лілія Андріївна

Військовослужбовці як об'єкт соціально-психологічного дослідження 314

Герман Людмила Вікторівна

Психологічні особливості впливу стресогенних чинників
на українське суспільство в умовах військової агресії 317

СЕКЦІЯ 7

ЗАГРОЗИ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ: КОНСТИТУЦІЙНИЙ ВИМІР

Терлецький Дмитро Сергійович

Конституційна безпека за надзвичайних умов 320

Афанасьєва Мар'яна Володимирівна

Громадська довіра до електронного голосування:
соціально-політичний контекст 324

Мішина Наталя Вікторівна

Інститути безпосередньої демократії на місцевому рівні
(на матеріалах громадських слухань) 327

Француз-Яковець Тетяна Анатоліївна Інформаційна безпека в умовах війни	329
Колюх Валерій Вікторович Офіційне тлумачення норм права Конституційним Судом України в контексті реформи правосуддя	331
Кулі-Іванченко Ксенія Костянтинівна Проблеми забезпечення соціальних прав людини як стримуючий фактор розвитку в Україні соціальної держави	334
Котляренко Олександр Петрович Проблеми застосування положень статті 4 Закону України «Про оборону України»	336
Панасюк Віта Миколаївна Роль цenzів у механізмі правового регулювання та їх співвідношення з дискримінацією	340
Волкова Дар'я Євгенівна Конституційний статус релігійних організацій: проблеми дефініції	343
Топольницький Віталій Володимирович Повноваження Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України у здійсненні воєнного керівництва обороною держави	345
Бальцій Юрій Юрійович Реформування місцевого самоврядування в Україні: проблеми та перспективи	349
Лапко Анатолій Григорович, Тернавська Вікторія Миколаївна Заборона політичних партій як засіб забезпечення національної безпеки	352
Приполова Людмила Іванівна Позитивний зарубіжний досвід законодавчого регулювання повноважень Верховного Головнокомандувача Збройних Сил	355
Chyzhov Denys Comparative legal characteristics of the provision human rights in the sphere of national security of Ukraine on the example of the NATO member countries	359
Бойко Оксана Анатоліївна Загрози національній безпеці України у сфері цивільного захисту	362
Жогно Анастасія Олегівна, Іванцова Зоя Анатоліївна Право осіб, які здійснювали збройну агресію проти України, на професійну правничу допомогу	365
Батан Юрій Дмитрович, Шевченко Юлія Олександрівна Електронна петиція як особлива форма прямої демократії в умовах воєнного стану	367
Остапенко Анастасія Іванівна Деякі питання правового регулювання оголошення стану війни	370

Матусова Олена Анатоліївна

До питання діяльності громадських рад при органах публічної влади в Україні в умовах воєнного стану 374

Павзюк Анатолій Анатолійович

Первинні умови впровадження е-технологій у народне волевиявлення..... 377

СЕКЦІЯ 8

**МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА БЕЗПЕКА, ПРАВА ЛЮДИНИ
Й МІЖНАРОДНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ХХІ СТОЛІТТІ**

Бігняк Олександр Валентинович

Правовий режим роботи системи SWIFT як елементу міжнародної банківської системи під час війни в Україні..... 379

Аракелян Мінас Рамзесович

Роль міжнародно-правових актів у регулюванні адвокатської діяльності. 383

Андрейченко Світлана Сергіївна

Право України на самооборону як невід’ємне право за ст. 51 Статуту ООН 385

Сурілова Олена Олексіївна

Злочин екоциду: проблеми міжнародної відповідальності 388

Дракохруст Тетяна Вікторівна

Переміщення громадян України в РФ в умовах війни: особливості та виклики 391

Кириченко Юрій Вікторович

Конституційно-правове регулювання права на свободу мирних зібрань в Україні та європейських державах 394

Король Володимир Іванович

Міжнародно-правові детермінанти та бар’єри обмеження юрисдикційного імунітету держав 397

Юрчишин Віталій Дмитрович

Докази та їх властивості у діяльності Міжнародного кримінального суду: основні аспекти 401

Волощук Оксана Троянівна

Військова агресія РФ проти української державності та українського народу як загроза європейській безпеці 404

Акіменко Юлія Юріївна

Забезпечення прав і свобод відповідно до Директиви ЄС 2001/55/ЄС від 20.07.2001 року про тимчасовий захист 408

Белогубова Оксана Олександрівна

Питання здійснення дипломатичного захисту в зв’язку з правонаступництвом держав 412

Войтович Павло Петрович

Цивілізована політика держави в епоху глобальних трансформацій 414

Грушко Мальвіна Валеріївна

Лаутерпахт Х. та Лемкін Р.: синергія ідеї захисту прав людини та питання збройних конфліктів 417

Забара Ігор Миколайович

Геопросторова інформація: формування міжнародно-правових основ
в умовах глобальних викликів ХХІ століття 420

Харитонов Роман Феліксівич,

Дімова Карина Олександрівна

Загальна характеристика Угоди про асоціацію між Україною,
з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським
Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами,
з іншої сторони, від 27 червня 2014 року 423

Кінаш Наталія Богданівна

Міжнародна безпека як умова плюралістичної демократії.....425

Vladyshevska Viktoriia

The information war against Ukraine in 2022 427

Гриб Анна Миколаївна,

Михайлов Олександр Миколайович

Неприпустимість зловживання процесуальними правами та заходи
запобігання зловживанням (пункт 1 статті 6, статті 13, 17 Конвенції) 430

Zhebrovska Krystyna,

Riaboshapchenko Anastasiia

International legal regulation of rights and freedoms on the Internet.....434

Каненберг-Сандул Оксана Констянтинівна

Ідейні основи та нормативні стандарти етики публічної влади країн ЄС ...438

Мануїлова Катерина Вікторівна

Міжнародний захист прав людини та його взаємодія з міжнародним
гуманітарним правом під час збройних конфліктів 442

Криволапов Богдан Михайлович

Проблеми захисту культурних цінностей в умовах агресії
Російської Федерації 444

Цибульська Ольга Юріївна

Міжнародне спадкове право: актуальний вектор дослідження 447

Марущак Анна Валеріївна

Правова основа дерогації як правомірного обмеження прав людини.....449

Юрчишин Наталія Геннадіївна

Порядок збору інформації / доказів та їх документування
для Міжнародного кримінального суду.....452

Пільков Костянтин Миколайович

Автономна доктрина *res judicata* у практиці Суду ЄС: значення
для України 455

Кравцова Маргарита Олександрівна,

Кравцов Олександр Геннадійович

Актуальні проблеми дотримання міжнародних стандартів захисту
прав людини в умовах дії військового стану.....458

Ковалишин Олександр Романович

Вплив європейської правової традиції на корпоративне право Грузії.....462

Лазарева Наталя Михайлівна

Порушення норм міжнародного гуманітарного права
під час військової агресії РФ.....465

Дорошенко Наталія Олексіївна

Обмеження права на мирні зібрання в умовах воєнного стану.
Особливості міжнародно-правового та національного регулювання 468

Біляєський Дмитро Сергійович

Правовий аналіз Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку
з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження
ядерної зброї..... 472

Димов Кирило Борисович

«Тимчасовий захист» як альтернатива статусу біженця у країнах
Європейського Союзу 476

Чернобаєва Анастасія Дмитрівна

Договірні відносини сурогатного материнства: досвід правового
регулювання в країнах Балтії і в Україні 478

Рульов Ілля Михайлович

Превентивні механізми протидії кібертероризму, досвід КНР 482

**СЕКЦІЯ 9
ЕКОНОМІКА ТА ПІДПРИЄМНИЦТВО В УМОВАХ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО ВИБОРУ УКРАЇНИ**

Кібік Ольга Миколаївна,

Котлубай Вячеслав Олексійович

Стартап-індустрія в системі розвитку економіки країни 485

Орлов Василь Миколайович,

Слободянюк Ольга Василівна

Економічне зростання та подальший розвиток сучасного
малого бізнесу: зарубіжний досвід..... 488

Отливанська Галина Артурівна

Передумови розвитку капітального інвестування
телекомунікацій України 490

Іжевський Павло Григорович

Експортні можливості для України на ринку Європейського Союзу:
стан та перспективи 492

Кларк Юлія Володимирівна

Емоційний інтелект в системі професійної підготовки менеджерів..... 495

Примаченко Іван Федорович,

Калмикова Наталя Юріївна

Зміна парадигми економічної безпеки України в умовах
її трансформації..... 498

Жуковська Софія Тарасівна

Перспективи інвестицій в людський капітал ІТ-сектору України
в реаліях війни 500

СЕКЦІЯ 10

ТРУДОВЕ ПРАВО ТА ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ Й ПРАКТИКИ

Чанишева Галія Інсафівна

Щодо укладання та дії колективних договорів, угод в умовах
воєнного стану.....504

Yaroshenko Oleg

The experience of the member states of the European Union in the use
of mediation in the administrative proceedings 508

Амелічева Лілія Петрівна

Щодо поняття гендерної ідентичності людини у світлі прав
на її особисте життя та на гідні умови праці 512

Lagutina Iryna

Teleworking: vectors of change 515

Бориченко Катерина Валеріївна

Окремі аспекти здійснення соціального захисту вагітних жінок
в Україні в умовах воєнного стану.....518

Краснов Єгор Володимирович

Щодо здійснення прав у сфері соціального забезпечення
в умовах воєнного стану 521

Капітаненко Наталія Петрівна

Особливості розірвання трудового договору в умовах воєнного стану 523

Бурак Володимир Ярославович

Про особливості дистанційної роботи в умовах воєнного стану.....526

Рим Олена Михайлівна

Переведення працівників внаслідок релокації підприємства
через воєнні дії 529

Тарасенко Вікторія Сергіївна

Правові аспекти зміни істотних умов праці в умовах воєнного стану 532

Шукін Олександр Сергійович

Окремі аспекти правового врегулювання невиходу працівників
на роботу у період дії в Україні воєнного стану 534

Пожарова Оксана Вікторівна

Щодо визначення поняття дискримінації 538

Трюхан Оксана Анатоліївна

До питання реалізації права громадян України на трудову діяльність
за кордоном: теоретико-правовий аспект 541

Наньєва Марія Іванівна

Право військовослужбовців на відпустки за законодавством України.....545

Гудзь Анна Олександрівна

Благодійна діяльність українського підприємництва як вагома
складова недержавного соціального забезпечення 548

Корнілова Олеся Володимирівна

Окремі питання щодо надання медичної допомоги 552

Яцишин Вадим Валерійович

Деякі питання реалізації законодавчих норм щодо зупинення дії окремих положень колективного договору в умовах правового режиму воєнного стану в Україні..... 554

Луценко Олена Євгенівна

Розроблення сприятливого правового регулювання у сфері праці для роботодавців-фізичних осіб з метою ефективного відновлення бізнесу у післявоєнний час..... 557

Семененко Микита Сергійович,

Бондар Олександр Сергійович

Конституційно-правові засади робочого часу та відпочинку в Україні..... 562

Букатова Діана Миколаївна

Трансформація трудових відносин в Україні: актуальні проблеми в умовах воєнного стану..... 565

Дейнеко Костянтин Ілліч,

Бондар Олександр Сергійович

Медіація в Україні як альтернативний спосіб вирішення трудових спорів 567

Колосов Ілля Вадимович

Здобутки харківської школи права на шляху європеїзації процедурної та процесуальної систем вирішення трудових спорів..... 571

Галузінський Назар Олександрович

Правообмежуючі санкції у праві соціального забезпечення..... 576

Зінченко Олександр Вікторович

Особливості правового забезпечення праці осіб, які працюють поза місцезнаходженням роботодавця: сьогодення 578

Кіліміченко Анна Олегівна

Право на зайнятість у системі трудових прав 582

Ковальов Олександр Сергійович

До питання трудової мобільності працівників в Україні в умовах сьогодення 584

Краснова Анастасія Валеріївна

Здійснення права на інформацію та консультації при вивільненні працівників..... 587

Кривенко Ерік Юрійович

Щодо впровадження зарубіжних моделей мотивації та стимулювання персоналу в Україні 590

Луцик Володимир Борисович

Протиправне діяння як умова матеріальної відповідальності роботодавця за порушення права працівника на працю 592

Лященко Оксана Олександрівна

Поняття та правова природа пенсійного контракту в Україні 595

Михайлик Аліна Сергіївна

Щодо законодавчого забезпечення захисту персональних даних працівників в Україні відповідно до міжнародних стандартів 598

Олійник Олександр Олександрович

До питання перспективи судової юрисдикції трудових спорів 601

Онуфрієнко Дар'я Віталіївна Державні гарантії трудових прав педагогічних працівників в умовах воєнного стану	604
Опара Наталія Геннадіївна Підстави виникнення трудових правовідносин із журналістом	607
Старюк Катерина Анатоліївна Галузеві (міжгалузеві) колективні угоди як акти соціального діалогу	610
Ступакова Інна Гаврилівна Медіація як спосіб захисту трудових прав та інтересів працівника	613
Тішко Дмитро Анатолійович Акти Ради Європи як джерела міжнародно-правового регулювання праці	615
Тодоріка Костянтин Володимирович Медична допомога як вид соціального захисту людей, які живуть з ВІЛ	617
Точило Катерина Сергіївна Контроль за виконанням посадових обов'язків державними службовцями в умовах воєнного стану	620
Умаєв Бадрудін Бесланович Щодо матеріального забезпечення військовослужбовців та працівників Служби безпеки України	622

СЕКЦІЯ 11 ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНОГО, АГРАРНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ПРАВА

Харитонова Тетяна Євгенівна, Григор'єва Христина Антонівна Особливості правового регулювання сонячної та вітрової енергетики в Україні	626
Гавриш Наталя Степанівна Вдосконалення нормативно-правового забезпечення використання, відтворення та охорони ґрунтів	629
Корнієнко Ганна Сергіївна Організаційно-правові проблеми логістичного забезпечення агробізнесу в умовах воєнного стану	632
Уберман Володимир Ілліч, Васьковець Людмила Антонівна Напрями та засоби адаптації українського правового регулювання скидання забруднювальних речовин до законодавства ЄС	634
Годованюк Андрій Йосипович Війна за життя бджіл – єдиний вихід для пасічників?	638
Канівець Людмила Анатоліївна Щодо ефективності вирішення екологічних спорів у судовому порядку	641
Платонова Євгенія Олегівна Правові аспекти використання енергії довкілля України в умовах євроінтеграції	644

Чумаченко Інна Євгенівна

До питання охорони внутрішніх морських вод та територіального моря за законодавством України 647

Антонюк Уляна Василівна

Державний екологічний нагляд (контроль) в Україні в умовах воєнного стану 651

Zaveriukha Maryna

On legal regulation of forest ownership in Ukraine 654

Karakhanian Karyna

World tendencies of hydrogen energy development 656

Гуменюк Віталій Васильович

Деякі питання у справах про відведення безоплатно у власність земельної ділянки 658

Борденюк Ольга Василівна

Нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення 662

Вергелес Олександра Анатоліївна

Медіація як позаюрисдикційний спосіб вирішення земельних спорів 665

Горун Юрій Валерійович

Реалізація земельних правовідносин в умовах воєнного стану 669

Прачук Ольга Ігорівна

Окремі процедурні питання регулювання державної реєстрації прав на землю в умовах воєнного стану 672

Слепньова Катерина Вадимівна

Гене́за ведення земельного кадастру в Китаї, Японії та Індії у феодалну епоху: правові аспекти 676

Юрченко Анна Віталіївна

Правові питання експлуатації пляжів міста Одеси 679

СЕКЦІЯ 12

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА ТА ЗАХИСТ ІНФОРМАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО ВТОРГНЕННЯ

Логінова Наталія Іванівна,

Дика Анастасія Іванівна,

Янковський Олег Георгійович

Аналіз вразливостей систем керування базами даних 682

Задерейко Олександр Владиславович,

Кухаренко Сергій Вікторович

Захист персональних даних від витоків в операційних системах сімейства Windows 685

Лобода Юлія Геннадіївна

Сучасні інструменти аналізу даних за допомогою Google Analytics 689

Манаков Сергій Юрійович

Огляд програмних інструментів для дисципліни «Моделювання та аналіз програмного забезпечення» 692

Толокнов Анатолій Арнольдович Огляд деяких моделей клітинних автоматів	695
Трофименко Олена Григорівна Кібербезпека освітнього сектора.....	698
Чанишев Рашид Ібрагімович Щодо захисту інформації, що зберігається у центрах обробки даних	701
Щербина Юрій Володимирович, Казакова Надія Феліксівна Рандомізація програмних генераторів псевдовипадкових чисел	704
Задерейко Олександр Владиславович, Янковський Олег Георгійович, Дика Анастасія Іванівна Забезпечення конфіденційності месенджера Telegram	708
Тома Маріана Георгіївна, Базарний Сергій Васильович Інформаційна безпека як складова національної безпеки України в реаліях масштабної військової агресії	715
Погорілецька Ангеліна Володимирівна Інформаційні правовідносини при реалізації права на офіційну інформацію	719
Катинська Леся Романівна Поняття телемедицини в законодавстві України	722

СЕКЦІЯ 13

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КІБЕРБЕЗПЕКИ У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Горбаченко Станіслав Анатолійович, Кулешова Євгенія Романівна Трансформація менеджменту безпеки в контексті актуальних кіберзагроз	726
Василенко Микола Дмитрович, Слатвінська Валерія Миколаївна Соціальна інженерія як зброя хакінгу з підвищеним ризиком	729
Стрелковська Ірина Вікторівна, Соловська Ірина Миколаївна Прогнозування мультимедійного трафіку пристроїв Інтернет речей IoT/5G	731
Уваркіна Олена Василівна Актуальні проблеми освітнього номадизму у сучасному кіберпросторі	736
Ахматетьєва Ганна Валеріївна Переваги і недоліки використання стеганографії в месенджерах.....	739
Бакуніна Олена Валеріївна Кореляційний імунітет 4-функцій, що синтезовані на основі кореляційно-імунних булевих функцій	743
Бойко Віктор Дмитрович Оцінка живучості та стійкості компонентів інформаційних систем за допомогою когнітивно-імітаційного моделювання.....	746

Онацький Олексій Віталійович, Жарова Оксана Віталіївна	
Протокол обміну ключами зі взаємної автентифікації сторін над розширеним полем $GF(2^m)$ еліптичних кривих.....	750
Чепурна Олена Євгенівна, Джеріпа Ігор Олександрович	
Особливості процесу розробки і реалізації програмно-апаратного комплексу «розумний будинок» в сучасних реаліях.....	753
Костова Наталія Іванівна, Косарь Уляна Сергіївна	
Актуальні проблеми кібербезпеки в Україні та шляхи їх вирішення.....	756
Бубнов Денис Валерійович, Гусейнова Каміла Сарханівна	
Актуальні проблеми кібербезпеки у сучасному світі.....	758
Уфімцева Олена Сергіївна	
Використання OSINT в умовах збройної агресії РФ проти України.....	761
Баландіна Наталія Миколаївна	
Роль математичної культури у сучасному інформаційному суспільстві.....	763

СЕКЦІЯ 14 ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ ЛІНГВІСТИКИ, ПЕРЕКЛАДУ ТА ПЕДАГОГІКИ

Варешкіна Наталія Володимирівна	
До питання впровадження програми з англійської мови у вищих навчальних закладах	767
Ладиненко Альбіна Павлівна	
Психолінгвістичний аспект номінації у розмовній мові.....	770
Maslova Svitlana, Lesnevska Kateryna	
The Basic Verb-Predicate Formular of the English Language Discourse of Law ..	773
Potenko Lyudmyla	
Distance learning challenges during the pandemic and wartime.....	776
Kapinus Olena, Bailo Ivan	
Implementation of interactive forms of learning in teaching foreign languages to law students	780
Томчаковський Олександр Георгійович	
Комунікативна специфіка англомовних навчальних словників	783
Блага Ольга Богданівна	
Актуальність формування іншомовної комунікативної компетентності студентів-юристів	785
Фрумкіна Арина Леонівна	
Postmodern principles in integrated teaching in the new Ukrainian school	789
Юлінецька Юлія Василівна, Бабій Оксана Юріївна	
Особливості вивчення англомовного політичного дискурсу	792

Sugatska Nataliia, Kalitseva Olena	
Remote teaching in legal higher education	795
Панченко Вікторія Сергіївна	
Угода про асоціацію із ЄС та її вплив на освітні процеси в Україні	798
Alexeyev Mykola, Alexeyeva Lyudmyla, Syniova Tetiana	
Information technologies for various aspects of translator training.....	801
Наконечна Оксана Василівна	
Системні ознаки юридичних текстів	804
Коваленко Ніна Олександрівна	
Вплив значимих політико-соціальних подій у світі на лексичне збагачення німецьких словників	806
Анісімова Юлія Павлівна	
Перспективи розвитку юридичної лінгвістики в Україні.....	808
Видишева Ольга Георгіївна	
Латинські запозичення у французькій юридичній термінології	811

СЕКЦІЯ 15

ЛІНГВІСТИКА ПРАВА ТА ЗМІ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Мамич Мирослава Володимирівна, Певченко-Бітенська Олена Валентинівна	
Соціокультурні чинники в дослідженнях із медіастилістики	814
Колеснік Валентина Олександрівна	
Конекція концептів людина-тварина в номінаціях особи в міжкультурній комунікації	817
Tomchakovska Yuliia	
Magical discourse in digital mass media	821
Завальська Любов Володимирівна, Кісельова Анастасія Андріївна	
Інтерактивна взаємодія в коментарях соціальних мереж: мовні засоби реалізації конфлікту.....	823
Заєць Ганна Вікторівна, Заєць Олександр Михайлович	
Актуальні проблеми критичного мислення й аналітичної діяльності в умовах воєнного стану.....	825
Назаренко Оксана Миколаївна, Занько Олена Валентинівна	
Стилістичні особливості заголовків сучасних текстів ЗМІ	829
Дихта Наталя Миколаївна	
Сучасний стан юридичної термінології та її використання в умовах військової агресії.....	832

Drobchak Alla

Dissemination of the use of militaristic terminology in the media during hostilities.....	835

СЕКЦІЯ 16 ВИКЛИКИ СУЧАСНОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

Колкутіна Вікторія Вікторівна

Розвиток національної ідеї в українській публіцистиці: історичний аспект	838

Скалацька Олена Віталіївна

Відеозвернення як ефективна комунікація.....	840

Барабанова Наталія Ростиславівна

Оптимізація компонентів соціокомунікативної компетентності в сучасних освітніх стандартах підготовки фахівців	843

Грушевська Юлія Андріївна

Роль прагматонімів у рекламному тексті.....	845

Жугай Віталій Йосипович

Висвітлення російсько-української війни 2022 року у ЗМІ.....	847

Пархитько Олег Володимирович

Проблеми сучасної міжнародної журналістики	851

Маруховський Олег Олександрович

Сучасна українська журналістика про новий глобальний виклик України щодо європейської інтеграції в умовах російської агресії 2022 р.	854

Іжумова Ірина Володимирівна

Національна безпека та виклики сучасної журналістики.....	857

Писаренко Лариса Михайлівна

Фейки як інструменти інформаційної війни	859

Чубук Олег Леонтійович

Професійна діяльність українських журналістів під час їхнього перебування в лавах ЗСУ	861

СЕКЦІЯ 17 ТРАНСФОРМАЦІЯ НАУКИ І СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ ТА МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ — СУВЕРЕННОЇ, НЕЗАЛЕЖНОЇ, ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Галуцько Валентин Васильович

Чому Українська нація переможе російсько-терористичного агресора? Трансформація Західного суспільства у цивілізаційному вимірі Вітчизняної (народної) війни Українського народу з Росією.....	866

Гбур Зоряна Володимирівна

Україна та Польща: правові особливості діяльності національних меншин.....	871

Уліщенко Віолетта Валентинівна, Волосовець Олександр Петрович, Рудіченко Віталій Михайлович, Кефелі-Яновська Олена Ігорівна, Уліщенко Андрій Борисович,	
Виклики запровадження імерсійних технологій навчання у вищій медичній освіті України в умовах військової агресії	875
Басенко Руслан Олександрович	
Критерії цілісної особистості в соціокультурному ландшафті VUCA-world	880
Войтович Павло Петрович	
Особистість як основа освітнього процесу в умовах глобальних трансформацій	884
Лук'янихіна Олена Анатоліївна, Лук'янихін Вадим Олександрович, Білокур Іван Олександрович	
Виклики для регіонів України у період воєнного стану	887
Педорич Анатолій Володимирович, Дрижак Віктор Володимирович, Пилипенко Володимир Миколайович	
Інформаційні технології при дистанційному навчанні у закладах вищої освіти у період загроз	891
Кошова Світлана Петрівна	
Наукові засади розвитку космічної галузі в Україні	895
Rahulina Kseniia, Petryshyn Oleh	
The impact of the state of war on Ukraine's international treaty relations	899
Бабчинська Тетяна Володимирівна	
Освітня галузь в умовах воєнного стану	902
Дубінін Юрій Сергійович	
Заклади вищої освіти України в правових реаліях європейського вибору та перспективи післявоєнного відновлення	906
Мітенко Ольга Василівна	
Виклики сьогодення для науки та суспільства	911
Бабій Світлана Володимирівна	
Деякі питання реалізації забезпечення права на захист під час застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою в умовах воєнного стану	914
Вергелес Олександра Анатоліївна	
Законодавчі зміни щодо відносин користування земельними ділянками в період дії воєнного стану	918
Іменний покажчик учасників конференції.....	922

НОТАТКИ

НОТАТКИ

Наукове видання

**ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИБІР УКРАЇНИ, РОЗВИТОК
НАУКИ ТА НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА В РЕАЛІЯХ
МАСШТАБНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ
ТА ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ХХІ СТОЛІТТЯ**
(до 25-річчя Національного університету
«Одеська юридична академія»
та 175-річчя Одеської школи права)

МАТЕРІАЛИ
Міжнародної науково-практичної
конференції

17 червня 2022 року

У двох томах

Том 1

Обкладинка
Верстка

*А. Юдашкіна
Н. Ковальчук*

Г Е Л Ї В Е Т И К А
В И Д А В Н И Ч И Й Д І М

WWW.HELVETICA.UA

Підписано до друку 16.06.2022 р. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Droid. Цифровий друк.
Ум. друк. арк. 57,89. Тираж 300. Замовлення № 0622-098.
Ціна договірна. Віддруковано з готового оригінал-макета.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Тел.: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.